לתולדות קריאת המגילה בט״ו באדר
בארץ ישראל בעת החדשה

חיבור לשם קבלת התואר ״דוקטור לפילוסופיה״

מאת:
יהודה זולדן

המחלקה לתלמוד

הוגש לסנט של אוניברסיטת בר-אילן

רמת גן תמוז תשע״ב

עבודה זו נעשתה בהדרכתו של פרופ׳ יוסף תבורי
מן המחלקה לתלמוד של אוניברסיטת בר-אילן

תודות

ראשונה לפרופ׳ יוסף תבורי, שהכניס אותי לשערי המחקר התלמודי, הדריך והנחה אותי בכתיבת העבודה לקבלת תואר מוסמך, וכן בכתיבת עבודה זו. תודה גדולה מעומק הלב על מסירותו ותמיכתו, על השעות הרבות שהוא הקדיש לי בחום ובטוב לב גדול, ללימוד וליבון משותף ומפרה. כל מפגש היה מרתק ומעניין, פותח עולמות וכיוונים חדשים, מסקרן ומראה זוויות נוספות לדיון ועיון. יישר כוחו, ויבורך בכל הברכות לבריאות טובה, להגדיל תורה ולהאדירה.

תודה וברכה לפרופ׳ לייב מוסקוביץ׳ העומד בראש המחלקה לתלמוד, שעודד והתעניין לאורך כל הדרך, ולכל המרצים והמורים שזכיתי ללמוד מהם במשך השנים. תודה מיוחדת לגב׳ לרבקה דגן שדלתה תמיד פתוחה לעזרה ולעצה טובה ומועילה.

תבורך מנשים – שרית, רעייתי היקרה, שתומכת ומעודדת לאורך כל הדרך ללמוד וללמד תורה, לכתוב לחקור ולפרסם. כך גם בני משפחתי- הילדים, החתנים הכלות, הנכדים והנכדות. יבורכו כולם עד בלי די.

חברים וידידים רבים, התענינו במשך הזמן בו כתבתי את העבודה על תכניה, והיו שספקו לי מידע חשוב אודות מקרא מגילה במקומות שונים בארץ. חלקם טרחו במיוחד להשיג מידע, מאחר שידעו שיש לי ענין בדבר. רשימת המסייעים היא ארוכה ועם זאת שהודיתי לכל אחד בגוף העבודה, ברצוני להודות לכולם על הרצון הטוב והמאמץ להשיג חומרים ולשלוח אלי, או להעביר לי מידע נחוץ וחשוב.

יהודה זולדן

תמוז תשע״ב

תוכן העניינים

תקציר .....א

פתיחה 1

זמן מקרא מגילה.....1

הצגת נושא המחקר 1

מצב המחקר הקיים.....2

מטרת המחקר 3

שיטת המחקר.....4

תיאור מבנה המחקר.....4

חלק א, פרקים ב׳– ח׳: השתלשלות הגדרת המושג "סמוך" בשכונות ירושלים 4

חלק ב, פרקים ט׳– י׳: אמות המידה לחידוש מסורת אודות מקום שהוא מיוחס כמוק"ח מימות יב"ן 5

א. הקדמה – מקרא מגילה בערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון..... 7

א. עיר מוקפת חומה מימות יב"ן.....7

ב. מקרא מגילה בט"ו באדר בעיר מוק"ח 8

ג. מקרא מגילה בעיר מוק"ח מימות יב"ן בסמוך ובנראה לה.....10

ד. מקרא מגילה בי"ד ובט"ו באדר.....12

ה. מקרא מגילה במוקפות חומה בי"ד באדר בלבד.....13

חלק א: ירושלים ושכונותיה.....15

ב. המסורת על אודות זמן מקרא מגילה בירושלים עד היציאה מן החומות..... 17

מבוא 17

א. ירושלים מוק"ח מימות יב"ן.....17

ב. עדות שמיעה – בירושלים קראו מגילה בי"ד ובט"ו באדר 18

ג. עדויות על מקרא מגילה בירושלים בט"ו באדר 19

סיכום.....22

ג. התקופה הראשונה: היציאה מן החומות – המחלוקת סביב שכונת בית יעקב בהגדרת המושג "סמוך" (תרל"ז–תרמ"ט, 1877-1889)..... 23

א. קריאה משכונת בית יעקב להתחדשות והתאמה בהגדרת "סמוך" (תרל"ז-1877) 23

ב. תושבי שכונת בית יעקב הגדירו עצמם כסמוכים.....26

ג. קריאה לדיון פתוח בהגדרת "סמוך".....28

ד. התלבטות בהגדרת "סמוך": עד מיל מהמוקף חומה או התאמה להלכות תחום שבת.....29

ה. הצעה להגדרת "סמוך": עיבור העיר ומשם מרחב מיל 31

ו. היצמדות להגדרת "סמוך" מצומצמת: עד מרחק מיל בלבד.....32

ז. הגדרה רחבה ל"סמוך": רצף אורבאני של בתים ואחרי הבית האחרון עוד מרחק מיל 34

ח. סיכום הדיון על זמן מקרא מגילה בשכונת בית יעקב ע"פ מבטו של הרימ"ט..... 36
ט. שכונת מאה שערים בנויה בשטחה הרחב של העיר מימות יב"ן (תרמ"ט-1889) 37
סיכום: הגדרות ראשוניות ל'סמוך' על בסיס התפתחות אורבאנית 38

ד. התקופה השניה: התרחבות ירושלים בתחילת המאה העשרים וניסיון לצמצם את מושג "סמוך" (תרס"ב-תרצ"א, 1902-1931) 40
א. מקרא מגילה במושב הזקנים הכללי בכניסה לעיר (תרס"ב-1902) 41
ב. הרימ"ט: מאבק על דעת הקהל – עד מיל מהעיר המוקפת חומה..... 45
ג. מקרא מגילה בשכונת מקור חיים בדרום העיר (תרפ"ו-1926) 48
ד. מקרא מגילה בבית היתומים דיסקין במערב העיר (תרפ"ח-1928)..... 51
ה. מקרא מגילה בשכונות שערי ירושלים ועץ חיים (תרפ"ח-תרפ"ט, 1928-1929)..... 53
ו. מקרא מגילה בשכונת בית וגן (תרצ"א-1931)..... 53
ז. עמדות רבנים נוספים והלך הרוח בקרב תושבי השכונות 55
ח. הגדרה חדשה למרחב מיל: זמן נסיעה ולא מידת שטח קבועה..... 57
סיכום 59

ה. התקופה השלישית: הרחבת העיר על ידי הגדרות הלכתיות חדשות – רצף בתים, קו העירוב, שטח השיפוט של העיר (תש"ו-תשכ"ו, 1946-1966)..... 61
א. מבוא – תובנות חדשות: הפרדה בין הגדרת "סמוך" לבין רצף בתים; עיר מוניציפאלית אחת על בסיס קו עירוב חצרות 61
ב. "סמוך" – עד מיל; רצף בתים – "כל העיר כד' אמות" כמו בהלכות תחום שבת..... 63
ג. "סמוך" – עד מיל; רצף בתים – עיר אחת כמו בהלכות בתי ערי חומה 66
ד. הסבר עמדת הרימ"ט – עד מרחב מיל 67
ה. נגד הרימ"ט: אין הגיון בפיצול זמן מקרא המגילה באותה העיר 72
ו. עירוב צורת הפתח של שבת כביטוי להגדרת עיר לעניין מקרא מגילה 73
ז. זמן מקרא מגילה בבית חולים הדסה עין כרם..... 80
סיכום 81

ו. התמודדות הפוסקים במעמדה של ירושלים החדשה בעת שהיא נותקה מהעיר העתיקה (תש"ט-תשכ"ז, 1949-1967) 84
מבוא 84
א. הגדרת השכונות הסמוכות לכרך כאשר הכרך אינו מיושב ביהודים 85
ב. מקרא מגילה בשכונות החדשות בירושלים מלאחר מלחמת השחרור עד מלחמת ששת הימים (תש"ט-תשכ"ז, 1949-1967)..... 89
1. מקרא מגילה בט"ו באדר בלבד בשכונות ירושלים החדשות 92
1.1. אימוץ פרשנות לסוגיית "כרך שחרב ונעשה של גויים" בניגוד לפסיקת ההלכה המאוחרת 92
1.2. "כרך שחרב ונעשה של גויים" לא נאמר על ירושלים..... 95
1.3. "כרך שחרב ונעשה של גויים" – פרשנות על רקע היסטורי..... 96
1.4. בירושלים נמצאו עשרה בטלנים בעיר המוק"ח ומחוצה לה – פרשנות חדשה..... 96

1.5. הגבולות המוניציפאליים של העיר החדשה הם חומת הכרך 99
1.6. ציפייה אמונית לשיבה לירושלים העתיקה – "זכר לארץ ישראל ולירושלים"..... 101
1.7. שיקול חוץ הלכתי שנשען על מציאות פוליטית מדינית ובינלאומית 101
1.8. מיקומו של הר ציון בשטח המוקף חומה מימות יב"ן וחיילי צה"ל נמצאים שם ... 102
2. מקרא מגילה בשכונות ירושלים החדשות גם בי"ד באדר, או רק בי"ד באדר 105
3. "לא תתגודדו" בקריאת מגילה בשכונות ירושלים בי"ד באדר 109
4. קריאת מגילה גם בי"ד באדר על תנאי 110
סיכום 111

ז. מקרא מגילה בשכונות החדשות בירושלים שהוקמו לאחר מלחמת ששת הימים – תפישות הלכתיות שונות ופילוג חברתי (תשל"ג-תשע"ב, 1973-2012) 113
פתיחה – שכונות חדשות בירושלים לאחר מלחמת ששת הימים 113
א. שכונת נווה יעקב: רצף בתים – גם אם הבתים של אינם יהודים (תשל"ג-1973)..... 114
ב. שכונת רמות: רצף אורבאני או קשר מוניציפאלי וחברתי (תש"מ-1980)..... 116
1. פסיקת בד"צ העדה החרדית 116
2. רבני העיר, ורבנים ראשיים 117
3. פסיקות רבנים נוספים..... 121
ג. שכונת הר נוף – רצף אורבאני המבוסס על מבני תעשיה (תשמ"ה-1985)..... 124
ד. שכונת רמת שלמה (תשנ"ה-1985)..... 129
ה. שכונת חומת שמואל [הר חומה] (תשנ"ח-1998)..... 130
ו. שכונות רחוקות ששייכות לעיר מבחינה מוניציפאלית 131
ז. שכונות שמחוברות בהיקף צורת הפתח של שבת 133
1. הכלול באותו היקף צורת הפתח נחשב כמקום אחד לענין מקרא מגילה..... 133
2. עמדות חולקות: קו עירוב חצרות לא מגדיר גבולות עיר לעניין מקרא מגילה..... 136
3. כשלתושבי שכונות עירוב חצרות שכונתי והם אינם סומכים על העירוב הכללי 137
4. עירוב חצרות איננו הופך את המקום לעיר אחת..... 140
ח. ניסיונות למצוא פתרון לקריאת מגילה בזמן אחיד בשכונת רמות 140
1. חיבור השכונות ע"י בורגנין (תשמ"ו-1986)..... 140
2. התנהלות הלכתית אחידה שתתאים לכל העמדות (תשמ"ו- תשנ"ז, 1986-1997) 142
3. הצבת מחיצות מחברות במקום עירוב צורת הפתח (תשנ"ז-1997) 146
4. הצבת קראוונים ומבנים אטומים (תשס"ח-תש"ע, 2008-2010) 148
5. גדר ההפרדה מאחדת את שכונות ירושלים (תשע"א-2011)..... 148
ט. נסיון לחזק את פסיקת הבד"צ ביחס לשכונת רמות 149
סיכום 149

ח. ערים ויישובים בעוטף ירושלים והנסיונות לחבר אותם לעיר (תש"ט-תשע"ב, 1949-2012) 151
א. רשויות מוניציפאליות נפרדות, קשר חברתי וכלכלי, חיבור לעירוב חצירות 151
1. מבשרת ציון 151

2. מוצא 154
ב. רשויות מוניציפאליות נפרדות, קשר חברתי וכלכלי, ללא חיבור לעירוב החצרות 155
1. מעלה אדומים 155
1.1. קשר חברתי וכלכלי 155
1.2. ניסיון חזרה לפסיקה ישנה: רצף אורבאני בתוספת מיל מקצה הבית האחרון 156
1.3. רצף בתים שלא ניתן לעבור דרכם 160
ג. קירבה לירושלים במרחב מיל 161
מושב בית זית 161
ד. קירבה גיאוגרפית אך ללא רצף אורבאני 161
1. מושב אורה והר אורה 161
2. גבעת זאב, בית חורון 162
3. ענתות 163
ה. "נראה" – מעמדו של יישוב שרואים ממנו את ירושלים 163
1. הר גילה 163
2. קיבוץ מגדל עוז 164
3. אפרת 165
4. תל ציון 167
סיכום 167

חלק ב: ערים ויישובים בארץ ישראל (פרט לירושלים)..... 169

ט. סקירה: ערים מוק"ח בארץ ישראל מימות יב"ן (מימי המקרא עד מחצית המאה ה-19) .. 171
מבוא 171
א. ערים מוקפות חומה בספר יהושע 171
ב. מסורות מימי תנאים ואמוראים על ערים מיוחסות כמוק"ח מימות יב"ן 172
ג. מקרא מגילה בערים מוקפות חומה מימות התנאים עד מחצית המאה ה-19 174
1. גוש חלב 175
2. טבריה 175
3. הוצל 177
ד. מסורות מהמאה ה-12 עד מחצית המאה ה-19 אודות ערים המיוחסות כמוק"ח מימות יהושע בן נון 178
1. צור 178
2. סלכה ואדרעי 179
3. בית שאן 180
4. צפת 181
5. ביריה,עין זיתון 183
6. עזה ודמשק 184
7. חברון 184
8. שכם 186
9. הר מירון 187

סיכום 187

י. מקרא מגילה בט"ו באדר בארץ ישראל – הנסיונות לקשור את הערים והיישובים למסורת העבר (תר"כ-תשע"ב, 1860-2012) 189

פתיחה 189

א. שימור שמות ותודעה היסטורית ארכאולוגית 189

ב. הסתייגות מהתבססות בלעדית על שימור שמות והשערה ארכאולוגית 193

ג. מקרא מגילה בערים מיוחסות כמוק"ח מימות יב"ן 198

1. חברון 199

2. שכם 204

3. צפת 205

4. יפו - תל אביב 207

5. טבריה 214

6. עזה 217

7. יהוד-מושבה 221

8. לוד 224

1.8. מחלוקת שהוכרעה: מקרא מגילה בי"ד באדר בלבד 224

2.8. בית קברות עתיק וממצאים ארכאולוגיים 226

3.8. ממצא ארכאולוגי, ופסיקה המשמרת מנהג קיים (תש"ן-1990) 231

4.8. ניסיון חדש לקבוע את מעמדה של לוד כעיר מוק"ח מימות יב"ן באופן ודאי על בסיס ממצא ארכאולוגי (תשס"ד-2004) 233

5.8. כל מצוות הפורים במשך יומיים, למעט מקרא מגילה בט"ו באדר ללא ברכה (תשס"ז-2007) 235

6.8. רבנים תושבי לוד: בלוד יש לקיים פורים בי"ד באדר בלבד (תשס"ח-2008) 237

7.8. הרבנים ממשפחת יוסף: בלוד יש לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר (תשס"ט-תש"ע, 2009-2010) 238

8.8. לוד – כמעט רק בט"ו באדר (תשע"א-2011) 240

9. חיפה 243

10. עכו 246

11. באר שבע 247

12. בני ברק וערים בגוש דן 256

1.12. רצף בתים בין בני ברק ליפו (תש"ט-1949) 256

2.12. נתיבי איילון – הפסקת רצף הבתים בין בני ברק לבין יפו (תשנ"ז-1997) 258

3.12. ערי גוש דן – רמת גן, גבעתיים, חולון, בת ים, ועוד 267

13. בית שאן 269

14. אשקלון 272

15. אשדוד 274

16. רמלה 277

17. גוש חלב, ספסופה 277

18. יריחו, מצפה יריחו 281
19. בית אל 285
20. שילה 291
21. מבוא חורון, שבי שומרון, קרית יערים 294
22. בית חורון, חנתון, כרמי יוסף, יתיר, קדומים, שילת, כפר רות 295
23. שעלבים 296
24. גמלא 296
25. קרית ספר, מודיעין עילית 297
26. עקרון 304
27. אלעד, ראש העין, קרית אונו 305
28. בית שמש, רמת בית שמש 306
29. יבנה, עין גדי, רמאללה, אל בירה, סמוע, ועוד 310
30. הושעיה 311

סיכום המחקר – תולדות קריאת המגילה בט"ו באדר בארץ ישראל בעת החדשה כמשקפת מתח בין תובנות הלכתיות חדשות לבין התנהלות חברתית וציבורית 313
א. תקנת קריאת מגילה בט"ו באדר ויישומה עד מחצית המאה ה-19 313
ב. תובנות חדשות במציאות אורבאנית ומוניציפאלית חדשה 315
א. עיר, ישוב, שכונה מחוץ לעיר מוקפת חומה 315
ב. תובנות רבניות חדשות להסדרת מעמד שטח עירוני מחוץ למרחב מיל מהחומה 316
ג. תובנות חדשות לאפשרות חידוש מסורות אודות עיר מוק"ח מימות יב"ן 320
א. חידוש מסורות על בסיס שימור השם 320
ב. חידוש מסורות על בסיס מודעות היסטורית וארכיאולוגית 321
ד. תגובות רבניות לתובנות החדשות 322
א. מעיר מסופקת לעיר ודאית על בסיס ממצאים ארכיאולוגיים 322
ב. מעיר פרוזה לעיר מסופקת על בסיס ממצאים ארכיאולוגיים 324
ה. תגובות הציבור לתובנות החדשות 325
א. תושבי שכונות ירושלים שמחוץ לחומה- כמו תושבי העיר המוק"ח 325
ב. מקרא מגילה בערי הארץ המסופקות 327
ו. מסקנות המחקר 328
א. שכונות ירושלים החדשות- ט"ו באדר 329
ב. ערי הארץ- בי"ד באדר 329
ג. שכונות ירושלים וערי הארץ- תרחיש עתידי 330

רשימת מקורות (ביבליוגרפיה) 336

תקציר

בערים פרוזות מציינים את פורים בי״ד באדר, ובערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון מציינים את פורים בט״ו באדר. גם במקום שהוא סמוך או נראה עד מרחב מיל (2000 אמה=כקילומטר) מעיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון, מציינים את פורים בט״ו באדר. בתאריך בו מציינים את פורים קוראים את מגילת אסתר בלילה וביום, ולפני הקריאה מברכים: ״...אשר קדשנו במצוותיו וציוונו על מקרא מגילה״. במקומות שיש ספק על אודות מעמד העיר אם היא מוקפת חומה מימות יהושע בן נון, מציינים פורים בי״ד ובט״ו באדר. קוראים את המגילה בשני הימים, אך אין מברכים על מקראמגילה בקריאה שבט״ו באדר.

מאז תחילת ימי הבית השני עד מחצית המאה ה-19, יש בידינו ידיעות על אודות כמה ערים בארץ ישראל שהוגדרו כערים מוקפות חומה או כערים שיש ספק אם הן מוק״ח. על חלק מהן יש בידינו עדויות גם על התאריך שבו קראו בהן את המגילה.

מחקרנו עסק בזמן מקרא מגילה בערים בארץ ישראל המוגדרות כמוקפות חומה או כערים שיש ספק אם הן מוקפות חומה, בשנים תר״כ-תשע״ב (1860-2012). בשנים הללו חלו שינויים משמעותיים בפריסת ההתיישבות היהודית בסביבות ירושלים ובערים נוספות ברחבי הארץ. במחקר התמקדנו בשני נושאים מרכזיים:

1. בהגדרות חדשות לעיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון לעניין מקרא מגילה גם ביחס למה שנבנה מחוץ לחומה. הגדרות אלו נגזרות מהתאמת ההלכה של ״סמוך״ לעניין מקרא מגילה, למציאות אורבאנית ומוניציפאלית חדשה בירושלים החדשה ובערים ובישובים הארץ, לעומת המציאות שהיתה בימי התנאים והאמוראים.
2. בעקרונות וכללים חדשים שעל פיהם זיהו והגדירו מקום כעיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון או כמקום שיש ספק אם הוא מוקף חומה מימות יהושע בן נון. העקרונות והכללים הללו התבססו על ידיעות חוץ הלכתיות: ידיעות היסטוריות העוברות מדור לדור בעיקר אצל גויים יושבי הארץ, וידיעות המתבססות על ממצאים ארכיאולוגיים חדשים שעל פיהם אפשר להעריך שמדובר בשרידי עיר או חומה מתקופת ההתנחלות.

מטרת המחקר היתה לעמוד על הדינאמיקה הפנים-הלכתית באשר להתמודדותם של פוסקים, מורי הלכה והציבור הרחב עם השאלות ההלכתיות החדשות. מה היתה המודעות של הרבנים ופוסקי ההלכה לרצון הציבור וליכולתם לעכל תובנות הלכתיות חדשות, ומה היו המניעים והסיבות לקבלה או דחייה של דבריהם ופסיקותיהם של הרבנים ופוסקי ההלכה בידי הציבור הרחב שבכל מקום.

תוצאות המחקר הראו שרבנים ופוסקי הלכה הציעו תובנות חדשות שהכלילו גם את ירושלים החדשה תחת ההגדרה של עיר מוקפת חומה, וברוב המוחלט של שכונות ירושלים קראו מגילה בט״ו באדר בלבד. התובנות החדשות נשענו על העתקת מצבים הלכתיים מתחומים אחרים שהגדירו עיר, בעיקר מהלכות תחום שבת או עירוב חצרות של שבת. תושבי ירושלים החדשה, וגם רבנים שהתגוררו בעיר החדשה, ראו עצמם בדרך כלל כ״ירושלמיים״ גם לעניין מקרא מגילה, ועל כן הם קיבלו את התובנות שהביאו לתוצאה שבירושלים החדשה יש לקרוא רק בט״ו באדר. כך היה גם בשנים שהעיר העתיקה היתה בידי הירדנים ומנותקת מהעיר החדשה.

בערי הארץ היה המצב אחר. היו רבנים שהתבססו על מסורת שימור שמות של ערים אצל גויים תושבי הארץ, וגם על ממצאים ארכיאולוגיים, והציעו להגדיר כמה ערים כבעלות ספק אם הן

מוקפות חומה מימות יהושע בן נון ולקרוא מגילה בהן גם בט״ו באדר. אך היו רבנים אחרים שהתנגדו לתובנות החדשות על אודות מעמד הערים הללו, וגם הציבור הרחב לא קיבל זאת, וקראו מגילה בי״ד באדר בלבד כעיר פרוזה. ההנחה היא שההמון לא אוהב ספקות, ואיננו מורגל בהנהגות שעניינן חומרות, מידת חסידות וכד׳. יש רצון לקיים מצוות באופן ודאי. מה גם שקיום מצוות פורים במשך יומיים מהווה טרחה גדולה, ובמיוחד כשיום ט״ו באדר הוא יום רגיל ואינו מוגדר כיום חג במקומות הללו. התודעה הציבורית היא שט״ו באדר מצוין כפורים רק בירושלים, ופחות ידוע שפורים בתאריך זה צריך להיות מצוין בכל עיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון. מעטים בלבד קראו מגילה גם בט״ו באדר, בדרך כלל בצנעה או במניינים מצומצמים.

במקומות מעטים בארץ ישראל – בלוד, בחברון, בספסופה ובבית אל, היו מי שטענו שיש בסיס לקבוע שפורים יצוין רק בט״ו באדר, בשל מסורת שימור השם או בשל ממצאים ארכיאולוגיים. אך רבני המקומות הללו וגם הציבור המתגורר שם, לא אזרו עוז ואומץ לקבוע זאת כעובדה, ולממש את התקנה של חכמים שבכל עיר מוקפת חומה מימות יב״ן בארץ ישראל יקראו מגילה בט״ו באדר.

פתיחה

זמן מקרא מגילה

על פי המסופר במגילת אסתר [להלן: המגילה], סיום המלחמה בין היהודים לבין אויביהם היה בשני תאריכים סמוכים: י״ד וט״ו באדר (אסתר ט: יז-יח). התאריכים הללו הם הבסיס לקביעת ימי הפורים (שם כא-כב). הנוהג שהתקבל הוא שבערים פרוזות ציינו את פורים בי״ד באדר, ובערים שיש להן מסורת על היותן מוקפות חומה מימות יהושע בן נון [להלן: מוק״ח מימות יב״ן] יציינו את פורים בט״ו באדר (מ׳ שקלים א: א; מ׳ מגילה א: א). מסורת תנאית מלמדת שגם במקומות הסמוכים או הנראים למקום מוקף חומה מימות יב״ן יש לקרוא מגילה ולקיים את ימי הפורים בט״ו באדר: ״הסמוכין לכרך ונראין עמו, הרי הן כיוצא בו״ (ת׳ מגילה א: א). בתלמוד בבלי מוסבר בשמם של אמוראים ארץ ישראלים מהדור השלישי והרביעי, שהגדרת מקום סמוך או נראה היא עד מיל (ב׳ מגילה ב ע״ב).

הצגת נושא המחקר

במקורות תנאיים ואמוראיים ובספרות הרבנית עד מחצית המאה ה-19, יש התייחסות מעטה לשאלת קריאת מגילה בערים שיש להן מסורת מסופקת על היותן מוק״ח מימות יב״ן בארץ וגם בחוץ לארץ. התייחסויות אלו עוסקות רק בתיאור עובדה שבמקום מסוים נהגו לקרוא מגילה בט״ו באדר או גם בט״ו באדר, ולא יותר.

נושא מחקר זה הוא: ״לתולדות קריאת המגילה בט״ו באדר בארץ ישראל בעת החדשה״. הגדרת העת החדשה במחקר זה היא מאז היציאה מחומות ירושלים בשנת תר״כ (1860) ועד זמננו. בתקופה זו התפתחו דיונים הלכתיים רבים בשאלות הקשורות לקביעת זמן מקרא מגילה בשכונות ירושלים החדשות ובערים ברחבי הארץ. המאיץ לפריחה הלכתית ודיונים בשאלות הללו הוא בנייה אינטנסיבית של שכונות חדשות בירושלים מחוץ לחומת העיר העתיקה המוכרת, וישיבת יהודים בהן. גם ישיבה מחודשת של יהודים בערים ותיקות או בסמוך ובנראה להן ברחבי הארץ, לאחר שנות גלות ארוכות שבהן התגוררו יהודים מעטים אם בכלל במקומות הללו, תרמה את חלקה בהתפתחות דיונים אלה.

המחקר מורכב משני חלקים:

[א] חלק אחד יעסוק בזמן מקרא מגילה בשכונות החדשות של ירושלים והתמודדות רבנים עם העובדה שתושבים חיו מחוץ לחומה אבל רצו להיחשב לתושבי ירושלים. בספרות התנאים נזכר שגם הגרים ב״סמוך״ וב״נראה״ לחומת העיר נחשבים לבני העיר עצמה. סוגיה זו היתה הבסיס למחלוקת בין המבקשים לתת לה פירושים שמרניים, שישאירו חלק מן השכונות החדשות מחוץ לעיר, לבין המבקשים לפרש את הסוגיה באופן רחב כך שכל בני השכונות ייחשבו לאנשי ירושלים.

[ב] החלק האחר יעסוק במעמדן של ערים אחרות בארץ ישראל, אם ניתן להגדירן כ״ערים מוקפות מימות יהושע בן נון״. לערים אחדות היתה מסורת קדומה שקוראים בהן בי״ד ובט״ו באדר מחמת הספק. בעקבות התפשטות הישוב היהודי למקומות חדשים התעורר דיון אם להכלילם ברשימת הקוראים בי״ד ובט״ו באדר. חלק מן הישובים החדשים היו במקומות שנחשבו לישובים עתיקים, וחלק מהם היו ״סמוך״ או ״נראה״

למקומות ישוב כאלו, בין על פי מסורת ובין על פי ממצאים ארכאולוגיים. כאן ניכר המתח בין הרצון לחדש ימים כקדם, לבין רתיעת הציבור מן החידוש ומן ההכבדה שבקריאת מגילה יומיים.

היה מתבקש להחליף את סדר החלקים, מאחר שיש מקום לדון קודם על הגדרת מעמדן של ערי הארץ, ואח״כ על הדיונים סביב שכונות ירושלים, העוסקים בהגדרת ״סמוך״ או ״נראה״ לעיר מוק״ח. בכל זאת בחרנו אחרת, מאחר שהמחקר מבוסס גם על ציר הזמן, והדיונים הראשוניים והיישומיים היו באשר למעמדן והגדרתן של שכונות ירושלים החדשות הרחוקות מהעיר המוק״ח עם היציאה מהחומות במחצית המאה ה-19. אחר כך, לקראת סוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20, החלו הדיונים המשמעותיים והיישומיים באשר למעמד ערים ותיקות אשר להן מסורת על היותן מוק״ח או שהתעורר ספק לגביהן בעניין זה. הדיונים לגבי מעמד ערי הארץ הושפעו מהדיונים והתובנות החדשות שנכתבו על אודות שכונות ירושלים.

ההשלכה המעשית מכל הדיונים הללו הוא התאריך שבו יש לקרוא מגילה במקומות אלו. סביב הגדרות אלו התקיימו דיונים רבים בין פוסקי הלכה ורבנים, ובמקומות מסוימים הציבור הרחב הוא שקבע עובדות בשטח באשר לזמן הקריאה, שלא על פי הפסיקה הרבנית.

המחקר בנושא זה הוא פרק חדש בתולדות ההלכה בת זמננו, פרק המתאפיין ביצירת תובנות הלכתיות חדשות בידי פוסקים ומורי הוראה, תובנות שמקורן בתחומי הלכה אחרים, בעקבות מציאות אורבאנית ומוניציפאלית חדשה, מציאות לאומית חדשה, ובהסתמכות על שימור שמות של מקומות וממצאי מחקר ארכאולוגי.

הדיונים בהגדרת עיר מוק״ח מימות יב״ן ובהגדרת הסמוך והנראה לה בארץ ישראל מאז שנת תר״כ (1860), נושקים לשאלות הלכתיות נוספות, כמו: זמן מקרא מגילה בעיר מוקפת חומה כשחל ט״ו באדר בשבת (=פורים משולש); דינו של אדם העובר מעיר פרוזה לעיר מוקפת חומה בט״ו באדר (=בן כרך שהלך לעיר); במקום שיש ספק אם הוא מוק״ח מימות יב״ן וקוראים בו מגילה גם בט״ו באדר, אם יש גם לקרוא בתורה ולקיים את מצוות פורים האחרות בו, וכן בסמוך ובנראה לו. במחקר זה לא עסקנו בכל השאלות הללו אף שהן קשורות במידה רבה לציונו של יום הפורים ולנושא המחקר מאחר שהן נגזרות מהשאלה המרכזית: מהי הגדרת עיר מוק״ח מימות יב״ן ומהי הגדרת הסמוך והנראה לה. לא עסקנו גם בזמן מקרא מגילה בערים בחו״ל שיש להן מסורות על היותן מוק״ח מימות יב״ן. עסקנו אך ורק בערי ארץ ישראל.

מצב המחקר הקיים

באופן כללי, המחקרים הקשורים לקריאת מגילה בערים מוקפות חומה מצומצמים מאוד. להלן נציין כמה מאמרים מחקריים העוסקים בנושאים קרובים לנושא מחקרנו.

כמה מאמרים מחקריים עוסקים בזיהוי רשימת ערים מוק״ח מימות יב״ן המופיעות בספרות התנאים והאמוראים. מלבד הזיהויים הארכאולוגיים, מבקשים החוקרים להציע גם מגמות באזכורן של הערים, ובסדר הכרונולוגי של הופעת חלק מהן במשנה (מ׳ ערכין ט: ו).[1] חוקרים אחרים עוסקים במבנה הכרך, העיר והכפר והקשר ביניהם, הן בתקופת המקרא הן בתקופת

[1] שמואל קליין, ״ערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון״, אזכרה לרב קוק (עורך: י״ל מימון), ירושלים תרצ״ז, חלק ה, עמ׳ סז-עז; מרדכי אביעם, ״החשמונאים בספרות חז״ל״, ימי בית חשמונאי, ירושלים תשנ״ו, עמ׳ 251-260, שם עמ׳ 258; דוד אדן-ביוביץ׳, ״רשימת ׳ערי חומה׳ והעדות הארכיאולוגית-ההיסטורית מיודפת ומגמלא״, תרביץ, סו (תשנ״ז), עמ׳ 449-470; ישראל רוזנסון, ״ערים מוקפות חומה – רשימה אקראית או טקסט מגמתי?״, סידרא, יז (תשס״א-ב), עמ׳ 205-215.

המשנה והתלמוד.[2] איננו עוסקים במחקר זה כלל בזיהוים של מקומות מבחינה ארכאולוגית או היסטורית וגיאוגרפית, או במבנה ההתיישבות בתקופת המקרא, המשנה והתלמוד. המחקר הנוכחי עוסק בתולדות ההלכה בת זמננו.

במה שקשור לתקנת קריאת מגילה בערים מוקפות חומה בהן ובסמוך להן בתקופת המשנה והתלמוד, עסק יוסף תבורי. במאמר אחד הוא הקביל בין הגדרת עיר מוקפת חומה לעניין פדיון בתי ערי חומה לבין הגדרת עיר מוקפת חומה לעניין מקרא מגילה. לפיו, הקבלות אלו מציבות את הלכות קריאת מגילה בזיקה ברורה לימות יהושע בן נון ומנתקות בכך את הקשר לערים מוקפות חומה מימות אחשורוש, התקופה שבה התרחש הנס.[3] במקום אחר עסק תבורי בזמנים השונים שנקבעו לקריאת המגילה, בקשר לימות יהושע בן נון, ובהרחבת עיר מוקפת חומה גם מעבר לחומותיה בסמוך ובנראה. במאמר זה הוא מסכם בקצרה את השתלשלות ההלכות בעניין זה בתקופת המשנה והתלמוד.[4] המחקרים הללו שימשו תשתית למחקר זה.

בכל הקשור להשתלשלות ההגדרה ההלכתית של עיר מוק"ח מימות יב"ן והסמוך לה מאז שנת תר"כ (1860) עד שנת תשע"ב (2012), שנת כתיבת המחקר, למיטב ידיעתי לא נכתב שום מחקר בנושא. המעיין ברשימה הביבליוגרפית המובאת להלן ימצא חומר רב בספרות הרבנית בנושא. עשרות רבות של תשובות ומאמרים, וכן חוברות וספרים בעניין זה, אך בקרב חוקרי התלמוד, כנראה שאיש לא עסק בעניין. מחקר זה הוא כנראה מחקר חלוץ בנושא.

מטרת המחקר

מטרת המחקר היא לעמוד על הדינאמיקה הפנים-הלכתית באשר להתמודדותם של פוסקים ומורי הלכה מאז שנת תר"כ (1860) עד שנת תשע"ב (2012), בשני נושאים מרכזיים:

[א] בהתאמת ההלכה של "סמוך" לעניין מקרא מגילה, למציאות אורבאנית ומוניציפאלית חדשה בעיקר בירושלים ובשכונותיה, לעומת המציאות שהיתה בימי התנאים והאמוראים.

[ב] בהתייחסותם של רבנים ופוסקי הלכה לידיעות חוץ הלכתיות כדי לקבוע על פיהן מסורות חדשות ביחס לערי הארץ. הכוונה לידיעות היסטוריות העוברות מדור לדור בעיקר אצל גויים יושבי הארץ, ולממצאים ארכאולוגיים חדשים שעל פיהם אפשר להעריך שמדובר בשרידי עיר או חומה מתקופת ההתנחלות.

כאמור לעיל, הבחירה לכתוב את המחקר על פי סדר זה של הנושאים, היא בשל ההתייחסות לציר הזמן שבו התנהלו הדיונים היישומיים בשאלות אלו. לכאורה, אין קשר ממשי ומחייב בין התמודדות הלכתית עם מציאות אורבאנית ומוניציפאלית חדשה, לבין התייחסות הלכתית לידיעות היסטוריות וממצאים ארכאולוגיים חדשים, מלבד העובדה ששתי השאלות קשורות להלכות עיר מוקפת חומה מימות יב"ן, ו"סמוך ונראה" לה, ובמקרים רבים מדובר על אותם פוסקים שהתייחסו למכלול השאלות. אולם, יש לשים לב ששני הדיונים מבטאים את דרכי

---

[2] זאב ספראי, "פני העיר היהודית – המונחים כרך עיר כפר", הקהילה היהודית בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, ירושלים תשנ"ה, עמ' 29-40; הנ"ל, "הכפר ביהודה", הכפר הקדום בארץ ישראל (עורכים: ש' דר, וז' ספראי), תל-אביב תשנ"ז, עמ' 11-73; צבי גרינהוט, "ההתיישבות הכפרית בתחומי ירושלים מהתקופה הרומית הקדומה עד התקופה הביזנטית", שם, עמ' 147-159; רננה אילן, "תולדות הישוב באזורי הפריפריה של ארץ ישראל בין התקופה ההלניסטית לתקופה הביזאנטית", חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשס"ז.

[3] יוסף תבורי, "לתולדות המושג 'מוקפות חומה' בקשר למקרא מגילה", סיני, ק (תשנ"ז), עמ' תתקכה-תתקל.

[4] יוסף תבורי, "חג פורים – תאריכי החג", מועדי ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, ירושלים תש"ס, עמ' 331-335.

ההתמודדות של פוסקי ההלכה עם המציאות המתחדשת בארץ ישראל ואת הדרך שבה הם מנווטים בין שיקולים הלכתיים אבסטרקטיים לבין רצון הציבור ותחושותיו.

בהתאם להצבת מטרות אלו, שאלת המחקר המרכזית היא:

כיצד התמודדו הרבנים והפוסקים בהתאמת ההלכה התלמודית למציאות מוניציפאלית ואורבאנית שונה, ולידיעות היסטוריות וארכאולוגיות, בכל הקשור להגדרת עיר מוק"ח מימות יב"ן והסמוך לה לעניין מקרא מגילה, ואיזו השפעה יש לתגובותיהם של תושבי השכונות בירושלים ושאר ערי הארץ, על פסיקת ההלכה ע"י הרבנים ומורי ההוראה בסוגיות הללו?

שיטת המחקר

כאמור, המחקר עקב אחר הליכי פסיקה וקבלתם בשנים תר"כ-תשע"ב (1860-2012) בעניין הגדרת עיר מוק"ח מימות יב"ן ובהגדרת ה"סמוך ונראה" לה. המחקר מבוסס על הציר הכרונולוגי-היסטורי, תוך הדגשת השינויים שחלו בעמדת פוסקי ההלכה בין פרקי זמן שונים בתוך התקופה שבה עסק המחקר, ותשומת הלב של פוסקי ההלכה לתגובות תושבי ירושלים והיושבים במקומות שונים בארץ לתובנות ולפסיקות החדשות. היו אלו שנים של התחדשות ופריחה של בניין העיר ירושלים רבתי ובניין ערים שכונות וישובים חדשים ברחבי הארץ, לאחר שנים רבות שההתיישבות היהודית בארץ היתה מצומצמת מאוד.

תיאור מבנה המחקר

העבודה בנויה באופן הבא:

פרק א- רקע כללי על עקרונות מקרא מגילה בערים מוקפות חומה מימות יב"ן ובמקום סמוך או נראה לעיר מוק"ח. מכאן ואילך מתפצלת העבודה לשני חלקים. חלק א: פרקים ב'-ח' בהם נעסוק בדיונים על אודות זמן מקרא מגילה בשכונות ירושלים החדשות. חלק ב: פרקים ט'-י' בהם נעסוק בדיונים על אודות זמן מקרא מגילה בערי ארץ ישראל חוץ מירושלים.

להלן תקציר פרקי העבודה:

חלק א, פרקים ב'– ח': השתלשלות הגדרת המושג "סמוך" בשכונות ירושלים

בשנת תר"כ (1860) החלה בנייה אינטנסיבית של שכונות בירושלים בשטחים שמחוץ לחומת העיר העתיקה המוכרת, ובמרחק העולה על מיל מהעיר העתיקה. או אז עלתה השאלה, אם גם במציאות אורבאנית ומוניציפאלית כזאת יש להסתפק בהגדרה שמופיעה בתלמוד: "מיל" (ב' מגילה ב ע"ב) ולא יותר, ובכל המרחב שרחוק יותר ממיל מהעיר העתיקה יקראו בי"ד באדר כברוב ערי העולם; או שמא מציאות אורבאנית ומוניציפאלית זו מחייבת למצוא הגדרה חדשה ומתאימה שאיננה מופיעה במקורות תנאיים ואמוראיים בסוגיה זו.

היה מי שטען בעקביות רבה, כי יש להסתפק בהגדרה התלמודית עד מיל, אף כאשר מדובר בעיר המתפתחת בממדים גדולים מאוד. לדבריו, בכל המרחב הרחוק יותר ממיל יש לקרוא בי"ד באדר כברוב הערים בארץ ובעולם.[5] אך רבנים רבים אחרים סברו כי המצב החדש מצריך להגדיר אחרת

[5] הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי, "קונטרס קריאת המגילה והפורים בירושלים החדשה", עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' שפ-תכה. את עמדתו הוא פרסם מדי שנה בשנה ב'לוח לארץ ישראל' שמופץ בבתי הכנסת בארץ, ולאחר פטירתו המשיך בכך בנו הרב ניסן אהרון.

את המושג "סמוך" לעיר מוק"ח מימות יב"ן לעניין מקרא מגילה. לשם כך הם גייסו או העתיקו תובנות הלכתיות מתחומי הלכה אחרים, שבהם ניתנו הגדרות שונות להגדרת המושג "עיר": מהלכות עירוב תחומין של שבת,[6] או מהלכות עירוב חצרות של שבת.[7]

עיון בדברי הפוסקים שעסקו בסוגיות אלו מלמד שהם היו מודעים לכך שהתובנות הללו וההלכות החדשות שעוצבו כתוצאה מכך, אינן מופיעות בסוגיות התלמודים העוסקות בגדרי "סמוך" לעניין מקרא מגילה ובפרשנות הראשונים לסוגיות הללו. ובכל זאת לא היה סביר בעיניהם שעד נקודה מסוימת בירושלים החדשה יקראו מגילה בט"ו באדר, ומנקודה אחרת ואילך יקראו בי"ד באדר. הרבנים שעסקו בשאלת זמן מקרא מגילה בשכונות ירושלים היו ערים לכך שחלק ניכר מתושבי השכונות החדשות בירושלים מבקשים לראות את עצמם כירושלמיים לכל דבר, גם לעניין מקרא מגילה. חלק מהרבנים ביקשו אף הם להיחשב לירושלמיים, וניסו לעגן תחושה זו באותן תובנות הלכתיות חדשות. המציאות האורבאנית והמוניציפאלית ורצון הציבור הרחב, כיוונו את דעתם בחיפוש אחר פתרון הלכתי.

בשכונות מסוימות קבעו התושבים "עובדות בשטח" וקראו בט"ו באדר בלבד, גם אם מיקומן של השכונות לא עמד באמות המידה הנדרשות מבחינת ההלכה להגדירן ככאלה ע"פ עמדת רבנים מסוימים שנחשבו לבעלי סמכות ומעמד. היו שכונות שנוצר בהן מצב שחלק קראו מגילה בי"ד באדר וחלק אחר בט"ו באדר. רבנים היו ערים לבעיה שבתופעה זו מבחינת הצו: "לא תתגודדו" (דברים יד: א) – לא תעשו אגודות אגודות" (ב' יבמות יג ע"ב). היו שהציעו פתרונות הלכתיים שהתוצאה היא זמן מקרא מגילה אחיד בכל השכונה שיתאים לכל בעלי העמדות ההלכתיות השונות, והיו שניסו למצוא פתרונות טכניים וזמניים לימי הפורים באמצעות חיבור השכונות הרחוקות ברצף אורבאני.

ההגדרות השונות ל"סמוך" לעניין מקרא מגילה, השפיעו גם על המרחב שמחוץ לשטח המוניציפאלי של ירושלים, בערים ובישובים בעוטף ירושלים, הרצופים לשכונות החדשות (מוצא, מבשרת ציון, גבעת זאב, מעלה אדומים ועוד).

חלק ב, פרקים ט'– י': אמות המידה לחידוש מסורת אודות מקום שהוא מיוחס כמוק"ח מימות יב"ן

בפרקים אלו נעסוק באמות המידה שעל פיהן קבעו וחידשו מסורות על ערים מוק"ח מימות יב"ן. בספר יהושע נזכרים שמות של ערים רבות, ועל מספר קטן של ערים נאמר מפורשות שהן ערים בצורות: צור (יהושע יט: כט); הצדים, צר, חמת, רקת וכנרת (שם לה). לדברי ר' שמעון בן לקיש, אמורא ארץ ישראלי בדור השני, כל הערים הנזכרות בספר יהושע הן מוקפות חומה על אף שרק על מספר קטן מהן נאמר במפורש שהיו אלה ערים מוק"ח (י' מגילה א: א, ע ע"א). במשנה מופיעה רשימה של ערים שהן מוק"ח מימות יב"ן. נזכרים בה שמותיהן של שמונה ערים בלבד, שלמעט אחת בלבד – ירושלים, אף אחת מהן אינה נזכרת במפורש בספר יהושע:

---

[6] הרב טוביה ראזינטאהל, "מקרא מגילה לבתים הרחוקים יותר ממיל ממוקפת חומה וסמוכה ע"י בורגנים", תורה מציון, א (תרמ"ז), עמ' כה-כז. באופן אחר: הרב אברהם ישעיהו קרליץ, חזון איש, אורח חיים, בני ברק תשמ"ז, סימן קנא, וסימן קנג ס"ק ב; הרב צבי פסח פרנק, ימי הפורים – קונטרס לחקרי הלכות וחילוקי דינים דמוקפים ופרזים, ירושלים תש"ו, עמ' סו-סז.

[7] הרב שלמה זלמן אויערבך, "קריאת המגילה בביה"ח הדסה עין כרם", שו"ת מנחת שלמה, חלק ב, ירושלים תשנ"ט, סימן נז; מנחת שלמה תנינא, חלקים ב-ג, ירושלים תש"ס, סימן נט. באופן אחר: בשמו של הרב יוסף שלום אלישיב, מופיע אצל: הרב יצחק דרזי, שבות יצחק, ירושלים תש"ס, עמ' סג-סד.

מוקפות חומה מימות יהושע בן נון, כגון: קצרה (=מבצר) הישנה של ציפורים, וחקרה (=מצודה) של גוש חלב, ויודפת הישנה, וגמלא, וגדוד, וחדיד, ואונו, וירושלים, וכן כיוצא בהן. (מ' ערכין ט: ו)

רשימת הערים שבמשנה איננה סגורה שכן במשנה מופיע: "כגון", ו"וכל כיוצא בהן", ואפשר גם לחדש מסורות, כפי שמובא בשמו של ר' ישמעאל בן יוסי: "...ולא אלו בלבד, אלא כל שתביא לך במסורת שמוקפות חומה מימות יהושע בן נון, כל המצוה הזאת נוהגת בה" (ת' ערכין [צוקרמאנדל] ה: טז). סביר מאוד להניח שכבר בתקופת התנאים היה קשה לחדש מסורות כאלו בשל השנים הרבות שעברו מימות יהושע בן נון עד זמנם. ערים רבות בארץ חרבו בעת חורבן הבית הראשון, ובתחילת הבית השני, זמן התרחשות נס פורים, היתה ההתיישבות היהודית בארץ מצומצמת מאוד.

בכל זאת, לגבי חלק מערי הארץ, כמו: טבריה, צפת, שכם, בית שאן, לוד, חברון ועזה, יש מסורות ותיקות וידועות, עוד מתקופה קדומה על היותן בעלות מסורת מסופקת על היותן מוק"ח מימות יב"ן. במקומות אלו נהגו לקרוא מגילה גם בט"ו באדר ללא ברכה, מאחר שלא היה ברור היכן בדיוק היתה העיר בימי יב"ן.

הדיונים המשמעותיים באשר להגדרת מקום בערי ארץ ישראל כסמוך ונראה לעיר מוק"ח מימות יב"ן, החלו עם העליות השונות לארץ בסוף המאה ה-19 ובמחצית הראשונה של המאה ה-20, והעליות לארץ עם קום המדינה בשנת תש"ח (1948). העולים התיישבו בערים ותיקות ובשכונות חדשות שנבנו בהן, וכן בערים ובישובים חדשים הסמוכים להן. דיונים נוספים התקיימו בתחילת שנות השבעים של המאה ה-20, ובעיקר מלאחר מלחמת ששת הימים בשנת תשכ"ז (1967) עד זמן כתיבת המחקר בשנת תשע"ב (2012). בשנים הללו היתה תנופת בנייה גדולה בערי הארץ. בערים נבנו שכונות חדשות, וכן נבנו ישובים חדשים בעיקר ביהודה, בשומרון ובחבל עזה, באזורים סמוכים לערים עתיקות ואף בתוך ערים עתיקות.

המאפיין את דברי הרבנים והעוסקים בעניין הוא הניסיון לקבוע את הגדרת המקומות הללו ככאלה שיש לגביהם ספק אם הם ערים מוק"ח מימות יב"ן, על בסיס מסורות ושימור שמות מקומות כפי שהם ידועים ושגורים בפי תושבי הארץ שאינם יהודים, ובהתחשבות בהשערות מחקריות של ארכאולוגים וחוקרים על אודות מקומות ישוב שלהערכתם הם מימות יב"ן.

אין מסקנות אחידות מכל הדיונים הללו ביחס למקרא מגילה בערים הללו. יש מקומות שבהם לא חידשו מסורת בעקבות שימור שמות או בעקבות ממצאים ארכאולוגיים, ואף לא במעמד של עיר מסופקת כמוק"ח מימות יב"ן. באותם מקומות ובסמוך להם קראו מגילה בי"ד באדר בלבד כמו ברוב ערי העולם. אך יש מקומות שהנהיגו לקרוא מגילה גם בט"ו באדר ללא ברכה, ויש הנוטים לפסוק במקומות מסוימים שיום ט"ו באדר הוא היום המרכזי, אף שממשיכים לקרוא מגילה גם בי"ד באדר.

ברוב המקומות בעולם קוראים בי"ד באדר בלבד, והיכולת לקיים או לחדש מקרא מגילה רק בט"ו באדר או גם בט"ו באדר, תלויה ברצון הציבור שמתגורר באותו המקום. בשכונות ירושלים ניכר היה שרוב התושבים רצו להרגיש "ירושלמיים" גם לעניין מקרא מגילה ועל כן תובנות הלכתיות חדשות שהתמודדו עם המציאות האורבאנית והמוניציפאלית המתפתחת, התקבלו ברצון, בעוד שבערי הארץ היתה ההיענות נמוכה יותר. זאת מפני שבדרך כלל הפסיקה ההלכתית היתה לקרוא גם בט"ו באדר, והיתה אי נוחות רבה לקרוא את המגילה פעמיים נוספות, ולהעביר בכך מסר שאותה עיר נחשבת למקום מסופק ושלא ברור מתי חל בה פורים.

א. הקדמה – מקרא מגילה בערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון

בערים המוקפות חומה (להלן: מוק"ח) מימות יהושע בן נון (להלן: יב"ן), ובמקומות הסמוכים או הנראים להן, יש לקרוא מגילה בט"ו באדר, ובשאר המקומות בארץ ובעולם, יש לקרוא מגילה בי"ד באדר. מדוע קיים הבדל זה בין המקומות? מה הרקע לתקנה של שינוי זמן מקרא מגילה בין ערים מוק"ח מימות יב"ן לבין שאר העולם?

א. עיר מוקפת חומה מימות יב"ן

במגילת אסתר נאמר שהיושבים בשושן עשו בחמישה עשר בחודש אדר "יום משתה ושמחה" (אסתר ט: יח). על היושבים בערי הפרזות נאמר שהם קיבלו על עצמם לעשות "את יום ארבעה עשר לחדש אדר שמחה ומשתה ויום טוב ומשלוח מנות איש לרעהו" (אסתר ט: יט). מרדכי ואסתר קבעו לקיים שני ימי פורים בי"ד ובט"ו באדר (אסתר ט: כ-לב).

במשנה מופיעים הזמן שבו יש לקרוא בערים מוקפות חומה, והזמן שבו יש לקרוא במקומות פרוזים:

> כרכין המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמשה עשר, כפרים ועיירות גדולות קורין בארבעה עשר.[1]

התנא של המשנה הפותחת את מסכת מגילה, קבע שבט"ו באדר יש לקרוא מגילה בערים מוק"ח מימות יב"ן. אך בתוספתא מופיעה עמדה זו יחד עם עמדות אחרות:

> כרכים המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמשה עשר.
>
> ר' יהושע בן קרחה אומר: מימות אחשורוש.
>
> אמר ר' יוסה בן יהודה: היכן מצינו לשושן הבירה שמוקפת חומה מימות יהושע בן נון? אלא "משפחה ומשפחה מדינה ומדינה עיר ועיר" (אסתר ט: כח).[2]

בתלמוד ירושלמי, סוכמה מחלוקתם של שלושת התנאים כך:

> תלתא תניין תנייא. קדמייא סבר מימר מימות יהושע בן נון. תנייא אחרייא סבר מימר מימות אחשורוש. תנייא אחרייא סבר מימר עיר מכל מקום. נמצאתה אומר: רבי יהושע בן קרחה ורבי יוסי בי רבי יהודה שניהם אמרו דבר אחד. אלא שזה למד מטעם אחד, וזה למד מטעם אחד.[3]

המכנה המשותף של ר' יהושע בן קרחה ור' יוסי בר יהודה, הוא שהם הציעו הסבר לאופייה של עיר מוקפת חומה, בהתאם לזמן התרחשות המגילה או בהתאם למציאות קיומית שבכל שנה, ולדברי שניהם חייבת להיות חומה לעיר בעת קריאת המגילה. לעומתם, התנא הראשון קשר את פורים הנחוג ביום ט"ו באדר, לפרק זמן היסטורי – חומות עיר מימות יהושע בן נון, וכאמור זו

---

[1] משנה מגילה א: א. קריאת מגילה בט"ו באדר בכרכים נזכרת גם במשנה בשקלים א: א. כרך היא מילה יוונית – כרכס. הרב יחיאל ב"ר נתן מרומי, הערוך, ערך כרך, הפנה לתרגום אונקלוס על הפסוק: "ערים גדולות ובצורות" (דברים ג: ה): "כל אלין קרוין כריכן מקפן שור". המילה כפר מופיעה פעם אחת במקרא: "וכפר העמונה" (יהושע יח: כד). בערוך, ערך כפר, הפנה לתרגום אונקלוס לפסוק: "וישלח משה לרגל את יעזר וילכדו בנותיה" (במדבר כא: לב) – "וכבשו כפרנהא". על משמעות המונחים כפר וכרך, ראה: זאב ספראי, "הקהילה היהודית בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד", ירושלים תשנ"ה, עמ' 29-38; זאב ושמואל ספראי, משנת ארץ ישראל, מסכתות תענית ומגילה-סדר מועד ט, ירושלים תש"ע, עמ' 229-234.

[2] שאול ליברמן, תוכ"פ-סדר מועד, ניוארק תשכ"ב, עמ' 1123.

[3] ירושלמי מגילה א: א, ע ע"א.

העמדה היחידה שמופיעה במשנה הפותחת את מסכת מגילה.[4] ההתאמה בין הזמנים והמקומות מתחלקת כך: כרכים מוקפים חומה מימות יב"ן קראו מגילה בט"ו באדר. כפרים ועיירות גדולות, שהן כנראה מקומות ללא חומה, או מוקפות חומה אך לא מימות יב"ן, קראו מגילה בי"ד באדר.[5]

מה מיוחד בערים מוק"ח מימות יב"ן? התורה העניקה מעמד ייחודי לבית בעיר מוקפת חומה בארץ ישראל, באשר לאופן מכירתו, ובאשר לאפשרות לגאול אותו. בית בעיר מוקפת חומה שנמכר, אפשר לגאלו מיד הקונה בתוך שנה תמימה בלבד, ובכל עת שירצה המוכר במהלך אותה השנה. אם לא יעשה כן עד תום השנה, יהיה הבית חלוט ביד הקונה לצמיתות, וגם בשנת היובל לא יחזור הבית לידי המוכר (ויקרא כה: כט-ל). בשמו של ר' מנחם בן יוסי נאמר שיש עוד שתי הלכות ייחודיות לערים אלו:

> שמשלחים מתוכן את המצורעים, ומסבבין לתוכן מת עד שירצו, יצא – אין מחזירין אותו.[6]

האפשרות למימוש מעמדן המיוחד של ערי ארץ ישראל המוק"ח היתה מעת כניסת עם ישראל לארץ תחת הנהגתו של יהושע בן נון, ומכאן השם: "ערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון". ההקבלות בין הגדרת עיר מוקפת חומה לעניין פדיון בתי ערי חומה, לבין הגדרת עיר מוקפת חומה לעניין מקרא מגילה, הציבו את הלכות קריאת מגילה בזיקה ברורה לימות יהושע בן נון וניתקו בכך את הקשר לערים מוקפות חומה מימות אחשורוש, התקופה שבה התרחש הנס.[7]

ב. מקרא מגילה בט"ו באדר בעיר מוק"ח

מה הסיבה המהותית הקושרת את יום הפורים שנקבע בערים מוקפות חומה לט"ו באדר, לימי כניסת עם ישראל לארץ לאחר יציאתם ממצרים ונדודיהם במשך ארבעים שנה במדבר? בתלמוד ירושלמי מסר ר' סימון, אמורא ארץ ישראלי מהדור השני, בשמו של רבו ר' יהושע בן לוי, אמורא ארץ ישראלי מהדור הראשון:

> כרכים המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמשה עשר. רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי: חלקו כבוד לארץ ישראל שהיתה חריבה באותן הימים, ותלו אותה מימות יהושע בן נון. (י' מגילה א: א, ע ע"א)

---

[4] בתרגום השבעים למגילת אסתר נוסף שהיושבים במטרופולין מציינים את פורים בט"ו באדר. ראה: חנה כהנא, תרגום השבעים למגילת אסתר השוואה בין התרגום לנוסח העברי וקומנטאר רצוף, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשס"א, עמ' 282-284.

[5] מאיר בר אילן, הפולמוס בין חכמים לכהנים בשלהי ימי הבית השני, חיבור לשם קבלת תואר ד"ר לתלמוד, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשמ"ב, עמ' 100-101, כתב שהפצתה של המגילה היתה מהמקדש לירושלים, מירושלים לכרכים, מהכרכים לערים, ומהערים לכפרים, עד שבסופו של תהליך הושוו כל תושבי המדינה במנהגיהם לכהני המקדש. יש התאמה בין ייחוס התאריך ליחס האנשים. ט"ו בחודש הוא זמנם של סוכות ופסח, והוא זמנם של הכהנים, י"ד באדר הוא זמנם של פשוטי העם, וי"א-י"ג באדר הוא זמנם של קבוצת בני הכפרים. לדעתנו, אין לתיאוריה זו כל בסיס ושום אחיזה במקרא או במקורות תנאיים. הקביעה לקרוא מגילה בט"ו באדר היתה בכל הערים המוק"ח, ואין שום עניין מיוחד בקריאת מגילה במקדש. אין שום רמז לכך שהיו שלבים בהפצת התקנה על בסיס מפתח חברתי, ובחירת התאריכים שבהם יקיימו את פורים, בי"ד ובט"ו באדר, היתה עוד לפני שנקבעה תקנת ימי הפורים. זאב פלק, "פורים דמוקפות", סיני, קד (תשמ"ט), עמ' רפז-רפח, הציע שעולי שושן הבירה שהיו בירושלים, היו מתכנסים לקרוא מגילה, כמנהגם בט"ו באדר, באותו חדר בהר הבית בשער המזרחי שבעזרה שבו היתה מצוירת תבנית שושן הבירה (מיקום החדר ותיאורו ע"פ רש"י למנחות צח ע"א ד"ה בשושן). לימים התקבל החג ופשט בירושלים ובערים מוק"ח. להצעה זו אין בסיס בפסוקי המגילה או בספרות התנאים והאמוראים.

[6] ת' כלים (בבא קמא) [צוקרמאנדל] א, יד, עמ' 570. ראה עוד: מ' כלים א: ז; ת' נגעים (צוקרמאנדל) ז: יד- טו, עמ' 550; ספרא מצורע פרשה ו פרק ד. על מאפיינה של עיר מוק"ח מימות יב"ן, ראה: מ' ערכין ט: ו; ספרא פרשת בהר פרק ד, ד: מ' עירובין ה: ו. בעז זיסו, "עיר שגגותיה חומתה', ו'עיר מוק"ח מימות יב"ן' לאור הממצא הארכיאולוגי ביהודה", מחקרי יהודה ושומרון, טו (תשס"ו), עמ' 85-100.

[7] להרחבה: יוסף תבורי, "לתולדות המושג 'מוקפות חומה' בקשר למקרא מגילה", סיני, ק (תשנ"ז), עמ' תתקכה-תתקל.

ר׳ סימון הוא ר׳ שמעון בן פזי שהיה תלמידו של ר׳ יהושע בן לוי (ב׳ ברכות י ע״א), והסבר זה בשמו תואם מסורות אחרות שלפיהן ר׳ יהושע בן לוי חרד לכבודה של ארץ ישראל ולמעלתה (ב׳ כתובות קיב ע״א).

מהו הכבוד שחולקים לערים מוק״ח בארץ ישראל בקריאת המגילה בט״ו באדר? הפרשנים הציעו מגוון הסברים. נס פורים התרחש בתחילת ימי הבית השני. ערי ארץ ישראל עדין היו חריבות ושוממות מאז חורבן הבית הראשון וגלות ישראל. מתקני התקנה בקשו להעצים מחדש את מעמדן של ערי ארץ ישראל שהיו מוקפות חומה בימי יב״ן,[8] או להדגיש בכך שהמשמעות של הנס היא לתועלת הגרים בארץ ישראל ובירושלים.[9] פרשנות אחרת היא שהתקנה לקרוא בט״ו באדר בערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון, נועדה להבליט את פעליו של יהושע בן נון, המנהיג הראשון שלחם בעמלק עוד ברפידים. וכאז כן עתה. המלחמה עם המן ובני עמו – עמלק, היא המשכה של אותה מלחמה.[10]

נימוקו של ר׳ יהושע בן לוי: ״לחלוק כבוד לארץ ישראל״, איננו מופיע בתלמוד בבלי כלל. בבבלי מנומקים דברי התנא שסבר שיש לקרוא מגילה בט״ו באדר בעיר מוק״ח מימות יב״ן, בדרשה מילולית בפסוקים:

> ותנא דידן מאי טעמא? יליף ״פרזי״ ״פרזי״. כתיב הכא: ״על כן היהודים הפרזים היושבים בערי הפרזות״ (אסתר ט: יט) וכתיב התם: ״לבד מערי הפרזי הרבה מאד״ (דברים ג: ה). מה להלן [מוקפת חומה] מימות יהושע בן נון, אף כאן [מוקפת חומה][11] מימות יהושע בן נון. (ב׳ מגילה ב ע״ב)

״ערי הפרזי״ נזכרים בספר דברים לפני הכניסה לארץ בהנהגת יהושע בן נון, והדרשה היא שכשם שבכניסה לארץ היו שישבו בערים מוקפות והיו שישבו בערים פרוזות, בהתאם לכך יש להתאים את ימי פורים בין הפרזים והמוקפים. מעבר לקשר המילולי הייחודי בין התקופות, לא נאמר בגמרא מה הערך של קשר זה או מה משמעותו.

בבבלי גם מופיעה דרשה בשמו של האמורא רבא הלומד מפסוק במגילה שיש מקום להבחין בין זמן הפורים בערים פרוזות לבין זמן הפורים בערים מוק״ח:

> כרכים המוקפים חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמשה עשר. מנהני מילי? אמר רבא: דאמר קרא: ״על כן היהודים הפרזים היושבים בערי הפרזות״ (אסתר ט: יט). מדפרזים בארבעה עשר, מוקפין בחמשה עשר.
>
> ואימא: פרזים בארבעה עשר, מוקפין כלל כלל לא? ולאו ישראל נינהו? ועוד, ״מהודו ועד כוש״ (אסתר א:א) כתיב.

---

[8] רמב״ם הל׳ מגילה א, ה. דברים דומים כתב הרמב״ם גם בפירושו למשנה מסכת מגילה א: א.

[9] הרב משה בן נחמן, הרמב״ן, חידושים למסכת מגילה, מהדורת משה גולדשטיין, ירושלים תשל״ג, עמ׳ ו.

[10] הרב יום טוב בן אברהם אלשבילי, הריטב״א, חידושים למסכת מגילה, מהדורת יחיאל מיכל שטרן, ירושלים תשל״ו, עמ׳ ג.

[11] כך הוא בגירסת הדפוס ובכמה כת״י. רש״י מעיר שאין לגרוס את המילים הללו, מאחר שהדרשה מתמקדת בערי פרזות ולא במוק״ח. גם הגר״א מחק מילים אלו. אך בחלק מעדי הנוסח (גטינגן 3; קולומביה T-X89314) פתרון הבעיה הוא בגרסה הבאה: ״מה פרזים דהתם, מוקפין דידהו מימות יהושע בן נון, אף פרזים דהכא, מוקפין חומה דידהו מימות יהושע בן נון״. או ע״פ כתבי יד אחרים (מינכן 95; מינכן 140): ״מה להלן מוקפין דידהו מימות יהושע בן נון אף כאן מוקפין דידהו מימות יהושע בן נון״. רבנו חננאל, פירוש למסכת מגילה, מהדורת אליהו סולוביצ׳יק, ירושלים תשנ״ד, עמ׳ ד, גרס: ״ומוקפות חומה דבהידיהן מימות יב״ן, כי הכי קורין בט״ו״. אליעזר סגל, ״הגהות שבגליונות מסכת מגילה בדפוס פיזרו מספריית הבודליאנה״, עלי ספר, ט (תשמ״א), עמ׳ 130-139, לא הבחין בין הנוסחאות השונות שבכתבי היד, וציין שאין כת״י התואם את גירסת רש״י. ראה עוד: ירחמיאל ברודי, ״ספרות הגאונים והטקסט התלמודי״, מחקרי תלמוד: קובץ מחקרים בתלמוד ובתחומים גובלים (עורכים: יעקב זוסמן ודוד רוזנטל), חלק א, ירושלים תש״ן, עמ׳ 260-261.

ואימא: פרזים בארביסר, מוקפין בארביסר ובחמיסר, כדכתיב: "להיות עושים את יום ארבעה עשר לחדש אדר ואת יום חמשה עשר בו בכל שנה" (אסתר ט: כא)? אי הוה כתב את יום ארבעה עשר וחמשה עשר – כדקאמרת, השתא דכתיב: "את יום ארבעה עשר ואת יום חמשה עשר", אתא "את" ופסיק: הני בארבעה עשר, והני בחמשה עשר.

ואימא: פרזים בארביסר, מוקפין אי בעו בארביסר, אי בעו בחמיסר? אמר קרא "בזמניהם" (אסתר ט: לא) זמנו של זה לא זמנו של זה.

ואימא בתליסר? כשושן.

רבא לא הביע עמדה בשאלה לאלו ערים מוקפות חומה כוונתו. דרשתו מהפסוק המציין באופן מיוחד את מעשיהם של היושבים בערי הפרזות, והמגמה הבולטת בגמרא להוכיח שיש להבחין בין זמן הפורים בערים פרוזות וערים מוק"ח, סייעה מאד לחזק את הכתוב במשנה אודות הזמנים השונים שנקבעו לקריאת מגילה. בערים פרוזות בי"ד באדר ובערים מוק"ח בט"ו באדר.

מעמדה הייחודי של שושן שבה קוראים בט"ו באדר, מובלט מאוד בבבלי. כאמור בגמרא נאמר שיש לקרוא מגילה בערים מוקפות חומה בט"ו באדר "כשושן" (ב' מגילה ב ע"ב). רש"י (ד"ה ומשני כשושן) הסביר: "כיון דלא רמז לך הכתוב זמן המוקפין אימת הוא, ואשכחן שושן שעשו בחמשה עשר, מסתברא שאותו היום שייר למוקפין".[12] יש זיקה ברורה בין הקביעה שיושבי ערים מוק"ח מציינים פורים בט"ו באדר, ובין יום הנס שצוין בשושן בתאריך זה. גם בהמשך הסוגיה ציין האמורא רבא את ייחודה של שושן: "שאני שושן הואיל ונעשה בה נס" (ב' מגילה ב ע"ב). בבבלי הובאו דבריו של רב שמואל בר יהודה: "בתחילה קבעוה בשושן, ולבסוף בכל העולם כולו" (ב' מגילה ז ע"א).

בעוד שהתלמוד הירושלמי העצים את מעמדן של הערים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון בארץ ישראל, ואילו הקריאה הייחודית בשושן נזכרת רק במסגרת טיעוניו של ר' יוסי בר יהודה כנגד דברי ר' יהושע בן קרחה, בבבלי נימקו את ההלכה שקוראים מגילה בט"ו באדר בערים מוק"ח מימות יב"ן, בדרשת פסוקים, ובולטת הזיקה בין הערים המוק"ח מימות יב"ן, לשושן שבה קוראים מגילה בט"ו באדר, "הואיל ונעשה בה הנס" "ובתחילה קבעוה בשושן".[13]

ג. מקרא מגילה בעיר מוק"ח מימות יב"ן בסמוך ובנראה לה

מסורת תנאית מלמדת שגם במקומות הסמוכים או הנראים למקום מוק"ח מימות יב"ן, יש לקרוא מגילה ולקיים את ימי הפורים בט"ו באדר: "הסמוכין לכרך ונראין עמו, הרי הן כיוצא בו" (ת' מגילה א: א).[14] בבבלי מופיעה מסורת זו בשמו של ר' יהושע בן לוי (ב' מגילה ב ע"ב; ג ע"ב).[15] אין הגדרה ברורה מה נחשב לסמוך או לנראה, ואם יש מגבלת מרחק כל שהיא.

---

[12] רש"י, פירוש למסכת מגילה, מהדורת אהרן ארנד, ירושלים תשס"ח, עמ' 112.

[13] על הבדלי הגישות הללו שבין הירושלמי לבבלי, עמד בהרחבה דוד פתחי, "תקנת מועדי הפורים והמתח האידיאולוגי בין ארץ ישראל והגלות", המאיר לארץ, 65 (תשס"ו), עמ' 119-140. ראה עוד: ישראל רוזנסון, "כרכין המוקפין חומה – הרעיון בחג הפורים", חגי ישראל וארץ ישראל, ירושלים תשנ"ז, עמ' 213-217.

[14] מאיר בר אילן, הפולמוס בין חכמים לכהנים בשלהי ימי הבית השני, חיבור לשם קבלת תואר ד"ר לתלמוד, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשמ"ב, עמ' 87-95, ציין שהענקת משמעות למרחב מיל הסמוך לעיר והנראה לה קיימת גם בתחומי הלכה נוספים (מ' מעשר שני ה, ב; ת' סוכה ד, יא; ב' ביצה ד ע"ב, ועוד).

[15] בשמו של ר' יהושע בן לוי הובאו בסוגיית הבבלי (מגילה ג ע"ב – ד ע"א) שמונה הלכות הקשורות לפורים. לאלו יש להוסיף אמירות אחרות של ר' יהושע בן לוי באשר למקרא מגילה: "חלקו כבוד לארץ ישראל שהיתה חרבה באותם ימים" (י' מגילה א: א, ע ע"א), וגם האמירה: "שלשה דברים עשו בית דין של מטה והסכימו בית דין של מעלה על ידם, אלו הן: מקרא מגילה, ושאילת שלום בשם, והבאת מעשר" (ב' מכות כג ע"ב). (כך בשמו גם בכתה"י למסכת מכות. אמירה זו מופיעה במקורות אחרים בשמם של אמוראים אחרים). ר' יהושע בן לוי התגלה כמי שעיצב באמירותיו הלכות ותובנות משמעותיות באשר למקרא מגילה בפורים.

ר׳ ירמיה, אמורא ארץ ישראלי בדור השלישי והרביעי, צמצם את המרחב בין העיר המוק״ח לבין האזור הקרוב לה שבו יקראו מגילה בט״ו באדר:

עד כמה? אמר רבי ירמיה ואיתימא רבי חייא בר אבא: כמחמתן לטבריא, מיל. ולימא מיל! הא קא משמע לן: דשיעורא דמיל כמה הוי כמחמתן לטבריא. (ב׳ מגילה ב ע״ב)

פרשני התלמוד התחבטו בשאלה למה מתייחסת שאלת הגמרא ותשובתה: ״עד כמה?... מיל״. למקום סמוך ולא לנראה,[16] או לשניהם.[17] לדברי מפרשי התלמוד, ההיגיון העומד מאחורי מגבלת מרחב מיל, הוא ראיית היושבים במרחק מיל מהכרך המוקף חומה כחלק מיושבי הכרך, בשל צרכי ביטחון, שירותים עירוניים ומסחר שהם נזקקים להם בכרך.[18]

פרשנים מאוחרים יותר הציעו הסברים נוספים לקביעת המרחב שבין הכרך לבין קצה המקום הסמוך או הנראה. הרב יוסף קארו הציע שמקום נראה הוא עד מרחב מיל מהכרך, ומקום סמוך הוא עד עיבורה של עיר, מרחב שבעים אמה ושני שליש האמה מהכרך. הוא הציע הצעה נוספת: מדידת מרחב מיל למקום סמוך מהכרך תהיה צמודת קרקע, ומדידת מיל למקום נראה מהכרך תהיה בקו אווירי.[19] הרב דוד בן זמרא והרב יהושע בועז כתבו שמקום נראה וסמוך הם עד מרחב מיל, אך הם הציעו נקודות ציון שונות מהיכן למדוד זאת. מקום נראה ימדד מהכרך, ומקום סמוך ימדד מעיבורה של העיר.[20]

---

[16] הרב שמעון קיירא, הלכות גדולות, מהדורת עזריאל הילדסהיימר, ברלין תרמ״ח-תרנ״ב, סימן יט הלכות מגילה עמ׳ 197; רבנו חננאל, פירוש למסכת מגילה, מהדורת אליהו סולוביצ׳יק, ירושלים תשנ״ד, עמ׳ ח. כך פירשו גם: רש״י, פירוש למסכת מגילה, מהדורת אהרן ארנד, ירושלים תשס״ח, עמ׳ 114; הרב שמשון משאנץ, שו״ת בעלי התוס׳, מהדורת אברהם יצחק איגוס, ניו יורק תשי״ד, סימן כא; ר׳ אליעזר בן נתן, הראב״ן, הלכות מגילה, מהדורת שלמה זלמן עהרנרייך, ד״צ ירושלים תשל״ה, דף קעה ע״א; רבינו יהונתן מלוניל, חידושים למסכת מגילה, מהדורת שמואל קלמן מירסקי, ירושלים וניו יורק תשט״ז, עמ׳ 45; הרב שלמה בן אדרת, הרשב״א, חידושים למסכת מגילה, מהדורת חיים זלמן דימטרובסקי, ירושלים תשמ״א, עמ׳ כו. לדבריו: ״נראה לית ליה שיעורא אלא כל שהוא נראה״; הרב יום טוב בן אברהם אלשבילי, הריטב״א חידושים למסכת מגילה, מהדורת יחיאל מיכל שטרן, ירושלים תשל״ו, עמ׳ כב; הרב מנחם המאירי, בית הבחירה למסכת מגילה, מהדורת משה הרשלר, ירושלים תשכ״ח, עמ׳ יז; רבנו ניסים, חידושים למסכת מגילה, מהדורת יעקב פסח יברוב, ירושלים תשכ״ו, עמ׳ ז; הרב יוסף חביבא, נמוקי יוסף, חידושים למסכת מגילה, מהדורת משה יהודה הכהן בלוי, בני ברק תשס״ד, עמ׳ ו; רבינו ירוחם – תולדות אדם וחוה, ירוחם ב״ר משולם, תולדות אדם וחוה, ד״צ וניצאה שי״ג, נתיב י חלק א דף סב טור א; הרב ישעיהו ב״ר אליהו מטראני, ריא״ז, הלכות מגילה, מהדורת א׳ ליס, ירושלים תשל״א, פרק א סימן יב, עמ׳ קכה-קכו.

[17] רמב״ם, הלכות מגילה א, יא; רבנו אשר, מסכת מגילה א: א; הרב יעקב בן אשר, טור אורח חיים סימן תרפח; רבנו ניסים, הר״ן, מסכת מגילה, דף ב ע״א מדפי הרי״ף, בפירוש ב. את דברי הר״ן הסביר בהרחבה הרב יוסף קארו, סביב הטור אורח החיים סימן תרפח. כך פסקו גם: הרב אברהם מן ההר, חידושים למסכת מגילה, מהדורת משה יהודה הכהן בלוי, ניו יורק תשל״ה, עמ׳ קלח; הרב מנחם בן זרח, צידה לדרך, וורשה תר״מ, דף קלו ע״ג. רבנו ניסים (שם) בפירוש א כתב: ״דנראה עמו דקאמר היינו דמתחשב מתחומי העיר דוקא״, ואף יש להציב גבול למרחק שנראה לכרך, משום ש: ״אינו נראה שאם היה רחוק כמה פרסאות, מפני שרואין אותו מן הכרך יהא נידון ככרך״. הרב יחזקאל לנדאו, ציון לנפש חיה, יוזעפאף תרט״ז, מגילה ה ע״ב, עמ׳ רנ, כתב שדברי הר״ן הללו: ״הם דברי נביאות, דכל כי האי היה לכתוב ולפרש בהדיא״.

[18] כך נימקו את ההלכה כמה פרשנים, כגון: הרב שלמה בן אדרת, הרשב״א, חידושים למסכת מגילה, עמ׳ כד-כה: ״משום דמיגנו בתוך הכרך״, ושם עמ׳ לח. הרב יום טוב בן אברהם אלשבילי, הריטב״א, חידושים למסכת מגילה, מהדורת חיים זלמן דימטרובסקי, ירושלים תשמ״א, עמ׳ ה, ושם עמ׳ כא: ״דכיון דמגנו בתוך העיר בשעת צרה, ומשתתפי לכל מילי כדידהו חשיבי לענין מקרא מגילה״. ושם בעמ׳ כב באשר למקום נראה לכרך: ״כל שהוא נראה עמו, ומשתתף עמו בענייניהם״; רבנו ניסים, הר״ן, מסכת מגילה, דף ב ע״א מדפי הרי״ף, בפירוש א כתב: ״דנראה עמו דקאמר היינו דמתחשב מתחומי העיר דוקא״; הרב מנחם המאירי, בית הבחירה למסכת מגילה, מהדורת משה הרשלר, ירושלים תשכ״ח, עמ׳ יז, כותב: ״ונראין הדברים בנראה עמו שהוא מאותו מחוז וטפל לאותו כרך, על דרך מה שאמרו: ׳בחשבון ובבנותיה׳ (שופטים יא: כו), ׳בית שאן ובנותיה׳ (יהושע יז: יא)״. הרב אריה לייב גינצבורג, טורי אבן- מגילה, ורשא תרצ״א, דף צג ע״א כתב שההנחה היא שתושבי הכרך והמקום הסמוך ״רגילין תמיד אנשים של זו בזו ושל זו בזו כל היום, דאי אפשר שזו תקיים מצוות פורים בי״ד וזו בט״ו דנראית כעיר אחת חלוקים במנהגים אלו מאלו ומיחזי מילי דרבנן כחוכא. שהללו קורין ועושין משתה ושמחה ושאר מצוות היום ולאלו יום זה כשאר ימות החול״.

[19] הרב יוסף קארו, בית יוסף סביב הטור, סימן תרפח; הרב יואל סירקש, בית חדש שם.

[20] הרב דוד בן זמרא, הרדב״ז, שו״ת רדב״ז מכתב יד – אורח חיים, יורה דעה (חלק ח), ירושלים תשל״ב, ד״צ ורשא תרמ, סימן פ; הרב יהושע בועז, שלטי הגבורים, מסכת בבא בתרא, דף יא ע״א בדפי הרי״ף.

ד. מקרא מגילה בי״ד ובט״ו באדר

על חזקיה, אמורא ארץ ישראלי בדור הראשון, בנו של ר׳ חייא, ידידו של רבי יהודה הנשיא, מסופר שקרא מגילה בטבריה בי״ד ובט״ו באדר (ב׳ מגילה ה ע״ב). הוא קיבל את המסורת שטבריה היא במקום בו היתה עיר מוק״ח מימות יב״ן, אך התלבט אם העובדה שהחומה מקיפה את העיר משלוש רוחות בלבד, מאחר שהרוח המזרחית פתוחה לים, די בה כדי להגדיר את טבריה כעיר מוק״ח לעניין מקרא מגילה, ועל כן קרא מגילה בשני ימי הפורים, בי״ד ובט״ו באדר. אמוראים אחרים הסתפקו בשאלה האם טבריה נמצאת על מיקומה של העיר חמת או העיר רקת (יהושע יט: לה). גם על רב אסי, אמורא בבלי בדור הראשון, מסופר שהוא קרא מגילה בי״ד ובט״ו באדר בעיר הוצל בבנימין, מאחר שהסתפק אם יש למקום מסורת על היותו מוק״ח מימות יב״ן.[21] טבריה והוצל- אלו שתי הערים היחידות בהן נזכר שהיו מי שקראו בהן מגילה בי״ד ובט״ו באדר.

מה ניתן ללמוד מכך שרק בשתי ערים התעורר ספק? מדוע לא הטילו ספק על כל מקום אחר שמא היה מוקף חומה בימות יב״ן? הרב משה בן נחמן הסביר בשם הגאונים:

> לפי דעתי יפה הורו הגאונים ז״ל דודאי רובא דעלמא פרזים נינהו, ובכולהו מכלתין קרו י״ד פורים סתם, וחל להיות סתם, משום דרובא בי״ד קרו. אבל ספיקם של חכמים הללו באי״י בלבד היה ומפני קבלה שבידם שהיו מהן תופסין דקתני רקת זו טבריא ומהם היו אומרים שהיא עיר אחרת, וכן בהוצל דבנימין הוה ביד מקצתם קבלה שהיא מצויה ביהושע בחלקו של בנימין והיו חוששין לקבלתם. אבל בעלמא ליכא למיחש.[22]

רוב המקומות בארץ ישראל ובעולם היו ערים פרוזות וקראו בהן מגילה בי״ד באדר בלבד. מעט ערים היו מוק״ח בימי יב״ן. יש מקומות שלגביהן יש מסורת מסופקת האם הן מוק״ח מימות יב״ן או לא, ובמקומות אלו קבעו לעשות יומיים.

בתלמוד הירושלמי ישנה התייחסות למקרא מגילה בשני הימים:

> מקום שנהגו לקרותה שני ימים, קורין אותה שני ימים.[23]

פרשני הירושלמי, הרב דוד פרנקל והרב משה מרגלית, פירשו שהתלמוד ירושלמי התייחס למקומות מסופקים, וניתן להבין שהנהגותיהם של חזקיה בטבריה ורב אסי בהוצל, לא היו מצבים בודדים, אלא היו מקומות נוספים שבהם נהגו לקרוא בשני הימים בשל ספקות.[24] הרב יעקב בן דוד זאב וילובסקי הציע שכוונת הירושלמי היא לכרכים שנהגו כן לכתחילה ולא בשל ספק.[25] יוסף תבורי העיר שכבר ממכתבו של מרדכי היהודי לכל היהודים ״אשר בכל מדינות המלך אחשורוש הקרובים והרחוקים, לקים עליהם להיות עושים את יום ארבעה עשר לחדש אדר ואת יום חמשה עשר בו בכל שנה ושנה, כימים אשר נחו בהם היהודים מאויביהם״ (אסתר ט: כ-כב),

---

[21] י׳ מגילה א: א, ע ע״א; ב׳ מגילה ה ע״ב- ו ע״א.

[22] הרב משה בן נחמן, חידושי הרמב״ן מסכת מגילה, מהדורת הרב משה הרשלר, עמ׳ יא-יב.

[23] ירושלמי מגילה א: א, סט ע״ד; ירושלמי שקלים א, א: מו ע״א. ברייתא זו מופיעה במסכת סופרים (מהדורת היגר), כא:ז, עמ׳ 361.

[24] הרב דוד פרנקל, פירוש קרבן העדה, והרב משה מרגלית, פירוש פני משה לירושלמי שקלים שם.

[25] הרידב״ז, פירושו לירושלמי שקלים שם. דברים דומים כתב הרב יששכר תמר, עלי תמר-מגילה, מועד ג, אלון שבות תשנ״ב, עמ׳ יב-יג. יואל אליצור, ״פורים בעיר לוד״, תחומין, ט (תשמ״ט), עמ׳ 379-380 כתב שלשון הירושלמי: ״מקום שנהגו לקרותה שני ימים קורין אותה שני ימים״, מורה כפרשנות הרידב״ז שנהגו כן לכתחילה. הוא הציע שהמנהג לקרוא יומיים הוא על בסיס מנהג בני ארץ ישראל לקרוא קריאת שמע בזמנה בלא ברכות, ואח״כ חוזרים וקוראים אותה עם ברכות, וזאת כדי למהר ולהקדים קריאת שמע דאורייתא כל מה שאפשר. הרב יוסף קארו, בית יוסף, טור אורח חיים סימן מו. כך נהגו ביחס למקרא מגילה. קראו בי״ד באדר, מפני שבן כרך שקראה בי״ד באדר יצא, וחזרו וקראו בט״ו באדר שוב. במשך הזמן, נעשה פורים בדרך זו לטורח, ועיקר הפורים היה בי״ד באדר כרוב העולם.

ניתן להסיק שההצעה המקורית היתה שבכל העולם היהודי יש לחוג את שני הימים, ויתכן שהיה נוהג כזה בעבר.[26]

בהנחה שהיו שקראו בכל זאת מגילה בשני הימים בכל מקום, יתכן שכנגד זה יצא בסדר רב עמרם גאון:

> ואסור לכפרים ולעיירות גדולות ולכרכין שאין מוקפים חומה מימות יהושע בן נון, לקרות את המגלה ולקרות בס״ת בויבא עמלק ולהזכיר על הנסים בין בתפלה ובין בברכת המזון, אלא יום ארבעה עשר לבדו. וכרכין המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמשה עשר באדר לבדו. וכן הלכתא.[27]

בדבריו הוא לא התעמת עם הנהגה כזאת במקום מסוים, אלא חידד והבהיר את ההתנהלות ההלכתית הרצויה.

הרב יוסף קארו העיד בשמו של הרב יוסף אביוב, מרבני תוגרמה וממגורשי ספרד, שהיו שקראו מגילה בשני הימים בכל עיר שיש בה חומה גם אם לא ידוע דבר על היות העיר מוקפת חומה מימות יב״ן.[28] הרב יוסף אביוב יצא נגד מנהג זה וגם הרב יוסף קארו טען שמנהגם לא נכון כי כך יש לנהוג רק אם יש בסיס להסתפק בדבר. אם כי הוא לימד זכות עליהם:

> והעולם שנוהגים לקרות בי״ד ובט״ו בכל העיירות המוקפות מן הסתם נראה שסוברים שכיון שאנו רואין אותה שהיא מוקפת באה לכלל ספק אם היא מוקפת מימות יהושע והיא בכלל מה שכתב הרמב״ם (הל׳ מגילה א: יא): ״עיר שהיא ספק קורין בה בשני הימים ובליליהם אבל אין מברכין עליה אלא בארבעה עשר הואיל והוא זמן קריאה לרוב העולם״.

לימים טען הרב יהוסף שווארץ שבכל המקומות בארץ ישראל יש לקרוא בשני הימים, ושכך נהגו בעבר.[29] הרב מרדכי קארפ נסמך על דבריו, וטען: ״מקומות שנוהגים היום לקרות בב׳ הימים אפילו בעיירות שנתיישבו מחדש, חלילה מלערער על זה ולבטל מנהגן, שעל מנהג הקדום הם עומדים״.[30] לדבריו, המנהג הקדום בארץ ישראל היה לקרוא מגילה בכל מקום בי״ד ובט״ו באדר, גם אם אין שום זיקה לעיר מוקפת חומה. לא מצאתי שום עדות לכך שהיה מנהג כזה.[31]

ה. מקרא מגילה במוקפות חומה בי״ד באדר בלבד

אמוראים ארץ ישראלים בני הדור השני והשלישי, מביאים בשמו של ר׳ חייא רבה, מהתנאים האחרונים, מסורת לפיה גם המוקפים יכולים לקרוא מגילה בי״ד באדר:

---

[26] יוסף תבורי, מועדי ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, ירושלים תש״ס, עמ׳ 331 ובהע׳ 27.

[27] סדר רב עמרם גאון, מהדורת דניאל גולדשטיין, ירושלים תשל״ב, עמ׳ קו. על האפשרות שבעבר היו מקומות שנהגו לקרוא מגילה בי״ד ובט״ו באדר, ועל מובאות נוספות מדברי גאונים וראשונים נגד הנהגה זו, ראה: נחמן דנציג, ״בין ארץ ישראל לבבל: דפים חדשים מחיבור ׳פרקוי בן בבוי״׳, שלם, ח (תשס״ט), עמ׳ 17-23.

[28] הרב יוסף קארו, בית יוסף, אורח חיים סימן תרפח אות ד.

[29] הרב יהוסף שווארץ, שו״ת דברי יוסף, ירושלים תרכ״ב, סימן ב. יואל אליצור, ״מוקפין שאינם מימות יהושע – למקורו של מנהג״, מכלול, א (תשנ״א), עמ׳ 86-93, טען שעמדת הרב יהוסף שווארץ איננה מבוססת על הנחה היסטורית שמא המקומות הללו היו מוק״ח מימות יב״ן או לא, אלא על עמדה הלכתית המתבססת על קדושת ערי חומה הנהוגה גם כיום מהתורה. יעקב שמואל שפיגל, ״ ׳ונהפוך הוא׳: דינים ומנהגים בפורים היוצאים מן הכלל״, פתחי תפילה ומועד, ירושלים תש״ע, עמ׳ 350-352, ציין אף הוא את מנהג זה.

[30] הרב משה מרדכי קארפ, זר אהרון-פורים, קרית ספר תשס״ב, עמ׳ נח. ראה שם עוד בעמ׳ לו, מח-נט, קס.

[31] יוסף עובדיה אלגמיל, מקבץ המגילות: כמנהג היהודים הקראים, אשדוד 2003, עמ׳ 61, כתב בשמו של יהודה גיבור, שמנהג הקראים היה לקרוא מחצית מגילה בשבת הראשונה של אדר, ומחצית שנייה בשבת השנייה. ובפורים שלוש פעמים: בליל ראשון, למחרתו, וביום השני ביום ט״ו באדר.

בחמשה עשר בו קורין את המגילה בכרכים. לא כן אמר רבי חלבו רב חונה רב בשם רבי חייה רבה: הכל יוצאין בארבעה עשר שהוא זמן קריאתה (י' שקלים א: א, מה ע"ג; י' מגילה א: א, ע ע"א)

יומו המרכזי של פורים הוא בי"ד באדר, שהרי היוזמה הראשונית היתה של בני הפרזים שנהגו לעשות יום טוב בי"ד באדר. קריאת מרדכי לקבוע יום טוב נוסף גם בט"ו באדר, היא תקנה שהוצעה אחר כך, אבל היא לא נועדה לפגוע במעמדו של יום י"ד באדר כיום המרכזי בו קוראים מגילה. ר' חייא איננו מקבל את הקביעה הגורפת המבחינה בין זמן פורים בפרזים ובמוקפים, ונותן עדיפות לזמן בו קוראים בפרזים, גם ליושבים בערים מוק"ח.

אמוראים אחרים בני אותו דור, מסייגים את האפשרות שגם בכרכים יכולים לקרוא מגילה בי"ד באדר:

רבי יוסה ורבי אחא הוון יתיבין. אמר רבי יוסה לרבי אחא: לא מסתברא לשעבר, אבל לבא. והא תני מקום שנהגו לקרותה שני ימים קורין אותה שני ימים? אמר ליה אוף אנא סבר כן. אמר רבי מנא ויאות. אילו משקרייה בארבעה עשר חוזר וקרייא בחמשה עשר שמא אין שומעין לו? אם אומר את כן נמצאת עוקר זמן כרכין בידיך (י' שקלים א: א, מה ע"ג; י' מגילה א: א, ע ע"א)

לדברי האמוראים הללו אפשרות כזו היא רק בדיעבד. אם קראו בכרכים בי"ד באדר יצאו ידי חובה, אבל לכתחילה יש לקרוא מגילה בכרכים בט"ו באדר בלבד. אם דברי ר' חייא הם שבני כרכים שקראו מגילה בי"ד באדר יצאו ידי חובה לכתחילה: "נמצאת עוקר זמן כרכים בידך". מגמת האמוראים הללו, היא להציב באופן ברור שני ימי פורים בהתאמה למקומות, ושלא לתת גיבוי לאפשרויות אחרות שיחלישו את מעמדו של יום ט"ו באדר כיום פורים בכרכים.

חלק א: ירושלים ושכונותיה

ב. המסורת על אודות זמן מקרא מגילה בירושלים עד היציאה מן החומות

(מאז תקנת מקרא מגילה עד אמצע המאה ה-19)

מבוא

בפרק זה נסקור את הידוע לנו על אודות הזמן שקראו בו מגילה בירושלים, מאז תקנת מקרא מגילה בערים מוק״ח מימות יב״ן עד אמצע המאה ה-19. ממקורות תנאיים ואמוראיים ניתן ללמוד שירושלים מיוחסת כעיר מוקפת חומה מימות יב״ן, אם כי לא מופיע בצורה ברורה במקורות הללו שקראו בה מגילה בט״ו באדר. במקורות מאוחרים יותר, החל מהמאה ה-14 ואילך, ישנן עדויות המצביעות על כך שבירושלים קראו מגילה בט״ו באדר. מקור יחיד ויוצא דופן מופיע אצל הרב אשתורי הפרחי, בספרו כפתור ופרח, שכתב שבירושלים קראו מגילה בי״ד ובט״ו באדר. אמירה זו מבוססת על עדות שמיעה, ולא על עדות ראייה. למעט מקור זה, מכל המקורות האחרים ברור שבירושלים קראו מגילה בט״ו באדר בלבד.

א. ירושלים מוק״ח מימות יב״ן

בספרי המקרא לא נזכר במפורש שירושלים היתה מוק״ח בימי יב״ן. אך לדברי ר׳ שמעון בן לקיש, אמורא ארץ ישראלי בדור השני, כל הערים הנזכרות בספר יהושע היו מוקפות חומה (י׳ מגילה א: א, ע ע״א). ירושלים נזכרת בספר יהושע,[1] ומכאן שירושלים נכללת בהגדרה ׳עיר מוק״ח מימות יב״ן׳. חומות ירושלים נזכרו פעמים אחדות במקרא, והן נפרצו ושופצו במשך השנים עד חורבן הבית הראשון.[2] יתכן שחומת ירושלים שבזמן בית ראשון בנויה על מתווה החומה מימות יב״ן. במדרש נזכרת ירושלים כעיר מוקפת חומה:

> עשר קדושות הן: ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות... עיר חומה מקודשת מן הארץ... ירושלים מקודשת מערי חומה... הר הבית מקודש מירושלים (במדבר רבה [וילנא] פרשה ז: ח).[3]

המושג ״עיר חומה״ מתייחס לעיר חומה מימות יב״ן, ולירושלים יש מעלות נוספות מלבד היותה עיר מוק״ח.

במשנה מופיעה רשימה מצומצמת של ערים ידועות בתחילת בית שני שיש להן מסורת על היותן מוק״ח מימות יב״ן. רשימה זו איננה עוסקת בערי חומה מימות יב״ן בהקשר של מקרא מגילה, אלא בהקשר של דיני קדושת בתי ערי חומה. ירושלים נזכרת בה כעיר מוק״ח מימות יב״ן:

> מוקפות חומה מימות יהושע בן נון, כגון: קצרה (=מבצר) הישנה של ציפורים, וחקרה (=מצודה) של גוש חלב, ויודפת הישנה, וגמלא, וגדוד, וחדיד, ואונו, [ולוד] וירושלים, וכן כיוצא בהן. (משנה ערכין ט:ו)

במדרש הלכה מוצגת רשימת הערים שנזכרו במשנה:

---

[1] יהושע י: א, ג, ה, כג; יב: י; טו: ח, סג.

[2] מלכים ב, כה: י; ישעיהו כב: ה; לו: יא-יב; סב: ו; ירמיהו א: טו; כא: ד; יחזקאל מ: ה; איכה ב: ח, יח; ועוד.

[3] מדרג עשר הקדושות בארץ ישראל נזכר במשנה בכלים א: ו-ט, אלא ששם נאמר: ״לפנים מן החומה מקודש מהם״, ולא כתוב בבירור שהכוונה לירושלים. כנוסח המשנה שבדפוס כך גם בכת״י פרמה וותיקן.

המוקפות חומה מימות יהושע בן נון, כגון: קצרה הישנה של ציפורי, וחקרה של גוש חלב, ויודפת הישנה, וגמלה הרי בגליל; וגדוד הרי בעבר הירדן; וחדיד ואונו וירושלם הרי ביהודה. (ספרא בהר פרשה ד)[4]

במשנה ובמדרש ההלכה נזכרים שמותיהן של שמונה או תשע ערים בלבד המיוחסות כערים מוק"ח מימות יב"ן. מבין רשימת ערים זו, רק ירושלים נזכרת במפורש בספר יהושע. בתלמוד בבלי מובאת ברייתא שבה סופה של הרשימה שבמדרש ההלכה:

תנא: גמלא בגליל, וגדוד בעבר הירדן, וחדיד ואונה וירושלים ביהודה. (ב' ערכין לב ע"ב)

במהלך הסוגיה ובשל קושיה שנשאלה מברייתא שבה הלכה אחרת העוסקת בבתי ערי חומה, מציע רב אשי את האפשרות כי "תרי ירושלים הוו". הצעתו התבססה על ההנחה שבאזור נחלת יהודה היו שתי ערים שנשאו את השם ירושלים. שתיהן היו מוקפות חומה מימות יב"ן, אלא שבירושלים המוכרת שבה מקום המקדש, שם לא חל דין מסויים בהלכות ערי חומה. רב אשי לא אמר את דבריו על בסיס ידיעה היסטורית שאכן כך היה, אלא כאפשרות לתירוץ סתירה בין מקורות.[5]

ב. עדות שמיעה – בירושלים קראו מגילה בי"ד ובט"ו באדר

כאמור, לעיר ירושלים יש מסורת על היותה מוק"ח מימות יב"ן, ומכאן שיש לקרוא בה מגילה בט"ו באדר. האומנם כך נהגו בירושלים? אין בידינו עדויות ממוקדות במקורות תנאיים ואמוראיים על התאריך שבו קראו מגילה בירושלים, מלבד אמירה כוללת שבכרכים מוק"ח קוראים מגילה בט"ו באדר.[6] גם על פרק הזמן שבין תקופת התנאים והאמוראים למאה ה-14, אין בידינו עדויות.

התייחסות ראשונה לזמן מקרא מגילה בירושלים נמצאת אצל הרב אשתורי הפרחי, שעלה לארץ בתחילת המאה ה-14, והתיישב בבית שאן. הוא חקר וליבן תחומים הלכתיים וגיאוגרפיים הקשורים לארץ ישראל, וסיכם אותם בספרו 'כפתור ופרח'. את הפרק השמיני בספרו הוא ייחד

---

[4] באיזו תקופה חוברה רשימת המקומות שבמשנה ובמדרש ההלכה, מהן המגמות בסדר כתיבתן, זיהוי המקומות, הגרסאות השונות, שאלות אלו העסיק את חוקרי ארץ ישראל מבחינה היסטורית-ארכיאולוגית. שמואל קליין, "ערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון", אזכרה לרב קוק (עורך: י"ל מימון), ירושלים תרצ"ז, חלק ה, עמ' סז-עז, כתב שערים אלו הן אכן מימות יב"ן, אף שאינן נזכרות בשמן זה בספר יהושע, למעט ירושלים. הרשימה כולה שייכת לתקופת העלייה מהגולה, התקופה הפרסית עד התקופה היוונית, והרשימה הסופית סודרה לפני חורבן בית שני. ערי הגליל שברשימה זו, הן הבסיס להתיישבות היהודית בגליל בתקופת הבית השני. דוד אדן-ביוביץ', "רשימת 'ערי חומה' והעדות הארכיאולוגית-ההיסטורית מיודפת ומגמלא", תרביץ, סו (תשנ"ז), עמ' 449-470, עסק בהגדרת המושג "ערי חומה" ע"פ מקורות תנאיים, ברשימת הערים המופיעה במשנה זו, והתייחסות של תנאים לרשימה זו. הוא הרחיב לעסוק בעדות ארכיאולוגית-היסטורית של שתי ערים מבין הרשימה שבמשנה: יודפת וגמלא, ולפיו הממצאים הארכיאולוגיים עולים בקנה אחד עם הקריטריונים ההלכתיים של ערי חומה. הוא ציין שיש שסברו שרשימה זו נוצרה בתקופת אושא, ויש ששייכו אותה לתקופת אלכסנדר ינאי. ערים אלו קושרו לתקופת יהושע בן נון מאחר שהיה ידוע שאז נכבשו ערי חומה אחרות. הוא עצמו איננו מקבל מסקנות אלו. ישראל רוזנסון, "ערים מוקפות חומה – רשימה אקראית או טקסט מגמתי?", סידרא, יז (תשס"א-ב), עמ' 205-215, דן במגמה שבפרסום רשימת הערים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון ובסדר זה. לפי דעתו, המטרה היתה להעצים את מעמדן של ערי הגליל. ציפורי היא הראשונה ברשימה וירושלים אחרונה כדי לקשור ביניהן ולהשוותן. אזכורן של יודפת וגמלא דווקא נועד להעצים את מעמדן בעקבות המרד, מפני ששם ניהלו קרבות כנגד הרומאים.

[5] הרב מנחם המאירי, בית הבחירה, מסכת מגילה, מהדורת הרב מ' הרשלר, ירושלים תשכ"ה, עמ' מא, כתב: "ואע"פ שאמרו שם תרי ירושלים הוו, אין ראוי לסמוך בכך, שאף הוא לא אמרה דרך ידיעה אלא דרך ספק". חוקרים הציעו השערות בפרשנות דבריו של רב אשי. ישראל זאב הלוי איש הורביץ, "בענין אם ירושלים היתה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון", ירושלים בספרותינו, ישראל 1964, עמ' 546-548, הציע שהיתה ירושלים העליונה היבוסית שהיתה בנחלת שבט יהודה והיא היתה מוק"ח מימות יב"ן, וירושלים התחתונה שהיתה בגבול יהודה לכיוון בנימין והיא לא היתה מוק"ח מימות יב"ן. שמואל קליין, ארץ גליל, ירושלים תשכ"ז, עמ' 165, הציע שכוונתו לומר שהיו שני חלקים לעיר ירושלים.

[6] מ' שקלים א: א; מ' מגילה א: א; ב' מגילה ב ע"ב.

לנושא "בזיכרון העיירות המוקפות חומה מימות יהושע בן נון". במהלך הפרק הוא מדווח על הידוע לו לגבי מקרא מגילה בירושלים:

> ואני בבואי אל הארץ הקדושה בחסד עליון שמעתי כי בגוש חלב וירושלם היו קורין המגילה י"ד וט"ו, דאלו במקומות המסופקים הדין הוא כך, ... אבל במקומות שהם ודאי מוקפות אין להם אלא ט"ו לחוד... וכתבתי על זה אל ה"ר מתתיה ז"ל,[7] וכתב אלי, אם הייתי בירושלם בי"ד והיו קורין את המגלה בפני הייתי יוצא מבית הכנסת, פן יאמר לי: "הכסיל בחשך הולך" (קהלת ב: יד).[8]

הרב אשתורי הפרחי והרב מתתיה הסכימו עם מנהגם של תושבי גוש חלב לקרוא בי"ד ובט"ו באדר, על אף שהיא מזוהה במשנה בוודאות כעיר מוק"ח מימות יב"ן (מ' ערכין ט: ו). אך באשר למנהג תושבי ירושלים, התקומם הרב מתתיה נגד המנהג ששמע עליו. לא ברור מה הסיבה שתושבי ירושלים קראו בי"ד ובט"ו באדר, מאחר שעל פי האמור בספרות התנאים והאמוראים, אין ספק שירושלים מוק"ח מימות יב"ן. להערכתנו, הרב אשתורי הפרחי נשען על עדות שמיעה וניתן לפקפק באמינות השמועה. המקורות בספרות התנאים והאמוראים מורים על כך שירושלים מיוחסת בוודאות כעיר מוק"ח מימות יב"ן, ואין שום סיבה הנראית לעין להטיל ספק במסורת זו. גם העדויות מהשנים שלאחר זמנו של הרב אשתורי הפרחי, מורות כך.[9]

ג. עדויות על מקרא מגילה בירושלים בט"ו באדר

בידינו עדויות נוספות על קריאת מגילה בירושלים בט"ו באדר כנהוג בעיר מוק"ח מימות יב"ן. חלק מהן נשענות על ההלכות הקשורות לזמן מקרא מגילה כשט"ו באדר חל בשבת. במצבים כאלה אין קוראים מגילה בשבת בט"ו באדר, אלא מקדימים ליום שישי י"ד באדר (ב' מגילה ד ע"ב). בידינו עדויות על נוהל כזה בירושלים.

הרב לוי בן חביב, הרלב"ח (שאלוניקי-ארץ ישראל, המאה ה-16), כיהן כרבה של ירושלים. בתשובה הוא עוסק בהלכות פורים בירושלים כשחל ט"ו באדר בשבת ("פורים משולש"):

> בבואי לעיר הקדושה הזאת ירושלים עיר הקדש תוב"ב ברחמי שמים ונתתי אל לבי לדעת מעשה המצות הנהוגות בה אולי יזכני צורי לקיימן כראוי, באה לידי בתוכן מצות הפורים כשחל ט"ו בשבת, והיה דבר חדש אצלי. יען כי העיר הקדושה הזאת היא ודאי מוקפת חומה מימות יהושע בן נון כמוזכר במשנה בסוף ערכין. ובהיותו נופל הפורים בחול ודאי

---

[7] ר' מתתיה היה תושב בית שאן, כך ציין הרב אשתורי הפרחי בכפתור ופרח, חלק א, ירושלים תשנ"ז, עמ' נט. הוא הזכיר אותו גם בעמ' רנב.

[8] הרב אשתורי הפרחי, שם, עמ' קסד-קסה.

[9] היו שהעלו השערות באשר למנהגם של תושבי ירושלים המתואר בספר כפתור ופרח. הרב יששכר תמר, עלי תמר – על ירושלמי סדר מועד, אלון שבות תשנ"ב, חלק ג, עמ' יג, כתב שיתכן שמנהג זה החל מעת שהיו בירושלים מעט מאוד יהודים לאחר חורבן העיר בידי הטטרים (1260), ובקושי רב התאספו עשרה למניין. לא היו בירושלים עשרה בטלנים, ויש הסבורים שבמקום כזה קוראים מגילה בי"ד באדר. כך כתבו למשל: שאלתות דרב אחאי שאילתא סז; הרב משה בן נחמן, הרמב"ן, חידושים למסכת מגילה, מהדורת משה גולדשטיין, ירושלים תשל"ג, עמ' יא, יג-טז, ועוד. יתכן שתושבי ירושלים חששו לשיטה זו ולכן קראו יומיים. בזמן הרב אשתורי הפרחי, שהישוב היהודי בירושלים התפתח, הם המשיכו במנהגם, ולכן העיד הרב מתתיה שהיה יוצא מבית הכנסת, אך לא כתב שהיה מבטל מנהגם כי היה קשה לבטל המנהג. אליעזר ריבלין, ספר רבי יוסף זונדל מסלאנט, ירושלים תשנ"ג, עמ' כו, כתב שהרב יוסף זונדל מסלאנט נימק את מנהגם של אנשי ירושלים, על בסיס הנחתו שרוב תושבי ירושלים באותה העת היו גויים, ועל פי ביאור הגר"א (אורח חיים סימן תרפח, א בפירוש האחרון) בפרשנות תלמוד ירושלמי, במצב כזה יש לקרוא בעיר מוק"ח בי"ד ובט"ו באדר. אך הצעה זו נראית שגויה מאחר שע"פ פרשנות הגר"א, במצב כזה יש לקרוא בעיר המוק"ח בי"ד באדר בלבד, ולא בשני הימים. לשתי ההשערות הללו אין אחיזה כלשהי בדברי הרב אשתורי הפרחי.

קורין בט״ו דוקא, ושאר דיני הפורים חיוב כולם הוא ביום ההוא בעצמו... בכאן שעיקר החיוב הוא בט״ו נפל הספק בינינו בקצת חיוב דיני הפורים מתי נקיים אותם.[10]

ע״פ עדותו של הרלב״ח, הוא הגיע לירושלים בין השנים רפ״ד-רפ״ה (1524-1525).[11] פורים משולש חל שנתיים אחר כך, בשנת רפ״ז (1527), ויתכן מאוד שתשובה זו נכתבה לקראת פורים זה. לא היה ידוע לרלב״ח על מסורת קדומה כיצד יש לנהוג בפורים משולש,[12] אך ברור שהמנהג בשנים רגילות היה לקרוא מגילה בט״ו באדר. גם תלמידו, הרב יששכר סוסאן, מעיד:

וכן זוכר אני כשהייתי דר בירושלים עיר הקדש תובב״א שהיא מוחזקת במוקפת חומה מימות יב״ן.[13]

עדות נוספת מהמאה ה-17 על קריאת מגילה בירושלים בט״ו באדר, נמצאת במסעות ר׳ משה פוריית מפראג. הוא סייר בארץ בשנת 1650, וכך תיעד את זמן מקרא מגילה בירושלים:

פורים הוא בי״ד ובט״ו, אבל המגילה נקראת בי״ד בלילה ובט״ו בבוקר, כי ירושלים מוק״ח מימות יב״ן, ואת היוצרות של פורים אומרים בט״ו. דהיינו יום א׳ דפורים חוגגים בירושלים כמו שושן פורים בגולה, ושושן פורים שלכם הוא הפורים האמיתי שלנו. ואם יום א׳ דפורים חל להיות ביום ששי, קוראים את המגילה בי״ד, וסעודת פורים עורכים בט״ז.[14]

״בי״ד בלילה״ הכוונה לליל ט״ו באדר. אמנם אין זו עברית תקינה, אבל זה סגנונו של המחבר.[15] הסברו שפורים בירושלים הוא ביום שושן פורים, וכן תיאור הנהוג בירושלים כשחל י״ד באדר ביום שישי (״פורים משולש״), מלמדים על כך שפורים צוין בירושלים בט״ו באדר.

בידינו עדויות על מקרא מגילה בירושלים גם מהמאה ה-18. הרב ישראל יעקב אלגאזי, כיהן כראשון לציון בירושלים בתחילת המאה ה-18, וכתב ספר בשם ׳חוג הארץ׳ על הלכות פורים. בהלכות פורים כשחל ט״ו באדר בשבת (״פורים משולש״), הוא כותב:

ט״ו שחל בשבת לדידן דיתבינן בירושלים ת״ו, דמקדימין לקרות המגילה בערב י״ד.[16]

הוא לא התייחס לשנה מסוימת שבה חל ט״ו באדר בשבת, אלא כתב את ההלכות הנהוגות במצב כזה.

על זמן פורים בירושלים בשנה שבה חל ט״ו באדר בשבת, העיד גם הרב אליהו ישראל שעלה ממצרים והתיישב בירושלים:

---

[10] הרב לוי בן חביב, שו״ת מהרלב״ח, ברוקלין תשכ״ב, ד״צ למברג תרכ״ה, סימן לב.

[11] הרב אריה לייב פרומקין, תולדות חכמי ירושלים, חלק א, ירושלים תרפ״ח, עמ׳ 45, כתב שהתשובה בעניין פורים משולש נכתבה לקראת פורים בשנת רפ״ז. הרלב״ח היה מהמתנגדים הגדולים לחידוש הסמיכה. הפולמוס בעניין זה היה בשנת רח״צ (1536). הרלב״ח, בקונטרס הסמיכה, כותב על עלייתו לירושלים משאלוניקי: ״לבא פה ירושלים תוב״ב וברחמיו הרבים זכני לעלות אליה ולהסתופף בחצרותיה עם ביתי היום כמו י״ד שנה״. מכאן שהוא עלה לארץ בין השנים רפ״ד-רפ״ה (1524-1525).

[12] יעקב שמואל שפיגל, ״תשובת כתב יד המיוחסת לרדב״ז בענין פורים של מוקפים שחל בשבת״, מוריה, שלז-שלח (תשס״ח), עמ׳ כא-כט, ציין שמאחר ששאלה זו נגעה אך ורק לתושבי ירושלים, היא לא נידונה בספרי ראשונים. רק עם התחדשות היישוב היהודי בירושלים היא התעוררה, אם כי היה ברור להם שכשט״ו באדר חל בשבת קוראים מגילה ביום שישי. הרדב״ז חי אף הוא במאה ה-16, וגם מתשובת הרדב״ז הנידונה ברור שבשנים רגילות שחל ט״ו באדר ביום חול, קראו מגילה בירושלים בט״ו באדר.

[13] הרב יששכר סוסאן, תיקון יששכר, וינציאה של״ט, דף כח ע״ב.

[14] אברהם יערי, מסעות ארץ ישראל, רמת גן 1976, עמ׳ 295-296.

[15] כך למשל הוא כותב לגבי שמיני עצרת: ״בהושענא רבה בלילה אין אוכלים בארץ ישראל בסוכה, כי שמיני עצרת הוא שמחת תורה שלנו״ (שם).

[16] הרב יעקב ישראל אלגאזי, חוג הארץ, ירושלים תשס״ה, עמ׳ כב. הספר יצא לאור בפעם הראשונה בשנת תר״ע (1910), ואח״כ במהדורה שנייה בשנת תרפ״ז (1927). בשנת תשס״ה (2005) יצא הספר במהדורה חדשה.

הא שתא הכא שנתנו זאת שנת התקי״ד (1754), חל ט״ו להיות בשבת... ראיתי ונתון אל לבי כדת מה לעשות לדידן פה עה״ק ירושלם תובב״א בשנתינו זאת ...כשחל ט״ו בשבת וקורין בי״ד.[17]

עדות נוספת על מקרא מגילה באותה השנה בירושלים, העיד גם הרב בנימין מרדכי נבון ששימש כרב בירושלים בתחילת המאה ה-19. בסוף ספרו 'בני בנימין' הוא מספר שמצא בגניזה פסקי הלכות מרבנים שהיו בירושלים. לטובת הקוראים, וכדי לא להשאיר בספר עמוד ריק, הוא סיכם בקצרה את התשובות. תשובה אחת עוסקת בקריאת מגילה לנשים בירושלים ביום שישי י״ד באדר (פורים משולש״). סיכום התשובה לשאלה זו נפתח במשפט:

שנת התקי״ד (1754) חל ט״ו אדר להיות בשבת ומדינא מקדימין הכרכים לקרות המגילה בערב שבת.[18]

ירושלים היא כרך וקוראים בה בדרך כלל מגילה בט״ו באדר. בשנה כזאת שבה חל ט״ו באדר בשבת, מקדימים את קריאת המגילה ליום שישי י״ד באדר.

בתחילת המאה ה-19, כותב הרב חיים דניאל שלמה פינסו, שהיה רב בירושלים:

ראיתי להזכיר כאן מנהגי ירושלים עיה״ק ת״ו בשנה זאת התקפ״ח (1828), שחל ט״ו ביום שבת קדש. מגילה ליל י״ד קורין, וביום גם כן.[19]

הרב ישראל משקלוב, מתלמידי הגאון הרב אליהו מוילנא, הגר״א, התיישב בצפת בתחילת המאה ה-19, ובשנת תקצ״ו (1836) פרסם את ספרו 'פאת השולחן' העוסק בהלכות ארץ ישראל. בספר הוא תיאר את הנהוג בערי ארץ ישראל בתקופתו, ובאשר לזמן מקרא מגילה בירושלים, כתב: "בירושלים קורין מגילה רק ביום ט״ו".[20]

בשנת תרכ״ב (1862) הוציא הרב יהוסף שווארץ את ספר התשובות 'דברי יוסף' שבו עסק בשאלה:

למה קורין בעיה״ק ירושלים תובב״א בלבד המגילה ביום ט״ו דוקא, ובשאר ערי ארץ הקדש חברון שכם יפו צפת וכו' קוראין גם בי״ד מספק. למה לא יש גם בירושלים הספק של מוק״ח מימות יב״ן, כמו בשאר עיירות שקוראין ביום י״ד וט״ו?[21]

תשובתו ארוכה מאוד, ולדבריו בכל הערים המוזכרות בספר יהושע, וכן בספר עזרא ונחמיה בתחילת בית שני, יש לקרוא מגילה בט״ו באדר כי הן מוק״ח מימות יב״ן אף שעתה הן ללא חומה. אך לדבריו לא נוהגים כך בכל ערי ארץ ישראל אלא בירושלים בלבד.

הרב משה ריישר העיד בשנת תר״ל (1870):

המגילה נקראת בירושלים בט״ו באדר, ובי״ד הם שמחים מעט במאכל ובמשתה.[22]

זמן פרסום תשובתו של הרב יהוסף שווארץ ועדותו של הרב משה ריישר, מקביל לנקודת הזמן שבה נבקש להתחיל את מחקרנו. מאז שנת תר״כ (1860) החל תהליך "היציאה מהחומות" בבניית מבנים ושכונות מחוץ לעיר המוקפת חומה, ובמרחק העולה על מיל מהעיר העתיקה. תושבי השכונות החדשות שמחוץ לחומה הגיעו לשם מהעיר העתיקה, והם ראו את עצמם ירושלמיים

---

[17] הרב אליהו ישראל, שו״ת קול אליהו, חלק ב, מהדורת מכון טוב מצרים, ירושלים תשס״ו, חלק אורח חיים סימן כח.

[18] הרב בנימין מרדכי נבון, שו״ת בני בנימין, ירושלים תרמ״א, דף קד ע״ב.

[19] הרב חיים דניאל שלמה פינסו, שם חדש, ירושלים תר״ח, דף קכב ע״ב.

[20] הרב ישראל משקלוב, פאת השולחן, ירושלים תשכ״ח, פרק ג סעיף טו.

[21] הרב יהוסף שווארץ, שו״ת דברי יוסף, ירושלים תרכ״ב, סימן ב.

[22] הרב משה ריישר, שערי ירושלים, לעמברג תר״ל, דף מג ע״א.

לכל דבר. או אז התעוררה השאלה אם יקראו מגילה בט״ו באדר בשכונות החדשות בירושלים שמחוץ לחומה, ומה הקריטריונים כדי להיחשב לחלק מירושלים.

סיכום

לעיר ירושלים מסורת מוצקה מאוד על היותה עיר מוק״ח מימות יב״ן. למעט מקור אחד מהמאה ה-14, שבו נזכרת עדות שמיעה שבירושלים קראו בי״ד ובט״ו אדר, מכל העדויות מהמאה ה-16 עד אמצע המאה ה-19, ניתן ללמוד בבירור שתושבי ירושלים קראו מגילה בט״ו באדר בלבד. אין מקום אחר בארץ ובעולם שיש לו מסורת מוצקה כל כך בעניין זה כמו ירושלים.

הלכות עיר מוקפת חומה מימות יב״ן, כגון השאלה באיזה תאריך קוראים מגילה כשחל ט״ו באדר בשבת (פורים משולש), או בן כרך שהלך לעיר, העסיקו את תושבי ירושלים בלבד, בעוד שתקנת קריאת מגילה בט״ו באדר היא בכל עיר מוק״ח מימות יב״ן. העיסוק הרחב בשאלות אלו בהקשר של תושבי ירושלים מחזק את המסורת על היות ירושלים עיר מוק״ח מימות יב״ן.

ג. התקופה הראשונה: היציאה מן החומות – המחלוקת סביב שכונת בית יעקב בהגדרת המושג "סמוך" (תרל"ז–תרמ"ט, 1877-1889)

(שכונת בית יעקב, תרל"ז-1877; שכונת מאה שערים, תרמ"ט-1889)

א. קריאה משכונת בית יעקב להתחדשות והתאמה בהגדרת "סמוך" (תרל"ז-1877)

ההתפשטות האורבאנית של מבנים, דרכים ושכונות מגורים בירושלים שמחוץ לחומות העיר העתיקה, החלה במחצית המאה ה-19. השכונות הראשונות מחוץ לחומת העיר העתיקה נבנו בצידה המערבי של החומה, מדרום לכיוון צפון, בצידי הדרך שיצאה משער יפו. בשנת תר"כ (1860) הוקמה השכונה הראשונה – משכנות שאננים. אחריה קמו שכונות נוספות: מחנה ישראל, נחלת שבעה, בית דוד, מאה שערים, ועוד. הן היו סמוכות ונראות לחומה המוכרת, וקראו בהן מגילה בט"ו באדר.[1] השכונה הראשונה שלא נכללה בקטגוריה של מקום סמוך או נראה היתה שכונת בית יעקב, השכונה התשיעית שנבנתה מחוץ לחומות. היא הוקמה בשנת תרל"ז (1876), והיתה רחוקה מהשכונות החדשות שנבנו מחוץ לחומה, וגם רחוקה מאוד מחומת העיר העתיקה. השכונה ממוקמת בחלקה המערבי של ירושלים החדשה, בין שוק מחנה יהודה המוכר כיום לכיוון בניין בית חולים שערי צדק הישן, מה שידוע בזמננו כבניין הנהלת רשות השידור. כיום, הרחובות התוחמים את השכונה הם: מצפון – רח' יפו, ממערב – רח' אליהו מני, מדרום – רח' אגריפס, וממזרח – רח' בית יעקב.[2]

בשנותיה הראשונות של השכונה, קראו בה מגילה בי"ד ובט"ו באדר ע"פ הוראתו של הרב יהושע לייב דיסקין, שהיה מהרבנים של עדת האשכנזים הפרושים בירושלים. כך ניתן ללמוד ממכתבו של תושב השכונה וממייסדיה, הרב יוסף בנימין מסלאנים, לרב יהושע לייב דיסקין:

> למיוחד בעם הוא הגאון הגדול וכו' וכו' הצדיק שלשלת היוחסין קדושת שם תפארתו, כבוד יהושע לייב נ"י.
>
> הנה כאשר בעזר השי"ת ימי הפורים ממשמשין ובאין, ובשנה העברה הורה לנו הדרים בבית יעקב, כת"ר, הוראת שעה איך להתנהג, עדי יבוא הדבר לידי ישוב ובירור.[3]

במכתבו של הרב מסלאנים לא מופיע תאריך. דברי הרב מסלאנים: "ובשנה העברה הורה לנו", מלמדת על כך שמכתב זה נשלח לקראת חג הפורים השני שהם יציינו בשכונה. אך יתכן גם שהספקות בדבר מעמדם החלו כמה שנים לאחר שהם כבר ישבו בשכונה, כשנבנו בתים בשכונות שהיו קרובות יותר לעיר העתיקה בסמיכות אליהם. הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי (להלן:

---

[1] על בניית השכונות הראשונות מחוץ לחומה, ראה: יהושע בן אריה, עיר בראי תקופה: ירושלים החדשה בראשיתה, ירושלים תשל"ט, עמ' 145-170.

[2] על ייסודה ובידודה של שכונת בית יעקב, ראה: יהושע בן אריה (לעיל הע' 1), עמ' 165-167. על קורותיה של שכונת בית יעקב במהלך השנים, ראה: נורית שלו-כליפא, נחלאות בלב העיר, ירושלים תשס"ג, עמ' 102-120.

[3] מכתבו של הרב יוסף בנימין מסלאנים, פורסם בכתב העת: אורייתא, יז (תשנ"ג), עמ' שמ; "זמן קריאת המגילה בשכונות החדשות בירושלים" אהלים (עורך: אברהם משה קצנלבוגן), ירושלים תשנ"ח, עמ' תמז-תמח.

הרימ״ט) העיד שיושבי השכונה העלו את הבעיה בשנת תרמ״א (1881), ארבע שנים לאחר הקמת השכונה, ויתכן שכוונתו למכתב זה.[4]

הרב מסלאנים טען שההוראה הזאת זמנית ויש צורך לברר וללבן את העניין מחדש:

> אך לא זהו דרך סלולה להתנהג כן בתמידות מפני כמה טעמים: [א]. טרחה דציבורא. [ב]. אינו דומה חביבות הקריאה הודאית לספיקה. ואם אומר לקבל שכר, רק על יום אחד. [ג]. ומבואר במרדכי ריש מגילה לענין לקרות בגולה שני ימים משום ספיקא דיומא, שאיסור יש בדבר.

לדבריו, משלוש סיבות אין ראוי שפסיקה זו תיקבע: סיבה חברתית, סיבה פסיכולוגית וסיבה הלכתית. הסיבה הראשונה, החברתית, היא שיש בדבר טורח ציבור, מאחר שקשה לקיים פורים שני ימים ברציפות. הסיבה השנייה היא במישור הפסיכולוגי: ״אינו דומה חביבות הקריאה הודאית לספיקה״. אנשים מעדיפים לקיים מצווה כשיש ודאות שזה היום שבו צריך לקיימה, ולא לקיים אותה כאשר צל של ספק מוטל שמא אין זה היום הראוי לקיום המצווה. הוא ציין שהוא מעדיף לקבל שכר מצווה על קריאת המגילה ביום אחד ודאי, ולא על קריאת מגילה בשני ימים מסופקים. הסיבה השלישית היא סיבה הלכתית. הוא ציין לדברי הרב מרדכי בר הלל, הדן בשאלה מדוע בחו״ל אין מקיימים את פורים יומיים כמו שמקיימים יום טוב במשך שני ימים, והסביר שעיקר הקריאה בערים פרוזות הוא בי״ד באדר, ואף הגר במקום מוקף חומה יכול לצאת ידי חובה בקריאת מגילה בי״ד באדר, ועל כן אם קוראים ביום נוסף עוברים על איסור בל תוסיף.[5]

בהמשך המכתב הוא ביקש לקבוע שבשכונת בית יעקב יקראו מגילה רק בט״ו באדר, בשל עובדות אורבאניות חדשות שהרב דיסקין כנראה לא היה מודע להן, ובשל הצעתו לחידוש ההגדרה ההלכתית של המושג ״סמוך״ לעניין מקרא מגילה:

> וגרם לזה שרבינו כת״ר, לא ראה הבנינים מחומת ירושלים עד סמוך לבית [=יעקב] כמה שורות בתים תכופים מימין ומשמאל באין הפסק, וכלין סמוך לבית יעקב ערך שני מאות אמה, וקודם כלות הבנינים רואים מקומינו בית יעקב. וזה מבואר דעיבורא דמתא כמתא לכל מילי, לענין נדרים, ולענין שבת אפילו מהלך כמה ימים.[6] ואם קל שהקילו בקריאת המגילה נגד בתי ערי חומה במה שכתבו אנשי כנסת הגדולה, מדינה ומדינה להיות סמוך ואינו נראה או להיפך, הדין ככרך כמבואר בירושלמי: ״תני רבי שמעון בן יוחי: קל היקילו בקריאתה״ (י׳ מגילה א: א, סט ע״ד), אף דלכל מילי אינו כמתא, לא נאמר על העיבור דמחשבינן ממנו דלכל מילי הוא כמתא דעובר ירך אימו, כאשר למדו חז״ל (י׳ נדרים ז, ו: מ ע״ב; ב׳ נדרים נו ע״ב): ״ויהי בהיות יהושע ביריחו״ (יהושע ה: יג).

הטענה הראשונה היא שגם אם בעבר היה מקום לקרוא מגילה בשכונת בית יעקב בי״ד ובט״ו באדר, כעת התרחבו השכונות החדשות שנבנו מחוץ לחומת העיר לכיוון מערב, והמרחק בין

---

[4] הרימ״ט, ״תשובה לרבים על דבר קריאת המגילה של פורים בירושלים החדשה״, לוח לארץ ישראל לשנת תש״ז, ירושלים תש״ו, נספח, עמ׳ ג.

[5] הרב מרדכי בר הלל אשכנזי, מרדכי מסכת מגילה פרק ראשון, רמז תשעה.

[6] הביטוי שבדברי הרב יוסף בנימין מסלאנים: ״אפילו מהלך כמה ימים״, לקוח כנראה מדברי הרמב״ם בהל׳ שבת כח: א-ב, בעניין תחום שבת: ״כל בית דירה שהוא יוצא מן המדינה אם היה בינו ובין המדינה שבעים אמה ושני שלישי אמה שהוא צלע בית סאתים המרובעת או פחות מזה הרי זה מצטרף למדינה ונחשב ממנה, וכשמודדין לה אלפים אמה לכל רוח מודדין חוץ מבית דירה זה. היה בית זה קרוב למדינה בשבעים אמה, ובית שני קרוב לבית ראשון בשבעים אמה, ובית שלישי קרוב לשני בשבעים אמה, וכן עד מהלך כמה ימים, הרי הכל כמדינה אחת. וכשמודדין מודדין מחוץ לבית האחרון, והוא שיהיה בית דירה זה ארבע אמות על ארבע אמות או יתר״.

הבתים האחרונים בשכונות המתרחבות לבין שכונת בית יעקב הוא כמאתיים אמה (כמאה מטר). מלבד זאת, מהבתים הפנימיים שבשכונות המתרחבות, ניתן לראות את שכונת בית יעקב.

הטענה השנייה היא במישור ההלכתי. הוא הציע הגדרה למושג "סמוך" לעניין מקרא מגילה, ועל פיה יובן מה התועלת בכך שהמרחק בין השכונות הקרובות לעיר העתיקה לבין שכונת בית יעקב הצטמצם. הוא קרא להחיל הלכות שנהוגות בתחומים אחרים כמו הלכות נדרים והלכות שבת, על הלכות סמוך לכרך לעניין קריאת מגילה. הוא כיוון בדבריו להלכה בהלכות נדרים: "הנודר מן העיר, מותר ליכנס לתחומה של עיר, ואסור ליכנס לעיבורה" (מ' נדרים ז: ה). עיבורה של עיר הוא המקום הנמצא בקצה העיר במרחק שבעים אמה וארבעה טפחים (=שני שליש אמה). כך גם בהלכות עירוב תחום שבת. את תחום אלפיים אמה מודדים מגבול עיבור העיר (ת' עירובין ד: ט; מ' עירובין ב: ה; ה: ב). לשם כך יש לוודא שהמרחק בין הבתים בעיר אינו יותר משבעים אמה וארבעה טפחים, ומהבית האחרון ברצף זה מודדים אלפיים אמה ועד שם יהיה מותר ללכת בשבת. עיבור העיר הוא קצה העיר ונחשב לחלק מהעיר.

טענתו של הרב יוסף בנימין מסלאנים היא שיש להחיל את הלכות עירוב תחום שבת גם על הלכות מגילה. לדבריו, בין הבתים שנבנו בשכונות החדשות שמחוץ לחומה לשכונת בית יעקב יש רצף: "באין הפסק", וכוונתו היא שהמרחק בין הבתים איננו עולה על שבעים אמה ושני שליש האמה, והבתים "כלין סמוך לבית יעקב ערך שני מאות אמה", ומכאן ששכונת בית יעקב היא בתוך תחום שבת שהוא אלפיים אמה. כשם שבשבת מותר ללכת מהשכונות החדשות לשכונת בית יעקב כי הן נחשבות לעיר אחת לעניין תחום שבת, כך גם באשר למקרא מגילה דינן כעיר אחת.

הוא מודע לכך שבתחומי הלכה אחרים, מה שמחוץ לחומת עיר מוקפת חומה איננו נחשב לחלק מהעיר עצמה, אך מכל מקום, מאחר שלעניין מקרא מגילה החילו את ההגדרות של עיר מוק"ח גם על האזור הסמוך או הנראה לכרך, מפני ש: "קל היקילו בקריאתה" (י' מגילה א: א, סט ע"ד), אזי הוא מציע להחיל עליהם גם את העקרונות המוכרים מהלכות תחום שבת.[7]

הרב מסלאנים סיים את מכתבו לרב יהושע לייב דיסקין:

> ואם מחמת שהבנינים נעשו מחדש, אף אנו נאמר, נראה אף שאינו סמוך הוא גם כן ע"י הבנינים. ובודאי אין חילוק בין נעשה מחדש, או מימות יהושע בן נון, והכל לחלוק כבוד לארץ ישראל.

הוא שלל את הטענה שהבניינים החדשים שנבנו בשכונות הסמוכות הם שיצרו את הקירבה בין שכונת בית יעקב לבין השכונות הסמוכות לחומה. לדבריו, אין זה משנה כלל, וכרך שמתרחב יש לראותו כעיר אחת, ובכל מקרה יש לראות את שכונת בית יעקב כמקום נראה לעיר, לבתיה החדשים בשכונות שמחוץ לחומה. במילים האחרונות במכתב, "והכל לחלוק כבוד לארץ ישראל", הוא מכוון להנמקה המופיעה בתלמוד ירושלמי (י' מגילה א: א, סט ע"ד) לטעם תקנת מקום סמוך לעניין מקרא מגילה. יתכן שבכך רצה לטעון שקביעה הלכתית ששכונת בית יעקב מצטרפת לשכונות ירושלים האחרות לעניין מקרא מגילה, היא מימוש תוכנה של תקנת סמוך, ויהיה בכך הגדלת כבודה של ארץ ישראל.

לא ברור אם הרב יוסף בנימין מסלאנים כתב את המכתב לרב דיסקין בשם עצמו בלבד או בשם תושבי השכונה, אם כי מהעובדה שהוא נכתב בלשון רבים, ניתן להסיק שהוא כתב אותו בשם

---

[7] הרב מסלאנים איננו מציין מניין שאב את התובנות הללו שיש להקביל בין גדרי סמוך לכרך לעניין מקרא מגילה, לגדרי עיר שבהלכות שבת ובהלכות נדרים.

תושבי השכונה. מכל מקום הוא הבליט את העובדה שרצונם של תושבי שכונת בית יעקב להיכלל בירושלים ולהיחשב לתושביה גם לעניין מקרא מגילה.

אין בידינו את תשובתו של הרב דיסקין למכתבו של הרב יוסף בנימין מסאלנים. לדברי הרימ״ט, הרב דיסקין התלבט בדבר ולא השיב לו תשובה.[8] הרימ״ט לא כתב מניין הוא יודע שהרב דיסקין התלבט ולא השיב, ויש לזכור שבשנת תרמ״א (1881), שבה להשערתו נכתב מכתב זה,[9] היה הרימ״ט ילד ועדיין לא היה בארץ. מכל מקום, אם אכן התלבט הרב דיסקין ולא השיב, יתכן שהדבר מלמד על כך שלא היה בידו של הרב דיסקין מענה למציאות האורבאנית והמוניציפאלית החדשה שנוצרה, והדבר חייב חשיבה מחודשת על הגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה. מגמת התרחבותה של ירושלים לשכונות חדשות, היתה כנראה ברורה, וכל תשובה צריכה להיות מענה עקרוני גם ביחס לשכונות שטרם נבנו.

במקום אחר התייחס הרב יהושע לייב דיסקין להגדרת סמוך: ״כל שאין שיעור מיל פנוי בינתיים, חשיבא סמוך״.[10] אך גם משפט זה אינו נותן מענה באשר לעמדתו מאחר שהוא לא הגדיר מהיכן מתחילים למדוד את הסמוך – אם מהחומה[11] או מהבית האחרון שבשכונות שמחוץ לחומה.[12] דבריו אלו לא נאמרו כתשובה ישירה לשאלת הרב מסלאנים, ויתכן שהם תהיות ומחשבות ולא אמירה מחייבת. ע״פ עדות הרב יצחק ירוחם דיסקין, בנו של הרב יהושע לייב דיסקין, דברי הרב דיסקין הללו נכתבו בימי עלומיו ונרשמו כהערות שיש לבררן,[13] אם כי אין להנחה זו יסוד מוצק.[14] לדברי הרימ״ט, הרב דיסקין (נפטר בשנת תרנ״ח-1898) נשאל פעמים מספר על זמן מקרא מגילה בשכונת בית יעקב ״והוא לא היה חפץ להשמיע דעתו ולא ערער על דעת הרבנים הגאונים שפסקו לקרוא בי״ד בברכה ובט״ו בלא ברכה״.

ב. תושבי שכונת בית יעקב הגדירו עצמם כסמוכים

תושבי שכונת בית יעקב כנראה לא המתינו לתשובה, וקבעו ״עובדה בשטח״. בבית הכנסת היחיד של השכונה ׳בית יהודה׳[15] קראו מגילה בט״ו באדר בלבד. לא ידוע לנו על הוראה או פסיקה רבנית מפורשת שניתנה להם בעניין באותה שנה או בשנים הסמוכות להעלאת הנושא על ידי הרב סלאנים. יתכן גם שהבינו את שתיקתו של הרב דיסקין שאליו פנו, כהודאה בטיעונים שהעלה לפניו הרב מסלאנים, וזה הספיק להם להתגבש ולקבוע שבשכונת בית יעקב יקראו בט״ו באדר בלבד.

על התנהלותם זו של תושבי שכונת בית יעקב, ניתן ללמוד מדברי אברהם משה לונץ שפרסם בשנת תרמ״ב (1882) פרטים ואירועים מהנעשה בירושלים ושכונותיה. כך כתב: ״בעיה״ק

---

[8] הרימ״ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ״ט, עמ׳ שפא, שצא-שצב.

[9] לעיל ליד הע׳ 4.

[10] הרב יהושע לייב דיסקין, שו״ת מהרי״ל דיסקין, ירושלים תר״פ, קונטרס אחרון סי׳ קג.

[11] כך הסביר את דברי הרב דיסקין, הרב שמואל אהרון יודלביץ׳, ״בענין קריאת המגילה בירושלים״, נעם, יז (תשל״ד), עמ׳ קל, קלז.

[12] כך העיר הרב יעקב משה חרל״פ, בספרו של הרב יהושע צבי מיכל שפירא, שו״ת ציץ הקדש, ירושלים תר״פ, קונטרס אחרון סימן נב, עמ׳ קו. הרב אליהו ברוך קעפעטש, חומות ירושלים, ירושלים תשמ״ט, עמ׳ כ-כב, הציע שמהרי״ל דיסקין סבר שהגדרת עיר היא על בסיס הקשר המוניציפאלי של הדרים בעיר, ויש למנות מרחק מיל מקצה הבית האחרון.

[13] הרימ״ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ״ט, עמ׳ שצא-שצב.

[14] הרב אלעזר בריזל, מקור בהלכה, ירושלים תשמ״ח, עמ׳ קמג.

[15] בית הכנסת הוקם בשנת תרל״ז (1887) ונמצא ברחוב אבישר. הוא נקרא על שם התורם ונוסח התפילה בו היה אשכנזי.

ירושלים קוראים את המגילה גם בכל הבתים אשר מחוץ לעיר בט״ו״.[16] המשפט: ״גם בכל הבתים אשר מחוץ לעיר״, גורף וכולל גם את הבתים שבשכונת בית יעקב, אם כי יתכן שאברהם משה לונץ לא היה מודע כלל לבעייתיות המיוחדת של שכונת בית יעקב וכתב זאת כמשפט כללי מבלי להיכנס לפרטים.

שנים אחדות אחר כך, בשנת תרמ״ו (1886), עסק הרב משה נחמיה כהניו, מראשי ישיבת עץ חיים בירושלים, בשאלת מעמדה של שכונת בית יעקב לעניין מקרא מגילה, והוא העיד על התנהלותם של תושבי שכונת בית יעקב:

> על דבר שאלתו שאלת חכם ונבון בדין העיירות הקטנות אשר מחוץ לחומת ירושלים, מה דינם לקריאת המגילה אם בי״ד או בט״ו? ...הגם שאני יודע שלא יצייתו לנו, וכמו שאנו רואין בחוש את העיר הקטנה ״בית יעקב״ שהיא איננה סמוכה ולא נראה. ואצלי ברור שהם צריכים לקרוא ביום י״ד, ועל כל פנים בשני הימים כאשר עשו בראשונה ואחרי זה התחילו לקרות רק בט״ו, בכל זאת אמרתי יהי מה, אבאר אי״ה לפי קט שכלי בסייעתא דשמייא.[17]

הוא יצא מתוך נקודת הנחה שתושבי השכונה לא יצייתו לרבנים אם הם יורו להם לקרוא בי״ד באדר בלבד, או בשני הימים – י״ד וט״ו באדר, כפי שנהגו בתחילה, ובכל זאת הביע את עמדתו בעניין. אכן מסקנתו היתה שעל תושבי בית יעקב לקרוא ״בי״ד בלא ספק, ובודאי טוב שיקראו גם בט״ו״. הוא לא כתב באיזו שנה הם החלו לקרוא מגילה בט״ו באדר, ובדבריו נימה של ביקורת על כך שתושבי השכונה לא צייתו לדברי רבנים ועשו מעשה על דעת עצמם. ניתן להבין את ביקורתו של הרב כהניו כמי שטוען שהכרעות עקרוניות מסוג זה הן בסמכות רבנים המוכרים כמנהיגי הציבור ולא של רבנים שאינם נושאים בתפקיד ציבורי, אף שיתכן שמדובר בתלמידי חכמים גדולים. לעומתו, טען הרב אליעזר בריזל שבין תושבי שכונת בית יעקב היו תלמידי חכמים מופלגים והם שהחליטו לקרוא מגילה בט״ו באדר בלבד.[18]

ראובן גפני עמד על פשר התנהלותם של תושבי שכונת בית יעקב.[19] הוא הצביע על כך שהרב יוסף בנימין מסלאנים לא כתב במפורש במכתבו מדוע הוא ובני שכונתו רוצים להיכלל בתחומי ירושלים. להערכתו, הדבר מעיד על תודעתם המקומית של תושבי השכונה, מרוחקת ככל שתהיה, ועל השתייכותם המנטאלית הברורה לעיר עצמה. הוא הוסיף עוד, שרוב תושבי השכונה היו כאלה שהתגוררו עד לאותה עת בין חומות העיר העתיקה, והתודעה והמנטאליות על היותם ״ירושלמיים״ מובנת מאליה, מאחר שכך הם נהגו במשך שנים רבות במקום מגוריהם הקודם. אך הוא העלה אפשרויות נוספות לסיבת רצונם להיכלל בתחומי ירושלים, כגון חשש שאם הם לא יוגדרו כתושבי ירושלים הם יפסיקו לקבל מכספי ה״חלוקה״, או שלא יוכלו לחוג את פורים עם בני משפחתם שהמשיכו לגור בעיר העתיקה, אם כי אין לחששות אלו כל אזכור במכתב. הוא סיכם:

---

[16] אברהם משה לונץ, ירושלים, חלק א, וויען תרמ״ב, עמ׳ 44.

[17] הרב משה נחמיה כהניו, ״בדין העיירות הקטנות אשר מחוץ לירושלים״, תורה מציון, א (תרמ״ז), עמ׳ יז-יט. דברי הרב כהניו נכתבו במסגרת תשובה לשאלה מתי זמן קריאת המגילה בשכונות החדשות, ובעיקר בשכונת בית יעקב. ראה להלן פרק ג.

[18] הרב אלעזר בריזל, כרכין המוקפין חומה, ירושלים תשס״א, עמ׳ נט.

[19] ראובן גפני, ״בין שכונות ל׳עיירות קטנות׳ על תפיסה הלכתית ותודעת המקום הגיאוגרפית בשכונות ירושלים החדשות״, אופקים בגיאוגרפיה, 71 (תשס״ט), עמ׳ 5-21. הוא כתב זאת בקצרה גם בספרו: בתי תפילה, ירושלים תשס״ח, עמ׳ 86.

ניתן לקבוע ש"קביעתם" ההלכתית של תושבי בית יעקב, מבטאת לאו דוקא תפיסה הלכתית סדורה, כי אם זיקה חברתית וגיאוגרפית הדוקה וברורה לירושלים ולקהילתה. זאת גם אם הם עצמם התגוררו באותה עת בשכונה מרוחקת ומנותקת באופן יחסי מן העיר.[20]

תוכן המכתב מלמד על זיקה גיאוגרפית ומנטאלית ברורה לירושלים ורצון להיכלל בין תושבי העיר גם לעניין הגדרתם כחלק ממקום מוק"ח מימות יב"ן לעניין מקרא מגילה, אך הרב מסלאנים גם הביע תפיסה הלכתית סדורה וחדשנית.[21]

ג. קריאה לדיון פתוח בהגדרת "סמוך"

כאמור, תושבי שכונת בית יעקב קבעו עובדה והגדירו את עצמם כסמוכים לעיר המוק"ח. הם קראו מגילה בט"ו באדר כמו בשכונות החדשות האחרות שקמו עד אז. ובכל זאת, השאלה העקרונית מהי הגדרת סמוך במציאות אורבאנית ומוניציפאלית חדשה, נידונה בין רבנים בירושלים גם לאחר קביעתם זו של תושבי שכונת בית יעקב.

מי שעורר את השאלה בין הרבנים היה הרב יום טוב ישראל, יליד ירושלים ששימש רב באלכסנדריה במצרים, ובסוף ימיו בשנת תרמ"ד (1884) שב להתגורר בירושלים.[22] התאריך במכתב השאלה לרבנים הוא: "יום ל"ד למטמונים [י"ט אייר] שנת התרמ"ו (1886)".[23] לדברי הרימ"ט, הדיון בין הרבנים התקיים כחמש שנים לאחר שהציף הרב מסלאנים את הבעיה, ובינתיים נבנו שכונות חדשות נוספות, כמו משכנות ישראל ואבן ישראל, שקירבו את שכונת בית יעקב לשכונות הבנויות ברצף לעיר המוק"ח.[24] הדיון בין הרבנים פורסם בחוברת 'תורה מציון' בשנת תרמ"ז (1887).[25] חוברת זו יצאה לאור ביוזמת הנהלת ישיבת 'עץ חיים'.[26]

הרב יום טוב ישראל לא מיקד את שאלתו בהגדרת שכונת בית יעקב, כנראה מתוך הבנה ששכונותיה של ירושלים עומדות להתרחב, ויש צורך להתמודד עם המציאות האורבאנית והמוניציפאלית החדשה ולתת מענה עקרוני. במכתבו לרבנים הוא גם הביע את עמדתו או את נטיית לבו בתשובה לשאלה, אך עם זאת הוא ביקש להעלות את הנושא לדיון עקרוני לפני

---

[20] ראובן גפני, אופקים בגיאוגרפיה(לעיל הע' 19), עמ' 10.

[21] ביטוי מעניין לכך שההתייחסות לשכונת בית יעקב בשנותיה הראשונות היתה כשכונה בפני עצמה, נמצא בתיעוד של הרימ"ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' שיח-שכא. הוא מתעד מתן גט בשנת תרמ"ד (1884) בשכונת בית יעקב שמסדרו היה הרב שמואל סלנט. מדובר בגט שנכתב בשכונה מאחר שנותנו היה כנראה שכיב מרע שלא יכול היה להגיע לבית הדין שעמד באותן שנים בבית הוועד שבחורבת ר' יהודה החסיד. בגט נכתב כך: "כאן במתא דמתקרייא בית יעקב דיתבא על מי בור הסמוכה למתא ירושלים...". לדברי הרימ"ט, הגט נכתב כך מאחר ששכונת בית יעקב היתה רחוקה מעיבור העיר אך בתוך תחום העיר. דעתו האישית היא שאין צורך כלל לכתוב את שם השכונה בגט, וכך נהגו בשכונות ירושלים מאחר "שכל מה שמתחבר לעיר הרי זה כאותה העיר", והוא הוסיף עוד: "ולא דמי לקריאת מגילה בירושלים החדשה". עמדת הרימ"ט באשר למקרא מגילה בשכונות ירושלים דמתה לעמדת הרב משה נחמיה כהניו.

[22] הוא שימש רב במצרים החל משנת תרכ"ז (1867), ובסוף ימיו עלה לירושלים ונפטר בה בחודש אב תר"ן (1890). ראה: אריה לייב פרומקין, תולדות חכמי ירושלים, חלק ג, ירושלים תרפ"ח, עמ' 298. הרב יום טוב ישראל הוא נין של הרב משה ישראל שהביע עמדה ביחס לקריאת מגילה במקום סמוך (שו"ת משאת משה חלק ב סי' ג).

[23] הרב יום טוב ישראל, בתוך: מנהגי מצרים, מהדורת מכון טוב מצרים, ירושלים תשס"ח, עמ' א-ט.

[24] הרימ"ט, "תשובה לרבים על דבר קריאת המגילה של פורים בירושלים החדשה", לוח לארץ ישראל לשנת תש"ז, ירושלים תש"ו, נספח עמ' ג; הנ"ל, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' שפ-שפא.

[25] תורה מציון, א (תרמ"ז), דף טו ע"א-יט ע"א, כה ע"ב-כז ע"א. בחוברת לא פורסמו התאריכים שבהם נכתבו התשובות. המכתבים עם תאריכי כתיבתם מופיעים אצל: הרב עמיהוד יצחק מאיר לוין, "בירורי הלכה ראשונים בדבר חיוב שכונות ירושלים החדשות בפורים דמוקפין", אורייתא, יא (תשנ"א), מהדורה ב, עמ' קסא-קעח; מנהגי מצרים (לעיל הע' 23).

[26] בצלאל לנדוי, "לתולדות ר' משה נחמיה כהניו", שפתי ישנים, ירושלים תשכ"ח, עמ' לו-מג, כתב שהרב כהניו רצה לעודד את הלימוד בישיבה דרך פרסום חידושים של התלמידים ולכן יזם את הוצאת כתב העת.

הרבנים: "ואל כל אשר יורו לנו כן יקום דבר. ועליהם המצוה לקבוע הלכה זו כמסמרות נטועים, ולתור לנו איזהו מקומן דשייכי לקרות בט"ו, ומדבריהם לא נטה ימין ושמאל". דבריו על קבלה מוחלטת של פסיקת הרבנים, וכן האמירה: "עליהם המצווה לקבוע הלכה זו כמסמרות נטועים", יכולים להתפרש כתגובה לקביעת העובדה "בשטח" של תושבי שכונת בית יעקב, שאמנם שאלו על מעמדם לעניין מקרא מגילה אם הם מוגדרים כסמוכים או לא, אך כנראה שלא חיכו לתשובה וקבעו על דעת עצמם.

לא ברור אם הרב יום טוב ישראל ציפה לפסיקה הלכתית אחת מכל הרבנים שהפנה אליהם את שאלתו, או שהיה מודע לכך שייתכנו כמה תשובות לשאלתו. אולי ציפה שתשובה מסוימת תתאים להתנהלותם של תושבי שכונת בית יעקב, כדי שהתנהלותם זו לא תשמש תקדים גם למקומות אחרים שיהיו בהם ספקות הלכתיים.

ד. התלבטות בהגדרת "סמוך": עד מיל מהמוקף חומה או התאמה להלכות תחום שבת

כאמור, הרב יום טוב ישראל הוא שעורר את הדיון, וכך הציג את הבעיה:

> מה שיש לנו להסתפק הוא אומרו: "כרך וכל הסמוך לו נידון ככרך" (ב' מגילה ג ע"ב). אם הוא דוקא כפרים ומזה גם המתחדשים בדומה שיוקבע להם שם בפני עצמם ובשמותם יקראו, שאז בענין סמוך ונראה. אבל אלו הבתים על שם ירושלים יקראו, וישנן בזה אחר זה סמוכות להדדי, שלענין תחומין דין עיבורה של עיר יש להם, נימא שאפילו יהיו יותר רחוקות ממיל ידונו ככרך. ולא עוד, אלא דכל כמה דרואה בית לחבירתה ואפילו מהלך כמה ימים יהא נידון הכל ככרך.
>
> או דילמא כרך וכל הסמוך לו אמרו חז"ל, יהיה באיזה אופן שיהיה בתים או כפרים, בעינן שיהא סמוך לכרך ממש שיהיו בתוך מיל, ואפילו ברואים זה את זה. והבתים אשר הם רחוקים יותר ממיל מחומת העיר והלאה, לא יהיו נידונים ככרך, ויקראו בי"ד.[27]

ההתלבטות היא אם הדרישה שהמקום ה"סמוך" יהיה בתוך מיל מהעיר המוק"ח, מתייחסת לישוב שאיננו שייך מוניציפאלית לעיר מוק"ח, או גם כשמדובר באותה העיר.

האפשרות הראשונה היא שהדרישה שהמקום יהיה בתוך מיל מתייחסת רק לישוב אחר. לפי זה, מכיוון שבשכונות ירושלים מדובר בעיר אחת מבחינה מוניציפאלית ואורבאנית, הרי שבכולן יש לקרוא בט"ו באדר כמו בעיר שבתוך החומות.

ההגדרה של עיר אחת מבחינה מוניציפאלית ואורבאנית תתבסס על ההגדרות של הלכות תחום שבת, ויש למדוד מרחק מיל מהבית האחרון ובתנאי שיש רצף בתים גם אם הוא במרחק רב מהעיר עצמה. לא רק זאת, יתכן שבהלכות מגילה, ובשונה מהלכות עירוב של שבת, אין צורך ברצף בתים כדי להגדיר את המקום כעיר אחת, אלא די שרואים מכל בית את הבית שקרוב אליו.

---

[27] הרב יום טוב ישראל, "אלו הבתים אשר ניתוספו מחדש בעיה"ק ירושת"ו מחוץ לחומות העיר", תורה מציון, א (תרמ"ז), עמ' טו-טז.

האפשרות השנייה היא שהדרישה למרחק מיל שייכת גם בישוב אחד ולא רק לגבי ישוב אחר. לפי זה, יש למדוד מרחק מיל מהחומה, וכל הבתים שרחוקים יותר ממיל אינם מוגדרים סמוכים לעניין מקרא מגילה, ויש לקרוא בהם בי״ד באדר.

האפשרות הראשונה, שיש להקביל את הגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה לגדרי עירוב תחום שבת, תואמת לחלוטין את טיעונו של הרב יוסף בנימין מסלאנים במכתבו לרב דיסקין (לעיל פרק ג). לא ידוע על קשר בין הרב יוסף בנימין מסלאנים לבין הרב יום טוב ישראל, אבל יתכן שתובנות מחודשות אלו נידונו בעל פה בין חכמי ירושלים באותה עת, והרב יום טוב ישראל העלה אותן לדיון פומבי. נטייתו האישית של הרב יום טוב ישראל היתה שאין להחיל את הלכות עירוב תחום שבת על הלכות סמוך לעניין מקרא מגילה. לדבריו, מהאמירה: ״כרך וכל הסמוך לו וכל הנראה עמו נידון ככרך. עד כמה?... מיל״ (ב׳ מגילה ב ע״ב), יש ללמוד שסמוך ונראה עד מיל נידון ככרך ואין להשוות לדין עירוב תחום שבת: ״וזהו שדייקו באומרם: ׳כרך וכל הסמוך לו׳, דדוקא הסמוך לכרך ולא הסמוך לסמוך, וכן לא הנראה לנראה לכרך״. הוא טען עוד שהלכות עירוב תחום שבת תלויות בהתרחבות העיר והגדרת תחומיה ללא מגבלות, בעוד שהגדרת סמוך עד מיל מחומת העיר לעניין מקרא מגילה, מבוססת על ההנחה שאת המתגוררים ברדיוס מיל מהחומה יהיה ניתן לקלוט בתוך החומה לצורכי הגנה, אך מעבר לרדיוס מיל ״הא ודאי דליכא למימר דחומת העיר יגן על הבתים הסמוכים לה מחוץ לעיר כל שהם נראים זה לזה ואפילו עד כמה פרסאות, מה שהשכל מכחיש אותו״.

האמירה שהלכת סמוך ונראה עד מיל תלויה ביכולת ההתגוננות בתוך החומה של המתגוררים במקום סמוך או נראה לכרך, נשענת על דבריו של הרב שלמה בן אדרת, שכתב:

> וטעמא דכל הסמוך והנראה אליו נמי משום דכיון דמיגנו ומיכסו בכרך הסמוך מימות יהושע, דכל שהוא סמוך ונראה לכרך בשעת מלחמה מתאספין ובאין אל ערי המבצר, והילכך הרי הן כאנשי הכרך ממש והרי הן כמוקפין חומה מימות יהושע.[28]

לדבריו, ערים סמוכות ונראות נחשבות כמוק״ח לעניין מקרא מגילה בט״ו באדר, על אף שהן עצמן אינן מוקפות חומה מאחר שבעת מלחמה תושבי העיר הסמוכה או הנראית באים לעיר המוק״ח על מנת להתגונן בין חומותיה. דברי הרשב״א מבוססים על ספקו של חזקיה באשר לקריאת המגילה בטבריה שחלק מהיקפה היה ים ולא היה בין הים לעיר חומה ממשית:

> כי קא מספקא ליה לענין מקרא מגילה: מאי פרזים ומאי מוקפין דכתיבי גבי מקרא מגילה. משום דהני מיגלו והני לא מיגלו, והא נמי מיגליא, או דלמא: משום דהני מיגנו והני לא מיגנו, והא נמי מיגניא. משום הכי מספקא ליה. (ב׳ מגילה ה ע״ב)

דברי הרשב״א הם פרשנות להלכת סמוך ונראה לעניין מקרא מגילה, ואין היא מופיעה בדברי תנאים ואמוראים. הרשב״א גם לא כתב שזו סיבת הגבלת מקום הסמוך עד מיל בלבד, שהרי יתכן שהעיר המוקפת חומה תהיה קטנה מאוד ולא יהיה ביכולתה לקלוט רבים מאוד גם כאלה המתגוררים במרחק מיל מחומת כרך. הרב יום טוב ישראל הוא שחיבר בין ההנמקה שסמוך הוא חלק מהכרך בשל יכולת המיגון בעת מלחמה, לבין הגבלת רדיוס מקום הסמוך עד מיל בלבד.

מכל מקום, הרב יום טוב ישראל השאיר את השאלה פתוחה וללא הכרעה. הוא סיים את מכתבו בפנייה:

---

[28] הרב שלמה בן אדרת, הרשב״א, חידושים למסכת מגילה, מהדורת חיים זלמן דימטרובסקי, ירושלים תשמ״א, עמ׳ לח. וכן שם בעמ׳ כד-כה: ״משום דמיגנו בתוך הכרך״.

ולהיות כי לא מצאתי הדבר מפורש כי אם אסברא בדדמי והן ולאו רפיא בידי, אי לזאת אשאל בה באורים מעלת הרבנים הגדולים יושבים על מדין לדון ולהורות את המעשה אשר נעשה.

ה. הצעה להגדרת "סמוך": עיבור העיר ומשם מרחב מיל

הרב יום טוב ישראל הפנה את שאלתו לרב רפאל יצחק ישראל שהיה בן משפחתו ושימש ראב"ד העדה הספרדית בירושלים.[29] הרב רפאל יצחק ישראל דן בדבר, ומסקנתו היא:

תוך עיבורה נחשב עיר ממש לענין מגילה. ואם כן אם נאמר דבעי: "עד כמה?" אסמוך למאן דאמר, צריך לומר סמוך לעיבורה, דעיבורה הוא עיר ממש.[30]

עיבורה של עיר הוא המקום הנמצא בקצה העיר במרחק שבעים אמה וארבעה טפחים (=שני שליש אמה). עיבורה של ירושלים המוק"ח הוא מרחב של שבעים אמה ושני שליש האמה מהחומה. מקצה העיבור יש למנות מרחב מיל ורק במרחב זה יש לקרוא מגילה בט"ו באדר.

הרב רפאל יצחק ישראל גבה את הצעתו בדברי הרב יהושע בועז, מחבר ספר שלטי גבורים – פירוש על הרי"ף, שעסק בשאלת היקף תוקפה של תקנה מחוץ לעיר שבה היא נתקנה. לדבריו, יש תקנות שהיקפן הוא מיל מחוץ לעיר כשהלכת סמוך ונראה לעניין קריאת מגילה משמשת מקור לכך:

גבי קריאת מגילה קראו חכמים עד מיל סמוך לעיר, ולא שיהיה ממש מן העיר וכו'. ולדעתי כי היה פשוט לתלמוד דעד עיבורה של כרך חשוב ככרך, וכדי שלא תהיה סבור שדוקא אותם שיושבין בעיבור הכרך קורין כבני הכרך וכו', לכך הצריכו חכמים לומר דגבי קריאת המגילה כשתקנו בימי מרדכי ואסתר להיות בני כרך קורין בט"ו, לאו דוקא בני כרך עד העיבור כדמוכח בכל מקום, אלא גם הסמוך לכרך דהיינו עד מיל נידון ככרך לגבי התקנה שעשו בימי מרדכי. ואולי דאפילו הנראה עם הכרך אינו נדון ככרך אלא עד מיל ולא יותר, כדמשמע מדברי מיימוני פ"ק מה' מגילה. ומכאן למדו לכל גזירה שהיא מתפשטת עד תחומה של עיר, כי היכי דגבי מגילה מתפשטת טפי מהעיר גופא עד מיל, הכא נמי לכל תקנה.[31]

מסקנתו של הרב רפאל יצחק ישראל מדברי הרב יהושע בועז היא שעיבורה של עיר הוא בוודאי חלק מהעיר, ומשם יש למדוד עוד מרחק מיל, ושם יקראו מגילה בט"ו באדר. את מסקנתו זו הוא יישם בשכונות ירושלים החדשות:

ואם כן תורה יוצאה דכל אילו הבתים מחוצה אל העיר דהם בעיבורה של עיר, ומה גם דכל יום ויום נכנסים ובאים לעיר לצורכם, וגם לעניני גיטין, אפילו במקום הקבר של שמעון הצדיק אין בו ישוב, כשנושאין נשים וכותבים כתובה כותבים עיר הקדש ירושלים... מ"מ לגבי עיבורה אין ספק לכולי עלמא קוראים בט"ו, ומה שאמרו בש"ס "עד כמה?", הוא לחוץ עיבורה, ופשוט.

---

[29] נולד בשנת תקס"ט (1809) ושימש כרב האי רודוס. בשנת תרמ"ב (1882) התמנה לראב"ד הספרדים בירושלים, ונפטר בירושלים בשנת תרס"ב (1902).

[30] הרב רפאל יצחק ישראל, "בתים אשר ניתוספו מחדש בעיה"ק ירושת"ו מחוץ לחומות העיר", תורה מציון, א (תרמ"ז), עמ' טז-יז.

[31] הרב יהושע בועז, שלטי הגבורים בבא בתרא דף יא ע"א בדפי הרי"ף.

הוא ציין גם את הקשר הכלכלי והדתי שבין השכונות החדשות לכרך עצמו, ואף מקום שלא מתגוררים בו כמו באזור קבר שמעון הצדיק בצפונה של ירושלים, רואים את האזור כחלק מירושלים. דבריו אלו התבססו על דברים שכתב הריטב״א:

> כגון כרך והסמוך לו, דכיון דסמוך לכרך מוקף ומיגנו בתוכו בעת צרה, ובהדי הדדי קיימי ומשתתפי, דינא הוא דליקרו בהדי הדדי.[32]

הריטב״א נימק את תקנת סמוך על בסיס הקשר הביטחוני והכלכלי בין הסמוך לבין הכרך. יש להעיר שהצורך בשיתוף פעולה כלשהו בין סמוך לבין כרך לא מופיע בתלמודים כחלק מההגדרה של סמוך לעניין מקרא מגילה.

כאמור, מסקנת הרב רפאל יצחק ישראל היא שהגדרת סמוך היא מרחב מיל מעיבורה של עיר, ולכן בשכונות החדשות שנכללות במרחב זה, יש לקרוא בט״ו באדר.[33]

ו. היצמדות להגדרת ״סמוך״ מצומצמת: עד מרחק מיל בלבד

הרב יום טוב ישראל הפנה את שאלתו גם לרב משה כהניו, מראשי ישיבת 'עץ חיים' שמקום משכנה באותה עת היה בעיר העתיקה בירושלים. דעתו של הרב כהניו היתה שבבית יעקב יש לקרוא בי״ד באדר בלבד, ולכל היותר גם בט״ו באדר וללא ברכה, אם כי בשכונות אחרות שכבר נבנו בירושלים, כגון מאה שערים, נחלת שבעה, משכנות שאננים ואבן ישראל, יש לקרוא בט״ו באדר, מאחר שהן גם נראות וגם סמוכות.

בתשובתו הוא עוסק בכמה נושאים. הנושא הראשון הוא השאלה מהו המרחב הנכלל בהגדרת סמוך לכרך, וכן מהו המרחב הנכלל בהגדרת נראה לכרך, לעניין מקרא מגילה. מסקנתו היא:

> העולה מכל הנ״ל דרוב הראשונים וכמעט כל האחרונים הסכימו דלא נדון ככרך אלא דוקא אשר הוא תוך התחום.[34]

הכוונה ב״תוך התחום״ היא למרחב מיל מחומת הכרך. הוא איננו מקבל את ההגדרה שסמוך הוא סמוך לעיבור העיר, אלא למרחב מיל מהחומה.

הנושא השני בתשובתו הוא: ״אי סמכינן על בורגנין כמו לענין שבת או לא?״. האם ניתן להוסיף את שטח המקום המוגדר כסמוך מעל מרחב מיל מהחומה, על בסיס התאמה להלכות תחום שבת, ששם רצף בתים מגדיל את שטח העיר ויש למדוד מרחב מיל מקצה הבית האחרון. את האפשרות להתאים בין הלכות תחום שבת להלכות מגילה הוא שלל לחלוטין:

> אי אפשר ללמוד כלל מעצמנו ממה שמצינו היתר לענין שבת, דנאמר כן גם לענין מקרא מגילה. ושם הלא התירו אפילו כמה פרסאות, וכי נתיר גם כאן אם יהיה סמוכין לזה

---

[32] הרב יום טוב בן אברהם אלשבילי, הריטב״א, חידושים למסכת מגילה, מהדורת יחיאל מיכל שטרן, ירושלים תשל״ו, עמ' ה. וכן שם עמ' כא: ״דכיון דמגנו בתוך העיר בשעת צרה ומשתתפי לכל מילי כדידהו חשיבי לענין מקרא מגילה״. ושם בעמ' כב באשר למקום נראה לכרך: ״בנראה כל שהוא נראה עמו, ומשתתף עמו בענייניהם״.

[33] לאחר למעלה ממאה שנה מאז שהתקיים דיון זה בחוברת תורה מציון, ערער הרב דוד יהודיוף, ״דין קריאת המגילה בשכונות החדשות בירושלים״, קובץ מדרש דוד – חקרי הלכה, ד (תשנ״ו), עמ' יח-לו (סיכום שיעור שנאמר בר״ח אדר א' תשמ״ט), על ההנחה שבאותן שנים עמדו בתים בתוך עיבור העיר: ״שום בנין לא נבנה בתוך שבעים אמה ושיריים לחומת העיר העתיקה. עד ימינו אנו רואים בעינינו, שאין בנינים בתוך שבעים ושיריים מסביב לחומה פרט לבית החולים הצרפתי ובנק ברקליס ובנין הדואר הישן שנהרס ובנינים נוספים שנהרסו חלקם, שכל אלו נבנו הרבה אחרי השכונות הראשונות בתרכ״ו, תרכ״ח תרל״ג, והרבה אחרי שנכתבו המאמרים בתורה מציון תרמ״ז. שהרי רוב בנינים אילו נבנו רק מתקופת האנגלים משנת תר״פ ואילך״. יתכן שהיו מבנים אחרים, וסביר להניח שהרבנים שחיו באותן שנים הכירו היטב את המבנים שמחוץ לחומה.

[34] הרב משה נחמיה כהניו, ״בדין העיירות הקטנות אשר מחוץ לירושלים״, תורה מציון, א (תרמ״ז), עמ' יז-יט.

ואפילו רחוק הרבה, אם אך תהיינה העיירות מובלעות זה בזה?[35] הוא נגד דעת תורה ונגד דעת נוטה. והן לפי הטעם דאגוני מיגנא, אין שייך ברחוקות.

הוא טען עוד שלא יתכן ששטחו של מקום סמוך לעניין מקרא מגילה יהיה גדול מהכרך עצמו, מאחר שהבין שההיגיון העומד מאחורי תקנת סמוך לעניין זה הוא יכולתם של המתגוררים במקום הסמוך לכרך להתגונן בעת מלחמה בתוך הכרך, או שההנחה היא שעסקיהם של היושבים בשטח הסמוך והיושבים בתוך הכרך משותפים. כיון שכך, הגדרת סמוך יכולה לכלול רק את היושבים במרחק מיל מהחומה ולא יותר. כאמור לעיל, ההנמקה להגדרת דין סמוך ונראה לעניין מקרא מגילה בשל היכולת להתגונן בעת מלחמה או בשל עסקים משותפים, היא ע"פ דברי הרשב"א והריטב"א, אך אין לה מקור בדברי תנאים ואמוראים, ואף על פי כן, דבריהם משמשים בסיס לטיעון שיש להגביל עד רדיוס מיל את שטח המקום הסמוך לכרך. את תשובתו סיים הרב משה נחמיה כהניו:

עתה מכל היוצא מזה להלכה, כי כל העיירות מאה שערים, נחלת שבעה,[36] משכנות שאננים, אבן ישראל, הם בכלל נראה וגם סמוך לפי הראות. אך בית יעקב אינה נראה ואינה סמוכה. זה ברור כי היא חוץ לתחום, וכל האומר שהיא תוך התחום אינו אלא טועה ומכזב. וגם לענין שבת יש לדון טובא אם רשאין לילך בלא עירוב, כאשר דברתי כבר עם המופלגים דשם, כי אין שם בורגנין כראוי, ואולי כעת נתוסף איזה בנין. אבל לענין מקרא מגילה הוא פשוט שצריכים לקרוא בי"ד בלא ספק, ובודאי טוב שיקראו גם בט"ו כמו בחברון וכל בני ישראל. ולהשומע יונעם, ולהמתעקש יהיה לו אשר לו.

יש למדוד מיל מחומת העיר, ורק אותם המתגוררים במרחק זה יקראו מגילה בט"ו באדר. כל המתגוררים מחוץ למרחק זה יקראו בי"ד באדר.[37] אמנם הוא הציע שהמתגוררים מחוץ למרחב מיל, יקראו גם בט"ו באדר כמו שנהוג במקומות מסופקים, כמו בחברון ואכן המסורת בחברון היא לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר. והוא מוסיף עוד: "בחברון וכל בני ארץ ישראל". יתכן שכאן הוא רומז למסורת שלפיה בכל ערי ארץ ישראל הוותיקות קוראים בי"ד ובט"ו באדר.[38]

הוא טען גם טענה עובדתית ששכונת בית יעקב נמצאת במרחק העולה על מיל מהבית האחרון בקצה השכונה הסמוכה לה, והדבר אף בעייתי מבחינת היכולת ללכת בשבת מהשכונות החדשות הסמוכות לחומת הכרך עד לשכונת בית יעקב.[39] דבריו התקיפים והחריפים, הם כנראה בשל

---

[35] במקור נוספה כאן המילה: ר"י. לא ידוע פשר הקשרה לכאן.

[36] ראובן גפני, "נחלת יעקב בנחלת שבעה: קורות בית הכנסת הראשון מחוץ לחומה", מצפת לירושלים- ספר שושנה הלוי (עורך: אלי שילר), ירושלם תשע"א, עמ' 49-56, עסק במאמרו במנהגי בית הכנסת 'נחלת יעקב' בשכונת נחלת שבעה. שכונת נחלת שבעה נוסדה בשנת תר"ל (1870), ובית הכנסת 'נחלת יעקב' נוסד בשנת תרל"ג (1873). לדבריו, התושבים בוודאי התלבטו כיצד לנהוג בפורים, וקשה לדעת כיצד הוכרע העניין בשנים הראשונות. לדבריו, הרב כהניו, שהיה תושב נחלת שבעה, פסק שרוב השכונות יקראו בט"ו באדר ובהן גם בנחלת שבעה. פסיקתו של הרב כהניו התפרסמה בשנת תרמ"ז (1887), שבע עשרה שנים אחר הקמת השכונה, והיא מעידה על הספק שהיה בשנים הראשונות. לדעתנו, מעובדת פרסום התשובה אין ללמוד דבר על התלבטות בשכונת נחלת שבעה. לא ידוע על התלבטות כזאת ואין כל הוכחה לכך. אדרבה, לתושבי השכונות הללו היה פשוט וברור שהם נמצאים במרחק מיל מהעיר המוק"ח ולכן עליהם לקרוא בט"ו באדר.

[37] הרב אלעזר בריזל, "דין היקף צורת הפתח לענין קריאת המגילה כאן בעיה"ק ירושלים", בתוך: הרב אלכסנדר זיסלין הכהן, ספר האגודה- סדר מועד, מהדורת אלעזר בריזל, ירושלים תשכ"ו, עמ' ריא-ריב, כתב שהרב כהניו טען שיש לקרוא בשכונת בית יעקב בי"ד באדר בלבד, מאחר שאז השכונה היתה רחוקה מאוד מהשכונות הקרובות לחומה ומחומת העיר העתיקה "אשר לא כן בזמננו שהישוב נתרחב והבתים סמוכים זה לזה, איך יעלה על הדעת לחתוך את העיר באמצע ולומר כאן לקרות בי"ד וכאן בט"ו". ע"פ הבנתנו לא זו עמדתו של הרב כהניו. הרב כהניו טען שרק עד מרחק מיל מהחומה יש לקרוא בט"ו באדר, ובמקום שהוא מעבר למרחק מיל מהחומה יש לקרוא בי"ד באדר, גם אם יש רצף בתים.

[38] הרב יהוסף שווארץ, שו"ת דברי יוסף, ירושלים תרכ"ב, סימן ב, האריך בטיבה של מסורת זו.

[39] הרב חנוך זונדל גרוסברג, "אם עירוב מועיל לשוותו לסמוך לענין מקרא מגילה?", נעם, ט (תשכ"ו), עמ' שסט-שעא. כתב שבאותה עת היתה שכונת בית יעקב מוקפת בעירוב יחד עם השכונות האחרות הצמודות לעיר העתיקה. אך ע"פ

הערכתו האישית בתחילת המכתב שקלושים מאוד הסיכויים שתושבי השכונה יישמעו לדבריו או לדברי רבנים אחרים, מאחר שבשנים שקדמו לדיון פומבי זה, הם קבעו עובדה וקראו מגילה בט״ו באדר בלבד.[40]

לימים פיתח הרימ״ט עמדה הלכתית כמו של הרב משה נחמיה כהניו, שלפיה יש למדוד מיל מהחומה, ובמקום שנכלל בתוך שטח מיל יש לקרוא מגילה בט״ו באדר, ומחוץ למרחק מיל יש לקרוא בי״ד באדר. לא ידוע על שיח ביניהם בעניין זה מאחר שהרב כהניו נפטר באותה השנה שבה פרסם את תשובתו (סיון תרמ״ז), והרימ״ט היה באותם ימים נער מחניכי התלמוד תורה.[41] הרימ״ט הכיר כמובן את התשובה הזאת והביא ממנה בדבריו.[42]

ז. הגדרה רחבה ל״סמוך״: רצף אורבאני של בתים ואחרי הבית האחרון עוד מרחק מיל

תשובה נוספת לשאלה שעורר הרב יום טוב ישראל, השיב הרב טוביה ראזינטאהל, שהיה אף הוא מרבני ישיבת ׳עץ חיים׳. לדבריו, הגדרת עיר לעניין מקרא מגילה היא רצף בתים שהמרחק ביניהם אינו עולה על שבעים אמה ושני שליש האמה: ״ואפילו נמשך משך רב – עיר אחת גדולה יקרא. וכי מרבינן סמוך מיל ותו לא, על כרחך חוץ מעיבורה של עיר ומקצה הבית האחרון מודדים מיל״.[43] לדבריו, קשה להניח שמתקני תקנת סמוך התכוונו לשטח מיל הסמוך לחומה מימות יב״ן בלבד. הלכה היא שעיר מוקפת חומה היא גם אם החומה מימות יב״ן חרבה (ב׳ מגילה ג ע״ב), ואם הוסיפו בתים לעיר בשטח העולה על מיל, או אם בנו חומה חדשה ונוספו בתים בתוכה ״הרי היא כרך אחד ודין אחד להם משום ׳לא תתגודדו׳ (דברים יד: א). וכי נאמר שלכרך זו אין לה דין סמוך כלל מפני שנחשב מיל מהישנה והרי הוא מובלע בתוך הכרך, כל כי האי גוונא הוי ליה לגמ׳ לפרושי״. לדבריו, המקור לתקן את תקנת סמוך או נראה לכרך לעניין מקרא מגילה, נלמד ממה שהיה בשושן:

> דתיקון זכר לנס של שושן, מסתמא אז כל הנמשכים עם העיר ושבתוך מיל שאחריהם, על שמה יקראו. ובאו לעזרת העיר לנקום מאויביהם בי״ד ונחו בט״ו. וכן כל הנראים עמם. הילכך אין פלא למה תיקנו כן שהרחוקים הנראים יקראו בט״ו, ושבתוך המרחק ואינם נראים יקראו בי״ד, כי מסתמא כן היה בשושן שהנראים וראו נקמת אויביהם באו

הידוע לנו, העירוב שחיבר בין שכונות ירושלים לעיר העתיקה הוקם ביוזמת האדר״ת ובמימונו האישי כעשרים שנה לאחר הדיון על מעמדה של שכונת בית יעקב לעניין מקרא מגילה. כך ע״פ עדות הרב בן ציון יאדלר, בטוב ירושלים, ירושלים תשנ״ד, עמ׳ רס-רעב, ששימש במשך שנים רבות אחראי על תקינות העירוב בשכונות ירושלים.

[40] ראובן גפני, ״בין שכונות ל׳עיירות קטנות׳ על תפיסה הלכתית ותודעת המקום הגיאוגרפית בשכונות ירושלים החדשות״, אופקים בגיאוגרפיה, 71 (תשס״ט), עמ׳ 11, שם לב שהרב כהניו כינה בתשובתו את שכונותיה החדשות של ירושלים ״עיירות״. לדבריו, הדבר מלמד לא מעט על תודעתו ותפיסתו הגיאוגרפית את השכונות שמחוץ לחומות ואת יחסו השולל את שיוכן המרחבי לירושלים עצמה. יש להעיר שהרב כהניו כתב ספר: שאלו שלום ירושלים, ירושלים תשכ״ט, ובעמ׳ 188-207 הוא תעד בחיבה ובאהבה רבה את התפתחותה האורבאנית, הכלכלית והחברתית של ירושלים בימיו, ובכלל זה גם את הקמתן של השכונות החדשות ואת הנעשה בהן, אף שלכל שכונה הוא קורא ״עיר״. נראה אפוא שאין כל משמעות לכך שהוא מכנה את השכונות החדשות ״עיר״. הדיון בדבר זמן מקרא מגילה בהן עומד בפני עצמו וע״פ הקריטריונים ההלכתיים אם השכונות החדשות נכללות בהגדרת סמוך או נראה לעניין מקרא מגילה.

[41] הרימ״ט, ״בתי החסד בירושלם״, בתוך: לוח לארץ ישראל לשנת תרס״ד (עורך: הרא״ם לונץ), עמ׳ 151-155, מתאר את הנהגותיו והליכותיו של הרב כהניו. ראה עוד: יוסף שלמון, ״ישיבת ׳עץ חיים׳ בירושלים בזמנו של משה נחמיה כהניו (1866-1887)״, בתוך: ישיבות ובתי מדרשות (עורך: עמנואל אטקס), ירושלים תשס״ז, עמ׳ 187-198.

[42] הרימ״ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ״ט, עמ׳ שפ-שפא.

[43] הרב טוביה ראזינטאהל, ״מקרא מגילה לבתים הרחוקים יותר ממיל ממוקפת חומה וסמוכה ע״י בורגנים״, תורה מציון, א (תרמ״ז), עמ׳ כה-כז. הרב ראזינטאהל המשיך לכתוב על כך גם בחוברת שיצאה אחר כך: תורה מציון, ב (תרמ״ח), עמ׳ ט-י.

לעזרתם, ושאינם נראים אע"פ שקרובים יותר כיון שחוץ למיל מעיבורה של עיר היו ולא ראו ולא ידעו לא באו. וגם מסתבר כן שכל המתחברים אפילו מרחק רב והסמוך למתחברים וגם הנראים עמהם ישתתפו בשמחתם.

תפיסתו של הרב טוביה ראזינטאהל היא שיש לראות ברצף אורבאני של בתים שאין ביניהם הפסק של שבעים אמה ושני שליש האמה, עיר אחת, ולא נכון לפצל רצף אורבאני של עיר בזמני מקרא המגילה. הוא התאים את שקרה לדעתו בשושן למגמת התקנה. בכך הוא פיתח את הרעיון שהציע הרשב"א שתקנת סמוך כרוכה באפשרות של תושבי הסמוך להתגונן בכרך.[44] הוא הציע שגם הקירבה של היושבים בסמוך לעיר המוק"ח יכולה להיות יעילה כשנדרש לסייע ביטחונית לנמצאים בתוך הכרך המוק"ח. לדבריו, התבוננות כזאת על הקשר שבין המתגוררים בסמוך לעיר המוק"ח ליושבים בתוך העיר המוק"ח והיחסים ביניהם, היא העומדת בתשתית תקנת סמוך לעניין מקרא מגילה. כך הוא סיכם את דעתו בעניין:

בתים סמוכים זה לזה בתוך ע' אמות ושיריים, אפילו במשך רב, נחשבים כעיר אחת. ואם בית אחד מהם בתוך מיל, כולם קורין בט"ו. רק הבתים שלהלן המופסקים מהם יותר מע' אמה ושיריים קורין בי"ד... ואין לנו למעט בשבחה דארץ ישראל בחינם. גם בעונותינו אולי יש בזה איסור לאו ד"לא תתגודדו", אם הנידונים ככרך ישנו לקרוא בי"ד.

סביר להניח שהרב טוביה ראזינטאהל הכיר את דעתו של הרב משה נחמיה כהניו, שאתו לימד בישיבת 'עץ חיים' בעיר העתיקה. אך הוא התקשה לראות סיטואציה שלפיה עד מרחק מיל מהחומה יקראו בט"ו באדר, וממרחק מיל ומעלה מהחומה יקראו בי"ד באדר. הוא ציין לפסוק: "לא תתגודדו" (דברים יד: א) שעליו נדרש: "לא תעשו אגודות אלא היו כולכם אגודה אחת".[45] אמירה זו רומזת לדרשה המופיעה בתלמוד בבלי בהקשר לזמני מקרא מגילה:

תנן התם: מגילה נקראת באחד עשר ובשנים עשר ובשלשה עשר ובארבעה עשר ובחמשה עשר, לא פחות ולא יותר. אמר ליה ריש לקיש לר' יוחנן, איקרי כאן: "לא תתגודדו", לא תעשו אגודות אגודות. (ב' יבמות יג ע"ב)

לדברי ריש לקיש, תקנת חכמים באשר לזמנים השונים של מקרא מגילה, שבני הכפרים יקראו מגילה בימי שני או חמישי החלים באחד התאריכים הבאים: י"א, י"ב או י"ג באדר, היא עבירה על צו התורה שאין לעשות אגודות אגודות. לטענתו של הרב ראזינטאהל, אם בעיר אחת יקראו אותם הסמוכים לעיר המוק"ח עד מרחק מיל בט"ו באדר, והרחוקים ממרחק מיל מהעיר המוק"ח יקראו בי"ד באדר, זה בוודאי עבירה על צו התורה: "לא תתגודדו – לא תעשו אגודות אגודות".

בולטת אפוא תביעתו של הרב ראזינטהאל לראות את כל השכונות החדשות שנבנות מחוץ לחומת ירושלים כעיר אחת, ולא לפצל את הקריאה באזור הסמוך לתאריכים שונים, אלא אם המרחק ללא רצף בתים בין שכונה לשכונה יהיה מעל מרחק מיל. הוא נתן משקל משמעותי לרצף האורבאני ע"פ כללי ההלכה שנאמרו ביחס להגדרת "סמוך" לעניין מקרא מגילה, ללא קשר למעמד המוניציפאלי. על פי דבריו, יתכן שיהיו שכונות בירושלים שיקראו בהן מגילה בי"ד באדר, אם הן יימצאו מעבר למרחק מיל מקצה הבית האחרון ברצף הבתים שמחומת העיר העתיקה. הוא סיים את מכתבו בציפייה שהשואל, הרב יום טוב ישראל, יסכים עמו ויורה כך הלכה למעשה.

---

[44] לעיל הע' 28.

[45] ספרי דברים פיסקא צו.

ח. סיכום הדיון על זמן מקרא מגילה בשכונת בית יעקב ע"פ מבטו של הרימ"ט

כאמור, הרימ"ט תמך בעמדתו של הרב כהניו. בספרו: הלכות ארץ ישראל, שיצא בשנת תשט"ו (1955), הציג הרימ"ט את עמדות הרבנים באופן הבא:

> בשאלה זו נתווכחו ומתווכחים גדולי ירושלים ורבניה זה כשבעים שנה מאז נבנתה שכונת בית יעקב במערב העיר. מהם שאמרו מכיון שבין שכונת נחלת שבעה לבין שכונת אבן ישראל ישנם בתים יחידים ובורגנים, ובין שכונת אבן ישראל לשכונת בית יעקב ישנם בורגנים עד לבית יעקב, לכן צריכים גם שם לקרוא בט"ו. ולעומתם טענו אז רבנים וגדולים אחרים שאין דין קריאת המגילה דומה כלל לדין שבת... ומסתבר שהגם שהוסיפו לכרך סמוך ונראה אין זה אלא אותו הסמוך והנראה לקו החומה העתיק. ולסברה אחרונה זו נטו דעות רוב הרבנים, ועד היום לא באו כולם לכלל דעה אחת בזו.[46]

בולט לעין שאת אלה שלא תמכו בעמדה התואמת את עמדתו בעת פולמוס שכונת בית יעקב, הוא מציג כעמדת מיעוט, וכעמדות שאינן מבוססות על הנמקות הלכתיות. אמנם כל המתדיינים בענין הם "גדולי ירושלים ורבניה". אלא שאת הרבנים שחולקים על עמדתו הוא מציג: "מהם שאמרו", ואילו הסוברים כמותו הם "רבנים וגדולים", ולדבריו דעת "רוב הרבנים" כעמדתו. כאמור, שלושה רבנים הביעו עמדה ברורה בדיון, ורק אחד מביניהם הביע עמדה ברורה דומה לרימ"ט.

במקום אחר הוא הציג את המסקנות מהדיונים בדבר מעמדה של שכונת בית יעקב באופן זה:

> מכל הרבנים והגאונים שבירושלים אשר עסקו ודברו בהלכה זו (ביחוד בעשר השנים תרמ"ז-תרנ"ז) רבים או רובם חיוו דעתם שקריאת המגילה בשכונת בית יעקב והלאה היא ביום י"ד. יתרם מהם שפקפקו ונשארו בספק, ומקצתם נטתה דעתם שיקראו בט"ו. וגם אלה הרבנים המעטים שאמרו לקרוא בט"ו לא שהורו כן בתורת הלכה ברורה מתוך הוכחות, אלא שאמרו כן מתוך נטית דעת "שלא להתפרש ממנהג ירושלים הקדושה" (לשונו של אחד הגדולים הירושלמיים), ומשום כך פקפקו או ערערו על ההוראה.[47]

גם כאן הטיה: "רבים או רובם חיוו דעתם" כעמדתו, בעוד ש"מקצתם נטתה דעתם שיקראו בט"ו", וגם הוראה זו אינה מנימוקים הלכתיים. כאמור, שלושה רבנים הביעו עמדה ברורה בעניין מעמדה של שכונת בית יעקב, ושלושתם הביעו עמדות שונות ומנומקות מבחינה הלכתית. הביטוי "רבים או רובם" ביחס לעמדות שלושה רבנים הוא מגמתי ולא משקף נכונה.

דברי הרימ"ט הללו נכתבו עשרות שנים לאחר פולמוס שכונת בית יעקב. עובדה היא שבמהלך עשרות השנים הללו לא התקבלו דבריו או דברי הרב כהניו, או דברי אותם רבנים שלדברי הרימ"ט תמכו בו. הם לא התקבלו על ציבור יושבי השכונות בירושלים, וגם רבנים רבים לא הסכימו להם והביעו עמדה הלכתית שונה בהגדרת סמוך לעיר מוק"ח מימות יב"ן. ובכל זאת, הרימ"ט הציב אותם כמורי הדרך בסוגיה.

---

[46] הרימ"ט, ארץ ישראל דיניה מנהגיה וגבולותיה, ירושלים תשט"ו, עמ' מח. דברים דומים הוא כתב בקצרה ב"תשובה לרבים על דבר קריאת המגילה של פורים בירושלים החדשה", לוח לארץ ישראל לשנת תש"ז, ירושלים תש"ו, נספח, עמ' ג.

[47] הרימ"ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג עמ' שצו.

ט. שכונת מאה שערים בנויה בשטחה הרחב של העיר מימות יב״ן (תרמ״ט-1889)

למעט הדיון בשאלת מעמד שכונת בית יעקב אם היא מוגדרת כסמוכה או לא, והדיון העקרוני שהתפתח בעקבותיו, לא ידוע לנו על דיון והתלבטות כלשהי בדבר מעמדן של שכונות חדשות אחרות בירושלים. אף הרב משה נחמיה כהניו, שטען שבשכונת בית יעקב יש לקרוא בי״ד באדר בלבד, כתב שבשכונת מאה שערים ובשאר השכונות האחרות שהיו קיימות אז, יש לקרוא מגילה בט״ו באדר.[48] אף על פי כן, בספר התקנות למאה שערים שיצא בשנת תרמ״ט (1889), ישנה התייחסות למעמדה של השכונה לעניין קריאת מגילה, חמש עשרה שנה לאחר היווסדה (תרל״ד-1874) בסמיכות לעיר העתיקה. מחברן האנונימי של התקנות[49] ציין בפתיחת הספר את האמור בתלמוד בבלי: ״אמר רבה, אמר לי ההוא סבא: לדידי חזי לי ירושלים קמייתא, ותלתא פרסי הויא״ (ב׳ בבא בתרא עה ע״ב), וכתב על כך:

> מזה נראה כי ירושלים אשר היתה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון היתה מתפשטת למערב ולצפון הרבה, וכלשון המשנה בסוכה דף מה ע״א: ׳מקום היה למטה מירושלים ונקרא מוצא... תנא מקום קלניא הוה׳. עין ברע״ב וזה לשונו: ׳בגמרא אומר ששמו קלניא, ועוד היום כך שמו׳... אם כן מוכח מזה בעל כרחנו, כי השלוש פרסאות התפשטו על פינה צפונית ומערבית. אם כן אין מקום להסתפק על ענין קריאת המגילה בט״ו בהתחברות הרחוקות מהעיר לצד מערב סמוך לכפר ליפתע.[50]

לדבריו, ירושלים המוקפת חומה מימות יהושע בן נון היתה עיר גדולה מאוד והגיעה עד אזור כפר ליפתא – קרוב לישוב מוצא, וממילא ברור שבשכונות החדשות הנבנות בתוך תחומה של ירושלים מימות יב״ן, יש לקרוא מגילה בט״ו באדר בלבד בשל היותן חלק מהכרך ולא בשל סמיכותן לחומת הכרך.[51] הצעת פתרון כזאת כוללת בתוכה גם את שכונת בית יעקב כחלק מירושלים.

ראובן גפני כותב שמחבר התקנות התייחס לעניין זה כדי שלא יהיה שום ספק בדבר מעמדה של שכונת מאה שערים לעניין קריאת מגילה. ההתייחסות לעניין זה בספר התקנות נראית כתוספת ולא תוכננה מתחילה, מאחר שהיא מופיעה בעמוד האחורי של כריכת הספר.[52]

לימים הגיב הרימ״ט על הדברים שנכתבו בספר התקנות למאה שערים. לדבריו, ברור ששכונת מאה שערים ואפילו מזרחה ודרומה היו מחוץ לעיר העתיקה המקודשת, ודברי רבה ששטחה של ירושלים היה שלוש פרסאות, מתייחסים לגודל העיר בזמנו של אותו סבא שסיפר את הדברים לרבה. שטחה של ירושלים המוקפת חומה בימי יב״ן לא היה בהיקף זה. בשכונת מאה שערים יש לקרוא מגילה בט״ו באדר בשל היותה סמוכה ונראית לעיר המוק״ח ולא בשל היותה חלק מהעיר המוק״ח.[53]

---

[48] הרב משה נחמיה כהניו, ״בדין העיירות הקטנות אשר מחוץ לירושלים״, תורה מציון, א (תרמ״ז), עמ׳ יז-יט.

[49] על זיהוי מחבר התקנות, ראה: שלומית לנגבוים, ״ספרי התקנות של מאה שערים״, אריאל, 163-164 (תשס״ד), עמ׳ 109-113. לדבריה, יש שייחסו אותן לר׳ יוסף ריבלין ולר׳ אברהם קורפו, ויש שייחסו אותן לרב זלמן בהר״ן. הרימ״ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ״ט, עמ׳ תכ, כתב שהרב זלמן בהר״ן הוא מחבר התקנות.

[50] ספר התקנות למאה שערים, ירושלים תרמ״ט, בעמוד האחורי של הכריכה העליונה של החוברת.

[51] גם הרב עקיבא יוסף שלזינגר, שו״ת ר׳ עקיבה יוסף, ירושלים תשס״ט, סימן רכב, העלה אפשרות זו בתשובתו על זמן קריאת מגילה בשכונות החדשות בירושלים, אם כי לא כתב זאת כהנמקה ליישום הלכה.

[52] ראובן גפני, ״בין שכונות ל׳עיירות קטנות׳ על תפיסה הלכתית ותודעת המקום הגיאוגרפית בשכונות ירושלים החדשות״, אופקים בגיאוגרפיה, 71 (תשס״ט), עמ׳ 11-12.

[53] הרימ״ט, עיר הקודש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ״ט, עמ׳ תכ-תכא.

סיכום: הגדרות ראשוניות ל'סמוך' על בסיס התפתחות אורבאנית

את מכתבו של הרב יוסף בנימין מסלאנים לרב יהושע לייב דיסקין, ואת קביעת העובדה ב"שטח" של תושבי שכונת בית יעקב, אפשר לראות כקריאת כיוון ראשונה ולחץ שבא מ"השטח", להגדיר אחרת ומחדש את המושג "סמוך" לעניין מקרא מגילה. זאת מתוך הנחה שבמקורות התנאיים והאמוראיים שעוסקים בסוגיית הגדרת מקום סמוך לעניין מגילה, אין תשובה ומענה מספקים למציאות אורבאנית שבה המקום הסמוך הוא חלק בלתי נפרד מהכרך עצמו מבחינה מוניציפאלית ויש לראות את כל העיר כמקום אחד. הדגם המוצע להגדרת עיר אחת הוא הלכות נדרים והלכות עירוב תחומין של שבת.

הדיון שהתקיים בשנים תרמ"ו-תרמ"ז (1886-1887) בדבר זמן מקרא מגילה בשכונת בית יעקב, היה לאחר שבני שכונת בית יעקב כבר נהגו לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד. לא ידוע לנו על שכונות נוספות באותן השנים שהתעורר ספק או בעיה כלשהי באשר להגדרתן כסמוכות לעיר המוק"ח. כמו כן, לא ידוע לנו על רבנים נוספים שהביעו עמדה בשנים אלו לגבי הגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה. לפנינו ארבע התייחסויות לעניין. נציב את עמדות הרבנים על ציר אחד, מהמצמצמת ביותר עד המרחיבה ביותר:

[א] הרב משה נחמיה כהניו תמך בעמדה שלפיה יש לפרש את ההגדרה האמורה בתלמוד "מיל", באופן המצמצם ביותר. רק במרחק מיל מהחומה יש לקרוא מגילה בט"ו באדר. בשכונות החדשות שנבנו במרחק גדול ממיל מהחומה, יקראו מגילה בי"ד באדר. הוא התנגד להעתקת הגדרות מתחומי הלכה אחרים ולהגדיר אחרת את המושג סמוך לעניין מקרא מגילה. לדעתו, על תושבי שכונת בית יעקב לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד, וטוב שיקראו גם בט"ו באדר.

[ב] את עמדת הרב רפאל יצחק ישראל אפשר להציג כעמדת ביניים. לדבריו, הגדרת עיר בהלכות אחרות, כמו בהלכות נדרים, כוללת גם את עיבורה, מרחב מצומצם של שבעים אמה ושני שליש האמה מגבולות העיר, ובהקשר למקרא מגילה – מהעיר המוקפת חומה. תקנה מיוחדת תוקנה לקריאת מגילה שגם באזור הסמוך לעיבור העיר שמרחבו מיל, יש לקרוא בט"ו באדר. שכונת בית יעקב רחוקה יותר ממיל ממרחב עיבור העיר, ועל כן היה עליהם לקרוא מגילה בי"ד באדר.

[ג] הרב טוביה ראזינטאהל הוא זה שהרחיב ביותר. לדבריו, יש להחיל את עקרונות הלכות עירוב תחומין של שבת, והגדרת סמוך כוללת את המרחב מחוץ לעיר המוק"ח שבו רצף בתים שהמרחק ביניהם איננו עולה על שבעים אמה ושני שליש האמה, ומשם למנות מרחק מיל. בשכונות הרחוקות יותר ממיל מקצה הבית האחרון שברצף הבתים מחומת הכרך, יש לקרוא בי"ד באדר.

[ד] הרב יום טוב ישראל שעורר את השאלה, התלבט בין העמדה המצומצמת ביותר לבין העמדה הרחבה ביותר.

המכנה המשותף בין הרבנים המשיבים הוא שהם הגדירו את המרחב הסמוך על פי הבנתם את האמירות ההלכתיות שנאמרו בהקשר זה על בסיס ההתפתחות האורבאנית של העיר החדשה בלבד. הכל הסכימו שיתכן מצב שבשכונות חדשות ששייכות מוניציפאלית לירושלים, יקראו מגילה בי"ד באדר.

כאמור הדיון שהתקיים בשנים תרמ״ו-תרמ״ז (1886-1887) כבר לא היה רלוונטי מבחינה מעשית לתושבי שכונת בית יעקב, מאחר שהם קבעו עובדה וקראו מגילה בט״ו באדר בלבד, אם כי הסתבר שעל פי עמדותיהם של כמה רבנים הם נהגו שלא כדין. אך מלבד הדיון הממוקד במעמדה של שכונת בית יעקב, יש לראות בתשובותיהם השונות של הרבנים פתיחת דיון ראשוני ועקרוני ותובנות חדשות בדבר הקריטריונים הנדרשים להגדרת מקום כסמוך לכרך לעניין מקרא מגילה בט״ו באדר.

ד. התקופה השניה: התרחבות ירושלים בתחילת המאה העשרים וניסיון לצמצם את מושג "סמוך" (תרס"ב-תרצ"א, 1902-1931)

(בית מושב הזקנים בכניסה לעיר, תרס"ב-1902; שכונת מקור חיים, תרפ"ו-1926; בית היתומים דיסקין בשכונת גבעת שאול, תרפ"ז-1927; שכונות שערי ירושלים ועץ חיים, תרפ"ח- תרפ"ט 1928-1929; שכונת בית וגן, תרצ"א-1931)

מבוא

מאז הדיון בדבר מעמד שכונת בית יעקב כמקום סמוך לעיר מוק"ח (תרמ"ז-1887), וכן ההערה על מיקומה ומעמדה של שכונת מאה שערים כחלק משטחה של ירושלים שהיתה מוק"ח מימות יב"ן (תרמ"ט-1889), לא ידוע על דיון רבני נוסף ביחס למעמדן של שכונות חדשות לעניין מקרא מגילה. בשנת תרס"ב (1902), ובמשך שלושים השנים הבאות, התעורר הדיון מחדש כשקמה שכונה חדשה או כשנבנה מוסד שבו התגוררו אנשים בקביעות, במקום מרוחק מאוד מקצה השכונות שיש ביניהן רצף אורבאני עד חומת העיר העתיקה. הדיון לא התנהל לאורך כל התקופה אלא בעיקר בנקודות הזמן שבהן נבנו בתים וקמו שכונות חדשות במרחק ניכר מקצה הבית האחרון. נצביע על חמישה מקומות בירושלים החדשה שלגביהם התעורר דיון בפרק זמן זה:

1. מושב הזקנים הכללי המאוחד במערב העיר, בכניסה לעיר, מערבית לתחנת האוטובוסים המרכזית המוכרת לנו כיום (תרס"ב-1902).
2. שכונת מקור חיים בדרום העיר ליד פסי הרכבת (תרפ"ו-1926).
3. בית היתומים דיסקין בקצה שכונת גבעת שאול במערב העיר (תרפ"ז-1927).
4. שכונות שערי ירושלים ועץ חיים במערב העיר (תרפ"ח-תרפ"ט - 1928-1929).
5. שכונת בית וגן בדרום מערב העיר (תרצ"א-1931).

בין לבין כתבו פוסקים תשובות ומאמרים בסוגיית מעמדן של השכונות החדשות בירושלים לעניין מקרא מגילה. בפרק זמן זה בולטות שתי תנועות שיש ביניהן הלימה והתאמה:

א. פסיקה רבנית הנוטה להרחיב את הגדרת "סמוך" במרחק גדול מהעיר המוק"ח – רצף בתים מהחומה העתיקה, ומקצה הבית האחרון שברצף יש למדוד מרחב מיל, ובכל השטח הזה יש לקרוא מגילה בט"ו באדר. אמנם היו גם פסיקות הלכתיות אחרות, והיו שקבעו מעמד מסופק לשכונות רחוקות והורו לקרוא בהן בשני הימים, אך קולם ותמיכתם של המרחיבים בלט יותר. מספר הרבנים שתמכו בהגדרה מצומצמת של סמוך – עד מיל מהחומה בלבד, פחת מאוד.

ב. רבים מאוד מתושבי השכונות החדשות והרחוקות ביקשו לראות את עצמם כ"ירושלמיים" גם לעניין מקרא מגילה, למרות הקשיים ההלכתיים בהגדרת מקום מגוריהם כמקום "סמוך".

שני הנתונים הללו עיצבו את הנורמה שבשכונות ירושלים החדשות והרחוקות קראו מגילה בט"ו באדר, ומעטים מאוד קראו גם בי"ד באדר וגם בט"ו באדר.

א. מקרא מגילה במושב הזקנים הכללי בכניסה לעיר (תרס"ב-1902)

הדיון בהגדרת "סמוך" לעניין מקרא מגילה התעורר מחדש ע"י יושבי בית הזקנים הכללי המאוחד, כשהמוסד עבר מהעיר העתיקה לעיר החדשה. בית הזקנים החדש נפתח בא' באייר תרס"א (1901),[1] ומקומו היה בסמוך לכניסה לירושלים החדשה,מערבית לתחנה המרכזית של האוטובוסים המוכרת לנו כיום. בעת הקמתו לא היה בסביבה ישוב יהודי. השכנים היחידים היו הכפרים הערביים הסמוכים, ליפתא ושייך באדר.[2] לקראת פורים תרס"ב (1902) התלבטו יושבי בית הזקנים מתי עליהם לקרוא מגילה, והם פנו בשאלה זו לרבה של ירושלים, הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים, האדר"ת:[3]

> נשאלתי בדבר בית מושב זקנים שבעיה"ק יצ"ו, שהיא הבית הראשון בואכה יפו, והיא רחוקה מן העיר מכל המגרשים שסמוך להעיר, ואי אפשר להם לבא בשבת להעיר מפני שהיא מחוץ לתחום.[4] איך יעשו עם קריאת המגילה, אם בט"ו כמו שהוא בעיר [ובמגרשים מפני שהינם ככרך והסמוך להם], או בי"ד לפי שהם רחוקים מן העיר, וגם אינו נראה. וכבר היה מו"מ בפעיה"ק בשנת תרמ"ז ונדפס בקונטרס תורה מציון, על המגרשים שנתוספו חוץ לחומת העיר ב"ה, ויש שרצו לומר שגם הסמוכים צריכים לקרוא בי"ד.[5]

האדר"ת תיאר את העובדות כפי שהן, ובדבריו במשפט האחרון הוא רומז לפסיקתו של הרב משה נחמיה כהניו שטען שהשכונות המרוחקות מהעיר שבין החומות יותר ממרחק מיל, אינן נחשבות לסמוכים והן גם אינן נראות, ועל תושביהן לקרוא מגילה בי"ד באדר. הוא לא הביע תמיכה ברורה בעמדה זו, אך בין מכלול התשובות שנכתבו בענין מעמד שכונת בית יעקב, הוא ציין רק את התשובה הזאת.[6]

מכאן ואילך דן האדר"ת בשאלה עקרונית אם אמנם גדרי סמוך ונראה חלים כלל בירושלים העתיקה המוכרת לנו, מאחר שהחומה המקיפה אותה איננה החומה מימות יב"ן, ומניין שגם במצב כזה חל דין סמוך ונראה. אמנם אין צורך בקיומה של חומה כדי לקרוא בתוך תחומה מגילה בט"ו באדר (ב' מגילה ג ע"ב), אך אולי הלכות סמוך ונראה הן רק כשהחומה המקורית מימות יב"ן עומדת על תילה, ולא כשבמקומה נבנתה חומה אחרת יותר. כמו כן, היו תקופות שישבו בתוך העיר שבין החומות רק גויים, ויתכן שבשל כך היא איבדה את מעמדה הייחודי כעיר מוק"ח.

אף שערער על עצם הדיון אם יש להחיל גדרי "סמוך" ו"נראה" במצב הקיים בירושלים העתיקה, כתב האדר"ת שאין הוא מבקש לשנות מהנורמה שהתקבלה שבשכונות הסמוכות והנראות לחומה המוכרת קוראים מגילה בט"ו באדר: "אמנם לא נדבר נגד מה שכבר נהגו פה

---

[1] זלמן בן טובים, "בתי החסד בירושלים – בית מושב זקנים החדש ירושלים", בתוך: לוח לארץ ישראל לשנת תרס"ב (עורך: אברהם משה לונץ), ירושלים תרס"א, עמ' 118.

[2] יהושע בן אריה, עיר בראי תקופה: ירושלים החדשה בראשיתה, ירושלים תשל"ט, עמ' 341-344.

[3] הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים, האדר"ת, שימש רבה של העיר מיר בליטא, ונקרא על ידי רבה הישיש של ירושלים, הרב שמואל סלנט, לבוא ולשמש כעוזרו ברבנות קהילת האשכנזים הפרושים בירושלים כדי שימלא את מקומו לאחר פטירתו. האדר"ת עלה לארץ באדר תרס"א (1901) ונפטר כעבור ארבע שנים בג' באדר תרס"ה (1905), עוד בחייו של הרב שמואל סלנט.

[4] כוונתו היא שהמרחק ממושב הזקנים עד העיר המוק"ח הוא יותר ממיל.

[5] הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים, הר המוריה – חידושי הלכה לדינא פסקי הלכה למעשה לשואלים והוראות במילי מתא ירושלים, ירושלים תשס"ו, אות נח, עמ' נג-נה.

[6] בעמדת הרב כהניו עסקנו לעיל פרק ג.

משנים קדמוניות ע״פ גאונים אדירים הרבנים הספרדים והאשכנזים ז״ל שהיו בפה שאינני כדאי להרהר אחריהם״. הוא ביקש לדון ביחס לשכונות החדשות כפי שהיו בתקופתו, בעקבות שאלתם של יושבי בית הזקנים:

אבל על עתה באתי. הן כל המגרשים נתאחדו יחד הרחק מחומת העיר ב״ה יותר ממיל, אבל הבתים תכופים זה לזה עד אחר בית החולים האמשטרדמי, ומשם עד בית מושב הזקנים כת״ת אמות בלא בתים,[7] ועל זה אנו מסתפקים. אם תרצה לומר דכל שהבתים סמוכים זה לזה כעיר אחת היא נחשבת, אבל בכל זאת הרי הם רק מתורת סמוך לכרך הם נידונים, ואם כן בית מושב הזקנים שאינם נראים לכרך ולא סמוכים ולא תכופים זה לזה, איך נאמר שדינם ככרך. ולכן הסכמתי כדעת הגאון זקן ההוראה בפה הוא הישיש מהר״ש סלאנט שליט״א, שצריך לקרוא שם בשני הימים, והעיקר ביי״ד.

האדר״ת הצביע על העובדה שבתי השכונות החדשות רחוקים מהחומה יותר ממיל, ובכל זאת קוראים בהם מגילה בט״ו באדר בשל רצף הבתים עד בית החולים האמשטרדמי, הוא בית החולים ׳שערי צדק׳ שמקומו היה אז במערב רח׳ יפו (כיום בניין הנהלת רשות השידור).[8] בית החולים נחנך בב׳ בשבט תרס״ב (ינואר 1902), כחודש וחצי לפני פורים באותה השנה שבה נשאל על מעמד מושב הזקנים.

יש לציין שהאדר״ת לא נעזר בהגדרות הלקוחות מהלכות עירוב תחום שבת, כמו: עיבור העיר או שבעים אמה ושני שליש האמה, כדי לתאר עד כמה הבתים תכופים זה לזה. אך הוא ציין שהוא מודע להגדרות של רבנים מירושלים שקדמו לו, שחלקם התאימו בין הגדרות הלכות עירוב תחום שבת להגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה. מבית החולים שערי צדק עד בית מושב הזקנים היה שטח מפורז ללא בתים בן 800 אמה, ועל כן לא ניתן לדבריו לפסוק שיקראו מגילה בבית מושב הזקנים בט״ו באדר. הוא מודה כי לו היה רצף בתים מחומת העיר המוק״ח עד מושב בית הזקנים, היה מורה להם לקרוא מגילה בט״ו באדר, אך כיוון שאין זה כך הוא הסכים לפסיקתו של הרב שמואל סלנט, שיש לקרוא שם מגילה ביי״ד ובט״ו באדר, והיום העיקרי הוא יי״ד באדר. כלומר, שביי״ד באדר יקראו בברכה, ובט״ו באדר יקראו ללא ברכה. יתכן שהאדר״ת פסק שיש לקרוא מגילה ביי״ד ובט״ו באדר, מפני שחש שהוראה לקרוא ביי״ד באדר בלבד, לא תתקבל ברצון אצל תושבי בית מושב הזקנים מאחר שהם לא יסכימו לקבל את העובדה שהם אינם נחשבים לתושבי ירושלים לעניין מקרא מגילה. בית מושב זקנים זה עבר ממשכנו הקודם בעיר העתיקה למשכנו החדש בפאתי העיר, ויש סבירות רבה שהם ראו עצמם כ״ירושלמיים״ לכל דבר וענין. יתכן עוד שהאדר״ת ראה את מגמת התפתחות העיר ומעבר מוסדות הבריאות והרווחה מהעיר העתיקה לעיר החדשה (בית חולים שערי צדק, ובית מושב הזקנים), והבין שלא ניתן לפצל את זמן מקרא המגילה בעיר החדשה לזמנים שונים לחלוטין.

האדר״ת סיים את תשובתו בדבר קריאת המגילה בבית מושב הזקנים, בהצגת עמדה אחרת שמתייחסת גם למצב המוניציפאלי החדש שבירושלים:

---

[7] גם בתשובה אחרת, בספר הר המוריה – חידושי הלכה לדינא פסקי הלכה למעשה לשואלים והוראות במילי מתא ירושלים, ירושלים תשס״ו, עמ׳ ח, כתב האדר״ת שהמרחק בין מושב הזקנים לבית האחרון של שכונות ירושלים הוא ת״ת אמה (=800 אמה, כ-400 מטר). הדיון שם הוא בשאלה הקשורה לעירוב תחומין של השכונות החדשות.

[8] על שם זה של בית החולים כתב אליהו פרוש, שערי צדק, ירושלים תשי״ב, עמ׳ לב, בספר המספר את תולדות בית החולים: ״בזמן שבנו את בית החולים היה ידוע בפי יהודי ירושלים בשם בית החולים האמשטרדמי, כי מייסדיו הראשונים היו פקידי ואמרכלי אמשטרדם. אחרי כן היו קוראים אותו בשם בית החולים של וואלאך, אבל השם הרשמי היה מבראשונה ׳שערי צדק׳ וזהו שמו עד היום״. על הליך בניין בית חולים ׳שערי צדק׳, ראה: יהושע בן אריה, עיר בראי תקופה – ירושלים החדשה בראשיתה, ירושלים תשל״ט, עמ׳ 331-334.

אכן הגר״ז הלובליני שי׳, השיב בפשטות אל השואל שאלה הזאת, כי תלמוד ערוך הוא בידינו: ״כרך וכל הסמוך לו ונראה עמו נידון ככרך״ (ב׳ מגילה ג ע״ב), וצירף לזה מה שנותנין מס לכל הצטרכות העיר, וגם שייכים לבית החולים של עיה״ק ירושלים. הרי לנו תשובה ברורה שאין לה פירכא?[9]

הגר״ז הלובליני שמזכיר האדר״ת, הוא הרב שניאור זלמן פראדקין שהיה אב״ד בלובלין, ובסוף ימיו התגורר בירושלים.[10] תשובת הרב פראדקין נאמרה כנראה בע״פ מאחר שאין בידינו תשובה כתובה בעניין. יש גם להתחשב בעובדה שהוא נפטר בחודש ניסן תרס״ב (1902), זמן קצר לאחר שנשאל על זמן קריאת המגילה בבית מושב הזקנים. יתכן שבסוף ימיו, הוא השיב רק בע״פ ולא העלה דברים על הכתב.[11] שתי טענות בשמו של הרב פראדקין:

א. לפי האמור בתלמוד כל מקום שסמוך לעיר המוק״ח ונראה עמו נידון ככרך. הרב פראדקין איננו מציין לאמור שם בהמשך סוגיית התלמוד שהגבול הוא עד מרחק מיל, אבל יש להניח שהרב פראדקין היה מודע לכך וכן לעובדה שהמרחק בין מושב הזקנים לבתיה האחרונים של שכונות ירושלים החדשות הוא בסך שמונה מאות אמה, ובשל כך פסק שהמקום מוגדר כסמוך, מאחר שבית מושב הזקנים נכלל בתוך מרחב מיל.

ב. הכרה בעובדה שיושבי מושב הזקנים הם חלק מתושבי ירושלים בהיותם משלמים מסים כמו תושבי השכונות האחרות וכן בהיותם נהנים מאותם שירותי רפואה כשאר תושבי העיר.

צירוף שתי הטענות מרכיב את המסקנה שבית מושב הזקנים מוגדר כסמוך. הטיעון בדבר ההשתייכות המוניציפאלית מבוסס על דברי ראשונים שנימקו את הלכת סמוך לעיר מוק״ח לעניין מקרא מגילה, בקשר הכלכלי, הביטחוני או החברתי שבין היושבים בשטח הסמוך לכרך, לבין היושבים בכרך עצמו.

הרב פראדקין העניק משקל משמעותי מאוד לקשר המוניציפאלי שבין השכונות החדשות לבין העיר המוק״ח. יתכן שהסיבה לכך היא מפני שגם הנמקה זו קיבלה תפנית משמעותית. הפרשנות להלכת סמוך היא שהסמוכים משתמשים בשירותים החברתיים והביטחוניים שבתוך העיר המוק״ח ונהנים מהם, ועל כן יש להחשיבם ולהגדירם כיושבים בתוך העיר המוק״ח. אלא שהמצב המתחדש בירושלים מלמד על תנועה הפוכה. המסים הם תשלום עבור שירותים עירוניים ושירותים רפואיים נוספים, שכעת מרכזם הוא בשכונות החדשות ולא בעיר המוק״ח. היושבים בין החומות נזקקים לשירותים הללו, והם מצאו אותם מתפתחים ומתקבעים מחוץ לחומות. השינויים הם אורבאניים ומוניציפאליים כאחד. מלבד זאת, הרב פראדקין יצר התאמה וזהות בין שיתוף חברתי וכלכלי בין היושבים בעיר הוותיקה והחדשה, לבין קשר מוניציפאלי הבא לידי ביטוי בתשלום מסים עירוניים. זהות זו הגבילה את הקשר רק לבני אותה עיר מבחינה מוניציפאלית, אם כי יתכן שהרצף האורבאני כולל בתוכו יותר מרשות מוניציפאלית אחת. אין

---

[9] סימן השאלה במקור. צילום מכתב זה מופיע אצל: הרב ראובן דב דסלר, שנות דור ודור, חלק ב, ירושלים תשס״ד, עמ׳ תק-תקב, ושם אפשר לראות בבירור את סימן השאלה.

[10] הרב שלמה זלמן פראדקין עלה לארץ בקיץ תרנ״ב (1892), ונפטר בה׳ בניסן תרס״ב (1902). בירושלים הוא שימש אב בית דין של כוללי החסידים. בספרו שו״ת תורת חסד, חלק א, ווארשא תרמ״ג, סימן לח, הוא כתב תשובה מקיפה לשאלה אם יש עיירות בחו״ל שצריכות לקרוא יומיים, ויתכן שבשל הידיעה שעסק בסוגיה זו, הוא נשאל על כך.

[11] לימים העיד הרב ישראל זאב מינצברג על הוראת הרב פראדקין, בהסכמה לספרו של הרב אלעזר בריזל, כרכין המוקפין חומה, ירושלים תשכ״ב, עמ׳ ג: ״וזכור אני מה שהורה גאון הגאונים אבד״ק לובלין בעל תורת חסד לפני ששים שנה כשהתחילו לבנות במגרשים של שכונות המערב (אולי היה הבניין של מושב הזקנים המאוחד), אף שהיה קצת רחוק מהישוב, אעפ״כ הוראה ניתנה לקרות בט״ו״. תאריך כתיבת מסמך זה הוא בכ׳ בשבט תשכ״ב, ששים שנה לאחר שנת תרס״ב, שבה דנו בשאלה זו.

חפיפה מחייבת בין רצף אורבאני לקשר מוניציפאלי. ע״פ דבריו, יתכן שבעיר אחרת בעוטף ירושלים למשל, שקיים ביניהן רצף אורבאני לעיר העתיקה יקראו מגילה בי״ד באדר מאחר שמדובר ברשות מוניציפאלית אחרת, ותושבי הערים הללו אינם משלמים מסים לאותו מקור אם כי יתכן שהם נהנים מאותם שירותים.

המשפט האחרון במכתבו של האדר״ת בעקבות דברי הרב פראדקין, מסתיים בסימן שאלה: ״הרי לנו תשובה ברורה שאין לה פירכא?״. שתי אפשרויות להבין את דברי האדר״ת:

[א] הסכמה לדברי הרב פראדקין, ובעצם משמעות סימן השאלה היא כסימן קריאה. טענתו של הרב פראדקין היא טענה ניצחת ולא ניתן להשיב עליה.

[ב] אפשרות אחרת וסבירה יותר היא ששאלה זו היא ביטוי לאי הסכמה וכקריאה להשיב לדברי הרב פראדקין, אם כי הוא עצמו איננו משיב תשובה לטענתו של הרב פראדקין במכתב זה.

האפשרות השנייה נשענת על תשובה נוספת של האדר״ת שנכתבה כנראה שנה אחרי התשובה שבה עסקנו כעת. האדר״ת נשאל ע״י הרב אהרון רובינשטיין: ״באיזה יום יש לקרוא בתורה במקומות שהן מסופקים שקוראים בהם מגילה בשני הימים?״.[12] כפי הנראה, שאלה זו נשאלה שנה אחר כך לקראת פורים תרס״ג (1903), מאחר שהשואל ציין בפתיחת השאלה שבאותה שנה יחול י״ד באדר ביום שישי (פורים משולש). האדר״ת כיהן כרבה של ירושלים בין השנים תרס״א-תרס״ה (1901-1905), ושנה זו היא היחידה מבין השנים הללו שי״ד באדר חל ביום שישי. ע״פ דברי האדר״ת בפתיחת התשובה, היה השואל מתושבי בית מושב זקנים:

הוספתי לו בדבר הנידון, היינו שהוא מתושבי בית מושב הזקנים שבעיר הקדש, ושמה נסתפקו אם דינם ככרך, לאשר הם רחוקים הרבה מן העיר. אף אם נדון המגרשים שסביבות העיר כעיר בתורת כרך וכל הסמוך לו נידון ככרך, מ״מ אותו הבית מושב זקנים גם זה אי אפשר לחשוב, דהוי ליה סמוך לסמוך, ובגמ׳ (ב׳ מגילה ב ע״ב) לא ריבו מקרא ד׳מדינה ומדינה׳ רק כרך וכל הסמוך לו לכרך עצמו.

האדר״ת נימק מדוע יש מקום להסתפק במעמדם כעיר מוק״ח. אמנם מושב הזקנים הוא ״בעיר הקדש״, אך מיקומו רחוק גם מהשכונות החדשות הסמוכות לכרך, ואין להחיל על יושביו דין סמוך לסמוך. מכאן שהאדר״ת נשאר איתן בדעתו שעל יושבי בית הזקנים לקרוא מגילה בי״ד ובט״ו באדר, ולא קיבל את עמדת הרב פראדקין.

הדיון בין הרב שמואל סלנט, האדר״ת והרב שניאור זלמן פראדקין, מזכיר את הדיון שהתקיים עשרים שנה קודם לכן באשר למקרא מגילה בשכונת בית יעקב. גם אז היה מי שטען שבשכונה המרוחקת יותר ממיל מהחומה יש לקרוא בי״ד באדר, וטוב שיקראו גם בט״ו באדר ללא ברכה, והיה מי שטען שאם השכונה נמצאת במרחק מיל מקצה הבית האחרון שברצף הבתים עד לחומה יש לקרוא בט״ו באדר. מה שבכל זאת התחדש הוא המשקל המשמעותי שבין הקשר המוניציפאלי לבין הרצף האורבאני, והעובדה שמרכז החיים הכלכליים והשירותים העירוניים השונים עבר מהעיר המוק״ח לעיר החדשה.

באיזה תאריך קראו תושבי מושב בית הזקנים את קריאת המגילה? האם הם הגדירו את עצמם כסמוכים לעיר או לא? הרימ״ט תאר את שהתרחש בפורים בבית מושב הזקנים:

---

[12] הרב אליהו דוד רבינוביץ׳ תאומים, האדר״ת, אזני ירושלים, ירושלים תשס״ו, עמ׳ צט-קא (התשובה פורסמה גם בספרו של הרב שמואל סלנט, תורת רבנו שמואל סלנט זצ״ל, חלק א, ירושלים תשנ״ח, עמ׳ קו-קז).

בשנות תר״ס תרס״א כשנעתק מושב הזקנים מהעיר החדשה אל שכונתו החדשה מחוץ לעיר נתפלגו אז הזקנים לשני פלוגות. פלוגה אחת קראה בי״ד כפי ששמעה דעת נוטה של הרב שמואל סלנט זצ״ל, ופלוגה שניה קראה בט״ו כפי ששמעה דעת הנוטה של הגאון הרש״ז מלובלין זצ״ל. כעבור כחמש עשרה שנה (=בשנים: תרע״ה-תרע״ו) החל להתמעט מספר הקוראים בי״ד, עד שבכל בתי הכנסת שם קוראים רק בט״ו, זולת יחידים הקוראים לעצמם גם בי״ד.[13]

״פלוגה אחת קראה בי״ד... ופלוגה שניה קראה בט״ו״, כוונתו היא שהקבוצות השונות קראו מגילה וכנראה בברכה, רק באחד מהימים הללו. על פי דיווחו של הרימ״ט, דעתו של הרב סלנט היתה שבמושב הזקנים יש לקרוא בי״ד באדר בלבד, בעוד שהאדר״ת טען שהרב סלנט הורה להם לקרוא בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה. הרימ״ט העיד עוד: ״כעבור כחמש עשרה שנה החל להתמעט מספר הקוראים בי״ד, עד שבכל בתי הכנסת שם קוראים רק בט״ו, זולת יחידים הקוראים לעצמם גם בי״ד״. נראה שהסיבה היא בשל העובדה שנבנו בתים נוספים שחיברו ויצרו רצף בתים בין מושב הזקנים לבין השכונות שנבנו מחוץ לחומה. כשם שבשכונות הוותיקות קראו בט״ו בלבד, כך נהגו גם במושב הזקנים.

דברי הרימ״ט הללו אינם תואמים את שכתב הוא בלוח לארץ ישראל לשנת תרע״ז (1917), על קריאת מגילה בשכונות ירושלים המרוחקות: ״אע״פ שהם תוך מיל להשכונות, כמו המושב זקנים, רבים נוהגים בהם כבעיירות הספיקות״.[14] לא ברור מדוע רק בשנת תרע״ז (1917) התייחס הרימ״ט בלוח לארץ ישראל לנהוג במושב הזקנים. מכל מקום יתכן שכוונתו היתה רק להדגים מהי שכונה או מקום מרוחק לדעתו, אך הוא לא התכוון לטעון שרוב יושבי בית מושב הזקנים קראו גם בי״ד באדר.

התנהלות יושבי מושב הזקנים מזכירה את התנהלותם של תושבי שכונת בית יעקב. מבין תושבי בית הזקנים היו ששאלו איך לנהוג בפורים, ותשובת הרב הנשאל, האדר״ת, היתה שיש לקרוא מגילה במושב הזקנים בי״ד באדר בברכה, ובט״ו באדר ללא ברכה. אך עדות אחרת מלמדת על כך שהיו שקראו רק בי״ד באדר, והיו שקראו רק בט״ו באדר. יתכן שהיו ששאלו רבנים אחרים, או שהם לא שאלו איש והחליטו על דעת עצמם. מכל מקום עם השלמת הרצף לשכונות שצמודות לעיר העתיקה, רבים קראו מגילה רק בט״ו באדר.

ב. הרימ״ט: מאבק על דעת הקהל – עד מיל מהעיר המוקפת חומה

את דברי הרימ״ט על אודות התנהלות יושבי מושב הזקנים, יש לראות גם בהקשר לעמדתו האישית באשר להגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה. דעתו היתה שבשכונות החדשות בירושלים יש לקרוא בט״ו באדר רק במרחב מיל הצמוד לעיר העתיקה. בכל מקום הרחוק יותר ממיל יש לקרוא מגילה בי״ד באדר בלבד. זאת על בסיס האמור בתלמוד שהגדרת סמוך היא עד מיל מהעיר המוק״ח (ב׳ מגילה ב ע״ב). הרימ״ט לא האריך לנמק ולהסביר את עמדתו מלבד הטיעון הבסיסי

---

[13] הרימ״ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ״ט, עמ׳ שפא.

[14] הרימ״ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרע״ז, ירושלים תרע״ו, עמ׳ 34.

שבתלמוד מופיע מרחב מיל בלבד. המקום במערב העיר שעד אליו יש לקרוא בט״ו באדר, הוא בית החולים שערי צדק (כיום בניין הנהלת השידור), ומשם ואילך לכיוון מערב יש לקרוא בי״ד באדר.[15]

הרימ״ט היה מודע לכך שעמדתו זו לא היתה מקובלת על רבנים רבים, ותושבי השכונות החדשות אף הם רואים עצמם כ׳ירושלמיים׳ גם לעניין מקרא מגילה, ובוודאי כשנוצר רצף אורבאני בין השכונה לבין העיר המוק״ח. בכל זאת הוא ניסה ליצור מצג שלפיו יש תומכים בעמדתו בקרב תושבים בשכונות החדשות ובקרב רבנים. הניסיון הבולט ביותר להשפיע על אחרים לקבל את עמדתו, הוא באמצעות לוח לארץ ישראל שיצא לאור מדי שנה בשנה.[16] אמנם בלוח לארץ ישראל לשנת תרס״ה (1905), השנה הראשונה שבה הופיע הלוח, כתב הרימ״ט כך:

> מגרשי העיר השכונות מחוץ לחומות ירושלים, אף אלה שיש ספק שמא רחוקים יותר ממיל מהמקום שהיה מוק״ח מיב״נ, נחשבין כירושלים עצמה. והבתים אשר מלבד שמסתבר שרחוקים יותר ממיל ממקום שהיה מוק״ח, הנם גם נפרדים (יותר מע׳ אמה ושיריים) מהשכונות הנמשכות מהעיר, אע״פ שהם תוך המיל של השכונות, יש יחידים נוהגין בהם כבעיירות מסופקות.[17]

הוא ציין את הנוהג שהתקבל בירושלים שבשכונות המרוחקות מהחומה קוראים בט״ו באדר, אך ביחס לרחוקים יותר ממיל מהחומה ואין רצף בתים ביניהם: ״יש יחידים נוהגים בהם כבעיירות מסופקות״. היחידים הללו הם כנראה הרימ״ט ומעט שהצטרפו אליו. במשפט זה הוא הודה שעמדה זו היא דעת מיעוט. שנתיים לאחר הוצאת הלוח הראשון, בלוח לארץ ישראל לשנת תרס״ז (1907), מופיעים אותם משפטים בדיוק כמו בלוח לארץ ישראל לשנת תרס״ה, כשהוא מחסיר מילה אחת משמעותית מאוד: ״יש נוהגין בהם כבעיירות מסופקות״.[18] המילה ״יחידים״ לא מופיעה וניתן לקבל את הרושם שאין מדובר ביחידים אלא בקבוצה גדולה יותר. כך כתב גם בלוח לארץ ישראל בשלוש השנים הבאות, ובלוח לארץ ישראל לשנת תרע״א (1911), נוספה מילה משמעותית: ״רבים נוהגין בהם כבעיירות המסופקות״.[19] משמעות הפוכה לחלוטין מהכתוב בשנים הראשונות: ״יש יחידים נוהגין בהם כבעיירות מסופקות״.[20]

לימים טען הרימ״ט שארבעה רבנים מלבדו הביעו עמדה דומה. שניים מהם הביעו את עמדתם בפולמוס שכונת בית יעקב, השכונה הראשונה שהיתה רחוקה מהעיר המוקפת חומה (תרמ״ז-1887), ושני רבנים אחרים בשנים שסמוכות לזמן שבו התחיל לפרסם את דעתו בעניין בלוח לארץ ישראל (תר״ס-תרס״ד, 1900-1904). נבקש לבחון טענה זו.

---

[15] לימים, סמוך למיקומו של מבנה בית החולים שערי צדק הישן קראו רחוב בשם: ׳גשר החיים׳ על שם ספרו של הרימ״ט. הרב ניסן אהרון טוקצינסקי, כתב על כך לראשונה בלוח לארץ ישראל תשכ״ו, ירושלים תשכ״ה, עמ׳ 37: ״ממושב זקנים הספרדי (כיום מרחוב גשר החיים ע״ש הגרימ״ט)״, ומאז בנוסח זה בכל שנה.

[16] היוזמה והדחיפה להוציא לוח זה, באה מהרב אליהו דוד רבינוביץ׳, האדר״ת, רבה של ירושלים באותה עת, כפי שהוא מעיד במכתבו: ״הלוח החדש שנדפס בפה מיוסד רק לארץ הקודש לבד להפיצם בבתי כנסיות... ואני ציותי להרימ״ט לחבר לוח זה״ (בתוך: אגרות לראי״ה [עורך: בן ציון שפירא], ירושלים תש״ן, עמ׳ מו). על יוזמה זו מעיד גם בנו הרב ניסן אהרון טוקצינסקי, בפתח דבריו בלוח הראשון שלאחר פטירת אביו, לוח לארץ ישראל לשנת תשט״ז, עמ׳ 3. על לוח זה, ולוחות אחרים, ראה: יוסף תבורי, ״לוח דינים ומנהגים״, עלי ספר, יט (תשס״א), עמ׳ 195-207.

[17] הרימ״ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרס״ה, ירושלים תרס״ד, עמ׳ 32-33.

[18] הרימ״ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרס״ז, ירושלים תרס״ו, עמ׳ 33.

[19] הרימ״ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרע״א, ירושלים תר״ע, עמ׳ 37.

[20] על השינויים בהצגת עמדתו של הרימ״ט בלוח לארץ ישראל, כשהתוצר הסופי הוא ששיטתו היא הדרך הראויה, עמד גם: הרב יחיאל אברהם זילבר, בירור הלכה – תליתאה, בני ברק תשנ״ה, עמ׳ רפו.

לדבריו, הראשון שתמך בעמדה זו היה הרב משה נחמיה כהניו, מראשי ישיבת 'עץ חיים' בירושלים, שטען כך במפורש בעת הדיון הפומבי באשר למעמד שכונת בית יעקב, ועל כך אין שום הסתייגות.[21]

הרב השני שהחשיב הרימ"ט כמי שתמך בעמדה זו, הוא הרב יום טוב ישראל שעורר את הדיון ביחס לשכונת בית יעקב.[22] אך הרב יום טוב ישראל לא הביע עמדה נחרצת בעניין אם כי נטה גם הוא לכיוון זה.[23]

הרב השלישי שהחשיב הרימ"ט כתומך בעמדתו הוא הרב שמואל סלנט, מי שהיה רבה של ירושלים והיה גם סב אשתו של הרימ"ט. לדברי הרימ"ט: "והמורה הירושלמי חותני זקני מו"ר הגאון מהר"ש סלאנט זצ"ל גם דעתו היתה נוטה לדעת שני הרבנים הנזכרים", אך הוא הודה שהרב סלנט לא פרסם זאת כפסק הלכה.[24] הרימ"ט העיד שהרב סלאנט הצביע על אמירה בתלמוד ירושלמי התואמת את שיטתו, ומכאן שהרב סלאנט תמך בעמדתו.[25] אין אפשרות לאשר טענה זו מאחר שהרב סלנט לא כתב את עמדתו בעניין, והעובדה שהרב סלאנט ציין לאמירה בירושלמי שתואמת לדברי הרימ"ט, איננה מבטאת תמיכה ודאית בעמדתו.[26] כמו כן, הרב אליהו רבינוביץ' תאומים, האדר"ת, העיד שהרב סלנט פסק שבמקום מרוחק מאוד יקראו יומיים, אך לא ברור מה היו הנמקותיו.[27] מכל מקום פסיקה כזאת איננה תואמת את עמדת הרימ"ט שהיה בוודאי מורה שעליהם לקרוא מגילה ביי"ד באדר בלבד.

הרב הרביעי שצירף לעמדתו הוא הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים, האדר"ת, רבה של ירושלים גם כן באותם ימים:

> וזה משנת תרס"ה שאני מוציא בעז"ה לאור: 'לוח דיני ומנהגי השנה בארץ ישראל', ושם בימי הפורים מובאת הדעה שאין נותנים אלא סמוך אחד לקו החומה העתיקה. וכאשר ערכתי לראשונה הלוח הזה בשנת תרס"ד [=לקראת פרסומו בשנת תרס"ה- 1905] ע"פ הצעת הגאון האדר"ת זצ"ל, והוא עבר עליו בכל תשומת הלב על כל פרט ופרט (והוסיף שם איזה הערות), לא העיר כלום גם הוא על הדבר הזה, כאילו הסכים לזו.[28]

בלוח לארץ ישראל לשנת תרס"ה נכתב שהרוב נוהגים לקרוא מגילה בשכונות החדשות בט"ו באדר, ומעטים סוברים אחרת.[29] הסכמה לכתוב במשפט זה איננה מעידה על תמיכת האדר"ת בעמדת המיעוט. לא זו אף זו, האדר"ת נפטר בג' באדר תרס"ה ומכאן שהוא זכה לראות רק את

---

[21] הרימ"ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' שפ-שפא.

[22] שם עמ' שפא.

[23] בעמדת הרב יום טוב ישראל עסקנו לעיל פרק ג.

[24] הרימ"ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' שפא.

[25] שם, עמ' שפה-שפו. בתורת ר"ש סלנט, חלק א, ירושלים תשנ"ח, עמ' קל, כתב העורך האנונימי שדעת הר"ש סלנט לגבי השכונות המרוחקות היא שאין הכרח לומר שדינן כירושלים ואפשר שעליהם לקרוא ביי"ד.

[26] הרב צבי פסח פרנק, שו"ת הר צבי, אורח חיים, חלק ב, ירושלים תשל"ג, סימן קכט, וכן גם: מקראי קודש – פורים, ירושלים תשל"ז, סימן כג, טען שדברי הרב סלנט יכולים לשמש פירוש אפשרי לירושלמי, אך לא פירוש מחייב ברמה הלכתית מעשית. טענות דומות טענו גם: הרב אברהם אלקנה שפירא, שו"ת מנחת אברהם, חלק א, ירושלים תש"ן, עמ' קטז; הרב דוד שפירא, שו"ת בני ציון, חלק ג, ירושלים תשנ"ו, סימן א, עמ' סא-סב. הרב מנחם מענדיל גערליץ, מרא דארעא ישראל – הרב חיים יוסף זוננפלד, חלק א, ירושלים תשל"ה, עמ' לט, כתב שהיו שהעידו בשמו של הרב חיים יוסף זוננפלד, שאמר שהרב יהושע לייב דיסקין מבריסק והרב שמואל סלאנט לא הסכימו לדברי הרב כהניו. הרב זוננפלד עצמו התנגד לקריאת מגילה ביי"ד באדר בשכונת עץ חיים, וכשפלפלו פעם לפניו בעניין זה השתיק הרב זוננפלד את הדנים ואמר: "כבוד ירושלים... כבוד ירושלים". ראה עוד: הרב שלמה ניימן, "דעת מרן המהרי"ל דיסקין והגר"ש סלנט זצ"ל", בתוך: הרב שלמה כהן, שו"ת בנין שלמה, חלק א, ירושלים תשנ"ב, עמ' לט-מ.

[27] הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים, הר המוריה – חידושי הלכה לדינא פסקי הלכה למעשה לשואלים והוראות במילי מתא ירושלים, ירושלים תשס"ו, אות נח, עמ' נג-נה.

[28] הרימ"ט, עיר הקדש והמקדש, ירושלים תשכ"ט, חלק ג, עמ' שפא.

[29] הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרס"ה, ירושלים תרס"ד, עמ' 32-33.

הלוח הראשון לארץ ישראל שהוציא הרימ״ט לקראת שנת תרס״ה. את השינויים שהופיעו בלוחות של השנים הבאות, שבהם הציג הרימ״ט תמיכה רחבה יותר בעמדתו, לא זכה האדר״ת לראות. כמו כן, לעיל הבאנו את לבטיו של האדר״ת ביחס למעמד מושב בית הזקנים המרוחק מהשכונות הסמוכות יותר ממיל. ההתלבטות היתה אם להורות להם לקרוא בי״ד ובט״ו באדר, או רק בט״ו באדר. מה שברור הוא שהאדר״ת לא תמך בעמדת הרימ״ט שהגדרת סמוך היא עד מיל מהחומה.

ניתן לסכם ולומר שמבין ארבעת הרבנים שהציג הרימ״ט כתומכים בעמדתו, רק על אחד – הרב משה נחמיה כהניו – אפשר לומר בוודאות שאכן גם הוא סבר כרימ״ט. ביחס לעמדת הרב סלאנט והאדר״ת, הוכחותיו וטיעוניו של הרימ״ט נסתרים מאמירות אחרות שלהם, והרב יום טוב ישראל רק עורר את הדיון ולא נקט עמדה חד-משמעית.

בלוח לארץ ישראל לשנת תרפ״ה (1925) כתב הרימ״ט על זמן מקרא מגילה בשכונות הרחוקות: ״אע״פ שהם תוך מיל להשכונות, רבים נוהגים בהם כבעיירות הספקות״.[30] התוספת שהופיעה משנת תרע״ז (1917) עד אז באשר לזמן מקרא מגילה במושב הזקנים, הושמטה. כנראה שהרימ״ט התייאש מהניסיון לשכנע את יושבי מושב הזקנים לתמוך בעמדתו, מאחר שהנורמה שהתקבלה שם היא לקרוא מגילה בט״ו באדר בלבד.[31]

ג. מקרא מגילה בשכונת מקור חיים בדרום העיר (תרפ״ו-1926)

ברבע הראשון של המאה ה-20 נבנו מספר שכונות חדשות בירושלים: זכרון משה בשנת תרס״ה (1905); גבעת שאול בשנת תרס״ז (1907); בית הכרם בשנת תר״פ (1920); רחביה בשנת תרפ״ב (1922); רוממה בשנת תרפ״ג (1923), ועוד. לא ידוע לנו על דיונים הלכתיים או על התלבטויות של תושבים בנוגע לזמן מקרא מגילה בשכונות אלו. הסבירות היא שתושבי השכונות הללו קראו מגילה בט״ו באדר, בהתאמה לנורמה שהתפשטה בשכונות ירושלים החדשה.

הפעם הבאה שנושא הגדרת סמוך ונראה לעניין מקרא מגילה עלה מחדש, היה בשנת תרפ״ו (1926), כשנוסדה שכונת מקור חיים בדרומה של ירושלים לאורך פסי הברזל של הרכבת לירושלים. רבה של השכונה היה הרב אברהם יצחק טוקאצינסקי.[32] הוא התלבט מתי זמן מקרא מגילה בשכונה, והצביע על שתי עובדות הקשורות למיקום השכונה:

> היא רחוקה מהעיר העתיקה הק׳ ערך שני תחומי שבת, ובעומדנו במקום גבוה בשכונתינו נראה בעליל חומת מגדל דוד. ואם כן להפוסקים דעד מיל קאי דוקא, או גם כן על נראה, הלא צריכין אנחנו לעשות הפורים כפרזים.[33]

השכונה רחוקה מהעיר העתיקה מרחק שני תחומי שבת, דהיינו כארבעת אלפים אמה, וממקום גבוה ממנה אפשר לראות את חומת מגדל דוד. הנתונים הללו מצביעים על ניסיון בדיקה אם ניתן להגדיר את שכונת מקור חיים כמקום ״סמוך״ או כמקום ״נראה״ לירושלים העתיקה. הרב טוקאצינסקי רמז לעמדת פוסקים הטוענים שרק במרחב מיל מהעיר המוק״ח יש לקרוא מגילה.

---

[30] הרימ״ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרפ״ה, ירושלים תרפ״ד, עמ׳ 33-34.

[31] הרימ״ט חזר על כך כעבור כמה שנים בנספח ללוח לארץ ישראל לשנת תש״ז (1947), עמ׳ כה, שלו היו שומעים לדבריו, אזי ממושב הזקנים הספרדי והלאה לכיוון מערב היה צריך לקרוא בי״ד באדר בלבד. כך כתב גם בעיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ״ט, עמ׳ תכו.

[32] שימש לפני עלייתו ארצה כאב בית דין בעיר פיונטיצ׳ה שליד העיר לומז׳ה שבליטא, ועלה לארץ בשנת תרפ״ה (1925). אין קשר משפחתי בינו לבין הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי, על אף ששמות המשפחה דומים מאוד. כך אמר לי נינו, ד״ר שלמה טיקוצ׳ינסקי, בשיחה בע״פ ביום כ״ב באייר תש״ע.

[33] הרב יצחק טוקאצינסקי, בתוך: הרב יוסף אברהם צינוביץ׳, שו״ת סלסלות יוסף, לאמזא תרצ״ז, סימן כח.

יתכן שבדבריו אלו הוא התכוון לעמדות של רבנים אחרים בירושלים כמו הרב משה נחמיה כהניו שטען כך בעת הדיון בדבר זמן מקרא מגילה בשכונת בית יעקב, וכן הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי שטען זאת בעקביות באותן השנים. אם הוא יקבל פסיקות אלו, אזי בשכונת מקור חיים יש לקרוא בי״ד באדר בלבד.

לא רק זאת, מעבר לשאלת גבולות המרחב של מקום נראה עד מיל, הוא מעיר גם על איכות הראייה. העובדה שהעיר המוק״ח נראית משכונת מקור חיים רק ממקום גבוה, בעייתית בעיניו גם אם המרחק היה מיל בלבד.[34] לא היה הגיוני בעיניו, שיקראו מגילה במקום פרוז בליל י״ד באדר ובלילה יבנו מגדל גבוה שממנו רואים עיר מוק״ח מימות יב״ן, ואז יהיה צורך להמתין לקרוא מגילה בט״ו באדר. הגדרת מקום נראה איננה יכולה להשתנות בהתאם לגובה שבו נמצא הרואה. היא חייבת להיות על פי הרואים העומדים על הקרקע.

אולם הוא הציע נימוק אחר מדוע בכל זאת יש להגדיר את שכונת מקור חיים כסמוכה:

> חשיבותא וחביבותא דארעא קדישא בכלל וירושלים קרתא קדישא ביחוד, שרק בשביל זה קבעו הדין שתלוי מוקף חומה מימות יב״ן... וצרפתי הסברא שהולכים מפה להעיר בשבת קדש ע״י בורגנין, ומיגו דנחשבת בתוך התחום לענין שבת קדש, נחשוב גם כן לתוך התחום לענין מקרא מגילה. והחלטתי להתכבד ולהחשב כתושב ירושלים עה״ק ממש ולעשות יום פורים למחר אי״ה, השי״ת יזכנו לשנה הבא למשיח צדקנו ויברר לנו כל ספקותינו.

הכרעתו היתה לקרוא מגילה בשכונת מקור חיים בט״ו באדר, משלוש סיבות: הלכתית, ערכית ואישית:

[א] הלכתית – בין שכונת מקור חיים לעיר העתיקה יש בורגנין, מבנים שבהם הניחו מזון, והדבר איפשר ללכת בשבת מהשכונה לעיר העתיקה מבחינת הלכות תחום שבת. אין מדובר על בתים שגרים בהם אנשים בקביעות, אך אעפ״כ ניתן לראות את הקשר הזה שבין השכונה לעיר העתיקה כמחבר ויוצר רצף. בדבריו אלו יתכן שרמז לתובנה הלכתית שהתקבלה אצל רבנים בירושלים וגם אצל תושבי השכונות החדשות, שהגדרת סמוך הוא רצף של בתים בתוספת מרחק מיל מהבית האחרון, כמו בהלכות תחום שבת.

[ב] ערכית – חכמים קבעו לקרוא מגילה בעיר מוק״ח מימות יב״ן מפני כבודה של ארץ ישראל (י׳ מגילה א: א, ע ע״א). הגדרת שכונה נוספת כסמוכה לירושלים המוק״ח היא כבודה של ירושלים. הכבוד האמור הוא חשיבות וחביבות.

[ג] אישית – הוא עצמו וכל תושבי שכונת מקור חיים הם תושבי העיר ירושלים, וברצונו שהם ייחשבו ירושלמיים גם לעניין מקרא מגילה. הוא ציין שהוא איננו שלם עם הכרעה זו, והוא מצפה ש: ״השי״ת יזכנו לשנה הבא למשיח צדקנו ויברר לנו כל ספקותינו״. אף על פי כן היתה הוראתו לקרוא מגילה בט״ו באדר בלבד.

את הדברים הללו הוא כתב לרב יוסף אברהם צינוביץ שהיה דיין בלומז׳ה, ומאחר שעלה לארץ מאותו איזור בפולין, כנראה שגם היכרותם משם. הרב צינוביץ׳ האריך להשיב לרב טוקאצינסקי בגדרי מקום ״נראה״ ומיעט לעסוק בגדרי ״סמוך״. לדבריו, ההגדרה ״כרך וכל הנראה עמו״ מלמדת שיש לראות את העיר המוקפת חומה ברצף ומקרקע המקום הנראה. ״דלשון רואה עמו משמע ביותר השתוות״. מכיוון שמשכונת מקור חיים ניתן לראות את העיר המוקפת חומה רק

---

[34] הרימ״ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ״ט, עמ׳ תכג, ציין שראו מהר ציון את ראשית שכונת מקור חיים, מקום מגדל מים שלפני בתי השכונה.

"בעומד במקום גבוה ורואה רק מקצתו דהיינו מגדל דוד לחודו, דלא מהני". העובדה שניתן ללכת בשבת באמצעות בורגנין לא מועילה לדבריו להגדיר את שכונת מקור חיים כסמוכה לעיר מוק"ח. זאת מאחר שבתלמוד הירושלמי מתקיים דיון, ללא הכרעה, אם ניתן להגיע ולתקוע בראש השנה במקדש בשבת ממקום שהוא מחוץ לתחום כשיש בין המקומות עירוב (י' ראש השנה ד: ב, נט ע"א). הוא סיים את תשובתו במשפט: "ואפשר דבורגנין עדיף וצ"ע", כאומר שאם מדובר בבורגנין (=סוכות) ולא מסתפקים רק בהנחת אוכל בסוף התחום, אולי זה בכל זאת מועיל אך הוא לא הכריע בדבר.

מסקנת הביניים של הרב צינוביץ' היתה: "מכל הלין היה דינה לקרוא במחנו [=במחנה שלו, בשכונתו] בשניהן". בשל כל הספקות הללו היה מקום להורות לתושבי שכונת מקור חיים לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר. אך הוא המשיך וכתב שבכל זאת טוב עשה הרב אברהם יצחק טוקאצינסקי שהחשיב את שכונת מקור חיים כירושלים, בשל דברי האמורא רבה המעיד בשם אותו סבא ששטחה של ירושלים היה שלוש פרסאות (ב' בבא בתרא עה ע"ב), ומכאן: "הרי דהיה שכונתו מאז בתוך ירושלים עיה"ק ומסתמא היה אז חומתה מחוץ לתלתא פרסי ואע"פ שאין לה עכשו כיון שהיתה לה קודם לכן שפיר דמי".[35]

המסקנה של הרב טוקאצינסקי ושל הרב צינוביץ' היתה אחת – יש לקרוא מגילה בשכונת מקור חיים בט"ו באדר בלבד, אם כי כל אחד מהם נימק אחרת מדוע. בולט רצון שניהם להגדיר את שכונת מקור חיים כשכונה ירושלמית גם לעניין מקרא מגילה, חרף קשיים הלכתיים מסוימים.

לא ידוע לנו אם הרב אברהם יצחק טוקאצינסקי פנה גם למי מרבני ירושלים שהיו מודעים לדיונים ולתשובות שנכתבו בסוגיה זו. הרימ"ט התייחס לראשונה לשאלת זמן מקרא מגילה בשכונת מקור חיים, בלוח לארץ ישראל לשנת תרפ"ז (1927):

> והשכונות הנפרדות מהישוב יותר משבעים אמה ושירים והן רחוקות יותר ממיל מהחומה העתיקה, נהגו לקרוא בי"ד בברכה ובט"ו בלא ברכה. וגבעת שאול ובית הכרם וסביבתן במערב העיר, ומקור חיים בדרום העיר, צריכות לנהוג כבעיירות הספיקות.[36]

"צריכות לנהוג" – יתכן שבשל העובדה שמדובר בשכונות חדשות הוא ניסה בכל זאת להשפיע על תושביהן, אולי הם יקבלו את עמדתו. הוא איננו מנמק מדוע יש לנהוג בשכונות אלו כבערי ספקות, שהרי לשיטת הרימ"ט מעל מרחב מיל יש לקרוא בי"ד באדר בלבד. מכל מקום, לפי הרימ"ט שכונת מקור חיים היא קו הגבול של מרחב מיל מהעיר העתיקה לכיוון דרום, וכך מפורסם בלוח לארץ ישראל מאז ובכל שנה.

הכרעתו של הרב אברהם יצחק טוקאצינסקי, ושל תושבי השכונה שקיבלו את דברי רבם, מלמדת שהם לא קיבלו את עמדת הרימ"ט. הרימ"ט מזכיר בספרו את הרב אברהם יצחק טוקאצינסקי, ואת התלבטותו באשר להגדרת שכונת מקור חיים כנראית לעיר המוק"ח, ומשיב לטיעוניו,[37] אך כאמור תושבי שכונת מקור חיים קראו מגילה בט"ו באדר.

לימים נוצר רצף בתים בין שכונת מקור חיים לשכונות הצמודות לעיר העתיקה. הרב ישראל יעקב קנייבסקי העיד שהרב אברהם ישעיהו קרליץ הורה לרב יצחק ברוך לוין, רבה של שכונת

---

[35] טיעון זה שחומת ירושלים היתה בהיקף שטח של שלוש פרסאות ועל כן יש לראות את השכונות החדשות שנמצאות בתוך מרחב זה כחלק מהכרך עצמו ולא בשל הגדרתן כסמוכות או נראות, הוצעה כבר בשנת תרמ"ט (1889) בספר התקנות של מאה שערים (לעיל פרק ג). אלא ששכונת מאה שערים סמוכה מאוד לכרך והיה רצף של בתים בינה לבין העיר העתיקה וגם לא היה כל ספק או התלבטות ביחס למעמדה כסמוכה ונראית לכרך. זאת בעוד ששכונת מקור חיים רחוקה מאוד מהכרך וניתן לראות ממנה רק את מגדל דוד ורק ממקום גבוה.

[36] הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרפ"ז, ירושלים תרפ"ו, עמ' 39.

[37] הרימ"ט, עיר הקודש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' שצג.

מקור חיים וחתנו של הרב אברהם יצחק טוקאצינסקי שנפטר בינתיים,[38] שעליהם לקרוא בט״ו באדר בלבד, משום שהיא חלק מהעיר ירושלים ויש רצף מבנים עד העיר המוק״ח.[39] הרב אפרים גרינבלט כתב בשם נכדו של הרב לוין, שסבו סיפר לו שבעת שהרב לוין היה פוגש את הרימ״ט, היה שואלו מדוע הוא ממשיך לפרסם בלוח לארץ ישראל שעל תושבי שכונת מקור חיים לקרוא מגילה בי״ד באדר, בעוד שהרב קרליץ וכן הוא עצמו – המרא דאתרא של השכונה, פוסקים שיש לקרוא מגילה בט״ו באדר בלבד.[40]

ד. מקרא מגילה בבית היתומים דיסקין במערב העיר (תרפ״ח-1928)

דיון נוסף בין רבני ירושלים בשאלת מעמד השכונות החדשות, התקיים בעת מעבר בית היתומים על שם הרב יהושע לייב דיסקין (נפטר בשנת תרנ״ח-1898), מרחוב הנביאים שבמרכז העיר, למקומו הנוכחי בשכונתגבעת שאול במערב ירושלים. המעבר למבנה החדש היה בא׳ בניסן תרפ״ז (1927).[41] על פי עדות הרב שמואל הכהן וינגרטן,[42] לקראת פורים תרפ״ח (1928) פנה הרימ״ט לרב רפאל קצנלבוגן, שהיה מנהל בית היתומים באותם ימים, ושאלו למתי קבעו לקרוא מגילה. העובדה שהרימ״ט הוא שפנה, אולי מלמדת שהרימ״ט חשש שגם במקום זה לא יקבלו את דעתו, ועל כן ביקש למנוע את הדבר או לפחות לעורר את הדיון מחדש. הרב קצנלבוגן השיב לרימ״ט שהם יקראו ביום ט״ו באדר כמו שקוראים בשכונות האחרות בירושלים, והרימ״ט השיב שאין הדבר פשוט כל כך. הוסכם ביניהם שהרב קצנלבוגן ישאל את הרב יוסף חיים זוננפלד, שהיה רבה של העדה החרדית בירושלים, והרימ״ט יפנה לראי״ה קוק, שהיה אז רבה הראשי של ארץ ישראל.

בידינו שלוש עדויות שונות על תשובתו של הרב זוננפלד באשר לזמן מקרא מגילה בבית היתומים דיסקין. המכנה המשותף של העדויות הללו ברור, אך יש בהן הדגשים שונים.

[א] ע״פ עדותו של הרב קצנלבוגן, הרב זוננפלד אמר לשואלים כך: ״הרב יהושע לייב דיסקין ציוה לבנות בית יתומים בירושלים. אם אתם חושבים שזאת לא ירושלים, עליכם לבנות בית יתומים אחר בירושלים״. משמעות התשובה היא שהעסקנים והתורמים שפעלו לבניין בית היתומים, חושבים שהם מילאו את צוואתו של הרב דיסקין לבנות את בית היתומים בירושלים, ומכאן ששכונת גבעת שאול נחשבת כשכונה בירושלים ויש לקרוא בבית היתומים בט״ו באדר.[43] ע״פ עדות זו, הרב זוננפלד עצמו לא הביע את עמדתו שלו בעניין. הוא ענה תשובה מחוכמת שתוצאתה היא שיש לקרוא מגילה בבית היתומים בגבעת שאול בט״ו באדר. יתכן שתשובה מחוכמת זו מלמדת שהוא עצמו לא היה שלם עם פסיקה זו.[44]

---

[38] הרב יצחק ברוך לוין עלה ארצה בשנת תרצ״ז (1937), ולא ידוע באיזו שנה שאל את הרב קרליץ שאלה זו. אך כנראה שבעת ששאלו את החזון איש, כבר היה רצף בתים בין שכונת מקור חיים לבין השכונות הוותיקות הצמודות לעיר העתיקה, והרב קרליץ ראה אותן כגוף אחד.

[39] הרב אברהם הורביץ, אורחות רבינו, חלק ג, בני ברק תשנ״א, עמ׳ לז-לח, בשמו של הרב קנייבסקי. בעמדתו של הרב קרליץ נרחיב לקמן בפרק ה.

[40] הרב אפרים גרינבלט, שו״ת רבבות אפרים, חלק ו, מעמפיס תשנ״ג, בהקדמה עמ׳ לב.

[41] יהושע בן אריה, עיר בראי תקופה – ירושלים החדשה בראשיתה, ירושלים תשל״ט, עמ׳ 347-348.

[42] הרב שמואל וינגרטן, ״פורים דמוקפין – פורים של ירושלים״, טורי ישורון, יח (תשל״ב), עמ׳ 10-13. הרב וינגרטן שימש במשך שנים רבות כמזכיר המועצה הדתית בירושלים, והיה לו קשר עם רבנים ועסקנים ירושלמיים.

[43] התנסחות דומה ביחס לתשובת הרב יוסף חיים זוננפלד באשר לעמדת מהרי״ל דיסקין, ראה: אברהם משה קצנלבוגן, ״זמן קריאת המגילה – סמוך ונראה״, אהלים (עורך: אברהם משה קצנלבוגן), ירושלים תשנ״ח, עמ׳ 87; הרב משה שטרנבוך, מועדים וזמנים השלם, חלק ב, ירושלים תשכ״ו, עמ׳ קעג; חלק ח, ירושלים תשמ״א, עמ׳ נה בשם המהרי״ל דיסקין. כנראה שכוונתו לפרשנותו של הרב זוננפלד באשר לבניין בית היתומים ע״ש הרב דיסקין.

[44] הרב אליהו ברוך קעפעטש, ״חומות ירושלים – ביאורים ובירורים בענין קריאת המגילה בעיה״ק ירושלים ת״ו ובשכונות שנתוספו לה״, ירושלים תשמ״ט, עמ׳ כא, הסביר את דבריו של הרב זוננפלד כאמירה הלכתית. לדבריו, דברי הראשונים שהיושבים במקום הסמוך מתגוננים בכרך או משתתפים עמו, מקבלים כיום משמעות אחרת. כיום

[ב] הרב מנחם מנדל גערליץ כתב את סיפור תולדות חייו של הרב זוננפלד, והעיד אחרת בשמו כפי שהוא שמע מזקני ירושלים. לדבריו, הרב זוננפלד השיב כך:

> מורי ורבי זצ"ל אמר להקים את בנין למוסד היתומים שיסד בתוך ירושלים. ואם הוא הוקם שם, בודאי ששם ירושלים על המקום, וכל דיני ירושלים נהוגים עליו.[45]

הרב גערליץ כתב דברים אלו כדי להוכיח את היחס וההערכה של הרב זוננפלד לרב דיסקין גם לאחר שעברו שנים אחדות מעת פטירתו. מתשובה זו ניתן להבין שהרב זוננפלד עצמו פסק שכל דיני מקרא מגילה חלים במקום החדש בהיות המקום חלק מהעיר ירושלים.

[ג] הרימ"ט כתב את תשובתו של הרב יוסף חיים זוננפלד באופן זה:

> יפה אמר הרב הגאון ר' חיים יוסף זוננפלד זצ"ל כאשר נשאל מבית היתומים דיסקין כיצד ינהגו שם בקריאת המגילה. השיב ואמר להם: "מבלי אומר דעתי בהחלט, ובלי גם אומר שדעתי נוטה כי קריאת המגילה אין לה ענין לנתינה עיבורים עיבורים, יודע אני שאין תושבי השכונות חפצים להיבדל מאנשי ירושלים, נפשם שוקקה להקרא אנשי ירושלים לכל עניני העיר. כי על כן משער אני שלמעשה תקראו גם אתם בט"ו".[46]

לא העסקנים והתורמים של בית היתומים הם שקבעו אם שכונת גבעת שאול תוגדר כמקום סמוך, ולא העובדה שהרב זוננפלד עצמו סבר שדיני מקרא מגילה בירושלים חלים במקום זה, אלא המודעות של הרב זוננפלד שרוב הציבור ראה בשכונות החדשות בירושלים, אף במרוחקות שבה, חלק אינטגראלי מירושלים, והם לא יקבלו הוראה לקרוא בשכונות המרוחקות בי"ד באדר בלבד. רוב תושבי השכונות לא התעניינו כנראה בהנמקות ההלכתיות, והם ראו עצמם כתושבי ירושלים גם לעניין זמן מקרא מגילה. יתכן שהידיעה שישנם רבנים אחרים המכלילים שכונות או מבנים מרוחקים בהגדרת סמוך, מגבה את התנהלותם של תושבי אותם שכונות ומקומות, וממילא הרבנים שחולקים על עמדות אלו חשו שאין בכוחם לשכנע בצדקת עמדתם. התוצאה הסופית היא שבשכונות ירושלים החדשות, גם הרחוקות מרצף אורבאני, קראו מגילה בט"ו באדר בלבד.

כאמור, הרימ"ט פנה בעניין לראי"ה קוק שהשיב לשואלים: "יש לקרוא בבית היתומים בט"ו. אנו רוצים בהתרחבותה ובהתפשטותה של ירושלים ולא בצמצומה".[47] משמעות הדבר היא שהרב קוק לא קיבל לחלוטין את תפיסתו של הרימ"ט המצמצמת את גבול מקום הסמוך בתוך שכונותיה החדשות של ירושלים המתרחבת. אמנם, עדיין לא ניתן ללמוד מאמירה זו מהי עמדתו של הרב קוק בהגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה.

סיכום שאלת זמן מקרא מגילה בבית היתומים על שם הרב דיסקין, שנבנה בריחוק מקום מהשכונות הצמודות לחומה, מלמד שהרימ"ט שהגדיר מקום כ"סמוך" בצמצום עד מרחק מיל מהחומה, נוכח שוב לדעת שדעתו לא התקבלה. מנהלי בית היתומים, וכן היזמים והעסקנים שבנו את בית היתומים במקום זה, ראו עצמם כירושלמיים לכל דבר וקראו שם מגילה בט"ו באדר. נורמה זו שפשטה בשכונות ירושלים החדשות והרחוקות, קיבלה תמיכה מרבנים אחרים שראו אף

בירושלים בני הכרך משתמשים בשירותים החברתיים והרפואיים שנמצאים בעיר החדשה, וכיוון שכך יש לראות את השכונות החדשות כחלק מירושלים.

[45] הרב מנחם מענדיל גערליץ, מרא דארעא ישראל – הרב חיים יוסף זוננפלד, חלק א, ירושלים תשל"ה, עמ' לח-לט.

[46] הרימ"ט, עיר הקודש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' שפ.

[47] הרב משה צבי נריה, חיי הראי"ה, תל אביב תשמ"ג, עמ' עט. הוא כתב עוד שהראי"ה קוק היה מודע לעמדתו של הרימ"ט, אך פסק שבשכונות ירושלים החדשות יקראו בט"ו באדר, ומוסיף שמסרו בשמו שאמר בהקשר זה: "הרי הובטח לנו ע"י זכריה הנביא: 'פרזות תשב ירושלים' (זכריה ב: ח)".

הם את השכונות החדשות כירושלים לכל דבר, ויתכן שזו הסיבה שהיה קשה לרבנים המצמצמים לשכנע ולהשפיע לנהוג ע״פ הבנתם שלהם.

ה. מקרא מגילה בשכונות שערי ירושלים ועץ חיים (תרפ״ח-תרפ״ט, 1928-1929)

הרימ״ט העיד שבשנת תרפ״ח (1928) הוא התגורר בשכונת שערי ירושלים בקצה רח׳ יפו, סמוך למבנה בית חולים שערי צדק הישן (כיום בניין הנהלת רשות השידור). שכונה זו קרובה לעיר המוקפת חומה יותר מבית היתומים דיסקין שנמצא בשכונת גבעת שאול. לדעת הרימ״ט, שכונת שערי ירושלים אינה סמוכה מאחר שהיא רחוקה יותר ממיל מהעיר המוק״ח, ויש לקרוא בה מגילה בי״ד באדר בלבד. עם זאת, הוא היה מודע לכך שבשכונת גבעת שאול ובבית היתומים דיסקין קראו בט״ו באדר. אמנם, הוא אישית לא קרא מגילה בי״ד באדר בשכונת שערי ירושלים, מאחר שבית המדרש שבו היה מתפלל ושומע מגילה, היה בישיבת עץ חיים שבשכונת מחנה יהודה, מקום שהיה בתוך מרחב מיל מהעיר המוק״ח. הוא קרא מגילה בט״ו באדר ולא בי״ד באדר ״משום שדומה לבן פרוז שדעתו להיות בזמן קריאת המגילה בכרך״.[48]

בשנת תרפ״ט (1929) הונחה אבן הפינה לשכונת עץ חיים בפאתי ירושלים, מערבית לשכונת שערי ירושלים (כיום ממוקמת השכונה באזור שבין התחנה המרכזית לבנייני האומה, לרגלי גשר המיתרים). הרימ״ט היה בין מקימי השכונה ועבר לגור שם. הוא הנהיג לקרוא מגילה בי״ד באדר בברכה בבית הכנסת שבשכונה. מאז ועד שנת כתיבת מחקר זה (תשע״ב-2012) התקיים מדי שנה בשנה מניין בבית הכנסת שבשכונת עץ חיים בליל י״ד באדר וביומו.[49] הרב ניסן אהרון טוקצינסקי, בנו של הרימ״ט העיד בשנת תשכ״ט (1969) שבכל השנים באים לבית הכנסת שבשכונת עץ חיים קהל גדול מהארץ ומחו״ל לשמיעת מגילה, גם בזמנים שהיו קשיי תחבורה כמו בזמן מלחמת השחרור.[50] לדבריו, במשך השנים גדל מספר הבאים לקרוא מגילה בי״ד באדר, ומכיוון שאין מקום בבית הכנסת לכל הבאים, מתקיימים כמה מניינים למקרא מגילה במשך ליל י״ד באדר וביומו.[51]

ו. מקרא מגילה בשכונת בית וגן (תרצ״א-1931)

בדרום מערבה של ירושלים הוקמה ע״י תנועת המזרחי שכונת בית וגן. ראשוני המתיישבים בשכונה זו החלו לגור בה בקיץ תר״ץ (1930). השכונה היתה מבודדת ורחוקה משכונותיה החדשות של ירושלים, אף שהיתה שייכת מוניציפאלית לירושלים. הראי״ה קוק, רבה הראשי של ארץ ישראל, נשאל על זמן מקרא מגילה בשכונה לקראת פורים תרצ״א (1931), והשיב:

ב״ה עה״ק ירושלים תובב״א י״ג אדר תרצ״א

כאשר הובאה לפני השאלה על דבר קביעות קריאת המגילה בבית וגן, עמדתי על המחקר ונתברר לי שכל זמן שלא נתחברה ירושלים בבנינים בתוך שבעים אמה ושיריים, דינה

---

[48] הרב ניסן אהרון טוקצינסקי, בתוך: הרימ״ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ״ט, עמ׳ תכו.

[49] למשל, בלוח לארץ ישראל לשנת תש״ע, עמ׳ 50, הופיעה בתוך מסגרת ההודעה: ״לידיעת האורחים בירושלים: בשכונת עץ חיים (מול התחנה המרכזית בכניסה לירושלם) קורין המגילה בברכה בליל וביום י״ד. מוצש״ק תפילת ערבית שעה 6.20. תפילת שחרית שעה 6.30״ (בשנת תש״ע חלו י״ד וט״ו באדר בימי ראשון ושני).

[50] הרימ״ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ״ט, עמ׳ תכח.

[51] בשיחה עימו בכ״א בכסלו תש״ע. על בית כנסת זה וקריאת המגילה בו בי״ד באדר בכל שנה: ראובן גפני, ״עתידה ירושלים״, עיתון מקור ראשון, י״ז אדר תשס״ו, 17.3.06, מוסף שבת, עמ׳ 10.

כעירות מסופקות כמו חברון, טבריה, וכיו"ב. אלא שצריכים לקרות בה בי"ד בלא ברכה ובט"ו בברכה, ועיקר פורים שלה היא גם עתה בט"ו.[52]

גם הראי"ה קוק ביסס את תשובתו על התאמה בין הלכות עירוב תחומין בשבת להגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה, כדי לבחון אם אמנם שכונת בית וגן עומדת בקריטריונים של מקום סמוך לכרך. לדעתו, הקריטריון המגדיר מקום כסמוך לעיר מוק"ח מימות יב"ן, הוא רצף בתים שהמרחק ביניהם איננו עולה על שבעים אמה ושני שליש האמה.[53]

הראי"ה קוק העניק לשכונת בית וגן מעמד של מקום מסופק והקביל את מעמדה למעמד ערים מסופקות כגון חברון וטבריה שבהן נהגו לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר. אלא שבערים מסופקות אלו קוראים מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר קוראים מגילה בלא ברכה, ואילו לתושבי בית וגן הורה אחרת – עליהם לקרוא מגילה בי"ד באדר ללא ברכה ובט"ו באדר בברכה, ועיקר פורים יהיה ביום ט"ו באדר.

יש להבחין בין הספקות הקיימים בערים כגון חברון וטבריה, לבין הספק שבשכונת בית וגן. הספקות בטבריה ובחברון הם באשר לכרך עצמו, אם העיר עצמה היתה מוקפת חומה מימות יהושע, כמו חברון, או אם חומתה נחשבת למקיפה את העיר, כמו טבריה. בערים אלו ובערים מסופקות אחרות מקובל לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה, ובט"ו באדר בלי ברכה. הספק של שכונת בית וגן היה אם השכונה עומדת בקריטריונים של מקום סמוך אך לא היה ספק באשר למסורת על הכרך עצמו שהוא מוקף חומה מימות יב"ן. הראי"ה קוק לא רצה כנראה לפצל את זמני קריאת מגילה בשכונות ירושלים ולקבוע שבשכונות הקרובות לכרך יקראו בט"ו באדר, ובשכונות הרחוקות יקראו בי"ד באדר. הוא הזכיר את המקובל בקריאת מגילה בערים המסופקות אם הן מוק"ח מימות יב"ן, והחיל את אותם עקרונות גם על מקום סמוך שיש ספק מבחינה הלכתית באשר למעמדו. הוא קבע שבשכונת בית וגן יקראו מגילה בברכה בט"ו באדר כדי לבטא את הקשר שבין השכונה לשאר שכונותיה של ירושלים בהיותן עיר אחת מבחינה מוניציפאלית. אך מאחר שאין רצף בתים שהמרחק ביניהם איננו עולה על שבעים אמה ושני שליש, אזי הוא קבע שיקראו מגילה בשכונת בית וגן גם בי"ד באדר אך ללא ברכה. מדברי הראי"ה קוק אפשר להסיק שאילו לא היתה שכונת בית וגן חלק משכונת ירושלים והיתה בעלת מעמד עצמאי, הוא היה כנראה מורה להם לקרוא מגילה בי"ד באדר, ולא היה מחיל עליה מעמד של מקום מסופק מבחינת הקריטריונים של מקום סמוך.[54]

הראי"ה קוק חידש הלכה שאין לה תקדים בפסיקה. הפוסקים שעסקו בעבר בשכונות ירושלים והצביעו על כך שלדעתם שכונות מסוימות אינן עונות על הקריטריונים הנדרשים בשל נתק אורבאני, הורו לקרוא בי"ד באדר בלבד או גם בט"ו באדר, כשהיום העיקרי הוא בי"ד באדר. הראי"ה קוק אימץ את מעמד עיר מסופקת כמו חברון וטבריה, אך ביקש לתת ביטוי ייחודי

---

[52] הראי"ה קוק, שו"ת אורח משפט, ירושלים תשל"ט, סימן קמו. תאריך המכתב המופיע בספר הוא: י"ג אדר תר"פ. אך זו טעות דפוס. בצילום תשובת הראי"ה קוק בכתב ידו מופיע התאריך: י"ג באדר תרצ"א. ראה: הרב אברהם קוסמן, "פורים בירושלים בחזונו של מרן הראי"ה קוק זצ"ל", מגד ירחים, 113 (אדר תשס"ט), עמ' 2-3. כמו כן בצילום התשובה מופיעות כמה מילים שכתב הרב יעקב מאיר, הראשון לציון, שבהן הוא הביע את הסכמתו לכתוב. המכתב נמסר למערכת עלון מגד ירחים בידי בנו של הרב שמואל אליעזרי שהיה רבה הראשון של השכונה (תרפ"ט-תשי"ח 1929-1958) ומתלמידי הראי"ה קוק, ואף נסמך על ידו. יש לשער שהרב אליעזרי הוא ששאל את השאלה.

[53] הרב שריה דבליצקי, "ספר ירושלים הרים סביב לה – בענין קביעת יום הפורים בשכונת רמות והר נוף הסמוכות לירושלים", בני ברק תשמ"ז, עמ' 16-17, הציע שהרב קוק פסק לקרוא ולברך בשכונת בית וגן בט"ו באדר, כנראה משום שהשכונה היתה במרחק מיל מהבית האחרון של השכונות בעיר החדשה. אך אין כל רמז בתשובה שזו היתה הסיבה.

[54] עיון מורחב בפרטי תשובתו זו של הראי"ה קוק: יהודה זולדן, "קריאת המגילה בשכונות ירושלים – פסק הראי"ה קוק", מועדי יהודה וישראל, מרכז שפירא תשס"ד, עמ' 330-349.

למקום שיש ספק בהגדרתו כסמוך, כשברור שלעיר עצמה שאליה היא סמוכה, יש מסורת ברורה על היותה מוק"ח מימות יב"ן. עיקר יום פורים הוא בט"ו באדר בקריאת מגילה בברכה, והיום הנוסף שמציינים בשל הספק בהכרעה ההלכתית, יהיה ביום י"ד באדר בקריאת מגילה ללא ברכה.[55]

שאלה אחרת היא, האם ניתן היה להגדיר את שכונת בית וגן כמקום "נראה"? הרב שמואל הכהן וינגרטן סיפר ששנה לאחר פסיקה זו חזר הראי"ה קוק על כך שלבית וגן דין מוקפין והוא אף ביקר בשכונה וביקש לבדוק אם רואים ממנה את העיר העתיקה. הראי"ה קוק התקשה לראות משם את העיר העתיקה.[56] הרימ"ט כתב שהוא בדק את האפשרות שלשכונת בית וגן יהיה מעמד של מקום "נראה", והגיע למסקנה שאין אפשרות: "בטרם הפסיקו הבנינים בין העיר העתיקה לבינה, חקרנו ובדקנו בעלותנו על חומת העיר המערבית וראינו שאפילו מעל חומת העיר היה נראה בקושי רק מגדל המים, ואין זה בכלל נראה".[57]

ז. עמדות רבנים נוספים והלך הרוח בקרב תושבי השכונות

רבנים נוספים עסקו בסוגיית קריאת מגילה בשכונותיה החדשות ירושלים באותן שנים אך תשובותיהם אינן מתוארכות. הרב יהושע צבי מיכל שפירא (נפטר בשנת תרס"ו-1906) מרבניה של ירושלים באותם ימים, עסק בשאלה זו ועיקר דבריו הם נגד תשובתו של הרב טוביה ראזינטאהל אשר טען שהגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה היא רצף בתים בתוספת מיל (לעיל פרק ג). כך הוא הציג את הבעיה:

> והנה יסוד החקירה בזה הוא אם מה שאמר ריב"ל במגילה (ב ע"ב; ג ע"ב): "כרך וכל הסמוך לו והנראה עמו נידון ככרך. ועד כמה? מיל", מהיכן מתחילים לחשוב שיעורא דמיל. אם מאחורי עיבורה של עיר, דכל מה שנכנס בעיבורה של עיר הוי כעיר עצמה ויהבינן לה גם עיבור לעיבור כמו בשבת לענין עירוב, או דמגילה שאני דמתחילים לחשוב שיעורא דמיל מהחומה עצמה או עכ"פ מעיבורה הראשון של העיר.[58]

לדבריו, הגדרת עיר מוקפת חומה לעניין קריאת מגילה, מבוססת על הגדרת בתי ערי חומה, אלא שבמגילה הוסיפו על שטח העיר גם את המקום הסמוך והנראה, כמאמרו של ר' שמעון בר יוחאי בתלמוד ירושלמי:

> תני רבי שמעון בן יוחי: קל היקילו בקריאתה. דתנינן תמן: כל שהוא לפנים מן החומה הרי הוא כבתי ערי חומה חוץ מן השדות. רבי מאיר אומר: אף השדות. ותני כן: הסמוך לכרך

---

[55] דברים דומים בהסבר פסק הראי"ה קוק, כתב גם: הרב אריאל מאיר אדרי, אני חומה-קריאת מגילה בשכונת הר חומה, ירושלים תשס"ו, עמ' 15-16. במשך השנים נבנו שכונות חדשות בין שכונת בית וגן לבין השכונות הקרובות יותר לעיר המוק"ח, ושכונת בית וגן נחשבת לסמוכה ובבתי הכנסת שבה קוראים מגילה בט"ו באדר בלבד. הרב אהרון סורסקי, מלך ביופיו – תולדות חייו ופועליו של הרב יחזקאל אברמסקי זצ"ל, ירושלים תשס"ד, עמ' 678, סיפר שהרב יחזקאל אברמסקי, ראש ישיבה ופרשן התוספתא, שהיה תושב שכונת בית וגן, קרא בצנעה בביתו מגילה גם בי"ד באדר, אם כי לרבים הורה שיש לקרוא מגילה בברכה בט"ו באדר בלבד. עדות זו היא מפורים תשל"ה (1975). הוא לא הסביר מדוע נהג הרב אברמסקי כך. הרב מרדכי טנדלר, "קובץ מהלכות פורים מהגאון הרב משה פיינשטיין זצ"ל", אצל: הרב משה הררי, מקראי קדש – פורים, ירושלים תשס"ו, עמ' 292-293, סיפר שהרב משה פיינשטין נשאל בשנים תשמ"ג-תשמ"ד (1983-1984) על מעמדה של שכונת בית וגן והשיב שידוע לו שכיום נוהגים בשכונות ירושלים החדשות לקרוא בט"ו באדר אך יש לקבוע את מעמד שכונת בית וגן לפי מה שהיה בזמן יב"ן וזה לא ידוע לנו. אמנם יתכן מאוד שהכרך היה נראה מהמקום שבו נמצאת בית וגן כיום.

[56] הרב שמואל הכהן וינגרטן, משולחנם של גדולי ישראל, ירושלים תשס"ד, עמ' 55-56.

[57] הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תש"ז, ירושלים תש"ו, עמ' כה-כו; עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' תכב, תכו-תכז.

[58] הרב יהושע צבי מיכל שפירא, שו"ת ציץ הקדש, ירושלים תר"פ, חלק א סימן נב.

והנראה עמו הרי הוא כיוצא בו... ולפי״ז כיון דתנינן עיבור לענין קריאת מגילה חידוש הוא, בעינן למימר בזה אין לך בו אלא חידושו, ודי בעיבור אחד על כל פנים, ולא עיבור לעיבור.

יש לראות את עיבור העיר כעיר ומשם תיקנו למנות מיל לעניין מקרא מגילה, אבל אין מונים עיבור לעיבור. רק בהלכות תחום שבת מונים עיבור לעיבור ולא בנושאי הלכה אחרים כמו בהלכות נדרים. הוא משיב באריכות לטענות הרב טוביה ראזינטאהל כשהנחתו הבסיסית היא שחכמים תיקנו תקנה מיוחדת לקריאת מגילה שלפיה יש למדוד מיל מהחומה או מהעיבור הסמוך לחומה, כשהמגמה היא להעמיד את העיר המוקפת חומה במרכז וממנה למדוד מיל או מעיבור הכרך ולא יותר. מדידת מיל מהבית האחרון בעיר, פוגעת במעמדו וחשיבותו של הכרך. בסוף דבריו הוא הזכיר את תשובתו של ידידו הרב משה נחמיה כהניו, והעיר שגם אם המקום הסמוך גדול יותר מהכרך, בכל זאת הסמוך נגרר אחרי הכרך ולא להיפך, ״דהאינו חשוב נגרר אחר החשוב, ואינו אכפת לנו אם הכרך קטן בכמות, דמ״מ הוא גדול באיכות״.[59]

הרב יהושע צבי מיכל שפירא לא התייחס ישירות בתשובתו להגדרתן של שכונות ירושלים החדשות באותה עת, מי מהן נחשבת לסמוכה לחומה ומי לא, אך ברור שנטיית ליבו היתה כדברי הרב משה נחמיה כהניו, שהגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה היא מרחב מיל מחומת הכרך בלבד, או לכל היותר מרחב מיל מעיבור העיר המוק״ח, ולא יותר. האפשרות הזאת תואמת את אחת האפשרויות שהציע הרב רפאל יצחק ישראל בחוברת תורה מציון אך אותו הרב יהושע צבי מיכל אינו מזכיר כלל.

הרב יעקב משה חרל״פ הוציא לאור בשנת תר״פ (1920) את ספר תשובותיו של רבו הרב יהושע צבי מיכל שפירא, ובסוף הספר כתב: ״קונטרס אחרון – ליקוטי רשימות הערות והארות עם תוספת ציצים ופרחים שעלו על רעיוני בעת עריכת הספר״. בקונטרס זה הוא הגיב על דברי רבו, ועמדתו היא שלעניין מקרא מגילה יש למדוד מיל מהבית האחרון, ונותנים ״עיבור לעיבור״ כמו בהלכות תחום שבת. הטעם הוא: ״דכך הוא המידה אצל כל תקנה, שמתפשטת עד תחום שבת, לפי שעד שם הוא מהלך לבני העיר בשבת, ופשטות דברי השלטי גיבורים מורים הכי״.[60] עיר נמדדת לפי שטחה האורבאני. זהו הבסיס גם לעניין תחום שבת. כל מקום בתוך העיר שבו ניתן ללכת בשבת נחשב לעיר אחת. רק לעניין הגדרת נראה לכרך, כשהמקום הנראה איננו מוגדר כחלק מהכרך, היה צורך לחדש שהנראה ככרך, ועליו יש לומר אין לך בו אלא חידושו. לדבריו, הלכת סמוך לכרך איננה נקבעת רק על פי מה שהיה בזמן התקנה, אלא בכל פעם שמרחיבים את שטחה של העיר: ״ולפי זה נמצא דבכל שנה מתחדשת תקנת קריאת המגילה על פי אותו בית דין של הדור והם מתקנים לפי המצב ההוא, ואף ע״י העיבור דעיבור מתחשב לעיר אחת, מתפשטת התקנה ממילא עד אחר הבתים״. סביר להניח שדבריו אלה של הרי״מ חרל״פ הם גם בשל היכרותו את הנורמה הנהוגה בשכונות ירושלים החדשות בימיו. תושבי השכונות החדשות בירושלים, גם השכונות הרחוקות מהשכונות הרצופות לעיר המוקפת חומה, ראו עצמם כתושבי ירושלים הסמוכים לעיר המוק״ח וקראו מגילה בט״ו באדר.

באותן שנים חי בירושלים גם הרב עקיבא יוסף שלזינגר (נפטר בשנת תרפ״ב-1922), ואף הוא התייחס לשאלת הגדרת השכונות החדשות בירושלים לעניין מקרא מגילה. תשובתו איננה מתוארכת ולא ניתן להבין ממנה מה היה מצב שכונות ירושלים מבחינת רצף הבתים ביניהן

---

[59] הרב יהושע צבי מיכל שפירא, שם, סימן נג, מחיל את אותו עיקרון כתשובה לשאלה, במצב בו סמוך ונראה לכרך הוא גם סמוך ונראה למקום פרוז, אם נגרר אחר הכרך או אחר הפרוז.

[60] הרב יעקב משה חרל״פ, שו״ת ציץ הקדש, ירושלים תר״פ, קונטרס אחרון, סימן נב.

באותה עת. לדבריו, יש למדוד שבעים אמה ושני שליש האמה בין בית לבית, ואם המרחק גדול יותר, מודדים משם מיל ועד מרחק מיל יש לקרוא בט״ו באדר. במקום הרחוק ממיל מהבית האחרון של השכונות הסמוכות לחומה, והוא גם אינו נראה, יש לקרוא בי״ד באדר בלבד.[61]

הרב עובדיה הדאיה, כתב אף הוא תשובה באשר למקרא מגילה בשכונות החדשות. התשובה איננה מתוארכת והיא התפרסמה בחלק הראשון של ספרו שו״ת ישכיל עבדי, שיצא לאור בירושלים בשנת תרצ״א (1931). הסבירות היא שהתשובה נכתבה שנים אחדות קודם פרסומה, וניכר בה שהוא מודע לדיונים בין רבני ירושלים בעניין זה.[62] הוא דן בסוגיות התלמוד, בפרשנים ובפוסקים ובדברי רבנים מירושלים שעסקו בסוגיה זו מאז שהחלו לבנות שכונות חדשות מחוץ לחומה, ומסקנתו:

> מעתה קם דינא בנדון דידן באלו השכונות החדשות... דודאי דאליבא דכולי עלמא בעינן שיהיו סמוכים וגם שלא יהיו רחוקים חוץ מתחום ומחוז העיר. אלא דבזה אין מה להסתפק דודאי כל אלו השכונות מכלל תחום ומחוז ירושלים יחשבו, גם שהם קרובות לכפרים אחרים כמו ״עין כרם״ ״לפתא״, דגם הכפרים ההם בכלל מחוז ירושלים הם, דהם נטפלים לירושלים עיה״ק. אך לענין סמוכים שאינם רחוקים מעיבור האחרון מיל, צריך לעמוד על הדבר לבררו. ולפי הנראה לעין שהם רחוקים יותר ממיל, ועכ״פ אם האמת כך הוא, חייבים לקרות בי״ד כשאר מקומות שאינם מוקפים, דאלו הם קרקע בתולה ואין מקום להסתפק בהם אם היו מוקפין מימות יהושע בן נון או לא לחייבם בב׳ הימים, כנלע״ד להלכה.[63]

הגדרת סמוך היא רצף בתים מהכרך ומהבית האחרון – העיבור האחרון כלשונו – יש להוסיף עוד מיל. אם השכונות הללו יהיו רחוקות למעלה ממיל מהבית האחרון, הן לא ייכללו בגדר סמוך, ועל תושביהן לקרוא מגילה בי״ד בלבד, ואף מעמד של מקום מסופק אין להחיל עליהן. הוא קבע גם שעל כל השכונות והכפרים להיות שייכים לתחום ומחוז ירושלים. הכפרים שהוא ציין, ליפתא ועין כרם, היו אז כפרים ערביים, ונכללו בשטחה של ירושלים רבתי, אף שלא היו שייכים מוניציפאלית לעיר ירושלים.

עמדותיהם של הרבנים השונים באותן שנים מייצגות את מגוון הדעות המוכרות בסוגיית הגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה. גם ברשימת הרבנים שהובאה כאן בולט מספרם הגדול יותר של רבנים שתמכו בהגדרה רחבה למושג ״סמוך״, וסביר להניח שתושבי השכונות הרחוקות הכירו גם הם את הפסיקות הללו ואימצו אותן כדרך לגיטימית.

ח. הגדרה חדשה למרחב מיל: זמן נסיעה ולא מידת שטח קבועה

פוסק אחר שחי בירושלים באותם ימים, היה הרב יעקב חיים סופר (נפטר בשנת תרצ״ט-1939), מחבר סדרת הספרים כף החיים, ליקוטי דינים על סדר השולחן ערוך, על אורח חיים ועל חלק מיורה דעה. את הפירוש החל לכתוב בשנת תרס״ט (1909), אך איננו יודעים באיזו שנה כתב על

---

[61] הרב עקיבא יוסף שלזינגר, ״השכונות החדשות בירושלים לענין פורים״, שו״ת ר׳ עקיבה יוסף, ירושלים תשס״ט, סימן רכב. הרב משה נחום שפירא, משנתו של ר׳ עקיבא, בתוך: הר המלך, ירושלים תשל״א, עמ׳ כה-כו, הביא את תשובת הר״ע שלזינגר שדן אם ״הבונין בתים סמוך ונראה לירושלים אם יש להם דין ירושלים לענין הכל מעלין״. מסקנתו היא: ״שכל שבעיבורו של עיר, ונחשב לירושלים היא כירושלים, כיון שנחשב לגבי עירובין הכי נמי בזה ולא תליא במחיצות, וכעת צ״ע להלכה״. הרב שפירא הוא חתן נינתו של הרב עקיבא יוסף שלזינגר.

[62] לימים שימש הרב עובדיה הדאיה כראש ישיבת בית אל וכדיין בבית הדין הגדול, ופרסם ספרים רבים אחרים בנגלה ובנסתר. נפטר בשנת תשכ״ט (1969). תשובה זו נכתבה בצעירותו.

[63] הרב עובדיה הדאיה, שו״ת ישכיל עבדי חלק א, ירושלים תשל״ז, אורח חיים סימנים יז-יח.

הלכות פורים. מכל מקום, אף הוא סבר שאם יש רצף בתים ושכונות סביב חומת העיר גם אם הם נמשכים למרחקים גדולים, הם נחשבים לעיר אחת עד מרחק מיל מהבית האחרון וקוראים בהם מגילה בט״ו באדר. במקום הרחוק ממיל מהבית האחרון, יקראו בי״ד באדר.[64] הוא ציין להלכות עירוב תחומין בשבת כמקור להלכה זו.[65] בסוף דבריו, שאל הרב יעקב חיים סופר שאלה שעוסקת בהגדרת מיל:

> ולענין מרכבת הקיטור שיצא מחדש שהולכת עשר שעות בשעה אחת, אם נחשוב שיעור המיל דוקא במהלך אדם בינוני או במהלך מרכבת הקיטור.

הרב סופר הציע שמידת מיל תחושב לפי משך הזמן שאדם ממוצע הולך מרחק זה, ומאחר שניתן לגמוא בפרק זמן זה מרחק רב יותר באמצעות כלי תחבורה כמו רכבת הקיטור, אזי גם מקומות הרחוקים יותר ממידת הליכת מיל, יוגדרו כמקומות סמוכים לעיר מוק״ח, ובלבד שבפועל מקובל לעבור מרחק זה באמצעות כלי תחבורה. לאחר דיון בדברי פוסקים אחרים שדנים בשאלה דומה בהלכות אבלות, הוא הסיק:

> אם הוא רחוק יותר ממיל במהלך אדם ונראה, ואם הולך במרכבת הקיטור הוא פחות ממיל, יש להקל ולחשוב אותם כמו כרכים וקורין בט״ו, והוא שהולכת לשם מרכבת הקיטור.

דברי הרב סופר הללו, הציבו הגדרה אחרת למרחק מיל שבין עיר מוק״ח לסמוך לה. משמעות דבריו היא שככל שתגדל מהירות כלי התחבורה (מכוניות, רכבות מהירות ואף כלי תעופה) שאנשים מיישובים ומקומות שסביבות עיר מוק״ח אליה משתמשים בהם בקביעות, אזי עוד ישובים ומקומות יוגדרו כסמוכים לעיר מוק״ח מימות יב״ן.[66] הרימ״ט הגיב על דברי הרב סופר הללו בטענתו שהגדרת מיל לעניין מקרא מגילה היא מרחק הליכה של אלפיים אמה ו״אין השיעור משתנה בכל השתנות מהירות המסע, וזה פשוט וברור״.[67] אך הרב אלעזר בריזל טען שלא לזה התכוון הרב סופר:

> והנני להסביר דברי כף החיים ממה שאני זוכר משנים קדמוניות. כאשר הגיע כאן בעיה״ק ירושלים הרכבת, ובכף החיים קורא אותו מרכבת הקיטור, תחנה ראשונה היתה במושב בתיר קרוב מאד לירושלים (כמובן רחוק הרבה יותר ממיל) שם היו גרים יהודים אשר כל בוקר היו באים ע״י הרכבת לירושלים וכל היום נשארים שם ולעת ערב ברכבת היו חוזרים לביתם. וכאשר הגיע קרוב לימי הפורים שאלו מתי זמן קריאת המגילה שלהם. על זה כתוב בכף החיים כיון שע״י הרכבת הם משתתפים בכל הענינים עם ירושלים, וגם ממקום המושב שלהם נראה הבתים שסמוכין לירושלים שנעשו כד׳ אמות לירושלים. לכן בא להם הדין נראה אע״פ שאינו סמוך הוחלט זמן קריאת המגילה שלהם בט״ו.[68]

---

[64] הרב יעקב חיים סופר, כף החיים, ירושלים תרצ״ג, סביב שולחן ערוך אורח חיים סימן תרפח ס״ק י.

[65] שולחן ערוך אורח חיים סימן שצח: ה-ו. בספר כף החיים מפנה לשולחן ערוך אורח חיים סימן שסח, וצ״ל סימן שצח.

[66] כך הסביר את דברי הרב סופר, הרב אליהו ברוך קעפעטש, חומות ירושלים, ירושלים תשמ״ט, עמ׳ כח.

[67] הרימ״ט, עיר הקודש והמקדש חלק ג, ירושלים תשכ״ט, עמ׳ תיג. הוא התייחס בקצרה לדברי הרב סופר גם שם בעמ׳ שצב-שצג. לימים, כתבו דברים דומים גם: הרב עובדיה יוסף, שו״ת יביע אומר, חלק ז, ירושלים תשנ״ג, אורח חיים סימן נז סעיף ד; הרב אברהם דוד הורביץ, שו״ת קנין תורה, ירושלים תשמ״ה, חלק ד, סימן פז סעיף ז. לעומתם, הרב שלום משאש, שו״ת שמש ומגן חלק א, ירושלים תשמ״ו, סימנים נב-נג, קיבל את דבריו של הרב יעקב סופר, ולדבריו: ״זהו דבר שכלי ומוסבר מאד... והעיקר לדינא ככף החיים״.

[68] הרב אלעזר בריזל, מקור כהלכה, ירושלים תשמ״ח, עמ׳ קמג-קמד; הנ״ל, כרכין המוקפין חומה, ירושלים תשס״א, עמ׳ סט.

תחנת הרכבת בבתיר הוקמה בשנת תרנ״ב (1892), ושימשה תחנת ביינים קטנה למטרת מפגשי רכבות ומילוי מים בקטר שעבד על קיטור. בתיר הוא שמו של כפר ערבי בצדה הדרום-מערבי של ירושלים, ולא ברורה כוונתו בדבר שכונת יהודים באזור כפר בתיר שממנה היו נוסעים ברכבת לירושלים וחזרה מדי יום ביומו, ובאילו שנים מדובר. באותן שנים שהתגורר הרב סופר בירושלים וכתב הלכה זו בספרו, תנועת הרכבות לירושלים וממנה היתה מצומצמת מאוד, וקשה להניח שהיו רכבות בשעות הבוקר שהגיעו מיפו ונכנסו לירושלים, ורכבות שהיו יוצאות בשעות הערב מירושלים ליפו.

מכל מקום, החידוש בדבריו הוא שמקום נראה ולא סמוך שרואים ממנו את השכונות הסמוכות, ושיש קשר חברתי או תעסוקתי בין המקומות, מקנה לאותו מקום מעמד של נראה לכרך וקריאת המגילה בו היא בט״ו באדר. לא זמן הנסיעה בכלי התחבורה הוא המשנה את מעמד המקום הנראה, אלא הקשר שנוצר בעקבות כך בין המקומות.

סיכום

בפרק זה סקרנו תקופה של ארבעים ושתים שנה (תרמ״ט-תרצ״א, 1889-1931), מאז שהחל הדיון בדבר מעמדן של שכונות ירושלים החדשות הנמצאות במרחק רב מקצה השכונות שסמוכות ברצף בתים עד לעיר העתיקה, לעניין מקרא מגילה.

אצל תושבי השכונות החדשות בלט הרצון לקרוא מגילה בט״ו באדר בלבד. הם ראו עצמם כירושלמיים גם לעניין מקרא מגילה, ולא ברור אם ועד כמה התעניינו תושבי שכונות אלו בשאלות ההלכתיות הקשורות להגדרת מקום כסמוך. מבחינתם, השכונות הירושלמיות החדשות הן חלק בלתי נפרד מירושלים, ורובם קראו מגילה בט״ו באדר.

בין הרבנים היו רבים שראו גם הם את השכונות החדשות והמרוחקות של ירושלים כחלק מהעיר, והם מצאו את ההנמקות וההסברים ההלכתיים המתאימים לכך. ההנמקות מבוססות על התאמה להלכות תחום שבת, וכמה רבנים הגדירו הגדרת סמוך רחבה מאוד – רצף בתים מחומת העיר ומקצה הבית האחרון ברצף יש למנות מרחק מיל, או על בסיס קשר מוניציפאלי חברתי וכלכלי הקיים בין תושבי השכונות החדשות לבין המתגוררים בירושלים שבין החומות. דברי הרבנים הללו התקבלו בשמחה וברצון אצל תושבים רבים בשכונות החדשות.

לעומתם, היו רבנים שטענו שיש מקום להטיל ספק בדבר, וקבעו שיש לקרוא מגילה בחלק מהשכונות בי״ד ובט״ו באדר. היה גם מי שקבע שבשכונה מרוחקת יש לקרוא בט״ו באדר בברכה ובי״ד באדר ללא ברכה, מאחר שלא מולאו כל הדרישות ההלכתיות המגדירות את המקום כסמוך, אך השכונה הרחוקה היא חלק מירושלים. היו מקומות שבתחילת ההתיישבות שם קראו מגילה בי״ד ובט״ו באדר, אך במשך השנים כשהתרחבו השכונות והתחברו לשכונות הצמודות לעיר העתיקה, הם הפסיקו לנהוג כך וקראו מגילה בט״ו באדר בלבד.

העמדה המצמצמת ביותר את הגדרת סמוך, ולפיה מדובר במרחב מיל מהכרך ולא יותר, לא התקבלה ע״י רבנים אחרים וע״י הציבור הרחב, אף שפורסמה בהתמדה בכל שנה בלוחות.

אפשר לראות את משך השנים הללו שבפרק זה בעבודתנו, כשנים של חיפוש ותהייה אחר הגדרה תואמת למציאות אורבאנית ומוניציפאלית חדשה שהתרקמה בירושלים החדשה שמחוץ לחומות. על הרבנים היה להתמודד עם מציאות חדשה שאין לגביה התייחסות ברורה במקורות תנאיים

ואמוראיים, אף שהתחושה של רוב הרבנים ושל תושבים רבים היתה שהם רוצים להיכלל בירושלים ולהיחשב לתושביה גם לעניין מקרא מגילה.

ה. התקופה השלישית: הרחבת העיר על ידי הגדרות הלכתיות חדשות – רצף בתים, קו העירוב, שטח השיפוט של העיר (תש"ו-תשכ"ו, 1946-1966)

(שכונות גבעת שאול, מחנות צבא, תש"ו-תש"ט, 1946-1949; בית החולים הדסה עין כרם, תשכ"ב-תשכ"ו, 1962-1966)

א. מבוא – תובנות חדשות: הפרדה בין הגדרת "סמוך" לבין רצף בתים; עיר מוניציפאלית אחת על בסיס קו עירוב חצרות

את מגוון הדעות בין הרבנים עד כה בהגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה, ניתן להציג באופן הבא:

[א] עמדה מצמצמת: מרחב מיל מחומת העיר. מייצג עמדה זו הוא הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי.

[ב] עמדה מרחיבה: רצף בתים מחומת העיר, ומקצה הבית האחרון ברצף יש למנות מרחב מיל. מייצגי עמדה זו הם רבים, כמו הרב טוביה ראזינטהאל, הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים, ועוד.

העמדה המרחיבה התבססה על עקרונות בהלכות תחום שבת, ועל כך שיש קשר מוניציפאלי חברתי וכלכלי בין תושבי השכונות החדשות לבין המתגוררים בירושלים שבין החומות.

מכאן ואילך מסתמנת מגמה שיש לפצל בין הגדרת סמוך שבתלמוד, עד מיל מחומת הכרך – העמדה המצמצמת, לבין הכרה בעיר שמתרחבת מחוץ לגבולות החומה על בסיס אותם עקרונות של הלכות תחום שבת, ומבלי להזדקק להגדרת סמוך הייחודית להלכות מקרא מגילה בלבד. עמדה זו הצביעה על שתי אפשרויות לקביעת מקום מחוץ לעיר המוק"ח כמקום שקוראים בו מגילה בט"ו באדר:

[א] הגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה היא בהתיישבות במרחב מיל מהחומה. בנקודה זו יש התאמה והסכמה עם העמדה המצמצמת.

[ב] את רצף הבתים שנבנו מהעיר המוק"ח במרחק שאינו עולה על שבעים אמה ושני שליש האמה בין בית לבית, אין צורך להכליל במסגרת הגדרת "סמוך" של הלכות מקרא מגילה. הבתים הללו נחשבים לחלק בלתי נפרד מהעיר המוק"ח. ברצף אורבאני כזה, יש לקרוא מגילה בט"ו באדר.

עמדה חדשה זו הביעו שני רבנים מרכזיים: הרב צבי פסח פרנק ששימש באותן שנים רבה האשכנזי של ירושלים,[1] והרב אברהם ישעיהו קרליץ מבני ברק הידוע בכינויו החזון אי"ש.[2] הרב

---

[1] הרב צבי פסח פרנק עלה לארץ בשנת תרנ"ג (1893), שימש כדיין בבית הדין הגדול בירושלים ורב העיר. נפטר בשנת תשכ"א (1960).

[2] הרב אברהם ישעיהו קרליץ עלה לארץ בשנת תרצ"ג (1933) ונחשב למנהיג הרוחני של הציבור הליטאי-ישיבתי בארץ ומחשובי המנהיגים של הציבור החרדי בכלל, אף שמעולם לא נשא תפקיד רשמי, רבני או ציבורי. חיבר ספרים רבים על סוגיות השי"ס. נפטר בשנת תשי"ד (1953).

פרנק הביע את עמדתו זו במסגרת לקט הלכות פורים שפרסם לקראת פורים תש״ו (1946),[3] ואח״כ בתשובות נוספות. הרב קרליץ הביע את עמדתו זו עוד בהיותו בחו״ל,[4] ודבריו עמדו במבחן המעשה לאחר שעלה לארץ כשנשאל על זמן קריאת מגילה בשכונת גבעת שאול ב׳ שבמערב העיר לקראת פורים תש״ח (1948). רב שלישי, הרב שלמה גורן, שהיה הרב הראשי הראשון לצה״ל, הביע עמדה דומה כשהורה כך לחיילי צה״ל ששהו במחנות בירושלים לקראת פורים תש״ט (1949). לא ידוע על קשר בין הרב שלמה גורן לבין הרב קרליץ והרב פרנק בעניין זה.

על פי עמדה זו, למרחב מיל מקצה הבית האחרון שברצף הבתים מחומת הכרך אין כל משמעות מבחינת הלכות סמוך ונראה לעניין מקרא מגילה. במרחב מיל שמחוץ לרצף הבתים יש לקרוא מגילה בי״ד באדר כמו בכל עיר פרוזה. זאת בשונה מהעמדה שהיתה נפוצה בעבר ואותה הביעו הרב ראזינטהל, האדר״ת, ועוד, שלפיה הגדרת סמוך היא רצף בתים מהחומה ומקצה הבית האחרון יש למנות מיל.[5] העימות בין עמדת הרב פרנק והרב קרליץ לבין עמדת הרב ראזינטהל, הרב אליהו דוד רבינוביץ׳ תאומים ועוד, היא בשאלה מה היא הגדרת סמוך על בסיס מרחב מיל הנזכר בתלמוד (ב׳ מגילה ב ע״ב) – מרחב מיל מקצה הבית האחרון שברצף הבתים עד חומת הכרך, או מרחב מיל מחומת הכרך.[6] אפשרות אחרת היא לראות את מחלוקתם בשאלה אם יש להקביל לחלוטין בין הלכות עירוב תחום שבת להלכות מקרא מגילה, ואז יש למנות מרחב מיל מקצה הבית האחרון, או שההקבלה היא חלקית. עיקרון רצף הבתים המגדיר את המקום הסמוך והנסמך כעיר אחת נלמדת מעירוב תחום שבת, אך מרחב מיל המגדיר את שטח המקום הסמוך הוא תקנה ייחודית לעניין מקרא מגילה.

בשנים שבהן נעסוק בפרק זה, עלתה הצעה אחרת וחדשה שלא נשמעה עד עתה. הצעה זו גובשה כשעלתה לדיון שאלת זמן מקרא מגילה בבית החולים הדסה בעין כרם. בית החולים נפתח בשנת תשכ״א (1961) ומקומו מערבית לשכונת עין כרם הנמצאת בדרום מערב העיר. בית החולים נכלל בשטח המוניציפאלי של עיריית ירושלים, והוא גם נכלל בתוך קו עירוב החצרות של שבת של המועצה הדתית ירושלים.

ההצעה היתה לראות את העיר החדשה הצמודה לעיר המוקפת חומה כשלהן מסגרת מוניציפאלית אחת כעיר אחת לעניין מקרא מגילה. העובדה שהעיר החדשה מוקפת בקווי עירוב חצרות של שבת, יכולה לסייע בקביעת היקף השטח העירוני.[7] אמנם לא מציבים קו עירוב חצרות בכל עיר ויישוב, ולא תמיד יש חפיפה וזהות בין השטח המוניציפאלי של העיר לבין קו עירוב החצרות המקיף את המקום. יתכן שקו העירוב יקיף רק חלק מהעיר או שיקיף כמה ערים ביחד, אך את אותו חלק מהעיר המוקף בקו עירוב יש לראות כעיר אחת גם באשר להגדרת המקום שבו יקראו מגילה בט״ו באדר. משמעות הדבר היא שהרצף האורבאני איננו קובע דבר, אלא המסגרת העירונית בסיוע היקף עירוב חצרות הם אלה שעל פיהם קובעים את גבולות המסגרת של השטח

---

[3] הרב צבי פסח פרנק, ימי הפורים – קונטרס לחקרי הלכות וחילוקי דינים דמוקפים ופרזים, ירושלים תש״ו, סז עמודים. תוכנה של החוברת מופיע בכמה תשובות בשו״ת הר צבי, אורח חיים חלק ב, ירושלים תשל״ג.

[4] כך העיד בשמו הרב יצחק שלמה אונגר, ראש ישיבת ׳מחנה אברהם׳ בבני ברק וראש חוג חתם סופר. עדות זו מופיעה אצל: הרב צבי יברוב, מעשה איש, חלק ד, בני ברק תשס״א, עמ׳ קלב. דבריו פורסמו: חזון איש, אורח חיים, בני ברק תשמ״ז, סימן קנא, וסימן קנג ס״ק ב.

[5] בעמדות רבנים אלה עסקנו לעיל פרק ג.

[6] כך הציג את המחלוקת הרב יצחק דרזי, ״גבולות העיר והכרך לענין מגילה״, שבות יצחק-פורים, ירושלים תש״ס, עמ׳ לח-ס.

[7] היקף צורת הפתח – אחד מאיסורי המלאכות של שבת הוא האיסור להוציא חפצים ולטלטלם בין רשויות שונות בשבת, כמו בין רשות יחיד לרשות הרבים ולהיפך. אך מקום שהוא מוקף חומה, או שהיקפו מסומן בחוט יציב המונח על עמודים מסביב לעיר (=עירוב צורת הפתח), נחשב לרשות היחיד ובני המקום שנכללים באותו היקף ושותפים במאכל, יכולים לטלטל בו חפצים בשבת.

שבו יש לקרוא מגילה בט״ו באדר. אין צורך שבין בית לבית שבתוך השטח המוקף בקו העירוב יהיה רצף בתים שהמרחק ביניהם איננו עולה על שבעים אמה ושני שליש האמה. מאחר שבית החולים הדסה עין כרם עמד בקריטריונים הללו, אזי יש לקרוא מגילה בבית החולים בט״ו באדר. עמדה חדשה זו הביעו שני רבנים: הרב שלמה זלמן אויערבך, ראש ישיבת 'קול תורה' בירושלים, והרב יוסף שלום אלישיב, דיין בבית הדין הגדול בירושלים. לשניהם היה מעמד של פוסקים משמעותיים שיש להתחשב בדבריהם. אמנם היה הבדל מסוים ביניהם באשר לטיבו של עירוב החצרות בהגדרת מקום כעיר מוקפת חומה, כפי שנראה להלן.

את שכונות ירושלים החדשות החלו להקיף בעירוב חצרות אחד, בעת שהרב אליהו דוד רבינוביץ', האדר״ת, כיהן כרבה של ירושלים (תר״ס-תרס״ה, 1900-1905). הוא מינה את הרב בן ציון יאדלר כאחראי על העירוב, ועירוב החצרות הוקם בהתאם להתפתחות השכונות.[8] עד לשנים הללו שבהן אנו עוסקים בפרק זה, לא ידוע על הצעה להגדיר את מרחב העיר על בסיס היקף עירוב צורת הפתח, ולא ברור מה הסיבה שהצעה כזאת עלתה לפתע כאפשרות.

ב. ״סמוך״ – עד מיל; רצף בתים – ״כל העיר כד' אמות״ כמו בהלכות תחום שבת

כאמור, הרב אברהם ישעיהו קרליץ עסק בגדרי סמוך לעניין מקרא מגילה עוד בהיותו בוילנא. דבריו לא נכתבו אז כתשובה או בהתייחסות למקום מסוים אלא כתובנה עקרונית בגדרי סמוך לעניין מקרא מגילה:

> נראה דאם נתוספו בתים חוץ לחומה, אע״פ שהאריכו חוץ לתחום, ויש בתים שאינם סמוכים ואינם נראים, מכל מקום קורין בט״ו, כיון שכל העיר כד' אמות, ומקרי כולן תוך התחום, ובלבד שלא יהיה ביניהן מגרש פנוי שבעים אמה או קמ״א אמה.[9]

רצף בתים ללא מגבלת מרחק מהחומה, מקנה לעיר מעמד של עיר אחת וקוראים בה מגילה בט״ו באדר. ״כל העיר כד' אמות״ – ביטוי שמקורו בהלכות עירוב תחומין של שבת (ב' עירובין ס ע״ב), שמשמעותו היא שיש לראות את כל מרחב התחום כעיר אחת. במקום אחר בדבריו בהלכות מגילה, הוסיף הרב קרליץ עוד:

> ולעיל סימן קנא כתבנו שאם נתוספו בתים סמוך לחומת הכרך והם מתיחדים לעיר אחת שאין ביניהם הפסק ע' אמה ושיריים, אף הן נמשכין חוץ למיל לא גריעי מסמוכין תוך התחום ומופסקין ע' אמה ושיריים ויותר. ולהמבואר אפילו ביש הפסק גדול בין הבתים לחומת הכרך, כל שאין הפסק יותר ממיל, הרי הבתים בכלל סמוך. וכל שתחילת העיר במרחק מיל ולא יותר, הרי כל העיר בכלל סמוך.[10]

שתי אפשרויות למקרא מגילה בבתים שנבנו מחוץ לכרך מימות יב״ן:

> [א] מבנים שבתוך מרחב מיל מחומת העיר, גם אם המרחק ביניהם עולה על שבעים אמה ושני שליש האמה.
>
> [ב] רצף אחיד של בתים מחומת הכרך כשהמרחק בין הבתים אינו עולה על שבעים אמה ושני שליש האמה, גם אם רצף הבתים הוא מעבר לאלפיים אמה מהכרך, מקנה למקום מעמד של עיר אחת. הבתים הללו אינם מוגדרים כסמוכים לכרך אלא כעיר אחת.

---

[8] הרב בן ציון יאדלר, בטוב ירושלים, בני ברק תשכ״ז, עמ' קס-קסו.

[9] הרב אברהם ישעיהו קרליץ, חזון איש, אורח חיים, בני ברק תשמ״ז, סימן קנא.

[10] הרב אברהם ישעיהו קרליץ, חזון איש, אורח חיים, בני ברק תשמ״ז, סימן קנג ס״ק ב.

הרב קרליץ העתיק מונח מהלכות עירוב תחומין: "עיר אחת כד' אמות", והחיל אותו גם על הגדרת תחום שיקראו בו מגילה באותו תאריך שקוראים בתוך עיר מוק"ח מימות יב"ן – בט"ו באדר.[11] בביטוי "עיר אחת כד' אמות" אין הכוונה לעיר במובן המוניציפאלי אלא מקום אחד שהמשותף לו הוא הרצף האורבאני. הרב קרליץ לא נתן משקל כלל לקשר המוניציפאלי שבין השכונות החדשות לעיר העתיקה, אלא לרצף ולקשר האורבאני בלבד. על פי עדותו של הרב אברהם הורביץ, הרב אברהם ישעיהו קרליץ הורה כעמדתו הלכה למעשה לתושבי שכונת מקור חיים שעליהם לקרוא בט"ו באדר בלבד בעת שבתי השכונה היו בנויים ברצף אורבאני עד לחומת הכרך המוק"ח.[12] הגדרת סמוך שבתלמוד "עד כמה? מיל" (ב' מגילה ב ע"ב) היא הגדרה ייחודית שנתקנה בהלכות מגילה והיא מחייבת את כל הנמצאים במרחב מיל לקרוא גם הם מגילה בט"ו באדר אם הם בני עיר אחרת.[13]

עמדתו זו של הרב קרליץ, כפי שהופיעה בכתביו, ועדות על הוראתו לתושבי שכונת מקור חיים, סותרת עדות אחרת על תשובה שהשיב בשנת תש"ט (1949). הרב יצחק שלמה אונגר שימש כרב שכונת גבעת שאול ב', שהוקמה לאחר מלחמת השחרור בצידה המערבי של ירושלים.[14] הוא סיפר ששאל את הרב קרליץ על מעמדה של השכונה לעניין מקרא מגילה? הרב קרליץ שאלו אם יש רצף בתים לירושלים ואין הפסק תחום שבת ביניהם. הרב אונגר השיב שהשכונה סמוכה לירושלים ולא עוד אלא שמהגבעה שבה הם מתגוררים ניתן לראות את העיר העתיקה. על כך השיב הרב קרליץ ואמר שאם אין הפסק כמידת תחום שבת בין הבתים לירושלים יש לקרוא בט"ו באדר.[15] עדות זו סותרת את עמדת הרב קרליץ בכתביו שמידת מיל לעניין הגדרת סמוך היא רק מחומת העיר ואילך, ואין כל משמעות לעובדה שמיקום שכונת גבעת שאול ב' הוא בתוך מרחב מיל מהבתים האחרונים של שכונות ירושלים הוותיקות.

פתרונות אחדים הוצעו ליישוב הסתירה בדבריו:

[א] הרב שריה דבליצקי הציע שאולי הרב קרליץ חזר בו ממה שכתב בספריו.[16]

[ב] הרב אלעזר בריזל פירש את דברי הרב קרליץ: "אפילו ביש הפסק גדול בין הבתים לחומת הכרך, כל שאין הפסק יותר ממיל, הרי הבתים בכלל סמוך". במקום הנמצא עד מרחק מיל מקצה הבתים של שכונות ירושלים, יש לקרוא מגילה בט"ו באדר מדין סמוך לכרך.[17] אך הרב קרליץ כותב זאת אך ורק ביחס לנמצא בתוך מיל לחומת הכרך, ולא לבתים האחרונים בקצה השכונות החדשות והרצופות בתים.

[ג] הרב ישראל יעקב פישר פירש שמאחר שבירושלים הבתים הראשונים שמחוץ לכרך נמצאים בתוך עיבורה של עיר, אזי יש לראות את העיר החדשה עם העיר הישנה כעיר אחת ומודדים מרחק

---

[11] הרב יצחק קויפמן, "פורים ברמות – דיני סמוך ונראה לכרך המוקף חומה", שו"ת יבקש תורה, חלק ז, ירושלים תשס"ג, עמ' פט-צא, מגבה את עמדתו של הרב קרליץ בדברי פוסקים שקדמו לו שהתאימו בין הלכות מגילה לבין הלכות שבת, הלכות גיטין ועוד.

[12] הרב אברהם הורביץ, אורחות רבינו חלק ג, בני ברק תשנ"א, עמ' לז-לח. במעמדה של שכונת מקור חיים לעניין מקרא מגילה, עסקנו לעיל בפרק ד.

[13] כך פירש את דברי הרב קרליץ, הרב יצחק דרזי, "גבולות העיר והכרך לענין מגילה", שבות יצחק-פורים, ירושלים תש"ס, עמ' לח-ס.

[14] באזור שבו נמצא כיום בית החולים כפר שאול, ואזור התעשיה הסמוך לשכונות הר נוף וגבעת שאול.

[15] הרב צבי יברוב, מעשה איש, חלק ד, בני ברק תשס"א, עמ' קלב-קלג.

[16] הרב שריה דבליצקי, "ספר ירושלים הרים סביב לה – בענין קביעת יום הפורים בשכונת רמות והר נוף הסמוכות לירושלים", בני ברק תשמ"ז, עמ' 14.

[17] הרב אלעזר בריזל, "זמן קריאת המגילה בשכונות הסמוכות לכרך", בית אהרן וישראל, לט (תשנ"ב), עמ' פד-פה; הנ"ל, כרכין המוקפין חומה, ירושלים תשס"א, עמ' סד-סו. דברים דומים כתב הרב אליהו ברוך קעפעטש, חומות ירושלים, ירושלים תשמ"ט, עמ' כד-כה. לדבריו, סיבת הדבר היא מפני שיש קשר מוניציפאלי בין שכונת גבעת שאול ב' לבין העיר ירושלים, והשכונה היא חלק מירושלים.

מיל מקצה הבתים האחרונים, ועל כן פסק הרב קרליץ לתושבי שכונת גבעת שאול ב׳ שיקראו מגילה בט״ו באדר. דברי הרב קרליץ על הגדרת סמוך על בסיס מדידת מרחק מיל מחומת העיר בלבד, נאמרו במצב שבו הבתים הראשונים של העיר לא היו בתוך עיבור העיר.[18] אכן הרב קרליץ כתב בדבריו שהבתים שמחוץ לחומה סמוכים לחומה, אך לא הדגיש שמדובר בבתים שנבנו בתוך עיבורה של עיר, וכן איננו כותב שבמצב כזה יש להוסיף עוד מיל מקצה הבית האחרון ולהגדירו כסמוך.

[ד] הרב ישראל יעקב פישר הציע אפשרות נוספת והיא שהרב קרליץ הורה כך מאחר שהיה מודע למנהג בשכונות ירושלים, ומאחר ששכונת גבעת שאול ב׳ שייכת מוניציפאלית לירושלים, לא רצה שבני שכונה זו יראו את עצמם שונים וחריגים מהאחרים.[19] אין בסיס להבחנה כזאת בכתביו ובדבריו של הרב קרליץ, וניכר שהרב קרליץ החשיב את הרצף האורבאני כקובע ולא את הקשר המוניציפאלי.

עמדה דומה לעמדתו של הרב קרליץ כפי שהיא מופיעה בכתביו, הביע גם רבה של ירושלים הרב צבי פסק פרנק. יתכן שהכיר את עמדת הרב קרליץ מכתביו או שהגיע למסקנה זו באופן עצמאי. לקראת פורים תש״ו (1946) פרסם הרב פרנק לקט הלכות לקראת פורים בחוברת: ימי הפורים בהוצאת ישיבת מדרש בני ציון – מכון לבירור הלכות ארץ ישראל. בסוף החוברת סיכמו חברי בית המדרש י״ח סעיפי הלכה שהם תקציר מדברי הרב פרנק בכל החוברת.[20] הלכות אלו פורסמו אחר כך בשו״ת הר צבי, ושם כתובים תשעה סעיפים נוספים (סעיפים יט-כז) שלא הודפסו בחוברת. להערכתנו, גם סעיפים אלו היו אמורים להתפרסם באותה חוברת ונראה שלא הודפסו מחוסר מקום. כך כתוב בשלושת הסעיפים האחרונים:

כה. השכונות שבסביבות ירושלים (העיר העתיקה) אם אין ביניהם הפסק של שבעים אמה ושיריים, קוראים את המגילה בט״ו אדר כירושלים עצמה.

כו. שכונה שהיא מופסקת מהבתים המחוברים לעיר העתיקה, אם ההפסק הוא יותר משבעים אמה ושיריים וגם רחוקה היא מחומת עיר העתיקה יותר מתחום שבת וגם אינה נראית משם, קורין בה בי״ד.

כז. אם אינה מופסקת שבעים אמה ושיריים, אע״פ שהיא מחוץ לתחום משטח של עיר העתיקה קורין בה בט״ו, והמהדר לקרות בה גם בי״ד חוששים לו שיצא שכרו בהפסדו.[21]

---

[18] הרב ישראל יעקב פישר, ״בענין קריאת המגילה בשכונות החדשות בירושלים״, שו״ת אבן ישראל חלק ח, ירושלים תשנ״ח, סימן נ.

[19] הרב ישראל יעקב פישר (לעיל הע׳ 18). דברים דומים כתבו: הרב משה שטרנבוך, שו״ת תשובות והנהגות, חלק ב, ירושלים תשנ״ד, סימן שמז; הרב יעקב שילוני, ״בענין שכונות הסמוכות לירושלים לענין קריאת המגילה״, מקבציאל, כט (תשס״ה), עמ׳ קצד-ריב. שם עמ׳ ריא.

[20] הרב צבי פסח פרנק, ימי הפורים – קונטרס לחקרי הלכות וחילוקי דינים דמוקפים ופרזים, ירושלים תש״ו, עמ׳ סו-סז. שתי ההלכות האחרונות הודפסו על פנים הכריכה החיצונית.

[21] הרב צבי פסח פרנק, שו״ת הר צבי, אורח חיים חלק ב ירושלים תשל״ג, סימן קכח. הרב יעקב רקובסקי, ״זמן קריאת המגילה בבית חולים הדסה עין כרם״, ארוכת בת עמי, חלק ו, ירושלים תשס״ה, עמ׳ 283-284, סיפר שאדם שאל את הרב צבי פסח פרנק על זמן קריאת מגילה בבי״ח הדסה עין כרם בירושלים. הרב פרנק השיב שהדסה סמוכה ואינה נראית ויש לקרוא בט״ו באדר. הוא שאלו, אם יהיה רצף בתים עד תל אביב האם גם שם יקראו בט״ו באדר? הרב פרנק השיב כשבעיניו כמעט דמעות: ״הלוואי וכך יהיה ואזכה לכך שיקראו בתל אביב כמוקפין״. יש להעיר שהרב פרנק נפטר בכ״א בכסלו תשכ״א, ובית החולים נפתח באייר תשכ״א. קשה להניח ששאלה זו התעוררה לפני שבית החולים החל לפעול, אא״כ דברי הרב פרנק נאמרו במישור העקרוני ולא על בית החולים הדסה. תובנה דומה ביחס למקרא מגילה ברצף בתים המגיע למרחק גדול מהעיר המוק״ח, הביע גם הרב רפאל יעקב דידאווסקי, ״מגילה בעיירות הנוספות והנמשכות מעיר קדשנו עיה״ק ירושלים״, קונטרס ויהי נעם, ירושלים תרצ״ז, עמ׳ ה-ו: ״קריאת המגילה בעיירות הנוספות ונמשכות מעיר קדשנו ירושלים תובב״א דנוהגות דקורין המגילה בט״ו כמו בעיר הקדש ירושלים... ואפילו אם יתפשטו עד דמשק, וכדאיתא במדרש (מדרש שיר השירים [וילנא] ד, ז) דירושלים תהא מגיעה עד שערי דמשק״.

הרב פרנק כתב תשובה נגד מי שקרא מגילה גם בי״ד באדר בשכונות ירושלים. לדבריו, העושים כן יש לחשוש שעוברים על איסור ״לא תתגודדו״ (דברים יד: א) – ״לא תעשו אגודות אגודות״ (ב׳ יבמות יג ע״ב).[22]

מרחב מיל הנזכר בהגדרת סמוך הוא כשאין רצף בתים מהעיר המוק״ח. במצב כזה רק במרחב מיל מהעיר המוק״ח יקראו בט״ו באדר. את מידת הסמיכות בין בית לבית היוצר רצף אורבאני עם העיר המוק״ח, הגדיר הרב פרנק ע״פ הקריטריונים המקובלים בהלכות תחום שבת, ואף הוא, כרב קרליץ, ראה את ירושלים החדשה הצמודה לעיר המוק״ח, כעיר אחת.

ג. ״סמוך״ – עד מיל; רצף בתים – עיר אחת כמו בהלכות בתי ערי חומה

הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא, ששימש לימים ראש ישיבת ׳מרכז הרב׳ בירושלים והרב הראשי לישראל, עסק אף הוא באותן שנים בהגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה בשכונות ירושלים החדשות. הוא כתב מכתב לרימ״ט בכ״א באדר שני תש״ו, וכך הוא נפתח:

> הנה ראיתי הודעה מלשכת עץ חיים שכל בני חוץ לירושלים הנמצאים בי״ד באדר בירושלים, וכן בני ירושלים שעומדים לסע בי״ד מירושלים, יבואו לשמוע קריאת המגילה בי״ד בשכונת עץ חיים. ובאשר נראה וברור שכ״ז נעשה ע״פ כת״ר באשר הוא מרא דהאי שמעתתא כידוע, על כן אמרתי לפנות אליו בהאי הוראה שהיא חדשה בעיני ולא הובא כזאת בפוסקים.

בסוף המכתב הוא עסק בשאלת מקרא מגילה בשכונת עץ חיים שבה הנהיג הרימ״ט לקרוא מגילה בי״ד באדר. לדברי הרב שפירא, כל הנוסף לכרך הוא חלק בלתי נפרד ממנו, ויש לראות את כל שכונות ירושלים עם הכרך כעיר אחת. הוא לא למד זאת מדיני עירוב תחום שבת, אלא מהלכה שנאמרה בבתי ערי חומה לעניין קבר של מת. ע״פ האמור בתלמוד ירושלמי (י׳ נזיר ט: ג, נז ע״ד), אם קברו אדם מחוץ לחומה במקום הרחוק מעיבור העיר, מעל מידת שבעים אמה ושני שליש האמה, ולימים התרחבה העיר והבתים התקרבו למקום הקבר, מפנים את הקבר משם:

> אע״ג שנקבר ברשות ובשעת הקבורה לא היה כאן ערי חומה, מפנים משום שעתה נמשך העיר לכאן, וחל על המקום עתה דין ערי חומה... נמצא לפי זה דבאמת כל הנוסף לעיר הוי כעיר אפילו בערי חומה... אם כן במגילה מה שתקנו קריאה מיוחדת לערים מוקפות, כל מה שנכלל וכל מה שייכלל בעיר, הוי כעיר לכל דבריו. ובזה אין צורך לבוא מכח חידוש מיוחד במגילה. ומה דמבואר בירושלמי דבמגילה הוי דין מיוחד, הוא רק על סמוך תוך שיעור מיל.[23]

תובנה זו של הרב שפירא היא חדשה ויוצאת דופן מבין מכלול הדיונים שבהם דנו עד עתה הרבנים שעסקו בשאלת מקרא מגילה בשכונותיה החדשות של ירושלים. הוא ביסס את עמדתו ביחס למציאות האורבאנית החדשה על הלכות בתי ערי חומה. עיר חומה שמתרחבת, חל על המקום המורחב דיני ערי חומה, ואין צורך לתקן תקנה ייחודית כדי לקבוע זמן קריאת מגילה במרחב החדש שנוסף לעיר. ״סמוך עד מיל״ שנאמר בהקשר למקרא מגילה, מתייחס למרחב עד מרחק מיל מהחומה כשהכרך עצמו לא הורחב.

---

[22] הרב צבי פסח פרנק, ימי הפורים – קונטרס לחקרי הלכות וחילוקי דינים דמוקפים ופרזים, ירושלים תש״ו, עמ׳ מו-נב; הרב צבי פסח פרנק, שו״ת הר צבי אורח חיים ב, ירושלים תשל״ג, סימן קכג.

[23] הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא, שו״ת מנחת אברהם, חלק א, ירושלים תש״ן, עמ׳ קז.

עמדת הרב שפירא דומה לדברי הרב קרליץ והרב פרנק אם כי הוא לא הזכיר אותם. המכנה המשותף בין עמדותיהם הוא בכך שהם ראו את השכונות החדשות בירושלים כעיר אחת לעניין מקרא מגילה ועל כן יש לקרוא בהן מגילה בט״ו באדר בלבד, ואין הלכה זו קשורה לגדרי סמוך לכרך לעניין מקרא מגילה. אלא שהרב שפירא למד זאת מהלכות בתי ערי חומה, והרב קרליץ והרב פרנק למדו זאת מהלכות תחום שבת.

זמן קצר לאחר ששלח הרב שפירא מכתב לרימ״ט, הוא שלח מכתב גם לרב צבי פסח פרנק רבה של ירושלים. תאריך המכתב הוא ניסן תש״ו. עיקרו של המכתב הוא דיון בהלכות בן כרך שהלך לעיר בעקבות דברים שכתב הרב פרנק בעניין.[24] בסוף המכתב הוא כתב:

> והנה יש לי עוד לדון בנוגע להלכה איך נדון בשכונות ירושלים החדשות שמחוץ לתחום העיר לפנים, וכת״ר דן לצרפה לדין קריאה של העיר מכח לא תתגודדו, ואני דנתי שגם מצד עצם מקומה יתחייבו כאנשי ירושלים.

אם כי הוא ביקש שלא להרחיב במכתבו זה מעבר לכך.[25]

על פי דברי הרב שפירא, הרימ״ט השיב לו תשובה אך היא אינה בידינו. כך נפתח מכתב התשובה של הרב שפירא לרימ״ט מיום י״א בתמוז תש״ו:

> קבלתי את אגרת התשובה שלו אודות עניני קריאת המגילה בפרזים ומוקפין בעיון רב פעם ופעמים, ולאחר העיון חייב אני להודיע שכל דברי במכתבי הראשון במקומם הם עומדים, הם ויסודותיהם.

גם במכתב זה עסק הרב שפירא בעיקר בשאלת יום מקרא המגילה לבן כרך שיוצא מהכרך בי״ד באדר. בסוף המכתב התייחס הרב שפירא שנית לדברי התלמוד ירושלמי (י׳ נזיר ט: ג, נז ע״ד), וחזר שוב על מסקנתו:

> שוב קיימי דברינו הקודמים בענין קריאת המגילה שכל מה שנוסף לעיר חומה קורין בהם לא משום סמוך אלא משום עצמן... וכיוצא בזה מוכח מכמה מקומות שרוב המעלות שתקנו לירושלים נוהגים גם במה שנוסף לירושלים.[26]

ד. הסבר עמדת הרימ״ט – עד מרחב מיל

הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי פרסם את עמדתו באשר לקריאת מגילה בשכונות ירושלים החדשות בלוחות לארץ ישראל שהוא שהוציא מאז שנת תרס״ה (1905). במסגרת נספח ללוח לארץ ישראל לשנת תש״ז (1947), הוא הסביר לראשונה בהרחבה את הנמקותיו לעמדתו זו, ומה הרקע לפרסום הנספח:

> היות ורבים שואלים שנה שנה על זה שאנו מפרסמים ב״לוח דיני ומנהגי השנה״ שבשכונות הירושלמיות הרחוקות יותר ממיל מהחומה העתיקה צריכים לקרוא מגילת הפורים (לכל הפחות גם) בי״ד, ובשנה שעברה רבו המערערים בעל פה ובכתב. ביחוד קבלתי מכתב ארוך מאחד מרבנינו הצעירים מגדולי גידולי ישיבתנו הרה״ג אברהם כהנא

---

[24] לעיל הערה 20.

[25] הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא, ״בענין פרזים ומוקפים״, שו״ת מנחת אברהם, ירושלים תש״ן, סימן ז, עמ׳ קא.

[26] הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא, שם, עמ׳ קח-קטו. ההתייחסות לסוגיית השכונות החדשות היא בסוף המכתב בעמ׳ קיד- קטו.

שפירא שליט״א[27] בפלפולים והערות וערעורים. מצאתי את עצמי מוכרח להשיב לו תשובה ארוכה (רובה מתוכן הקונטרס שיש בידי מכבר). אמרתי לפרסם עכשו גם תשובה לרבים.[28]

כאמור, הרימ״ט השיב לרב שפירא גם באופן אישי, והקונטרס הוא על בסיס מכתב התשובה לרב שפירא.[29] הרימ״ט ציין שדברי תשובתו לרב שפירא ודבריו בנספח מבוססים על דברים בקונטרס שכתב בנושא זה. הוא התכוון לקונטרס שהחל לכותבו בשנת תרצ״ה (1935).[30]

כך פתח הרימ״ט את דבריו בנספח ללוח לארץ ישראל לשנת תש״ז (1947):

בענין זה קריאת המגילה בפרברי ירושלים התחבטו ומתחבטים התלבטו ומתלבטים גדולי ירושלים ורבניה זה ששים ושש שנה מן שנת תרמ״א שאז העלו שאלה זו ראשונה המתיישבים הראשונים בשכונת ״בית יעקב״, ומן שנת תרמ״ז זה ששים שנה, החלו רבני ירושלים להתווכח על עא״ז[31] בפומביות בקונטרסים ובמאמרים נדפסים.[32]

טענתו של הרימ״ט היא שלמציאות האורבאנית והמוניציפאלית החדשה שמתרקמת בירושלים ושכונותיה, אין משמעות הלכתית באשר להגדרת ״סמוך״. גם במציאות כזאת הגדרת ״סמוך״ לעניין מקרא מגילה נשארת במקומה והיא עד מרחב מיל מהעיר המוק״ח ותו לא. הוא ראה בעיני רוחו את התפתחות העיר החדשה, וכתב:

ואני רגיל לשאול להרבנים החושבים שכל המתחבר לכרך הוא הדין כרך: ומה יענו שיתחבר הכרך לעיר, עיר המוקפת לעיר פרוזה, היטפל הכרך אל העיר או העיר אל הכרך? ... ואני מגלה דעתי שחקירה זו הולכת ומתגשמת למעשה. בקרוב מתחברת ירושלים אל עיירות קדומות במערב ירושלים (מערבית דרומית ומערבית צפונית) ובמשך הזמן הקרוב

---

[27] הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא נולד בשנת תרע״ד (1914), ההתכתבות בינו ובין הרימ״ט היתה בשנת תש״ו (1946), כשהיה בן 32. הרימ״ט היה בן 70. הרימ״ט מזכיר את הרב שפירא בנספח גם בעמ׳ יח, ובהקשר זה גם בספרו: עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ״ט, עמ׳ שסג, שצב, שצט.

[28] הרימ״ט, נספח ללוח לארץ ישראל לשנת תש״ז, ירושלים תש״ו, עמ׳ ג.

[29] סביר להניח שהקונטרס פורסם לפני שתשובת הרב שפירא הגיעה לידי הרימ״ט, מאחר שהרב שפירא כתב את מכתבו לרימ״ט ביא״ א בתמוז תש״ו, ולוח לארץ ישראל הודפס ויצא לאור גם כן בחודש תמוז של אותה שנה. הרב שפירא גם השיב תשובה פומבית לרימ״ט על דבריו בנספח ללוח לארץ ישראל לשנת תש״ו. הוא כתב זאת בדברים שפרסם בחוברת אורים, שיצאה לאור ע״י איגוד תלמידי הישיבה המרכזית העולמית ירושלים באדר תש״ז. כך הוא כתב בפתח דבריו: ״בלוח עץ חיים נדפסה תשובה ארוכה להרי״מ טיקוצינסקי בענין קריאת המגילה ומשיב שם באריכות על השגתי בענין המשנים את מקומם. אולם מאחר ואין דברי שם בדקדוק הנכון, ארשום כאן תמצית הדברים בזה״ (״תוספת בירור הלכה לקונטרס פרזים ומוקפים״, אורים – ירחון תורני, ירושלים תש״ז, עמ׳ יד-יח). הרב שפירא פרסם בחוברת זו דברים נוספים בסוגיית פרוז בן יומו (ב׳ מגילה יט ע״א). כל דברי הרב שפירא בקונטרס אורים, פורסמו אחר כך גם בספרו, מנחת אברהם, חלק א, ירושלים תש״ן, סימן ז, עמ׳ עד-פו.

[30] הוא רמז על כך בלוח לארץ ישראל לשנת תרצ״ה, ירושלים תרצ״ד, עמ׳ 39. כך הוא רמז גם בלוח לארץ ישראל לשנת תרצ״ו, ירושלים תרצ״ה, עמ׳ 38. ובלוח לארץ ישראל לשנת תרצ״ז, ירושלים תרצ״ו, עמ׳ 38, הוא כתב: ״והארכנו בזה בעז״ה בחבורנו עיר הקדש והמקדש ח״ב פכ״ה״. בלוח לארץ ישראל לשנת תרצ״ט, ירושלים תרח״צ, עמ׳ 38, הוא ציין שהקונטרס יהיה בפרק כו, ובלוח לארץ ישראל לשנת ת״ש, ירושלים תרצ״ט, עמ׳ 38, הוא ציין שהקונטרס יהיה בפרק כז, שם אכן מקומו בסוף. ציוניו אלה מלמדים על ההשקעה הרבה בהכנת הספר, ובכתיבת קונטרס זה. קונטרס זה פורסם אחר כך בספרו עיר הקדש והמקדש: ״קונטרס קריאת המגילה והפורים בירושלים החדשה״, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ״ט, פרק כז, עמ׳ שפ-תכח. הרימ״ט לא זכה לפרסם בחייו את הספר ובו הקונטרס (הוא נפטר בשנת תשט״ו-1955). הספר ובו הקונטרס פורסם ארבע עשרה שנה אחר פטירתו (בשנת תשכ״ט-1969), ע״י בנו הרב ניסן אהרון טוקצינסקי. את עמדתו בעניין כתב הרימ״ט בקצרה בספר נוסף: ארץ ישראל דיניה מנהגיה וגבולותיה, ירושלים תשט״ז, עמ׳ מז-נ. גם ספר זה יצא לאור לאחר פטירתו.

[31] עא״ז- כך כתוב בספר. לא ידוע מה פירוש ראשי תיבות אלו. יתכן ויש כאן טעות דפוס וצריך להיות: ע״ז- ענין זה. או שהכוונה: על אודות זה, והמילה: על (הראשונה), נוספה בטעות.

[32] הרימ״ט, לוח לארץ ישראל לשנת תש״ז, ירושלים תש״ו, נספח עמ׳ ג. בספר עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ״ט, עמ׳ שפא, הוא כתב בפתח דבריו בקונטרס זה, שבעיה זו של הגדרת סמוך ״חדשה היא מאז חורבן הבית עד לפני כיובל שנה״. הוא התכוון לשנת תרמ״א (1881), השנה שבה התעורר הדיון על זמן מקרא מגילה בשכונת בית יעקב (לעיל פרק ג).

יתחבר הישוב הירושלמי גם לעירות עתיקות שבצפון ירושלים, וכאשר תתברר מציאות זו, דומני שימצאו את עצמם כמוכרחים להתחיל לדון בשאלה זו מחדש.[33]

שכונות ירושלים עומדות להתרחב ללא מגבלות, ולא היה הגיוני בעיניו שבכל השטח החדש יקראו מגילה בט״ו באדר כמו בעיר המוק״ח.

כנגד ההתאמה בין הגדרות מהלכות תחום שבת להגדרת סמוך לעניין מגילה, טענת הרימ״ט היתה שהגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה, שונה מהותית מהגדרת עיר לעניין תחום שבת, ואין מקום כלל להשוות ביניהן. את הטענה הזאת הוא כתב לראשונה בקצרה, בלוח לארץ ישראל לשנת תרצ״ה (1935): ״ואין זה דומה לדין שבת שכל המתחבר לישוב מתחבר לעיר (כמובן למעין במקורים)״,[34] ובקונטרס זה הסביר עוד:

ברור הדבר שענין שבת וענין מגילה שני ענינים נפרדים הם. שם בעירובין שמדובר בנוגע לחילוק תחומין בשבת הלא התחשבנו עם הבורגנים והבתים הנוספים... מה שאין כן בנוגע למגילה שהענין קשור לקו החומה העתיקה.[35]

בספרו עיר הקדש והמקדש הרחיב הרימ״ט:

שכאן בענין קריאת מגילה מתחשבים רק עם קו החומה העתיקה ולא עם עבורי העיר, שאין דין ״מקרא מגילה בכרכים״ דומה כלל לדין שבת. התם בשבת תלוי כל עיקר בישוב העיר, וכל מה שמתפשט ישוב העיר מהלכין את כולו ונותנין תחום שבת לעבור האחרון, כי שם לענין שבת אחת היא לנו אם העיר ישנה או חדשה, ומהאי טעמא גם בלשון בני אדם: ״עבורא דמתא כמתא״ כאמור בנדרים (מו ע״ב). אבל בדין כרך למקרא מגילה, אין הדבר תלוי כלל בישוב. כל ישוב חדש דינו כפרזות. אלא בהיקף החומה מימות יהושע בן נון. ומה לנו אם מתפשט הישוב, הרי הגורם הוא מקום החומה העתיקה.[36]

לדברי הרימ״ט, תקנת ״סמוך״ לעיר מוק״ח מימות יב״ן לעניין מקרא מגילה, לא נועדה להגדיר עיר או יישוב על בסיס ההתפתחות המוניציפאלית או האורבאנית שלהם. לכל מה שנבנה מחוץ לעיר המוק״ח יש להתייחס כמקום פרוז, גם אם מדובר באותה עיר מבחינה מוניציפאלית ואורבאנית. התקנה נועדה להעניק ממד ערכי למרחב מעגלי ששטחו מיל מסביב לעיר המוקפת חומה, על מנת להעצים את מרכזיותו של המקום המיוחס כמוקף חומה מימות יהושע בן נון. זאת בניגוד לעמדת החולקים עליו שעל פי דעתו סבורים הם שמטרת תקנת ״סמוך״ נועדה לכלול עם העיר המוקפת חומה, גם את כל שטחי ההתפתחות האורבאניים של העיר שמחוץ לחומה, ועל כן הם אימצו הגדרות של עיר מתחומי הלכה אחרים.

הרימ״ט ביסס את עמדתו זו מתוך סוגיות התלמודים ופרשנות ראשונים להן, וכן מהכתוב בספרי פסיקה העוסקים בהגדרת סמוך. טענתו המרכזית היא שאין אזכור בכל המקורות הללו להענקת מעמד למקום שנמצא מעל מרחב מיל מהחומה, ואין מקום להתאמה בין הלכות תחום שבת להלכות מגילה. אם סמוך לעניין מקרא מגילה היה כולל בתוכו את מרחב רצף הבתים שנבנה בסמיכות לעיר מוק״ח ללא מגבלה של מרחב, כמו בהלכות תחום שבת, אזי לא היה מקום בתלמודים לדון בשאלות נלוות.

---

[33] הרימ״ט, לוח לארץ ישראל לשנת תש״ז, ירושלים תש״ו, נספח עמ׳ ד.

[34] הרימ״ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרצ״ה, ירושלים תרצ״ד, עמ׳ 38. הוא חזר אח״כ על טיעונו זה המקוצר, גם בלוחות לארץ ישראל בשנים אחרות.

[35] הרימ״ט, לוח לארץ ישראל לשנת תש״ז, ירושלים תש״ו, נספח עמ׳ ד.

[36] הרימ״ט, עיר הקדש והמקדש חלק ג, עמ׳ שפג. הרימ״ט נימק זאת בקצרה גם בספרו: ארץ ישראל דיניה מנהגיה וגבולותיה, ירושלים תשט״ז, עמ׳ מח.

הרימ״ט הנהיג לקרוא מגילה בשכונת עץ חיים בי״ד ובט״ו באדר. לדעתו, מספיק היה לקרוא מגילה בי״ד באדר בלבד, אך הוא היה ער לכך שבאזור שמעל מרחב מיל מהחומה, וגם בשכונות המערביות לשכונת עץ חיים, כמו גבעת שאול וקרית משה, קראו מגילה בט״ו באדר בלבד, ורק בבית הכנסת שבו הוא מתפלל בשכונת עץ חיים, נהגו לקרוא מגילה בי״ד באדר. גם לשיטתו, במצב כזה יתכן שעוברים על איסור ״לא תתגודדו״ (דברים יד: א). כיון שכך הנהיג לימים הרימ״ט לקרוא מגילה בשכונת עץ חיים באופן הבא:

> בליל ויום י״ד מברך הברכות אחד מבני הפרזות החוזרים למקומם ביום י״ד, שהם בודאי חייבים בקריאת המגילה בי״ד. ואם יש ביניהם בעל קורא, טוב להדר שיהיה גם הקורא, ואם לאו אין קפידא כשקורא אחד מבני השכונה... ובליל ט״ו בא אחד מבני הכרך (מהשכונות הקרובות לעיר העתיקה) שהוא מוקף בן יומו לט״ו, לשכונתנו לקרוא שם המגילה והוא הקורא והמברך, וחוזר לביתו. ולמחרתו בבוקר של יום ט״ו, הוא בא שוב לשכונת עץ חיים ולקריאת המגילה וחוזר לביתו... ובזה יוצאים לכל הדעות מבלי שום חששות. ועל ידי זה גם מזכים את הרבים שביום י״ד מקיימים בני הפרזות הצריכים לנסוע מירושלים בי״ד מצות קריאת מגילה בציבור וכדין.[37]

הפתרון הוא על בסיס הלכות בן פרוז שבא לכרך בי״ד באדר, ובן כרך שהלך למקום פרוז בט״ו באדר (ב׳ מגילה יט ע״א).[38] ע״פ הצעת הרימ״ט, מדובר על הגעה מתוכננת ויזומה של בן עיר פרוזה בי״ד באדר ושל בן כרך בט״ו באדר לשכונת עץ חיים בירושלים, כדי לפתור בעיה הלכתית ע״פ דרכו ושיטתו. אמנם, קשה לקבל שמתקני תקנת סמוך התכוונו שקריאת המגילה תעשה באופן כזה שקורא המגילה הוא איננו מהיושבים הקבועים באותו מקום אלא ממקום אחר. אך זה לא הפריע לרימ״ט ובלבד שיהיה אפשר לתת ביטוי לשיטתו שהשטח הנמצא מעל מרחב מיל מהחומה העתיקה, איננו מוגדר כסמוך באופן ודאי.

״מזכים את הרבים... בני הפרזות הצריכים לסע מירושלים בי״ד״, הוא גם הנחלת העמדה ברבים ששכונות ירושלים שמעל מרחב מיל מעמדן הוא כמקום פרוז.[39] פתרון זה איננו נובע מתוך נסיגה או אי ביטחון בעמדה שהציג הרימ״ט לאורך כל השנים, אלא מתוך הכרה שהוא בעמדת יחיד, אך בפתרון המוצע הוא מקבע את עמדתו כעמדה בעלת משמעות.

הרימ״ט היה מודע לכך שעמדתו איננה מקובלת אך הוא גם נוכח לדעת שאין הסכמה בין הרבנים החולקים עליו בהגדרת סמוך או בקביעת קריטריון אחר לקביעת קו הגבול בשכונות החדשות שעד אליו יקראו בט״ו באדר. בפתיחה ל״קונטרס קריאת המגילה והפורים בירושלים החדשה״ שכתיבתו הושלמה בין השנים תש״ז-תשט״ז (1947-1956), ושפורסם אחר כך בספרו עיר הקדש והמקדש, הוא ביקש שהקונטרס ישמש טיוטה לדיון בין הרבנים שעוסקים בעניין:

> פרק גדול זה המדבר בענין שמתלבטים בו רבני ישראל זה יותר משבעים שנה והוא דורש בירורו – ערכתיו בתוך קונטרס מיוחד... ובו מבואר בעז״ה הענין בשאלותיו וספקותיו מכל צדדיו. ודומני שכאשר יעיינו בו רבנינו מאורינו שליט״א ימצאו בו מקום רחב להתגדר בו ולהוסיף דברים להבהרתו בחינת תן לחכם ויחכם עוד... וחושבני שכאשר יגיע

---

[37] הרימ״ט, נספח ללוח לארץ ישראל לשנת תש״ז, ירושלים תש״ו, עמ׳ כז-כח; עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ״ט, עמ׳ תכז-תכח.

[38] גם על נושא זה כתב הרימ״ט בהרחבה בעיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ״ט, עמ׳ שנד-שעט.

[39] הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא, ״בענין פרזים ומוקפים״, שו״ת מנחת אברהם, ירושלים תש״ן, סימן י, עמ׳ פב-פו, קב-קיג, טען נגד ההוראה של הרימ״ט לפיו: ״בני ירושלים שדעתם לסע בי״ד לפרזים חייבים לקרוא בי״ד, וברור שאין זה נכון״.

> הזמן ובי״ד רבני או כנסיה רבנית תיגש לפתור השאלות הציבוריות התלויות ועומדות שהלכה רופפת בהן, וזו ודאי תהיה אחת ההלכות שתתייצב לנגד עיניהם. (ושמאז החל הישוב החדש מחוץ לחומת העיר לא באו הרבנים להסכמה אחת) – כי אז יהיו דברי הקונטרס הזה למסייע חשוב ולפתיחת שערים עד שסוף סוף יבואו כולם להסכמה אחת.[40]

הרימ״ט לא קרא לרבנים לתמוך בדבריו, אך הוא ביקש שהרבנים ידונו לעומק בטענותיו כדי להגיע לבסוף לסיכום שיהיה מקובל על הכל. אף שהציג עמדה ברורה בעניין, כפי שבא הדבר בא לידי ביטוי גם בלוחות לארץ ישראל, הוא היה פתוח לשמוע עמדות אחרות ולהתמודד אתן. העובדה שתושבי השכונות ״קובעים עובדות בשטח״, נבעה לדעתו מכך שאין אמירה רבנית אחת וברורה:

> וירושלים החדשה הולכת ומתפשטת ב״ה הלאה (וכאן הוא מונה רשימה של שכונות חדשות בירושלים). ההמון נוהג מבלי שאול וחקור, בכל שכונה חדשה שחוץ לירושלים, תהא רחוקה כמה שתהא, אם רק מתחברת לעיבורי העיר החדשה – לקרוא רק בט״ו. ומהקהל התורני והרבני רבים מהם קוראים לעצמם גם בי״ד. ועד היום לא הכריעו רבני ארץ ישראל כדת מה לעשות בהחלט. אינם מתלוננים על הנוהגים באופן זה ולא על הנוהגים אחרת.[41]

הרימ״ט לא כתב באיזה פורום ציפה שיידונו הדברים וכיצד ניתן להגיע לידי הסכמה אחת. רבנים רבים הביעו עמדה בסוגיה זו ולא ידוע לנו על קיומו של מנגנון שיקבע שלעמדה מסוימת יש עדיפות. את הקביעה בפועל קבעו תושבי השכונות שאימצו עמדה כלשהי. התיאור: ״ההמון נוהג בלי שאול וחקור״ נשמע מתריס מאחר שיש סבירות רבה שההמון היה מודע לדעות רבניות אחרות שהגדירו סמוך אחרת מהרימ״ט, ולדבריהם גם השכונות הרחוקות נכללות בגדר סמוך, בשונה מעמדת הרימ״ט.

הרימ״ט המשיך לפרסם את עמדתו עד שנת פטירתו (תשט״ז-1956), על אף שהיה מודע לכך שהוא בעמדת מיעוט, ובנו הרב ניסן טוקוצינסקי המשיך לפרסם עמדה זו עד שנת המחקר (תשע״ב-2012).[42] על העקביות וההתמדה בפרסום עמדה שהתמיכה בה מועטה ביותר, העיר הרב שלמה יוסף זוין: ״יש להתפלא על המחבר. כל שנה ושנה הוא חוזר ומפרסם דעתו זו בלוחותיו בשעה שהוא רואה ויודע שלמעשה נוהגים אחרת״.[43]בקשתו וציפייתו של הרימ״ט שרבנים ידונו בדבריו, התפרסמה ארבע עשרה שנה לאחר פטירתו. עמדתו לא התקבלה והפוסקים לא הטילו מעמד של ספק על השכונות החדשות הרחוקות מירושלים המוק״ח בשל טענות הרימ״ט. אכן, עמדה זו נשארה עמדת מיעוט.[44]

---

[40] הרימ״ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ״ט, עמ׳ שפ.

[41] יתכן שהביטוי ״רבני ארץ ישראל״ ולא רבני ירושלים שלהם נוגע העניין, מכוון לרבנים הראשיים לארץ ישראל, הראי״ה קוק והרב יעקב מאיר, שלא הביעו כלל עמדה בעניין.

[42] הרב ניסן אהרון טוקצינסקי נפטר בט״ו בטבת תשע״ב, שנת סיום המחקר.

[43] הרב שלמה יוסף זוין, סופרים וספרים, תל אביב תשי״ט, עמ׳ 358-359; המועדים בהלכה, ירושלים תשט״ו, עמ׳ קצז.

[44] למעלה מעשרים שנה לאחר שיצא לאור ספרו של הרימ״ט עיר הקדש והמקדש, פרסם הרב אליעזר כהן ספר – ימי הפורים האלה (ירושלים תש״ן). הוא חזר על טענותיו הבסיסיות של הרימ״ט ותמך בהן, והשיב למשיגים עליו. הוא היה מודע לכך שעמדת הרימ״ט לא התקבלה, אך בכל זאת ראה צורך לפרסם את הדברים. הוא גם הוסיף וטען שאם חלק מהגדרת סמוך הוא הקשר בין הסמוך לכרך, הרי כיום הכרך והסמוך עוינים זה לזה ואנשים מפחדים להיכנס לעיר העתיקה לקנות ולטייל. על כך יש להעיר, שיהודים רבים, וכן תיירים, טיילו כל השנים בעיר העתיקה וקנו בה. הוא חזר והרחיב את טיעוניו בספר נוסף שהוציא כעבור תשע עשרה שנה נוספות, בשם כרך של ירושלים, בני ברק תשס״ט.

ה. נגד הרימ״ט: אין הגיון בפיצול זמן מקרא המגילה באותה העיר

כאמור לעיל, הרימ״ט ציין בנספח ללוח לארץ ישראל לשנת תש״ז (1947) כי ״רבים שואלים שנה שנה על זה שאנו מפרסמים בלוח דיני ומנהגי השנה שבשכונות הירושלמיות הרחוקות יותר ממיל מהחומה העתיקה צריכים לקרוא מגילת הפורים (לכל הפחות גם) בי״ד, ובשנה שעברה רבו המערערים בעל פה ובכתב״.[45] למעט מכתבו של הרב שפירא הוא לא הזכיר שמות נוספים שחלקו עליו.

הרב צבי פסח פרנק, רבה של ירושלים, התנגד לדברי הרימ״ט. הוא הגיב על הנספח ללוח לארץ ישראל תש״ז (1947):

> להרב יחיאל מיכל טוקצינסקי, אדר תש״ז, תשובה להערות על ימי הפורים בקונטרס תשובה לרבים.[46]

שם הוא הגיב על הוכחה נקודתית שטען הרימ״ט לטובת עמדתו בשם הרב שמואל סלנט, והרב פרנק טען שאין הכרח להסביר כך את המקור. אך בתשובה אחרת הוא הגיב בהרחבה לטענת הרימ״ט. תשובה זו אינה מתוארכת ולא ידוע לנו מתי נכתבה:

> בין השכונות שמסביבות ירושלים ישנן כאלה שהן מרוחקות יותר ממיל ממקום החומה שנתקדשה בה ירושלים מלפנים בבנינה, ובכן יש שמה מהחרדים שחוששים שאין למקום זה דין מוקפים וזמן קריאת המגילה להם הוא ביום י״ד כפרזים.

הרב פרנק טען שלא הגיוני שלכך התכוונו מתקני קריאת מגילה בעיר מוק״ח מימות יב״ן:

> דבעצם יש לפנינו עיר אחת לגמרי ואין לך דומה לאגודות אגודות גדול מזה, ואין סברא לחלק עיר אחת לשתים... ברור שאנשי כנסת הגדולה כשקבעו זמן קריאת המגילה של הסמוכים ביום ט״ו כמו אנשי הכרך, ומכיון שהם בודאי ידעו את דרך הסמוכין להיות מוסיפים להתרחב משנה לשנה, לא שייך כלל לומר דאלו שנתוספו אחר כך ובימינו, שלא יהיה להם דין כרך ולמדוד שיעור מיל ממקום החומה, דזיל בתר טעמא ד״לא תתגודדו״ (דברים יד: א). אם כן מה לי שהיו סמוכין מעיקרא, ומה לי שנעשו סמוכין עכשיו.[47]

תקנת אנשי כנסת הגדולה: ״כרך וכל הסמוך לו נידון ככרך״, קובעת שאין גבול למרחב שסמוך לעיר המוק״ח. כל בית שנוסף מאז ולעולם מחוץ לעיר המוק״ח מוגדר כמקום סמוך, ואין לפצל את זמני קריאת המגילה אצל אותם המתגוררים מחוץ לעיר המוק״ח. לא הגיוני שתקנת חכמים בהגדרת סמוך לעיר מוק״ח תסתור את האיסור של עשיית אגודות אגודות. גם הלכתית וגם הגיונית יש לראות את ירושלים החדשה עם הישנה כעיר אחת ואין היגיון לפצל ביניהן.

על שאלת הרימ״ט: ״מה יענו שיתחבר הכרך לעיר, עיר המוקפת לעיר פרוזה, היטפל הכרך אל העיר או העיר אל הכרך?״, השיב הרב פרנק שאת אותה שאלה יש לשאול על שיטת הרימ״ט עצמו, והתשובה היא שעיר פרוזה בתוך מרחב מיל מהעיר המוק״ח, נגררת אחר העיר המוק״ח ״דמשום חשיבות הכרך נגרר טפי לכרך מלעיר״.

לימים טען הרב אליהו ברוך קעפעטש טענה דומה, אך הוא הקצין את הטיעון עד אבסורד. לא הגיוני בעיניו שחכמים תקנו תקנה שלפיה יתכן שבבית מסוים יקראו בי״ד באדר, ובבית אחר סמוך לו יקראו בט״ו באדר:

---

[45] הרימ״ט, לוח לארץ ישראל לשנת תש״ז, ירושלים תש״ו, נספח עמ׳ ג.
[46] הרב צבי פסח פרנק, שו״ת הר צבי אורח חיים ב, ירושלים תשל״ג, סימן קכט.
[47] הרב צבי פסח פרנק, שם סימן קכג.

דסמוכין בכדי מיל רגילין זה בזה, ואם זה יקרא בי״ד וזה יקרא בט״ו נמצא מילי דרבנן נעשו חוכא ואיטלולא. לפיכך תקנו עיר הסמוכה לכרך שיקראו בט״ו. ובכן אם בשני אנשים הרחוקים זה מזה בכדי שיעור מיל תקנו שיקראו בט״ו משום שלא יהא חוכא ואיטלולא, על אחת כמה וכמה באיש אחד שבית הכנסת שלו רחוקה מביתו כמה אמות, בוודאי שאי אפשר לומר דבבית הכנסת יתפלל ערבית רגילה ובביתו יזכיר על הניסים, שאין לך חוכא ואיטלולא גדולה מזה.[48]

הוא לא שלל את הטיעון של הרימ״ט בשל עבירת ״לא תתגודדו״ אלא בשל חוסר ההיגיון הבסיסי בתקנה כזאת שמביאה לידי גיחוך וזילות. ניתן כמובן להקצין עוד את הטיעון ולהצביע על כך שיתכן שאף בבניין שמתגוררים בו כמה דיירים והוא ניצב על קצה מרחב המיל, חלק מהדיירים יקראו מגילה בט״ו באדר, וחלק אחר המרוחקים יותר יקראו בי״ד באדר.

כאמור, הרימ״ט דבק בעמדתו זו וטען שזו תקנת חכמים, וכמו כל הלכה אחרת שקיומה תלוי במרחב מסוים, ועם סיום המרחב אין הלכה זו נוהגת, והוא הדין כאן.

ו. עירוב צורת הפתח של שבת כביטוי להגדרת עיר לעניין מקרא מגילה

בית החולים הדסה עין כרם נפתח בכ״ב בסיוון תשכ״א (6.6.1961). לא ידוע לנו מתי קראו מגילה בבית החולים בשנת תשכ״ב (1962), אך לקראת פורים תשכ״ג (1963) שאל הרב יעקב רקובסקי, רב בית החולים הדסה עין כרם, את הרבנים הראשיים לישראל, הרב משה נסים והרב איסר יהודה אונטרמן, מה הזמן שבו יש לקרוא מגילה בבית החולים. לדבריו, הרבנים הראשיים מינו ועדה שתבדוק את העניין. חברי הועדה היו: הרב שלמה זלמן אויערבך,[49] הרב יוסף שלום אלישיב[50] והרב שלמה יוסף זוין.[51] הרב שלמה זלמן אויערבך עצמו היה מאושפז בימים שלפני פורים בבית החולים. ועדת הרבנים סיירה במקום בי״ג באדר תשכ״ג – יום תענית אסתר, וקבעה שבבית החולים יש לקרוא בט״ו באדר. את נימוקי הוועדה סיכם בקצרה הרב רקובסקי: מקום בית החולים הוא חלק משכונות ירושלים, תושבי העיר נעזרים בשירותיו, ובית החולים נכלל בעירוב של ירושלים.[52] אין עדויות בפרוטוקולים של הרבנות הראשית למנויה של ועדה כזו. להערכתנו, יתכן שהרב אלישיב והרב זוין ביקרו את הרב אויערבך בבית החולים ולבקשת הרב יעקב רקובסקי הם קבעו יחדיו הלכה בדבר. יתכן שאח״כ אימצה הרבנות הראשית את מסקנות הועדה.[53]

הרב שלמה יוסף זוין והרב יוסף שלום אלישיב לא כתבו דבר בעניין קריאת מגילה בבית החולים הדסה עין כרם. שנה אחר כך, לקראת פורים תשכ״ד (1964), הסביר הרב אויערבך בהרחבה את נימוקי הפסיקה לגבי בית החולים הדסה עין כרם, מאחר ששמע שרבים חולקים עליו. תשובתו זו

---

[48] הרב אליהו ברוך קעפעטש, ״חומות ירושלים – ביאורים ובירורים בענין קריאת המגילה בעיה״ק ירושלים ת״ו ובשכונות שנתוספו לה״, ירושלים תשמ״ט, עמ׳ יא. הוא חזר על כך גם בעמ׳ יט, כו. דברים דומים טען בקצרה גם הרב דוד שפירא, שו״ת בני ציון, חלק ג, ירושלים תשנ״ו, סימן א, עמ׳ סא.

[49] הרב שלמה זלמן אויערבך היה ראש ישיבת קול תורה בירושלים ופוסק מוערך ומקובל על רבים.

[50] הרב יוסף שלום אלישיב כיהן אז כדיין בבית הדין הגדול בירושלים.

[51] הרב שמואל יוסף זוין שימש כעורך מפעל האנציקלופדיה התלמודית.

[52] הרב יעקב רקובסקי, ״זמן קריאת המגילה בבית חולים הדסה עין כרם״, ארוכת בת עמי, חלק ו, ירושלים תשס״ה, עמ׳ 283-284; הרב נחום סטפנסקי, ועלהו לא יבול – מהנהגותיו והדרכותיו של הרב שלמה זלמן אויערבך זצ״ל, ירושלים תשנ״ט, עמ׳ רמג, סיכום שיחה עם הרב רקובסקי.

[53] הרב שלמה יוסף זוין נבחר בד׳ ניסן תשכ״ד כחבר מועצת הרבנות הראשית. ראה: יעקב אבן חן, ״תולדות הרבנות הראשית לתקופותיה״, הרבנות הראשית לישראל שבעים שנה לייסודה, חלק ג, ירושלים תשס״ב, עמ׳ 1115.

חולקה לשני חלקים ופורסמה בשני מקורות: החלק ההלכתי של התשובה פורסם בספרו מנחת שלמה,[54] ואת החלק שבו כתב על הרקע לכתיבת תשובה זו פרסם בספר הליכות שלמה.[55] את התשובה שלח לגיסו הרב אברהם הורביץ וביקש ממנו שיעביר את המכתב לרב ישראל יעקב קנייבסקי מבני ברק. להלן המכתב במלואו:

ב"ה, מוצש"ק פר' תרומה תשכ"ד

בשנה שעברה שאלוני מביה"ח הדסה בנוגע לזמן קריאת המגלה בבית החולים, ואמרתי שלענ"ד צריכים להורות להמון העם לקרוא בט"ו. רק יש מקום להחמיר ולקרוא בב' הימים ואני בעצמי שכבתי אז ל"ע בבית החולים וקראתי בב' הימים. ועתה התפרסם מהרב שטרנבוך שליט"א וגם בנעם ז' מהרב גרוסברג שליט"א שפשוט וברור שצריכים לקרוא רק בי"ד, אולם לענ"ד אין דבריהם נראים.[56] אולם הרב גרוסברג מביא שגם הגאון הצדיק מהרי"י קנייבסקי שליט"א סובר כדבריו לקרוא בי"ד. ולכן אכתוב לך הנימוקים שלי, ונא לדבר בזה עם הגאון הצדיק הנ"ל. ואף שאין אני רב והדבר אינו מוטל עלי, אך היות שאשתקד סמך עלי לכן אבקש אותך מאד למלא רצוני בדבר זה, ולהודיעני אם הוא באמת סובר כן בפשיטות ואם לדעתו צריך אני לחזור מהוראה זו.

מבואר בשו"ע או"ח בסוף סי' שצ"ח לענין תחומין בשבת דכל שישבה ואח"כ הוקפה מודדין מן החומה. ועיין במגן אברהם סי' ת"א דצורת הפתח גם כן חשיב לענין זה כישב ולבסוף הוקף. ומעתה כמו שלענין תחומין חשבינן להו כעיר אחת ומודדין מהצורת הפתח, הכא נמי לענין מגילה. שהרי בית החולים הדסה חשיב ודאי מעניני העיר, וכמו שכתב המשנה ברורה בשער הציון [סימן תרפח ס"ק ה] דבעינן: "שהוא משתתף עמו בעניניו", שהרי הוא דבר חיוני בשביל אנשי העיר ואלפי אנשים נוסעים יום יום מהכא להתם ומהתם להכא.[57] ולכן לא ידעתי מה שכולם טוענים דצורת הפתח לא מהני אלא לעשותו רשות היחיד אבל לא לעיר אחת, וכמדומני דבתחומין מוכח שזה כעיר אחת וחשיב כד' אמות.

הרב אויערבך פתח את מכתבו בציון העובדה שהוא נשאל על כך מבית החולים, וכנראה כוונתו לרב רקובסקי, רב בית החולים. ניכר גם שהרב אויערבך איננו שלם עם הוראתו, מאחר שהוא העיד על כך שהוא אישית קרא גם בי"ד באדר בעת שהותו בבית החולים אם כי לא נימק מדוע עשה כן.[58] הוא אף העיד שהיה מוכן לחזור בו מדבריו אם הרב קנייבסקי לא יסכים לדבריו.[59] לא ברור מדוע הרגיש הרב אויערבך צורך לקבל הסכמה לדבריו מהרב קנייבסקי, אולי בשל העובדה

---

[54] הרב שלמה זלמן אויערבך, "קריאת המגילה בביה"ח הדסה עין כרם", שו"ת מנחת שלמה, חלק ב, ירושלים תשנ"ט, סימן נז; מנחת שלמה תנינא, חלקים ב-ג, ירושלים תש"ס, סימן נט. תקציר פסיקה זו: הרב שלמה זלמן אויערבך, הליכות שלמה – פורים, ירושלים תשס"ג, סימן כ, ח-ט, עמ' שנד; היא פורסמה גם ב: הרב שלמה זלמן אויערבך, שלמי מועד (עורך: טוביה פרוינד), ירושלים תשס"ד, עמ' רסד-רסו.

[55] הרב שלמה זלמן אויערבך, הליכות שלמה – פורים (לעיל הערה 54).

[56] להלן נעסוק בטיעוניהם של הרב שטרנבוך והרב גרוסברג.

[57] הרב דב שפירא, שו"ת בני ציון, חלק ג, ירושלים תשנ"ו, עמ' קטז-קיז הוסיף עוד שגם רוב הצוות הרפואי הם תושבי ירושלים.

[58] הרב אליהו נאה, חכו ממתקים – על הרש"ז אויערבך, חלק א, ירושלים תשס"ח, עמ' שכז, כתב שכך היה בשנת תשכ"ג ובשנים שאחרי, אם כי הוא לא ציין עד איזו שנה. אך כשהרב אויערבך נשאל על כך בשנותיו האחרונות (הרב אויערבך נפטר בשנת תשנ"ה-1995), הוא פסק שיש לקרוא רק בט"ו באדר כי נוצר רצף שכונות עד בית חולים עין כרם. כך העיד גם בנו של הרב אויערבך, הרב יהודה לייב אויערבך, שלמי מועד, ירושלים תשס"ד, עמ' רסו.

[59] ממנהיגי היהדות החרדית בארץ. כונה "הסטייפלר" על שם העיירה הורונסטייפל שבה נולד. חיבר סדרת ספרים על מסכתות התלמוד: קהילות יעקב.

שהרב קנייבסקי היה גיסו של הרב אברהם ישעיהו קרליץ, החזון איש, ועמדת הרב אויערבך איננה תואמת את עמדת הרב קרליץ.

עמדת הרב אויערבך התבססה על העתקת עקרונות מהלכות עירוב חצרות של שבת להלכות מגילה. הטיעון של הרב אויערבך היה שגם לעניין מקרא מגילה יש לראות בהיקף צורת הפתח את הגדרת תחום העיר, ובית חולים הדסה עין כרם נמצא בתוך העירוב של ירושלים. הרב אויערבך הקביל את המשמעות של היקף צורת הפתח לעניין שבת להגדרת העיר מבחינה מוניציפאלית, חברתית וכלכלית. בעיר גרים תושבים שמנהלים חיים משותפים בתחומים רבים. בית החולים הדסה משרת את תושבי ירושלים מדי יום ביומו, ועל כן יש לראות אותו כחלק מירושלים גם לעניין זמן מקרא מגילה.[60]

הרב אויערבך ציין לדברי הרב ישראל מאיר הכהן מראדין שהצביע על הקשר בין המקום הסמוך והנראה לבין העיר המוק"ח: "שהוא משתתף עמו בעניניו".[61] דבריו אלו של הרב ישראל הכהן מראדין התבססו על דברי ראשונים שנימקו את תקנת סמוך ונראה לעניין מקרא מגילה בכך שיש קשרים בתחומים מסוימים בין המקום הסמוך או הנראה לבין העיר המוק"ח. הקשר יכול להיות ביטחוני – יכולתם של בני המקום הסמוך והנראה להתגונן בתוך העיר המוק"ח בעת מלחמה, או קשר חברתי וכלכלי. אין מדובר על דרישה או תביעה שיהיה קשר מסוג כלשהו בין העיר המוק"ח לבין הסמוך והנראה לה, אך יש היגיון רב שבין מקומות קרובים יהיו קשרים שונים, במיוחד כשהעיר המוק"ח נחשבת לעיר המרכזית והגדולה, והסמוכים והנראים זקוקים לשירותיה בתחומים שונים. בהקשר זה, עירוב צורת הפתח של שבת משמש סימן ומסגרת לקשר שבין כל אותם הכלולים בתוכו, אך הקשר הממשי הוא בהיותם שותפים באותה מסגרת מוניציפאלית, שירותים, מסחר, ביטחון וכד'. הוא לא דרש שבין הבתים יהיה רצף שהמרחק ביניהם איננו עולה על שבעים אמה ושני שליש האמה, מאחר שבמקום מוקף חומה או מוקף בצורת הפתח, המרחק בין הבתים איננו משנה לעניין הגדרתו כעיר אחת.

הרב אויערבך הרחיב במכתבו בהקבלות להלכות עירוב חצירות, וניתן לקבל את הרושם שכוונתו לומר שעירוב צורת הפתח הוא המגדיר את גבולות העיר. אם כי הוא ציין את העובדה שבית החולים "חשיב ודאי מעניני העיר", גם בלי להתחשב בעובדה שבית החולים נכלל בקו העירוב.

החשיבות והמשקל שהעניק הרב אויערבך לקו העירוב כמסגרת הקובעת שהמקום הוא עיר אחת, גרר גל של תגובות ואי הסכמה. הרב ישראל יעקב קנייבסקי השיב לרב הורביץ את פשר עמדתו בעניין:

> בע"ה אדר תשכ"ד
>
> אני בעניי לא אמרתי הלכה למעשה ובכלל איני ראוי להורות למעשה. אני אמרתי רק שבמושכל ראשון אין הצורת הפתח מועיל לענין לשוי' מוקף חומה. דאטו אם יעשו סביב כל ארץ ישראל צורת הפתח (אשר ע"פ זה יהא לו דין רשות היחיד כמבואר בתוס' עירובין כב ד"ה דלמא) יהפכו כל עיירות שבארץ ישראל מוקפות. וכן כתבתי במכתב לרב

---

[60] כך הסביר את דברי הרב אויערבך, הרב יצחק דרזי, שבות יצחק-פורים, ירושלים תש"ס, עמ' סח-עד. אמיר משיח, "תפיסת הריבונות של מדינת ישראל בפסיקתו של הרב שלמה זלמן אוירבך", פילוסופיה של הלכה (עורך: אבינועם רוזנק), ירושלים תשע"ב, עמ' 115-132, ציין את פסיקתו זו של הרב אויערבך כדוגמה לתפיסה הריבונית שלו את מדינת ישראל. יש להעיר שעמדת הרב אויערבך מבטאת יחס לתחום עירוני ומוניציפאלי ולא ריבוני.

[61] משנה ברורה, שער הציון סימן תרפח ס"ק ה.

גרוסברג, וכל זה דרך הערה ולא ח״ו פסק הלכה, דלכאורה נהיה שהכל רשות היחיד אחד, מ״מ באותו רשות היחיד נמצא שתי עיירות נפרדות.[62]

הרב קנייבסקי לא דרש שהרב אויערבך יחזור בו, אלא העיר הערה עקרונית על עמדה זו. הוא הבין שהרב אויערבך טען שקו העירוב הוא המגדיר את היקף העיר לעניין מקרא מגילה, ועל כך הגיב שלא יתכן שקביעת המקום שקוראים בו מגילה בט״ו באדר יהיה על בסיס קו עירוב חצרות. הוא לא התייחס לעובדה שבית החולים משרת את תושבי ירושלים ״והוא ודאי מעניני העיר״. הוא הקצין בפרשנות עמדתו של הרב אויערבך, על מנת לשלול את הלגיטימיות ולהראות את האבסורד שבעמדה זו. לא הגיוני בעיניו שקיימת אפשרות תיאורטית להקיף את כל ארץ ישראל בעירוב צורת הפתח, ולקבוע שבכל ארץ ישראל יקראו בט״ו באדר בשל כך, אף שהדבר יעיל לעניין מלאכת הוצאה בשבת.

את מכתבו לרב גרוסברג הוא סיים: ״ומ״מ אם לדין יש תשובה ואין צורך להאריך״. גם הוא לא היה שלם עם הערתו, מאחר שניתן להשיב על דבריו.[63] יתכן שהתשובה לטענתו היא שאכן כן. אם יקיפו בעירוב חצרות מרחבים גדולים, אזי בכל המרחב יקראו בט״ו באדר, אם כי הרב אויערבך טען שצריך שיהיה קשר ושותפות בין כל הגרים באותו מרחב. כך יהיה גם ע״פ העמדה הטוענת שיש לקרוא מגילה בט״ו באדר בכל רצף הבתים שהמרחק ביניהם איננו עולה על שבעים אמה ושני שליש האמה. אם יהיה רצף בתים שיגיע עד מרחבים גדולים, אזי בכל המרחב יקראו מגילה בט״ו באדר.

לימים תמצת והבהיר הרב אביגדור נבנצל, תלמידו הקרוב של הרב אויערבך, את עמדת הרב אויערבך ביחס לבית חולים הדסה ושכונות נוספות:

בבית חולים הדסה עין כרם וכן בשאר שכונות ירושלים אדמו״ר זללה״ה (=הרב שלמה זלמן אויערבך) פסק לקרוא מגילה בברכה ביום ט״ו, משום שתושבי המקום משלמים מסים לעירית ירושלים ונהנים משירותיה, ובהא תליא מילתא ולא בעירוב של שבת.[64]

לדבריו, הרב אויערבך ראה בקו עירוב חצרות של שבת ביטוי ומסגרת לקשר המוניציפאלי שבין שכונות העיר, אך הסיבה שבגללה יש לקרוא מגילה בט״ו באדר אינה בשל העירוב עצמו, אלא בשל הקשר המוניציפאלי.[65]

כשהרב שלמה זלמן אויערבך נשאל על זמן מקרא מגילה בעת שהקימו את שכונת רמות, הוא כתב כך:

---

[62] הרב ישראל יעקב קנייבסקי, קריינא דאיגרתא, חלק ב, בני ברק תש״ן, אגרת קה עמ׳ קטו; הרב אברהם הורביץ, אורחות רבינו חלק ג, בני ברק תשנ״א, עמ׳ מ. בספר אורחות רבינו מצולם המכתב בכתב ידו של הרב קנייבסקי. בהמשך מופיע גם המכתב ששלח לרב גרוסברג ברוח הדברים שכתב לרב הורביץ.

[63] הרב יצחק דרזי, שבות יצחק-פורים, ירושלים תש״ס, עמ׳ סה-סח, הביא בשם הרב חיים קנייבסקי שאמר שאביו רק הציף בעיה אך לא הכריע שקו עירוב החצרות אינו יעיל להגדיר המקום המוקף כחלק מהעיר לעניין מקרא מגילה: ״ולענין הלכה כבר הורה זקן מורי חמי [= הרב אלישיב], ואין אחריו ולא כלום״. על עמדותיהם של הרב אלישיב והרב חיים קנייבסקי, ראה שם עמ׳ סא-סד, סח, עה-פח.

[64] הרב אביגדור נבנצל, ביצחק יקרא – סביב המשנה ברורה, חלק ו, ירושלים תשס״ד, דף קנב ע״א. דברים דומים כתב הרב נבנצל לרב אליהו שלזינגר, שו״ת שואלין ודורשין, חלק ב, ירושלים תשנ״ז, עמ׳ רה. הרב משה הררי, מקראי קדש-פורים, ירושלים תשנ״ד, עמ׳ 98, כתב שהרב נבנצל הוסיף ואמר לו בהערת אגב שזו גם טרחה גדולה לקרוא לכל החולים את המגילה שני ימים בי״ד ובט״ו אדר.

[65] בנו של הרב אויערבך, הרב שמואל אויערבך, ״גדר חומת העיר וניקף מחיצות להגדרת העיר בתחומין ובשאר דיני התורה״, בתוך: אפרים אריאל בוקוולד, קרית אריאל, בני ברק תשנ״ח, עמ׳ 9-12, נתן משקל גדול יותר להיקף צורת הפתח כדי להגדיר מקום כעיר אחת. לדבריו, עיר סמוכה לעיר מוק״ח בתוך מרחק מיל, אך הם ״מחולקים בעניניהם וגם צורת הפתח מפסיק, דבטל בזה דין הסמוך לכרך״. משמעות הדבר היא שישובים בעוטף ירושלים שלהם עירוב בפני עצמם, לא יוגדרו כחלק מירושלים. בעניין זה ראה לקמן פרק ח.

> כל השכונות השייכות לכרך בעניני העיר כגון מסים וארנוניות וכד׳, נידונות ככרך, ולכן כל שכונות ירושלים אף המרוחקות כשכונת רמות וכד׳, נוהגים בהם דיני פורים בט״ו ולא בי״ד.[66]

הוא לא הזכיר את קיום עירוב חצרות כתנאי, מאחר שבשנים הראשונות העירוב שהקיף את שכונת רמות לא היה מחובר עם העירוב של כל שכונות ירושלים. אך כאמור, הקריטריון הקובע הוא העובדה שמדובר באותה עיר מבחינה מוניציפאלית, ולזה הוא התכוון כשנשאל על זמן מקרא מגילה בבית החולים הדסה עין כרם. מאחר שבית החולים נכלל בעירוב של ירושלים, הוא צירף עובדה זו כנתון המלמד על כך שבית החולים הוא חלק מהעיר.

כאמור, הרב אויערבך פרסם בהרחבה את נימוקיו לקראת פורים תשכ״ד (1964). עמדה דומה לזו שביטא הרב אויערבך, הביע גם הרב עובדיה הדאיה.[67] הוא כתב את התשובה בכ׳ באייר תשכ״ג, קצת למעלה מחודשיים לאחר פורים של אותה שנה, ובה פרסם פסק הלכה באשר לבית חולים הדסה עין כרם. לא ברור מה הניע אותו לכתוב תשובה בעניין. לדבריו, בית דין שבכל מקום קובעים ע״פ הבנתם עד היכן יש צורך להקיף את העיר לעניין מלאכת הוצאה בשבת:

> ומכיון שהרשות נתונה לבית דין של הדור לתקן לפי ראות עיניהם לפי המצב להחשיב על ידי העיבור דעיבור לעיר אחת, אם כן הוא הדין כאשר בית הדין מתקן עירוב מהעיר עד המקום שנראה בעיניו להחשיבו כעיר אחת לענין שבת, הוא הדין דנחשב כעיר אחת לענין מקרא מגילה, מכיוון שעל ידי העירוב נעשה כסמוך... ובפרט לפי דברינו דאפילו המקום רחוק הרבה, הרי הם משתתפים בכל עניניהם, במשא ומתן, במשפטים, בהגנה וכדומה עם הכרך, ובפרט בית החולים יש לו קשרים הדוקים עם כל בתי החולים של העיר, ועם כל הנוגעים בדבר שרובם ככולם הם נמצאים בתוך העיר, הרי ודאי שנחשבים כעיר אחת ממש עם ירושלים, ואף ביום השבת לא נפסק הקשר של עוברים ושבים גם לחרדים ע״י תיקון העירוב.[68]

לדברי הרב הדאיה, חכמי כל דור יכולים לתקן לפי ראות עיניהם כללים הלכתיים על פיהם יוגדר היקף עיר לעניין מקרא מגילה. יש לראות את שכונות ירושלים כעיר אחת, כשתקנתם המחודשת היא שקו עירוב החצרות משמש סימן חיצוני לתחום העיר לעניין הגדרת המקום שבו יקראו מגילה בט״ו באדר. העובדה שירושלים התרחבה מחוץ לשטח שהיה בימות יב״ן, מחייבת להגדיר מחדש את תחומיה, ולדבריו, במקרה זה כשם שלעניין הלכות שבת אין רואים את תחומה רק בשטח המוק״ח שמימות יב״ן אלא על בסיס עירוב החצרות, כך יש לנהוג גם ביחס להגדרת עיר לעניין מקרא מגילה. במקרה זה אכן מדובר באותה עיר מבחינה מוניציפאלית, השירותים הכלכליים, הציבוריים והרפואיים משותפים, ועל כן יש לראותם כעיר אחת גם לעניין מקרא מגילה.

לא הכל הסכימו לקביעה שעירוב צורת הפתח של עיר לעניין שבת הוא ביטוי להגדרת גבולות העיר לעניין מקרא מגילה. הרב ישראל זאב מינצברג פרסם דברים בענין זה בשנת תשכ״ב (1962), עוד לפני שנידון מעמדו של בית חולים הדסה עין כרם. הוא לא הגיב להצעה מסוימת או ביחס לרב פלוני שטען כך, אך יתכן שבשיחות בע״פ בין רבני ירושלים דובר על כך:

---

[66] הרב שלמה זלמן אויערבך, הליכות שלמה-פורים (עורכים: י׳ טרגר וא׳ אוירבך), ירושלים תש״ס, עמ׳ שנג.

[67] הרב הדאיה שימש כראש ישיבת המקובלים בית אל בירושלים, ודיין בבית הדין הגדול. נפטר בשנת תשכ״ט (1969).

[68] הרב עובדיה הדאיה, ״קריאת המגילה בבית חולים״, שבילין, ח-ט (תשרי תשכ״ה), עמ׳ סד-סו; הנ״ל, שו״ת ישכיל עבדי, חלק ז, ירושלים תשמ״ב, השמטות, סימן יג.

והשכונות הרחוקות ביותר שדינם לקרות בי״ד, לא מועיל בהם כשיסדרו את חוטי העירוב של העיר עד לאחר שכונות אילו. ואף שבדין השבת אפשר להכניסם, מ״מ בדין המגילה אינם נקראים על ידי זה סמוכין.[69]

הרב מינצברג לא נימק מדוע עירוב צורת הפתח הצמוד לעיר המוק״ח איננו יעיל להגדיר את המקום כעיר אחת.

הרב אויערבך הזכיר במכתב שבו נימק את פסיקתו, כמה שמות של רבנים המתנגדים לדבריו, כמו הרב משה שטרנבוך,[70] הרב יעקב ישראל קנייבסקי[71] והרב חנוך זונדל גרוסברג.[72] לרשימה זו ניתן לצרף גם את גם הרב יקותיאל יהודה הלברשטאם.[73]

להלן טענות והתנגדויות לעמדה הרואה בעירוב צורת הפתח של שבת חלק משמעותי בעיצוב הגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה, והתגובות והתשובות להן. המכנה המשותף של המתנגדים לעמדה זו הוא שהם הבינו את כוונת הרב אויערבך והתומכים בעמדתו, שיש להחיל לחלוטין את הלכות עירוב חצרות של שבת על מקום מחוץ לעיר המוק״ח כדי להגדיר מקום מסוים כסמוך למוק״ח מימות יב״ן. כאמור, להבנתנו לא זו היתה כוונתו. הדבר הקובע הוא היות המקום עיר אחת מבחינה מוניציפאלית, בעוד שעירוב צורת הפתח רק מסמן את היקף השטח, אך לא קיומו של עירוב צורת הפתח הוא הקובע.

[א] היקף צורת הפתח קרוע- טענה אחת היתה שאם הגדרת היקף המקום שבו יקראו מגילה בט״ו באדר תלויה בהיקף קו עירוב החצרות, אזי כשם שאם חוטי העירוב המרכיבים את צורת הפתח נקרעו ולא ניתן לטלטל בשבת מרשות היחיד לכרמלית, כך לא יהיה ניתן להגדיר את המקום כחלק מהעיר לעניין מקרא מגילה. על טענות אלו השיב הרב אויערבך:

...ומה שהם טוענים וכי אם יקרע העירוב ישתנה הדין, חוץ ממה דלאו טענה היא כלל, נראה דיתכן דכיון שבדרך כלל הקיפו את המקום בצורת הפתח מפני שבני העיר רגילים לילך שם גם בשבתות וימים טובים, לכן אף אם אירע שנקרע ממש העירוב, מ״מ אם עומדים לתקנו יתכן שלענין נידון דידן שפיר חשיב כעיר אחת גם בשעה שהעירוב קרוע.

ואף אם אין סומכין ומחמירים לא לסמוך על צורת הפתח, היינו דמדרבנן צריכים להחמיר, אבל מדאורייתא שפיר מהני לעשותו כרשות היחיד, וממילא חשיב כעיר אחת לענין מגילה.[74]

---

[69] הסכמה לספרו של הרב אלעזר בריזל, כרכין המוקפין חומה, ירושלים תשכ״ב, עמ׳ ג; הנ״ל, ירושלים תשס״א, עמ׳ נד. במהדורת ירושלים תשס״א, כתב שם הרב בריזל שאת הדברים האלה אמר הרב מינצברג בשמו ולא בשם הרב שניאור זלמן פראדקין, המוזכר שם בפסקה לפני כן. הרב מינצברג שימש כראב״ד לעדת החסידים בעיר העתיקה בירושלים, נפטר בירושלים בי״ז באדר ב׳ תשכ״ב. תאריך המכתב המובא להלן הוא כ׳ בשבט תשכ״ב. הוא נפטר כחודשיים לאחר כתיבת מכתבו זה.

[70] הרב משה שטרנבוך, מועדים וזמנים השלם, חלק ב, ירושלים תשכ״ו, סימן קפה, עמ׳ קעג. במקומות נוספים התבטא הרב שטרנבוך נגד עמדתו של הרב אויערבך: שו״ת תשובות והנהגות, חלק ב, ירושלים תשמ״ט, סי׳ שמז, עמ׳ רצד-רצה; שו״ת תשובות והנהגות, חלק ג, ירושלים תשנ״ז, סי׳ רלד, עמ׳ רנג.

[71] הרב ישראל יעקב קנייבסקי, קריינא דאיגרתא, חלק ב, בני ברק תש״ן, אגרת קה עמ׳ קטו; הנ״ל, אורחות רבינו חלק ג, בני ברק תשנ״א, עמ׳ לט-מ. במכתב התשובה של הרב קנייבסקי לרב אויערבך הוא כתב שהוא לא התכוון לפסוק הלכה למעשה אלא רק להעיר על הפסק.

[72] הרב חנוך זונדל גרוסברג, ״אם טבריה דינה כמוקפת חומה לענין קריאת מגילה״, נעם, ז (תשכ״ד), עמ׳ צז-צט, מציין שמות של רבנים נוספים שלטענתו הסכימו לדבריו שקיומו של עירוב צורת הפתח איננו יעיל להגדיר מקום מוקף כעיר אחת: הרב פנחס אפשטיין והרב אליעזר וולדינברג. הוא כתב כמה פעמים נגד הסתמכות על העירוב: ״אם טבריה דינה כמוקפת חומה לענין קריאת מגילה״, נעם, ח (תשכ״ה), עמ׳ רסז-רסט; ״אם עירוב מועיל לשוותו לסמוך לענין מקרא מגילה״, נעם, ט (תשכ״ו), עמ׳ שסט-שעא; ״בדין עירוב לענין מגילה״, נעם, יא (תשכ״ח), עמ׳ רג; אגרת הפורים השנית, ירושלים תשל״ו, עמ׳ כט.

[73] הרב יקותיאל יהודה הלברשטאם, שו״ת דברי יציב חלק אורח חיים סימן רצה. הרב הלברשטאם היה האדמו״ר מצאנז, והוא שלל בשנת תשכ״ו את ההסתמכות על העירוב כשעסק בשאלת מעמדה של שכונת קרית צאנז לעניין מקרא מגילה.

לדברי הרב אויערבך, הטענה שאי אפשר לסמוך על עירוב צורת הפתח לעניין מקרא מגילה מחשש שייקרע: "לאו טענה היא כלל", מאחר שבדרך כלל העירוב תקין, ויש סבירות רבה שיתקנו אותו במהירות כדי שההמון יוכלו לטלטל בתוך היקף העירוב. משמעות דבריו היא שהעירוב הוא רק סימן, ביטוי מסגרתי שמסייע להגדיר את תחומי העיר, ואין כוונתו לטעון שחוטי העירוב הם היוצרים את החיבור בין השכונות לעניין מקרא מגילה. ולכן גם אם העירוב קרוע, ולא ניתן להיעזר בו כדי לטלטל מרשות לרשות בשבת, בכל זאת עצם קיומו מלמד על תחום העיר והוא יעיל כדי להגדיר את מרחב העיר לעניין מקרא מגילה גם אם העירוב קרוע.[75]

[ב] יש שאינם משתמשים בהיקף צורת הפתח- טענה נוספת היתה שיש המחמירים שאינם סומכים על עירוב צורת הפתח בשבת בשל הנמקות הלכתיות השוללות את יעילותו והם אינם מטלטלים בשבת במקום שמוקף בעירוב חצרות.[76] גם אם מדובר על מיעוט שנוהג כך, הם ייאלצו לקרוא מגילה ביי"ד באדר: "ואין לך גיחוך גדול מזה, ואין לך לא תתגודדו גדול יותר בבית אחד".[77] מכאן שאם העירוב היה עונה על כל הדרישות ההלכתיות ע"פ כל השיטות אף המחמירות ביותר, אזי היה ניתן לסמוך על העירוב כמגדיר את היקף השטח בו יקראו הט"ו באדר.

על טענה זו השיב הרב אויערבך שאמנם מדרבנן יש מקום להחמיר ולא להסתמך על עירוב צורת הפתח במצבים שבהם חכמים קבעו שמחיצות מסוימות פסולות, אך מדאורייתא עירוב צורת הפתח מועיל לעשות את העיר כרשות אחת, ולכן יש לראות מקום שמוקף בצורת הפתח כעיר אחת לעניין מקרא מגילה. תשובה זו היא טיעון הלכתי שעל פיו עירוב צורת הפתח הוא היוצר את ההגדרה של עיר אחת. במקום שלא יציבו עירוב חצרות, לא יהיה ניתן להגדיר את היקף העיר.

הרב עובדיה הדאיה הגיב באופן חריף יותר לטענה זו:

> האם אלה החרדים הם כולי עלמא? והאם בשביל החרדים האלה יתבטל הקשר הכללי שיש בין שני המקומות? ... לא משום מיעוטא דמיעוטא יתבטל דין סמוך.[78]

טענת הרב הדאיה היא חברתית. מיעוט מסוים שאיננו סומך על עירוב צורת הפתח מסיבות הלכתיות שונות, לא יכול לקבוע את הנורמה של הרוב הרואים בעירוב צורת הפתח עירוב תקין.[79]

[ג] היקף צורת הפתח לא נזכר בהקשר להלכות מקרא מגילה- טענה אחרת היתה שבדברי תנאים ואמוראים לא מוזכרת כלל האפשרות להגדיר עיר אחת על בסיס עירוב צורת הפתח לעניין מקרא מגילה: "ומאן יימר לן דמהני למגילה שעיקרה מדברי קבלה, וגם מסתברא שתיקנו רק להוצאה

---

[74] לעיל הע' 54.

[75] דברים דומים גם בשמו של הרב יוסף שלום אלישיב, מופיע אצל: הרב יצחק דרזי, שבות יצחק, ירושלים תש"ס, עמ' סג-סד.

[76] לדבריהם, הרחובות שבמקומותינו רחבים ט"ז אמה, וכיון שכך הרחובות בערים כיום מוגדרים כרשות הרבים. אחרים טוענים שהגדרת רשות הרבים היא רוחב 16 אמה ומעבר של שישים ריבוא אנשים בממוצע בכל יום. ראה: שולחן ערוך אורח חיים סימן שמה:ז, ובמפרשים שם.

[77] הרב חנוך זונדל גרוסברג, "אם טבריה דינה כמוקפת חומה לענין קריאת מגילה", נעם, ז (תשכ"ד), עמ' צב-צט; הנ"ל, "בדין עירוב לענין מגילה", נעם, יא (תשכ"ח), עמ' רג; הרב אליהו שלזינגר, שו"ת שואלין ודורשין, חלק ב, ירושלים תשנ"ז, עמ' קצד-קצה, מונה רשימה ארוכה של פרטי הלכות בהלכות עירוב שאינם מוסכמים על הכל, ומסקנתו היא: "הרי דאפילו לענין שבת אין העירוב שלנו מוסכם לדעת כולם, והבו דלא להוסיף עלייהו ולהפוך את העירוב שיעשה את הכל לרשות אחת את העיר ואת הכרך".

[78] לעיל הע' 68.

[79] הרב אלעזר בריזל תמך במשך שנים רבות בעמדה שלפיה עירוב צורת הפתח שנעשה במחיצות מועילות לפי כל הדעות ועל הצד הטוב ביותר, יכול לסייע בהגדרת היקף השטח שבו יש לקרוא מגילה בט"ו באדר, יחד עם העובדה שיש רצף בתים ועד מרחב מיל מקצה הבית האחרון שברצף. אך הרב יצחק וייס, שו"ת מנחת יצחק חלק ח סימן סב, הוכיח לו שהעירוב לקוי, ועל כן חזר בו. ראה: הרב אלעזר בריזל, "קונטרס בעניני עירובין", בתוך פירושו לספר האגודה – סדר מועד, ירושלים תשכ"ו, עמ' ריג; הנ"ל, מקור בהלכה, ירושלים תשמ"ח, עמ' קלט-קנג; הנ"ל, "זמן קריאת המגילה בשכונות הסמוכות לכרך", בית אהרן וישראל, לט (תשנ"ב), עמ' פד-פה; הנ"ל, כרכין המוקפין חומה, ירושלים תשס"א, עמ' סז.

ותחומין וכד׳ ולא למגילה״.[80] לא רק זאת, הייעוד של עירוב חצרות שונה מהנדרש בהלכות מגילה כדי לראות מקום סמוך לעיר מוק״ח כעיר אחת. עירוב חצרות מגדיר את המקום המוקף בעירוב כרשות יחיד אחת והדבר מאפשר לטלטל בשבת בתוך אותה רשות, אך העירוב איננו מגדיר את המקום כעיר אחת. בעוד שלעניין מקרא מגילה הגדרת מקום כסמוך היא המחברת בין חלקי העיר ומעניקה לסמוך ולנסמך מעמד של עיר אחת. אין כל משמעות לקשר כלכלי ולשירותים משותפים בין מקום שמרוחק למעלה ממרחב מיל מהכרך לבין הכרך עצמו. אם עירוב חצרות לא יעיל במצב כזה ואין אפשרות להקיף את המקום בעירוב חצרות כדי לטלטל בשבת, בוודאי שאינו יעיל להגדיר את המקום כעיר אחת לעניין מקרא מגילה.[81]

טענה זו נכונה גם כלפי עמדות אחרות שלפיהן ברצף הבתים שצמודים לעיר המוק״ח יש לקרוא מגילה בט״ו באדר. גם אפשרות זו אינה נזכרת כלל בדברי תנאים ואמוראים בהקשר להיקף השטח שבו יש לקרוא מגילה בט״ו באדר. המציאות האורבאנית והמוניציפאלית בירושלים החדשה היא שהביאה את הפוסקים ומורי ההלכה להתאים הגדרות מתחומי הלכה אחרים להלכות מקרא מגילה. בעבר נקבעו גבולות עיר מוק״ח על פי היקף החומה, ואליה צירפו את המתגוררים במרחב מיל מחוץ עיר המוק״ח, בהנחה שהם אינם שייכים ישירות למתגוררים בתוך החומה. אך משהחלה בנייה מסיבית בירושלים מחוץ לחומה, והמתגוררים מחוץ לחומה נחשבים לתושבי ירושלים, או אז הציעו הפוסקים כללי הלכה אחרים כדי לקבוע היכן יקראו מגילה בעיר החדשה.

לא רק זאת, אם הפוסקים ביקשו להעתיק תובנות מתחומי הלכה אחרים כדי לקבוע את היקף גבולותיה של עיר שחלק ממנה מוקף חומה מימות יב״ן ובה יקראו מגילה בט״ו באדר, במובן מסוים יש יתרון מסוים להגדרת מקום על בסיס קו עירוב צורת הפתח מאשר להגדרת מקום כזה על בסיס רצף בתים. עירוב צורת הפתח בהלכות שבת מגדיר מקום כרשות יחיד אחת שבה ניתן לטלטל בשבת. בעוד שרצף בתים שהמרחק ביניהם איננו עולה על שבעים אמה ושני שליש האמה, מגדיר את מרחב השטח שמקצהו ניתן ללכת בשבת עוד אלפיים אמה. אבל אין בו אמירה משמעותית ביחס למרחב שבו יש רצף בתים.

ז. זמן מקרא מגילה בבית חולים הדסה עין כרם

כאמור, היו רבנים שהתנגדו להגדיר סמוך לעניין מקרא מגילה על בסיס הקשר המוניציפאלי או היקף עירוב חצרות, ומבחינתם הקריטריון הקובע הוא רצף אורבאני עד לחומה. המכנה המשותף של המתנגדים הוא שהם הבינו שלדברי הרב אויערבך קו עירוב החצרות עצמו הוא הקובע את גבולות העיר, והם התעלמו מכך שמדובר על ביטוי מסגרתי וחיצוני, ואין כוונה להתאים לחלוטין בין הלכות עירוב חצרות של שבת לבין הלכות מקרא מגילה. בתשובתו של הרב אויערבך הדבר לא מודגש דיו ובצורה ברורה, ויתכן שזו הסיבה שרבים התנגדו וטענו שעירוב צורת הפתח של שבת איננו יכול לסייע כלל בעיצוב השיקולים להגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה.

רב בית החולים הרב יעקב רקובסקי כתב שמאז הדיון בדבר קריאת המגילה בבי״ח הדסה עין כרם בשנת תשכ״ד (1964), הוא הורה לקרוא בט״ו באדר בלבד. כמו כן, במשך השנים נוצר רצף

---

[80] הרב שטרנבוך, לעיל הערה 70.

[81] כך טען הרב חנוך זונדל גרוסברג, ״אם עירוב מועיל לשוותו לסמוך לענין מקרא מגילה?״, נעם, ט (תשכ״ו), עמ׳ שסט-שעא. הוא חזר על עיקרון זה גם במאמריו האחרים המצוינים לעיל בהערה 77.

בתים מהשכונות הסמוכות לעיר העתיקה עד לבי״ח הדסה, ועל כן בבית החולים יש לקרוא בט״ו באדר בלבד.[82]

אך היו שהורו אחרת. הרב משה שטרנבוך כתב שבשנת תשכ״ד (1964) הוא פרסם מודעות בעיתונים ובהן הורה לקרוא מגילה בבית חולים הדסה בי״ד באדר בלבד, ומי שרוצה להחמיר יקרא גם בט״ו באדר ללא ברכה. הוא הוסיף שבכל שנה יש לבדוק אם יש רצף בתים ואז יש לקרוא בט״ו באדר בלבד.[83] הרב יצחק וייס סיפר שהרב דוד יונגרייז שכב בבי״ח הדסה וקרא מגילה בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה.[84] הרב יונגרייז נפטר בשנת תשל״ב (1972), ולא ידוע באיזה שנה שכב בבית החולים בימי הפורים.

כאמור, במשך השנים נוצר רצף בתים ועובדה זו דיה כדי להכריע באופן סופי ומוחלט שבבית החולים הדסה עין כרם יש לקרוא מגילה בט״ו באדר בלבד. אך הרב יהודה נקי, מבאי ביתו של הרב עובדיה יוסף, העיד בשנת תשס״ז (2007) שהוא שאל את הרב עובדיה יוסף על זמן מקרא מגילה בבית החולים הדסה. הרב יוסף שאלו, מה עשו עד היום? והוא השיב שאינו יודע, אך נאמר לו שהרב יוסף שלום אלישיב מורה לקרוא בי״ד באדר, ושיש לפחות מרחק של מאה-מאתים מטר מהבית האחרון, ועל כך אמר הרב יוסף: ״אם כן יעשו בי״ד״.[85] עדות זו בשמו של הרב אלישיב אינה תואמת את הכרעתו במסגרת ועדת הבדיקה בשנת תשכ״ד (1964), שקבעה כבר אז שבבית חולים הדסה יש לקרוא מגילה בט״ו באדר בשל העובדה שבית החולים נכלל בעירוב צורת הפתח. הנתונים העקרוניים לא השתנו, ואדרבה נוצר רצף אורבאני משכונות ירושלים לכיוון בית החולים. אפשר לבדוק את המרחק, אפשר גם לבדוק מה היה המנהג במשך עשרות שנים בבית החולים מאז שעלה הנושא לדיון, ואפשר גם לשאול ישירות את הרב אלישיב מה דעתו בעניין, ואם היא השתנתה.[86]

סיכום

הרב קרליץ והרב פרנק היו דמויות דומיננטיות ומשמעותיות מאוד בין פוסקי ההלכה בארץ בשנות ה-50 וה-60, (הרב קרליץ נפטר בשנת תשי״ד-1953; הרב פרנק בשנת תשכ״א-1961). לדבריהם

---

[82] הרב יעקב רקובסקי, ״זמן קריאת המגילה בבית חולים הדסה עין כרם״, ארוכת בת עמי, חלק ו, ירושלים תשס״ה, עמ׳ 283-284. הרב רקובסקי שימש רב המרכזים הרפואיים הדסה מיום הקמת בית החולים בעין כרם. הוא נפטר בי״ט טבת תשע״ב, בשנת סיום המחקר. הרב רקובסקי ציין שכך היתה גם דעתו של הרב משה פיינשטיין ששכונה הסמוכה לשכונות סמוכות אחרות, יש לקרוא מגילה בט״ו באדר. לא מוכרת לי תשובה של הרב פיינשטיין בגדרי סמוך. הרב רקובסקי כתב עוד שבשנת תשנ״ז היה מי שבדק ומצא שיש רצף בין הדסה לבית וגן וקרית יובל דרך עין כרם, ולכן אין לקרוא בבי״ח הדסה עין כרם בי״ד באדר אלא בט״ו באדר בלבד. אולי כוונתו לדברים שכתב הרב ישראל מאיר לאו, ״פורים בשכונות ירושלים החדשות״, כנס לתורה שבע״פ, לח (תשנ״ז), עמ׳ מז, מט. הרב לאו פרסם את הדברים שוב בספרו: שו״ת יחל ישראל חלק ג, ירושלים תשס״ג, סימן לז.

[83] הרב משה שטרנבוך, מועדים וזמנים השלם, חלק ב, ירושלים תשכ״ו, סימן קפה, עמ׳ קעג. לדבריו יתכן שגם בשכונת עין כרם יש לקרוא רק בי״ד באדר.

[84] הרב יצחק וייס, שו״ת מנחת יצחק, חלק ח,ירושלים תשמ״ג, סימן סב.

[85] הרב יהודה נקי, מעין אומר, חלק ג, ירושלים תשס״ז, עמ׳ רסט.

[86] פוסקים אחרים שעסקו בשאלת זמן מקרא מגילה בבית החולים עין כרם טענו שיש לקרוא בה בט״ו באדר. הרב ישראל מאיר לאו (לעיל הע׳ 82) חזר על העיקרון שקבע מורו הרב אויערבך, שבית החולים הדסה עין כרם וכן שכונת עין כרם, שייכים מוניציפאלית לירושלים. הרב זאב דב סלונים, ״זמן קריאת המגילה בבי״ח הדסה״, שו״ת שערי הלכה, חלק א, ירושלים תשל״ח, עמ׳ פט, טען בשם הרב צבי פסח פרנק שבית החולים סמוך בתוך מיל לשכונות ירושלים. הרב אברהם יוסף, אתר כיפה, י״א באדר תש״ע http://www.kipa.co.il/ask/ – 43k נשאל על קריאת מגילה בבית חולים עין כרם. לדבריו: ״כיום הדסה מחוברת לירושלים והקריאה שם היא כירושלים. יתכן שאני טועה, לכן אסייג את דברי וכדאי לבדוק אם אכן יש חיבור בתים עד קרוב להדסה. ואם אין חיבור לירושלים, עליה לקיים את המצות כדין הפרזים בי״ד. ואפשר לקרוא בירושלים בי״ד עם ברכה למי שיוצא מירושלים באותו הלילה״.

הגדרת סמוך היא עד מיל מהעיר המוק"ח. ברצף הבתים שנבנו מהעיר המוק"ח יש לקרוא בט"ו באדר בהיותה עיר אחת אף ללא צורך להגדירה כמקום סמוך לעניין מקרא מגילה.

עמדה זו נשארה צמודה להלכה הייחודית שנאמרה בהלכות מגילה, שגדר סמוך הוא עד מיל מהכרך המוק"ח, ואילו המציאות האורבאנית החדשה בירושלים איננה זקוקה לאימוץ ההגדרות הייחודיות של הלכות מגילה, מאחר שכל מקום שמתרחב בבניין בתים ושכונות נחשב לאותו מקום, ועל כן יש להחיל עליו את אותן הלכות. העובדה שהרב פרנק והרב קרליץ הם שהביעו עמדה זו, היתה כנראה מרכיב משמעותי באימוצה אז וגם אחר כך ע"י פוסקים אחרים בשנים הבאות.[87]

הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי הביע את דעתו שיש לקרוא מגילה בט"ו באדר מחוץ לחומה רק במרחב מיל ממנה ולא יותר. הוא ביטא זאת מדי שנה בשנה בלוח לארץ ישראל שהוציא מאז שנת תרס"ה (1905). בפרק זמן זה שאנו עוסקים בו הוא הרחיב בהסברת עמדתו, כשהטיעון המרכזי היה שאין בסיס בסוגיות התלמודים ובמפרשים לכל התובנות האחרות, וחכמים לא ביקשו להגדיר את היקף שטח העיר או המקום שנבנה מחוץ לחומה. מטרת התקנה היתה להעמיד במרכז את העיר המוק"ח ע"י יצירת מעגל היקפי שרוחבו מיל, שגם שם יקראו מגילה בט"ו באדר. הוא היה מודע לעובדה שהוא בעמדת מיעוט ושבשכונות הרחוקות מהעיר המוק"ח יותר ממקום מגוריו, קוראים מגילה בט"ו באדר. עובדה זו אילצה אותו להתחשב בדבר כדי שלא יווצר מצב שהוא והתומכים בו עוברים על איסור "לא תתגודדו". לכן קבע סדר מורכב של מקרא מגילה בי"ד ובט"ו באדר בבית הכנסת בשכונת עץ חיים שבה התגורר.

עמדת הרימ"ט לא השפיעה על התנהלות תושבי השכונות בירושלים ועל רבנים אחרים שעסקו בסוגיה זו, אך דבריו עוררו דיון ואילצו את החולקים עליו לנמק מדוע הם לא קיבלו את עמדתו. ובכל זאת, אף שכמעט בכל שכונות ירושלים החדשה קראו מגילה בט"ו באדר, במקום אחד שנמצא כיום במקום מרכזי בעיר, קראו מגילה גם בי"ד באדר.

בפרק זמן זה שאנו עוסקים בו, לא נשמעה כמעט פסיקה המורה שיש להוסיף מרחב מיל מרצף הבתים הצמודים לכרך ללא הפסק שבעים אמה ושני שליש האמה כפי שהיה מקובל על חלק ממורי ההוראה בירושלים בסוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20 (לעיל פרק ד). התמונה הכוללת היא שתושבי ירושלים שהתגוררו בשכונות שבנויות ברצף אורבאני עד העיר המוק"ח, קיבלו תמיכה חזקה לתחושותיהם ורצונם לראות את עצמם כירושלמיים לכל דבר, ולא רק לעניין זמן מקרא מגילה. ראיית השכונות והכרך המוק"ח כעיר אחת, "כד' אמות", העצים את תחושת המראה הניכר לכל לפיה ירושלים העתיקה על כל המעלות והמשמעויות הערכיות וההיסטוריות שבה, מתרחבת ומתפשטת.

השכונות החדשות שנבנו מחוץ לחומת העיר העתיקה היו שייכות מוניציפאלית לעיר ירושלים, ומדובר על עיר אחת לכל דבר. בנתון זה כבר התחשבו פוסקים בשנים קודמות, אם כי מבחינתם נתון זה היה רק תוספת להנמקה העיקרית מדוע יש לקרוא מגילה בעיר החדשה בט"ו באדר. רצף אורבאני שהמרחק בין בית לבית איננו עולה על שבעים אמה ושני שליש האמה, ונוסף לעובדה שמדובר על עיר שיש לה מסגרת מוניציפאלית אחת, זו היתה הנוסחה לקביעה שבמקום זה יש לקרוא בט"ו באדר.

---

[87] על הסוברים כעמדת הרב קרליץ והרב פרנק, ראה: הרב איסר יהודה אונטרמן, "זמן קריאת המגילה בבי"ח הדסה", שו"ת שבט מיהודה, חלק ב, ירושלים תשנ"ג, סימן נא; הרב חנוך זונדל גרוסברג, "אם טבריה דינה כמוקפת חומה לענין קריאת מגילה", נעם, ז (תשכ"ד), עמ' צו-צז.

ע״פ העמדה שהציע הרב שלמה זלמן אויערבך, מה שקובע את היקף השטח שבו יקראו מגילה בט״ו באדר הוא המסגרת המוניציפאלית, כשקו עירוב החצרות של שבת יכול לסייע בהגדרת גבולות השטח. רבים חלקו על תובנה זו, ותמכו בעמדות המוכרות משנים עברו שהתבססו על התאמות מהלכות עירוב תחום של שבת. ההתמקדות של המתנגדים היתה בניסיון להקביל באופן מוחלט בין הלכות עירוב חצרות להלכות מגילה: לא הכל סומכים על עירוב צורת הפתח, יתכן שהוא ייקרע, ועירוב חצרות הוא דין ייחודי להלכות שבת בלבד. בעוד שהרב אויערבך טען שעירוב צורת הפתח משמש רק סימן להגדרת גבולות העיר, ואין צורך להקביל לחלוטין בין ההלכות הייחודיות של עירוב חצרות להלכות מגילה. העירוב איננו המחבר בין חלקי העיר ועושה אותם עיר אחת, הקשר המוניציפאלי הוא הקובע שמדובר באותה העיר.

ניתן לראות את הוויכוח בין הדעות השונות בשאלה מה המשמעות של היקף צורת הפתח לענין הגדרת מקום כחלק מעיר מוק״ח. האם קו היקף צורת הפתח היא הסיבה הקובעת והמגדירה את היקף שטח העיר, או שהמסגרת המוניציפאלית היא זו שקובעת בעוד שקו עירוב החצרות הוא רק סימן לדבר. זווית אחרת לוויכוח בין העמדות השונות הוא האם נכון להתאים בין הלכות מגילה להלכות עירוב חצרות. זאת מאחר שלא בכל מקום יש עירוב חצרות, העירוב יכול להיקרע, ויש שאינם סומכים עליו כלל מסיבות הלכתיות שונות. המתנגדים לא ראו בעירוב צורת הפתח דגם יעיל על מנת להגדיר את היקפה של עיר הצמודה לעיר מוק״ח, בעוד שמציע ההצעה הרב שלמה זלמן אויערבך ביקש לראות בעירוב צורת הפתח רק מסגרת חיצונית המגדירה עיר מוקפת חומה, אך לא ביקש להתאים לחלוטין את הלכות מגילה להלכות עירוב חצרות.

הרב שלמה זלמן אויערבך והרב שלום יוסף אלישיב טענו כך גם לאחר שנים, בעת שנבנו שכונות חדשות בירושלים לאחר מלחמת ששת הימים. אז הסתבר שהרב אלישיב, שלא נימק כאן את עמדתו בצורה ברורה, אף שהיה מחברי הוועדה שפסקו ביחס לבית חולים עין כרם, אכן מבקש להקביל במידת האפשר בין הלכות עירוב צורת הפתח לבין הלכות מגילה.

ו. התמודדות הפוסקים במעמדה של ירושלים החדשה בעת שהיא נותקה מהעיר העתיקה (תש"ט-תשכ"ז, 1949-1967)

מבוא

ב"ט באייר תש"ח (28.5.1948) נכבשה העיר העתיקה של ירושלים בידי כוחות משולבים של ערבים בלתי סדירים והלגיון הערבי הירדני. הלוחמים היהודים שהגנו על הרובע היהודי נפלו בשבי, והתושבים האזרחים פונו לעיר החדשה.

לקראת פורים תש"ט, הפורים הראשון בירושלים החדשה שנותקה מהעיר העתיקה, ועשרה חודשים לאחר נפילת העיר העתיקה, דנו רבנים בשאלה באיזה תאריך יש לקרוא מגילה בירושלים החדשה, אם העובדה שאין מי שיקרא מגילה בעיר העתיקה, משנה את זמן מקרא מגילה בעיר החדשה. לא ברור מי היה הראשון שהעלה את הבעיה, אך כנראה שהרבנים החלו לדון בדבר בימים הסמוכים לחג הפורים. בעניין זה עסקו הרבנים הראשיים לישראל באותם ימים הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל והרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, וכן הרב הראשי לירושלים הרב צבי פסח פרנק, ורבנים נוספים. הם פסקו שיש להמשיך לקרוא מגילה בט"ו באדר ונימקו את דעתם בסיבות מגוונות. גם הבד"ץ של העדה החרדית הורה לקרוא בט"ו באדר. זו היתה גם הנורמה שהתקבלה בירושלים החדשה. רבנים רבים, וכן הציבור הרחב, רצו להמשיך להיות חלק מירושלים בעניין זה.

אמנם הרב יצחק זאב סולוביצ'יק, הרב מבריסק, התלבט וקרא מגילה גם ב"ד באדר ללא ברכה, אך הוא ואולי עוד כמה בודדים היו חריגים. כך עברו שש עשרה שנים עד שלקראת פורים תשכ"ד (1964) פרסם הרב משה שטרנבוך שיש לקרוא מגילה גם ב"ד באדר ללא ברכה, והרב יואל טייטלבוים, האדמו"ר מסאטמר, הורה לחסידיו בשנת תשכ"ו (1966) לקרוא מגילה ב"ד באדר בלבד. רוב תושבי ירושלים ובתוכם גם הציבור החרדי המשיכו במנהגם לקרוא רק בט"ו באדר.

נקודת המוצא היתה בפרשנות האמור בתלמוד הירושלמי בהקשר למציאות כזאת:

> חרב הכרך ונעשה של גוים. איתא חמי: בו אינן קורין, ובחוצה לו קורין. (י' מגילה א: א, ע ע"א)

אפשר להצביע על כך שרבנים רבים נטו לפרש את האמור בתלמוד ירושלמי באופן כזה שהתוצאה היא שיש לקרוא מגילה בעיר החדשה בט"ו באדר בלבד. חלק מהם הציעו נימוקים נוספים מדוע יש לראות את העיר החדשה כסמוכה ומחוברת לעיר העתיקה למרות העובדה שיש נתק בין שני חלקי העיר. כבודה ומעמדה של ירושלים, המרחב האורבאני של ירושלים בימי יב"ן, משמשים עילה לראות את העיר החדשה מחוברת לעיר המוק"ח על אף שמדובר על עיר שבתוכה חומה וגבול.

התנהלות זו שונה מדרכי התנהלותם של רבנים וציבור רחב בשאלת קריאת מגילה במקום סמוך או נראה לכרך שחרב או שגויים יושבים בו, במקומות נוספים ברחבי הארץ, כגון תל אשדוד הסמוך לעיר אשדוד; הכפר ביתין הסמוך לישוב בית אל; תל בית שאן הסמוך לעיר בית שאן, יפו העתיקה הסמוכה לכל גוש דן, ועוד. במקומות אלה פסיקת רבנים רבים, וכך גם נטיית הציבור

הרחב, היא לקרוא בסמוך ובנראה להם בי״ד באדר בלבד.[1] ההבדל בהתנהלות נובע מהעובדה שלירושלים מעמד מיוחד בשל הוודאות והמסורת החזקה שמדובר על עיר מוק״ח מימות יב״ן, בעוד שהערים האחרות מוגדרות כערים מסופקות אם הן מוק״ח מימות יב״ן, ויהודים לא גרו ולא גרים בתוך השטח המוק״ח.

לעומתם, מעט רבנים, שהמכנה המשותף שלהם הוא היותם שייכים לחוגים החרדיים, נטו לפרש את הירושלמי כך שהתוצאה היא שיש לקרוא את המגילה בירושלים החדשה גם בי״ד באדר בלא ברכה, ואף בי״ד באדר בלבד. יתכן שעמדה זו נובעת מגישה חרדית נפוצה להטיל ספק בנכונותה של ההלכה ללא מסורת המגיבה למציאות חדשה, ובמקרה זה גם במחיר התנתקות רוחנית מירושלים המוק״ח.

שאלה ייחודית זו של מקום סמוך לעיר מוק״ח מימות יב״ן שבה אין יהודים, מזקיקה אותנו להקדים ולדון בסוגיה תלמודית שלא עסקנו בה עד עתה. אנו נציע את סוגיית התלמוד ירושלמי שרלוונטית לנושא הנידון, ואחר כך נעיין בדברי רבנים ופוסקים שדנו בשאלת זמן מקרא מגילה בשכונות החדשות בירושלים שמחוץ לחומה בין השנים תש״ט-תשכ״ז (1949-1967).[2]

א. הגדרת השכונות הסמוכות לכרך כאשר הכרך אינו מיושב ביהודים

בברייתא סתמית בתלמוד ירושלמי נאמר:

> חרב הכרך ונעשה של גוים. איתא חמי: בו אינן קורין, ובחוצה לו קורין (י׳ מגילה א: א, ע ע״א)[3]

באמירה: ״ובחוצה לו קורין״ אין הגדרה לגבולות המקום שמחוץ לכרך החרב. האם יתכן שעל פי אמירה זו אין הגדרה מגבילה למקום שמחוץ לכרך שבו יקראו בט״ו באדר? הסבירות היא שהמילים ״ובחוצה לו״ מתייחסות להגדרות המקובלות של סמוך או נראה, אך כאמור הדבר לא נאמר במפורש בירושלמי.

להלן הצעות פרשניות שונות לדברי התלמוד ירושלמי הללו, שמהן שאבו הפוסקים תשובות לשאלת זמן קריאת מגילה בירושלים החדשה.[4]

הרב שלמה בן אדרת, הרשב״א, הסביר את האמור בתלמוד הירושלמי כך:

> בגרסת הירושלמי מצאתי: ״אית חמי: חוצה לו קורין בו אין קורין״, וחוצה לארץ ליכא בספרים. ונ״ל פירושו: חוצה לו קורין מחמת הכרך כר׳ יהושע בן לוי דאמר כל הסמוך והנראה עמו נדון ככרך (ב׳ מגילה ג ע״ב). והלכך כיון דמעיקרו נתחייב הסמוך לכרך

---

[1] בענין זה נעסוק בפרק י.

[2] תקציר חלקי של הדיונים והפרסומים בעניין זה, אצל: בצלאל לנדוי, ״פולמוס פורים תש״ט בירושלים אחר נפילת העיר העתיקה״, אורייתא, יא (תשנ״א) מהדורה ב, עמ׳ קעט-קפז.

[3] כך הגרסה בתלמוד ירושלמי, כת״י סקליגר 3 (OR. 4270) שבספריית ליידן, עמ׳ 740.

[4] הרב משה בן נחמן, הרמב״ן, חידושים למסכת מגילה, מהדורת משה גולדשטיין, ירושלים תשל״ג, עמ׳ יא, גרס בתלמוד ירושלמי: ״הכרך שחרב ונעשית של גויים. איתא חמו בו אינן קורין, ובחוץ לארץ קורין״. לדבריו, הנושא הוא קריאת מגילה בעיר שחרבה או בעיר שגויים ישבו בה, ובשלב מסוים חזרו יהודים לשהות בה בפורים. מתי עליהם לקרוא מגילה? התשובה בתלמוד ירושלמי היא שבחוץ לארץ המנהג הוא שקוראים מגילה בערים כאלו בט״ו באדר אף שלא היה רצף התיישבות יהודית במקום, ומכאן שגם בערים מוק״ח מימות יב״ן שבארץ ישראל יש לנהוג כך. פרשנות זו של הרמב״ן איננה רלוונטית לשאלה שעסקו בה הפוסקים והמשיבים, מפני שלפיו אין התייחסות בתלמוד הירושלמי כיצד יש לנהוג במקום שסמוך או נראה לעיר מוק״ח שחרבה או שגויים יושבים בה. יש לציין עוד, שהרב שלמה בן אדרת, הרשב״א, חידושים למסכת מגילה, מהדורת חיים זלמן דימטרובסקי, ירושלים תשמ״א, עמ׳ כד, הביא את גרסת הרמב״ן ושלל אותה: ״חוצה לארץ ליכא בספרים״. רבנו נסים (על הרי״ף למסכת מגילה דף ב ע״א) פקפק אם זו כוונת הירושלמי: ״ואם הירושלמי מתפרש כך, יש לנו ללמוד ממנו...״. גם הגר״א, שולחן ערוך או״ח סי׳ תרפח, א, כתב על דברי הרמב״ן: ״ואין פירושו מכוון״.

לקרות בט״ו משום דמיגנו בתוך הכרך (ע״פ ב׳ מגילה ה ע״ב), אף עכשו שנחרב הכרך, הסמוך לו והנראה עמו שלא נחרבו ולא נשתנו במילתייהו קיימי וקורין בט״ו כדינן הראשון. ומשו״ה קא מתמה: חוצה לו שלא נתחייבו אלא מחמת סמיכות הכרך קורין בט״ו, ובו שהוא היה עיקר אין קורין? כנ״ל פי׳ אותה גירסא ירושלמית.[5]

הגדרת גבול ״החוץ״ היא ע״פ האמירה בתלמוד בבלי בשמו של ר׳ יהושע בן לוי: ״כרך וכל הסמוך לו נידון ככרך״ (ב׳ מגילה ג ע״ב). לדבריו, הטעם לתקנת ״סמוך״ שדינו כמוקפים הוא בשל יכולתם של תושבי המקום להתגונן בתוך הכרך. החידוש בדברי התלמוד ירושלמי הוא שאף שהכרך חרב, ותושבי העיר החדשה הצמודה אינם יכולים להתגונן בעיר המוק״ח, בכל זאת על הסמוכים והנראים להמשיך לקרוא בט״ו באדר, מפני שדינם לא השתנה.[6]

את דברי הירושלמי יש לקרוא בלשון תמיהה: וכי עולה על הדעת שבמרחב הסמוך לעיר יקראו מגילה בט״ו באדר – ״בחוצה לו קורין״, ואילו בעיר עצמה לא יקראו מגילה בט״ו באדר – ״בו אין קורין״? מצב כזה הוא לא הגיוני ותמוה, לא יהיה טפל חמור מהעיקר, ואם יימצאו יהודים בתוך העיר שגויים יושבים בה, גם הם יקראו בט״ו באדר.[7] הרב יום טוב בן אברהם, הריטב״א, פירש באופן דומה לרשב״א,[8] ומדבריהם יש ללמוד שהמתגוררים במרחב הסמוך לעיר המוקפת חומה קוראים מגילה בט״ו באדר, גם כשיהודים אינם גרים בעיר המוק״ח, שחרבה לחלוטין או שגויים יושבים בה.

גם הגר״א פירש כך את הכתוב בתלמוד ירושלמי, והוסיף שאם יושבים גויים בעיר בטלה קדושת החומה, ואעפ״כ אם מחוץ לכרך קוראים מגילה בט״ו באדר, כל שכן שקוראים בתאריך זה בתוך הכרך. לדבריו, פירוש זה תואם לדברי התוס׳ (כתובות מה ע״ב ד״ה על) שכתב שבעיר מוק״ח שרובה גויים, בטלה קדושת החומה, ואין משלחים מצורע מעיר זו.[9] ע״פ הסבר זה, הדיון בשאלת תאריך מקרא מגילה בסמוך לכרך שחרב וגויים יושבים בו, הוא לא בשל נימוק עובדתי – מפני שבכרך שגויים יושבים בו אין מי שיקרא בו מגילה בט״ו באדר, ועל כן יש לדון כיצד יש לנהוג מחוץ לכרך, אלא הדיון הוא במישור ההלכתי. בעיר שרובה גויים בטלה קדושת החומה, ועל כן יש לדון במעמד המקומות הסמוכים לעיר זו. ותשובת הירושלמי היא שאם מחוץ לכרך קוראים בט״ו באדר, כך יעשו גם בכרך עצמו על אף שקדושת החומה בטלה.

---

[5] הרשב״א לעיל הערה 4.

[6] הרב דוד שלוש, ״זמן מגילה בשכונות ירושלים״, אורייתא, יא (תשנ״א), עמ׳ קמט-קנה, עסק בסוגיית מקרא מגילה בשנים שבהן ישבו הירדנים בעיר העתיקה. הוא שאל איך ניתן ליישם את ההסבר על התגוננות בתוך העיר המוק״ח בזמן שהיא בידי אויב? ותשובתו: ״שכיון שדרכי ההתגוננות נשתנו לגמרי עם התפתחות ושכלול כלי המלחמה, אין לחומה ערך הגנתי מפני אויב, ובטל הטעם שכתב הריטב״א, ואף שבטל הטעם לא בטלה התקנה דסמוך לכרך דינו ככרך ולפיכך קוראין הכל בט״ו״. הוא התייחס בדבריו לדברי הריטב״א, אך כאמור הרשב״א כתב במפורש שגם אם הטעם בטל, הדין המקורי נשאר.

[7] פרשנות זו של הרשב״א דומה לדברי הרמב״ן במובן זה שחציו השני של המשפט ״וחוצה לו קורין״ משמש הוכחה לחלק הראשון של המשפט העוסק בקריאת מגילה בעיר החרבה או שגויים יושבים בה. אלא שלדברי הרמב״ן ההוכחה היא מנוהג הקיים בערים מוק״ח חרבות בחו״ל, ולדברי הרשב״א ההוכחה היא מהנוהג הקיים במרחב הסמוך לעיר המוק״ח.

[8] הרב יום טוב בן אברהם אלשבילי, הריטב״א, חידושים למסכת מגילה, מהדורת יחיאל מיכל שטרן, ירושלים תשל״ו, עמ׳ ב-ג, כתב: ״בירושלמי הכרך שחרב ונעשה של גוים. אתמהא בו אין קורין, בחוצה לארץ קורין?״. סביר להניח שהמילה: ״אתמהא״ לא היתה בגרסת הירושלמי שלפני הריטב״א. המילה ״אתמהה״ איננה מופיעה בתלמוד ירושלמי כלל. היא מופיעה פעמים רבות בחידושי הריטב״א לתלמוד. כנראה שהריטב״א הוא שהוסיף אותה כדי להסביר שתשובת הירושלמי לשאלה היא בלשון תמיהה. כך העיר דב רטנר, אהבת ציון וירושלים – ירושלמי מגילה, וילנא תרע״ב, עמ׳ 5. אמנם הריטב״א סיים את פירושו על הירושלמי: ״אלא דנוסחא דחוקה היא״, אך לא נימק מדוע.

[9] הרב שמואל שטארשון, כתובות שם, תהה מה המקור לדברי התוס׳, שבעיר שרובה גויים בטלה קדושת החומה מימות יב״ן.

מפרשים אחרים בימי הביניים לא התייחסו כלל לשאלה זו ולאמור בתלמוד ירושלמי. גם פוסקים כמו הרמב״ם בספרו משנה תורה, הרב יעקב בן אשר בספרו ארבעה טורים, וכן הרב יוסף קארו בשולחן ערוך, לא התייחסו כלל לשאלת מעמד עיר שיש לה מסורת על היותה מוק״ח מימות יב״ן, וכעת היא חרבה וגויים יושבים בה, ומעמד המקומות הסמוכים והנראים לה. הגאון הרב אליהו מוילנא, הגר״א, בביאורו לשולחן ערוך, ציין פירוש הדומה לפירוש הרשב״א והריטב״א, והוסיף פירוש משלו:

> ואפשר לפרש הירושלמי דהוא לשון פשיטות: ״בו אינן קורין, אבל בחוצה לו קורין״. מדלא נקט להיפך בחוצה לו קודם.[10]

לדבריו, את דברי הכתוב בתלמוד הירושלמי יש לקרוא בניחותא: ״כרך שחרב ונעשה של עכו״ם. איתא חמי: בו אין קורין, חוצה לו קורין״. האמירה בירושלמי: ״בו אין קורין״ היא תיאור מצב ולא אמירה הלכתית. עובדה היא שבעיר שלא יושבים בה יהודים או שהמקום חרב, לא קוראים מגילה בפורים. אם יזדמנו למקום יהודים בפורים, ובוודאי אם הם יגורו במקום בקביעות, בוודאי שיקראו במקום מגילה בט״ו באדר, גם אם לא היה רצף התיישבות יהודית במקום לאורך כל השנים.[11] הנושא המרכזי בתלמוד ירושלמי הוא דין המקום הסמוך, והתשובה היא שגם אם בעיר המוק״ח עצמה אין קוראים בט״ו באדר, במקום הסמוך לו יקראו בט״ו באדר.

מסקנת הגר״א תאמה את דברי הרשב״א והריטב״א לעניין מעמד המקום הסמוך, אלא שהרשב״א והריטב״א פירשו את האמור בירושלמי בתמיהה, איך יתכן שבסמוך ובנראה יקראו מגילה בט״ו באדר ואילו בכרך עצמו לא יקראו מגילה בט״ו באדר, ואילו הגר״א פירש את האמור בירושלמי כאמירה-תשובה, ולא כשאלה-תמיהה.

המכנה המשותף של הפרשנים שציַנו עד עתה הוא שמחוץ לכרך שאין גרים בו יהודים קוראים בט״ו באדר. אך פרשנים מאוחרים פירשו את האמור בתלמוד ירושלמי אחרת. לדברי הרב דוד פרנקל, פרשן התלמוד ירושלמי, המשפט בירושלמי הוא משפט תמיהה: ״בו אין קורין״ – כי אין מי שיקרא שם, ״ובחוצה לו קורין״ בסמוכים יקראו בט״ו באדר? כיצד יתכן שבכרך עצמו ״אין קורין״ מגילה בט״ו באדר, ואין זה משנה אם מדובר על תיאור מצב או מחמת הדין, ״ומחוצה לו קורין״? אלא שגם בסמוך ובנראה לכרך החרב והשומם יקראו בי״ד באדר.[12] כך פירש את דברי התלמוד ירושלמי גם הרב חיים יוסף דוד אזולאי, החיד״א. הוא דחה את הסברו של הגר״א בשל נימוק לשוני. לדבריו, הביטוי בתלמוד הירושלמי: ״איתא חמי״, הוא פתיחה של שאלה ולא אמירה בניחותא.[13] את התלמוד ירושלמי הוא פירש כך:

> הא דסמוך ונראה קורין בט״ו, והיינו דוקא כאשר הכרך בצביונו ובקומתו ומדרגתו, דהקריאה שלו בט״ו אז הוא דסמוך ונראה גרירי אבתריה. אבל אם הכרך אתרע ביה מילתא ונתרוקן מישראל דליכא קריאה התם, אז גם הכפרים דקיימי בהדיה יוצאים

---

[10] ביאור הגר״א אורח חיים סימן תרפח, א בפירוש האחרון.

[11] הרב יוסף זונדל סלנט התגורר בירושלים שבין החומות, בין השנים תקצ״ז-תרכ״ו (1837-1866). הרב צבי מיכל שפירא, שו״ת ציץ הקדש חלק א, ירושלים תר״פ, סימן נג, סיפר בשמו של הרב שמואל סלנט, שחותנו הרב יוסף זונדל מסלנט פירש את דברי הגר״א במישור ההלכתי, והוא התלבט אם יש לקרוא בה מגילה בט״ו באדר, מאחר שרוב התושבים בירושלים העתיקה היו גויים. הרב יוסף זונדל מסלנט, היה תלמיד של הרב חיים מוואלוז׳ין שהיה תלמידו של הגר״א, ונראה שהיה מוטרד מהעניין בשל פירוש הגר״א.

[12] הרב דוד פרנקל, קרבן העדה על הירושלמי שם.

[13] הרב חיים יוסף דוד אזולאי, החיד״א, ברכי יוסף, ירושלים תשכ״ט, סימן תרפח ס״ק ח. כך העיר גם הרב שלמה גורן, הירושלמי והגר״א, ירושלים תשנ״א, עמ׳ 144-145. לייב מוסקוביץ׳, הטרמינולוגיה של הירושלמי, ירושלים תשס״ט, עמ׳ 69-71, כתב ש״איתא חמי״, מציע היסקים בתמיהה המורכבת משני חלקים. נתון שלאורו מעלים היסק, ומסקנה בתמיהה העולה מתוך נתון זה.

בגרעון, והו״ל ככפרים דעלמא. ולכן אמר כרך וכו׳ נדון ככרך, ללמד יצא דלא איירי כי אם כשהכרך במעלתו, אז הסמוך ונראה דיינינן ליה ככרך.[14]

יש תלות בין המתרחש במקום העיר המוק״ח לבין הסמוך והנראה לה. אם בעיר המוק״ח לא קוראים מגילה בט״ו באדר, אזי גם בסמוך ובנראה לא יקראו בט״ו באדר, אלא כמו רוב העולם בי״ד באדר.[15] אמנם אם יהיה מי שיקרא בתוך העיר החרבה או המיושבת גויים, אזי גם בסמוך או בנראה יקראו מגילה בט״ו באדר.

עמדה זו שונה מעמדת הגר״א שטען שאין תלות בין הקריאה בט״ו באדר במקום סמוך ונראה לעיר מוק״ח מימות יב״ן, לבין העובדה שבעיר המוק״ח מימות יב״ן עצמה אין קוראים מגילה בט״ו באדר. בסמוך ובנראה יקראו מגילה בט״ו באדר, מאחר שהגדרת סמוך ונראה היא הגדרה גיאוגרפית קבועה ואיננה תלויה באפשרות לקרוא מגילה בכרך.

עמדה אחרת והפוכה כתב הרב יהודה שמואל אשכנזי. לדבריו, אם נחרב הכרך ויהודים לא גרים במקום כי אם גויים בלבד, אין למקום דין כרך, ואם יהודי יכנס לכרך יהיה עליו לקרוא בי״ד באדר.[16] לדבריו, היכולת לקרוא בעיר המוק״ח בט״ו באדר תלויה במגורי יהודים בקביעות בעיר המוק״ח ולא באופן מזדמן. לדבריו, בוודאי שמחוץ לכרך יקראו בי״ד באדר בלבד.

הרב ישראל מאיר הכהן פסק להלכה כך:

> או שסמוכין להם – כפר הסמוך לכרך שהיו קורין בט״ו ונהיה הכרך שמם, יקראו בי״ד. כרך של עכו״ם שאין בו ישראל כלל, ישראל הנכנס לכרך זה בפורים קורא בט״ו.[17]

בסמוך לכרך שמם יש לקרוא בי״ד באדר, ובכרך שיושבים בו גויים הוא לא כתב כיצד ינהגו היושבים בסמוך לו באותן שנים שאין מי שיקרא מגילה בתוך הכרך. ניתן להניח שהעיקרון בדבריו הוא שאם בכרך עצמו אין יהודים שקוראים מגילה, כי הוא חרב או שגויים גרים שם, אזי גם בסמוך לו לא יקראו מגילה בט״ו באדר, וכדברי החיד״א שאותו הוא מצטט. אך אם יש יהודים שקוראים מגילה בכרך השמם אף שגויים הם היושבים הקבועים בו, אזי גם בסמוך לו יקראו באותה שנה בט״ו באדר. משמעות דברי הרב ישראל הכהן מראדין היא שלא בטל מהכרך המוק״ח שם של מקום מוק״ח מימות יב״ן גם אם לא היה רצף התיישבותי במקום.[18]

בסיכום העמדות בפרשנות האמירה בתלמוד ירושלמי, ניתן להצביע על הצעות שונות באשר לזמן קריאת מגילה במרחב סמוך או נראה לעיר מוק״ח שיהודים לא יושבים בתוכה.

האמירה בירושלמי מתייחסת לשני מצבים: [א] לקריאה בתוך הכרך החרב או שגויים יושבים בו. [ב] לקריאה מחוץ לכרך כזה. שתי אפשרויות להסביר את האמירה בחלק הראשון של המשפט: ״בו אין קורין״:

---

[14] החיד״א שם.

[15] הרב שלום משאש היה רבה של ירושלים (בין השנים תשל״ח-תשס״ג, 1978-2003), ועסק רבות בסוגיית מקרא מגילה בשכונות החדשות בירושלים ובעוטף ירושלים. עמדתו היתה שהקשר החברתי בין מקום סמוך או נראה לכרך הוא הקובע את הגדרת המקום כסמוך או נראה. לפיו, בכל שכונות ירושלים ואף בישובים בעוטף ירושלים יש לקרוא בט״ו באדר (בדבריו נעסוק לקמן בפרקים ז-ח). הוא נשאל על מקרא מגילה במושב ספסופה שהיה סמוך לכרך מוק״ח שבו התגוררו גויים, ופסק שעליהם לקרוא בי״ד באדר בלבד מאחר שלא היה קשר חברתי בין הסמוך לכרך (שו״ת שמש ומגן, חלק ב, ירושלים תשמ״ו, סימן סג). נראה שלו היה הרב שלום משאש נשאל על זמן מקרא מגילה בירושלים החדשה והמנותקת מהעיר העתיקה הוא היה מורה גם כן שיש לקרוא בי״ד באדר בלבד.

[16] הרב שמואל אשכנזי, סידור בית עובד, חלק ב, ליוורנו תרפ״ב, עמ׳ 299. דבריו מובאים אצל הרב יעקב סופר, כף החיים, ירושלים תרצ״ג, סימן תרפח, ס״ק יב.

[17] הרב ישראל מאיר הכהן מראדין, ביאור הלכה, סימן תרפח ד״ה או.

[18] כך פירש את דברי הרב מראדין, הרב זאב דב סלונים, ״כרך של עכו״ם לענין קריאת מגילה״, שערי הלכה, חלק א, ירושלים תשל״ח, עמ׳ פח.

[א] אמירה הלכתית – במצב כזה שהכרך חרב וגויים יושבים בו, אין לעיר מעמד הלכתי של עיר מוק״ח מימות יב״ן גם לעניין מקרא מגילה מאחר שבטלה קדושת החומה. המניעה לקרוא מגילה בט״ו באדר בעיר כזאת היא מניעה הלכתית.

[ב] תיאור מצב עובדתי – כשהכרך חרב או שגויים יושבים בו, אזי העובדה היא שבכרך אין מי שיקרא בט״ו באדר ולא בכלל.

האמירה בחלק השני של המשפט, משלימה את הנאמר בחלק הראשון: ״חוצה לו קורין״. גם כאן ניתן להציע שלוש אפשרויות פרשניות:

[א] משפט תמיהה שלילי – אם בתוך הכרך החרב אין קוראים בט״ו באדר בשל מניעה הלכתית או כתיאור מצב, הייתכן שמחוץ לכרך החרב, בסמוך ובנראה לו, יקראו בט״ו באדר? והתשובה היא שבוודאי שהם לא יקראו.

[ב] משפט תמיהה חיובי – אם מחוץ לכרך החרב קוראים מגילה בט״ו באדר, הייתכן שבכרך החרב, אם יזדמנו לשם יהודים הם לא יקראו מגילה בט״ו באדר? והתשובה היא שבוודאי שהם יקראו.

[ב] משפט מוחלט – גם אם בתוך הכרך לא קוראים בט״ו באדר מסיבה כלשהי, מחוץ לכרך יש להמשיך לקרוא כמו בעיר מוק״ח מימות יב״ן.

כאמור, בספרות ההלכה שפשטה בקהילות ישראל, כמו כתבי הרמב״ם, הטור והשולחן ערוך, לא נזכר דין זה כלל, והעובדה שהעיר המוק״ח חרבה או שגויים יושבים בה לא שינתה דבר באשר לקריאת המגילה בט״ו באדר בסמוך ובנראה לה. ובכל זאת, פוסקים מאוחרים יותר כמו הרב חיים יוסף דוד אזולאי ובעקבותיו גם הרב ישראל מאיר הכהן מראדין, פסקו שאם בכרך אין קוראים מגילה בט״ו באדר בשל העובדה שהמקום שמם או שגויים יושבים בו, אזי גם בסמוך ובנראה לו יקראו מגילה בי״ד באדר.

ב. מקרא מגילה בשכונות החדשות בירושלים מלאחר מלחמת השחרור עד מלחמת ששת הימים (תש״ט-תשכ״ז, 1949-1967)

העיר העתיקה נפלה בידי הירדנים באייר תש״ח (1948), לפי הידוע לנו הדיונים בשאלה זו החלו ימים אחדים לפני פורים תש״ט (1949), כעשרה חודשים אחר נפילת העיר. לא יכולנו לעקוב אחרי סדר השתלשלות הדיונים בין הרבנים באופן רציף, מאחר שהדיון לא נעשה בין כל הרבנים ביחד, וכן חסר תיארוך מתי נכתבו או נאמרו דברים בעניין. בכל זאת ננסה לשחזר את סדר התנהלות הדיון במידת האפשר. להלן סדר השתלשלות האירועים הקשורים לעניין.

בי׳ באדר תש״ט, כתב הראשון לציון הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל תשובה, וכך פתח אותה:

לכבוד הרה״ג

כמוהר״ר נחום אליהו ווכטפויגל

צבא הגנה לישראל

שלום וברכה

בחפץ לב קראתי את מכתבו מיום ח׳ דנא, ובו שאלת חכם: אם יש לקרוא את המגילה בירושלים השתא בי״ד או בט״ו, ומעכ״ת פשיט ליה לקרוא בי״ד, הואיל ואין שום אדם

מישראל נמצא בתוך חומתה, והלכך גם בסמוך או הנראה לה אין קורין בט״ו. ואותי שאל לחוות דעתי, והואיל ושאלה זאת היא דבר בעיתו, הנני ממהר להשיב לפי קוצר השגתי.[19]

הרב נחום אליהו ווכטפויגל היה בנו של הרב יצחק יעקב ווכטפויגל, רב שכונת מאה שערים וראש הישיבה. הוא היה הראשון שידוע לנו ששאל כיצד יש לנהוג בירושלים המנותקת מעיר המוק״ח. תשובתו של הרב עוזיאל אליו נכתבה בי׳ באדר תש״ט שהיה אז יום שישי. יתכן שהרב עוזיאל שיתף גם את עמיתו הריא״ה הרצוג בענין, ומכל מקום למחרת, במוצאי שבת י״א באדר תש״ט שלח הריא״ה הרצוג מכתב דחוף לרבנים כיצד להורות בשאלת קריאת מגילה כשהכרך חרב.[20] הוא לא כתב למי שלח מכתב זה, והסבירות היא שהוא שלח אותו גם לחברי מועצת הרבנות הראשית. זאת מאחר שאחד מחברי המועצה, הרב יעקב קלמס, הגיב לדברי הרב הרצוג במכתב שכתב ב״פורים דפרזים״, ובו הוא הצביע על פוסקים אחדים הסוברים שבמצב כזה יש לקרוא מגילה בי״ד באדר.[21] הרב הרצוג השיב למכתבו לאחר פורים.[22]

הרב צבי פסח פרנק, רבה של ירושלים, כתב: ״בשנת תש״ח עם נפילת העיר העתיקה בידי ממשלת ירדן, ישבנו על המדוכה בדין כרך שחרב ונעשה של עכו״ם מה דין הסמוך לו״.[23] הוא לא כתב עם מי הוא ישב על המדוכה. ״בשנת תש״ח עם נפילת העיר העתיקה״ נראה שהכוונה היא בעקבות נפילת העיר העתיקה בשנת תש״ח. לא ידוע לנו על ישיבה בנידון מיד עם נפילת העיר העתיקה בשנת תש״ח, ונראה שכוונתו לדיונים שהיו לקראת פורים תש״ט. הרב זלמן דרוק, שערך את כתבי הרב הרצוג, סיפר שהרב הרצוג כינס את מועצת הרבנות הראשית לדון בדבר.[24] יתכן שבשל לחץ הזמן כינס הרב הרצוג את הרבנים שהיו זמינים וקרובים כמו הרב פרנק.

בפרוטוקול מישיבת הרבנות הראשית מיום י״ב אדר תש״ט, נכתבה הודעת הרבנות הראשית:

> למרות נפילת העיר העתיקה אין לשנות מכל מצוות חג הפורים, ויש לקיימן בירושלים בט״ו באדר.[25]

לא ידוע לנו היכן פרסמה הרבנות הראשית הודעה זו. יתכן שהיתה הודעה ברדיו בעניין, או שהדבר עבר מפה לאוזן בשכונות ירושלים, מאחר שממילא נגע עניין זה אך ורק לתושבי ירושלים.

כך גם הודיע בית הדין של העדה החרדית.[26] הסופר בצלאל לנדוי כתב בשמו של הרב יצחק אייזיק פרג, שהוא זכר שהרב דוד יונגרייז, ששימש אח״כ כראב״ד בעדה החרדית, העיד שהבד״ץ של העדה החרדית קיבל החלטה שיש לקרוא מגילה בט״ו באדר. בצלאל לנדוי סיפר שהוא חיפש אך לא מצא תיעוד להחלטה כזאת. הוא הוסיף עוד:

---

[19] הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, ״זמן קריאת המגילה בירושלים החדשה כאשר ירושלים העתיקה (שהיא מוקפת חומה) היתה ביד הגויים ואין נמצא שם שום אדם מישראל״, שו״ת משפטי עוזיאל, חלק ח, ירושלים תשס״א, סימן סב.

[20] הריא״ה הרצוג, ״בענין קריאת המגילה בירושלים החדשה בשנת תש״ט״, שו״ת היכל יצחק, אורח חיים, ירושלים תשל״ב, סימן סג; הנ״ל, פסקים וכתבים, אורח חיים, ירושלים תשמ״ט, חלק ב, סי׳ קה.

[21] הרב יעקב קלמס, בתוך: הריא״ה הרצוג, שו״ת היכל יצחק, אורח חיים, ירושלים תשל״ב, סימן סד. הרב קלמס היה אב״ד ברוסיה בכמה מקומות, ולאחר עלייתו ארצה התמנה להיות חבר במועצת הרבנות הראשית.

[22] הריא״ה הרצוג, ״בענין קריאת המגילה בירושלים החדשה בשנת תש״ט״, שו״ת היכל יצחק, אורח חיים, ירושלים תשל״ב, סימן סה; הנ״ל, פסקים וכתבים, אורח חיים, ירושלים תשמ״ט, חלק ב, סימן קז.

[23] הרב צבי פסח פרנק, מקראי קודש – פורים, ירושלים תשל״ז, עמ׳ קכג.

[24] הרב זלמן דרוק, בתוך: הריא״ה הרצוג, שו״ת היכל יצחק (לעיל הע׳ 22), עמ׳ קנח. כך כתב גם: צבי הרכבי, ״פורים תש״ט בירושלים המשוחררת״, מאמרי הצבי, קונטרס א, ירושלים תש״מ, עמ׳ 28-29.

[25] שמואל כ״ץ, ״יומן פעילות של הרבנות הראשית״, הרבנות הראשית לישראל שבעים שנה לייסודה, חלק ג, ירושלים תשס״ב, עמ׳ 1324.

[26] בצלאל לנדוי, ״פולמוס פורים תש״ט בירושלים אחר נפילת העיר העתיקה״, אורייתא, יא (תשנ״א) מהדורה ב, עמ׳ קפא. הרב אלעזר בריזל, כרכין המוקפין חומה, ירושלים תשס״א, עמ׳ נד, הביא דברים שכתב הרב ישראל זאב מינצברג שהיה ראב״ד בירושלים, בשנת תשכ״ב: ״הדין פשוט אצלי כי גם כהיום כל תושבי עיר הקדש ירושלים עליהם לקרות רק בט״ו״, אך הוא איננו מנמק מדוע.

בקורת רוח מיוחדת שמע [=הרב יונגרייז] שהחלטה דומה נתקבלה גם ע״י הבד״ץ של החורבה בראשות הרב צבי פסח פראנק.

כידוע, בית הכנסת החורבה כבר היה חרב, ובית הדין בראשות הרב צבי פסח פרנק כבר לא ישב שם. בית הדין שבחורבה פסק לפעול שנים אחדות קודם לכן. כנראה שכוונתו היא לפסיקת הרבנות הראשית שבה היה חבר גם הרב צבי פסח פרנק, אך הוא העדיף לכנותו על בסיס תוארו הקודם.

ביום שני י״ג באדר תש״ט, יום תענית אסתר, התפרסמו בעיתון ״המבשר״ שני מאמרים זה לצד זה, שבהם הוסבר מדוע יש לקרוא מגילה בעיר החדשה בט״ו באדר בלבד כמו בכל השנים הקודמות. כותבי המאמרים הם: הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי, ״הפורים בירושלים לא השתנה״, והרב מרדכי יהודה לייב זק״ש, ״קביעת פורים השתא״.[27]

הרב חנוך זונדל גרוסברג היה תלמיד חכם ירושלמי שכתב כמה ספרי הלכה אף שלא נשא במשרה רבנית. הוא הביע את עמדתו בעניין במכתב תגובה אישי לרימ״ט בעקבות פרסום מכתבו בעיתון. לדעתו היה צריך לקבוע שקריאת המגילה היא בי״ד באדר בלבד, אך מאחר שהיה מודע לכך שהדברים לא יישמעו, היה מקום לעודד מקרא מגילה גם בי״ד באדר.[28]

הנורמה שפשטה אצל רוב תושבי ירושלים החדשה היתה לקרוא מגילה בט״ו באדר בלבד, וכפי שנהגו כל השנים עד נפילת העיר העתיקה בידי הירדנים. מעטים, כמו הרב יצחק זאב סולוביצ׳יק, הרב מבריסק, קראו גם בי״ד באדר ללא ברכה.

יש לציין עוד שבימים שלפני פורים תש״ט (1949) פרסם הרב שלמה גורן, הרב הראשי הראשון לצה״ל ולימים הרב הראשי לישראל, פסק הלכה לחיילי צה״ל המוצבים בירושלים וסביבותיה, באשר לזמני קריאת המגילה:

> המשלטים שבסביבות ירושלים המרוחקים למעלה מק״מ אחד מן השטח העירוני – אם העיר העתיקה נראית משם, הרי דינם כירושלים עצמה וחג פורים נוהג בט״ו באדר. ואם אין העיר העתיקה נראית משם הרי דינם כשאר א״י וחג הפורים נוהג בי״ד באדר.[29]

בשנים אחרות, במסגרת שבועון מחניים ובסידורי צה״ל, פירט יותר:

> כל החיילים החונים בשטח העירוני של ירושלים חוגגים את הפורים בט״ו באדר.
>
> המשלטים בסביבות ירושלים הנפרדים משטח העירוני לא פחות מ-35 מטר ומרוחקים למעלה מק״מ אחד מהעיר העתיקה של ירושלים או מהר ציון, אם העיר העתיקה או הר ציון נראים משם, הרי דינם כירושלים עצמה וזמן פורים שלהם בט״ו באדר. ואם אין העיר העתיקה או הר ציון נראים משם דינם כשאר ערי ישראל, וכל דיני פורים נוהגים בהם בי״ד באדר.
>
> הישובים המחנות המשלטים והמוצבים הרחוקים פחות מק״מ אחד מהעיר העתיקה דינם כדין ירושלים עצמה, גם אם אין העיר העתיקה או הר ציון נראים משם, וזמן פורים שלהם בט״ו באדר.[30]

הגדרת סמוך ע״פ הרב גורן קשורה למעמד המקום ביחס ל״שטח העירוני״ של ירושלים. הגדרה זו תואמת לחלוטין את עמדותיהם של הרב קרליץ והרב פרנק, וידוע על קשרים שהיו בין הרב גורן

---

[27] המבשר, י״ג באדר תש״ט, עמ׳ 3. להלן נדון בדבריהם.

[28] הרב חנוך זונדל גרוסברג, אגרת הפורים, ירושלים תשכ״ב, עמ׳ מ-מג.

[29] הרב שלמה גורן, ״דיני פורים לחייל״, מחנים, 2 (תש״ט), עמ׳ 6.

[30] הרב שלמה גורן, מחניים – מגילת אסתר (תשי״א), עמ׳ 6-7; הנ״ל, פסקי הלכות צבא, תל אביב תשכ״ט, עמ׳ 228.

לבין הרב קרליץ והרב פרנק, אם כי לא ידוע לנו על קשר ביניהם בעניין הלכתי זה. הרב גורן לא התייחס כלל לעובדה שהעיר החדשה ובה גם בסיסי הצבא מנותקים מהעיר העתיקה. יתכן שהולא ראה בכך בעיה הלכתית ולכן לא פרסם דבר בענין.[31]

בשנת תשכ"ד (1964) התעורר העניין מחדש. הרב משה שטרנבוך פרסם לקרוא מגילה גם בי"ד באדר ללא ברכה, והרב יואל טייטלבוים, האדמו"ר מסאטמר, הורה לחסידיו בשנת תשכ"ו (1966) לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד.

אופיו של הדיון הוא במתח בין הרצון להמשיך להיחשב לתושב ירושלים למרות הנתק מהעיר המוק"ח, וכפי שהתקבל והיה נהוג בירושלים החדשה מאז היציאה מהחומות, לבין פרשנות האמירה בתלמוד הירושלמי לגבי מעמד מקום הסמוך לכרך שחרב או שגויים יושבים בו. הפרשנות שמצאה את מקומה בספרות ההלכה המצויה היתה זו שקבעה שסמוך לכרך שחרב קוראים בי"ד באדר. אמנם היו שפירשו את האמור בתלמוד ירושלמי שהתוצאה היא שסמוך לכרך שחרב קוראים בט"ו באדר, ואכן רבים מהרבנים שעסקו בדבר תמכו בפירוש זה, אף שהוא לא התקבל בספרות ההלכה המצויה. כמו כן, הרבנים שעסקו בעניין ותמכו בקביעת זמן מקרא המגילה בט"ו באדר, הוסיפו שיקולים אחרים – לאומיים, ארכיאולוגיים ואחרים, מדוע היה נכון לקבוע מקרא מגילה בט"ו באדר בלבד.

אנו נציע תחילה את עמדותיהם של התומכים במקרא מגילה בט"ו באדר, ואח"כ את עמדותיהם של אלה שהציעו לקרוא מגילה ללא ברכה גם בט"ו באדר, אורק בי"ד באדר בלבד, ואת המשמעויות של התשובות הללו.

1. מקרא מגילה בט"ו באדר בלבד בשכונות ירושלים החדשות

את העמדות התומכות בקריאת מגילה בט"ו באדר במקום סמוך לכרך שחרב או שגויים יושבים בו, ניתן לחלק לארבע קבוצות: א. פרשנות הלכתית לסוגיות תלמודיות; ב. מתן משקל משמעותי מבחינה דתית ואמונית למעמדה של ירושלים ולשיבה אליה; ג. שיקול חוץ הלכתי שנשען על מציאות פוליטית מדינית ובינלאומית; ד. בחינה גיאוגרפית ארכיאולוגית של שטח ירושלים.

כאמור, הרבנות הראשית לישראל פרסמה שיש לקרוא בשכונות החדשות בט"ו באדר בלבד. הפרסום היה ללא נימוקים. את הנימוקים להחלטה זו פרסמו אחר כך הרבנים הראשיים בכתביהם. יתכן שבשיחות ביניהם הם שוחחו על הכל, והרב עוזיאל בוודאי קרא את מכתב שאלתו של הרב הרצוג, אך ככלות הכל לפנינו מסכת נימוקים מגוונת מדוע יש לקרוא בט"ו באדר בלבד.

1.1. אימוץ פרשנות לסוגיית "כרך שחרב ונעשה של גויים" בניגוד לפסיקת ההלכה המאוחרת

כאמור, הריא"ה הרצוג פנה במכתב לרבנים נוספים ובו הוא הציע כמה נימוקים שבגללם יש לקרוא בט"ו באדר בלבד. המקור ההלכתי הבסיסי לעניין הוא האמירה בתלמוד ירושלמי: "כרך שחרב ונעשה של גוים, בו אין קורין חוצה לו קורין". ההסבר הפשוט הוא בלשון תמיהה: בו אין

[31] כאמור, זו העמדה שהתגבשה, ובכל זאת יש מי שראה גם כן את רצף הבתים בעיר כעיר אחת לעניין מקרא מגילה, אלא שתמך בעמדה לפיה מרחב מיל הוא מקצה הבית האחרון בשכונות החדשות. כך כתב הרב דוד שפירא, שו"ת בני ציון, חלק ב, ירושלים תשט"ז, סימן יא, ז. התשובה נכתבה באדר תשי"א. הוא ציין שכבר בעבר כתב תשובה מקיפה בעניין, אך כנראה שתשובה זו אבדה. בני המחבר פרסמו את טיוטת התשובה בשו"ת בני ציון חלק ג, ירושלים תשנ"ו, סימן א.

קורין, חוצה לו קורין? העולה על הדעת שבתוך הכרך המוק"ח אין קורין בט"ו באדר, ומחוץ לו יקראו? על כך כתב הרב הרצוג שהדיון בתלמוד ירושלמי באשר לקריאת מגילה מחוץ לעיר מוק"ח שאין יהודים יושבים בה, לא מופיע כלל בפוסקים כמו הרי"ף והרמב"ם. יתכן שהם פירשו כגר"א, או שסברו שמאחר שאין העניין מופיע בתלמוד בבלי, כנראה שהאמוראים הבבליים לא ראו בזה עניין מהותי, והלכה כבבלי: "ודעתי הדלה נוטה שיש לנו לעשות כדעת רבינו הגדול הגר"א זצ"ל, ובכגון זה הלכה כבתראה".[32]

נימוק זה מבוסס על כללי פסיקה, ואין בו אמירה מהותית. אם "הלכה כבתראה" היה צריך לפסוק כמו החיד"א והרב ישראל הכהן מראדין. חבר אחד מחברי מועצת הרבנות הראשית, הרב יעקב קלמס, הגיב לדברי הרב הרצוג. תגובתו נכתבה ב"פורים דפרזים", לאחר שכבר פורסם בשם הרבנים הראשיים שבירושלים יש לקרוא בט"ו באדר. לדבריו, בספר משנה ברורה (סימן תרפח, בביאור הלכה ד"ה או) נפסק: "כפר הסמוך לכרך שהיו קורין בט"ו ונהיה הכרך שמם, יקראו בי"ד". לדבריו, קשה לסמוך על פרשנות הריטב"א לדברי התלמוד ירושלמי, מאחר שהריטב"א כתב שגרסה זו בירושלמי נראית לו דחוקה. המסקנה מטיעונים אלו היא שבמקום סמוך ונראה לעיר מוק"ח מימות יב"ן שגויים יושבים בה, יש לקרוא מגילה בי"ד באדר. מאידך, הרב קלמס גם כתב שלא ניתן להתעלם ממה שקורה בערי חו"ל הנמצאות במצב כזה:

הלוא בחו"ל הכרך המוקף חומה, הלא רוב עכו"ם או כולו עכו"ם, ובכל זאת יש לה הדין דכל הסמוך והנראה. וא"כ לא גרע בארץ ישראל, ופלא שלא הרגישו בזה המדברים בזה.[33]

הרב קלמס לא כתב באילו ערים מוק"ח בחו"ל שגויים יושבים בהן, מחילים גדרי סמוך ונראה וקוראים בט"ו באדר. הוא עימת בין ההלכה הכתובה בספר משנה ברורה, לבין נוהג אחר שקיים בעניין זה בערים בחו"ל, ובוודאי שיש לאמצו כאן בארץ, ובמיוחד כשמדובר על העיר ירושלים. יתכן שהערת הרב קלמס נועדה להסב את תשומת לבו של הרב הרצוג לכך שהקביעה לקרוא בירושלים בט"ו באדר סותרת לאמור בספר משנה ברורה שנחשב לסמכות משמעותית כפוסק אחרון, אם כי הוא טען שהמנהג בערי חו"ל איננו כפי שכתב המשנה ברורה.

לאחר פורים תש"ט, אור ליום חמישי ט"ז באדר תש"ט, השיב לו הרב הרצוג מכתב שבו נימק מדוע פסק שיש לקרוא מגילה בשכונות ירושלים החדשות בט"ו באדר. בפתח התשובה כתב: "אני סמכתי על ישראל כשם שסמך הלל הזקן (פסחים סו ע"א)".[34] הרב הרצוג חש שרצון תושבי השכונות החדשות בירושלים הוא להמשיך לקרוא בט"ו באדר ולכן הורה כך, מה גם שהוא עצמו נטה לעמדה זו כפי שפרסם במכתבו לחברי המועצה. הוא הציג את עצמו כמי שסמך על עם ישראל, כשם שהלל עשה כשלא ידע להשיב על שאלה הלכתית ואמר: "הנח להן לישראל אם אין נביאים הן – בני נביאים הן. למחר... ראה מעשה ונזכר הלכה" (ב' פסחים סו ע"א).

לגופו של עניין, לדברי הרב הרצוג האמירה בתלמוד הירושלמי: "כרך שחרב ונעשה של עכו"ם", עוסקת בכרך שחרב לחלוטין ונבנה אחר כך בידי גויים, וחוצה לו בסמוך ובנראה לו, יש לקרוא מגילה בט"ו באדר. אך כרך שחרב לחלוטין והוא שומם ואף גויים לא בנו את המקום מחדש, אזי בסמוך ובנראה לו יש לקרוא מגילה בי"ד באדר. לדבריו, לזה התכוון בספר משנה ברורה ועל כן הקביעה לקרוא בירושלים בט"ו באדר איננה סותרת את הכתוב בספר משנה ברורה. כרך שגויים

---

[32] הריא"ה הרצוג, "בענין קריאת המגילה בירושלים החדשה בשנת תש"ט", שו"ת היכל יצחק, אורח חיים, ירושלים תשל"ב, סימן סג; הנ"ל, פסקים וכתבים, אורח חיים חלק ב, ירושלים תשמ"ט, סימן קו.

[33] הרב יעקב קלמס, בתוך: הריא"ה הרצוג, שו"ת היכל יצחק, אורח חיים, ירושלים תשל"ב, סימן סד.

[34] הריא"ה הרצוג, "בענין קריאת המגילה בירושלים החדשה בשנת תש"ט", שו"ת היכל יצחק, אורח חיים, ירושלים תשל"ב, סימן סה; הנ"ל, פסקים וכתבים, אורח חיים חלק ב, ירושלים תשמ"ט, סימן קז.

יושבים בו, גם בספר משנה ברורה נפסק שהנכנס לשם קורא בט״ו באדר, ונראה שכך יעשו גם הסמוכים. בהסבר זה ״גייס״ הרב הרצוג גם את הרב מראדין כמי שהיה פוסק שבמצב הקיים בירושלים באותה עת יקראו בט״ו באדר.

לאחר הדיון הקצר בדברי ספר משנה ברורה, כתב הרב הרצוג: ״עתה ניחזי מה פירשו כאן רבותינו גאוני עולם ז״ל״. הוא דן בדברי הגר״א ועימת אותם עם דברי ספר משנה ברורה: ״דלא כהמשנה ברורה. בחוצה לה תמיד קוראין [=בט״ו באדר] אבל לא בה כשהיא שממה״. לדברי הגר״א, בכל מצב קוראים במקום הסמוך בט״ו באדר, בין כשהעיר עצמה שוממה וחרבה לחלוטין ובין כשגויים יושבים בה. בעוד שלפי הבנתו את האמור בספר משנה ברורה, רק כשגויים יושבים בעיר יקראו בסמוך בט״ו באדר, אך לא כן כשהעיר שוממה.

את ההשלכה המעשית לתושבי ירושלים, סיכם הרב הרצוג רק ע״פ פסיקת הגר״א:

> ואם כן לנידון דידן קוראים בירושלים החדשה, שהרי לא נחשבה העיר העתיקה לשממה, אלא שיצאו ממנה כל היהודים. והירושלמי הלא אינו מדבר מנעשית של עכו״ם סתם, אלא מחרב ונעשה של עכו״ם, שמתחילה פקע ממנה שם כרך ואח״כ חזרה ונבנית ע״י עכו״ם, אם חזר אליה שם כרך. אבל בלא חרבה לא איבעיא כלל. ועל כל פנים, לפי שתי הלשונות [= בגר״א] בחוצה לה קוראים.

הרב הרצוג ייחס חשיבות רבה לפרשנות הגר״א והיא עדיפה בעיניו על פני פסיקת ספר משנה ברורה.

בסיום מכתבו התייחס הריא״ה הרצוג לטענת הרב קלמס שהריטב״א כתב שנוסחת התלמוד ירושלמי דחוקה: ״אבל הגר״א הלא גורס כנוסחא שלפנינו, ובענין הגרסאות שבירושלמי מי כמוהו כעמוד ברזל״. מסקנתו היא שיש לקבל את הסברי הריטב״א והגר״א ולהורות לתושבי ירושלים לקרוא בט״ו באדר בלבד.

הרב צבי פסח פרנק, רבה של ירושלים וחבר מועצת הרבנות הראשית, כתב דברים דומים מאוד לדברי הרב הרצוג, ויתכן שהדברים הללו נידונו בישיבה משותפת שבה השתתפו גם הרב הרצוג וגם הרב פרנק.[35]

גם הרב אברהם ישעיהו קרליץ, החזון איש, עסק בשאלה זו בכתביו. לאחר שדן בפרשנויות השונות לאמור בתלמוד ירושלמי בעניין כרך שחרב וגויים יושבים בו, הוא סיכם להלכה:

> נמצא לדינא, כרך שחרב ונעשה של עכו״ם, הסמוך לו קורא בט״ו, כמו שמבואר בירושלמי לפי׳ הריטב״א והגר״א, ולא מצינו מי שחולק על זה. וכן כתב בביאור הלכה שם בשם הברכי יוסף דכרך ששמם ונעשה של עכו״ם, ישראל הנכנס לשם קורא בט״ו. ואמנם הברכי יוסף לא החליט זה, ודעתו שם נוטה דהנכנס קורא בי״ד. אבל כל דברי הברכי יוסף נכתבו בזמן שלא היה בידו לא הרמב״ן ולא הריטב״א, אבל כשזכינו לדבריהם, אין מקום למה שכתב הברכי יוסף.[36]

הרב קרליץ הצביע על כך שפרשנות הראשונים היא שהמזדמנים לכרך החרב או שגויים יושבים בו קוראים מגילה בט״ו באדר, ובסמוך ובנראה למקום זה גם כן קוראים בט״ו באדר. ע״פ עמדת הגר״א, גם אם בכרך אין קוראים מגילה בט״ו באדר, מחוץ לו כן קוראים בט״ו באדר. בתחילה

---

[35] הרב צבי פסח פרנק, ״זמני קריאת המגילה בירושלים המנותקת כהיום מהעיר העתיקה המוקפת חומה״, קול תורה, לז/ו (תשכ״ה), עמ׳ ג-ו; הנ״ל, שו״ת הר צבי אורח חיים חלק ב, ירושלים תשל״ג, סימן קלא; הנ״ל, מקראי קודש – פורים, ירושלים תשל״ז, סימן כו.

[36] הרב אברהם ישעיהו קרליץ, חזון איש, אורח חיים, בני ברק תשמ״ז, סימן קנד, ג.

כתב הרב קרליץ שאין מי שחלק על העמדות הללו, ואח"כ כתב שהחיד"א, שהציע פרשנות אחרת לתלמוד ירושלמי, כתב כך מפני שהוא לא הכיר את כתבי הרמב"ן והריטב"א, אך מאחר שאנו מודעים להם, עמדת החיד"א נדחית.

הריטב"א למסכת מגילה היה מוכר לחיד"א. כך כתב החיד"א על פירוש הריטב"א למסכת מגילה: "ועתה נדפסו חידושי מגילה להריטב"א, וצריך להתבונן בהם כי הם מלאים בטעויות".[37] ניתן להבין מדבריו שהוא עיין בדברי הריטב"א, ובעקבות עיונו קבע שהם מלאים בטעויות. מכאן שהוא היה מודע לדברי הריטב"א ובכל זאת כתב אחרת. מאידך, העדפתו הברורה של הרב קרליץ לדברי ראשונים כמו הרמב"ן והריטב"א, ואף לדברי הגר"א, תואמת את אמירותיו בהקשרים אחרים.[38]

המכנה המשותף לרב הרצוג לרב פרנק ולרב קרליץ[39] שקבעו שיש לקרוא מגילה בשכונות ירושלים החדשות בט"ו באדר, הוא שהם התבססו על העובדה שהרמב"ם והרב יוסף קארו לא הביעו עמדה בנושא, ועל כך שהריטב"א והגר"א כתבו במפורש שמחוץ לעיר מוק"ח שאין יושבים בה יהודים קוראים מגילה בט"ו באדר. הם שללו פסיקה שנוגדת את הכתוב באופן ברור בראשונים ובדברי הגאון מוילנא. פסיקה זו של שלושה פוסקים בולטים שהיו קשורים לחוגים שונים באוכלוסיה הירושלמית יחד עם פסיקת הבד"ץ, עיצבו וגיבשו את הנורמה שהתקבלה בירושלים החדשה לקרוא מגילה בט"ו באדר.[40]

1.2. "כרך שחרב ונעשה של גויים" לא נאמר על ירושלים

הרב הרצוג הציע עוד שההלכה בתלמוד ירושלמי נאמרה לגבי ערים מוקפות חומה לבד מירושלים, מפני שקדושת ירושלים כפולה – קדושת עיר מוק"ח, וקדושת ירושלים. כשששקדושת העיר לא בטלה, כך גם קדושתה לעניין היקף חומה לא בטלה, ולכן גם בסמוך לה יש לקרוא בט"ו באדר.[41]

לפרשנות זו אין אחיזה בתלמוד הירושלמי. לא נזכרת שם כל הבחנה בין ירושלים לבין עיר מוקפת חומה אחרת, ודין עיר מוקפת חומה לא קשור לקדושת בתי ערי חומה, או לקדושת ירושלים. ובכל זאת הרב הרצוג הציע אפשרות כזאת בפרשנות הירושלמי, על מנת לחזק את עמדתו שבירושלים החדשה יש לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד.[42]

---

[37] החיד"א, שם הגדולים השלם, מהדורת יצחק אייזיק בן יעקב, ירושלים תשנ"ב, עמ' פד.

[38] מקורות רבים על עמדתו זו מכתבי הרב קרליץ, ראה: הרב אורי טיגר, קונטרס דרך איש, ירושלים תשס"ט, עמ' ו-ח; בנימין בראון, החזון איש – הפוסק, המאמין ומנהיג המהפכה החרדית, ירושלים תשע"א, עמ' 626-627.

[39] כאמור הרב קרליץ כתב דברים אלו עוד ביותו בחו"ל, אך הרב יצחק פרנקל, זכור לדוד – ספר זכרון לזכר ר' דוד פרנקל, חלק א, ירושלים תש"ס, עמ' שסו, כתב שלקראת פורים תש"ט הסתגר הרב קרליץ בחדרו במשך יום וחצי כדי להכריע בשאלת זמן מקרא מגילה בירושלים החדשה "וכשיצא פסק לשואלים שיש לקרוא בט"ו באדר".

[40] בעמדת הרב הרצוג והרב פרנק, תמכו גם: הרב דוד יוסף, תורת המועדים – פורים וחודש אדר, ירושלים תשנ"ח, עמ' רו-רז; הרש"ז אויערבך, הליכות שלמה – פורים, ירושלים תש"ס, עמ' שנה; הרב יעקב אריאל, "קריאת מגילה בעזה", שו"ת באהלה של תורה, חלק ב, כפר דרום תש"ס, סימן קד; הרב עובדיה יוסף, חזון עובדיה – פורים, ירושלים תשס"ג, עמ' קי-קיא.

[41] הריא"ה הרצוג, "בענין קריאת המגילה בירושלים החדשה בשנת תש"ט", שו"ת היכל יצחק, אורח חיים, ירושלים תשל"ב, סימנים סג, סה; הנ"ל, פסקים וכתבים, אורח חיים חלק ב, ירושלים תשמ"ט, סימנים קו-קז. דברים דומים כותב גם הרימ"ט, ארץ ישראל דיניה מנהגיה וגבולותיה, ירושלים תשט"ז, עמ' מט.

[42] דברים דומים כתב לימים גם הרב ישראל יעקב פישר, ספר זכרון – נר שאול, ירושלים תשס"ט, עמ' רחצ, אם כי הוא איננו מזכיר את דברי הריא"ה הרצוג. לדבריו, הדיון בתלמוד ירושלמי הוא ביחס לערים בארץ ישראל מלבד ירושלים או לערים בחו"ל, "אבל ירושלים אין לו שייכות לזה כך נראה לי פשוט", והטעם לכך הוא: "שכל עיקר התקנה [= לקרוא בט"ו באדר בעיר מוקפת חומה] היתה משום כבוד ירושלים". לפרשנות זו אין אחיזה כלל בדברי התלמוד ירושלמי.

1.3. "כרך שחרב ונעשה של גויים" – פרשנות על רקע היסטורי

הרב דב שפירא, שהיה מרבני ירושלים, טען טענה היסטורית כרקע לפרשנות האמירה בתלמוד ירושלמי:

> כל עיקר תקנת מוק"ח מימות יב"ן היתה בעת שירושלים היתה חריבה, וכך גם דין סמוך ונראה. אם כן הגע עצמך, על עיקר תקנת מוק"ח היתה בזמן שירושלים היתה חריבה ובכל זאת דנו אותה כמוקף חומה. ולא זו בלבד אלא שמפני כבודה של ירושלים תקנו לכל הכרכים המוק"ח מימות יב"ן לקרות בט"ו. ומעתה אמור לעצמך, מי שם פה לאדם לומר שבזמן שהיא חרבה אין לה דין מוקף.[43]

לדבריו, תקנת מקרא מגילה בעיר מוק"ח מימות יב"ן בסמוך ובנראה לה נתקנה כאשר ירושלים היתה חרבה. הוא טען עוד שתקנה זו נתקנה מפני כבודה של ירושלים, ובעקבות ירושלים בכל הערים המוק"ח מימות יב"ן שהיו ברחבי ארץ ישראל. מכאן שאת האמירה בתלמוד הירושלמי על קריאת מגילה מחוץ לעיר שחרבה וגויים יושבים בה, אין דרך אחרת לפרש אלא שגם אם בתוך הכרך אין קוראים בט"ו באדר, מחוצה לו קוראים בט"ו באדר. כל פירוש שתוצאתו היא שבסמוך ובנראה לעיר מוקפת חומה שחרבה או שגויים יושבים בה יש לקרוא בי"ד באדר, לא עומדת במבחן הרקע ההיסטורי.

דבריו אלו הם עקרוניים ולא נאמרו בהתאם למצב הקיים בירושלים באותה עת. אם כי האמירה בתלמוד ירושלמי עמדה באותה עת במבחן המעשה.

1.4. בירושלים נמצאו עשרה בטלנים בעיר המוק"ח ומחוצה לה – פרשנות חדשה

הרב הרצוג, הרב פרנק וכן הרימ"ט, התייחסו להלכה נוספת הקשורה להלכות מקרא מגילה: הצורך בנוכחות עשרה בטלנים בעיר מוקפת חומה. מדובר על עמדת מיעוט שלפיה בעיר המוק"ח יש צורך בנוכחות עשרה בטלנים. הרב הרצוג טען שאין להתחשב בעמדת מיעוט, בעוד שהרב פרנק והרימ"ט הסבירו מדוע עמדת מיעוט זו איננה סותרת את הפסיקה שבשכונות ירושלים החדשות יש לקרוא בט"ו באדר, ובכך הם "גייסו" גם את העמדה הזאת כתומכת בקביעה לקרוא מגילה בירושלים בט"ו באדר.

מקור הדין הוא בדברי ר' יהושע בן לוי שטען שחלק מהגדרת עיר היא שבמקום מתנהלים חיים של עיר, והביטוי לכך הוא נוכחותם של עשרה בטלנים (ב' מגילה ג ע"ב). מקום שיש בו עשרה בטלנים לא יוגדר ככפר, וההשלכה המעשית היא שבמקום כזה לא ניתן להקדים את ימי קריאת המגילה לימי הכניסה. המפרשים חלוקים בשאלת ייעודם וטיבם של אותם עשרה בטלנים. יש הרואים בהם עשרה שבטלים ממלאכה ויושבים בקביעות בבית הכנסת ומתפללים ופרנסתם על הציבור. יש מפרשים הטוענים שמדובר בעשרה שהם בטלים ממלאכתם, אך ייעודם הוא להיות פנויים לצורכי הציבור ע"פ הנדרש. אחרים מפרשים שהכוונה לעשרה אנשים שיש להם תפקידים ציבוריים בעיר: שלושה דיינים, שליח בי"ד, שני גבאי צדקה, וגבאי שמחלק עמם צדקה, סופר,

---

[43] הרב דב שפירא, "דין ירושלים החדשה המחולקת מהעיר העתיקה", שו"ת בני ציון, חלק ג, ירושלים תשנ"ו, סי' סט, עמ' קיז-קיט. התשובה נכתבה באדר תשי"א.

חזן ומלמד תינוקות.[44] מכנה משותף רחב לרוב המפרשים הוא שכל ההגדרות הללו נועדו להבחין בין כפר לעיר פרוזה, אך בעיר מוק״ח אין צורך בנוכחות עשרה בטלנים, וכך פסק הרב יוסף קארו בשולחן ערוך.[45]

אך יש מהגאונים ומהראשונים שכתבו שגם בעיר מוק״ח יש צורך בנוכחות עשרה בטלנים.[46] הרב אפרים זלמן מרגליות, פרשן השולחן ערוך, ובעקבותיו גם הרב ישראל מאיר הכהן מראדין, כתבו שיש מקום לחשוש לאותה עמדת מיעוט שמצריכה נוכחות עשרה בטלנים גם בעיר מוק״ח כדי להחשיבה לעיר לעניין מקרא מגילה.[47]

כזכור, הרב קלמס הפנה את הרב הרצוג לעיין בספר משנה ברורה. ע״פ עמדת הראשונים שלהם חשש בספר משנה ברורה, בירושלים החדשה היו צריכים לקרוא בי״ד באדר, מאחר שבעיר המוק״ח אין נוכחים עשרה בטלנים. הרב הרצוג השיב שיש לקיים את פסיקתו של הרב יוסף קארו בשולחן ערוך (אורח חיים סימן תרפח: א), שאין צורך בנוכחות עשרה בטלנים כדי להעניק לעיר מוק״ח את מעמדה ככזאת. הוא שלל פסיקות שנוגדות את האמור בשולחן ערוך בנימוק עקרוני: ״אם באנו למעשה לעורר בכל דין הנפסק בשולחן ערוך שהיו דעות אחרות, לא נוכל לפסוק כמעט שום הוראה״.[48]

טיעונו של הרב הרצוג הוא טכני ואינו מהותי לעניין הנידון, אך הוא עקרוני באשר לכללי פסיקת ההלכה. עמדת הרב אפרים מרגליות ובעקבותיו הרב ישראל מאיר הכהן מראדין, אינה קבילה מבחינת כללי הפסיקה. בנושאים רבים ישנן עמדות יחידאיות, ואם יתחשבו גם בהן, לא ניתן יהיה לפסוק הלכה כנדרש מאחר שהמשמעות היא שקובעים הלכה ע״פ עמדת מיעוט.

הרב הרצוג הוסיף עוד שהדבר נידון כנראה בישיבת מועצת הרבנות הראשית ״וחד מחברייא אמר מילתא ודחו אותה היינו שירושלים אינה צריכה י׳ בטלנים, וכד מעיינת בה אין זה דבר דחוי״. הוא לא ציין מי הציע את האפשרות הזאת ומפני מה נדחתה, אך הוא נטה להסכים לפרשנות המוצעת. גם מי שהצריך נוכחות של עשרה בטלנים בעיר מוק״ח, לא דרש זאת בירושלים. זאת מפני:

> שירושלים יש לה קדושה יתירה והיא תל שהכל פונים אליו ומקודשת יותר מכל ארץ ישראל אין צריך י׳ בטלנים. דלמה צריך עשרה בטלנים לתת לה חשיבות, והרי השכינה בתוכה.

---

[44] פאול צ׳רטוף זיהה את עשרת הבטלנים עם ״חבר עיר״ האמור, לדעתו, לנהל את ענייני העיר. ראה: Chertoff Paul, ״עשרה בטלניחבר עיר״, (1944943-1) 34 ,JQR,87-89,pp
על ייעודם ומהותם של עשרה בטלנים כתבו: רחל שפירא הוטנר, ״עשרה בטלנים״, יבנה, א (תש״ו), עמ׳ כא- כד, לז; הרב מנחם מנדל כשר, ״עשרה בטלנים״, תורה שלמה, כרך טו, ניו יורק תשי״ג, עמ׳ קלו; חיים זאב ריינס, ״הכינוי ׳בטלנים׳ במקורות התלמוד״, סיני, מא (תשי״ז), עמ׳ פא-פט; בר אילן מאיר, הפולמוס בין חכמים לכהנים בשלהי ימי הבית השני, חיבור לשם קבלת תואר ד״ר לתלמוד, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשמ״ב, עמ׳ 95-96; יוסף תבורי, ״שתי הערות בחובת קריאת המגילה״, מחקרי חג, ג (תשנ״ב), עמ׳ 73-81; שמואל ספראי, ״העיר היהודית ומוסדותיה בתקופת המשנה״, בימי הבית ובימי המשנה, חלק א, ירושלים תשנ״ד, עמ׳ 469-478; זאב ספראי, ״הקהילה היהודית בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד״, ירושלים תשנ״ה, עמ׳ 51; זאב ושמואל ספראי, משנת ארץ ישראל, מסכתות תענית ומגילה – סדר מועד ט, ירושלים תש״ע, עמ׳ 243-244; מרדכי עקיבא פרידמן, ״עשרה בטלנין שבבית הכנסת במשנת הרמב״ם והראב״ם [הרב אברהם בן משה- בן הרמב״ם]״, מברכת משה- קובץ מאמרים במשנת הרמב״ם לכבודו של הרב נחום אליעזר רבינוביץ׳ ״, כרך ב, מעלה אדומים תשע״ב, עמ׳ 796-835.

[45] הרב יוסף קארו, שולחן ערוך סימן תרפח: א.

[46] כך כתבו: שאלתות דרב אחאי שאילתא סז; הרב משה בן נחמן, הרמב״ן, חידושים למסכת מגילה עמ׳ יא, יג-טז; רבנו ניסים, סביב הרי״ף למסכת מגילה דף ב ע״א, ובחידושים למסכת מגילה עמ׳ ז-ח; הרב דוד בן לוי, ספר המכתם למסכת מגילה, עמ׳ ב. הרב ישראל הכהן מראדין, משנה ברורה סימן תרפח ס״ק ב, ציין לפוסקים נוספים התומכים בעמדה זו.

[47] הרב ישראל הכהן מראדין, שם.

[48] הריא״ה הרצוג, ״בענין קריאת המגילה בירושלים החדשה בשנת תש״ט״, שו״ת היכל יצחק, אורח חיים, ירושלים תשל״ב, סימן סה; הנ״ל, פסקים וכתבים, אורח חיים חלק ב, ירושלים תשמ״ט, סימן קז.

נוכחותם של עשרה בטלנים בעיר מעניקה לעיר חשיבות ומעמד. אך ירושלים איננה זקוקה לעשייה אנושית כדי להעניק לה מעמד וחשיבות. קדושתה נצחית, היא מרכז התפילות של יהודי העולם, ומכיוון שכך הדרישה לנוכחות עשרה בטלנים אינה חלה על ירושלים.

את ההצעה הזאת כאמור דחו הרבנים, והרב הרצוג לא נימק מדוע אף שתמך בה. יתכן שההצעה נדחתה מאחר שאין ולו רמז קל לפרשנות כזאת בדברי הרמב"ן הדורש נוכחות של עשרה בטלנים בעיר מוק"ח, שירושלים פטורה מדרישה זו.

הרב פרנק התמודד עם העניין באופן מהותי. יתכן שהמציאות שהוא הכיר שיהודים לא התגוררו כלל בעיר העתיקה, אך יש חיים קהילתיים בירושלים החדשה, הביאה אותו לתובנה חדשה במשמעות דין עשרה בטלנים, שתתאים גם לעמדת הרמב"ן. לדבריו, גם מי שדרש נוכחות של עשרה בטלנים בעיר, לא דרש שאותם עשרה בטלנים יהיו בתוך הכרך, הם יכלו להיות גם בחלק הסמוך:

> אם בכפר הסמוך יש עכשיו עשרה בטלנין אעפ"י שבכרך עצמו אין בו עשרה בטלנין, מ"מ כל שבסמוך לו יש שם עשרה בטלנין גם הכרך עצמו כרך שיש בו עשרה בטלנין מיקרי, וישראל הנכנס שם בפורים יקרא בט"ו וגם הסמוך לכרך יקראו בט"ו לכו"ע. ואקדים ואומר דענין של עשרה בטלנין זה חובת הצבור שעל בני הכרך מוטל שיהא להם עשרה בטלנין, ולכן כרך שנחרב ונתפשט לצדדין עד שיצא מגבול שטח המוקפין, אף אם נאמר דמכנגד החומה ולחוץ כלחוץ אין על מקום ההתפשטות שבחוץ דין מוקפין אלא מטעם סמוך ונראה, מ"מ בעצם הם עיר אחת שחוברה לה יחדיו ולא איכפת לן אם העשרה בטלנים יושבים בחלק החיצוני שאינו מקודש בקדושת בתי ערי חומה, כי סוף סוף הצבור בכלל הרי יש לו עשרה בטלנין. הגע בעצמך עיר גדולה המוקפת, אם יש בעיר עשרה בטלנין אף בקצה העיר רחוק ממרכז העיר מ"מ אמרינן דהוי עיר שיש בה עשרה בטלנין, וגם כאן הרי בכללות העיר יש להם עשרה בטלנין.[49]

יש לראות את העיר החדשה והעתיקה כעיר אחת, ואין זה משנה באיזה חלק מהעיר יושבים אותם עשרה בטלנים. הדרישה לנוכחות עשרה בטלנים מתמלאת גם במצב זה. פרשנות זו למיקומם של אותם עשרה בטלנים לא מוכרת מקודם, ונראה שהיא התחדשה כדי שיהיה ניתן לקרוא מגילה בט"ו באדר בשכונות ירושלים החדשות גם לפי אותה עמדה יחידאית שלפיה יש צורך בנוכחות עשרה בטלנים בעיר מוק"ח.

גם הרימ"ט כתב דברים דומים לדברי הרב פרנק, אך הוא הוסיף עוד. לדבריו, הסוברים שיש צורך בעשרה בטלנים כדי להגדיר מקום כעיר:

> דברו בכרך שעשרה הבטלנים הם שעשו אותה לכרך. אבל זה שהנהו כרך מצד עצמו, וגם בתי כנסיות רבים, והוא מובטח שיחזור לנו, יש לומר שגם הם לא אמרו שבטל מיניה דין הכרך.[50]

הדרישה לנוכחות עשרה בטלנים היא במקום שנוכחותם היא שיוצרת חיי קהילה. אך בירושלים החדשה יש בתי כנסת רבים ומקיימים בזה את ייעודם של אותם עשרה בטלנים, וכך מתמלאת הדרישה לנוכחותם. גם להבטחה שירושלים כולה תהיה בידינו, יש מקום בפסיקת ההלכה באשר

---

[49] הרב צבי פסח פרנק, שו"ת הר צבי אורח חיים ב, ירושלים תשל"ג, סימן קלא; הנ"ל, "כרך שחרב מעשרה בטלנין ובסמוך ומחובר אליו יש עשרה", מקראי קדש – פורים, ירושלים תשל"ז, סימן כו. בספר מקראי קודש הובא שהדברים נכתבו כתשובה להערה של הרא"ם ולקובסקי והרב אברהם פרבשטיין.

[50] הרימ"ט, "ירושלים החדשה בתקופה זו", ארץ ישראל דיניה מנהגיה וגבולותיה, ירושלים תשט"ז, עמ' נ.

לזמן מקרא מגילה בשנים אלו, ולמרות שאין כעת בירושלים העתיקה עשרה בטלנים, בכל זאת יש לקרוא מגילה בט״ו באדר.

הרב שמואל אהרון שזורי, מזכירה הראשון של הרבנות הראשית לישראל, טען טענה הפוכה. לדבריו, הצורך בנוכחות עשרה בטלנים היא בעת שיהודים מתגוררים במקום. אבל כשהעיר כולה ביד גויים, אין צורך בתנאי זה ודין העיר ככרך. הוא מביע תמיכה בנהוג בשכונות ירושלים החדשות מלאחר מלחמת השחרור, לקרוא מגילה בט״ו באדר בלבד.[51]

המכנה המשותף לרב פרנק, לרב טוקצינסקי ולרב שזורי הוא שהם ניסו להסביר מדוע יש לקרוא מגילה בט״ו באדר בשכונות ירושלים החדשות, על אף שבעיר המוק״ח אין עשרה בטלנים. מהסבריהם השונים עולה שגם אותה עמדת מיעוט ״גויסה״ כתומכת בקריאת מגילה בט״ו באדר בעת הזאת בשכונות ירושלים החדשות.

הסתבר שבשנת תש״ט היו בכל זאת ״עשרה בטלנים״ בהר ציון באזור העיר המוק״ח. בצלאל לנדוי סיפר שחייל דתי ארגן באותה שנה עשרה בטלנים מבין החיילים ששירתו אז בהר ציון. הם הסתגרו במשך כמה ימים בבית מדרש מאולתר, ובהר ציון קראו בט״ו באדר.[52] עובדה זו נודעה כנראה גם לרב דב בריש ווינדנפלד, הרב מטשעבין, ובשל כך הוא קרא בט״ו באדר.[53] בפורים תש״י (1950) ארגן משרד הדתות מניין למקרא מגילה בהר ציון.[54] על קריאת מגילה שם בפורים תשי״א (1951) דיווח הרב בן ציון שזורי:

> אור לט״ו באדר פורים דמוקפים, נקראה המגילה בבית העדות, ובמצפה הבית בהר ציון,[55] וכן קראו המגילה בבוקר בשני בתי כנסת אלו, וגם בבית הכנסת שע״י קבר דוד.[56]

1.5. הגבולות המוניציפאליים של העיר החדשה הם חומת הכרך

כאמור, הראשון לציון הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל נשאל על זמן מקרא מגילה בירושלים, ובתשובתו מבט ייחודי על כל העניין. הוא ציין לדברי הרב יוסף קארו שפסק: ״כרכין המוק״ח מימות יב״ן אפילו אינן מוקפין עכשו, קוראים בט״ו״.[57] ההדגשה: ״אפילו אינן מוקפין עכשו״ מבוססת על דרשת ר׳ אלעזר ב״ר יוסי:

> ״אשר לו חומה״ (ויקרא כה: ל) – אף על פי שאין לו עכשו והיה לו קודם. (ב׳ מגילה ג ע״ב)

---

[51] הרב שמואל אהרון שזורי, ״שישו איתה משוש כל המתאבלים עליה – הערת אגב בענין זמנה של קריאת המגילה בירושלים״, קול תורה, ו (תשכ״ז), עמ׳ יב.

[52] בצלאל לנדוי (לעיל הערה 2), עמ׳ קפב.

[53] הרב אברהם מרדכי אלברט, ברכת אברהם – פורים, אשדוד תשס״ז, עמ׳ לח. הרב מרדכי פרום שימש ר״מ בישיבת מרכז הרב בירושלים, ולפני חגים היה מעביר שיעורים בענייני החג. הרב אורי דסברג סיכם בשנים תשכ״ד-תשכ״ח את שיעוריו בענייני פורים. בסיום שיעור שעסק בסוגיית סמוך לכרך שחרב, הוא נימק את העובדה שבירושלים החדשה קראו בט״ו באדר מסיבה זו. ראה: הרב מרדכי פרום, ״ערים מוקפות חומה״, כי שרית (עורכים: הרב משה גנץ והרב אורי דסברג), שעלבים תשמ״ח, עמ׳ 77-80.

[54] ידיעון משרד הדתות, ב, אפריל 1950, עמ׳ 13; דורון בר, לקדש ארץ – המקומות הקדושים במדינת ישראל, ירושלים תשס״ז, עמ׳ 70.

[55] ליד מרתף השואה עמד בית העדות. הוא הכיל בתוכו חפצים ותמונות מהמוסדות, הישיבות ובתי הכנסת שחרבו בעיר העתיקה. מצפה הבית הוא נקודת ציון בהר ציון שמשם אפשר היה לצפות על הר הבית.

[56] הרב בן ציון שזורי, ״הר ציון – מדור למקומות הקדושים״, קול תורה, כג/ה-ו (תשי״ב), עמ׳ כו. כך גם דיווח בשנת תשי״ד, הרב שמואל זנוויל כהנא, ישראל הדתית (עורך: ש״ז כהנא), תל אביב תשי״ד, עמ׳ 101-102.

[57] שו״ע או״ח סימן תרפח: א.

די בכך שיש מסורת על אודות המקום שהיה בעבר מוק"ח מימות יב"ן על אף שהחומה חרבה ולא נשאר ממנה דבר. הלכות סמוך ונראה חלות על מקום כזה שלא נשאר שריד מהחומה. הרב עוזיאל נתן להלכה זו משמעות רחבה יותר:

> אין אנו דנין על החומה שהיא קיימת לעינינו, אלא כל הכרך בגבולותיו קרוי בשם עיר... דין מוקפין חומות מימות יב"ן הוא משום כבודה של ארץ ישראל ולא משום הקפת החומה, הלכך אין לצמצם כבוד זה רק לתוך החומות, אלא לכל גבולי העיר מארבע רוחותיה... לכן כל פרווארי ירושלים וכל שכונותיה דינם כירושלים עצמה לענין קריאת מגילה. ואין כאן ענין לדין סמוך ונראה וכרך שנחרב שבתלמוד ובירושלמי, שאין הדברים אמורים אלא בכפר הסמוך לכרך. אבל פרווארי העיר דינם כעיר עצמה. ראיה לכך שהרי בכל שכונות ירושלים שנבנו מחוץ לשכונות ירושלים בכתובות וגיטין שנכתבו בתוכם כתבו: במתא ירושלים, הרי שהפרוזים הם כעיר עצמה, אע"פ שהם מחוץ לחומה.[58]

טיעונו של הרב עוזיאל היה שהגדרת עיר מוק"ח היא גם במרחב שמחוץ לחומות אם הוא נקרא באותו שם, וכפי שנוהגים בעת כתיבת המקום בגט ובכתובה. הגדרת המקום איננה מצטמצמת רק להיקף השטח שבו היתה החומה מימות יב"ן, אלא בכל השטח שבו נמצאת גם העיר החדשה. גבולות העיר החדשה הם כביכול החומות הרחבות של העיר החדשה הכוללת בתוכה גם את שטח העיר המוק"ח מימות יב"ן. באשר לקריאת מגילה, גם אם בחלק מהעיר אין מי שיקרא מגילה בט"ו באדר, יש לקרוא מגילה היכן שניתן בט"ו באדר.

לדבריו, הלכות סמוך ונראה, כמו גם סוגיית קריאת מגילה מחוץ לכרך שחרב, רלוונטיות באשר לכפר או עיר אחרת שמיקומה מחוץ למרחב העיר שנושאת את שם הכרך שהיה מוקף מימות יב"ן. אך הן לא רלוונטיות במקרה המדובר מאחר שמדובר במקום הנושא את אותו שם והוא חלק בלתי נפרד מהמקום שבו עמדה בעבר חומה בימות יב"ן. כיון שכך, הרב עוזיאל לא דרש רצף אורבאני מסוים מהחומה וחוצה לה על מנת להגדיר עיר מוק"ח כעיר אחת, והוא לא נזקק להתאים גדרים מהלכות עירוב תחומין כמו רצף בין הבתים במרחק שאיננו עולה על שבעים אמה ושני שליש האמה.

דברי הרב עוזיאל הללו מלמדים גם על עמדתו באשר למעמדן של שכונות ירושלים החדשות באופן כללי, ולא רק בעת שחלק מהעיר היה תחת שליטת הירדנים. את ירושלים העתיקה והחדשה יש לראות כעיר אחת אף שרק חלק ממנה היה מוקף חומה בימות יב"ן ובכל שטח העיר ירושלים יש לקרוא בט"ו באדר. על פי עמדה חדשנית זו לא היה צורך להתמודד עם כל ההתאמות לגדרי הלכות תחום שבת. כל שטח שהרשויות יגדירו אותו מוניציפאלית כשטחה של ירושלים, יש לקרוא שם מגילה בט"ו באדר.

---

[58] הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, "זמן קריאת המגילה בירושלים החדשה, כאשר ירושלים העתיקה (שהיא מוקפת חומה) היתה ביד הגויים ואין נמצא שם שום אדם מישראל", שו"ת משפטי עוזיאל, חלק ח, ירושלים תשס"א, סימן סב. טיעון דומה בשל כתיבת שם המקום בגט, כתב הרב אליהו ברוך קעפעטש, "חומות ירושלים – ביאורים ובירורים בענין קריאת המגילה בעיה"ק ירושלים ת"ו ובשכונות שנתוספו לה", ירושלים תשמ"ט, עמ' ל, בשמו של הרב שלמה זלמן אוייערבך, שתמה על בתי הדינים שהיו בירושלים באותן שנים שהיו כותבים בגיטין שנכתבו בחלק המערבי של העיר: "ירושלים דיתבא על מי השילוח" – "הלא ירושלים היתה חצויה במחיצה של ברזל, ואעפ"כ כתבו בגיטין כך". הרב אביגדור נבנצל, רבן של ישראל – מרן הרש"ז אויעארבך, ירושלים תשנ"ה, עמ' 246-247, סיפר בעת הספדו את מורו ורבו הרב אויערבך, שבזמן שהעיר העתיקה היתה בידי הירדנים, הרב אויערבך פסק שבעל יכול לחייב את אשתו לעלות ולגור בירושלים מדין "הכל מעלין לירושלים" (ב' כתובות קיא ע"ב). הרב נבנצל שאלו לאחר זמן האם בעל יוכל לכוף את אשתו לעבור מהעיר החדשה לעיר העתיקה מדין "הכל מעלין לירושלים?", והרב אויערבך השיב "שגם באופן זה יש דין 'הכל מעלין', משום שהשכונות החדשות הן פרברי ירושלים ולא ירושלים עצמה".

1.6. ציפייה אמונית לשיבה לירושלים העתיקה – "זכר לארץ ישראל ולירושלים"

נוסף לפרשנות הלכתית חדשה לסוגיות שונות העוסקות בהלכות מגילה בעיר מוקפת חומה, נתנו הפוסקים טעמים נוספים מדוע יש לקרוא בעיר החדשה בט"ו באדר. גם תפיסה אמונית הכרוכה בציפייה לשוב לירושלים העתיקה, שימשה עילה להמשך מקרא מגילה בירושלים החדשה בט"ו באדר. כך נימק הרב עוזיאל:

> ועוד יש לומר דירושלים שבתוך החומות לא נחרבה לגמרי אלא התרוקנה מיושביה באופן זמני, וסמוך ממש לחומתה בהר ציון לא רק שנמצאים יהודים, אלא שהוא כבוש בידי יהודים,[59] ואנו מצפים יום יום לשוב אל ירושלים העתיקה לישבה באוכלוסי ישראל להחזיר לה את כבודה ומלכותה... הלכך בכבודה עומדת גם לענין קריאת המגילה ביום ט"ו, כדי לעשות זכר לארץ ישראל ולירושלים בירתה ומקום מקדשה.

יש להתבונן על המציאות שנוצרה כדבר זמני וחולף, ושלא ליצור מצב תקדימי שלפיו אין קוראים מגילה בעיר מוקפת חומה בתאריך הקבוע בט"ו אדר. לראייה האופטימית בדבר השיבה המהירה לירושלים העתיקה, יש משקל בקביעת ההלכה שבירושלים החדשה יש לקרוא בט"ו באדר בלבד. דברי הרב עוזיאל: "הלכך בכבודה עומדת גם לענין קריאת המגילה ביום ט"ו, כדי לעשות זכר לארץ ישראל ולירושלים בירתה ומקום מקדשה", רומזים כנראה לדברי הרמב"ם בהל' מגילה שנימק את תקנת ערים מוק"ח כך:

> ולמה תלו הדבר בימי יהושע? כדי לחלוק כבוד לארץ ישראל שהיתה חרבה באותו הזמן, כדי שיהיו קוראין כבני שושן ויחשבו כאילו הן כרכין המוקפין חומה אף על פי שהן עתה חרבין הואיל והיו מוקפין בימי יהושע, ויהיה זכרון לארץ ישראל בנס זה.[60]

הרב עוזיאל הרחיב את משמעותם של דברי הרמב"ם: "ויהיה זכרון לארץ ישראל בנס זה". גם בעת שהערים המוק"ח עצמן חרבות, יש לקרוא בט"ו באדר בסמוך ובנראה להן "כדי לעשות זכר לארץ ישראל ולירושלים" בט"ו באדר, בשל מעמדן הייחודי.

1.7. שיקול חוץ הלכתי שנשען על מציאות פוליטית מדינית ובינלאומית

הרב הרצוג הזכיר בדבריו גם נימוק מדיני פוליטי חוץ הלכתי. במכתבו לחברי מועצת הרבנות הראשית הוא כתב שאם תיקבע הלכה שבשל המצב שנוצר בשכונות ירושלים החדשות יש לקרוא מגילה בי"ד באדר: "יהא הד גדול בעולם כאילו ח"ו התייאשנו מהעיר העתיקה עד כדי כך לשינויים למעשה בעניני דת, ודי"ל".[61]

במכתבו לרב קלמס הוא נתן משקל משמעותי יותר לחשש שהעלה בדבר הפרשנות של אומות העולם וההשלכות הנובעות מכך, לו היתה יוצאת הוראה לקרוא בי"ד באדר. במכתבו לרב קלמס הוא הגדיר זאת כ"סכנה ממשית", עד כדי כך שגם אם שאלת זמן קריאת מגילה בשכונות החדשות

---

[59] בדבריו אלו הוא כנראה רמז לנוכחות חיילים בהר ציון סמוך לחומה.

[60] רמב"ם הל' מגילה א: ה. דברים דומים גם בפירוש הרמב"ם למשנה מסכת מגילה א: א. הרב יוסף קארו הקביל תקנה זו לתקנה מאוחרת של חכמים לאחר חורבן בית שני: "ראו חכמים שבאותו הדור לעשות זכר לארץ ישראל בנס זה, וכדאמרינן בפרק בתרא דראש השנה (ל ע"א) דאית לן למיעבד זכר למקדש" (הרב יוסף קארו, בית יוסף סביב הטור, אורח חיים סימן תרפח). בדבריו הוא נסמך גם על דברי הרמב"ם הללו.

[61] הריא"ה הרצוג, "בענין קריאת המגילה בירושלים החדשה בשנת תש"ט", שו"ת היכל יצחק, אורח חיים, ירושלים תשל"ג, סימן סג; הנ"ל, פסקים וכתבים, אורח חיים חלק ב, ירושלים תשמ"ט, סימן קו.

היתה מוטלת בספק, היה עניין זה גורם מכריע. יתכן מאוד שהרקע לכתיבת הדברים הללו היה הדיבורים והשיחות באותן שנים על בינאום ירושלים.[62]

באמצעות נימוק זה העמיד הרב הרצוג את סוגיית קריאת מגילה בשכונות ירושלים החדשות כשהעיר העתיקה בידי גויים במקום אחר לגמרי. אין מדובר רק בשאלה הלכתית שמעסיקה רק את קוראי המגילה בלבד, אלא בשאלה שיש לה השלכות מדיניות משמעותיות על מעמדה של ירושלים בכלל. לא ברור כיום אם אכן היו אומות העולם מתעניינות בשיח הפנים הלכתי ובנימוקים לכאן או לכאן בשאלה זו או אף בשאלות אחרות, אך הרב הרצוג ראה זאת כסוגיית מבחן, וכ"סכנה ממשית" למעמדה של ירושלים.

1.8. מיקומו של הר ציון בשטח המוקף חומה מימות יב"ן וחיילי צה"ל נמצאים שם

הרימ"ט פרסם ב"י"ג באדר תש"ט בעיתון 'המבשר' מאמר שכותרתו: "הפורים בירושלים לא השתנה".[63] כותרת חדה וברורה שאיננה משאירה ספק. הוא פתח את המאמר בהבעת צער וכאב: "הפורים דהאי שתא לא היה כדוגמתו לעולם... שבירושלים המוקפת יהא מושל נכרי ואין שום ישראל בתוכה". אך מיד קבע: "והנני להודיע שאין גם היום כל פקפוק בקביעת הפורים בירושלים". כוונתו היא שיש לקרוא מגילה בירושלים בט"ו באדר כבכל שנה. הוא כתב את הנימוקים שכבר הוזכרו לעיל, כמו פרשנות האמירה בתלמוד ירושלמי שלפיה מחוץ לעיר יש לקרוא בט"ו באדר מפני שקדושת ירושלים לא בטלה, והוסיף עוד נימוק: הר ציון נמצא ברשותנו, נמצאים שם חיילים, והר ציון היה חלק מתוך החומה מימות יב"ן, וזאת על בסיס ממצאים ארכיאולוגיים. את הדברים הללו הוא כתב אח"כ גם בספרו: ארץ ישראל דיניה מנהגיה וגבולותיה, לאחר שנת תש"ט:

> לא נשתנה מצב הסמוך של ירושלים בגלל הר ציון שהוא נשאר ברשות ישראל ונמצאים שם חיילי ישראל שקוראים שם המגילה בציבור בט"ו. ומבלי להיכנס כאן בויכוחים עם כמה חוקרים על מקומו המדויק של גבעת ציון, הנה לדעתנו על הר ציון זה דרומית מערבית לירושלים העתיקה היתה מצודת היבוס שעליה נלחם דוד, והיא היתה מוקפת חומה מימות היבוס ויב"ן... ומעידים ומגידים גם שרידי החומה שנמצאו לפני כששים שנה ע"י דר' בליס בשפולי דרום הר ציון, והחפירות שנעשו אח"כ ע"י מר וויל ובשנת תרפ"ט על ידי ד"ר סוקניק על היקף החומה העתיקה סביב הר ציון. ונמצא שגם מצד הר ציון יש לירושלים החדשה דין "סמוך לכרך".[64]

חיילים היו מוצבים בהר ציון במשך כל השנים, וכבר ציינו שבאותה השנה שנת תש"ט (1949) קראה שם קבוצת החיילים מגילה.[65] מכל מקום, החידוש בדברי הרימ"ט הוא שהר ציון הוא חלק מהעיר המוק"ח מימות יב"ן. הוא מודע לעובדה שחלק מהחוקרים אינם מסכימים איתו, אך זה לא הפריע לו להסתמך על דעות אחרות שמניחות שהר ציון היה חלק מהעיר המוק"ח מימות

---

[62] ראה: יוסי כ"ץ, 'ירושלים – עיר שחולקה לה או חוברה לה יחדיו': עמדות הבריטים, האו"סוההנהגה הציונית בשאלת חלוקתה או אחדותה של ירושלים", ירושלים בתקופת המנדט – העשייה והמורשת (עורך: יהושע בן אריה), ירושלים תשס"ג, עמ' 133-157.

[63] הרימ"ט, "הפורים בירושלים לא השתנה", המבשר, י"ג באדר תש"ט, עמ' 3.

[64] רימ"ט, ארץ ישראל דיניה מנהגיה וגבולותיה, ירושלים תשט"ז, עמ' מט-נ.

[65] ראה: בצלאל לנדוי, לעיל הערה 2.

יב״ן.[66] הרצון להמשיך לקרוא בירושלים בט״ו באדר הוא גם כשהדבר לא בטוח מבחינה ארכיאולוגית.

מאמר נוסף שפורסם באותו יום ובאותו עיתון, היה של הרב מרדכי יהודה לייב זק״ש, ראש בית המדרש הגבוה לתלמוד בית זבול, ורב שכונת קרית משה בירושלים. גם הוא טען שבירושלים יש לקרוא בט״ו באדר, ונימוקיו דמו לנימוקי הרימ״ט. אלא שהוא ביקש להוכיח מפסוקי המקרא על היות הר ציון חלק מירושלים המוק״ח מימות יב״ן. לדבריו, המקום נכבש רק בימי דוד המלך (שמואל ב ה: ז). אך יש סבירות רבה שלא אפשרו ליבוסים להקים חומה חדשה, ומכאן כנראה שהחומה שבתוכה ישבו, היתה עתיקה וכנראה מימות יב״ן. הוכחה נוספת שציון היתה מוק״ח מימות יב״ן היא מהמסופר במקרא על עוזיה מלך יהודה שנצטרע ונשלח מחוץ למחנה (מלכים ב טו: ה):

> ואם ציון עיר המלכים לא היתה מוק״ח מימות יב״ן למה הוצרך לצאת ממנה והלא מצורע איננו משולח אלא מתוך עיר המוק״ח מימות יב״ן (מ׳ כלים ח: ז)... ובייחוד לדעת החוקרים האחרונים שהמקום הנקרא אצלנו הר ציון, הוא למעשה העיר העליונה של ירושלים ובודאי היתה בהיקף החומה. ולפי כל הנ״ל ברור שאין לשנות את קביעת הפורים בירושלים ממה שהיה נהוג עד עכשו ויש לקרוא בה את המגילה בט״ו באדר כשנים קדמוניות.[67]

ברור לכל שמדובר בירושלים שלה מסורת חזקה על היותה מוק״ח מימות יב״ן, והדיון הוא מה היו גבולות העיר המוק״ח. גם אם הדברים אינם ודאיים לחלוטין, ניתן לצרף את ההשערות הללו לפרשנויות אפשריות לפסוקי המקרא, ולפרשנויות הלכתיות לאמירה שבתלמוד ירושלמי שמחוץ לכרך חרב וגויים יושבים בו, יש לקרוא בט״ו באדר.

הרב הרצוג ציין למקום נוסף שיש לו מסורת שהוא חלק מהעיר המוקפת חומה בו מתגוררים יהודים:

> קבלה בפי זקני ירושלים בשם הגר״ז בהר״ן שקיבל מזקני חכמי הספרדים ז״ל שחלק במאה שערים היה מלפנים לחומה, לית דין צריך בשש שלא היינו צריכים לשנות וכתורה עשינו.[68]

לרב זלמן בהר״ן, מייסד שכונת מאה שערים, היתה מסורת על היות מאה שערים בתוך חומת ירושלים על בסיס קבלה של זקני ירושלים בשם זקני הספרדים. אין מדובר על הר ציון הנמצא בדרום העיר העתיקה אלא על מקום הנמצא בסמיכות לחלק הצפון מערבי של העיר העתיקה. גם הרב זק״ש הפנה למקום בחלק הצפון מערבי של ירושלים באזור שכונת מאה שערים. לדבריו, החלק של העיר החדשה על יד השער החדש סמוך מאוד למקום המקדש: ״ומסתבר שזה היה בהיקף החומה, ומה גם כי מצאו בקרבת מקום שרידי חומה עתיקה״. בצלאל לנדוי כתב שכוונת הרב זק״ש לאבני החומה השלישית שנחשפו בשנת 1925 והם היו נראים בעבר ליד תחנת הדלק

---

[66] כך הציג זאת לימים הרב שאר ישוב כהן, ״לענין קביעת ימי הפורים בחיפה״, ארחות, 60 (תשס״ח), עמ׳ 6-10: ״בירושלים בזמן הכיבוש הירדני היה אתר אחד שטענו לגביו שהוא שייך לעיר המוק״ח מימות יב״ן והכוונה להר ציון. ואע״פ שיש חוקרים ואנשי מדע שחלקו על כך, סמכו גם על כך גדולי ירושלים שפסקו לקרוא בירושלים כולה על שכונותיה בט״ו בלבד״.

[67] הרב מרדכי יהודה לייב זק״ש, ״קביעת פורים השתא״, עיתון המבשר, י״ג באדר תש״ט, עמ׳ 3. המאמר פורסם אח״כ בספרו של הרב זק״ש בשינויים קלים: ״קביעת הפורים בירושלים״, זמנים, ירושלים תשי״א, עמ׳ קו-קז.

[68] הריא״ה הרצוג, ״בענין קריאת המגילה בירושלים החדשה בשנת תש״ט״, שו״ת היכל יצחק, אורח חיים, ירושלים תשל״ב, סימן סה; הנ״ל, פסקים וכתבים, אורח חיים חלק ב, ירושלים תשמ״ט, סימן קז.

בסיומו של רחוב החומה השלישית שראשיתו מול ישיבת תולדות אהרון (כיום כביש מס׳ 1, רחוב חיל ההנדסה, סמוך למוזיאון ׳על התפר׳).[69]

גם מסורת זו צורפה לקביעה שבשכונות החדשות יש לקרוא בט״ו באדר, מאחר שחלק קטן ומסוים משכונות ירושלים החדשות נמצא בתוך החלק שיש עליו מסורת שהיה מוק״ח מימות יב״ן.[70]

זאת ועוד. לעיל (פרק ג) הבאנו את דברי הרב זלמן בהר״ן שטען טענה רחבה יותר. על פי דבריו, לא רק מאה שערים נכללה בתוך חומת יב״ן, אלא גם חלק ניכר משכונות ירושלים היו בתוך חומת יב״ן, מאחר שהיא הגיעה עד כפר ליפתא, ומכאן שהדיון בדבר מקרא מגילה בעת שגויים יושבים בעיר העתיקה לא רלוונטי, מאחר שבחלקים נרחבים מהעיר שהיתה מוק״ח, יושבים יהודים, ועליהם לקרוא מגילה בט״ו באדר.

טענה דומה טען גם הרב אלעזר בריזל. לדבריו, שטחה של ירושלים היה רחב מאוד, ובתוכה היו ערים מוקפות חומה ובכללם גם הר ציון. הוא ביסס את טיעונו על פסוקים ופרשנותם, ומסקנתו היא:

> חומת ירושלים קמייתא שהוא בתקופת יב״ן, היתה ג׳ פרסה על ג׳ פרסה (ב׳ בבא בתרא עה ע״ב) ובתוכה היו ערים מוקפין כמו ציון ועוד... וממילא אפילו נמצא חומה עתיקה אינו אומר שזה סוף גבול חומת ירושלים, כי אולי הוא מחומות שמבפנים... אנחנו נמצאים בשטח גדול של היקף החומות של מחוז ירושלים של ימות יב״ן, ואין להטיל שום ספק בענין קריאת מגילה.[71]

לדבריו, אין לסמוך רק על ממצאים ארכיאולוגיים כדי לקבוע את מיקום החומה, אלא אם כן הדברים מעוגנים במקורות מהמקרא ומסורות פרשניות. במקרה זה הממצאים אינם סותרים את האמור במקורות הללו. הוא סיים את דבריו בעניין באמירה הבאה:

> ...כל שכונות המערב קוראין בט״ו... שהמון בית ישראל נקראים: ״בני נביאים״ (ב׳ פסחים סו ע״א), פירוש שקצת נבואה בתוכם, והרגישו שצריכים לקרות המגילה בט״ו.

הוא מודע לרחשי הלב של תושבי ירושלים הרוצים להמשיך ולקרוא בט״ו באדר בלבד, ודבריו נועדו לגבות את התחושה החיובית הזאת.

סיכום עמדת התומכים בקביעה לקרוא מגילה בשכונות ירושלים החדשות בט״ו באדר בלבד, מלמד שהדבר נשען על כמה בסיסים: פרשנות לסוגיות תלמודיות שנוטה לאמץ קו שעל פיו יש לקרוא מגילה בט״ו באדר סמוך לעיר שחרבה, או ראיית העיר החדשה כחלק בלתי נפרד מהעיר המוק״ח אף שבלבה חומה ביטחונית שאיננה מאפשרת להיכנס לעיר המוק״ח. לאלה מצורף נימוק אמוני המבוסס על הציפייה לשוב במהרה לעיר העתיקה שאז בוודאי יהיה ניתן לקרוא גם בעיר החדשה בט״ו באדר. כדי לא ליצור הפסקה ולו זמנית בנוהג שהתקבל בשכונות ירושלים החדשות בעשרות השנים שקדמו לנפילת העיר העתיקה בידי הירדנים, וכדי להמשיך ולכבד את מעמדה של ירושלים גם במצב כזה, אזי יש להמשיך ולקרוא מגילה בט״ו באדר.

---

[69] בצלאל לנדוי, לעיל הע׳ 2.

[70] הרב מרדכי פרום (לעיל הע׳ 53) נאחז גם הוא בהסבר זה: ״שמא החומה של היום אינה עומדת במקום שעמדה החומה בימות יב״ן, כשם שמצאו ושרידי חומה בירושלים החדשה שאינם מתחת לחומת ירושלים הנראית כיום״.

[71] הרב אלעזר בריזל, כרכין המוקפין חומה, ירושלים תשכ״ב, עמ׳ כ-לח.

היתה התחשבות גם בנימוק חוץ הלכתי שמבוסס על הנחה מדינית ופוליטית בהקשר יחסי ישראל ואומות העולם. קביעה הלכתית שהיתה מורה לקרוא מגילה בי״ד באדר בירושלים החדשה, עלולה היתה להתפרש כאמירה מדינית בעת שמדינת ישראל מתמודדת עם אומות העולם על הכרת ירושלים כבירת העם היהודי. הדיון בסוגיית זמן מקרא מגילה בירושלים חצה את הדיון ההלכתי המוכר בשאלות כאלו, כשמסורת הפסיקה בהן אינה ברורה, והעמיד אותה במקום אחר. יתכן גם שהעיר המוק״ח הגיעה עד אזור הר ציון בצד הדרומי, ועד אזור שכונת מאה שערים בחלק הצפון מערבי. הממצאים הארכיאולוגים השנויים במחלוקת, והמסורת של זקני ירושלים, הספיקו כדי לצרף גם נימוקים אלו למסקנה שבשכונות ירושלים החדשות יש לקרוא בט״ו באדר.

2. מקרא מגילה בשכונות ירושלים החדשות גם בי״ד באדר, או רק בי״ד באדר

הרב חנוך זונדל גרוסברג היה תלמיד חכם ירושלמי שכתב כמה ספרי הלכה אם כי לא נשא במשרה רבנית. הוא הביע את עמדתו בעניין במכתב תגובה אישי לרימ״ט בעקבות פרסום מכתבו בעיתון.[72] לדבריו, אמנם הריטב״א והגר״א פסקו בעקבות פרשנותם לאמור בתלמוד ירושלמי שיש לקרוא בט״ו באדר בסמוך ובנראה לעיר מוק״ח שאין בה יהודים, אך לא ניתן להתעלם מכך שפוסקים אחרונים כמו הרב חיים יוסף דוד אזולאי, וכן הרב ישראל הכהן מראדין שאותו כינה: ״הפוסק האחרון״, פסקו בעקבות פרשנותם לאמור בתלמוד ירושלמי, שיש לקרוא במקומות הללו בי״ד באדר.

קשה להעריך עד כמה פשט ספר משנה ברורה והתקבל באותם ימים בקהילות ישראל. אך הרב גרוסברג ראה בו פוסק אחרון והכרעת המשנה ברורה גברה לדעתו על כל הפוסקים האחרים שעליהם התבססו התומכים בזמן מקרא מגילה בט״ו באדר. ההתייחסות לרב מראדין כפוסק אחרון מצויה אצל פוסקים נוספים, ומאז שהרב גרוסברג כתב את דבריו, נחשב ספר משנה ברורה לספר הלכתי משמעותי ביותר לבני אשכנז.[73] הוא התייחס גם לנימוקים האחרים שכתב הרימ״ט. הוא ערער על הטענה שהר ציון נכלל בתוך חומת יב״ן. לדבריו, יש מקורות במקרא ובתלמוד שניתן ללמוד מהם שציון עיר דוד היתה מחוץ לחומת ירושלים, ואין הוכחה שבזמן יהושע בן נון היה הר ציון בתוך החומה. הוא גם הצביע על כך שבעבר כתב הרימ״ט שחומת ירושלים בימות יב״ן לא הגיעה לקו החומה הנוכחית.[74] מסקנת הרב גרוסברג היא:

> ולכן אם כי קשה להורות לרבים לשנות מסדרי שאר השנים, שזה נוגע גם לשאר דינים של היום, מ״מ ליחיד השואל כענין, בודאי שיש מקום לומר שיקרא גם בי״ד.

---

[72] הרב חנוך זונדל גרוסברג, אגרת הפורים, ירושלים תשכ״ב, עמ׳ מ-מג.

[73] הרב צבי יהודה קוק, מיצב את המשנה ברורה כפוסק אחרון, כשהסביר מהם מקורות ההלכה שסידר ושילב בתוך פירוש של אביו הראי״ה קוק לסידור ״עולת ראיה״, סידור עולת ראיה – הקדמה, עמ׳ ט: ״מקורותיהן של ההלכות הסדורות בזה – אלה הם: שולחן ערוך והכרעת הגהות הרמ״א, ובמקומות חלוקי דעות רבותינו הפוסקים – הכרעת המשנה ברורה, שהוא נתקבל ונתפרסם, בהסכמת גאוני הדור הקודם, כפוסק האחרון בתפוצות ישראל, וגם אאמו״ר זצ״ל קבע כמה דברים ממנו בהלכה ברורה״; הנ״ל, לנתיבות ישראל, חלק א, ירושלים תש״ן, עמ׳ 205. גם הרב שלמה זלמן אויערבך, שו״ת מנחת שלמה תנינא (ב-ג) סימן ו, כינה את המשנה ברורה ״הפוסק האחרון״. דברים דומים כתב הרב אליעזר וולדינברג: ״גדול הפוסקים בדור האחרון שרוב ישראל נשמעים להוראותיו כמעט כדברי האורים, ה״ה הגאון הצדיק בעל משנה ברורה ז״ל (שו״ת ציץ אליעזר חלק יז סימן ד). או בניסוחו של פוסק חשוב אחר, אף הוא בן דורנו, הרב משה פיינשטיין: ״המשנה ברורה... הרי הוא מרן דדורות בתראי בהוראות דעניני אורח חיים״ (שו״ת אגרות משה חלק או״ח ה סימן יג). ראה מאמרי: ״רב פוסק: בין חדשנות, להלכה ולספר שפשט בציבור״, רבנות: האתגר (עורכים: ידידיה שטרן, יהושע פרידמן), ירושלים תשע״א, עמ׳ 665-702.

[74] הרימ״ט, ״תשובה לרבים על דבר קריאת המגילה של פורים בירושלים החדשה״, לוח לארץ ישראל לשנת תש״ז, עמ׳ יב.

הוא אישית סבר שיש לקרוא רק בי״ד באדר, אך הוא גם היה מודע לקושי שיש בהוראה לרבים לשנות ממה שנהוג בשכונות ירושלים במשך שנים רבות. לדבריו, היה מקום להורות ״ליחיד השואל כענין״, למי שמודע למורכבות ההלכתית בעניין, שיקרא מגילה גם בי״ד באדר. גם בהלכות פורים שפרסם הרב גרוסברג הוא לא הכריע בשאלה זו, והשאיר את הדבר לבחירה: ״כרך שחרב, הסמוך לו, יש אומרים דאין קוראין בו רק בי״ד, ויש אומרים דגם הסמוך לחרב קורא בט״ו״.[75]

הוויכוח בין הרב גרוסברג והרימ״ט הוא במתח ובפער שבין הלכה שכתובה בספרות פסיקה מקובלת כמו ספר משנה ברורה, לבין פסיקה של רבנים אחרים המעגנים את דבריהם בפרשנות אחרת, ובנימוקים נוספים אחרים, יחד עם תחושה שהציבור הרחב ממשיך לראות עצמו כירושלמי גם לעניין מקרא מגילה.

הרב גרוסברג היה מודע לתחושות הציבור וגם לכך שיהיו כאלה שיערערו על ההוראה לקרוא מגילה בשכונות ירושלים בשני הימים – בי״ד ובט״ו באדר. לכן סיים את מכתבו בכך שניתן לראות ערך מוסף בקריאה הכפולה של המגילה בשכונות ירושלים בשנים אלו:

> ונגד המפקפקין נאמר עוד דבקריאה זו נעלה את ירושלים המקודשת על ראש שמחתנו, ונודה בפורים דכפילא על הנסים ועל הנפלאות מאת המפליא פלאות שנעשו לנו בזמן הזה אשר עין בעין ראינו בהתקיים בנו: ״וגנותי על העיר הזאת להושיעה למעני ולמען דוד עבדי״ (ישעיהו לז: לה).[76]

הוא הציע לראות את קריאת המגילה בפעם הנוספת גם כהודאה לה׳ על הנסים והנפלאות שאירעו לתושבי ירושלים בזמן הזה, כנראה בעת מלחמת השחרור, אם כי הוא לא פירט לאילו נסים ונפלאות התכוון. הנמקה זו חורגת מגדרי החובה לקרוא את המגילה בימי הפורים בשל הנס שהיה בתחילת תקופת הבית השני. בסוף המכתב הוא כתב עוד:

> תו אמינא לפי מה שראיתי בריטב״א רפ״ק הטעם שבחוצה לה קורין בט״ו: ״שהרי נתחייב ולא נשתנה״ (מגילה ב ע״א). אם כן בשכונתנו קטמון, בקעה, המושבה הגרמנית שלא קראו בה כל השנים, אם כן אין כאן שנוי אם יקראו בי״ד, כנ״ל לכאורה.

לדברי הריטב״א, המתגוררים במקום סמוך או נראה לכרך שגויים יושבים בו, ממשיכים לקרוא בט״ו באדר כי דינם ומעמדם לא השתנה. השכונות שציין נבנו בידי בני דתות אחרות בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20, ויהודים החלו להתגורר בשכונות הללו רק לאחר מלחמת השחרור, ומכאן שמעולם לא קראו בהן מגילה בט״ו באדר וממילא אין מנהג שמחייב. משמעות דבריו היא שבכל המקומות שקראו בהם מגילה בט״ו באדר עד נפילת העיר העתיקה ימשיכו לעשות כן, ושכונות או אף בתים שנבנו לאחר נפילת העיר העתיקה, יקראו בי״ד באדר, כי אין להם מנהג קודם שמחייב אותם.

הרימ״ט השיב למכתבו של הרב גרוסברג. בחלק הראשון של המכתב הוא ביקש להוכיח שהר ציון קדוש בקדושת ירושלים, אם כי הרב גרוסברג לא עסק בזה, אלא בשאלה אם אמנם ציון היא חלק מירושלים. באשר למיקום החומה, טענת הרימ״ט היא שהחומה מימות יב״ן היתה דרומית יותר מקו החומה המוכרת לנו כיום שהיא חומה מאוחרת מאוד. מה שהוא פרסם שחומת ירושלים לא הגיעה לקו החומה הנוכחי, כוונתו לחומה בצד צפון ומערב, אך לא לצד דרום. לדבריו, קריאת מגילה במקום סמוך או נראה איננה תלויה בקיומה של שכונה או של יישוב יהודי

---

[75] הרב גרוסברג (לעיל הע׳ 72), עמ׳ כו-כז.
[76] הרב גרוסברג (לעיל הע׳ 72), עמ׳ מ-מא.

במקום הסמוך או הנראה, מאחר שגם מי שנמצא בשטח ריק ולא במקום מיושב שמיקומו סמוך או נראה לעיר מוק"ח עליו לקרוא מגילה בט"ו באדר. כיוון שכך גם תושבי שכונת קטמון ובקעה צריכים לקרוא מגילה בט"ו באדר.[77]

לא ידוע לנו על תשובה של הרב גרוסברג למכתב הרימ"ט, אך כנראה שהרב גרוסברג השלים עם העובדה שהוא בעמדת מיעוט, ושתושבי ירושלים נהגו אחרת. בשנת תשכ"ד (1964) פרסם הרב גרוסברג מאמר על זמן מקרא מגילה בטבריה, ושם תמך בעמדה שלפיה יש לקרוא מגילה במקום סמוך לכרך חרב בט"ו באדר: "וכמו שהמנהג כן בירושלים אחרי הכיבוש של העיר העתיקה שקוראין בה בט"ו".[78]

מלבד הרב גרוסברג היו עוד שקראו מגילה גם בי"ד באדר בשנים הללו. הרב יצחק זאב סולוביצ'יק, הגרי"ז, שכינויו: "הרב מבריסק", התגורר באותן שנים בשכונת גאולה בירושלים, ועל הנהגותיו של הגרי"ז בשנים הראשונות שלאחר כיבוש העיר העתיקה ישנן עדויות ופרשנויות שונות. לדברי הרב חנוך זונדל גרוסברג, הגרי"ז קרא בביתו גם בי"ד באדר ללא ברכה.[79] הוא עשה כן בשל פרשנות אפשרית לאמור בתלמוד ירושלמי שלפיה מחוץ לכרך חרב ושבידי גויים קוראים בי"ד באדר, ובשל דרישה לנוכחות עשרה בטלנים בכרך המוק"ח. עדות אחרת היא שהוא קרא בביתו בי"ד באדר מאחורי דלת סגורה כדי להביע בכך שזו הנהגה אישית ולא חומרה לכלל הציבור, והוא היה מכריז שהוא קורא סתם כדי שלא ייווצר מצב שהוא כבר קרא ולא יוכל לברך בט"ו באדר.[80] עדות אחרת היא שבשנים הראשונות לאחר מלחמת השחרור הוא קרא מגילה רק בט"ו באדר, אך אח"כ החל לקרוא בביתו גם בי"ד באדר. שנה אחת הוא אף הלך לשכונת עץ חיים שבכניסה לירושלים (כיום לרגלי גשר המיתרים) שם קראו מגילה גם בי"ד באדר.[81] עדות נוספת היא שרק בשנה הראשונה שלאחר נפילת העיר העתיקה הוא הלך לשמוע מגילה בשכונת עץ חיים.[82] קריאת המגילה בי"ד באדר בשכונת עץ חיים היא בשל עמדת הרימ"ט שהגדיר את המרחב הסמוך עד מרחק מיל. אם כי הרימ"ט עצמו סבר באשר למקרא מגילה בשנים אלו שהעיר העתיקה היתה בשליטת הירדנים, שעד מרחב מיל מהחומה ובכלל זה גם במקום מגוריו של הרב מבריסק, יש לקרוא מגילה בט"ו באדר כמו בשנים שבהן גרו יהודים בעיר המוק"ח.[83] עדות אחרת היא שהרב מבריסק חשש לעמדת הדורשים שיהיו י' בטלנים בעיר המוק"ח. כיון שכך הוא הלך בתחילה לשמוע מגילה בשכונת עץ חיים, אך בשנה מסוימת פסק ללכת לשם וקרא בביתו בי"ד באדר בצנעה. הפרשנות לשינוי בהנהגתו היא שהוא טען שעל פי האמור בתלמוד ירושלמי (י' מגילה א: א, ע ע"ג), בן ט"ו באדר שקרא בי"ד באדר יצא ידי חובה, אך הוא לא רצה לצאת ידי חובה בדיעבד. היתרון בקריאת מגילה ביחיד בי"ד באדר הוא שאם זמן מקרא מגילה במצב כזה הוא בי"ד באדר, אז הוא יצא ידי חובה בקריאה זו. ואם זמן מקרא מגילה הוא בט"ו באדר, אזי

---

[77] תשובת הרימ"ט אצל הרב גרוסברג (לעיל הע' 72), עמ' מב-מג.

[78] הרב חנוך זונדל גרוסברג, "אם טבריה דינה כמוקפת חומה לענין קריאת מגילה. ודין סמוך ונראה", נעם ז (תשכ"ד), עמ' צה.

[79] הרב חנוך זונדל גרוסברג, אגרת הפורים, ירושלים תשכ"ב, עמ' מ.

[80] הרב אליקים שלעזינגער, הדור והתקופה, ירושלים תשס"א, עמ' יד. הרב יצחק פרנקל, זכור לדוד – ספר זכרון לזכר ר' דוד פרנקל, חלק א, ירושלים תש"ס, עמ' שסו, כתב בשם הרב רפאל בנו של הגרי"ז, שמשנת תש"ט עד פטירתו הוא קרא גם בי"ד באדר בצנעה.

[81] הרב שמעון יוסף מלר, עובדות והנהגות לבית בריסק, חלק ב, ירושלים תשנ"ט, עמ' קא-קב, בשם הרב יוסף מאיר פרג.

[82] הרב יוסף דב סולוביצ'יק, "שיעורים על מסכת מגילה", ישורון, ח (תשס"א), עמ' שסט-שעא.

[83] בצלאל לנדוי (לעיל הערה 2) עמ' קפג, כתב שגם הרב יחזקאל אברמסקי קרא מגילה גם בי"ד באדר בביתו שבשכונת בית וגן. אך נראה שהוא עשה כן מטעם אחר, בשל ריחוקה של השכונה ממרכז העיר, שהרי הוא נהג לעשות כן גם בשנים שלאחר מלחמת ששת הימים. ראה לעיל פרק ד הערה 56.

הקריאה שקרא בי״ד באדר היא שלא בזמנה, ולדעת ראשונים רבים קריאה שלא בזמנה היא רק במניין עשרה, וממילא הוא לא יצא ידי חובה בקריאה זו, והקריאה למחרת בט״ו באדר היא הקריאה שבה הוא יוצא ידי חובה.[84]

מכל מקום, למרות העדויות והפרשנויות שונות, ברור הוא שהרב מבריסק לא היה שלם עם הקביעה שבשכונות ירושלים החדשות יש לקרוא מגילה בט״ו באדר.[85]

בנו של הרב מבריסק, הרב יוסף דב סולוביצ׳יק, קרא מגילה בביתו בי״ד באדר גם בפורים תשכ״ח, מאחר שהיה מסופק אם יש בעיר המוק״ח עשרה בטלנים. אמנם כבר היו לומדי תורה בעיר העתיקה, אלא שהם עזבו את מקומם בפורים. בשנים שאח״כ הוא הפסיק לקרוא גם בי״ד באדר וקרא בט״ו באדר בלבד.[86]

הרב יואל טייטלבוים, האדמו״ר מסאטמר, טען בשנת תשכ״ו (1966) שיש לקרוא את המגילה בי״ד באדר בברכה. כך הביא את דבריו אחד מבאי ביתו, לאחר שציין שהוא עיין במחלוקת המפרשים באמור בתלמוד ירושלמי:

> מידי ספיקא לא נפקא, ומבואר בהדיא בשו״ע סי׳ תרפח סעיף ד, דבספק קורין בי״ד ובט״ו, ולא יברך כי אם בי״ד שהוא זמן קריאה לרוב העולם. ודעת קדושתו היא שכל אחד מאנ״ש יקרא לעצמו בביתו בי״ד, ובט״ו יחזרו אחר בעל קורא שמחזיק עצמו לפסק הבד״צ ואינו קורא רק בט״ו והוא יברך ויקרא בבית מדרשנו.[87]

קשה לקבל שלהתניה כזאת התכוונו מתקני קריאת המגילה בעיר שגויים יושבים בה. ההתניה גם מבוססת על כאלה שקוראים רק בט״ו באדר, בעוד שההלכה בעניין זה צריכה להיות מתאימה לכל ולא לחוג או קבוצה מסוימים. גם כשטענו בפניו שהיקף שטחה של ירושלים המוק״ח מימות יב״ן היה גדול הרבה יותר מהיקף החומה המוכרת כיום ונכללות בה גם שכונות ירושלים החדשות, הוא לא קיבל זאת והעיר: ״ידעתי מראש שיהודי ירושלים יאמרו שצריכים לקרוא מגילה בט״ו״.[88]

המכנה המשותף לרב גרוסברג, לרב מבריסק ולאדמו״ר מסאטמר הוא שהם היו מודעים לכך שדבריהם לא יתקבלו אצל כלל תושבי שכונות ירושלים, ועל כן נהגו כך באופן אישי או כתשובה למי ששאל, או שהורו לנהוג כך לקהילה שתציית להם ללא עוררין, גם אם מנהגם משקף עמדת מיעוט.

---

[84] הרב ישעיהו שכטר, ימי הפורים, ירושלים תשס״ט, עמ׳ קס.

[85] יצחק דדון, ראש דברך – עובדות וסיפורים ממרן ראש הישיבה הגר״א שפירא, ירושלים תש״ע, עמ׳ תרסח, כתב בשמו של הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא על הנהגתו של הרב סלמאן חוגי עבודי. הוא קרא מגילה בשכונת מקור ברוך בירושלים בי״ד ובט״ו באדר. הרב עבודי היה רבה האחרון של בגדד, ולאחר עלייתו ארצה התמנה להיות דיין בבית הדין הרבני בירושלים. הוא התגורר בשכונת מקור ברוך הנמצאת בין רח׳ יפו לרח׳ מלכי ישראל. הרחוב המרכזי בה הוא רח׳ רש״י. לא ברור אם נהג כך בשל תמיכה בעמדה הדומה לעמדת הרימ״ט, או שנהג כך רק בשנים שלאחר מלחמת השחרור. הוא סיפר גם שהוא נהג שני ימים טובים של גלויות בשכונת מקור ברוך מחשש שמא שלוחי בית הדין לא הגיעו לשם.

[86] הרב יוסף דב סולוביצ׳יק, ״שיעורים על מסכת מגילה״, ישורון, ח (תשס״א), עמ׳ שסט-שעא.

[87] הרב יואל טייטלבוים, פסקי דברי יואל, ברוקלין תש״ס, עמ׳ פג-פד. את התשובה בשם הרב טייטלבוים, כתב משמשו בקדש, הרב יוסף צבי אשכנזי. שואל השאלה הוא הרב משה אריה פריינד, שם עמ׳ עח-פב. השאלה והתשובה בשינויי לשון קלים מופיעות במקור נוסף: הרב משה אריה פריינד, ״בענין קריאת המגילה בירושלים״, תפארת, 2 (תשנ״ח), עמ׳ 21-24. הרב יקותיאל יהודה הלברשטאם, האדמו״ר מקלוינבורג-צאנז, ״אודות קריאת המגילה בעיירות הסמוכות לירושלים״, שפע חיים – לימי הפורים, נתניה תשנ״א, עמ׳ כג-כט [ושנית: הנ״ל, שו״ת דברי יציב, חלק אורח חיים, ירושלים תשנ״ו, סימן רצה], דן בשנת תשכ״ו במעמדה של שכונת קרית צאנז באשר לזמן מקרא מגילה בה, גם בשל היותה סמוכה לעיר שבידי גויים. הוא הציע את ההיבטים השונים לעניין, אך הוא לא הכריע דבר.

[88] כך העיד בשמו: הרב אלעזר בריזל, כרכין המוקפין חומה, ירושלים תשס״א, עמ׳ נו-נז. דברים דומים בשמו של האדמו״ר מסאטמר, כתב הרב משה שטרנבוך, שו״ת תשובות והנהגות, חלק ג, ירושלים תשנ״ז, סימן רלד, עמ׳ רנד.

3. "לא תתגודדו" בקריאת מגילה בשכונות ירושלים בי"ד באדר

הרב חנוך זונדל גרוסברג פרסם את דבריו וכן את מכתב הרימ"ט אליו בספרו: אגרת הפורים. כשיצא הספר בשנת תשכ"ד (1964) הגיב הרב אלעזר בריזל על דברי הרב גרוסברג שכתב: "יחיד השואל כענין בודאי שיש מקום לומר שיקרא גם בי"ד". הוא חשש שיהיו כאלה שיתאספו בשכונות ירושלים ויקראו מגילה בציבור בי"ד באדר. לדבריו, קריאה בציבור בי"ד באדר נוגדת את האיסור: "לא תתגודדו – לא תעשו אגודות אגודות" (ב' יבמות יג ע"ב), מאחר שרוב תושבי השכונות החדשות בירושלים קראו בט"ו באדר. היא גם פוגעת ומזלזלת בכבודה של ירושלים, מאחר שתקנת הקריאה בט"ו באדר היא מפני כבודה של ארץ ישראל.[89] אמנם הוא הסכים שמי שבכל זאת רוצה לקרוא גם בי"ד באדר יעשה זאת בצנעה ובחשאי ולא בציבור.[90] דעתו האישית היתה שיש לקרוא בירושלים בט"ו באדר בלבד, בשל הטיעון שירושלים המוק"ח מימות יב"ן היתה בשטח גדול מאוד ובו נכללו כל השכונות החדשות של ירושלים.[91]

בעקבות דבריו התפתח דיון עקרוני בינו לבין הרב גרוסברג בהגדרת איסור "לא תתגודדו". הרב גרוסברג השיב שלדעתו איסור "לא תתגודדו" איננו חל כשמדובר בספק בהלכה או בנקיטת עמדה במחלוקת מה הדין. כבודה של ירושלים נלקח מעת שהיהודים גורשו מהעיר העתיקה, ועל כן אין בקריאה בי"ד באדר פגיעה בכבוד העיר.[92] הרב בריזל השיב שאיסור "לא תתגודדו" חל אם תומכים בעמדה שלא התקבלה. הוא תיאר מה אירע בירושלים מאז פורים תש"ט, והביע את התייחסותו לעניין:

> בשנת תש"ט... כאשר נתעוררה השאלה העקרונית ביחס לקריאת המגילה פה בעיה"ק ירושלים הנמצאת בידינו והנשארת לנו לפליטה, נמנו וגמרו כמעט כל גדולי דורנו בלי ספק לקרוא את המגילה רק בט"ו ולא בי"ד, ומעשה רב שכך נהגו כל גדולי ישראל. ואם שמענו על גדול וצדיק אחד זצוק"ל שהלך שנה ראשונה לחפש מקום שקוראין בו את המגילה בי"ד, הלא בפירוש לא רצה בשום אופן שיזכירו את שמו בענין הזה. כי בעצמו נתן אמתלא שכוונתו לא היתה בזה בענין קריאת המגילה, רק בענין אחר לגמרי, ולפיכך אין לנו להביא ראיה מעובדה הזו כלל וכלל.[93]... וצא ובדוק בכל תפוצות ישראל של ירושלים ובכל ד' פינותיו, כולם כאחד חגגו את הפורים בקריאת המגילה ובשמחתה אך ורק בט"ו. ולכן ציבור פרטי הרוצים להתאסף בתוככי ירושלים ולקרות את המגילה בי"ד, הלא הם בלא תתגודדו.

לא ידוע לנו על מקום כלשהו בירושלים החדשה שבו התאסף ציבור לקריאת מגילה בי"ד באדר בשל דבריו של הרב גרוסברג, ועל כן הדיון הוא במישור התיאורטי בלבד ולא במישור המעשי.

---

[89] טענה דומה כתב גם הרימ"ט, "ירושלים החדשה בתקופה זו", ארץ ישראל דיניה מנהגיה וגבולותיה, ירושלים תשט"ז, עמ' מח-נ.

[90] הרב אלעזר בריזל, כרכים המוקפין חומה, ירושלים תשכ"ב, עמ' יג-טו, לט-מ.

[91] שם, עמ' כ-לח.

[92] שם עמ' טו-טז.

[93] כוונתו כנראה לרב יצחק זאב סולובייצ'יק, הרב מבריסק. לעיל הערות 79-83.

4. קריאת מגילה גם בי״ד באדר על תנאי

כאמור, מנהג רוב תושבי ירושלים היה לקרוא מגילה בט״ו באדר. בשנת תשכ״ד (1964) טען הרב משה שטרנבוך שיש מקום להחמיר ולקרוא גם בי״ד באדר.הוא היה מודע לכך שמנהג רוב תושבי ירושלים הוא לקרוא בט״ו באדר:

> מפני שלרוב הפוסקים אין צריך בכרך עשרה בטלנים כלל, וכן אין הסמוך תלוי בהעיקר כלל ובניחותא אמרינן: בה אין קורין ומכל מקום בסמוך לה קורין, וגם מעיקרא דדינא פירכא שגם בירושלים החדשה יש שטחים שהיו מוקפין מימות יב״ן.[94]

אך עם זאת הוא ניסה לעורר את הדיון מחדש. טענתו הבסיסית היתה שהגדרת סמוך מתייחסת לכפר בלבד ולא לעיר גדולה. הוא דייק זאת בלשונו של הרב יעקב בן אשר שהציג את הלכות סמוך לעיר מוק״ח כך: ״וכן הכפרים הסמוכים להן״ (טור אורח חיים סימן תרפח). כיון שכך, גם אם נקבל את הטענה שמתגוררים בחלק מסוים של העיר המוק״ח, בכל זאת העיר החדשה גדולה יותר מחלק מסוים זה, ולא ניתן להגדירה ככפר:

> ושפיר יש מקום להחמיר היום בירושלים לקרות גם בי״ד באדר שמא לא נגרר אחר הכרך... ובפרט בימינו ששתיהם מנותקין זה מזה יש גם כן סברא גדולה דלא מיקרי יחד ואין בזה דין סמוך.

הוא גם פקפק בהנחה שהר ציון היה חלק משטח העיר המוק״ח:

> ואין בזה אלא שמועות ומסורות שמאד ראוי לפקפק עלייהו כפי ששמעתי מפי גדולי זמננו זצ״ל, וכן החוקרים מאד מפקפקים במסורת זו... ואם כן צריכים לקרות בחדשה מצד עצמה בי״ד והקריאה בט״ו שמה רק מפני שסמוך להעתיקה, והיום אינה עיר אחת עם הישנה שמנותקין זה מזה.

לדברי הרב שטרנבוך, הגדרת סמוך מתייחסת לכפר שהוא קטן יותר ביחס לעיר המוק״ח ולא לעיר גדולה שצמודה לעיר המוק״ח, ובוודאי לא כשבחלק קטן מהעיר המוק״ח יושבים יהודים. כמו כן הוא פקפק בנכונות הטענה שהר ציון הוא חלק מהעיר המוק״ח, הוא ציין שגם חוקרים מפקפקים במסורת הזאת, אך לא ציין מי הם החוקרים הללו, ויתכן שהיה מודע לדברי הרימ״ט שהודה שהשערה זו שנויה במחלוקת בין החוקרים. הפריע לו הנתק שבין העיר העתיקה לעיר החדשה, ועל כן לדבריו נכון לקיים את פורים בשכונות החדשות בי״ד באדר. הוא ניסה לגבות את עמדתו ע״י העצמתה של עמדה אחרת שלא נפוצה כל כך, כמו העובדה שהמקום הסמוך כיום הוא עיר ולא כפר, או ע״י שלילת טיעונים המבוססים על מחקרים. הוא עצמו לא היה בטוח כנראה בטיעוניו אלו ולכן הציע כך:

> אמנם אלו המחמירין בירושלים, צריכים להיזהר שלא לקרות סתם בי״ד שיוצאין תמיד בדיעבד בי״ד, ואם דינם כבני כרך ביטלו עיקר המצוה לקרות בט״ו דוקא. רק יש להו עצה. דלפני הקריאה יפרשו בפה מלא ויזהירו השומעין: ״אם דיני כבן עיר, רצוני לצאת עכשו מצוותי. ואם לא, רצוני שלא לצאת״. ואף כי תנאי לא מהני במצוות היינו היכא שחל עליו חיובא עכשו, אין בכוחו לבטל המצווה, ובעל כרחך יוצא לכמה שיטות. אבל כאן שמתנה שמא אינו זמן עיקר המצוה, לא יצא בעל כרחו. ועל כן מהני תנאי ומחוייבין להתנות. (וכן נהגתי תמיד כשקראתי לעצמי בירושלים עיה״ק).

---

[94] הרב משה שטרנבוך, מועדים וזמנים השלם, חלק ב, ירושלים תשכ״ו, סימן קפה. במקום אחר כתב הרב משה שטרנבוך, שם, סימן קעד, עמ׳ קנ, שהמנהג בירושלים (בשנת תשכ״ד) הוא לקרוא בט״ו באדר בכל השכונות.

ההצעה לעשות תנאי כזה מלמדת על חוסר ביטחון בגיבוי ההלכתי שנתן לסוברים שיש לקרוא בירושלים גם בי״ד באדר. גם בערים שמוגדרות כערי ספקות, ובהן קוראים מגילה בשני הימים, אין חובת התניה כפי שהציע הרב שטרנבוך. קשה גם לקבל שחכמים התכוונו שכך ינהגו במצבים כאלו. לא ברור אם מישהו נשמע לקריאתו של הרב שטרנבוך, מה גם שעברו חמש עשרה שנים מאז פורים הראשון בעיר המנותקת בשנת תש״ט (1949), והנורמה לקרוא בט״ו באדר השתרשה אצל רוב התושבים ללא עוררין.

הרב משה שטרנבוך התמודדעם איסור ״לא תתגודדו״ בעקבות הצעתו לקרוא מגילה בירושלים גם בי״ד באדר. הוא הציע שאיסור ״לא תתגודדו״ הוא במקום שאין הלכה מוכרעת וכל אחד נוהג כמנהגו. ״אבל מי שמכריע בעיקר ההלכה להחמיר אינו צריך לשנות משום איסור לא תתגודדו... ועל כן נראה שלא להחמיר בציבור רק ביחיד, ובתנאי כמו שכתבתי״. הצעתו היא ליחידים בלבד, והוא לא עשה תעמולה לקרוא מגילה בבתי הכנסת שבשכונות ירושלים החדשות בי״ד באדר אלא באופן פרטי בלבד. הוא העיד על עצמו שכך נהג כשגר בשכונות ירושלים החדשות.

סיכום

רבנים רבים הורו שיש לקרוא מגילה בשכונות ירושלים החדשות בט״ו באדר, בזמן שבעיר העתיקה לא היתה נוכחות יהודית כלל. הוראה זו תאמה את רחשי הלב של תושבי העיר שרצו להמשיך את אשר נהגו במשך עשרות שנים בשכונות ירושלים החדשות. אצל רבנים אלה היתה העדפה ברורה לפרשנות האמירה בתלמוד ירושלמי (י׳ מגילה א: א, ע ע״א) המחייבת קריאת מגילה בט״ו באדר מחוץ לכרך המוק״ח שיושבים בו גויים, ודחייה גורפת של אותן עמדות מיעוט שסברו שבכל זאת יש לקרוא במצב כזה גם בי״ד באדר או רק בי״ד באדר. כמו כן הם התבססו על העובדה שעניין זה לא נזכר כלל בספרי הפסיקה המסורתיים כמו הרמב״ם, הטור והשולחן ערוך. גם הדרישה לנוכחות עשרה בטלנים היא לדעתם עמדת מיעוט ואין להתחשב בה.

מלבד הדיונים בפרשנות דברי התלמודים, נוספו גם שיקולים אמוניים ומדיניים, וכן הסתמכות על ממצאים ארכיאולוגיים אם כי הם שנויים במחלוקת אצל חוקרים. כל אלה שימשו עוגן לתושבי השכונות החדשות בירושלים, להמשיך ולקרוא מגילה בט״ו באדר כפי שנהגו בשנים שלפני נפילת העיר העתיקה בידי גויים.

לעומתם, היו מעט רבנים שסברו אחרת, ולדבריהם היה לקרוא מגילה גם בי״ד באדר או רק בי״ד באדר בעיקר בשל הסתמכות על פסיקה מאוחרת שהכריעה שבמקום סמוך לכרך שחרב או שגויים יושבים בו, יש לקרוא בי״ד באדר בלבד. הם היו מודעים לכך שרוב תושבי השכונות לא יקבלו הוראה זו, והם ראו זאת כחומרה או כהנהגה אישית, ולכל היותר כהוראה לקהילה מוגדרת שתישמע ללא עוררין לרב הקהילה. ניכר גם שחלקם לא היו בטוחים בהוראותיהם ועל כן הם הציעו לעשות תנאים שונים בעת מקרא המגילה בי״ד באדר, כדי לא להפסיד את קיום המצווה בט״ו באדר. ההתניות הללו לא מוכרות במצבי ספק אחרים באשר לזמן מקרא מגילה. גם כשנקבע לקרוא מגילה בי״ד ובט״ו באדר, הנוהל הוא לקרוא מגילה בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה, ללא כל התניה. ציבור עממי איננו מתחבר להתניות הללו בקיום מצוות.

התומכים בקריאת מגילה בט״ו באדר היו מודעים גם כן לפסיקות אלו אך הם שללו אותן. נראה שהדבר שהכריע את שיקול הדעת היה שמדובר על ירושלים ולא על עיר אחרת, ובעיקר רצונם

להמשיך להיחשב תושבי ירושלים על אף שהעיר העתיקה לא היתה בריבונות מדינת ישראל באותן שנים.

ז. מקרא מגילה בשכונות החדשות בירושלים שהוקמו לאחר מלחמת ששת הימים – תפישות הלכתיות שונות ופילוג חברתי (תשל"ג-תשע"ב, 1973-2012)

(נווה יעקב, רמות, הר נוף, רמת שלמה, חומת שמואל, תשל"ג-תשע"ב, 1973-2012)

פתיחה – שכונות חדשות בירושלים לאחר מלחמת ששת הימים

לאחר מלחמת ששת הימים (תשכ"ז-1967) נבנו שכונות חדשות בירושלים שנועדו לעבות את האוכלוסייה היהודית בעיר. הן נבנו במרחק רב מהשכונות הוותיקות שהיו צמודות ברצף בתים עד חומת העיר העתיקה, אם כי הן היו מחוברות בעירוב החצרות לעירוב של ירושלים. בחלק מהשכונות התעורר מחדש הדיון אם הן מוגדרות כסמוכות ומתי יש לקרוא בהן מגילה. להלן רשימת השכונות הללו, מיקומן ביחס למרכז העיר, ושנות אכלוסן:

נווה יעקב, צפון העיר, תשל"ג (1973)

רמות, צפון-מערב העיר, תש"מ (1980)

הר נוף, מערב העיר, תשמ"ה (1985)

רמת שלמה (רכס שועפט), צפון העיר, תשנ"ה (1995)

חומת שמואל (הר חומה), דרום העיר, תשנ"ח (1998)

הדיונים ההלכתיים באשר לזמן מקרא מגילה בשכונות הללו, בחנו שלושה פרמטרים:

[א] רצף בתים מהעיר המוקפת חומה עד השכונות החדשות – חלק מהשכונות הללו נמצאות במרחק גדול מקצה הבית האחרון של השכונות הצמודות לחומה, אך במרחק קטן ממיל.

[ב] שיוכן המוניציפאלי – השכונות הללו שייכות לירושלים מבחינה מוניציפאלית ולתושבי השכונות קשרים כלכליים וחברתיים אחרים עם תושביה האחרים של ירושלים.

[ג] חיבורן לעיר בעירוב החצרות – השכונות הללו מחוברות בעירוב חצרות לעירוב של ירושלים.

רבנים ופוסקי הלכה שונים גבשו את עמדותיהם באשר להגדרת מקום "סמוך" לעניין מקרא מגילה. היתה הסכמה רחבה בין הפוסקים שאם קיים רצף אורבאני כשהמרחק בין הבתים אינו עולה על שבעים אמה ושני שליש האמה, אזי המקום נחשב לחלק מהעיר המוק"ח מימות יב"ן. אך היו תומכים גם בעמדות האחרות שראו ערך בקשר המוניציפאלי, או בהיקף עירוב החצרות.

בשכונות שבהן התגוררה אוכלוסיה דתית המורכבת מקבוצות שונות בציבוריות הדתית והחרדית, נוצר מצב שכל קהילה וכל בית כנסת קבעו לעצמם את זמן קריאת מגילה וציינו את פורים בהתאם להוראות רבניהם. כך היה בשכונות נווה יעקב, הר נוף וחומת שמואל בשנים הראשונות לבניית השכונות עד שהשכונה החדשה התחברה לשכונה ותיקה ומאז הכל קראו בה בט"ו באדר. שכונת רמות טרם התחברה וזמני הקריאה במקום אינם אחידים.

עובדה זו הפריעה לכמה רבנים שניסו להציע הצעות שונות כדי לאחד את השכונה ולמנוע פילוג, וכדי שלא ייווצר מצב לא תקין מבחינה הלכתית ולא בריא מבחינה חברתית. הרב שריה דבליצקי מבני ברק הציע פשרה הלכתית לפיה תהיה הסכמה כוללת של הרבנים בעלי העמדות השונות וכן תושבי כל השכונות הללו על מקרא מגילה בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה, בהנחה שכל בעלי העמדות השונות ימצאו את מקומם בהתנהלות כזאת, שהרי הכל קוראים מגילה גם בי״ד באדר וגם בט״ו באדר. אך הרב שלום משאש, רבה הספרדי של ירושלים, יצא נגד ההצעה הזאת בחריפות רבה בטענה שהצעה זו מבלבלת את ההמון שמבקש לקיים את מצוות קריאת מגילה בתאריך אחד כמו כל תושבי ירושלים. לדבריו, הציבור הרחב איננו מודע כלל לכל הספקות והדילמות שיש בסוגיה זו. אכן גם הרב שריה דבליצקי הודה שהצעתו היא לתושבי שכונת רמות שבה מתגוררים תלמידי חכמים רבים. לו היה מדובר בשכונה שבה מתגוררים ״בעלי בתים״ כלשונו, אף הוא מורה לקרוא בט״ו באדר בלבד.

הרב מתתיהו דייטש, רב בשכונת רמת שלמה, וכן רבנים נוספים ניסו למצוא פתרונות טכניים שייצרו רצף אורבאני באמצעות העמדת מחיצות שיחברו בין שכונת רמות לשכונות הצמודות לעיר העתיקה, או באמצעות העמדת מבנים יבילים בין השכונות. ההצעות הללו לא התממשו כלל.

על הניסיונות לגשר ולמצוא פתרון למבוכה הדתית והחברתית שנוצרה בעקבות עמדות הפסיקה השונות, נעסוק בפרק זה.

א. שכונת נווה יעקב: רצף בתים – גם אם הבתים של אינם יהודים (תשל״ג-1973)

כאמור, קריטריון מקובל על רבים להגדרת מקום כחלק מעיר אחת, הוא רצף בתים שהמרחק בין בית לבית איננו עולה על שבעים אמה ושני שליש האמה. קריטריון זה מבוסס על עמדה שהביעו בעבר הרב אברהם ישעיהו קרליץ והרב צבי פסח פרנק. בשאלת טיב רצף בתים שבחלקם יושבים אינם יהודים, הסתפק כבר בשנת תשכ״ו (1966) הרב יקותיאל יהודה הלברשטאם, האדמו״ר מקלויזנבורג-צאנז, כשדן בשאלת זמן מקרא מגילה בשכונת קרית צאנז, הנמצאת במערב העיר. הוא הצביע על כך שבחלק מרצף הבתים שמחוץ לעיר העתיקה לכיוון העיר החדשה, מתגוררים לא יהודים. הוא לא הביע עמדה בשאלה זו, וכתב שהתכוון רק לעורר את הנושא.[1]

בשנת תשל״א (1971) הוקמה צפונית לירושלים מצודת כפיר (לימים שונה שם המקום והוא נקרא: מצודת נחמיה, על שם האלוף נחמיה תמרי), שבה נמצא פיקוד מרכז של צה״ל. הרב אברהם אבידן, שהיה רב בפיקוד מרכז וסגן הרב הראשי הצבאי בדרגת אלוף משנה, העיד שבשנתיים הראשונות קראו מגילה במצודת כפיר בי״ד באדר בלבד. לקראת פורים תשל״ג (1973) מדדו אנשי הרבנות הצבאית של פיקוד מרכז את השטח ונוכחו לדעת שיש רצף בתים מהעיר העתיקה עד המצודה. רצף הבתים כלל בתוכו גם בתים של אינם יהודים. אמנם בקטע מסוים היה רווח גדול יותר משבעים אמה ושני שליש האמה, אך פחות ממאה ארבעים ואחת אמה. עלתה

[1] הרב יקותיאל יהודה הלברשטאם, האדמו״ר מקלויזנבורג-צאנז, ״אודות קריאת המגילה בעיירות הסמוכות לירושלים״, שפע חיים – לימי הפורים, נתניה תשנ״א, עמ׳ כג-כט; הנ״ל, שו״ת דברי יציב, חלק אורח חיים, ירושלים תשנ״ו, סימן רצה.הוא שאל שאלות נוספות שגם עליהן לא השיב: ״אולי ההפסק הנ״ל עושים גם מחללי שבתות בפרהסיא שלא יודעים מפורים כלל, דאולי גם המה כגוים לדין זה... ואם כן גם לגבי גן החיות ודירת השומרים יש לדון אי הוי הפסק לפי״ז, וזה נוגע גם לשכונות שמחללים שבתות ואינם מקיימים מצות פורים ולא נודע כלל שם מפורים, דאולי לא הוי בכלל סמוך ונראה, ומפסיקין לעיבורה של עיר לענין מגילה״. לא די בעובדה שיש מבני מגורים ברצף ושגרים בהם, הדרישה היא שהיושבים בבתים הללו יהיו יהודים בלבד. מכאן גם שאם בשטח מסוים ברצף הבתים נמצא גן חיות ובני אדם אינם מתגוררים שם, אזי המקום פוגע ברצף. באותן שנים היה מיקומו של גן החיות התנכ״י סמוך לקרית צאנז.

השאלה האם רצף אורבאני לענין מקרא מגילה הוא גם כשהוא נשען על רצף בתים של אינם יהודים? לדברי הרב אבידן, הם התייעצו עם אחד מגדולי הפוסקים, שאת זהותו הוא לא חשף, וקבעו לקרוא מגילה במצודת כפיר בט״ו באדר בלבד.פסיקה זו נשענת על דברי הרב אברהם ישעיהו קרליץ שטען שרצף בתים מקנה למקום מעמד של עיר אחת, וכמותו פסקו רבנים נוספים.[2]

באותה שנה (תשל״ג-1973) קמה שכונת נווה יעקב במסגרת שכונות הטבעת שהוקמו סביב העיר. שכונת זו היא שכונת המגורים היהודית הצפונית ביותר בירושלים, והיא נמצאת דרומית למצודת כפיר-מצודת נחמיה. היא הוקמה במקומו של יישוב שהיה קיים באזור משנת תרפ״ד (1924) עד מלחמת השחרור (תש״ח-1948). הישוב נקרא בתחילה כפר עברי, וזמן קצר לאחר הקמתו הוסב שמו לנווה יעקב, על שמו של הרב יעקב ריינס מייסד תנועת המזרחי. ביישוב כפר עברי-נווה יעקב קראו מגילה בי״ד באדר בלבד.[3]

משקמה שכונת נווה יעקב על בסיס חורבות הישוב שנטש, קראו בה מגילה בט״ו באדר בלבד. לדברי הרב אבידן, תושבי שכונת נווה יעקב נהגו כך בשל העובדה שבמצודת כפיר הצפונית להם קבעו שיש לקרוא בט״ו באדר. הוא הוסיף עוד כי ״כך גם הורו כמה מגדולי הרבנים לתושבי נווה יעקב במרוצת השנים״, אם כי גם כאן הוא לא ציין את שמותיהם. בשנותיה הראשונות של שכונת נווה יעקב, רצף הבתים בינה לבין הבית שבקצה השכונות היהודיות הצמודות לעיר העתיקה (בשכונת הגבעה הצרפתית) עבר דרך השכונות הערביות שועפט ובית חנינא.

הרב אבידן סיפר עוד שלקראת פורים תשמ״ג (1983) מדדו אברכים מקרית קמניץ שבשכונת נווה יעקב את רצף הבתים מהעיר העתיקה עד שכונת נווה יעקב. לא הטרידה אותם כלל העובדה שהרצף מבוסס על בנייה אורבאנית של שכונות ערביות. מה שעניין אותם הוא אם אמנם יש רצף תקין הלכתית. הממצאים היו דומים לממצאי הרבנים הצבאיים של פיקוד מרכז, ואעפ״כ על פי הוראה של רב מגדולי הפוסקים שתושבי קרית קמניץ שאלוהו, אם כי לא נכתב במי מדובר, נהגו האברכים בקרית קמניץ לקרוא מגילה באותה שנה בי״ד באדר בלבד. שנה אחר כך, בשנת תשד״מ (1984), הם קראו בי״ד באדר בברכה, ובט״ו באדר ללא ברכה. אך תושבי שכונת נווה יעקב האחרים קראו מגילה בט״ו באדר בלבד. הסיבה שאותם אברכים נהגו כך היא בשל שיטת הרב קרליץ הסובר שיש למדוד את מידת שבעים אמה ושני שליש האמה בין בית לבית ולא מהחצרות. לפי המידות שהם מדדו, יש מקומות שבהם המרחק בין הבתים היה למעלה ממאה וארבעים ואחת אמה. אעפ״כ שנה אחר כך בשנת תשמ״ה (1985), הם חזרו לקרוא מגילה בט״ו באדר, לאחר שהובהר להם שרבים חולקים על הרב קרליץ בעניין זה, וכן יש לסמוך על הסוברים שיש למדוד מרחב מיל מהבית האחרון שברצף הבתים מחצר הבית. הרב אבידן סיים את דבריו:

> מפורים תשמ״ה (1985) נהגו בכל נווה יעקב, כולל בקרית קמניץ, פורים בט״ו באדר. וגם במצודת כפיר יש לנהוג פורים בט״ו באדר.

בשנת תשמ״ה (1985) אוכלסה שכונת פסגת זאב שנבנתה בצפון ירושלים, וחיברה בין שכונת נווה יעקב לשכונת הגבעה הצרפתית. בין שכונת פסגת זאב לשכונת הגבעה הצרפתית היו קטעי

---

[2] הרב אברהם אבידן, ״זמן הפורים במצודת כפיר״, שבת ומועד בצה״ל, ירושלים תש״ן, עמ׳ שלח-שמב. תשובה זו מוזכרת בקצרה גם ב: ״דיני הפורים במפקדת פיקוד מרכז״, הלכה כסדרה בצה״ל, חלק א, תל אביב תשס״ו, עמ׳ 129-130.

[3] ביישוב כפר עברי-נווה יעקב, קראו מגילה בי״ד באדר. ראה לקמן בפרק ח.

דרך מסוימים שהרצף האורבאני הוא של בתים של ערבים. בשכונת פסגת זאב קראו מגילה בט״ו באדר מאז פורים הראשון בשכונה.[4]

הרב שריה דבליצקי סיפר שבשנת תשמ״ו (1986) הוא נסע עם הרב יהושע כ״ץ, רבה של מעלה אדומים, לכיוון נווה יעקב וראה שיש המשך בתים בתוך ע׳ אמה בכל הדרך, והורה שבנווה יעקב יש לנהוג כמו בשכונות ירושלים.[5]

לסיכום, רצף בתים הוא המחבר בין מקומות וקובע שהם נחשבים כמו עיר אחת גם אם הרצף נשען על בתים של אינם יהודים.

ב. שכונת רמות: רצף אורבאני או קשר מוניציפאלי וחברתי (תש״מ-1980)

שכונת רמות קמה בשנת תש״מ (1980).מאז ועד שנת כתיבת המחקר אין אחידות בין הקהילות ובתי הכנסת, וקראו בה מגילה בזמנים שונים. על זמן מקרא מגילה בשכונת רמות נכתב הרבה, ע״י רבנים ופוסקים שפנו לקהל שומעיהם, ולא היה קשר במקרים רבים בין הרבנים שעסקו בדבר. זו אחת הסיבות שאי אפשר היה להגיע להחלטה מוסכמת ומקובלת על הכל מתי יש לקרוא מגילה בשכונת רמות.

1. פסיקת בד״צ העדה החרדית

לקראת פורים תשמ״ב (1982) כתב הרב יצחק וייס שהבד״צ של העדה החרדית פסק שלעת עתה יש לקרוא בשכונת רמות בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה. פסק זה היה לאחר שחברי בית הדין של העדה החרדית נסעו לראות את המקום ונוכחו לדעת שאין רצף בתים מהשכונות שצמודות לעיר העתיקה עד שכונת רמות.[6] פסק ההלכה הוא:

> והנה שכונת רמות היא עוד הרבה הלאה מ[שכונת] סנהדריה וכדלהלן, ואם כן פשיטא דאינו בכלל נראה. וגם נוכחנו לדעת ובעינינו ראינו שהמרחק בין העיר ובין השכונה יותר מקמ״א אמה שאין שום בית או בורגנין שם, ואם כן הוי לא סמוך ולא נראה, כפי היוצא מדברי החזון איש ושאר פוסקים... דעת החזון איש והגאון הרב צבי פסח פרנק ז״ל להכריע דכל שאין הפסק יותר ממיל בין הבתים הראשונים לחומה אף שהעיר גדולה ונמשכת למרחוק, הרי כל העיר נחשבת כסמוכה, ואחר הבית האחרון אין נותנים מיל, אלא כל שהופסק יותר מע״א היינו קמ״א אמה בין השכונה לבתים המחוברים לעיר העתיקה קורין בי״ד כנ״ל. לכך החלטנו דלפי מצב שבין השכונה להעיר לעת עתה יש לקרות שם בי״ד בברכה. ומ״מ מטעם שיש סוברים דיש לחשוב שיעור מיל מסוף כל העיבורים, וגם שהמדידה היא מדידה ישרה אמרנו לקרות גם בט״ו בלא ברכה.[7]

---

[4] כך העיד בפני בכ״ז סיוון תש״ע תושב השכונה, פרופ׳ נח דנא פיקארד, נשיא בית הספר הגבוה לטכנולוגיה בירושלים. לדבריו, כך הורה להם הרב מרדכי אליהו.

[5] הרב שריה דבליצקי, ״ירושלים הרים סביב לה – בענין קביעת יום הפורים בשכונת רמות והר נוף הסמוכות לירושלים״, בני ברק תשמ״ז, עמ׳ יג.

[6] הרב מאיר בראנדסדארפער, ״בנדון זמן קריאת המגילה בשכונת רמות בירושלים בי״ד או בט״ו״, שו״ת קנה בושם, חלק ג, ירושלים תשס״ב, סימן מה, העיד שבין חברי הבד״ץ של העדה החרדית שהשתתפו בסיור היו הרב משה אריה פריינד והרב ישראל משה דושינסקי.

[7] הרב יצחק וייס, שו״ת מנחת יצחק, חלק ח, ירושלים תשמ״ג, סימן סב. תאריך התשובה: פורים דפרזים תשמ״ב. התשובה נכתבה לרב אברהם יעקב זלזניק, ראש ישיבת ׳עץ חיים׳ בירושלים. הרב זלזניק הגיב לתשובה. ראה: הרב אברהם יעקב זלזניק, ״בענין קביעות יום הפורים בשכונות רחוקות״, מוריה, שסא-שסג (תשע״א), עמ׳ נט-סז. הרב

חברי הבד"צ של העדה החרדית קיבלו את הגדרת הרב קרליץ והרב פרנק, שאם יש רצף בתים מהעיר העתיקה עד לשכונה הנידונה, יש לראות את כל המרחב הרצוף כעיר אחת ולקרוא בה בט"ו באדר. לאחר בדיקה באזור שכונת רמות התברר שאין רצף בתים, ושכונת רמות גם איננה נראית לעיר העתיקה. המסקנה המתבקשת היא שעל תושבי שכונת רמות לקרוא מגילה רק בי"ד באדר. אך מאחר שהיו פוסקים בדור שקדם להם שסברו שהגדרת סמוך היא מרחב מיל מהבית האחרון שברצף הבתים עד לעיר העתיקה, ושכונת רמות נמצאת במרחב מיל על בסיס מדידה ישרה מהבית האחרון שברצף ולא בקו אווירי, הם הורו בכל זאת שיש לקרוא גם בט"ו ללא ברכה.[8] הרב וייס לא ציין מי הם הפוסקים הללו, אך כוונתו לרב טוביה ראזינטהאל, האדר"ת ועוד.[9]

פסק הבד"צ חיבר בין הגדרות שונות לסמוך. נטייתם היא כעמדת הרב קרליץ והרב פרנק, אך הם ביקשו להתחשב גם בעמדה אחרת שלפיה שכונת רמות תוגדר כשכונה סמוכה לירושלים בשל היותה במרחב מיל מקצה הבית האחרון בשכונות הצמודות לעיר העתיקה.[10]

2. רבני העיר, ורבנים ראשיים

הרב יעקב בצלאל ז'ולטי, רבה של ירושלים (תשל"ח-תשמ"ב, 1978-1982) וחבר בית הדין הגדול, סייר בשכונת רמות בשנתה הראשונה, ולדבריו ניתן לראות ממקום מסוים בשכונה את העיר העתיקה, ועל כן קבע שבשכונת רמות יש לקרוא בט"ו באדר בלבד.[11]

לקראת פורים תשד"מ (1984) כתב הרב שלום משאש רבה הספרדי של ירושלים, תשובה מקיפה באשר למעמדה של שכונת רמות:

> שכונת רמות שהיא אחת משכונות ירושלים וכל ענייניה מתנהלים ע"פ מועצה הדתית בירושלים, הן בכל עניני הכשרות, הן בעניני נישואין והרי זה בכלל מה שכתב הר"ן בפירושו הא' (ר"ן על מסכת מגילה, ב ע"א בדפי הרי"ף), דנראה וסמוך דקאמר, היינו שתחשב מתחומי הכרך, ואזי אם היא נראית אע"פ שהיא רחוקה ממיל נדונית ככרך, והוא נד"ד ממש... דמתחשב היינו לענין מסים וארנוניות, וכולהו איתנהו בנידון דידן, ואם כן גם הר"ן יודה בשכונת רמות דנחשב ככרך. ועוד דעדיפא בנידון דידן... אפשר לבא במכונית או באגד ואם כן כשנחשוב הדרך לפי המכונית אין כאן שיעור מיל כלל, וזהו דבר שכלי ומוסבר מאד. שהרי טעמא של שיעור מיל שיבוא לתוך הכרך. ועין בכף החיים (סימן

זלזניק טען שיש לקבל את עמדת הרבנים מהדור שקדם. הרב יצחק וייס, שו"ת מנחת יצחק, חלק ט, ירושלים תשמ"ה, סימן ע, השיב לו וחזר על עמדתו.

[8] הרב שריה דבליצקי, "בענין קריאת המגילה ברמות ע"י ירושלים", ירושלים הרים סביב לה, שנת תשמ"ו. הודפס בתוך: פרזות ירושלים, עמ' עה-פד, הוא העיד בשמו של הרב יעקב שוורץ, תושב שכונת רמות, שכך הורה לו גם הרב ישראל יעקב קנייבסקי. כך פסק גם הרב יוסף ליברמן, "דיני פורים ברמת שלמה (שועפט) ורמות", שו"ת משנת יוסף, חלק ד, ירושלים תש"ס, עמ' רלא-רלג (התשובה משנת תשמ"ז). הרב ליברמן כתב שבט"ו באדר יש לקרוא מגילה בצנעה.

[9] על עמדה זו של הרב טוביה ראזינטהאל, האדר"ת ושל רבנים נוספים, עמדנו לעיל בפרק ג.

[10] הרב מיכאל בלייכר חישב את המרחק שבין שכונת רמות לשכונות הצמודות לעיר העתיקה על בסיס "הבלעת ריבועים" (ב' עירובין נה ע"א). העיקרון בהלכה זו הוא שעיר הבנויה בצורה מאורכת, או שחלקים ממנה בנויים על רצועות הרים למשל, מרבעים את היקפה ומשם מודדים אלפים אמה לכל כיוון. ע"פ חישובים שונים נמצא ששכונת רמות נכללת בתוך הריבוע של ירושלים ועל כן מסקנתו היא שבשכונת רמות יש לקרוא מגילה בט"ו באדר. ראה: הרב מיכאל בלייכר, "האם שכונת רמות נחשבת עיר אחת עם ירושלים – לענין תחום שבת ולענין קריאת מגילה", אורייתא, יא (תשנ"א) מהדורה ב, עמ' קנו-קס; הנ"ל, "קריאת מגילה ברמות", זכר צבי – תחום שבת ומידותיו, ירושלים תשנ"ט, עמ' 30-37.

[11] ראה: הרב משה הררי, מקראי קדש-פורים, ירושלים תשס"ג, עמ' 112. גם הרב ישראל מאיר לאו טען בשנת תשנ"ז (1997) ששכונת רמות נראית מהעיר העתיקה אם מסתכלים על המרחב כאילו הוא חשוף ולא מתחשבים בבתים שנבנו באמצע ובאילנות ועצים שמסתירים. ראה: הרב ישראל מאיר לאו, "פורים בשכונות ירושלים החדשות", כנס לתורה שבע"פ, לח (תשנ"ז), עמ' מא, מו-מז; הנ"ל, שו"ת יחל ישראל, חלק ג, ירושלים תשס"ג, סימן לז.

תרפח ס״ק י) שהולכין לפי שיעור הרכבת... מכל האמור דמשערין במכוניות וגם בשם היא נקראת שכונת ירושלים, מוכח שהיא טפלה לה. וגם רוב אנשי השכונות עובדים בתוך ירושלים ובאים בכל יום לעבודתם בוקר וערב במכונית, וגם במסים וארנוניות היא מתחשבת עם ירושלים בודאי שתהיה נחשבת עם ירושלים לענין פורים ומגילה... הדין נותן דשכונת רמות תחשב עם ירושלים לפורים ולמקרא מגילה, וכן הוא נכון להרחיק מלאו דלא תתגודדו, לא תעשו אגודות אגודות וכל כמה שנמצא לייחד את כל ירושלים לגוש אחד ולחטיבה אחת הוא הטוב והנכון ובפרט שכבר נהגו כך הרבה שנים.[12]

לדברי הרב משאש, הגדרת מקום כעיר אחת תלויה במימוש כמה תנאים: קשר מוניציפאלי דתי כלכלי ועסקי, וכן יכולת להגיע בכלי תחבורה בשיעור מרחק הליכת מיל, המאפשרת גם את נוחות הקשר הכלכלי והעסקי. תושבי שכונת רמות עומדים בקריטריון זה, ולכן עליהם לקרוא מגילה בט״ו באדר בלבד. רבנים רבים יצאו נגד הטיעון בשמו של הרב יעקב חיים סופר באשר לחישוב שיעור מיל על בסיס זמן ולא על בסיס מרחק, מאחר שאמצעי התחבורה משתכללים ומשתפרים ויהיה ניתן לעבור מרחק גדול בזמן שיעור מהלך מיל. אך הרב משאש תמך בעמדה זו.[13]

הרב משאש כתב שלקראת פורים תשד״מ (1984) הוא הודיע יחד עם עמיתו הרב יצחק קוליץ, רבה האשכנזי של ירושלים באותם ימים, במודעות שנתלו בלוחות שבבתי הכנסת בעיר, שעל תושבי שכונת רמות לקרוא מגילה בט״ו באדר בלבד. הם התייחסו רק לשכונת רמות, מאחר שכפי הנראה תושבי השכונות האחרות ראו עצמם כירושלמיים לכל דבר ונהגו לקרוא מגילה בט״ו באדר, בעוד שבשכונת רמות מתגוררת אוכלוסיה דתית וחרדית מגוונת מאוד, וקבוצות שונות נשמעות למורי ההוראה שלהם שמורים הוראות שונות. כאמור, על מודעה זו חתם גם הרב יצחק קוליץ, אך לא ידוע לנו על תשובה מנומקת שלו בעניין.

לקראת פורים תשמ״ה (1985) חזר הרב שלום משאש וכתב תשובה נוספת בעניין.[14] הוא פרסם יחד עם עמיתו הרב יצחק קוליץ שעל תושבי שכונת רמות ותושבי שכונות אחרות לקרוא בט״ו באדר בלבד.[15]

באותה שנה פרסם גם הרב עובדיה יוסף, בביטאון שורשים – ביטאון תנועת ש״ס, את עמדתו בעניין.[16] דבריו שם הם הבסיס לתשובה שהוא פרסם כעבור כמה שנים בשו״ת יביע אומר:

על תושבי שכונת רמות הסמוכה לירושלים, ויש מגרש פנוי יותר ממיל בין ירושלים לרמות, לקרות את המגילה בי״ד בברכה... וממדת חסידות יקראו את המגילה גם בט״ו בלא ברכה.[17]

---

[12] הרב שלום משאש, ״דין קריאת המגילה בשכונת רמות״, שו״ת שמש ומגן, חלק א, ירושלים תשמ״ו, סימן נא.

[13] בנימוק זה של הרב יעקב חיים סופר, עסקנו לעיל בפרק ד.

[14] הרב שלום משאש, ״עוד בענין רמות״, שו״ת שמש ומגן, חלק א, ירושלים תשמ״ו, סימן נב.

[15] ההודעה מטעמם נושאת את התאריך: ל׳ בשבט תשמ״ה (21.2.85). היא פורסמה בעיתון הצופה, ח׳ באדר תשמ״ה (1.3.85).

[16] הרב עובדיה יוסף, שורשים, אדר תשמ״ה, עמ׳ 1-8. הרב דניאל אברהם הוא רב בשכונת רמות, והוא כתב שהרב עובדיה יוסף בקש ממנו בשנת תשד״מ לכתוב על זמן מקרא מגילה בשכונת רמות. ראה: הרב דניאל אברהם, שו״ת ברית אברהם חלק א, ירושלים תשנ״ג, סימו כד. הרב דניאל אברהם חזר ועסק בעניין שכונת רמות גם בשו״ת ברית אברהם חלק ב, ירושלים תשנ״ט, סימן כז, וטען שחיבור השכונה לעירוב עם רמת שלמה או סנהדריה לא יועיל דבר. התשובה נכתבה בר״ח אדר ב׳ תשנ״ז. בשו״ת ברית אברהם, חלק ג, ירושלים תשס״ה, סי׳ ד, חזר על העיקרון שרמות לא נחשבת לירושלים לעניין מקרא מגילה בשל ההלכות הייחודיות, אך יש לנהוג בה מנהגי ירושלים לכל דבר. כך כתב גם הרב מיכאל פרץ, ראש ישיבת שובה ישראל, בואנוס איירס, ארגנטינה: ״קריאת המגילה ברמות״, אהלי שם-אוצר פסקי פורים, ירושלים תשס״ג, עמ׳ כט-לב; ״קריאת המגילה ברמת שלמה-שועפט״, שם עמ׳ לב-לה.

[17] הרב עובדיה יוסף, שו״ת יביע אומר חלק ז, ירושלים תשנ״ג, אורח חיים סימן נח.

הסיבה שיש לקרוא מגילה בברכה בי״ד באדר בשכונת רמות כדין עיר פרוזה, היא שאין רצף אורבאני בין שכונת רמות לשכונות הצמודות לעיר העתיקה. הרב עובדיה יוסף הסכים בכך למסקנות של הרב יצחק וייס, ראש הבד״צ של העדה החרדית. הרב עובדיה יוסף גם הגיב על תשובותיו ופסקיו של הרב שלום משאש. וכך כתב:

> אמר המחבר אחר שכתבתי תשובתי הנ״ל,[18] והורתי כן ברבים לכל החברים המקשיבים לקולי, ואף ברדיו בפינת ההלכה פירסמו כן בשמי, הגיעה לידי תשובה מאת ידידי הגר״ש משאש שליט״א הרב הראשי וראב״ד לירושלים, ובה הודיע כי רוח אחרת עמו, וס״ל שעל תושבי רמות לקרות המגילה בט״ו ככל תושבי ירושלים. ותשובתו הנ״ל היא לו נדפסה בספרו שמש ומגן (סי׳ נא).[19] ואחרי ראותי דבריו, שבתי לעיין בזה, ואני על משמרתי אעמודה... סוף דבר הכל נשמע שבשכונת רמות קוראים המגילה בי״ד בברכה ובט״ו בלא ברכה, ובעזה״י כשיבנו את המגרש הפנוי עד רמות, תחזור שכונת רמות להתאחד עם ירושלים, ויקראו בט״ו. ועתידה ירושלים להגיע עד שערי דמשק (ילקוט ישעיה תעב). במהרה בימינו אמן.[20]

בתשובה הוא התייחס גם לדבריו של הרב שלום משאש שכתב שבעקבות הפסק של הרב עובדיה יוסף לקרוא מגילה ברמות בי״ד באדר בלבד: ״נתבלבלו אנשי רמות ונעשו אגודות אגודות, מהם עשו בט״ו כמנהגם בכל שנה, ומהם עשו בי״ד כהוראת הראשון לציון״.[21] הרב עובדיה יוסף יצא נגד המסר העולה מתשובת הרב משאש שרוב תושבי שכונת רמות נהגו לקרוא בט״ו באדר, ואין לשנות את מנהגם. על כך כתב:

> ובאמת שאין זה מדויק, ואדרבה כל החרדים לדבר ה׳ ובני תורה הדרים בשכ׳ רמות עושים מעשה כהוראתנו לקרות המגילה ביום י״ד, זולת אנשים מעטים שנהגו מעצמם בלי שאלת חכם לקרוא בט״ו כמנהג ירושלים, והם מיעוטא דמיעוטא דבטלי במיעוטייהו. כי רבים וגדולים פסקו כהוראתנו לקרוא בי״ד... וכן נוהגים כל חכמי לב הדרים בשכונת רמות. ואם כן אדרבה כלפי לייא שאין כדאי לשנות מנהגם שהוא נכון ע״פ ההלכה, ולהורות להם שיקראו בט״ו, שהוראה זו יש בה הרבה עקולי ופשורי מצד מחלוקת הפוסקים שיש בענין זה... ומה שחזר לכתוב בשו״ת שמש ומגן (שם ס״ס נב), שכבר פשט המנהג בשכונת רמות זה שנים רבות לקרות המגילה בט״ו, זה אינו נכון, והמגיד לו כדבר הזה כיחש לו. וכבר מלתי אמורה שאדרבה המנהג הפשוט של בני תורה הדרים בשכונת רמות עד היום ועד בכלל לקרות המגילה בברכותיה בי״ד, וחסידים ואנשי מעשה קוראים אותה גם בט״ו בלי ברכה. וכן העיד בפני רב השכונה דרמות הרה״ג ר׳ יהודה דרעי שליט״א. ופוק חזי מאי עמא דבר. וא״כ אדרבה צריך לחזק ידיהם שמנהגם נכון ע״פ ההלכה כמו שכתבנו.

הרב עובדיה יוסף חזר שוב על טענותיו, וסיים:

> נמצא שכל גדולי דורינו סבירה ליה כמו שכתבנו להלכה ולמעשה, וכן מנהג רובא דרובא של הדרים בשכונת רמות... סוף דבר הכל נשמע שבשכונת רמות קוראים המגילה בי״ד בברכה ובט״ו בלא ברכה, ובעזה״י כשיבנו את המגרש הפנוי עד רמות, תחזור שכונת רמות להתאחד

---

[18] לעיל הערה 17.

[19] בהמשך התשובה הוא התייחס גם לתשובת הרב שלום משאש, לעיל הע׳ 14.

[20] הרב עובדיה יוסף, שו״ת יביע אומר חלק ז, ירושלים תשנ״ג, אורח חיים סימן נט.

[21] הרב שלום משאש, ״דין קריאת המגילה בשכונת רמות״, שו״ת שמש ומגן, חלק א, ירושלים תשמ״ו, סימן נא.

עם ירושלים, ויקראו בט״ו. ועתידה ירושלים להגיע עד שערי דמשק (ילקוט ישעיה תעב). במהרה בימינו אמן.[22]

הוויכוח בין הרב עובדיה יוסף לבין הרב שלום משאש מתי רוב תושבי שכונת רמות קוראים מגילה, הוא כנראה בשל העובדה שרבים מתושבי רמות קראו מגילה בשני הימים – בי״ד ובט״ו באדר, אך באופנים שונים – בברכה או ללא ברכה ומסיבות שונות.

חלקם בוודאי נשמעו לפסיקת הרב עובדיה יוסף שכתב לקרוא בי״ד באדר בברכה מאחר שאין רצף בתים וביום ט״ו באדר קראו בלא ברכה ממידת חסידות. חלק אחר נשמע בוודאי לפסק הבד״צ שהורה גם הוא באותן שנים לקרוא מגילה בי״ד באדר בברכה מאחר שאין רצף בתים, ובט״ו באדר ללא ברכה, בשל התחשבות בפסיקות הלכתיות אחרות, וחלק אחר נשמעו בודאי לפסיקת הרב שלום יוסף אלישיב שהורה שיש לקרוא מגילה בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה, כל זמן שהשכונה לא היתה מעורבת בעירוב צורת הפתח עם שכונות ירושלים (בדברי הרב אלישיב נעסוק לקמן). תושבי רמות אחרים נשמעו להוראותיו של הרב שלמה זלמן אויערבך שפסק לקרוא בט״ו באדר בלבד בשל היות השכונה חלק משכונותיה של ירושלים (גם בדברי הרב אויערבך נעסוק לקמן) וכן לפסיקת רבני העיר הרב משאש והרב קוליץ, וקראו מגילה בט״ו באדר בברכה. סביר להניח שהיו כאלה שקראו בט״ו באדר בלבד מתוך תחושה והבנה שהם תושבי ירושלים לכל דבר ומבלי להעמיק בדיונים שבין הרבנים והפוסקים. יצא שהכל קראו מגילה בט״ו באדר בברכה או שלא בברכה, ומסיבות שונות, וחלק אחר קראו מגילה בי״ד באדר בלבד. נראה שבשל כך טען הרב משאש שהמנהג בשכונת רמות הוא לקרוא בט״ו באדר. לעומתו טען הרב עובדיה יוסף שהיום העיקרי שבו קוראים מגילה הוא בי״ד באדר בברכה.

רבני העיר ירושלים דבקו בעמדתם ששכונת רמות היא חלק מהעיר ירושלים ויש לקרוא בה מגילה בט״ו באדר.[23] הם המשיכו לפרסם כך במשך כמה שנים. כך למשל היה נוסח ההודעה לקראת פורים תש״ן (1990):

> לשאלת רבים השכונות החדשות בירושלים – רמות, נוה יעקב, פסגת זאב, גילה, תלפיות מזרח, הר נוף, דינם כירושלים לכל מצוות הפורים: קריאת המגילה, משלוח מנות, מתנות לאביונים, סעודת פורים ואמירת על הניסים. יש לקיים ביום חמישה עשר באדר תש״ן (12.3.90).[24]

---

[22] הרב עובדיה יוסף, שו״ת יביע אומר, חלק ז, ירושלים תשנ״ג, אורח חיים סימנים נח-נט. הר״ע יוסף חזר על עמדתו זו שעל תושבי רמות לקרוא מגילה בי״ד באדר, פעמים אחדות במשך כמה שנים: משיעורי הראש״ל, ירושלים תשנ״ח, עמ׳ רעא, לקראת פורים תשנ״ז; משיעורי הראש״ל, ירושלים תשנ״ט, עמ׳ רסט, לקראת פורים תשנ״ח; משנת יוסף-שיעורים משנת תש״ס, עמ׳ קלא; משנת יוסף-שיעורים משנת תשס״ב, עמ׳ קלז; חזון עובדיה-פורים, ירושלים תשס״ג, עמ׳ קיא; בעיתון ״יום ליום״ של תנועת ש״ס, ט׳ באדר תשס״ט (5.3.09) עמ׳ 4, בשמו. כך כתבו גם בניו: הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף, חלק ה, ירושלים תשמ״ח, עמ׳ שו; הנ״ל, קיצור ילקוט יוסף מועדים, ירושלים תשס״ו, עמ׳ תג; הרב דוד יוסף, תורת המועדים – פורים וחודש אדר, ירושלים תשנ״ח, עמ׳ רכא-רכט; הרב יהודה נקי, מעין אומר, חלק ג, ירושלים תשס״ז, עמ׳ רנב, סיפר שהרב עובדיה יוסף נשאל ע״י קבוצת חיילים כשחל ליל י״ד באדר במוצאי שבת והיה עליהם לנסוע לתל אביב ולא היה בתל אביב מי שיקרא להם את המגילה, האם עדיף שיקראו בירושלים לפני שיסעו? והשיב: ״לא כדאי. שיסעו לרמות ויקראו שם, וילכו״. כך פסק גם הרב אברהם יוסף, באתר tog חדשות ותוכן יהודי:

ט׳ באדר א׳ תשע״א http://www.tog.co.il/he/Place.aspx?id=105 – 49k

י״א באדר תשע״ב http://www.moreshet.co.il/web/shut/shut2.asp?id=149836

[23] על נימוקיו של הרב משאש ומחלוקתו עם הרב עובדיה יוסף, ראה: הרב יחיאל יעקב סבח, ״בענין קריאת המגילה בפורים בשכונת רמות אם חשיבא כירושלים וליקרי בט״ו או ביום י״ד כשאר הערים״, מאור השמ״ש, ירושלים תשס״ח, עמ׳ תרפ-תרפג.

[24] עיתון הצופה, י״ב באדר תש״ן (9.3.90), עמ׳ 1.

3. פסיקות רבנים נוספים

גם רבנים שאינם תושבי ירושלים דנו בזמן מקרא מגילה בשכונת רמות. בשנת תשמ״ו (1986) טען הרב שריה דבליצקי מבני ברק, שהעובדה ששכונה כמו שכונת רמות נחשבת לשכונה מהעיר ירושלים ותושביה משלמים מסים לאותה עיר, איננה מספיקה כדי להגדירם כבני ירושלים לעניין מקרא מגילה בט״ו באדר:

> רק אם הם סמוך או נראה אזי זה סימן שגם משתתפים בעניני העיר. אבל לא מספיק רק שמשתתפים בעניני העיר.[25]

הקריטריון הקובע הוא היות המקום סמוך או נראה לעיר. סמוך הכוונה לרצף אורבאני. הקשר המוניציפאלי מלמד על הקשר בין השכונות ושאכן מדובר באותה העיר, אך כל זה על בסיס העובדה שהמקום עומד באמות המידה של הגדרת מקום סמוך או נראה.

בפורים תשמ״ז (1987) פרסם הרב מאיר הכהן קפלן, חבר בית הדין הרבני בתל אביב, מאמר קצר בעיתון ״הצופה״ ובו טען שהרמב״ם בהל׳ מגילה (א: ד) היה עקבי וקרא לעיר מוקפת חומה בשם מדינה או כרך, וע״פ פירוש הגר״א למגילת אסתר (א: א) מדינה היא עיר גדולה שסביבה עיירות קטנות ופרוזות:

> יוצא לפי זה שירושלים עיר הקדש שהיא עיר גדולה מאד והיא עיר הבירה ועיר המלוכה ויש לה כמה עיירות פרוזים ששיכים אליה, היא נקראת בשם מדינה. ולפיכך אין כל ספק כי כל העיירות הפרוזות הצמודות אליה ונקראות בשם שכונות פנימיות של ירושלים, קוראים את המגילה בט״ו באדר כמו שקוראים בירושלים העתיקה, מפני שבתקופת מלכות ישראל לפני חורבנה היתה ירושלים מתפשטת מאד ושם עיר הבירה היה על כולן. החומה שאנו רואים היום איננה החומה שהיתה בעבר הרחוק שבוודאי היה לה חומה, אבל כמה עיירות פרוזות היו צמודים ושם ירושלים היה על כולן ולפיכך קראו לה בשם מדינה וכרך לא בשם עיר, כי השם עיר איננו הולם לעיר הבירה.[26]

דבריו של הרב קפלן דומים לדברי הרב משאש ששטח של עיר מוק״ח אינו מצטמצם רק למה שבתוך היקף החומה, אלא גם לפריסה שמחוצה לה. הרב קפלן עיגן טענה זו בכך שכך היה נהוג בעבר, ושלכך התכוון הרמב״ם כשכתב את ההלכה הזאת. אמנם אין בדברי הרמב״ם אחיזה לטענה שכרך או מדינה הם ערים גדולות מאוד שסביבן עיירות קטנות ופרוזות, והתקנה באשר לקריאת מגילה בט״ו באדר לא נאמרה רק בירושלים, אלא בכל עיר מוקפת חומה מימות יב״ן. אין הוכחה לכך שכל הערים המוק״ח היו ערים גדולות שסביבן עיירות פרוזות שמתייחסות לעיר המוק״ח.

בשנת תשמ״ט (1989) יצא הרב דוד יהודיוף, חתנו של הרב ישראל אבוחצירה (המכונה ״בבא סאלי״) וראש כולל ״ישראל לסגולתו״, נגד טענתו של הרב עובדיה יוסף שאין רצף בתים מרמות עד השכונות הוותיקות. הדברים נאמרו בשיעור בעל פה והועלו אחר כך על הכתב:

> אנחנו בעצמנו מדדנו את המרחק בין הבית האחרון של שכונת מטרסדורף (על הסלע הגדול שלמרגלותיו סללו את כביש 9) עד הבית הראשון של רמות ״בנה ביתך״ בשעון של המכונית פעמיים, בשתי מכוניות שונות, והתברר שהמרחק הוא בערך 800 מטר דהיינו

---

[25] הרב שריה דבליצקי, ״ספר ירושלים הרים סביב לה – בענין קביעת יום הפורים בשכונת רמות והר נוף הסמוכות לירושלים״, בני ברק תשמ״ז, עמ׳ 20.

[26] הרב מאיר הכהן קפלן, ״מושגי עזר ומדינה לגבי קריאת מגילה״, עיתון הצופה, י״ד באדר תשמ״ז, 20.2.1987, עמ׳ 2.

פחות משיעור מיל. וידוע שהכביש אינו ישר, ובקו ישר המרחק קצר יותר. הגרע"י שליט"א כתב שהוא מסתמך על יודעי דבר שהמרחק הוא יותר מאלפיים אמה, אך לא מדד בעצמו. ואילו היה מודד בעצמו, ברור לנו מעל ומעבר לכל ספק, כי גם הגרע"י שליט"א, היה מסכים שתושבי רמות צריכים לקרוא בט"ו. ואולי גם הגאון ר' בן ציון [אבא שאול] שדן אם לצרף את רמות ע"י העירוב יודה שכשהמרחק קטן ממיל יש לצרף את רמות לירושלים אף בלי עירוב.[27]

טענתו המרכזית היא שהרב עובדיה יוסף נשען על דיווחים של אחרים ולא בדק בעצמו את "השטח". העובדות משתנות ויש לבדוק אותן באופן ישיר.

הוא כתב עוד שהרב עובדיה יוסף ציטט את הרב קרליץ ואת הרב פרנק שהשכונות המרוחקות צריכות להיות בתוך עיבורה של עיר. לדבריו, הרב יוסף היה גר ברח' אלקנה שהיה מרוחק מבתי שכונת הבוכרים ומהבתים של רח' צפניה ושל רח' ישא ברכה יותר מעיבורה של עיר, ורח' ירמיהו היה קרקע ריקה, ומשום צד לא התחבר רח' אלקנה בתוך שבעים אמה ושיריים, ובכל זאת קרא בט"ו באדר.

על טענה זו ניתן להשיב שאכן בעבר נהגו בירושלים למנות מיל מקצה הבית האחרון שהיה ברצף עד לחומה. אך מאז שהרב צבי פסח פרנק והרב אברהם ישעיהו קרליץ הפרידו בין הגדרת סמוך הייחודית לעניין מקרא מגילה – מרחב מיל, לבין הגדרת עיר אחת על פי רצף מבנים, נהגו רבים לפסוק כמותם, וכך פסק גם הרב עובדיה יוסף.

בשנת תשנ"א (1991) כתב רבה הספרדי של העיר נתניה, הרב דוד חיים שלוש, שקשר מוניציפאלי יכול להגדיר מקום כעיר אחת לעניין מקרא מגילה, אך טען עוד שבשכונותיה החדשות של ירושלים הדבר משמעותי מסיבה נוספת. לדבריו, ההנמקה לכך שבעיר מוק"ח מימות יב"ן קוראים מגילה בט"ו באדר, היא על מנת לחלוק כבוד לארץ ישראל (י' מגילה א: א, ע ע"א). אלא שכאן מדובר על כבודה של העיר ירושלים:

ירושלים שחוברה לה יחדו, וכל יושבי העיר משלמים מסים וארנונות לקופה אחת, שראוי לחלוק כבוד לירושלים המרחיבה מקום אוהלה שתחשב כולה מקשה אחת לקרוא כולם בט"ו. ומטעם זה גם השכונות רמות והר נוף אף אם אינן סמוכות ונראות כדין, ראוי שיקראו בט"ו, משום כבודה של ירושלים.[28]

יש כאן שימוש בנימוק מטא הלכתי שמצטרף לשיקול ההלכתי המקובל על רבים שקשר מוניציפאלי הוא הקובע את מעמד שכונה כחלק מעיר מוק"ח מימות יב"ן. לדבריו, לא נכון שבכל שכונה באותה עיר יקראו מגילה בתאריכים שונים, ובוודאי לא בירושלים. זאת תהיה פגיעה במעמדה ובכבודה של העיר ירושלים. יש לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד בכל השכונות שבשטחה המוניציפאלי של העיר, גם אם יתכן ששכונות רמות והר נוף לא עומדות בקריטריונים ההלכתיים הנדרשים להגדרתן כסמוכות או נראות.[29]

---

[27] הרב דוד יהודיוף, "דין קריאת המגילה בשכונות החדשות בירושלים", קובץ מדרש דוד – חקרי הלכה, ד (תשנ"ו), עמ' יח-לו.

[28] הרב דוד חיים שלוש, "זמן מגילה בשכונות ירושלים", אורייתא, יא (תשנ"א), עמ' קמט-קנה; הנ"ל, שו"ת חמדה גנוזה, חלק ב, נתניה תשנ"ו, סימן עב.

[29] דברי הרב שלוש בענין שכונת הר נוף, פורסמו לראשונה בשנת תשנ"א (1991), והוא חזר ופרסמם בספרו בשנת תשנ"ו (1996). אך החל מפורים תש"ן (1990) הורו רבנים רבים שבשכונת הר נוף יש לקרוא בט"ו באדר בלבד, וכך נוהגים ברובם המוחלט של בתי הכנסת, מאחר שנוצר רצף אורבאני בין השכונה לבין השכונות הוותיקות, והשכונה עומדת בקריטריון הרצף האורבאני הנדרש לפי פוסקים רבים.

המשמעות של עמדה זו היא שהחלטה שלטונית הקובעת את שטח הרשות המוניציפאלית, קובעת בעצם גם את הזמן שבו יקראו מגילה בשטח זה כשמדובר על עיר מוקפת חומה כמו ירושלים. למשרד הפנים, וכן למשרד האוצר, יש עניין לאחד רשויות מקומיות ואזוריות כדי לייעל את המנגנון הניהולי ולהפחית עלויות כספיות.[30] בעבר היה ניסיון לספח את מבשרת ציון לירושלים. אם הצעה זו תיושם בעתיד, על תושבי מבשרת ציון יהיה לקרוא מגילה בט״ו באדר כמו כל שכונה ירושלמית אחרת בשל כבודה של ירושלים.[31]

הרב ישראל מאיר לאו, הרב הראשי לישראל, התייחס בשנת תשנ״ו (1996) למעמדן של שכונות ירושלים, ובדבריו התייחס גם לשכונת רמות. לדעתו, שכונת רמות גם סמוכה לירושלים הוותיקה בכמה נקודות על פי כמה עמדות של פוסקים. לאותם פוסקים הסוברים שיש למדוד מרחב מיל מקצה הבית האחרון (לעיל פרק ה), שכונת רמות נמצאת בתוך מרחב מיל מהבית האחרון של שכונת אונסדורף. כך גם אם נמדוד מקצה הבית האחרון של השכונה הערבית בית חנינא עד הבית הראשון של שכונת רמות ד׳ [קרית שומרי החומות]. לאותם פוסקים הדורשים רצף בתים, הרי ניתן למדוד מהבית הקיצוני בעיר עד למבנה של חברת חשמל הנמצא סמוך לכביש 9, ומשם לחוות הסוסים, ומשם לרמות ארזים. אם המרחק בין המבנים לא יעלה על שבעים אמה ושני שליש האמה, יש להחשיב את המקום לרצף אחד. הוא גם החשיב את אזור התעשייה הר חוצבים כמחבר בין שכונת רמות לבין השכונות הוותיקות של ירושלים, לצורך הגדרת שכונת רמות כמקום שיקראו בו מגילה בט״ו באדר.[32]

בשנת תשס״ג (2003) הזכיר הרב משאש את תשובותיו בעניין שכונת רמות, כשהורה לתושבי שכונת הר חומה לקרוא מגילה בט״ו באדר בלבד, על בסיס אותם טעמים ועקרונות.[33]

לקראת פורים תשס״ג (2003) יצא הראשון לציון הרב מרדכי אליהו, לבדוק את ״השטח״ באזור שכונת רמות וכן בשכונת הר חומה, וכך כתב:

> רמות היא רחוקה מהעיר העתיקה ואעפ״כ היא נמשכת בסמוך לשכונות האחרות לירושלים העתיקה... ולפיכך למסקנה עיני ראו ולא זר ולא משמועה אומרים. שכונת רמות וכן שכונת הר חומה הם נראה וסמוך לעיר העתיקה, ועל כן יש לקרוא בה בירושלים ממש ביום ט״ו, דהיינו פורים דמוקפין.[34]

מול התביעה נגד הרב עובדיה יוסף שיצא לבדוק בעצמו את רצף הבתים בשכונות המדוברות, הרב מרדכי אליהו עשה כן, והגיע למסקנה ששכונת רמות צמודה לשכונות ירושלים ויש לקרוא בה בט״ו באדר.

הוויכוח בשאלה מה עשו רוב תושבי שכונת רמות, חשף בעיה עמוקה יותר. אין אחידות באשר לזמן מקרא מגילה וציון יום הפורים. בשכונת רמות מתגוררת אוכלוסיה גדולה המורכבת מתלמידי חכמים ואברכים הנשמעים להוראות רבנים, כל אדם בהתאם לחוג שהוא משתייך אליו. אם בעבר היה נפוץ שציבור קבע עובדות ״בשטח״, בשכונת רמות לא היה כך. הוראת רבנים היא

---

[30] להלן כמה דוגמאות של איחוד רשויות מאז קום המדינה: בשנת 1949 אוחדה יפו עם תל אביב; בשנת 1969 אוחדו פרדס חנה וכרכור; בשנת 1980 אוחדה המועצה האזורית עמק יזרעאל עם המועצה האזורית קישון, ועוד.

[31] בזמן מקרא מגילה בשכונת מבשרת ציון, נעסוק לקמן בפרק ח.

[32] הרב ישראל מאיר לאו, ״פורים בשכונות ירושלים החדשות״, כנס לתורה שבע״פ, לח (תשנ״ז), עמ׳ מו; הנ״ל, שו״ת יחל ישראל, חלק ג, ירושלים תשס״ג, סימן לז.

[33] צילום תשובת הרב משאש בכתב ידו, מיום י״א באדר א׳ תשס״ג (חודש לפני פטירתו, נפטר בי׳ בניסן תשס״ג), מופיעה אצל: הרב אריאל מאיר אדרי, ״אני חומה-קריאת מגילה בשכונת הר חומה״, ירושלים תשס״ו, עמ׳ 20.

[34] הרב משה הררי, מקראי קדש-פורים, ירושלים תשס״ד, עמ׳ 310-311. בספר צילום מכתבו של הרב מרדכי אליהו.

דבר מחייב אצלם, ואף אדם לא ימרה את פסיקת רבותיו או רבני החוג והמסגרת שהוא שייך להם. ציבור דתי ומסורתי אחר איננו מרגיש כפוף לפסיקת רב כלשהו, או שנוח לו עם פסיקת רבני העיר שפסקו לקרוא בט״ו באדר בלבד. העובדה שלא היתה עמדה אחידה בין תושבי שכונת רמות, ושבכל בית כנסת נוהגים אחרת, היא בעייתית מאוד. זהו מצב מבלבל מאוד, והוא בוודאי אינו נראה תקין כלפי אלה שאינם בקיאים בכל פרטי ההלכות והנימוקים לכאן ולכאן.[35]

סיכום: הדיון על אודות זמן מקרא מגילה בשכונת רמות הראה עד כמה השתרשה בין פוסקים העמדה של הרב קרליץ לפיו רצף אורבאני הוא המחבר בין חלקי עיקר לענין מקרא מגילה. השומעים לדברי אותם פוסקים נענו לפסקיהם, וקראו מגילה בשכונת רמות בי״ד באדר בברכה, והמעונינים קראו גם בט״ו באדר ללא ברכה. התושבים לא ביטאו את אותה תחושה שייכות לירושלים והרצון להיות ״ירושלמיים״ לענין מקרא מגילה כפי שביטאו בעבר בשכונות אחרות. משקלם של הפוסקים כמו הבד״צ, וכן הרב עובדיה יוסף היה משמעותי יותר.

ג. שכונת הר נוף – רצף אורבאני המבוסס על מבני תעשיה (תשמ״ה-1985)

שכונת הר נוף נוסדה בשנת תשמ״ה (1985). כבר בשנים הראשונות להקמת השכונה נהגו תושבים רבים בשכונת הר נוף לקרוא מגילה בט״ו באדר בלבד. הם ראו עצמם כתושבי ירושלים לכל דבר וענין.[36]

הרב דוד יוסף, רבה הספרדי של שכונת הר נוף, תמך בעמדה שלפיה רצף של בתים הוא המכליל את השכונה במסגרת העיר. הוא העיד שבשנתיים הראשונות לאכלוס השכונה, היה המרחק מבתי שכונת הר נוף עד שכונת גבעת שאול למעלה מאלפיים אמה. באותן שנים הוא הורה לקרוא מגילה בי״ד באדר בלבד.[37]

לקראת פורים תשמ״ו (1986) סייר הרב שריה דבליצקי מבני ברק בשכונת הר נוף, ונוכח לראות שהיא אכן סמוכה ונראית לבית האחרון בגבעת שאול, אך איננה סמוכה ונראית לירושלים העתיקה, והורה לקרוא בי״ד באדר.[38]

בשנת תשמ״ז (1987) הצטמצם המרחק בין השכונות בשל בניית בתים נוספים, והוא היה פחות מאלפיים אמה אך עדיין יותר משבעים אמה ושני שליש האמה. הרב בן ציון אבא שאול פסק בשנת תשמ״ז (1987) שבשכונת הר נוף יש לקרוא בי״ד באדר בלבד, אם כי כתב שאינו רוצה

---

[35] רבנים נוספים התקשו להכריע בשאלה כיצד לנהוג בפועל. הרב זבולון שוב שימש כראש ישיבת רמת שלמה בירושלים, וגם הוא עסק במעמדה של שכונת רמות לעניין מקרא מגילה. כבר בעמוד הפתיחה של הספר ניתן להבין את עמדתו בעניין. הוא כתב ליד שמו, את מקום מגוריו בירושלים כך: ״רמות על יד ירושלים״. שכונת רמות היא על יד ירושלים ואיננה חלק מירושלים. הוא דן באריכות בעמדות השונות ביחס לשכונת רמות, ומסקנתו היא: ״שאין לנו בזה דברים מבוררים שנוכל לומר שאנו יודעים בודאי שיש לה דין סמוך... דבשביל קריאת ט״ו צריך ודאי, ובשביל קריאת י״ד מספיק ספק המבין יבין... ולכך אחר דרמות ספק היא, קורין בה בי״ד מעיקר הדין, ובט״ו מספק״(״גדרי סמוך ונראה״, שערי זבולון-על עניני פורים, ירושלים תשמ״ט, עמ׳ יג-כז). דברים דומים כתב גם ראש ישיבת ׳הפקדתי שומרים׳ בירושלים, הרב דניאל פלבני, מעדני דניאל-פורים, ירושלים תשנ״ג, עמ׳ 211. הוא כתב כך גם ביחס לשכונת הר נוף, אף שבשנת תש״ן כבר הסכימו רבנים רבים שבשכונת הר נוף יש לקרוא בט״ו באדר בלבד.

[36] על בסיס בירור עם מספר תושבים ותיקים בשכונה.

[37] על השתלשלות זמני קריאת המגילה בשכונת הר נוף בשנותיה הראשונות: הרב דוד יוסף, תורת המועדים, ירושלים תשנ״ח, עמ׳ רכז.

[38] הרב שריה דבליצקי, ״בענין קריאת המגילה ברמות ע״י ירושלים – ירושלים הרים סביב לה״, שנת תשמ״ו. הודפס בתוך: פרזות ירושלים, עמ׳ עה-פד. תאריך כתיבת התשובה: יום ה׳, תשא תשמ״ו. לקראת פורים תשמ״ז (1987) הוציא הרב דבליצקי קונטרס בעניין זה ובו חזר על עיקרי הדברים והרחיב אותם. ראה: הרב שריה דבליצקי, ״ספר ירושלים הרים סביב לה – בענין קביעת יום הפורים בשכונת רמות והר נוף הסמוכות לירושלים״, בני ברק תשמ״ז, 24 עמ׳. המובאות להלן הן ממהדורת תשמ״ז, עמ׳ 3-10.

להכריע.[39] הרב יצחק יוסף כתב שאביו, הרב עובדיה יוסף, פסק לקרוא מגילה בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה.[40]

בז׳ בכסלו תשמ״ט (1989) שוב סייר הרב דבליצקי בשכונת הר נוף, ונוכח לראות שורת בניינים חדשים בגמר בנייה, שעד פורים של אותה שנה ייכנסו הדיירים לגור בהם. הבתים הללו חיברו את שכונת הר נוף עם שכונת גבעת שאול. אך עם זאת כתב שעדיין אין מקום לקרוא בכל שכונת הר נוף בט״ו באדר:

> אמנם ראיתי דחיבור זה מועיל רק עד רחוב הקבלן עד צריף הבניה של הקבלן כדורי, ומשם ואילך יש הפסק ניכר. על כן לעת עתה כל הר נוף משם ואילך הוא נשאר בכלל הספק ושורת הדין לנהוג בה כבערי הספקות. כמו כן בדרום גבעת שאול, כפר הנוער החדש וקרית ויז׳ניץ אינם מחוברים לגבעת שאול, וגם בהם יש לנהוג כבערי הספיקות.[41]

אך מלבד שינוי זה ביחס לכמה רחובות בשכונת הר נוף, הוא פסק שיש לקרוא מגילה בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה.

בשנים הבאות התרחבה השכונה וכן התפתח איזור תעשייה שחיבר בין שכונת הר נוף לגבעת שאול. לקראת פורים תש״ן (1990) יצא הרב עובדיה יוסף בעצמו לבדוק את ״השטח ופסק שבשכונת הר נוף יש לקרוא בט״ו באדר בלבד.[42] לדברי בנו הרב דוד יוסף, מאז אותה השנה פשט המנהג בשכונת הר נוף והכל קראו מגילה בט״ו באדר בלבד.[43]

ובכל זאת היה מי שהורה שיש לקרוא מגילה בשכונת הר נוף גם בי״ד באדר ללא ברכה. הרב משה שטרנבוך היה סגן ראש העדה החרדית בירושלים ותושב שכונת הר נוף. הוא התלבט בשאלות עקרוניות בקשר לזמן מקרא מגילה בהר נוף. אם ניתן כלל להגדיר מקום סמוך לסמוך אחר ולא לעיר המוק״ח, ואולי יש לחשוש לשיטת הרימ״ט, וכיצד יש לנהוג בשכונת הר נוף כשלא היה רצף בתים משכונת גבעת שאול עד שכונת הר נוף. דעתו האישית היתה שהיה צריך לפסוק כמו בכל מקום מסופק ולקרוא בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה. אך הרב שטרנבוך היה מודע לכך שפסיקת ההלכה כזאת לא תתקבל בשכונת הר נוף, שבה נהגו רבים לקרוא מגילה בט״ו בלבד. פסיקה כזאת היתה גם גורמת לכך שהוא והשומעים לו יעברו על איסור ״לא תתגודדו״. לכן הציע לבאי בית הכנסת שבו התפלל את הפתרון הבא:

> לכן למעשה לדעתי שקורין בי״ד ללא ברכה, ויש להכריז בתנאי מפורש שרוצה לצאת רק אם הזמן בי״ד באדר (שבלי זה בן ט״ו שקרא בי״ד יצא), ובט״ו נניח שאר הציבור שבשכונה למנהגם שנתפשט לקרוא בברכה בט״ו, והמחמירין לעצמם לא לברך בט״ו באדר לא משתבש. וכי האי גוונא שקורין בי״ד בלי ברכה דוקא אין חשש ׳לא תתגודדו׳, שמוכח ממה שאינו מברך שאינו עושה אלא לחומרא. ולכן אנו קוראים בבית הכנסת שלנו

---

[39] הרב בן ציון אבא שאול, ״בדין שכונות הסמוכות לירושלים לענין מקרא מגילה״, שו״ת אור לציון, ירושלים תשמ״ז, סימן מה, עמ׳ קה-קז.

[40] הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף-מועדים, ירושלים תשמ״ח, עמ׳ 306.

[41] הרב שריה דבליצקי, ״ספר ירושלים הרים סביב לה – בענין קביעת יום הפורים בשכונת רמות והר נוף הסמוכות לירושלים״, בני ברק תשמ״ט, עמ׳ 4. חוברת זו היא מהדורה שנייה של מהדורת תשמ״ז (1987). בעמוד זה, שנכתב בט׳ בכסלו תשמ״ט כתב הרב דבליצקי הקדמה למהדורה השנייה ובה התייחס למצב הנתון החדש בשכונת הר נוף. מלבד זאת אין הבדל בין המהדורות.

[42] צילום ״הודעה לרבים״ מאת הרב עובדיה יוסף בעניין זה מיום ח׳ באדר תש״ן, אצל: הרב משה הררי, מקראי קדש-פורים, ירושלים תשס״ג, עמ׳ 271.

[43] הרב דוד יוסף, תורת המועדים – פורים וחודש אדר, ירושלים תשנ״ח, עמ׳ רכא-רכט.

בהר נוף בי״ד בלי ברכה בתנאי, ובט״ו שומעים בשכונה מהנוהג בט״ו ומברך, ובזה יצאנו מהמבוכה וכנלענ״ד עיקר, ונהגנו כן בס״ד למעשה בבית הכנסת שלנו בהר נוף.[44]

האפשרות להציע הצעה כזאת היא על בסיס הידיעה שלמחרת בט״ו באדר יהיה ניתן לשמוע קריאת מגילה בברכה מפי אותם שאינם מסכימים לעמדתו. קשה להניח שמתקני תקנת סמוך לעיר מוק״ח סברו שיש לנהוג כהצעת הרב שטרנבוך בשכונות סמוכות כשיש מחלוקת או התלבטות כיצד לנהוג. הוראת הלכה לרבים היא בצורה ברורה וישרה ולא ע״י התחכמויות והתניות והתבססות על מי שאיננו תומך באותה עמדה הלכתית של מתנה התנאי. הוראת הלכה בדרך זו עם התניה על המעשה, מאפיינת התנהלות של רבנים ותלמידי חכמים שרוצים לצאת ידי כל השיטות והעמדות, ולכן גם הצעתו והוראתו של הרב שטרנבוך התקבלה כנראה רק בבית הכנסת שבו התפלל ולא בשאר השכונה.

מכל מקום, באותן השנים שלא היה רצף אורבאני בין שכונת הר נוף לגבעת שאול, טען הרב שטרנבוך שיש לבדוק בכל שנה אולי כבר נוצר רצף אורבאני ברור בין שכונת הר נוף לבין השכונות האחרות:

מיהו צריך בירור מדי שנה אולי נשתנה המצב ושוב נבלע תחום הר נוף תוך קמ״א אמה מסוף העיר שנתרחב. וכפי הנודע כעת מחובר ממש באזור תעשיה ובו חדרי אוכל לעובדים תוך קמ״א אמה ושירים, ולכן בזה אפשר לכתחילה לברך בט״ו, אלא שיש לקיים מצוות היום גם בי״ד ללא ברכה.[45]

הדרישה לרצף בתים מהעיר המוק״ח עד מקום מסוים שאותו מבקשים להכליל במסגרת המרחב שבו יקראו מגילה בט״ו באדר, מבוססת על ההנחה שבבתים מתגוררים אנשים שמנהלים אורח חיים טבעי של בני אדם.[46] האם גם אזור תעשיה שעובדים בו במשך היום אך לא מתגוררים בו בלילות ובשבתות ובמועד, אפשר להכלילו ברצף האורבאני? בין שכונת גבעת שאול לבין שכונת הר נוף הוקם במשך השנים איזור תעשיה. אף שאין מדובר על מבני מגורים, טען הרב שטרנבוך שרצף המבוסס על אזור תעשיה מחזק את קביעתו שיש לקרוא בברכה בט״ו באדר, אך הוא הורה שיש להמשיך ולקיים את מצוות היום גם בי״ד באדר, כנראה בשל העובדה שהוא לא היה בטוח בעמדה זו.

הרב שטרנבוך כתב תשובה נוספת בנושא. אין תאריך לתשובה זו והיא פורסמה בספר שיצא בשנת תשנ״ז (1997):

בספרנו תשובות והנהגות חלק ב (סימן שמז) כתבנו שבשכונת הר נוף קורין גם בי״ד בלי ברכה. אכן רובא דרובא דתושבי השכונה נוהגין לקרוא רק בט״ו, ובינתיים נתחברה השכונה לעיר תוך ע׳ אמה ושיריים, והחשש נשאר רק משום אזור התעשייה שמא לא הוי

---

[44] הרב משה שטרנבוך, שו״ת תשובות והנהגות חלק ב, ירושלים תשמ״ט, סי׳ שמז, עמ׳ רצד-רצה. הצעתו זו של הרב שטרנבוך דומה למה שהכיר בשכונת עץ חיים בירושלים שבה הנהיג הרימ״ט לקרוא מגילה בי״ד באדר, בעוד שבשכונות מערביות מעץ חיים ורחוקות יותר מהכרך, קראו בט״ו באדר (על עמדת הרימ״ט, ראה בפרק ד). גם אז הציע הרב שטרנבוך להתנות על חובת הקריאה בי״ד באדר (מועדים וזמנים השלם, חלק ח, ירושלים תשמ״א, סי׳ קפד עמ׳ מד). הרב משה שטרנבוך, שו״ת תשובות והנהגות, חלק ג, ירושלים תשנ״ז, סימן רלב, עמ׳ רנד, העיד על עצמו שבעת שהתגורר בשכונת רוממה הוא קרא בי״ד באדר בצנעה ביחידות לצאת מכל ספק. אלא שאז היתה זו הנהגה של יחידים, וכעת הציע זאת כהתנהלות לרבים או לפחות לבאי בית הכנסת שבו התפלל. כך נהג הרב שטרנבוך גם בעת שהיתה ירושלים העתיקה בידי הירדנים. הוא היה קורא גם בי״ד באדר ומתנה על חובת הקריאה ביום זה (מועדים וזמנים השלם, חלק ב, ירושלים תשכ״ד, סימן קפה). הרב שטרנבוך הורה גם לתושבי שכונת רמת שלמה לקרוא בשני הימים ולעשות תנאי (שו״ת תשובות והנהגות, חלק ד, ירושלים תשס״ב, סימן קעז), וכך הורה גם לתושבי מעלה אדומים (אצל: הרב אברהם יחיאל דויטש, ״בדין סמוך לכרך״, קול מהיכל, ו [תשס״ז], עמ׳ רח).

[45] הרב משה שטרנבוך, שו״ת תשובות והנהגות, חלק ב, ירושלים תשמ״ט, סי׳ שמז, עמ׳ רצד-רצה.

[46] כך על בסיס האמור בתוספתא עירובין (ליברמן) ד, ז-ח. המכנה המשותף לדוגמאות המצוינות שם הוא שמדובר על בית דירה.

חיבור. שאע"פ שיש בו בנינים מ"מ אינו בית דירה, אבל יש לומר דהואיל ויש שם חדר אוכל לפועלים שאוכלים שם סעודתם, וכן יש באחד מהם אולם חתונות מסתמא מהני. רק יש אומרים שעדיין אין זה קבוע, וכן יש עוד חששות אם הכל נהיה מוקף לדירה מחמת כן, והסכימו הגדולים לקרוא רק בט"ו, רק יש חוששים לחומרא וקורין גם בי"ד. ומהאי טעמא לא שמיע לי דעת חכם אחד שפירסם לברך בי"ד, וחוששני שזהו איסור תורה דלא תתגודדו, דכשיש חילוקי דעות חייבין לעמוד למנין ולהכריע כפי הרוב.[47]

הרב שטרנבוך הודה שרוב רובם של תושבי השכונה קוראים בט"ו באדר, ובעצם מאז שהתחברה השכונה באמצעות אזור התעשיה לשכונת גבעת שאול, היה צריך להיות מוסכם על הכל שבשכונת הר נוף יש לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד. אלא שבשל חששות שמא מבני תעשיה אינם נחשבים ליוצרים חיבור, הורה בבית הכנסת שבו התפלל בשכונת הר נוף, שיש לקרוא מגילה גם בי"ד באדר ללא ברכה, ובהתניה.

הרב שטרנבוך התקומם כנגד הוראתו של חכם שפסק לקרוא בי"ד באדר בלבד. לדבריו, יש בזה איסור "לא תתגודדו" וברכה לבטלה. נראה שכוונתו לרב משה שמואל שפירא ששימש כראש ישיבת באר יעקב והיה גם חבר מועצת גדולי התורה. ישיבת באר יעקב עברה לשכונת הר נוף בירושלים בשנת תש"ן (1990), וכעבור עשר שנים שבה למקומה בבאר יעקב. הרב שפירא עסק בשאלת זמן מקרא מגילה בשכונת הר נוף. הוא ציין למחלוקת הפוסקים אם סמוך הוא עד מיל מהחומה כעמדת הרימ"ט, או כעמדת הרב קרליץ, ומסקנתו:

שבנידון זמניהם דהר נוף דבפלוגתא דפוסקי זמננו שליט"א מידי ספיקא לא יצאנו... ומשום כן נהגו בישיבתנו כדין ספק מוקפין, וע"פ אדוננו הגאון זללה"ה, כי יום י"ד הוא יום זמנו לכל.[48]

לא ברור למי קרא הרב שפירא "אדוננו הגאון" שעל פיו יש לקרוא בי"ד באדר. אכן, בשנת תש"ן (1990) שינו גם הרב עובדיה יוסף ובנו הרב דוד יוסף את פסק ההלכה באשר לזמן מקרא מגילה בשכונת הר נוף, וקבעו שבשל הרצף האורבאני לשכונת גבעת שאול, יש לקרוא בשכונת הר נוף בט"ו בלבד. כאמור, חלק ניכר מתושבי השכונה נהגו כך כבר מהשנה הראשונה למגוריהם בהר נוף. אשר על כן, אם בשנת תשנ"ז (1997) יצא הרב שטרנבוך כנגד מי שהורה לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה בשכונת הר נוף, נראה שכוונתו לרב משה שמואל שפירא, בהנחה שהוא המשיך לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד גם לאחר שהיה ברור ששכונת הר נוף התחברה לשכונת גבעת שאול, ושהנורמה המקובלת אצל הרוב המוחלט היא לקרוא בט"ו באדר בברכה.

במקום נוסף עיגן הרב שטרנבוך את הצעתו לקרוא בשכונת הר נוף בי"ד באדר ללא ברכה ובט"ו באדר בברכה. הוא נעזר בדברים שכתב לו הרב יקותיאל יהודה הלברשטאם, האדמו"ר מקלויזנבורג, שטען שמקום שנהגו בו בתחילה לקרוא בי"ד באדר, ואח"כ הרחיבו את המקום בסמיכות לכרך, יש להמשיך לקרוא גם בי"ד באדר:

לא בטל דינו הקודם וקורא גם עכשו בי"ד כמקודם וכרוב העולם... ולכן אנו מחמירים בבית הכנסת שלנו (על שם הגר"א) בלי נדר עד ביאת משיח צדקנו בקרוב לקרות גם בי"ד

---

[47] הרב משה שטרנבוך, שו"ת תשובות והנהגות, חלק ג, ירושלים תשנ"ז, סימן רלב, עמ' רנא.

[48] הרב משה שמואל שפירא, "בדין סמוך לכרך", קונטרס הביאורים וקובץ ענינים למועדים, ירושלים תש"ן, עמ' 149.

> כיון שאינו סמוך, והוא יותר ממיל מהעיר העתיקה, ושפיר קרינן בתנאי בספק גם בי״ד... וחביבא לן המצוה דפורים לצאת כל ספק, וכשיבוא אליהו נדע היאך לנהוג.[49]

אמנם בעבר כשהמקום היה פרוז קראו בי״ד באדר בברכה, אך ע״פ הצעת הרב הלברשטאם יש להמשיך לקרוא מגילה בי״ד באדר אך ללא ברכה. האמירה שבפסיקה של הרב הלברשטאם, שאותה אימץ הרב שטרנבוך היא, שבמקום פרוז שהתרחב ונמצא סמוך למקום מוק״ח ממשיכים לקרוא בי״ד באדר, וההכרזה שכך ימשיכו לנהוג בבית הכנסת שבו מתפלל הרב שטרנבוך ״עד ביאת משיח צדקנו״, היא הנמקה הלכתית שאיננה תלויה בהתנהלות של תושבי השכונה. סיום דבריו: ״וחביבא לן המצוה דפורים לצאת כל ספק, וכשיבוא אליהו נדע היאך לנהוג״, מלמד שהוא לא בטוח לחלוטין בנכונותה של פסיקה הלכתית זו ובכל זאת הוא הכריז על מימושה. עם זאת, הרב שטרנבוך עצמו גם טען שלפי דעתו יש לקרוא בשכונת הר נוף בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה כמו בכל מקום מסופק אחר, אך הוא שינה את פסיקתו מאחר שהיה ער לעובדה שרוב תושבי השכונה קוראים בט״ו באדר בלבד, והוראה לקרוא בברכה בי״ד באדר לקהל מצומצם שיישמע לו, היא עבירה על איסור ״לא תתגודדו״.

בהזדמנות אחרת טען הרב שטרנבוך שיש מקום לקרוא מגילה בכל שכונות העיר החדשה גם בי״ד באדר, מאחר שתקנת סמוך היא רק כשהמקום הסמוך קטן יותר מהעיר המוק״ח ובטל אליו. אך ירושלים החדשה היא עיר גדולה שאיננה מתבטלת לעיר העתיקה:

> ולענ״ד העיקר לקרוא רק בט״ו בכל העיר והמחובר לה היום, ומכל מקום המחמיר לקרוא נמי בכל החדשה בצינעא בי״ד מטעם שלא בטלה לכרך אלא כפר, לא הפסיד. ואם לא נהגו להחמיר כן בדור שלפנינו, לא היה אז יישוב גדול כל כך כחדשה כמו היום. ולכן אם נוהג להחמיר עד עכשו אינו צריך לשנות, רק אם יקרא היום ובצינעא דוקא, ולא כאלו המחמירים לקרוא בציבור ובברכה שאין זה הידור רק חשש לא תתגודדו, מה שאין כן בקורא לעצמו ובני ביתו בצינעא מפני שינוי המקום אין בזה חשש כלל.[50]

בולט לאורך כל הדרך שהרב שטרנבוך לא היה שלם עם הקביעה לקרוא מגילה בכל שכונות ירושלים בט״ו באדר בלבד, והוא הציע סיבות שונות ומגוונות לקריאת מגילה גם בי״ד באדר (אם כי ללא ברכה, על תנאי ובצנעה), מאחר שהיה מודע לכך שהוא בעמדת מיעוט ולא רצה לעבור על איסור ״לא תתגודדו״.

סיכום: בשנים הראשונות מאז הקמת שכונת הר נוף, היא היתה רחוקה משכונות ירושלים הוותיקות. מסיבה זו היו שקראו בה בי״ד באדר בלבד. אך כשהיה ברור לרב השכונה הרב דוד יוסף שאזור התעשייה בגבעת שאול יוצר רצף אורבאני המבוסס על מבני תעשייה וחנויות, הוא פסק שזהו רצף תקין הלכתית מאחר שמדובר במבני קבע ואנשים מצויים שם במשך היום ואף מקצת מהלילה (אולמי שמחות, מסעדות, מרכולים שנסגרים בשעה מאוחרת, וכד׳) ו״שפיר מצטרפים בתים אילו בין הר נוף לגבעת שאול״.[51] אך הרב משה שטרנבוך התלבט בקביעות וללא הכרעה ברורה אם מבני תעשיה יוצרים רצף אורבאני תקין הלכתית כדי לקבוע ששכונת הר נוף מחוברת לירושלים לעניין מקרא מגילה בט״ו באדר. הוא הציע הצעה מורכבת לקרוא מגילה בי״ד באדר ללא ברכה ובט״ו באדר בברכה, אך היה מודע לכך שהוא מייצג עמדת מיעוט, ושרוב תושבי

---

[49] הרב יקותיאל יהודה הלברשטאם, שו״ת דברי יציב, חלק אורח חיים, ירושלים תשנ״ו, סימן רצה; הרב משה שטרנבוך, שו״ת תשובות והנהגות, חלק ג, ירושלים תשנ״ז, סימן רלג, עמ׳ רנב- רנג. הנ״ל, ״קריאת המגילה במקומות שיש בהם ספק י״ד או ט״ו בירושלים וערי ישראל היום״, שם סימן רלה, עמ׳ רנד-רנה.

[50] הרב משה שטרנבוך, מועדים וזמנים השלם, חלק ו, ירושלים תשנ״ב, סימן קח עמ׳ קעא-קעב.

[51] הרב דוד יוסף, תורת המועדים, ירושלים תשנ״ח, עמ׳ רכז, בשם אביו הרב עובדיה יוסף.

השכונה קראו מגילה בט״ו באדר בלבד, וחלקם הגדול עשו כן כבר מהשנה הראשונה למגוריהם בה.

ד. שכונת רמת שלמה (תשנ״ה-1985)

שכונת רמת שלמה הוקמה בשנת תשנ״ה (1985). היא נמצאת בצפון ירושלים וקרובה לשכונות הוותיקות יותר משכונת רמות. בשנת תשנ״ז (1997) מדד ובדק הגאב״ד של העדה החרדית בראשות הרב ישראל משה דושינסקי, את המרחק משועפט – השכונה הערבית – עד לבית הראשון ברמת שלמה, ומצא שהמרחק הוא 200 מ׳. מהעיר העתיקה עד אחרי שועפט הערבית היה קיים רצף של בתים. כמו כן ממרומי שכונת רמת שלמה נשקף ונראה חלק מסוים מחלקה הצפוני של חומת העיר העתיקה. הרב מתתיהו דייטש התקין עירוב שחיבר בין רמת שלמה לבין הבתים בשועפט.[52] בעקבות כך קבעו חברי הבד״צ של העדה החרדית שבשכונת רמת שלמה יש לקרוא בט״ו באדר בלבד.[53]

הרב דייטש כתב שהוא שאל את הרב שמואל וואזנר על זמן קריאת המגילה ברמת שלמה, והוא השיב לו שיש לקרוא בט״ו באדר. הרב וואזנר כתב לו שכבר הבד״ץ של העדה החרדית הורה לקרוא בט״ו באדר, מאחר שהשכונה קרובה מאוד לעיה״ק ורואים משם את חומת העיר ומקום המקדש. כמו כן השכונה היא חלק מהעיר ירושלים, ועל פי חלק מהפוסקים קיימת דרישה שהמקום הסמוך ״יהיה גם מעורב עם העיר בעניניהם, וזה שייך ביותר בעיר הזאת״.[54]

הרב מתתיה דייטש שאל גם את הרב משה שטרנבוך ששימש גם כחבר בית דין צדק של העדה החרדית בירושלים, מה עמדת הבד״צ באשר לקריאת מגילה ברמת שלמה. הרב שטרנבוך הפריד בין עמדתו האישית לבין פסיקת הבד״צ. לדבריו, עמדת הבד״צ היא:

> סומכים בעיקר על המנהג העתיק לספח שכונות חדשות אף שיש יותר מקמ״א אמה וכמו בבית וגן בהתחלה וכד׳, ודעת הבד״צ שגדול כח המנהג שסמכו על ג׳ דברים כדיבואר ואין לנו לשנות, וסמכתי ידי להורות ברבים ובפרט שתושבי עיה״ק משתוקקים להיות ככרך ומסופקני אם ישמעו אחרת, הורינו כפסק הלכה לקרוא שמה בט״ו, ולא דמי לשכונת רמות וכמו שיבואר. ולמעשה הדין לקרוא בט״ו יסודו מג׳ טעמים: א. נראה עיר העתיקה, ולרוב הפוסקים בזה אפילו יותר ממיל קורין בט״ו. ב. העירוב מחבר להעיר ובזה דינו כט״ו שעירוב מחבר. ג. השיעור מיל היינו מבית אחרון סמוך לכרך, ולא מהכרך גופא, ולכן דינו כט״ו. ויש לצדד עוד טעם ששמו בהעיר ומשתתפת עימו על כן דינו כמוהו דלא ליהוי לא תתגודדו בעיר אחת, כמבואר בטורי אבן, וכן שמעתי שצידד הגאון רבי שלמה זלמן אויערבך זצ״ל לקרוא בט״ו מטעם הנ״ל.[55]

---

[52] הרב מתתיה דייטש, ״קביעת יום הפורים בשכונה החדשה רמת שלמה-שועפט״, נתיבות אדם, ירושלים תשס״א, סימן כב. התשובה מתאריך: א׳ באדר א׳ תשנ״ז. על הקמת העירוב המחבר בין השכונות פורסמה ידיעה גם בעיתון ״המודיע״, י״ב באדר ב׳ תשנ״ז, עמ׳ יא.

[53] עיתון ״המודיע״ שם.

[54] הרב שמואל וואזנר, שו״ת שבט הלוי, חלק ט, בני ברק תשנ״ז, סימן קמד. תאריך כתיבת התשובה: צום אסתר תשנ״ו. התשובה מופיעה גם בספרו של הרב מתתיה דייטש (לעיל הערה 52), סימן כג. הרב שמואל וואזנר, שו״ת שבט הלוי, חלק י, בני ברק תשס״ב, סימן קד, עסק פעם נוספת בשאלת זמן מקרא מגילה בשכונת רמת שלמה, שנה אחר כך בערב ר״ח אדר תשנ״ח. בתשובה לרב יוסף ליברמן הוא חזר על הטיעונים הקודמים, והוסיף עוד: ״ראוי להצטרף מה שנקרא על שם ירושלים וכלול עמה בתקנות ומסים ואינה רק עיר סמוכה, וכיון שגם בקרוב יתחבר שועפט לגמרי עם ירושלים, מן החכמה לנטות להלכה לקרוא שם בט״ו״. הוא סיים את תשובתו בכך שהוא הביע את דעתו אך ״על פוסקי ירושלים להכריע״.

[55] הרב משה שטרנבוך, שו״ת תשובות והנהגות, חלק ג, ירושלים תשנ״ז, סימן רלד, עמ׳ רנג-רנד. התשובה מופיעה גם בספרו של הרב מתתיה דייטש (לעיל הע׳ 52), סימן כד. תאריך כתיבת התשובה: ט׳ באדר תשנ״ו.

הרב שטרנבוך עצמו ערער בהמשך תשובתו על כל הטעמים הללו, ולדבריו: "המחמיר לעצמו לקרוא גם בי"ד באדר תבוא עליו ברכה, ולא פרסמנו כנ"ל". זו דעתו האישית וכפי שהוא נהג בבית הכנסת שבו התפלל בשכונת הר נוף, אך הוא הדגיש שאין זו עמדת חבריו בבד"צ, מאחר שתחושתם היא שהציבור משתוקק לקרוא בט"ו באדר, ויש רבנים שמורים כך הלכה למעשה. ובאופן כללי "בירושלים נתפשט המנהג ששכונות חדשות קרוב לכרך קוראים בט"ו וגדול כח המנהג ולכן הורינו ופסקנו לא לשנות המנהג". הוא שיבח את הרב דויטש "שהטריח עצמו שיהא כבר לפני פורים עירוב כשר לחבר לכרך שיהא על כל פנים סניף נוסף לט"ו", אף שהוא אישית סובר שהיקף עירוב צורת הפתח לא משנה דבר באשר לזמן מקרא מגילה.

התנהלות חברי בד"ץ באשר לזמן מקרא מגילה בשכונת רמת שלמה, מלמדת שחברי בד"ץ שקלו מרכיבים נוספים בפסיקת ההלכה. הם היו ערים לרצונם של תושבי שכונת רמת שלמה לקרוא מגילה בט"ו באדר בשל סמיכותם לשכונות הצמודות לעיר העתיקה, על אף שלא היה רצף שלם לחלוטין בין שכונת רמת שלמה לבין השכונות הצמודות לעיר העתיקה והשכונה לא עמדה בקריטריון הנדרש. הרב משה שטרנבוך שהיה חבר הבד"צ, לא היה שלם עם פסיקה זו אך ביטל את דעתו. לשואל הוא הסביר את עמדתו, אך ברבים הוא פרסם את פסיקת חברי הבד"צ.

באשר לקריאת מגילה בשכונת רמת שלמה, הורה הרב עובדיה יוסף שיש לקרוא בט"ו באדר בלבד מאחר שהיא סמוכה לשכונת סנהדריה המורחבת.[56]

ה. שכונת חומת שמואל [הר חומה] (תשנ"ח-1998)

שכונת חומת שמואל (הר חומה), הוקמה בשנת תשנ"ח (1998) בדרום העיר. בין התושבים היו שקראו בט"ו באדר בלבד והיו שקראו בי"ד באדר בלבד והיו שקראו גם בט"ו באדר ללא ברכה.[57]

בשנת תשס"ג (2003) הורה הרב מרדכי אליהו לתושבי שכונת חומת שמואל – הר חומה, הנמצאת בדרומה של העיר, לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד, אף שבין השכונה לעיר העתיקה יש בתים של ערבים:

> יש לקרוא את המגילה כמו בירושלים בט"ו באדר. ואחד הנימוקים היסודיים הוא שיש כפרים ובתים של אינם יהודים המחוברים לירושלים ולשכונה, ועל כן כל הבתים ואין זה משנה מי גר בהם, הם המחברים את השכונה לירושלים.[58]

בין העיר העתיקה לבין שכונת הר חומה נמצאת שכונת ארמון הנציב שהיא שכונה יהודית, וכן הכפרים הערביים אום טובא וצור באחר. אף שהרצף נקטע בין צור באחר לארמון הנציב, פסק הרב אליהו שיש לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד.

גם הרב שלום משאש, רבה של ירושלים פסק באותה השנה שבהר חומה יש לקרוא בט"ו באדר בלבד, על בסיס הנימוקים שהוא כתב ביחס לשכונות האחרות בירושלים.[59] גם הרב אביגדור

---

[56] הרב עובדיה יוסף, משיעורי הראש"ל, ירושלים תשנ"ח, עמ' רעא. הדברים נאמרו בשיעור במוצאי שבת פרשת ויקהל, תשנ"ז.

[57] ע"פ שיחות עם תושבים ותיקים במקום.

[58] צילום פסק ההלכה של הרב מרדכי אליהו, אצל: הרב אליהו אריאל אדרי, אני חומה-פורים בשכונת חומת שמואל, ירושלים תשס"ד, עמ' 21. תאריך הפסק הוא: א' באדר ב' תשס"ג. הרב אליהו כתב מכתב נוסף חודש קודם לכן ובו פסק גם כן שבהר חומה יש לקרוא בט"ו באדר בלבד מאחר שהיא סמוכה לעיר העתיקה. הוא לא התייחס לעובדה שחלק מהרצף מבוסס על שכונה ערבית. ראה: הרב משה הררי, מקראי קדש-פורים, ירושלים תשס"ג, עמ' 310-311. בספר צילום מכתבו של הרב מרדכי אליהו.

[59] צילום פסק ההלכה של הרב שלום משאש, אצל: הרב אליהו אריאל אדרי, אני חומה-פורים בשכונת חומת שמואל, ירושלים תשס"ד, עמ' 20. התאריך בפסק הוא: י"א אדר א' תשס"ג. הרב משאש נפטר חודשיים אחר כך בי' ניסן תשס"ג.

נבנצל נשאל באותה השנה על זמן מקרא מגילה בהר חומה והשיב שע"פ פסקי הרש"ז אויערבך, "כל מקום המשתייך לעירית ירושלים נוהג פורים בט"ו".[60]

בשנת תשס"ט (2009) פסק גם הרב עובדיה יוסף שבשכונת הר חומה יש לקרוא מגילה בט"ו באדר. זאת לאחר בדיקה מקיפה בה נמצא שיש חיבור לשכונת ארמון הנציב דרך הכפרים הערביים.[61] לא ידוע לנו על פסיקה אחרת של הרב עובדיה יוסף עד שנה זו, אם כי יתכן שהרב יוסף סבר שאין רצף אורבאני בין שכונת הר חומה לשכונות ירושלים האחרות, עד שהתברר אחרת. שומעי לקחו של הרב עובדיה יוסף קראו מגילה בי"ד באדר בלבד עד שנה זו.

ו. שכונות רחוקות ששייכות לעיר מבחינה מוניציפאלית

כאמור שכונת רמות הוקמה בשנת תש"מ (1980) והרב שלמה זלמן אויערבך הורה שבשכונת רמות יש לקרוא בט"ו באדר מסיבה אחרת. השכונה שייכת מבחינה מוניציפאלית לעיר ירושלים וכפי שהוא פסק ביחס למקרא מגילה בבית חולים עין כרם.[62]

הרב שלמה זלמן אויערבך התייחס לרב יצחק וייס, ראש העדה החרדית, כמרא דאתרא של ירושלים. בעקבות הפסיקה של הרב יצחק וייס בשנת תשמ"ב (1982) שבשכונת רמות יש לקרוא מגילה בי"ד באדר, חדל הרב שלמה זלמן אויערבך מלהביע את עמדתו ברבים ונמנע מלהשיב לשואלים על זמן מקרא מגילה בשכונות הרחוקות בירושלים ובשכונת רמות.[63] עם זאת היה רע בעיניו שלא היתה התנהלות אחידה של כל תושבי השכונה.[64]

ובכל זאת, רבנים אחרים תמכו בעמדת הרש"ז אויערבך והבהירו את הבסיס לכך שרשות מוניציפאלית אחת קובעת שכל הנכלל בתוכה הוא עיר אחת לעניין מקרא מגילה. להלן הסברו של הרב יעקב שילוני, ר"מ בישיבת חברת אהבת שלום בירושלים, לדברי הרב אויערבך:

> כל מה שהצריכו סמוך ונראה וגם משתתף עימו או מתחשב מתחומי העיר, אינו אלא כשאינו עיר אחת ממש אלא הוא לכל היותר פרבר העיר, וכיון שאינו ממש כעיר אחת בעינן כל התנאים להחשיבו כחד עיר. אבל כשהיא ממש אותה עיר לא אכפת לן שאינו סמוך, דהא כל מה שבעינן סמוך הוא דע"י כך יחשב כעיר אחת אבל כשהוא עיר אחת ממש אין לך סמוך יותר מזה. ומסתברא דכי האי גוונא לענין מסים ותקנות אם תהא עיר שחלקה מרוחקת ממנה בלא רצף בתים, ודאי דיתפשטו התקנות והמנהגים וחיובי

---

[60] צילום פסק ההלכה של הרב אביגדור נבנצל, אצל: הרב אליהו אריאל אדרי, אני חומה-פורים בשכונת חומת שמואל, ירושלים תשס"ד, עמ' 24. התאריך בשאלה הוא: כ"ח אדר א' תשס"ג.

[61] בעיתון "יום ליום" של תנועת ש"ס, ט' באדר תשס"ט (5.3.09), עמ' 4, פורסם בשמו של הרב עובדיה יוסף, "בהר חומה יקיימו פורים דמוקפין", העיתונאי חיים ישראלי סיפר שהרב יוסף עמרמי שגר בשכונה שאל את הר"ע יוסף כיצד עליהם לנהוג. הר"ע יוסף הורה לרב אהרון אבוטבול שהתמחה בבדיקות מעין אלו לבדוק את הדבר. מאחר שהיה כביש שחבר את שכונת ארמון הנציב עם שכונת הר חומה ועובר דרך השכונות הערביות צור באחר ואום טובא, פסק הר"ע יוסף שבהר חומה יקראו מגילה בט"ו באדר.

[62] הרב שלמה זלמן אויערבך, הליכות שלמה-פורים (עורכים: י' טרגר וא' אוירבך), ירושלים תש"ס, עמ' שנג.

[63] הרב אליהו נאה, חכו ממתקים – על הרש"ז אויערבך, חלק א, ירושלים תשס"ח, עמ' שכו, סיפר שהרב אויערבך החשיב את הרב וייס כמרא דאתרא של ירושלים, אך אמר שאם הרב וייס סובר שרמות לא שייכת לירושלים, ממילא יוצא שהרב וייס איננו המרא דאתרא שם, ומותר לו לחלוק עליו. אך בכל זאת הוא נמנע מלהביע את דעתו ברבים בענין זה.

[64] הרב שלמה זלמן אויערבך, הליכות שלמה-פורים (עורכים: י' טרגר וא' אוירבך), ירושלים תש"ס, עמ' שנג. עורכי הספר, הרב יצחק טרגר והרב אהרון אויערבך, הם נכדי הרש"ז אויערבך, והם כתבו שם שהרש"ז אויערבך כתב בשנת תשנ"ב (1992) דברי ברכה לרב שלמה ניימן, רב שכונת רמות, לרגל הוצאת הספר בנין שלמה וכינה אותו: "רב דשכונת רמות בעיה"ק ירושלים ת"ו". הוא אמר לו שהוא כיוון לכך שרמות היא חלק מירושלים גם לעניין מקרא מגילה. הרב שלמה ניימן, "קריאת המגילה בשכונות החדשות שע"י ירושלים תובב"א וברמות", קונטרס אבן שלמה, בתוך: שו"ת בנין שלמה, חלק א, ירושלים תשנ"ב, עמ' לט-מ, ציין את העמדות השונות באשר לקריאת מגילה בשכונת רמות, אך לא כתב בבירור מה עמדתו בעניין.

המסים על כל העיר גם על החלק המרוחק, דהא חד עיר היא ממש. אם כן אף לענין קריאת מגילה כן הוא דכיון דהוי ממש חד עיר קורא עימו בט״ו כדין סמוך ונראה אע״פ שהוא מרוחק ממנו. ולא מיבעיא בירושלים שגם העיר הישנה וגם העיר החדשה הינן כעיר אחת... אם כן כיון שתחילת העיר סמוכה כל העיר גרירא בתר התחלתה וכאילו כולה סמוכה לעיר הישנה אע״פ שאין רצף בתים ביניהם.[65]

דרישת סמוך ונראה היא רק בין שתי עיירות שונות מבחינה מוניציפאלית, או כשמדובר על פרבר של עיר. אך כשמדובר על עיר אחת מבחינה מוניציפאלית, מספיקה העובדה שיש בתים צמודים לעיר העתיקה, ובכל שכונה ששייכת מוניציפאלית לעיר גם בה יש לקרוא מגילה בט״ו באדר. לדבריו, עמדה זו תואמת גם את דברי הרב קרליץ שטען שהקריטריון הקובע להגדיר מקום כעיר אחת הוא רצף בתים מהעיר המוק״ח. לדבריו, הרב קרליץ דרש זאת רק כשאין מדובר בעיר אחת:

אבל כשהכרך גופו הוא עיר אחת עם הסמוך אזי אין מגרע ההפסק שיש בין השכונות הסמוכות לעיר החדשה.

הרב אביגדור נבנצל, רבה של העיר העתיקה, היה מקורב מאוד לרש״ז אויערבך. כשנשאל על זמן מקרא מגילה בשכונות החדשות בירושלים, הוא השיב על בסיס עמדתו של הרש״ז אויערבך:

כפי שהבנתי מאדמו״ר הגאון ר׳ שלמה זלמן אויערבך שליט״א, הוא נוקט שכל מה שנמצא תחת ההנהלה העירונית של ירושלים, כגון גילה ורמות ונווה יעקב והר נוף נוהג בט״ו.[66]

תשובת הרב נבנצל איננה מתוארכת, אך היא נאמרה בחיי הרש״ז אויערבך, אף שהרש״ז אויערבך עצמו לא השיב תשובה כזאת לשואלים אותו. על בסיס דברי הרש״ז אויערבך, הורה הרב אביגדור נבנצל בשנת תשס״ג (2003) לתושבי שכונת הר חומה לקרוא בט״ו באדר.[67]

הרב ישראל יעקב פישר, ששימש אב בית דין בעדה החרדית, טען אף הוא כמו הרש״ז אויערבך שבשכונות ירושלים החדשות יש לקרוא בט״ו באדר בלבד, ופירט בהרחבה את השירותים השונים המשותפים בירושלים:

הרי כולן משתמשין במערכות החשמל ובמים ובמאפיות ובכל הענינים... השתתפות התושבים בכל עניני העיר ע״י הנהגה אחת כגון מים חשמל טלפון מקוואות וכן עניני המסים וסילוק האשפה וכן כל הענינים.[68]

בהמשך התשובה הוא תמך בעמדת הרב אברהם ישעיהו קרליץ שיש לראות את השכונות הצמודות לחומה כעיר אחת, ובמיוחד אם ראשוני הבתים סמוכים לעיבורה של עיר. הוא טען עוד שבמקום שבו אין הבתים הראשונים סמוכים לעיבורה של עיר, ורק אחר כך בתוך מיל מהחומה

---

[65] הרב יעקב שילוני, ״בענין שכונות הסמוכות לירושלים לענין קריאת המגילה״, מקבציאל, כט (תשס״ה), עמ׳ קצד-ריב. דברים דומים בהסברת עמדתו של הרש״ז אויערבך, כתבו גם: הרב אליהו ברוך קעפעטש, ״חומות ירושלים-ביאורים ובירורים בענין קריאת המגילה בעיה״ק ירושלים ת״ו ובשכונות שנתוספו לה״, ירושלים תשמ״ט, עמ׳ יח-יט; הרב דניאל פלבני, מעדני דניאל-פורים, ירושלים תשנ״ג, עמ׳ 209-210; הרב דוד שפירא, ״לקביעת גבולי ירושלים וקדושתה בזמננו״, שו״ת בני ציון חלק ג, ירושלים תשנ״ו, סימן א, אותיות מד-מה; הרב מרדכי יחזקאל גולדיש, ״בדין הסמוך והנראה לכרך לענין מקרא מגילה״, קובץ בית אהרן וישראל, עה (תשנ״ח), עמ׳ נג-סג; הרב אברהם ישראל פרויליך, ״בענין כרכים המוקפין לענין קריאת המגילה״ שורשים במועדות, ירושלים תשס״א, עמ׳ שו-שז; הרב עקיבא יוסף לוי, ״גדרי צירוף עיירות המוקפות חומה״, מאורות ירושלים, ז (תשס״ח), עמ׳ תרי-תריב.

[66] בתוך: הרב אליהו שלזינגר, ״זמן קריאת המגילה בשכונות החדשות בירושלים״, שו״ת שואלין ודורשין, חלק ב, ירושלים תשנ״ז, עמ׳ רד-רה. כך כתבו בשמו גם נכדיו של הרב אויערבך (לעיל הע׳ 64) אם כי הם מזכירים רק את שכונת רמות כדוגמה.

[67] צילום כתב ידו של הרב נבנצל נמצא אצל: הרב אריאל מאיר אדרי, ״אני חומה-קריאת מגילה בשכונת הר חומה״, ירושלים תשס״ו, עמ׳ 22. כך הוא כתב גם: ביצחק יקרא-סביב המשנה ברורה, חלק ו, ירושלים תשס״ד, דף קנב ע״א.

[68] הרב ישראל יעקב פישר, ״בענין קריאת המגילה בשכונות החדשות בירושלים״, שו״ת אבן ישראל, חלק ח, ירושלים תשנ״ט, סימן נ.

נוצר רצף אורבאני שאינו עולה על שבעים אמה ושני שליש האמה בין הבתים, אזי יש לראות את העיר כעיר אחת מאחר "דהיכא דמשתתפי בכל הענינים זה גופא עושה אותה לעיר אחת... כחד חשיבי כיון שכולם משתמשים ביחד בכל עניני העיר".[69]

ז. שכונות שמחוברות בהיקף צורת הפתח של שבת

1. הכלול באותו היקף צורת הפתח נחשב כמקום אחד לענין מקרא מגילה

הרב שלום יוסף אלישיב העניק משקל משמעותי להיקף צורת הפתח כמגדיר מקום כעיר אחת, כאשר נידון מעמדו של בית החולים הדסה עין כרם בשנת תשכ"ד (1964).[70] הוא לא כתב אז נימוקים לפסיקתו זו ביחס לבית החולים הדסה, אך היה עקבי בעמדתו וקרא לנהוג על פיה גם כשהתבקש להביע את עמדתו באשר לזמן מקרא מגילה בשכונת רמות. הרב יצחק דרזי, מנאמני ביתו של הרב אלישיב, כתב בשמו:

> עיירות שהספק בהם הוא במציאות, והוכרע דינם כך בגמרא ובראשונים ובשו"ע, אין בזה מעלה לצאת מידי ספק, וכן שמעתי מהגרי"ש אלישיב שליט"א. אך הספק שהיה בשכונת רמות בירושלים אינו כעיירות המסופקות בגמ' ובראשונים, וטוב היה לצאת מידי ספק כזה. וכן השיב הגרי"ש אלישיב שליט"א ליחידים ששאלו בזמן שהיה ספק בשכונת רמות, דמי שבידו לצאת מרמות בימי הפורים טוב יעשה לצאת מספק זה. עד שנת תשנ"ז שחיברו את שכונת רמות עם שכונות ירושלים הסמוכות בחבור מיוחד, ומאז הוראתו היא דיום הפורים ברמות הוא בט"ו כדין שאר שכונות ירושלים הסמוכות תוך אלפיים.[71]

עדות זו בשמו של הרב אלישיב מתייחסת לשתי תקופות – לפני שהתקינו עירוב חצרות שחיבר בין שכונת רמות לשכונות האחרות בירושלים, ואחרי שהתקינו עירוב חצרות בשנת תשנ"ז (1997). לפני שהתקינו עירוב הבחין הרב אלישיב בין ספק במציאות לבין ספק הלכתי. ספק במציאות הוא כמסופר בתלמוד בבלי על האמורא חזקיה שהיה לו ברור שטבריה היא עיר מוק"ח מימות יב"ן, אך התלבט אם צד העיר הפתוח לים כנרת שולל את הגדרתה כעיר מוקפת חומה (ב' מגילה ה ע"ב). ההלכה שהתקבלה במצבים כאלה היא שיש לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה, ובט"ו באדר ללא ברכה.[72] במצב כזה אין צורך לנסות לפתור את הספק, אלא יש להתייחס למקום בקביעות כמקום מסופק ולקרוא בו מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה. אך הספק לגבי שכונת רמות בשנותיה הראשונות היה ספק בדין. מחד גיסא מדובר בשכונה משכונות העיר ירושלים, ומאידך גיסא היא היתה רחוקה משכונות העיר החדשה.

---

[69] הרב ישראל יעקב פישר, ספר זכרון – נר שאול, ירושלים תשס"ט, עמ' רחצ, כתב שבשכונת רמות יש לקרוא בט"ו באדר בלבד, מסיבה נוספת. לדבריו, שכונת רמות סמוכה ונראית לקבר שמואל הנביא שנקבר בעירו ברמה. זאת על פי שיטת ר' שמעון בן לקיש (י' מגילה א: א, ע ע"א) שסובר שכל הערים הנזכרות בספר יהושע הן מוק"ח. רמה נזכרת בספר יהושע כעיר בבנימין (יהושע יח: כה). דברים דומים כתבו לפניו גם: יוסף צבי אדלר, "ימי הפורים בשכונות סביב ירושלים", המודיע – תוספת לגליון, י"ב אדר ב' תשנ"ז, עמ' כ; הרב צבי אנשין, "פורים ברמות", אוצרות התורה ירושלים, מד (תשס"ו), עמ' 8. אמנם בניין המצודה הצלבנית הנמצא צפונית לשכונת רמות, מקובל אצל רבים כמקום קברו של שמואל הנביא, אך כפי הנראה זו מסורת לא יהודית מאוחרת, ואין לראות את המקום כעיר רמה המקראית שבבנימין (ראה: יואל אליצור, "מקור המסורת על נבי סמואל", קתדרה, 31 [תשמ"ד], עמ' 75-90). ניתן להניח שהרב פישר רצה לחזק בטיעון זה את עמדתו שבשכונות ירושלים החדשה יש לקרוא בט"ו באדר בשל נימוקים מגוונים.

[70] בעניין הפולמוס באשר לזמן קריאת המגילה בבית החולים הדסה עין כרם, ראה לעיל בפרק ה.

[71] הרב יצחק דרזי, שבות יצחק-פורים, ירושלים תש"ס, עמ' פח. על הוראתו של הרב אלישיב משנת תשנ"ז ואילך, הוא חזר במקומות נוספים: עמ' עה, עז.

[72] רמב"ם הל' מגילה א: יא; שולחן ערוך אורח חיים סימן תרפח: ד.

הוראתו ליחידים ששאלוהו היתה לצאת מהמקום על מנת לא להיכנס למצב ספק. ההנהגה זו בוודאי העמידה את מי שלא היה יכול לצאת משכונת רמות במבוכה, שהרי יש אי נוחות רבה לקיים מצווה מתוך תחושת ספק, ומאידך אם היו יחידים רבים שהיו ממלאים אחר הוראה זו, הרי ששכונת רמות היתה מתרוקנת בימי הפורים בשנים הללו. יתכן שכנגד הוראה זו של הרב אלישיב לאותם יחידים ששאלוהו באותן שנים, יצא הרב אלעזר בריזל:

> ושמעתי שיש יחידים שואלים אולי יותר כדאי לעקור הדירה מעיה"ק בימי הפורים לעיר שקורין בה רק בי"ד. לכן הנני מדבר בתור הצעה. אחים יקרים אל תרחיקו ללכת. כי אין לכם שום פינה בארץ הקדש שלא נכנס בגדר ספק אולי גם הוא ממקומות המוק"ח מימות יב"ן או סמוך לו. והכל מעלין לירושלים. והמקום הבטוח ביותר מכל המקומות שבאה"ק בדין קריאת המגילה הוא רק בעיה"ק ירושלים שקורין שם רק בט"ו בלי שום חשש ופקפוק. וכידוע שמרן החזון איש אחרי שנתחבר בני ברק לתל אביב-יפו, התחיל לקרוא גם בט"ו.[73]

הרב בריזל לא התייחס בדבריו דווקא לשכונת רמות, אלא לאלה שרוצים לצאת מירושלים בימי הפורים. לא ידוע לנו על מגמה כזאת, שתושבים ביקשו לצאת משכונות ירושלים החדשות בשל ספקות בזמן מקרא מגילה ולא מהעיר העתיקה מאחר שאין ספק באשר למסורת על אודות היות העיר העתיקה מוק"ח מימות יב"ן, ובשכונות האחרות התקבעה מסורת וקראו בהן בט"ו באדר. כיון שכך, נראה לנו שהרב בריזל יצא כנגד הוראתו של הרב אלישיב לתושבי שכונת רמות. טיעונו המרכזי של הרב בריזל הוא שספקות הלכתיים יש במקומות רבים בארץ ישראל, שמא באותו מקום היתה עיר מוק"ח מימות יב"ן, ועל כן יציאה מירושלים לא תועיל דבר. אדרבה, העיר ירושלים היא העיר היחידה שיש לה מסורת חזקה על היותה מוק"ח מימות יב"ן. הרב בריזל כנראה העריך שיהיו שישמעו להוראת הרב אלישיב וייסעו לימי הפורים לבני ברק, אם כי יתכן מאוד שהיוצאים משכונת רמות היו נוסעים לשכונות אחרות בירושלים שבהן קוראים מגילה בט"ו באדר. מכל מקום מי שייסע לבני ברק יאלץ להתמודד עם ספק אחר. הוא ציין להנהגתו של הרב אברהם ישעיהו קרליץ שקרא מגילה בבני ברק גם בט"ו באדר ללא ברכה כשהתברר לו שיש רצף בתים בין יפו לבני ברק. זאת מפני שהיה לו ספק שמא העיר יפו של היום נמצאת במקום שבו היתה העיר יפו בימי יב"ן, ולכן החמיר גם בבני ברק לקרוא מגילה בט"ו באדר ללא ברכה.[74] ממילא אם קיימת התלבטות אם להישאר ברמות או לנסוע לבני ברק, אזי יש להעדיף להישאר בירושלים, ועל פי היגד מהמשנה: "הכל מעלין לירושלים" (מ' כתובות יג: יא).

בשנת תשנ"ז (1987) הותקן עירוב חצרות של שבת שחיבר בין שכונת רמות לשכונת רמת שלמה, שחוברה לשכונות העיר. בעיתון "המודיע" בי"ב באדר ב' תשנ"ז, התפרסמה ידיעה בה נכתב שלקבוצת אברכים שהתגוררה בשכונת רמות הפריעה מאוד העובדה שאין אחידות בזמן קריאת המגילה בשכונה, מאחר שרבים שואלים את רבותיהם ומקבלים תשובות שונות "ובעל כרחם עושים חגם אגודות אגודות". הם החליטו לעשות מעשה והקימו עירוב שחיבר את שכונת רמות עם שכונת רמת שלמה, "וכן נבנה גם גדר ארוך מימדים המשתרע משכונת רמות עד שכונת סנהדריה". באותו עיתון פורסם מאמר של הרב יוסף צבי אדלר, שתיאר את העירוב שהוקם:

> הותקן עירוב מהודר בין רמות לרמת שלמה. עמודי העירוב טמונים בקרקע. החפירה מולאה בבטון, בראש כל עמוד יש גלגל עופרת במשקל של כ-25 ק"ג קשור בקצה החוט,

---

[73] הרב אלעזר בריזל, נועם שבת, ירושלים תשנ"ז, עמ' רכט-רל.

[74] בהנהגתו זו של הרב קרליץ, נעסוק בפרק י סעיף 12.

באופן שהחוט נשאר מתוח ואיתן בין בקור בין בחום. הערוב מתוח בין העמודים במרחק של 25 מטר, ועוד דיוקים ושפורים רבים שרוח חכמים נוחה הימנו.[75]

נראה שהתיאור המפורט בעיתון על חוזק העירוב נועד לחזק ולהעצים את העמדה הסוברת שעירוב חצרות הוא המגדיר היקף של עיר, ולהשיב לכל הטענות הקשורות לחוזק ולאיכות של העירוב.

בעיתון נכתב שבעקבות התקנת העירוב "החליטו גדולי ההוראה בירושלים שברמות יקראו בט"ו".[76] לא כתוב בידיעה מי הם אותם גדולי ההוראה שהורו כך, אך הכונה היא לרב יוסף שלום אלישיב. כך כתב הרב יצחק דרזי בשמו:

וכן שמעתי מהגרי"ש אלישיב שליט"א דמחיצות של צורת הפתח מצרפות בתים כמו חומה, ומוקף שהוקף בצורת הפתח ותחילתו סמוך חשיב כולו סמוך, הואיל ונעשה כד' אמות... ולענין מגילה פשיטא טפי שצורת הפתח מצרפת שהרי מדמינן לתחומין. ....ומהגרי"ש אלישיב שליט"א שמעתי דלענין מגילה צריך מחיצות שעומדות להתקיים רוב ימות השנה מחמת עצמם או ע"י טיפול בהם כדי שמקום זה יחשב בקביעות כד' אמות ונטפל לכרך או כעיר אחת... וגם כשבאופן זמני אין המחיצות קיימות עדיין חשיבי עיר אחת.[77]

יש צורך במחיצות קבועות ושמתוחזקות במשך כל השנה. אמנם אם נוצר מצב זמני שעירוב החצרות אינו תקין, יש לראות את השכונה כמעורבת עם העיר ויש לקרוא בה בט"ו באדר בלבד.

עמדתו זו של הרי"ש אלישיב שונה מעמדת הרש"ז אויערבך. הרש"ז אויערבך ראה בעירוב חצרות רק סימן חיצוני המגדיר את שטחה של עיר שתושביה מנהלים אורחות חיים משותפים בתחומים רבים – מסחר, שירותים חברתיים ומוניציפאליים ועוד, אבל העיקר הוא היות המקום תחת רשות עירונית אחת. הרי"ש אלישיב נתן משקל משמעותי יותר לעירוב חצרות של שבת. לדבריו, אם אין עירוב תקין בין השכונות יש לקרוא במקום החדש בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה. כך כתב הרב משה מרדכי קארפ בשם הרי"ש אלישיב כשהוא דן בזמן מקרא מגילה בשכונת רמת שלמה:

בשכונת רמת שלמה בירושלים שבדקו ומצאו שמקצת מהרכס העליון של השכונה רואים בניני העיר העתיקה, אם יקבעו עירוב טוב וקבוע המחובר לעיר החדשה הסמוכה לעיר העתיקה (לסנהדריה המורחבת, או לשועפט הערבית אם אכן היא מחוברת) אז יוכלו לקרוא בט"ו. בצירוף דעת הפוסקים שנותנים סמוך לסמוך כדין תחום שבת, ובפרט כשהנהגותיהם כעיר אחת ויקראו שם בט"ו עם ברכה כירושלים. אבל בלא עירוב כשר יש לקרוא שם בי"ד בברכה ובט"ו בלי ברכה.[78]

---

[75] הרב יוסף צבי אדלר, "ימי הפורים בשכונות סביב ירושלים", המודיע – תוספת לגליון, י"ב באדר ב' תשנ"ז, עמ' יז-כ. גם הרב דרזי (לעיל הערה 71), בעמ' עה-עז, תיאר את תוואי העירוב ואת ההשקעה הרבה שהושקע בעירוב זה, כדי שחוטי העירוב לא ייקרעו ויהיו מתוחים בקביעות במשך כל השנה.

[76] עיתון "המודיע", י"ב באדר ב' תשנ"ז, עמ' יא.

[77] הרב יצחק דרזי, שבות יצחק-פורים, ירושלים תש"ס, עמ' סב-סד.

[78] הרב משה מרדכי קארפ, "צירוף השכונות הסמוכות לירושלים לענין מגילה והמסתעף מזה ודעת רבותינו בענין השכונה החדשה ברכס שועפט", הליכות שדה, 100 (תשנ"ו), עמ' 71-73; הנ"ל, זמני הפורים, קרית ספר תשנ"ו, עמ' לג-לד. דברים דומים בשם הרב שלום יוסף אלישיב, כתב בקצרה גם: הרב ישעיהו פנחס רוטנברג, מנחת פרי – הלכות שבת ועירובין, ירושלים תשמ"ו, עמ' קלד. הרב ישראל צבי דזימיטרובסקי, מחנה ישראל – ברורים בעניני תחום העיר, ירושלים תש"ס, עמ' נח-נט, עג-פו, הקביל בין הלכות עירוב חצרות להלכות מגילה, אם כי הוא הקל ביחס למקרא מגילה וטען שגם אם העירוב קרוע בימי הפורים אך תקין ברוב ימות השנה, יש לראות את המקום כעיר אחת.

שכונת רמת שלמה (רכס שועפט) נמצאת בצפון העיר, אך קרובה לשכונות הוותיקות יותר משכונת רמות. הדברים הללו בשמו של הרי"ש אלישיב נאמרו בשנה הראשונה להקמת השכונה עד שתוקן עירוב למקום. עד שהתקינו את העירוב, הורה הרי"ש אלישיב לקרוא ברמת שלמה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה, אף ששכונת רמת שלמה היתה שייכת מוניציפאלית לירושלים, וכלשונו של הרב קארפ: "הנהגותיהם כעיר אחת".

החידוש בעמדה זו שמייצג הרי"ש אלישיב, הוא בכך שיש ניסיון להתאים בין ההיקף עירוב חצרות של שבת, לבין המקום שבו יקראו מגילה בט"ו באדר. עירוב חצרות של שבת נועד לאפשר מעבר חפצים בין רשויות שונות. עירוב החצירות מגדיר את כל השטח הנכלל בתוכו כעיר אחת.האפשרות להגדיר עיר אחת לעניין מקרא מגילה על בסיס הלכות עירוב חצרות, היא חידוש, מאחר שהמטרות שונות ואין חובה הלכתית להקיף עיר בעירוב חצרות. אך כשיש עירוב חצרות במקום, הדבר אף מגדיר את שטח העיר לעניין מקרא מגילה.[79]

2. עמדות חולקות: קו עירוב חצרות לא מגדיר גבולות עיר לעניין מקרא מגילה

כנגד העמדה שקו עירוב החצרות הוא המגדיר את היקף שטח העיר שבו יש לקרוא מגילה בט"ו באדר, יצאו רבים. לעיל (פרק ה) עמדנו על טענות שונות נגד עמדת הרב אויערבך שקבע שבבית חולים הדסה עין כרם יקראו מגילה בט"ו באדר, על בסיס העובדה שבית החולים עומד בשטחה המוניציפאלי של ירושלים ונכלל בתוך קו עירוב החצרות שלה. להלן תקציר הטיעונים נגד עמדה זו: יתכן שעירוב חצרות המבוסס על עירוב צורת הפתח ייקרע; אפשר להקיף בעירוב חצרות את כל ארץ ישראל ולבטל את הייחוד של עיר מוק"ח; קו עירוב חצרות יעיל בהלכות שבת בלבד ואינו מיועד לחבר בין חלקי עיר בעניני הלכה אחרים; האפשרות להתבסס על היקף קו עירוב חצרות לא נזכרת בסוגיות הרלוונטיות במסכת מגילה, וגם לא אצל פרשנים ופוסקים לאורך הדורות.

הוויכוח על האפשרות שעירוב חצרות יגדיר את שטח העיר לעניין מקרא מגילה, התעורר מחדש בשכונותיה החדשות של ירושלים שנבנו לאחר מלחמת ששת הימים. הדוברים חזרו בדרך כלל על הטענות שנטענו בעבר. אך היו שהתבטאו נגדה בחריפות גדולה מבעבר. הרב אברהם דוד הורביץ, כיהן כרבה של שטראסבורג, ולאחר עלותו ארצה כיהן כראב"ד בעדה החרדית. בי"ג באדר תשמ"ב (1982) הוא כתב תשובה באשר לזמן מקרא מגילה בשכונת רמות, ודחה את האפשרות להגדיר את השכונה כסמוכה לירושלים על בסיס הלכות עירוב:

> טרם כל אביע תמיהתי דכל הספרים שהובאו לעיל שדנו בענין השכונות הקרובות ירושלים לא עלה על דעת לשום אחד מהן לצרף מענין העירוב. ועד שהוסיפו בנינים ברציפות עד החומה קראו בכמה מהם בי"ד... דענין העירוב אין לו שום שייכות לענין

---

[79] הרב יצחק קויפמן, "פורים ברמות – דיני סמוך ונראה לכרך המוקף חומה", שו"ת יבקש תורה, חלק ז, ירושלים תשס"ג, סי' לו, עמ' פט-צה, תמך בעמדה זו שעירוב חצרות מגדיר עיר אחת גם לעניין מקרא מגילה. הוא גיבה את עמדתו בנימוקים נוספים: "יש מקום גדול לפסוק ברמות ט"ו ואפשר להבין את דברי ג' עמודי ההוראה (= הרב שלמה זלמן אויערבך, הרב ישראל יעקב פישר, והרב יוסף שלום אלישיב): א. סמוך דסמוך. ב. סמוך לעיבור. ג. נראה לעיבור. ד. הנהגת עיר אחת ממש במיסים, רוב העבודות ומקומות הלימוד בעיר. ה. נראה שהוא סמוך לעיבור. ו. מנהג ירושלים ברוב השכונות דסגי בסמוך לעיבור. ז. הוראת החזו"א בגבעת שאול ב'. ח. תחום שבת. ט. עירוב במקום קרוב לעיר. י. אי ידיעת מקומם של החומה וגבולות העיר מימי יב"ן ושמא אזלינן י"ב מיל מהר הבית צפונה מערבה ושמא אזלינן כפי העיר של היום, והיינו סמוך ונראה להעיר של היום". הרב משה הררי, מקראי קדש – פורים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 99, כתב שהרב שאול ישראלי אמר לו שבשכונת הר נוף יש לקרוא בט"ו באדר מאחר שהיא בתוך העירוב של ירושלים. הוא ציין שכך הורו גם הרב מרדכי אליהו והרב שלום משאש.

דידן. והפסק לרוב דלעת עתה יקראו בי״ד בברכה, והמחמיר לקרוא עוד פעם בט״ו תבוא עליו ברכה.[80]

הרב הורביץ דחה את ההשוואה להלכות עירוב חצרות בטיעון שבספרות הפסיקה והפרשנות לא הוזכרה השוואה זו כלל ו״אין לו שום שייכות לענין דידן״, אך הוא לא נימק מדוע.

דברים דומים כתב הרב שמואל וואזנר:

למה לן התחכמות בהלכות אשר אין דעת חכמים נוחה מהן, כגון הדמיון מכללי עירובין לכללי מגילה. וכיון שכבר נפסק לרמות כנ״ל (-בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה), טוב להשאיר ההוראה עד שיגיע הזמן לשנות באמת כהלכה.[81]

״התחכמות״ ״ואין רוח חכמים נוחה מהן״ אף שההשוואה להלכות עירוב חצרות באה מתלמידי חכמים מובהקים כמו הרב שלמה זלמן אויערבך והרב יוסף שלום אלישיב. אך המסר העולה מהדברים הוא שאין לדבר מקור או ביסוס כלשהי בספרות ההלכה המוכרת. גם להגדרות האחרות שהועתקו מהלכות עירוב תחומין, כגון רצף בתים ללא הפסק שבעים אמה ושני שליש האמה, אין מקור בפוסקים ובמפרשים שעסקו בהגדרת סמוך או נראה לעניין מקרא מגילה. ובכל זאת, הרב אברהם דוד הורביץ והרב שמואל וואזנר שללו לחלוטין את ההסתמכות על קו עירוב חצרות, והעדיפו את ההתאמה להלכות עירוב תחומין של שבת.

3. כשלתושבי שכונות עירוב חצרות שכונתי והם אינם סומכים על העירוב הכללי

טיעון חדש נגד ההסתמכות על העירוב הכללי כדי להגדיר עיר למקרא מגילה, העלה הרב יצחק וייס, ראש העדה החרדית בירושלים, בתשובה שכתב בפורים דפרזים תשמ״ב (1982):

ועוד יש להוסיף, דאף הגדולים שסוברים דע״י עירוב נקרא סמוך, יודו בנידון דידן. דאנשי השכונה עשו להם עירוב בפני עצמן, ואינם סומכים על עירוב הכללי, והעירוב המיוחד שלהם אינו מקיף רק השכונה שלהם, וא״כ לדידהו בודאי לא הוי כד׳ אמות עם העיר המוקפת.[82]

הרב וייס ציין שם כמה קולות שיש בעירוב הכללי שנעשה ע״י המועצה הדתית ירושלים, ועל כן תושבי שכונת רמות עשו לעצמם עירוב מקומי, שהיה נפרד מהעירוב הכללי בעיר. הטיעון הוא שאם תושבי רמות עשו עירוב חצרות רק לשכונתם, משמע שהם אינם רואים עצמם כמחוברים לשכונות האחרות של ירושלים, והם אינם רואים עצמם כבני העיר ירושלים.[83] אמנם נטען לטעון כנגד שנדיר מאוד להציב עירוב חצרות שתקין ע״פ כל השיטות וכל הפוסקים, ובכל זאת את העירוב שהוצב ע״י המועצה הדתית ורבנות ירושלים, ראה הרב וייס כעירוב שיש בו קולות רבות.

---

[80] הרב אברהם דוד הורביץ, ״בענין סמוך ונראה לכרך המוקף חומה לקריאת המגילה״, שו״ת קנין תורה, חלק ד, ירושלים תשמ״ה, סי׳ פז.

[81] הרב שמואל וואזנר, שו״ת שבט הלוי, חלק י, בני ברק תשס״ב, סימן קד (תאריך כתיבת התשובה: ערב ר״ח אדר תשנ״ח. תשובה לרב יוסף ליברמן).

[82] הרב יצחק וייס, שו״ת מנחת יצחק, חלק ח, ירושלים תשמ״ג, סימן סב. בשו״ת מנחת יצחק, חלק ט, ירושלים תשמ״ה, סימן ע, הוא חזר על עמדתו זו. התשובה השנייה נכתבה בניסן תשמ״ה (1985).

[83] טענה דומה טען גם הרב אליהו שלזינגר, ״זמן קריאת המגילה בשכונות החדשות בירושלים״, שו״ת שואלין ודורשין, חלק ב, ירושלים תשנ״ז, סימן כד, עמ׳ קפה-רה. לדבריו, העירוב הכללי כלל בתוכו גם דרכים בין עירוניות, וגם קטע גדול מכביש ירושלים-תל-אביב, ולכמה דעות עירוב שבת כזה אינו תקין.

דברים דומים לדברי הרב וייס כתב בשנת תשמ״ו (1986) גם הרב בן ציון אבא שאול, בתשובה לשאלה בדבר קריאת מגילה בשכונת רמות ובשכונת הר נוף.[84] הוא ציין שהשכונות הללו אינן סמוכות ע״י רצף בתים לעיר העתיקה, אלא מחוברות ע״י עירוב חצרות. לדבריו, גם אם עירוב חצרות מצרף לעניין מקרא מגילה, מכל מקום זה נוסף לעובדה שיש רצף בתים מהעיר העתיקה. לא רק זאת:

> תדע, שהרי ישנם כמה שכונות בירושלים שסמוכות ודאי תוך שבעים אמה ושיריים ברצף אחד עד העיר העתיקה, והחמירו לעשות עירוב פנימי לעצמן (לעניין שבת), ועינינו הרואות שהמנהג לקרוא בט״ו אף בשכונות הסמוכות לאותה שכונה. ואם נאמר שאנו מתחשבים בעירוב לענין מקרא מגילה היה להם לקרוא בי״ד דאחשיב סמוך לסמוך.

אם לעירוב חצרות היתה משמעות כגורם מחבר בין שכונות, אזי בשכונות שמציבים בהן עירוב חצרות שכונתי, היה על תושביהן לקרוא בי״ד באדר, מאחר שהם בידלו את עצמם מכל בני העיר הנכללים תחת עירוב אחד גם אם יש רצף בתים בין העיר העתיקה לאותה שכונה. כל שכונה עומדת בפני עצמה ולא ניתן לסמוך שכונה לשכונה סמוכה אחרת. העובדה שבשכונות רבות בעיר יש עירוב חצרות שכונתי, מוכיחה שלא נהגו להתחשב בעירוב חצרות של כל העיר לעניין מקרא מגילה.

על דברי הרב יצחק וייס הגיב הרב דוד יהודיוף:

> במחכ״ת הרי גם בעירוב פרטי זה ישנם בעיות רבות בהלכה, ורבים ושלמים אינם סומכים גם עליו. ועל כל פנים מה שהם מערבים לעצמם, לאו כל כמינם להבריח גם את כל תושבי רמות האחרים, אשר סומכים על העירוב הכללי להינתק מן העיר כולה. ואדרבה אם הם יקראו בי״ד בגלל עירובם הפרטי, בעוד שרוב תושבי השכונה הן אלה הסומכים על העירוב הכללי, והן אלה שאינם סומכים על העירוב (=דהיינו שמסיבות אחרות הם קוראים בט״ו) כלל יקראו בט״ו, הרי שאין לך לא תתגודדו גדול מזה ואין לך חוכא גדולה מזו, ומדוע לא חשש הגר״י וייס זצוק״ל לחוכא זאת ולאיסור זה לאידך גיסא?[85]

יש סבירות רבה שרוב תושבי שכונת רמות הסתמכו על העירוב של הרבנות והמועצה הדתית ירושלים. העובדה שקבוצה מסוימת מכלל תושבי השכונה עשתה עירוב לעצמה ובידלה עצמה מהאחרים, עלולה לגרום ע״פ פסיקת הרב וייס לכך שהם יקראו בי״ד באדר, ויעברו על איסור ״לא תתגודדו״ (דברים יד: א) – לא לעשות אגודות אגודות. בדבריו הוא טען טענה נוספת שלא יתכן שפסיקת הלכה לציבור ובמקרה זה לשכונה שלמה, תהיה על בסיס התנהלות של קבוצה קטנה בתוך השכונה.

על טיעוניו של הרב בן ציון אבא שאול, הוא הגיב:

> במחכ״ת הרי רוב הפוסקים בירושלים קראו בט״ו אף בשכונות שהיו סמוך לסמוך לעיר העתיקה, ואף הגרב״צ עצמו שגר ברחוב אלקנה בתל ארזא קרא בט״ו מדין סמוך לסמוך. ואם כן במה נשתנה רמות מיתר השכונות. ויתרה מזאת, אף בבית אביו של הגרב״צ בשמואל הנביא קראו בט״ו מדין סמוך לסמוך.

---

[84] הרב בן ציון אבא שאול, ״בדין שכונות הסמוכות לירושלים לענין מקרא מגילה״, שו״ת אור לציון, ירושלים תשמ״ז, סימן מה, עמ׳ קה-קז.

[85] הרב דוד יהודיוף, ״דין קריאת המגילה בשכונות החדשות בירושלים״, קובץ מדרש דוד – חקרי הלכה, ד (תשנ״ו), עמ׳ יח-לו. שם עמ׳ כח-כט.

הטיעון הסתמך על העובדה שהרב בן ציון אבא שאול ואביו קראו מגילה בט״ו באדר, אף שגרו בשכונות שהיו סמוכות לשכונות סמוכות אחרות. כמו כן, העובדה שקבוצות מסוימות עשו עירוב חצרות לעצמן איננה רלוונטית:

> הרי כל בית מגודר בפני עצמו, וכל חצר מגודרת בפני עצמה, ויש בתוך ירושלים כמה שכונות חרדיות, שיש להן עירוב פרטי נוסף לעירוב הכללי של העדה החרדית, ונוסף לעירוב הגדול של הרבנות. וא״כ לפי דבריו כל בני ירושלים צריכים לקרוא בי״ד.[86]

לא רק עירוב חצרות מגדיר מקום כרשות יחיד אחת. כל בית מגודר או כל חצר מגודרת היא רשות יחיד על פי כללי הלכות שבת. על פי טיעונו של הרב בן ציון אבא שאול, בבתים או בחצרות מגודרים יהיה צורך לקבוע שעליהם לקרוא בי״ד באדר מאחר שהם מבדלים עצמם מתושבי העיר האחרים, ובעצם אין מצב שבעיר שבה גדרות מסביב לחצרות ולבתים, יקראו מגילה בט״ו באדר.

מסקנתו של הרב דוד יהודיוף היתה שבכל שכונות ירושלים יש לקרוא בט״ו באדר, מאחר שהשכונות החדשות – רמות, נוה יעקב, הר נוף – משתתפות בענייני מסים, ותושביהן עובדים בירושלים ונקראים תושבי ירושלים. הוא צירף לכך נימוקים נוספים: המרחק בין השכונות החדשות לשכונות הוותיקות בירושלים הוא פחות ממיל, זמן הנסיעה בין השכונות קצר מ-18 דקות שהוא זמן הליכה של מרחק מיל, השכונות החדשות נכללות בעירוב החצרות. הוא ציין גם לגמרא שבה נאמר ששטחה של ירושלים היה שלוש פרסאות (ב׳ בבא בתרא עה ע״ב). לדבריו, מי שקורא בשכונות החדשות בי״ד באדר, יש לחשוש שהוא עובר על איסור ״לא תתגודדו״. הוא סיים:

> מסקנתנו נתמכת ע״י פסקיהם של שני הרבנים הראשיים לישראל, שני הרבנים הראשיים לירושלים, הרי״ש אלישיב שליט״א, והרש״ז אויערבך זצ״ל. ובטוח שגם הר״ע יוסף וגם הגרב״ץ אבא שאול, יסכימו לדברינו שיראו את המציאות היום ששכונות רמות הר נוף ונוה יעקב אינן מרוחקות מבתי העיר כשיעור מיל.[87]

אכן כך סברו הרבנים שהוא ציין אם כי מסיבות שונות, בעוד שהרב יהודיוף צירף את כל הסיבות כאחד.

ציַנו לעיל שהרב ישראל יעקב פישר, ששימש אב בית דין בעדה החרדית, לא קיבל את הפסק של רבנים אחרים בעדה החרדית, ויצא נגד הטיעון שעירוב שכונתי מנתק את תושבי אותה שכונה מכל העיר:

> ואף דאיכא שעשו להם עירוב בפני עצמם ואינם סומכין על עירוב העיר... זה אינו מחלק, וגם באמת גם אלו שעשו להם עירוב בפני עצמם גם כן מסתמכין על עירוב העיר כשרוצים לצאת משכונתם, אלא שאומרים לנשותיהם שהם יטלטלו את החפצים, והם מחמירים רק לעצמם עם העירוב הפנימי שעשו לעצמם, ובודאי לא מכשלי לנשיהם בטלטול באיסור שבת.[88]

לדבריו, עירוב פנימי הוא ביטוי לחומרא מסוימת שיש הנוהגים בה, אך גם אותם הנוהגים כן אינם שוללים את ערכו של העירוב הכללי, והראיה שנשותיהם מטלטלות וסומכות על העירוב

---

[86] שם עמ׳ לא.

[87] שם עמ׳ לד-לה.

[88] הרב ישראל יעקב פישר, ״בענין קריאת המגילה בשכונות החדשות בירושלים״, שו״ת אבן ישראל, חלק ח, ירושלים תשנ״ט, סימן נ.

הכללי. ניתן למצוא פגמים בעירוב הכללי, אבל הוא נחשב לתקין לפי דעות רבות ולכן אפשר להסתמך עליו.

4. עירוב חצרות איננו הופך את המקום לעיר אחת

טענה למדנית כנגד ההסתמכות על עירוב חצרות כאפשרות להגדיר היקף מקום לעניין מקרא מגילה בט״ו באדר, העלה הרב נתן געשטטנר.[89] לדבריו, עירוב חצרות יעיל רק בהלכות שבת. מהתורה מותר לטלטל מכרמלית לרשות יחיד ולרשות רבים. חכמים הם שאסרו לטלטל מכרמלית לרשויות האחרות בשבת, ועירוב חצרות נועד להעניק לכרמלית מעמד של רשות יחיד ולאפשר לטלטל בתוכה:

> נמצא שהעירוב צורת הפתח אינו בא אלא לסלק שם איסור דכרמלית, אבל אינו צריך להחיל עליו שם חדש, כיון דבעצמותו הוא היתר... כך יש לומר לענין שייקרא חיבור להעיר להיות בגדר סמוך, דלא מהני לזה צירוף ע״י צורת הפתח, ואין בכוחו לעשות שהמקום המוקף בצורת הפתח ייחשב כאילו הוא חלק מן העיר הסמוך לכרך... ועל כן לדינא ודאי שאין לעשות מעשה לצרף ע״י העירוב, ויש לקרוא בי״ד בברכה, שבזה יוצאין בכל גוונא.[90]

עירוב חצרות איננו מגדיר שטח או היקף של עיר. עירוב חצרות הוא פתרון שחכמים דרשו כדי לאפשר טלטול מכרמלית לרשות היחיד או לרשות הרבים. מכאן שלא ניתן להסיק דבר באשר להגדרת מקום כחלק מעיר מוק״ח מימות יב״ן לעניין מקרא מגילה.

הדיון בין הטוענים שיש מקום להתחשב בעירוב חצרות כמגדיר מקום גם לעניין מקרא מגילה בעיר מוק״ח, תלוי כנראה בשאלה אם אמנם יש להתאים התאמה מלאה את כל כללי הלכות עירוב חצרות של שבת להלכות קריאת מגילה של פורים. התומכים בקיומו של עירוב חצרות של שבת להגדרת מקום גם לעניין מקרא מגילה בעיר מוק״ח, רואים בעירוב החצרות הכללי סימן מובהק להיות המקום חלק מהעיר המוק״ח. העובדה שנקרע, או שיש המחמירים ועושים עירוב חצרות שכונתי ועוד, אינה פוגעת בערכו של עירוב החצרות הכללי שבעיר, המגדיר את כל השטח שנכלל בתוכו בעיר אחת. המתנגדים לטיעון זה סבורים שההתאמה צריכה להיות מלאה, ואם העירוב נקרע או שאינו תקין ע״פ פוסקים מסוימים, השכונה תחשב למנותקת מהעיר המוק״ח גם לעניין מקרא מגילה.

ח. ניסיונות למצוא פתרון לקריאת מגילה בזמן אחיד בשכונת רמות

1. חיבור השכונות ע״י בורגנין (תשמ״ו-1986)

פוסקים שקבעו שיש לקרוא מגילה בשכונות רחוקות בי״ד באדר טענו כך מאחר שלא היה רצף בתים כנדרש ע״פ ההלכה – מרחק שאיננו עולה על שבעים אמה ושני שליש האמה בין בית לבית, מקצה השכונות הצמודות לחומת העיר עד השכונות הרחוקות. העובדה ששכונה שייכת

---

[89] הרב נתן געשטעטנער, הוא אב״ד של קרית אגודת ישראל בבני ברק. תאריך כתיבת התשובה: ה׳ באדר ב׳ תשנ״ז.

[90] הרב נתן געשטעטנער, שו״ת להורות נתן, חלק יא, בני ברק תש״ס, סימן עח, סעיפים ב-ג. שנה אחר כך, בי׳ באדר תשנ״ח, כתב הרב געשטעטנער תשובה נוספת בעניין, ולדבריו גם אם יקיפו את העיר במחיצות גמורות, זה לא ישנה את העובדה שהיקף חצרות יעיל רק להלכות שבת, אך לא לעניין מקרא מגילה. ראה: שו״ת להורות נתן, חלק יג, בני ברק תשס״ג, סימן נד.

מוניציפאלית לעיריית ירושלים, או אף אם השכונה מוקפת בעירוב חצרות עם העירוב הכללי, לא שינתה לדעתם דבר לעניין זה. לקראת פורים תשמ״ו (1986) הציע הרב מתתיה דייטש, רב ומורה צדק ברמת שלמה, וחתנו של הרב משה הלברשטאם חבר הבד״צ של העדה החרדית, להקים מבנים יבילים – קראוונים, תחנות אוטובוס וכדומה, במרחק תואם בין מבנה למבנה על מנת ליצור רצף בין שכונת רמות הרחוקה לבין השכונות הצמודות לחומה, ולפחות לימי הפורים. הרב דייטש התחבט בכמה שאלות:

> ובזה יש לברר כמה הלכות: א. אם אפשר לעשות כמה בורגנין, דהיינו שנותן בבורגן עיבור חדש עד הבורגן השני, וכן הלאה. ב. אם הבורגנין צריכים להיות ד׳ על ד׳. ג. אם מהני לעשות כן בורגנין כדי להרחיב את התחום בלבד. ד. אם הבורגנין צריכין להיות קבועין ומחוברין דווקא, או מהני אפילו בורגן המטלטל ממקום למקום. ה. אי מהני בורגנין לדין סמוך ונראה דקריאת המגילה. ו. אם מהני שעושין את הבורגנין ליום פורים בלבד. ז. ומה הדין לבנות בתים קטנים של ד׳ על ד׳.[91]

״בורגנין״ מופיע במקורות תנאיים ואמוראיים, והכוונה לסוכות, צריפים, מגדלי שמירה, או דוכנים למכירת מזון.[92] הוא חישב שיש להעמיד שנים עשר מבנים כאלה על מנת לחבר את השכונות. הצעתו המעשית היא:

> לבנות בתים קטנים של ד׳ אמות על ד׳ אמות, וזה יועיל אליבא דכולי עלמא אע״פ שעשוי רק להרחבת התחום, דשפיר יועיל אע״ג שאין דרין בה כלל... ולאפוקי מספיקא דדינא יש לעשות הבית מרובע ד׳ אמות על ד׳ אמות. ונראה פשוט דכאשר יעשו הבורגנין או הבתים כדינן, שפיר יועיל לענין קריאת המגילה... דאע״ג שאחרי פורים יסתרו את הבורגנין או הבתים הללו, מ״מ כיון דבפורים הרי הן קיימין שפיר כדינן, לא איכפת לן בזה... ויועיל לנידון דידן שפיר אע״ג שאין דרין בהן כלל, ואע״פ שעשויין להרחבת התחום בלבד, מ״מ מהני לתת עיבור לעיבור, ויתחבר השכונה אל העיר על ידיהם.

מבנים יבילים מעין אלה אינם קבועים בקרקע אך הם יציבים ולא ייסחפו בעת שיטפון של מים, וגנבים לא יגנבו אותם. הם ייחשבו למבנים שיוצרים רצף עירוני. הוא כתב שהוא הציע הצעה זו בפני כמה רבנים, אך הם שללו את האפשרות הזאת. הרב יצחק וייס, ראש הבד״צ של העדה החרדית, כתב לו:

> זה ודאי דהוי בכלל דבר שאי אפשר, ומי יבטיח שכן יעשו בכל שנה ושנה, היעלה על הדעת שבשנה אחת כאשר יהיו הבורגנין יקראו את המגילה בברכה בט״ו, וכאשר מאיזה סיבה בשנה אחרת לא יבנו אותם יקראו בברכה בי״ד, ומי יודע מה ילד יום. ולדעתי תקנה זו יוכל להביא לתקלה ומכשול לרבים, בביטול קריאת מגילה ע״פ ההלכה, ומי יוכל לקחת על עצמו לעשות תיקון שהוא מכשול ח״ו כזה.[93]

מדברי הרב וייס עולה שהפתרון היה יכול להיות ראוי וטוב, לו היה ניתן להבטיח את הקמת המבנים היבילים בכל שנה לקראת ימי הפורים, ובוודאי אם הם היו עומדים שם בקביעות במשך כל השנה. אך מאחר שלא כך פני הדברים, ההצעה נדחתה.

---

[91] הרב מתתיהו דייטש, ״חיבור שכונת רמות לעיר ע״י בורגנין (לענין קריאת המגילה)״, עדות, ו (תשמ״ט), עמ׳ נו- סא. הוא פרסם את התשובה שוב בספרו: ״בדין עשיית בורגנין להתחבר לענין זמן יום הפורים״, נתיבות אדם, ירושלים תשס״א, סימן כה.

[92] רש״י, ערובין כא ע״א ד״ה אין בורגנין: ״סוכות שעושין שומרי העיר, ואינו דבר קבוע״; רש״י, סוכה ג ע״ב ד״ה בורגנין: ״צריף שעושין מן ערבה וקנים לשומרי פירות או לציידי עופות״. שאול ליברמן, תוכ״פ-עירובין, ירושלים תשנ״ג, עמ׳ 328-329, כותב שבורגון ומגדל הם שמות נרדפים.

[93] הרב יצחק וייס, שו״ת מנחת יצחק, חלק י, ירושלים תש״ן, סימן נה.

גם הרב שמואל וואזנר שלל את האפשרות הזאת אך מסיבה אחרת:

> אין בורגנים מועילים לבטל עיר שאיננה מוקפת חומה הרחוקה ממש לעיר המוקף חומה. ...יוצא שאם תעשה בורגנין מירושלים עד תל אביב ועד סוף ארץ ישראל יתבטל כל דין עיירות פרזות לענין קריאה בי"ד והוא דבר שאין השכל סובל.[94]

סביר להניח שהרב וואזנר היה מודה שאם יהיה רצף בתים עד תל אביב, או אף עד מקום רחוק יותר, אכן ישתנה מעמדו של המקום הפרוז ומעמדו יהיה כעיר מוק"ח. אך הרב וואזנר התנגד לחיבור לא טבעי בין שכונות וערים על מנת ליצור רצף. באמצעות העמדת מבנים יבילים רק בימי הפורים אפשר לצרף ערים רבות ברחבי הארץ ולהעניק להם מעמד של עיר מוק"ח וזהו "דבר שאין השכל סובל".

הרב משה מרדכי קארפ התנגד להצבת מבנים שאינם משמשים למדור אנשים:

> צירוף ע"י בורגנין לצורך פורים בלבד לא יועיל לענין זה, ואף אם ישתמשו אח"כ בבורגנין לשם בית כנסת או מכולת שהרי אינן בית דירה. אא"כ ימשיכו להשתמש שם במשך זמן לתשמיש דירה.[95]

ההתנגדות היא אף אם המבנים הללו יונחו במקום לצמיתות. מה שקובע הוא טיב השימוש במבנה. רק מבנים שמשמשים כבית דירה של אנשים ובקביעות, יכולים להיכלל ברצף.

2. התנהלות הלכתית אחידה שתתאים לכל העמדות (תשמ"ו- תשנ"ז, 1986-1997)

היו רבנים שהציעו הצעות שונות שהמכנה המשותף להן הוא ניסיון למצוא פתרון שהכל יקראו מגילה באותו תאריך ובאותו אופן.

הרב שריה דבליצקי בדק ונוכח לדעת שבפורים תשמ"ה (1985) נהגו בבתי הכנסת החסידיים שבשכונת רמות לקרוא מגילה רק בט"ו באדר, ובבתי הכנסת הפרושים שבהם נוהגים כמנהגי ליטא, קראו מגילה בשני הימים ובברכה. גבאי בתי הכנסת הללו דאגו מראש שבכל יום יקרא מישהו שנשמע למורה הוראה שפסק לקרוא ולברך באותו יום, והמתפללים שמעו ברכה בשני הימים. הוא כתב גם שהוא לא הצליח לברר את מנהג בתי הכנסת הספרדים. לקראת פורים תשמ"ו (1986) הוא נסע לשכונת רמות כדי לבדוק את "השטח" ונוכח לראות שאין רצף בתים בשום מקום בתוך שבעים אמה ושני שליש האמה, ועל כן אין להגדיר את שכונת רמות כסמוכה. היא גם איננה נראית לעיר העתיקה, ואף אם במקום הגבוה ביותר ברמות ניתן לראות את מגדל נוטרדם,[96] אין זה מספיק. צריך לראות את העיר העתיקה ולא מגדל גבוה ממנה.[97]

הוא ראה בשלילה את העובדה שבאותה שכונה יש מנהגים שונים באשר לזמן מקרא מגילה. אף שהוא אישית סבר שיש לפסוק כעמדת הרב אברהם ישעיהו קרליץ שהקריטריון הקובע הוא רצף בתים אורבאני, הוא הפנה קריאה לרבנים ופוסקים:

---

[94] הרב שמואל וואזנר, שו"ת שבט הלוי, חלק ו, בני ברק תשמ"ו, סימן צז.

[95] הרב משה מרדכי קארפ, "צירוף השכונות הסמוכות לירושלים לענין מגילה והמסתעף מזה ודעת רבותינו בענין השכונה החדשה ברכס שועפט", הליכות שדה, 100 (תשנ"ו), עמ' 61-73.

[96] כוונתו כנראה למנזר נוטרדם, מנזר צרפתי גדול מימדים הממוקם ברחוב הצנחנים מול השער החדש של העיר העתיקה.

[97] הרב שריה דבליצקי, "בענין קריאת המגילה ברמות ע"י ירושלים – ירושלים הרים סביב לה'", שנת תשמ"ו. הודפס בתוך: פרזות ירושלים, עמ' עה-פד. תאריך כתיבת התשובה: יום ה', תשא תשמ"ו. לקראת פורים תשמ"ז (1987) הוציא הרב דבליצקי קונטרס בעניין זה ובו הוא חזר על עיקרי הדברים והרחיב אותם. ראה: הרב שריה דבליצקי, "ספר ירושלים הרים סביב לה – בענין קביעת יום הפורים בשכונת רמות והר נוף הסמוכות לירושלים", בני ברק תשמ"ז, 24 עמ'. המובאות להלן הן ממהדורת תשמ"ז, עמ' 3-10.

בקשה ופניה לכל גדולי הרבנים שליט"א שדבריהם נשמעים ועל פיהם ישק כל דבר, שלא יתנו בשום אופן המשכיות למצב המוזר שבו נקלעה שכונות רמות לגבי קביעת יום הפורים שזה עושה פורים בי"ד וזה עושה פורים בט"ו.

הוא קרא לרבנים שיורו ויפסקו לכולם כמו שהורו בפורים תשמ"ג (1983) הרב ישראל יעקב קנייבסקי[98] והרב יצחק וייס[99]:

לעשות את ימי הפורים ברמות בארבעה עשר ובחמישה עשר וכמו שעושים בכל ערי הספקות, ועל ידי זה יצאו ידי הכל.

בערי הספקות יש לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה, ובט"ו באדר ללא ברכה. הטעם לכך הוא שגם אם ע"פ דין צריך לקרוא מגילה בט"ו באדר, בכל זאת אם קראו מגילה בי"ד באדר יצאו בדיעבד:

דהכל יוצאים בי"ד. אבל אם שורת הדין נותנת לעשות בי"ד ועושים בט"ו הרי פשוט שביטלו את כל מצות הפורים בשנה ההיא. כל שכן בנידוננו אשר כל הצדדים והשיקולים לעשות בט"ו אינם כה חזקים, כמו וכאשר הצדדים והשיקולים לעשות בי"ד. אם כן מי הוא זה ואיזה הוא אשר יקח לעצמו אחריות לנהוג על פי השיקולים האלה אשר אם אינם אמיתיים הרי איבד את כל מצות ימי הפורים.

דבריו התבססו על העיקרון שי"ד באדר הוא זמן קריאת מגילה לרוב העולם, ועל כן במקומות שיש ספק אם הם מוק"ח מימות יב"ן, יש לקרוא בי"ד באדר בברכה, ובט"ו באדר ללא ברכה. בשכונת רמות יקראו גם בט"ו באדר ללא ברכה:

עד אשר יהיה חיבור בתים בתוך ע' אמה בין הבית האחרון שבשיכון אונסדורף שאז יוכל לנהוג ברמות רק בט"ו כמו שהמנהג בירושלים עיה"ק זה כמאה שנה, ואפילו יגיע החיבור הזה עד דמשק.

לדבריו, ההנמקות לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד אינן מבוססות מפני שהן מונעות מסיבות פסיכולוגיות:

מי הוא ומהי הסיבה המכריחה אותנו להיכנס בדוחקים ודוחקי דוחקים רק בכדי "להכשיר" מקום זה שגם הוא יקרא רק בט"ו. חושבני שחוץ מהסיבה הפסיכולוגית שהאיש שעד כה היה גר בזכרון משה וקנה כעת דירה ברמות, לא ימצא קורת רוח בזה שיצטרך לשנות הרגלו מט"ו לי"ד ו\או ליומיים בתחושה כאילו שהוא נעקר מעיה"ק ירושלים. חוץ מסיבה זו אין כאן, ואולי עוד סיבה שלא יוכל להתאחד בסעודת פורים עם קרובו המתגורר בגאולה.

הרב דבליצקי התייחס גם להגדרות אחרות לסמוך שנזכרו בספרי הפוסקים (הסתמכות על קו עירוב חצירות; היות השכונה חלק מהעיר ירושלים, ועוד). הוא התמודד בהרחבה עם כל הנימוקים הללו, וחזר על טענות ידועות שנאמרו כלפיהן. לדבריו, גם אם נצרף את כל הטענות שהוזכרו, הן לא מספיקות כדי שיהיה אפשר לקבוע בוודאות שיש לקרוא בט"ו באדר בלבד:

רובם ככולם הם דברים שנתחדשו ע"י גאוני הזמן על פי סברות ולמדנות שסוף סוף בסיס מוצק אין לכל אחת מהן, ובנפול טענות אילו עלולים להישאר ללא פורים. ועל כן קשה להבין מי הוא אשר יבנה את הפורים על יסוד בנינים כאלה שאין יסודם מוצק בהחלט. אמנם בודאי שאין זה ממידת חכמים להתעלם ממכלול טענות אילו ולקבוע רק בי"ד,

---

[98] הוא ציין לשמו של תושב שכונת רמות, הרב יעקב שוורץ, שהעיד שכך הורה לו הרב קנייבסקי.

[99] הרב יצחק וייס, שו"ת מנחת יצחק, חלק ח, ירושלים תשמ"ג, סימן סב.

אלא ודאי שיש בטענות אילו כוח להביא אותנו לספק ט״ו ולנהוג איפוא בי״ד ובט״ו כערי הספקות.

גם הרב דבליצקי התחשב בעמדות הלכתיות אחרות אף שהעלה טענות כלפיהן, אך כדי להגיע להתנהלות אחידה של כל תושבי שכונת רמות, הוא הציע לקרוא בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה. לדבריו, כיוון שבשכונת רמות התגוררו בני תורה יש מקום להחמיר, מאחר שיש מגוון דעות בין רבנים בעניין. אמנם הוא הודה שלו היה מדובר בשכונה שמורכבת מ״בעלי בתים״ היה אפשר לקבוע שבשכונת רמות יש לקרוא בט״ו באדר בלבד.[100] הוא לא נימק מדוע היה מקום לקבוע שיקראו רק בט״ו באדר ולא רק בי״ד באדר, שהרי הוא שלל את ההנמקות המחייבות קריאת מגילה במקומות כאלה בט״ו באדר. אך נראה שהסיבה לכך היא שציבור רחב, ״בעלי בתים״ כלשונו, רצו להיחשב לתושבי ירושלים גם לעניין מקרא מגילה, ולא היו נשמעים לפסיקה הקובעת שיש לקרוא בי״ד באדר בלבד, או גם בט״ו באדר.

משמעות דבריו היא שהלמדנות והידע ההלכתי, הרצון להחמיר והחששות מריבוי דעות, מעקרים או פוגמים בתחושות טבעיות של היות תושבי השכונה חלק מהעיר ירושלים מבחינה מוניציפאלית, ורצונם להיחשב לירושלמיים גם לעניין מקרא מגילה.[101]

הרב שלום משאש הגיב בחריפות להצעתו של הרב דבליצקי שביקש לקבוע זמן אחיד לכל תושבי רמות, קריאת מגילה בברכה בי״ד באדר בברכה, ובט״ו באדר ללא ברכה, בגלל הדעות השונות בעניין. כך הוא כתב בר״ח אדר ב׳ תשמ״ט (1989):

> אנכי הרואה שחש לתקן לבני תורה שרוצים לעשות חסידות, ולא חש על בלבול של כל הקהל שהוא מאנשים רגילים, ויתבלבלו ולא ידעו מתי לברך ומתי שלא לברך. גם מרבה עליהם טירחא של ב׳ ימים וב׳ סעודות וקריאות המגילה והפרשה על חינם, ויבואו לבטל הכל ולא יעשו לא זה ולא זאת, וכל זה לעשות נחת רוח לדתיים המתחסדים שרוצים לצאת ידי כל הדעות, ואין זו סברה שבשביל קבוצת אנשים נהיה מוכרחים לשנות הידוע על כל הציבור לענות אותו לשנות מנהגו ולבלבל אותו... ולחסידים אין לחוש הרבה כיון שהם בני תורה ולא יתבלבלו, ויש להם ב׳ דרכים. או ילכו בפורים לעיר העתיקה ויעשו שם כל הצורך בלי שום ספק, או אם זה קשה להם יראו להתקבץ באיזה בית כנסת או באיזה מקום ויעשו ב׳ הימים והם יכולים לעמוד בזה. לא כן עמי הארצות ראוי להעמידם על קו הדין והמנהג... שכל השכונות יעשו כירושלים.[102]

הרב דבליצקי נסה לאגד את כל העמדות ההלכתיות שהביעו פוסקים שונים בסוגיה זו, ולמצוא נוהל אחיד שיתאים לכל. לדברי הרב משאש, גישה זו מתאימה לציבור של תלמידי חכמים המבינים את הספקות והדילמות ההלכתיות, ומוכנים בשל כך להחמיר על עצמם כדי לצאת ידי חובת כל השיטות או לפחות רובן. מבטו של הרב משאש הוא על ההמון הרחב, ובשכונת רמות מתגוררים רבים שאינם מודעים ואינם מבינים את המשמעות של הדילמות והספקות ההלכתיות, ומבחינתם זו טרחה גדולה לקיים פורים במשך שני ימים. התוצאה תהיה שהם ימאסו בכל ולא

---

[100] הרב שריה דבליצקי (לעיל הע׳ 97), מהדורת תשמ״ז, עמ׳ 20.

[101] הרב שריה דבליצקי, לא שינה את עמדתו גם לאחר שנים. בדברי הסכמה לחוברת שהוציא גדעון דקה, קובץ הלכות פורים, ראש העין תשס״ב, עמ׳ ה, הוא חזר על פסק ההלכה שבשכונת רמות יש לקרוא בי״ד ובט״ו באדר. ההסכמה נכתבה בתאריך: ב׳ בלק תשס״ב.

[102] הרב שלום משאש, ״בענין קביעת יום פורים ברמות ושאר שכונות״, שו״ת שמש ומגן, חלק ב, ירושלים תשנ״ב, סימן טז.

יקיימו דבר. ההמון איננו מחבב ספקות, ויש רצון לקיים מצווה בוודאות ולא כשצל של ספק מוטל עליה: "דעתי ברורה שראוי לחוש יותר להמון העם שלא לבטל המנהג הקדום".

הרב משאש חזר על נימוקיו מדוע על תושבי רמות לקרוא בט"ו באדר בלבד בהיותה חלק מהעיר ירושלים ומחוברת אליה מוניציפאלית: "ומצוה רבה לאגד כל ירושלים שתהיה ירושלים שלמה ולא לחלקה לחלקים חלקים, וזהו כבודה וזהו תפארתה מלבד כל הטעמים". נראה שהצעתו ל"חסידים ולבני התורה" לשהות בימי הפורים בעיר העתיקה היא אמירה שלפיה רק בעיר העתיקה אין ספקות, ושם מקומם של כל המחמירים והחוששים. בכל שכונה חדשה משכונות ירושלים שמחוץ לעיר העתיקה אפשר למצוא סיבות ונימוקים מדוע לא לקרוא בה בט"ו באדר, למעט העיר העתיקה. אנשים שמקפידים על חומרות מסוימות יכולים לעשות כן ובלבד שאינם מפריעים לאחרים ואינם מבלבלים אותם. הצעתו של הרב דבליצקי תגרום לבלבול ולבסוף לחדלון בקיום המצווה.

הרב דבליצקי כתב גם שהוא לא הצליח לברר את מנהג בתי הכנסת הספרדים ברמות. יתכן שחוסר ההתעניינות במנהגי קהילות הספרדים בשכונת רמות, גם הוא הפריע לרב משאש ועל כן יצא בחריפות נגד דבריו, שכן לכאורה הדבר בר השגה, ועם קצת מאמץ היה אפשר לברר זאת (ע"י שאלת הרב הראשי הספרדי של ירושלים, רב השכונה הספרדי, רבני בתי כנסת ספרדים המכהנים בשכונה, גבאים ועוד). לו היה הרב דבליצקי עושה כן, הוא היה מגלה שיש הנשמעים לפסיקת הרב עובדיה יוסף וקוראים מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה, ויתכן בהחלט שבהם גם רבים שעושים יומיים פורים למרות חששותיו של הרב משאש.

בשנת תשנ"ז (1997) הציע הרב אליהו שלזינגר, רבה של שכונת גילה, הצעת איחוד אחרת:

> לצאת מכל ספק נראה לי שכדאי לבני שכונת רמות וכיו"ב שביום י"ד ישמעו קריאת המגילה מבן פרזי שמחויב לקרוא ביום י"ד, וביום ט"ו יקראו בברכה, ובעצה זו בודאי שיצאו ידי חובה כל הדעות וכל הפוסקים.[103]

הרב שלזינגר לא כתב בבירור אם קריאת המגילה ביום י"ד באדר היא בברכה, אך מאחר שבעל הקורא הוא בן עיר פרוזה וזה היום שהוא חייב בו במקרא מגילה, אזי סביר להניח שהקריאה היא בברכה. על פי הצעתו, ישמעו מקרא מגילה בברכה בשני הימים. הצעה זו איננה מקורית. כך הנהיג הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי בבית הכנסת בשכונת עץ חיים שבמערב העיר (סמוך לגשר המיתרים), מאחר שלדעתו מחוץ למרחב מיל מהחומה יש לקרוא בי"ד באדר. אך כיוון שרבו החולקים עליו הוא תיקן שבי"ד באדר יקרא בברכה בן פרזי שלא ילון בירושלים, ובט"ו באדר יקרא בן כרך המתגורר בעיר העתיקה או בתוך מרחב מיל מהחומה.[104]

הצעת הרב שלזינגר היא הפוכה לחלוטין מהצעתו של הרב דבליצקי. הרב דבליצקי ראה ביום י"ד באדר את היום המרכזי שיש לקרוא בו מגילה בשכונות הרחוקות, והקריאה ביום ט"ו באדר ללא ברכה היא בשל העובדה שיש עמדות רבניות אחרות שאינן מקבלות את הקריטריון שרק רצף בתים מגדיר את המקום כעיר אחת. להצעה זו יש תקדים הלכתי במובן זה שכך יש לנהוג במקום שיש בו ספק אם הוא מוק"ח מימות יב"ן או לא. בעוד שעל פי הצעת הרב שלזינגר, היום המרכזי בו יש לקרוא מגילה הוא בט"ו באדר מאחר שהשכונות הרחוקות שייכות מוניציפאלית לירושלים, והקריאה בי"ד באדר היא בשל עמדות הלכתיות חולקות.

---

[103] הרב אליהו שלזינגר, "זמן קריאת המגילה בשכונות החדשות בירושלים", שו"ת שואלין ודורשין, חלק ב, ירושלים תשנ"ז, סימן כד, עמ' קפה-רה.

[104] בעמדה זו של הרימ"ט עסקנו לעיל בפרק ה.

3. הצבת מחיצות מחברות במקום עירוב צורת הפתח (תשנ"ז-1997)

כאמור לעיל, הבד"ץ של העדה החרדית, בראשות הרב יצחק וייס, פסקו לקראת פורים תשמ"ב (1982) שבשכונת רמות יש לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה.[105] פסק זה היה לאחר שחברי בית הדין של העדה החרדית נסעו לראות את המקום ונוכחו לדעת שאין רצף בתים מהשכונות שצמודות לעיר העתיקה עד שכונת רמות. הרב וייס שלל את ההסתמכות על עירוב חצרות כמגדיר את היקף העיר לענין מקרא מגילה.

הרב מאיר בראנדסדארפער שהיה מראשי העדה החרדית, גאב"ד קהילת חסידות תולדות אברהם יצחק בירושלים, העיד שלקראת פורים תשנ"ז (1987) דנו שוב בישיבת הבד"ץ באשר לזמן מקרא מגילה בשכונת רמות. העילה לדיון החדש היתה "מחמת בקשת כמה תושבים, כי ישנם הנוהגים לקרות המגילה שם רק בט"ו ע"פ פסקי שאר רבנים, וחששו בזה משום לא תתגודדו, או מחמת שאר נימוקים כי יותר קל להם לנהוג פורים יום אחד כמו בירושלים". הוא כתב שהם דנו בהצעה שהציע תלמיד חכם שבא לישיבת הבד"ץ:

> לחבר יחד את השכונה אל העיר על ידי מחיצה שלימה מסביב. אפשר דאף להסוברים שלא לסמוך על חיבור על ידי העירוב, מ"מ על ידי חיבור במחיצה שלימה מסביב אפשר דכולי עלמא מודו דמהני גם לגבי קריאת מגילה שתהיה כעיר אחת. וניסו לעשות הלכה למעשה לחבר שכונת רמות לשכונת סנהדריה המורחבת או לרכס שועפט.[106]

הרב בראנסדופר לא כתב של מי היתה ההצעה. אך כנראה שכוונתו להצעה של הרב מתתיה דייטש שהיה רב בשכונת רמת שלמה וחתנו של הרב משה הלברשטאם מראשי העדה החרדית. הרב דייטש הציע בעבר להניח בורגנין כדי לחבר בין השכונות, אך הצעתו לא התקבלה. כעת הציע הצעה אחרת:

> ואופן החיבור יהיה ע"י המשך של מחיצה גבוהה ממש ובכי האי גוונא יועיל שפיר, דחלק זה גופיה יהא נחשב כעיר מוקף חומה, דיהבינן ליה עיבור מהמחיצות, ואם כן נמצא דהוי סמוך אל הבית האחרון שהולך ברצף עד חומת העיר העתיקה, ושפיר קוראים אצלנו את המגילה ביום ט"ו כפורים דמוקפין.[107]

מהות הפתרון שהציע היא יצירת חיבור אפקטיבי בין בתים בשכונה לבין הבתים הצמודים לעיר העתיקה, יחד עם העובדה שהוא דאג להצבתו של עירוב יעיל. הרב בראנדסדארפער התנגד להצעה זו. הוא לא ראה הבדל מהותי בין צירוף באמצעות עירוב צורת הפתח לבין מחיצה קבועה. כמו כן, בשל תנאי השטח לא ניתן לחבר את המקומות במחיצה שלמה בלי לצרף היתרים נוספים כמו "תל המתלקט, וצורת הפתח, ועומד מרובה על הפרוץ". מחיצה עשויה להיות יעילה בתנאי שתהיה קיימת במשך כל השנה ולא רק לימי הפורים, ובלבד שתהיה עמידה וחזקה:

> מעשה רשת שעומד במדבר שמם במקום רוחות ושטפי גשמים שהלוואי שיחזיק מעמד על ימי הפורים וכולי האי ואולי. אבל ברור שאי אפשר שיחזיק מעמד כתיקונו במשך כל השנה דבכי האי גוונא אפשר דאפילו במשך זמן קיומו לא מהני בתורת גדר.[108]

---

[105] הרב יצחק וייס, שו"ת מנחת יצחק חלק ח סימן סב. תאריך התשובה: פורים דפרזים תשמ"ב.

[106] הרב מאיר בראנדסדארפער, "בנדון זמן קריאת המגילה בשכונת רמות בירושלים בי"ד או בט"ו", שו"ת קנה בושם, חלק ג, ירושלים תשס"ב, סימן מה. תאריך כתיבת התשובה: ה' באדר תשנ"ח.

[107] הרב מתתיה דייטש, "קביעת יום הפורים בשכונה החדשה רמת שלמה-שועפט", נתיבות אדם, ירושלים תשס"א, סימן כב. התשובה מתאריך: א' באדר א' תשנ"ז.

[108] הרב מאיר בראנדסדארפער, לעיל הע' 106.

בית הדין של הבד"ץ לא שינה את עמדתו וקבע שבשכונות רחוקות שאינן בנויות ברצף אורבאני עם השכונות הוותיקות יש לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה, והרוצה להחמיר יקרא גם בט"ו באדר ללא ברכה, "כל עוד לא תשתנה המציאות דהיינו שיתקרבו הבתים סמוך להעיר כדינו לא ישתנה הדין".

באותה שנה (תשנ"ז-1997) הוציא מכון בשם 'מכון תלפיות בירושלים', קונטרס: "ימי הפורים בזמנם – בו יבואר דין זמן הפורים בשכונות רחוקות מעיר מוקפת חומה, כשאין סמוכות ונראות והאם מועיל חיבור ע"י עירוב ומחיצות". בקונטרס תשובות של הרב משה שטרנבוך, הרב נתן געשטעטנער, הרב יוסף ליברמן והרב שריה דבליצקי. המכנה המשותף שלהם הוא שהם סברו שבשכונת רמות יש לקרוא בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה. מחבר אנונימי כתב תשובה ארוכה ומקיפה בעניין, ותוכנה הוא מאבק בהסתמכות על עירוב צורת הפתח. הוא מאריך מאוד בגיבוי עמדותיהם של הפוסקים ששללו את ההסתמכות על העירוב הכללי, מה גם שיש בו קולות הלכתיות רבות, והוא מוסיף עוד שבניית מחיצות קבועות או הצבת בורגנין לא תשנה דבר. הוא גם טען שאין משמעות לכך שהשכונות הרחוקות שייכות מוניציפאלית לירושלים.[109]

אך כאמור לעיל, אברכים תושבי שכונת רמות הקימו עירוב צורת הפתח שחיבר בין שכונת רמות לשכונת רמת אשכול, וע"פ פסיקת הרי"ש אלישיב, זמן מקרא מגילה בשכונת רמות נקבע לט"ו באדר בלבד.[110]

הרב מתתיהו רייסנר כתב בשנת תש"ס (2000) על אודות התקנת מחיצות לשכונות רמות עד העיר. לדבריו:

> אם יעשו מחיצות לשכונת רמות עד שהמחיצות יגיעו לתוך המיל של חומת העיר מהני, אך אם המחיצות של רמות יהיו רחוקים ממיל מחומת העיר לא יהיה מה שבתוך המחיצה דינה כסמוך, והטעם דהבתים מחוץ לחומה הם סמוך, ואין סמוך עושה סמוך. ...רמות מופסקת יותר מקמ"א מירושלים, והצורת הפתח הוא גודר ליותר ממיל מהחומה ונמצא שיש כאן סמוך לסמוך.[111]

הוא לא הבחין בין מחיצה ממשית לבין עירוב צורת הפתח. לדבריו, התנאי ליעילות המחיצה הוא שהיא תגיע עד מיל מחומת הכרך, ולא לשכונה צמודה.

---

[109] שנה אחר כך (תשנ"ח-1998) יצאה שוב חוברת הנושאת את אותו שם: "קונטרס ימי הפורים בזמנם-ובו יתבאר בס"ד דין השכונות הסמוכות לירושלים". העורך מזדהה בשם: אי"ה, ובהמשך מסתבר ששמו אברהם יצחק הבלין. זוהי חוברת שדומה לקודמת ומכאן יש להניח שמדובר באותו עורך ואותו מחבר הקונטרס. כאן מופיעה תשובה אחרת של הרב משה שטרנבוך, תשובה של הרב מאיר בראנסדופער, ושוב תשובותיהם של הרב נתן געשטעטנער, והרב יוסף ליברמן, אך נשמטה תשובתו של הרב שריה דבליצקי. בשנת תש"ס (2000) מלאו עשרים שנה לאכלוס שכונת רמות, ושוב יצאה חוברת הנושאת את השם: פרזות ירושלים. בהקדמה לחוברת נאמר שמטרתה היא: "עדות שיראים שלמים ורבים קוראים ברמות יומיים בי"ד ובט"ו באדר, והם הולכים אחרי דברי רבותינו" (עמ' ג). בחוברת הובאו תשובותיהם של הרב יצחק וייס, הרב שמואל וואזנר, הרב שריה דבליצקי, הרב מאיר בראנסדופער, ועוד. ניתן לקבל את הרושם שמדובר באותו עורך. באותה שנה כתב הרב משה מאיר ברגר, "קריאת המגילה בשכונות שבירושלים", בית אהרן וישראל, פז (תש"ס), עמ' קכו-קכח, שהאפשרות היחידה לחבר שכונה רחוקה עם שכונות ותיקות לשם מקרא מגילה בט"ו באדר, היא רק ע"פ פסיקת הרב קרליץ.

[110] הרב יוסף צבי אדלר, "ימי הפורים בשכונות סביב ירושלים", המודיע – תוספת לגליון, י"ב באדר ב' תשנ"ז, עמ' יז-כ. גם הרב דרזי, שם בעמ' עה-עז, תיאר את תוואי העירוב ואת ההשקעה הרבה שהושקע בעירוב זה, כדי שחוטי העירוב לא יקרעו ויהיו מתוחים בקביעות במשך כל השנה.

[111] הרב מתתיהו רייסנר, מבא שערים-זרעים מועד, בני ברק תש"ס, עמ' שפב-שפו.

4. הצבת קראוונים ומבנים אטומים (תשס"ח-תש"ע, 2008-2010)

בשנת תשס"ח (2008) הציע אלי שמחיוף חבר מועצת העיר ירושלים מטעם סיעת ש"ס, להציב שורה של קרוואנים ביער שבין שכונת רמות לבין שכונת רמת שלמה הסמוכה, כדי לחבר את השכונה ברצף מבנים ולאפשר לתושבי שכונת רמות לקרוא בט"ו באדר בלבד כמו שכונות ירושלים האחרות. הצעה זו באה בעקבות בקשה של משפחות רבות הדרות בשכונת רמות ונשמעות לפסיקת הרב עובדיה יוסף, אך מתקשות לקיים את ימי הפורים במשך יומיים – בי"ד ובט"ו באדר. הרב עובדיה יוסף אישר הלכתית את ההצעה,[112] ורבנים מהשכונה, הנשמעים להוראותיו, יצאו ובדקו יחד עם נציגים מהעירייה ואנשי מקצוע היכן יש להניח את הקראוונים. מדובר במרחב של שבע מאות מטר, וההנחיה היתה להניח מבנה כל שלושים מטר לערך (מדובר בלמעלה מעשרים מבנים). אולם יוזמה זו נבלמה בידי הארגונים הירוקים. יש להעיר שבשנת תשס"ח (2008) חל ט"ו באדר בשבת, וממילא קראו הכל מגילה בי"ד באדר ("פורים משולש").

שנתיים אחר כך, לקראת פורים תש"ע (2010), הציע אלי שמחיוף תוכנית חלופית שעל פיה תוצב לפני פורים שורה של מבני עץ המכונים שומרות, שייבנו מחומרים משולבים שלא יפגעו ביער. המבנים יהיו אטומים לחלוטין, ללא דלתות וללא חלונות, כדי שלא יהפכו לבתים לחסרי דיור. גם לתוכנית זו התנגד ציבור שאיננו שומר תורה ומצוות, ובעיקר שומרי הסביבה שבהם, יחד עם עמותת "רמות למען הסביבה", וגם תוכנית זו לא יצאה אל הפועל.[113]

5. גדר ההפרדה מאחדת את שכונות ירושלים (תשע"א-2011)

הרב יעקב יוסף, פרסם לקראת פורים תשע"א (2011) שעל תושבי רמות לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד, מאחר שהוקמה גדר ביטחונית סביב ירושלים ("גדר ההפרדה") והיא יוצרת רצף בין השכונות. הגדר כמוה כחומה, ומשמעות הפסיקה היא שהרב יעקב יוסף קיבל את העמדה שעירוב חצרות מגדיר מקום כחלק מעיר מוקפת חומה. פסק הלכה זה נוגד את עמדת אביו, הרב עובדיה יוסף. הרב עובדיה יוסף טולדאנו, נכדו של הרב עובדיה יוסף, פרסם מכתב בשמו של הרב עובדיה יוסף שהוא נשאר איתן בדעתו, ואין לדמות דין עירוב שבת לדין מגילה, ויש לקרוא מגילה בי"ד באדר ב', וכפי שנהגו כל השנים. בשולי המכתב כתב הרב עובדיה יוסף: "אני מסכים לכל הנאמר לעיל בשמי".[114] אמנם במכתב שעליו חתם הרב עובדיה יוסף, לא נזכר במפורש שמדובר בשכונת רמות.

יש להעיר שגדר ההפרדה איננה מקיפה את כל שכונות ירושלים והיא נועדה להפריד בין אזורים בהם מתגוררים יהודים לבין אזורים בו מתגוררים פלשתינים.

---

[112] הרב יהודה נקי, מעין אומר, חלק ג, ירושלים תשס"ז, עמ' ר, סיפר שהיה מי שהציע לרב עובדיה יוסף להציב קראוונים בין שכונת רמות לשכונות ירושלים שיגורו בהם אנשים בי"ד ובט"ו. הרב עובדיה יוסף לא הסכים אך לא נימק מדוע. להערכתו, הרב יוסף ביקש לברר לעצמו את האפשרות הזאת מבחינה הלכתית, או שלא האמין שאכן אנשים יגורו במקום.

[113] "תושבי שכונת רמות יחגגו את הפורים השנה כמו שאר תושבי ירושלים".ט"ו באדר א' התשס"ח 21.2.08, אתר הבית של תנועת ש"ס.

http://www.shasnet.org.il/Front/NewsNet/reports.asp?reportId=127650 – 45k; ניר חסון, "בשכונת רמות בירושלים מעדיפים את פורים על שמירת הטבע" 18/12/09, באתר של עיתון הארץ.

[114] אתר כיכר השבת, ג' אדר ב' תשע"א. http://www.kikarhashabat.co.il/הרב-עובדיה-יוסף-59

ט. נסיון לחזק את פסיקת הבד"צ ביחס לשכונת רמות

לעיל הוזכר שהרב מאיר ברנסדרופר, שהיה מראשי העדה החרדית, פסק בשנת תשנ"ז (1997) שבשכונת רמות יש לקרוא בי"ד באדר בלבד. הרב ברנסדרופר נפטר בשנת תשס"ט (2009), ולקראת פורים תשע"ב (2012) היו מתלמידיו שפרסמו בשכונת רמות באמצעות מודעות קיר את פסק ההלכה שלו ושל הרב יצחק וייס, שבשכונת רמות יש לקרוא בי"ד באדר בלבד, והרוצה להחמיר יקרא גם בט"ו בלא ברכה. המפיצים חתמו על המודעה: תושבי שכונת רמות המקיימים את פורים בזמנו.[115]

פרסום מודעה כזאת מלמד על ההתבצרות של כל קהילה הנשמעת לרב מסוים בעמדתה, וניסיון לשכנע אחרים בצדקתה. התוצאה הסופית היא שבשכונת רמות אין אחידות באשר לזמן מקרא מגילה.

סיכום

המציאות האורבאנית והמוניציפאלית שהתהוותה בעיר ירושלים שנבנתה מחוץ לחומה, הביאה את הפוסקים להציע תובנות חדשות לקביעת קריאת מגילה בט"ו באדר בשכונות החדשות כמו בתוככי העיר המוקפת חומה. תקנת חכמים באשר למרחב מיל הסמוך לעיר המוק"ח, איננה מתאימה למציאות המתפתחת. שכונות העיר החדשה נמצאות במרחק גדול מאוד ממרחב מיל הסמוך לעיר העתיקה. בפרק זה עמדנו על טיבן של ארבע הצעות שהתגבשו במהלך השנים מאז התעורר הדיון על זמן מקרא מגילה בשכונות ירושלים, המאפשרות קריאת מגילה בט"ו באדר בירושלים החדשה:

[א] רצף אורבאני שהמרחק בין בית לבית איננו עולה על שבעים אמה ושני שליש האמה.

[ב] קשר כלכלי וחברתי של תושבי השכונה עם תושבי הכרך המוקף חומה.

[ג] הכרה בכל שכונה הנכללת בשטח המוניציפאלי של העיר כחלק מהעיר ירושלים.

[ד] התאמה של היקף קו עירוב החצרות של שבת כתוחם את גבולות העיר ירושלים.

לכל ההצעות הללו אין אחיזה בתלמודים בסוגיות הרלוונטיות לעניין ובפרשנותן.

ההצעה הראשונה היא ההצעה בה תמכו רבנים רבים. היו שכונות שבשנים הראשונות להקמתן לא היה רצף אורבאני בין השכונה החדשה לשכונות הותיקות ונוצר מצב בו לא היתה אחידות, כי היו שהסתמכו על פוסקים שונים והמגילה נקראה בשכונה בזמנים שונים. מבין חמש השכונות בהן עסקנו בפרק זה, ארבע מהן התחברו במשך השנים לשכונות החדשות, ומאז הסכימו כל פוסקי ההלכה שזמן מקרא מגילה הוא בט"ו באדר.

נראה שהציבור הרחב הסתפק בעובדה ששכונתם שייכת לירושלים מבחינה מוניציפאלית, ושהם חלק מהעיר. כך ע"פ העדויות משכונת נווה יעקב ומשכונת הר נוף שרבים מתושביהן קראו מגילה בט"ו באדר מתחילת בניינה של השכונה. סביר להניח שהם עשו כן באופן טבעי, ולא לאחר דיון הלכתי. לאורך כל השנים בולט פער גדול בין הפוסקים שמנסים להציע הגדרות חדשות למושג "סמוך" במציאות מוניציפאלית אורבאנית שאין לגביה התייחסות בספרות הפסיקה שעסקה בעניין זה בהלכות מקרא מגילה, לבין ציבור שקבע עובדות ב"שטח", וקרא מגילה בט"ו באדר כמו בן עיר מוק"ח, בשל העובדה שהם מוגדרים כתושבי העיר ירושלים.

---

[115] באתר בחדרי חרדים ניתן לראות את המודעה. http://cbci16.b1.gns.co.il/Article.aspx?id=38715&cat=6

שכונת רמות היא השכונה היחידה, נכון לשנת כתיבת המחקר (תשע"ב-2012), שטרם התחברה לשכונות הותיקות, וכל בית כנסת או כל קהילה קוראים מגילה בזמן אחר. היו ניסיונות שונים להגיע להסכמה על הגדרת מעמדה של שכונת רמות, או על קביעת תאריך אחיד למקרא מגילה, או פתרונות מעשיים אחרים, אך שום דבר מכל אלה לא יצא אל הפועל, ושכונת רמות נבוכה. המבוכה החברתית והדתית סביב קריאת מגילה בשכונת רמות נשארה במקומה. כל רב נשאר איתן בפסיקתו, ותומכיו ותלמידיו נשמעים לו, ולמי שלא מכיר את הסיבות והטעמים שמאחורי כל עמדה, נראה העניין מוזר ומשונה. אין מי שיפרוץ דרך ויכריע בין העמדות השונות. אם בעבר היה הציבור עצמו מכתיב את העובדה ב"שטח" וקובע לקרוא רק בט"ו באדר, בשכונות החדשות מדובר על אוכלוסיה שמקבלת מרות של רבנים, כל חוג ועדה מקבל את הרב שלו, ולא ניתן להגיע להסכמה. העובדה הזאת מפריעה לרבים אך עדיין לא נמצא פתרון הלכתי שיוסכם על הכל.

ח. ערים ויישובים בעוטף ירושלים והנסיונות לחבר אותם לעיר (תש״ט-תשע״ב, 1949-2012)

התנהלות תושבי ירושלים והפסיקות הרבניות השונות, עוררו תושבים ורבנים לדון במעמדם של ערים ויישובים סביב ירושלים באשר להגדרתן כסמוך או נראה, ולזמן מקרא מגילה בהם. היישובים הם: מבשרת ציון, מוצא ובית זית – מערבית לירושלים; גבעת זאב, בית חורון, ענתות, תל ציון ובית אל- צפונית לירושלים; מעלה אדומים – מזרחית לירושלים; מושב אורה, הר אורה, הר גילה, מגדל עוז ואפרת– דרומית לירושלים.

הערים והישובים בישובי עוטף ירושלים שייכים לרשויות מוניציפאליות אחרות ולא לעיריית ירושלים. מדובר על ערים (מעלה אדומים), מועצה מקומית (מבשרת ציון), או יישובים ששייכים למועצה אזורית (מושב אורה – מועצת מטה יהודה). לתושבי כל הערים והישובים הללו קשרים כלכליים בירושלים, ורבים עובדים בירושלים ומשתמשים בשירותי הרפואה והמסחר של ירושלים. יש יישובים שמחוברים לעירוב צורת הפתח של ירושלים (חלק ממוצא ומהישוב בית זית).

בעבר, כשנבנו ישובים באזור ירושלים שהיו רחוקים מאוד מהעיר המוק״ח ואף משכונותיה החדשות שמחוץ לחומה, היה ברור לכל שיש לקרוא בהם בי״ד באדר בלבד כמו כל יישוב פרוז. למשל, בשנת תרפ״ד (1924) הוקם צפונית לירושלים יישוב יהודי ששמו היה כפר עברי. אחר כך הוסב שמו לנווה יעקב על שם הרב יעקב ריינס, מייסד תנועת המזרחי. ביישוב כפר עברי-נווה יעקב, קראו מגילה בי״ד באדר בלבד. כך למשל כתב הרב יחיאל מיכל טוקצ׳ינסקי: ״והרחוקות יותר, ומכל שכן כפר עברי, פשוט שקורין בהם רק בי״ד״.[1] העיתונאי והעסקן הירושלמי, דב נתן ברינקר, הוציא במשך עשר שנים (תש״א-תשי״א, 1941-1951) את ״לוח ירושלים״ שמטרתו: ״לתת תמונה חיה לכל יהודי בעולם למצבה של ירושלים על מנת להבליט את ערכה״.[2] כך למשל כתב בשנת תש״ג על זמן מקרא מגילה בישובים שסביבות ירושלים:

מוצא, וקרית ענבים, מעלה החמישה, ונווה יעקב, ועטרות... בי״ד באדר.[3]

אך משהתרחבו שכונות ירושלים, ונוצרה קירבה ביניהן לאותם ערים ויישובים, התעורר דיון חדש.

א. רשויות מוניציפאליות נפרדות, קשר חברתי וכלכלי, חיבור לעירוב חצירות

1. מבשרת ציון

מבשרת ציון נמצאת מערבית לירושלים על הדרך לכיוון תל-אביב. היא הוקמה בשנת תשט״ז (1956) ושמה בתחילה היה מבשרת ירושלים. בשנת תשכ״ג (1963) איחדו את מבשרת ירושלים עם היישובים: מעוז ציון א׳ ומעוז ציון ב׳ (ישובי ה״קסטל״), והיא הוכרה כמועצה מקומית בשם

---

[1] הרימ״ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרפ״ח, ירושלים תרפ״ז, עמ׳ 38. כך גם בלוח לארץ ישראל בשנים הבאות. ״הרחוקות יותר״, מאחר שלשיטת רימ״ט גדר סמוך לעניין מקרא מגילה בט״ו באדר הוא עד מרחב מיל מהעיר המוק״ח מימות יב״ן.

[2] דוד תדהר, האנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, כרך ד, תל אביב 1950, עמ׳ 1359.

[3] דב נתן ברינקר, לוח ירושלים לשנת תש״ג, ירושלים תש״ב, עמ׳ כט. ע״פ דוד תדהר (לעיל הערה 2), ברינקר היה ממייסדי נווה יעקב והוא בוודאי ידע מקרוב באיזה תאריך הם ציינו את פורים.

מבשרת ציון. בתי הישוב של אזור מבשרת ירושלים הם בדרך ירושלים-תל אביב לצד צפון, ובתי הישובים מעוז ציון א׳ ומעוז ציון ב׳ נמצאים דרומית לדרך. הם רחוקים יותר ממיל מקצה הבתים האחרונים של שכונות ירושלים הצמודות לעיר המוק״ח. קו עירוב החצרות המזרחי של אזור מבשרת ירושלים הוא קו עירוב החצרות המערבי של העיר ירושלים. ממבשרת ציון ראו מאז הקמתה את שכונת גבעת שאול בירושלים. מאז שהוקמה שכונת הר נוף, המרחק בקו אווירי מהבית האחרון שבשכונת הר נוף עד הבית הקרוב במבשרת ציון הוא פחות מאלפיים אמה.

מאז הקמת מבשרת ציון קראו בה מגילה בי״ד באדר בלבד. בשנת תשל״ה (1975) עברו להתגורר במבשרת ציון אברכים חברי גרעין מר״ץ (מרכז צוותים), שמטרתם היתה להכשיר מורים שיצאו ללמד ביישובי הפריפריה. בשיחה שקיימתי עם הרב אורי כהן, הוא תיאר את השתלשלות העניינים מאז בואם למבשרת ציון.[4] לדבריו, מאז שהוא עבר להתגורר במבשרת ציון, הוא תהה מדוע אין הם קוראים מגילה בט״ו באדר מאחר שלדעתו הישוב מבשרת ציון סמוך ונראה לירושלים. הם פנו לרבה הספרדי של מבשרת ציון, הרב מרדכי חזיזה, ויחד אתו שאלו כמה רבנים מתי עליהם לקרוא מגילה. הם קיבלו תשובות שונות.

כמה רבנים אמרו להם שעליהם לקרוא בט״ו באדר, אך מסיבות שונות. הרב יוסף שלום אלישיב אמר להם שמאחר שהסתבר שהקו המזרחי של עירוב החצרות של מבשרת הוא הקו המערבי של עירוב החצרות של ירושלים, אזי הם נחשבים לעיר אחת. דברים דומים אמר להם הרב עובדיה יוסף.[5] הם שאלו גם את רבני העיר ירושלים, את הרב יעקב בצלאל ז׳ולטי שאמר להם שעליהם לקרוא בט״ו באדר, ואחר כך גם את הרב שלום משאש שאמר להם שיש קשר כלכלי וחברתי בין תושבי מבשרת ציון וירושלים ועל כן עליהם לקרוא בט״ו באדר.

רבנים אחרים אמרו להם שעליהם לקרוא בי״ד באדר. הרב שלמה זלמן אויערבך אמר להם שמבשרת ציון היא ישוב עצמאי מבחינה מוניציפאלית, ולשיטתו זה הוא הקובע אם מקום מוגדר כחלק מעיר מוק״ח מימות יב״ן. הרב אברהם שפירא והרב מרדכי אליהו אמרו שהם רחוקים משכונות ירושלים, ועל כן עליהם לקרוא בי״ד באדר. אך הרב מרדכי אליהו גם הורה שצריך להישמע להוראת הרב המקומי, אף שהוא עצמו לא תמך בעמדה זו.[6]

רב העיר הרב מרדכי חזיזה ורבני גרעין מר״ץ החלו להנהיג משנת תשל״ו (1976) במבשרת ציון קריאת מגילה בט״ו באדר, אף שמאז הקמת היישוב נהגו לקרוא במבשרת ציון בי״ד באדר.

הרב סיני אדלר שימש רב העיר אשדוד, ובשנת תש״מ (1980) עבר להתגורר במבשרת ציון. בשנת תשמ״ב (1982) הוא פרסם תשובה שעסקה בשאלת זמן מקרא מגילה במבשרת ציון המעורבת באותו עירוב צורת הפתח של העיר ירושלים. מסקנתו היא:

> הואיל שבירושלים נתקבלה ההלכה שגם בעיר החדשה כולה קוראים בט״ו, והואיל ומבשרת ציון מחוברת לירושלים ע״י צורת הפתח, בצירוף השיטות ש״נראה״ הוא אפילו יותר ממיל, ושכל הבתים הצמודים לעיר דינם כעיר עצמה, נראה לענ״ד שיש לומר שגם דינה של מבשרת ציון כדינה של ירושלים ויש לקרוא בה את המגילה ביום ט״ו באדר. שוב שמעתי שהגרי״ש אלישיב שליט״א פסק כן הלכה למעשה. ברוך שכיוונתי לדעת גדולים.[7]

---

[4] השיחה עמו התקיימה בי״ז מנחם אב תשע״א. תודתי נתונה לו על המידע.

[5] כך העיד הרב מרדכי חזיזה בשמם של הרב יוסף שלום אלישיב והרב עובדיה יוסף. מופיע אצל: הרב שלום משאש, ״מבשרת לענין פורים״, שו״ת שמש ומגן, חלק ב, ירושלים תשמ״ו, סימן יז.

[6] כך בשמו, אצל: הרב משה הררי, מקראי קדש-פורים, ירושלים תשנ״ד, עמ׳ 105.

[7] הרב סיני אדלר, ״זמן קריאת המגילה במבשרת ציון״, פרי הארץ, ה (תשמ״ב), עמ׳ 10-12; הנ״ל, ״זמן קריאת המגילה במבשרת ציון״, דבר סיני, ירושלים תשמ״ב, עמ׳ צו-צט.

ע״פ דברי הרב אורי כהן, לימים חזר בו הרב יוסף שלום אלישיב מפסיקה זו, מאחר שנאמר לו שהעירוב של מבשרת ציון אינו תקין דיו מבחינה הלכתית. אך כשתוקן העירוב כראוי, חזר הרב אלישיב ופסק שעליהם לקרוא בט״ו באדר. הרב עובדיה יוסף שינה את עמדתו ופסק שבמבשרת ציון יש לקרוא בי״ד באדר, אך מסיבה אחרת. בהודעה שפרסם הרב עובדיה יוסף בי״ב באדר תשמ״ה (1985) הוא כתב שעל תושבי מבשרת ציון לקרוא מגילה בי״ד באדר בלבד:

> ואע״פ שלפני שנים אחדות כתבתי לסמוך במברק ששלחתי לידידי הרב חזיזה שליט״א על הוראת הרב הגאון ר׳ י.ש. אלישיב שליט״א שיקראו המגילה בט״ו, עכשו חזרתי והתבוננתי בדבר (כשעיינתי בדבר שכונת רמות בירושלים, והעליתי שעליהם לקרות המגילה בי״ד בלבד) והחלטתי שהנכון הוא שיקראו בי״ד ולא בט״ו. ...את אחי אנכי מבקש תושבי מבשרת ציון, וביחוד אל כב׳ ידידי הרבנים הגאונים מרי דאתרי שליט״א, שכולם יעשו את חג הפורים הן במקרא מגילה והן ביתר המצוות הנוהגות בפורים בארבעה עשר ולא בט״ו, כדי שלא יעשו אגודות אגודות... שאפילו אם לא יצא הדבר מידי ספק, הא קיי״ל בירושלמי בן כרך שקרא בי״ד יצא... והאמת והשלום אהבו. ותז״ל רנ״ו (=ותזכו לשנים רבות נעימות וטובות).[8]

בשנת תשמ״ו (1986) פרסם רבה של ירושלים הרב שלום משאש תשובה הלכתית מקיפה ובה נימק מדוע יש לקרוא מגילה במבשרת ציון בט״ו אדר. לדעתו, די בעובדה שנקודת החיבור והקישור בין מקום מסוים לבין עיר מוק״ח היא הקשר הכלכלי והחברתי, בשימוש באותם שירותי בריאות ורווחה, גם אם מדובר ברשויות שונות מבחינה מוניציפאלית. על כן, גם בישובים שבעוטף ירושלים, השייכים מבחינה מוניציפאלית למועצות אחרות – אזוריות או מקומיות, או ערים אחרות, יש לקרוא מגילה בט״ו באדר אם הם משתמשים בשירותי הבריאות, המסחר והדת של העיר המוק״ח. מבחינתם זו היא העיר המרכזית ובה הם מסדרים את ענייניהם ועורכים את קניותיהם הגדולות. מסקנתו:

> ולכן קם דינא דהעיר מבשרת תעשה חג פורים וכל השייך לו ביום ט״ו כירושלים ממש.[9]

בשנת תש״ס (2000) דן שוב הרב סיני אדלר בשאלת זמן מקרא מגילה במבשרת ציון, והוא חזר בו מאמירתו הברורה שבמבשרת ציון יש לקרוא כמו בירושלים. הוא דן בעמדת הרימ״ט ובעמדת הרב אברהם ישעיהו קרליץ, וסיים את תשובתו כך:

> היות ובשנים האחרונות מתעוררת מדי שנה בשנה השאלה הנ״ל במלוא חריפותה והציבור שומע דעות שונות ואינו יודע איך לנהוג, חושבני שמן הראוי לקבץ את מורי ההוראה המובהקים, אשר ב״ה נתברכנו בהם ואילו ידונו בשאלה מכל צדדיה ויכריעו בנידון. שאלה זו איננה נוגעת לפרט בלבד, אלא זו שאלה של הציבור ולכן טעון הדבר הכרעה ברורה.[10]

---

[8] את צילום הודעתו בכתב ידו של הרב עובדיה יוסף, מסר לי הרב אורי כהן, ותודתי נתונה לו.

[9] הרב שלום משאש, שו״ת שמש ומגן, חלק ב, ירושלים תשמ״ו, סימן יז. בעמדתו של הרב משאש תמך גם הרב יעקב עובדיה, פסקי חכמי המערב, חלק ב, ירושלים תשס״ו, עמ׳ 340-341. הרב זכריה זרמתי, דברי שלום ואמת- על הלכות פורים ומגילה, ירושלים תשס״א, עמ׳ 17, ליקט תשובות על הלכות פורים של חכמי מרוקו. הוא ציין את דברי הרב משאש הללו, אך הוסיף הערה: ״בלי להכניס ראשי בין ההרים״. על עמדת הרב משאש בעניין מקרא מגילה במבשרת ירושלים, ראה: הרב אסף ויצמן, ״דעתו של הגאון ר׳ שלום משאש זצ״ל לגבי פורים במבשרת״, מאור השמ״ש, ירושלים תשס״ח, עמ׳ תרעה-תרעט.

[10] הרב סיני אדלר, דבר סיני, ירושלים תש״ס, עמ׳ קלב-קלה. בשיחה שקיימתי עם הרב סיני אדלר בט״ו בטבת תשע״ב, הוא סיפר לי שבימי הפורים הוא מתפלל בבתי כנסת שונים בהם קוראים ומברכים על מקרא מגילה בי״ד ובט״ו באדר.

הסיבת חזרתו של הרב סיני אדלר מפסיקתו הברורה שדינה של מבשרת ציון היא כמו ירושלים, היא בשל העובדה שרבים לא קיבלו את עמדת הרי"ש אלישיב שיש לראות בהיקף צורת הפתח גורם משמעותי הקובע את היקף שטח העיר המוק"ח לעניין זמן מקרא מגילה.

הרב עובדיה יוסף המשיך לפרסם שבמבשרת ציון יש לקרוא רק בי"ד באדר, אם כי בשנת תש"ס (2000) הוא אמר שממידת חסידות יש לקרוא גם בט"ו באדר.[11]

לקראת פורים תשס"ט (2009) הובא בעיתון "יום ליום" של תנועת ש"ס, צילום מכתב של הרב מאיר מזוז שנשלח לרב משה יוסף, בנו של הרב עובדיה יוסף, ובו הוא ביקש ממנו שאביו יכתוב שבמבשרת ציון יש לקרוא בי"ד באדר בלבד. בשולי מכתבו של הרב מזוז מופיעה חתימתו של הרב עובדיה יוסף תחת משפט שנכתב בו שבמבשרת ציון יש לקרוא בי"ד באדר בלבד.[12]

לקראת פורים תשע"א (2011) הורה הרב אברהם יוסף רבה של חולון כדברי אביו. תושב מבשרת ציון שאל מתי עליו לקרוא מגילה. השואל כתב בשאלתו שמביתו הוא רואה את הר המנוחות ואת הכניסה לירושלים. תשובת הרב אברהם יוסף היא: "מבשרת ציון דינה כשכונת רמות, ובשתיהן קוראים בי"ד".[13]

באשר לזמן מקרא מגילה ביישוב מעוז ציון (קסטל), הרב יהודה נקי שהרב עובדיה יוסף נשאל על כך והוא שאל מה המקום הקרוב ביותר. משהשיבו לו שבית החולים הדסה עין כרם הוא הקרוב ביותר, פסק שיקראו בי"ד באדר.[14] זאת בשל עמדת הרב עובדיה יוסף שגם בבית החולים הדסה עין כרם יש לקרוא מגילה בי"ד באדר.[15]

בשיחתנו אמר לי הרב אורי כהן שברוב בתי הכנסת במבשרת ציון קראו מגילה בט"ו באדר, אך בישובי הקסטל – מעוז ציון א' ומעוז ציון ב', חזרו לקרוא מגילה בי"ד באדר מאז שהורה כך הרב עובדיה יוסף.[16]

2. מוצא

הישוב מוצא נמצא מערבית לירושלים על הדרך לכיוון תל-אביב. הישוב הוקם בשנת תרצ"ג (1933) כמושב עובדים. נכדיו של הרב שלמה זלמן אויערבך כתבו בשמו שהוא הורה לתושבי מוצא שבחלק שכלול בעירוב של ירושלים יש לקרוא בט"ו באדר בלבד.[17] לא ברור מתי יצאה הוראה זו מהרש"ז אויערבך. דברים אלו אינם תואמים את הסבריו של הרב אביגדור נבנצל שטען שהרש"ז אויערבך ראה בקשר המוניציפאלי מניע מרכזי ליצירת קשר בשכונות מרוחקות, ועירוב החצרות הוא רק סימן.[18] על פסיקה זו בשמו של הרש"ז אויערבך, העיר הרב צבי אנשין שאין זה הגיוני

---

[11] בספר: משנת יוסף – שיעורים משנת תש"ס, ירושלים תשס"ג, עמ' קלא, מובא בשמו של הרב עובדיה יוסף, שבמבשרת ציון יש לקרוא בי"ד באדר בלבד, וממידת חסידות גם בט"ו באדר בלי ברכה. במשנת יוסף – שיעורים משנת תשס"ב, ירושלים תשס"ג, עמ' קלז, כתב שבמבשרת ציון יש לקרוא בי"ד באדר בלבד.

[12] עיתון: יום ליום, ט' באדר תשס"ט (5.3.09), עמ' 4.

[13] כ' באדר א' תשע"א באתר מורשת. http://www.moreshet.co.il/web/shut/shut2.asp?id=138171

[14] הרב יהודה נקי, שם עמ' רנג-רנד. כך הורה גם הרב שמואל פנחסי, שו"ת מנחת שמואל, חלק ג, ירושלים תשס"ה, סימן כח.

[15] עמדת הרב עובדיה יוסף לגבי זמן מקרא מגילה בבית חולים הדסה עין כרם, נידונה לעיל פרק ה.

[16] הרב אליעזר כהן כתב ספר מקיף על אודות זמן קריאת מגילה בשכונות ירושלים. עקרונית הוא תמך בעמדת הרימ"ט. הוא יצא נגד הסוברים שיש לקרוא במבשרת ציון בט"ו באדר מאחר שלדעתו מבשרת ציון איננה קשורה לירושלים כלל. ראה: הרב אליעזר כהן, "קריאת המגילה במבשרת ציון", כרך של ירושלים, ירושלים תשס"ט, עמ' קסב-קסג.

[17] הרב שלמה זלמן אויערבך, הליכות שלמה-פורים, ירושלים תש"ס, עמ' שנה.

[18] דברי הרב אביגדור נבנצל, לעיל פרק ה העי' 64.

שבחלק של ישוב שמוקף בעירוב יקראו בט״ו באדר, ובחלק שאינו מוקף יקראו בי״ד באדר.[19] אלא אם כן האמירה משמו של הרש״ז אויערבך היא לישוב מוצא תחתית, שמאז שנת תשנ״ג (1993) נחשב לשכונה מירושלים, ואז הסיבה היא בשל הקשר המוניציפאלי ולא בגלל העירוב. העירוב המשותף הוא רק סימן להיות מוצא תחתית חלק משכונות ירושלים.

ב. רשויות מוניציפאליות נפרדות, קשר חברתי וכלכלי, ללא חיבור לעירוב החצרות

1. מעלה אדומים

1.1. קשר חברתי וכלכלי

העיר מעלה אדומים הוקמה בשנת תשל״ה (1975) והיא נמצאת מזרחית לירושלים. מעת הקמתה קראו בה מגילה בי״ד באדר. בשנת תשמ״ג (1983) שאל הרב יצחק שילת, ר״מ בישיבת ההסדר במעלה אדומים, את הראשון לציון הרב עובדיה יוסף, מתי זמן מקרא מגילה במעלה אדומים? תשובת הר״ע יוסף היתה: ״במעלה אדומים צריכים לקרוא את המגילה בארבעה עשר בברכה ותו לא מידי״.[20]

לקראת פורים תשמ״ט (1989) פנה הרב שלום משאש רבה של ירושלים, לרבני העיר מעלה אדומים, הרב יהושע כ״ץ והרב מרדכי נגארי, שיורו לתושבי מעלה אדומים לקרוא מגילה בט״ו באדר. במכתב לרבני העיר מעלה אדומים כתב כך:

> כבר כתבנו מודעות על כל השכונות של ירושלים שיעשו פורים ביום ט״ו לחודש כירושלים ממש, וגם מעלה אדומים היתה בכלל מאותם הטעמים של השכונות... ולכן כיון שאתם לעצמכם, לא רצתה המועצה (=המועצה הדתית ירושלים) לצרף אתכם למודעה, אבל ודאי שתעשו בט״ו... ואליכם דבר המשפט.[21]

עמדת הרב משאש היתה שמעמד מעלה אדומים הוא כמו שכונה בירושלים, מאחר שתושבים רבים ממעלה אדומים עובדים בירושלים, משתמשים בשירותי הרפואה והבריאות, משרדי ממשלה, מסחר ועוד. עמדה זו תאמה את פסיקתו של הרב שלום משאש לתושבי מבשרת ציון שעליהם לקרוא מגילה בט״ו באדר מאותם נימוקים.

רבני מעלה אדומים לא קיבלו את ההמלצה הזאת מאחר שלדעתם עמדת הרב משאש לא היתה מקובלת, והיא איננה ע״פ אמות המידה המקובלות על פוסקים רבים. הדבר הקובע לקרוא מגילה בט״ו באדר הוא רצף אורבאני מהעיר המוק״ח, ובין מעלה אדומים לירושלים לא היה רצף אורבאני עם שכונות ירושלים הצמודות לעיר המוק״ח. רבני העיר מעלה אדומים התייעצו בדבר עם כמה רבנים, ובהם גם הראשון לציון הרב מרדכי אליהו, והוא הורה להם להמשיך במנהגם ולקרוא בי״ד באדר בלבד.

---

[19] הרב צבי אנשין, ״פורים ברמות״, אוצרות התורה וירושלים, מד (תשס״ו), עמ׳ 8. הוא התנגד להגדרת מקום כסמוך על בסיס עירוב צורת הפתח: ״מה ענין פורים למחיצות... וכי אפשר להקיף מהודו ועד כוש... ומה ענין שמיטה להר גריזים״.

[20] המכתב הוא מיום כ״ו בשבט תשמ״ג. צילום המכתב נמסר לי ע״י מר גדעון חרל״פ, תושב מעלה אדומים, ותודתי נתונה לו.

[21] את המשפטים הללו ממכתב רבני ירושלים העתיק לעצמו הרב יהושע כ״ץ, ובטובו הראה לי אותם, ועל כך תודתי לו. המכתב עצמו אינו נמצא בארכיון הרבנות והמועצה הדתית במעלה אדומים.

בשנת תשנ״ד (1994) אוכלסה שכונה חדשה במעלה אדומים – שכונת מגדים (המכונה גם שכונת 03), והיא קירבה את מעלה אדומים לישוב הערבי עזריה הצמוד לעיר העתיקה. המרחק בין קצה הבתים במעלה אדומים לבין קצה הישוב הערבי עמד על חצי ק״מ לערך. הרב יהושע כ״ץ, רבה האשכנזי של מעלה אדומים, עסק בשאלה אם אמנם עובדה זו משנה את זמן הקריאה במעלה אדומים. הרב כ״ץ עיין בשאלה זו כמה פעמים במשך השנים, והעלה על הכתב את תובנותיו לפי המציאות האורבאנית המשתנית.[22]

הוא פתח את דבריו בדיון בעמדות השונות שעל פי הן ניתן לקבוע באילו תנאים קוראים מגילה בט״ו באדר במקום מסוים, והגיע למסקנה שגם אם יש רצף בתים כנדרש ע״פ ההלכה, בכל זאת אין זה משנה את זמן מקרא מגילה במעלה אדומים:

> וזאת משום שהמשך הבתים מירושלים לכיוון עירנו היא שכונה ערבית שאין בה כלל יהודים, הלא היא עזריה, וכאן אין שייך לדון את כל המשך הבתים כעיר ירושלים.

ע״פ עמדה זו, רצף אורבאני המחבר בין בתים ושכונות לעניין מקרא מגילה הוא בתנאי שהיושבים בו הם יהודים. שנה אחר כך, לקראת פורים תשנ״ה (1995), חזר הרב כ״ץ ועיין בדבר שנית, והגיע למסקנה שטיעון זה לבדו אין בו די כדי לפתור את העניין, כי מצב זה ״הרי לא גרע מעיר שחציה נכרית, והיות שישנם בתים נמשכים, הרי מבחינה זאת ירושלים נמשכת״. אכן, יש שכונות בירושלים שהרצף מהן לכיוון העיר המוק״ח עובר דרך שכונות ובתים של אינם יהודים, ומציאות זו נחשבת לרצף תקין (נוה יעקב – בית חנינא ושועפט; הר חומה – אבו טור; רמת שלמה – שועפט).[23]

לדבריו, גם לולא טענה זו, מעלה אדומים רחוקה כחצי ק״מ מעזריה ורצף הבתים נפסק, מעלה אדומים היא רשות מוניציפאלית עצמאית, ויש לה עירוב בפני עצמה. כמו כן היא איננה נראית לעיר העתיקה. מסקנתו היא שגם אם יש עמדות חולקות: ״לא יעלה על הדעת לחבר את כל השיטות המחמירות ובספק כזה ודאי שעלינו לנהוג כרוב העולם בי״ד. דבר ברור שמי שיורה למעלה אדומים לנהוג חומרא פורים גם בט״ו לעניות דעתי אינו אלא מן המתמיהים״.[24]

1.2. ניסיון חזרה לפסיקה ישנה: רצף אורבאני בתוספת מיל מקצה הבית האחרון

זמן מקרא מגילה במעלה אדומים עלה שוב לדיון לקראת פורים תשס״ו (2006). הרב אברהם יחיאל דויטש, ששימש ראש כולל במעלה אדומים, שלח בי״ב באדר תשס״ו מכתב ארוך ומנומק לרבני העיר ובו טען שבמעלה אדומים יש לקרוא מגילה בט״ו באדר, ולפחות גם בט״ו באדר.[25] להלן טיעוניו של הרב דויטש:

א. מעלה אדומים רחוקה מירושלים יותר ממיל, אך היא נראית מצידה המזרחי של ירושלים, כמו למשל מקרקע בית החולים ״אוגוסטה ויקטוריה״ שבהר הזיתים,

---

[22] הרב יהושע כ״ץ כתב סיכומי דברים בסוגיה, אך לא פרסמם. בטובו הוא נתן לי צילום של דבריו, ותודתי נתונה לו.

[23] בעניין זה עסקנו בפרק ז.

[24] הרב כ״ץ ליבן את הדברים יחד עם הרב יהודה פריס, אז אברך בישיבת ההסדר במעלה אדומים, ולימים דיין בבית הדין לגיור בירושלים, שאף הוא כתב לעצמו בירורי דברים בעניין והגיע גם הוא למסקנה שזמן מקרא מגילה במעלה אדומים הוא בי״ד באדר בלבד.

[25] את טיעוניו במכתבו הוא פרסם אחר כך. ראה: הרב אברהם יחיאל דויטש, ״בדין סמוך לכרך״, קול מהיכל, ו (תשס״ז), עמ׳ קצח-רח.

ומנקודות ציון נוספות במקום זה. הוא מדד בסיור עם רכב ביטחון וראה שיש רצף בתים מאוגוסטה ויקטוריה עד העיר העתיקה.

ב. העיר הנראית צריכה גם להשתתף עם ענייני העיר המוק"ח. אמנם מעלה אדומים היא רשות מוניציפאלית עצמאית, אך תושבי מעלה אדומים נעזרים בשירותים שיש בירושלים: "כגון בית חולים אין בעיר כלל אלא בירושלים, ואפילו מד"א בשעות הערב אינו אלא בירושלים... וכן עיקר עניני המשטרה נעשים בירושלים, גם פקחי החינוך הם מירושלים וכן הרבה מאד עניני קניות כחליפות וכדומה אין בכלל בעיר ועיקרם אינו אלא בירושלים. גם מקומות עבודה של רוב אנשי העיר הם בירושלים... גם אמרו לי הרבה אנשים שהם קוראים לעצמם ירושלמיים ואומרים שהם גרים בירושלים במעלה אדומים, באופן שברור בלי ספק שכי האי גוונא מקרי משתתף בעניני העיר... מאחר שתושבי מעלה אדומים נמצאים גם בירושלים יוצא שביום ט"ו באדר הם חשים בירושלים כ'אבל בין חתנים'".

ג. החזון איש הורה לקרוא בגבעת שאול ב' בט"ו באדר, על אף שהשכונה היתה רחוקה למעלה ממיל מבתי ירושלים. כך כתב גם הרב יעקב חיים סופר, שאת שיעור מיל מודדים חוץ מן הבתים הסמוכים לעיר, והוא הדין בכפרים הרחוקים יותר ממיל ונראים, אע"פ שאינם נראים לבתים שתוך חומת העיר אלא לבתים שחוץ לחומת העיר, ומספק יש לקרוא בי"ד ובט"ו באדר. לדבריו, כך כתבו בשם המהרי"ל דיסקין וכך כתבו הרב שניאור זלמן פראדקין והרב יעקב משה חרל"פ. "יש לחוש לדעת הני גאונים וצדיקים הסוברים שדין נראה לכרך הוא אף בנראה מבתים שחוץ לחומה".

ד. מלבד העובדה שמעלה אדומים נראית לירושלים, היא גם סמוכה. המרחק בין קצה הבית האחרון מעזריה עד הבתים הראשונים של מעלה אדומים הוא כ-250 מטר. לתוצאה זו הוא הגיע לאחר שהרב משה ברלין, האחראי הראשי על העירוב בירושלים, מדד את השטח, וכן נעזר גם בתצלומי אוויר. לשיטת הסוברים שהגדרת סמוך היא מקום בתוך מרחב מיל מקצה הבית האחרון הצמוד לעיר המוק"ח, אזי מעלה אדומים נכללת בקריטריון זה. הוא מודע לכך שהמנהג שהתקבל בשכונות ירושלים הוא לא כדעות הפוסקים הללו אלא כדעת הרב אברהם ישעיהו קרליץ, החזון איש, אך לדבריו רוב תושבי מעלה אדומים הם מבני עדות המזרח, והם אינם נוהגים במנהגי החזון איש, ויש לנהוג כדברי הרב יעקב חיים סופר, מחבר ספר כף החיים.

ה. הוא מדד גם שריבוע העיר של מעלה אדומים כולל בתוכו את בסיס משמר הגבול הנמצא בין העיר העתיקה ובין עזריה. בסיס משמר הגבול נמצא בתוך הריבוע של עזריה. מכאן שמעלה אדומים ועזריה מחוברים כעיר אחת לדיני תחומין.

הוא ציין שרב מרכז העיר בני ברק שאת שמו הוא לא הזכיר, וכן הרב יעקב טוביה בלוי מירושלים, הסכימו לדבריו שיש לקרוא במעלה אדומים בט"ו באדר בלבד. אך הרב יוסף שלום אלישיב וכן הרב עובדיה יוסף אמרו לו שיש לקרוא בי"ד באדר, ומי שרוצה יקרא גם בט"ו באדר. הרב משה שטרנבוך הציע לו לקרוא גם בט"ו באדר, ולעשות תנאי ביום י"ד באדר, שאם זמן הקריאה הוא בט"ו באדר, שלא יצאו ידי חובה בקריאה זו. הוא כתב שבבתי הכנסת במעלה אדומים קראו בי"ד באדר בלבד, אך בקהילתו קראו גם בט"ו באדר. הם קהילה בפני עצמה, והם נוהגים כמנהגי החתם סופר, והלכה היא ששני בתי דין בעיר אחת נוהגים אחרת, אין בכך עבירה

על איסור לא "תתגודדו". לדבריו, הרב מרדכי נגארי, הרב הספרדי של מעלה אדומים, הצטרף גם כן לקריאה בבית מדרשם.

הרב יהושע כ"ץ, רב העיר מעלה אדומים, השיב לרב דויטש מכתב ובו ביקש לא לקבוע מניין למקרא מגילה גם בט"ו באדר כדי לא לעורר מחלוקת, ועד פורים הבא תבדוק הרבנות את טיב המדידות, התצלומים ובדיקות השטח שנעשו. באשר לטענות על אודות פסיקת ההלכה שהיתה מקובלת בירושלים, השיב הרב כ"ץ שיתכן שהם אמרו את דבריהם לגבי שכונות ירושלים, אך לא ביחס למקומות שאינם שייכים מוניציפאלית לירושלים. עוד כתב הרב כ"ץ שהדבר אינו נמדד על פי מפתח כמותי, מה מספר הרבנים שתמכו בעמדה מסוימת: "כי עקרונית גדול אחד כהחזון איש למשל יכול להכריע רבים ובפרט שבא אחריהם ושמע דעתם. ולדוגמא: גם היום מקובל הגרי"ש אלישיב שליט"א כגדול הדור ובעולם התורה משקלו רב משל רבים גדולים וטובים". לדבריו, כיון שעמדת החזון איש התקבלה, אין משמעות להקבלות בעניין ריבועי העיר כמו בהלכות תחום שבת.

על דברי הרב כ"ץ יש להעיר שנקודת המפתח היא איזו עמדה הלכתית פשטה יותר בציבור הרחב, ולא רק משקלו ומעמדו של הפוסק. נכון הדבר שבעבר הרחוק יותר, פסקו רבנים רבים וחשובים בירושלים שהגדרת סמוך היא במרחב מיל מקצה הבית האחרון שברצף, ותושבי ירושלים קיבלו פסק זה ברצון. אך מאז שפסקו הרב קרליץ והרב פרנק אחרת, עמדתם פשטה יותר ופחתה התמיכה של רבנים ושל תושבים בעמדה הקודמת. דווקא פסיקת הרב אלישיב, הנסמך על עירוב חצרות כמגדיר את היקף השטח שבו יש לקרוא מגילה בט"ו באדר, לא היתה מקובלת כל כך, חרף מעמדו ומשקלו בעיקר בציבור המזוהה עם החוגים הליטאים.

הרב דויטש הזכיר בדבריו גם את עמדת הרי"מ טוקצינסקי: "אך אין המנהג בירושלים כדבריו... וכן ידוע שלא נהגו כן בירושלים". באותו אופן ניתן לומר שמאז פסיקתם של הרב קרליץ והרב פרנק, לא נהגו כעמדת הרבנים הרבים שתמכו בעמדה שהגדרת סמוך היא מרחב מיל מקצה הבית האחרון שברצף.

באשר לטיעונים על אודות הקשר הכלכלי העסקי והחברתי בין תושבי מעלה אדומים לבין תושבי ירושלים, השיב הרב כ"ץ:

> אנו יותר ויותר עצמאיים. משטרה, מחלקת חינוך וכו'. ולפי דעתנו במציאות המודרנית של העולם, לא מסתבר שמרכזי קניות גדולים זהו הדבר הקובע טפילות מקום המגורים למקום בו קונים. גם ביחס למקומות העבודה. אין אפשרות להתייחס כך שאנו נחשבים עם המקום שם אנו עובדים. וכי נאמר שאם ישנם רבים מירושלים שעובדים באזור המרכז, או רבים מאד מבית שמש שעובדים בירושלים, שלפיכך יהיה המקום שבו עובדים מטפיל את המקום ממנו באים העובדים? היום ישנם מכוניות וזה משנה את כל המושגים, ובזמן קצר אפשר להגיע משם לכאן ומכאן לשם.[26]

בשל אמצעי התחבורה המודרניים, הניידות ממקום למקום גדולה ומהירה יותר מבעבר. אנשים גרים במקום מסוים, ועולמם העסקי והכלכלי, וכן מקום עבודתם, הוא במקום אחר. הדבר מקובל מאוד בכל העולם. יישום מודרני ורחב של "ואיש במעון ומעשהו בכרמל" (שמואל א, כה: ב). המקום הקבוע והמשמעותי הוא מקום המגורים ולא מקום העבודה והעסקים, גם אם העסקים ומקום העבודה הם בעיר מוקפת חומה. טענה זו המתחשבת בתנאי החיים המודרניים, מציבה באור אחר את העמדה המעניקה בכל זאת משמעות עודפת לעיר הגדולה שבה מתנהלים

---

[26] במכתב תשובה בו ביום לרב דויטש. לעיל הערה 24.

חיי המסחר והעבודה, ובה ניתן לקבל שירותים אחרים נצרכים. יתכן שבעבר היה לזה משמעות, אך לא כיום במציאות המודרנית החדשה. קשר בין מקום למקום המעניק להם מעמד של עיר אחת, הוא קשר מוניציפאלי המתבטא בתשלום מסים משותפים המאפשרים את ניהול המקום המשותף ואת פיתוחו.

על הטענה שתושבי מעלה אדומים מציגים עצמם כתושבי ירושלים, השיב הרב כ״ץ מתוך היכרות עם ה״שטח״, אך גם מתוך מבט עקרוני על המציאות המודרנית:

> אני חי כאן ב״ה כבר למעלה מעשרים שנים (משנת תשד״מ-1984), ואינני מכיר הרבה אנשים ממעלה אדומים שקוראים לעצמם ירושלמיים. ואם ישנם בודדים כאלה, זה משום שעדיין מרגישים ירושלמיים, כי משם באו לכאן. (גם בני-ברקי שבא מירושלים יאמר, אף אחרי הרבה שנים, שהוא ירושלמי). נראה לי שזה דומה לאנגלי או אמריקאי שאומרים שהם כאלה אף אחר שנים, כי משם מוצאם. ובוודאי שאין זה נכון שאומרים שהם גרים בירושלים. נכון אמנם שההרגשה בפרט אחרי שפתחו מנהרה מתחת להר הצופים, שבזמן קצר אנו שם, אבל זה הכל בגלל שבעולם המודרני המרחקים נהיים יותר ויותר קצרים.

מדובר על תחושות וקשר קבוע עם ירושלים בשל אפשרות הניידות הגבוהה והמהירה, אך כל אלו אינם יכולים לשנות את מעמדה של מעלה אדומים כעיר פרוזה. הרב כ״ץ חזר על טענתו העקרונית המבוססת על מציאות מודרנית חדשה:

> איש מעלה אדומים שמגיע בפורים לירושלים הוא בדיוק כמו מי שמגיע מבית שמש, או מביתר. אינני רואה כל הבדל. ואם כי ״מצויים תמיד מהכא להתם ומהתם להכא״, שוב, היכן הגבול? כך זה היום שהמרחקים נהיו קצרים בגלל המכוניות, אבל עדיין ברור שאנו ממקום אחר, ולא מירושלים. מ״מ זו בלבד אינה סברה לצירוף. זהו הסבר כאשר המקום עומד בקריטריונים של סמוך ונראה, וזה פשוט. שאם לא כן באמת היה צריך גם את בית שמש או ביתר לצרף לירושלים.

היכולת להגיע לירושלים בקלות ובמהירות מכל מקום בארץ, ובוודאי ממקומות קרובים לירושלים כמו מבית שמש או מביתר, איננה סיבה לקבוע שבמקומות הללו יקראו מגילה בט״ו באדר, ומאותה סיבה גם לא ניתן לקבוע שמעלה אדומים היא חלק מירושלים. אכן תושבים רבים מבית שמש ומביתר עובדים וסוחרים בירושלים, משתמשים בשירותים העירוניים ששם, אך אין זו סיבה לקבוע שבבית שמש או בביתר יקראו בט״ו באדר.[27] הרב כ״ץ כתב עוד שהוא נועץ בעניין זה עם הרב שריה דבליצקי מבני ברק, שעסק רבות בסוגיית סמוך ונראה, והוא הסכים עמו שבמעלה אדומים יש לקרוא בי״ד באדר בלבד.

הרב יוסף יקותיאל אפרתי, היה המשמש בקודש של הרב יוסף שלום אלישיב, והוא כתב לרב דויטש תשובה.[28] הוא דחה את ההשוואה להלכות עירוב תחומין של שבת: ״ופשטות הדברים דאין דין הריבוע מועיל למגילה״. באשר למדידות ולבדיקות השטח כתב הרב אפרתי שלדברי הרב קרליץ אי אפשר לצרף את הכפר הערבי עזריה למעלה אדומים, כי יש מרחק גדול מקמ״א אמה

---

[27] לגבי הישוב ביתר עילית, הרב עובדיה יוסף, משנת יוסף – שיעורים משנת תשס״ב, ירושלים תשס״ג, עמ׳ קלז, פסק שיש לקרוא שם בי״ד בלבד. כך פסק גם הרב שמואל פנחסי, שו״ת מנחת שמואל, חלק ג, ירושלים תשס״ה, סימן כח.

[28] הרב יוסף יקותיאל אפרתי, ״בענין קריאת מגילה בישוב מעלה אדומים״, שו״ת ישא יוסף, חלק א, ירושלים תש״ע, סימן קנב. התשובה איננה מתוארכת, ולא נכתב בה מי הנמען. אך ע״פ כמה מובאות הנזכרות שם, נראה שהתשובה נכתבה לרב דויטש.

בין הבתים. אמנם הוא ציין שאכן היו רבנים בעבר שסברו "שסמוך לסמוך ניתן לצרף כאשר הוא פחות ממיל".

הרב דויטש טען עוד שבשל הנוכחות הקבועה של תושבי מעלה אדומים בירושלים הם מרגישים בט"ו באדר בירושלים כ"אבל בין חתנים". על כך השיב הרב אפרתי שלא יעלה על הדעת שאם תהיה עיר סמוכה רחוקה מיל ואמה אחת, נשנה את הדין ונגדירה כסמוכה כדי שלא יהיה מי שירגיש כ"אבל בין חתנים".

הרב יוסף אפרתי כתב עוד שגדר "משתתף בעניני העיר", הכוונה היא לתשלומי מסים וארנונה. הקשר המוניציפאלי הוא הקובע, ומעלה אדומים היא רשות מוניציפאלית עצמאית. קשרים אחרים – מסחר, עבודה, שימוש באותם שירותי בריאות ורפואה – אינם משנים דבר. "לא מצאנו לרבותינו שאם בני מתא עובדים במתא אחרינא תיגרר בתריה". הוא סיים את מכתבו בשמו של הרב יוסף שלום אלישיב:

> כי מעיקר הדין יש לקרוא במעלה אדומים בי"ד, והרוצה לנהוג מנהג חסידות יקרא אף בט"ו.

1.3. רצף בתים שלא ניתן לעבור דרכם

לקראת פורים תשס"ז (2007) העלה הרב יהושע כ"ץ בעיה חדשה באשר לטיב הרצף האורבאני בין מעלה אדומים לירושלים דרך הכפר הערבי עזריה:

> נראה לי שיש אולי לדון כעת שיש חומה באמצע עזריה, שאולי בכלל המושג רציפות בתים לא כל כך פשוט, ואע"פ שישנם מעברים מסוימים מסביב.

כוונתו לגדר ההפרדה שהחלו לבנות בשנת תשס"ב (2002) לאורך קו התפר בין יהודה ושומרון לבין שאר חלקי הארץ, כדי לחצוץ בין התושבים הפלסטינים לבין האוכלוסייה היהודית, ולמנוע פיגועים, כניסות מחבלים מתאבדים וכד'. הוא לא השיב, והשאיר זאת כשאלה פתוחה.

שאלה זו צריכה להישאל גם ללא קיומה של חומה פיזית חוצצת. רצף הבתים בין ירושלים למעלה אדומים עובר דרך שכונות ערביות – שכונת סילואן, ראס אל עמוד בירושלים שבתוך הגדר, ודרך העיירות עזריה ואבו דיס הסמוכות למעלה אדומים. מקומות אלו נמצאים בשליטה ישראלית, אך בדרך כלל יהודים לא נכנסים אליהם. בתוך כפר סילואן גרות משפחות יהודיות אחדות, וכן סמוך לשכונת אבו דיס יש שכונה יהודית: קידמת ציון, ובה מתגוררים יהודים משנת תשס"ד (2004). אך גם מהשכונות הללו אין מעבר דרך הכפרים הערביים לכיוון מעלה אדומים.[29]

שאלת רצף הבתים ללא יכולת מעבר בו, היא מהותית. מקובל על פוסקים שרצף בתים לעניין מקרא מגילה הוא גם אם ברצף הבתים מתגוררים גויים.[30] השאלה היא אם הרצף האורבאני לבדו הוא שמעניק לכל השטח הרצוף מעמד של עיר אחת, או שנדרשת גם אפשרות מעבר לאורך כל

---

[29] בעיה זו העלה גם גדעון חרל"פ, תושב מעלה אדומים, במנשר ששלח לכמה רבנים תושבי מעלה אדומים, תחת הכותרת: "מגילת מעלה אדומים – קריאת המגילה סמוך ונראה לירושלים", אדר תשס"ט (2009). מסקנתו היא שבשל עובדות אלו אין לראות את מעלה אדומים כמחוברת ברצף בתים לירושלים, גם אם רצף הבתים היה שלם. יש להוסיף, שצפונית למעלה אדומים ומזרחית לירושלים, יש מקום הנקרא מבשרת אדומים - שטחE-1 (בשם המלא East-1). הבניה בשטח זה הוקפאה במשך מספר שנים. ע"פ תוכנית הבניה השכונה אמורה ליצור רצף אורבאני בין ירושלים למעלה אדומים. לכשתבנה שכונה זו וייווצר הרצף המתוכנן, אזי יהיה צורך לדון מחדש בשאלת זמן מקרא מגילה במעלה אדומים.

[30] בעניין זה עסקנו לעיל בפרק ז.

הרצף. אין תשובה מכרעת לשאלות אלו אבל אי יכולת המעבר בתוך רצף הבתים בשל הימצאות חומה או בשל מגבלה ביטחונית כלשהי, פוגמת בטיב הרצף.

ג. קירבה לירושלים במרחב מיל

מושב בית זית

מושב בית זית הוקם בשנת תש״ט (1949) במערב ירושלים סמוך לישוב מוצא, על ציר הגישה לירושלים. המושב אינו מוגדר כמושב דתי, אך גרים בו תושבים דתיים ושומרי מסורת, ובמקום יש בית כנסת. הרב יצחק שלמה אונגר שימש כרב שכונת גבעת שאול ב׳ שהוקמה בשנת תש״ט (1949) במערב ירושלים. הוא שאל את הרב אברהם ישעיהו קרליץ באיזה יום יש לקרוא מגילה בשכונה. הרב קרליץ השיב שאם אין הפסק תחום שבת בין הבתים לירושלים יש לקרוא בט״ו באדר. אחר כך הוסיף עוד:

שאם בקו אווירי אין יותר מאלפיים אמה מהיישוב בית זית שבסביבות מוצא לדיר יאסין – גבעת שאול ב׳, היה אומר שגם שם יש לקרוא בט״ו.[31]

עמדה זו בשמו של הרב קרליץ תואמת לעמדה שביטאו רבנים אחדים בדיונים הראשונים על זמן מקרא מגילה בשכונות ירושלים, כמו הרב טוביה ראזינטהאל, הרב שניאור זלמן פראדקין, הרב אליהו דוד רבינוביץ׳ תאומים ועוד, שטענו שהגדרת ״סמוך״ היא מרחב מיל מקצה הבית האחרון שצמוד ברצף לעיר המוק״ח מימות יב״ן.[32]

הרב יהודה נקי הוא מבאי ביתו של הרב עובדיה יוסף. הוא כתב שהרב עובדיה יוסף נשאל על זמן מקרא מגילה במושב בית זית והשיב שעליהם לקרוא בי״ד באדר. אך משנודע לו שבמשך שנים רבות נהגו לקרוא בט״ו באדר, אמר: ״אם כן מה שעשו, עשו״.[33]

לא ברור מה הבסיס ההלכתי למנהגם של תושבי בית זית לקרוא מגילה בט״ו באדר. יתכן שהתושבים לא התעניינו כל כך בפרטים ההלכתיים וראו עצמם כתושבי ירושלים אף שהמרחק בין המושב לקצה הבית האחרון בשכונה בירושלים היה גדול מבחינת הדרישה ההלכתית, והם אינם שייכים מוניציפאלית לעיריית ירושלים.

ד. קירבה גיאוגרפית אך ללא רצף אורבאני

1. מושב אורה והר אורה

מושב אורה נוסד בשנת תש״י (1950) ונמצא צפונית מערבית לירושלים בין שכונות קרית יובל ועיר גנים לבין שכונת עין כרם ובית החולים הדסה עין כרם. המושב אינו מחובר ברצף אורבאני עם ירושלים, והוא שייך מוניציפאלית למועצה האזורית מטה יהודה. ליד מושב אורה ובצמוד אליו יש בסיס צבאי. חיילים ששירתו בבסיס הצבאי שאלו את פוסקי ההלכה ברבנות הצבאית על זמן מקרא מגילה במקום. אנשי הרבנות הצבאית התייעצו בדבר עם הרב יעקב אריאל והרב אברהם אבידן, שניהם רבנים צבאיים בעבר, ותשובתם היתה:

---

[31] הרב יצחק שלמה אונגר, ספר מעשה איש, (עורך: הרב צבי יברוב) חלק ד, עמ׳ קלב-קלג.
[32] בעמדות אלו עסקנו בהרחבה לעיל פרק ג.
[33] הרב יהודה נקי, מעין אומר, חלק ג, ירושלים תשס״ז, עמ׳ רעב.

ישוב זה איננו כלול בשטחה של ירושלים, הן בנוגע לעירוב והן בנוגע למיסוי, משום כך יש לקיים את מצוות הפורים ביי"ד בו כרוב ערי ישראל.[34]

אין התייחסות בתשובה זו לשאלה אם הר אורה מחובר ברצף אחד עם ירושלים כשהמרחק בין הבתים איננו עולה על שבעים אמה ושני שליש האמה. תושב מושב אורה תיאר את תנאי השטח ואת הקשר שלהם לירושלים כששאל על כך במסגרת אתר כיפה שבאינטרנט:

אנו גרים בהרחבה של מושב אורה. במושב חוגגים ביי"ד. החלק שאנו גרים בו הוא חדש יחסית. יש לנו נוף פנוראמי של ירושלים. המרחק מהבית האחרון של המושב לבית הראשון בירושלים כ-270 מטר (מחצר לחצר כ-250 מטר). באמצע הדרך יש תחנת אוטובוס (גג וספסל). הגדר של הישוב משמשת עירוב לירושלים, ויש שער ע"י תחנת האוטובוס כך שבעצם בצעד אחד עוברים מירושלים למושב אורה. האם אנו יכולים לחגוג את פורים יחד עם ירושלים? בשבתות אנו מתפללים לעיתים קרובות בירושלים.

תשובת הרב צבי יניר, ר"מ בישיבת ההסדר בפתח תקוה, הרב המשיב באינטרנט, התבססה על שתי עמדות הלכתיות:

התשובה: למיטב ידיעתי מושב אורה לא משלם ארנונה לעירית ירושלים. ולכן כיוון שהמרחק מהבית הקיצוני בירושלים לבית הקיצוני של המושב יותר משבעים אמה ושני שליש, יש לקרוא את המגילה ביי"ד. אם המושב צורף מוניציפאלית לעיריית ירושלים אז יש לקרוא בו בט"ו.

התשובה התקבלה מהרב צבי יניר בתאריך י' אדר תש"ע.[35]

לדברי המשיב ניתן לקבוע על בסיס שני פרמטרים הלכתיים שנקבעו ע"י פוסקים שונים שבמקום יקראו מגילה בט"ו באדר: רצף אורבאני וקשר מוניציפאלי. שני הנתונים הללו אינם קיימים במושב אורה ועל כן יש לקרוא בו ביי"ד באדר בלבד. אם ייבנה רצף אורבאני נדרש לבתי העיר ירושלים – פחות משבעים אמה ושני שליש האמה בין בית לבית – ע"פ עמדת הרב צבי פסח פרנק והרב אברהם ישעיהו קרליץ, או אם המושב יצורף מוניציפאלית לירושלים – ע"פ עמדת הרש"ז אויערבך – אזי יהיה על תושבי מושב אורה לקרוא בט"ו באדר.[36]

2. גבעת זאב, בית חורון

גבעת זאב נמצאת צפונית מערבית לירושלים, במרחק 5 ק"מ משכונת רמות. היא הוקמה בשנת תשמ"ג (1983) והיא מועצה מקומית. הרב יוסף טולדנו, רבה של גבעת זאב, סיפר שרבה של ירושלים הרב שלום משאש אמר לו שלדעתו עליהם לקרוא מגילה בט"ו באדר, אך הוא היה מודע לכך שבגבעת זאב נוהגים לקרוא ביי"ד באדר, והורה להם להמשיך במנהגם. הרב הראשי לישראל הרב אברהם שפירא פסק שבגבעת זאב יש לקרוא ביי"ד באדר בלבד.[37] הרב עובדיה יוסף פסק אף הוא שבגבעת זאב יש לקרוא מגילה ביי"ד באדר בלבד. הוא קבע שגם ב"בית חורון (הנמצא צפונית

---

[34] הלכה כסדרה בצה"ל, חלק א, תל אביב תשס"ו, עמ' 266. לא ידוע לנו באיזו שנה נשאלה שאלה זו.

[35] התשובה פורסמה באתר כיפה: http://www.kipa.co.il/ask/show/206358 – 32k

[36] ביי"א באדר ב תשע"א, (2011) השיב הרב אברהם יוסף שמאחר שיש מרחק של יותר מ-960 מטר מהבית האחרון בירושלים (=מרחק מיל), לכן דינו כדין שכונת רמות ומבשרת ציון, שגם אם רואים את ירושלים העתיקה עושים רק ביי"ד. בתגובה להערה שהמרחק מהבית האחרון לשכונות ירושלים הוא כ-250 מטר, השיב הרב אברהם יוסף שהוא איננו בקיא במרחקים. ראה: http://www.moreshet.co.il/web/shut/shut2.asp?id=138912
כאמור רצף אורבאני הוא מרחק שאינו עולה על שבעים אמה ושני שליש האמה.

[37] הרב משה הררי, מקראי קדש-פורים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 116-117.

לירושלים, על כביש 443) ושאר הישובים הסמוכים להם קוראים ביי"ד באדר כדין ערים הפרזים".[38]

3. ענתות

היישוב ענתות הוקם בשנת תשמ"ב (1982). שמו הרשמי הוא עלמון אך הוא מוכר כענתות. ליד הישוב נמצא מחנה צבאי- ענתות. היישוב והמחנה נמצאים צפונית מזרחית לשכונת גבעת זאב בירושלים, במרחק של 5 ק"מ. הרב יעקב אריאל נשאל בשנת תש"ע (2010) ע"י חייל מתי יש לקרוא מגילה בבסיס ענתות הנמצא ליד "הישוב ענתות מקום מושבו של אביתר הכהן, ליד הכפר הערבי ענתא ולמחסום חיזמה"? תשובת הרב אריאל היתה שביי"ד באדר בלבד, אך הוא לא נימק מדוע.[39]

לקראת פורים תשע"ב (2012) שאלו שוב חיילים ששרתו במחנה ענתות מתי עליהם לקרוא מגילה.[40] אנשי הרבנות הצבאית בדקו את הענין והסתבר שהמחנה צמוד לכפר ענתא, וכפר ענתא צמודה לשכונת שועפת, לה רצף אורבאני עד העיר העתיקה. בין המחנה לכפר ענתא נמצאת גדר ההפרדה. אנשי הרבנות הצבאית שאלו את הרב אביגדור נבנצל רבה של העיר העתיקה, מתי על החיילים לקרוא מגילה. הרב נבנצל השיב שעליהם לקרוא ביי"ד באדר בלבד כי הבסיס איננו חלק מהעיר ירושלים. זאת ע"פ עמדת הרש"ז אויערבך שהגדיר עיר מוק"ח לענין מקרא מגילה בט"ו באדר על בסיס הקשר המוניציפאלי בין העיר החדשה והכרך המוק"ח. הם גם פנו לרב אשר וייס, רבה של הקהילה החסידית בקריית טשכנוב בשכונת רמות בירושלים, ופוסק ידוע ומוכר, והוא השיב שלדעתו עליהם לקרוא ביי"ד באדר כי ענתות איננה שייכת לירושלים ואין להתחשב ברצף, ובמיוחד לאור העובדה שגדר ההפרדה קוטעת את הרצף. אנשי הרבנות הצבאית הורו להם לקרוא מגילה ביי"ד באדר בלבד. יש להעיר שעל פי עמדת הרב אברהם ישעיהו קרליץ, רצף אורבאני הוא המחבר בין מקומות לבין עיר מוק"ח גם אם מדובר ברשות מוניציפאלית אחרת.[41]

ה. "נראה" – מעמדו של יישוב שרואים ממנו את ירושלים

1. הר גילה

הישוב הקהילתי הר גילה הוקם בשנת תשכ"ח (1968) ונמצא חמישה ק"מ דרומית לשכונת גילה. במקום נמצא גם מתקן צבאי. חיילים שאלו על זמן מקרא מגילה במתקן, וכך השיב להם הרב אליהו שלזינגר רבה של שכונת גילה:

> כיון שמקום זה איננו מחובר לירושלים ברציפות, ואף אינו כלול בשטחה של ירושלים, יש לקיים את מצות הפורים במתקן זה ביי"ד באדר כערי הפרזות.[42]

אין רצף אורבאני והישוב אינו כלול בשטחה של ירושלים. האפשרות לקרוא מגילה בט"ו באדר על בסיס הקשר המוניציפאלי לירושלים, אף ללא רצף בתים, תואמת את עמדת הרב שלמה זלמן

---

[38] הרב עובדיה יוסף, משנת יוסף – שיעורים משנת תש"ס, ירושלים תשס"א, עמ' קלא.

[39] התשובה פורסמה באתר ישיבה: http://www.yeshiva.org.il/ask/?cat=165&rc=283&page=6&orderby

[40] כל המידע להלן על אודות מקרא מגילה בענתות, מסר לי הרב חנניה שפרן מהרבנות הצבאית ביי"ג באדר תשע"ב, ועל כך תודתי לו.

[41] באשר לנתק שיוצרת גדר ההפרדה ראה לעיל סעיף ב.

[42] הלכה כסדרה בצה"ל, חלק א, תל אביב תשס"ו, עמ' 130, 266.

אויערבך שעל פיה נכתבה תשובה זו. לו יצרפו את הר גילה לשטח המוניציפאלי של ירושלים, אזי ע״פ עמדת הרב אויערבך יהיה עליהם לקרוא מגילה בט״ו באדר. אם ייבנה רצף אורבאני נדרש ע״פ המקובל, מרחק בין בית לבית שאיננו עולה על שבעים אמה ושני שליש האמה, אזי יהיה על תושבי הר גילה לקרוא מגילה בט״ו באדר בלבד.

לקראת פורים תשע״ב (2012) שאלו שוב חיילים ששרתו בהר גילה מתי עליהם לקרוא מגילה.[43] אנשי הרבנות הצבאית ביררו את הענין והסתבר שאכן הישוב לא כלול בשטחה של העיר ירושלים, אך מהמתקן הצבאי ניתן לראות את העיר העתיקה. המקום מוגדר כיישוב חילוני, אך יש שם קהילה דתית, והם קראו בה מגילה בט״ו באדר. לדבריהם כך הם נהגו מיום הקמת המקום לאחר ששאלו רב, אך לא ידוע להם מי הוא הרב שהורה כך ועל מה התבסס. הרב אייל קרים מהרבנות הצבאית שאל את הרב עובדיה יוסף כיצד עליהם לנהוג, והרב עובדיה יוסף השיב שעל החיילים לקרוא בט״ו באדר, כי כך נהגו ביישוב, וביקש שהרבנות הצבאית לא תורה אחרת לחיילים שנמצאים שם כדי שלא לעורר מחלוקת. גם הרב אביגדור נבנצל הורה שיש לקרוא בט״ו באדר מאחר שמהר גילה ניתן לראות את העיר העתיקה.[44] הרב דב ליאור והרב אשר וייס טענו שעליהם לקרוא בי״ד באדר, כי העובדה שהמקום ׳נראה׳ לא מספיק, כי אין קשר וזיקה בין תושבי הר גילה וירושלים. בסיכומו של דבר, הורה הרב אייל קרים לחיילים לקרוא בט״ו באדר בלבד. יתכן גם שבין הר גילה לשכונת גילה יש רצף אורבאני באמצעות הישוב הערבי בית ג׳לא, וזו סיבה נוספת לפסוק לקרוא מגילה בהר גילה בט״ו באדר בלבד.

2. קיבוץ מגדל עוז

קיבוץ מגדל עוז עלה על הקרקע בקיץ תשל״ז (1977), והוא נמצא בגוש עציון סמוך לישובים אפרת ואלון שבות, ורחוק מירושלים כ-25 ק״מ. הקיבוץ שייך מוניציפאלית למועצה האזורית גוש עציון.

בי׳ באדר ב׳ תשל״ח (1978), לקראת פורים הראשון בקיבוץ, שלחו חברי ועדת הדת של הקיבוץ מכתב לרב הראשי לישראל הרב שלמה גורן, ובו שאלו מתי עליהם לקרוא מגילה בקיבוץ. הנתונים שהם הציגו היו שמבתי הקיבוץ רואים חלקים ניכרים של ירושלים, וממקום מסוים ניתן אף לראות את כיפת הזהב שעל הר הבית. אמנם בשל המרחק היא נראית לעין בלתי מזוינת כנקודה לבנה קטנה שהרגילים לנוף יודעים לזהותה בין גושי המבנים בעיר. אבל מי שאינו רגיל יש לשכנעו בעזרת משקפת. בימים מעוננים או כשיש אובך אין הם רואים את ירושלים כלל. מירושלים הם לא הצליחו לראות את מבני הקיבוץ וההנחה היא שמשום שבתי הקיבוץ קטנים יש צורך בחישוב מדויק של כיוון ההסתכלות.[45]

הרב שלמה גורן השיב להם מכתב למחרת ביום י״א באדר ב׳ תשל״ח. כך כתב בשמו הרב חנניה וינברג, דוברו וראש לשכתו:

---

[43] כל המידע להלן אודות מקרא מגילה בהר גילה נמסר לי בי״ג באדר תשע״ב הרב חנניה שפרן מהרבנות הצבאית, ועל כך תודתי לו.

[44] לקראת פורים תשע״ב פורסמה תשובה אחרת בשמו של הרב אביגדור נבנצל אודות מקרא מגילה בהר גילה וממנה ניתן להבין שמאחר והר גילה איננה שייכת מוניציפאלית לירושלים יש לקרוא בה בי״ד באדר. תשובתו פורסמה באתר ישיבה: http://www.yeshiva.org.il/ask/?id=71577

[45] שאלתם מופיעה אצל: הרב משה הררי, מקראי קדש-פורים, ירושלים תשס״ג, עמ׳ 307.

> אין ספק שבכל גוש עציון הכוללת גם את הישוב שלכם מגדל עוז קוראים את המגילה ביי"ד באדר בלבד. כי גם לפי הסוברים שנראה אף על פי שאינו סמוך, המקום חייב להראות מן העיר המוקפת חומה עצמה, ולא מן המגדלים הגבוהים שבה.[46]

לו היה ניתן לראות מירושלים המוק"ח את קיבוץ מגדל עוז, היה הרב גורן מורה להם לקרוא מגילה בט"ו באדר.

בשנת תשמ"ב (1982) דן הרב יהודה שביב אף הוא בשאלת זמן מקרא מגילה במגדל עוז. הוא ביקר במקום, ולדבריו: "ממרומי הישוב מגדל עוז ניתן להשקיף על ירושלים העתיקה".[47] הוא לא היה מודע לתשובת הרב גורן לחברי הקיבוץ, והוא גם לא נשאל על כך מחברי הקיבוץ. את דבריו הוא כתב מיוזמתו.[48] בדבריו הוא הצביע על כך שפוסקים רבים ובהם גם הרב יוסף קארו והרב משה איסרליש (שו"ע אורח חיים סימן תרפח: ב), אינם מגבילים את הגדרת מרחב "נראה", אם כי הרמב"ם (הל' מגילה א: י) והרב יעקב בן אשר (טור אורח חיים סימן תרפח), הגבילו אותו עד מיל. מסקנתו היא:

> מעתה בנידון דידן ברור לכאורה שיש לקרוא לפחות גם בט"ו, שאם גם נחשוש לשיטת הרמב"ם והטור הרי מכלל ספק פוסקים לא יצאנו, ויש לנהוג כבספק ולקרוא בשני הימים, כשביי"ד יברכו כדין רוב ישראל.

אך גם הסוברים שבהגדרת "נראה" אין המרחק משמעותי, בכל זאת יש צורך שהמקום יהיה עם זיקה ביטחונית או כלכלית כלשהי לעיר המוק"ח. תנאי זה לא התקיים ביישוב מגדל עוז, והמסקנה ביחס לזמן מקרא מגילה במגדל עוז:

> אין הישוב מגדל עוז נראה עם ירושלים כיחידה אחת. ולדעת כל אותם ראשונים ודאי שאין לו זיקה לכרך ויש לקרוא בו ביי"ד.[49]

אין די בראייה פיזית, אלא גם חשיבות המקום הנראה כחלק מהעיר המוק"ח. הרב שביב לא עסק בשאלה במה צריכה לבוא לידי ביטוי השותפות של המקום הנראה עם הכרך, אך קיבוץ מגדל עוז איננו שייך מוניציפאלית לירושלים, ואין קשרים מיוחדים אחרים (כלכליים, עסקיים ואחרים) ביניהם.

3. אפרת

העיר אפרת הוקמה בשנת תשמ"ג (1983). מיקומה הוא דרומית לירושלים ומזרחית לאלון שבות. באפרת נהגו לקרוא ביי"ד באדר בלבד. הרב שלמה ריסקין שימש כרב המקום מאז הקמת העיר. הוא נהג לקרוא בביתו גם בט"ו באדר, מאחר שממרפסת ביתו אפשר לראות את חומות העיר

---

[46] תשובת הרב שלמה גורן מופיעה אצל: הרב משה הררי, מקראי קדש-פורים, ירושלים תשס"ג, עמ' 308. בספרו של הרב שלמה גורן, "באיזה יום יש לקבוע את פורים בישוב מגדל עוז שבגוש עציון?", תרומת הגורן, חלק א, ירושלים תשס"ה, סימן קלז, מופיעה התשובה בשמו ובניסוח שונה: "אין ספק שבכל גוש עציון הכוללת גם את הישוב שלכם מגדל עוז קוראים את המגילה ביי"ד באדר בלבד. כי גם לפי הסוברים שנראה אף על פי שאינו סמוך, המקום חייב לראות את העיר המוקפת חומה עצמה ולא את המגדלים הגבוהים שבה". לא ברור מה הסיבה לניסוחים השונים, מכל מקום הגדרת נראה היא האפשרות לראות מהעיר המוק"ח ישוב הנמצא בקרבת מקום. בתשובה המפורסמת בספר גם נשמט תאריך כתיבת התשובה.

[47] הרב יהודה שביב, "פורים במגדל עוז", עלון שבות, 93 (תשמ"ב) עמ' 4-12. הרב שביב פרסם מאמרו זה במקומות נוספים: נעם, כד (תשמ"ב), עמ' קנז-קסג; שבילין, לג-לה (תשמ"ד), עמ' קפד-קצ; בציר אביעזר, אלון שבות תש"ן, עמ' 349-354.

[48] כך אמר לי הרב יהודה שביב בה' באלול תש"ע 15.8.10.

[49] הרב מרדכי אליהו בהסכמה לספרו של הרב יהודה שביב, בציר אביעזר (לעיל הערה 47), כתב שהוא מסכים עם מסקנתו ושבמגדל עוז יש לקרוא ביי"ד באדר בלבד.

העתיקה בירושלים בצורה בהירה. הוא התבסס על הסוברים שהגדרת נראה איננה מוגבלת למרחב מיל. הוא לא הורה לכל תושבי אפרת לנהוג כמוהו מאחר שהוא לא רצה להטריח את הציבור בהנהגה ששנויה במחלוקת פוסקים.[50]

בשנת תשנ״ו (1996) הוקמה באפרת שכונת הזית. השכונה נמצאת בחלק הצפוני של העיר אפרת, וממנה ניתן לראות את העיר העתיקה, ומהעיר העתיקה ניתן לראות את השכונה. הרב ברוך אפרתי התמנה בשנת תשס״ט (2009) לרבה של קהילת ׳זית רענן׳, הנמצאת בשכונת הזית. מחלון בית הכנסת ניתן לראות בבירור את חומותיה של העיר העתיקה בירושלים.

לדעת הרב אפרתי יש לקרוא מגילה באפרת גם בט״ו באדר. הוא התבסס על דברי הפוסקים הסוברים שהגדרת נראה היא מעל מרחב מיל. יש מעט מהפוסקים הסוברים שבמצב כזה צריך שיהיה קשר כלכלי או אחר בין העיר הנראת לעיר המוק״ח. אפרת היא רשות מוניציפאלית עצמאית, אך רוב תושבי אפרת עובדים בירושלים, ומשתמשים בשירותי העיר. הוא גם נעזר בדברי הרב יעקב חיים סופר שטען שמרחב מיל נמדד לפי זמן הנסיעה,[51] וזמן הנסיעה מאפרת לירושלים הוא פחות מ-18 דקות ללא פקקי תנועה. כמו כן, שכונת הזית מחוברת לירושלים עם הבתים של פאתי העיר בית לחם.[52]

לקראת פורים תשע״א (2011), התייעץ הרב אפרתי עם הרב ריסקין שתמך בכך שבבית כנסת זה יקראו מגילה גם בט״ו באדר. הרב אפרתי הזמין את הרב אביגדור נבנצל רב העיר העתיקה בירושלים לבקר בבית הכנסת ׳זית רענן׳ שבשכונת הזית. הרב נבנצל בא וראה מבית הכנסת את העיר העתיקה, ופסק שבאפרת יש לקרוא רק בט״ו באדר.

מאז פורים תשע״א (2011) הנהיג הרב אפרתי שבבית הכנסת ׳זית רענן׳ באפרת, יקראו מגילה גם בט״ו באדר כהידור. הרב שלמה ריסקין רב העיר אפרת השתתף בקריאה ציבורית זו, והסביר שהוא אמנם לא פסק באופן גורף שעל כל תושבי אפרת לנהוג כן, אך אם יש תושבים המעוניינים להדר ולנהוג כן, הוא הצטרף בשמחה אליהם. לדבריו, כל מי שרוצה להוסיף על עצמו עוד יום של משתה ושמחה בשל העובדה שניתן לראות מאפרת את ירושלים, זכותו לעשות כן ואין בהנהגה זו עברה על איסור ״לא תתגודדו״.

הרב שמעון גולן שמש כחבר הרבנות המקומית באפרת, והוא טען שבאפרת יש לקרוא בי״ד באדר בלבד. לדבריו, אפרת היא רשות מוניציפאלית עצמאית, ואין להחשיבה כעיר שמשתתפת בעניניה עם העיר ירושלים, עם זאת שרבים מתושבי אפרת עובדים בירושלים ונעזרים בשירותיה. הוא לא היה בטוח שאם ירושלים העתיקה נראית רק בנקודות ציון מסוימות באפרת, אזי עובדה זו מקנה לאפרת מעמד של עיר נראית, מה גם שיש פוסקים הסוברים שהגדרת נראה היא עד מרחב מיל ולא יותר.

בבתי הכנסת באפרת קראו בי״ד באדר בלבד, למעט קבוצת מתפללים בראשות הרב שלמה ריסקין רב העיר, והרב ברוך אפרתי רב קהילת ׳זית רענן׳ בשכונת הזית.

---

[50] המידע אודות מקרא מגילה גם בט״ו באדר באפרת, נמסר לי בי״א אדר תשע״ב ע״י הרב ברוך אפרתי, ותודתי נתונה לו.

[51] הרב יעקב חיים סופר, כף החיים, ירושלים תרצ״ג, סביב שולחן ערוך אורח חיים סימן תרפח ס״ק י. בדבריו עסקנו לעיל פרק ד.

[52] בית לחם נמצאת דרומית לירושלים והיא רשות מוניציפאלית עצמאית. הרב משה הררי, מקראי קדש-פורים, ירושלים תשנ״ד, עמ׳ 115-116, כתב בשמו של הרב אביגדור נבנצל שיש לקרוא בבית לחם בי״ד באדר בלבד. בית לחם אינה נזכרת בספר יהושע אם כי היא עיר ידועה מימי יעקב אבינו ובתקופת השופטים. היא גם לא נזכרת בספרי הפוסקים ואין מסורת לגביה. באשר לרצף בתים, המרחק בין קצה הבתים האחרונים של שכונת גילה לבתים הראשונים של בית לחם, גדול משבעים אמה ושני שליש האמה.

4. תל ציון

תל ציוהיא שכונת הרחבה של הישוב כוכב יעקב הנמצא ממערב לה. הישוב כוכב יעקב נמצא צפונית לירושלים ודרומית-מזרחית לעיר רמאללה וסמוך לישוב פסגות. מבחינה מוניציפאלית הישוב שייך למועצה האזורית מטה בנימין. הוא הוקם בשנת תש״ס (2000) ואוכלס ע״י תושבים חרדיים. מתל ציון ניתן לראות את ירושלים החדשה.

הרב נפתלי ראובן קורנרייך, רבה של תל ציון, אמר לי שבשנת תשס״א (2001) הוא שוחח עם הרב יוסף שלום אלישיב באשר לזמן מקרא מגילה בתל ציון. הרי״ש אלישיב אמר לו שמאחר שתל ציון שייכת למטה בנימין והיא רשות מוניציפאלית אחרת, יש לקרוא בה בי״ד באדר בלבד, וכך אכן נהגו.[53]

בשנת תשס״ד (2004) כתב הרב יוסף שני על זמן מקרא מגילה בתל ציון:

> ושכונת תל ציון במציאות רחוקה היא כמה מילין מירושלים... ועיקר דינא הוא יום י״ד, ויש להחמיר בה גם בט״ו. כי דומה היא למה שנהג החזון איש לקרוא בבני ברק גסבט״ו בגלל יפו שרחוקה ממנה כמה מילין, ושהיו ביניהם שטחים נרחבים יותר ממיל לא מיושבים. והא עדיפא מהתם מתקריא ירושלים, ובעיני השלטונות והמיסים סדנא דירושלים חד הוא, ומה גם שסביבותיה היו עיירות מוק״ח שאבדו.[54]

יש להעיר על דבריו, שהרב אברהם ישעיהו קרליץ קרא בבני ברק גם בט״ו באדר, מפני שהיה רצף בתים בין בני ברק ליפו. אמנם נכון שהוא הורה לרבים לנהוג כן רק כשהיה לו ברור לחלוטין שאכן יש רצף אורבאני, אבל הוא לא נהג כן כשהיו שטחים נרחבים יותר ממיל שלא היו מיושבים. כמו כן תל ציון איננה שייכת מוניציפאלית לירושלים, ומעולם לא היתה כזאת. לא ברור גם אילו ערים מוק״ח היו סביבה.

המנהג בתל ציון הוא לקרוא מגילה בי״ד באדר בלבד.

סיכום

הדיונים שהיו באשר למעמדן של שכונות ירושלים החדשות, חזרו על עצמם בדיונים על אודות מקומות ישוב קרובים לירושלים, אם ניתן להגדירם כמקומות סמוכים או נראים לה. מדובר בישובים שאינם שייכים מוניציפאלית לעיריית ירושלים. במקומות אלו קראו רק בי״ד באדר מאחר שלא היה רצף אורבאני לשכונות ירושלים. בשני מקומות בלבד בעוטף ירושלים, נהגו לקרוא גם בט״ו באדר או רק בט״ו באדר.

במבשרת ציון נהגו מתחילת הקמת היישוב לקרוא מגילה בי״ד באדר. אך רבנים הצליחו לשנות את הנהוג בישוב וקבעו שיש לקרוא מגילה בט״ו באדר בלבד. הם הסתמכו על העובדה שיש עירוב משותף למבשרת ציון ולירושלים, וכן על קשר חברתי וכלכלי בין תושבי מבשרת ציון לתושבי העיר ירושלים. אלו הן עמדות מיעוט בין פוסקי ההלכה ואינן מקובלות בשכונות ירושלים, ובכל זאת הצליחו הרבנים לשנות את הנוהג במקום. מבשרת ציון היא המקום היחיד בארץ שהוא רשות

---

[53] ע״פ שיחה עם הרב קורנרייך בכ״ד בטבת תשע״ב.

[54] הרב יוסף שני, שו״ת ברית אברהם, ירושלים תשס״ו, סימן כה. תשובה זו הופצה בקונטרס נפרד בשנת תשס״ד (2004).

עירונית עצמאית שאיננה שייכת מוניציפאלית לעיריית ירושלים, ויש שקראו בה מגילה בט״ו באדר בלבד.

במעלה אדומים נהגו מאז הקמת הישוב לקרוא בי״ד באדר בלבד. היה מי שחזר לפסוק כפי שנהגו בירושלים בתחילת המאה ה-20, שמקום סמוך או נראה הוא מיל מקצה הבית האחרון שבשכונות ירושלים. כמו כן הוא ראה ערך בקשר חברתי וכלכלי. קבוצה קטנה החלה לקרוא במעלה אדומים גם בט״ו באדר. לא הפריעה להם העובדה שהם שינו מהמקובל, ושהם קבוצה קטנה מאוד מכלל תושבי מעלה אדומים שנהגה כך.

באשר להגדרת ישוב כ״נראה״, אין שום ישוב שהוגדר כ״נראה״ לירושלים. באפרת, שממנה אפשר לראות מנקודות מסוימות את העיר העתיקה, יש שקראו מגילה גם בט״ו באדר, אבל רוב תושבי אפרת קראו רק בי״ד באדר.

חלק ב: ערים ויישובים בארץ ישראל
(פרט לירושלים)

ט. סקירה: ערים מוק"ח בארץ ישראל מימות יב"ן (מימי המקרא עד מחצית המאה ה-19)

מבוא

עד עתה עסקנו בהגדרת מעמדן של שכונות ירושלים החדשות כסמוכות או נראות לירושלים העתיקה שהיא בעלת מסורת איתנה על היותה עיר מוק"ח מימות יב"ן. מכאן ואילך נעסוק בשאלת זמן מקרא מגילה בערים אחרות בארץ ישראל (למעט העיר ירושלים), שיש להן מסורת על היותן מוק"ח מימות יב"ן וקראו בהן מגילה בט"ו באדר, או גם בט"ו באדר.

פרק הזמן שבו נעסוק מקביל לפרק הזמן שבו עסקנו בשאלת זמן מקרא מגילה בשכונות ירושלים החל מהמחצית השנייה של המאה ה-19 עד שנת תשע"ב (2012). המאיץ לפריחה הלכתית בסוגיה זו היה ישיבה מחודשת של יהודים בערים ותיקות או במקום סמוך או נראה להן ברחבי הארץ, לאחר שבמשך שנים רבות התגוררו יהודים מעטים בערים הוותיקות. הישיבה המחודשת התרחשה בעקבות כמה תחנות זמן: העליות לארץ בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20, הקמת מדינת ישראל ובניית ערים וישובים ברחבי הארץ וההתיישבות היהודית ברחבי יהודה, שומרון וחבל עזה לאחר מלחמת ששת הימים. בעקבות הרחבת הישוב היהודי בארץ, התנהלו דיונים רבים בין רבנים ופוסקי הלכה בשאלה כיצד להגדיר את מעמדן של ערים ותיקות בארץ שלהן מסורות מסופקות על היותן מוק"ח מימות יב"ן, ומהן אמות המידה לחידוש מסורות במקומות ישוב חדשים בארץ.

עד השליש האחרון של המאה ה-20 היה מקובל לעסוק בשאלת טיבה של מסורת על עיר מוק"ח מימות יב"ן על בסיס שימור שמות ומסורות היסטוריות של גויים תושבי הארץ. החל משנות השבעים של המאה ה-20, קיבל המחקר הארכאולוגי משקל משמעותי בקביעה אם מקום מסוים מיוחס כמוק"ח מימות יב"ן, או לפחות יש להטיל ספק שמא הוא כזה ולקרוא בו גם בט"ו באדר ללא ברכה.

לא נעסוק בזיהוי המקומות שיוזכרו להלן מבחינה ארכאולוגית או היסטורית. אין זה נושא המחקר ואין זה תחום התמחותנו. אנו נעקוב אחר דברי הפוסקים שקיבלו או לא קיבלו את ממצאי המחקר, ומסורות היסטוריות.

בפרק ט' נסקור את הידוע לנו על אודות מקרא מגילה בערי הארץ מתקופת המקרא עד מחצית המאה ה-19 זמן התחלת מחקרנו. פרק י' הוא ליבו של המחקר על אודות מקרא מגילה בערי הארץ מאז מחצית המאה ה-19 עד שנת תשע"ב (2012).

א. ערים מוקפות חומה בספר יהושע

עוד לפני הכניסה לארץ, נזכר כמה פעמים בחומש במדבר ובחומש דברים, שחלק מערי ארץ ישראל היו בצורות.[1] בספר יהושע נזכרים שמות של ערים רבות ונזכר שיש ביניהן גם ערי מבצר.[2]

---

[1] במדבר יג: כח; דברים א: כח; דברים ג: ה, יד; דברים ט: א.

[2] יהושע י: כ; יד: יב. בנחמיה ט: כה, נזכרו כיבושי הארץ בזמן יהושע ובהם כיבוש ערי מבצר.

רק על חלק קטן מהן נאמר מפורשות שהן ערים בצורות ומוקפות חומה: יריחו (יהושע ו: ה, כ), צור (שם יט: כט), הצדים, צֵר, חמת, רקת וכנרת (שם לה).

אמוראים הציעו מכנה משותף לכל רשימת הערים שנזכרו בספר יהושע. לדברי רב יהודה בשמו של רב, ראשון לאמוראי בבל: "לא מנה יהושע אלא עיירות העומדות על הגבולין" (ב' בבא בתרא נו ע"א). דברים דומים אמר גם ר' יוסי בר חנינא, אמורא ארץ ישראלי מהדור השני, ואילו "רבי שמעון בן לקיש אמר: מוקפות חומה מנה (י' מגילה א: א, ע ע"א).

לא ברור אם רב ור' יוסי בר חנינא וכן ר' שמעון בן לקיש מציגים מסורת שהיתה להם, או שהם מציעים פרשנות משל עצמם לרשימת הערים שמופיעה בספר יהושע. לדברי רב ור' יוסי בר חנינה, רשימת הערים שבספר יהושע היא רשימה של ערי גבול בין השבטים או ערי גבול עם העמים האחרים שישבו בארץ. בדברים אלו אין הבעת עמדה בשאלה אם הן היו מוק"ח או לא ויתכן שהם סברו שהערים הללו לא היו מוק"ח כלל. אמנם יתכן שהמסורת של רב ור' יוסי בר חנינה היתה שמדובר על ערי גבול נוסף להיותן ערי חומה.[3] לדברי ר' שמעון בן לקיש, כל הערים שנזכרו בספר יהושע היו מוקפות חומה. מדובר על עשרות רבות של ערים, אם כי כאמור רק על חלק מהן נאמר בפסוקים שהן היו מוקפות חומה.

מאז כיבוש הארץ בימי יהושע בן נון עד זמן תקנת מקרא מגילה בתחילת הבית השני, עברו מאות שנים, ובכל זאת מתקני התקנה קבעו שבערים שלהן מסורת על היותן מוק"ח מימות יב"ן, יקראו מגילה בט"ו באדר. איך נשמרה המסורת על אודות ערים אלו? הרב שלמה בן אדרת, הציע את ההסבר הבא:

> ומסתברא לי דכל הני מילי בארץ ישראל שבזמן התקנה היו עריהם ידועות ומקובלות בידם איזו היא עיר ואיזו כרך, מפני שהיה להם לדעת מחמת דין בית בבתי ערי חומה ושלוח מצורעים.[4]

דיני מכירת בית בבתי ערי חומה ודיני שילוח מצורעים נהגו רק בערים מוקפות חומה. הם נהגו לאורך כל תקופת הבית הראשון, וכך נשמרה המסורת על אודות הערים הללו.

ב. מסורות מימי תנאים ואמוראים על ערים מיוחסות כמוק"ח מימות יב"ן

במשנה מופיעה רשימה של ערים שהן מוק"ח מימות יב"ן. רשימה זו לא עסקה בערי חומה מימות יב"ן בהקשר למקרא מגילה, אלא בהקשר לדיני קדושת בתי ערי חומה. היא אינה נזכרת כלל במסכת מגילה – במשנה בתוספתא ובתלמודים:

> מוקפות חומה מימות יהושע בן נון, כגון: קצרה הישנה של ציפורים,[5] וחקרה של גוש חלב,[6] ויודפת הישנה, וגמלא, וגדוד, וחדיד, ואונו, [ולוד][7] וירושלים, וכן כיוצא בהן.[8]

---

[3] כך פירשו: הרב דוד פרנקל, פירוש קרבן העדה על הירושלמי שם; הרב אריה ליב יעלין, פירוש יפה עינים, בבא בתרא נו ע"א.

[4] הרב שלמה בן אדרת, רשב"א, חידושים למסכת מגילה, מהדורת הרב ישראל דמיטרובסקי, ירושלים תשמ"א, עמ' עג-עד.

[5] הרב יחיאל בן נתן מרומי, הערוך, מהדורת חנוך יהודה קאהוט, ישראל תש"ל, ערך קצרה, פירש שקצרה זו מדינה מוקפת חומה. רש"י (ערכין שם): "קצרה – שם עיר קטנה שמחוץ לציפורי". בתלמוד ירושלמי מסופר: "מעשה שנפלה דליקה בחצר יוסי בן סימאי בשיחין וירדו בני קצרה של ציפורין לכבותו" (י' שבת טז: ז, טו ע"ד; י' יומא ח: ה, מה ע"ב; י' נדרים ד: ט, לח ע"ד). סיפור זה מופיע בבבלי כך: "ובאו אנשי גיסטרא של ציפורי לכבות" (ב' שבת קכא ע"א). רש"י (שם) פירש שהיו אלה נציגי השלטון שבאו לכבות את הדליקה. קצרה או קסטרא, נזכרת כמקום מושב לגיונות המלך (מ' אהלות יח: יב). שמואל קרויס, פירש שקצרה זהו מחנה מבוצר, מבצר castra. ראה:

ר׳ ישמעאל בן ר׳ יוסי, תנא בדור החמישי, הסביר שהערים המופיעות במשנה הן ערים שעולי בבל מצאו באותה עת:

אמר ר׳ ישמעאל בן ר׳ יוסי: וכי אין לנו מוקפת חומה אלא אלו בלבד, הרי הוא אומר: ״ששים עיר כל חבל ארגוב... כל אלה ערים בצורות חומה גבוהה״ (דברים ג: ד-ה)? אלא כיון שגלו ישראל לבבל, בטלה מהן מצות ערי חומה, וכשעלו מן הגולה מצא אלו שמוקפות חומה מימות יהושע בן נון וקדשום.[9]

תוספתא זו אינה מתייחסת לרשימה כל שהיא, ובתלמוד בבלי מייחסים את שאלת ר׳ ישמעאל בן ר׳ יוסי: ״וכי אין לנו מוקפות אלא אלו בלבד״ (ב׳ ערכין לב ע״ב), לרשימת הערים המנויות במשנה כמוקפות חומה. תשובתו היא שרשימה זו היא מדגמית. הביטויים במשנה: ״כגון״, ״וכן כיוצא בהן״, מלמדים שהיו ערים נוספות.

במדרש הלכה מוצגת רשימת הערים שנזכרו במשנה כך:

המוקפות חומה מימות יהושע בן נון, כגון: קצרה הישנה של ציפורי, וחקרה של גוש חלב, ויודפת הישנה, וגמלה הרי בגליל; וגדוד הרי בעבר הירדן; וחדיד ואונו וירושלם הרי ביהודה (ספרא בהר פרשה ד)

הרשימה נחלקת לשלוש קבוצות ע״פ אזורי הארץ: גליל, עבר הירדן ויהודה. בידי אביי ורבא, שניהם אמוראים בבליים, מסורות בדבר משמעות החלוקה הגיאוגרפית הזאת:

אמר אביי, הכי קאמר: עד גמלא בגליל, עד גדוד בעבר הירדן, וחדיד ואונו וירושלים ביהודה. רבא אמר: גמלא בגליל, לאפוקי גמלא דשאר ארצות. גדוד בעבר הירדן, לאפוקי גדוד דשאר ארצות. אינך דלא איכא דכותייהו לא איצטריך ליה (ב׳ ערכין לב ע״ב)

לפי אביי, רשימת הערים הנזכרות בגליל ובעבר הירדן, מציינות נקודות גבול. כל המקומות שמדרום לגמלא או עד ממערב לגדוד היו מוקפים חומה. לפי רבא, ציינו את מיקומן של ערים מסוימות במרחב הגיאוגרפי של ארץ ישראל, מאחר שיש ערים בעלות שם תואם במקומות אחרים בארץ. מכל מקום, על פי האמור בשמם, רשימת הערים שלהן מסורת שהן מוק״ח מימות יב״ן, גדולה יותר ממה שמופיע במשנה בערכין שם, אם כי הן לא נמנו במפורש.

ברשימה שבמשנה נזכרו שמותיהן של תשע ערים בלבד, שלמעט אחת בלבד – ירושלים, אף אחת מהן לא נזכרה במפורש בספר יהושע. הרב יהוסף שוואַרץ הציע שהרשימה שבמשנה זו היא תוספת לאמור בספר יהושע. לדבריו, בתחילת בית שני היו ערים רבות מוק״ח בארץ אלא שהן נחרבו עם חורבן בית שני, ור׳ יהודה הנשיא מנה את הערים המוק״ח מימות יב״ן שהיו קיימות

S. Krauss ,*Griechische und LateinischeLehnworter in Talmud, Midrasch und Targum*,2, Berlin 1889,p.557. יתכן שמדובר על מקום מבוצר סמוך לציפורי ששם היה מקום מושב נציגי השלטון.

[6] הרב יחיאל בן נתן מרומי, הערוך, ערך חקרה, מפרש שחקרה זו מצודה, או מבצר. מפנה לתרגום בשמואל ב ח: ז; כג: יד. כך מופיע בתרגום לפסוקים הבאים: במדבר יג, יט; לב, יז, ועוד.

[7] בדפוס וברוב כתבי היד לא מופיעה העיר לוד. בכת״י אוקספורד (370) OPP. 726, נוסף בין אונו לירושלים גם: ״ולוד״. זו כנראה גם הגירסא שהיתה בפני רש״י בפירושו למסכת מגילה ד ע״א, מהדורת אהרן ארנד, ירושלים תשס״ח, עמ׳ 120, הכותב שהמשנה בערכין מנתה גם את לוד. רש״י בפירושו למסכת מגילה י ע״א, מהדורת אהרן ארנד, עמ׳ 156, כתב שבמשנה בערכין מנו תשע ערים מוק״ח. הרב שלמה אידלס, המהרש״א (מגילה ד ע״א), מעיר שלפני רש״י היתה גירסה שונה ממה שמופיע במשנה במסכת בערכין.

[8] מ׳ ערכין ט: ו.

[9] ת׳ ערכין [צוקרמאנדל] ה: טז, עמ׳ 550.

בזמנו.[10] שמואל קליין כתב שכנראה רשימת ערים זו היא קדומה ויתכן שהיא סודרה עוד בזמן בית שני, מאחר שירושלים נזכרה בה, ומאז החורבן לא היה ישוב יהודי בירושלים.[11]

ר' ישמעאל בן ר' יוסי טען שאפשר לשחזר מסורת של עיר מוקפת חומה:

> ולא אלו בלבד, אלא כל שתביא לך במסורת שמוקפות חומה מימות יהושע בן נון, כל המצוה הזאת נוהגת בה.[12]

המילים: "ולא אלו בלבד", מתייחסות לרשימת הערים שבמשנה (מ' ערכין ט:ו), אף שאינן מופיעות בתוספתא.[13] לדברי ר' ישמעאל בן יוסי, רשימת הערים שלהן מסורת על היותן מוק"ח מימות יב"ן פתוחה, ואם יסתבר בדרך כלשהי שלערים נוספות יש מסורת על היותן מוק"ח מימות יב"ן, הרי שיש להחיל עליהן את המצוות הייחודיות הנוהגות בערי חומה: "שילוח מצורע, וקריאת מגילה בחמשה עשר, והבית חלוט בה לסוף שנה" (ב' מגילה י ע"ב, רש"י ד"ה כל).[14] ר' ישמעאל לא הסביר כיצד ניתן לחדש מסורת לאחר שעברו שנים רבות מאז עליית עולי בבל לארץ.

כדי לקבוע שמקום מסוים היה מוק"ח בימות יב"ן, אין צורך בקיומה של חומה או שריד ממנה. על הפסוק: "אשר לוא חומה" (ויקרא כה: ל) נדרש כך:

> רבי אליעזר בר' יוסי אומר: "אשר לוא חומה" – אף על פי שאין לו עכשיו, והיה לו קודם לכן.[15]

הכתיב בפסוק הוא: "אשר לוא חומה", אך הפירוש הוא במשמעות: אשר לו חומה. מעמדה של עיר כעיר מוק"ח הוא גם אם אין לה חומה עתה. כמובן שנוכחות של חומה או שריד ממנה יכול לסייע, אך אין זה תנאי.

ג. מקרא מגילה בערים מוקפות חומה מימות התנאים עד מחצית המאה ה-19

להלן נעמוד על הידוע לנו על אודות מקרא מגילה במקומות שנזכרו בספרות תנאים ואמוראים כמקומות מוקפים חומה (למעט ירושלים) עד מחצית המאה ה-19.

ברוב המקומות שנזכרו במשנה (ערכין ט: ו) כערים מוק"ח מימות יב"ן, אין לנו תיעוד על מקרא מגילה בהן: ציפורי,[16] יודפת,[17] גמלא,[18] גדור,[19] חדיד, אונו,[20] גיא החרשים[21] ולוד.[22] כך גם באשר לעיר חמת.[23]

---

[10] הרב יהוסף שווארץ, שו"ת דברי יוסף, ירושלים תרכ"ב, סימן ב, דף ו ע"ב-ז ע"ב, ח ע"ב-ט ע"א.

[11] שמואל קליין, ארץ גליל, ירושלים תשכ"ז, עמ' 7-8.

[12] ת' ערכין [צוקרמאנדל] ה: טז, עמ' 550.

[13] שמואל קליין, ארץ גליל, ירושלים תשכ"ז, עמ' 7-8.

[14] רש"י (ב' שבועות טז ע"א ד"ה כל המצות האלו) כתב: "מצות בתי ערי חומה ושילוח מצורעים ושאין עושים מגרשיהן שדה", ולא הזכיר קריאת מגילה. אך אין ללמוד מכאן שרש"י חזר בו או סותר את דבריו. הגמרא במסכת שבועות שם לא עסקה כלל במקרא מגילה ולכן לא היה צורך להזכיר זאת, בעוד שהגמרא במסכת מגילה עסקה כמובן בעניינים הקשורים למקרא מגילה, ולכן רש"י ציין זאת. אמנם הסוגיה המסוימת (ב' מגילה י ע"א-ע"ב) שם הזכיר זאת רש"י, לא עסקה כלל בעניינים הקשורים למקרא מגילה.

[15] ב' מגילה ג ע"ב; ב' ערכין לב ע"א.

[16] בתוספתא (מגילה ב: ד) מופיע דיון על אודות מקרא מגילה בלילה בשל מעשה שאירע בציפורי, אך לא נאמר שם אם קראו את המגילה בליל י"ד באדר או בליל ט"ו באדר. צביקה צוק, "ציפורי וסביבתה", אריאל, 109, (תשנ"ה), עמ' 19, כתב שבציפורי לא נמצאו ממצאים מתקופת יב"ן, אך נמצאו כלי חרס מתקופת הברזל השנייה ומהתקופה הפרסית.

[17] על זיהוי יודפת: מוטי אביעם, "יודפת – חשיפתה של עיר יהודית בגליל מימי הבית השני והמרד הגדול", קדמוניות,לב (1999), עמ' 92-101.

[18] על זיהויה של גמלא: שמואל קליין, ארץ הגליל, ירושלים תשכ"ז, עמ' 163-165. לעומתו: שמריהו גוטמן, ויואל רפל, גמלא עיר במרד, תל אביב תשנ"ד, עמ' 58-61. על הממצאים הארכאולוגיים בה, ראה: האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), כרך א, ירושלים תשנ"ב, עמ' 342-348; שמריה גוטמן, שם, עמ' 79-180.

1. גוש חלב

מבין הערים שנזכרו במשנה כמוקפות חומה (מ׳ ערכין ט: ו) רק על גוש חלב יש בידינו תיעוד על מקרא מגילה בה גם בט״ו באדר. במאה ה-14 העיד הרב אשתורי הפרחי:

> ואני בבואי אל הארץ הקדושה בחסד עליון שמעתי כי בגוש חלב היו קורין המגלה י״ד וט״ו, דאלו במקומות המסופקים הדין הוא כך.[24]

הרב אשתורי הפרחי גיבה את מנהג יושבי גוש חלב לקרוא בי״ד ובט״ו באדר בהנחה שזהו מקום שיש ספק אם הוא אכן מוק״ח מימות יב״ן, אם כי היא מזוהה במשנה בוודאות כעיר מוק״ח מימות יב״ן. יתכן שליושבי גוש חלב באותה העת לא היה ברור שמקומם זהה לגוש חלב הנזכרת במשנה כמקום שעולי בבל זיהו כעיר מוק״ח מימות יב״ן.[25]

2. טבריה

טבריה נקראת על שם הקיסר טיבריוס: ״אמר ר׳ יודן... טבריה על שם טיבירואיס״ (בראשית רבה [וילנא] פרשה כג, א). לר׳ יוחנן, אמורא ארץ ישראלי בדור השלישי והרביעי, וכן לרבא האמורא הבבלי, היתה מסורת שבמקום שבו הוקמה העיר טבריה, היתה עיר מוק״ח מימות יב״ן. הם חלוקים בשאלה אם שמה הקדום של טבריה הוא רקת או חמת (יהושע יט: לה): ״חמת זו טבריה... רקת זו טבריה״ (ב׳ מגילה ו ע״א).

על ר׳ יהודה הנשיא מסופר שקרא מגילה בטבריה בט״ו באדר (ב׳ מגילה ה ע״ב). אמנם ר׳ יהודה הנשיא לא כלל את טבריה ברשימת הערים המוק״ח מימות יב״ן במשנה (ערכין ט: ו). יתכן

---

[19] גדור נזכרת גם כהר שהיו משיאין בו משואות (ת׳ ראש השנה א: יז). בן ציון סגל, הגיאוגרפיה במשנה, ירושלים תשל״ט, עמ׳ 57, זיהה אותה עם תל-ג׳אדור הסמוך לעיר א-סלט, במרכז הרי עבר הירדן. אך יהושע הורוויץ, ארץ ישראל ושכנותיה, וינא תרפ״ג, עמ׳ 190, הסתפק בזיהוי זה. לטענתו, יתכן שיש לזהות את המקום בכפר גדידה הנמצא לצפון ודי יבס (ואדי יבש) ומחנים. על יודפת וגמלא כערים מוקפות חומה: דוד אדן-ביוביץ׳, ״רשימת ׳ערי חומה׳ והעדות הארכיאולוגית-ההיסטורית מיודפת ומגמלא״, תרביץ, סו (תשנ״ז), עמ׳ 449-470.

[20] מזרחית למושב חדיד שקם לאחר מלחמת השחרור, נמצא תל הנקרא תל חדיד. בן ציון סגל, הגיאוגרפיה במשנה, עמ׳ 93-94, כתב שבתל נתגלו קברים קדומים, בורות מים, פסיפס עם כתובת יוונית. אונו מזוהה עם הכפר עאנא, כיום בין אור יהודה לנוה מונסון. ראה עוד: עקיבא מרדכי פרידמן, ״אונו – ידיעות חשובות מכתבי הגניזה הקהירית״, בין ירקון ואילון (עורך: ד׳ גרוסמן), רמת גן תשמ״ג, עמ׳ 73-86, שציין את אזכורי אונו בחז״ל ושהיא מיוחסת כעיר מוק״ח מימות יב״ן. עוד על זיהוי מיקומם של אונו וחדיד, ראה: יואל אליצור, שמות מקומות קדומים בארץ ישראל השתמרותם וגלגוליהם, ירושלים תשס״ט, עמ׳ 139, 162-164, 425.

[21] מנשה הראל, ״גי החרשים – חרושת העץ והמתכת בימי המקרא״, קדמוניות נופי ארץ ישראל, אור יהודה תשס״ה, עמ׳ 205-206, אסף הצעות של כמה חוקרים המזהים את גיא החרשים במקומות שונים באזור לוד ואונו. לדבריו, גיא החרשים איננו שם ישוב, אלא מקום מלאכתם של חרשי המתכת. יתכן שלה התכוון ר׳ חנניה המזהה את לוד ואונו עם גיא החרשים.

[22] ר׳ יהושע בן לוי, שהיה תושב לוד (ירושלמי תרומות ח: ד, מו ע״ב), העיד גם הוא שלוד אונו וגיא החרשים מוק״ח מימות יב״ן. בדור יבנה, בימים שלפני מרד בר כוכבא, העיד רבי יהודה על מקרא מגילה בלוד: ״אמר ר׳ יהודה: קטן הייתי וקריתיה לפני ר׳ טרפון בלוד וקבלני״ (ת׳ מגילה [ליברמן] ב, ח; י׳ מגילה ב: ד, עג ע״ב; ב׳ מגילה כ ע״א). אך לא נאמר אם היה זה בי״ד באדר או בט״ו באדר. בן ציון רוזנפלד, ״ר׳ יהושע בן לוי תולדותיו ופעליו הציבוריים״, חיבור לשם קבלת תואר ד״ר לפילוסופיה, המחלקה לתולדות עם ישראל, אוניברסיטת בר אילן תשמ״ב, עמ׳ 130-136, כתב שריב״ל הדגיש את דין סמוך ונראה מאחר שבלוד היו שכונות (ב׳ ביצה כה ע״ב; ב׳ חולין נז ע״ב). לדעתנו, יתכן שהכוונה לשכנות קרובה. עוד כתב שהדיון בשאלת מעמד לוד כעיר מוק״ח התעורר בימיו של ריב״ל בשל העובדה שבאותה עת הפכה לוד לפוליס ונבנתה לה חומה. אז התעורר דיון מה מעמד העיר ביחס לימות יב״ן, וריב״ל מסר את הידוע לו. ראה: בן ציון רוזנפלד, לוד וחכמיה בימי המשנה והתלמוד, ירושלים תשנ״ז, עמ׳ 80-81.

[23] י׳ מגילה א: א, ע ע״א.

[24] הרב אשתורי הפרחי, כפתור ופרח, ירושלים תשנ״ז, עמ׳ קסד-קסה. בידינו עדות קדומה לדברי הרב אשתורי הפרחי על מקרא מגילה בגוש חלב, בשמו של ר׳ שמואל ב״ר שמשון שסייר בפלסטינא בראשית המאה ה-13, וכך הוא רשם ברשימת מסעו: ״הלכנו לגוש חלב, ועל פני העיר מצאנו קבר שמעיה ואבטליון ובצידסקבורים אדרמלך ושראצר בני סנחריב שהתגירו ובאו לארץ ישראל, ועמדנו שסועשינו פורים״ (אצל: שרגא שולץ, ״מכתב מרבי שמואל ב״ר שמשון״, הצופה לחכמת ישראל, שנה יד, בודפשט תר״ץ, עמ׳ 77-78). הוא לא כתב באיזה תאריך הם ציינו את פורים.

[25] כך הציע הרב שריה דבליצקי, ״אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם״, תחומין, א (תש״מ), עמ׳ 129.

שהסיבה לכך היא שבמשנה מופיעה רשימה מדגמית של ערים מוק״ח מימות יב״ן שבהן ישבו עולי בית שני, והם לא התיישבו באזור טבריה.

על חזקיה, אמורא ארץ ישראלי בדור הראשון, בנו של ר׳ חייא, ידידו של רבי יהודה הנשיא, מסופר שקרא מגילה בטבריה בי״ד ובט״ו באדר (ב׳ מגילה ה ע״ב). הוא קיבל את המסורת שטבריה היא במקומה של עיר מוק״ח מימות יב״ן, אך התלבט אם העובדה שהחומה מקיפה את העיר משלוש רוחות בלבד, מאחר שהרוח המזרחית פתוחה לים, די בה כדי להגדיר את טבריה כעיר מוק״ח לעניין מקרא מגילה, ועל כן קרא מגילה בשני ימי הפורים, בי״ד ובט״ו באדר.[26]

על רבי יוחנן מסופר שקרא מגילה בט״ו באדר בטבריה במקום שנקרא ״כנישתא דכיפרא״,[27] מאחר שלטענתו זו טבריה העתיקה, והוא לא חשש לספקו של חזקיה.[28] מכאן שהיתה מסורת על קריאת מגילה בטבריה בט״ו באדר, וחזקיה ערער עליה וקרא בי״ד ובט״ו באדר. לא ידוע אם אחרים תמכו בעמדת חזקיה או שהוא היה בודד בעמדתו. פרשני ימי הביניים של התלמוד הבבלי עסקו בפרשנות עמדות ר׳ יוחנן, ר׳ יהושע בן לוי, חזקיה והאחרים. הם כתבו כמו מי לדעתם יש לפסוק על פי כללי ההלכה,[29] אך הם לא חיו בארץ ולא ידעו על מנהגם של תושבי טבריה.

הרב אשתורי הפרחי התגורר בבית שאן במאה ה-14. הוא סיפר שהתכתב עם ידידו הרב מתתיה מבית שאן[30] בסוגיית זמן מקרא מגילה בערים מוק״ח מימות יב״ן, והרב מתתיה כתב לו על זמן מקרא מגילה בטבריה:

> וכן על טבריה אמרתי כי יש לה דין מוקפת חומה, מהיא דרבי (מגילה ה ע״ב) עליו השלום, ע״כ. והדין עמו.[31]

גם מדברי הרב מתתיה והרב אשתורי הפרחי לא ברור מה היה מנהגם של אנשי טבריה באותם ימים, אם אמנם קראו בטבריה בט״ו באדר בלבד, או שר׳ מתתיה קרא ליהודי טבריה לקרוא מגילה בט״ו באדר בלבד, מאחר שהם נהגו אחרת.

במאה ה-16 כתב הרב דוד בן זמרא, הרדב״ז, על מעמדה של טבריה לעניין מקרא מגילה.[32] במהלך התשובה הוא כתב שרק במקום שיש סיבה להטיל ספק שמא עיר מסוימת היא מוק״ח מימות יב״ן, יש לקרוא בי״ד ובט״ו באדר, כגון העיר טבריה שלגביה הסתפק האמורא חזקיה אם העובדה שחלק מהיקפה הוא ים ולא חומה ממשית, פוגעת במעמדה כעיר מוקפת חומה (ב׳ מגילה ה ע״ב). אך אם אין שום סיבה לטעון שלעיר מסוימת יש מסורת על היותה מוק״ח מימות יב״ן, אזי קוראים בי״ד באדר בלבד כרוב העולם. רק במקום שיש ודאות שהעיר מוק״ח מימות יב״ן יש לקרוא בט״ו באדר. מסקנתו היא שבטבריה יש לקרוא יומיים בשל הספק שהעלה האמורא חזקיה אם הים הוא חומתה.

---

[26] י׳ מגילה א: א, ע ע״א; ב׳ מגילה ה ע״ב.

[27] במקום נוסף בתלמוד ירושלמי מופיע ר׳ יוחנן בהקשר של בית הכנסת בכיפרא (י׳ ראש השנה ד: ד, נט ע״ג).

[28] י׳ מגילה א: א, ע ע״א.

[29] הרב שלמה בן אדרת, הרשב״א, חידושים למסכת מגילה, מהדורת חיים זלמן דימטרובסקי, ירושלים תשמ״א, עמ׳ לט, פסק שבטבריה יש לקרוא בי״ד באדר, וכך כתב גם רבנו ניסים, מסכת מגילה דף ב ע״א מדפי הרי״ף. הרב יום טוב בן אברהם, הריטב״א, חידושים למסכת מגילה, מהדורת יחיאל מיכל שטרן, ירושלים תשל״ו, עמ׳ לז-לח, הביא את דברי הרשב״א וחלק עליו. לדעתו, בטבריה יש לקרוא בט״ו באדר בלבד. כך כתב שם גם בעמ׳ ד-ה, ובעמ׳ ע. הרב יצחק אור זרוע, הובאו דבריו אצל הרב יהושע בועז, שלטי הגיבורים למסכת מגילה דף ב ע״א מדפי הרי״ף, פסק שיש לקרוא בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה.

[30] ר׳ מתתיה היה תושב בית שאן, וכפי שציין הרב אשתורי הפרחי בכפתור ופרח, חלק א, ירושלים תשנ״ז, עמ׳ נט. הוא הזכיר אותו גם בעמ׳ רנב.

[31] שם עמ׳ קסה.

[32] הרב דוד בן זמרא, שו״ת רדב״ז חלק א, ירושלים תשל״ב, סימן רנב.

הרב יהודה שמואל אשכנזי, בן המאה ה-18, היה יליד טבריה, והוא כתב שבטבריה קראו ביי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה בשל ספקו של האמורא חזקיה.[33] פוסקים נוספים ציינו את מנהג תושבי טבריה לקרוא מגילה ביי"ד ובט"ו באדר.[34]

3. הוצל

רב אסי, אמורא בבלי בדור הראשון, קרא מגילה ביי"ד ובט"ו באדר בעיר הוצל, מאחר שהסתפק אם יש למקום מסורת על היותו מוק"ח מימות יב"ן (ב' מגילה ה ע"ב). הוצל היא עיר בבבל (ב' מגילה כט ע"א), ובה התגורר רב אסי(ב' חולין כו ע"ב).[35]

בשמו של רב אסי גם נאמר שהוצל הנמצאת בבית בנימין היא בוודאי מוק"ח מימות יב"ן (ב' מגילה ה ע"ב).[36] העיר הוצל בבנימין איננה נזכרת בספר יהושע ולא בספרי המקרא. הרב משה בן נחמן כתב על אודות העיר הוצל שבבנימין:

> הוצל דבנימין הוה ביד מקצתם קבלה שהיא מצויה ביהושע בחלקו של בנימין והיו חוששין לקבלתם.[37]

לדברי הרמב"ן, היתה עיר בשם הוצל באזור בנימין והיתה מסורת שעיר זו היא מוקפת חומה מימות יב"ן. יהושע הורוויץ הציע שהכוונה לעיר "אצל" (זכריה יד, ה) הנמצאת באזור שבט בנימין. לדבריו, יתכן שהיה זה גם הכפר הבבלי: "ר' יוסי בר יהודה איש כפר הבבלי" (מ' אבות ד: ב), שעליו נאמר: "הוא יוסף איש הוצל, הוא יוסף הבבלי, הוא איסי בן יהודה" (ב' יומא נב ע"ב).[38] בן ציון אשל הציע שהוצל של בנימין היא הוצל הבבלי, והמקום נקרא כך מאחר שתושביו התייחסו על שבט בנימין.[39] הרב אורי דסברג הציע שמדובר בעיר בארץ ישראל שהיתה שייכת לאדם בשם בנימין.[40] אין בידינו מידע על אודות מקרא מגילה בהוצל של בנימין, מלבד מה שסופר על רב אסי.

---

[33] הרב יהודה שמואל אשכנזי, סידור בית עובד, חלק ב, ליוורנו תר"ג, עמ' 298.

[34] כך כתבו: הרב אברהם גומבינר, מגן אברהם סביב שולחן ערוך סימן תרפח ס"ק ד; הרב ישראל הכהן מראדין, משנה ברורה סימן תרפח ס"ק ט; הרב יעקב סופר, כף החיים שם ס"ק טז. הרב יחיאל מיכל אפשטיין, ערוך השולחן אורח חיים סימן תרפח סעיף יג, כתב: "ואפשר דבטבריא דהוה ספיקא דדינא, לא יברכו לא ביי"ד ולא בט"ו, כדעת הר"י בטור גם על שארי ספיקות". כוונתו לפסק הרב יחיאל אחי הרב יעקב בן אשר, טור אורח חיים סימן תרפח.

[35] קריאת מגילה בהוצל שבבבל היתה בסיס לדיון אם תקנת מקרא מגילה בעיר מוק"ח מימות יב"ן חלה גם בחו"ל. רב סעדיה גאון, סידור רס"ג, מהדורת דודזון אסף ויואל, ירושלים תש"ל, עמ' רנו; רמב"ן חידושים למסכת מגילה, מהדורת הרב משה הרשלר, ירושלים תשכ"ח, עמ' י; רשב"א, חידושים למסכת מגילה, מהדורת הרב ישראל דמיטרובסקי, ירושלים תשמ"א, עמ' 17. אנו תחמנו את מחקרנו לקריאת מגילה בט"ו באדר בארץ ישראל בלבד ולא בחו"ל, ולכן לא נאריך בזה. בערים מסוימות בעולם קראו מגילה גם בט"ו באדר ללא ברכה, בהנחה שיש לערים הללו מסורת, או לפחות מסורת מסופקת, על היותן מוק"ח מימות יב"ן, כמו איזמיר, בגדד, בומבי, דמשק ופראג. ראה: חיים סיימונס, "מצות ימי הפורים בעיר ספק מוקפת חומה", סיני, קיח (תשנ"ו), עמ' קצג-רי.

[36] מרדכי הכהן, "לתולדות התנא איסי בן יהודה", סיני, לד (תשי"ד), עמ' תיד-תיט, עסק בזיהויה של הוצל בבית בנימין.

[37] הרב משה בן נחמן, חידושים למסכת מגילה, מהדורת משה גולדשטיין, ירושלים תשל"ג, עמ' יב.

[38] יהושע הורוויץ, ארץ ישראל ושכנותיה, וינא תרפ"ג, עמ' 73.

[39] בן ציון אשל, ישובי היהודים בבבל בתקופת התלמוד, ירושלים תשל"ט, עמ' 105-107.

[40] כך הציע הרב אורי דסברג, עלון עונג שבת, כ"ה בניסן תש"ע, גליון מס' 13, עמ' 3.

ד. מסורות מהמאה ה-12 עד מחצית המאה ה-19 אודות ערים המיוחסות כמוק"ח מימות יהושע בן נון

התפרקות הישוב היהודי בארץ עם סיום תקופת אמוראי ארץ ישראל, והעתקת מרכז התורה לבבל ואחר כך לארצות אחרות, החלישו את המסורת על ערים מוקפות חומה מימות יב"ן בארץ ישראל, וההלכות והמנהגים הנהוגים במקומות אלו. ספרות הגאונים, וכן ספרות פרשני התלמוד מימי הביניים, עוסקות בליבון ובבירור הסוגיות הרלוונטיות בתלמוד הירושלמי והבבלי, אך הן אינן מוסיפות פרטים על קיום המסורת באשר לקריאת מגילה בט"ו באדר בערים מוק"ח מימות יב"ן בארץ ישראל. פרשנותם לסוגיות הירושלמי והבבלי היא מופשטת ללא כל זיקה למסורת יישומית.

בספרות ההלכה והמנהג, בספרות השו"ת, בספרי פרשנות לשולחן ערוך ובספרי מסע לארץ ישראל, מצאנו התייחסות מועטה לשאלת זמן מקרא מגילה בערים נוספות שלהן מסורת על אודות היותן מוק"ח מימות יב"ן. במקורות הללו יש תיאור עובדות ומעט התייחסות לשאלה על בסיס מה נקבעה מסורת זו. לשם הנוחות בחרנו להציג את רשימת הערים הזאת על ציר הזמן.

במקומות שנהגו בהם לקרוא יומיים, היה המנהג לקרוא ביום י"ד באדר בברכה, וביום ט"ו באדר בלי ברכה. לא ראינו חריגה בעניין זה, ועל כן בכל מקום שנכתוב שקראו מגילה בשני ימי הפורים, הכוונה לאופן זה, אא"כ נכתוב אחרת.

ההתייחסות הראשונה שמצאנו לגבי זמן מקרא מגילה בעיר שלא נזכרה עד עתה כעיר מוקפת חומה בפסוקי המקרא ובספרות התנאים והאמוראים, מקורה במאה ה-12. להלן רשימת המקומות הידועים לנו מהמאה ה-12 עד מחצית המאה ה-19, ע"פ סדר כרונולוגי, שהתחדשה בהם מסורת קריאת מגילה גם בט"ו באדר, בשל היות המקום מסופק אם הוא מוקף חומה מימות יב"ן.

1. צור

הרמב"ם נשאל על ידי תלמידו הרב אפרים הדיין החסיד:

> בדבר מה שקוראים אנשי צור המגילה בי"ד וט"ו ומברכין בשניהם לפניה ולאחריה, האם הם עוברים בזה משום ברכה שאינה צריכה אם לאו?
>
> התשובה: מה שנראה לו ז"ל הוא הנכון ללא ספק. וכל מקום שמסופקים יושביו אם הוא מוקף חומה מימות יהושע בן נון אם לאו, קורין בי"ד ומברכין לפניה ולאחריה, שי"ד זמן קריאה לכל אלא למי שנתאמת ונתקיים לנו (שהוא) מבני ט"ו. וקורין בט"ו ואין מברכין לא לפניה ולא לאחריה, לפי שברכה שאינה צריכה איסורא דאורייתא היא, משום שהוא נושא שם שמים לשווא, ולא ייעשה זה מספק.[41]

העיר צור נזכרת בספר יהושע בנחלת שבט אשר כעיר מוקפת חומה (יהושע יט: כט). ליהודי צור, לרב השואל – הרב אפרים הדיין החסיד, וכן לרמב"ם שמשיב להם, אין ספק שבצור יש לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו אדר. הספק הוא ביחס לברכה בלבד בעת הקריאה ביום ט"ו באדר.[42] הרמב"ם

---

[41] שו"ת הרמב"ם – פאר הדור, מהדורת הרב דוד יוסף, ירושלים תשמ"ד, סימן קכה; תשובות הרמב"ם, מהדורת יהושע בלאו, ירושלים תשמ"ו, סימן קכד.

[42] תשובה זו תואמת את דעתו של הרמב"ם בהל' מגילה א: יא, שכך נוהגים בערים מסופקות אם הן מוק"ח מימות יב"ן.

הבין שבני צור קראו יומיים מפני שהסתפקו אם העיר מוק״ח מימות יב״ן. יתכן עוד שליהודי צור היה ברור שצור המקראית היתה מוק״ח מימות יב״ן, אך הם לא היו בטוחים שהמקום שהם יושבים בו הוא אכן צור שמימות יב״ן.[43] מכל מקום, לא ברור מתי החלה מסורת זו, על מה היא מבוססת, מי הנהיג אותה, ועד מתי היא המשיכה. תשובתו של הרמב״ם היא התיעוד היחיד הידוע לנו על מעמדה של צור כעיר שיש ספק אם היא מוק״ח מימות יב״ן.

2. סלכה ואדרעי

הרב אשתורי הפרחי עלה לארץ בתחילת המאה ה-14 והתיישב בבית שאן. הוא סייר לאורכה ולרוחבה של הארץ, וחקר ולמד את כל התחומים ההלכתיים הקשורים לארץ ישראל. בעקבות מסעותיו ומחקריו הוא כתב את ספרו כפתור ופרח, שעוסק בענייני גבולות הארץ ויישוביה, ההלכות התלויות בארץ ועוד. את המקומות השונים בארץ הוא זיהה על בסיס שימור השמות ששימרו הערבים תושבי הארץ:

> ואודיעך כי שמות העיירות והנהרות הכתובים בכתבי הקודש שבכתב ושבעל פה, שמעט הוא מה שנשתנה שמם בין הישמעאלים.[44]

כך הוא ציין במקום נוסף:

> כי הארץ לעולם עומדת, ובשמותיה ברוב. והשנוי בשמות מעט הוא.[45]

יואל אליצור כתב שהרב אשתורי הפרחי היה יחיד בדורותיו בימי הביניים, שראה ערך בחשיבות השמות שבפי הערבים לאיתור המקומות הנזכרים בכתבי הקדש. שאר הנוסעים והמחברים, יהודים ונוצרים, התעניינו יותר במסורות על אודות קברי צדיקים ואתרי סגולה ולא הקדישו תשומת לב לשמות שהערבים משתמשים בהם.[46]

את הפרק השמיני בספרו כפתור ופרח, ייחד הרב אשתורי הפרחי לנושא: ״בזיכרון העיירות המוקפות חומה מימות יהושע בן נון״. הוא ציין את המקומות שמופיעים במשנה כערים בעלות מסורת על היותן מוק״ח מימות יב״ן (מ׳ ערכין ט: ו), וכן את דברי ר׳ יהושע בן לוי בדבר המסורת על לוד, אונו וגיא החרשים (ב׳ מגילה ד ע״א). בספרו הוא הצביע על ערים נוספות שהן מוק״ח מימות יב״ן:

> מסתברא שהוא הדין בקצת עיירות שהם היום בארץ כיבוש אדון הנביאים אדוננו משה ע״ה, כגון סלכה ואדרעי וכיוצא בהם, ובהם היום קהילות. והראיה על זה שכתוב: ״ונלכוד את כל עריו בעת ההיא... לא היתה קריה״ (דברים ב: לד-לו), וכתיב: ״כל ערי המישור וכל הגלעד וכל הבשן עד סלכה ואדרעי״ (שם ג: י), ואומר ״כל אלה ערים בצורות חומה גבוהה דלתים ובריח״ (שם ה).[47]

---

[43] על קהילת יהודי צור באותה עת, סיפר הנוסע ר׳ בנימין מטודלה: ״צור יש בה כחמש מאות יהודים, וביניהם חכמים בתלמוד ובראשם ר׳ אפרים המצרי דיין״ (מרדכי אדלר, מסעות של ר׳ בנימין ז״ל, ניו יורק תשכ״ד, עמ׳ ל).

[44] הרב אשתורי הפרחי, כפתור ופרח, חלק א, ירושלים תשנ״ז, עמ׳ רסח.

[45] הרב אשתורי הפרחי, כפתור ופרח, חלק ג, ירושלים תשנ״ט, עמ׳ קלא.

[46] יואל אליצור, שמות מקומות קדומים בארץ ישראל השתמרותם וגלגוליהם, ירושלים תשס״ט, עמ׳ 1.

[47] הרב אשתורי הפרחי, כפתור ופרח, חלק א, ירושלים תשנ״ז, עמ׳ קסא.

הפסוקים שהביא הרב אשתורי הפרחי, עסקו בכיבוש ארצות עוג מלך הבשן וירושת ארצות האמורי (דברים ג: א-כב). מפסוקים אלו למד ר' ישמעאל ברבי יוסי שהיו בארץ ישראל בזמן כניסת עם ישראל לארץ, עוד ערים מוקפות חומה.[48] מסקנתו של הרב אשתורי הפרחי היא:

...אם כן אינם קורין את המגלה אלא בחמשה עשר לחוד.[49]

שמות הערים סלכה ואדרעי נשמרו אצל תושבי המקום,[50] וכנראה על בסיס עובדה זו זיהה הרב אשתורי הפרחי את המקום כסלכה ואדרעי הנזכרות במקרא כערים בצורות בזמן כניסת עם ישראל לארץ. הוא כתב גם שבסלכה ואדרעי היו קהילות באותה עת, אך אין לנו ידיעות על הקהילות הללו. מדבריו לא ברור אם אמנם הם נהגו לקרוא מגילה בט"ו באדר, או שהוא קרא להם לנהוג כך מפני שהם מתגוררים בערים שלהן מסורת, על פי דעתו, על היותן מוק"ח מימות יב"ן.

3. בית שאן

בפרק אחר עסק הרב אשתורי הפרחי במסורת על אודות העיר בית שאן שבה התגורר:[51]

כתב רש"י ז"ל פרשת שופטים (דברים יח: ב), משה הנחיל לראובן גד וחצי שבט המנשה, ויהושע הנחיל ליהודה ואפרים וחצי שבט מנשה ושבעה אחרים נטל מאיליהם אחרי מות יהושע. הרי שבית שאן מכבוש יהושע. וקרוב אני לומר שהוא מוקף חומה מימות יהושע בן נון, שהרי חכמים קראוהו כרך באמרם עליו: "הרבה כרכים כבשו עולי מצרים" (ב' חולין ז ע"א), וכרך לעולם הוא מוקף חומה (ב' מגילה ב ע"ב), ועוד שהכתוב (שמואל א לא: יב) מזכיר לו חומה.[52]

העיר בית שאן נזכרת בספרי המקרא בתקופת יהושע בן נון (יהושע יז: יא, טז; שופטים א: כז). היא נזכרת פעמים רבות בספרות התנאים והאמוראים, אך אין התייחסות להגדרתה כעיר פרוזה או כעיר מוקפת חומה מימות יב"ן.[53] האמירה: "וקרוב אני לומר שהוא מוקף חומה מימות יב"ן", לא נאמרת בהקשר למקרא מגילה. מדברים אלו ניתן ללמוד שבבית שאן קראו מגילה בי"ד באדר כמו רוב ערי ישראל. הרב אשתורי הפרחי התגורר בבית שאן, ובוודאי הכיר את מנהג תושבי המקום גם באשר לזמן מקרא מגילה. לו היתה לתושבי בית שאן מסורת ברורה, לא היה הרב אשתורי הפרחי כותב: "וקרוב אני לומר שהוא מוקף חומה מימות יב"ן". אין לנו ידיעות נוספות על זמן מקרא מגילה בבית שאן.

---

[48] ת' ערכין [צוקרמאנדל] ה: טז, עמ' 550.

[49] הרב אשתורי הפרחי, כפתור ופרח, חלק א, ירושלים תשנ"ז, עמ' קסב-קסג. בכפתור ופרח, חלק ב, ירושלים תשנ"ז, עמ' פז, פט, זיהה את מיקומם של סלכה ואדרעי בעבר הירדן המזרחי. על זיהויה של אדרעי ותיעוד שמה, ראה: יואל אליצור, שמות מקומות קדומים בארץ ישראל השתמרותם וגלגוליהם, ירושלים תשס"ט, עמ' 295-308.

[50] הרב אשתורי הפרחי, כפתור ופרח, חלק ב, ירושלים תשנ"ז, עמ' פז: "סלכה לא נשתנה שמה".

[51] הרב אשתורי הפרחי, שם, חלק א, עמ' ג; שם, חלק ב, עמ' צא.

[52] שם, חלק א, עמ' קמח.

[53] שמואל קליין, "לשאלת תחומי בית שאן בקשר עם הלכות שביעית תרומות ומעשרות בזמן הזה", קובץ לזכרו של גדליה אונא (עורך: אליעזר שמשון רוזנטל), ירושלים ת"ש, עמ' 142-146, כתב שע"פ הממצא הארכיאולוגי, היתה בית שאן מוקפת חומה עוד לפני תקופת יהושע בן נון.

4. צפת

צפת איננה נזכרת בספר יהושע.[54] מקום בשם צפת באזור טבריה נזכר בתלמוד ירושלמי (י׳ ראש השנה א: ב, נח ע״א), אך לא ברור אם מדובר על המקום שנקרא כיום צפת.[55]

הרב יששכר בן מרדכי דידיע בן סוסאן הוא בן המאה ה-16 ונולד בפאס שבצפון אפריקה. הוא למד בירושלים אצל הרב לוי בן חביב – הרלב״ח, ומשם עבר לצפת ולמד גם אצל הרב יוסף קארו. בצפת שימש כרבה של קהילת המערביים (מוגרבים=צפון אפריקה). הוא כתב את ספרו: תיקון יששכר – בענייני קביעת המועדות, המולדות, ובדינים הקשורים לבית הכנסת – תפילות, קריאת התורה ועוד, ע״פ הנהוג בקהילות עולי צפון אפריקה.[56] כשהרב יששכר אבן סוסאן עסק בהלכות פורים הוא ציטט את הרמב״ם (הל׳ מגילה א: יא) שכתב שבערים שיש ספק אם הן מוק״ח מימות יב״ן, יש לקרוא מגילה בי״ד באדר בברכה ובט״ו ללא ברכה:

> וכן אנו נוהגים בצפת שבגליל העליון תוב״ב שהיא ספק.[57]

הוא לא נימק מדוע צפת היא מקום מסופק, וממתי החלו לנהוג בה כעיר שיש ספק אם היא מוק״ח מימות יב״ן. בהלכות קריאת התורה בפורים הוא כתב עוד:

> והמקומות שקורין בהם מגילה שני ימים מפני שספק אם עיירות הם אם כרכים הם... הסדר להם בקריאת התורה ביום השני כסדר היום הראשון. ומנהג פשוט פה בכל המוסתערבים יצ״ו תושבי ארץ צפת שבגליל העליון תוב״ב.[58]

בהמשך הוא כתב שבט״ו באדר בשנת ה׳שי״ט (1559), החזן לא רצה להוציא ספר תורה בט״ו באדר בטענה שקהילות ספרדיות אחרות בצפת לא נוהגות כן. הוא ביקש מהרב יוסף קארו שיביע דעתו אם נהג נכון כשדרש מהחזן להוציא ספר תורה:

> והלך אחר כך וספר הדברים לפני החכם השלם גדול דורנו הרב הגדול מוהר״ר יוסף קארו נר״ו ואמר לו: יפה עשה, ומנהג טוב הוא לומר היום על הניסים בתפילה ולהעלות בו ספר תורה. אלא שקהילותינו הספרדים יצ״ו לא נהגו להעלות.[59]

הדיון כאמור הוא על קריאת התורה ואמירת על הנסים בלבד ביום ט״ו באדר,[60] אך מוסכם על הכל שמעמדה של צפת היא כעיר שיש ספק על היותה מוק״ח מימות יב״ן, ויש לקרוא מגילה בי״ד ובט״ו באדר.

---

[54] אמנם עיר בשם צפת נזכרת במקרא בתקופת ההתנחלות, אך זו עיר שנמצאת בנחלת שבט שמעון בדרום, ואין היא צפת שבגליל (שופטים א: יז).

[55] הרב ישראל משקלוב, פאת השולחן, ירושלים תשכ״ח, הלכות ארץ ישראל, פרק ב, בפירוש בית ישראל אות לד, זיהה את צפת המוכרת לנו עם העיר צפת הנזכרת בתלמוד הירושלמי.

[56] על הרב יששכר אבן סוסאן, על ספרו תיקון יששכר, ומהדורותיו השונות של הספר, ראה: יוסף הקר, ״יששכר אבן סוסאן על עליית כהנים לתורה בשמחת חתנים״, מנחה למנחם – קובץ מאמרים לכבוד הרב מנחם הכהן, ירושלים תשס״ח, עמ׳ 79-87.

[57] הרב יששכר אבן סוסאן, תיקון יששכר, ויניצאה של״ט, דף כג ע״א.

[58] שם, דף נט ע״ב.

[59] שם, דף סא ע״א. מינה רוזן, ״מעמד המוסתערבים והיחסים בין העדות בישוב היהודי בארץ ישראל משלהי המאה הט״ו עד שלהי המאה הי״ז״, קתדרא,17 (תשמ״א), עמ׳ 73-101, עסקה במאמרה במעמד המוסתערבים בצפת ויחסיהם המתוחים עם בני העדות האחרות. האירוע שקרה באותו פורים בשאלת קריאת התורה בט״ו באדר צוין כאחד המצבים הבודדים שבהם נטה הרב יוסף קארו להסכים עם המוסתערבים (שם עמ׳ 93-94).

[60] מעדות זו עולה שהרב יוסף קארו סבר שיש לקרוא בתורה ולומר על הנסים גם בט״ו באדר, אך לא נהגו כך בקהילתו. גם בפסיקותיו בשולחן ערוך אורח חיים בסימן תרפח שבו עסק ב: ״דין כרכים המוקפים חומה מימות יהושע בן נון״, וכן בסימן תרצג שנושאו: ״סדר תפילת פורים״, הוא לא כתב שבערים מסופקות יש לקרוא בתורה ולומר על הנסים גם ביום ט״ו באדר, אם כי כתב שבעיר מסופקת קוראים מגילה גם בט״ו באדר ללא ברכה (סימן תרפח: ד). הרב ישראל משקלוב, תושב צפת אף הוא, כתב שמנהג צפת הוא שאין אומרים על הנסים ואין מוציאים ס״ת ביום ט״ו באדר. הוא ציין שבביהכנ״ס מערביים נהגו ״להוציא ס״ת גם ביום ט״ו בעיה״ק צפת ולברך, כי בלא ברכה הוא זילותא לספר תורה, אבל בכל הקהילות דספרדים ואשכנזים לא נהגו. והרב בית יוסף השיב על זה שמניח לכל קהילה כמו שמצא מנהגם. ועכשיו אין מנהג כלל להוציא ספר תורה ביום ב״״ (פאת השולחן, הלכות ארץ ישראל,

מנהג זה, לקרוא מגילה בצפת בשני הימים, נזכר גם אחר כך. הרב חיים בן עטר העיד באיגרת מסעו מעכו לצפת, מירון וטבריה, בחודש אדר ב׳ בשנת ״ויתן לו״ (תק״ב-1742):

> ועשינו שני ימים פורים י״ד וט״ו. לפי שיש להם ספק אם מוק״ח מימות יב״ן או לאו ובשביל זה מספק עושים י״ד וט״ו, וביום ט״ו בלי ברכה, ספקא דרבנן לקולא.[61]

ר׳ יוסף בן שבתי מקאליש בפולין סייר בארץ ובאגרת לאחיו בשנת תקצ״ז (1837), הוא כתב: ״מגילת אסתר נקראת בצפת בי״ד ובט״ו מחמת ספק מוק״ח מימות יב״ן, אבל בט״ו בלי ברכה״.[62]

טרם הובהר מדוע קראו בצפת בי״ד ובט״ו באדר, ועל מה התבסס המנהג. הרב ישראל משקלוב, מתלמידי הגאון הרב אליהו מוילנא, הגר״א, שהתיישב בצפת במאה ה-19, כתב אף הוא שבצפת קוראים מגילה בי״ד ובט״ו אדר, והוא אף הסביר מדוע:

> ובאמת היא נראית בטבריה, וקיי״ל נראה אע״פ שאינו סמוך, ולכן קורין ב׳ ימים. אי נמי מפני שיש פה מקום נקרא יודפת הישנה, ונראה עיר קדש אשר בהר נפתלי שהיא מערי המקלט.[63]

לדברי הרב משקלוב, לצפת עצמה אין מסורת על היותה עיר מוק״ח מימות יב״ן. מעמדה זה הוא בשל היותה נראית לעיר מוק״ח מימות יב״ן. הוא העיד שצפת נראית בטבריה, ומאחר שטבריה נחשבת לעיר מוק״ח מימות יב״ן, אזי גם למקום נראה מעניקים מעמד של עיר מוק״ח. קשה לקבל שמטבריה הנמצאת במקום נמוך ראו את צפת שהיתה במקום גבוה, אא״כ כוונתו הפוכה שמצפת ראו את טבריה, אם כי כיום לא ניתן לראות מצפת את טבריה. אך גם זה לא יועיל מבחינת ההלכה, מאחר שהגדרת נראה היא שיש לראות מהכרך את העיר הקרובה לה.

הרב משקלוב ציין סיבה נוספת לכך שקראו בצפת בשני הימים: ״יש פה מקום נקרא יודפת הישנה״. יתכן שהוא טען שצפת היא יודפת הישנה הנזכרת במשנה (מ׳ ערכין ט: ו) כעיר מוק״ח מימות יב״ן. טענה כזאת מוכרת גם לרב יהוסף שווארץ שהעיר על כך: ״טעות הוא מה שאומרים בני הגליל שמבצר יורפת (קוראין בר׳ והוא טעות השני) בעיר צפת הוא. כי תכונת יודפת סמוך ליאפא (יפיע)״.[64] המקום שמזוהה כיום כיודפת בגליל המערבי, רחוק מאד מהעיר צפת המוכרת לנו. יתכן שהרב משקלוב ביקש לטעון שצפת סמוכה ליודפת הישנה מפני שהניח שהוא זיהה את יודפת במקום אחר מהמקובל כיום. הוא הוסיף עוד: ״שצפת נראית לעיר קדש אשר בהר נפתלי״. העיר קדש המוכרת לנו כיום קרובה לצפת, אך אי אפשר לראות את צפת מקדש.

מכל מקום הוסכם על הכל שבצפת קראו מגילה בי״ד ובט״ו באדר, אך ללא בסיס ברור לכך למעט העובדה שכך היתה המסורת במקום.[65]

ירושלים תשכ״ח, ג, טו). כנראה שמנהג בתי הכנסת המערביים פסק בשלב מסוים לחלוטין. בשער הכוונות, דרושי הפורים שער א, דף קט ע״א, כתוב שהאר״י לא היה אומר על הנסים בצפת ביום ט״ו באדר. אבל בשאר מצוות היום היה נוהג.

[61] הרב חיים בן עטר, ארץ החיים, וינא תרצ״ג, עמ׳ 23. מופיע גם אצל: הרב אליהו חיים קרליבך, יד אור החיים הקדוש, בני ברק תשמ״א, עמ׳ קג.

[62] אברהם יערי, ״איגרת מצפת משנת תקצ״ז (1837)״, סיני, כט (תשי״א), עמ׳ שמו-שנח, שם בעמ׳ שנו.

[63] הרב ישראל משקלוב, פאת השולחן – הלכות ארץ ישראל, ירושלים תשכ״ח, פרק ג, טו, בפירוש בית ישראל אות לד. שם בפרק ב, כח, בבית ישראל אות לד הוא כותב שצפת נראית מטבריה.

[64] הרב יהוסף שווארץ, ספר תבואות הארץ, ירושלים תר״ס, עמ׳ צד.

[65] יוסי סטפנסקי, ״צפת וסביבתה בתקופות הקדומות״, אריאל, 157-158 (2002), עמ׳ 51-58, הציע (עמ׳ 55) שאולי חורבות המבצר הצלבני שנמצא בצפת, נוסף לידיעה שהעיר צפת היא עיר עתיקת יומין, הן שהביאו לקביעה לקרוא מגילה בצפת בי״ד ובט״ו באדר כנהוג בערים מסופקות. הרב בניהו ברונר, רב בעיר צפת, אמר לי בשיחה בט״ז במנחם אב תשס״ט (6.8.09), שבראש ההר עומדת כנסיה על חורבות בית כנסת וממנה אפשר לראות את גוש חלב. יתכן שזו היתה הסיבה שתושבי צפת קראו בי״ד ובט״ו באדר. הצעה כזאת הציע גם הרב אברהם ווין, ימי הפורים, אשדוד תשס״ה, עמ׳ מז.

5. ביריה,עין זיתון

הרב יששכר אבן סוסאן הזכיר מקומות נוספים בארץ ישראל שקראו בהם מגילה יומיים:

> והמקומות שקורין בהם מגילה שני ימים מפני שספק אם עיירות הם אם כרכים הם... הסדר להם בקריאת התורה ביום השני כסדר היום הראשון. ומנהג פשוט פה בכל המוסתערבים יצ"ו תושבי ארץ צפת שבגליל העליון תוב"ב וכפריה – ביריה ועין אל זיתון.[66]

לדבריו, לא רק בצפת ציינו פורים גם בט"ו באדר, אלא גם בכפרים שקרובים אליה – ביריה ועין זיתון. עין זיתון נמצא כשני ק"מ צפונית לצפת, למרגלות הר ביריה.

הוא לא נימק מדוע קראו בביריה ובעין זיתים בי"ד ובט"ו באדר. יתכן שהיתה בידי היושבים שם מסורת שביריה ועין זיתים נחשבות אף הן לערים בעלות ייחוס על היותן מוק"ח מימות יב"ן. אפשרות אחרת היא שמטבריה ראו את ביריה ועין זיתים, כפי שראו גם את צפת.[67] אך כאמור, כפי שקשה להניח שראו מטבריה הנמצאת במקום נמוך את צפת, כך קשה להניח שראו את ביריה ועין זיתים. אפשרות נוספת היא שביריה ועין זיתים היו סמוכות לצפת, "דקודם הרעש היתה צפת משוכה לצד כפר בירי", בהנחה שלצפת עצמה מסורת על היותה מוק"ח מימות יב"ן.[68]

בשנת שנ"ט (1599), עשרים שנה לאחר צאת ספרו של הרב יששכר אבן סוסאן, יצא בוינציאה ספרו של ראש הישיבה בעין זיתון, הרב משה בן מכיר. שם הספר הוא: "סדר היום – הסדר שיעשה האדם בימיו ובלילותיו, בשבתות ובמועדים, סדר כל השנה בשבתו בבית ובלכתו בדרך, בשכבו ובקומו". את הספר הדפיס חתנו הרב שלמה מור דוד. בהלכות סעודת פורים שביום י"ד באדר נכתב:

> נהגו להתפלל מבעוד יום בזמן מנחה גדולה, כדי שיהיה לו זמן לאכול ולשתות עד הלילה, ויוכל ללכת לבית הכנסת להתפלל ערבית עם קריאת המגילה, ולא יתעכב בסעודה עד חצי הלילה כדי שלא יאחר קריאת שמע ותפילה, כי לא תקנו דבר זה כדי לקלקל ח"ו, אלא יעשה באופן שזה וזה יתקיים בידו וחפץ ה' בידו יצלח.[69]

הנהגה זו, לקרוא מגילה אחר תפילת ערבית של ליל ט"ו באדר, תואמת לחלוטין את מנהג עין זיתים. אך הספר לא תיעד את מנהג עין זיתים אלא נועד לפרט את הלכות פורים לכל. כמו כן, לא נאמר דבר באשר למקרא מגילה בבוקר יום ט"ו באדר.

במהדורת הספר שיצאה בשנת תרל"ו (1876), קרוב לשלוש מאות שנה לאחר שתי המהדורות הראשונות, הודפס כך:

---

[66] הרב יששכר אבן סוסאן, תיקון יששכר, ויניציאה של"ט, דף נט ע"ב. שם בעמ' סא ע"ב דן בקריאת מגילה בירושלים שבה קוראים בט"ו באדר בלבד. בשנה שבה חל ט"ו באדר בשבת קראו מגילה בי"ד באדר (ב' מגילה ד ע"ב). בשנה כזאת קוראים את קריאת התורה של פורים – "ויבוא עמלק", בשבת. הרב יששכר סוסאן שאל מדוע בצפת וכפריה – עין זיתים וביריה, וכן עזה ודמשק, שבשנים רגילות קוראים בתורה גם בט"ו: "תמיהה לי למה לא יעשו כן גם במקומות הספק כגון פה צפת תוב"ב וכפריה שכתבנו ועזה ודמשק כמו שנהגו בשאר שנים להעלות ספר תורה ביום השני כראשון לפרשת פורים, כי מה נשתנה היום מכל שאר ימות השבוע שיחול יום ט"ו באיזה מהם". לדבריו, קריאת מגילה היא ביום שישי בשל תקנת חכמים (ב' מגילה ד ע"ב), אבל ניתן לנהוג במנהג הקריאה בתורה גם כשט"ו באדר חל בשבת. יש לציין שבתיקון יששכר דף כט ע"ב הוא מספר שאיננו זוכר אם קראו בתורה בשבת כזאת בירושלים, כשהיה גר שם בצעירותו.

[67] הרב ישראל משקלוב, פאת השולחן – הלכות ארץ ישראל, ירושלים תשכ"ח, פרק ג, טו.

[68] כך הציע הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי, לוח לארץ ישראל לשנת תרצ"ה, ירושלים תרצ"ד, עמ' 38, ובמשך כל השנים.

[69] הרב משה בן מכיר, סדר היום, וינציאה שנ"ט, דף צט ע"ב. כך גם הופיע במהדורה השנייה של הספר שהודפסה שש שנים אחר כך: וינציאה שס"ה, דף צח ע"ב.

...ויוכל ללכת לבית הכנסת להתפלל ערבית עם קריאת שמע, ולא יתעכב בסעודה עד חצי הלילה כדי שלא יאחר קריאת שמע ותפילה, כי לא תקנו דבר זה כדי לקלקל ח״ו...[70]

יש חשש שאדם ייגרר בסעודתו ולא יתפלל אחר כך תפילת ערבית ולא יאמר קריאת שמע, ועל כן יש להתחיל את סעודת פורים בצהרי היום. לא נזכר דבר באשר למקרא מגילה בליל ט״ו באדר. על פי תיקון זה, אכן הספר תואם את שנהוג בערים הפרוזות, ואיננו קשור כלל למנהג בעין זיתים.

הרב ישראל משקלוב העיד אף הוא שבביריה ובעין זיתים קראו מגילה גם בט״ו באדר ללא ברכה.[71] אין בידינו עדויות נוספות על מקרא מגילה בביריה ובעין זיתים מהשנים שאחר הרב ישראל משקלוב.

6. עזה ודמשק

הרב יששכר אבן סוסאן העיד ששמע שגם בעזה ובדמשק קראו מגילה בי״ד ובט״ו באדר:

ושמענו שכך נוהגים גם בעזה ובדמשק.[72]

עזה – עזה היא עיר כנענית (בראשית י: יט) שנכבשה בידי שבט יהודה (יהושע י: מא; טו: מז; שופטים א: יח). היא נזכרת בתקופת המלוכה כעיר חומה: ״ושלחתי אש בחומת עזה ואכלה ארמנתיה״ (עמוס א: ז), אך יתכן שהחומה עדיין לא היתה קיימת בימי יהושע בן נון.

דמשק – דמשק נזכרת כבר בימי האבות (בראשית יד: טו), אך לא ידוע אם בזמן יהושע בן נון היתה לה חומה. אמנם בתקופת המלוכה נזכר שהיתה לה חומה: ״הצתי אש בחומת דמשק״ (ירמיהו מט: כז), אך יתכן שהחומה מאוחרת ולא היתה קיימת בימי יהושע בן נון.

לא ברור על מה התבסס המנהג לקרוא בעזה ובדמשק בשני הימים, מי החל במנהג זה ומתי. הרב יששכר סוסאן ניזון משמועה על התנהלות תושבי עזה ודמשק, ולא כתב מה מקור השמועה ומה רמת אמינותה.

7. חברון

חברון נזכרת במקרא כבר בימי האבות (בראשית יג: יח; כג, א-יט; לה: כז), ונכבשה בימי יהושע בן נון (יהושע י: לט). אין בידינו עדות או התייחסות למעמדה של חברון כעיר מוק״ח לעניין מקרא מגילה, עד המאה ה-16.[73] מזמן זה ואילך יש קהילה יהודית מסודרת ומתפתחת בחברון. הרב דוד בן זמרה, הרדב״ז, שחי במחצית הראשונה של המאה ה-16, נשאל על אודות מעמדה של חברון לעניין מקרא מגילה. בתשובתו כתב הרדב״ז שלדעתו חברון לא היתה מוקפת חומה מימות יב״ן ויש לקרוא בה מגילה בי״ד באדר בלבד.[74] נימוקיו:

---

[70] הרב משה בן מכיר, סדר היום, וורשה תרל״ו, עמ׳ 98.

[71] לעיל הע׳ 67.

[72] הרב יששכר אבן סוסאן, תיקון יששכר, וינציאה של״ט, דף נט ע״ב.

[73] הרב יהוסף שווארץ, תבואות הארץ, ירושלים תר״ס, עמ׳ תעג, סקר את תולדות ההתיישבות היהודית בחברון. לדבריו, לא היתה בחברון התיישבות יהודית מאז חורבן בית שני עד המאה ה-16. הרב יששכר דב בירנבוים, ״קונטרס בענין נראה עמו ועיירות ארץ ישראל לגבי מגילה (והיוצא מזה לגבי קרית ספר)״, קרית ספר תשנ״ח, עמ׳ 29, העיר על האמור במשנה (תמיד ג: ב): ״אמר להם הממונה צאו וראו אם הגיע זמן השחיטה. אם הגיע, הרואה אומר: ברקאי. מתיא בן שמואל אומר: האיר פני כל המזרח עד שהוא בחברון? והוא אומר: היך״. רבנו גרשום שם פירש: ״עד שהוא בחברון. עד שאדם יכול להכיר עיר חברון שיכולין לראות חברון משם״. מכאן שיש לקרוא מגילה בחברון בט״ו באדר בהיותה נראית לירושלים ולא בשל היותה מוק״ח. אך הוא כתב שלא ראה מי שהעלה טיעון זה לפניו.

[74] הרב דוד בן זמרא, שו״ת רדב״ז חלק ב, ירושלים תשל״ג, סימן תרפא.

א. ברשימת הערים שבמשנה (מ׳ ערכין ט: ו) וכן ברשימה שבמדרש ההלכה (ספרא בהר פרשה ד) לא נזכרת העיר חברון, ״ומדלא מני חברון שגם היא ביהודה, משמע שלא היתה מוקפת״.

ב. חברון היתה עיר מקלט (יהושע כ: ז). לערי המקלט לא היו חומות: ״ערים הללו [=ערים מקלט וערי לוויה], אין עושין אותם לא כפרים קטנים ולא כרכים גדולים אלא עיירות בינוניות״ (ב׳ מכות י ע״א). רש״י מפרש: ״עיירות בינוניות – בלא חומה״, ומכאן ״דפשיטא להו דחברון לא היתה עיר מבצר, הילכך אין דין בתי ערי חומה נוהג בה וקורין בה בי״ד, שאין בה שום ספק לדעתי״.

אף שהוא לא נשאל על מקומות אחרים שהיו ערי מקלט וערי לוויה, מסקנתו דומה: ״וכן בשכם, וקדש בגליל (ת׳ מכות ב: ג), וכל עיר שיתברר שהיא מערי הלויים כיון שכולן היו קולטות, לא היו מוקפות חומה מימות יהושע״.

על דבריו העיר הרב יהוסף שווארץ, שבפסוק נאמר שחברון היתה עיר בצורה – מוקפת חומה (יהושע יד: יב-יג). כמו כן, בסיום רשימת הערים במשנה נאמר: ״וכן כל כיוצא בהן״ (מ׳ ערכין ט: ו), ומכאן שהרשימה חסרה, והעובדה שעיר מסוימת לא נכללת בה אינה מעידה דבר על מעמדה. כמו כן, הקריטריון להגדרת מקום כעיר מוק״ח מימות יב״ן, הוא אם היא היתה מוקפת חומה בזמן כיבוש הארץ. ההנחה היא שהגויים יושבי הארץ בנו את החומה לפני כניסת עם ישראל לארץ, והקביעה שחברון היא עיר מקלט היתה לאחר סיום כיבוש הארץ וחלוקתה לשבטים (יהושע יט: נא), ויתכן שפרצו את חומותיה לשם כך.[75] יש להוסיף עוד שגמלא נזכרת אף היא כעיר מוק״ח מימות יב״ן (מ׳ ערכין ט: ו), והיא שימשה עיר מקלט עד שכבשו את שכם (ת׳ מכות ב: ג).

מהשנים שלאחר פטירת הרדב״ז (נפטר בשנת של״ג-1573), יש עדויות שבחברון נהגו לקרוא מגילה בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה. לא ידוע לנו מתי החלו לנהוג כך, מי קבע זאת, ומה טעם הדבר.[76]

ר׳ גדליה מסימיאטיץ תיאר במסעותיו עם שיירת ר׳ יהודה החסיד (1700-1706) את הישוב היהודי בחברון, שמתגוררות בו 40 משפחות בחצר אחת. לדבריו, על מערת המכפלה נאמר שהיתה בנויה בקצה של שדה (בראשית כג: יז): ״ונמצא שזו העיר חברון אשר עכשו לא היתה מוק״ח מימות יב״ן כי לא היתה שום עיר במקום הזה אלא שדה, ומספק זה קורין את המגילה בפורים שני ימים בי״ד ובט״ו״.[77] גם המהר״ם חאגיז כתב בשנת תצ״ג (1733): ״ולפי שלא היתה מוקפת חומה בימי יהושע בן נון קורין את המגילה שני ימים י״ד וט״ו״.[78] על פי דבריהם, יש להתייחס לחברון כעיר שאיננה מוקפת חומה, ואעפ״כ הם מציינים שהמנהג בחברון הוא לקרוא בי״ד ובט״ו באדר. משה חיים קאפסוטו היה נוסע מאיטליה שביקר בחברון בשנת תצ״ד (1734) וסיפר: ״חגגנו

---

[75] הרב יהוסף שווארץ, שו״ת דברי יוסף, ירושלים תרכ״ו, סימן ב, דף יא ע״א-יב ע״א. עוד על דברי הרדב״ז והרב יהוסף שווארץ, ראה: גדעון חרל״פ, ״חברון אם היא מוקפת חומה מימות יהושע בן נון״, שם עולם, קרית ארבע-חברון תשל״ז, עמ׳ 140-155; הנ״ל, ״ערי חומה שחרבה חומתן״, עמ׳ 156-170; הרב יוסף ליברמן, ״חברון אם נחשבת לעיר מוקפת חומה״, שו״ת משנת יוסף, חלק א, ירושלים תשל״ט, סימן נד; יואל אליצור, ״אימתי זמן הפורים בהתנחלות ביתאל ובמחנות הצבא שם״, תחומין, א (תש״ם), עמ׳ 109-110; הרב שאול ישראלי השיב לגדעון חרל״פ ויואל אליצור על השגותיהם על הרדב״ז, ואף פסק הלכה למעשה שבחברון יש לקרוא מגילה בי״ד באדר בלבד. ראה: הרב שאול ישראלי, ״אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם״, תחומין, א (תש״ם), עמ׳ 120-123; הרב נחום נריה, ״עמק חברון – עיונים בהלכות עיר האבות״, ספר חג״י, קרית ארבע-חברון תשמ״ה, עמ׳ 291-312. זו גרסה משופרת ומורחבת של קונטרס שפרסם הרב נחום נריה, קונטרס ׳עמק חברון׳, ת״א תשכ״ט.

[76] הרב שלמה קורח, ספר עריכת השולחן, חלק ט, בני ברק תשס״ו, עמ׳ קפג-קפד, הציע שבחברון קראו בי״ד ובט״ו באדר מפני שמעמדה של חברון דומה למעמדה של טבריה. חזקיה קרא בטבריה בי״ד ובט״ו באדר, מאחר שצד אחד היה פתוח לים, ובחברון צד אחד של העיר פתוח להרים רמים. הרב שריה דבליצקי (מובא שם) העיר על דברים אלה שהם תמוהים ואין להשוות צד שפתוח לים, לצד שפתוח להרים גבוהים.

[77] אברהם יערי, מסעות ארץ ישראל, רמת גן 1976, עמ׳ 350.

[78] הרב משה חאגיז, פרשת אלה מסעי, ירושלים תרמ״ד, עמ׳ יז. נדפס לראשונה באלטונא תצ״ג (1733).

פורים שלושה ימים, כלומר ששי שבת ראשון בעליצות רבה״.[79] שלושה ימי פורים (״פורים משולש״) יכולים להיות רק בעיר מוקפת חומה מימות יב״ן, ובשנת תצ״ד (1734) י״ד באדר וט״ו באדר חלו בימים שישי ובשבת.[80] הרב יצחק ברכה היה מרבני ארם צובה, ופרסם בשנת תקכ״ג (1763) ספר דרשות – בירך יצחק. בדרשתו לפורים הוא דן ״על מה שקורין בעה״ק חברון תובב״א בשני הימים בי״ד ובט״ו באדר דמספקא להו שמא היתה מוק״ח מימות יב״ן״, מאחר שחברון היתה אחת מערי המקלט.[81] כאמור, בשאלה זו עסק הרדב״ז, אך הרב יצחק ברכה לא הזכיר אותו כלל. מכל מקום הוא גיבה את מנהג תושבי חברון בטענה שלאחר כיבוש יהושע, כשקבעו שחברון היא עיר מקלט, הרסו את החומות. על דבריו השיב הרב עובדיה הלוי, אף הוא מחכמי ארם צובה בספר הדרשות שלו – חזון עובדיה, שאותו פרסם בשנת תקמ״ז (1787). לדעתו, על תושבי חברון לקרוא בי״ד באדר בלבד כדעת הרדב״ז שאותו הזכיר בדבריו.[82]

הרב חיים יוסף דוד אזולאי, החיד״א, כתב: ״בעה״ק חברון תוב״ב מנהג קדום לקרוא המגילה יום י״ד ויום ט״ו, שלא כדברי הרדב״ז דפוס ויניציא סי׳ תרפ״א״. הוא הזכיר את תשובות הרדב״ז, הרב יצחק ברכה והרב עובדיה הלוי: ״ולפום ריהטא נראה לי דהדין עם הרב בירך יצחק. והגם שהרדב״ז כתב דלא יקראו אלא בי״ד, הרי המנהג קדום להיפך. וצריך לתת טעם לראשונים רבנן קדישא שנהגו כן״.[83] החיד״א שחי במאה ה-18 התגורר בחברון והכיר היטב את מנהג המקום.

הרב שמואל שטראשון, הרש״ש, שחי במאה ה-19, כתב ששמע מחכם אחד איש ירושלים, שהמנהג בחברון לקרוא בשני הימים, אם כי לדעתו חברון היתה עיר מקלט, ולא היתה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון.[84]

הרב חיים הורוויץ עלה לארץ בשנת תקע״ה (1815) והתגורר תחילה בצפת. בשנת תקפ״ו (1826) הוא התיישב בירושלים, ובשנת תקצ״ב (1832) החל לכתוב שם את ספרו חיבת ירושלים, בו הוא תיעד את קורותיהם של כמה מקומות בארץ ישראל שיהודים התגוררו בהם באותה עת. הוא ציין שבחברון קוראים יומיים.[85]

8. שכם

שכם נזכרת במקרא בתקופת האבות (בראשית יב: ו), ונזכרת גם בספר יהושע כעיר מקלט בנחלת שבט אפרים (יהושע כ: ז). הערים של שבטי אפרים ומנשה לא נמנו בספר יהושע, ואין בידינו מסורת על אודותיה אם היא היתה מוק״ח או לא. ע״פ הממצא הארכאולוגי, שכם היתה מוקפת חומה מתקופת האבות וחומה זו המשיכה לשמש גם בעת כיבוש הארץ. מקומה של שכם העתיקה

---

[79] משה חיים קאפסוטו, ״יומן מסע לארץ הקדש תצ״ד (1734)״, ירושלים תשמ״ג, עמ׳ 24-26.

[80] הרב ישראל יעקב אלגאזי, אמת ליעקב, ליוורנו תקל״ד, דף יח ע״ב, דן בבן חברון שקרא מגילה בחברון בי״ד באדר, והגיע לירושלים בט״ו באדר, אם הוא יכול לעלות לתורה, כי אין הוא חייב בקריאת היום. אכן, בעיר שיש ספק אם היא מוק״ח, קוראים מגילה גם בט״ו באדר ללא ברכה ואין קוראים בתורה. אך לא ניתן להסיק מכאן שלא קראו מגילה בחברון בט״ו באדר. ראה: יעקב גליס, מנהגי ארץ ישראל, ירושלים תשכ״ח, עמ׳ רו, הע׳ ב.

[81] הרב יצחק ברכה, בירך יצחק, ירושלים תש״מ, עמ׳ 108.

[82] הרב עובדיה הלוי, חזון עובדיה, ליוורנו תקמ״ז, דף פא ע״א.

[83] הרב חיים יוסף דוד אזולאי, שו״ת חיים שאל, חלק ב, ניו יורק תשכ״א, סימן לח אות צד. החיד״א חזר על מנהג חברון גם בספרו – ברכי יוסף, או״ח סימן תרפח ס״ק ד. פוסקים נוספים מצטטים את דברי החיד״א הללו: הרב חיים מרדכי מרגליות, שערי תשובה סימן תרפח ס״ק ג; הרב שלמה ארדיט, פחות שבערכין – מסכת ערכין, שאלוניקי תקפ״ג (מהדורת ירושלים תשס״ח), עמ׳ שמג; הרב חיים פלאג׳י, מועד לכל חי, איזמיר תרכ״ב, סימן לא אות פ; הרב יעקב חיים סופר, כף החיים, ירושלים תרצ״ג, סימן תרפח ס״ק יז.

[84] הרב שמואל שטראשון, הרש״ש, הגהות וחידושים למסכת מגילה ה ע״ב.

[85] הספר הודפס לראשונה בירושלים בשנת תר״ד (1844). אנו השתמשנו במהדורה המאוחרת יותר של צבי מאשקוואויטש, ירושלים תשכ״ד, הנוחה יותר לשימוש. ראה שם עמ׳ קצז.

מזוהה בתל שמעל קבר יוסף.[86] כאמור, הרב דוד בן זמרה סבר שגם בשכם יש לקרוא מגילה בי״ד באדר בלבד.[87] בתיעודו את מנהג יהודי שכם, כתב הרב חיים הורוויץ שהם קראו מגילה בי״ד וט״ו באדר.[88]

9. הר מירון

הרב חיים הורוויץ כתב עוד שלאחר הרעש שפקד את צפת בשנת תקפ״ב (1822), עברו חמש משפחות לגור סמוך למירון בהר ג׳רמאק. הן המשיכו לקרוא מגילה בי״ד ובט״ו באדר, כמו שנהגו בצפת. את הר ג׳רמאק הוא זיהה עם גמלא המוזכרת במשנה (מ׳ ערכין ט: ו). יתכן שהם נהגו כן מאחר שחשבו שכך יש לנהוג בכל מקום בארץ ישראל, או מפני שמהר ג׳רמאק ניתן לראות את צפת, והם חשבו שיש לנהוג כמו שהם נהגו בצפת. כמו כן מהר ג׳רמאק ניתן לראות את גוש חלב.

סיכום

בפרק זה סקרנו את הנהוג בכמה מקומות ברחבי הארץ, שלגביהם היה דיון והתייחסות על אודות היותם מוק״ח מימות יב״ן, ועל חלק מהם יש לנו ידיעות על אודות זמן מקרא מגילה בהם, מתקופת התנאים עד אמצע המאה ה-19. בולט לעין שבמשנה ובתלמודים היתה ודאות שבערים המיוחסות כמוק״ח מימות יב״ן יש לקרוא בט״ו באדר, למעט ספקו של האמורא חזקיה ביחס לטבריה והאמורא רב אסי בהוצל, שהם קראו בהם מגילה בי״ד ובט״ו באדר. אך מהמקורות ומהעדויות שיש לנו מלאחר תקופת האמוראים עד מחצית המאה ה-19, בדרך כלל נכתב שבמקום פלוני נהגו לקרוא מגילה גם בט״ו באדר בשל ספק אם המקום מוק״ח מימות יב״ן. לא מוזכר בסיס הקביעה לכך שאותו מקום מוקף מימות יב״ן, ומה הסיבה להטלת ספק על הנחה זו. גם לא מוזכר מי חידש או תיקן לקרוא במקום גם בט״ו באדר ומדוע, ואם מנהג זה פסק – מתי פסק ומדוע. בשום עיר בעלת מסורת על היותה מוק״ח מימות יב״ן לא היתה הסכמה שיש לקרוא רק בט״ו באדר. אמנם הרב אשתורי הפרחי כתב שבבית שאן, בסלכה ובאדרעי יש לקרוא רק בט״ו באדר, אך לא ידוע לנו האם כך אמנם נהגו. ניתן לקבל רושם שבערים אלו קראו מגילה בי״ד באדר בלבד כמו עיר פרוזה, והרב אשתורי הפרחי ניסה לקבוע את מעמדן כערים מוקפות חומה ושיש לקרוא בהן בט״ו באדר.

יתכן ודלדול הישוב היהודי בארץ עם סיום תקופת אמוראי ארץ ישראל, והעתקת מרכז התורה לבבל ואחר כך לארצות אחרות, החלישו את המסורת על ערים מוקפות חומה מימות יב״ן בארץ ישראל, וההלכות והמנהגים הנהוגים במקומות אלו. בספרות הגאונים, וכן ספרות פרשני התלמוד מימי הביניים, בספרות ההלכה והמנהג, בספרות השו״ת, ובספרי מסע לארץ ישראל, מצאנו התייחסות מועטה לשאלת זמן מקרא מגילה בערים נוספות שלהן מסורת על אודות היותן מוק״ח מימות יב״ן.

עובדה זו שאין עוד מקומות ודאיים כמו ירושלים שקראו בהם רק בט״ו באדר, השפיעה כנראה גם אחר כך בעת שקמו ישובים וערים במקומות אחרים ברחבי ארץ ישראל, ושהיה מקום לחדש מסורת קריאה רק בט״ו באדר כנדרש בעיר מוק״ח מימות יב״ן. נוצר רושם שלא ניתן לחדש

---

[86] יואל אליצור, ״פורים: יום או יומיים?״, נקודה, 55 (תשמ״ג), עמ׳ 11.
[87] הרב דוד בן זמרא, שו״ת רדב״ז חלק ב, ירושלים תשל״ג, סימן תרפא.
[88] הרב חיים הורוויץ, חיבת ירושלים, ירושלים תשכ״ד, עמ׳ קפה.

מסורות ושלא ניתן לקבוע שבערי ארץ ישראל אחרות שיש סיבה לטעון שהן מוקפות חומה מימות יב״ן. ערי ארץ ישראל אלו הוגדרו באופן די גורף כערים מסופקות.

ההשתלשלות ההלכתית המשמעותית בכל הקשור לחידוש מסורות ולהגדרת עיר מוק״ח מימות יב״ן לענין מקרא מגילה – בסמוך ובנראה לה, מתחילה בשנת תר״כ (1860) לערך, עם הבנייה המתחדשת של שכונות ירושלים מחוץ לחומות, ועם בניין הישוב היהודי ברחבי הארץ. שימור שמות מקומות בידי גויים תושבי הארץ, והממצאים הארכאולוגיים שימשו בסיס לדיונים הלכתיים משמעותיים ובזה נעסוק בפרק הבא.

י. מקרא מגילה בט״ו באדר בארץ ישראל – הנסיונות לקשור את הערים והיישובים למסורת העבר (תר״כ-תשע״ב, 1860-2012)

פתיחה

כאמור בפרק הקודם, מספר המקומות הידועים לנו מאז תקופת התנאים עד מחצית המאה ה-19 שנהגו לקרוא בהם מגילה בט״ו באדר או בי״ד ובט״ו באדר, הוא קטן. בחרנו לעסוק במחקרנו בזמן מקרא מגילה בערי הארץ כמעט מאותה השנה שבה התחלנו את מחקרנו בחלק א׳ של העבודה, על אודות זמן מקרא מגילה בשכונות ירושלים (תר״כ-תשע״ב, 1860-2012). העילה להתחיל בשנה זו בשכונות ירושלים היתה בשל היציאה מהחומות ובניין השכונות החדשות בירושלים. בערי הארץ לא קרה דבר מיוחד בשנת תר״כ (1860), אך בשנת תרכ״ב (1862) פרסם הרב יהוסף שווארץ תשובה עקרונית ומקיפה העוסקת במעמדן של ערים מוקפות מימות יב״ן בארץ ישראל לעניין מקרא מגילה: חברון, שכם, יפו וצפת.[1] הערים הללו נזכרות בספרות ההלכה והפסיקה כמקומות שקוראים בהם מגילה בי״ד ובט״ו באדר. הרב יהוסף שוארץ היה מחוקרי ארץ ישראל, ושאף לקיום התיישבות יהודית בארץ ישראל ע״פ התורה. בתשובתו הוא התמודד עם מכלול שאלות עקרוניות הקשורות לזמנים השונים של מקרא מגילה. התשובה היא במישור העקרוני, ולא מפני שהוא גר באחד מהמקומות הללו. הוא גם לא ציין סיבה מיוחדת לכך שעסק בשאלה זו באותה העת.[2]

בחרנו בתשובה זו כנקודת פתיחה למחקרנו. כמו כן לקראת סוף המאה ה-19 התפתחו דיונים על קבוצה גדולה יותר של מקומות ישוב בארץ ישראל. המאיץ לפריחה בדיונים ההלכתיים על אודות הערים הללו, הוא ישיבה מחודשת של יהודים בערים ותיקות או בסמוך ובנראה להן ברחבי הארץ לאחר שנות גלות ארוכות שבהן התגוררו בארץ יהודים מעטים.

א. שימור שמות ותודעה היסטורית ארכאולוגית

התשתית לדיון באשר למקום מסוים אם הוא מוגדר כמוקף חומה לעניין מקרא מגילה בט״ו באדר, התבססה על שלושה צירים:

[א] שימור שמו של מקום כפי שהוא מוכר וידוע מהמקרא או ממקורות תנאיים ואמוראיים כעיר מוק״ח מימות יב״ן.

[2] תודעה היסטורית והשערה ארכאולוגית שבמקום מסוים ומוגדר היתה העיר המוק״ח מימות יב״ן.

---

[1] הרב יהוסף שווארץ, שו״ת דברי יוסף, ירושלים תרכ״ב, סימן ב.

[2] על תולדות חייו ופעליו של הרב יהוסף שווארץ, ראה: אבי ששון, ״ר׳ יהוסף שווארץ ותרומתו לחקר ארץ ישראל במאה הי״ט״, דבר הקונגרס העולמי האחד עשר למדעי היהדות, כרך ב, ירושלים תשנ״ד, עמ׳ 151-156; הנ״ל, סופרים וחוקרים עבריים במאה התשע-עשרה ותרומתם למחקר הגיאוגרפי-היסטורי שלארץ-ישראל המאה התשע-עשרה, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשנ״ח, 1998, עמ׳ 49-167; הנ״ל, ״חייו ופעליו של הרב יהוסף שווארץ בעל תבואות הארץ״, סיני, קלד (תשס״ד), עמ׳ קפא-קצה.

[3] מסורת ידועה על מקום מסוים שהיתה בו עיר מוק״ח מימות יב״ן, שמבוססת על פסוקי המקרא ופרשנותם או על מקורות תנאיים ואמוראיים או ספרות הלכתית מאוחרת יותר.

שימור שמו של מקום – לעיל בפרק ט עסקנו במקומות ישוב שנזכרו במקרא – בספר יהושע או בספר שופטים, או בספרות התנאים והאמוראים או בספרות הפוסקים והנוסעים, כמקומות בעלי מסורת על היותם עיר מוק״ח מימות יב״ן. ברשימה זו נכללו: גוש חלב, צפת, טבריה, בית שאן, שכם, חברון, ועוד.

בפרק זה נעסוק בנדבכים נוספים שעל פיהם אפשר לקבוע או להציע שבמקום מסוים יש לקרוא מגילה גם בט״ו באדר. יש ערים ותיקות בארץ ישראל שיש להן מסורת על היותן מוק״ח מימות יב״ן ונושאות שם קדום שמוכר וידוע כבר מהמקרא או מספרות התנאים והאמוראים. יש מקומות שיהודים לא גרו בהם או באזור הסמוך והנראה להם מעולם, או שלא גרו באזור הסמוך והנראה להם במשך מאות שנים, ותושבי הארץ שאינם יהודים גרו במקום ושמרו את שמם הקדום. הדבר עורר דיון אם אמנם באותו מקום או בקרבתו היתה העיר הקדומה הנזכרת במקרא או בספרות התנאים והאמוראים המיוחסת כעיר מוק״ח מימות יב״ן. כך למשל: עכו, שכם, יפו, באר שבע, עזה ועוד. יש מקומות ששמם שונה מעט כמו: גי״ש חליב – גוש חלב; ביתין – בית אל.

את האמינות של שימור השם ע״י ערביי הארץ, הסביר יואל אליצור שעסק אף הוא במחקר על אודות זיהוי מקומות שיש לחדש בהם את המסורת על היותן עיר מוק״ח:

> שמות זרים ניתנו במכוון לערי ארץ ישראל בתקופה ההלניסטית, בתקופה הרומית ובתקופה הביזנטית, ושוב אח״כ בימי שלטון הצלבנים. ברובם המכריע של המקרים היו השמות הזרים משמשים רק במערכת המנהלית הזרה, ואילו יושבי הארץ המשיכו להשתמש בשמות הקודמים, ואותם העבירו לדורות הבאים אחריו. לערבים מבחינה זו יש תפקיד מכריע. אין להם ולא היה להם בדרך כלל קשר למקרא ועולמו (מלבד מה שנשאל מן המקרא לקוראן לפי דרכם). ולפיכך עדותם היא בחזקת עדות אובייקטיבית של ״נכרי המסיח לפי תומו״ (ב׳ גיטין כח ע״ב). מצד אחר בניגוד לכובשים אחרים של ארץ ישראל, לא הייתה לערבים שום נטייה לתת למקומות שמות חדשים והשמות העתיקים נשמרו בפיהם באופן טבעי.[3]

יש מקומות שאין צורך להיעזר ולהסתייע בשימור שמות ע״י גויי הארץ. זיהוי המקום ברור ומוסכם. כך כתב יואל אליצור במקום אחר:

> יש ערים שהמסורת לגביהם ברורה ואין צורך להוכיח אותה. כמו שהמסורת ברורה לגבי ירושלים וארץ ישראל. כך ביחס ליפו, עכו, חברון, שכם ובאר שבע.[4]

מי שעורר את הדיון על מקרא מגילה בערים מסוימות בשל שימור שמם, היה הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי (=הרימ״ט). בתחילת המאה ה-20 הוא הוציא את: ׳לוח לארץ ישראל׳, ובו הלכות ומנהגים לכל ימות השנה. את הלוח הוא הוציא במשך חמישים שנה, מאז שנת תרס״ה (1905) עד פטירתו בשנת תשט״ו (1955).[5] בלוח לארץ ישראל בתאריך י״ד באדר, פורסמה רשימה של ערים

---

[3] יואל אליצור, שמות מקומות קדומים בארץ ישראל השתמרותם וגלגוליהם, ירושלים תשס״ט, עמ׳ 2-3.

[4] יואל אליצור, ״זמן הפורים בעיר לוד״, תחומין, ט (תשמ״ט) עמ׳ 369.

[5] לוח זה המשיך לצאת בידי בנו הרב ניסן אהרן טוקצינסקי מאז פטירת אביו עד שנת כתיבת המחקר (תשע״ב, 2012). הרב ניסן אהרון נפטר בט״ו טבת תשע״ב. הרב ניסן אהרן לא שינה שום דבר מהותי בהקשר של זמן מקרא מגילה.

שלפי דעתו של הרימ״ט יש להגדירן כערים שיש ספק אם הן מוק״ח מימות יב״ן, ויש לקרוא בהן בי״ד ובט״ו באדר. רשימת הערים התרחבה כל כמה שנים. לא ידוע לנו מה היתה הסיבה שבשנה מסוימת נוספה לרשימה עוד עיר, על אף שהיתה התיישבות יהודית במקום כמה שנים קודם לפרסום מעמדה בלוח לארץ ישראל כעיר שיש ספק אם היא מוק״ח מימות יב״ן. הקריטריון הקובע לחיוב ערים מסוימות במקרא מגילה גם בט״ו באדר, הוא בשל שימור שמם לאורך הדורות, בעיקר ע״י גויים תושבי הארץ.

הרימ״ט הסביר בהרחבה את עמדתו ההלכתית בעניין מעמדן של ערים שונות בארץ ישראל על בסיס שימור השם, בספרו – ספר ארץ ישראל, שאותו הוציא בשנת תשט״ו (1955), שנת פטירתו.[6] כך למשל כתב באשר למקרא מגילה בגוש חלב הנזכרת במשנה (מ׳ ערכין ט: ו) כעיר מוק״ח מימות יב״ן:

> גוש חלב היא מנחלת אשר, והיא נקראת עד היום בפי הערבים ג׳יש. ומלפנים נקראה ״ג׳יש חליב״. וכיון שהכפתור ופרח מעיד שבזמנו קראו בגוש חלב בי״ד ובט״ו, נכון להחמיר גם שם ולקרוא גם בט״ו.[7]

הרימ״ט היה דמות משמעותית ודומיננטית בניסיון לקבוע אילו ערים בארץ ישראל יוגדרו כמסופקות מוק״ח מימות יב״ן. ברוב המקומות שלפי דעתו היה מקום לקרוא בהם מגילה גם בט״ו באדר, לא נשמע לו הציבור הרחב, וגם לא לרבנים אחרים שתמכו בעמדתו, והם קראו מגילה בי״ד באדר בלבד.

הניסיון לקבוע שמקום מיוחס כעיר מוק״ח רק על בסיס מסורת שימור השם, פחת מאוד מאז פטירת הרימ״ט. לא היה מי שהמשיך בדרך זו באותה עקביות כרימ״ט.

תודעה היסטורית והשערה ארכאולוגית – מתחילת המאה ה-20 התחיל להתפתח המחקר הארכאולוגי בארץ ישראל בידי חוקרים ישראלים. היתה גם מודעות ציבורית גדולה לתגליות וממצאים שהוכיחו את הכתוב במקרא ואת הידוע מספרי ההיסטוריה, אם כי לא נוצר קשר משמעותי בין חוקרים מתחום הארכאולוגיה לבין רבנים ודמויות תורניות, אף שחפרו באתרים יהודים ונחשפו ממצאים ותגליות בעלי היבט דתי, כמו למשל בעקבות חפירות בבתי כנסת עתיקים, בבתי קברות ועוד.[8]

מאז השליש האחרון של המאה ה-20 היו שביקשו לקבוע מעמד של עיר מוק״ח מימות יב״ן גם על בסיס תודעה היסטורית והשערה ארכאולוגית. הרב סיני אדלר היה רבה הראשון של העיר אשדוד, והוא העלה בשנת תשכ״ג (1963) את האפשרות שבעיר אשדוד החדשה יקראו מגילה בט״ו באדר אם העיר תתרחב ותתקרב לתל אשדוד – תל איסדור כפי שהוא נקרא ע״י הערבים,

---

[6] הרימ״ט, ספר ארץ ישראל, ירושלים תשט״ו, עמ׳ מד-מו.

[7] הרימ״ט, שם, עמ׳ מה.

[8] ראה: יעקב שביט, ״ ׳אמת מארץ תצמח׳: קוים להתפתחות העניין הציבורי היהודיבארכיאולוגיה״, קתדרה, 44 (תשמ״ז), עמ׳ 27-54, על ההתעניינות בארכאולוגיה בתרבות העברית החדשה, ואיזה שימוש נעשה בממצאים ובמסקנות ההיסטוריות; יהושע בן אריה, ״ארכיאולוגיה יהודית או כללית – ׳חקירת ארץ ישראל׳ עד 1948״, קרדום לחפור בו: ארכיאולוגיה ולאומיות בארץ ישראל (עורכים: מיכאל פייגה, צבי שילוני), שדה בוקר 2008, עמ׳ 19-41. הוא ציין שחפרו באתרים יהודיים (בתי כנסת, בתי קברות), אך כל אותן שנים לא נוצר קשר בין חוקרי ארכאולוגיה לבין רבנים פוסקי הלכה. מחקר הארכאולוגיה בארץ ישראל בידי חוקרים ישראלים היה אז בראשית דרכו. על עיצוב תודעה ציונית לאומית בעקבות ממצאים ארכאולוגיים, ראה: מיכאל פיינה, ״הארכיאולוגיה ועיצוב המרחב הישראלי״, שם, עמ׳ 65-78.

זאת בשל הערכות חוקרים שבתל אשדוד נמצאת העיר אשדוד העתיקה.[9] אשדוד נזכרת בספר יהושע בנחלת שבט יהודה (יהושע טו: מו-מז). הרב סיני אדלר לא נדרש אז להכריע הלכה למעשה מאחר שהתל היה רחוק מהעיר החדשה, ובאשדוד המשיכו לקרוא בי״ד באדר בלבד. אך תוצאות המחקר הארכאולוגי היו הנתון הקובע באשר למעמדה של אשדוד כשהתנאים האחרים יתמלאו:

> לאור כל הספקות הללו נראה לענ״ד שלעת עתה אין להחמיר בדבר ויש לקרוא באשדוד החדשה רק בי״ד. אולם בעז״ה כשאשדוד תתפתח ותתרחב, וכפי התוכנית המוצעת היא תתרחב בכיוון דרומה כלפי אשדוד העתיקה ותגיע עד לגבולותיה ואולי גם עד ועד בכלל, תהיה אז אשדוד החדשה קרוב לודאי ׳נראה׳, ויתכן שלא רק ׳נראה וסמוך׳ אלא תיהפך לעיר מוקפת חומה בעצמה. נצטרך בע״ה יתברך לדון מחדש בבעיה זו בלי נדר, אמן כן יהי רצון.[10]

התנופה הגדולה בקביעת מעמד של עיר או ישוב כמקום סמוך או נראה לעיר מוק״ח מימות יב״ן, היתה לאחר מלחמת ששת ימים (תשכ״ז-1967). פרופ׳ יואל אליצור הוא תלמיד חכם וחוקר בתחומי הגיאוגרפיה המקראית, הלשון העברית ולשונות שמיות. בשנת תשל״ח (1978) הוא החל להתדיין עם רבנים ופוסקי הלכה בדבר חידוש זמן מקרא מגילה בישובים שונים, בעיקר ברחבי יהודה ושומרון, שלדבריו הם סמוכים לערים ותיקות ומוק״ח מימות יב״ן. הוא פרסם מאמרים וקרא בהם לתושבי ישובים שונים לקבוע שבישובם יקראו מגילה בי״ד באדר בברכה ובט״ו ללא ברכה, או בט״ו באדר בלבד.[11] הוא ניסה לקבוע את מעמדם של מקומות ישוב חדשים גם על בסיס תודעה היסטורית והשערות ארכאולוגיות: בית אל הסמוכה לביתין; שילה הסמוכה ונראית לתל שילה; שעלבים הסמוכה לתל סלבית, המזוהה עם שעלבין הנזכרת בספר יהושע (יט: מב), ועוד.

לאחר כעשור מאז שהוא החל לעסוק בנושא, הוא הסביר את עמדתו בעניין זה בדברים שכתב בשנת תשמ״ח (1988):

> בשנים האחרונות עשיתי קצת ״תעמולה״ למצווה זו של ימי הפורים בזמניהם בתקווה שהישובים החדשים המוקמים בחסד ה׳ בסמוך לאתרי הערים הקדומות שאינן פרוזות לא יאבדו מתוך שיגרה וחוסר תשומת לב את דינם המיוחד... המצב שנוצר שבו רק ירושלים היא מוקפת רחוק מאד מעיקר התקנה... סברתי שיהיה נכון, ויש מעלה בכך שהישובים החדשים שב״ה יונקים יותר ויותר מתורה ואמונה, וצועדים בדרך שהולכת ומשתחררת מאידיאולוגיות זרות, יזכו להחזיר בענין זה עטרה ליושנה, ויהיה בזה ערך החורג מן הגבולות המצומצמים של הלכות מגילה.[12]

המודעות לעניין גברה ובמקומות נוספים היו שעקבו אחר ההשערות המחקריות, וקיבלו את ההשערות שמדובר על מקום הנמצא סמוך או נראה לעיר בעלת מסורת על היותה מוק״ח מימות יב״ן, וטענו שיש לקרוא מגילה במקום גם בט״ו באדר: בבאר שבע הסמוכה ונראית לביר סבע;

---

[9] על הממצאים בתל אשדוד, ראה: האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), כרך א, ירושלים תשנ״ב, עמ׳ 86-96; אריאל ברמן, לטיציה ברדה, והרלי שטרק, סקר ארכיאולוגי של ישראל-מפת אשדאד (84), ירושלים תשס״ה, עמ׳ 29-30.

[10] הרב סיני אדלר, ״קריאת המגילה באשדוד החדשה וסביבתה״, נעם, ח (תשכ״ה), עמ׳ קצד-קצט.

[11] יואל אליצור, ״אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם״, תחומין, א (תש״מ),109-118, 124, 135-136; הנ״ל, ״זמני הפורים ביישובים החדשים ביהודה ובשומרון ובארץ בנימין״, שנה בשנה (תש״מ), עמ׳ 279-268; הנ״ל, ״פורים – יום או יומים?״, נקודה, 55 (תשמ״ג), עמ׳ 10-11, 34; ״פורים בעיר לוד״, תחומין, ט (תשמ״ט), עמ׳ 367-380; ״זמן פורים בשעלבים״, כי שרית, שעלבים תשמ״ח, עמ׳ 120-124.

[12] יואל אליצור, ״זמן פורים בשעלבים״, כי שרית, שעלבים תשמ״ח, עמ׳ 124.

בבני ברק הסמוכה לתל גרישה המזוהה כעיר גת רימון; בקרית ארבע וחברון הסמוכות לתל רומיידה שבעיר חברון; במודיעין עילית הנראית ללוד ולחדיד; באלעד הסמוכה ונראית ללוד ולתל אפק; בבית שמש הנראית לתל בית שמש ולתל ירמות; באשקלון הסמוכה לעתיקות אשקלון, ועוד.

גם רבנים חרדים, שהסתייגו מהישענות על השערות של ארכאולוגיים בנושאים אחרים (זיהוי קברים; חקר הר הבית), החשיבו ברמות שונות את דבריהם והשערותיהם של היסטוריונים וארכאולוגים, ושקללו את דבריהם במסגרת הדיון ההלכתי אם יש לקרוא מגילה במקום מסוים גם בט״ו באדר.

אין שיטתיות בדיונים על זמן מקרא מגילה בערים ובמקומות ישוב שלגביהם יש מקום לדון אם הם מוק״ח מימות יב״ן. הדיונים התעוררו כשהיה מי שהעלה את הנושא לדיון, ולא היה קשר בדרך כלל בין הרבנים שדנו על מעמדן של ערים שונות.

במקומות בודדים נהגו לקרוא מגילה גם בט״ו באדר בשל שימור השם והתודעה ההיסטורית וההשערה הארכאולוגית: בחברון-קרית ארבע ובשילה. במקומות אחרים שבהם היה דיון על אודות מקרא מגילה גם בט״ו באדר, המשיך רוב הציבור לקרוא מגילה בי״ד באדר בלבד. ומיעוט קראו גם בט״ו באדר. ידוע לנו על בתי כנסת בערים הנזכרות להלן או על קבוצות מסוימות או אף בודדים שקראו מגילה גם בט״ו באדר: לוד, באר שבע, מודיעין עילית, אלעד, בני ברק ועוד.

ב. הסתייגות מהתבססות בלעדית על שימור שמות והשערה ארכאולוגית

שימור השם – כאמור, הרימ״ט הוא שהרחיב את רשימת הערים שלדעתו יש לקרוא בהן מגילה גם בט״ו באדר בשל שימור השם. בשנת תרע״ב (1912), שבע שנים לאחר שהרימ״ט החל לפרסם את לוח לארץ ישראל, כתב הראי״ה קוק לרימ״ט שלוש הערות קצרות על פרטי הלכות הכתובים בלוח לארץ ישראל.[13] ההערה הראשונה של הראי״ה קוק עסקה ב״קביעות קריאת המגילה להמושבות בפרטיות״:

> על דבר קביעות קריאת המגילה להמושבות בפרטיות. איני מוצא לי חומר לספק להוציא מידי רובא דעלמא. כי כל החכמה הזו של חקירת מדע ארץ ישראל, מלאה היא רק השערות, שאמנם ראויים הם לחיבה וכבוד החוקרים והדורשים בזה מצד חיבת הקדש, אבל סוף כל סוף אי אפשר לקבוע מסמרות על סמך השמות השגורים בין הערבים. ומ״מ אם יש לו ספיקות והערות יסודיות, יואיל נא בטובו להמציאם לי, ואגלה בלי נדר לכת״ר את דעתי על זה.[14]

לדברי הראי״ה קוק, הוא לא מצא מניע חיובי להוציא עיר מחזקתה שהיא פרוזה כמו רוב הערים בעולם, ולהטיל ספק שמא היא מוק״ח מימות יב״ן בשל דמיון ״השמות השגורים בין הערבים״ לבין השמות כפי שהם מופיעים במקרא. המחקר בעניין מבוסס על השערות, ואין בו די כדי לקבוע הלכה חדשה בשל שימור השם. לא ברור מה הרקע למכתבו זה של הראי״ה קוק, ומדוע התקומם נגד קביעותיו של הרימ״ט בעניין. איננו יודעים אם הרימ״ט הגיב למכתבו של הראי״ה קוק, ואם הוא התייעץ עם הראי״ה קוק אח״כ כשקבע שבערים נוספות יש לקרוא מגילה גם בט״ו באדר

---

[13] הרימ״ט היה מתייעץ עם הראי״ה קוק. ראה במכתבו של הרימ״ט, מיום ז׳ במנחם אב תרס״ט, בתוך: אגרות לראי״ה, ירושלים תש״ן, עמ׳ צב-צג.

[14] הראי״ה קוק, אגרות הראיה, חלק ב, ירושלים תשכ״ב, עמ׳ עה.

כמעמדן של ערים מסופקות. מכל מקום כמה חודשים לאחר כתיבת המכתב לרימ״ט, ניסה הראי״ה קוק עצמו לזהות את מיקום העיר אונו המוזכרת כעיר מוק״ח מימות יב״ן (מ׳ ערכין ט: ו).[15]

גם הרב אברהם ישעיהו קרליץ, החזון אי״ש, כתב על זיהוי מקומות על בסיס שימור השם, בהקשר של גבולות הארץ לעניין שנת שמיטה:

> אי אפשר לסמוך על השם, כי בהמשך הזמן נחרבו וחזרו ונתיישבו, ופעמים נעתקו ממקומן הראשון, ופעמים נשתנו השמות.[16]

מדבריו אפשר להבין שכאשר השם לא השתנה וברור שהתל או העתיקות נמצאים על מקומן הקדום, יש להניח שאכן זה הוא המקום. הרב קרליץ קרא באחרית ימיו מגילה בבני ברק גם בט״ו באדר בשל רצף אורבאני ליפו. היה לו ברור שהמקום שנקרא כיום יפו, נושא את שם העיר המקראית, ונמצא בשטח שעליו עמדה יפו המוק״ח מימות יב״ן.

השערה ארכאולוגית – מה מקומה של השערה ארכאולוגית המבוססת על ידע, כלי מחקר וניסיון קודם, להיות חלק משיקול הדעת בקביעה של הלכה? השאלה אינה רק באשר לקביעת מעמדה של עיר אם היתה מוק״ח מימות יב״ן או לא, אלא על רשימה נוספת של תחומים שיש בהם ממשק בין הלכה לבין ארכאולוגיה: חקר הר הבית, בתי כנסת, זיהוי קברים, מקוואות, משקל מטבעות, מידות ומשקולות, צורת התפילין, מיקום המזוזות ועוד.[17] בעבודתנו אנו עוסקים בקביעת מעמדה של עיר מוקפת חומה, ועל כן לא נתפרס מעבר לעניין זה.

היו רבנים שהתנגדו עקרונית לאפשרות שהשערות ארכאולוגים וחוקרים יהיו מרכיב בעת בירור מעמדו של מקום אם הוא מיוחס כבעל מסורת על היותו מוק״ח מימות יב״ן, ובעקבות דבריהם יקראובמקום מסוים בט״ו באדר בלבד, ואף לא גם בט״ו באדר. הרב שריה דבליצקי הוא רב חרדי ליטאי מבני ברק שכתב ספרים רבים ונחשב לסמכות הלכתית מובהקת. הוא יצא בחריפות רבה נגד דבריו של יואל אליצור בעניין, בעת הדיון על זמן מקרא מגילה בישוב בית אל. בשנת תשל״ט (1979) הוא שיבח את הדברים שכתב יואל אליצור, אך:

> הלכה למעשה בקשר לקביעת מקומות מסוימים למוקפים וודאיים ולנהוג שם את מצוות הפורים רק בט״ו עם כל ההשתוקקות לזה, שעל ידי זה יגדל כבודם של מקומות אלה המשובצים במפת ארצנו הק׳ וכו׳, למרות כל זה, הרי שלעת עתה עם כל הידע והממצאים שבידינו הרי אינני רואה אפשרות של עד כדי כך לקבוע במקומות ההם את הפורים רק לט״ו, ולהיכנס בחשש ספק ביטול כל מצוות הפורים וברכות לבטלה. ואפילו יהיה ספק זה לא ספק סביר ושקול אלא ספק רחוק, הרי כי הוודאות הגמורה של יציאת ידי חובה

---

[15] הראי״ה קוק, שם עמ׳ קה.

[16] הרב אברהם ישעיהו קרליץ, חזון איש, זרעים-הלכות שביעית, בני ברק תשנ״א, פרק ג ס״ק יט. דברים דומים כתב שם בס״ק יח.

[17] בממשק שבין הלכה וארכיאולוגיה עניין זה עסקו כמה מחברים: הרב חיים בניש, מדות ושעורי תורה, בני ברק תשמ״ז, עמ׳ טז-יז; הרב יעקב אפשטיין, ״דרכי הזיהוי בקיום מצוות״, המעין, לו/ג (תשנ״ו), עמ׳ 28 ושם בהע׳ 2; הנ״ל, ״לזיהוי התכלת בציצית״, חבל נחלתו, חלק א, עצמונה תשס״א, עמ׳ 5; הרב נריה גוטל, ׳ריאליה תנ״כית׳ במבחן הלכתי חינוכי״, סיני, קכג-קכד (תש״ס), עמ׳ צג-קיג; הרב צפניה דרורי, ״המסורת כלי לחידוש הלכה״, מאורות אמנה, ה (תשס״א), עמ׳ 49-59; יונתן אדלר, ״פסיקה הלכתית על סמך ממצאים ארכיאולוגיים״, תחומין, כד (תשס״ד), עמ׳ 495-504. במאמרו הוא הצביע על מקורות הלכתיים שפסקו הלכה בתחומים שונים על בסיס ממצא ארכאולוגי. מאידך, הוא גם הצביע על החסרונות והחולשות של הממצאים הארכאולוגים המודרניים, ועל היכולת להיעזר בהם בקביעת הלכה; יונתן אדלר, ״בתי כנסת עתיקים ומקוואות טהרה: הממצא הארכאולוגי וזיקתו להלכהקדומה״, קתדרא, 128 (תשס״ח), עמ׳ 51-72.

בי״ד, על סמך הנאמר הכל יוצאין בי״ד, מכריעה לצד י״ד, ובפרט אם אנחנו נחמיר ונחייב את כל המקומות האלה בקריאה יומיים, הרי יצאנו מידי כל ספק.

הוא כתב שאם הדיון היה רק במישור ההלכתי, בשאלת מעמד ״כרך שחרב״, הצורך בעשרה בטלנים ועוד, היה מקום לדון בעניין. אך הוא לא היה מוכן לקבל את ההסתמכות על הממצאים הארכאולוגים:

יסלח לי אם אתבטא אולי בצורה מעט חריפה אבל אין כוונתי כלל לפגוע אפילו כל שהוא ח״ו, כי אני תמיד פתוח לכל סברא ולכל דיעה ולכל חידוש. אבל בנידון דידן אני לוקח לעטרה את דברי מאורינו הגראי״ה זצ״ל באגרותיו[18] שגם כת״ר ציטטם ברמז, שכל הממצאים האלה אינם דיים לקביעת הלכה. ואני מוסיף כי לדעתי על שברי מילים ומשחקי מילים (זיהויי שמות), עם שברי כדים וקיתוניות אין לנו סמך שנוכל לבנות הלכות כאלה, אשר אם טעינו איבדנו הכל.

לדעתי, עלינו להמשיך בחקירות ובגילויי המקומות ביתר שאת וביתר עוז מתוך חיבת הקודש, ובשני מישורים, במישור ההילכתי ובמישור הארכיאולוגי וכדומה, אבל לעת עתה עלינו לאמץ לנו ולהמשיך במנהג שהיה קיים בארץ משנים קדמוניות והנזכר גם בדברי יהוסף שווארץ בתשובותיו, שכל ערי הארץ קוראים בי״ד ובט״ו, כמובן שכוונתו על הערים הישנות, ואין להכניס ישובים חדשים בכלל הספק.

אמנם בסוף דבריו הוא כתב שבכל הישובים הללו יש מקום לקרוא גם בט״ו באדר, אבל רק כהנהגה טובה ולא כחיוב גמור. מסקנתו היתה שלעת עתה רק בירושלים יש לקרוא מגילה בט״ו באדר ולא בשום מקום אחר, ״וזה מחמת אי ידיעת הוודאות״.[19]

הרב שריה דבליצקי נשען על דברי הראי״ה קוק ששלל את ההסתמכות על שימור השם, או כדבריו: ״שברי מילים ומשחקי מילים״, והוא הוסיף שאין לקבוע את מעמדה של עיר על בסיס השערה ארכאולוגית שמבוססת על ״שברי כדים וקיתוניות״. לדבריו: ״אין לנו סמך שנוכל לבנות הלכות כאלה, אשר אם טעינו איבדנו הכל״. ממצא מחקרי הוא לא מוחלט, ואפשר לטעות בו.

להערכתנו, הראי״ה קוק שלל את ההסתמכות הבלעדית על ממצא מחקרי כמרכיב קובע בהלכה, ושלל את האפשרות לקבל השערה מחקרית כעובדה ודאית,[20] אך הוא לא שלל לחלוטין את העזרה והסיוע שניתן לקבל מממצא ארכאולוגי או מכל ממצא מדעי אחר. אם הידיעות ההיסטוריות, הגיאוגרפיות, הטופוגרפיות וההשערות הארכאולוגיות תואמות לידוע לנו מפסוקי המקרא או בספרות התנאים והאמוראים, יש להיעזר ולהתחשב בהן. גם הרב שריה דבליצקי עצמו הסתייע בהשערה של ארכאולוגים כשדן בזמן מקרא מגילה בבני ברק בשל סמיכותה לתל גרישה ולתל בני ברק. הוא לא שלל את השערותיהם של הארכאולוגים על בסיס כלי המחקר המקובלים אצלם.[21] נראה שטענתו היתה נגד הדרישה לקבוע קריאת מגילה בבית אל בט״ו באדר בלבד רק ע״פ הערכת ממצאים ארכאולוגיים. אך הוא לא ראה בעיה לקבוע קריאת מגילה גם בט״ו באדר ממידת חסידות על סמך הערכת ממצאים ארכאולוגיים.[22]

---

[18] הראי״ה קוק, אגרות הראיה חלק ב, ירושלים תשכ״ב, עמ׳ עה.

[19] הרב שריה דבליצקי, ״אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם״, תחומין, א (תש״מ), עמ׳ 128-129.

[20] כך כתב הראי״ה קוק ביחס לגילוי מטבעות עתיקות: ״אין שום סתירה לשום דבר מן התורה מכל דעה מחקרית שבעולם כלל, אלא שאין אנחנו צריכים לקבל השערות לודאיות״ (אגרות הראי״ה, חלק ב, ירושלים תשכ״ב, עמ׳ ריב).

[21] הרב שריה דבליצקי, ״קריאת מגילה בט״ו באדר בבני ברק בזמן הזה״, וכתבתם, ב (תשס״ו), עמ׳ פז-צג.

[22] לקמן, בעת שעסקנו בזמן מקרא מגילה בבני ברק, הארכנו להסביר את עמדת הרב שריה דבליצקי.

הרב מרדכי אליהו, הרב הראשי לישראל והראשון לציון, טען שאין לסמוך על מדע הארכאולוגיה כדי להכריע בשאלות הלכתיות. לדבריו, גם אם נמצאו במקום ממצאים ארכאולוגיים המעידים שהיה במקום מסוים ישוב פלוני, יתכן שממצאים אלה הועברו ממקום למקום, כך שאין הכרח לאמיתות הסברה שאכן שם היה אותו ישוב.[23] להערכתנו, החשש של מעבר שרידים ממקום למקום, הוא חשש רחוק מאוד, ובוודאי כשמדובר בכמות גדולה של אבנים שהקיפו עיר.

הרב יעקב אריאל רבה של רמת גן, טען שהארכאולוגיה איננה מדע מדויק כמדעי הטבע. להלכה יש דיסציפלינות משלה והיא נסמכת בעיקר על המסורת מדורי דורות. אם נסמוך על ממצאים ארכאולוגים יהיה מקום לפקפק בתנ"ך כולו, על יציאת מצרים, כיבוש יריחו והעי ועוד. מה גם שלעתים יש מחלוקת בין חוקרים, ולא ניתן לסמוך על כך.[24] כאמור, אין מדובר על הסתמכות בלעדית על השערה מחקרית אלא בצירוף נתונים נוספים, כמו ידיעה ומסורת היסטורית שכאן מקום העיר, ומיקומה ע"פ האמור במקרא ובספרות תנאים ואמוראים. מחלוקת בין חוקרים היא בשל העובדה שממצא ארכאולוגי במהותו הוא השערות והערכות בעקבות אוסף נתונים מסוים שיש בידי חוקרים. על כן במקום שיש מחלוקות, ושיש בסיס למחלוקת ע"פ כללי המחקר המקובל, היכולת להסתייע בממצא פוחתת, אבל אין לשלול בשל כך הערכת ממצאים שפשרם מקובל על העוסקים בתחום ללא עוררין.

הרב חיים ג'קטר עסק בממשק שבין הלכה לארכאולוגיה, ובחן את הדבר דרך הדיון בשאלת קביעת מעמדה של העיר לוד כעיר מוק"ח מימות יב"ן על בסיס ממצא ארכאולוגי. לדבריו, יש שני מניעים לפוסקים המטילים ספק בממצא הארכאולוגי ואינם מוכנים לקבלו כחלק מהדיון. הארכאולוגיה בטבעה היא תחום מחקר שלעתים יש בו תהפוכות, וההערכות על אודות הממצאים משתנות. אין מדובר על קביעות מוחלטות ועל כן לא ניתן להתבסס עליה. לדעתו, הסיבה לכך שאין הסכמה לכך שבעיר נוספת יקראו מגילה רק בט"ו באדר היא מפני יש רצון לשמר את מעמדה של ירושלים כעיר היחידה בארץ שקוראים בה מגילה בט"ו באדר בלבד. הלכה זו מתחברת למנהגים אחרים הנהוגים בירושלים (זמן קבלת שבת; מנהגי אבלות ועוד).[25]

שאלות המחקר בפרק זה:

א. מה מידת השימוש שהשתמשו רבנים בזיהוי מקום על בסיס האמור במקרא ובספרות תנאים ואמוראים ועל בסיס שימור השם על ידי גויי הארץ, ובשל תודעה היסטורית והשערה ארכאולוגית כאשר דנו בקביעת מעמדה של עיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן.

ב. כיצד נהגו תושבי אותם המקומות? האם הם קיבלו את הפסיקות הרבניות באשר למקרא מגילה בט"ו באדר, פסיקות שהתבססו על שימור שמות ותודעה היסטורית והשערות ארכאולוגיות, או שהם התייחסו למקום כעיר פרוזה וכרוב ערי העולם וקראו בה מגילה בי"ד באדר בלבד. מה היו המניעים לנהוג באופן זה או אחר?

---

[23] הרב מרדכי אליהו, מובא אצל: הרב משה הררי, מקראי קדש-פורים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 101.

[24] הרב יעקב אריאל, בדברי ברכה לחוברת של הרב שמואל דביר, "פורים בבאר שבע", באר שבע תשע"א. דברים דומים ובקצרה, כתב הראשון לציון הרב אליהו בקשי דורון, בדברי ברכתו לחוברת.

[25] תשובתו פורסמה בכ"ד באדר תשס"ה, 5.3.2005:
Rabbi Chaim Jachter ,"The Role of Archaeology in Halachic Decision Making".
http://www.koltorah.org/ravj/14-24 The Role of Archaeology in Halachic Decision Making 3.htm

דרך המחקר: מחקרנו הוא על ציר הזמן ההיסטורי. נרחיב בידוע לנו על כל מקום ישוב בפני עצמו מאז שעלה שמו לראשונה לדיון שמא מדובר בעיר מוק"ח מימות יב"ן או מסופקת ככזאת, בשל שימור שמו או בשל תודעה היסטורית והשערה ארכאולוגית, מאז המחצית השנייה של המאה ה-19 ועד שנת המחקר (תשע"ב-2012).

להלן שמות הישובים והערים שנדון בהם להלן ובסדר הבא. השנה המצוינת ליד כל מקום היא השנה שבה נידון מעמד המקום לראשונה בפרק זמן זה שאנו עוסקים בו:

1. חברון (תרכ"ב-1862)
2. שכם (תרכ"ב-1862)
3. צפת (תרכ"ב-1862)
4. יפו (תרכ"ב-1862)
5. טבריה (תרכ"ח-1868)
6. עזה (תרמ"ב-1882)
7. יהוד-מושבה, אונו (תרמ"ד-1884)
8. לוד (תרס"ו-1906)
9. חיפה (תרע"א-1911)
10. עכו (תרע"ו-1916)
11. באר שבע (תש"ט-1949)
12. בני ברק וערים בגוש דן (תש"ט-1949)
13. בית שאן (תש"י-1950)
14. אשקלון (תשט"ו-1955)
15. אשדוד (תשט"ו-1955)
16. רמלה (תשט"ו-1955)
17. גוש חלב, ספסופה (תשט"ו-1955)
18. יריחו (תשל"ה-1975), מצפה יריחו (תשל"ח-1978)
19. בית אל (תשל"ח-1978)
20. שילה (תשל"ח-1978)
21. מבוא חורון, שבי שומרון, קרית יערים (תשל"ח-1978)
22. בית חורון, חנתון, כרמי יוסף, יתיר, קדומים, שילת, כפר רות (תשמ"ג-1983)
23. שעלבים (תשמ"ח-1988)
24. גמלא (תש"ן-1990)
25. קרית ספר, מודיעין עילית (תשנ"ד-1994)
26. עקרון (תשנ"ז-1997)
27. אלעד, ראש העין, קרית אונו (תשנ"ח-1998)
28. בית שמש, ורמת בית שמש (תשס"ג-2003)
29. יבנה, עין גדי, רמאללה, אל בירה, יתיר, סמוע, ועוד (תשס"ד-2004)
30. הושעיה (תשס"ז-2007)

ג. מקרא מגילה בערים מיוחסות כמוק"ח מימות יב"ן

כאמור בפרק ט, המציאות בארץ ישראל עד אמצע המאה ה-19, היתה שבירושלים בלבד קראו מגילה בט"ו באדר, ובמקומות אחרים שלגביהם היה בסיס להטלת ספק אם המקום מוקף מימות יב"ן או לא, קראו מגילה בי"ד באדר בברכה, ובט"ו באדר ללא ברכה. כך למשל נהגו בטבריה, שכם, חברון וצפת. בשנת תרכ"ב (1862) תמה על כך חוקר ארץ ישראל, הרב יהוסף שווארץ:

> למה קוראין בעיה"ק ירושלים תובב"א בלבד המגילה ביום ט"ו דוקא, ובשאר ערי ארץ הקודש, חברון שכם יפו צפת וכו', קוראין גם בי"ד מספק? למה לא יש גם בירושלים הספק של מוקפות חומה מימות יהושע בן נון כמו בשאר העיירות שקוראין ביום י"ד ט"ו?[26]

הרב שווארץ ציין ארבע ערים ששימשו מבחינתו דגם לערים בארץ ישראל שקראו בהן מגילה בי"ד ובט"ו באדר. הוא רמז שיש עוד ערים כאלה. אין להסיק מדבריו שבכל ערי ארץ ישראל נהגו כן. רק בקבוצה מסוימת של ערים ותיקות נהגו כך מספק. בהיותו חוקר ארץ ישראל, יש להניח שהוא הכיר את ההנהגה הזאת באותן הערים שציין ובערים נוספות, וביקש לברר מדוע יש שוני בין ירושלים לבין ערים אחרות. עיקר שאלתו היא על הנהוג בירושלים. מדוע לא הטילו ספק על מעמדה של ירושלים ולא קראו בה מגילה גם בי"ד באדר, כפי שנהוג בערים אחרות בארץ? יש לשים לב, שהיום שביקש הרב שווארץ להוסיף לקריאת מגילה הוא יום י"ד באדר ולא יום ט"ו באדר כמקובל במצבי ספק. תשובתו היא שיש הבדל מהותי בין ירושלים לשאר ערי הארץ הקדומות:

> הטעם הוא אף שידענו בבירור שהיו מוק"ח מימות יב"ן, אכן הספק שמא תכונתם הנוכחית אינה במקומה הראשונה ממש, שנבנה קצת רחוק ממקומה הראשון, ובאופן זה ודאי לא אמרינן: "כרך וכל הסמוך לו וכל הנראה עמו נידון ככרך" כמו שאמרו על חברון ויפו ודומיהן שגויי הארץ מראין מרחוק קצת מקומות אלה שקבלה בידם ששם היתה תכונתו מימי קדם. מה שאין כן בעיה"ק ירושלים אין ספק בדבר כי עומדים ג' עדים כשרים ונאמנים שהיא על תכונה הקדמונית – הר המוריה, הר ציון והר הזיתים מקדם ומחוץ ירושלים, וכן הכותל המערבי מעיד על זה.[27]

ההנחה היא שלמקומות מסוימים כמו חברון ויפו יש מסורת על אודות היותן מוקפות חומה מימות יב"ן, בשל שימור השם אצל גויי הארץ. אך מאחר שלא ברור לחלוטין שמקום ההתיישבות היהודית הנוכחית נמצא באותו המקום שבו עמדה העיר הקדומה, קבעו שהמקום הוא במעמד של עיר שיש ספק על היותה מוק"ח מימות יב"ן, ולכן קראו במקומות הללו בי"ד ובט"ו באדר. רק זיהויה של ירושלים ודאי, ולכן בה בלבד קראו בט"ו באדר.

לדבריו, יש לחלק את ערי ארץ ישראל שיש להן מסורת על חומה שהקיפה אותן בימות יב"ן, לשלוש קבוצות:

א. מקום שהמסורת לגביו ברורה על היותו מוק"ח מימות יב"ן. ירושלים העתיקה היא העיר היחידה שעומדת בקריטריון זה, ועל כן קראו בה מגילה בט"ו באדר בלבד.

ב. מקומות שהסתמכו על המסורות שבידי תושבי הארץ שאינם יהודים שהצביעו על מיקום העיר העתיקה ע"פ הידוע והמקובל אצלם, והעובדה שמסורת זו תואמת את הידוע לנו

---

[26] הרב יהוסף שווארץ, שו"ת דברי יוסף, ירושלים תרכ"ב, סימן ב, דף ה ע"ב.
[27] שם, דף יא ע"א.

מהכתוב בספרי המקרא ומספרות התנאים והאמוראים שבאזור המדובר היתה עיר בימות יב״ן. במקומות אלו קראו מגילה בי״ד ובט״ו באדר. זו הסיבה שבשכם, יפו, חברון ומקומות אחרים הדומים להן, נהגו כך. אמנם העיר צפת שבגליל איננה נזכרת בספרי המקרא ובספרות התנאים והאמוראים כלל, ובכל זאת גם לה מסורת על אודות היותה עיר שיש ספק אם היתה מוק״ח מימות יב״ן.

ג. ערים אחרות שנזכרו בספרי המקרא או בספרות תנאים ואמוראים כבעלות מסורת על היותן מוק״ח מימות יב״ן, אך מיקומן אינו ידוע לנו. שם קראו מגילה בי״ד באדר גם אם יש סבירות רבה שערים מסוימות בנויות על אותו המקום שבו היתה העיר הקדומה, או בסמיכות להן, ואף אם הן נקראות באותו השם כמו הערים מימות יב״ן. רוב הערים בארץ נכללות בקריטריון זה.

דברי הרב שווארץ לא היו תשובה לשאלה שנשאל ובדבריו הוא לא הורה הוראה חדשה, אלא גיבה נורמה קיימת בלבד. הוא כתב שרק בירושלים העתיקה יש לקרוא בט״ו באדר, מפני שבשנת פרסום הספר (תרכ״ב-1862) עברו רק שנתיים מאז החלו לראשונה לבנות שכונה מחוץ לחומת העיר, והוא כנראה לא התייחס לכך כלל.

נתחיל את עיוננו בארבע הערים שהזכיר הרב יהוסף שווארץ. בערים הללו התגוררה אוכלוסייה ערבית שהמשיכה לקרוא לערים אלו בשמותיהן הקדומים. לעיל בפרק ט, סקרנו את הידוע לנו על אודות מקרא מגילה בשלוש מהן: חברון, שכם וצפת. ידוע לנו שהמסורת שהתקבלה במקומות הללו היא שקראו בהן מגילה בי״ד ובט״ו באדר. האם נשמרה המסורת הזאת מאז מחצית המאה ה-19 עד שנת המחקר? האם חלו שינויים, ואם כן, מדוע?

עיר נוספת שהוזכרה לראשונה אצל הרב יהוסף שווארץ כעיר שיש מקום להסתפק אם היא מוק״ח מימות יב״ן, היא יפו. גם כאן עולות אותן שאלות – מה הבסיס לספק זה? מה הסיבה להגדיר את יפו כעיר שיש ספק על אודות היותה מוק״ח מימות יב״ן? ומה נהגו ביפו?

1. חברון

בישוב היהודי בחברון נהגו כעיר שיש ספק אם היא מוקפת חומה מימות יב״ן, וקראו בה מגילה בי״ד ובט״ו באדר.[28] בידינו מקורות שנזכר בהם שכך נהגו בחברון גם במחצית השנייה של המאה ה-19, ועדות שכך נהגו גם בשנת תרפ״ה (1925).[29] יש להניח שכך נהגו עד הידלדלות הישוב היהודי בחברון בעקבות מאורעות תרפ״ט (1929). אף שהישוב היהודי התפרק, המשיך הרימ״ט לפרסם בכל שנה בלוח לארץ ישראל שחברון היא עיר מסופקת ויש לקרוא בה בי״ד ובט״ו באדר. האמירה

---

[28] לעיל בפרק ט ציינו שכך נהגו בחברון מאז אמצע המאה ה-16.

[29] כך כתבו: הרב משה ריישר, שערי ירושלים, ירושלים תר״ל, דף מג ע״ב; הרב משה נחמיה כהניו, ״בדין העיירות הקטנות אשר מחוץ לירושלים״, תורה מציון, א (תרמ״ז), עמ׳ יט. הרב משה נחמיה כהניו כתב דברי ברכה להוצאתו המחודשת של ספרו של הרב משה חאגיז, אלה מסעי. הספר יצא לאור בשנת תצ״ג (1733), והוא יצא לאור שנית בירושלים בשנת תרמ״ד (1884). שם בעמ׳ יז כתב הרב משה חאגיז שבחברון קראו בי״ד ובט״ו באדר, ויתכן שבשל כך ציין זאת הרב כהניו בעת עיסוקו בשאלת זמן מקרא מגילה בשכונות ירושלים החדשות; הרב יעקב שאול אלישר, שו״ת שמחה לאיש, ירושלים תרנ״ג, סימן ה; הרימ״ט, לוח לארץ ישראל, לשנת תרס״ו, ירושלים תרס״ה, עמ׳ 32-33, ובמשך כל השנים אחר כך; הרב משה טננבוים, מסעות משה, טארנא תרפ״ה, עמ׳ קמא; עד שבחברון – כנסת הבוגרים ישיבת חברון, ירושלים תשס״ט, עמ׳ 37. תלמיד אנונימי מישיבת כנסת ישראל בחברון סיפר במכתב על חגיגות פורים בישיבה בחברון בשנת תרפ״ה (1925). הוא כתב שהם קראו מגילה בי״ד ובט״ו באדר.

בלוח היתה במישור העקרוני ומבלי להתייחס לשאלה אם בעת פרסום הדברים גרו שם יהודים. בלוח לארץ ישראל לשנת תשי״ד (1954) היתה הפסיקה לגבי חברון נתונה בין סוגריים.[30]

הישוב היהודי בחברון התחדש לאחר מלחמת ששת הימים, בחג הפסח תשכ״ח (1968). פורים הראשון בחברון המתחדשת צוין בשנת תשכ״ט (1969), ותושבי חברון חזרו להנהיג קריאת המגילה בי״ד ובט״ו באדר. בשנת תש״ל (1970) קמה שכונת קרית ארבע, ואף בה הנהיגו התושבים לקרוא בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה כמו בחברון.[31]

בשנת תשל״ג (1973) נערכו חפירות בתל רומיידה בחברון. תל רומיידה נמצא מערבית למערת המכפלה, ויש סבירות רבה ששם היתה חברון העתיקה. גדעון חרל״פ היה באותם ימים תלמיד בישיבת ההסדר ׳ניר׳ בקרית ארבע, והוא כתב בשם ראש צוות החפירה שבחתכי הבדיקה בחומת העיר נמצאו שרידים מהתקופה הכנענית, ויש עוד עיבוי לחומה מתקופת הברונזה האמצעית, דהיינו מתקופת האבות לערך. לדברי גדעון חרל״פ ממצא ארכאולוגי זה, אין בו די כדי לקבוע את מעמדה של חברון לעניין מקרא מגילה.[32]

הרב דב ליאור התמנה לרבה של חברון וקרית ארבע בקיץ תשל״ו (1976). לקראת פורים תשל״ז (1977) הוא הוציא, באמצעות המועצה הדתית קרית ארבע-חברון, דף ובו קיצור פסקי דינים לקראת פורים. בדף זה הוא כתב שמאז ומעולם נהגו בחברון לקרוא יומיים מאחר שיש ספק אם חברון מוגדרת כעיר מוק״ח מימות יב״ן, או מפני שחברון היא אכן מוק״ח מימות יב״ן, אך יש ספק בזיהוי מקומה. הוא קבע לקרוא מגילה בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה.[33]

בשיחה עם הרב יהודה הלוי עמיחי, תושב קרית ארבע, הוא סיפר לי שבשנים הראשונות להקמת חברון וקרית ארבע, קראו מגילה בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה, אך את השמחה המרכזית (ריקודים, שכרות וכד׳) היו מקיימים בט״ו באדר, כדי להראות שמעמדה של חברון דומה למעמדה של ירושלים. מאז שהתמנה הרב דב ליאור לרבה של חברון וקרית ארבע, הוא כיוון את התנהלות התושבים, ועמל על כך שאת עיקר מצות השמחה יקיימו ביום י״ד באדר ולא בט״ו באדר.[34]

בשנת תש״מ (1980) פרסם הרב שאול ישראלי מאמר שבו גיבה את עמדת הרדב״ז,[35] ופסק שבחברון יש לקרוא בי״ד באדר בלבד כרוב ערי ישראל, וממילא גם בקרית ארבע.[36] דבריו לא התקבלו, ובחברון ובקרית ארבע המשיכו לקרוא מגילה בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה.[37]

---

[30] הרימ״ט, לוח לארץ ישראל לשנת תשי״ד, ירושלים תשי״ג, עמ׳ 36. על עובדה זו העיר הרב שלמה יוסף זוין, סופרים וספרים, תל אביב תשי״ט, עמ׳ 358-359. כך נהג גם בנו ממשיכו הרב ניסן אהרון טוקצינסקי. יוסף תבורי, ״לוח דינים ומנהגים״, עלי ספר, יט (תשס״א), עמ׳ 195-207, העיר עוד שבלוח לארץ ישראל לשנת תשנ״ב (1992), עדיין היו נתונות חברון וגם שכם ועזה בין סוגריים. רק בלוח לארץ ישראל לשנת תשנ״ו, ירושלים תשנ״ה, עמ׳ 45-46, לא נמצאו חברון שכם ועזה בתוך סוגריים.

[31] מידע שקיבלתי בעקבות שיחות עם כמה מתושביה הוותיקים של חברון וקרית ארבע.

[32] גדעון חרל״פ, ״חברון אם היא מוקפת חומה מימות יהושע בן נון״, שם עולם, קרית ארבע-חברון תשל״ז, עמ׳ 155-140. ראה גם: חיים טולדנו, ״חברון מוקפת חומה או אינה מוקפת חומה, ומדוע נהגו בחברון פורים יומיים?״, עלוני ממרא, 102 (תשמ״ז), עמ׳ 61-69. המחבר אף הוא תלמיד בישיבת ׳ניר׳ בקרית ארבע, והוא העתיק במאמרו קטעים אחדים ממאמרו של גדעון חרל״פ.

[33] צילום מנשר זה קיבלתי מהרב יצחק אמיתי, מהישוב טנא עומרים בדרום הר חברון, שלמד באותה שנה בישיבת ההסדר בקרית ארבע. תודתי נתונה לו.

[34] ע״פ שיחה עם הרב יהודה עמיחי בי״ג בשבט תש״ע.

[35] בעמדת הרדב״ז עסקנו לעיל בפרק ט.

[36] הרב שאול ישראלי, ״אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם״, תחומין, א (תש״ם), עמ׳ 123-120.

[37] הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף-הלכות פורים, ירושלים תשע״ב, עמ׳ קסט, כתב שעל אף שהרדב״ז כתב שבחברון יש לקרוא בי״ד באדר בלבד, נהגו בחברון לקרוא גם בט״ו באדר.

בשנת תשמ״ז (1987) עסק מנחם לנדאו, שהיה אף הוא תלמיד בישיבת ההסדר ׳ניר׳ בקרית ארבע, במעמד העיר חברון לעניין מקרא מגילה. עיקר דבריו הם עיון במקורות בתלמודים ובדברי המפרשים והפוסקים בשאלה אם חברון היתה מוקפת חומה. מסקנתו היא שאין הוכחות חותכות לשום צד, ועל כן חברון היא עיר שיש ספק אם היא מוק״ח, והדבר רק מחזק את המסורת המקובלת בחברון שיש לקרוא מגילה בי״ד ובט״ו באדר. באשר לתוצאות החפירות הארכאולוגיות כתב:

> לא אתייחס במאמרי לחפירות ארכיאולוגיות שנערכו באזור כי כרגע לא יצא מהם שום הוכחה האם העיר היתה מוק״ח בזמן כיבוש יהושע או לא, והחתיכת חומה שמצאו עד היום מיוחסת לתקופה קדומה יותר ואי אפשר לדעת אם חומה זו היתה קיימת בזמן יהושע בן נון או לא.[38]

אם החומה הקדומה הזו נמצאת היום אזי היא בוודאי היתה גם בימי יב״ן. נראה שכוונתו היא שלא ידוע אם החומה הקדומה היא החומה שהקיפה את העיר בימי יב״ן. יתכן שהיתה חומה אחרת ובתוואי אחר.

לקראת פורים תשמ״ח (1988) פרסם הרב דב ליאור לקט הלכות לפורים לתושבי קרית ארבע וחברון, ובו כתב שיש לקרוא מגילה בי״ד באדר בלילה וביום בברכה, ובט״ו באדר יש לקרוא מגילה בלילה וביום ללא ברכה: ״ונהגו שלא לקבוע סעודה ומשלוח מנות ומתנות לאביונים. רק המהדרים מדקדקים בזה״.[39] הרב ליאור התעלם מהחומה שנמצאה בתל רומיידה, וחזר על מנהג חברון כפי שהיה מקובל בתקופות קדומות.

משנת תשנ״ד (1994) נעשו חפירות ארכאולוגיות בתל רומיידה, ונמצאו שם שרידי ישוב וחומות שהחוקרים ייחסו אותם לתקופה שקדמה לתקופת ההתנחלות.[40] בשנת תשס״א (2001) פרסם הרב עידו אלבה, תושב קרית ארבע וראש כולל במערת המכפלה, קונטרס מקיף וארוך מאד על אודות זמן קריאת מגילה בחברון ובקרית ארבע.[41] הוא ראה חשיבות רבה בממצא הארכאולוגי באשר לזמן מקרא מגילה בחברון ובקרית ארבע:

> עד התקופה האחרונה היו קוראים בה בי״ד ובט״ו לפי שעדיין לא היה ברור שהמקום בו ישבו היהודים הוא מקום חברון העתיקה, ויתכן שהמערה היתה רחוקה מהעיר המוקפת. אך לכאורה לאחר התגליות החדשות היה נראה לומר שגם אין מקום עוד להסתפק במקומה של חברון, שהרי השרידים שהתגלו מעידים שאכן היתה עיר מוקפת במקום בו יושבים היום יהודים, שכן החומה העתיקה עוברת ממש באמצע הישוב היהודי ברמות ישי (=תל רומיידה). ואם כן כשם שהמסורת על מקום המקדש קבעה שדין ירושלים

---

[38] מנחם לנדאו, ״פורים בחברון – י״ד או ט״ו?״, עלוני ממרא, 102 (תשמ״ז), עמ׳ 42-60.

[39] חיים סיימונס, ״מצות ימי הפורים בעיר ספק מוקפת חומה״, סיני, קיח (תשנ״ו), עמ׳ רא, הערה 71. עוד על זמן מקרא מגילה בחברון, כתבו: הרב יוסף ליברמן, ״חברון אם נחשבת לעיר מוק״ח״ שו״ת משנת יוסף, ירושלים תשל״ט, חלק א סימן נד; מנחם לנדאו, ״פורים בחברון – י״ד או ט״ו?״, עלוני ממרא, 102 (תשס״ז), עמ׳ 42-60; חיים טולדנו, ״חברון מוקפת חומה או אינה מוקפת חומה, ומדוע נהגו בחברון פורים יומיים?״, עלוני ממרא, 102 (תשס״ז), עמ׳ 61-69; הרב יעקב אפשטיין, ״דין חברון לענין פורים״, נחלת יעקב, חלק ה, עיר האמונה תשס״ו, סימן כ.

[40] האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), כרך ב, ירושלים תשנ״ב, עמ׳ 475-478. מר עמנואל אייזנברג הוא מחופרי תל חברון, ובמכתב אלי מיום ג׳ בסיוון תשע״א, הוא כתב: ״באשר לשרידי הביצורים בתל חברון, אפשר לומר כיום בביטחון שהיו לעיר שתימערכות של חומות. הראשונה נבנתה לפני כ-2400 שנים בתקופת הברונזה הקדומה וזו יצאה מכלל שימוש זמן קצר לאחר שנבנתה. חומה שניה הקיפה את העיר בתקופת הברונזה התיכונה, וקרוב לודאי שזו החומה שחזה בה אברהם אבינו. חומה זו שימשה כנראה עוד שנים רבות בגלל עוצמתה, אולי עד סוף ימי הבית הראשון. בוודאות ניתן לקבוע לאור תוצאות החפירות הארכיאולוגיות שחומה זו כבר לא הייתה בשימוש כאשר התקיים בתל חברון היישוב מימי בית שני״. ראה דבריו בהרחבה: ״חפירות תל חברון״, כנס מחקרי חברון- דברי הכנס הראשון (תשע״א), קרית ארבע-חברון תשע״ב, עמ׳ 8-20.

[41] הרב עידו אלבה, ״קריאת המגילה בחברון ושכונותיה תובב״א״, קרית ארבע תשס״א, 102 עמ׳. קונטרס זה פורסם גם בתוך: מלילות, ב (קרית ארבע תשס״א), עמ׳ 213-296.

בט״ו, כך יש לומר שהמסורת על מקומה של מערת המכפלה מעידה על כך שאכן החומות העתיקות שנמצאו הם חומות חברון שהיתה מוקפת מימות יהושע.

ואף אם נאמר שהחומות הן של עיר אחרת שלא היתה מוקפת בזמן יהושע, על כל פנים בימינו מתפרסת חברון על כל ההרים שסביב מערת המכפלה. על כן לכאורה אין ספק שכל המקומות הם לפחות בגדר של סמוך לחברון. ובזמן הישוב הקדום שנהגו לקרוא גם בי״ד, לא התגלו שרידי הישוב הקדום, וכן עדין לא היו בתים בכל ההרים שסביבות המערה, ולכן קראו בי״ד, אך במציאות של ימינו לכאורה יש לקרוא רק בט״ו.[42]

לדבריו, יש רצף של בתים בין חברון לקרית ארבע, הגם שמדובר בבתים של גויים, לכן גם בחברון ושכונותיה – קרית ארבע ורמת ממרא, יש לקרוא בט״ו באדר בלבד, וכפי שנהגו בשכונות ירושלים. התנהלות תושבי ירושלים החדשה שקראו מגילה בט״ו באדר בלבד, משמשת תקדים לחברון וקרית ארבע ולכל עיר אחרת בארץ ישראל, כשמתברר באופן מובהק מיקומה של העיר המוק״ח מימות יב״ן. אלא שלמרות הממצא הארכאולוגי החד משמעי, קשה היה לו לשנות מהמנהג שהיה נהוג בחברון לקרוא בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה. מסקנתו הסופית היא:

יש לנהוג בחברון וסביבותיה כספק הקרוב לודאי ולקרוא בי״ד בברכה ובט״ו ללא ברכה. וכן לנהוג בט״ו בשאר דיני הפורים.[43]

בפתח החוברת מובא מכתב של הרב דב ליאור (שבט תשס״א) שכתב:

דעתו של הרב המחבר נוטה להלכה שיש לקרוא בחברון ושכונותיה רק בט״ו, אך מסייג הוא את דבריו שקשה לשנות ממנהג הקדמונים. ואכן יש לנו כלל גדול בהלכה שהקבלה היא עמוד גדול להשען עליה כפי שכותב הרמב״ם (בהלכות שמיטה ויובל י: ו), והיות והברכי יוסף (החיד״א) כתב שמנהג חברון מדורי דורות לקרוא בי״ד ובט״ו, וברוב המקומות קוראים בי״ד ודעת הרדב״ז נוטה לומר שאף בחברון יש לקרוא רק בי״ד, לכן קשה לשנות את המסורת ויש להמשיך ולקרוא בשני הימים ולברך רק בי״ד כמנהג רוב העולם.[44]

הוא הוסיף שאמנם בכל המקומות שיש ספק לגביהם אם הם מוק״ח מימות יב״ן, נהגו לקרוא מגילה בט״ו באדר ללא ברכה ואין מקיימים את שאר מצוות היום, אך בהתחשב בהכרעת ספר זה יש לנהוג בחברון ובקרית ארבע אחרת:

יש להדר ולקיים את כל מצוות הפורים אף ביום ט״ו כמו ביום י״ד (על הניסים, משלוח מנות, מתנות לאביונים, סעודת פורים, וימי שמחה ושתית יין, אך אין קוראים בתורה).

במנשר שהוציא הרב דב ליאור לתושבי חברון וקרית ארבע בחודש אדר תשס״א (2001), תחת הכותרת: ״הנהגות פורים בעיה״ק חברון ושכונותיה״, הוא כתב:

עיה״ק חברון היא ספק קרוב לודאי מוק״ח מימות יב״ן.

את קרית ארבע הוא הגדיר כמקום סמוך ונראה לחברון, ומאחר שקרית ארבע וחברון כלולות בעירוב משותף ובמאפיינים עירוניים אחרים משותפים, על כן הלכה למעשה יש לקרוא מגילה

---

[42] הרב עידו אלבה, שם עמ׳ 100.

[43] הרב עידו אלבה, שם עמ׳ 101-103.

[44] הרב דב ליאור בפתיחה לחוברת של הרב עידו אלבה.

בחברון ובקרית ארבע בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה, ובט״ו באדר יש לנהוג בכל מצוות הפורים.[45]

הרב דב ליאור השתכנע מהשערת הארכאולוגיים, שתל רומיידה הוא מיקומה של העיר חברון המוקפת חומה בימות יב״ן. אך בשל המנהג הקדום לקרוא בחברון כמו בעיר מסופקת חומה, שאמנם נבע מחוסר ידיעה על חברון אם אמנם היא מוק״ח מימות יב״ן, הוא לא היה מוכן להורות על הפסקת המנהג הוותיק, ולהורות שבחברון ובקרית ארבע יש לקרוא רק בט״ו באדר. הוא היה מוכן להעלות בדרגה את הגדרת מעמדה של חברון ״כעיר ספק קרובה לודאי״, כשהביטוי ההלכתי למעמד חדש זה הוא הוראתו לקיים את מצוות הפורים האחרות הקשורות למשתה ושמחה גם בט״ו באדר, אף שיקראו את המגילה בט״ו באדר ללא ברכה. הוא העצים את מעמדו של יום ט״ו באדר בעיר שהוא הגדירה כעיר מסופקת קרוב לוודאי, בהטלת חובה לקיים את מצוות היום האחרות של פורים.

בשנת תשס״ו (2006) שוב עסק הרב דב ליאור בשאלת זמן מקרא מגילה ומצוות פורים בחברון ובקרית ארבע, אך הוא לא הזכיר כלל את הממצא הארכאולוגי בתל רומיידה. בתשובתו הוא התמקד במסורת הוותיקה שהיתה נהוגה בחברון, ושכך נהגו בכל עיר שיש ספק אם היא מוק״ח מימות יב״ן. הוא ציין את דברי הרב חנוך זונדל גרוסברג שכתב שבכל עיר מסופקת שעושים בה פורים בשני הימים, בי״ד ובט״ו באדר, צריך לקרוא את המגילה בשני הימים, אבל את שאר מצוות הפורים עושים ביום השני בצורה מינימאלית.[46] כמו כן הוא ציין שלקרית ארבע עירוב משותף עם חברון, והן נחשבות לעיר אחת לעניין זה.[47]

את תשובתו זו הוא פרסם בשנת תש״ע (2010) בספרו דבר חברון, ושם נוסף סיכום:

> סיכום: בקרית ארבע נוהגים פורים יומיים מספק. כשעיקר המצוה היא ביום הראשון, ואילו ביום השני יש לקרוא המגילה בלילה וביום, אך שאר מצוות היום יש לעשות בצורה מינימאלית בלבד. היינו: סעודת פורים – ארוחתו הרגילה תחשב סעודה. משלוח מנות – משלוח מנות אחד. מתנות לאביונים – שתי מתנות לשני אביונים.[48]

ההסתמכות על דברי הרב חנוך זונדל גרוסברג אינה מדויקת. הרב גרוסברג כתב שביום ט״ו באדר נהגו שאין עושים סעודת פורים. אך במהדורה המאוחרת של ספרו הוא הוסיף בהערה שיש להרבות בסעודה ביום ט״ו באדר גם בערים פרוזות, וממילא גם בעיר מסופקת יש לנהוג כך.[49] באשר למשלוח מנות ומתנות לאביונים, ציין הרב גרוסברג שיש מחלוקת בדבר. מכל מקום ההוראה לקיים את מצוות השמחה והמשתה בט״ו באדר באופן מינימאלי, היא פרשנות לדברי הרב גרוסברג, אך הוא לא כתב זאת במפורש. הרב דב ליאור לא חזר בו לחלוטין מהוראתו לקיים את מצוות השמחה והמשתה בפורים גם בט״ו באדר, אך הוא מיתן את דבריו. בעוד שבשנת תשס״א (2001) הוא כתב: ״יש להדר ולקיים את כל מצוות הפורים אף ביום ט״ו כמו ביום י״ד (על הניסים, משלוח מנות, מתנות לאביונים, סעודת פורים, וימי שמחה ושתית יין)״, לאחר שש שנים, בשנת תשס״ז (2007), ההוראה היא לקיום מינימאלי של מצוות השמחה. לא ברור מדוע שינה את עמדתו.

---

[45] מנשר זה פורסם גם כן בפתח החוברת של הרב עידו אלבה.

[46] כוונת הרב ליאור לדברי הרב חנוך זונדל גרוסברג, אגרת הפורים, ירושלים תשכ״ב, עמ׳ לה, הערה טו.

[47] התשובה פורסמה בי״ח באדר תשס״ו באתר ישיבה:
http://www.yeshiva.org.il/ask/?cat=165&rc=283&page=12&orderby

[48] הרב דב ליאור, דבר חברון, חלק ב, קרית ארבע תש״ע, סימן תרכא, עמ׳ 308.

[49] הרב חנוך זונדל גרוסברג, אגרת הפורים השנית, ירושלים תשל״ו, עמ׳ כה הערה טו.

מסיכום ההוראות שהורה הרב דב ליאור לתושבי חברון וקרית ארבע באשר לזמן מקרא מגילה, ניתן להסיק שהרב דב ליאור התלבט בעניין לאורך השנים. בשנת תשל״ז (1977), וכך גם למעלה מעשור אחר כך בשנת תשמ״ח (1988), הוא פסק שיש לקרוא מגילה בי״ד באדר בברכה ובט״ו בברכה ללא ברכה, ובשאר מצוות המשתה והשמחה רק המהדר מקיים אותן. בשנת תשס״א (2001), בעקבות הממצאים הארכאולוגיים בתל רומיידה, הוא הורה שחברון מוגדרת כספק קרוב לודאי, ויש לקרוא בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה, ויש חובה לקיים את מצוות משתה והשמחה גם בט״ו באדר במלואן, ושוב הוא חזר חזרה מסוימת מפסיקה זו בשנת תשס״ו (2006). את מצוות המשתה והשמחה יש לקיים גם בט״ו באדר אך באופן מינימאלי. זה יותר ממה שנהוג במקומות מסופקים אחרים, וזאת בשל המודעות לממצא הארכאולוגי שנתן משקל משמעותי לקביעה זו.

2. שכם

כאמור לעיל בפרק ט, בידינו עדות מתחילת המאה ה-19 שבשכם קראו מגילה בי״ד ובט״ו באדר. הרימ״ט כתב בלוח לארץ ישראל לשנת תרס״ז (1907), שבשכם יש לקרוא מגילה בי״ד ובט״ו באדר.[50] יצחק בן צבי, ששימש לימים כנשיא מדינת ישראל, ביקר בשכם בשנת תרס״ח (1908). לדבריו, בשנת תרנ״ה (1895) היו בעיר כ-120 יהודים, בשנת תרנ״ו (1896) היו במקום כ-50 יהודים, ובשנת תרס״ח (1908) בעת ביקורו בשכם, לא התגורר בה אף לא יהודי אחד.[51] יש מקום להניח שגם שנה קודם לכן, בשנה שבה פרסם הרימ״ט את זמן מקרא מגילה בשכם, לא היה בה שום יהודי. הרימ״ט פרסם את רשימותיו גם אם בפועל לא גרו יהודים באותו המקום.

לאחר מלחמת ששת הימים לא חודשה ההתיישבות היהודית בעיר שכם. אך הרב צבי יהודה קוק כתב, בשולי מכתב שפרסם בסוגיית איסור הכניסה להר הבית: ״יריחו הלא בוודאי היתה מוקפת חומה מימות יב״ן. ושכם נראה מהמקומות המסופקים ומסתמא כרובא דעלמא״.[52] מכתב זה אינו מתוארך, אך הוא נכתב בין השנים תשל״ד-תשל״ח (1974-1978), זאת מפני שבמכתב נזכר ״רמטכ״לנו מרדכי גור״, ואלו הן שנות כהונת רב אלוף מרדכי גור כרמטכ״ל.[53] לא ידוע לנו מה הרקע לתוספת זו. מכל מקום הוא סבר ששכם היא מהמקומות המסופקים, אך מאידך כתב ש״מסתמא היא כרובא דעלמא״ וכוונתו היא שיש לקרוא בה מגילה בי״ד באדר בלבד.

בשנת תשמ״ב (1982) נפתחה ישיבת ׳עוד יוסף חי׳ בקבר יוסף שבשכם. בשנת תשמ״ג (1983) פנה יואל אליצור ללומדים בישיבה בקבר יוסף לחדש את מנהג יהודי שכם ולקרוא מגילה בי״ד ובט״ו באדר. הרב משה הררי כתב שתלמידי הישיבה סיפרו לו שמאחר שרשויות הצבא לא אשרו להם לישון בקבר יוסף, הם היו מגיעים לקבר יוסף לפני עלות השחר של יום ט״ו באדר כדי להתחייב במקרא מגילה בשכם, ובמשך כמה שנים קראו מגילה בקבר יוסף שבשכם גם בבוקר יום ט״ו

---

[50] הרימ״ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרס״ז, ירושלים תרס״ו, עמ׳ 33. כך כתב גם הרב יוסף שני, שו״ת ברית אברהם, ירושלים תשס״ו, סימן כה, עמ׳ רפד.

[51] ראה: יואל רפל, תולדות ארץ ישראל, תל אביב תשמ״ט, עמ׳ 512-513, 528-529.

[52] הרב צבי יהודה קוק, לנתיבות ישראל, חלק ב, ירושלים תשל״ט, עמ׳ קיח.

[53] על שנות כהונת מרדכי גור כרמטכ״ל, ראה:
http://dover.idf.il/IDF/About/Commanders/past/mordechay_goor.htm

באדר.[54] הרב יוסף שני כתב בשנת תשס״ו (2006) שלדעתו בשכם יש לקרוא גם בט״ו באדר. היא בודאי היתה מוק״ח מימות יב״ן, אך מאחר שהיתה עיר מקלט, יש ספק לגבי מעמדה.[55]

יואל אליצור טען עוד שיש מקום להנהיג פורים בי״ד ובט״ו באדר גם בישוב אלון מורה במקומם החדש (מאז שנת תש״ם-1980) שעל הר כביר: ״מאחר שהיא רואה את שכם העתיקה ומשתתפת עמה בשמה ושואפת להיות פרוור לה. עכשו היא משתתפת גם בענייניה מאחר שהלומדים בחלקת השדה (=בקבר יוסף) באים מאלון מורה וכלכלתם וצרכי המקום מוטלים על הישוב בהר כביר״.[56] אך דעתו לא התקבלה ובאלון מורה קראו רק בי״ד באדר.

3. צפת

כאמור בפרק ט, בצפת נהגו לקרוא מגילה בי״ד ובט״ו באדר. להלן כמה אזכורים להמשך מנהג זה מאז המחצית השנייה של המאה ה-19. משה ריישר היה מחוקרי ארץ ישראל, ובספר זיכרונותיו מחייו בארץ ישראל – שערי ירושלים, הוא העיד שבצפת מציינים את פורים בי״ד ובט״ו באדר, מאחר שצפת נראית מטבריה.[57] קשה לקבל הסבר זה מאחר שצפת נמצאת על הר גבוה, וטבריה נמצאת במקום נמוך ליד ים כנרת. הרב חיים סתהון חי בצפת, ובשנת תרס״ח (1908) הוציא את ספרו – ארץ חיים, אסופה של דינים ומנהגים הקשורים לארץ ישראל. הוא ציין שצפת מיוחסת כעיר שיש ספק אם היא מוק״ח מימות יב״ן, ומנהגם לקרוא בשני הימים. הוא שלל את האפשרות לזהותה כאחת מערי המקלט, והציע לזהותה כעיר קרתן (יהושע כא: לב) או קריתיים (דברי הימים א ו: סא) שבנחלת נפתלי ״והיה שמה מלפנים קרתן (או קריתים), ואח״כ הוסב שמה צפת״.[58] הרב משה טננבוים היה רב במילדוי שבסלובקיה. הוא סייר בארץ בשנת תרפ״ד (1924) וביקר גם בצפת, והעיד שבצפת קראו מגילה בי״ד ובט״ו באדר, אך לא נימק מדוע.[59]

הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי ציין ב׳לוח לארץ ישראל׳ מאז שנת תרס״ה (1905) שבצפת יש לקרוא בי״ד ובט״ו באדר.[60] בלוח לארץ ישראל לשנת תרצ״ה (1935), ואחר כך גם בשנים אחרות, כתב שהוא אינו יודע מקור למנהג זה. העיר לא נזכרה בתנ״ך, ואין לייחסה ליודפת הישנה. אבל כיוון שכך נהגו משנים קדמוניות, אל לנו לשנות את המנהג.[61] הרימ״ט כתב על כך גם בספר ארץ ישראל:

> על צפת זו שבחלק נפתלי... לא ידעתי כל מקור לקרוא שם גם בט״ו, והטעמים שחתר למצוא זקני גאון ישראל בפאת השולחן (סי׳ ג ס״ק לד) למנהג צפת לא נתחוורו לענ״ד, אבל מכיון שכבר נהגו בכך, מסתמא היה להם קבלה על זה.[62]

---

[54] הרב משה הררי, מקראי קדש-פורים, ירושלים תשנ״ד, עמ׳ 107.

[55] הרב יוסף שני, שו״ת ברית אברהם, ירושלים תשס״ו, סימן כה, עמ׳ רפג.

[56] יואל אליצור, ״פורים: יום או יומיים?״, נקודה, 55 (תשמ״ג), עמ׳ 10-11, 34. הוא כתב עוד שבישוב הר ברכה שעל הר גריזים יש לקיים פורים בי״ד באדר בלבד, מאחר שאינו סמוך ואינו נראה.

[57] הרב משה ריישר, שערי ירושלים, לעמברג תר״ל, דף מג ע״א. לדבריו, בראש השנה עלו בני צפת על הגגות כדי לראות משם את הכינרת בעת אמירת תשליך. הרב דוד קולודצקי, שונה הלכות עם תורת המועדים, מודיעין עילית תש״ע, עמ׳ שסא, כתב שבצפת יש לקרוא בי״ד ובט״ו באדר מפני שהיא נראית מטבריה.

[58] הרב חיים סתהון, ארץ החיים, ירושלים תרס״ח, עמ׳ 95-96.

[59] הרב משה טננבוים, מסעות משה, טארנא תרפ״ה, עמ׳ קמא.

[60] הרימ״ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרס״ה, ירושלים תרס״ד, עמ׳ 32-33.

[61] הרימ״ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרצ״ה, ירושלים תרצ״ד, עמ׳ 38.

[62] הרימ״ט, ספר ארץ ישראל, ירושלים תשט״ו, עמ׳ מה. אמנם עיר בשם צפת נזכרת במקרא בתקופת ההתנחלות (שופטים א: יז), אך זו עיר שנמצאת בנחלת שבט שמעון בדרום, ואין היא צפת שבגליל. הרב משה מרדכי קארפ, זר אהרון – קובץ בעניני פורים, קרית ספר תשס״ב, עמ׳ נט, הציע בשמו של הרב דוד שמידל, ראש אתרא קדישא, שנחלת

ערעורו של הרימ״ט הוא בשל העובדה ששיטתו לייחוס מקום כעיר מוק״ח מימות יב״ן, מבוססת על שימור שמות ערים בידי גויי הארץ. צפת לא נכנסה בקריטריון זה. בכל זאת השאיר הרימ״ט את צפת במסגרת הקבוצה של ״עיירות עתיקות שכבר הוחזקו משנים קדומות לנהוג בהן דין מסופקות, שבהן קורין בי״ד ובט״ו״.[63] הרימ״ט לא קרא לבטל את המנהג. אדרבה הוא קרא להשאירו, אף שלא היה ידוע לו מה הסיבה שבצפת יש לקרוא יומיים.

לאחר קום המדינה נבנו שכונות חדשות מחוץ לעיר העתיקה של צפת, ושם נהגו לקרוא מגילה בי״ד באדר בלבד. הרב אברהם שמחה קפלן שימש כרבה האשכנזי של צפת (בין השנים תש״ח-תשמ״ט, 1948-1989), וכך הוא הורה לתושבי השכונות החדשות. כך הורה גם הרב דוד דיין, רבה הספרדי של צפת (בין השנים תשכ״ה-תשמ״ח, 1965-1988).[64] אמנם הציבור החרדי האשכנזי שהתגורר בצפת החדשה קרא מגילה גם בט״ו באדר, וכך נהגו גם במעט בתי כנסת נוספים, אך ברוב בתי הכנסת בצפת החדשה קראו מגילה בי״ד באדר בלבד. בשנת תש״ן (1990) התמנה הרב שמואל אליהו לרבה של צפת. הוא ביקש להרחיב את המנהג שנהגו בעיר העתיקה גם לצפת החדשה, ושבכל בתי הכנסת בצפת יקראו מגילה גם בט״ו באדר. בבקשה זו תמך אביו, הראשון לציון הרב מרדכי אליהו. טענתו היתה שיש לראות את צפת העתיקה והחדשה כעיר אחת, ואין מקום לפצל את זמני קריאת המגילה באותה העיר.[65]

הרצון להרחיב את זמן מקרא מגילה גם לט״ו באדר כפי שהיה נהוג בעיר העתיקה, היה גם בשל ממצאים ארכאולוגיים. במרכז העיר צפת נמצאת מצודה צלבנית, ובחפירות ארכאולוגיות שנערכו בגבעת המצודה ובמורדותיה, נתגלו חרסים מכמה תקופות, ובהן גם מתקופת הברונזה. כמו כן התגלו בוואדי חמרה, כ-500 מ׳ ממזרח לגבעה, מערות קבורה מתקופות הברונזה התיכונה והמאוחרת. שברי כלי חרס שנתגלו בעבודות הפיקוח ובחפירה הנוכחית,העידו על רצף יישובי בגבעת המצודה החל מתקופת הברונזה התיכונה. יוסי סטפנסקי הוא בן לוותיקי צפת ושימש ארכאולוג של מחוז צפון מטעם רשות העתיקות. לדבריו, גילוי החרסים מתקופת הברונזה המאוחרת חייב דיון מחודש באשר לחובת קריאת מגילה בצפת בט״ו באדר.[66] הוא כתב לי שהרב שמואל אליהו התייעץ אתו בנושא, והגילויים בחפירות וההערכה שסמוך לצפת של זמננו היתה עיר מימות יב״ן, אם כי אין הוכחות לכך שהיתה מוק״ח, חיזקה את הבקשה-דרישה של הרב שמואל אליהו לקבוע קריאת מגילה בכל רחבי העיר צפת גם בט״ו באדר.[67]

הרב שמואל אליהו כינס את רבני צפת כדי לשכנעם לקבוע להרחיב את מנהג צפת העתיקה גם לעיר החדשה, אך רבני העיר העדיפו להשאיר את הנוהג הקיים, שבעיר העתיקה יקראו בי״ד ובט״ו באדר, ובעיר החדשה יקראו בי״ד באדר בלבד. יתכן שרבני העיר הניחו שהתושבים המתגוררים בעיר העתיקה שורשיים יותר ומרגישים זיקה גדולה יותר למסורות שנהגו בעבר

שמעון היתה בדרום, אך היתה גם מפוזרת בין שבטי ישראל. זאת על בסיס תרגום יונתן בן עוזיאל לפסוק שנאמר על שבט שמעון: ״אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל״ (בראשית מט: ז).

[63] הרימ״ט, ספר ארץ ישראל, ירושלים תשט״ו, עמ׳ מד.

[64] כך מסר לי בט״ז במנחם אב תשס״ט הרב בניהו ברונר, ששימש ראש ישיבת ההסדר בצפת, בשם הרב דב קפלן ראש ישיבת צפת, בנו של הרב שמחה קפלן. לדבריו, אביו שימש כרב העיר במשך למעלה מ-40 שנה, והיה מתפלל בבית הכנסת בעיר העתיקה ושם קרא מגילה ביום ט״ו באדר. משפחתו גרה בעיר החדשה, והוא לא זוכר את אמו הולכת לשמוע מקרא מגילה ביום ט״ו באדר. הרב חיים ישראל הורביץ, ״באמירת על הניסים בערי הספקות והמסתעף״, תל תלפיות, נח (תשס״ג), עמ׳ סא-סד, דן באמירת על הנסים ביום ט״ו באדר ״בעירנו צפת שהמנהג הוא שקוראים במגילה בי״ד בברכה ובט״ו בלי ברכה״. הרב הורביץ הוא מו״צ בחסידות צאנז בצפת.

[65] כך סיפר לי הרב בניהו ברונר (בשיחתנו, לעיל הע׳ 64).

[66] יוסי סטפנסקי, ״צפת וסביבתה בתקופות הקדומות״, אריאל, 157-158 (2002), עמ׳ 51-58. ראה שם בעמ׳ 54-55: ״צפת – עיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון״. ראה גם: אייל מירון, ״צפת הקדומה בין ארכיאולוגיה למקורות היסטוריים״, מצפת לירושלים – ספר שושנה הלוי (עורך: אלי שילר), ירושלם תשע״א, עמ׳ 221-228.

[67] במכתב אלי מיום כ״ג במנחם אב תשס״ט.

בצפת, ועל כן ימשיכו באותה מסורת לקרוא מגילה גם בט״ו באדר. בעוד שתושבי העיר החדשה לא מרגישים קשר הדוק כל כך לאותה מסורת ותיקה, ועל כן יהיה קושי לחדש חובת מקרא מגילה גם בט״ו באדר.[68]

4. יפו - תל אביב

הרב יהוסף שווארץ הזכיר בין ערי המדגם את יפו. עד אזכור זה לא צוינה יפו כעיר שיש ספק אם היא מוק״ח מימות יב״ן. יפו נזכרת בספר יהושע בנחלת שבט דן: ״ומי הירקון והרקון מול יפו״ (יהושע יט: מו), והיא נזכרת במקרא כמה פעמים בספרי בית ראשון ובספרי בית שני.[69]

ממדרש הלכה ניתן ללמוד שיפו היא עיר מוק״ח מימות יב״ן. נושא המדרש הוא בהלכות טהרת מצורע. מצורע מוצא ממקום מגוריו: ״טמא הוא בדד ישב מחוץ למחנה מושבו״ (ויקרא יג: מו). במשנה נאמר שהמצורע מוצא רק מעיר מוקפת חומה: ״עיירות המוקפות חומה מקודשות ממנה שמשלחין מתוכן את המצורעים״ (מ׳ כלים א: ז), אם כי בתורה לא נאמר דבר על כך ש״מחנה מושבו״ של המצורע המוצא הוא עיר מוקפת חומה.[70] כשהמצורע נטהר עליו להביא שתי ציפורים. האחת נשחטת, ועל הציפור החיה נאמר: ״ושלח את הציפור החיה על פני השדה״ (ויקרא יד:ז). מי משלח את הציפור, מהיכן יש לשלח אותה, ולאיזה כיוון? על כך נדרש במדרש ההלכה:

> ״ושלח את הציפור החיה״ – שלא יעמוד ביפו וישלחנה לים. שלא יעמוד בגבת וישלחנה למדבר. שלא יעמוד חוץ לעיר וישלחנה כלפי העיר.[71]

על יפו הנזכרת במדרש זה כתב רש״י (קידושין שם): ״יפו – חומתה על הים״. מהדגמת הלכה זו על העיר יפו, ניתן ללמוד שההנחה היא שיפו היא עיר מוק״ח מימות יב״ן.[72]

הרב מאיר שמחה הכהן מדוינסק ציין למדרש הלכה נוסף שניתן ללמוד ממנו שהמצורע עצמו נכנס לעיר מוק״ח לאחר טהרתו ומשם משלח את הציפור:

> ״והשליכו אתהן אל מחוץ לעיר״ – ״אתהן״ חוץ לכל העיר, אין אדם חוץ לכל העיר אלא חוץ לעיירות המוקפות חומה בלבד.[73]

הפסוק עוסק בהשלכת האבנים של בית מנוגע מחוץ לעיר, ולדברי הרב מאיר שמחה הכהן מדוינסק, כוונת המדרש היא שכשם שהאבן המנוגעת מושלכת מהמקום שנטמאה בו, כך על

---

[68] מקצת מיהודי צפת ניסו להנהיג מסורת קריאת מגילה בפורים ביער ברעם הסמוך לכפר ברעם, ששם ע״פ מסורת מסוימת קבורים מרדכי ואסתר. על מסורת זו ראה: כפר ברעם, אריאל-אנציקלופדיה לידיעת הארץ (עורך: זאב וילנאי), תל אביב תשל״ז, עמ׳ 3708. ראה גם: זאב וילנאי, ״קברה של אסתר המלכה בארץ ישראל״, ילקוט הרבנות הצבאית – פורים ילקוט לחייל, 2 (ללא תאריך), עמ׳ 32; שמואל זנוויל כהנא, ״קבר אסתר המלכה בכפר ברעם״, הצופה, י״ד באדר תשי״ח, 6.3.1958; דורון בר, לקדש ארץ – המקומות הקדושים במדינת ישראל, ירושלים תשס״ז, עמ׳ 31-32. שם בעמ׳ 139 כתב שהיה מי שהציע לראש הממשלה דוד בן גוריון לשדר משם את קריאת המגילה ברדיו. ראה גם: דורון בר, ״מירון והמקומות הקדושים היהודיים באזור הגליל״ 1948-1967״, בתוך: מחקרים חדשים של הגליל – ספר העשור לכנס מחקרי גליל, תל חי תשס״ט, עמ׳ 138.

[69] דברי הימים ב: טו; עזרא ג: ז. בעתיקות יפו נמצאו שרידי חומה וביצורים מתקופת הברזל והברונזה המאוחרת. ראה: האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), ירושלים תשנ״ב, חלק ב, עמ׳ 586-592; יואב ארבל, מרטין פיילשטוקר, ״העיר התחתונה של יפו״, קדמוניות, 137 (תשס״ט), עמ׳ 31-42.

[70] כך פירשו: הרב שמשון משאנץ במשנה שם, ופרשני משנה נוספים. ראה גם: תוס׳ ערכין לב ע״ב וקדשו; רמב״ם הל׳ טומאת צרעת י: ז; הל׳ שמיטה ויובל יב: טז; הל׳ בית הבחירה ז: יג, ובמפרשים שם.

[71] ספרא ויקרא יד: כח. מדרש הלכה זה נזכר גם בגמ׳ בקידושין נז ע״ב.

[72] מסקנה זו ממדרש ההלכה שהובא בגמרא בקידושין, הסיקו: הרב יעקב גולדמן, בני אשר, יפו תרפ״ד, עמ׳ 120; הרב צבי יהודה קוק, טוב רואי-קידושין, ירושלים תשמ״ו, עמ׳ קפו בשם אביו הראי״ה קוק; הרב צבי פסח פרנק, שו״ת הר צבי, אבן העזר, חלק ב, ירושלים תשס״ד, סימן קכט; הרב יוסף שלום אלישיב, הערות במסכת קידושין, ירושלים תשנ״ט, עמ׳ שא. לא הכל קיבלו את ההוכחה מגמרא זו, ראה: הרב אריאל בוקוולד, קרית אריאל, בני ברק תשנ״ח, עמ׳ שיד.

[73] ספרא ויקרא יד: מ.

המצורע שנרפא ונטהר לשלח את הציפור מהעיר שחזר אליה לאחר שהוצא ממנה בשל צרעתו.[74] על פי דבריו, "שלא יעמוד ביפו" הכוונה היא שהמצורע שנטהר, לא יעמוד ביפו המוק"ח מימות יב"ן, וישלח את הציפור לכיוון הים.

אין לנו מידע על זמן מקרא מגילה ביפו עד זמן התחדשות ההתיישבות היהודית ביפו לקראת מחצית המאה ה-19.[75] כנראה שאז או באחת השנים שאחר כך, החלו לקרוא בה מגילה בי"ד ובט"ו באדר. בשנת תרנ"ה (1895) הוציא הרב נפתלי הרץ הלוי, רבה של יפו, את סידור הגר"א עם פירוש שער נפתלי ואמרי שפר. בסוף הסידור הוא כתב: "בכדי שלא להוציא הנייר חלק אמרתי להדפיס גרגיר אחד מחתני". חתנו הוא הרב יוסף צבי הלוי שהיה אז בן 21. הוא שימש אח"כ רבה של יפו, משנת תרע"ד (1914). הרב יוסף צבי הלוי פתח את דבריו: "הנה בעירנו יפו עה"ק ת"ו, נהגו לקרוא מגילה י"ד וט"ו ולא מצאתי מי שידבר מענין ספיקא דיפו".[76] הוא כתב ששוחח בעניין זה עם חותנו הרב נפתלי הרץ הלוי. לדבריו, יש להגדיר את יפו כעיר מוק"ח מימות יב"ן. היא נזכרת בספר יהושע, וע"פ ר' שמעון בן לקיש הערים שנזכרו בספר יהושע הן מוק"ח (י' מגילה א: א, ע ע"א), וגם מהגמ' (ב' קידושין נז ע"ב) מוכח שיפו היא עיר מוק"ח. בסיום דבריו כתב:

> נראה דיפו מוק"ח היתה. אם כן אף שאינני כדאי להכריע לקרות המגילה דווקא בט"ו, אבל מ"מ אין זה ספק השקול לילך בתר רובא דעלמא, אלא קרוב יותר לומר דיפו מוקפת חומה היתה, על כן שפיר קורין בי"ד ובט"ו.

הוא לא דן בשאלה אם אמנם המקום המוכר והידוע כיפו הוא אכן יפו המקראית. הוא כנראה התבסס על כך ששם המקום נשתמר לאורך הדורות, והדיון התמקד בשאלה מה נאמר בפסוקי המקרא ובספרות האמוראים על יפו. מסקנתו של הרב יוסף צבי הלוי היתה שע"פ המקורות מהמקרא ומספרות האמוראים, יפו מוגדרת כמוק"ח מימות יב"ן ויש לקרוא בה רק בט"ו באדר, אך לא היה לו את העוז לקבוע שיש לקרוא מגילה רק בט"ו באדר. מאידך, היה ברור לו שאין להעניק ליפו מעמד של עיר פרוזה וכרוב ערי העולם, ולכן מסקנתו היתה שיש לקיים את המנהג שנהגו ביפו לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר.

מנהג יהודי יפו לקרוא מגילה גם בט"ו באדר התקבע והושרש. חוקר ארץ ישראל, אברהם משה לונץ, פרסם בהתמדה את "לוח לארץ ישראל" (תרנ"ו-תרע"ה, 1895-1915). בלוח הוא תיאר את המתרחש והמתפתח בהתיישבות היהודית בארץ. לונץ כתב בקביעות שביפו קוראים מגילה בי"ד ובט"ו באדר. לקראת שנת תרס"ה (1905) פרסם הרימ"ט לראשונה את 'לוח לארץ ישראל', ושם כתב שיפו היא עיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן, ויש לקרוא בה בי"ד ובט"ו באדר.[77] הראי"ה קוק עלה לארץ בכ"ח אייר תרס"ד (1904) והתיישב ביפו. הוא כיהן כרבה של יפו בשנים תרס"ד-תרע"ד (1904-1914), ואת פורים הראשון ביפו הוא ציין בשנת תרס"ה (1905). לא מצאנו מקור ברור כיצד נהג הראי"ה קוק ביפו. השערתנו היא שהוא נהג כפי שהיה מקובל ביפו, וקרא מגילה בי"ד ובט"ו באדר. להלן שני נימוקים להשערה זו:

---

[74] הרב מאיר שמחה הכהן מדוינסק, משך חכמה, ויקרא יד: מ. בפרשנותו למדרש זה הוא יישב את תמיהתו של הרב יהודה רוזאניס, משנה למלך על הרמב"ם הל' טומאת צרעת יא: א שתמה מה המקור לכך ששילוח הציפור חייב להיעשות מתוך עיר מוק"ח מימות יב"ן. מדרש זה שונה מהסבר התוס' (קידושין נז ע"ב ד"ה כל) שהסביר שלאחר טהרת המצורע היה: "הכהן נושאה או הוא או שלוחו לעיר ומשלחה חוץ לעיר".

[75] ח"ז הירשברג, "ראשית התחדשות הישוב היהודי ביפו", ספר אסף- לכבוד הרב פרופ' שמחה אסף (עורכים: מ"ד קאסוטו ואחרים), ירושלים תשי"ג, עמ' 223-229.

[76] דבריו מופיעים אצל: הרב נפתלי הרץ הלוי, סידור הגר"א, ירושלים תרנ"ה, חלק ב, דף קנט ע"ב- קס ע"א.

[77] הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרס"ה, ירושלים תרס"ד, עמ' 32-33. כך כתב גם הרימ"ט, ספר ארץ ישראל, ירושלים תשט"ו, עמ' מד.

א. היוזמה לכתיבת לוח לארץ ישראל היתה של הרב אליהו דוד רבינוביץ׳ תאומים, האדר״ת, ששימש רבה של ירושלים. האדר״ת הוא שפנה לרימ״ט שיכין ויערוך לוח כזה.[78] לדברי הרימ״ט:

> וכאשר ערכתי לראשונה הלוח הזה בשנת תרס״ד [=לקראת פרסומו בשנת תרס״ה-1905] ע״פ הצעת הגאון האדר״ת זצ״ל, והוא עבר עליו בכל תשומת הלב על כל פרט ופרט (והוסיף שם איזה הערות).[79]

הראי״ה קוק היה חתנו של האדר״ת. סביר להניח שהראי״ה קוק לא שינה ממה שהיה מקובל ביפו, ולא היה עושה בניגוד לעמדת האדר״ת. לא רק זו, האדר״ת נפטר בג׳ באדר תרס״ה, ימים אחדים לפני פורים תרס״ה, הפורים הראשון של הראי״ה קוק בארץ, וזו יכולה לשמש סיבה נוספת לראי״ה קוק שלא לשנות מהמוסכם על חותנו שאותו העריך מאוד.

ב. לראי״ה קוק גם היה ברור שיפו נמצאת באזור שבו עמדה יפו הנזכרת במקרא,[80] ובנו הרב צבי יהודה קוק העיד שאביו אמר לו שברור לו שיפו היתה מוק״ח מימות יב״ן.[81]

הרב יעקב גולדמן שימש כמזכיר הוועד הראשון של יפו. בשנת תרפ״ד (1924) הוא כתב בעניין זה:

> אם היתה יפו מוקפת חומה מימות יהושע בן נון, לא נודע בבירור. מנין לקרוא בה המגילה ב׳ ימים י״ד וט״ו לאדר. ולא יכולתי לברר מאימתי ועל פי מי נהגו כן.[82]

גם לרב גולדמן לא ברור מתי החלו לנהוג ביפו לקרוא בי״ד ובט״ו באדר ומי החל בנוהג זה. לדברי הרב גולדמן, אין ספק שיפו מיוחסת כעיר מוקפת חומה מימות יב״ן. גם הוא ציין לגמ׳ בקידושין נז ע״ב העוסקת בטהרת המצורע. הוא הוסיף שתיתכן סיבה נוספת לקריאה יומיים – אם משווים את מיקום יפו סמוך לשפת הים, לעמדת חזקיה באשר לטבריה (מגילה ה ע״ב).

בלוח לארץ ישראל לשנת תרפ״ז (1927) הוסיף הרימ״ט הערה לגבי יפו. הוא ציין שהיא נזכרת בספר יהושע במסגרת תיאור מיקומה של העיר הרקון ולא בפני עצמה, ויש לקרוא בי״ד ובט״ו באדר וכפי שנהוג שם. באותה שנה הוא ציין לראשונה שגם בשכונות החדשות של יפו, וכן בתל אביב, קראו בי״ד ובט״ו באדר:

> והשכונות שהתחברו לעיר כמו נוה שלום ונוה צדק ליפו, נוהגים כמו בהעיר. ואפילו תל אביב שמקודם נהגו בה כמושבה חדשה, מאז נתחברה ליפו החלו לנהוג בה כמו ביפו, ואף שאין זה בהיר (עין מה שכתבתי בירושלים). אבל השכונות הנפרדות יותר מע׳ אמה ושיריים, אין מקום להחמיר ולנהוג גם בט״ו... וכן השכונות הנפרדות ליפו.[83]

שכונות נוה שלום ונוה צדק סמוכות ליפו העתיקה, והן הוקמו בסוף המאה ה-19. רבה של יפו הרב נפתלי הרץ הלוי היה מראשוני המתיישבים בשכונת נווה שלום, ורבה של יפו אחריו היה הראי״ה קוק שהתגורר ברח׳ אחווה, בין שכונת נוה שלום לבין שכונת נוה צדק.[84] הדיונים על זמן

---

[78] היוזמה והדחיפה להוציא לוח זה, באה מהרב אליהו דוד רבינוביץ׳, האדר״ת, רבה של ירושלים באותה עת, כפי שהוא מעיד במכתבו: ״הלוח החדש שנדפס בפה מיוסד רק לארץ הקודש לבד להפיצם בבתי כנסיות... ואני ציותי להרימ״ט לחבר לוח זה״ (בתוך: אגרות לראי״ה [עורך: בן ציון שפירא], ירושלים תש״ן, עמ׳ מו). על יוזמה זו העיד גם בנו הרב ניסן אהרון טוקצינסקי, בפתח דבריו בלוח הראשון שלאחר פטירת אביו, לוח לארץ ישראל לשנת תשט״ז, ירושלים תשט״ו, עמ׳ 3. על לוח זה ולוחות אחרים, ראה: יוסף תבורי, ״לוח דינים ומנהגים״, עלי ספר, יט (תשס״א), עמ׳ 195-207.

[79] הרימ״ט, עיר הקדש והמקדש, ירושלים תשכ״ט, חלק ג, עמ׳ שפא.

[80] הראי״ה קוק, אגרות הראי״ה, חלק א, ירושלים תשכ״ב, עמ׳ לה, במכתב מג׳ במרחשוון תרס״ז: ״פה עיה״ק יפו ת״ו יש לחבב מצד שהיא גבול המסומן בתורתנו הקדושה ׳גבול ים׳ (במדבר לד: ו), ומצד שבה הלך יונה הנביא... בה הובאו הדוברות לשלמה המלך לבנין המקדש... נעשה הנס לניקנור פה עיה״ק בנמל יפו״.

[81] הרב צבי יהודה קוק, לעיל הע׳ 72.

[82] הרב יעקב גולדמן, בני אשר, יפו תרפ״ד, עמ׳ 120.

[83] הרימ״ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרפ״ז, ירושלים תרפ״ו, עמ׳ 38-39. כך הוא העיר גם בספר ארץ ישראל עמ׳ מה.

[84] הרב משה צבי נריה, חיי הראי״ה, תל אביב תשמ״ג, עמ׳ רכה.

מקרא מגילה ביפו, התייחסו גם לזמן מקרא מגילה בשכונות החדשות, וכאמור קראו בהן מגילה בי״ד ובט״ו באדר. הרימ״ט תיאר מצב קיים, ומבחינתו הדבר תקין מאחר ששכונות אלו צמודות לעיר העתיקה. אך בשכונות יפו הרחוקות מהעיר העתיקה, וכן בשכונות החדשות בתל אביב: ״אין מקום להחמיר ולנהוג גם בט״ו״. הרימ״ט רמז כאן לעמדתו שאותה ביטא בהרחבה ביחס לשכונות החדשות בירושלים. מדברי הרימ״ט ניתן להבין שגם בשכונות יפו האחרות, גם אלו שלא היו סמוכות לעיר העתיקה היו קוראים בי״ד ובט״ו באדר, והרימ״ט טען שאין מקום לזה.[85]

מאז התחדשות הישוב היהודי ביפו נהגו לקרוא מגילה בי״ד ובט״ו באדר, ואף בתל אביב היו שנהגו לקרוא מגילה בשני הימים. תל אביב קמה בשנת תרס״ט (1909), ובשנותיה הראשונות קראו בה בי״ד באדר בלבד. לא ברור מאיזו שנה החלו לקרוא בה גם בט״ו באדר, ואם כך נהגו בכל תל אביב, או רק בשכונות שהיו קרובות ליפו.[86] לדעת הרימ״ט, הנהגה זו אינה נכונה. אפשר להציע שני הסברים לדברי הרימ״ט: א. הוא סבר שתקנת סמוך או נראה לא חלה במקום קרוב לעיר שיש ספק אם היא מוק״ח מימות יב״ן. ב. עמדת הרימ״ט היא שהגדרת סמוך או נראה היא עד מרחב מיל מהעיר המוק״ח, ותל אביב רחוקה יותר ממיל.

הרב שמואל יוסף זוין העיר שהדיווח של הרימ״ט לא היה מדויק:

> חסרון ידיעה יש כאן. רוב תל אביב קוראים בי״ד כדין עיר חדשה, ורק במניינים אחדים קוראים אף בט״ו.[87]

הרב טוביה יהודה טביומי שימש ברבנות בפולין, ועלה ארצה בכסלו תרצ״ו (1935) והתיישב בתל אביב. בארץ הוא לא שימש ברבנות. בפורים הוא נחשף לכך שבבית הכנסת ברח׳ יונה (בדרום תל אביב, סמוך לרח׳ הירקון ליד מגדלי האופרה) שבו היה מתפלל, קראו מגילה בי״ד ובט״ו באדר כמו ביפו, ובבתי הכנסת האחרים בסביבה קראו בי״ד באדר בלבד. לדעתו, בתל אביב יש לקרוא בי״ד באדר בלבד, ולדבריו כך נהגו ברוב בתי הכנסת בתל אביב.[88]

הרב הראשי של תל אביב, הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, כתב לרב טביומי בשנת תרצ״ז (1937) שבתל אביב יש לקרוא בי״ד ובט״ו באדר. לדברי הרב עוזיאל כך היה המנהג בכל ערי ארץ ישראל. והוסיף עוד:

> ואין לומר שתל אביב הואיל ונבנית בזמן האחרון הרי ברור הדבר שלא היתה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון וקורין רק בי״ד. שהרי תל אביב היתה בתחומה של יפו מצד אחד לדרומה ולכפרים הסמוכים לה לצפונה, אלא שהיו בה שטחים חרבים ושוממים כמו שיש בכל ארץ. ולכן אין זו עיר חדשה שלא היה בה ישוב ישראל אלא שטחי אדמה שוממים שודאי היו מיושבים בזמן הבית, ואולי גם אחרי החורבן ונחרב ישובם, עד שבאו

---

[85] בעמדת הרימ״ט, עסקנו בפרקים ד-ה.

[86] הראי״ה קוק, בהיותו הרב הראשי לישראל וראש ישיבת ׳מרכז הרב׳ בירושלים, כתב בי״ב אדר שני תרצ״ב, מכתב לבני הישיבה, בה הוא דרש: ״שלא יהין שום אחד מהם להפרד מחבורתינו הקדושה בשמחת פורים בכל יום י״ד וט״ו הבע״ל ולא ללכת לתל אביב בשום אופן וענין״ (צילום מכתבו של הראי״ה קוק, מופיע אצל: הרב משה צבי נריה, מועדי הראי״ה, בית אל תש״ע, עמ׳ 255). נראה שהוא דרש שלא לסע לקרנבל שהתקיים בתל אביב בימים אלה. הקרנבל התקיים מאז שנת תר״פ. לא ברור מדוע דוקא בשנה זו הוא דרש מהתלמידים שלא לסע לתל אביב. יתכן שנודע לו שיש תלמידים המעונינים בכך. נראה שממכתבו זה של הראי״ה קוק לא ניתן ללמוד דבר אודות מקרא מגילה בתל אביב בשנה זו.

[87] הרב ש״י זוין, ״לוח לארץ ישראל״, סופרים וספרים, תל אביב תשי״ט, עמ׳ 358-359. הספר סופרים וספרים הוא אסופה של מאמרים על סופרים וספרים שפרסם הרב זוין בעיתון ׳הצופה׳ בין השנים תרצ״ה-תש״ג (1935-1943). לא הצלחנו למצוא מתי כתב הרב זוין את המאמר על לוח לארץ ישראל. הרב זוין עצמו כתב שאכן בתל אביב יש לקרוא מגילה בי״ד באדר. ראה: הרב ש״י זוין, המועדים בהלכה, ירושלים תשט״ו, עמ׳ קצז.

[88] הרב טוביה יהודה טביומי, ״קריאת המגילה בתל אביב שכנה ליפו״, שו״ת ארץ טובה, ירושלים תש״ז, סימן ל.

בניה בוניה והקימו חורבותיה, ולכן אינה יוצאת מכלל ערי ארץ ישראל שקורין בי״ד ובט״ו.[89]

הרב עוזיאל לא הוכיח את טענתו זו על בסיס מידע היסטורי, אלא על סמך הנחה שבוודאי כך היה. על פי דברי הרב עוזיאל, יש חובה לקרוא מגילה בתל אביב בי״ד ובט״ו באדר, לא בשל היות תל אביב סמוכה ליפו, אלא מפני שלדעתו תל אביב היא חלק מהעיר יפו העתיקה.[90]

הרב יעקב עדס היה דיין בתל אביב ואחר כך בירושלים בין השנים תרצ״ה-תשט״ו (1935-1955). הוא כתב:

לא ידענו איך נוהגים בתל אביב אם הם קוראים בי״ד וט״ו או רק בי״ד. ושמעתי שקוראים בי״ד וט״ו ויש אחרים אומרים לי שקראו רק בי״ד. והנה ביפו נוהגים לקרות בי״ד וט״ו.[91]

מדבריו ניתן ללמוד שלא היה מנהג אחיד בתל אביב. בלוח לארץ ישראל לשנת תש״ז (1947) כתב הרימ״ט על התנהלות אחרת של תושבי תל אביב:

תל אביב נוהגים בה כעיר חדשה (תחילה כשנתחברה ליפו נהגו בתל אביב כמו ביפו).[92]

כנראה שבשלב מסוים פסק המנהג לקרוא מגילה ביפו ובשכונותיה גם בט״ו באדר, וקראו רק בי״ד באדר כמו עיר פרוזה. לא ברור לנו ממתי ומה היתה הסיבה לכך. יתכן שסיבת הדבר קשורה לכך שהישוב היהודי ביפו הידלדל בשנים תרפ״ז-תש״ח (1927-1948) בשל פרעות וסכסוכים עם ערביי יפו, ובשל צמיחתה המרשימה של העיר תל אביב.

הישוב היהודי ביפו התחדש לאחר מלחמת השחרור בשנת תש״ח (1948). כנראה שאז החלו לקרוא בבתי הכנסת ביפו בי״ד באדר בלבד מחוסר מודעות למנהג הקדום. הרב אהרון שלמה אלברג היה רב בתל אביב. בשנת תשי״א (1951) הוא כתב:

במקום אחר עוררתי על הצורך והחיוב לקרוא מגילה בשני הימים בתל אביב, באשר בנינו על חורבותיה של יפו שהיתה מוק״ח מימות יב״ן, אחרי שמדינת ישראל בהחלטת ממשלה כללוה יחד ורחובות משתרבבות בלי שום הפסק.[93]

דברי הרב אלברג דומים לדברי הרב עוזיאל שטען שהעיר תל אביב בנויה על חורבות העיר יפו. אמנם גם הוא לא הוכיח את טענתו זו. הוא טען עוד שיש לקרוא בתל אביב בי״ד ובט״ו באדר כמו שקראו ביפו, מאחר שממשלת ישראל החליטה בי״א בתשרי תש״י (4.10.49) לאחד מוניציפאלית את תל אביב עם יפו לעירייה אחת המנהלת את ענייני המקום. הערים היו מחוברות גם ברחובות משותפים. לא היה הגיוני בעיניו שבאותה עיר לא יקראו מגילה באותו תאריך. החיבור המוניציפאלי והאורבאני המחודש של הערים מחייב לדעתו התנהלות חדשה-ישנה באשר לזמן מקרא מגילה.[94]

---

[89] הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, שו״ת משפטי עוזיאל, כרך ג, ירושלים תשנ״ט, אורח חיים סימן עט.

[90] בסקרים ארכאולוגיים שנערכו באזורים שונים בתל אביב (ברחוב ינאי, ברחוב נורדאו, ברחוב ז׳בוטינסקי ועוד), נמצאו שרידי כלים מערות ובורות מהתקופה הכלקוליתית ומהתקופה הכנענית הקדומה. אך לא נראה שיש קשר בין הממצאים הללו ליפו. ראה: האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), חלק ד, ירושלים תשנ״ב, עמ׳ 1577-1583.

[91] הרב יעקב עדס, שו״ת חדות יעקב, חלק א, ירושלים תש״ס, סימן טז. לתשובה זו אין תאריך. הרב עדס כתב בשנת תרצ״ב (1932) ובשנת תש״ב (1942) תשובות בסוגיית בן כרך ובן עיר לעניין מקרא מגילה (שם סימנים יג-טו, יז). יש סבירות רבה שגם תשובה זו נכתבה בשנים הללו, בעת ששימש דיין בבית הדין הרבני בתל אביב.

[92] הרימ״ט, לוח לארץ ישראל לשנת תש״ז, ירושלים תש״ו, עמ׳ 38.

[93] הרב אהרון שלמה אלברג, ״מצות משלוח מנות״, בית הלל-ספר היובל לרב הלל פוסק (עורך: אפרים טובנהויז), תל אביב תשי״א, עמ׳ 85.

[94] הרב אלברג כתב שהוא כבר העיר על כך שבתל אביב יש לקרוא גם בט״ו באדר. יתכן שכוונתו למכתב שהוא שלח לרבה של ירושלים הרב צבי פסח פרנק בענין כתיבת מקום בגט שניתן בתל אביב. על המכתב ניתן ללמוד מתשובת

לפנינו עדויות על בתי כנסת אחדים וכן על מספר רבנים שקראו מגילה בתל אביב גם בט״ו באדר. הרב שריה דבליצקי העיד שבבית הכנסת הגר״א שברח׳ הירקון בתל אביב ״קראו את המגילה גם בט״ו בלי ברכות ערבית ושחרית אחר כל התפילה, עבור הקירבה ליפו״. עוד כתב שהרב יוסף צבי הלוי, שהיה רב בית הכנסת, ״הקפיד מאד על קריאת המגילה בבהכנ״ס בליל ויום ט״ו מחמת ספק ביפו, ולפעמים בליל ט״ו קרא בביתו במניין״.[95] העובדה שבליל ט״ו באדר הוא היה קורא לעתים רק בביתו במניין ולא בבית הכנסת יכולה ללמד על היחלשות המנהג במשך השנים. הרב יוסף צבי הלוי נפטר בשנת תש״כ (1960).

הרב יצחק יוסף כתב שאביו הרב עובדיה יוסף היה נוהג כך בהיותו רבה הספרדי של תל אביב (בשנים תשכ״ט-תשל״ב, 1969-1972).[96] הוא קרא גם לאחרים לנהוג כך, אם כי הוא הוסיף שאין חובה לעשות כן מעיקר הדין מפני שתקנת מקרא מגילה במקום סמוך בט״ו באדר הוא רק כשהכרך ודאי מוק״ח מימות יב״ן.[97] הרב שמואל אהרון יודלביץ׳, חתנו של הרב אריה לוין ותלמיד חכם גדול שלימד בכמה מישיבותיה של ירושלים, כתב בשנת תשל״ד (1974) שדברי החיד״א שאין לקרוא במקום סמוך לכרך שיש ספק אם הוא מוק״ח מימות יב״ן, אמורים כשהעיר הפרוזה מנותקת מהעיר המוק״ח. אך כשהעיר הפרוזה מחוברת ברצף אורבאני לעיר המוק״ח, גם לדברי החיד״א מעמד המקום הסמוך הוא כעיר המוק״ח: ״לכן יפו שהיא ספק מוק״ח ותל אביב מחוברת לה, דכמו שקורין ביפו ב׳ הימים, כמו כן צריכים לנהוג בתל אביב״. הוא ראה את יפו ותל אביב כעיר אחת בשל הרצף האורבאני, ועל כן לדבריו, אם בתל אביב לא קוראים גם בט״ו באדר, אזי תושבי תל אביב עוברים על איסור ״לא תתגודדו״.[98] מדבריו שבני תל אביב צריכים לקרוא מגילה גם בט״ו באדר, אפשר ללמוד על כך שבתל אביב לא נהגו לקרוא מגילה גם בט״ו באדר, והרב יודלביץ׳ קרא להם לעשות כן. גם הרב שאול ישראלי סבר שיש מקום לחדש את המנהג כחומרא אך לא מעיקר הדין.[99]

הרב חיים דוד הלוי, שכיהן כרבה הספרדי של תל אביב לאחר הרב עובדיה יוסף, טען בשנת תשנ״ד (1994) שעדיין יש אנשים המתגוררים בפרוורים הדרומיים של ת״א וקוראים מגילה גם בט״ו באדר.[100] אמנם הרב משה לוי טען שרבניה הספרדיים של תל אביב קראו ביי״ד באדר בלבד.[101]

הרב אחיעד אטינגר רב בית כנסת בדרום תל אביב, וחבר בגרעין התורני בעיר, סיפר לי בשנת תשע״ב (2012) שבמספר בתי כנסת בדרום תל אביב, קראו את המגילה גם בט״ו באדר בשל

הרב פרנק אליו בחודש כסלו תש״ט (1949), עוד לפני החלטת הממשלה לאחד את שתי הערים. ראה: הרב צבי פסח פרנק, שו״ת הר צבי אבן העזר חלק ב, ירושלים תשס״ד, סימן קכט.

[95] הרב שריה דבליצקי, בינו שנות דור ודור, בני ברק תשס״ו, עמ׳ עו, פ. הרב יהודה עמיחי, יליד תל אביב, וכיום ראש צוות המחקר של מכון ׳התורה והארץ׳ באשקלון, סיפר לי (בשיחה בי״ג שבט תש״ע) שהוא זוכר מילדותו (בסוף שנות ה-60 של המאה ה-20) שבאזור שוק הכרמל, מסגד חסן בק, היו קוראים מגילה בביתו של אדם ששם משפחתו בר נתן גם בט״ו באדר בלא ברכה. איתן ויינשטיין, תושב היישוב בני נצרים, סיפר לי (בשיחה ביום ח׳ באדר תשע״ב) שסבו סיפר לו שבישיבת היכל התלמוד שהיתה ברח׳ יהודה הלוי בתל אביב, קראו בשנותיה הראשונות מגילה גם בט״ו באדר.

[96] הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף-מועדים, ירושלים תשמ״ח, עמ׳ 306.

[97] הרב יצחק יוסף, קיצור ילקוט יוסף, חלק ב, ירושלים תשס״ו, עמ׳ תו. הרב דוד יוסף, בן אחר של הרב עובדיה יוסף, כתב שיש מחמירים לקרוא בת״א בט״ו באדר ללא ברכה ותבוא עליהם ברכה. ראה: הרב דוד יוסף, תורת המועדים, ירושלים תשס״א, עמ׳ 185.

[98] הרב שמואל אהרון יודלביץ׳,״קריאת המגילה בירושלים״, נעם, יז (תשל״ד), עמ׳ קל-קנד.

[99] הרב משה הררי, מקראי קודש הלכות פורים, ירושלים תשנ״ד, עמ׳ 107, בשם הרב שאול ישראלי.

[100] הרב משה הררי, שם בשם הרב חיים דוד הלוי.

[101] הרב משה לוי, שו״ת תפילה למשה - מועדים, בני ברק תשמ״ו, סימן נג. על פי הידוע לו, רבנים ספרדים בת״א – הרב בצמ״ח עוזיאל, הרב יעקב משה טולדנו והרב עובדיה יוסף – קראו מגילה בת״א רק בי״ד באדר. הרב מאיר מזוז העיר שם (במכתב משנת תשמ״ג) שהרב עובדיה יוסף קרא מגילה גם בט״ו באדר. כאמור, הרב בצמ״ח עוזיאל כתב שיש לקרוא בתל אביב גם בט״ו באדר. באשר לרב טולדנו לא ידוע לנו דבר.

הקירבה ליפו. לדבריו בבית הכנסת 'אהל שלום' ברח' התיבונים בשכונת שפירא בתל אביב, היה מנין קבוע בו קראו מגילה גם בט"ו באדר.[102]

אך כנראה זה היה מנהגם של מעטים. הרב משה לוי כתב שהעיד בפניו: "אחד המיוחד מותיקי וזקני העיר תל אביב ומייסדי ישיבת פורת יוסף המתחדשת, שבצעירותו היה גר ביפו ולא קראו אלא בי"ד בלבד".[103] אמנם הוא לא כתב באילו שנים מדובר.

רבניה האשכנזיים של תל אביב קראו מגילה רק בי"ד באדר. כך הורה הרב יצחק ידידיה פרנקל, שהיה גר בתל אביב משנת תרצ"ה (1935) ושימש כרבה האשכנזי של תל אביב (בשנים תשל"ג-תשמ"ו, 1973-1986). כך נהג גם חתנו של הרב פרנקל הרב ישראל מאיר לאו, רבה האשכנזי של תל אביב (משנת תשמ"ח-1988).[104] בשמו של הרב שלמה זלמן אויערבך נאמר: "ביפו פשט המנהג שקוראים רק בי"ד".[105]

הרב אפרים אריאל בוקוולד הוא רב בית כנסת בבני ברק, ובשנת תשנ"ח (1998) כתב שהוא בדק ומצא שאין חיבור בתים בין תל אביב ליפו. הוא גם הטיל ספק אם יפו אכן היתה מוק"ח מימות יב"ן. לדבריו, לא ידוע על מסורת על אודות היות יפו מוק"ח מימות יב"ן, והיא לא נמנתה בספר יהושע ברשימת ערי הנחלות של שבט יהודה (יהושע טו: כ-סג), אלא נזכרה כעיר גבול בין שבט דן לשבט יהודה (יהושע יט: מו). פרשנותו לדברי ר' שמעון בן לקיש שיהושע מנה ערי חומה (י' מגילה א: א, ע ע"א), היא שהכוונה לרשימת הערים של השבטים ולא לערי גבול. לדבריו, ניתן להסביר את מדרש ההלכה המובא בגמרא בקידושין נז ע"ב, שיפו לא היתה מוקפת חומה. מסקנתו היא:

> ואשר על כן, לכאורה יש ביפו לכל היותר ספק ספיקא לחוש לדין מוקפין... אמנם את המנהג הקיים בעיר יפו עצמה לקרוא מגילה גם ביום ט"ו בודאי אין לבטל, שהרי כידוע משמיה דרבותינו נ"ע שאין זו הנהגה ראויה לבטל שום מנהג... אבל צ"ע אם יש להמשיך הנהגת חומרא זו גם לערים הסמוכות.[106]

באלול תשס"ז (2007) הוקם ביפו גרעין תורני. לקראת פורים תשס"ח (2008) בירר הרב אליהו מאלי, ראש הגרעין וראש ישיבת יפו, אצל זקני יפו על מנהגם, והם טענו שהם לא זוכרים שנהגו לקרוא מגילה ביפו גם בט"ו באדר. לדבריהם המנהג בבתי הכנסת ביפו הוא לקרוא בי"ד באדר בלבד.חברי הגרעין לא חידשו את מנהג מקרא מגילה גם בט"ו באדר,[107] עם זאת שבבתי כנסת בדרום תל אביב, נהגו לקרוא מגילה גם בט"ו באדר.

בשנת תשע"א (2011) כתב הרב יעקב אריאל רבה של רמת גן, שמי שמעונין לקרוא מגילה ביפו גם בט"ו באדר יעשה זאת בתנאי שהוא גר ברדיוס של ק"מ אחד מהתל העתיק של יפו.[108] הרב אריאל הסביר לי שחוץ מירושלים יש להתייחס לכל הערים העתיקות כספק מוק"ח, ובערים מסופקות לא מחילים דין סמוך ונראה. אין אנו יודעים עד היכן הגיעה יפו, ולכן יש מקום לחשוש לכל היותר

---

[102] כך סיפר לי הרב אחיעד אטינגר, המתגורר בדרום תל אביב, בשיחה עמו בכ' באדר תשע"ב. הוא פרסם על כך לקראת פורים תשע"ב באתר ערוץ 7. cthttp://www.inn.co.il/News/News.aspx/234777

[103] הרב משה לוי, שו"ת תפילה למשה- מועדים, חלק ב, בני ברק תשמ"ו, סימן נג.

[104] כך אמר לי הרב דוד לאו, רב העיר מודיעין, בל' מנחם אב תשע"א.

[105] הרב נחום סטפנסקי, ועלהו לא יבול – מהנהגותיו והדרכותיו של הרב שלמה זלמן אויערבך זצ"ל, ירושלים תשנ"ט, עמ' רמד. הרב שלמה זלמן אויערבך, הליכות שלמה, ירושלים תש"ס, עמ' שנו, כתב שהקריטריון הקובע הגדרת עיר מוק"ח הוא הרשות המוניציפאלית. לפי עיקרון זה היה עליו לפסוק שבתל אביב יקראו מגילה כמו ביפו, מאז שהערים אוחדו לעיר אחת מבחינה מוניציפאלית. אך עיקרון זה נכון רק בכרך ודאי ולא במקום מסופק. כך הסביר את עמדת הרש"ז אויערבך, הרב ישעיהו שכטר, ימי הפורים, בני ברק תשס"ט, עמ' סו, קסה.

[106] הרב אפרים אריאל בוקוולד, קרית אריאל, בני ברק תשנ"ח, עמ' שיא-שטו.

[107] כך אמר לי הרב אליהו מאלי, בב' באדר תש"ע.

[108] בתשובה מיום ט"ו באדר ב' תשע"א http://www.yeshiva.org.il/ask/?cat=165

למרחב של אלפיים אמה מיפו העתיקה כסברת הרימ״ט ביחס לירושלים. אמנם דעתו של הרימ״ט לא התקבלה בירושלים משום שירושלים היא ודאי מוק״ח מימות יב״ן, אך בעיר מסופקת יש מקום לקבל את דעתו, אך אין לחשוש ליותר מזה.[109]

סיכום: ביפו קראו מגילה גם בט״ו באדר עד שהישוב היהודי התפרק בעקבות מאורעות תרצ״ו (1936).גם בשכונות הדרומיות של תל אביב הסמוכה, היו שקראו מגילה גם בט״ו באדר. יתכן שתושבי העיר תל אביב החדשה הרגישו בתחילה כחלק מיפו, ומאחר שביפו נהגו לקרוא גם בט״ו באדר, אף הם עשו כן. אך במשך השנים פחת מספרם של הנוהגים כן. יתכן שגם היחלשות המנהג לקרוא ביפו גם בט״ו באדר, גרם לכך שבתל אביב פסקו מלקרוא גם בט״ו באדר. עם התחדשות הישוב היהודי ביפו לאחר מלחמת השחרור (תש״ח-1948), קראו ביפו בי״ד באדר בלבד.

5. טבריה

כאמור לעיל בפרק ט, המנהג בטבריה היה לקרוא מגילה בי״ד ובט״ו באדר. כמה עדויות על המשך מסורת זו גם לאחר מחצית המאה ה-19. הרב משה ריישר כתב בשנת תרכ״ח (1868) שבטבריה קראו מגילה בי״ד ובט״ו באדר.[110] חוקר ארץ ישראל אחר, אברהם משה לונץ, כתב בקביעות ב״לוח לארץ ישראל״ (תרנ״ו-תרע״ה, 1895-1915) שבטבריה קראו גם בט״ו באדר. הרב משה קלירס התיישב בטבריה בשנת תר״ס (1900) וכיהן כרבה האשכנזי של טבריה משנת תרס״ט (1909) עד פטירתו בשנת תרצ״ד (1934). הוא המשיך את מסורת מקרא מגילה בטבריה בי״ד ובט״ו באדר, והורה שיש לנהוג כן גם בשכונות החדשות – בשכונת אחוה שהוקמה בשנת תרע״ב (1912), ובשכונת קרית שמואל שהוקמה בצפון מערב העיר בשנת תר״פ (1920).[111] הרב משה טננבוים היה רב במילדוי שבסלובקיה, וסייר בארץ בשנת תרפ״ד (1924). הוא ביקר גם בטבריה והעיד שבטבריה קראו מגילה בי״ד ובט״ו באדר.[112] הוא לא כתב אם כוונתו גם לשכונות החדשות.

הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי כתב בלוח לארץ ישראל לשנת תרצ״ה (1935), ומאז במשך כל השנים הבאות: ״בשכונת אחווה בטבריה, נוהגים היום כמו בעיר. אבל השכונות הנפרדות יותר משבעים אמה ושיריים, אין מקום כלל להחמיר ולנהוג גם בט״ו כמו קרית שמואל לטבריה״.[113] הוא דיווח שהמנהג בשכונת קרית שמואל לקרוא גם בט״ו באדר, אך הוא חלק על הנהגה זו. דברי הרימ״ט בעניין זה אינם תואמים את עמדתו באשר לזמן מקרא מגילה בשכונות ירושלים, שם טען הרימ״ט שהגדרת סמוך היא עד מיל מהעיר המוק״ח, ואין כל משמעות הלכתית להימצאות רצף בתים שאין ביניהם מרחק של שבעים אמה ושני שליש האמה, לעניין הגדרת מעמד של סמוך לעיר מוק״ח.[114]

בשנת תש״ו (1946) פרסם הרב צבי פסח פרנק, רבה של ירושלים, תקציר הלכות פורים, וכך כתב:

---

[109] בשיחה בה׳ בשבט תשע״ב. דברים דומים כתב הרב יעקב אריאל בדברי ברכה לחוברת של הרב שמואל דביר, ״פורים בבאר שבע״, באר שבע תשע״א, באשר למקרא מגילה בסמוך לעתיקות באר שבע.

[110] הרב משה ריישר, שערי ירושלים, ירושלים תרכ״ח, עמ׳ 49.

[111] כך העיד הרב אברהם דב אויערבך, ״בדין קריאת המגילה בטבריא״, קול תורה, לה, ו (תשכ״ד), עמ׳ ט-יא. הרב משה קלירס, טבור הארץ, ירושלים תשס״ד, פרק ג עמ׳ מ-סג, עסק בסוגיית מקרא מגילה בטבריה, אך לא כתב מה היה מנהגם של תושבי טבריה בזמנו.

[112] הרב משה טננבוים, מסעות משה, טארנא תרפ״ה, עמ׳ קלד.

[113] הרימ״ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרצ״ה, ירושלים תרצ״ד, עמ׳ 38.

[114] בעמדת הרימ״ט עסקנו בפרקים ד-ה.

העיר טבריא שהיא ספק מוקפת, קורין בה את המגילה בי״ד ובט״ו. בי״ד קוראין בה בברכותיה ובט״ו בלי ברכה. אבל על הנסים אומרים בשני הימים, וכן שמחה, סעודה, משלוח מנות ומתנות לאביונים, בשניהם.[115]

הרב פרנק כתב באופן כללי ולא פירט אם כוונתו גם לשכונות החדשות שבטבריה.

לפנינו אפוא מסורת עקבית וברורה על מנהג מקרא מגילה בטבריה בי״ד ובט״ו באדר. הסיבה שבגללה נהגו לקרוא גם בט״ו באדר היא ספק הלכתי. הספק הוא אם עיר מוק״ח שהרוח הרביעית פתוחה לים מוגדרת כעיר מוק״ח.

בשנת תשכ״ד (1964) עסק הרב חנוך זונדל גרוסברג בסיבה שבגללה נהגו בטבריה כעיר מסופקת: ״האם הספק הוא מחמת שאין מקומה ידוע או הספק אם הים מועיל לשוותה כדין מוקף״.[116] הוא דן בסוגיית הגמרא (ב׳ מגילה ה ע״ב), ולדבריו ברור מהסוגיה שאין ספק שטבריה היתה מוק״ח מימות יב״ן. לדבריו, הפוסקים לא קיבלו את הצעת הספק של האמורא חזקיה שיש להגדיר את טבריה כמקום מסופק בשל העובדה שרוח אחת מהחומה היתה פתוחה לים. לדבריו, בטבריה נהגו לקרוא גם בט״ו באדר מפני שלא ידוע היכן היה מיקומה המדויק:

בטבריה לפי מה שבארנו דהספק הוא רק לענין המקום, ועל כל פנים היא סמוכה לטבריה העתיקה... ואם כן יש לדון בה שיקרא בה רק בט״ו מדין סמוך לכרך שחרב, וביותר דכאן לא הוי כלל כרך שחרב, רק שנשכח מאיתנו מקומו המדויק, ואולי יש עדין שטח בנוי במקום שהיתה שם טבריה הקדומה.

אלא שאין בידינו לשנות מה שנהגו מקדמא דנא, אבל עכ״פ אין לזלזל בה בהקריאה של ט״ו וכן גם כל השטח הבנוי בטבריה בסמיכות ובנראה להמסופק, יש לה אותו הדין של המסופק... וכמו שהמנהג כן בירושלים אחרי הכיבוש של העיר העתיקה שקוראין בה בט״ו... וכן כאן כל הסמוכים ונראין יש להם לקרות מספק בי״ד ובט״ו... וזהו דלא כמו שכתב הרימ״ט ז״ל בלוח לארץ ישראל דקרית שמואל הסמוכה לטבריה אין קוראים בה רק בי״ד.[117]

לא ברור מדוע הגיב הרב חנוך זונדל גרוסברג על דברי הרימ״ט לאחר שהעניין הופיע קרוב לעשרים שנה בלוח לארץ ישראל, ותשע שנים לאחר פטירת הרימ״ט. מכל מקום טיעונו המרכזי הוא שטבריה היא עיר מוק״ח מימות יב״ן ודינה כמו ירושלים, וגם לכל שכונותיה החדשות יש לתת מעמד של עיר מוק״ח, ומעיקר הדין יש לקרוא בהן בט״ו באדר בלבד. אך הוא לא רצה לערער על המנהג הקיים, ועל כן כתב שמנהג הקריאה בי״ד ובט״ו באדר הוא כנראה בשל העובדה שהיה ספק היכן מיקומה המדויק של העיר המוק״ח.

על דברי הרב חנוך זונדל גרוסברג הגיב הרב אברהם דב אויערבך, ששימש כאב״ד בטבריה מאז שנת תש״כ (1960). הוא ערער על ההנחה של הרח״ז גרוסברג שטבריה העתיקה היא עיר מוק״ח באופן ודאי. הוא חלק על ניתוח הסוגיה בגמרא (ב׳ מגילה ה ע״ב) ועל פרשנות הרח״ז גרוסברג לדברי הראשונים עליה. לדבריו, הספק הוא אם העובדה שרוח אחת פתוחה לים מקנה לה מעמד של עיר מוק״ח.[118] שניהם הסכימו שבטבריה יש לקרוא גם בט״ו באדר, אך הם חלקו בטעם הדבר

---

[115] הרב צבי פסח פרנק, שו״ת הר צבי אורח חיים, חלק ב, ירושלים תשל״ג, סימן קכח, סעיף כז.

[116] הרב חנוך זונדל גרוסברג, ״אם טבריה דינה כמוקפת חומה לענין קריאת מגילה, ודין סמוך ונראה״, נעם, ז (תשכ״ד), עמ׳ צב.

[117] הרב חנוך זונדל גרוסברג (לעיל הע׳ 116), עמ׳ צד-צה.

[118] הרב אברהם דב אויערבך, ״בדין קריאת המגילה בטבריא״, קול תורה, לה/ו (תשכ״ד), עמ׳ ט-יא. הרב רפאל שפירא, תורת רפאל, ירושלים תש״ג, סי׳ קכג, עמ׳ 367-369, עסק בשאלת זמן מקרא מגילה בטבריה, והתלבט אם

– אם מפני שיש ספק היכן ממוקמת טבריה העתיקה אם כי ברור לגמרי שהיתה מוגדרת כעיר מוק"ח מימות יב"ן, או שהספק הוא על עצם הגדרת העיר כמוק"ח.[119]

בשנת תשכ"ו (1966) הגיב הרב משה שטרנבוך על דברי הרב גרוסברג. לדבריו, מעיקר הדין ועל פי ראשונים רבים, בטבריה יש לקרוא בי"ד באדר בלבד, אך מאחר שנהגו בטבריה לקרוא גם בט"ו באדר אין לשנות. הוא הציע להחמיר לקרוא בטבריה גם בט"ו באדר אך מנימוק אחר:

> שכהיום העיר טבריה נתרחבה הרבה, וסביבות טבריה (רקת) היו בימי יהושע כמה עיירות מוק"ח, וכן מבואר בפס' ביהושע (יט: לה): "וערי מבצר הצדים צר וחמת רקת וכנרת". וכל אלו אולי סביבות טבריה שבזמננו, שבגמרא (מגילה ב ע"ב) "דמטבריה לחמתן מיל", והעיירות צדים צר וכנרת לא ידוע לנו מקומם בדיוק, אבל מאחר שבמקום המוקף חומה דחייבין לקרוא בט"ו הדין דמשך משם והלאה אפילו כמה מילין עד שיש הפסק שבעים אמה ושיריים או קמ"א אמה, נראה דיש מקום לחוש שמא מקצת טבריה שבזמננו נמצאת במקום אחת מעיירות אלו שהם סביבות טבריה ושוב כל טבריה דהיום נמשך אחריה לקרות בט"ו דוקא. ואף שאין חוששים בסתמא לעיר שמוק"ח, בכי האי גוונא שבסביבה מוחזקת נראה שראוי לחוש, ולכן אי המנהג להחמיר בתרי הימים אתי שפיר.[120]

הסיבה שבגללה יש לקרוא בעיר טבריה החדשה גם בט"ו באדר היא לא בשל המסורת על אודות טבריה עצמה, מאחר שלדבריו רוב הפוסקים פסקו שבטבריה יש לקרוא בי"ד באדר בלבד. הסיבה היא בשל חשש שמא השכונות החדשות של טבריה נמצאות במקומות שבעבר היו בהם ערים מוק"ח שהיו באזור טבריה. לא היה ידוע לו כלל מיקומן של הערים הללו, אך הוא הניח שהערים הללו היו באזור, ועל כן יש מקום לקרוא גם בט"ו באדר. זהו נימוק חדש שלא נזכר קודם לכן בטעם מנהגם של אותם שקראו מגילה בטבריה גם בט"ו באדר.

דברי הרב שטרנבוך שונים מדברי הרב קלירס. הרב קלירס הנהיג לקרוא בשכונות החדשות בטבריה גם בט"ו באדר בשל הסמיכות לעיר הקדומה של טבריה. בעוד שהרב שטרנבוך חושש שמא במקום שנבנו בו השכונות החדשות היתה טבריה הקדומה, או עיר אחרת שנזכרת במקרא כעיר מוק"ח מימות יב"ן.

בשנת תשנ"ד (1994) העיד הרב אברהם דב אויערבך שהמנהג בטבריה לקרוא בי"ד ובט"ו באדר "בסמוך ונראה". הוא התכוון לטבריה תחתית – האזור הקדום והשכונות החדשות. בטבריה עילית לא נהגו לקרוא בט"ו באדר.[121]

ההלכה כר' יוחנן שקוראים בט"ו באדר, או שהלכה היא שקוראים בי"ד באדר, משום שהרי"ף והרא"ש השמיטו את דיניהם של חזקיה ור' יוחנן, ומכאן שיש לקרוא בטבריה בי"ד באדר. הרב חנוך זונדל גרוסברג טען שמדברי הרב שפירא ניתן ללמוד שהוא פסק שבטבריה יש לקרוא בט"ו באדר, אך הרב אויערבך העיר שמדברי הרב שפירא משמע שהוא פסק שיש לקרוא בי"ד באדר.

[119] בחודש תשרי תשכ"ה (1965) הגיב הרב אברהם יעקב הכהן, חתנו של הרב חנוך זונדל גרוסברג, לדברי הרב אברהם דב אויערבך. ראה: הרב אברהם יעקב הכהן, "בדינה של טבריה", קול תורה, לו/א (תשכ"ה), עמ' יז-יט. גם הרח"ז גרוסברג הגיב. ראה: הרב חנוך זונדל גרוסברג, "אם טבריה דינה כמוק"ח לענין מקרא מגילה", נעם, ח (תשכ"ה), עמ' רסז-רסט. שניהם חזרו על עיקרי הדברים שטבריה היא מוק"ח, והספק כיום הוא רק מפני שאין מיקומה ידוע. הרח"ז גרוסברג חזר על עמדתו גם בספרו – אגרת הפורים השנית, ירושלים תשל"ו, עמ' כה.

[120] הרב משה שטרנבוך, מועדים וזמנים, חלק ב, ירושלים תשכ"ו, עמ' קנ.

[121] בשם הרב אברהם דב אויערבך, בתוך: הרב משה הררי, מקראי קדש-פורים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 103, ובספרו של אביו הרב שלמה זלמן איוערבך, הליכות שלמה-פורים, ירושלים תש"ס, עמ' שנו. ראה גם: הרב יוסף מרדכי פאק, ימי משתה ושמחה, ירושלים תשס"ו, עמ' תכא. גם אביו של הרב אברהם דב אויערבך, הרב שלמה זלמן אויערבך, התייחס למעמדה של טבריה. בשו"ת מנחת שלמה, חלק א, ירושלים תשמ"ו, סימן יט, א, כתב שטבריה היא עיר שיש ספק אם היא מוק"ח, ואין נוהג דין סמוך ונראה במצב כזה. נחום סטפנסקי, ועלהו לא יבול – מהנהגותיו והדרכותיו של הרב שלמה זלמן אויערבך זצ"ל, ירושלים תשנ"ט, עמ' רמד, כתב בשם הרש"ז אויערבך שברוב העיר קראו בי"ד בלבד ורק תלמידי חכמים המדקדקים קראו גם בט"ו באדר. הוא לא התייחס למעמדן של השכונות החדשות בטבריה.

בשנת תשס״ב (2002) כתב הרב אביאל חדאד שבטבריה יש לקרוא מגילה בי״ד באדר בלבד. זאת בניגוד להנהגה שהתקבלה בטבריה תחתית במשך שנים רבות. לטענתו, היה מקום לחשוש לדברי הפוסקים שכתבו שבמקום שיש ספק אם הוא מוק״ח מימות יב״ן יש לקרוא מגילה רק בי״ד באדר. הלכה למעשה הוא כתב:

> ומ״מ טוב ונכון שהגרים בעיר הישנה יקראו ג״כ בט״ו בלי ברכותיה ובפרט אם כבר נהגו בזה וכן שאר מצוותיה. והקוראים בקרית שמואל ובשיכון ד׳ וכדומה קריאת המגילה בלי ברכה ומקיימים שאר המצוות בט״ו, תבוא עליהם ברכת הטוב.[122]

הוא כנראה הבין שלא יוכל לשנות את מנהג תושבי טבריה שהתגוררו בעיר התחתית, ולכן כתב שימשיכו במנהגם. בשנת תשס״ד (2004) היה מי שטען את ההיפך הגמור. הרב יוסף שני כתב שלפי דעתו טבריה היא עיר מוק״ח ועל כן בטבריה תחתית יש לקרוא בט״ו באדר בלבד, ומי שרוצה להחמיר שיקרא מגילה גם בי״ד באדר ללא ברכות:

> ואם ברך ברכותיו לבטלה ואין לענות אחריו אמן. ואין להוציא בו ספר תורה ולא לומר בו על הניסיסדהעיקר דאין זה זמנו כלל, ואין יוצאין בי״ד בו אפילו באונס גמור דאין זה זמנו כלל. ובטבריה עילית חייבים לעשות כל דיני הפורים יומיים, דטבריה עילית אינה סמוכה ואינה נראית לטבריה כלל ועיקר. אמנם כיון שהיא חלק מהעיר טבריה המוקפת וכדרך עיירות בימינו להיות רווחים גדולים בין השכונות, ויש סבורים דדי בזה כדי לחייבם בט״ו בלבד, ובירושלים סומכים בזה לקרות רק בט״ו... לכן חייבים מספק לעשות יומיים מדינא ואינו בגדר חומרא בלבד.[123]

לדבריו, בטבריה תחתית יש לקרוא מגילה רק בט״ו באדר, ובטבריה עילית בט״ו באדר עם ברכה, ובי״ד באדר ללא ברכה.

הרב יהודה נקי היה מבאי ביתו של הרב עובדיה יוסף. בשנת תשס״ז (2007) הוא פרסם ששאל את הרב עובדיה יוסף כיצד יש לנהוג בשכונות החדשות בטבריה, והר״ע יוסף השיב שהוא איננו יודע מה המצב שם. כשאמר לו שרק בשכונות הישנות קראו בי״ד ובט״ו באדר, ובשכונות החדשות קראו רק בי״ד באדר, השיב לו: ״שיקראו גם בט״ו ומה בכך״.[124]

בשיחות עם כמה תושבים בטבריה נאמר לי שבטבריה תחתית ואף במורדות ההר מעל לטבריה תחתית, נהגו לקרוא גם בט״ו באדר ללא ברכה, ובשכונות הרחוקות יותר של טבריה נהגו לקרוא בי״ד באדר בלבד. קו הגבול בין מקום שקראו בו גם בט״ו באדר לבין מקום שקראו בו רק בי״ד באדר, לא הוגדר מראש, והוא על בסיס המנהגים שנהגו בכל מקום במשך השנים.

6. עזה

כאמור לעיל פרק ט, הידיעה הראשונה על אודות מעמדה של עזה כעיר שיש ספק אם היא מוק״ח מימות יב״ן, היא על בסיס עדות שמיעה של הרב יששכר בן מרדכי דידיע בן סוסאן בן המאה ה-16:

---

[122] הרב אביאל חדאד, ״בדין קריאת המגילה בעיר הקודש טבריא״, אשבח בתהלתך, טבריא תשס״ב, סימן לח, עמ׳ 329-333.

[123] הרב יוסף שני, שו״ת ברית אברהם, סימן כה, בני ברק תשס״ו, עמ׳ רפד.

[124] הרב יהודה נקי, מעין אומר, חלק ג, ירושלים תשס״ז, עמ׳ רע.

והמקומות שקורין בהם מגילה שני ימים מפני שספק אם עיירות הם אם כרכים הם... ושמענו שכך נוהגים גם בעזה ובדמשק.[125]

ידוע לנו על קהילות יהודיות שחיו בעזה, מאמצע המאה ה-16 ועד שנת תקצ"ה (1835), השנה שבה התפרקה ההתיישבות היהודית בעזה לאחר כיבושה בידי השליט המצרי איברהים פשה.[126] איננו יודעים באיזה תאריך קראו יהודי עזה מגילה באותן שנים מלבד עדות השמיעה של הרב יששכר אבן סוסאן.

הישוב היהודי בעזה חודש בשנת תרמ"ב (1882), ולקראת פורים שאלו המתיישבים את הרב יעקב שאול אלישר, ששימש אז דיין בירושלים, מתי עליהם לקרוא מגילה:

והנה בפורים כבר שאלו מה יעשו בקריאת המגילה, והוריתי להם שיקראו שתי ימים. הראשון בברכה והשני בלא ברכה, וכמו שכתב בס' תיקון יששכר ז"ל בעד עזה.[127]

הרב אלישר הסתמך על השמועה שכתב הרב יששכר בן סוסאן. גם הוא כנראה לא בירר מה הבסיס לשמועה זו, והניח שאכן כך היה מנהגם של יהודי עזה בעבר.

בשנת תרפ"ז (1927) הוסיף הרימ"ט את העיר עזה לרשימת הערים בלוח לארץ ישראל שיש לקרוא בהן מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה.[128] לא ידוע לנו מדוע דווקא בשנה זו הוסיף הרימ"ט את העיר עזה, בעוד שהישוב היהודי כבר היה קיים כשהוא החל לפרסם את לוח לארץ ישראל. מכל מקום מאותה שנה ובמשך כל השנים הבאות פרסם הרימ"ט בלוח לארץ ישראל את זמן מקרא מגילה בעזה, אף שהישוב היהודי התפרק בעקבות מאורעות תרפ"ט (1929).[129] בספר ארץ ישראל כתב הרימ"ט שבעזה יש לקרוא בי"ד ובט"ו באדר, מאחר שהיא מוחזקת מימים קדומים לעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן.[130] הוא לא נימק לאילו ימים קדומים כוונתו, ומי החזיק אותה ככזו.

במלחמת ששת הימים (תשכ"ז-1967) כבש צה"ל את רצועת עזה. בתוך העיר עזה לא קמה שכונה יהודית. ברחבי העיר היו בסיסי צבא, וקמו ישובים חדשים ברצועת עזה – יישובי גוש קטיף. בתוך העיר עזה נמצא בית כנסת עתיק, ומדי פעם בפעם היו באות קבוצות מקרב תושבי גוש קטיף להתפלל במקום. הרב משה הררי פרסם את ספרו מקראי קודש על הלכות פורים בשנת תשמ"ט (1989), וכתב שיש לקרוא מגילה בעזה בי"ד ובט"ו באדר וכפי שציין הרימ"ט. הוא הוסיף עוד:

וראוי שמתפללי בית הכנסת העתיק בעזה (מתיישבי מצפה עצמונה ושאר ישובי האזור), יחדשו מנהג זה (ויגיעו למקום כבר בעלות השחר של יום ט"ו).[131]

---

[125] הרב יששכר סוסאן, תיקון יששכר, ויניציאה של"ט, דף נט ע"ב. רבנים שחיו בדמשק במאה ה-19, ציינו שמנהגם לקרוא בשני הימים, ושכך כתוב בספר תיקון יששכר. הרב יהודה מסלתון, שו"ת שארית יהודה, קהיר תרח"ץ, או"ח סימנים ג-ד; רבי עזרא בן רבי אליהו הכהן מסלתון טראב, שו"ת מילי דעזרא, ירושלים תרפ"ד, או"ח סימן י דף טו ע"ד.

[126] על תולדות הקהילה היהודית בעזה: חגי הוברמן, "ההיסטוריה היהודית של עזה", התורה והארץ, ז (תשס"ה), עמ' 334-375.

[127] הרב שאול אלישר, שו"ת שמחה לאיש, ירושלים תרנ"ג, סימן ה.

[128] הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרפ"ז, ירושלים תרפ"ו, עמ' 38.

[129] בלוח לארץ ישראל לשנת תשי"ד, הכניס הרימ"ט את שם העיר עזה בין סוגריים. ראה: הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תשי"ד, ירושלים תשי"ג, עמ' 36. על עובדה זו העיר הרב שלמה יוסף זוין, סופרים וספרים, תל אביב תשי"ט, עמ' 358-359. כך נהג בנו ממשיכו הרב ניסן אהרון טיקוצ'נסקי. יוסף תבורי, "לוח דינים ומנהגים", עלי ספר, יט (תשס"א), עמ' 195-207, העיר עוד שבלוח לארץ ישראל לשנת תשנ"ב (1992), חברון שכם ועזה עדיין היו נתונות בין סוגריים. רק בלוח לארץ ישראל לשנת תשנ"ו, ירושלים תשנ"ה, עמ' 45-46, הופיעה עזה כשהיא לא נתונה בין סוגריים.

[130] הרימ"ט, ספר ארץ ישראל, ירושלים תשט"ו, עמ' מד.

[131] הרב משה הררי, מקראי קודש-פורים, ירושלים תשמ"ט, עמ' 93. משפט זה מופיע גם במהדורת ספרו המורחב שיצא בשנת תשע"א, עמ' 121 בהע' עח, אף שישובי המועצה האזורית חבל עזה-ישובי גוש קטיף, חרבו בקיץ תשס"ה (2005) עם ביצוע תכנית ההתנתקות, כפי שהוא מזכיר בעצמו בהע' עה.

הוא קרא לחדש בתוך העיר עזה את המנהג הקדום של מקרא מגילה בעזה בי״ד ובט״ו באדר, בהיות עזה עיר שיש ספק אם היא מוק״ח מימות יב״ן, אם כי לא ידוע לנו על היענות לקריאה זו.[132]

הרב יעקב אריאל נשאל בשנת תש״ן (1990) ע״י חיילים ששרתו בעיר עזה אם עליהם לקרוא מגילה גם בט״ו באדר. הרב אריאל שימש כראש ישיבת ההסדר בנוה דקלים בגוש קטיף, ונחשב לסמכות תורנית בכירה באזור. בתשובתו הניח הרב אריאל שהקהילות היהודיות שהיו בעזה במשך השנים נהגו מן הסתם לקרוא מגילה גם בט״ו באדר. הוא לא הביא ראיות להנחה זו, אם כי הנחתו היתה נכונה. הוא הורה לחיילים המשרתים בעזה לקרוא מגילה בי״ד באדר בלבד בשל ארבע סיבות:

א. לא ידוע בוודאות היכן היתה עזה מימות יב״ן.

ב. ספק אם היא היתה מוקפת חומה. היא היתה אחת מערי סרני פלשתים, וסביר להניח שהיתה מוק״ח, אך הדבר תלוי היכן היה מיקומה של העיר. אם העיר העתיקה סמוכה לים, יתכן ש״ימה חומתה״ (ב׳ מגילה ה ע״ב), כמו שדנו תנאים על מעמדה של העיר טבריה, אך אם היא היתה רחוקה מהים, יתכן שהיתה מוק״ח.

ג. בערים מסופקות קוראים מגילה בי״ד ובט״ו באדר רק בעיר עצמה, ולא בסמוך ונראה להם. על אף שעזה גדולה וצפופה, אין להחשיב את כולה כעיר אחת לעניין זה.

ד. בעיר עזה אין ישוב יהודי. החיילים הנמצאים בה אינם קבועים ומתחלפים לפי הצורך.[133]

הרב אריאל הבחין גם בין מקרא מגילה בירושלים החדשה, ששם קראו כל השנים בט״ו באדר בלבד, לבין קריאה בעיר עזה. בירושלים היתה מסורת ותיקה ורצופה על אודות היות העיר מוק״ח מימות יב״ן, ועל כן גם כשהעיר העתיקה היתה בידי גויים בין השנים תש״ח-תשכ״ז (1948-1967), קראו מגילה בט״ו באדר בלבד בעיר החדשה. בעוד שלא ידוע לנו על מיקומה הוודאי של העיר עזה מימות יב״ן, ויתכן שבמקום שבו נמצאת עזה העתיקה גרים גויים.[134]

הרב אריאל הוסיף עוד שחיילים המשרתים במקום, אינם קהילה קבועה ובוודאי אין עשרה בטלנים ביניהם, והם באו למקום לאחר כמה עשרות שנים שהקהילה היהודית חרבה, ואין הם משועבדים למנהגי הקהילות היהודיות שהיו במקום. הטיעון שאין מדובר בקהילה קבועה אלא בחיילים מתחלפים, ומשום כך עליהם לקרוא בי״ד באדר בלבד, טיעון זה אינו ברור. זמן מקרא מגילה נקבע על בסיס הגדרת המקום כעיר מוק״ח מימות יב״ן או שיש ספק אם היא כזאת, ולא על בסיס הגרים בה בקביעות או בארעיות.

הרב שמעון בירן שימש כרב הישוב כפר דרום בגוש קטיף. בחודש אדר תשנ״ב (1992) הוא שירת במילואים במחנה ״אל קובה״ בעזה, שהיה ממוקם על גבעה שממנה ראו את כל העיר עזה. הוא עסק בשאלת זמן מקרא מגילה במקום.[135] הוא הניח שעזה היתה עיר מוק״ח מימות יב״ן בשל

---

[132] בעבר הייתי תושב נווה דקלים בגוש קטיף ת״ו (בשנים תשנ״ב-תשס״ה, 1992-2005). התעניינתי אצל כמה חברים מותיקי גוש קטיף אם ידוע להם על מקרא מגילה בט״ו באדר בבית הכנסת העתיק בעזה, ואיש לא זכר שנעשתה פעילות כזאת.

[133] הרב יעקב אריאל, שו״ת באהלה של תורה, חלק ב, כפר דרום תש״ס, סימן קד.

[134] תל חרובה הוא תל עזה, ונמצא במרחק של כ-5 ק״מ מחוף הים בחלקה הצפוני מזרחי של העיר. במקום נמצאו שרידי חומה קדומה שהחוקרים תיארכו אותה לימות כניסת הפלשתים לארץ. ראה: האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), חלק ג, ירושלים תשנ״ב, עמ׳ 1161-1165.

[135] הרב שמעון בירן הי״ד סיכם לעצמו דברים במחברת, ואחרי שירות המילואים הדפיסם, ונראה שהוא הכין מאמר מסודר בעניין, אם כי הוא לא פורסם. בסיכומו של דבר, הרב בירן שוחרר לחופשה בפורים, והיה בביתו בכפר דרום. קצת למעלה מחודשיים מאז אותו פורים, בכ״ה באייר תשנ״ב, נרצח הרב בירן הי״ד בידי מחבל בפתח הישוב כפר

אזכורה בספר יהושע, ובאזור שבו נמצאת העיר עזה המוכרת, היתה גם העיר הקדומה. הוא ניסה לברר אצל צאצאי משפחת אלקיים שגרו בעבר בעזה, מה ידוע להם על מנהג עזה באשר לזמן מקרא מגילה, אך לדבריו הוא לא העלה דבר. הוא עסק בקצרה בעמדות הפוסקים על אודות מקרא מגילה בעיר שאין בה עשרה בטלנים, וכן במעמד עיר הסמוכה לכרך שחרב, ובתמצות עמדות שונות באשר לזמן מקרא מגילה בעיר שיש ספק אם היא מימות יב"ן. נטיית לבו היתה כעמדת הפוסקים שבעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן, "ואם נחמיר לקיים יומיים יצאנו מידי כל ספק", ועל כן לדבריו יש לקרוא מגילה בעזה בי"ד ובט"ו באדר. הוא סיים את מאמרו בקריאתו של הרב משה הררי לאותם מתפללים שיבואו לבית הכנסת העתיק בעזה, לחדש את מנהג עזה הוותיק, ולקרוא מגילה בעזה בי"ד באדר בברכה, וביום ט"ו באדר ללא ברכה.

לרב בירן לא הפריעה העובדה שאין קהילה יהודית קבועה בעזה, והתייחסותו היא למנהג קריאת מגילה שהיה נהוג בעזה בשל המסורת על היותה עיר שיש ספק אם היא מוקפת חומה מימות יב"ן. הוא לא התעניין היכן נמצאת העיר העתיקה, והנחתו היא שהעיר העתיקה נמצאת היכן שהוא בשטח העיר עזה המוכרת.

מעמדה של העיר עזה – אם היא מוגדרת כמקום שיש ספק על היותו מוק"ח מימות יב"ן או שמעמדה כמקום פרוז, עלה גם בהקשר לזמן מקרא מגילה בישוב נצרים שהוקם במרכז רצועת עזה, וממנו ראו את העיר עזה. הישוב נצרים הוקם בי"ד באדר, פורים תשל"ב (1972), כהיאחזות נח"ל. לאחר אזרוח המקום, התיישב במקום גרעין של מתיישבים שומרי תורה ומצוות. הם קראו מגילה בי"ד באדר.

הרב משה הררי כתב בשנת תשנ"ד (1994) שהוא שאל כמה רבנים מדוע אין להורות לתושבי נצרים לקרוא גם בט"ו באדר, הלא מנצרים ניתן לראות את פרוורי עזה. הרב שאול ישראלי אמר לו שהוא התלבט אם יש מקום כלל להגדיר את עזה כעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן, וכן אין בעזה עשרה בטלנים, אם כי דרישה זו היא עמדת מיעוט.[136] הרב מרדכי אליהו השיב לו שאין דין סמוך ונראה למקום מסופק, וכדברי החיד"א ושלא כדברי החזון איש. הוא גם שאל את הרב אביגדור נבנצל, והוא השיב לו שהדבר תלוי במחלוקת החיד"א והחזון איש אם יש דין סמוך ונראה לעיר מסופקת, "ולמ"ד שיש לו דין ספק הרי צריכים לקרוא בנצרים גם ביום ט"ו ובלי ברכה".[137] ההנחה התבססה על העובדה שבין נצרים לעיר עזה העתיקה היה רצף אורבאני. כך כתב הרב נבנצל עצמו לאחר כמה שנים:

> הישוב נצרים הסמוך ונראה לעזה, כבר דנו אם לקרוא בט"ו, או כיון שעזה עצמה מהערים המסופקות כדעת פאת השולחן סי' ג, טו, יש לקרוא רק בי"ד כדעת הביאור הלכה [בסימן תרפח] בסעיף ב ד"ה או. אבל לפי החזון איש אף מקומות סמוכים בכלל הספק. אם כן הישובים הסמוכים לעזה יחזרו לקרוא בט"ו. ועוד יש להסתפק בזה מהטעם שהיום אין י' בטלנים בעזה.[138]

ניתן לראות בדבריו קריאה לתושבי נצרים לנהוג כהנהגת הרב אברהם ישעיהו קרליץ ולקרוא מגילה גם בט"ו באדר בשל הרצף האורבאני מנצרים לעזה.

דרום. את מאמרו המוכן לדפוס, ואת המידע אודות הרקע לכתיבתו, קיבלתי ממיכל, אשתו-אלמנתו, ביום ב' באייר תשע"א. תודתי הרבה נתונה לה.

[136] הרב משה הררי, מקראי קדש-פורים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 104.

[137] הרב אביגדור נבנצל, מובא אצל: הרב משה הררי, מקראי קודש- פורים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 105.

[138] הרב אביגדור נבנצל, ביצחק יקרא, סביב המשנה ברורה, חלק ו, ירושלים תשס"ד, עמ' קנב.

בשיחה שקיימתי עם חברים שגרו בישוב נצרים ת״ו נאמר לי שבישוב נצרים נהגו לקרוא רק בי״ד באדר.

סיכום: המסורת של יהודי עזה היתה שמעמדה של עזה היא כעיר שיש ספק אם היא מוק״ח מימות יב״ן, וקראו בה מגילה בי״ד ובט״ו באדר. לאחר מלחמת ששת הימים לא חודשה ההתיישבות היהודית בעיר עזה, ובישוב נצרים שהיה הקרוב ביותר לעיר עזה קראו בי״ד באדר בלבד. הוקמו בסיסי צבא בעיר עזה, והערכתנו היא שרוב החיילים ששרתו במקום נהגו לקרוא בי״ד באדר בלבד מאחר שהדיונים על אודות מעמדה של העיר עזה לעניין מקרא מגילה, והאפשרות לקרוא בה גם בט״ו באדר כנהוג בעיר מסופקת, אינם ידועים לרבים.

7. יהוד-מושבה

פתח תקווה הוקמה בשנת תרל״ח (1878). היא נעזבה בשנת תרמ״ב (1882), והמתיישבים הקימו מושבה חקלאית בשולי הכפר הערבי יהודייה, שהיה בעמק לוד. למושבה החדשה הם קראו יהוד, על שם העיר יהוד הנזכרת בספר יהושע (יט: מה). הם הניחו שהערבים קראו לכפרם בשם הדומה למקום הנזכר במקרא, וכנראה שבאזור זה עמדה העיר יהוד הנזכרת במקרא. בשנת תרמ״ד (1884) התמנה הרב אהרן אורלאנסקי כרבה של המושבה יהוד. הוא פנה לרבנים מירושלים בשאלה על מקרא מגילה ביהוד:

> לכבוד גאוני חכמי ירושלים
>
> באשר ימי הפורים ממשמשין ובאים על כן נחוץ לנו לידע זמן קריאת המגילה, מחמת שבפה מקום ישיבתנו לצד דרומית יש שני מקומות כפר אונו ולוד והם מוק״ח מימות יב״ן כמבואר בחז״ל, וזמן קריאתם בט״ו כמבואר בכפתור ופרח ובפאת השולחן, ולוד למקום ישיבתנו נראית למי שיש לו ראיה טובה ואינו סמוך... כפר אונו הוא נראה וסמוך כי מדדנו מהחפירה שסביב ישיבתנו... אך זה הספק יפול לנו אם זה המוזכר בחז״ל או לא... כמו כן לענין כפר אונו כיון שאונו מהמוקפות חומה אך הספק אם זה האונו או לא, מחויב לקרות ג״כ שני הימים בברכה אך שהפוסקים אינם אומרים כן אבל באמת נראה שזה אונו ממש, כי סוף כתובות (קיא ע״ב) איתא שמהלך מאונו ללוד תלתא מילין, ואפילו שכעת קצת מעט יותר לערך רבע שעה אין זה טענה מחמת שנסתתם הדרכים... ע״כ נבקש ממעכ״ת הגאונים לחפוש על הענין הזה ולהודיעני תשובה ברורה איך להתנהג בקריאת המגילה ובקריאת התורה אם בט״ו או בשני הימים, וג״כ אם נדון בזה כבכל הספיקות שהראשון בברכה והשני בלא ברכה ובלא קריאת התורה או לעשות ט״ו עיקר.[139]

אין תאריך במכתבו זה של הרב אורלאנסקי, והוא לא כתב במפורש ששאלתו היא על זמן מקרא מגילה ביהוד. הוא כתב באופן כללי שהשאלה היא על זמן מקרא מגילה: ״במקום ישיבתנו״. לקמן נציין דברים בשם בנו שכתב שאכן המקום המדובר הוא יהוד.[140] הרב אורלאנסקי טען שהמושבה יהוד סמוכה לאונו וללוד. איננו יודעים היכן הוא זיהה את לוד ואת אונו העתיקות. יתכן שהוא

---

[139] הרב אהרון אורלנסקי, תקות אהרון, ירושלים תרע״ג, סימן ה. מכתב זה פורסם גם בחוברת המאסף, ניסן תרע״ג, דף ה, ע״א-ע״ב. מכתב זה הודפס גם בספר הזכרון לרבה של זכרון יעקב, הרב יקותיאל עזריאלי: זכרון יקותיאל-קובץ חידושי תורה, זכרון יעקב תשנ״ה, עמ׳ לה-לו. הרב אהרון אורלאנסקי היה זקנה של הרבנית עזריאלי.

[140] הרב שלמה זלמן גרוסמן, ״בירור בענין זמן פורים בעיר אלעד״, אלעד תשע״א, עמ׳ ט-י, הביא את תשובת הרב אורלאנסקי, וכתב שהשאלה היתה על זמן מקרא מגילה בפתח תקוה. אין זה נכון. השאלה היתה על זמן מקרא מגילה במושבה יהודיה.

התכוון לעיר לוד החדשה והניח שהיא נמצאת באזור לוד הקדומה, ואת אונו הוא זיהה עם הכפר עאנה שישבו בו ערבים.[141] מכל מקום ספקו של הרב אורלאנסקי היה האם לקרוא רק בט״ו באדר אם בי״ד ובט״ו באדר.

הרב אורלאנסקי לא כתב למי מרבני ירושלים הוא פנה. מכתבים אחרים בספר מופנים לרב יהושע לייב דיסקין ולרב שמואל סלנט, וסביר להניח שגם מכתב זה הופנה אליהם. לא ידוע לנו אם אותם חכמי ירושלים השיבו לו.

הרב אהרון אורלאנסקי נפטר בשנת תר״ע (1910). לאחר פטירתו כינס בנו הרב אברהם יעקב אורלאנסקי, את מכתבו זה יחד עם מכתבים ותשובות אחרות, בספר – תקות אהרון. בשולי המכתב בעניין קריאת מגילה במושבה יהוד, הוא הוסיף:

> מאחר שאין יושבין ישראלים בכרך המוקף חומה, או גם בהעיר הסמוכה לה, בטל דין ט״ו וקורין בי״ד כשאר עיירות שאינן מוקפות עי״ש. ואם כן גם בהא דחקר אמ״ו זלה״ה במושב יאודי׳ שסמוכה בעיירות המוקפות, מאחר שבעיירות האלו לא נמצא שם אז ישראלים.[142]

לדברי הרב אברהם יעקב אורלאנסקי, התשובה לשאלתו של אביו פשוטה. יהודים לא יושבים באונו ובלוד, אזי גם במקום סמוך אין קוראים בט״ו באדר אלא בי״ד באדר בלבד. הוא רמז לסוגיה בתלמוד ירושלמי (מגילה א: א, ע ע״א) שממנה ניתן ללמוד דין זה.

הרב יעקב אורלאנסקי שלח את הספר לראי״ה קוק. בי״א בכסלו תרע״ג השיב לו הראי״ה קוק מכתב. במכתב שיבח הראי״ה קוק את הוצאת הספר, והתייחס בהרחבה רבה לכתוב בכמה סימנים בו. הוא התייחס גם לכתוב בסימן ה׳ על אודות זמן מקרא מגילה במושב יהודיה (יהוד). תשובתו של הראי״ה קוק עסקה בזיהוי שם המקום:

> לסי׳ ה׳ בקונטרס תקות אהרון – יש לומר שהשם כפר אונו מורה שאינה אונו גופה, וכחילוק שבין כפר לודים ללוד בריש גיטין (מ׳ גיטין א: א), וכה״ג במכות י ע״א גבי חברון ופרהוותא. ומי יודע כמה התפשטו הכפרים הסמוכים לאונו עד שנחוש משום סמוך לכפר אונו. וחוץ מזה כבר העיר בטורי אבן (מגילה ד ע״א) דעל כרחך תרי אונו הוי, חד דיהודה וחד דשאר ארצות ע״פ סוגיה דערכין לב ע״א. ולרבא אונו דבנימין לאו מוקפת חומה היא (ערכין לב ע״ב), ודידן דהיא סמוכה ללוד דבנימין היא, כדפרש״י בסוגיין דמגילה ד ע״א (ד״ה לוד). וראוי לומר כרבא לגבי ר׳ יהושע בן לוי דהא בתרא הוא, ובפרט דשם (ערכין שם) אביי ורבא הוא דפליגי בזה, וראוי להיות הלכה כרבא.[143]

העובדה ששם המקום באותה עת היה כפר אונו ולא אונו, שימשה סיבה מספקת בעיני הראי״ה קוק לערער על זיהוי המקום כאונו הנזכרת כעיר מוק״ח מימות יב״ן, מה גם שיתכן שהיו שני מקומות שנקראו אונו – ביהודה ובבנימין, ולדברי רבא (ב׳ ערכין לב ע״ב) אונו שבבנימין לא היתה מוק״ח מימות יב״ן. אך יש סבירות רבה שהערבים זיהו את המקום כאונו הקדומה, אך הם קראו למקום כפר אונו, בשל אופיו החקלאי של הישוב שהקימו.

---

[141] אונו מזוהה עם הכפר הערבי עאנה, ששרידיו נמצאים כיום במזרח העיר אור יהודה. הכפר עאנה היה קיים עד מלחמת העצמאות בשנת תש״ח (1948). על אדמותיו החקלאיות של הכפר הוקמו במשך השנים הישובים: יהוד, נוה מונסון, יגל, אחיעזר, גני יהודה, וקריית אונו. במזרח אור יהודה, בשכונת נוה רבין, עומדים על תלם כמה בתים מן הכפר ומרכז מסחרי שעליו מתנוסס השלט ״כפר עאנה״. ראה: יואל אליצור, שמות מקומות קדומים בארץ ישראל השתמרותם וגלגוליהם, ירושלים תשס״ט, עמ׳ 139, 162-164, 425. ראה עוד: עקיבא מרדכי פרידמן, ״אונו – ידיעות חשובות מכתבי הגניזה הקהירית״, בין ירקון ואילון (עורך: ד׳ גרוסמן), רמת גן תשמ״ג, עמ׳ 73-86, שציין את אזכורי אונו בחז״ל ושהיא מיוחסת כעיר מוק״ח מימות יב״ן.

[142] הרב אהרון אורלנסקי, תקות אהרון, ירושלים תרע״ג, סימן ה.

[143] הראי״ה קוק, אגרות הראי״ה,חלק ב, ירושלים תשכ״ב, עמ׳ קה.

בהמשך המכתב העיר הראי״ה קוק שיש מקום לסמוך על הסוברים שמקום מוק״ח שחרב ואין יהודים שיושבים בו, בטל לגביו דין סמוך ונראה, ומה גם שיש הסוברים שכרך שאין בו עשרה בטלנים נידון ככפר ״משמע דלגמרי דינו ככפר, ואין לחייב גם סמוך ונראה״. הראי״ה קוק לא התמודד עם העובדה שמלבד היות המקום סמוך לאונו, ניתן לראות ממנו גם את לוד.

תשובה זו מבטאת היטב את אי הנוחות שלו מהניסיונות להטיל ספקות על מקומות שמא הם מיוחסים כמוק״ח מימות יב״ן, וכדבריו באיגרת לרימ״ט: ״איני מוצא לי חומר לספק להוציא מידי רובא דעלמא״.[144]

הרימ״ט כתב בשנת תשט״ו (1955) שיש לזהות את יהודיה עם העיר ״יהוד״ שנזכרת בספר יהושע בנחלת שבט דן (יהושע יט: מה), אך לדבריו: ״כל זמן שלא הוחזקו שהן הן שאנו מיחסים אותן למקומותיהן, אין לנו להחזיקן מעצמנו, ואין צריך לקרוא בהן גם בט״ו״. הוא ציין שביהודיה ובעיירות עתיקות אחרות ״נוהגים בהן מעת הווסדן זה יותר מששים שנה – רק בי״ד, והוא מהאי טעמא שאמרנו״.[145]

בשנת תשנ״ז (1997) כתב הרב שריה דבליצקי שהצדק עם הרימ״ט. לדבריו, במושבה יהוד התגורר הרב מרדכי גימפל יפה, והוא לא קרא מגילה גם בט״ו באדר.[146] אכן, הרב מרדכי גימפל יפה התגורר זמן קצר במושבה יהוד (בשנים תרמ״ח-תרנ״ב, 1888-1891), עד פטירתו. אמנם, לא ברור לנו אם הרב דבליצקי ידע בוודאות שהרב מרדכי גימפל יפה לא קרא שם מגילה גם בט״ו באדר, או שהוא הניח זאת כהנחה, מפני שלו היה הרב מרדכי גימפל יפה קורא במושבה יהוד גם בט״ו באדר אזי היה מקום להניח שהדבר היה ידוע ומפורסם.

בשנת תשס״ד (2004) הגיב הרב יוסף שני על דברי הרב דבליצקי:

> הישוב יהוד הוא וכל הסמוך לו וכל הנראה עמו חייבים לעשות יומים מספק. ומה שלא עשו עד היום כן אינה ראיה ואפילו אם גרו בה תלמידי חכמים, דאפשר דלאו אדעתייהו ענין מחקר הארץ.[147]

לדבריו, מקומות אלו סמוכים ללוד ואונו העתיקות ועל כן יש לקרוא בהן בי״ד ובט״ו באדר. לא ברור אם הרב יוסף שני הבחין בין המושבה יהודיה שנעזבה בסוף המאה ה-19, לבין העיר יהוד המוכרת שקמה בשנת תש״ח (1948) במקום אחר. כאמור, לא ידוע לנו מה נהג הרב מרדכי גימפל יפה במושבה יהוד. גם אם הוא קרא מגילה רק בי״ד באדר, אין זה מפני שלא ידע על אודות מחקר הארץ. הרב יפה עסק רבות בהלכות ארץ ישראל ובמצוות התלויות בארץ, ונחשב לאחד המומחים בתחום. הוא היה מהפעילים הגדולים של תנועת חובבי ציון. הוא בחר להתגורר בארץ ישראל במושבה חקלאית חדשה, ולא בירושלים במקום של ישיבות ותלמידי חכמים, בשל חיבתו הגדולה לארץ.[148]

סיכום: הרב אורלאנסקי שעורר את השאלה אודות זמן מקרא מגילה במושבה יהוד התלבט האם זמן הקריאה בה הוא בט״ו באדר או בי״ד ובט״ו באדר, ונראה שהוא מאד רצה לקרוא רק בט״ו באדר. היה ברור לו שהמקום אותו הוא זיהה כאונו המקראית היא העיר המוק״ח מימות

---

[144] הראי״ה קוק, שם עמ׳ עה.

[145] הרימ״ט, ספר ארץ ישראל, ירושלים תשט״ו, עמ׳ מו.

[146] הרב שריה דבליצקי, ספר האגרת הזאת, בני ברק תשנ״ז, עמ׳ 25.

[147] הרב יוסף שני, שו״ת ברית אברהם, ירושלים תשס״ו, סימן כה, עמ׳ רפה.

[148] על הרב מרדכי גימפל יפה ופעילותו למען ישוב הארץ ועיסוקו בהלכות המצוות התלויות בה, ראה את דברי ההספד שכתב עליו הרב צבי יהודה הכהן קוק, ״הגאון ר׳ מרדכי גימפל״, לנתיבות ישראל, חלק ב, ירושלים תשל״ט, עמ׳ יא-יד.

יב״ן. אך לא ידוע לנו מה הנהיג הרב אורלאנסקי במושבה. רבנים עסקו בענין לאחר שהמושבה התפרקה, והדיון הוא תיאורטי לחלוטין. הם פסקו שבמושבה יהוד היה לקרוא בי״ד באדר בלבד.

8. לוד

1.8. מחלוקת שהוכרעה: מקרא מגילה בי״ד באדר בלבד

לוד כבר נזכרת במשנה כעיר מוק״ח מימות יב״ן ושיש לקרוא בה מגילה בט״ו באדר בלבד (לעיל פרק ט). לאחר תקופת התנאים אין כמעט התיישבות יהודית בעיר לוד.[149] בשנת תרמ״ה (1885) התיישבה קבוצת יהודים בעיר לוד.[150] קבוצה גדולה עזבה את העיר לאחר פרעות תרפ״א (1921), ואחר כך לאחר פרעות תרצ״ו (1936).[151] הרב יהושע צבי מיכל שפירא (נפטר בשנת תרס״ו-1906), נשאל על זמן מקרא מגילה בלוד. הוא התייעץ בדבר עם רבה של ירושלים, הרב שמואל סלנט (נפטר בשנת תרס״ט-1909):

> אמר לי הרב הגאון הגדול רבי שמואל סלנט שליט״א על דבר הישוב שנתחדש עתה בלוד, ששאלו כיצד יתנהגו בקריאת המגילה. ואמר ע״פ ידיעה מספר הרב ר׳ יהוסף שווארץ ז״ל, שכמה פעמים נחרבו שם המקומות, ולוד הנבנה מחדש אינה לוד הישנה... עכת״ד. ולענ״ד יש לדון טובא, דהרי דכיון שעל כל פנים בזה המקום או קרוב לו היה לוד הישנה הלא יש להסתפק אולי זה המקום שנתיישבו עתה, הוא מקום לוד הישנה, ויש לומר דהוי כקבוע דעל כל פנים היה בסביבה זו.[152]

הרב שמואל סלנט סבר שבהתיישבות החדשה בלוד יש לקרוא מגילה בי״ד באדר מאחר שאין ידוע אם הישוב היהודי החדש נמצא במקום לוד העתיקה. ואילו הרב יהושע צבי מיכל שפירא סבר כנראה שיש לקרוא בלוד גם בט״ו באדר מאחר שבכל מקרה היהודים יושבים באזור העיר העתיקה. אין בידינו מידע כיצד נהגו תושבי לוד, אם נשמעו לדברי הרב סלנט או לדברי הרב שפירא.

הרימ״ט פרסם בלוח לארץ ישראל לשנת תרע״ו (1916), שבלוד יש לקרוא בי״ד ובט״ו אדר.[153] עמדה זו לא תאמה את עמדת הרב שמואל סלנט. הרימ״ט לא פרסם דבר בעניין לוד בלוח לארץ ישראל עד עתה, ויתכן שהסיבה היא שהרב שמואל סלנט היה סב אשתו, ואולי הוא לא רצה לחלוק עליו בעניין זה בחייו, והמתין עם פרסום עמדתו שנים מספר. מכל מקום גם בעקבות דברי הרימ״ט לא ידוע לנו אם הרימ״ט כתב זאת מפני שידע שכך מנהגם של תושבי לוד, או שפרסם את שראוי להיות ע״פ דעתו.

כאמור, הישוב היהודי בלוד התפרק לחלוטין עם פרעות תרצ״ו (1936), ויהודים שבו להתגורר בלוד לאחר מלחמת השחרור עם כיבוש העיר (תש״ח-1948). הרימ״ט המשיך לפרסם בכל השנים

---

[149] הרב ישראל משקלוב, פאת השולחן, ירושלים תשכ״ח, פרק ג, טו, כתב בתחילת המאה ה-19, שיש לקרוא בלוד בט״ו באדר, אך הוא העתיק את דברי הרב אשתורי הפרחי (כפתור ופרח פרק ח), ולא מפני שהוא התייחס להתנהלות או הנהגה ידועה לו בלוד באותם ימים. הרב נתן אורטנר, רב העיר לוד, סקר בתשובה מקיפה את הדיון על אודות מעמדה של העיר לוד וזמן מקרא מגילה בה. ראה: הרב נתן אורטנר, ״קונטרס פורים בעיר לוד״, שו״ת יד נתן, חלק ב, לוד תשנ״ט, סימן ל.

[150] אברהם לונץ, לוח לארץ ישראל תרנ״ה (1895), עמ׳ יט, כתב שבשנת תרנ״ה גרו בלוד 14 יהודים.

[151] אורה וקרט, לוד- גיאוגרפיה היסטורית, לוד 1977, עמ׳ 111.

[152] הרב יהושע צבי מיכל שפירא, שו״ת ציץ הקדש, ירושלים תר״פ, סימן נג, ד.

[153] הרימ״ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרע״ו, ירושלים תרע״ה, עמ׳ 30-31.

שבלוד יש לקרוא בי״ד ובט״ו באדר. בספר ארץ ישראל שהוציא הרימ״ט בשנת תשט״ו (1955), הוא כתב שלוד מוחזקת מימים קדומים לעיר שיש ספק אם היא מוק״ח מימות יב״ן, ולכן יש לקרוא בה בי״ד ובט״ו באדר.[154]

בשנת תשכ״ב (1962) כתב הרב אליעזר בריזל קונטרס על אודות זמן מקרא מגילה בירושלים ובלוד, ולדבריו בלוד המתחדשת יש לקרוא בט״ו באדר בלבד. ההוראה לקרוא בי״ד ובט״ו באדר היתה לזמנו בלבד:

> הישוב החדש היה במקום מצומצם מאד, והיה יותר מסתבר שאיננו על מקום לוד הישנה. רק משום ספק אולי הוא קרוב וסמוך לכרך לוד, לכן החליטו לנהוג לקרות בשני הימים. אשר לא כן היום, אשר כל שטח לוד עם כל סביבות הם בגבולנו, ואלפים ותושבים מאחינו בית ישראל גרים בכל סביבותיו, לא יתכן בשום אופן לומר שבכל שטח לוד העתיקה אין שום יהודי דר שם.[155]

לא ברור מדבריו למי הוא התכוון ש״החליטו לקרות בשני הימים״, אם כוונתו לתושבי לוד שגרו במקום עד שנת תרצ״ו (1936) שקראו מגילה בי״ד ובט״ו באדר, או שכוונתו לרבנים שהורו כך, כרב צבי מיכל שפירא והרימ״ט. הוא עיין בטענת הרב שמואל סלנט בשמו של הרב יהוסף שווארץ שלוד חרבה כמה פעמים, ולא מצא דברים אלה בספרי הרב שווארץ. הוא סיפר שהוא סייר בלוד העתיקה, וראה שמיקומה תואם לתיאוריו של הרב אשתורי הפרחי בכפתור ופרח (פרק יא), ואף אימת את הדברים עם גוי זקן יליד לוד בן למשפחה שגרה כמה דורות בלוד. מסקנתו היתה:

> לכן לפי דעתי כל דרי לוד וסביבות הם נמצאים בשטח היקף חומה של ימות יב״ן. והלכה למעשה כבר הורה זקן הוראה שליט״א מודפס בראש הספר בהסכמה שלו, לקרות המגילה בי״ד באדר בברכה ובט״ו בלי ברכה.[156]

הוא אישית סבר שתושבי לוד גרו בתוך עיר מוק״ח, אך הוא קיבל את הפסיקה ההלכתית שבלוד יש לקרוא בי״ד ובט״ו באדר. כוונתו לפסיקה של הרב ישראל זאב מינצברג, שהיה חבר הבד״ץ של העדה החרדית, שכתב לתושבי לוד כך:

> אל אחינו בית ישראל תושבי בסביבת לוד. כבר ניתנה הוראה מזמן לקרות בשני הימים, וכל שכן היום שדרים מאחינו בית ישראל בתוך לוד העתיק, עליהם לדקדק ביותר. וגם השכונות הסמוכין יזהרו מאד בזה. ואף שלעירות הספקות יש מחלוקת אם נותנים להם דין סמוך ונראה, מ״מ בנידון דידן ספק גדול על שטח של עצמן, אולי הם בתוך היקף חומה של יב״ן.
>
> באתי על החתום יום כ׳ שבט תשכ״ב, ישראל זאב מינצברג[157]

מלבד מכתב זה, לקראת פורים תשכ״ב (1962) פרסם הרב מינצברג, יחד עם רבני לוד, הרב יצחק אבו חצירה והרב אברהם קוטנר, מכתב לתושבי לוד ובו הורו להם לקרוא מגילה בי״ד ובט״ו באדר. עיקר המכתב דומה לדברים שהובאו לעיל בשם הרב מינצברג, אלא ששם הם ביארו עוד שרק בירושלים קוראים בט״ו באדר, ולוד ״נבחרה בשם משנה לירושלים כמפורש בפסיקתא רבתי דרב כהנא פרשה ח״, ויש להמשיך את הנוהג שהתקבל בעבר שבלוד קוראים מגילה בשני הימים

---

[154] הרימ״ט, ספר ארץ ישראל, ירושלים תשט״ו, עמ׳ מה.
[155] הרב אלעזר בריזל, כרכין המוקפין חומה, ירושלים תשכ״ב, עמ׳ מב.
[156] הרב אלעזר בריזל, שם, עמ׳ מג-מו.
[157] הרב ישראל זאב מינצברג, בהסכמה לספרו של הרב אלעזר בריזל, שם עמ׳ ג.

בשל העובדה שלוד נמצאת במקומה העתיק.[158] לימים העיד הרב נתן אורטנר, רבה של לוד, שהרב אלעזר בריזל העיד בפניו שהרב מינצברג אמר לו: "שאם היה בידינו כח, היינו צריכים לומר שבלוד יקראו בט"ו בלבד ובברכה".[159] לא ברור למה חשב הרב מינצברג שאין בידו ובידי רבנים אחרים לקבוע שבלוד יקראו רק בט"ו באדר אם היה להם ברור שלוד החדשה נמצאת על מקומה של לוד הקדומה.

בשנת תשל"ו (1976) שאל רבה האשכנזי של לוד, הרב נתן אורטנר, את הרב יוסף שלום אלישיב על מעמדה של לוד כעיר מוק"ח ועל זמן מקרא מגילה בה. הרב אלישיב השיב לו שבלוד יש לקרוא בי"ד באדר בברכה, ובט"ו באדר ללא ברכה "וכן הוא המנהג, ועין בלוח לארץ ישראל להגרימ"ט".[160] הרב אלישיב הסתמך על דברי הרימ"ט, אך כאמור לא ברור אם הרימ"ט פסק שכך ראוי לנהוג בלוד, או שתיאר מנהג קיים.

סיכום: לרב מינצברג, לרב בריזל ולרב אורטנר היה ברור שלוד החדשה נמצאת על מקומה של לוד המוק"ח מימות יב"ן ויש לקרוא בלוד רק בט"ו באדר. אך לא היה להם את האומץ והעוז להורות לציבור לקרוא מגילה רק בט"ו באדר כמו בירושלים. הם הורו לקרוא בי"ד ובט"ו באדר כמו בעיר מסופקת על אף שלא היה להם ספק על אודות לוד.

2.8. בית קברות עתיק וממצאים ארכאולוגיים

בשנת תשמ"ב (1982) סללו כביש באזור לוד, ובמהלך העבודות נמצא במקום בית קברות עתיק. אנשי "אתרא קדישא" – גוף חרדי שעוסק בשמירה על קברים עתיקים, בדקו את המקום ולאור ניסיונם קבעו שמדובר בקברים מתקופת התנאים. הרב נתן אורטנר פנה במכתב לרב יצחק וייס, שהיה אז ראש העדה החרדית, באשר למעמדה של העיר לוד לעניין מקרא מגילה. הוא תיאר בקצרה את הפסיקה ביחס ללוד עד אותה עת, וגם את העובדה שכבר בעבר טען הרב אלעזר בריזל שבלוד יש לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד מפני שלא יתכן מצב שאין מי מתושבי לוד החדשה שאיננו מתגורר בשטחה של לוד העתיקה. הוא הוסיף עוד:

> אמנם עכשו נולד חדשות אשר יש לומר דנתברר מזה דלוד דהיום עומדת במקום לוד העתיקה ולקבוע קריאת המגילה רק בט"ו, וכדלהלן. דהנה בשבועות אלו נמצאו בלוד בעת סלילת כביש בעומק כשני מטר, יותר משלשים קברים בצורה של בית הקברות שלם, ועוד יש קברים בשטח זה. ואנשי 'אתרא קדישא' קובעים בבירור שאלה הם קברים של יהודים מתקופת המשנה, לפי מומחיותם ממקומות אחרים. המקום שנמצאו הקברים הוא ליד עיר העתיקה בה גרו תמיד הערבים, עד שבאו לשם בשנת תש"ח אחב"י. אם כן מוכח ביתר תוקף שהעיר העתיקה שהיא חלק מן העיר לוד היום, היתה העיר בעבר, ולידה מחוץ לה היתה בית הקברות, כפי שצריך להיות לפי המשנה [מ' ב"ב ב:ט]. ואם קברים אלה הם מתקופת המשנה, הרי זה עומד באותו מקום בו עמדה לוד בזמן ריב"ל שאמר שלוד היא מוקפת חומה [ב' מגילה ד ע"א]. וכאשר העיר היום גדול מאד (ארבע רבבות) וכולה רצף אחד, בודאי חלק ממנה עומד במקום לוד העתיקה שהיתה מוקפת

---

[158] הרב נתן אורטנר, "פורים בעיר לוד", תחומין, ט (תשמ"ט), עמ' 366.

[159] שם בעמ' 344.

[160] הרב שלום יוסף אלישיב, "ימי הפורים בלוד" קובץ תשובות, חלק א, ירושלים תש"ס, סימן סט. תשובתו של הרב יוסף שלום אלישיב מופיעה גם בתחומין (שם) בעמ' 365.

חומה. והשאלה אם למרות זה אפשר לקבוע שזו ודאי לוד, ולהורות לקרות את המגילה רק בט״ו, או שלמרות הכל אין בכוחנו לשנות את הנוהג לקרות בב׳ הימים. אבל אזי ודאי דרוש לחזק ולקים את אגרת הפורים בכל דיני פורים גם בט״ו מספק, כולל קריאת המגילה בלא ברכה, כי בעבר עדיין לא חדרה הודעה זו בקרב תושבי העיר אף החרדים, ורק מתי מעט עושים כן. מכיון שהדבר הוא למעשה ודרושה הסברה להשרשת הענין אבקש חוו״ד בהקדם.[161]

הרב אורטנר ביקש מהרב וייס להסתמך על מומחיותם של אנשי אתרא קדישא בארכאולוגיה ולבדוק מחדש את הפסיקה לגבי זמן מקרא מגילה בלוד. הוא העריך שהממצאים מעידים שלוד הנוכחית, ובוודאי חלק ממנה, עומדת על מקום לוד העתיקה, זו שבימי התנאים ובימי ר׳ יהושע בן לוי שאמר על לוד שהיא מוק״ח מימות יב״ן. דברי הרב אורטנר מלמדים על ניסיון לחדש מסורת על עיר מוק״ח מימות יב״ן, וזאת על בסיס ממצאים ארכאולוגיים ע״פ תובנותיהם של רבנים שאינם נחשבים לאנשי מקצוע בתחום הארכאולוגיה, אך דבריהם מקובלים ונחשבים לאמינים בפני ראשי העדה החרדית. הממצא חיזק לדבריו את המסורת המקובלת שהעיר לוד החדשה נמצאת באזור לוד העתיקה.

הרב אורטנר שאל אם הוכחות ארכאולוגיות אלו, ע״פ קביעת אנשי אתרא קדישא, מספיקות לקבוע בוודאות שלוד החדשה נמצאת על מקומה של לוד מימות יב״ן ולקרוא בה מגילה בט״ו באדר בלבד, או שאין כח בידי הפוסקים כיום לשנות את הפסיקה מהעבר לקרוא יומיים. הרב וייס פקפק בהנחותיו של הרב אורטנר מבחינה מעשית ומבחינה הלכתית. גם אם היתה עיר עתיקה במקום שנמצאת בו כיום לוד החדשה, יתכן שהיתה זו עיר פרוזה, והעיר המוק״ח היתה בצד אחר. עוד כתב:

ובצירוף סברת אותן הגדולים שהובא בספר עיר הקודש והמקדש שם, דלא נותנין סמוך לסמוך אף באותו העיר כנ״ל, בודאי אין לחדש ולשנות ממה שהנהיגו עד כעת ולקרות בב׳ הימים וככל הנ״ל.

הרב וייס צירף לפסיקה את עמדתו הידועה של הרימ״ט ביחס לשכונות ירושלים החדשות, שמודדים סמוך עד מיל מהעיר המוק״ח פעם אחת בלבד,[162] ולכן בוודאי שאין לחייב מקרא מגילה בכל לוד החדשה. הרב וייס הוסיף עוד שעמדת הרימ״ט לא התקבלה אצל רבני ירושלים, והרימ״ט היה בודד בדבר, אך בכל זאת הוא צירף את דבריו. כמו כן לא ידוע מקומה המדויק של העיר המוק״ח, ופוסקים רבים סבורים שדין סמוך ונראה הוא מוגבל:

רק למקום הנודע בודאי שאותו מקום היה מוקף מימות יב״ן, ולא למקום הספק, ממילא אין מקום לחיוב ט״ו רק דלמא כל המקום היה מוקף מימות יב״ן, ושוב הוי מטעם ספק.

אולם העובדה שנמצא במקום בית קברות עתיק, משנה את רמת החובה לקיים את ימי הפורים בלוד החדשה, וזו היתה מסקנתו בסוף התשובה:

בנד״ד בלוד שהיה מוקף חומה מימות יהושע ובזמן התלמוד היה ידוע מקומו, רק עכשיו נעלם ממנו מקומו בודאית, אבל נודע שבקרוב לאותו שטח היה ובפרט עכשיו שמצאו הבית קברות שם כנ״ל, הוי כמו איקבע איסרא, נראה דלכ״ע צריכים לקרות המגילה בי״ד בברכה ובט״ו בלא ברכה, ולקיים שמחה ומתנות לאביונים בשניהם... כנלענ״ד.

---

[161] הרב יצחק וייס, שו״ת מנחת יצחק, חלק ח, ירושלים תשמ״ג, סימן סא. הרב יצחק וייס ציטט בתחילת תשובתו את מכתב השאלה של הרב נתן אורטנר. מכתב תשובתו של הרב וייס נכתב בחנוכה תשמ״ב.

[162] הרימ״ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ״ט, סימן כז.

הרב וייס התחשב בממצא הארכאולוגי והעלה את רמת החיוב של מצוות הפורים גם ביום ט״ו באדר. יש לקרוא מגילה ללא ברכה, ויש לקיים את מצות היום האחרות – שמחה ומתנות לאביונים, גם בט״ו באדר. רבים מתושבי לוד לא התייחסו כלל ליום ט״ו באדר כיום פורים בלוד, והמענה לכך היה בהעצמת מצוות היום האחרות, נוסף למקרא מגילה ללא ברכה.

בשנת תשמ״ז (1987) כתב הרב עובדיה יוסף לרב נתן אורטנר שבלוד יש לקרוא בשני הימים ו״אין לשנות מהמנהג שנהגו עד כה, לקרות המגילה בי״ד בברכה, כמנהג רוב העולם, ובט״ו בלא ברכה, כיון שמידי ספק לא יצאנו״, אף שנמצא בית הקברות העתיק באזור. הוא ציין לפסיקתו של הרב יצחק וייס, ואף הוא כתב שיש להנהיג משתה ושמחה ומתנות לאביונים בשני הימים, ואפשר לומר על הנסים בתפילה ובברכת המזון.[163] לקראת פורים באותה השנה פרסם הרב עובדיה יוסף מכתב לתושבי לוד שבו מופיעה תמצית פסק ההלכה שלו בעניין.[164]

הרב נתן אורטנר פנה בענין זה גם לראשון לציון הרב מרדכי אליהו בשנת תשמ״ח (1988), והוא השיב לו כך:

> בתחילה חשבתי שזו בעיה הלכתית טהורה והתחלתי לעין בזה... אבל מתברר לי לאחר שפניתי למספר אנשים המבינים בגיאוגרפיה והיסטוריה, שיש מבוכה רבה בנושא ובאיתור המקום של לוד הישנה, עד כדי כך שאחד מהם נוטה שיקראו בלוד בט״ו בברכה ולא בי״ד, ודעת אחרים אחרת. לפיכך נ״ל שלא לובן הנושא מספיק ובאופן יסודי מבחינה עובדתית והלכתית, ואפנה אי״ה לכבוד הרב הגאון הרב הראשי לישראל הרב אברהם שפירא שליט״א עם רבני העיר לוד ואגפיה ובהתייעצות עם מומחים בענין, ולקבוע אחת ולתמיד מה יעשו תושבי לוד ולא תהיה התורה כשתי תורות ובזה ודאי יש לא תתגודדו... לפיכך תמשיכו במנהגכם עד שהדבר יוברר באופן יסודי, ולקרוא מגילה כרוב העולם ביום י״ד באדר, ומי שירצה להתחסד יעשה גם בט״ו.[165]

הרב מרדכי אליהו התחשב בממצאים הארכאולוגיים, והוא פנה למבינים בתחומים קרובים בהיסטוריה וגיאוגרפיה. אותם מבינים גם הביעו עמדה הלכתית והוא ציין שאחד מהם אף נטה שיש להורות לתושבי לוד לנהוג כמו עיר מוק״ח, ולקרוא מגילה בט״ו באדר בברכה בלבד. לא ידוע למי מה״מבינים בתחומים קרובים בהיסטוריה וגיאוגרפיה״ הוא פנה, אך אותו אחד שהביע גם עמדה הלכתית שיש לקרוא רק בט״ו באדר היה יואל אליצור שהתמחה בעניין, ואכן כך דעתו, כפי שנראה להלן.[166] לא ידוע לנו מה היתה הכרעתו של הרב מרדכי אליהו והכרעת עמיתו, הרב הראשי לישראל, הרב אברהם שפירא. מכל מקום בשונה מהרב יצחק וייס ומהרב עובדיה יוסף, שראו במקרא מגילה ביום ט״ו באדר חובה משמעותית יותר מבעבר בשל הממצאים בבית הקברות העתיק, הרב מרדכי אליהו כתב שרק מי שרוצה לנהוג במידת חסידות יקרא מגילה בט״ו באדר.

יואל אליצור פרסם דברים בשנת תשמ״ט (1989) בשאלת זמן מקרא מגילה בלוד החדשה. במאמרו סקירה היסטורית, גיאוגרפית וארכיאולוגית, על הידוע לנו על העיר לוד העתיקה:

---

[163] הרב עובדיה יוסף, שו״ת יביע אומר, חלק ז, ירושלים תשנ״ג, סימן ס.

[164] צילום המכתב פורסם בעיתון ״ערב שבת״, ערב פורים ה׳תשמ״ז. המכתב הופיע גם בתחומין, ט (תשמ״ט), עמ׳ 365.

[165] הרב מרדכי אליהו, בתוך: הרב נתן אורטנר, ״פורים בעיר לוד״, תחומין, ט (תשמ״ט), עמ׳ 365-366. הרב משה הררי, מקראי קודש-פורים, ירושלים תשנ״ד, עמ׳ 104, כתב שהרב שאול ישראלי אמר לו שלדעתו בלוד יש לקרוא מגילה בי״ד באדר בלבד. הרב הררי לא ציין את סיבת הדבר, ואם הרב ישראלי אמר לו כך גם לאחר מציאת בית הקברות העתיק.

[166] בשיחה עם יואל אליצור בכ״ב בניסן תשע״א אמר לי שנודע לו שהרב אורטנר מתלבט בדבר, ושהוא אף התייעץ בעניין עם הרב מרדכי אליהו. על כן הוא כתב מאמר (להלן), ושלח אותו לרב נתן אורטנר ולרב מרדכי אליהו, ואח״כ פרסם את המאמר בשנתון תחומין.

מתוך סקרים וניתוח של פני השטח בהשוואה לממצאים שעלו בזמנים שונים עם עבודות פיתוח שנעשו, עלתה תמונה כללית די שלמה: החלק המזרחי-צפוני של העיר דהיום, חופף כנראה את שטח העיר הקדומה לתקופותיה. שטח זה הוא מעין משולש שצלעו המזרחית היא בקו נחל איילון, צלעו המערבית בקו הכביש הוותיק רמלה פתח-תקווה, שהוא בתוואי הדרך הקדומה לצפון (כיום רח' הרצל ורח' סילבר), וצלעו הדרומית בערך בקו המשטרה (ביה"ד הצבאי). קודקודו הצפוני בגשר ג'ינדאס שעל נחל איילון.[167]

נוסף על כך נמצא בית קברות יהודי גדול וטיפוסי כקילומטר ויותר ממזרח לעיר בשטח בן שמן, וכנראה שכאן היה בית הקברות היהודי של לוד מתקופת התנאים והאמוראים. מסקנתו ההלכתית של יואל אליצור על בסיס הממצאים, היא:

במקרה של לוד אין להטיל ספק שהיא עומדת בחזקתה "כאן נמצא כאן היה". היא עומדת בשמה המדויק לוד – Lydda ויש עליה עדויות רצופות במשך כל הזמנים ללא הפסק מזמן התנאים. הממצא הארכיאולוגי העשיר בשטח המיושב של העיר דהיום כולל את מה שנחשב במידה רבה של ודאות לתל העיר שמימות יהושע, ואת שטח העיר של תקופת התנאים והאמוראים.

קבלת חכמינו ז"ל שלוד מוקפת מימות יהושע ומסורת הדורות הבלתי מעורערת מעמידות את העיר בחזקת מוקפת ודאי, וכל הרוצה להוציאה מחזקתה עליו הראיה. אם כן, מאחר שהיקפה של העיר לוד ודאי, ומקומה ודאי, ומקומה העתיק מיושב כהיום בידי ישראל, ואליו מתחברת שאר העיר בחיבור בתים רצוף פחות משבעים אמה ושיריים מבית לבית, צריכה כל העיר לעשות את הפורים לכל פרטיו רק בט"ו. וגם רמלה אם יתברר שהיא סמוכה לה ומחוברת אליה בחיבור של פחות מקמ"א ושליש, לענ"ד יהיה דינה ג"כ בט"ו בלבד.

מעבר להצעת הפסיקה ההלכתית שיש לקבוע שבלוד יקיימו פורים רק בט"ו באדר, הצביע יואל אליצור גם על טיבה של הפסיקה ההלכתית שלפיה בכל זאת יקראו יומיים בלוד:

וחוששני שאם ירצו להנהיג בלוד קריאת יומיים (אשר כמו ששמעתי כבר ניסו לעשות זאת בשנים הקודמות) רוב הציבור לא יקבל, והחרדים לדבר ה' יסתפקו בקריאת המגילה כאדם הפורע חובו, ונמצאנו עוקרים זמן כרכים בידינו. הציבור היום סבור בד"כ שדין פורים בט"ו הוא מהלכות קדושת ירושלים, ומצווה נזדמנה לידינו בדורנו להחזיר מצווה זו ליושנה ולעיקרה. בסמלה של העיר לוד כתוב "ושבו בנים לגבולם". גבול זה אינו חמרי בלבד, אלא זו היא שיבה זו היא ביאה אל מעלת ארץ ישראל קדושתה ומצוותיה.[168]

לדבריו, פסיקה הלכתית כזאת ביחס ללוד, וכן בערים דומות לה שדינן המקורי הוא לקרוא מגילה ולקיים פורים בט"ו באדר, גרמה למציאות עגומה שאין יום ט"ו באדר מורגש בהן כלל, ובמקרה הטוב כזכר לדבר בלבד.

בשנת תשמ"ט (1989) פרסם הרב נתן אורטנר מאמר באשר לזמן מקרא מגילה בלוד. הוא סקר את הפסיקה שהיתה מקובלת באשר לזמן מקרא מגילה בלוד, שלפיה בלוד יש לקרוא בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה. הוא הצביע על כך שעם מציאת בית העלמין העתיק התחזקה ההנחה שחלק מלוד החדשה נמצאת על מקום לוד העתיקה. הוא ציין גם למחקרו של יואל אליצור ומסקנתו היא: "אין כל ספק שהעיר לוד בימינו היא לוד שהיתה מוקפת חומה בימות יהושע". אך

---

[167] יואל אליצור, "זמן הפורים בעיר לוד", תחומין, ט (תשמ"ט), עמ' 374.
[168] שם עמ' 378.

הנחייתו המעשית היא שונה. הוא התקשה לקבל את תוצאות המחקר של יואל אליצור הלכה למעשה. הוא חזר והביא את תשובתו של הרב יצחק וייס שנשלחה אליו בשנת תשמ״ב (1982) בעקבות שאלתו לאחר מציאת בית העלמין. הרב וייס פסק שבלוד יש לקרוא בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה.[169] הרב אורטנר השקיע מאמץ בביסוס הפסיקה שיש לקרוא מגילה בלוד בי״ד ובט״ו באדר, ואף בשכונות הרחוקות מאזור העיר העתיקה אך צמודות אליה ברצף בתים. נימוקיו היו:

א. לדברי הרב אברהם ישעיהו קרליץ, יש דין סמוך ונראה אף לספק מוק״ח מימות יב״ן, והשכונות סמוכות.[170] גם על פי עמדות החולקים עליו, בכל זאת מאחר שחלק מלוד החדשה עומד על מקומה של לוד הישנה, אזי יש לראות את כל העיר כעיר אחת, וכפי שנהגו בשכונות ירושלים החדשות.

ב. רוב השכונות בלוד, או אף כל השכונות, נמצאות בתוך תחום מיל של לוד העתיקה. לדברי הרב יעקב חיים סופר (כף החיים סימן תרפח ס״ק ה) שיעור מיל הוא המרחק שמקובל ללכת במשך שמונה עשרה דקות. מאחר שכיום נהוג לנסוע בכלי תחבורה, אזי גם מקומות שהם רחוקים יותר ממידת מיל יוגדרו כמקומות סמוכים לעיר מוק״ח, ובלבד שבפועל מקובל לעבור מרחק זה באמצעות כלי תחבורה. אמנם עמדה זו נדחתה, אבל יש מקום לצרפה למכלול השיקולים.

ג. יש לסמוך על הסוברים שכל שטח עיר המוקף ע״י אותו עירוב חצרות מחשיב את המקום לעיר אחת לגבי קריאת המגילה. שכונות העיר לוד מוקפות באותו עירוב חצרות.

ד. הרב יצחק וייס טען שאולי לוד הנוכחית לא נמצאת במקומה העתיק. אבל אין ויכוח על כך שהעיר לוד העתיקה היתה באזור זה. יתכן שהשכונות הרחוקות עומדות במקום העתיק של לוד.

ה. לפי חוות דעתו של ר׳ יואל אליצור יש לקרוא מגילה בלוד רק בט״ו באדר ובברכה, כדוגמת ירושלים. ״אף שאינה בגדר הוראת הלכה, מכל מקום העובדה שישנה חוות דעת כזו נותנת ללוד לפחות דין של ספק מוק״ח, שנוהגים בה דיני פורים בב׳ הימים״.

חלק מהטיעונים, כמו העובדה שכל לוד החדשה מוקפת באותו עירוב חצרות, או שמרחק מיל נמדד על פי נסיעה ולא על פי הליכה רגלית, מוכרים מטיעוני הפוסקים באשר לסיבת קריאת מגילה בשכונות ירושלים החדשות בט״ו באדר כמו העיר המוק״ח. אלא שירושלים היא עיר שהמסורת על היותה מוק״ח מימות יב״ן מבוססת מאוד, בעוד שבלוד היה ניסיון לחייב את תושבי שכונות לוד לקרוא כדינה של עיר עתיקה, בשל העובדה שהרב אורטנר חשש להכריע שמעמדה היא כעיר מוק״ח מימות יב״ן ללא כל ספק. הרב אורטנר נעזר גם בחוות דעתו של יואל אליצור אשר טען שלוד העתיקה היא לוד המוק״ח מימות יב״ן ויש לקרוא בה בט״ו באדר, והרב אורטנר השתמש בדבריו כדי לחזק את מעמדה המסופק של לוד, שיש לקרוא בה בשני הימים.

---

[169] הרב יצחק וייס, שו״ת מנחת יצחק, חלק ח, ירושלים תשמ״ג, סימן סא.

[170] ראה לקמן בסעיף 12 על אודות מקרא מגילה ע״י הרב קרליץ בבני ברק.

3.8. ממצא ארכאולוגי, ופסיקה המשמרת מנהג קיים (תש"ן-1990)

הרב אורטנר המשיך לעסוק בעניין זה, ובתשובה שפרסם בספרו בשנת תשנ"ט (1999), הוא סיפר שבשנת תש"ן (1990), שנה אחרי פרסום מאמרו הראשון בעניין, הוא קיבל מכתב מרשות העתיקות שבו נכתב שבמהלך חפירות הצלה שנערכו ע"י רשות העתיקות בשכונת נוה ירק בלוד, נתגלו שרידי לוד המקראית. הממצא המדהים ביותר מבחינתם הוא שרידים המעידים על ישוב בתחילת תקופת המקרא. חרסים מסוימים מעידים על ישוב עוד לפני תקופת המקרא.[171] מסקנתו של הרב אורטנר על בסיס ממצאים אלו היתה:

> הרי עתה יש מקום אחד ברור שהיה מוק"ח מימות יב"ן, וממילא כל היתר דינו כמוק"ח מטעם דין סמוך.

את המכתב מרשות העתיקות הציג הרב אוטנר בפני הרב יוסף שלום אלישיב. הרב אלישיב קרא את כל מה שנכתב על לוד, והשיב לרב אורטנר:

> שאף אם אני יכול להישבע דלוד דהיום היא זו שהיתה בימות יב"ן לאור כל הנ"ל. בכל אופן כיון דכבר נהגו פורים בשני הימים יש להמשיך כך משום המנהג שנהגו.

לא ברור למי הכוונה "אם אני" – הרב אורטנר או הרב אלישיב עצמו. מכל מקום משמעות הפסיקה של הרב אלישיב היא שגם אם יש ביטחון מוחלט שמקום מסוים יוגדר כעיר מוק"ח מימות יב"ן, אין לשנות מהמנהג שנהגו בעבר באותו מקום. הרב אורטנר ציפה כנראה לשמוע תשובה אחרת מהרב אלישיב. הוא חיפש סמכות רבנית מוכרת ומפורסמת כמו הרב אלישיב שתקבע שבעיר נוספת בארץ ישראל, נוסף לירושלים, יש לקיים פורים ולקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד. אך כאמור זה לא קרה, והרב אלישיב נשאר איתן בדעתו שבלוד יש לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר.

פסיקה זו מעלה כמה שאלות:

1. מדוע המנהג לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר, שמקורו בספק שנבע מאי ידיעת העובדות, משמעותי יותר מעובדות וממצאים המכריעים את הספק?
2. האם נבדק כמה מתושבי לוד נהגו לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר, והאם הרב אלישיב היה מורה כך גם אם היה ברור לו שרוב שומרי המצוות בעיר לוד נהגו לקיים את מצוות הפורים בי"ד באדר בלבד?
3. האם מנהג יהודי לוד לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר, שהחל בסוף המאה ה-19 בעת שכמה משפחות יהודיות התיישבו באזור לוד, חזק יותר ממסורת קדומה אצל תנאים ואמוראים שלוד מוגדרת כעיר מוק"ח מימות יב"ן?
4. האם המשמעות העקרונית מדברי הרב אלישיב היא שלעולם לא יהיה ניתן לקבוע שעיר שהיה ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן, היא איננה כזאת למרות ממצאים ברורים המעידים שהיא היתה מוק"ח מימות יב"ן, רק בשל העובדה שבעבר נהגו לקרוא במקום מגילה בי"ד באדר בלבד או גם בט"ו באדר?
5. האם מגמת הפסיקה של הרב אלישיב היתה להנציח את העובדה ההיסטורית שבמשך שנים רבות ועד עתה העיר היחידה בארץ שקראו בה מגילה בט"ו באדר היא ירושלים?

---

[171] הרב נתן אורטנר, "קונטרס פורים בעיר לוד", שו"ת יד נתן, חלק ב, לוד תשנ"ט, סימן ל, עמ' קנח. על ממצאי החפירות הללו בלוד, ראה: רם גופנא ויצחק בית אריה, סקר ארכיאולוגי של ישראל-מפת לוד (80), ירושלים תשנ"ז, עמ' 88-89.

האומנם כך היה מורה הרב אלישיב לו עסקו הנתונים הללו לא בעיר לוד אלא בירושלים עצמה?

אין בידינו תשובה לשאלות הללו, ובמיוחד לשאלה האחרונה. מה עוד צריך לקרות כדי שעיר תוכר ותוגדר כמוקפת חומה מימות יהושע בן נון בוודאות?

הרב אורטנר לא ערער ולא שאל דבר על פסיקה זו. הוא ויתר על עמדתו הברורה והחדה, והמשיך להורות לקרוא מגילה בי״ד ובט״ו באדר. לא רק זאת, הרב אורטנר אף גיבה את פסיקת הרב אלישיב בתקדימים המופיעים בספרי פוסקים שאם בעיר מסוימת נהגו לקרוא בשני הימים אין לשנות את המנהג, כי יתכן שהמנהג הקודם התבסס על בירור מסוים. אמנם באשר ללוד, הפסיקה לקרוא מגילה בי״ד ובט״ו באדר התבססה על מה שהיה ידוע על העיר כל השנים, ואילו עם מציאת העתיקות והערכות הארכאולוגים ברור לחלוטין שלוד החדשה נמצאת במקומה של העיר העתיקה. בכל זאת קיבל הרב אורטנר את העיקרון שאין לשנות בשל המנהג הקדום, והמשיך להורות שבלוד החדשה יש לקרוא מגילה בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה. הוא אף פסק שאין לקרוא בתורה את הקריאה המיוחדת לפורים בט״ו באדר, ובאשר לאמירת ״על הנסים״ הוא פסק שמי שרוצה – יכול לומר. הוא האריך לדון במעמדו של בן העיר לוד שהגיע לירושלים בט״ו באדר. אותו בן העיר לוד מוגדר כחייב במקרא מגילה מספק, והשאלה היא אם הוא יכול לקרוא ולהוציא ידי חובת מקרא מגילה את תושבי ירושלים.

בשנת תשס״ד (2004) פרסם הרב יחיאל יהודה משה דנציגר, ״קונטרס: ספיקא דמוקפין – מודיעין עילית ת״ו״. בכותרת המשנה הוא כתב: ״הבא לדון בכבודה של ארץ ישראל, והוא בירור דינה של עירנו מודיעין עילית, שנבנתה על חורבותיה של עיר עתיקה, ונראת לעיה״ק לוד המוק״ח מימות יב״ן״. עיקרו של הקונטרס הוא באשר למעמדה של העיר מודיעין עילית, אך הוא הקדיש פרק למעמדה של העיר לוד אם היא מוגדרת כעיר מוק״ח מימות יב״ן. בקונטרס הוא הוסיף פרטים חדשים שבהם תיאר והסביר את התנהלותו של הרב אורטנר בעקבות שיחות עמו.

לדברי הרב דנציגר, הרב אורטנר אמר לו שהוא קיבל את פסקיהם של הרב יוסף שלום אלישיב וגם של הרב עובדיה יוסף שהורו לו שלמרות כל הממצאים הללו, אין לשנות מהמנהג שנהגו, והוא הורה לתושבי לוד לנהוג באופן הבא:

> ואמר לי בע״פ הרה״ג הנ״ל אב״ד לוד שהוא הורה והנהיג בבית הכנסת של החרדים לדבר ה׳ בעיה״ק לוד שעושים את ימי הפורים עם כל חומרותיה והלכותיה, דהיינו שאומרים על הנסים בשני הימים, וכן קורין בתורה בשני הימים, ואף כשחל בשבת מפטירין בו בקריאה של פורים וכן ההפטרה כבירושלים... ומה שלא הורה כן לכלל תושבי העיר, מפני שידוע לכל מה שבעוונותינו הרבים הרבה מאחינו בית ישראל היושבים בעיה״ק לוד הם תינוקות שנשבו, והלוואי וינהגו בי״ד ובט״ו את מצוות הפורים המעכבים שעל זה כולם ענו ואמרו (ואפילו עוד לפני שהיו ההוכחות הנ״ל) שחייבים מעיקר הדין לנהוג כן בלוד.[172]

לקבוצה מסוימת בלבד, לאלה המוגדרים כ: ״חרדים לדבר ה׳״, להם הורה הרב אורטנר שיש לקיים את כל מצוות הפורים במלואן בשני הימים. יתכן שהכוונה לקבוצת אנשים שהרב אורטנר ידע שיקבלו ללא עוררין את הכרעותיו ההלכתיות למרות אי הנוחות שבדבר. מאידך, ע״פ עדויות אחרות, מעטים מאוד אם בכלל קראו מגילה בלוד בי״ד ובט״ו באדר. לכלל התושבים, שאותם

---

[172] הרב יחיאל יהודה משה דנציגר, ״קונטרס: ספיקא דמוקפין – מודיעין עילית ת״ו״, מודיעין עילית תשס״ד, עמ׳ מג-מד.

הגדיר כ״תינוקות שנשבו״, הוא לא הורה כן. הוא הסתפק בכך שהם יקראו מגילה בלבד בי״ד ובט״ו באדר, גם אם הם לא יקיימו את מצוות היום האחרות בט״ו באדר.[173]

הרב דנציגר סיפר עוד משמו של הרב אורטנר שאמר שהרב עובדיה יוסף אמר שהיה לו שיקול נוסף להמשיך ולהורות לקרוא מגילה בי״ד ובט״ו באדר:

> שהרי אם הוא יאמר שיקראו בט״ו בלבד, אז יבואו אנשי ה׳מזרחי׳ ויאמרו להיפך שיקראו רק בי״ד בלבד. ונמצא שיום העיקר דהיינו יום ט״ו ייעקר לגמרי. ולכן ימשיך לפרסם את דבריו הקודמים, שצריך לנהוג בלוד בשני הימים, ואז ממה נפשך ייצאו ידי חובתם.[174]

שיקול חברתי נוסף הוא התקבלות פסק ההלכה בקרב האוכלוסייה הדתית לאומית (ה׳מזרחי׳) המתגוררת בעיר לוד. לא ברור למי הכוונה במילים ״אנשי המזרחי״ – לרבנים המזוהים כמנהיגי האוכלוסייה הדתית לאומית המתגוררים בעיר לוד או מחוצה לה, או לציבור דתי לאומי תושבי לוד. מכל מקום, רוב האוכלוסייה הדתית של לוד היתה מורכבת במשך שנים רבות מציבור ציוני דתי ומסורתי, שאכן לא קיבלו את הכרעותיו של הרב אורטנר, וקראו מגילה בלוד בי״ד באדר בלבד. זאת בעיקר בשל אי הנוחות והקושי שבדבר, ובשל העובדה שציבור זה לא נהג להחמיר על עצמו ולעשות מעשים שחורגים מהנורמה ההלכתית המקובלת. לימים, כשבאה להתגורר בלוד אוכלוסייה ציונית דתית שהתארגנה כ״גרעין תורני״, הם שהקפידו לקרוא מגילה גם בט״ו באדר, והרב אורטנר עצמו השתתף עמם בקריאת המגילה. לקמן נראה שדווקא הרב נסים בריח, רב של ציבור המזוהה עם תנועת ש״ס הקרובה לרב עובדיה יוסף, יצא בפסק הלכה ברור נגד פסיקותיו של הרב אורטנר, שקיבל תמיכה מהרב עובדיה יוסף. גם הרב הספרדי של לוד, הרב חיים חדד לא קיבל פסיקה זו.[175]

4.8. ניסיון חדש לקבוע את מעמדה של לוד כעיר מוק״ח מימות יב״ן באופן ודאי על בסיס ממצא ארכאולוגי (תשס״ד-2004)

הרב דנציגר עצמו לא ראה עצמו כמי שחייב לקבל את פסקיהם של הרב יוסף שלום אלישיב והרב עובדיה יוסף. הוא ציין לדברי הרב אשתורי הפרחי שכתב על לוד שהיתה בזמנו שהיא לוד הנזכרת בנביא ובגמרא,[176] והוסיף:

> כידוע ע״פ ההיסטוריא, וכל החוקרים והמחקרים, אותה העיר קיימת מאז ימיו של הכפתור ופרח ועד עתה, ואף כל הסימנים שמציין הכפתור ופרח שייכים גם בלוד של זמננו, ופשוט הוא.[177]

---

[173] הביטוי ״תינוקות שנשבו״ מופיע בתלמוד כלפי ילד קטן שנשבה בין גויים ואינו יודע דבר על יהדותו (ב׳ שבת סח ע״א). העיקרון הנלמד מכאן הוא שכך יש להתייחס למי שלא חונך לקיים תורה ומצוות. מי שהחיל את הביטוי הזה על יהודים חילוניים היה כנראה הרב יעקב עטלינגר, שו״ת בנין ציון החדשות, ד״צ אלטונא תרכ״ח, סימן כג. כמוהו כתב גם הרב אברהם ישעיהו קרליץ, חזון איש, יורה דעה, ירושלים תשנ״ד, סימן ב ס״ק כח, ועוד.

[174] לעיל הע׳ 172, עמ׳ מג.

[175] ראה לקמן הע׳ 185.

[176] הרב אשתורי הפרחי, כפתור ופרח, ירושלים תשנ״ז, פרק ח, עמ׳ קסא.

[177] לעיל הע׳ 172 עמ׳ לב.

בהמשך הקונטרס הוא סקר את התייחסויות השונות של רבנים באשר למעמדה של העיר לוד החדשה, ואת הערכתם של ארכאולוגיים הכותבים שהממצאים שבלוד העתיקה מעידים על עיר קדומה לימות יב״ן, ומסקנתו היא:

> על כרחך צריך לומר שאפשר לחדש כיום בזמננו ולומר על עיר מסוימת שהיא מוק״ח, אע״פ שעד היום לא ידעו על עיר זו שהיא מוקפת, וכל שכן במקום שהיה עד עתה ספק מוקפת חומה. ודאי שאפשר לברר את הספק ולקבוע ע״פ ראיות נאמנים כיום הזה שהיא ודאי מוק״ח... ומפני כל הסיבות הנ״ל צריך לומר שלכאורה כהיום הזה [משנת תשמ״ח-תש״ן ואילך], מוכח בהדיא שזו היא לוד האמיתית, וכאן היה וכאן נמצא... ולאור כל הצדדים שיש לנו, ולאור מה שנתגלה, צריכים לכאורה לעשות ולקיים את יום הפורים בלוד ביום ט״ו בלבד.[178]

אמירתו של הרב דנציגר היא עקרונית. ניתן לחדש מסורת על אודות מעמדה של עיר כעיר מוק״ח מימות יב״ן ע״פ ממצאים והערכות של ארכאולוגים. כך ניתן ליישם את דברי ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי שאמר: ״כל שתעלה לך מסורת בידך מאבותיך שמוקפת חומה מימות יהושע בן נון – כל מצות הללו נוהגות בה״ (ב׳ ערכין לג ע״ב). בוודאי שניתן להיעזר בתוצאות מחקרים אלו באשר למקום שיש איזה שהוא בסיס היסטורי לכך שעמדה בו עיר מוק״ח גם באשר לעיר לוד.

הגדרת מעמדה של לוד כעיר מוק״ח מימות יב״ן, משמעותית מאוד מבחינתו של הרב דנציגר מאחר שעיקר דבריו הוקדשו לבירור זמן מקרא מגילה בעיר מודיעין עילית הנראית לעיר לוד. העובדה שלוד הוגדרה באופן ודאי כעיר מוק״ח מימות יב״ן ולא כעיר מסופקת, השפיעה מאוד באשר לקביעת זמן מקרא מגילה בעיר מודיעין עילית.

באותה שנה שכתב הרב דנציגר על מעמדה של לוד כחלק מהדיון על זמן מקרא מגילה בעיר מגוריו במודיעין עילית, כתב הרב שלמה לייב רוקח, אבד״ק ״היכל יהושע״ ירוסלב, ורב בקריה חסידית אחוזת ברכפלד במודיעין עילית, קונטרס דומה: ״קונטרס בדין עיר מודיעין עילית ת״ו האם חייבת בשני ימי פורים״. בקונטרס הוא התייחס גם ללוד. הוא ציין את דברי הפוסקים שכתבו שיש לקרוא בלוד בי״ד ובט״ו באדר, ובאשר לממצאים הארכאולוגיים והעדויות על הרצף ההיסטורי הוא כתב:

> מה שטוענים שלפי הממצאים הארכיאולוגיים נראית שהיתה מיושבת בתקופת הכנענים, עדין אין ראיה שזו לוד המוקפת חומה, אלא שמא היה זה ישוב או כפר שלא היה מוק״ח. ומה שטוענים להוכיח מספרי ההיסטוריה של הנכרים שלוד לא נחרבה מעולם והיא אותה עיר שבימינו, כל זה לכאורה הם רק בגדר השערות. ולכן אין לשנות המנהג ויש לקרוא בלוד את המגילה בי״ד בברכות כמנהג רוב העולם, ובט״ו בלא ברכה כיון שמידי ספק לא יצאנו.[179]

הוא לא כתב מי טען את הטענות הללו, והוא דחה את דבריהם בהטלת ספק על אמינותם: ״שמא היה זה ישוב או כפר שלא היה מוק״ח״, ״בגדר השערות״. אמירות אלו סותמות את האפשרות לחדש מסורת על אודות מקום שיש בסיס משמעותי ממקורות תנאיים או אמוראיים להגדירו כעיר מוק״ח מימות יב״ן.

---

[178] שם עמ׳ מא-מב.

[179] הרב שלמה לייב רוקח, קונטרס בדין עיר מודיעין עילית ת״ו האם חייבת בשני ימי פורים, מודיעין עילית תשס״ד, עמ׳ ד.

באותה שנה, שנת תשס"ד (2004), פרסם גם הרב יוסף שני קונטרס בנושא: "בענין זמן פורים בבני ברק וכל גוש דן וביתר עילית וקרית ספר ולוד ושאר המקומות בארץ ישראל".[180] הוא ביקש לחדש את מעמדה של העיר לוד כעיר מוקפת חומה מימות יב"ן, על בסיס ההנחה שלוד העתיקה נמצאת באותו אזור שבו נמצאת לוד של היום, בשל חישובי דרך ומרחק המופיעים בספרות התנאים והאמוראים. הוא לא חיפש את המיקום המדויק של העיר. הוא הסתפק בעובדת שימור השמות והתאמת מיקומם לאמור בספרות התנאים והאמוראים. הוא לא התעניין כלל בממצאים ארכאולוגיים, אלא אך ורק באמור במקורות. הרב שני הוסיף והרחיב בשנת תשס"ו (2006) את תשובתו זו, וכתב:

> ואחרוני זמננו שדברו מענין לוד, נסתפקו אם לוד עומדת על מקומה הראשון. ופסקו להחמיר לקרוא יומיים מספק, ולא ראיתי שהביאו ראיה זו מירושלמי (שביעית ט: ב, לח ע"ד) דמוכח ממנה שלוד על הגבול שבין השפלה לעמק קיימא. ולאחר שרואים אנו שלא זזה ממקומה שבין השפלה לעמק, למה נחוש שזזה צפונה או דרומה... וגם אם היה עוד בכל זאת מקום להסתפק לפני מאה שנה שלוד היתה כפר קטן ואנשים בה מעט, ולכן פסק הגר"ש סלנט זיע"א לעשות יומים מספק. בזמננו זה שגדלה לוד ופרצה גבולותיה לכל רוחות השמים אין ספק שאחינו בית ישראל יושבים על לוד קמייתא גם כן.[181]

הוא ציין לתשובתו של הרב יצחק וייס שפסק שבלוד יש לקרוא בי"ד ובט"ו באדר, כי מקומה של לוד העתיקה איננו ידוע. לדברי הרב שני, אין צורך לדעת היכן בדיוק היתה העיר המוק"ח, אלא די בידיעה שמקום זה היה מוק"ח בימות יב"ן. ומאחר שהעיר המוק"ח כלולה בוודאי בעיר הפרוזה החדשה, היתה מסקנתו שבלוד העתיקה והחדשה יש לקרוא בט"ו באדר בלבד, ובכל המקומות הסמוכים והנראים ללוד החדשה יש לעשות פורים גם בט"ו באדר מאחר שלא ברור עד היכן התפשטה לוד העתיקה.[182]

5.8. כל מצוות הפורים במשך יומיים, למעט מקרא מגילה בט"ו באדר ללא ברכה (תשס"ז-2007)

הרב נתן אורטנר פרסם בשנת תשס"ז (2007) מאמר נוסף בעניין קריאת מגילה בלוד. הוא ציין שוב שאין לו ספק שבלוד החדשה צריך לקרוא בט"ו באדר בלבד על בסיס הממצאים הארכאולוגיים וההוכחות על הרצף ההיסטורי במקום. הוא ציין גם את תשובתו של הרב יוסף שני שגם מדבריו עולהכי "לוד דהיום עומדת במקומה העתיק ע"פ מידות ומרחקים המופיעים בשני התלמודים".[183] אך למרות כל זאת, הוא לא שינה מהוראותיהם של הרב יצחק וייס, הרב יוסף שלום אלישיב והרב עובדיה יוסף, והורה שבלוד יש לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר כמו בעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן או לא. לדבריו:

> למעשה, לא נמצא אף אחד מגדולי הפוסקים בדורנו אשר רצה להכריע ולהורות כי בלוד נוהגים רק בט"ו כמו ירושלים.

---

[180] הרב יוסף שני, "בענין זמן פורים בבני ברק וכל גוש דן וביתר עילית וקרית ספר ולוד ושאר המקומות בארץ ישראל", בני ברק תשס"ד, סג עמ'.

[181] הרב יוסף שני, שו"ת ברית אברהם, בני ברק תשס"ו, סימן כה, עמ' רי-ריא, רפג.

[182] שם עמ' רפג.

[183] הרב נתן אורטנר, "דיני פורים בעיר לוד", בית הלל, כז (תשס"ז), עמ' מ-מה.

האם הרב אורטנר רמז בדבריו אלו שהסיבה שבגללה אף אחד מגדולי הפוסקים לא רצה להכריע שמעמדה של לוד היא כעיר מוק״ח מימות יב״ן, היא שהם לא רצו לאבד את הייחודיות של העיר ירושלים? קשה להכריע. מכל מקום גם לרב אורטנר עצמו לא היה את העוז לעמוד על דעתו ולהכריע שבלוד יש לקרוא מגילה בט״ו באדר בלבד, ולפעול לשם כך בעיר לוד.

לדבריו, פסיקה זו לא תרמה דבר להגדרת לוד כעיר שיש ספק אם היא מוק״ח, ופורים מצוין בי״ד באדר בלבד:

> מכיון שקשה לציבור לנהוג בדיני פורים יומיים, למעשה מקיימים רובם הגדול את פורים בי״ד ולא בט״ו. היינו ביום שצריך לקיים את דיני הפורים – אין מקיימים אותם, וביום שאין צריך לקיים את ימי הפורים כן מקיימים אותם.

המציאות היתה שרוב תושבי לוד קראו מגילה בי״ד באדר, ויום ט״ו באדר היה יום רגיל, בעוד שהיה צריך להיות שהיום המרכזי והבלעדי יהיה בט״ו באדר. הפתרון שהציע הרב אורטנר כדי לחזק את מעמדו של יום ט״ו באדר, הוא להעצים את המחויבות של המצוות הנוספות של פורים ביום ט״ו באדר. לדבריו, בלוד יש לקרוא מגילה בשני הימים רק בשל המנהג שנהגו, ולא בשל ספק אם היא עיר מוק״ח מימות יב״ן או אם כאן מיקומה של העיר המוק״ח מימות יב״ן כפי שמקובל ביחס לערים מסופקות אחרות. משמעות עובדה זו היא שבלוד יש לקיים את פורים כהלכתו בט״ו באדר, למעט הקביעה שאין לברך על מקרא מגילה. הוא הצהיר שהוא חזר בו ממה שכתב בספרו שפורסם בשנת תשנ״ט (1999):

> יש הבדלים בין דיני פורים בלוד לבין דיני ערים ספק מוק״ח אחרות כפי שיבואר להלן. בעוד דיני העיר לוד כפי שפורסמו בספרי ״יד נתן״ הנ״ל[184] מתייחסים ללוד כעיר ספק מוק״ח בלבד, מה שאין כן עתה לאור הפסיקה החדשה דדין לוד בב׳ ימים הוא משום המנהג, למרות שהיא בעצם עיר מוק״ח, נראה לאחר העיון דיש הבדלי הלכות בין לוד לשאר ערים ספק מוק״ח.

הרב אורטנר הגדיר את הוראת הרב אלישיב לנהוג פורים בלוד בי״ד ובט״ו באדר ״פסיקה חדשה״. משמעותה של הוראה זו היא שאין להתייחס ללוד כעיר שיש ספק אם היא מוק״ח כמו ערים אחרות, אלא כעיר מוק״ח באופן ודאי, למעט הקביעה שאין לברך על מקרא מגילה. יש לקרוא בתורה בט״ו באדר את הקריאה של פורים, זאת בניגוד לדבריו בשנת תשנ״ט (1999) ששם כתב שאין לקרוא בתורה את הקריאה של פורים בט״ו באדר. לדבריו, יש לומר בלוד ״על הנסים״ בט״ו באדר, מאחר שהיא עיר מוק״ח ״ואומרים על הניסים גם ביום י״ד״.

לא רק זאת. יש מצבים מיוחדים שבהם יקראו מגילה בלוד בט״ו באדר בברכה: ״בן לוד יכול לכולי עלמא לברך לבן כרך (ירושלים) אשר בא בט״ו בבוקר ללוד ועדין לא קרא מגילה״. או למשל:

> ...ותושבי לוד יכולים להביא עצמם לחיוב ביום ט״ו אם יבוא למנין שלהם בן ירושלים בבוקר ט״ו, לפני ששמע מקרא מגילה... נראה דבלוד יש לכוון בברכות ביום י״ד גם על ט״ו, דבספק מוק״ח אין צורך לכוון בי״ד גם על ט״ו... בן לוד הבא לט״ו לירושלים יוכל לקרוא שם בברכה.

סיכום דבריו של הרב אורטנר הוא שלוד היא עיר מוק״ח מימות יב״ן לכל דבר, למעט העיקר, המצווה המרכזית של פורים: אין מברכים על קריאת המגילה בט״ו באדר, אלא אם מדובר

---

[184] הרב נתן אורטנר, שו״ת יד נתן, חלק ב, לוד תשנ״ט, סימן ל.

במצבים מיוחדים וחריגים. כל זאת בשל ההוראה להמשיך לקיים את המנהג שנהגו בעבר, על אף שברור לכל שמדובר בעיר לוד המוק"ח מימות יב"ן. בי"ד באדר יש לקרוא מגילה בברכה ולקיים את כל מצוות היום.

לא ברור איך הוראה הלכתית זו, המעמיסה ומכבידה על כל ציבור שומרי התורה והמצוות לעשות את כל מצוות הפורים בי"ד ובט"ו באדר למעט ברכה על המגילה בט"ו באדר, תמנע את הבעיה שהצביע עליה הרב אורטנר שתושבי לוד מתקשים לקיים יומיים פורים. מה גם שהציבור אשר מודע למעמדה של לוד בשל הממצאים הארכאולוגיים, יודע שבעצם אין סיבה הלכתית משמעותית שמחייבת אותם לקיים את ימי הפורים במשך שני הימים.

6.8. רבנים תושבי לוד: בלוד יש לקיים פורים בי"ד באדר בלבד (תשס"ח-2008)

בשנת תשס"ח (2008) יצא הרב נסים בריח, ראש מוסדות רשב"י ורב שכונת ממשלתי בלוד, נגד פסיקותיו של הרב אורטנר והרבנים שהורו לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר. הוא טען שבלוד יש לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד, והוא רצה לחזק את מנהג הציבור שקראו רק בי"ד באדר. הוא טען כמה טענות:

> מי יאמר לן שכיום לוד החדשה היא אותה לוד הנזכרת בגמרא. ואף אם נאמר שכן, שמא י"ל שכיום העיר לוד היא חלק מבנותיה של העיר לוד העתיקה ולא לוד עצמה... ועוד שלוד החדשה נבנתה דרומה יותר לכיוון העיר רמלה, וגם אם נאמר שנחשב סמוך ונראה ללוד הישנה, עדין מיקום העיר לוד הוא בספק. וכל הסמוך והנראה אינו קורא אלא בי"ד בלבד.[185]

עוד טען, שהעיר הסמוכה צריכה להיות מאותו מחוז וטפלה לכרך, ולוד החדשה איננה טפלה לעיר העתיקה. כמו כן בלוד העתיקה אין דרים יהודים אלא ערבים, ומעמדה ככרך שחרב שאם בכרך עצמו אין קוראים מגילה בט"ו באדר, אזי מחוצה לה גם כן אין קוראים מגילה בט"ו באדר. לדבריו, הרב חיים חדד, רבה הספרדי של לוד, אמר לו שעד לפני כעשרים שנה (בשנת תשמ"ח-1988) היו קוראים מגילה בעיר בלוד בי"ד באדר בלבד, ורק מעטים קוראים כיום גם בט"ו באדר. כך העיד בפניו גם רבה של שכונת חב"ד בלוד. הרב בריח העיד על עצמו שהוא תושב לוד מילדותו, ובלוד קראו בי"ד באדר בלבד. לדבריו, יש לצרף לטיעוניו את עמדת הסוברים שיש צורך בשריד של חומה מימות יב"ן כדי לקבוע שהעיר מוק"ח מאז, ויש לצרף את עמדת הרימ"ט שהגדרת סמוך היא עד מיל מהחומה. מסקנתו ממכלול טיעוניו הם:

> בצירוף אחר צירוף כל הסברות יחדו יש לנו כמה ספיקות וספיקי ספיקות ובפרט בכל השכונות החדשות (שכונת חב"ד ושכונת ממשלתי ושכונת בנית, הצמודות לשכונת אפקה ברמלה מרחק מטרים בודדים) ויש לקרוא בי"ד בלבד... אמנם ממידת חסידות יש לקרוא גם בט"ו, אבל לא מדינא. דאם כן אזי העיר רמלה מחוברת לעיר לוד, וכן העיר באר יעקב מחוברת לרמלה, וכן העיר נס ציונה מחוברת לבאר יעקב, וכן ראשון לציון מחוברת לנס ציונה, וכן הדרך לכל גוש דן, אזי לפי זה יצטרכו כולם לקרוא יומים מדינא. אלא מוכרח לומר כדלעיל דיש לקרוא רק בי"ד, ומנהג חסידות בלבד לקרוא בט"ו.

---

[185] הרב נסים בריח, "מה הדין בעיר לוד היכן ומתי נחשב ספק מוקף חומה בכדי לקיים שוב את מצוות פורים בט"ו באדר", שו"ת מועדי ניסים, חלק ב, לוד תשס"ח, סימן נח, עמ' 73-83.

הרב בריח התעלם בתשובתו מהמחקר הארכאולוגי סביב העיר לוד. הוא הזכיר בתשובתו באופן שולי את הרב נתן אורטנר. זאת כשהוא ציין את תשובת הרב יצחק וייס לרב אורטנר בשנת תשמ"ב (1982). הוא התעלם לחלוטין מדברים שכתב הרב אורטנר בעניין. קשה להניח שהוא לא הכיר דברים שכתב רב העיר שהוא גר בה, שניסה למנף עמדה הלכתית חדשה באשר למקרא מגילה בלוד. יתכן שההתעלמות מכוונת מאחר שהוא ניסה לחזור על טענות ישנות שכבר השיבו עליהן באשר לזמן מקרא מגילה בלוד ובירושלים בזמן שהעיר העתיקה היתה בידי הירדנים. מכל מקום גם הוא כתב שניתן לקרוא מגילה גם בט"ו באדר ללא ברכה ממנהג חסידות.

דברי הרב בריח גובו בפסיקתם של הרב חיים חדד, הרב הספרדי של העיר, ורבני שכונת חב"ד, והם מלמדים על כך שפסיקותיו של הרב אורטנר לא התקבלו בקרב שומרי תורה ומצוות המתגוררים בלוד. לדבריהם, לא רק שאין לחזק ולהעצים את יום ט"ו באדר, אלא יש לקיים פורים בלוד בי"ד באדר בלבד כמו עיר פרוזה.

7.8. הרבנים ממשפחת יוסף: בלוד יש לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר (תשס"ט-תש"ע, 2009-2010)

לקראת פורים תשס"ט (2009) הופיעה ידיעה בעיתון "יום ליום" של תנועת ש"ס, שהרב עובדיה יוסף חזר ואמר לרב נתן אורטנר שאין שינוי בעניין לוד, וכפי שפסק בשנת תשמ"ז.[186]

בנו של הרב עובדיה יוסף, הרב דוד יוסף נשאל ע"י תושב לוד, הרב אליעזר ינוקא, אם יש לקרוא בתורה "ויבא עמלק" בט"ו באדר בלוד. הרב דוד יוסף השיב לו בכ"ו בשבט תש"ע (2010) שבעבר הוא פסק שמי שרוצה – יכול לקרוא, אך:

> לפי מה שנודע לאחרונה שיש מקום לדון שהעיר לוד דינה כדין ודאי מוקפת חומה מימות יב"ן, בודאי שאף לכתחילה אפשר לקרוא בתורה בברכות ביום ט"ו ואין בזה כל חשש.[187]

גם הרב דוד יוסף השתכנע שמעמדה של לוד קרוב לוודאי כעיר מוקפת חומה מימות יב"ן, ולכן לדבריו ניתן לקרוא את הקריאה בתורה של פורים גם בט"ו באדר, אך הוא דבק בעמדה שבלוד יש לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר.

אח נוסף, הרב אברהם יוסף, רבה של העיר חולון, פסק בד' באדר תש"ע (2010), שבלוד יש לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה.[188]

בז' באדר תש"ע (2010) כתב הרב עובדיה יוסף שבלוד יש לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה. לדברי הרב עובדיה יוסף:

> אין זה מנהג חסידות, אלא שכך צריך לנהוג לכתחילה ע"פ ההלכה. וכך מנהג היראים מאז ומתמיד בעיר לוד. וכן יש לומר על הניסים הן ביום י"ד והן ביום ט"ו, ומשלוח מנות ומתנות לאביונים וקריאת התורה בברכה ובפרט השנה שיום ט"ו חל ביום שני. ושומע לנו ישכון בטח.[189]

---

[186] עיתון יום ליום, ביטאון תנועת ש"ס, ט' באדר תשס"ט (5.3.09), עמ' 4.

[187] דברי הרב דוד יוסף מופיעים אצל: הרב נתן אורטנר, שו"ת יד נתן, חלק ג, לוד תשע"א, עמ' רלד.

[188] דבריו פורסמו באתר 'מורשת': http://www.moreshet.co.il/web/shut/shut2.asp?id=124804

[189] מכתבו של הרב עובדיה יוסף פורסם בעיתון "יום ליום" ביטאון תנועת ש"ס, י"א באדר תש"ע (25.2.10) עמ' 5. המכתב מופיע גם ב: http://www.ladaat.net/article.php?do=viewarticle&articleid=7432

כאמור אין חידוש בפסק זה, מאחר שכך כבר הורה הרב עובדיה יוסף לרב אורטנר בשנת תשמ״ז (1987), והוא פרסם אז את פסק הלכה ההוא במנשר לתושבים,[190] והדיון בדבר לוד כבר פורסם מאז בספרו.[191] ובכל זאת יש בדבריו חידוש. בפתיחת דבריו הוא כתב: ״אין זה מנהג חסידות אלא שכך צריך לנהוג לכתחילה״, ובסיום דבריו כתב: ״ושומע לנו ישכון בטח״. נראה שהרב עובדיה יוסף הגיב בכך על פסיקת הלכה של רבנים ספרדים כמו רב העיר הרב חיים חדד, ורב השכונה הרב נסים בריח, ועל כן כתב שיש לשמוע לדבריו ולא לדבריהם.[192] כמו כן הרב עובדיה יוסף כתב שיש לומר על הנסים, לתת משלוח מנות ומתנות לאביונים ואף לקרוא בתורה, בעוד שבעבר הוא לא היה חד משמעי באשר לחובות אלו.[193] יתכן שבעניין זה הצליח הרב אורטנר לשכנע את הרב עובדיה יוסף, שיש לקיים מצוות אלו בלוד בט״ו באדר מאחר שלוד היא קרוב לוודאי מוק״ח מימות יב״ן.

גם הרב יצחק יוסף, בנו של הרב עובדיה יוסף, פרסם באותו יום, ז׳ באדר תש״ע, קריאה לתושבי לוד והורה שבלוד יש לקרוא מגילה בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה, מעיקר הדין ולא ממנהג חסידות.[194]

במכתב אחר ארוך יותר שכתב הרב יצחק יוסף לתושבי לוד באותו היום, הוא כתב:

לאחינו בני ישראל תושבי העיר לוד, ה׳ עליהם יחיו.

הנני בזה להשיב אודות מה ששאלו כמה תלמידי חכמים מתושבי לוד כיצד יש לנהוג לגבי קריאת מגילה. הנה פשוט וברור שיש לנהוג כפי הוראת מרן רבינו אאמו״ר הראשון לציון רבנו הרב עובדיה יוסף שליט״א והגאון הרב יוסף שלום אלישיב שליט״א, ששניהם הורו לקרוא שני ימים, בי״ד בברכה ובט״ו בלא ברכה, וזו אינה חסידות, אלא כך יש לנהוג ולהנהיג בכל המקומות.

וידעתי שיש רבנים שמורים לתושבי לוד לקרוא רק בי״ד, אבל הציבור צריכים לדעת, שאין לנו בדורנו אף חכם שמגיע לקצה גדולתם של שני גאוני הדור הנ״ל, ואין להסתכל על תוארים תפקידים ומשרות, אלא יש להתבונן על גדולתם הענקית של שני גדולי הדור הנ״ל, שכל רז לא אניס להו, והוא בגדר מי יבוא אחר המלך [ע״פ קהלת ב: יב], מאן מלכי רבנן גדולי הדור שליט״א.

ועל כן רבנים צריכים לבטל דעתם בפני גדולי הדור שליט״א, והכל יודעים מי באמת גדול הדור, ולכן חזקו בדבר, והנהיגו לקרוא בי״ד ובט״ו כפי הדין, לקיים ״ועשית ככל אשר יורוך״.

ולוד שונה משאר הספיקות שהיה מקום גדול לומר שיקראו בט״ו, ולכן בודאי שיש לומר על הניסים גם בט״ו, ולקרות בס״ת גם בט״ו.

ובאנו בזה רק לעורר ולעודד לקיים את פסקם של גדולי הדור האמיתיים.[195]

---

190 צילום המכתב פורסם בעיתון ״ערב שבת״, פורים התשמ״ז. המכתב הופיע גם בתחומין, ט (תשמ״ט), עמ׳ 365.

191 הרב עובדיה יוסף, שו״ת יביע אומר, חלק ז, ירושלים תשנ״ג, סימן ס.

192 כך העריך העיתונאי משה שפיר, עיתון יום ליום (לעיל הע׳ 189): ״הפסק הוא בעקבות כך שהיו שערערו לאחרונה וקראו לקרוא רק בי״ד״.

193 הרב יהודה נקי, מעין אומר, חלק ג, ירושלים תשס״ז, עמ׳ רסב-רסג, סיפר שהרב אורטנר שאל בעבר את הרב עובדיה יוסף, אם יש לקרוא בתורה בברכה בפורים משולש, והרב יוסף השיב לו שאכן יש לקרוא בברכה. יתכן שביום שממילא קוראים בו בתורה, בשבת או ביום שני, לא ראה הרב עובדיה יוסף בעיה בקריאה בתורה בברכה את הנהוג לקרוא בפורים: ״ויבוא עמלק״.

194 מכתבו של הרב יצחק יוסף פורסם בעיתון ״יום ליום״ ובאתר האינטרנט (לעיל הע׳ 189). המכתב הוא בכתב ידו של הרב יצחק יוסף. בשולי המכתב הוסיף אביו הרב עובדיה יוסף בכתב ידו: ״אני מסכים בכל לב על ההוראות הנ״ל, שומע לנו ישכון בטח, ותזכו לשנים רבות נעימות וטובות״.

הרב יצחק יוסף לא כתב מי הם הרבנים שפוסקים לקרוא בלוד ביי"ד באדר בלבד, אך די ברור שכוונתו לרב חיים חדד, רבה הספרדי של לוד, ולרבני השכונות בלוד, שמורים כך לתושבי לוד. הרב יצחק יוסף ראה בפסיקת הרבנים הללו ערעור סמכות של מי שהוא ראה כגדולי הדור, אביו הרב עובדיה יוסף, והרב יוסף שלום אלישיב. הוא שלל את יכולתם וסמכותם של אחרים לחלוק על גדולי הדור. הוא לא נימק מדוע יש לנהוג כך בלוד. הנימוקים כנראה אינם משנים, ויש לקבל את פסק גדולי הדור ללא ערעור.

מכתבו איננו מופנה לאותם רבנים שהורו לקרוא מגילה בלוד ביי"ד באדר בלבד אלא לציבור הרחב. נראה שהוא כיוון בעיקר לציבור בני עדות מזרח, שראה בדרך כלל את הרב עובדיה יוסף כסמכות הלכתית מחייבת ומשמעותית. מכתבו של הרב יצחק יוסף נועד להפעיל לחץ על תושבי לוד לקבל גם כאן את הפסיקה של הרב עובדיה יוסף. העובדה שכך פסק גם הרב אלישיב תורמת רבות לעניין, אם כי לציבור בני עדות המזרח, הפסיקה של הרב עובדיה יוסף היא הפסיקה המשמעותית.

האם הפסיקות של הרבנים ממשפחת יוסף – הרב עובדיה יוסף, ובניו – הרב יצחק יוסף, הרב דוד יוסף והרב אברהם יוסף, שינו את עמדת הרבנים שטענו שיש לקרוא מגילה ביי"ד באדר, ואת כלל תושבי לוד שנשמעו להם? לא ידוע לנו איך הגיבו הרב חיים חדד ורבני השכונות בני עדות המזרח. אך הרב ברוך בועז יורקוביץ, רב שיכון חב"ד בלוד, נשאל ע"י עיתונאי: האם גם בשיכון חב"ד בלוד יקראו מגילה ביי"ד ובט"ו? תשובתו היתה:

> כי מדובר רק על "העיר העתיקה" בלוד. דבריו של הרב עובדיה יוסף אינם מתייחסים לחלקים אחרים בעיר, ביניהם שיכון חב"ד בלוד.[196]

הרב עובדיה יוסף לא כתב שדבריו מתייחסים רק ללוד העתיקה, אלא לכל העיר. הרב יצחק יוסף כתב גם הוא שעל פי דברי הרב עובדיה יוסף "יש לנהוג ולהנהיג בכל המקומות", וכוונתו לכל המקומות – השכונות שבלוד החדשה. מכל מקום, אנשי חב"ד בלוד לא קיבלו את פסק הרב עובדיה יוסף והמשיכו לציין את פורים ביי"ד באדר כעיר פרוזה.

8.8. לוד – כמעט רק בט"ו באדר (תשע"א-2011)

בשנת תשע"א (2011) הוציא הרב אורטנר חלק נוסף בסדרת ספריו, יד נתן, ובספר תשובה אודות: "דיני פורים ופורים משולש בעיר לוד".[197] תשובתו זו היא פיתוח והרחבה של מאמרו בעניין משנת תשס"ז (2007).[198] הוא חזר על דבריו שיש לראות את לוד כעיר מוק"ח מימות יב"ן, ורק מצד המנהג קוראים בה ביי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה. אך ביחס למצוות האחרות של פורים, יש לקיימן במלואן גם בט"ו באדר: אמירת על הנסים, קריאה בתורה "ויבא עמלק", מתנות לאביונים ומשלוח מנות. באשר לאיסור מלאכה בפורים, אם יש לאדם אפשרות בחירה לא לעבוד באחד משני הימים, הציע הרב אורטנר כך:

---

[195] דברי הרב יצחק יוסף מופיעים אצל: הרב נתן אורטנר, שו"ת יד נתן, חלק ג, לוד תשע"א, עמ' ריז-ריח. הרב יצחק יוסף, קיצור ילקוט יוסף, ירושלים תש"ס, עמ' תשסב-תשסג, כתב: "מסורת שלוד מוק"ח. יקראו יומים שדינה כמסופקות. ומדת חסידות לנהוג בט"ו בכל דיני הפורים, משתה ושמחה ומתנות לאביונים גם בט"ו". הרב יצחק יוסף, חזר על דבריו אלו גם ב: ילקוט יוסף-הלכות פורים, ירושלים תשע"ב, עמ' קס-קסב.

[196] דבריו הופיעו באתר חב"ד: http://www.col.org.il/show_news.rtx?artID=53253

[197] הרב נתן אורטנר, שו"ת יד נתן, חלק ג, לוד תשע"א, סימן ל, עמ' רטז-רמד.

[198] לעיל הערה 183.

נראה שעדיף שיבחר לא לעשות מלאכה ביום ט״ו ויוכל לקיים כל מצוות היום בהרווחה ולא בדוחק ובמהירות, כמו שיש לעיתים שהעובדים בט״ו שאינם יכולים לקרוא המגילה בבוקר ט״ו, בקושי מספיקים לקרוא המגילה בשובם מן העבודה לפני השקיעה.[199]

באשר לקריאת מגילה, יש לכוון בברכות המגילה ובברכת שהחיינו שמברכים ביום י״ד באדר, גם על מצוות היום של ט״ו באדר. יתר על כן:

אם אפשר לשמוע בלוד בליל ט״ו ברכה על הקריאה מבן ירושלים הנמצא שם באופן דחייב בקריאת המגילה בברכה ביום ט״ו, ראוי להשתדל ולעשות כן. ...בן ירושלים הבא בליל ט״ו ללוד ובדעתו לחזור באותו לילה קודם עלות השחר לירושלים, ודאי יכול לברך עבור עצמו ולכוון ולהוציא בני לוד הנמצאים עימו. וכן ראוי לתושבי לוד להביא עצמם לידי חיוב ברכה ביום ט״ו ע״י שיבוא למנין שלהם בן ירושלים בבוקר ט״ו, לפני ששמע מגילה.[200]

בשנת תשס״ז הציע זאת הרב אורטנר כאופציה מזדמנת: ״...ותושבי לוד יכולים להביא עצמם לחיוב ביום ט״ו אם יבוא למנין שלהם בן ירושלים בבוקר ט״ו, לפני ששמע מקרא מגילה״.[201] אך בשנת תשע״א קרא הרב אורטנר לתושבי לוד ליזום את בואו של מי מבני ירושלים שיקרא לפניהם מגילה ביום ט״ו באדר.[202] לא רק זאת. הרב אורטנר הציע עוד:

אם בן לוד חושב לנסוע בליל ט״ו לירושלים, הרי הוא כבר מתחייב בט״ו כדין בן ירושלים בברכה, גם אם קורא המגילה כאשר הוא עדיין בלוד, כיון שלדעת המשנה ברורה (סי׳ תרפח ס״ק יא) דינים אלה תלויים בדעתו בלילה לנסוע, והוא יוכל לברך כבר בליל ט״ו גם עבור בני לוד... ודאי וכל שכן שהוא הדין לבן לוד שהגיע לירושלים בליל ט״ו דחייב בברכה.

הנימוק הוא שבעצם לוד נחשבת לעיר מוק״ח, ורק בשל המנהג נהגו לקרוא בה בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה, ועל כן אם בן לוד נמצא בעיר מוק״ח או שבדעתו לנסוע לשם, הרי הוא חייב לקרוא מגילה בט״ו באדר בברכה והוא אף מוציא ידי חובה את החייבים במקרא מגילה בט״ו באדר במקומות אלה. בשנת תשס״ז כתב הרב אורטנר רק את דינו של בן לוד המגיע לירושלים בליל ט״ו באדר, ועתה בשנת תשע״א חידש שגם אם בן לוד חושב לעזוב את לוד במשך ליל ט״ו ולהגיע לירושלים, הוא יכול לקרוא מגילה בלוד ולהוציא ידי חובה את תושבי לוד. הרב אורטנר ציין עוד שגם בשכונת חב״ד נהגו חשובי המקום עוד לפני למעלה מארבעים שנה, לקרוא את המגילה גם בט״ו באדר. הוא ציין את הרב קפלן, שהיה רב השכונה, ועוד מחסידי חב״ד.

בשנת תשע״א (2001) כתב הרב שלמה זלמן גרוסמן, רבה של העיר אלעד, על זמן מקרא מגילה באלעד.[203] מאלעד רואים את לוד, וזו הסיבה שלדעת הרב גרוסמן באלעד יש לקרוא גם בט״ו

---

[199] הרב נתן אורטנר (לעיל הע׳ 197), עמ׳ רלז.

[200] הרב נתן אורטנר (לעיל הע׳ 197), עמ׳ רכד-רכה.

[201] הרב נתן אורטנר, ״דיני פורים בעיר לוד״, בית הלל, כז (תשס״ז), עמ׳ מב.

[202] בדרך זו נהג הרימ״ט בשכונת עץ חיים בירושלים: ״בליל י״ד באדר וביומו בא בן פרוז ודאי לקרוא מגילה ולברך, ובליל ט״ו וביומו, בא בן ירושלים שחייב לקרוא בט״ו באדר ללא כל ספק, והוא זה שקרא את המגילה ובירך עליה״. ראה בפרקים ד-ה.

[203] הרב שלמה זלמן גרוסמן, ״בירור בענין זמן פורים בעיר אלעד״, אלעד תשע״א, עמ׳ א-ל. הרב גרוסמן הפיץ את תשובתו זו בעיר אלעד לקראת פורים תשע״א. התשובה היא מתוך ספרו: שו״ת שערי שלמה-אורח חיים שאותו הכין לדפוס. תודתי לרב גרוסמן שנתן לי העתק של תשובתו זו. הרב גרוסמן סיפר לי שהוא כתב דברים על אודות זמן מקרא באלעד כבר בשנת תשס״ג (2003), והוא הפיץ אותם באופן מוגבל בבתי כנסת מסוימים באלעד. לקראת הוצאת ספרו, ובו תשובות על חלק אורח חיים בשולחן ערוך, הוא הוסיף והרחיב עוד בעניין.

באדר.[204] בתשובתו הוא הרחיב בשאלת זמן מקרא מגילה בלוד. הוא חזר על הטיעונים שנשמעו בעבר. שם העיר השתמר לאורך כל התקופות, וכך גם נשתמרו שמותיהם של כפרים ערביים בסביבה כמו כפר ענא-אונו, חדיתא-חדיד ועוד, המעידים שלוד נמצאת בסביבתם. היה רצף התיישבות במקום של גויים לאורך כל התקופות "ויש בזה חזקה שכאן נמצא כאן היה" (ע"פ ב' יבמות קטו ע"ב, במפרשים). גם אם אין יודעים לזהות את מיקום העיר הקדומה, לוד החדשה התרחבה מאוד ויש להניח בוודאות שיש המתגוררים באזור לוד הקדומה. עוד כתב:

> ולהנ"ל חזי לאיצטרופי מה שבחפירות הארכיאולוגיות מצאו שהעיר העתיקה של לוד היא החלק הצפוני מזרחי של לוד דהיום... ומה שפשוט שאין לסמוך על דברי הארכיאולוגיים כידוע, היינו על החלטות ופרשנויות שלהם ומסקנותיהן הנובעות מכך, אך בעצם העובדות והממצאים, לרוב אפשר לסמוך על זה לאחר בדיקה, אף שכמובן אין לבנות על זה לבד את ההלכה. על כל פנים נוכחנו לדעת שדין לוד היא קרוב לודאי כודאי מוקפת חומה מימות יב"ן, אף שלענין לעשות מעשה כבר כתבנו בזה לעיל שיש מחלוקת בזה.[205]

הוא התכוון לדברי הרב יצחק וייס והרב שלום יוסף אלישיב שפסקו לקרוא בלוד גם בט"ו באדר, על אף שדי ברור שזיהויה של לוד ודאי בשל שימור השם והממצאים הארכאולוגיים.

לדברי הרב אריאל בוקוולד, מאחר שבלוד יש לקרוא גם בט"ו באדר, כך יש לנהוג גם במושבים הקרובים ללוד: במושב אחיסמך הצמוד ללוד העתיקה ונראה לשכונת נווה ירק, במושב גינתון הנראה אף הוא לשכונת נוה ירק בלוד החדשה, במושב בן שמן, במושב זיתון, ובמושב אחיעזר הנראים ללוד החדשה.[206]

סיכום: לרב נתן אורטנר ולרבנים נוספים ברור שלוד החדשה נמצאת במיקומה של העיר המוק"ח מימות יב"ן. הרב אורטנר חיפש כל דרך אפשרית להציב את יום ט"ו באדר כיום הפורים המרכזי והכמעט יחידי בעיר לוד. יש לקיים את כל מצוות היום גם בט"ו באדר, ויש לקרוא מגילה ביום זה ללא ברכה, אם כי הוא קבע שיש לדאוג לכך שבן ירושלים יבוא ללוד ויברך על מקרא מגילה גם ביום ט"ו באדר. אך כל הפסיקות הללו לא שינו תודעתית וציבורית את מעמדה של לוד כעיר מוק"ח מימות יב"ן. הוא לא הורה לקיים את המצווה המרכזית של פורים – קריאת מגילה בברכה – ביום ט"ו באדר בלבד, והוא לא הורה לבטל את קיום מצוות פורים בי"ד באדר. המסר בדבריו הוא שלוד עדיין נחשבת לעיר מסופקת, והדיונים אם מדובר על עיר מסופקת מכח מנהג שנהגו, או עיר מסופקת כמו כל עיר מסופקת אחרת, לא שינו דבר.

חלק מהציבור הדתי לאומי שמתגורר בלוד ובעיקר החברים בגרעין התורני, קראו מגילה גם בט"ו באדר ללא ברכה, אך מתקשים לשוות אופי של פורים ליום ט"ו באדר. זאת מפני שיש טרחה גדולה לקיים שוב את כל מצוות הפורים גם בט"ו באדר, ובמיוחד כשידוע להם שסיבת הדבר היא בשל מנהג שנהגו בעבר, ואין זה מבוסס מבחינה הלכתית. כמו כן, ברוב המקומות יום ט"ו באדר הוא יום עבודה רגיל, ולא ניתן להיעדר מהעבודה ביום זה. יש מהם המעדיפים ששפורים יצוין ביום אחד בלבד, ואם ייקבע שמציינים את פורים ביום ט"ו באדר בלבד, הדבר ידרוש תיאום מראש עם מערכות החינוך, מקומות העבודה ועוד.[207] עם זאת, אי אפשר להתעלם מהעובדה שחסידי חב"ד וחלק מהציבור יוצאי עדות המזרח, רואים את לוד כעיר פרוזה שפורים הוא בי"ד

---

[204] בזמן מקרא מגילה באלעד נעסוק לקמן בסעיף 27.

[205] הרב שלמה זלמן גרוסמן, "בירור בענין זמן פורים בעיר אלעד", אלעד תשע"א, עמ' ח. בעמ' י הוא חזר שוב על כך שרבנים נמנעו מלהכריע שלוד היא עיר מוק"ח על אף שהדבר ברור.

[206] הרב אריאל בוקוולד, הימים האלה נזכרים, בני ברק תשע"ב, עמ' עא.

[207] מידע זה מבוסס על שיחות עם כמה מחברי הגרעין התורני בלוד, לפני פורים תשע"א ואחריו.

באדר בלבד. על מנת לשנות את מעמדה של עיר, מעיר פרוזה לעיר מוק״ח לענין מקרא מגילה, צריך תמיכה והסכמה של תושבי העיר, ובודאי של שומרי תורה ומצוות. יש לפעול לשם כך, להסביר ולשכנע. כשתהיה הסכמה רחבה, יהיה מקום לפנות למערכות המקומיות- העיריה, מערכת החינוך, מקומות העבודה ועוד, על מנת לתאם איתם את הדבר, וכפי שנהוג ומקובל בירושלים.

9. חיפה

חיפה לא נזכרת במקרא כלל, ובתלמוד בבלי היא נזכרת כעיר חוף במרחק קצר מצור (ב׳ שבת כו ע״א), אך לא בהקשר של ערים מוק״ח מימות יב״ן. הרימ״ט פרסם בלוח לארץ ישראל לשנת תרע״א (1911), שבחיפה יש לקרוא בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה.[208] בשנים הבאות היו שנים שהרימ״ט לא ציין את חיפה כמקום שיש לקרוא בו בי״ד ובט״ו באדר, והיו שנים שהוא כן ציין זאת.[209] בלוח לארץ ישראל לשנת תרפ״ז (1927), הוא הוסיף: ״חיפה לא ידעתי המקור לנהוג בה גם בט״ו. מ״מ הנח להם לישראל במנהג שנהגו בו״.[210] גם בספר ארץ ישראל כתב: ״חיפה – לא ידעתי כל מקור לקרוא שם גם בט״ו... אבל מכיון שכבר נהגו בכך, מסתמא היה להם קבלה על זה״.[211] לא ידוע מי תיקן או הנהיג מסורת קריאה זו, באיזו תקופה ועל מה התבסס המנהג.

הרב שאר ישוב כהן, רבה האשכנזי הראשי של חיפה, כתב שבבואו להתגורר בחיפה בשנת תשל״ה (1975), היה מניין בהדר הכרמל שהתפללו בו הרב תנחום דונין והדיין הרב ברוך רקובר, וקראו שם בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר בלי ברכה. הוא השתדל להתפלל אתם.[212] הרב דונין הנזכר קיבל הוראה זו מהרמ״מ מלובביץ׳ שטען שחיפה היא ספק מוקפת חומה, אך הוא לא ציין את הבסיס לקביעה זו.[213] הרב שאר ישוב כהן כתב עוד שהיו עוד שני מניינים בחיפה שקראו בהם גם בט״ו באדר: בבית הדיין הרב יואל קלופט, וגם במניין של חסידים. הרב שמואל דוד מונק כתב שבבית הכנסת ׳בית אברהם ויצחק׳ בחיפה, קראו גם בט״ו באדר ללא ברכה. ההנמקה היא שכך יש לנהוג בכל ערי ארץ ישראל.[214] הרב אליהו בקשי דורון, רבה הראשי של חיפה ולימים הראשון לציון, סיפר לי שבעת שהיה גר בחיפה הוא קרא בביתו גם בט״ו באדר.[215] במכתב שעסק בזמן מקרא מגילה בבאר שבע הוא התיחס גם לקריאת מגילה בחיפה, וכתב שאותם הקוראים גם בט״ו

---

[208] הרימ״ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרע״א, ירושלים תר״ע, עמ׳ 36-37.

[209] למשל, בלוח לארץ ישראל לשנת תרע״ו, ירושלים תרע״ה, עמ׳ 30-31, הוא לא הזכיר את חיפה. אך בלוח לארץ ישראל לשנת תרע״ח, ירושלים תרע״ז, עמ׳ 29, ציין שוב את חיפה. בלוח לארץ ישראל לשנת תר״פ, ירושלים תרע״ט, עמ׳ 35, לא הזכיר את חיפה, ובלוח לארץ ישראל לשנת תרפ״ב, ירושלים תרפ״א, עמ׳ 33, ציין שוב את חיפה. בלוח לשנת תרפ״ג, ירושלים תרפ״ב, עמ׳ 38, לא ציין את חיפה.

[210] הרימ״ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרפ״ז, ירושלים תרפ״ו, עמ׳ 35. בלוח לארץ ישראל לשנת תרצ״ה, ירושלים תרצ״ד, עמ׳ 38, הוא החל לכתוב ששכונות הנפרדות מחיפה, שהמרחק בין הבתים הוא יותר משבעים אמה ושני שליש האמה, כמו: ״בת גלים ושכונת הר הכרמל הנפרדות לחיפה... שפשוט שאין צריך לקרוא גם בט״ו״. כך הוא כתב במשך שנים רבות.

[211] הרימ״ט, ספר ארץ ישראל, ירושלים תשט״ו, עמ׳ מה.

[212] הרב שאר ישוב כהן, ״לענין קביעת ימי הפורים בחיפה״, ארחות, 60 (תשס״ח), עמ׳ 6-10.

[213] ראה: הרמ״מ מלובביץ׳, קונטרס השליחות, תשנ״ג, עמ׳ 50. את המכתב הוא שלח לכנס השליחים שהתקיים בהר הכרמל בקיץ תשד״מ (1984). כך ע״פ: חיים סיימונס, ״מצות ימי הפורים בעיר ספק מוקפת חומה״, סיני, קיח (תשנ״ו), עמ׳ קצג-רי, שם עמ׳ רב, והערה 79. תשובת הרמ״מ מלובביץ׳ מופיעה גם בליקוטי שיחות, חלק כט, עמ׳ 423; שערי הלכה ומנהג (עורך: הרב יוסף יצחק הבלין), ירושלים תשס״ב, חלק ה, עמ׳ קעא. הרב שאר ישוב כהן סיפר לי בח׳ באלול תש״ע שהוא שמע זאת גם כן באופן אישי מהרמ״מ מלובביץ׳.

[214] הרב שמואל דוד מונק, ״תורת אמך – מנהגי בית הכנסת בית אברהם יצחק-חיפה״, ירושלים תשס״א, עמ׳ לז.

[215] בשיחה עמו בתאריך י״ט בכסלו תש״ע.

באדר עשו זאת בצנעא ולא בציבור. והנימוק הוא "כיון שרוב הציבור לא ינהג זאת ויראה הדבר כזלזול בהלכה".[216]

היו עוד שכתבו שעל תושבי חיפה לקרוא גם בט"ו באדר. הרב שאול ישראלי סבר שעל תושבי חיפה לנהוג כפי שכתב הרימ"ט, בהנחתו "שהרימ"ט בודאי חקר היטב את המנהג והסיק שכן היה מנהג הקדמונים".[217] גם הרב יוסף שלום אלישיב קרא לחדש את המנהג שהיה קיים בעבר, על בסיס דברי הרימ"ט שכתב: "שמסתמא היתה לתושבי חיפה קבלה על זה".[218] הרב ישראלי והרי"ש אלישיב לא היו ערים לכך שהרימ"ט עצמו התלבט בכך, והניח הנחה ללא הוכחה.

הרב מרדכי קארפ כתב שהמנהג לקרוא יומיים "עומד על המנהג הישן של כל ארץ ישראל לקרות ב' ימים [ועד היום נוהגים כן בחיפה, ועוד]".[219] האמירה: "עד היום נוהגים כן בחיפה" תואמת את מנהגם של מעטים. לאורך כל השנים, מאז שטענו הרימ"ט ורבנים נוספים שיש לקרוא בחיפה בי"ד ובט"ו באדר, ברוב בתי הכנסת בחיפה קראו מגילה בי"ד באדר בלבד. לא ידוע אם בזמן שהרימ"ט כתב כן, היה מי מבין תושבי חיפה שקרא מגילה גם בט"ו באדר.

הרב שאר ישוב כהן ביקש בשנת תשנ"ב (1992) לברר את מקור המנהג שציין הרימ"ט על אודות מקרא מגילה בחיפה:

> מה שאומרים שחיפה היא סמוכה ונראית לעכו, אין לראות בזה טעם מספיק שעכו עצמה בספק. אלא יש טעם אחר והוא שהחלק העתיק של חיפה, הנמצא בסמוך ונראה לחיפה של היום ולשכונותיה החדשות, יש בו מקום הידוע בשם: "שקמונה" או "תל שקמונה" שכבר חרב והיה לתל. עכשו נערכות במקום זה חפירות מפעם לפעם, והיתה זו אולי עיר מוק"ח מימות יב"ן. שעל פי מה שכותבים החוקרים היה המקום מיושב כבר לפני שלושת אלפים חמש מאות ארבעים ושתים שנים (כך ע"פ מאמרו של יוסף אלגביש, "חפירות שקמונה", הוצאת אריאל ואוניברסיטת חיפה). וכך כתב המנוח פרופ' זאב וילנאי: "העיר הקדומה של חיפה לא שכנה במקום חיפה של ימינו, אלא צפונה מערבה לה והאתרים הבולטים בסביבה, שהיו מיושבים ברציפות מן התקופה הכנענית ועד לתקופה מאוחרת יחסית, היו שקמונה מדרומה ותל אבו הואי ממזרחה". עיר זו היתה עירו של ר' שמעון השקמוני שהיה מתלמידי ר' עקיבא (ב"ב קיט ע"א). ע"פ הדברים הנ"ל נראה לי שאולי היתה מסורת שתל שקמונה הוא אתר שבזמנו היתה בו עיר מוק"ח מימות יב"ן. אמנם באינצקלופדיה של ארץ ישראל לר' ישעיהו פרס ז"ל נאמר שעיקר יישובה של שקמונה היה בבית שני ובתקופת התלמוד. שקמונה נהרסה כנראה בזמן הכיבוש הערבי לפני כ-1300 שנה.[220]

תל שקמונה נמצא סמוך לחוף הים, במערב העיר חיפה של היום, מול שכונת עין ים ומדרום לשכונת בת גלים. לא ידוע על הימצאות חומה במקום, ואם כבר היה המקום מיושב בתקופת יב"ן או אחריו.[221] למרות כל זאת, הרב שאר ישוב כהן הסתפק בנתונים הקיימים כדי להציע מקור

---

[216] הרב שמואל דביר, "פורים בבאר שבע", באר שבע תשע"א, בהקדמה לחוברת. המכתב נכתב בז' באדר ב' התשע"א.

[217] הרב משה הררי, מקראי קודש-פורים, ירושלים תשנ"ד, עמ' קג, בעקבות שיחה בע"פ עם הר"ש ישראלי.

[218] הרב יוסף שלום אלישיב, "קביעת ימי הפורים בחיפה ובספסופה", קובץ תשובות, חלק א, ירושלים תש"ס, סי' סח.

[219] הרב משה מרדכי קארפ, זר אהרון-קובץ בעניני פורים, קרית ספר תשס"ב, עמ' לו.

[220] הרב שאר ישוב כהן, קונטרס קביעת ימי פורים בחיפה, חיפה תשנ"ה; הנ"ל, שי כהן, חלק ב, ירושלים תשנ"ז, עמ' תצג- תצד; הנ"ל, "לענין קביעת ימי הפורים בחיפה", ארחות, 60 (תשס"ח), עמ' 6-8.

[221] על ממצאי החפירות בתל שקמונה, ראה: האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), כרך ב, ירושלים תשנ"ב, עמ' 1555-1559; יעקב עולמי, אברהם רונן, עמית רומנו, סקר ארכיאולוגי של ישראל-מפת חיפה מערב (22), ירושלים תשס"ג, עמ' 27-34.

למנהג, אם כי הלכה למעשה הוא כתב שבחיפה יש לקרוא בי״ד באדר, חוץ מיחידי סגולה שקראו גם בט״ו באדר.

הרב שאר ישוב כהן הציע הצעה זו לרב יוסף שלום אלישיב. הרב אלישיב השיב שהממצא הארכאולוגי אינו תורם דבר לעניין. אם שקמונה נהרסה לפני שנים רבות כל כך, מדוע נהגו בחיפה החדשה כמו עיירות מסופקות, מהיכן הם ידעו על תל זה. לדבריו, לתושבי חיפה היה כנראה מנהג בענין, ״ומן הדין לחדש את המנהג כפי שהיו נוהגים מימי קדם״.[222]

הרב שאר ישוב כהן שאל גם את הראשון לציון הרב מרדכי אליהו. לדברי הרב אליהו לא ברור ששקמונה היתה מוק״ח בימי יב״ן, והלכה היא שבסמוך ונראה לספק קוראים מגילה רק בי״ד באדר. מסקנתו היא:

> הנח להם לישראל שבחיפה כיום שנוהגים לקרוא רק בי״ד, והמחמירים גם בט״ו תבוא עליהם ברכה.[223]

הרב גדליה אקסלרוד היה אב בית דין בחיפה ורב קהילת חב״ד בחיפה. בשנת תשנ״ה (1995) הוא נשאל:

> האם יש לקרוא בחיפה גם בט״ו מדין סמוך לכרך מכיון שסמוכה לחיפה העתיקה שספק אם היא מוק״ח מימות יב״ן.

תשובתו היא:

> ...אין מקום מוגדר היום הנקרא חיפה העתיקה, ואם כן אין לה לחיפה רבתי אפילו למה להיות נטפלת.[224]

הוא התעלם לחלוטין מהדיון סביב תל שקמונה שאכן אינו נקרא חיפה העתיקה, או שהוא לא היה מודע כלל לניסיון להסביר את המנהג הקדום על בסיס היות חיפה סמוכה ונראית לתל שקמונה. בהיותו רב קהילת חב״ד, מפליא שהוא התעלם מהוראת הרמ״מ מלובביץ׳.

הרב עובדיה יוסף פרסם בשנת תשס״ג (2003) שבחיפה יש לנהוג יומיים: ״שהיא סמוכה ממש לחיפה העתיקה״.[225] לא ידוע אם הרב עובדיה יוסף היה מודע לדברים שכתב הרב שאר ישוב כהן באשר לעתיקות חיפה. מכל מקום גם הרב עובדיה יוסף גילה בכך את דעתו, שהוא מתחשב בממצא והשערה של ארכאולוגיים כדי לקבוע שבחיפה יקראו מגילה גם בט״ו באדר.

חיפה היא דוגמא למקום ללא כל מסורת על אודות היותה מוק״ח מימות יב״ן. לא ברור מי החל במנהג זה, ואם בכלל היה מנהג כזה, אך זה הספיק לכמה בודדים לנהוג כך. הניסיון לנמק את מנהג מקרא מגילה גם בט״ו באדר בשל הסמיכות לתל שקמונה, נראה מאולץ מאחר שאם אכן היו בעבר כאלה שקראו גם בט״ו באדר הם לא היו מודעים להימצאות העתיקות בתל שקמונה.

ברוב בתי הכנסת בחיפה קראו בי״ד באדר בלבד, ומספרם של הקוראים מגילה גם בט״ו באדר פחת והלך במשך השנים.[226]

---

[222] הרב יוסף שלום אלישיב, מופיע אצל: הרב שאר ישוב כהן, לעיל הע׳ 220.

[223] הרב מרדכי אליהו, מופיע אצל: הרב שאר ישוב כהן, לעיל הע׳ 220; הנ״ל, ״זמן קריאת מגילה בעיר חיפה״, שו״ת מאמר מרדכי, חלק א, ירושלים תשס״ט, סימן כז; הנ״ל, ״זמן קריאת מגילה בעיר חיפה״, שו״ת הרב הראשי, ירושלים תשס״ט, סימן קח.

[224] הרב גדליה אקסלרוד, ״ספק מוקף חומה לענין פורים״, מגדל צופים, חלק א, חיפה תשנ״ה, סימן כג עמ׳ צד-צו.

[225] הרב עובדיה יוסף, חזון עובדיה – פורים, ירושלים תשס״ג, עמ׳ קיב.

[226] כך אמר לי הרב שאר ישוב כהן בשיחתנו לעיל הע׳ 213.

10. עכו

בלוח לארץ ישראל לשנת תרע"ו (1916) הוסיף הרימ"ט לרשימת הערים הוותיקות גם את עכו. באותה שנה הוא כתב לראשונה בנימוקיו: "יפו, חברון, צפת, טבריה, עכו, שכם, וגם לוד, ספקות מצד עצמן, או מצד ספק מקומן הראשון".[227] הוא לא כתב לגבי איזו עיר קיים ספק מצד עצמה ולגבי איזו עיר קיים ספק מצד מיקומה.

עכו נזכרת בנחלת שבט אשר (שופטים א: לא) ומזוהה עם תל עכו הנמצא סמוך ונראה ממזרח לעיר עכו המוכרת כיום.[228] היא נזכרת פעמים רבות בספרות התנאים והאמוראים, ויהודים התגוררו בה בתקופות שונות.[229] לא ידוע לנו על הגדרת עכו כעיר שיש ספק אם היא מוקפת חומה לעניין מקרא מגילה, עד שפרסם הרימ"ט את דבריו.[230] מספר היהודים שהתגוררו בעכו בזמן שפרסם הרימ"ט את דבריו היה מועט מאוד.

ההתיישבות היהודית בעכו התפתחה לאחר מלחמת השחרור, עת שעולים חדשים רבים נקלטו בעכו. לקראת פורים תש"ט (1949) פרסם הרב שלמה גורן, הרב הראשי לצה"ל, חוברת ובה "דיני פורים לחיילי", פורים הראשון מאז קום המדינה. שם הוא כתב:

> והערים הישנות שבארץ ישראל כמו צפת, טבריא, עכו, לוד, יפו, באר שבע, הנן ספק מוקפות חומה מימות יב"ן ונהגו ברוב הערים האלה לקרוא את המגילה בשני הימים.[231]

הרב שלמה גורן לא פירט באילו ערים נוהגים לקרוא בי"ד ובט"ו באדר ובאילו ערים אין נוהגים, אף שלדעתו יש לקרוא ברוב הערים שברשימה זו בשני הימים.

הרב שלום לופז היה רבה הראשי הספרדי של עכו לאחר קום המדינה. הוא נבחר לתפקיד זה בקיץ תש"י (1950) ולקראת פורים תשי"א (1951) הוא התייעץ עם רבנים בירושלים על אודות זמן מקרא מגילה בעכו, וקבע שבעכו יש לקרוא יומיים. בבית הכנסת המרכזי בעכו קראו יומיים.[232] לא ידוע לנו עם מי מרבני ירושלים הוא התייעץ, אם כי ידוע לנו שהוא היה בקשר עם הרב יצחק זאב סולוביצ'יק (הרב מבריסק) והרב צבי פסח פרנק, רבה של ירושלים. גם הרב ברוך ישר (שליכטר), רבה האשכנזי של עכו לאחר קום המדינה, כתב שיש לקרוא בעכו בי"ד ובט"ו אדר.[233]

---

[227] הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרע"ו, ירושלים תרע"ה, עמ' 30-31.

[228] החפירות בתל החלו בשנת 1973. נמצאו שרידי יישוב מהתקופה הכנענית, וראשית התקופה הישראלית. ראה: משה דותן, "עשר עונות חפירה בעכו הקדומה", קדמוניות, 69-70 (תשמ"ה), עמ' 2-14. האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), ירושלים תשנ"ב, חלק ג, עמ' 1222-1235.

[229] שאול חנא קוק, "לתולדות היהודים בעכו", "ר' יחיאל מפריז וישיבתו בעכו", עיונים ומחקרים, חלק ב, ירושלים תשכ"ג, עמ' 122-141.

[230] בתוספתא מסכת ברכות (ליברמן) פרק ה הלכה ב מסופר: "מעשה ברבן שמעון בן גמליאל ור' יהודה ור' יוסה שהיו מסובין בעכו וקדש עליהן היום. אמר לו רבן שמעון בן גמליאל לר' יוסי ברבי: רצונך נפסיק לשבת? אמר לו: בכל יום אתה מחבב דברי בפני יהודה, ועכשיו אתה מחבב דברי יהודה בפני, 'הגם לכבוש את המלכה עמי בבית' (אסתר ז: ח)? אמר לו: אם כן לא נפסיק שמא תקבע הלכה לדורות. אמרו לא זזו משם עד שקבעו הלכה כר' יוסי" (מובא גם בבבלי פסחים ק ע"א). הרב דוד תורג'מן, "בדין פורס מפה ומקדש", כתלנו, טו (תשנ"ד), עמ' 472, כתב בשם הרב נתן רענן, שמאחר שהסיפור היה בעכו ועכו נחשבת לעיר מוק"ח מימות יב"ן, יתכן שהיה זה בסעודת פורים שנערכה בט"ו באדר ביום שישי, בשל אזכור הפסוק ממגילת אסתר: "הגם לכבוש את המלכה", ומכאן שנהגו בעכו כעיר מוק"ח מימות יב"ן. אך ניתן להציע שסעודה זו התקיימה ביום שישי י"ד באדר, וממילא אין הוכחה מסיפור זה. מה גם שאין מקור לכך שסיפור זה ארע בעת סעודת פורים.

[231] הרב שלמה גורן, "דיני פורים לחיילי", מחנים, 2 (תש"ט), עמ' 6-7.

[232] הרב אריה דרילמן גפן, עבד נאמן – תולדות חייו של הרב שלום לופז זצ"ל, ירושלים תשס"ג, עמ' 421-422. בי"ט בכסלו תש"ע שוחחתי עם הראשון לציון הרב אליהו בקשי דורון, חתנו של הרב לופז, והוא סיפר שכשלא היה מניין בבית הכנסת לקריאת מגילה גם בט"ו באדר, היה הרב לופז קורא בביתו ביחידות גם בט"ו באדר.

[233] הרב ברוך ישר (שליכטר), קיצורי דינים והלכות, תל אביב תשט"ו, עמ' 17. על תולדות מקרא מגילה בעכו לאחר קום המדינה, ראה: יהודה הראל, "פורים בין החומות", הארץ, 10.3.84 עמ' 6. הרב כרמיאל כהן ממעלה אדומים, נשוי לנכדת הרב ברוך ישר. בד' בשבט תש"ע הוא סיפר לי שהוא בירר בחוג המשפחה, והוא שוחח עם אחיינית של הרב ישר, הגב' הניה קובלינר משדה אליהו. באותה תקופה היא גרה בכפרהרא"ה בבית הוריה (משפחת אפנר), והיא סיפרה לו שהיא זוכרת בוודאות מהשיחות בבית הוריה שבעכו ציינו אתפורים גם בט"ו באדר.

הרב גדליה אקסלרוד דן בזמן מקרא מגילה בעיר חיפה, אם היא נראית לעכו. מדבריו יש ללמוד שהוא סבר שבעכו יש לקרוא ביי"ד ובט"ו באדר.[234]

בשנת תש"מ (1980) התמנה הרב יוסף ישר לרבה האשכנזי של עכו (אין קשר משפחתי בינו לבין הרב ברוך ישר-שליכטר, רבה האשכנזי הראשון של עכו). הוא המשיך את מנהג קודמו ובבית הכנסת האשכנזי קראו גם בט"ו באדר.[235]

הרב יוסי שטרן, ראש ישיבת ההסדר בעכו, סיפר לי שמעת הקמת הישיבה בשנת תשס"ג (2003), הם קבעו לקרוא מגילה ביי"ד ובט"ו באדר. הרב נחשון כהן, ראש הגרעין התורני בעכו, סיפר לי שהרב מרדכי אליהו הורה לו בשנת תשס"ד (2004) שיש לקרוא בעכו רק ביי"ד באדר מפני שעכו של היום איננה עכו המוק"ח מימות יב"ן.[236]

לקראת פורים תשע"ב (2012) פרסם שוב רבה האשכנזי של עכו הרב יוסף ישר, שבעכו יש לקרוא מגילה ביי"ד ובט"ו באדר.[237] לשאלתי מה ראה לפרסם את העניין בשנה זו, השיב שהגיעו לעכו משפחות חדשות, והוא נשאל כמה פעמים על העניין, ועל כן החליט לפרסם שוב את פסק ההלכה.[238]

בשיחה עם כמה מתושביה הוותיקים של עכו, התרשמתי שברוב המוחלט של בתי הכנסת בעכו היה מקובל לקרוא מגילה ביי"ד באדר בלבד. היו ביניהם גם תושבים ותיקים ומבוגרים מאוד שאמרו לי שהם מעולם לא שמעו שבבית כנסת מסוים קראו גם בט"ו באדר.

11. באר שבע

כבר בימי האבות נזכרת העיר באר שבע (בראשית כא: לא-לג; כו: כג; כח: י). בספר יהושע היא נזכרת כעיר בנחלת שבט יהודה (יהושע טו: כח). לא ידוע לנו על קהילות יהודיות שחיו במקום בתקופת המשנה והתלמוד ובתקופות מאוחרות יותר, ואין בידינו מסורת על אודות זמן מקרא מגילה במקום. הרב אשתורי הפרחי קיבל את המסורת הנפוצה שהמקום הנקרא ביר סבע הוא העיר באר שבע המקראית.[239] כך כתבו גם חוקרי ארץ ישראל כגון הרב יהוסף שווארץ[240] והרב יצחק גולדהאר,[241] וכן גם נוסעים ותיירים שביקרו באזור.[242]

ההתיישבות היהודית החדשה באזור החלה לאחר מלחמת השחרור. הרב הראשי לצה"ל הרב שלמה גורן כלל בשנת תש"ט (1949) את העיר באר שבע ברשימה שרוב הערים הכתובות בה הן מסופקות.[243] הרב שלמה טנא (טנביצקי) היה רבה האשכנזי הראשון של העיר באר שבע החדשה,

---

234 הרב גדליה אקסלרוד, "ספק מוקף חומה לענין פורים", מגדל צופים, חלק א, חיפה תשנ"ה, סימן כג עמ' צה.

235 דברים שאמר לי בשיחה ביי"ז באדר תשע"ב. הרב משה הררי, מקראי קדש-פורים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 106, כתב גם כן כך בשמו.

236 בשיחה עמם בכ' באדר א' תשע"א.

237 הדברים פורסמו בעיתון מקומי היוצא בעכו. ראה:
http://www.mynet.co.il/articles/0,7340,L-4200054,00.html

238 בשיחה עם הרב יוסף ישר ביי"ז באדר תשע"ב.

239 הרב אשתורי הפרחי, כפתור ופרח, ירושלים תשנ"ז, פרק יא, עמ' עד. יצחק מייטליס, " 'חי דרך באר שבע', למשמעותו של המזבח בתל שבע", על אתר, טו (תשס"ט), עמ' 21-26, כתב שבאר שבע המקראית היא בתחומי באר שבע החדשה בביר סבע, ותל סבע היא "שבע" (יהושע יט, ב) הנזכרת כאחת מערי שמעון.

240 הרב יהוסף שוארץ, תבואות הארץ, ירושלים תר"ס, עמ' קכ.

241 הרב יצחק גולדהאר, אדמת הקדש, ירושלים תרע"ג, דף פד ע"ב.

242 זאב וילנאי, "באר שבע עיר אבות ובנים", תל אביב תשמ"ב, עמ' 15.

243 הרב שלמה גורן, "דיני פורים לחייל", מחנים, 2 (תש"ט), עמ' 6-7.

והוא הנהיג בפורים תש״ט (1949) לקרוא בבאר שבע בשני הימים.[244] כך נהג גם הרב צבי קושלבסקי ששימש כרבה של באר שבע אחריו.[245]

בלוח לארץ ישראל לשנת תשי״א (1951) הוסיף הרימ״ט לראשונה את באר שבע לרשימת הערים הוותיקות המסופקות שקוראים בהן מגילה בי״ד ובט״ו באדר,[246] ומאז כתב זאת בכל שנה בלוח לארץ ישראל. בשנת תשט״ו (1955) כתב הרימ״ט כן גם בספר ארץ ישראל. הוא נימק שהעיר באר שבע ידועה בתורה ובנביאים, והעיר החדשה מוחזקת כמי שעומדת בקרבת מקומה העתיק.[247]

בשנת תשכ״ט (1969) נערכו חפירות ארכאולוגיות בתל שבע הנמצא מזרחית לעיר באר שבע, כ-7 ק״מ ממרכז העיר. במקום נמצאו שרידי ישוב החל מהתקופה הכלקוליתית.[248] מר אליהו נאווי, ראש עיריית באר שבע דאז, פנה לרב אליהו כ״ץ, רבה האשכנזי של באר שבע מאז שנת תשכ״ט (1969), בשאלה הבאה:

> בשנתיים האחרונות ערך פרופ׳ אהרוני מאוניברסיטת תל אביב חפירות בתל שבע וחשף את קדמוניות העיר. מאז מנקרת בראשי שאלת מעמדה של באר שבע האם היתה או לא היתה מוקפת חומה בימי יהושע בן נון וזאת לענין קריאת מגילה בפורים.

תשובת הרב כ״ץ היתה:

> כבר בימי האבות וכבר הרבה לפני זמנו של יהושע בן נון היתה עיר האבות באר שבע מוק״ח... ומסתמא היתה מוק״ח מימות יב״ן. בספר ארץ ישראל מהרב טוקצינסקי זצ״ל פוסק גם כן לקרוא המגילה בט״ו מספק בלי להביא ראיות כדבר פשוט, ולמרות שתל שבע קצת רחוק, מ״מ מידי ספק לא יצאנו.[249]

העובדה שתל שבע נמצא במרחק רב מהעיר באר שבע החדשה, היתה סיבה מספיקה לדחיית פסק הרימ״ט ולקביעה שבבאר שבע יקראו בי״ד בלבד. אך הרב כ״ץ העדיף לחזק את דברי הרימ״ט באמצעות הממצא הארכאולוגי, ולהשאיר על כנה את הפסיקה לקרוא בי״ד ובט״ו באדר.

רבה הספרדי של באר שבע באותן השנים היה הרב מישאל דהאן. לפי עדות בנו, הרב יוסף דהאן, אביו הורה להמשיך לקרוא בי״ד באדר בלבד מאחר שהמרחק בין תל באר שבע לבאר שבע החדשה היה 7 ק״מ, אף שסבר שתל שבע היא באר שבע המקראית.[250] אך הרב אהרון בנימין, שהיה יד ימינו של הרב מישאל דהאן, העיד במכתב בכתב ידו, שהרב מישאל דהאן נהג לקרוא מגילה גם בט״ו באדר בבית הכנסת ׳כתר תורה׳ בשכונת הדרום בבאר שבע במשך שנים רבות עד שעבר מהשכונה.[251]

---

[244] הרב ישראל יעקב לנדאו, בארה שבע, באר שבע תשס״ו, עמ׳ 3. הרב לנדאו כתב שכך העידה בפניו גם בתו של הרב שלמה טנא.

[245] הרב איל בן דוד, פורים דמוקפין בבאר שבע, באר שבע תשע״א, עמ׳ קיא, כתב זאת בשמו של הרב צבי קושלבסקי בנו של הרב אליהו קושלבסקי.

[246] הרימ״ט, לוח לארץ ישראל לשנת תשי״א, ירושלים תש״י, עמ׳ 35.

[247] הרימ״ט, ספר ארץ ישראל, ירושלים תשט״ו, עמ׳ מה.

[248] על ממצאי החפירות בתל שבע, ראה: האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), כרך א, ירושלים תשנ״ב, עמ׳ 127-143.

[249] הרב אליהו כץ, ״באר שבע בקריאת מגילה״, האשל, 6 (תשל״ב), עמ׳ 21-23; הנ״ל, שו״ת באר אליהו, חלק א, ירושלים תשנ״ו, סימן רפ.

[250] עדות זו מופיעה אצל: הרב אייל בן דוד, ״דעת גדולי הדורות בנוגע לזמן מקרא מגילה בבאר שבע״, פורים דמוקפין בבאר שבע, באר שבע תשע״א, עמ׳ קיד. כך כתב בשם הרב יוסף דהאן, גם הרב שמואל דביר, ״פורים בבאר שבע״, ירושלים תשע״א, עמ׳ 27.

[251] המכתב מופיע אצל: הרב דב זאב שטינברג, קונטרס: דין הפורים בבאר שבע, באר שבע תשע״ב, עמ׳ לא-לב.

גם רבנים שלא התגוררו בבאר שבע עסקו בזמן מקרא מגילה בבאר שבע וכתבו שיש לקרוא בה גם בט״ו באדר. הרב יצחק יוסף (תשמ״ח-1988),[252] הרב משה הררי בשם הרב שאול ישראלי (תשנ״ד-1994),[253] הרב יהודה דרעי, רבה הראשי הספרדי של באר שבע (תשנ״ח-1998),[254] הרב דוד יוסף, בנו של הרב עובדיה יוסף (תשס״א-2001).[255] עם זאת, רוב תושבי באר שבע המשיכו לקרוא מגילה בי״ד באדר בלבד.[256]

בשנת תשס״ו (2006) כתב הרב ישראל יעקב לנדאו, רב בקהילה החרדית בבאר שבע, קונטרס מקיף שבו יצא נגד הסוברים שבבאר שבע יש לקרוא מגילה בי״ד ובט״ו באדר על בסיס שימור שמות. הוא יצא נגד דברי הרימ״ט שכתב שבבאר שבע נוהגים לקרוא מגילה בי״ד ובט״ו באדר. לדבריו, מעולם לא נהגו כך, למעט רבנים אחדים שקיבלו את דברי הרימ״ט.[257] הוא ערער על ההנחה שניתן לקבוע את מעמדה של עיר על בסיס שימור שמה בידי גויים. לדבריו, ניתן להציע אפשרויות אחרות למיקומה של באר שבע המקראית, ועל כן העובדה שהערבים קראו למקום מסוים בשם זה, אינה מספקת:

> הרי לך שכולם קבעו את מקומה רק על סמך שמה הערבי, בלי הסתמכות על איזה סימן במקום כמו כתובת ברורה, או לפחות על מסורת מהימנה של נוסעים מתקופות שונות וכד׳.[258]

הוא גם יצא נגד אלה שהסתמכו על הממצא הארכאולוגי בתל שבע. בפתח הקונטרס הוא כתב את יחסו לממצאים ארכאולוגיים:

> אילו גיבובי השערות סרק, שזורים בקורי עכביש התלויים על בלימה אשר הוא רק צחוק מכאיב על פי רוב. חופרי חפירות ארכיאולוגיות חלקם משכילים העוסקים בביקורת המקרא ומסתכלים על כ״ד ספרי הקדש כאילו אינם אלא מסמכים היסטוריים ולא דבר ה׳ ביד נביאיו.[259]

הוא התייחס לחפירות שנערכו בתל באר שבע בשנת תשכ״ט (1969). לדעתו הם התקיימו:

> באיזה הר קטן ממזרח העיר ומצאו שם באר ישנה עמוקה, וכמה שרידים של חורבת חומה ובתים... החוקרים הארכיאולוגיים הדביקו את השם באר שבע לתל כמו שאפשר להדביק שמות אחרים. אי אפשר לומר שהבאר שם הוא בארו של אברהם. יש מלא בארות באזור.

על אף שהתנגד לזיהוי התל כבאר שבע המקראית, הוא התמודד עם העובדה שמצאו שם חומה:

> ויהא שם העיר מה שלא יהיה, הרי לכאורה אנו רואים עיר או שהיה מוק״ח ובאר שבע שבימינו סמוכה לה ונראית מתוכה.[260]

---

[252] הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף-מועדים, ירושלים תשמ״ח, עמ׳ 317.
[253] הרב משה הררי, מקראי קודש-פורים, ירושלים תשנ״ד, עמ׳ 103 הע׳ סה.
[254] הרב יהודה דרעי, חגים וזמנים, חלק ב, באר שבע תשס״א, עמ׳ קיז-קיח.
[255] הרב דוד יוסף, תורת המועדים, ירושלים תשס״א, עמ׳ 185.
[256] כך ע״פ שיחות ששוחחתי עם תושבים מבאר שבע. כך כתב גם הרב משה הררי, מקראי קודש-פורים, ירושלים תשס״ו, עמ׳ 104.
[257] הרב ישראל יעקב לנדאו, בארה שבע, באר שבע תשס״ו, עמ׳ 1-5 במבוא.
[258] שם עמ׳ לב.
[259] שם עמ׳ 5.
[260] שם עמ׳ פד.

הוא עסק בהגדרת מקום סמוך ונראה, ולדבריו גם ע"פ הסוברים שהגדרת נראה היא מעל מרחב מיל, צריך שהמקום יהיה משותף בענייני העיר. אין קשר בין העיר באר שבע החדשה לבין תל באר שבע. המסקנה הסופית היא:

> ומעתה נתברר לנו דבאר שבע שהיא כיום עיר גדולה, אף אי נקבל את משוגותיהם של הארכיאולוגיים בדבר התייחסות החורבות במזרח העיר לבאר שבע העתיקה, מ"מ הרי הוא למרבה רק סמוכה לכרך שנחרב, וגם קטן מאד כפי שנראה לעיניים דלכולי עלמא קורין בי"ד.[261]

בסוף הקונטרס הובאה "סקירה היסטורית תמציתית על באר שבע", מאת משה שוחט. צוינו שם מקורות היסטוריים על העיר באר שבע, ושבתל באר שבע לא נמצא שום סממן יהודי שיכול להעיד על קיום התיישבות יהודית במקום. מסורת הערבים היא רק מתקופת הכיבוש הערבי.[262]

הרב לנדאו זלזל בממצאים ארכאולוגיים ובהשערות החוקרים, אך הוא לא היה יכול להתעלם מהעובדה שנמצאה שם חומה עתיקה. הוא התמודד עם עובדה זו במישור ההלכתי. לא ניתן להגדיר את העיר באר שבע החדשה כמקום סמוך או נראה למרות החומה העתיקה בתל, מכמה סיבות: העיר באר שבע רחוקה מרחק רב מהתל, התל עצמו חרב, העיר החדשה גדולה יותר מהתל ואין שותפות בין הערים.

בשנת תש"ע (2010) כתב הרב אייל בן דוד, שהיה אז ר"מ בישיבת בית מוריה בבאר שבע, חוברת על אודות זמן מקרא מגילה בבאר שבע.[263] הוא הגיב לקונטרס שכתב הרב ישראל יעקב לנדאו. הוא טען שע"פ פסוקי המקרא ופרשנות תנאים ואמוראים, עולה שהעיר באר שבע המקראית היתה מוק"ח מימות יב"ן וששמה של באר שבע במקום זה השתמר במשך השנים. על פי שני הנתונים הללו ניתן לקבוע כדברי הרימ"ט ורבנים נוספים שבבאר שבע יש לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר.[264]

מלבד זאת, הרב בן דוד התייחס לממצאים ארכאולוגיים שנמצאו בחפירות שנערכו בשנת תשס"ד (2004) באזור העיר העתיקה של באר שבע, באזור המוכר כיום כשוק העירוני. נמצאו שם ממצאים מתקופת הברזל, המתאימה לתקופת ההתנחלות בארץ.[265] לדעת החוקרים יצחק גלעד ופטר פביאן, באר שבע המקראית היתה במקום זה הנקרא ביר סבע ולא בתל שבע. מסקנתו של הרב בן דוד היתה:

> גם אם לא נקבל את מסקנתם כדבר וודאי, אבל מידי ספק לא יצאנו, ועל כן נראה לי ש**מעיקר הדין** (ההדגשה במקור – י.ז) יש לקרוא את המגילה גם בי"ד וגם בט"ו. אם יוכח מעל לכל ספק אמיתת הדברים, יהיה לבאר שבע דין מוקפת חומה ויש לקרוא את המגילה רק בט"ו.[266]

---

[261] שם עמ' צז.

[262] שם עמ' ק-קה.

[263] הרב אייל בן דוד, "פורים דמוקפין בבאר שבע – בירור הלכתי בעניין זמן קריאת המגילה בבאר שבע", באר שבע תש"ע, 29 עמ'.

[264] שם עמ' 8-19, 25-29.

[265] על הממצאים בביר סבע: יצחק גלעד ופטר פביאן, "היישוב בתקופת הברזל בתחומי העיר באר שבע המודרנית", עתיקות, המהדורה המקוונת:
http://www.antiquities.org.il/article_Item_ido.asp?sec_id=17&su bj_id=341&id=1158&module_id=#as
ראה עוד: יצחק מייטליס, "יחי דרך באר שבע", למשמעותו של המזבח בתל שבע", על אתר, טו (תשס"ט), עמ' 21-26, הטוען שקיומם של שני אתרים: ביר סבע ותל סבע המשמרים את שמותיהם של באר שבע ושל שבע המקראית, עולה בקנה אחד עם ידיעותינו ההיסטוריות והארכאולוגיות.

[266] הרב אייל בן דוד (לעיל הע' 263), עמ' 18-19.

לדבריו, המנהג בבאר שבע לקרוא ביום י״ד באדר בלבד, היה מפני שלא היה ידוע מה שנודע בעקבות החפירות בעיר העתיקה. ועל כן יש לקרוא בבאר שבע גם בט״ו באדר מעיקר הדין. זאת בשונה מהרימ״ט והרבנים שתמכו בדבריו, שסברו שבבאר שבע יש לקרוא גם בט״ו באדר בשל היותה עיר מסופקת, כחומרה או כמנהג חסידות. באזור העיר העתיקה בבאר שבע, היכן שנמצאה ביר סבע, גרו יהודים, ועל כן הדיונים על אודות מקרא מגילה מחוץ לכרך שחרב אינם רלוונטיים. יש לראות את שכונות באר שבע כסמוכות כמעט בוודאות לבאר שבע המקראית. בשיחה עם הרב אייל בן דוד הוא סיפר לי שבעקבות החוברת שהוציא, היתה בפורים תש״ע (2010) קבוצה של 30 איש שקראו מגילה בבאר שבע גם בט״ו באדר ללא ברכה.[267]

במהלך חורף תשע״א (2011) הראה הרב בן דוד את החוברת לכמה רבנים. הרב דב ליאור, רבה של קרית ארבע, כתב בדברי ברכתו לחוברת:

> הנה התברר לאחרונה ע״י החוקרים שאזור השוק בבאר שבע הוא מקום באר שבע המקורית. זיהוי החוקרים הרי הוא כסימן, ובהלכה קיימא לן דיש לסמוך על סימן. לכן קרוב מאד לומר שהזיהוי הוא נכון. כשיהיה זיהוי ודאי – יקראו בה רק בט״ו, אך בינתיים גם לענ״ד נראה שיש להנהיג לקרוא בה יומיים.[268]

גם הרב אביגדור נבנצל, רב העיר העתיקה בירושלים, הסכים שיש לקרוא מגילה בבאר שבע בי״ד ובט״ו באדר, אך הוא לא פירט מדוע.[269] במקום אחר הוא הסביר שדבריו הם להלכה ולא למעשה ויש לנהוג לפי הוראת המרא דאתרא.[270] המרא דאתרא, הרב יהודה דרעי, רבה הספרדי של באר שבע, שיבח את הכתוב בחוברת,[271] אך לא התייחס נקודתית למסקנת הרב אייל בן דוד. במקום אחר הוא כתב שלדעתו יש לקרוא מגילה בבאר שבע גם בט״ו באדר.[272] הרב דב זאב שטינברג, רב הקריה החרדית בבאר שבע, כתב במכתב ברכתו לחוברת שהוא נהג לקרוא גם בט״ו באדר בבאר שבע על בסיס פסיקת הרימ״ט, אך הוא לא התייחס למשקל של הממצא הארכאולוגי בקביעת ההלכה באשר למעמדה של באר שבע.[273]

לקראת פורים תשע״א (2011) הוציא הרב בן דוד ספר ובו הרחיב ופיתח את שכתב בחוברת.[274] בספר הוא הרחיב במשקל שימור שם מקום בהלכות אחרות, ובמיקומה של העיר באר שבע החדשה ובהתאמה למיקומה ע״פ הכתוב בפסוקי המקרא. הוא כתב גם על החפירות שנערכו בעיר העתיקה בבאר שבע בשנת תשס״ד (2004),[275] אך הפעם הוא לא כתב שבעקבות הממצאים בביר סבע יש לקרוא בי״ד ובט״ו באדר. הוא האריך לעסוק בשאלה: ״האם יש בכוחה של תל שבע לחייב את באר שבע בקריאת המגילה״,[276] ומיעט להתייחס למשמעות הממצאים בביר סבע. הוא נסמך על פרשנות פסיקת הרב יוסף קארו שעיר שנראית עם הכרך נידונה ככרך, גם אם המרחק בין הכרך למקום הנראה הוא למעלה ממיל (שו״ע או״ח סי׳ תרפח: א). הוא מדד וראה שמאזור

---

[267] השיחה התקיימה בי״ז באדר תש״ע.

[268] הרב דב ליאור, מופיע אצל: הרב אייל בן דוד, ״פורים דמוקפין בבאר שבע – בירור הלכתי בעניין זמן קריאת המגילה בבאר שבע״, באר שבע תשע״א, עמ׳ ד.

[269] שם עמ׳ ה.

[270] הרב שמואל דביר, ״פורים בבאר שבע״, באר שבע תשע״א, עמ׳ 27.

[271] לעיל הערה 268, עמ׳ ג.

[272] הרב יהודה דרעי, חגים וזמנים, חלק ב, באר שבע תשס״א, עמ׳ קיז-קיח.

[273] לעיל הערה 268, עמ׳ ו. שם בעמ׳ קכא-קכח, פורסם נספח בשמו של הרב שטיינברג שבו דן בהיבטים הלכתיים שונים באשר למקרא מגילה בעיר שיש ספק אם היתה מוק״ח מימות יב״ן, אך הוא לא התייחס לממצא הארכאולוגי.

[274] הרב אייל בן דוד, ״פורים דמוקפין בבאר שבע – בירור הלכתי בעניין זמן קריאת המגילה בבאר שבע״, באר שבע תשע״א, קכח עמ׳ + תמונות.

[275] שם עמ׳ עז-פ.

[276] שם עמ׳ פא-פח.

התעשיה בבאר שבע, וכן מאזור בתי המגורים, עד תל באר שבע, המרחק קצר מ- 4 ק״מ. הוא ציין לדברי הרימ״ט שכתב שהגדרת נראה היא עד פרסה.[277] ומסקנתו:

> נמצא שמרחקה של באר שבע הוא פחות מפרסה (4 ק״מ) ולפסקו של מרן השו״ע יש לחייב את תושבי באר שבע ולתת עליהם דין עיר הנראית מהכרך שאף היא קוראת את המגילה ביום ט״ו.[278]

הוא עסק גם בסוגיית חיוב מקרא מגילה בעיר שסמוכה לכרך שחרב, ולכרך מסופק שחרב,[279] ומסקנתו היא שיש לקרוא בנראה כמו בכרך המסופק ע״פ שיטת הרב אברהם ישעיהו קרליץ.[280] מסקנתו היא:

> שגם אם לא הייתה שום עיר מקראית בבאר שבע של היום (=ביר סבע), עדין תל שבע כוחו מספיק כדי לחייב את תושבי באר שבע לקרוא את המגילה גם בט״ו.[281]

הוא סיים את ספרו בעיון בעמדות רבנים בני זמננו באשר לזמן מקרא מגילה בבאר שבע בעיקר על בסיס שימור שמות ומיקום גיאוגרפי-מקראי, ושלדבריהם יש לקרוא בבאר שבע בי״ד ובט״ו באדר.

יש הבדל בין הדברים שכתב הרב בן דוד בשנת תש״ע (2010), לבין מה שכתב בשנת תשע״א (2011). בשנת תש״ע היו הממצאים בביר סבע הסיבה המרכזית לדעתו לקריאה בט״ו באדר. בשנת תשע״א היתה הסיבה המרכזית הגדרת העיר באר שבע החדשה כנראית לתל שבע, על בסיס פסיקת הרב אברהם ישעיהו קרליץ. הבאת דברי הברכה שכתבו הרבנים על החוברת שיצאה בשנת תש״ע (2010), בפתח הספר שיצא בשנת תשע״א (2011), יש בה הטעיה, מפני שתוכן החוברת ותוכן הספר אינם זהים לחלוטין. לשאלתי מדוע הוא התמקד בממצאים הארכאולוגיים בתל שבע, ומיעט להתייחס לממצאים הארכאולוגיים שנמצאו בביר סבע, כתב לי הרב בן דוד שהוא כתב כן מפני ש״גם אם ירצה מישהו להתעקש ולומר שבאר שבע נמצאת בתל שבע עדיין יש מקום לחייב את באר שבע בקריאת מגילה בט״ו בגלל היותה סמוכה לתל שבע״. הוא כתב לי גם שבעקבות הדברים בספרו החלו בכמה בתי כנסת בבאר שבע, כמו ״שבטי ישראל״ ו״שבת אחים״, לקרוא גם בט״ו באדר, נוסף לבתי כנסת בקריה החרדית ובית הכנסת ״אריאל״ בשכונה ט׳, שנהגו כך כבר כמה שנים.[282] אך עדיין ברוב בתי הכנסת בבאר שבע נהגו לקרוא מגילה בי״ד באדר בלבד.

הרב שמואל דביר, ר״מ וראש תוכנית הלכה בישיבת בית מוריה בבאר שבע, הוציא לקראת פורים תשע״א (2011) חוברת העוסקת אף היא בזמן מקרא מגילה בבאר שבע.[283] חוברת זו היא תשובה לדברים שכתב הרב אייל בן דוד בחוברת ובספר. לדבריו, גם אם יש להתייחס לבאר שבע כעיר שיש ספק אם היא מוק״ח, ע״פ כמה פוסקים הקריאה הנוספת ביום ט״ו באדר היא ממידת חסידות בלבד ולא כחובה, ובבאר שבע נהגו לקרוא בי״ד באדר בלבד ואין לשנות המנהג.[284] הוא התנגד לקביעתו של הרב בן דוד שבבאר שבע יש לקרוא גם בט״ו באדר מעיקר הדין.

---

[277] הרימ״ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ״ט, עמ׳ תט.

[278] לעיל בהע׳ 274, עמ׳ פז-פח.

[279] לעיל בהע׳ 274, עמ׳ פח-צד.

[280] בעמדת הרב אברהם ישעיהו קרליץ באשר למקרא מגילה בעיר סמוכה לעיר שיש ספק אם היא מוק״ח מימות יב״ן, נעסוק לקמן בזמן מקרא מגילה בבני ברק בסעיף 12.

[281] לעיל בהערה 274, עמ׳ צד.

[282] במכתב אלי מיום כ׳ במנחם אב תשע״א.

[283] הרב שמואל דביר, פורים בבאר שבע – בירור זמן הפורים וקריאת המגילה בבאר שבע, באר שבע תשע״א, 31 עמ׳.

[284] שם עמ׳ 8.

בפתח החוברת הוא הציג כמה מכתבים מרבנים שכתבו לו בעניין.[285] הרב עובדיה יוסף כתב לו שיש לקרוא גם בט״ו באדר ממידת חסידות. בכך הבהיר הר״ע יוסף את מה שכתב במקום אחר שבבאר שבע נהגו לקרוא גם בט״ו באדר.[286] הרב אליהו בקשי דורון, הראשון לציון, כתב לו שיש לקרוא גם בט״ו באדר: ״בצנעא ביחידות, ולא לשנות המנהג לקרוא רק בי״ד. ואין לעשות זאת בציבור כיון שרוב הציבור לא ינהגו זאת, ויראה הדבר כזלזול בהלכה״. השיקול הוא שלא לפגוע באותם שאינם נוהגים כן, שלא יראו כמזלזלים בהלכה.

גם הרב יעקב אריאל כתב שקריאה גם בט״ו באדר היא תקנה דרבנן, ובמקום ספק – ספק דרבנן לקולא. לכן במקום שכבר נהגו לקרוא יומיים יש להמשיך לנהוג כך:

> אך במקום שלא נהגו אין חיוב, אלא רק ממידת חסידות. וגם מידת חסידות ראויה רק לתלמידי חכמים ויראי שמים יחידים בצינעא שרוצים להדר. אך בהדיוטות שיש חשש שחומרא תביא לידי קולא, דהיינו יום נוסף של פריקת עול וקלות ראש המצויים מאד בפורים, יש לשקול אם בכלל להציג לציבור את הספקות והדיונים ההלכתיים בנושא. חומרא זו אינה מתאימה לציבור הרחב.

בפתח דבריו כתב גם שרק מי שגר בתוך התחום של הספק, דהיינו במרחב מיל מהעיר המיוחסת כמוק״ח, יכול להדר לנהוג יומיים אך לא בכל העיר. השיקול הוא שיום נוסף למקרא מגילה, הוא גם יום נוסף לפריקת עול וקלות ראש. ההנחה ביסוד הדברים היא שהציבור יקבל הוראה כזאת, והדבר יגרום לקלות ראש נוספת. לא ברור אם אכן כך היה קורה, ומ״מ במקומות שהנהיגו לקרוא יומיים לא חששו לכך.

הרב יהודה דרעי, רב העיר באר שבע, כתב לו שלדעתו בבאר שבע יש לנהוג בי״ד ובט״ו באדר, אך ״כל הקהילות שנהגו לקרוא רק בי״ד באדר, רשאים להמשיך במנהגם כי יש להם על מי לסמוך״.

הרב שמואל אליהו כתב לו שאביו הרב מרדכי אליהו היה מורה לקרוא מגילה בערים שהן סמוכות לספק רק ביום י״ד באדר. באשר לעמדת הרב מרדכי אליהו, הרב אייל בן דוד כתב שהרב בנימין בצרי, רב שכונה ו׳ בבאר שבע, אמר לו שהוא שמע מהרב מרדכי אליהו שבבאר שבע יש מקום להסתפק יותר ממה שיש להסתפק בערים אחרות.[287]

הרב שמואל דביר האריך להסביר את עמדתו שלו באשר לזמן מקרא מגילה בבאר שבע. לדבריו, העיר באר שבע נזכרת בספר יהושע (יהושע טו: כח), ולדעת ר׳ יוסי בר חנינא (י׳ מגילה א: א, ע ע״א) לא כל הערים שנזכרו בספר יהושע היו מוקפות חומה אבל כולן היו עיירות גבול.[288] עמדה זו נזכרה בבבלי (בבא בתרא נו ע״א) בשמו של רב יהודה אמר רב, ואת הדעה הזאת ציינו רש״י והרד״ק (יהושע טו: כא):

> נמצינו למדים שלרוב הדעות והמפרשים, לא ברור בכלל שבאר שבע היתה מוקפת חומה. וכאמור לפי ממצאי הארכיאולוגים הערים בנגב ובאזור באר שבע בתקופה הקדומה היו פרוזות ללא חומה (התברר בשיחה עם ד״ר פטר פביאן הארכיאולוג שחפר באזור). ובאמת שלא נמצאו חומות או שרידי חומות בכל החפירות שהתבצעו בתחומי באר שבע. לכן אין אין סיבה להחמיר ולקרוא גם בט״ו.[289]

---

[285] הרב דביר לא כתב מספרי עמודים למכתבי רבנים שפרסם בפתח החוברת.

[286] הרב עובדיה יוסף, חזון עובדיה-פורים, ירושלים תשס״ג, עמ׳ קיב.

[287] הרב אייל בן דוד, ״פורים דמוקפין בבאר שבע – בירור הלכתי בעניין זמן קריאת המגילה בבאר שבע״, באר שבע תשע״א, עמ׳ קו.

[288] לעיל הע׳ 283 עמ׳ 3-4, 8-9.

[289] שם עמ׳ 11.

הוא גם יצא נגד ההסתמכות על שימור השם:

> אין שום הוכחה שדוקא במיקום של היום היתה באר שבע הקדומה. כי שימור השם מצביע על כך שבאזור זה היתה באר שבע, ויתכן שמדובר בתל באר שבע או מקום אחר שטרם נחפר. במיוחד שכידוע באר שבע היתה שוממה ללא התיישבות למעלה משמונה מאות שנה עד תחילת התקופה התורכית, ויתכן ששימור השם במאה השנים האחרונות על העיר באר שבע אינו מעיד כלל על באר שבע הקדומה.[290]

לדבריו, הציבור בבאר שבע נהג לקרוא ביי"ד באדר, וכך גם הורו רבנים בבאר שבע, ומנהג מבטל הלכה. על פי פוסקים מסוימים מנהג מבטל הלכה בשב ואל תעשה גם אם מדובר במצווה מהתורה:

> ואין שומעים למי שבא לבטל מנהג שנהגו על פי חכמים ובהסכמתם, וזה המצב בבאר שבע מזה ששים שנה ואין פוצה פה ומצפצף חוץ ממקומות בודדים ששינו את המנהג בהסכמת כל חברי הקהילה או במקומות חדשים שלא היה מנהג לפני כן... יש איסור "לא תתגודדו" אם חלק מהתושבים נוהגים מנהג חדש שלא היה לפני כן. ונמצא שבאים להחמיר במצווה דרבנן או מידת חסידות ועוברים באיסור תורה ועל כל פנים במצווה דרבנן... יש פוסקים הסוברים שיש איסור בל תוסיף גם בקריאת המגילה בט"ו במקום שלא צריך... לכן אין ענין ואף יש צד איסור להחמיר לקרוא גם בט"ו במקום שאין ספק, אלא אם כן קורא לעצמו בצנעא כאדם הקורא בתורה, בתורת רשות ולא בתורת חובה או במקום שנהגו כן ע"פ הרבנים ובהסכמת חברי הקהילה.[291]

הרב דביר גיבה את המנהג שהיה קיים בבאר שבע החדשה מאז הקמתה, לקרוא מגילה ביי"ד באדר בלבד. הוא ציין את שמותיהם של רבנים שהתגוררו בבאר שבע ונהגו לקרוא ביי"ד באדר בלבד, כמו הרב מישאל דהן שהיה רב העיר, הרב יוסף סוסו הכהן מרבני תוניס בעיר, הרב יהושע ממן ששימש אב בית דין בבאר שבע, והרב האדמו"ר אלעזר אבוחצירה.[292] הוא שלל את האפשרות לשנות ממנהג הרוב, ולדעתו העושים כן עוברים על שני איסורים: "לא תתגודדו" ו"בל תוסיף", אם כי הוא הודה שהיה מיעוט, ובתוכם גם רבנים חשובים, שנהגו לקרוא גם בט"ו באדר במשך השנים.

הוא ניסה לשלול גם את האפשרות שבאר שבע המקראית היתה עיר מוק"ח בימי יב"ן, על ידי הישענות על עמדת ר' יוסי בר חנינא שסבר שרשימת הערים בספר יהושע הן ערי גבול ולא ערים מוק"ח. הסתמכות על עמדה זו הלכה למעשה, מקשה על האפשרות לחדש מסורות על ערים מוק"ח בארץ ישראל על בסיס אמירתו של ר' ישמעאל בר' יוסי: "כל שתביא לך במסורת שמוקפות חומה מימות יהושע בן נון, כל המצוה הזאת נוהגת בה".[293] קצה החוט לחדש מסורות כאלו, התבסס על המסורת שהציג ר' שמעון בן לקיש שהערים הנזכרות בספר יהושע היו מוק"ח מימות יב"ן. בולטת לעין המגמתיות בדבריו להוכיח בכל מקרה שבבאר שבע יש לקרוא רק ביי"ד באדר, גם במחיר הבאת דברים לידי אבסורד כמו עבירה על איסור "לא תתגודדו" ו"לא תוסיף" כיוון שנהגו אחרת במשך שנים רבות. גם לא ברור מה ההבדל המהותי בין מקום שנהגו כך מזמן קדום לבין מקום שרוצים לחדש מנהג. הרי גם במקומות שנהגו כך בזמן קדום, לא ברור שכך נהגו

---

[290] שם עמ' 19.
[291] שם עמ' 24-25.
[292] שם עמ' 27-28.
[293] ת' ערכין [צוקרמאנדל] ה: טז, עמ' 550.

ברצף מאז ימי הבית השני, ויש להניח שבמקומות רבים חידשו מנהג כשהסתבר שיש מקום להניח שהעיר מוק"ח או שהתגלו נתונים חדשים שלא היו ידועים בעבר.

הפולמוס החריף בין הרב אייל בן דוד לבין הרב שמואל דביר התמקד בשאלת ההתנהלות בעיר שהרוב המוחלט בה נהגו לקרוא בי"ד באדר בלבד, ונוספו נתונים חדשים שעל פיהם יש מקום לשקול אם לקרוא גם בט"ו באדר. כיצד להתנהל במצב כזה – אם לשמר את המנהג שנקבע ולכל היותר המחמירים והמהדרים יקראו ממידת חסידות גם בט"ו באדר, או לפעול לשם כך שהכל יקראו גם בט"ו באדר. אכן יש מקומות נוספים ברחבי הארץ שיחידים נהגו לקרוא בהם גם בט"ו באדר, אך אין בהלכות מקרא מגילה בערים מוק"ח הוראה הלכתית שרק יחידים יעשו כן במצבי ספק. אם נוספו נתונים חדשים שלא היו ידועים בעבר, ההתנהלות צריכה להיות אחידה, ואין זה עניינם של יחידים.

המחלוקת שהתעוררה סביב זמן מקרא מגילה בבאר שבע, עוררה את הרב דב זאב שטיינברג, רב הקריה החרדית בבאר שבע, לכתוב גם כן בעניין מאחר שהוא עצמו נהג לקרוא בבאר שבע גם בט"ו באדר. לקראת פורים תשע"ב (2012) פנה הרב שטינברג בשאלת זמן מקרא מגילה בבאר שבע לרב נסים קרליץ ולרב חיים קנייבסקי. שניהם חתמו על מכתב שבו כתוב:

> בענין המקום שנקרא כיום "באר שבע" יש לקרוא את המגילה בשני הימים כדין ערים המסופקות, וכן שאר מצוות היום.[294]

גם הרב בנימין בצרי, רבה של שכונה ו' בבאר שבע, נהג כך שנים רבות, וכך חזר ואמר בדרשתו לקראת פורים תשע"ב (2012).[295] לדברי הרב שטינברג, גם הרב יוסף שלום אלישיב הורה לו בעבר כך.[296] לקראת פורים תשע"ב (2012) התייחס גם הרב אריאל בוקוולד לממצאים בביר סבע וכתב שנדיר מאוד שעיר חדשה נמצאת על מקומה של עיר עתיקה מאוד, ועל כן:

> ולכאורה חמור יותר מלוד. ושמעתי ממקור נאמן שמרן הגרי"ש אלישיבשליט"א מורה לחוש ליום ט"ו, ואף לומר על הניסים בסוף התפילה לפני יהי רצון.[297]

גם הרב יצחק יוסף חזר ופסק בשנת תשע"ב (2012),[298] וכן כתב אחיו הרב אברהם יוסף,[299] שבבאר שבע יש לקרוא גם בט"ו באדר.

אף שכמה רבנים כתבו לאורך השנים מאז קום המדינה שבבאר שבע יש לקרוא גם בט"ו באדר, ברוב בתי הכנסת בעיר באר שבע נהגו לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד, ומעטים בלבד קראו מגילה גם בט"ו באדר.

---

[294] צילום המכתב מופיע אצל: הרב זאב דב שטיינברג, קונטרס: דין הפורים בבאר שבע, באר שבע תשע"ב, עמ' א. הרב איל בן דוד, פורים דמוקפין בבאר שבע, באר שבע תשע"א, עמ' קט, כתב שהרב זאב דב שטיינברג אמר לו שגם הרב יהודה לייב שטיינמן, הרב בן ציון אבא שאול והרב שמואל וואזנר, אמרו לו שבאר שבע היא עיר מסופקת ויש לקרוא בה בי"ד ובט"ו באדר.

[295] הרב דב זאב שטינברג, שם עמ' ה.

[296] שם עמ' ב.

[297] הרב אריאל בוקוולד, הימים האלה נזכרים, בני ברק תשע"ב, עמ' סג.

[298] הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף-הלכות פורים, ירושלים תשע"ב, עמ' קסב. כאמור הוא פסק כן גם: ילקוט יוסף-מועדים, ירושלים תשמ"ח, עמ' 317.

[299] התשובה הופיעה באתר 'מורשת': http://www.moreshet.co.il/web/shut/shut2.asp?id=149880

12. בני ברק וערים בגוש דן

1.12. רצף בתים בין בני ברק ליפו (תש״ט-1949)

העיר בני ברק המוכרת נוסדה בשנת תרפ״ד (1924) וקראו בה מגילה בי״ד באדר. בפורים תש״ט (1949) החל הרב אברהם ישעיהו קרליץ לקרוא מגילה בבני ברק גם בט״ו באדר ביחיד ובצנעה מפני שהעריך שקיים רצף אורבאני מבני ברק ליפו דרך רמת גן, גבעתיים ותל אביב. בפורים תשי״ב (1952) הוא הורה לבאי בית הכנסת בבני ברק שבו היה מתפלל לקרוא מגילה גם בט״ו באדר, מפני שהרב זליג שפירא אמר לו שיש רצף בתים ודאי בין בני ברק לבין יפו.[300] לרב קרליץ היה כנראה ברור שיפו המוכרת בזמנו נמצאת על אותו המקום שעמדה עליו יפו המוק״ח מימות יב״ן, ומבלי שנזקק להוכחה כלשהי שזה הוא המקום. יתכן שסמך על כך שרבנים אחרים זיהו את המקום, וקבעו שביפו יש לקרוא בי״ד ובט״ו באדר. הרב אפרים אריאל בוקוולד כתב שיש בידיו תצלום אוויר משנת תשט״ז (1956) שניתן לראות בו שכונה משני צידי רח׳ המרד, הרחוב הממשיך את שדרות ירושלים מצפון לדרך יפו, והיא שחיברה בין יפו לתל אביב. כנראה שהרב קרליץ התבסס על נתון זה.[301] בשנים אלה בהם קרא הרב קרליץ מגילה בבני ברק בשל הרצף ליפו, כנראה שביפו עצמה לא היה מי שקרא מגילה גם בט״ו באדר. כאמור לעיל, תושביה היהודים של יפו שנהגו לקרוא מגילה גם בט״ו באדר עזבו את העיר בעקבות מאורעות תרצ״ו (1936), והתושבים היהודים החדשים שהתיישבו ביפו לאחר מלחמת השחרור בשנת תש״ח (1948), קראו מגילה בי״ד באדר בלבד.

הנהגתו זו של הרב קרליץ שונה מעמדתם של רבנים אחרים שקדמו לו. הרב משה ישראל, שחי במאה ה-18, שימש כרב האי רודוס ואחר כך כרבה של אלכסנדריה. הוא עסק בשאלה מדוע תושבי אלכסנדריה לא קראו מגילה גם בט״ו באדר. הנחתו היתה שאלכסנדריה היא נא אמון העתיקה, ואכן יונתן בן עוזיאלתרגם פסוקים שנזכרה בהם ״נא אמון״ – אלכסנדריה: ״אל אמון מנא״ (ירמיהו מו: כה), ״התיטבי מנא אמון״ (נחום ג: ח). מכיוון שמקום מגוריהם באלכסנדריה היה בתוך מיל מהעיר העתיקה, היה עליהם אפוא לקרוא מגילה גם בט״ו באדר. בתשובתו הוא דן בזמן מקרא מגילה סמוך לכרך שבו אין קוראים מגילה מאחר שאין שם יהודים. לדבריו, אם בכרך אין קוראים, גם חוצה לו אין קוראים. הוא סיים את תשובתו באמירה עקרונית על מקרא מגילה במקום סמוך לעיר שיש ספק אם היא מוק״ח מימות יב״ן:

> וכל שכן דאעיקרא מקום יש בראש לצדד. דכי פלגינן יקרא למתא שסביבותיה נידונין כמוה, היינו לענין קריאה בט״ו דוקא, דאילו במסופקת אי בר ארביסר או חמיסר אע״ג

---

[300] על הנהגה זו של הרב קרליץ, ראה: הרב אברהם הורביץ, אורחות רבינו, חלק ג, בני ברק תשנ״א, עמ׳ לה-לו; הרב מאיר גריינמן, דינים והנהגות ממרן החזון איש, בני ברק תשנ״ו, עמ׳ קט; הרב אפרים אריאל בוקוולד, קרית אריאל, בני ברק תשנ״ח, הקדמה עמ׳ 14, עמ׳ רסח; הרב שריה דבליצקי, פורים משולש, בני ברק תשס״ה, עמ׳ פב; הרב ישעיהו שכטר, ימי הפורים, בני ברק תשס״ט, עמ׳ סה-סו. הרב קרליץ גם שלח משלוח מנות ונתן מתנות לאביונים, אך לא אמר על הנסים. על עמדת החזון איש אמר הרב מרדכי אליהו, בשיעור שהתקיים לקראת פורים תשס״ח (2008) וסוכם בידי אחד השומעים: ״פעם הייתי אצלו ואמרתי לו שלפי דבריו בבני ברק יש לקרוא שני ימים, לפי שבעיר יפו קוראים שני ימים, ותל אביב שהיא סמוכה לה גם צריכים לקרוא שני ימים, שהיא סמוכה לה; ובני ברק שהיא סמוכה לתל אביב צריכים לקרוא גם כן שני ימים, ופתח תקוה שהיא סמוכה לבני ברק גם צריכים לקרוא שני ימים כי היא סמוכה לבני ברק. החזון איש שמע את הדברים **והסכים עמי** (ההדגשה במקור. י.ז). כך יֵדְעוּ כל הנוהגים כשיטת החזון איש, שבבני ברק עליהם לקרוא שני ימים״. ראה:
http://www.yeshiva.org.il/midrash/shiur.asp?id=7247
לא נכתב באיזו שנה היה שיח זה בין הרב מרדכי אליהו לבין הרב קרליץ. לא ידוע לנו על מי מתושבי פתח תקוה שקרא מגילה גם בט״ו באדר על פי הנהגת החזון איש.

[301] הרב אפרים אריאל בוקוולד, קרית אריאל, בני ברק תשנ״ח, עמ׳ רעד-רעה, שיא.

דבדידיה קוראין בה בב׳ ימים מפני הספק, אין הסמוכות לה בכלל הספק. דלמאי אתרבו ממדינה ועיר, דהיינו לענין קריאה בה בט״ו אתרבו, טפי לא.[302]

נא אמון ואלכסנדריה הן ערים רחוקות זו מזו. נא אמון היא עיר מצרית עתיקה הממוקמת על גדות הנילוס במצרים העליונה דרומית לקהיר. אלכסנדריה היאעיר נמל השוכנת לחוף הים התיכון ונבנתה ע״י אלכסנדר מוקדון. לא היה מקום כלל לדיון מאחר שאלכסנדריה העתיקה איננה מתקופת יב״ן.[303] אך הרב משה ישראל טען טענה עקרונית שאין לקרוא מגילה בסמוך לעיר שיש ספק אם היא מוק״ח מימות יב״ן. חלקו כבוד גם למקומות שסביבות העיר המוק״ח, ובלבד שקראו בעיר עצמה בט״ו באדר. אבל אם הכרך עצמו מסופק, לא ניתן להגדיר גם את המקומות הסמוכים כמסופקים, ולכן יש לקרוא בהם בי״ד באדר בלבד. הוא לא הסתמך על מקור קדום, אלא אמר זאת מסברת עצמו. הרב חיים יוסף אזולאי הביא את דברי הרב משה ישראל הללו, והוסיף עוד:

והכי מסתברא דכיון דאעיקר הא דסמוך ונראה חידוש הוא למגילה, תסגי לן ודאן דקרו בט״ו לחוד לדרוש סמוכים כמשפטן. אבל היכא דכרכים גופייהו יספוק עלימו, הסמוך והנראה דינן כעיירות בעלמא.[304]

החיד״א הדגיש את העובדה שהתקנה לראות את הסמוך והנראה ככרך היא הלכה ייחודית בהלכות מגילה, והיא רק כשבכרך קראו בט״ו באדר. אבל אם יש ספק על הכרך עצמו, דין המקומות הסמוכים כדין מקום פרוז. הרב ישראל מאיר הכהן מראדין פסק אף הוא כדברי החיד״א.[305]

אך הרב קרליץ סבר אחרת. ניתן להסביר שהוא סבר שתקנת סמוך או נראה חלה גם על עיר שיש ספק אם היא מוק״ח מימות יב״ן. ניתן אף למצוא תקדים לעמדה כזאת בדברי הרב ישראל משקלוב על אודות זמן מקרא מגילה בצפת שקראו בה מגילה גם בט״ו באדר. הרב ישראל משקלוב הציע שנהגו כך מפני שמטבריה ראו את צפת.[306] אך נראה שהרב קרליץ לא העניק לבני ברק מעמד של מקום ״סמוך״ ע״פ העקרונות של הלכות מגילה, אלא שהרצף האורבאני מיפו לבני ברק הוא זה שהגדיר את המקום כעיר אחת. עמדה כזאת ביטא הרב קרליץ ביחס למעמדן של השכונות החדשות בירושלים. לדבריו, אם יש רצף אורבאני בין העיר המוקפת חומה לשכונות החדשות יש לראותן כעיר אחת לעניין מקרא מגילה, ועיקרון זה נכון גם כשמדובר בעיר שיש ספק אם היא מוק״ח.[307] לרב קרליץ לא הפריע להורות הלכה השונה מהמקובל בכל מרחב הרצף, מאחר שהוא סבר שכך צריך להיות הדין בבני ברק. בתחומי הלכה אחרים הורה הרב קרליץ הוראות

---

[302] הרב משה ישראל, שו״ת משאת משה, חלק ב, קושטאנדינה תק״ב, סימן ג.

[303] כמה פוסקים שחיו אחרי הרב משה ישראל, כתבו שהמנהג באלכסנדריה היה לקרוא רק בי״ד באדר. הרב רפאל אהרון בן שמעון, נהר מצרים, מצרים תרס״ח, עמ׳ קטז; הרב אליהו חזן, נוה שלום – מנהגי נא אמון, אלכסנדריה תר״ץ, דף כח ע״ב סעיף ה.

[304] הרב חיים יוסף דוד אזולאי, ברכי יוסף, או״ח סימן תרפח ס״ק ט.

[305] הרב ישראל מאיר הכהן מראדין, ביאור הלכה סימן תרפח ד״ה או. כך פסק גם: הרב יעקב סופר, כף החיים, ירושלים תרצ״ג, סימן תרפח ס״ק יא.

[306] הרב ישראל משקלוב, פאת השולחן-הלכות ארץ ישראל, ירושלים תשכ״ח, פרק ג, טו.

[307] הרב שמואל אהרון יודלביץ׳, ״קריאת המגילה בירושלים״, נעם, יז (תשל״ד), עמ׳ קל-קנד, טען עוד שדברי החיד״א מתייחסים לעיר פרוזה שמנותקת מהעיר המוק״ח. אך כשהעיר הפרוזה מחוברת ברצף אורבאני לעיר המוק״ח, גם לדברי החיד״א מעמד המקום הסמוך הוא כמו העיר המוק״ח. לדבריו, אין כלל מחלוקת בעניין זה בין החיד״א לרב קרליץ.

המנוגדות לנהוג ולמקובל, וכך הורה לקהל שומעיו ותלמידיו, ללא התחשבות כלל בהנהגות המקובלות.[308]

הרב קרליץ זכה לראות את הוראתו מתקיימת בפורים תשי"ב-תשי"ג (1952-1953). הרב קרליץ נפטר בחודש מרחשוון תשי"ד (1953). יום י"ד באדר בשנת פטירתו היה ביום שישי והכל קראו מגילה בי"ד באדר בלבד. מהשנה שאחר כך, המשיכו קרוביו, תלמידיו וההולכים בדרכו לנהוג בהנהגתו זו של הרב קרליץ: הרב שלמה כהנמן, ראש ישיבת פוניבז' בבני ברק,[309] הרב אליעזר מנחם מן שך, אף הוא ראש ישיבת פוניבז' בבני ברק,[310] הרב בנימין זילבר, מחבר שו"ת אז נדברו,[311] הרב חיים קנייבסקי, רב פוסק בבני ברק ממנהיגי הציבור החרדי-ליטאי,[312] ועוד.[313]

היו שחלקו על הנהגתו זו של הרב קרליץ. הרב משה שטרנבוך טען בשנת תשכ"ו (1966) שבבני ברק, וכך גם בערים היוצרות את הרצף האורבאני ליפו כמו תל אביב ורמת גן, הרוב המוחלט קראו מגילה בי"ד באדר בלבד, ולכן אותם שקראו מגילה בבני ברק גם בט"ו באדר, יש לחשוש שעברו על איסור "לא תתגודדו". הוא דן והתפלפל בגדרי איסור "לא תתגודדו" והגיע למסקנה שלתלמיד חכם גדול הסובר שמעיקר הדין יש לנהוג אחרת ממה שהרוב נוהגים, עליו לנהוג אחרת וגם באי בית מדרשו רשאים לנהוג כמותו, אך לא בבתי מדרש אחרים. על כן, רק תלמידי החזון איש יכולים לקרוא מגילה בבני ברק גם בט"ו באדר, אך אחרים אינם רשאים, ואם הם יעשו כן, הם יעברו על איסור "לא תתגודדו". לדעת הרב שטרנבוך עצמו, אין לקרוא בבני ברק או בערים אחרות בגוש דן גם בט"ו באדר, מאחר שתקנת סמוך נועדה לכפרים קרובים לעיר המוק"ח, ולא לערים גדולות.[314]

הרב שטרנבוך לא ערער על זיהויה של יפו הנוכחית כיפו המוק"ח מימות יב"ן. הפריעה לו העובדה שבחלק ניכר מהעיר בני ברק ובערי הרצף עד יפו, קראו מגילה בי"ד באדר. הרב שטרנבוך כתב את הדברים הללו לאחר פטירת הרב קרליץ, וסביר להניח שהרב קרליץ היה מודע לכך שרק קרוביו ותלמידיו נוהגים כך בבני ברק, ושאר תושבי בני ברק, וכן תושבי רמת גן, גבעתיים ותל אביב, קראו מגילה רק בי"ד באדר.

2.12. נתיבי איילון – הפסקת רצף הבתים בין בני ברק לבין יפו (תשנ"ז-1997)

הרב שריה דבליצקי היה בין הרבנים שקראו מגילה גם בט"ו באדר בשל הוראת הרב קרליץ.[315] אך הוא שינה את עמדתו בשל הרחבת נתיבי איילון. בשנת תשנ"א (1991) נפתח בתל אביב ציר

---

[308] על דרכו זו של הרב קרליץ, ראה: בנימין בראון, החזון איש – הפוסק, המאמין ומנהיג המהפכה החרדית, ירושלים תשע"א, עמ' 424-440 (מידות ושיעורים), עמ' 612-636 (קו התאריך), ועוד.

[309] כך סיפר לי הרב אריאל בוקוולד בשיחה עמו ביום ח' בטבת תשע"ב.

[310] הרב מרדכי גרוס, "פורים במשנתו של רבינו זצ"ל", תל תלפיות, נח (תשס"ג), עמ' ט.

[311] הרב בנימין זילבר, שו"ת אז נדברו, חלק ה, בני ברק תשל"ד, סימן מא; הרב יחיאל זילבר, בירור הלכה, בני ברק תשס"ו, עמ' רצד, העיד על אביו, הרב בנימין זילבר, שהוא קרא מגילה בבני ברק גם בט"ו באדר.

[312] הרב נתן אורטנר, שו"ת יד נתן, חלק ג, לוד תשע"א, סימן ל, עמ' רכה, כתב שהרב חיים קנייבסקי קרא בבני ברק גם בט"ו באדר ללא ברכה, אך הוא "הדר שיהיה בבית מדרשו בן ירושלים שיברך על הקריאה". כך כתב גם הרב שמואל קרביץ, אגרות שניות, בני ברק תשע"א, עמ' א הערה ב.

[313] הרב שמואל קרביץ, לעיל הע' 312, כתב שכך נהגו גם הרב דב פוברסקי, האדמו"ר מנדבורנא, והרב שלמה בעדני.

[314] הרב משה שטרנבוך, מועדים וזמנים השלם, חלק ב, ירושלים תשכ"ו, סימן קפה. הרב שטרנבוך חזר על טיעוניו אלו גם בשנים אחרות. ראה: הרב משה שטרנבוך, שו"ת תשובות והנהגות, חלק ג, ירושלים תשנ"ז, סימן רלה; מועדים וזמנים השלם, חלק ח, ירושלים תשס"א, סימן קח.

[315] הרב שריה דבליצקי, וזרח השמש – מנהגי מנין ותיקין ביהכנ"ס "תפארת ציון" בני ברק, בני ברק תשס"ח, עמ' סד-סה.

התנועה – נתיבי איילון. ציר תנועה זה נבנה על תוואי וואדי מוסררה וחצה את המטרופולין מדרום לצפון. בשנים הבאות הורחב הקטע המרכזי של הכביש לשלושה נתיבים, ואחר כך לארבעה נתיבים, לכל כיוון. בשנת תשנ״ז (1997) פרסם הרב דבליצקי שיש לקרוא מגילה בבני ברק בי״ד באדר בלבד. לדבריו, נתיבי איילון המורחבים ניתקו את הרצף האורבאני שבין יפו לבין בני ברק:

> רוחב הנחל עם הכבישים מימינו ומשמאלו הנקרא פרוייקט איילון הוא יותר מקמ״א אמה ושיריים...[316] לפי זה כל השטח שמעבר לנחל איילון לצד בני ברק שהוא כולל עוד חלק מתל אביב, ונחלת יצחק וגבעתיים, רמת גן ובני ברק, כבר איננו בגדר סמוך ליפו מאחר שיש הפסק של קמ״א ביניהם ובין יפו.

נוסף על כך המרחק בין הבית האחרון מצד בני ברק רחוק יותר ממיל מיפו, ולעניין מקרא מגילה אין מחשבים ריבועים כמו בעירוב תחומין. לדבריו, הרב קרליץ הורה לקרוא בבני ברק גם בט״ו באדר מפני שבזמנו היה נחל מוסררה צר והיו בתים על שפת הנחל, אך בינתיים השתנתה המציאות האורבאנית והטופוגרפית. לדעתו, אין להשוות את מצב העיר בני ברק ביחס ליפו, וכמו שהיה בשכונות בירושלים, משלוש סיבות:

א. תושבי השכונות השתוקקו להיות ירושלמיים, ולכן בירושלים הציעו הפוסקים הסברים שונים למנהגם. אבל במקומות אחרים אין לתושבים עניין בכך.

ב. ירושלים היא ודאי מוק״ח מימות יב״ן, אך יפו היא ספק מוק״ח מימות יב״ן.

ג. מיפו לא רואים את בני ברק.

הוא כתב שהוא עמד על גבעה סמוכה ליפו העתיקה שממנה ראו את תל חיריה הנמצא ממזרח ליפו ואת הבתים שעל יד תל חיריה, אך בראייה עמומה. הוא שלל את ההסתמכות על עירוב חצרות כמגדיר עיר מוק״ח. לדבריו, זה חידוש של פוסקים אחרונים ואין לזה תקדים בספרות ההלכה. מסקנתו היא שבבני ברק יש לקרוא בי״ד בלבד.[317] מאז שנת תשנ״ז (1997) פסקו בבית הכנסת 'תפארת ציון' בבני ברק שבו התפלל, מלקרוא מגילה גם בט״ו באדר.[318] הרב יהודה אריה דינר, רב בית הכנסת 'דברי שיר' בבני ברק, כתב גם כן בשנת תשנ״ז (1997) שיש לדון אם יש לקרוא בבני ברק גם בט״ו באדר בשל סלילת נתיבי איילון.[319] הרב דינר מסר בהזדמנות אחרת בשמו של הרב יוסף שלום אלישיב שאמר אף הוא שאם אכן נתיבי איילון מפסיקים את הרצף בין בני ברק לבין יפו, אין לקרוא מגילה בבני ברק בט״ו באדר.[320]

הרב אפרים אריאל בוקוולד טען בשנת תשנ״ח (1998) נגד דברי הרב שריה דבליצקי, ולפיו ברמה העקרונית ניתן לחבר ערים לעניין מקרא מגילה ע״י עיר כקשת וע״י ריבוע העיר, וכפי שעושים בהלכות עירוב של שבת.[321] אלא שהוא בדק ומצא שהבתים שחיברו את תל אביב ליפו נהרסו ואין

---

[316] הרב שריה דבליצקי, ספר האגרת הזאת, בני ברק תשנ״ז, עמ' 8-9. בעמ' 8 הופיע צילום מסמך מאת חברת נתיבי אילון (מתאריך 24.11.96) שכתוב בו שהם מדדו את רוחב פרוזדור נתיבי איילון – הרוחב המינימאלי הוא 90 מטר ויש מקומות שהרוחב בהם מגיע ל-120 מטר.

[317] הרב שריה דבליצקי, ספר האגרת הזאת, בני ברק תשנ״ז, עמ' 1-28; הרב שריה דבליצקי, "קריאת מגילה בט״ו באדר בבני ברק בזמן הזה", וכתבתם, ב (תשס״ו), עמ' עה-צג, חזר שוב על עמדתו זו.

[318] הרב שריה דבליצקי, וזרח השמש – מנהגי מנין ותיקין ביהכנ״ס "תפארת ציון" בני ברק, בני ברק תשס״ח, עמ' סד-סה.

[319] הרב יהודה אריה דינר, סדר ברכות המגילה עם פסקי הלכות מהגאון רבי ניסים קרליץ, בני ברק תשנ״ז, עמ' לה.

[320] הרב ישעיהו שכטר, ימי הפורים, עמ' סו, קסד. דברים דומים בשם הרב שמואל וואזנר, כתב גם הרב מרדכי גנוט, לוח דבר בעתו תשע״א, בני ברק תש״ע, עמ' 741.

[321] הרב אפרים אריאל בוקוולד, קרית אריאל, בני ברק תשנ״ח, עמ' שט-שיא.

קשר ביניהן. הרב בוקוולד הטיל ספק אם יפו היתה כלל מוק"ח בימות יב"ן. הוא לא הציע לבטל את מנהג יפו:

> אבל צ"ע אם יש להמשיך הנהגת חומרא זו גם לערים הסמוכות. והנה אם כן צ"ע בדעת רבינו החזון איש זצ"ל אמאי המשיך הנהגה זו אף בעיר בני ברק שמעולם לא נהגו כן, ולמה חשש לספיקא דיפו... ואפשר דסמך על המנהג שנהגו שם, ובפרט שהיו ביפו רבנים גדולי תורה, ואפשר דסבר שיש להם מסורת מימי קדם.[322]

היו עוד שחלקו על עמדת הרב דבליצקי בעניין זה. הרב מרדכי גנוט, מחבר לוח דבר בעתו, פרסם בלוח החל משנת תשנ"ח (1998) את דברי הרב דבליצקי,[323] ובלוח דבר בעתו לשנת תשס"ב (2002) פרסם שהרב חיים קנייבסקי כתב לו שגם אם נתיבי איילון רחבים יותר מקמ"א אמה, יש לקרוא בבני ברק גם בט"ו באדר.[324] הוא לא נימק מדוע יש להמשיך ולנהוג כך. אמירה זו בשמו של הרב חיים קנייבסקי נוגדת את עמדת חמיו הרב שלום יוסף אלישיב, שטען שאם נתיבי איילון מפסיקים את הרצף, אין לקרוא מגילה בבני ברק בט"ו באדר. הרב שריה דבליצקי דבק בעמדתו וכך כתב בשנת תשס"ב (2002): "ביחס לבני ברק בררתי שאין צורך כי נתיבי אילון מפסיק".[325]

הרב שריה דבליצקי הניח שלרבים יהיה קשה להפסיק מנהג שנהגו עשרות שנים, ועל כן בדק אם יש מקום לחייב מקרא מגילה בבני ברק ובמקומות נוספים בגוש דן גם בט"ו באדר, בשל סמיכות העיר לתל גרישה ולחורבות בני ברק העתיקה. תל גרישה ('תל נפוליאון') נמצא בצפון תל אביב. על התל ועל ממצאיו כתב הרב שריה דבליצקי:

> מהתל עד בני ברק יש רצף של בתים. מפריד רק כביש ז'בוטינסקי שרוחבו אמנם 45 מטר שיש בו ע' אמה אך אין בו קמ"א אמה. ולתושבי פרדס כ"ץ וקרית הרצוג כביש ז'בוטינסקי אינו מפריד. בספר הארכיאולוגיה וההיסטוריה של תל אביב יפו מאת ד"ר יעקב קפלן, תל אביב 1959 בעמ' 43 כתוב לאמור בתל גרישה הר נפוליאון נחשפו שרידי ישוב מבוצר אשר נוסד על גבי ישוב עתיק ממנו בן התקופה הכנענית הקדומה. חומת לבני טין מיובשות בשמש שעובייה שלושה מטרים הקיפה את העיר. וגם באינציקלופדיה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל, ירושלים תשל"א ח"ב עמ' 577 מתוארת מבנה החומה הזו. עוד כתב שם (באנצי') דפרופ' מזור הציע לזהותו עם גת רימון המקראית יהושע יט, מה, כא, מד. והנה לא מפיהם אנו חיים, אבל אם באמת היינו מחליטים שזוהי גת רמון המקראית היינו יוצאים לרווחה מכל שאלה של סמיכות לאתר זה.[326]

---

[322] הרב אפרים אריאל בוקוולד, שם עמ' שטו. גם הרב מתתיהו רייסנר, מבא שערים, בני ברק תש"ס, עמ' שפג-שפו, סבר שריבועי העיר בני ברק ותל אביב מתחברים "וע"י הרבועים הוי [=בני ברק] עיר אחת עד יפו".

[323] הרב מרדכי גנוט, לוח דבר בעתו לשנת תשנ"ח, בני ברק תשנ"ז, עמ' תרח.

[324] הרב מרדכי גנוט, לוח דבר בעתו לשנת תשס"ב, בני ברק תשס"א, עמ' תשב. רבה של לוד הרב נתן אורטנר, שו"ת יד נתן, חלק ג, לוד תשע"א, סימן ל, עמ' רכה, כתב שהרב חיים קנייבסקי קרא בבני ברק גם בט"ו באדר ללא ברכה, אך הוא הידר שיהיה "בבית מדרשו בן ירושלים שיברך על הקריאה". הרב אלחנן כהן, מנהגי בית הכנסת חזון איש (לדרמן), בני ברק תש"ע, עמ' פד, כתב שבבית הכנסת חזון איש (לדרמן) ברח' רשב"ם בבני ברק, ששם התפלל הרב חיים קנייבסקי, קראו גם בט"ו באדר מאז שהרב קרליץ הורה כך, ובשנת תשס"ט קראו מגילה בשחרית בברכה, מאחר שהזדמן לבית הכנסת אדם שיצא מירושלים אחר עלות השחר והתפלל אתם כותיקין. הרב אליהו גולדברג, פסקי שמועות – דיני פורים וד' פרשיות, בני ברק תשס"ו, עמ' סב, כתב שהרב נסים קרליץ הורה להמשיך לקרוא בבני ברק גם בט"ו באדר, אך כרשות ולא כחובה.

[325] מופיע בדברי ברכה לחוברת מאת: גדעון דקה, הלכה ערוכה-פורים, ראש העין תשס"ב. התאריך בדברי הברכה הוא: "ב' בלק תשס"ב".

[326] הרב שריה דבליצקי, "קריאת מגילה בט"ו באדר בבני ברק בזמן הזה", וכתבתם, ב (תשס"ו), עמ' עה-צג. על הממצאים הארכאולוגיים בתל גרישה, ראה עוד: האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), כרך א, ירושלים תשנ"ב, עמ' 359-364.

לדבריו, גת רימון היתה מערי הלויים (יהושע כא: כד) וכבר כתבו פוסקים שערי הלויים לא היו מוק"ח, והחומה שנמצאה במקום היא כנראה מהתקופה שלפני יהושע בן נון:

> אבל לזהות מקום זה עם גת רימון אין זה אלא השערה בעלמא, וכמו שרוב ככל מחקריהם הכל בנוי על השערות בעלמא, ואם כן יש לכאורה לחייב בני ברק מדין סמוך לעיר מוקפת חומה או על כל פנים ספק מוקף חומה, לשיטת החזון איש זצ"ל והפאת השולחן המחייבים בסמוך לעיר מסופקת.

הרב דבליצקי ערער על ההשערה שהתל הוא גת רימון המקראית, אך הוא לא ערער על המוסכם על הארכאולוגים שמדובר על עיר שהיתה מוק"ח בתקופה שהיא על פי המקובל אצלם תקופת ההתנחלות, זמנו של יב"ן.[327] על בסיס הנחה זו שמדובר על תל שהיתה בו עיר מוק"ח מימות יב"ן, הוא דן בהגדרתו ההלכתית של המקום, אם תל כזה נחשב לעיר מוק"ח מימות יב"ן. לדבריו, מקום חרב שנעשה שדה בור, אין לקרוא בו בט"ו באדר ולא בסמוך ובנראה לו. רק בכרך קיים אך גויים גרים בו, יש מקום להתלבט אם הנכנס לשם קורא בט"ו באדר, וכן להתלבט בדינם של המקומות הסמוכים לו. מסקנתו ביחס לתל גרישה היא:

> בנידון כמו שלנו, שהיה המקום ההוא שדה בור ל"חייתו יער" (תהילים נ: י) ויללת תנים במשך מאות בשנים ואולי יותר מאלפיים שנה, ובא אחד וחפר בקרקע ומצא במעמקי האדמה שיירי חומה וסימנים שהיה שם עיר, לא מסתבר שאדם שנטה שם אהל אפדנו[328] על מקום ההוא יצטרך לקרוא בט"ו ואף לא לקרוא יומיים מספק.

לדבריו, העובדה שבנו בתים סביב התל אינה מגדירה את המקום כמקום שחזרו להתיישב בו. מאחר שהכרך היה קבור באדמה ושמו השתכח, והבתים החדשים נקראים בשם אחר. "וכי אמרינן כאן קדושה ראשונה קדשה לעתיד לבא?? אתמהה. באופן דאין כאן אפילו בית ספק". הוא כתב עוד שגם אם לא תהיה הסכמה לכל האמור לעיל, רוחבו של רח' ז'בוטינסקי המחבר בין תל אביב לפתח תקוה בצד הצפוני של בני ברק, הוא מעל 70 אמה. יתכן שהוא מפסיק את הרצף שבין בני ברק לבין תל גרישה. הוא חזר שוב על דבריו שמקום שהיה קבור באדמה וחפרו שם, ואף אם מצאו ממצאים, לא ניתן לשנות את מעמד המקום ואת הסמוך לו:

> הרי אין לדבר סוף. מחר יחפור מישהו במקום פלוני ומחרתיים במקום אלמוני וימצא סימנים של כדי חרס ושיירי חומה, וכידוע שכמעט בכל הארץ במקום שיחפרו ימצאו דבר מה, האם כפי זה תהפך כל הארץ למסופקת? אין זו סברה כלל.

מסקנתו היא שאין לחייב מקרא מגילה בבני ברק גם בט"ו באדר בשל החפירות בהר נפוליון (תל גרישה) מכמה סיבות:

א. סברת כרך שחרב שבטל דינו לגמרי ואף שנתיישב אחר כך אולי יש לומר דבטל דין כרך.

ב. גם אם נתיישב, אם נאמר שיהיה חייב, אין זה אותו כרך ופנים חדשות באו לכאן.

ג. אין לחשוש שיהיה שם כרך מוק"ח מימות יהושע מחמת כמה וכמה ספקות.

---

[327] הרב אפרים אריאל בוקוולד, קרית אריאל, בני ברק תשנ"ח, עמ' שטז, הסכים עם הרב דבליצקי בערעורו על כך שמדובר על העיר גת רמון, הוא הוסיף עוד שאם אכן מדובר בעיר גת רמון שהיתה עיר לויים, צריך לומר שנחרבו החומות לפני כיבוש יהושע, או שהיה צריך להחשיבן כעומדות להיחרב, או שהחומות נבנו ע"י הלויים. אך הוא לא התמודד עם הטיעון שאם הזיהוי אינו נכון ואין מדובר על גת רימון, הרי שמדובר על עיר אחרת שהיא מוק"ח מימי יב"ן.

[328] הוא רמז כאן לפסוק: "ויטע אהלי אפדנו" (דניאל יא: מה). אפדן – משמעותו ארמון מלכים (רש"י שבת עז ע"ב ד"ה אפדנא – טרקלין של מלכים).

ד. יש לחשוש לדעת האומרים דבעינן י׳ בטלנים וליכא.

ה. יש לצרף גם רוחב כביש ז׳בוטינסקי שמפריד מפני שהוא יותר מע׳ אמה.

ו. יש לצרף גם סברת האומר שאם נעשה של עכו״ם ואין קורין בו גם הסמוכין אין קורין. וכאן שאין מי שיקרא בט״ו והלואי שיקראו הסמוכים שם בי״ד.

כך גם באשר לחפירות בני ברק העתיקה. בני ברק נזכרת בספר יהושע,[329] והיא נזכרת גם בספרות התנאים והאמוראים.[330] את בני ברק העתיקה זיהו חוקרים באזור אתר חיריה, דרומית לרמת גן, בסמיכות לצומת מסובים. אמנם לא נערכו במקום חפירות, אך לפי חרסים מהתקופה הישראלית הקדומה זיהו את המקום כבני ברק הקדומה.[331] במקום היה כפר ערבי ששמו היה אבן באריק. לדברי הרב דבליצקי, כל מה שהוא כתב על תל גרישה תקף גם ביחס לבני ברק העתיקה. הוא ציין שיש שלוש סיבות קלושות מדוע בכל זאת יש לקרוא בבני ברק גם בט״ו באדר:

א. סמוך ונראה לבית האחרון הסמוך לנחל איילון והמחובר ע״י רצף בתים ליפו העתיקה.

ב. העירוב של בני ברק הוא ביחד עם יפו, אלא שהוא בנוי על קולות רבות, אך אולי יש בתוכו רשות הרבים שאז אין העירוב מועיל.

ג. סמיכות להר נפוליון (תל גרישה) שם נמצאה עיר עתיקה עם חומה.

מכח כל הסיבות הללו לא ניתן לחייב את תושבי בני ברק לקרוא גם בט״ו באדר, ולכל היותר ניתן בצירופן יחד להצדיק את המשך הקריאה לאלה שנהגו כך עד היום.

הרב דבליצקי לא שלל לחלוטין את הפרשנות של החוקרים והחופרים שבתל גרישה נמצאה חומה עתיקה המתאימה לזמן יב״ן. אלא שלדעתו לא ניתן לחייב את תושבי בני ברק לקרוא מגילה גם בט״ו באדר, למרות ממצא זה. על עצם ההבחנה בין כרך שהיה קבור במעמקי האדמה וכעת נחשף, לבין כרך שהיה גלוי לאורך השנים, יש להעיר שהבחנה זו אינה ברורה. חשיפת הכרך רק מגלה את שלא היה ידוע קודם. אכן כן, אם במקומות נוספים יגלו ערים עתיקות מימות יב״ן, אזי בהן ובסמוך ובנראה להן יהיה לדון במעמדן ובזמן קריאת המגילה בהן.

דברי הרב דבליצקי הללו אינם עולים בקנה אחד עם דבריו החריפים ליואל אליצור באשר לקביעת זמן מקרא מגילה בישוב בית אל. שם הוא שלל את ההסתמכות על: ״שברי מילים ומשחקי מילים (זיהויי שמות), עם שברי כדים וקיתוניות. אין לנו סמך שנוכל לבנות הלכות כאלה, אשר אם טעינו איבדנו הכל״.[332] נראה שמה שהפריע לרב דבליצקי בדברי יואל אליצור היא העובדה שיואל אליצור ביקש להכריע ולקבוע על בסיס ממצא ארכאולוגי שבבית אל יש לקרוא בט״ו באדר בלבד. תקדים כזה שבמקום נוסף מחוץ לירושלים יקראו בט״ו באדר בלבד על בסיס ממצא ארכאולוגי בלבד, היה קשה לרב דבליצקי לקבל ועל כן הוא התבטא בחריפות. הוא כתב זאת בהמשך דבריו שם:

עם כל הידע והממצאים שבידינו הרי אינני רואה אפשרות של עד כדי כך לקבוע במקומות ההם את הפורים רק לט״ו, ולהכנס בחשש ספק ביטול כל מצוות פורים וברכה לבטלה... כל המקומות שהוזכרו בקונטרסו הנכבד כפי הכרעתו לקרוא רק בט״ו, וכן אלה שכת״ר

---

[329] יהושע יט: מ.

[330] ת׳ שבת [ליברמן] ג: ג; ב׳ כתובות קיא ע״ב; ב׳ בבא בתרא קנד ע״א; ב׳ סנהדרין לב ע״ב; ויקרא רבה כא, ח, ועוד.

[331] האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), כרך א, ירושלים תשנ״ב, עמ׳ 245.

[332] ראה: הרב שריה דבליצקי, ״אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם״, תחומין, א (תש״מ), עמ׳ 128-129.

כתב לקרוא יומיים, כל מקומות אלה יש לקבוע לקרוא יומיים, אבל גם כן רק מהיות טוב, אך לא מצד חיוב גמור. כללא דמילתא אין לנו לעת עתה מקום בכל העולם כולו שבו יש לקבוע לקרוא רק בט״ו כירושלים עיר קדשנו.

כאמור, גם הרב דבליצקי התחשב בממצא המוכיח שהיתה במקום עיר מוק״ח מימות יב״ן, אך הוא התנגד להשערה שמדובר בעיר גת רמון המקראית. אכן, שמו המקורי של המקום איננו משנה כל כך, אם ברור שהמקום היה מוק״ח בימי יב״ן.

הרב אריאל בוקוולד התייחס בשנת תשנ״ח (1998) לזיהוי תל בני ברק העתיקה:

והנה מה שנוקטים הארכאולוגים שבני ברק העתיקה נמצאת ע״י צומת מסובין [מקום זה נתכסה בשנים האחרונות בהר גדול של ערמות זבל] אינה אלא השערה. ואף אם נחוש שתל זה הוא מקומה של בני ברק העתיקה, הנה בתי רמת גן מרוחקים ממנה יותר מאלפיים אמה [נראה שאין להחשיב את הפארק הלאומי והספארי בכלל העיר] ואם כן אין כאן מיחוש כלל לדין סמוך לכרך. וכן נראה שאין מקום כלל לחשש נראה עם הכרך בכרך החרב מכל אדם. ואף להכרעת מרן החזון איש ז״ל שכרך החרב ונעשה של עכו״ם הסמוך לו קורא בט״ו, מיהו אם חרב לגמרי מסתבר לכאורה שנתבטל ממנו שם כרך לאותה שעה, ואין אצלו דין סמוך לכרך.[333]

הרב בוקוולד טען שדברי הארכאולוגים הם השערה, אך הוא לא התעלם מדבריהם לחלוטין. לדבריו, חסרים נתונים הנדרשים ע״פ ההלכה כדי להגדיר את העיר בני ברק ואף את רמת גן כסמוכות לכרך מוק״ח מימות יב״ן.

הרב יוסף שבתאי (שני) פרסם בשנת תשס״ד (2004) קונטרס על אודות זמן מקרא מגילה בערי גוש דן, ושנתיים אחר כך הוא הוציא ספר שאלות ותשובות: ברית אברהם, ובו פרסם את הקונטרס והרחיב אותו עוד. הקונטרס הוא תשובה מקיפה מאוד – למעלה ממאה עמודים – על אודות זמן מקרא מגילה בירושלים ובערי הארץ:

בענין זמן קריאת המגילה בירושלים וביתר עילית ובני ברק וסביבותיהן, וטבריה ולוד ושאר ערי ארץ ישראל[334]

בתשובתו הוא הגיב לדברי הרב שריה דבליצקי על ניתוח ממצאי החפירות הארכאולוגיות בתל גרישה:

ולא הרחיבו החופרים להסביר אם העיר הכנענית גם כן היתה מבוצרת אלא שמסתמא הבונים עליה בנו אותה מבוצרת כמות שהיתה הקודמת. והוא דבר מצוי ושכיח כמעט ברוב העיירות שבחפירות שמוצאים כמה שכבות של עיירות זה על גבי זה. ואמת ויציב שאין להאמין לחוקרים אלו בהשערותיהם הבנויים על קורי עכביש, אבל בהבנת מציאות עיר כנענית ובהבנת ההבדל בין בית מבוצר לחומה, מסיחים הם לפי טומאם בדברים הברורים ונכרים לכל מבין. ומדבריהם למדנו שעל גבי העיר הכנענית נבנתה עיר אחרת (ומסתמא ישראלית בזמן הכבוש דיהושע). והיות והמקום צמוד לנחל הירקון אפשר שהוא עיר הירקון או הרקון המוזכר בכתוב, אבל אין נפקא מינה בזה כלל.

באשר לטיעון שאולי מדובר בגת רימון, שהיתה עיר לויים ללא חומה:

---

[333] הרב אפרים אריאל בוקוולד, קרית אריאל, בני ברק תשנ״ח, עמ׳ שטז.

[334] הרב יוסף שני, שו״ת ברית אברהם, ירושלים תשס״ו, סימן כה.

ולא ידעתי איך כתב שאם היא גת רימון אם כן החומה שמצאו היא בודאי שריד קודם ימי יהושע. כשהחופרים מכחישים אותו ואומרים שהעיר שנבנתה על העיר הכנענית היא מבוצרת.[335]

הרב שני זלזל בהערכות החופרים ש"מסיחים הם לפי טומאם",[336] ושדבריהם הם השערות המבוססות על "קורי עכביש", אף שקיבל את ההשערה שבתל גרישה היתה עיר כנענית קדומה, שמעליה בנו עיר מוק"ח בימי יב"ן.

באשר לטענת הרב דבליצקי שאין לדבר סוף אם בכל מקום שיחפרו וימצאו שיירי חומה ישתנה הדין, כתב הרב יוסף שני:

לא הבנתי איך מתבטלים כל הלכות השו"ע בדיני עיר מסופקת וכל דברי הראשונים בזה בגלל שאין לדבר סוף, ולא מצאנו ענין שאין לדבר סוף אלא בחששות מיעוטא דמיעוטא כאשה נוספת לכהן גדול (מ' יומא א: א). אבל בדבר פשוט כזה שכל הארץ רבו בה עיירות המוק"ח, ודאי שיש להחזיק כל מקום שבגדר ספק שנמצא או שיתגלה, לעשות בו יומיים.

לדבריו, אם יימצא מקום שהיה מוק"ח מימות יב"ן, יש לשנות את זמן מקרא המגילה במקום. האפשרות למצוא מקומות חדשים בארץ ישראל שהיו מוק"ח מימות יב"ן היא רק באמצעות חפירות ארכאולוגיות.

באשר לטענה שרוחבו של רח' ז'בוטניסקי ברמת גן מפסיק את הרצף לבני ברק מתל גרישה:

ולגבי העיירות בגוש דן הסמוכות ומעורבות זו בזו, אעפ"י שיש ביניהן מרחק של כביש רחב יותר מע' אמה ושיריים, ואעפ"י שיש להן עירוב בפני עצמן, ואעפ"י ששמותיהן חלוקין, היות ויש פוסקים שמחשיבים אותם כעיר אחת הסמוכה לכמה עיירות המוק"ח כגון בני ברק העתיקה שודאי הגיע לתוך רמת גן של ימינו וסביר מאוד להניח שהתפשטה עד בני ברק של ימינו, וכן לתל נפוליון וליפו, אעפ"י שכביש איילון רחב יותר מקמ"א אמות ושליש,כיון שכן דרך עיר בימינו, נראה דדעת החזו"א לקרא בהם יומיים מספק וכן עיקר להלכה.ומי שאינו מקיים בהם מצוות הפורים גם ביום ט"ו יחוש לעצמו שמא לא קיים מצות פורים מימיו... כיון שדרך עיר בימינו להיות לה כביש רחב בתוכה ואין דין עיר דמגילה כדין עיר דשבת.[337]

הטענה היא שההשוואה בין הלכות מגילה להלכות שבת איננה מוחלטת, וההפסק של שבעים אמה ושני שליש האמה, או חיבור של מרחק כפול – קמ"א אמה, איננו רלוונטי במציאות המודרנית שבה נסללים בערים גדולות כבישים רחבים מאוד. כיון שכך בבני ברק יש לקרוא מגילה לפחות גם בט"ו באדר. מסקנתו של הרב יוסף שני היא:

נראים היום חלק מחורבות בני ברק העתיקה בהמשך כמה מילין מהמקום בו עמד הכפר בני ברק הוא צומת מסובים במקום הנקרא היום חיריה וסביר מאוד להניח שגם לצד צפון נתפשטה כמו כן והגיע בתוך בני ברק של ימינו, או לפחות סמוכה ונראית לה. ונראה שכל השטח שמסביב לצומת מסובין ולחיריה של היום הוא בגדר ספק גדול שהוא מקום שעמדה עליו בני ברק, ולכן העיר רמת גן חייבת מדינא דשו"ע לעשות יומיים מספק, ולהחזו"א שפוסק שגם לספקות יש דין סמוך ונראה ונראים דבריו מדברי המשאת משה

---

[335] הרב יוסף שני, שם, עמ' רמב.

[336] הוא רמז כאן לביטוי שמופיע בגמרא: "מסיח לפי תומו" (ב' יבמות קכא ע"ב), על אודות אדם שמספר בתמימות על מה שראו עיניו, והוא לא התכוון למסור עדות, ולא ליצור נפקויות משפטיות בעקבות דבריו.

[337] הרב יוסף שני, שם, עמ' רמג, רפא-רפב.

דהא מקרא נפקא, חייבים גם בבני ברק לעשות יומיים מספק. והא עדיפא, דיתכן שבני ברק המקראית עמדה על בני ברק של היום גופא.[338]

את חידושו של הרב קרליץ על חובת מקרא מגילה במקום סמוך לעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן, הוא מחיל על בני ברק, לא בשל הרצף האורבאני ליפו, כטענת הרב קרליץ עצמו, אלא בשל הרצף לבני ברק העתיקה. הוא הניח שבני ברק העתיקה, המזוהה עם תל חיריה, התרחבה צפונה לכיוון העיר בני ברק החדשה, ועל כן בבני ברק החדשה יש לקרוא מגילה גם בט"ו באדר.

לדברי הרב יוסף שני הגיב הרב עוזי מימון שכתב שאין מסורת על אודות מיקומה של בני ברק העתיקה, ואין ממצא של חומה מימות יב"ן. אין שום הוכחה שבני ברק המקראית היא באזורים שהצביע עליהם הרב שני. חישוב מרחקים והשערות היכן היתה בני ברק העתיקה אין בהם די לחיוב מקרא מגילה בבני ברק גם בט"ו באדר.[339] הסיבה שיש שקראו בבני ברק גם בט"ו באדר היתה הרצף האורבאני ליפו. הוא הודה שבשל רוחבם של נתיבי איילון פסק הרצף הזה, "אבל לכאורה עשו תחנה ומבנה לרכבות, נצטמצם השיעור של קמ"א אמות".[340] נמצא אפוא פתרון לנתק שנוצר ברצף שבין בני ברק לבין יפו. יש תחנה ומבנה לרכבת על נתיבי איילון, והרצף שבין שני צידי נתיבי איילון חודש. יש להמשיך ולקרוא מגילה בבני ברק גם בט"ו באדר.

בשנת תשס"ה (2005) כתב הרב אברהם ויין, רב באשדוד, מכתב לרב דבלציקי. לדבריו, הטיעון של הרב דבליצקי בעניין ההפסק ברצף האורבאני בנתיבי איילון, הוא על בסיס ההנחה שבני ברק מחוברת ליפו דרך גבעתיים ורמת גן. אכן אם זאת ההנחה, יש מקום לדון אם נתיבי איילון מפסיקים את הרצף. אך לדעתו בני ברק מחוברת לתל אביב שממזרח לנתיבי איילון, בשכונות של צפון תל אביב, נאות אפקה, ועוד. כיוון שהשכונות הללו הן חלק מתל אביב שנקראת תל אביב-יפו, בבני ברק יש לקרוא גם בט"ו באדר. נתיבי איילון חוצים את תל אביב, אך הם אינם מפסיקים את הרצף בין בני ברק ליפו מאחר שיש רצף אחר עם בתי תל אביב, שנחשבת לעיר אחת מבחינה מוניציפאלית עם יפו. עוד הוא הוסיף שיש מבנים של תחנות רכבת מעל גשר איילון, והן יוצרות את החיבור גם בדרומה של תל אביב בקרבת יפו.[341] הוא לא כתב אם הרב דבליצקי השיב לו ומה היתה תשובתו.

הרב נסים קרליץ, אחיינו של הרב אברהם ישעיהו קרליץ, החזון איש,[342] כתב בשנת תשס"ו (2006):

האידנא י"ל שבני ברק נפרדת מיפו, מ"מ עדין יש מקום להחמיר לקרוא אף בט"ו, כיון שלא ברור היכן גבולות המוק"ח, וגם לא ברור שב"ב אינה מחוברת ליפו.[343]

הוא לא התעלם מהטענה שבני ברק מנותקת מיפו, כנראה בשל נתיבי איילון, אך בכל זאת יש לדבריו מקום לקרוא גם בט"ו באדר, כי אולי ניתן לראות את בני ברק מחוברת ליפו באופן אחר ולא דרך התוואי של נתיבי איילון.[344]

---

338 הרב יוסף שני, שם, עמ' ריט.

339 דברים דומים כתב גם: הרב אמיר דאדואנד, "בענין זמן קריאת המגילה בבני ברק והערים הסמוכים לה", ויען שמואל, ח (תשס"ה), עמ' תקז-תקטו.

340 הרב עוזי מימון, "בענין זמן קריאת המגילה בבני ברק והערים הסמוכים לה", ויען שמואל, ח (תשס"ה), עמ' תצא-תקו.

341 הרב אברהם ויין, "קריאת מגילה באשדוד", ימי הפורים, אשדוד תשס"ה, עמ' מ, מג.

342 הרב נסים קרליץ הוא בן אחותו של הרב אברהם ישעיהו קרליץ. שם משפחתו המקורי של אביו הרב נחום מאיר, היה ציבולניק. אביו שינה את שם המשפחה לשם המשפחה של חותנו – הרב שמריהו יוסף קרליץ.

343 הרב נסים קרליץ, חוט השני-שבת, חלק ד, בני ברק תשס"ו, עמ' שסג.

344 כך בשם הרב נסים קרליץ, אצל: הרב שאול יהודה פרידמן, "מצוות הפורים בבני ברק ביום ט"ו", תל תלפיות, נח (תשס"ג), עמ' צג-קא; הנ"ל, "פורים דמוקפין בבני ברק", מטעמים, ירושלים תשס"ו, עמ' פט-צט.

כאמור, תלמידי הרב קרליץ ובני משפחתו המשיכו לדבוק בהנהגתו. יש שהתעלמו לחלוטין מהטיעון שנתיבי איילון הפסיקו את הרצף, והמשיכו לדבוק בעמדה שבני ברק היא חלק מהעיר יפו בשל הרצף האורבאני. יש שהציעו הסברים שונים מדוע יש להמשיך ולקרוא בט״ו באדר למרות הנתק ברצף האורבאני בין בני ברק לנתיבי איילון. יתכן שהעמידה הנחרצת של תלמידיו וקרוביו של הרב קרליץ, אחר פסיקתו על אף שתנאי השטח השתנו, קשורים לאמירה בשם הרב ישראל יעקב קנייבסקי אך שלא בהקשר זה:

> בני ברק היא אתריה דמרן זצלה״ה, ורוב בני התורה דפה תלמידיו מפיו ומפי כתביו, ולא יוכלו לסבול להנהיג שלא כהוראתו.[345]

הם קיימו את הוראת הרב קרליץ לקרוא מגילה בבני ברק גם בט״ו באדר במשך כל השנים ולא עלה על דעתם לחדול מכך, גם אם יש שינויים בתנאי השטח, וגם אם התירוצים להמשך הנהגה זו כיום הם דחוקים.

בשנת תש״ע (2010) תמך הרב דוד קולודצקי בהמשך קריאת המגילה בבני ברק גם בט״ו באדר, ואחד הנימוקים הוא שיש שרידי עיירות ״שנראה לפי הסימנים שהיא מתקופת הכנענים, ואף שאי אפשר לסמוך על זה, ודאי שיש כאן סניף גדול״.[346] הוא לא ציין לאילו שרידי עיירות כוונתו, והוא אף הסתייג מדברי החוקרים, אבל בכל זאת נעזר בהם כסניף כדי לקבוע שבבני ברק יש לקרוא מגילה גם בט״ו באדר. הוא גם הסביר מדוע יש להמשיך בהנהגת הרב קרליץ חרף הטיעון שנתיבי איילון מפסיקים את הרצף האורבאני. בני ברק מחוברת ליפו בנקודות חיבור אחרות דרך שכונות צפון תל אביב, לא דרך נתיבי איילון. בני ברק נראית ליפו, ויש לסמוך על ממצאים ארכאולוגיים שנמצאו בתל גרישה.

בשנת תשע״ב (2012) כתב הרב אריאל בוקוולד שאכן בשנים מסוימות לאחר פטירת הרב קרליץ, נוצר נתק בין יפו לתל אביב מאחר שהרסו את הבתים בדרום תל אביב והמקום הפך לאזור תעשיה. אך במשך השנים הפכו בנייני תעשיה בדרום תל אביב לבתי מגורים לעובדים זרים, וגם נבנו בנייני מגורים ביפו, ולדעתו יפו שוב מחוברת לתל אביב.[347]

לסיכום: הרב אברהם ישעיהו קרליץ, החזון איש, נהג משנת תש״ט (1949) לקרוא מגילה בבני ברק בשל הרצף האורבאני עד יפו. תלמידיו ושומעי לקחו נהגו כך גם לאחר פטירתו. הרב שריה דבליצקי שנהג גם הוא כהנהגת הרב קרליץ הפסיק לנהוג כך כשנבנו נתיבי איילון שיצרו הפסק ברצף. אעפ״כ היו ממשיכי דרכו של הרב קרליץ שלא קבלו עמדה זו ונהגו במנהגם זה.

הרב שריה דבליצקי לא קיבל את השערת החוקרים שתל גרישה היא גת רימון המקראית, והרב יוסף שני אף זלזל בהשערה זו, אך שניהם קיבלו את הערכת הממצאים הארכאולוגיים שמדובר על עיר מתקופת ההתנחלות. הרב קולודצקי צירף את העובדה שנמצאו שרידים מערים כנעניות, לסך השיקולים המחזקים את מנהג הרב אברהם ישעיהו קרליץ וההולכים בעקבותיו, לקרוא מגילה בבני ברק גם בט״ו באדר. הרב דבליצקי לא חייב את תושבי בני ברק לקרוא מגילה גם בט״ו באדר, בשל מניעות הלכתיות שונות שאינן מאפשרות לחבר את בני ברק לתל גרישה כעיר אחת,

---

[345] מובא אצל: הרב אברהם ישעיהו קנייבסקי, זה ספר תולדות יעקב, בני ברק תשנ״ה, עמ׳ צב.

[346] הרב דוד קולודצקי, שונה הלכות עם תורת המועדים, מודיעין עילית תש״ע, עמ׳ שסא.

[347] הרב אריאל בוקוולד, הימים האלה נזכרים, בני ברק תשע״ב, עמ׳ עב. הרב שמואל קרביץ, קונטרס: אגרות שניות, בני ברק תשע״א, עמ׳ ב, טען שבני ברק רצופה ליפו דרך שכונת יד אליהו ושכונת התקוה, ״והמרחק מהם הוא 2-3 ק״מ ומסתמא אפשר לראות מזה לזה״. לדעתו, יש להתחשב בדעה ש״נראה״ הוא עד מרחב מיל, ״ואמנם יתכן שגבולות חומות יפו הגיעו בתוך מיל לשכונת התקווה ואז תתחיב בני ברק גם מדין סמוך״. משכונת התקוה אין רואים את יפו העתיקה, ואין כל בסיס להנחה שחומות יפו הגיעו עד מיל משכונת התקווה. גם הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף-הלכות פורים, ירושלים תשע״ב, עמ׳ קעא-קעב, כתב שטוב שיקראו בבני ברק גם בט״ו באדר בשל רצף הבתים ליפו.

אך אלמלא הסיבות הללו, היה מקום להסתמך על הממצאים הארכאולוגיים שמהם עולה שבתל גרישה היתה חומה מתקופת ההתנחלות, וברצף הבתים שסביב התל היה לקרוא מגילה גם בט״ו באדר.

3.12. ערי גוש דן – רמת גן, גבעתיים, חולון, בת ים, ועוד

הדיונים בדבר מקרא מגילה בבני ברק בשל הסמיכות ליפו, עוררו דיון רחב יותר על ערים נוספות בגוש דן. הרב יוסף שני כתב עוד בשנת תשס״ד (2004):

> העיר רמת גן קוראים בה בט״ו בלבד. כיון שבתוך העיר נמצאת תל גרישה הנקרא בשם תל נפוליאון שחופרים מצאו בו שרידי שתי עיירות המוקפות חומה זו על גבי זו, כשהתחתונה היא עיר מתקופת הכנענים... ומה גם שהעיר בני ברק המקראית, הכפר שנשאר ממנה נמצא במקום הנקרא היום צומת מסובים והוא רואה לרמת גן. ולא עוד אלא שמסתבר שבני ברק המקראית [=תל חיריה] התפשטה לתוך שטח רמת גן. ...והמחמיר לעשות ברמת גן יומיים, תבוא עליו ברכה. (שמא אין עיר זו התחתונה מהתקופה הכנענית וטעו החופרים בדדמי). אבל העיקר הוא יום ט״ו. כי חומה ועיר בסגנון כנעני נמצאים לפנינו, וגם נראה מצומת מסובים.[348]

ביחס לערים אחרות כתב:

> כל גוש דן הכולל עיירות גבעתיים חולון בתים וכדומה חייבים לעשות יומיים מספק. דהא אם לא נחשוש לשמות מחולקין ולעירובין מחלקים, וכדעת החזון איש יהיה דינם בט״ו בלבד אם מדין רמת גן [=תל גרישה] ואם מדין יפו, אבל היות והדבר שנוי במחלוקת, חזרו לדין השו״ע לעשות בכל ספק יומיים, ומה גם דמסתמא היו עוד הרבה עיירות מוק״ח בגוש דן דלא מנה יהושע אלא שעל הגבולין שבין שבט לשבט... ובצירוף הכל ודאי שיש כמה ספיקות להחמיר לעשות יומיים.[349]

בשנת תשס״ז (2007) עסק הרב משה ווינטרוב בשאלת זמן מקרא מגילה בבני ברק ובכל גוש דן. לדבריו, אין מקור לכך שיפו היתה מוק״ח, והרב קרליץ סמך על כך שביפו נהגו לקרוא בי״ד ובט״ו באדר, אבל הוא לא בירר אם אכן יפו היתה מוק״ח. מאז הרחבת נתיבי איילון, רוחב הכבישים הוא 100 מטר, ויש נתק בין יפו לבני ברק. אך יש סיבה אחרת לקרוא בבני ברק גם בט״ו באדר, וזאת בשל הקרבה ללוד העתיקה שהיתה בוודאי מוק״ח מימות יב״ן. הוא לא כתב על מה התבסס בקביעתו שלוד העתיקה היא עיר מוק״ח מימות יב״ן. מכל מקום, לוד העתיקה נראית בסביון וביהוד הרחוקים ממנה 7-8 ק״מ, והערים יהוד, סביון, קרית אונו, גבעת שמואל ובני ברק מחוברות כעיר אחת. אמנם כביש גהה (כביש מס׳ 4) מפריד אך אין ברוחבו קמ״א אמה. יש רצף אורבאני מיהוד עד בני ברק, ובכל גוש דן שממזרח לנתיבי איילון יש לקרוא מגילה בט״ו באדר. הוא כתב שהוא אמר את הדברים הללו לרב חיים גריינמן מבני ברק, והוא השיב לו: ״צריך

---

[348] הרב יוסף שני, שו״ת ברית אברהם, ירושלים תשס״ו, סימן כה, עמ׳ רפא.

[349] הרב יוסף שני, שם, עמ׳ רפג. הרב שני סבר שבמקומות רבים בארץ ישראל יש לקרוא גם בט״ו באדר. הנחתו היא שהיו בארץ ישראל ערים רבות שהיו מוק״ח בימות יב״ן, וקראו בהן ובסביבותיהן בסמוך ובנראה להן בט״ו באדר. כיום יש לחוש לכל המקומות הללו ולקרוא גם בט״ו באדר. כיון שכך: ״כל הר המלך, שהם הרי יהודה מנחל מצרים (ואדי אל עריש) ועד ירושלים שהיו בה אלפי עיירות המוק״ח מימות יב״ן, וכן כל שפלת לוד שעמדו בה גם כן הרבה עיירות המוק״ח יש לחוש ולהחמיר בהן ולעשות יומיים מספק. ולפי״ז הערים שמירוחם ודימונה כולל ביתר עילית, מודיעין וקרית ספר וכיו״ב יש להחמיר ולעשות בהן יומיים מספק״ (עמ׳ רפ).

להתיישב בדבר ועד פורים נחליט אם לברך בט״ו״.[350] לא ידוע לנו על התייחסות של הרב חיים גריינמן לטענה זו. בערים שצוינו: יהוד, סביון, קרית אונו וגבעת שמואל, וכן רוב תושבי בני ברק, קראו מגילה בי״ד באדר בלבד.

בשנת תשס״ז (2007) פרסם הרב אפרים אריאל בוקוולד הנחיות מעשיות לגבי הליכה במרחב תחום שבת בערי גוש דן, לאחר שבדק את רצף הבתים בערים אלו. מסקנתו היא שגבעת שמואל, קרית אונו, גני תקוה, סביון, יהוד ובית החולים תל השומר מחוברים ברצף בתים שהמרחק ביניהם איננו עולה על קמ״א אמה, לבני ברק, רמת גן, גבעתיים, נחלת יצחק, יד אליהו ושכונת התקוה. המעוניין ללכת בשבת במקומות אלו אינו צריך להניח עירוב תחומין. הוא לא עסק כלל במאמרו זה בזמן מקרא מגילה בערים אלו. מכל מקום לפי מי שסבר שבבני ברק יש לקרוא מגילה גם בט״ו באדר בשל תל גרישה הנמצא בגבול הערים רמת גן ובני ברק, אזי בכל הערים הללו יש לקרוא גם בט״ו באדר.[351]

הרב אברהם יוסף, בנו של הרב עובדיה יוסף ורב העיר חולון (משנת תשנ״ט-1998), נשאל לקראת פורים תשס״ט (2009):

א. שמעתי שהשנה תושבי חולון אמורים לקרא את המגילה גם בשושן פורים האם זה נכון?

ב. מה לגבי מתנות לאביונים, ומשלוחי מנות האם גם צריך לקיים בשושן פורים?

וכך השיב:

א. זה נכון בכל השנים, עקב הסמיכות ליפו.

ב. הספק של יפו כולל את כל מצות הפורים בלי ברכה, מקרא מגילה מתנות לאביונים משלוח מנות וסעודה.[352]

לדברי הרב אברהם יוסף, הוא הורה כך כל השנים ולא התחדש דבר באשר למעמדה של חולון בשנה זו דווקא. לא מצאנו פרסום בשמו בעניין זה עד שנת תשס״ט. לקראת פורים תש״ע (2010) הוא הגדיר את גבול הרצף האורבאני בגוש דן שקרוב ליפו:

לא רק לוד עושים את מצות החג יומים (בלי ברכה על המגילה), אלא גם יפו וסביבותיה שזה מצומת סירקין ועד מערב ראשון לציון.[353]

לא ברור מדוע גבול הרצף האורבאני שמיפו נפסק בצומת סירקין. אך על פי דבריו בחולון, בבת ים, ובמערב בראשון לציון יש לקרוא מגילה גם בט״ו באדר. הוא עצמו ושומעי לקחו הקרובים אליו אכן קראו מגילה בחולון גם בט״ו באדר, אך ברוב בתי הכנסת בחולון קראו מגילה רק בי״ד באדר.

הרב יעקב אריאל נשאל בשנת תשע״א (2011) על זמן מקרא מגילה בחולון, והוא השיב כך:

---

[350] הרב משה ווינטרוב, ״בענין זמן המגילה בבני ברק ובכל גוש דן״, קובץ בית אהרון וישראל, קכט (תשס״ז), עמ׳ קלח.

[351] הרב אפרים אריאל בוקוולד, ״תחום שבת בגוש דן – הנחיות מעשיות״, בתוך: דרור יקרא – ספר זכרון, בני ברק תשס״ז, עמ׳ תקכא-תקמא. לדבריו, אין רצף בתים לעניין תחום שבת בין בני ברק לרוב העיר תל אביב בשל הנתק שיצרו נתיבי איילון. פתח תקוה מנותקת מגבעת שמואל ומבני ברק וגם מקרית אונו, גני תקוה סביון ויהוד, והמעוניין ללכת בשבת ממקומות אלו עליו להניח עירוב תחומין. במקומות אלו יש לקרוא מגילה רק בי״ד באדר. מאמרו זה של הרב בוקוולד הוא עדכון דברים שהוא פרסם בעניין זה בספרו: קרית אריאל, בני ברק תשנ״ח, עמ׳ רסא-שז.

[352] התשובה הופיעה באתר מורשת: http://www.moreshet.co.il/web/shut/shut2.asp?id=112528. כך הוא הורה גם לקראת תש״ע: http://www.moreshet.co.il/web/shut/shut2.asp?id=124427 הרב יהודה נקי, ימי הפורים בהלכה ובאגדה, ירושלים תשע״ב, עמ׳ 158, כתב גם כן שטוב לקרוא מגילה בחולון גם בט״ו באדר בשל הרצף ליפו.

[353] התשובה הופיעה באתר מורשת: http://www.moreshet.co.il/web/shut/shut2.asp?id=124804

שאלה בנושא ציבורי כה רחב הנוגע למיליוני התושבים בגוש דן צריכה להיקבע״יכל רבני הגוש וגדולי תורה נוספים. ובינתיים, אין מקום לחוש לדעה זו חוץ מתושבי יפו הגרים ברדיוס של ק״מ אחד מהתל העתיק של יפו.[354]

נראה שדבריו אלו הם תגובה לרב אברהם יוסף. המציאות היא שבערי גוש דן קוראים מגילה בי״ד באדר בלבד. הרב יעקב אריאל ביקש למנוע מצב שיהיו ״אגודות אגודות״ באשר לזמן מקרא מגילה בגוש דן, ושכל החלטה או שינוי מהמקובל יהיה מוסכם ועל דעת רבני גוש דן ורבנים נוספים.[355]

הרב שלמה קרביץ כתב בשנת תשע״א (2011) שעל פי פסיקת הרב יוסף שלום אלישיב שאם עיר מוקפת חומה מוקפת בעירוב צורת הפתח של שבת עם ערים אחרות אזי נחשב הכל למקום אחד גם לעניין מקרא מגילה, על פי זה בכל ערי גוש דן יש לקרוא גם בט״ו באדר. עירוב החצרות של כל עיר הוא נפרד בדרך כלל, אך הם נושקים זה לזה ונחשבים לעירוב אחד:

ואמנם הרבה ריעותות יש בעירובים של הרבנות, מ״מ יש לחוש לחומרא אולי הם כשרים... ויש להוסיף שלענין חיבור העיר אפילו אם החוטים שבין עיר לעיר מקולקלים, לא אכפת ליה, והעיקר שההיקף החיצוני המקיף את כל העיר קיים, והיקף חיצוני זה בהרבה מאד מקומות מבוסס על חומה אקוסטית. וכיום המציאות היא שכל הערים שדלהלן מחוברות ע״י עירוב: בני ברק, רמת גן, גבעתיים, תל אביב, פתח תקוה, כפר מעש, קרית אונו, גני תקוה, סביון, גני יהודה, יהוד, רמת פנקס, רמת אפעל, אזור, חולון, בת ים, ראשון לציון, חולון, נס ציונה, באר יעקב, לוד, רמלה, רחובות, קרית עקרון. דהיינו רצועה ארוכה של כ-30 ק״מ, שכולה נחשבת לעיר אחת. בתוך ״העיר״ הגדולה הזו, או בסמוך ונראה לה יש כמה וכמה ערים שיש לחוש שהן מוק״ח.[356]

לדבריו, גם מי שאינו סומך על עירוב חצרות כמצרף לעיר אחת, יש לקרוא גם בט״ו באדר בערים הללו מאחר שבספר יהושע נזכרו שמות של ערים נוספות בנחלת שבט דן, ״ומסתבר שיש לחוש שאחת מהן ודאי היתה בתוך כל הערים המחוברות הנ״ל, או בסמוך ונראה להן... ושמעתי מגאון אחד שליט״א שזוהי הסיבה העיקרית המצריכה לנהוג בבני ברק יומיים״.[357] הוא לא כתב מי הוא הרב שאמר לו זאת. לדבריו, בבני ברק יש לקרוא גם בט״ו באדר מסיבה נוספת. את העיר רקון (יהושע יט: מו) הוא זיהה בתל זיתון הסמוך לשכונת קרית הרצוג בבני ברק, או בתל קסילה ליד אוניברסיטת תל אביב. הם נמצאים בתוך מרחב מיל לבני ברק.[358]

13. בית שאן

בית שאן נזכרת בספרי המקרא בתקופת יהושע בן נון (יהושע יז: יא, טז; שופטים א: כז). בחפירות ארכאולוגיות במקום נמצאו ממצאים מתקופות קדומות לתקופת ההתנחלות.[359] כאמור לעיל פרק ט, הרב אשתורי הפרחי שהיה תושב בית שאן, כתב: ״וקרוב אני לומר שהוא מוקף

---

[354] התשובה הופיעה באתר ישיבה: http://www.yeshiva.org.il/ask/printAsk.aspx/63797

[355] באשר לפסיקה שרק במרחב מיל מיפו העתיקה יש לקרוא גם בט״ו באדר, ראה את הסברו של הרב יעקב אריאל לעיל הע׳ 107.

[356] הרב שלמה קרביץ, אגרות שניות, בני ברק תשע״א, עמ׳ ד.

[357] שם עמ׳ ה-ו. ובהערה לא.

[358] שם.

[359] על הממצאים בתל בית שאן, ראה: האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), ירושלים תשנ״ב, חלק א עמ׳ 198-209.

חומה מימות יהושע בן נון״.[360] אין בידינו ידיעות אם אמנם קראו בבית שאן מגילה בט״ו באדר. מדברי הרב אשתורי הפרחי ניתן להבין שתושבי בית שאן לא החשיבו את מקומם לעיר מוק״ח מימות יב״ן.

במשך השנים היתה העיר עיר ערבית ומעט יהודים גרו בה. העיר שוחררה במלחמת השחרור בשנת תש״ח (1948), ובקיץ תש״ט (1949) התיישבו במקום יהודים שעלו ארצה מצפון אפריקה, מאסיה, וממקומות נוספים.

לקראת פורים תש״י (1950) שאל הרב דוד נשר (אדלר), רבה של בית שאן והסביבה, את הרב הראשי לישראל הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, וכן את רבה האשכנזי של ירושלים הרב צבי פסח פרנק, אם בית שאן נחשבת לעיר מוק״ח, ומתי זמן מקרא מגילה בה. באותה שנה חל ט״ו באדר בשבת, ובכל מקום קראו מגילה ביום שישי בי״ד באדר. שאלתו היתה במישור העקרוני. לא ידוע לנו אם היה תיאום בין הרב הרצוג והרב פרנק בתשובותיהם לרב נשר. הנחתנו היא שכל אחד מהם כתב את דעתו ותובנותיו לחוד, אך שניהם הגיעו לאותה מסקנה שבבית שאן יש לקרוא בי״ד באדר בלבד.

הרב צבי פסח פרנק העיר שהרב אשתורי הפרחי לא כתב את דבריו בוודאות, ולא קבע באופן מוחלט שבבית שאן יש לקרוא בט״ו באדר. הוא היה תושב בית שאן ובוודאי ידע את מנהג המקום. לדברי הרב פרנק, באמירה המסופקת של הרב אשתורי הפרחי: ״וקרוב אני לומר שהוא מוקף חומה מימות יב״ן״, הוא ביקש לטעון שבבית שאן יש לקרוא בי״ד ובט״ו באדר כמעמדה של עיר שיש ספק אם היא מוק״ח מימות יב״ן, אך תושבי המקום לא נהגו כך.[361] ניתן להבין את דברי הרב אשתורי הפרחי לפיו בית שאן היא עיר מוק״ח מימות יב״ן ויש לקרוא בה רק בט״ו באדר. אך ברור הוא שלא כך היה מנהגם של תושבי בית שאן. לו היה כן, הרב אשתורי הפרחי לא היה כותב את דבריו.

הרב נשר השיב לרב פרנק שמפסוק בספר שמואל אפשר להוכיח שבית שאן היתה מוקפת חומה: ״ויקומו כל איש חיל וילכו כל הלילה ויקחו את גוית שאול ואת גוית בניו מחומת בית שן״ (שמואל א לא: יב). הרב פרנק דחה טיעון זה. לדבריו: ״בכל מקום שהוזכר בית שאן הוא באלף, וכאן בית שן. וקרוב לומר שבית שן לחוד, ובית שאן לחוד. בית שאן הוא מערי ישראל שנתקדשו בקדושת ארץ ישראל, אבל בית שן החסרה אלף היא מערי פלשתים, ולא זו היא העיר בית שאן שהיא מנחלת שבט אשר הקרובה במזרחה להירדן, ובית שן מערי הפלשתים היא במערבה של ארץ ישראל״. על דברי הרב פרנק יש להעיר שהרב אשתורי הפרחי עצמו הביא את הפסוק מספר שמואל בין הפסוקים שהוא ציין מהמקרא על מיקומה של בית שאן בארץ ישראל.

עוד טען הרב פרנק: ״ובלאו הכי אם בזמן שאול המלך היה לה חומה, אין זה ראיה שהיא החומה מימות יהושע בן נון, ומסתבר מאד שאין לה דין מוקף חומה״. מסקנתו של הרב פרנק היא שבבית שאן יש לקרוא מגילה בי״ד באדר בלבד.

הריא״ה הרצוג השיב גם הוא לרב נשר. לדבריו, הוא התייעץ בעניין עם הרב פרופסור שמואל קליין, שכתב לו כי ״ודאי בית שאן של היום לא היתה בבחינת סמוך״.[362] כמו כן, בתלמוד ירושלמי

---

[360] הרב אשתורי הפרחי, כפתור ופרח, חלק א, ירושלים תשנ״ז, עמ׳ קמח.

[361] הרב צבי פסח פרנק, ״פורים בבית שאן״, שו״ת הר צבי או״ח חלק ב, ירושלים תשל״ג, סימן קלב. חלק מתשובה זו פורסם במקום נוסף: הרב צבי פסח פרנק, ״פורים בבית שאן״, מקראי קדש-פורים, ירושלים תשל״ז, עמ׳ קטז. הרב זאב דב סלונים, שו״ת שערי הלכה, חלק א, ירושלים תשל״ח, עמ׳ עו-עז, סיכם את תשובת הרב פרנק על בית שאן.

[362] הרב הרצוג כתב שבעת כתיבת התשובה הוא לא מצא את מאמרו של קליין. יתכן שכוונתו למאמר של שמואל קליין על בית שאן: ״לשאלת תחומי בית שאן בקשר עם הלכות שביעית תרומות ומעשרות בזמן הזה״, קובץ לזכרו של

נאמר: "חרב הכרך ונעשה של גוים. איתא חמי: בו אינן קורין, ובחוצה לו קורין" (י' מגילה א: א, ע ע"א),[363] והרב הרצוג פירש:

> היינו שחרב מישראל, אפילו אם יושבים בה נכרים אין קורין בה בט"ו, וק"ו שאין קורין בסמוך לה. ועיין בביאור הגר"א (ריש סימן תרפח), והדעה נוטה שזה הפירוש הנכון. ועל כן אפילו אם זו היתה גם כן קיימת בימי קדם [וזה מסופק מאד], ובאופן שהיתה בגדר נראה, ואפילו אם נאמר שנראה הוא אפילו רחוק מסמוך, הרי בית שאן העתיקה כבר חרבה מישראל ובאנו לירושלמי בפ"ק דמגילה כרך שחרב [מישראל] אם קוראים בו בסמוך לה. ומסתבר כפירוש השני של הגר"א ז"ל. ועיין בברכי יוסף (שם ס"ק ח) שק"ו הוא. אם בו אין קורין, בסמוך לה לא כל שכן שאין קורין בט"ו, ועל כן אם כהרב הנ"ל ודאי שאין קורין בה בט"ו.[364]

הרב הרצוג ציין שני פירושים לדברי הירושלמי הללו. את פירוש הגר"א ואת פירוש הרב חיים יוסף דוד אזולאי, החיד"א, מחבר ספר ברכי יוסף. הגר"א פירש את דברי הירושלמי בניחותא: בו – בכרך שחרב, אין קוראים בט"ו באדר, אבל מחוץ לכרך שחרב, במקום סמוך לה, קוראים בט"ו באדר. ואילו החיד"א פירש בלשון תמיהה: אם בתוך העיר המוקפת חומה אין קוראים בט"ו באדר, העולה על הדעת שמחוץ לעיר המוקפת חומה, במקום סמוך לה, יקראו בט"ו באדר?

הרב הרצוג נטה לקבל את פירוש הגר"א. אכן שנה קודם, בשנת תש"ט (1949), כשעלה לדיון שאלת זמן מקרא מגילה בירושלים החדשה המנותקת, הכריע הרב הרצוג כפירושו של הגר"א וקבע שבירושלים החדשה יש להמשיך ולקרוא מגילה בט"ו באדר אף שבעיר העתיקה לא קראו מגילה כלל באותן שנים.[365] אך בעוד שבירושלים אין ספק באשר לזיהויה ועל היותה עיר מוק"ח מימות יב"ן, ביחס לבית שאן הספק הוא כפול. לא ברור כלל שבית שאן היתה מוקפת, וגם אם בית שאן היתה מוק"ח מימות יב"ן אין זה ברור כלל שהעיר העתיקה הקרובה לבית שאן החדשה, היא אכן בית שאן העתיקה. מסקנתו של הרב הרצוג היא: "ולענין שאילתא דידן, הנראה שיקראו בי"ד וכמבואר לעיל". אך הוא כנראה לא היה שלם עם קביעתו, וסיים את תשובתו כך:

> אך צריך שכ"ת יפנה לידידנו הגרי"מ טוקצינסקי שליט"א, שהוא חקר הרבה בענינים הללו של ערי ארץ קדשינו, וכן יפנה אל הד"ר בראוור נ"י במונטיפיורי החדשה שהוא מומחה גדול בגיאוגרפיה ועתיקות הארץ. ואם אצלם ישאר ספק יקראו בי"ד עד יבוא ויורה צדק, ואם לאו יודיעני ונדון שוב ב"ה.

הרב הרצוג התבסס על קביעתו של היסטוריון שטען שבית שאן העתיקה איננה סמוכה לבית שאן החדשה, וביקש לשתף בהכרעה רב שעסק בתחום וגיאוגרף מומחה. ההנחה היא שהוא ביקש לשמוע את חוות דעתם על אודות הידוע להם על בית שאן העתיקה. הוא השאיר פתח לדיון נוסף בדבר אם יתברר שלרימ"ט ולד"ר ברוואר אין ספק בדבר זיהויה של בית שאן העתיקה.

לא ידוע לנו אם הרב נשר קיבל את הצעתו של הרב הרצוג, ואם הוא התייעץ בדבר עם הרימ"ט ועם ד"ר ברוואר. הרימ"ט פרסם בספר ארץ ישראל, שיצא בשנת תשט"ו (1955), שבבית שאן יש

גדליה אונא (עורך: אליעזר שמשון רוזנטל), ירושלים ת"ש, עמ' 142-146. שם אכן הוא כתב שהעיר בית שאן הנוכחית רחוקה מבית שאן העתיקה.

[363] כך הגירסה בתלמוד ירושלמי, כת"י סקליגר 3 (OR. 4270) שבספרית ליידן עמ' 740.

[364] הריא"ה הרצוג, "קריאת המגילה בבית שאן", פסקים וכתבים אורח חיים חלק ב, ירושלים תשמ"ט, סימן קח.

[365] על עמדתו של הריא"ה הרצוג בשאלה זו, ראה: "בענין קריאת המגילה בפורים בירושלים החדשה בשנת תש"ט", פסקים וכתבים אורח חיים חלק ב, ירושלים תשמ"ט, סימנים קו-קז. ראה עוד לעיל בפרק ו: הגדרת "סמוך" בעת שהכרך חרב או שגויים יושבים בו.

לקרוא בי״ד ובט״ו, מאחר שהיא נזכרת בספר יהושע (יז: יא) ובמקומות נוספים במקרא.[366] הוא לא עסק כלל בשאלות שהרב הרצוג והרב פרנק התמודדו אתן, והסתפק בעובדה שהעיר בית שאן החדשה נמצאת בקרבת מקום לבית שאן העתיקה. רבנים נוספים תמכו בעמדה דומה.[367]

ע״פ עדותו של הרב אליהו כהן, רב העיר בית שאן, במשך השנים ברוב בתי הכנסת בבית שאן קראו מגילה בי״ד באדר, ורק קבוצה קטנה קראו גם בט״ו באדר.[368] דברי הרב הרצוג והרב פרנק התקבלו אצל רוב תושבי בית שאן, ועמדתו של הרימ״ט נדחתה.

הרב יוסף בן חמו הוא רב שכונה בבית שאן. הוא סיפר לי שבעבר רק בביכנ״ס ׳רב פעלים׳ בעיר קראו גם בט״ו באדר בלי ברכה.[369] אך מאז שנת תש״ס (2000) לערך, גדל מספרם של בתי הכנסת בבית שאן שקוראים בהם מגילה גם בט״ו באדר ללא ברכה. זאת מפני שהרב דוד יוסף, בנו של הרב עובדיה יוסף, פרסם שיש אומרים שבית שאן היא עיר מסופקת,[370] ואביו, הרב עובדיה יוסף, פרסם שהמנהג בבית שאן הוא לקרוא בי״ד ובט״ו באדר.[371] הרב עובדיה יוסף לא פרסם את נימוקיו לקביעה זו. מאז שהגיעו לבית שאן משפחות חרדיות שמזוהות עם תנועת ש״ס ומתלמידי הרב עובדיה יוסף הם החלו לנהוג ע״פ פסק זה. יש מתושבי בית שאן הוותיקים שהצטרפו אף הם לקריאת מגילה נוספת בט״ו באדר, על אף שהם לא נהגו כן בשנים קודמות.[372] השפעתם של רבנים אלו על ציבור תלמידיהם ושומעי לקחם רבה מאוד, ועל כן יש נכונות לשנות ממה שנהגו עד תקופה מסוימת, אף שישנה טרחה מסוימת בקריאת מגילה פעמיים נוספות, וכן ערעור על מעמדה של העיר.

14. אשקלון

כאמור, בשנת תשט״ו (1955) פרסם הרימ״ט את ספרו – ארץ ישראל דיניה מנהגיה וגבוליה. נושאו של סימן ה בספר הוא: ״פורים בארץ ישראל ובירושלים״. בספר הוא הרחיב את שכתב בקצרה בלוח לארץ ישראל מדי שנה בשנה, ובכלל זה הוסיף שמות של ערים שלדעתו יש לקרוא בהן מגילה גם בט״ו באדר. אשקלון היא אחת מהן.

שבט יהודה לכד את אשקלון בעת כיבוש הארץ בימי יב״ן (שופטים א: יח). בחפירות שנערכו במקום התגלו ממצאים מהתקופה הקדם פיניקית-כנענית ונמצאה בה חומה מתקופת ההתנחלות וכן שער העיר.[373] אשקלון נזכרת בספרות התנאים והאמוראים וידוע שגרו בה יהודים. אך אין בידינו מסורת באשר לזמן מקרא מגילה בה.

לאחר כיבוש האזור במלחמת השחרור (תש״ח-1948) החליטה ממשלת ישראל ליישב את המקום, ובחורף תש״ט (1949) החלו לגור במקום ראשוני התושבים. הרימ״ט כתב שבאשקלון יש לקרוא בי״ד ובט״ו באדר, מאחר שהעיר אשקלון החדשה מוחזקת כעיר שעומדת בקרבת מקום

---

366 הרימ״ט, ספר ארץ ישראל, ירושלים תשט״ו, עמ׳ מה.

367 הרב יוסף ליברמן, ימי הפורים, בני ברק תש״ן, עמ׳ קצד; הרב משה מרדכי, הלכות חג בחג-פורים, ירושלים תשנ״א, עמ׳ עא; הרב שריה דבליצקי, קונטרס האגרת הזאת, בני ברק תשנ״ז, עמ׳ 25; הרב דוד יוסף, תורת המועדים, ירושלים תשס״א, עמ׳ 185; הרב יוסף שני, שו״ת ברית אברהם, ירושלים תשס״ו, סימן כה, עמ׳ רפד.

368 כך הוא סיפר לרב משה הררי, מקראי קדש-פורים, ירושלים תשנ״ד, עמ׳ 106, בהערה נח.

369 בשיחה עמו בח׳ שבט תשע״א.

370 הרב דוד יוסף, תורת המועדים, ירושלים תשס״א, עמ׳ 185.

371 הרב עובדיה יוסף, חזון עובדיה-פורים, ירושלים תשס״ג, עמ׳ קיב.

372 על פי עדותו של הרב יוסף בן חמו לעיל הע׳ 369.

373 האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל, כרך א, ירושלים תשנ״ב, עמ׳ 98-108.

לאשקלון העתיקה הנמצאת בדרומה של העיר אשקלון החדשה.[374] רבנים נוספים תמכו בעמדה דומה.[375] אך בבתי הכנסת באשקלון קראו מגילה ביי"ד באדר בלבד.[376] ניסיונו של הרימ"ט לקבוע כי העיר אשקלון החדשה צמודה לעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן, לא צלח.

בקיץ תשס"ה (2005) נעקרו תושבי הישוב כפר דרום מבתיהם בגוש קטיף, וחלק מהם עברו לגור במגורים זמניים בעיר אשקלון. הם גרו בבניין רב קומות, "מגדלי אייל" ברח' בן גוריון, שהיה במרחק קצר מאוד מעתיקות אשקלון. לקראת פורים תשס"ו (2006) מדד הרב אברהם יעקב שרייבר, רב קהילת כפר דרום, את המרחק מהבניין שבו הם גרו עד לעתיקות אשקלון, ונוכח לדעת שהמרחק הוא מיל. הוא גם התייעץ עם פרופ' יואל אליצור שעסק רבות בחקר ערים מוק"ח מימות יב"ן, והוא אמר לו שאין ספק שאשקלון העתיקה היא מוק"ח מימות יב"ן. במכתב לרבני העיר, הרב יוסף שרביט והרב יוסף חיים בלוי, כתב הרב שרייבר שיתכן שבעבר קבעו באשקלון לקרוא ביי"ד באדר בלבד "משום שבזמנו הבתים היו רחוקים מתל זה. אך עתה שנבנה בנין זה והסמוכים אליו, וע"פ הבדיקה הראשונית שעשינו, הוא ממש סמוך בתחום מיל לאותה חומה קדומה, וגם נראה אליו (סמוך ונראה בתוך מיל אפילו בדרך ההליכה ובודאי בקו אוירי) שמא יש לקרות המגילה גם בט"ו כדין ערים המסופקות".[377] הוא דן בסוגיית "הכרך שחרב", שבכל זאת במקומות רבים בארץ ישראל נהגו לקרוא גם בט"ו באדר, כשמדובר בעיר אחת וכשיש רצף אורבאני בין התל לבתים החדשים:

> ועל כן, שאלתי ובקשתי מכב' מרנן ורבנן הגאונים רבני העיר שליט"א, אם יואילו להורות לנו דרך אמת מה המעשה אשר נעשה בפורים הקרוב. ומי יודע אם לא לעת כזאת, אשר גורשנו מבתינו והכרך בכפר דרום בחבל עזה חרב, תהיה בידינו הזכות לקרוא את המגילה במגדלי אייל באשקלון גם ביום שני – כל כולה ל"כבודה של ארץ ישראל", שכמה יש להעיר ולעורר על ענין קדוש זה בימים קשים וגדולים אלו.

רבני אשקלון אמרו לו שאמנם בבית כנסת אחד (של הרב בן דוד ז"ל) נהגו כך בעבר, אך מנהג בני אשקלון לקרוא רק ביי"ד באדר. הרב שרביט אף הוסיף שרב העיר הקודם, הרב משה דב וולנר, לא נהג כן. הוא חשש מ: "עושה חדשות בעל מלחמות" כדבריו, אך הציע לפנות ולשאול רבנים גדולים ומפורסמים.

הרב שרייבר פנה לכמה רבנים וקיבל מהם תשובות שונות. הרב מרדכי אליהו אמר לו שעליהם לנהוג לפי מה שיורו רבני העיר.[378] הרב שלמה עמאר אמר לו שניתן לקרוא גם בט"ו באדר בלא ברכה. הרב מאיר מזוז כתב לו שעליהם לקרוא ביי"ד באדר בלבד, וכשיטת החיד"א שאין דין סמוך לעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן.[379] לדברי הרב מזוז, החולקים על החיד"א סבורים שניתן לקרוא בסמוך למקום שחרב, רק כשהמקום הסמוך היה בזמן שהכרך עמד במקומו. אך אשקלון החדשה נבנתה לאחר חורבן אשקלון הישנה ומעולם לא הוגדרה כמקום

---

[374] הרימ"ט, ספר ארץ ישראל דיניה מנהגיה וגבוליה, ירושלים תשט"ו, עמ' מה.

[375] הרב יוסף ליברמן, ימי הפורים, בני ברק תש"ן, עמ' קצד; הרב משה מרדכי, הלכות חג בחג-פורים, ירושלים תשנ"א, עמ' עא; הרב שריה דבליצקי, קונטרס האגרת הזאת, בני ברק תשנ"ז, עמ' 25; הרב דוד יוסף, תורת המועדים, ירושלים תשס"א, עמ' 185; הרב יוסף שני, שו"ת ברית אברהם, ירושלים תשס"ו, סימן כה, עמ' רפד.

[376] הרב משה הררי, מקראי קודש-פורים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 113.

[377] את כל המידע אודות התנהלותם של קהילת כפר דרום בשנות מגוריהם באשקלון, מסר לי הרב אברהם יעקב שרייבר, רב הישוב כפר דרום, בשיחה בכ"ח במנחם אב תשע"א. הוא העביר אלי גם את מכתביו לרבני אשקלון, לרב עובדיה יוסף ולרב מאיר מזוז. תודתי הרבה נתונה לו.

[378] כך הורה הרב מרדכי אליהו לשאלת רבנים מתי לקרוא מגילה במבשרת ציון אף שפסיקת רב העיר לא היתה מקובלת עליו. ראה לעיל בפרק ח.

[379] חיד"א, ברכי יוסף, או"ח סימן תרפח ס"ק ד.

סמוך. כמו כן הקשר בין כרך לסמוך לו הוא שבשעת מלחמה נכנסים להיחבא בכרך, וזה לא תואם למציאות. הוא סיים שהמחמיר לקרוא בשני הימים תבוא עליו ברכה.[380]

בעצה אחת עם רבני העיר הוסכם שקהילת כפר דרום יקראו מגילה גם בט״ו באדר, אך לא יעשו כן בבית הכנסת שהם מתפללים בו אלא בדירה פרטית. החל מפורים תשס״ו עד פורים תשע״א, קראו בקהילת כפר דרום מגילה ללא ברכה גם בט״ו באדר, בלילה וביום, בדירתו של רב הקהילה הרב אברהם שרייבר, וקיימו ביום זה גם את מצוות פורים הנוספות. זמן קצר לאחר פורים תשע״א (2011), עזבה קהילת כפר דרום את אשקלון ועברה לישוב הקבע – שבי דרום, הנמצא בתחום המושב ניר עקיבא.

15. אשדוד

הרימ״ט כתב בשנת תשט״ו (1955) שגם באשדוד יש לקרוא בי״ד ובט״ו באדר. אשדוד נזכרת בספר יהושע בנחלת שבט יהודה (יהושע טו: מו-מז). העיר אשדוד נזכרת במקרא בכמה מקורות, וכן בתעודות היסטוריות רבות המלמדות על עיר פעילה לאורך זמן. אין בידינו שום מסורת באשר לזמן מקרא מגילה בה.

הרימ״ט כתב בספר ארץ ישראל, שיצא לאור בשנת תשט״ו (1955), שבאשדוד כמו באשקלון יש לקרוא בי״ד ובט״ו באדר, מאחר ״שגם הן מוחזקות שעומדות בקרבת מקומן העתיק״.[381] העיר אשדוד החדשה נוסדה בשנת תשט״ז (1956) לאחר פטירת הרימ״ט. יתכן שהוא היה מודע לתוכניות ההקמה של העיר אשדוד החדשה, או שהוא זיהה את הכפר הערבי איסדוד שהיה באזור התל, כאשדוד העתיקה. רבנים נוספים תמכו בדברי הרימ״ט, כנראה מתוך הנחה שהרימ״ט בדק את העניין.[382]

בתחילת שנות השבעים של המאה ה-20, נערכו חפירות ארכאולוגיות בתל אשדוד (תל איסדור) העומד דרומית מזרחית לאשדוד החדשה. להערכת החוקרים, תל אשדוד הוא העיר אשדוד שנזכרת במקרא.[383] הרב סיני אדלר שימש כרבה של העיר אשדוד (תשכ״ב-תש״מ, 1962-1980). הוא כתב שהוא ליבן את שאלת מעמדה של אשדוד כבר בשנת תשכ״ג (1963) עם חמיו הרב מרדכי יהודה לייב זק״ש, שהיה ראש מכון הרי פישל ורב שכונת קרית משה ושכונת זכרון משה בירושלים. בשנת תשכ״ה (1965) פרסם הרב סיני אדלר מאמר שעסק במעמדה של אשדוד החדשה לעניין זמן מקרא מגילה. הוא ציין את אזכורה של אשדוד בספר יהושע, ואת דברי ר׳ שמעון בן לקיש שכל עיר הנזכרת בספר יהושע היתה מוקפת חומה (י׳ מגילה א: א, ע ע״א). את עמדתו הוא סיכם כך:

> לפי דעת החוקרים, אשדוד הנזכרת בתנ״ך היתה באותו מקום שבו היה הכפר הערבי איסדוד המצא במרחק של כחמישה קילומטרים דרומה מקצה של אשדוד היום. היא היתה מרוחקת מהים במרחק שגם הוא כחמישה ק״מ ושוכנת על קצות החולות שם.[384]

---

[380] הרב שרייבר העביר לי גם את צילום תשובתו של הרב מאיר מזוז.

[381] הרימ״ט, ספר ארץ ישראל דיניה מנהגיה וגבוליה, ירושלים תשט״ו, עמ׳ מה.

[382] הרב משה מרדכי קארפ, הלכות חג בחג-פורים, ירושלים תשנ״א, עמ׳ עא; הרב שריה דבליצקי, קונטרס האגרת הזאת, בני ברק תשנ״ז, עמ׳ 25.

[383] יואל אליצור, שמות מקומות קדומים בארץ ישראל השתמרותם וגלגוליהם, ירושלים תשס״ט, עמ׳ 119.

[384] הרב סיני אדלר, ״קריאת המגילה באשדוד החדשה וסביבתה״, נעם, ח (תשכ״ה), עמ׳ קצד-קצט.

בשיחה עם הרב אדלר סיפר לי שהוא התייעץ עם פרופ׳ משה דותן, הארכאולוג שחפר בתל.[385] הוא התחשב בדברים אך לא קיבלם באופן מוחלט:

> בכל אופן נראה שלעת עתה קשה לקבוע מצד ההלכה שזהו המקום באופן ודאי, אולם מכלל ספק לא יצא. לפי זה יוצא שבנוגע לאשדוד החדשה יש כמה ספקות.

הספקות שהעלה הרב אדלר הם בעיקרם ספקות הלכתיים המבוססים על ההנחה שהתל המדובר הוא מיקומה של אשדוד המוק״ח מימות יב״ן. הספקות הם: אשדוד החדשה מרוחקת יותר ממיל מעיר מוקפת חומה ולפי חלק מהפוסקים הגדרת נראה היא עד מיל. כמו כן אשדוד העתיקה שוממה, ויש מחלוקת אם במקום סמוך קוראים בט״ו באדר במצב כזה. ולכן:

> לאור כל הספקות הללו נראה לענ״ד שלעת עתה אין להחמיר בדבר ויש לקרוא באשדוד החדשה רק בי״ד. אולם בעז״ה כשאשדוד תתפתח ותתרחב, וכפי התוכנית המוצעת היא תתרחב בכיוון דרומה כלפי אשדוד העתיקה ותגיע עד לגבולותיה ואולי גם עד ועד בכלל, תהיה אז אשדוד החדשה קרוב לודאי ׳נראה׳, ויתכן שלא רק ׳נראה וסמוך׳ אלא תיהפך לעיר מוקפת חומה בעצמה. נצטרך בע״ה יתברך לדון מחדש בבעיה זו בלי נדר, אמן כן יהי רצון.

ההתרחבות הצפויה של העיר אשדוד החדשה לכיוון תל אשדוד, יכולה להביא לכך שהעיר אשדוד החדשה תוגדר כעיר מוקפת חומה מימות יב״ן.[386]

הרב סיני אדלר פרסם את התשובה הזאת שוב, בקיצורים קלים, לאחר 17 שנים, בשנת תשמ״ב (1982), בספרו – דבר סיני. שם הוא ציין שהמרחק בין העיר אשדוד החדשה לתל אשדוד הצטמצם בשל בנייה חדשה, והוא עמד על שלושה ק״מ. היה מקום אפוא להתחיל לדון במעמדה של העיר אשדוד החדשה אם יש לראותה כעיר מוקפת חומה, כדבריו במאמרו הראשון, אך הרב אדלר סיים את דבריו בכך שלעת עתה יש לקרוא את המגילה בי״ד באדר בלבד, והשמיט את המשפטים על זמן מקרא מגילה כשהעיר אשדוד החדשה תתפתח ותתרחב.[387]

בשנת תשס״ב (2002) עסק הרב אברהם ויין, רב המתגורר באשדוד, בשאלת זמן מקרא מגילה בעיר אשדוד החדשה. לדבריו, הוא שוחח עם ארכאולוגים והוא קיבל את השערתם שמדובר בעיר מימות יב״ן, ושאין סיכוי שאשדוד העתיקה (תל אשדוד) התרחבה יותר מגבולה המוגדר כיום. הוא סייר בתל אשדוד ובדק את המרחקים, ולדבריו העיר אשדוד החדשה איננה סמוכה, וגם לא ניתן להגדירה כנראית מפני שרואים את התל רק מבניינים גבוהים. אם העיר אשדוד תתרחב לכיוון דרום וייבנו בתים בין רובע ט״ו לכיוון התל, והם ייבנו בתוך מרחב מיל מהתל, אזי עדיין יהיה ניתן להסתמך על עמדת הרב ישראל מאיר הכהן מראדין שפסק שבמקום סמוך לכרך שחרב יש לקרוא מגילה בי״ד באדר בלבד.[388] אך אם הבנייה תתרחב ותיגע ממש בתל, דבר שכנראה לא יקרה מפני שרשות העתיקות לא תאשר, אזי הדבר תלוי. המקבלים את עמדת החוקרים שזהו אכן תל אשדוד מימות יב״ן, יהיה עליהם לקרוא מגילה בט״ו באדר בכל העיר אשדוד החדשה. אך אם לא מקבלים את עמדת החוקרים כממצא ודאי ומוחלט, אזי מעמדה של העיר אשדוד החדשה

---

[385] שיחה עם הרב סיני אדלר בט״ו בטבת תשע״ב.

[386] באותה שנה שפרסם הרב סיני אדלר את מאמרו על קריאת מגילה באשדוד, הוא שב וחזר במכתב שנשלח בד׳ באייר תשכ״ה לרב מסוים, שאותו לא הזכיר בשמו, על כך שאשדוד העתיקה (אסדוד) מרוחקת 5 ק״מ מאשדוד וגם מרוחקת כחמישה ק״מ מהים. ראה: הרב סיני אדלר, ״מיקומה של אשדוד״, דבר סיני, ירושלים תש״ס, עמ׳ קלה-קלו. בשיחה עמו סיפר לי הרב סיני אדלר שהרב המדובר הוא הרב יוסף ליברמן, מחבר שו״ת משנת יוסף.

[387] הרב סיני אדלר, ״זמן קריאת המגילה באשדוד״, דבר סיני, ירושלים תשמ״ב, עמ׳ צ-צו.

[388] הרב ישראל מאיר הכהן מראדין, משנה ברורה, ירושלים תשכ״ח, סימן תרפח, ביאור הלכה ד״ה או.

יהיה כמעמד מקום מסופק "אזי מי שמיקל בבני ברק יוכל להקל גם באשדוד".[389] המיקל הוא מי שלא קיבל את הנהגת הרב אברהם ישעיהו קרליץ, שקרא מגילה בבני ברק גם בט"ו באדר ללא ברכה בשל הרצף האורבאני עד יפו. הרב ויין לא דחה לחלוטין את מסקנות הממצא הארכאולוגי, ואיפשר לכל אדם להחליט לבד אם הוא מקבל את הממצאים או לא. אך לדבריו, אם יבנו צמוד לתל, אזי יש מקום לפסוק שבעיר אשדוד החדשה יקראו בט"ו באדר.

בשנת תשס"ז (2007) פרסם הרב איתמר מחפוד, רב באשדוד, תשובה באשר למעמדה של העיר אשדוד לעניין מקרא מגילה. לדבריו:

> "הארכיאולוגיים" מצאו עיר מוק"ח ב"תל מור" בין בניני נמל אשדוד ברחוב מבוא הספנים, "ולדעתם" העיר הזו היא מהמאה ה-16 לפני הספירה. היא מהתקופה הכנענית המאוחרת. וכן באיזורים י"א וט"ו באשדוד מצאו עיר גדולה של 500 דונם. כמו כן "לדעתם" קבורים הרבה "עתיקות" מתחת לבניני מגורים באזור ו'. ונראה שאין להסתמך על השערות. גם חוקרים אלו אינם אומרים שהיא אשדוד המקראית שניתן לסמוך עלייהו. שהיא עיר לפני יהושע לקרוא כיום באשדוד בט"ו. שהרי יהושע נפטר בשנת 2516 שנים אחר בריאת העולם, ועיר זו היא 1600 שנה לערך קודם, דהיינו קרוב ל-340 שנה קודם וידוע שחוקרים מתחלף באחה"ע ל"עוקרים". וכבר דרשו רושמי רשומות שהגדרת ארכיאולוג היא: "העלה חרס בידו", וכל שכן דרובא דרובייהו הם מינים ואפיקורסים רח"ל ואינם נאמנים כלל. ורוב "מחקרם" הם השערות בעלמא.

לדעתו יותר הגיוני לומר שהעיר אשדוד העתיקה היא בתל אשדוד "וכבר נודע שהערבים ימ"ש הם המקור המהימן כיום לשימור הרצף ההיסטורי, ואפשר להמליץ המקרא: 'על ערבים בתוכה תלינו'. ...ורובע י"ג הכי קרוב אליו, וכן רובע ט"ז". הוא כתב שלפני עשור (בשנת תשנ"ז-1997) הוא ערך סיור בתל וניכרים במקום שרידי חומה. עם התפתחותה הגדולה של העיר אשדוד הוא עשה שוב סיור במקום, ונוכח לדעת שרובע ט' הוא הקרוב ביותר, והוא במרחק של 3.5 ק"מ לערך. ניתן לראות מרובע ט' את ראשו של התל. מרובעים י"ג וט"ו רואים את התל רק מהבניינים הגבוהים. אם עולים על דיונה גבוהה באזור, התל נראה בבירור. הוא ציין שבשנים 1962-1963 ובשנת 1975 נערכו חפירות בתל אשדוד, "ונמצאו בו שרידים החל מהתקופה הכנענית הקדומה ועד התקופה הביזנטית". הוא ציין לדעות הסוברות שהגדרת "נראה" היא עד מרחב מיל, שמדובר בקירבה לכרך חרב ושמם, ובמקום נראה לכרך חרב ושמם אין קוראים בט"ו באדר, ואין שום שיתוף עניינים בין הכרך לעיר החדשה. מסקנתו:

> יש לקרוא את המגילה בעיר אשדוד ת"ו ביום י"ד, ואין שום ענין להחמיר ולחדש לקרוא גם בט"ו.[390]

אף שזלזל בתחילת דבריו בארכאולוגים ובהשערותיהם על אודות תל מור, הוא לא שלל ולא זלזל בהשערותיהם באשר לתל אשדוד. הסיבה שבגללה אין לקרוא מגילה באשדוד בט"ו באדר, היא הלכתית. חסרים נתונים כדי להגדיר את אשדוד כעיר סמוכה או נראית לאשדוד המוק"ח מימות יב"ן. אך אם יבנו בתים חדשים בתוך מרחב מיל מהתל, לדעות הסוברות שיש לקרוא מגילה בט"ו באדר גם במקום סמוך או נראה לכרך שחרב, יהיה על תושבי אשדוד לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד.

בשיחה עם תושבים מאשדוד נאמר לי שבבתי הכנסת באשדוד קראו מגילה בי"ד באדר בלבד.[391]

---

[389] הרב אברהם ויין, ימי הפורים, אשדוד תשס"ה, עמ' מה-מח.

[390] הרב איתמר מחפוד, "קריאת המגילה בעיר אשדוד ת"ו", ברית הלוי, חלק א, אשדוד תשס"ז, סימן פה.

16. רמלה

ברשימת הערים שפרסם הרימ״ט בשנת תשט״ו (1955) נמצאת גם רמלה. הוא ציין שרמלה אינה נזכרת במקרא ובתלמוד. אכן, רמלה היא עיר ערבית והוקמה בראשית המאה ה-8. יהודים ישבו בה במשך השנים, ולדברי הרימ״ט ברמלה:

> נהגו כפי ששמענו לקרוא גם בט״ו. לפני המלחמה הקודמת היה ברמלה ישוב יהודי קטן. והכפתור ופרח פרק י״א אומר שאפשר שהיא גת. וכן הוא בפאת השולחן סימן ג. בכל אופן הרי היא עיר עתיקת יומין. ומה שהערבים מיחסים בנינה לסולטן אל מלק – הוא בנאה על חורבותיה העתיקות כנודע.[392]

אכן הרב אשתורי הפרחי זיהה את העיר גת הנזכרת במקרא כרמלה:

> כתוב בדברי הימים על עוזיהו: ״ויצא וילחם בפלשתים, ויפרוץ את חומת גת ואת חומת יבנה ואת חומת אשדוד״ (דברי הימים ב, כו: ו). מזה יראה שמה שקורין העם לרמלה הנזכרת גת שהדין עמהם, והוא שכבשה דוד ע״ה, דכתיב: ״ויך דויד את פלשתים ויכניעם ויקח את גת ובנתיה מיד פלשתים״ (דברי הימים א יח: א).[393]

לדבריו, בני עמנו קראו לרמלה גת, וההנחה היא שהערבים בנו את רמלה על חורבות העיר גת.[394] הרב יצחק יוסף כתב בשנת תשע״ב (2012) שנוהגים בזמננו לקרוא מגילה ברמלה גם בט״ו באדר.[395] לא ידוע לנו על בתי כנסת או על אישים שקראו ברמלה גם בט״ו באדר.

17. גוש חלב, ספסופה

גוש חלב נזכרת במשנה (מ׳ ערכין ט: ו) כעיר מוק״ח מימות יב״ן. הרב אשתורי הפרחי כתב במאה ה-14 ששמע שמנהג תושבי גוש חלב הוא לקרוא ביי״ד ובט״ו באדר.[396] מאז לא ידוע לנו על זמן מקרא מגילה בגוש חלב. סמוך לעתיקות המיוחסות לגוש חלב הנזכרת במשנה, נמצא כיום הישוב ג׳יש, ישוב נוצרי מארוני. בשנת תשט״ו (1955) כתב הרימ״ט:

> גוש חלב היא מנחלת אשר, והיא נקראת עד היום בפי הערבים ג׳יש. ומלפנים נקראה ״ג׳יש חליב״. וכיון שהכפתור ופרח מעיד שבזמנו קראו בגוש חלב ביי״ד ובט״ו, נכון להחמיר גם שם ולקרוא גם בט״ו.[397]

כאמור לעיל פרק ט, מנהגם של אנשי גוש חלב לא היה מובן. גוש חלב נזכרת במשנה כעיר מוק״ח מימות יב״ן, והיה עליהם לקרוא בט״ו באדר בלבד. לא ברור מדוע קבע הרימ״ט לנהוג במנהג לא מובן זה.

---

[391] כך כתב גם הרב משה הררי, מקראי קדש-פורים, ירושלים תשע״א, עמ׳ 113.

[392] הרימ״ט, ספר ארץ ישראל דיניה מנהגיה וגבוליה, ירושלים תשט״ו, עמ׳ מה. גם הרב יוסף שני, שו״ת ברית אברהם, ירושלים תשס״ו, סימן כה עמ׳ רפד כתב שברמלה יש לקרוא מגילה יומיים.

[393] הרב אשתורי הפרחי, ספר כפתור ופרח, ירושלים תשנ״ז, פרק יא, עמ׳ עח. שם בקצרה בעמ׳ עה.

[394] משה גיל,״ארץ ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה (634-1099)״, כרך א׳ – עיונים היסטוריים, תל אביב תשמ״ג, סעיף 116, עמ׳ 86, כתב שיש המקדימים את בניית רמלה לימי דוד ושלמה אך אין לפי שעה ראיות כל שהן לדעה זו. מהחפירות שנערכו עד כה ניתן להסיק את ההפך. בחפירות ארכאולוגיות שונות נמצאו השכבות המוסלמיות כאשר מתחתן חול נקי ללא כל סימני בנייה.

[395] הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף-הלכות פורים, ירושלים תשע״ב, עמ׳ קעא.

[396] הרב אשתורי הפרחי, כפתור ופרח, ירושלים תשנ״ז, עמ׳ קסד-קסה.

[397] הרימ״ט, ספר לארץ ישראל, ירושלים תשט״ו, עמ׳ מה. כ״כ גם הרב יוסף שני, שו״ת ברית אברהם, ירושלים תשס״ו, סימן כה, עמ׳ רפד.

מושב ספסופה נמצא דרומית לעתיקות גוש חלב שבישוב הערבי ג׳יש, במרחק קצר ממיל. הוא הוקם בשנת תש״ט (1949). המנהג במושב היה לקרוא ביי״ד באדר בלבד. בשנת תש״ן (1990) פנה רב המושב הרב דוד לחייאני למספר רבנים בשאלה אם עליהם לשנות את זמן מקרא מגילה במושב לט״ו באדר, מאחר ש״ארכאולוג ירא שמים אמר לו שגוש חלב זו היא המוזכרת במשנה כעיר מוקפת חומה״.[398] שאלתו היתה איך להתמודד עם העניין שבמקום גרים כיום גויים ולדברי החיד״א במצב כזה בסמוך ובנראה יש לקרוא מגילה ביי״ד באדר בלבד.

רבה של ירושלים הרב שלום משאש, כתב לו שתקנת סמוך ונראה היא בשל הקשר בין בני הכרך לבין בני המקום הסמוך והנראה:

> אנשים הולכים ובאים בו ביום אחד לחברו, ואין זה נכון שיראה חברו עושה פורים והוא אינו עושה עמו, והוי ליה כמו אגודות אגודות ככתוב בפוסקים והבאתי בספרי שמש ומגן לענין שכונת רמות. לא כן אם אין בו ישראלים כלל, ואין יוצא ובא ואין מה לראות.

מאחר שגוש חלב הוא ישוב ערבי ואין קשר בין תושבי ספסופה לבין תושבי גוש חלב, עליהם לקרוא ביי״ד באדר בלבד.[399]

הרב משאש הסכים עם הזיהוי הארכאולוגי, אך הוא היה נאמן לשיטתו, כפי שהביע זאת בדיונים על זמן מקרא מגילה בשכונת רמות ובישובי עוטף ירושלים, שהקשר בין המקום הסמוך והנראה לכרך, הוא הקשר החברתי ביניהם.[400] כיון שכך, בכל מקום שהוא סמוך ונראה לכרך שמם, או לכרך שגויים יושבים בו ויהודים אינם באים לשם, יש לקרוא בסמוך ובנראה ביי״ד באדר בלבד. ע״פ עמדה זו, כך הוא היה מורה לו היה נשאל באשר לזמן מקרא מגילה בירושלים החדשה בעת שהיתה מנותקת מהעיר העתיקה בימי הפורים של השנים תש״ט-תשכ״ז (1949-1967).[401]

הרב דוד לחייאני קיבל תשובה בשנת תשנ״א (1991) מהרב שלמה גורן. הרב גורן קיבל את ההשערה הארכאולוגית שאכן מדובר בגוש חלב המוזכרת במשנה. באשר לעובדה שגויים מתגוררים במקום, לדברי הרב גורן התשובה לבעיה תלויה בפרשנות הכתוב בתלמוד ירושלמי לגבי כרך שחרב ונעשה של גויים (י׳ מגילה א: א, ע ע״א). הרב גורן דן באריכות בדברי התלמוד ירושלמי ומפרשיו, וקיבל את פרשנות הגר״א (או״ח סימן תרפח: א) שבכרך אין קוראים בט״ו באדר, אך מחוץ לכרך קוראים בט״ו באדר.[402] הגר״א הזכיר בדבריו שם את דברי התוס׳ (כתובות מה ע״ב ד״ה על), שכתב שבעיר שרובה גויים בטלה קדושת החומה.[403] אך לדברי הרב גורן, מה שקובע הוא השלטון על המקום ולא הנוכחות במקום. הוא למד זאת מהלכות קריעה על עיר שיושבים בה גויים. אם המקום הוא בשליטת יהודים – אין לקרוע.[404]

---

[398] כך מופיעה שאלתו אצל: הרב שלמה גורן, ״באיזה יום יש לקבוע את פורים במושב ספסופה הסמוך ונראה למושב גוש חלב״?, תרומת הגורן, חלק א, ירושלים תשס״ה, סימן קלח.בשיחה בכ״ח במנחם אב תשע״א, אמר לי הרב דוד לחייאני שהארכאולוג הוא יוסי סטפנסקי, ארכאולוג מחוז צפון של רשות העתיקות. אמנם לא ידוע על ממצאים ארכאולוגיים מהתקופה. ראה: האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), כרך א, ירושלים תשנ״ב, עמ׳ 300-305.

[399] הרב שלום משאש, ״דין מושב ספסופה בפורים״, שמש ומגן, חלק ב, ירושלים תשנ״ג, סימן סג.

[400] על עמדת הרב שלום משאש בעניין זה עמדנו בפרקים ז-ח.

[401] ראה לעיל בפרק ו.

[402] אמנם במקום אחר טען הרב גורן שפרשנות האמור בתלמוד הירושלמי אינה כמו שפירש הגר״א. ראה: הרב שלמה גורן, הירושלמי והגר״א, ירושלים תשנ״א, עמ׳ 144-145.

[403] הרב שמואל שטארשון, הרש״ש, בחידושיו למסכת כתובות שם, תמה על המקור לדברי התוס׳ שעיר שרובה עכו״ם, בטלה קדושת החומה.

[404] הרב יעקב בן אשר, ספר ארבעה טורים, אורח חיים סימן תקסא, ופירוש הרב יוסף קארו, בית יוסף שם, ובשולחן ערוך שם ובנושאי כליו.

אי לזאת, עם תקומת מדינת ישראל, כאשר קיימת ריבונות יהודית לאומית על כל ערי ישראל וגוש חלב בכללם, גם כשהיא מיושבת על ידי נכרים דינה כמיושבת, ולא פקעה ממנה קדושת ערי חומה גם לפי התוס׳ בכתובות, בגין השלטון היהודי שבה, ובודאי שהוא הדין ביחס לפורים. כך שאם היה בגוש חלב מיעוט יהודי ואפילו יהודי בודד, היה צריך לקרוא בה את המגילה בט״ו. לפי זה גם אם אין אף יהודי שקורא את המגילה בט״ו בגוש חלב עצמו, חוצה לה יש לקרוא בט״ו בסמוך ונראה לגוש חלב כדין כל כרכין המוק״ח מימות יב״ן... אי לזאת יש להנהיג בספסופה קריאת מגילה בט״ו באדר כודאי סמוך ונראה לעיר המוק״ח מימות יב״ן, ולנהוג כל מצוות פורים בט״ו כמו שנהגו בשושן ובעיה״ק ירושלים תובב״א. זהו הנראה לענ״ד להורות הלכה למעשה.[405]

הבסיס לזיהוי עתיקות גוש חלב כגוש חלב הנזכרת במשנה, הוא שימור השם והממצא הארכאולוגי, ועל פי הרב גורן יש לקבוע שבגוש חלב ובסמוך ובנראה לו יש לקרוא מגילה בט״ו באדר בלבד. הוא טען עוד שיתכן שגם החיד״א שפירש אחרת את האמור בתלמוד ירושלמי, ולפיו בכרך שיושבים בו גויים, מחוץ לו קוראים מגילה בי״ד באדר, יודה שאין הדין כך כשהשלטון הוא ביד ישראל. הרב לחייאני סיפר לי שהרב גורן עודד אותו מאוד לחדש את מסורת קריאת מגילה בסמיכות לעיר מוק״ח מימות יב״ן, ושזו תהיה זכות גדולה שמושב ספסופה יהיה המקום הראשון בארץ שיקראו בו מגילה רק בט״ו באדר, כמו בירושלים.[406]

החידוש בדברי הרב גורן הוא בפרשנות האמור בתלמוד ירושלמי: ״הכרך שחרב ונעשה של גויים״.[407] הבעיה בכרך שחרב הוא ביטול מעמד המקום כעיר מוק״ח מאחר שגויים שולטים במקום, ולא בשל העובדה שאין יהודי שיקרא מגילה במקום בט״ו באדר, מאחר שגויים גרים במקום. כיון שכך, אם השלטון והריבונות במקום המוק״ח הם של יהודים, וכפי שאכן המצב מאז קום מדינת ישראל, אזי אין להגדיר את גוש חלב ככרך שחרב ונעשה של גויים. זהו כרך שחרב פיזית, אך הוא נחשב תחת ריבונות יהודית.

הרב דוד לחייאני שאל גם את הראשון לציון הרב מרדכי אליהו, שהשיב לו שעליהם לקרוא בי״ד באדר בלבד, וממידת חסידות מי שירצה יקרא גם בט״ו באדר ללא ברכה. דברים דומים אמר לו גם הראשון לציון הרב עובדיה יוסף.[408]

הרב דוד לחייאני שאל גם את רבה הראשי האשכנזי של חיפה, הרב שאר ישוב כהן (גיסו של הרב שלמה גורן). בתשובתו סקר הרב שאר ישוב כהן את הממצאים שנמצאו בגוש חלב ואת המסורת על אודות שימור שם המקום. באשר למעמד מקום סמוך ונראה למקום שגויים יושבים בו, הוא ציין לפירוש הגר״א שבסמוך ובנראה קוראים בט״ו באדר אף שבכרך אין קוראים כלל, וציין שכך נהגו בירושלים החדשה בזמן שהיתה מנותקת מהעיר העתיקה. אלא שלדעתו יש בעיה עם העובדה שבגוש חלב אין עשרה בטלנים שעוסקים בתורה ובתפילה, ולא ניתן לצרף את העובדה שבמקום הסמוך, בספסופה, יש עשרה בטלנים. האפשרות לצרף היא כשיש רצף מחובר בין הסמוך לבין כרך, אך במקום סמוך שאיננו מחובר לא ניתן לצרף.

---

[405] הרב שלמה גורן, ״באיזה יום יש לקבוע את פורים במושב ספסופה הסמוך ונראה למושב גוש חלב״?, תרומת הגורן, חלק א, ירושלים תשס״ה, סימן קלח. אפשרות כזאת בהסברת עמדת החיד״א, הציע כבר: יואל אליצור, ״אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם״, תחומין, א (תש״מ), עמ׳ 116. ראה עוד: הרב אייל בן דוד, פורים דמוקפין בבאר שבע, באר שבע תשע״א, עמ׳ צב-צג.

[406] בשיחה עם הרב דוד לחייאני בכ״ח במנחם אב תשע״א.

[407] י׳ מגילה א: א, ע ע״א.

[408] כך הוא אמר לי בשיחתנו לעיל הע׳ 406.

להלכה, כשם שאין ודאות שבסמוך לכרך שאין בו יהודים קוראים בט״ו (ומה שקראו בירושלים בט״ו הוא משום הצטרפות גורמים נוספים, כגון היות הר-ציון בידינו). כך אין ודאות אם עשרת הבטלנים שבספסופה יכולים להועיל כדי להחשיב אותה לכרך.

לדבריו, ע״פ עדות הרב אשתורי הפרחי, אף בזמן שישבו יהודים בגוש-חלב היו קוראים בי״ד ובט״ו באדר. הקריאה בט״ו באדר היתה חומרא בלבד, ובוודאי עשו זאת בלא ברכה. מסקנתו היא:

גרירתה של ספסופה אחרי גוש-חלב כרוכה בספיקות נוספים (סמוך לכרך שחרב; העדר עשרה בטלנים). מכל הנ״ל עולה לגבי קריאת המגילה בספסופה:

א. מעיקר הדין אין לשנות ממנהג המקום מאז יסודו לקרוא בי״ד – בברכה, ולקיים ביום זה את עיקר הפורים ומצוותיו.

ב. שלומי אמונים הרוצים להחמיר על עצמם – ראוי להם לקרוא את המגילה גם בט״ו, אבל בלא ברכה בשם ומלכות. הרוצה להחמיר על עצמו לקיים ביום זה גם את שאר מצוות הפורים, תבוא עליו ברכה.[409]

הזיהוי של המקום כגוש חלב היה מקובל על הרב שאר ישוב כהן, אך הוא קיבל גם את המסורת על אודות זמן הקריאה שם כפי שכתב הרב אשתורי הפרחי. באשר למקום סמוך ונראה, הצורך בנוכחות עשרה בטלנים כדי להעניק למקום מוק״ח מעמד של כרך, הוא רק ע״פ הרמב״ן. פרשנים שעסקו בטיב דרישה זו, עשו כן רק לשם בירור העניין, אך לא כנימוק מעכב ומונע.[410] גם ההבחנה בין מקום סמוך מחובר לכרך לבין מקום סמוך לכרך אך לא מחובר אליו, היא לפי פרשנות מסוימת.[411] מכל מקום בשל הספקות שעורר הרב שאר ישוב כהן, הוא הורה שבמושב ספסופה יקראו מגילה בי״ד באדר, ומי שירצה להחמיר יקרא גם בט״ו באדר, ויקיים גם את מצוות היום האחרות.

הרב דוד לחייאני הורה לתושבי ספסופה להמשיך ולקרוא מגילה בי״ד באדר כמנהגם, וממידת חסידות מי שירצה בכך שיקרא גם בט״ו באדר. לדבריו, מעטים קראו בביתם גם בט״ו באדר.

לסיכום: הזיהוי של גוש חלב העתיקה הנזכרת במשנה כעיר מוק״ח מימות יב״ן היתה מקובלת על הכל. חלק מהפוסקים טענו שיש מניעות הלכתיות לחייב את תושבי ספסופה הנמצאת סמוך לגוש חלב, לקרוא מגילה רק בט״ו באדר, ולכל היותר טענו שהרוצה יקרא מגילה גם בט״ו באדר. הרב שלמה גורן קבע באופן ברור שבספסופה יש לקרוא מגילה בט״ו באדר בלבד, כדין מקום סמוך לעיר מוק״ח מימות יב״ן. לדבריו, העובדה שבגוש חלב ישבו גויים, איננה מגדירה את המקום כמקום שגויים יושבים בו, מאחר שהריבונות במקום היא יהודית, שלטונה של מדינת ישראל.[412]

---

[409] הרב שאר ישוב כהן, ״זמן פורים בספסופה״, תחומין, יב (תשנ״ב), עמ׳ 449-454; הנ״ל, שי כהן, חלק ב, ירושלים תשנ״ז, עמ׳ תצו-תקג.

[410] עסקנו בכך בהרחבה בפרק ו.

[411] הרב יוסף כהן, בתוך: הרב צבי פסח פרנק, מקראי קדש-פורים, ירושלים תשל״ז, עמ צ.

[412] בשיחה בט״ז במנחם אב תשס״ט, סיפר לי הרב בניהו ברונר, רב בעיר צפת, שהארכאולוג יוסי סטפנסקי סיפר לו על מנהג קדום של תושבי צפת ללכת בט״ובאדר לגוש חלב ולקרוא את המגילה בבית הכנסת העתיק שם ללא ברכה. תלמידי ישיבת ההסדר בצפת חידשו את המנהג בשנים תשס״ד ותשס״ה, וקראו מגילה בגוש חלב בט״ו באדר ללא ברכה.

18. יריחו, מצפה יריחו

יריחו היא העיר הראשונה שנכבשה בידי יהושע בן נון, והיא היתה מוקפת חומה (יהושע ב: טו). חומתה נפלה בדרך נס, העיר נשרפה, ויהושע הטיל חרם על הבונה את העיר מחדש (יהושע ו: כ-כו). עם זאת, את העיר בנה מחדש חיאל בית האלי (מלכים א טז: לד), ואלישע ובני הנביאים ישבו שם (מלכים ב ב: ד). יש עדויות על יהודים שהתגוררו במקום,[413] אך אין בידינו עדות על זמן מקרא מגילה ביריחו, והאם הגדירו אותה כעיר מוק"ח מימות יב"ן. ארכאולוגים חפרו פעמים אחדות במהלך המחצית הראשונה של המאה ה-20 בתל סולטן הנמצא צפונית לעיר המוכרת כיום, ומצאו שם עתיקות המעידות על עיר קדומה עוד לפני תקופת יב"ן.[414]

יריחו נכבשה בידי צה"ל במלחמת ששת הימים (תשכ"ז-1967). בחודש אדר תשל"ה (1975) שאל הרב יונתן בנימין וייס, רב בבית המדרש ומוסדות צאנז בבני ברק, כמה רבנים אם יריחו מוגדרת כעיר מוק"ח מימות יב"ן, ומתי יש לקרוא בה מגילה. ביריחו לא הוקמה שכונה יהודית אך היו בה בסיסי צבא. כפי הנראה, חייל שהיה אמור לשרת במקום בימי הפורים, הוא שעורר את העניין, וכפי שתיאר זאת הרב יוסף ליברמן שהיה גם כן אחד מהרבנים הנשאלים:

> על מעשה שבא לפניו, ביהודי שמוכרח לשהות בעיר יריחו בימי הפורים, ובא בשאלה מה דינו שם. אם נחשבת למוקפת חומה לנהוג בה פורים ביום ט"ו, או כעיר פרזות לנהוג בה פורים ביום י"ד.[415]

הרב נתן גשטטנר, רב שכונת אגודת ישראל בבני ברק, פסק:

> והנה יריחו לא הוחזקה מעולם לקרות בה גם בט"ו. ומכל הלין טעמא נראה דיש לקרות האידנא ביריחו רק בי"ד בברכה.[416]

ארבעה נימוקים הנחו את הרב געשטטנר לפסוק שביריחו יש לקרוא רק בי"ד באדר:

> [א] החומה נפלה עם כניסת יהושע, ועובדה זו הגדירה את יריחו כעיר פרוזה.
>
> [ב] גם אם הגדרה זו אינה מקובלת, ויש לראות את יריחו כעיר מוק"ח מתקופת יב"ן, לא ידוע מיקומה של העיר העתיקה.
>
> [ג] אין כיום באזור יריחו עשרה בטלנים.
>
> [ד] אין מסורת על אודות קריאה ביריחו בט"ו באדר או גם בט"ו באדר.

הנימוק הראשון חדד את הגדרת המושג עיר מוק"ח מימות יב"ן. אין הכוונה לעיר שהיתה מוקפת בתקופת יב"ן או בזמן שיב"ן נכנס לארץ, אלא עיר שהיתה מוק"ח בזמן שיב"ן נכנס אליה פנימה. מאחר שחומת יריחו נפלה טרם כניסת יהושע אליה, היא מוגדרת כעיר פרוזה.

הנימוק השני הוא גיאוגרפי-ארכאולוגי, מיקום יריחו העתיקה. יתכן שהרב גשטטנר לא היה מודע לממצאים הארכאולוגיים או שהיה מודע אך לא החשיב את הנתון הזה במסגרת השיקולים ההלכתיים באשר לזמן מקרא מגילה ביריחו.

הנימוק השלישי הוא הסתמכות על דעת מיעוט מהפוסקים הסוברים שהגדרת עיר מוקפת חומה תלויה בנוכחות עשרה בטלנים במקום. הוא ציין שהצירוף של עמדה זו לדיון ההלכתי, נועד לחזק את הכרעתו שביריחו המוכרת כיום יש לקרוא בי"ד באדר בלבד.

---

413 מ' פסחים ד: ח; מ' מנחות י: ח; ב' סוטה מח ע"ב; ועוד.

414 האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל, ירושלים תשנ"ב, ערך יריחו, עמ' 731-757.

415 הרב יוסף ליברמן, שו"ת משנת יוסף, חלק א, ירושלים תשל"ט, סימן נג.

416 הרב נתן גשטטנר, "זמן קריאת המגילה ביריחו", שו"ת להורות נתן, חלק ב, בני ברק תשל"ז, סימן נה.

הנימוק הרביעי קשור למסורת היהודית על אודות יריחו. אכן אין בידינו מסורת על אודות זמן מקרא מגילה ביריחו, אך ניתן לחדש מסורת אם ייוודע שבמקום מסוים היתה חומה מימות יב״ן.

הרב יונתן בנימין וייס שאל גם את הרב יוסף ליברמן על עמדתו בעניין. הרב ליברמן השיב את תשובתו בט״ו בתמוז תשל״ו (1976). לא ידוע אם הרב ליברמן הכיר את תשובת הרב גשטטנר שנכתבה יותר משנה לפני שהוא השיב. מכל מקום הרב ליברמן טען שעל אף שחומת יריחו נפלה, יש להגדיר את יריחו כעיר מוק״ח מימות יב״ן. זאת מאחר שהגדרה זו תלויה במצב העיר בעת כיבוש הארץ באופן כללי, ולא במצבה המסוים של עיר בעת כיבושה. הוא נסמך על הגדרת הרמב״ם באשר לדיני בתי ערי חומה:

> אין סומכין אלא על חומה המוקפת בשעת כיבוש הארץ. כיצד? עיר שלא היתה מוקפת חומה בשעה שכבש יהושע את הארץ.[417]

באשר לשאלה היכן היה מיקומה של יריחו העתיקה, כתב הרב ליברמן:

> דרשתי בספרי ובמפות החוקרים, וראיתי כי ממרכז יריחו של היום, צפונית מערבית כשני ק״מ, נמצא תל אל-סולטן (הנקרא כיום ״תל יריחו״) ששטחו 34 דונם לערך, ובו ערכו במאה השנים האחרונות חפירות ארכיאולוגיות ואומרים שגילו בעמקי האדמה שרידי העיר יריחו הישנה, ששטחה היה כ-24 דונם... שיריחו הכנענית שמימות יב״ן היתה על תל אל סולטן כמו שמוכיחים חפירות העתיקות... ואם כנים הדברים שיריחו המוקפת חומה מימות יב״ן היא חורבות תל אל-סולטן, נמצא שיריחו שבימינו סמוכה ונראית לה, כי בתי יריחו מתפשטים סמוך לתל.[418]

אך הרב ליברמן לא השתכנע לחלוטין מממצאי הארכאולוגים:

> שמא יריחו שמימות יב״ן אחר שנחרבה ונשרפה לא נשאר ממנה שריד, ונחרשה שדה, וזו שעל תל סולטן העתיקה היא יריחו שבנה חיאל מחדש. כי תאריכי החוקרים אינם מוסמכים בהחלט. בפרט שסותרים הם עצמם דבריהם במה שבדו מליבם תאריכים קדומים ביותר.

מסקנתו היא:

> הגם שיש רגלים לדבר שיריחו הקדומה שנחשפה בתל אל-סולטן היא המוקפת חומה מימות יב״ן, מ״מ מידי ספק לא יצאנו, שמא זו שמימות יב״ן נחרבה ונמחק זכרונה, וזו שעל התל היא כבר השניה מימות אחאב. וכבר ראינו בתקופתנו כמה הפתעות, שנתגלו ע״י חופרי עתיקות, שעל ידם אפשר להבהיר כמה ספקות. ואם כן יתכן ויתגלו עוד חורבות ושרידי ערים, אם יחפרו שם בבקעת יריחו, ואז יתברר שהללו יהיו שרידי יריחו שמימות יב״ן.

לדברי הרב ליברמן, יש להגדיר את יריחו כעיר שיש ספק אם היא מוק״ח מימות יב״ן, בשל אי הבהירות באשר למיקומה של יריחו בימות יב״ן, אם היתה בתל סולטן או במקום אחר, ועל כן הנמצא בתל סולטן עצמו בפורים, עליו לקרוא בי״ד באדר בברכה, ובט״ו באדר בלי ברכה.

הרב ליברמן קיבל את הערכות הארכאולוגים בהסתייגות ובחשדנות. לדבריו, אין מדובר על ממצא ודאי. חוקרים מעריכים על בסיס נתונים עכשוויים שבידיהם, ויתכן שבזמן אחר יימצאו ממצאים אחרים והערכות חדשות יסתרו הערכות קודמות. כמו כן גם על ממצאים ונתונים קיימים יש מחלוקת בין חוקרים, ולכן אי אפשר לסמוך על דבריהם באופן מוחלט. הרב ליברמן

---

[417] רמב״ם הלכות שמיטה ויובל יב: טו.

[418] הרב יוסף ליברמן, שו״ת משנת יוסף, חלק א, ירושלים תשל״ט, סימן נג.

נעזר גם בתשובות הלכתיות אחרות בממצאים והערכות של חוקרים וארכאולוגים, אך הוא עקבי בעמדתו, וסינן את המידע ואת ההערכות לפי הבנתו.[419] לדבריו, ע״פ שיטת החיד״א יש לקרוא שם בי״ד באדר בלבד כדין מקום סמוך לעיר מסופקת. אך לפוסקים כשיטת הרב קרליץ:

> יש לנו לומר שגם אם הכרך הוא חרב וגם ספק, מ״מ כיון שבכרך עצמו הנכנס לשם קורא בי״ד ובט״ו הוא הדין שבסמוך ובנראה לו. ולפי זה לפי דברי החזון איש נכון לקרוא בסמוך ובנראה לתל אל סולטן בי״ד בברכה ובט״ו בלי ברכה כדין כרך שהוא בספק. וגם בחלק הדרומי של יריחו ״עקבת ג׳בר״ (מחנה פליטים חרב), וכן במחנה הפליטים נעימה לצפון יריחו, שיש הפסק ביניהן ליריחו הרבה יותר מע׳ אמה, והן עצמן ג״כ אינן נחשבות סמוך לתל, כיון שמרוחקות יותר ממיל, מ״מ הן נראות לתל. ולמעשה צריך השואל לדעת איפה יאכסנוהו, שאם הוא בשטח שממחנה פליטים נעימה בצפון ועד עקבת ג׳בר שבדרום, כבר נתבאר שהוא מקום ספק. אבל אם הוא במחנה או מבנה מחוץ לשטח זה, צריך הוא לבדוק אם הוא סמוך או נראה לתל. ויתכן ולא יהיה ביכולתו לברר זאת, לכן יכול להניח שמסתמא הוא בשטח שסמוך ונראה לתל, ויתנהג ככרך שהוא ספק מוקף.[420]

התייחסויות נוספות לזמן מקרא מגילה ביריחו נמצאות אצל רבנים אחרים, אך הם לא התייחסו בדבריהם לממצאים ארכאולוגיים בתל, אולי מפני שהיה ברור להם שאין כל ספק בכך שהמקום המזוהה כתל יריחו הוא אכן יריחו המקראית. הרב הראשי לישראל הרב שלמה גורן, נשאל בשנת תשל״ח (1978) ע״י תושבי היישוב מצפה יריחו, מתי עליהם לקרוא מגילה מאחר שהם ראו ונראו ליריחו. לדברי הרב גורן, ביריחו יש לקרוא בי״ד באדר בלבד, וממילא כך גם בישוב מצפה יריחו. הסיבה היא שחומת יריחו נפלה, ולדברי התוס׳ (ערכין לד ע״א ד״ה הן) חומה שדינה להיסתר, משמעותה היא שהעיר נחשבת לעיר פרוזה:

> וקל וחומר הוא ביריחו שהחומה נפלה בפועל בזמן הכיבוש של יריחו, וזה קרה לפי התכנון שנקבע מראש בידי שמים לכיבושה של יריחו, ואסרו גם את בנינה מחדש של יריחו וחומתה בקללת ארור ובחרם, בודאי שאין היא נחשבת לעיר המוקפת חומה, לא לענין בתי ערי חומה, ולא לענין פורים.[421]

טיעונו של הרב שלמה גורן זהה לדברי הרב נתן גשטטנר. הגדרת עיר מוק״ח מימות יב״ן תלויה במצב החומה בזמן כניסת יהושע לעיר.

גם הרב שאול ישראלי כתב שביריחו יש לקרוא רק בי״ד באדר מאחר שהחומה שקעה. כמו כן המקום שמם, ואין עליו ועל הסמוך ונראה לו דין מוקף לעניין מקרא מגילה גם אם הזיהוי הארכאולוגי נכון.[422]

הרב צבי יהודה קוק כתב בשולי מכתב שפרסם בסוגיית איסור הכניסה להר הבית: ״יריחו הלא בוודאי היתה מוקפת חומה מימות יב״ן״.[423] מכתב זה אינו מתוארך, אך הוא נכתב בין השנים תשל״ד-תשל״ח (1974-1978).[424] הרב צבי יהודה קוק לא פירט את סיבת הוודאות. משמעות דבריו

---

[419] למשל: הרב יוסף ליברמן, שו״ת משנת יוסף, חלק א, ירושלים תשל״ט, סימנים נא-נב.

[420] הרב יוסף ליברמן, ״יריחו אם נחשבת לעיר מוקפת חומה״, שו״ת משנת יוסף, חלק א, ירושלים תשל״ט, סימן נג.

[421] הרב שלמה גורן, ״מתי יש לקרוא את המגילה בבית אל, גבעון, שילה ומצפה יריחו, בי״ד באדר כדין פרזים או בט״ו באדר כדין מוק״ח מימות יב״ן?״, תרומת הגורן, חלק א, ירושלים תשס״ה, סימן קלט, עמ׳ 349.

[422] הרב שאול ישראלי, ״אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם״, תחומין, א (תש״מ), עמ׳ 123.

[423] הרב צבי יהודה קוק, לנתיבות ישראל, חלק ב, ירושלים תשל״ט, עמ׳ קיח.

[424] זאת מפני שבמכתב נזכר ״רמטכ״לנו מרדכי גור״, ואלו הן שנות כהונת רב אלוף מרדכי גור כרמטכ״ל. סביר להניח שדבריו על מעמדה של יריחו כעיר מוק״ח מימות יב״ן, נאמרו בשנת תשל״ח (1978) גם כן, והם מכוונים לתושבי הישוב מצפה יריחו. בין מייסדי הישוב היו גם תלמידים מישיבת ׳מרכז הרב׳ ויתכן שהם שאלו את דעתו בעניין. יתכן

היא שיריחו הוגדרה כעיר מוק"ח מימות יב"ן, ויש לקרוא בה ובסמוך ונראה לה בט"ו באדר בלבד. את דבריו על יריחו יש לעמת עם דבריו על אודות שכם, שהיא מ"המקומות המסופקים ומסתמא כרובא דעלמא". אם היא "מהמקומות המסופקים" יש לקרוא בה בי"ד ובט"ו באדר, ואם היא "מסתמא כרובא דעלמא" אזי יש לקרוא בה בי"ד באדר בלבד. אך ביחס ליריחו דבריו חדים וברורים. היא בוודאי מוק"ח מימות יב"ן ויש לקרוא מגילה ביריחו בט"ו באדר בלבד.[425]

בשנת תשנ"ד (1994) הועברה העיר יריחו לשלטון הרשות הפלשתינית, ולא היו חיילים במקום. ובכל זאת באותה שנה כתב הרב משה הררי דברים בעניין מעמדה של יריחו בשמם של הרב מרדכי אליהו והרב אביגדור נבנצל. הרב מרדכי אליהו טען שיש לקרוא ביריחו גם בט"ו באדר. אין ספק שליריחו היתה חומה בזמן יב"ן:

> אך כיון שנפלה החומה יתכן דלא חשיב כמוק"ח. ומ"מ לדינא כיון שכף החיים בסי' תרפ"ח ס"קי"ז כתב שבכל ערי ארץ ישראל קראו ב' ימים, הרי שכן יש לנהוג גם ביריחו, שהרי ידוע שהיו יהודים ביריחו בדור הקודם, כשם שהיו בעיר עזה ובשאר ערי ארץ ישראל.[426]

כאמור, פסיקת הרב יעקב סופר בספר כף החיים, מבוססת על דברי הרב יהוסף שווארץ, שכתב שבכל הערים המסופקות, בין ספק אם הן היו מוק"ח בין ספק במיקום העיר המוק"ח, קראו בי"ד ובט"ו באדר. אך יריחו היא עיר שאין ספק שהיתה מוק"ח, וגם מיקומה העתיק די ברור.

בשמו של הרב אביגדור נבנצל נכתב שלדעתו ביריחו יש לקרוא גם ביום ט"ו באדר בלי ברכה:

> והוא משום שיריחו היתה ודאי מוקפת אז חומה, ורק בגלל הספק בזיהויה יש לקרוא גם בי"ד. דאם לא כן צריך לקרוא בה רק בט"ו, שהרי עד היום רואים בה את המקום שחומת יריחו שקעה שם, והיינו את מקום יריחו בזמן יב"ן.[427]

הדברים בשמו של הרב אביגדור נבנצל שונים ממה שנכתב בשם רבו הרב שלמה זלמן אויערבך. הרב נחום סטפנסקי כתב בשמו של הרש"ז אויערבך שביריחו יש לקרוא בי"ד באדר כי לא יודעים היכן עמדה יריחו המקראית. במקומות שנהגו בהם לקרוא בי"ד ובט"ו באדר יש להמשיך את המנהג, אך אין לחדש מנהג.[428]

הרב יוסף שני כתב בשנת תשס"ו (2006) שביריחו יש לקרוא בט"ו באדר. אך מאחר שהיא נהרסה וכעת נבנתה מחדש, "פנים חדשות באו לכאן" ויש לקרוא בה יומיים.[429]

הרב יצחק זילברשטיין, רב שכונת רמת אלחנן בבני ברק, השיב בשנת תשס"ז (2007) לשאלה הבאה:

> הגר בעיר יריחו הקדומה, אימתי יקרא את המגילה בי"ד באדר או בט"ו בו?

כאמור, בשנה זו לא היו יהודים ביריחו והדיון הוא במישור התיאורטי. לדבריו, הגדרת מקום כמוקף חומה הוא על בסיס מצבו בשעת כיבוש הארץ, ולא בשעה שכבשו את המקום המסוים.

אף שהאמירה הנחרצת "יריחו הלא בוודאי היתה מוקפת חומה מימות יב"ן" היא תגובה לעמדת הרב שלמה גורן, אם כי הרב צבי יהודה קוק כיבד והעריך מאוד את הרב שלמה גורן כתלמיד חכם גדול וכממשיך דרכו של אביו הראי"ה קוק כרב הראשי. למשל: הרב צבי יהודה קוק, להלכות ציבור, ירושלים תשמ"ז, עמ' נ-נא, עב-עג, ועוד.

[425] בשיחה בתמוז תש"ע עם מר מנחם הכהן, ממייסדי הישוב מצפה יריחו, הוא אמר לי שבמצפה יריחו קראו מגילה בי"ד באדר בלבד מאז פורים הראשון בישוב.

[426] הרב משה הררי, מקראי קודש-פורים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 104.

[427] הרב משה הררי, מקראי קודש-פורים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 104. כך כתב גם הרב אביגדור נבנצל, ביצחק יקרא סביב המשנה ברורה, חלק ו, ירושלים תשס"ד, עמ' קנב: "שהרי עד היום רואים בה אולי את המקום שחומת יריחו בזמן יהושע בן נון שקעה שם".

[428] הרב נחום סטפנסקי, ועלהו לא יבול – מהנהגותיו והדרכותיו של הרב שלמה זלמן אויערבך זצ"ל, ירושלים תשנ"ט, עמ' רמד.

[429] הרב יוסף שני, שו"ת ברית אברהם, ירושלים תשס"ו, עמ' רפג.

ע״פ תובנה זו, יריחו היתה מוק״ח ויש לקרוא בה בט״ו באדר בלבד. אך מאידך גיסא, הגדרת עיר מוקפת חומה היא מקום שיהושע קידש אותו (מ׳ כלים א: ז). רש״י (מגילה י ע״ב ד״ה כל) הקביל בין ההלכות הקשורות לקידוש עיר מוקפת חומה לבין עניין מקרא מגילה. הוא כתב שם שכשמחדשים מסורת של עיר מוק״ח, חוזר מעמדה ככזאת לעניין שילוח מצורע ולעניין מקרא מגילה בט״ו באדר. כיון שרש״י דימה את חובת שילוח מצורע לחובת קריאת מגילה, מכאן שהגדרת עיר מוק״ח לעניין מגילה תלויה בקידוש המקום. ההנחה של הרב זילברשטיין היתה שיהושע לא קידש את המקום כיוון שהחרים את יריחו ועל כן אין להגדיר את יריחו כעיר מוק״ח. הרב זילברשטיין לא הכריע בשאלה וסיים את תשובתו ״וצריך עיון״.[430]

הרב זילברשטיין לא פקפק בזיהוי יריחו הקדומה. לדבריו, הגדרת המושג עיר מוק״ח מימות יב״ן מורכבת משני מרכיבים: העיר היתה מוק״ח בשעת כיבוש הארץ ולא בשעה שיהושע נכנס לעיר, וכן שיהושע קידש את המקום. הוא הניח שיהושע לא קידש את יריחו, ועל כן הוא לא הכריע בדבר מעמדה של יריחו. לא ברור על מה התבססה הנחתו של הרב זילברשטיין שיהושע לא קידש את המקום. אך אם היה ברור לו שיהושע בן נון קידש את המקום, הוא היה מגדיר את תל יריחו המוכר לנו כעיר מוק״ח מימות יב״ן, והיה לקרוא בה בט״ו באדר בלבד.

19. בית אל

בית אל המקראית נזכרת פעמים מספר בספר יהושע ובספר שופטים,[431] ובספרי המקרא האחרים. היא עיר גבול בין נחלת שבט בנימין ובין נחלת שבט אפרים. הכפר ביתין נמצא צפונית לאל בירה, ונמצא בו תל עתיק. בחפירות ארכאולוגיות שנערכו בביתין נמצאה חומת אבנים מסותתת והארכאולוגים שיערו שהיא מהתקופה הכנענית המאוחרת, תקופת ההתנחלות. מיקומו של התל ואזכוריו בספרות הנוסעים, מורים שמדובר כנראה על מיקום בית אל המקראית.[432]

הישוב בית אל הוקם בסתיו תשל״ח (1977), והוא נמצא מצפון לרמאללה, קרוב לכפר ביתין, כ-25 ק״מ צפונית לירושלים. מבחינה מוניציפאלית היה הישוב שייך למועצה האזורית מטה בנימין. בשנתו הראשונה שכן הישוב בתוך מחנה צבאי (בה״ד 4) שהיה בתוך גוש של מחנות צבאיים. לקראת פורים תשל״ח (1998) כתב יואל אליצור מאמר מקיף על אודות זמן מקרא מגילה בישוב בית אל ובישובים נוספים, רובם ביהודה ושומרון. הוא הראה אותו לכמה רבנים וביקש את התייחסותם, ואח״כ הוא גם פרסם את מאמרו.[433] לדבריו, הגדרות המקיפות את גוש המחנות עשויות כדיני מחיצה המועלת לשבת, ולכן על אף שלא כל המחנות היו מחוברים בתוך קמ״א אמה, יש לראותם כגוש אחד. המחנה הצבאי היה במרחק של כ-400 מטר בקו אווירי מהתל הקדום, ומכאן שהישוב בית אל ומחנות הצבא שבמרחב זה, סמוכים לעיר המיוחסת כמוק״ח מימות יב״ן:

---

[430] הרב יצחק זילברשטיין, ״מתי קוראים את המגילה ביריחו, י״ד או בט״ו״, חשוקי חמד-מגילה, ירושלים תשס״ז, עמ׳ לד- לו.

[431] יהושע ח: ט, יב; יב: טז; שופטים א: כד-כה; ט: טו, ועוד.

[432] סקירה על החפירות שנערכו בביתין, האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), כרך א, ירושלים תשנ״ב, עמ׳ 162-165. ראה עוד: יואל אליצור, ״אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם״, תחומין, א (תש״מ), עמ׳ 109-112; הנ״ל, בורג׳ ביתין, בתוך: שומרון ובנימין (עורך: ז״ח ארליך), ירושלים תשנ״א, עמ׳ 103-111.

[433] יואל אליצור, ״זמן פורים בהתנחלות בית אל״, תחומין, א (תש״מ), עמ׳ 109-119, 135-136.

לפי זה צריכים יושבי המחנות וגם אנשי הישוב שהוא סמוך בתוך עיבורם לקרוא בט״ו בלבד, ואילו קרית הישיבה אף שנמצאת בתוך מיל למחנה, כיון שרחוקה מן הכרך עצמו יותר ממיל וגם אינה נראית ממנו, ואינה מחוברת למחנות, הדבר ברור ששם יש לקרות בי״ד... השטח בין המחנה והתל מלא בבתי הערבים והם בונים בתים חדשים בכל יום, ואם אין זה מוצא חן בעינינו מצדדים אחרים, עכ״פ לענין זה של סמוך ונראה, אין ספק שתוך שנים אחדות אם יימשך המצב הנוכחי, יהיה רצף של ע״א ושיריים מן התל עד למחנות.

הוא דן בסוגיית ״כרך שחרב״ וגויים יושבים בו, וציין שבזמן שבין מלחמת השחרור למלחמת ששת הימים, נהגו בירושלים לקרוא מגילה בט״ו באדר. כמו כן אין צורך בנוכחות של עשרה בטלנים בכרך, וניתן לסמוך על כך שבישוב בית אל הסמוך לכרך יש עשרה בטלנים. מסקנתו של יואל אליצור היתה שיש לקרוא בבית אל בט״ו באדר בלבד, ויהיה בכך מכבודה של ארץ ישראל. הוא שלל את האפשרות שיקבעו לקרוא גם בט״ו באדר ללא ברכה כמו בעיר מסופקת, מפני שהמציאות מורה שבמקומות מסופקים לא נזהרים בקריאת מגילה בט״ו באדר ״זולתי יחידים. והשולח מנות נראה מן המתמיהים מאחר שהברכה וקריאת התורה כבר נהגו לעשות רק ביום הראשון ואם כן נמצאת עוקר זמן כרכים בידיך״.

יואל אליצור נתן את מאמרו לכמה רבנים שהגיבו והתייחסו לדבריו. הרב שלמה גורן כתב בי״ב באדר תשל״ח (1978):

במחנה בית אל יש לקיים את הפורים בכל הלכותיו בט״ו באדר כדין עיר מוק״ח מימות יב״ן... ויותר מוכח משופטים (א: כד) שבית אל היתה עיר מוק״ח מימות יב״ן, גם ללא דברי ר׳ שמעון בן לקיש בירושלמי. החלטה זו כוחה יפה גם לגבי ישוב השוכן במרחק לא יותר מ-1200 מטר מבית אל הישנה, שהארכיאולוגים קובעים שהיא בית אל הישנה, וגם רואים משם את ירושלים והמקום נראה מירושלים. אבל בלי כל התנאים האלו, דינה של ההתנחלות כמקום פרוז ופורים שלה בי״ד באדר גם לפי הירושלמי הנ״ל. ובהתחשב עם זאת שבבית אל ישנם מקומות הנראים מירושלים ורואה את ירושלים, אע״פ שאיננה משתתפת עם ירושלים במסים ורחוקה ממנה הרבה, אפשר לצרף שיטה זו, שנראה אע״פ שאינו סמוך ואינו משתתף שדינו כמוקף ביחס לבית אל שהיתה בעצמה מוקפת חומה מימות יב״ן לפי ההוכחות הסבירות שבידינו.[434]

הרב שלמה גורן הסתמך על השערת הארכאולוגים על זיהויה של בית אל. הוא צירף גם את העובדה שמהישוב בית אל ראו את ירושלים. יואל אליצור אמר לרב גורן שמהכפר ביתין ניתן לראות את ירושלים וכנראה שהרב גורן הבין שגם מהישוב החדש, בית אל, ראו את ירושלים.[435] מהישוב בית אל, וגם ממיקומו הזמני בשנת תשל״ח (1978), לא ניתן לראות את ירושלים.[436]

תשובתו של הרב גורן פורסמה בתקשורת לפני פורים. הרב זלמן ברוך מלמד, רב הישוב בית אל וראש הישיבה, סיפר לי שכשהוא שמע ברדיו שהרב גורן אמר שבבית אל יקראו בט״ו באדר, הוא לא הסכים לכך ולא חשב שנכון לפסוק כך. לדעתו, הישוב בית אל סמוך למקום מסופק. הוא הלך

---

[434] הרב שלמה גורן, ״מתי יש לקרוא את המגילה בבית אל, גבעון, שילה ומצפה יריחו, בי״ד באדר כדין פרזים או בט״ו באדר כדין מוק״ח מימות יב״ן?״, תרומת הגורן, חלק א, ירושלים תשס״ה, סימן קלט.

[435] יואל אליצור, ״פורים – יום או יומים?״, נקודה 55 (תשמ״ג), עמ׳ 10-11, 34.

[436] מהישוב פסגות שמיקומו קרוב יותר לירושלים והוא יושב על הר גבוה יותר מהישוב בית אל, לא רואים את ירושלים כי ישנו הר שמסתיר את ירושלים, וקראו שם מגילה בי״ד באדר בלבד. ראה: הרב משה הררי, מקראי קודש-פורים, ירושלים תשע״א, עמ׳ 115.

יחד עם ר׳ יעקב כ״ץ (כצל׳ה) לשוחח על העניין עם הרב אברהם שפירא ראש ישיבת מרכז הרב בירושלים. מביתו של הרב שפירא הם התקשרו לרב גורן שטען שאמרו לו שמבית אל רואים את ירושלים. הם אמרו לו שאין זה נכון, ומבית אל לא רואים את ירושלים. הרב גורן אמר להם שאם כך עליהם לקרוא ביי״ד באדר בברכה ובטי״ו באדר בלי ברכה. בשל פסק ההלכה של הרב גורן ומפני כבודו ובאותה השנה בלבד, קרא הרב זלמן ברוך מלמד בביתו גם בטי״ו בלי ברכה, אך לציבור לא הורה כן.[437]

גם הרב זלמן ברוך מלמד השיב ליואל אליצור. הוא סמך על דעות פוסקים בשאלות הלכתיות שונות שקשורות להגדרת מקום כסמוך ונראה, וזו היתה מסקנתו:

> גם אילו ההשערה על מקום בית אל המוקפת היתה ודאית, גם אז רבות הדעות שבסמוך ואינו נראה, ובסמוך לכרך שחרב, ואין בו עשרה בטלנים, קורין ביי״ד בלבד. ואין לכתחילה לקבוע אפילו דין ספק בצרוף של כ״כ הרבה ספקות, ובעיקר כשהדין הוא, שבן ט״ו שקרא ביי״ד בדיעבד יצא.
>
> אכן עיקר הטעם שיש לקרוא ביי״ד בלבד הוא מפני שהשערה זו על מקום בית אל המוקפת רחוקה מאד מלהיות ודאית, ולדעתי אפילו ספק לא נוצר כאן אלא ספק רחוק מאד, ומשום רחוק הספק הזה בלבד די להכריע לקרוא ביי״ד בלבד.
>
> אולם אמר לי הרה״ג ר׳ אברהם שפירא שליט״א שאם יש שרוצים להחמיר ולקרוא גם ביי״ד וגם בטי״ו יש להם על מה לתלות ותבוא עליהם ברכה, אך מדינא אין צורך להחמיר בזה. וכך נהגנו בבית אל למעשה. קראנו בצבור את המגילה ביי״ד בלבד.[438]

יואל אליצור הגיב לדברים וטען כנגד הספקות ההלכתיים, אבל במיוחד הפריעה לו ההתייחסות לממצא הארכאולוגי:

> בסוף המאמר: ״אכן עיקר הטעם שיש לקרוא ביי״ד הוא מפני שהשערה זו על מקום בית אל המוקפת **רחוקה מאד מלהיות ודאית** ולדעתי אפי׳ ספק לא נוצר כאן״ וכו׳. (ההדגשה שלי. יי״א). על הדברים האלה במחכ״ת אני מתפלא ממש. שהרי תורף עבודתי היתה להראות בנימוקים וראיות חזקות שלענ״ד יש בהם לתת דין **ודאי** מבחינת ההלכה לזיהוי בית אל, והרי דוקא האמירה החותכת הזאת נאמרת כאן כאילו בדרך גררא וכמילתא בלא טעמא. סבורני שאפילו לא היו לנו בבית אל אלא החפירות הארכיאולוגיות אשר חשפו חומה ברורה קדומה המקיפה את העיר, אשר לפי הבקיאים סגנונה וממצאיה מעידים שהיא מתקופת יהושע ומעט לפניה, כבר היה זה לא פחות מ״נחלקו בקבלתן״ המוזכר בראשונים, והיו צריכים לקרוא מן הדין גם בטי״ו. עאכו״כ כשזה מצטרף למרחקי דרך מדויקים מתקופה קדומה, לדברי נוסעים ומחברים יחד עם ההתאמה המלאה לנתונים הלא מעטים העולים מהפסוקים ומחז״ל על המקום, וכל זאת בסיוע שימור השם עד היום הזה במקומו. הלזה תקרא ״אפילו ספק לא נוצר כאן״? אתמהה.

תשובתו של הרב גורן כפי שהיא פורסמה בכלי התקשורת, הפתיעה גם את הרב שריה דבליצקי. לאחר פורים הוא שלח מכתב לרב שלמה זלמן גרוסמן, ששימש אז הרב האזורי של ישובי מטה בנימין:

> הנה לפני כמה שבועות שוחחנו טלפונית בענין בית אל לענין קריאת המגילה ואני גליתי

---

[437] כך בשיחה עמי בט׳ במרחשון תש״ע. דברים דומים אמר הרב זלמן ברוך מלמד לרב משה הררי. ראה: הרב משה הררי, מקראי קודש-פורים, ירושלים תשע״א, עמ׳ 115.

[438] הרב זלמן ברוך מלמד, ״זמן פורים בהתנחלות בית אל״, תחומין, א (תש״מ), עמ׳ 130-134.

דעתי בטלפון לפי הנתונים שכ׳ סיפר שלדעתי די אם יקראו רק ביי״ד, והמחמיר יחמיר לעצמו גם בט״ו, אבל לא ברבים בתור פסק.

בינתיים התפרסם שהרב... פסק לקרוא בבית אל רק בט״ו. היות וזה תמוה מאד ולמעשה אין להאמין לעיתונאים עמי הארץ שאין להם שום ידיעה בענינים אלה, ולכל היותר פסק הנ״ל לקרא ביי״ד ובט״ו יומיים אבל לא רק בט״ו. מ״מ פניתי להרב הנ״ל במכתב ובקשתי ממנו לשלוח לי הפסק או התשובה בענין זה, ועדיין לא קבלתי תשובה.

על כל פנים לכת״ר הלא ידוע כל הענין הזה, נא לכתוב לי הכל בענין זה.[439]

שמו של הרב המדובר נשמט במכתב, אך הכוונה היא לרב שלמה גורן. הרב דבליצקי תלה את הטעות ואי ההבנה בעיתונאים, ולימד זכות על הרב גורן שבוודאי לא הורה כך. לא ידוע לנו אם הרב גורן השיב לרב דבליצקי. הרב גרוסמן השיב לרב דבליצקי:

מה שכתב שנתפרסם בשם הרב... שיש לקרוא המגילה בבית אל בט״ו, לצערי הדבר נכון, שכך פסק בניגוד מה שאמר מספר שבועות קודם לכן, ובניגוד למה שהוא עצמו הנהיג שם במחנות הצבא. וגם טעמו אינו מתקבל על הדעת וכפי ששמעתי מאיש אחד ששוחח איתו בזה. וטעמו שהוא נראה לירושלים, דבתל ״ביתין״ שהוא מה שהחוקרים אומרים שזה בית אל [ולא גרים שם יהודים אלא סמוך למקום זה הוא הישוב], נראה ירושלים עיר הקודש, והמרחק לירושלים הוא כ-17 קילומטר ואין רואים את ירושלים. ואפילו אם רואים קצת את ירושלים ע״י משקפת וכו׳ אין זה בכלל נראה לירושלים. ומה גם שהמקום שהם נמצאים, אינו התל הזה ומשם אין רואים את ירושלים, ואין לפסוק כך.

אמנם הרב גורן טעה בכך שחשב שמהישוב בית אל ניתן לראות את ירושלים, אך לו היה ניתן לראות היה גם ניתן ליישם את תקנת ״נראה״ לעיר מוק״ח במלואה.

הרב שריה דבליצקי התנגד עקרונית להסתייע בהשערות ארכאולוגים כדי לקבוע שבבית אל יקראו מגילה בט״ו באדר בלבד. לדבריו, השערה יכולה להיות מוטעית ״אשר אם טעינו אבדנו הכל״, אך ניתן לקרוא גם בט״ו באדר ״רק מדין היות טוב, אך לא מצד חיוב גמור״.[440]גם במכתב שכתב הרב שריה דבליצקי בניסן תשל״ח לרב שלמה גרוסמן, הרב האזורי של ישובי בנימין, הוא כתב שלדעתו: ״די אם יקראו רק ביי״ד והמחמיר יחמיר לעצמו גם בט״ו, אבל לא ברבים בתור פסק״.

הרב שלמה זלמן גרוסמן כתב תשובה באשר לזמן מקרא מגילה בבית אל, והתייחס גם לממצא הארכאולוגי בביתין:

אם המקום הזה הוא בית אל המוזכר, דהחוקרים טוענים שבאמצע הכפר הערבי הנקרא ״ביתין״ הוא בית אל [והוא ביתין ביתאון, ונחלף הנ׳ בל׳ המצוי בהרבה מקומות], והוא מתאים לתנאים המבוארים בפסוק, והמקום נמצא על דרך האורך בין שכם ובית אל-גבעת בנימין – ירושלים ועוד. [כפי המבואר בבראשית פרק י״ב שם, ושופטים כ׳], והוא דרומית לשילה כמבואר בסוף שופטים, [וטוענים שיש להם עוד הוכחות ומסורות על פי טענות הארכיאולוגים]. ויש לציין כאן שהמקום שאנו דנים עליו (=היישוב בית אל החדש) אינו על התל הנקרא ביתין אלא בסמוך לו. אמנם אעפ״כ אין הדבר ודאי שהוא בית אל

---

[439] הרב שלמה זלמן גרוסמן (רבה של העיר אלעד בשנת כתיבת המחקר) העביר לי את העתק מכתבו של הרב שריה דבליצקי, וגם את תשובתו אליו המופיעה לקמן. היא תפורסם בספרו: שו״ת שערי שלמה על אורח חיים. תודתי הרבה נתונה לו.

[440] הרב שריה דבליצקי, מובא אצל: יואל אליצור, ״אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם״, תחומין, א (תש״מ), עמ׳ 128-129.

> והוא בנוי כולו על השערות ואינו ודאי שהוא בית אל האמורה בספר שופטים, ואין לבנות מזה הלכות ודאיות ולא לברך על סמך זה לבד, וכן אין ודאות דבית אל זו היתה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון.

הרב גרוסמן ערער על זיהוי התל בידי החוקרים כבית אל המקראית, והוא אף הטיל ספק אם בית אל המקראית היתה מוק"ח, אך הוא לא ערער על העובדה שהתל הוא מימות יב"ן. הוא טען שלא ניתן להתבסס על הממצא הארכאולוגי לבדו כבסיס לקביעת הלכה שבישוב בית אל יקראו מגילה בט"ו באדר בלבד. בהמשך המכתב הוא פסק שבישוב בית אל יש לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד, והמחמיר לקרוא גם בט"ו באדר תבוא עליו ברכה. לדבריו, הוא התייעץ בדבר עם הרב יוסף שלום אלישיב והוא הסכים לפסק זה. הוא הוסיף עוד:

> ובמידה והישוב (=בית אל) יתרחב ויגיע עד המקום שמקובל על פי המחקר ששם היה הישוב בית אל [הכפר הערבי "ביתין"], אפשר שאז יצטרכו לקרוא מספק גם בט"ו מצד הדין, ולא רק מי שרוצה להחמיר. אבל לקרוא בט"ו בברכה ודאי שאסור.

זאת על פי עמדת הרב קרליץ שבמרחב רצף ישובי ממקום שיש ספק אם הוא מוק"ח מימות יב"ן, יש לקרוא מגילה גם בט"ו באדר. הוא דן גם בשאלת זמן מקרא מגילה במקום הסמוך לכרך שחרב, ובמקום הסמוך לעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן.

יואל אליצור הראה את חיבורו גם לרב עובדיה יוסף שאמר לו שהעניין אינו ברור כל צרכו ולא ניתן לקבוע בוודאות שהמקום היה מוקף חומה מימות יב"ן, ועל כן יש לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד. אמנם, מאחר שלדבריו היה מנהג בארץ ישראל שבמקומות ותיקים קראו גם בט"ו באדר, ראוי ונכון הדבר שיעשו כן גם בבית אל.[441]

הרב שאול ישראלי ראש ישיבת מרכז הרב בירושלים סבר שבישוב בית אל יש לקרוא בי"ד בלבד, מאחר שהוא היה סמוך לכרך ששמם:

> והרי אין לך כרך שמם יותר מהללו שחומותיהם טבועות עמוק באדמה, ורק ע"י חפירות ארכיאולוגיות מגלים אותם כיום הזה. (אני יוצא מתוך ההנחה שהזיהוי הוא נכון, וזוהי החומה שאכן היתה קיימת בזמן כיבוש יהושע, מה שגם כן ניתן לפקפוק, כי יתכן שחומה זו קדומה היא יותר ואילו בזמן יהושע היה המקום לא בדיוק בין חומות אלה, והיתה עוד חומה שעדיין עלומה מאתנו או שנסתרה בשעתה ולא נודע מקומה). אם כן לפי המשנה ברורה (ביאור הלכה סימן תרפח ד"ה שסמוכין) דין הכפר הסמוך לחומות אלה (ומסתבר דהוא הדין אם מישהו יכנס גם לתוך החומה השוממה הלזו כיום הזה) לקרוא בי"ד ולא בט"ו. כי כיון שהמקום שומם לגמרי מיושבים, אין על המקום ולא על הסמוך ונראה לו שום דין מוקפים לענין מקרא מגילה.[442]

הרב ישראלי פקפק בהערכה של טיב החומה שנמצאה, מאחר שמדובר בחומה קדומה לתקופת יהושע ויתכן שבזמן יהושע היתה החומה במקום אחר. יואל אליצור הגיב וטען שהעובדה שהחומה טבועה באדמה איננה משנה דבר. גם חומת ירושלים מימות יב"ן טבועה באדמה ובכל זאת היא נחשבת לעיר מוק"ח. בתוך התל של בית אל העתיקה, בין החומות שטבועות באדמה, גרים גויים ואין להגדיר את המקום כחרב.

---

[441] הרב עובדיה יוסף, מובא אצל: יואל אליצור, "אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם", תחומין, א (תש"מ), עמ' 120.

[442] הרב שאול ישראלי, מובא אצל: יואל אליצור, "אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם", תחומין, א (תש"מ), עמ' 120-126.

הרב ישראלי ענה לו שמקום מיושב הוא מקום שיושבים בו בתוך חומות קיימות ובולטות מהאדמה, ואף אם נוכרים יושבים בו. באשר לחומות ירושלים, ברור הוא שחומות ירושלים היו מבוצרות והגיעו למעלה מהמקום המיושב כעת בין החומות.

הוויכוח הוא בשאלה איך צריכה החומה להיראות בעיר מיוחסת כמוק"ח מימות יב"ן. באשר לזיהוי של חומת ביתין כחומה מימות יב"ן ע"פ הממצאים הארכאולוגיים, הרב ישראלי פקפק בכך.

הרב מרדכי אליהו השיב אף הוא ליואל אליצור.[443] הוא לא התייחס ישירות להשערה הארכאולוגית, אבל הוא לא שלל את האפשרות לזהות מקומות חדשים בדרך זו:

> מקומות שהם מזוהים באופן ברור או אפילו מקומות שמזוהים בספק, עליהם חל חיוב לקרוא בט"ו עם כל דיני והלכות פורים (כדין המבואר בתרפ"ח סעי' ד')... יש צורך לכנס רבנים לדון במעמדם של מקומות שיש ספקות בזיהוים, כדי שלא ליצר מצב שכל אדם יקרא מגילה בזמן אחר "ותהא התורה כשתי תורות". בינתיים עד שתהיה הכרעה ברורה: יחמירו על עצמם כאמור וינהגו בחומרת שני הימים כי ע"י זה מעוררים שבחה של ארץ ישראל ומזכירים זכות אבות על המקומות הנ"ל.[444]

הרב מרדכי אליהו נמנע מלהכריע במפורש בשאלת זיהוי המקומות. יתכן שסיבת הדבר היא מפני שלא היה בטוח באמינות ממצאים ארכאולוגיים, וכפי שהתבטא בהזדמנויות אחרות,[445] אך הוא לא שלל דיון משותף עם רבנים בעניין, והכרעה אחת.

בישוב בית אל קראו מהשנה הראשונה בי"ד באדר בלבד. המכנה המשותף לכל הרבנים המגיבים והמשיבים הוא שהם לא התחשבו בממצאים הארכאולוגיים ובשימור השם בית אל כדי לקבוע שבישוב בית אל יקראו בט"ו באדר בלבד. היה מי שהתנגד עקרונית לדרך זו, היה מי שפקפק או הגדיר זאת כהשערה רחוקה, והמתונים יותר הסכימו שיש לקרוא גם בט"ו באדר עד שיתבאר העניין או כהנהגה ראויה. הרב שלמה גורן היה היחיד שהחשיב את הממצא הארכאולוגי כנתון משמעותי, אלא שהוא הוסיף עוד תנאי שלפיו יש לראות מביתין את ירושלים ומירושלים את ביתין.

בשנת תשע"א (2011) סיפר יואל אליצור שהוא מיתן את דרישתו-טענתו שבישוב בית אל יקראו מגילה בט"ו באדר בשל הסמיכות לישוב ביתין. גם אם ברור שביתין היא בית אל המקראית והיא סמוכה לישוב בית אל, היה צורך להתמודד עם ההלכה שבתלמוד ירושלמי: "חרב הכרך ונעשה של גוים. איתא חמי: בו אינן קורין, ובחוצה לו קורין".[446]הוא פירש את דברי הירושלמי ע"פ הריטב"א והגר"א וכפי שנהגו בירושלים החצויה עד מלחמת ששת הימים: בתוך הכרך לא קוראים, אך מחוצה לו קוראים. החיד"א פירש אחרת ולפיו: אם בתוך הכרך אין קוראים בט"ו באדר, לא עולה על הדעת שמחוצה לו יקראו בט"ו באדר.[447] לייב מוסקוביץ' הוציא ספר על לשונות הירושלמי והוכיח שהפרשנות בירושלמי להיגד כזה היא כפירוש החיד"א. "איתא חמי", מציע היסקים בתמיהה המורכבת משני חלקים. נתון שלאורו מעלים היסק, ומסקנה בתמיהה

---

[443] יואל אליצור העריך מאוד את העובדה שהרב מרדכי אליהו התייחס אליו בחיבה כשהוא הביא לפניו את קונטרסו בעניין. הרב אליהו שאל אותו שאלות, תיקן והעיר. ראה: "איך נותנים הסכמה", אביהם של ישראל, חלק ב, ירושלים תש"ע, עמ' 137.

[444] הרב מרדכי אליהו, "אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם", תחומין, א (תש"מ), עמ' 127.

[445] ראה לעיל הע' 23.

[446] י' מגילה א: א, ע ע"א.

[447] הרב חיים יוסף דוד אזולאי, החיד"א, ברכי יוסף, ירושלים תשכ"ט, סימן תרפח ס"ק ח. כך העיר גם הרב שלמה גורן, הירושלמי והגר"א, ירושלים תשנ"א, עמ' 144-145.

העולה מתוך נתון זה.[448] לדברי יואל אליצור, חלק מהדיון ההלכתי היה באשר למקרא מגילה במקום סמוך לכרך שחרב ואין בו גויים, ואם מוכח מלשונות הירושלמי שהצדק עם פירוש החיד״א, אזי אין לקרוא בבית אל בט״ו באדר.[449] עיקרון זה נכון גם ביחס לישובים האחרים שיואל אליצור קרא להם לקרוא מגילה בט״ו באדר או גם בט״ו באדר.

20. שילה

הישוב שילה הוקם בחורף תשל״ח (1978) בדרום השומרון על הרי אפרים. תל שילה, המקום שעמד בו משכן שילה בתקופת ההתנחלות, נמצא למרגלות ההר בו הוקם הישוב. שילה נזכרת בספר יהושע בגבול שבט אפרים, וכמקום שחילקו בו את הנחלות.[450] היא נזכרת במקומות נוספים במקרא[451] וגם במקורות תנאיים ואמוראיים.[452] הרב אשתורי הפרחי זיהה את המקום וניכר מדבריו שהמקום ידוע ומפורסם. הוא תיאר את דרך ההגעה מצפון, מכיוון שכם לשילה, והדברים תואמים את הידוע לנו כיום.[453] ע״פ ממצאי החפירות הארכאולוגיות שנערכו בתל שילה, מדובר בעיר כנענית מוק״ח חומה.[454]

ע״פ הנתונים הללו היה מקום לקבוע מקרא מגילה בישוב שילה בט״ו באדר. אך הרב שלמה גורן כתב לקראת פורים תשל״ח (1978) שבישוב שילה יש לקרוא מגילה בי״ד באדר בלבד, מכיוון ששילה אינה מנויה ברשימת הערים המוקפות חומה בימי יהושע, ולכן אין לסמוך על דברי ר׳ שמעון בן לקיש בעניין. היא לא היתה עיר ידועה (שופטים כא: יט), ואינה ידועה כעיר מוק״ח.[455]

מאז הקמת הישוב שילה נהגו לקרוא מגילה בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה. רב הישוב הרב אלחנן בן נון הסביר במכתבו לתושבי שילה שאמנם אין ספק בזיהוי המקום כשילה המקראית, ויש חומה סביב תל שילה, ולדעת חוקרים החומה היא מתקופת האבות ועד תקופת ההתנחלות, אלא שלא ניתן לקבל את הזיהויים הללו כוודאיים. בעיה נוספת היא שיש מחלוקת בין פרשני התלמוד אם בשילה העתיקה היתה חומה. במשכן שילה היו אוכלים קדשים ״בכל הרואה״,[456] ובפירוש המיוחס לרבנו גרשום בפירושו לתלמוד (ב׳ תמורה כא ע״ב)[457] כתוב: ״דהתם נאכל בכל הרואה משום דכפר היה, דלית ליה חומה״. לעומתו כתבו התוס׳ ותוס׳ רא״ש (ב׳ שבועות טו ע״ב ד״ה דקדשה), שבשילה העתיקה היתה חומה, אלא שהמקום לא התקדש בקדושת ערי חומה.

---

448 לייב מוסקוביץ׳, הטרמינולוגיה של הירושלמי, ירושלים תשס״ט, עמ׳ 69-71.

449 כך הוא אמר לרב משה הררי בשיחה ביניהם בשנת תשע״א. ראה: הרב משה הררי, מקראי קדש-פורים, ירושלים תשע״א, עמ׳ 115.

450 יהושע טז: ו; יח: א, ח-ט, ועוד.

451 בראשית מט: י; שופטים כא: כא; שמואל א ד: ד, יב; מלכים א: יד, ב-ד; ירמיהו ז: יב, ועוד.

452 ת׳ יומא [ליברמן] ב: יב; ת׳ זבחים [צוקרמאנדל] יג: ו-ט; ב׳ יומא ט ע״א, לט ע״ב; ב׳ סוטה טז ע״א, ועוד רבים.

453 הרב אשתורי הפרחי, כפתור ופרח, חלק ב, ירושלים תשנ״ז, עמ׳ סז-סח.

454 יגאל שילה, ״המחנה אשר בשילה״, ארץ שומרון, ירושלים תשל״ג, עמ׳ 10-18. במאמר מתוארים הממצאים מחפירות בשנות ה-30 וה-40 של המאה ה-20, ומחפירות שנערכו בתל בשנת 1969.

455 הרב שלמה גורן, ״מתי יש לקרוא את המגילה בבית אל, גבעון, שילה ומצפה יריחו, בי״ד באדר כדין פרזים או בט״ו באדר כדין מוק״ח מימות יב״ן״, תרומת הגורן, חלק א, ירושלים תשס״ה, סימן קלט.

456 מ׳ מגילה א: יא; מ׳ זבחים יד: ו. ראה: זאב ח׳ ארליך, ״גדר ׳בכל הרואה׳ ״, שומרון ובנימין קובץ מחקרים בגיאוגרפיה היסטורית, עפרה תשמ״ז, עמ׳ 107-113.

457 ישראל תא-שמע הוכיח, בניגוד לעמדות חוקרים אחרים, כי רגמ״ה כתב פירוש לכל התלמוד, אך פירוש זה אינו בידינו, אלא הוטמע בתוך פירושי מגנצא. ראה: ישראל תא-שמע, ״על פירוש רבינו גרשום מאור הגולה לתלמוד״, קרית ספר, 53 (תשל״ח), עמ׳ 356-365; הנ״ל, הספרות הפרשנית לתלמוד, חלק ראשון: 1000-1200, ירושלים תשנ״ט, עמ׳ 35-40.

מבחינה מעשית, הישוב שילה הוקם בהר מעל לתל שילה וסמוך לתל במרחק קטן ממיל. חלק מבתי הישוב נבנו במרגלות ההר שם נמצאו שרידים ועתיקות. אף שלא נמצאה חומה סביבם, יתכן שהשרידים הללו הם חלק משילה העתיקה. שילה העתיקה מוגדרת כמקום שיש ספק אם הוא מוק"ח מימות יב"ן, ובמקום מסופק הלכה היא שיש לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה. הפוסקים חלקו בשאלה אם כך יש לנהוג גם במקום הסמוך לו. אך אם הישוב שילה יושב בחלק ממקום שילה העתיקה, אזי אין צורך להגדיר את הישוב החדש כמקום סמוך. תל שילה היא "כרך שחרב", ויש לנהוג בישוב שבקרבתו כמו בעת שירושלים העתיקה היתה בידי הירדנים (בשנים תש"ח-תשכ"ז, 1948-1967). בשכונות ירושלים נהגו לקרוא מגילה בט"ו באדר. הרב אלחנן בן נון סיפר שהוא דן במכלול הנתונים והשיקולים ההלכתיים הללו עם הרב אברהם שפירא, ראש ישיבת מרכז הרב בירושלים, וכן עם הרב מרדכי אליהו, עוד לפני שהם התמנו להיות הרבנים הראשיים לישראל, והם קבעו שבשילה יש לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה "עד יתחוורו הדברים ותחזור עטרה ליושנה בבנין הארץ וירושלים", ומאז נהגו כך בישוב שילה.[458]

בשנת תשס"ז (2007) נמצא בשרידי אחת הכנסיות שליד תל שילה, פסיפס ובו כתובת ביוונית שבה מברך הנוצרי יוצר הפסיפס את אנשי שילה תושבי המקום: 'רחם על תושבי שילה אמן'. לקראת פורים תשס"ח (2008) כתב הרב אלחנן בן נון שפסיפס זה מוכיח בוודאות שבאזור תל שילה היתה שילה המקראית. הכתובת היא מהדור הרביעי של אמוראי ארץ ישראל והיתה זו תקופה של התפשטות ההתיישבות הנוצרית בארץ וגם באזור שילה. אלא שעדיין לא נפתרה השאלה אם לשילה העתיקה היתה חומה: "בלי ממצאים ברורים יותר לא נוכל להכריע כדעת התוספות. על כן בינתיים אנחנו נוהגים יומיים". אך הוא הציע להעצים עוד את מעמדו של יום ט"ו באדר:

> משקל גדול יותר משנים קודמות עובר ליום השני, למרות הספק שנותר. לפיכך חשיבות גדולה היא לבטא את חלקה של ארץ ישראל במחיית עמלק, ולחגוג את היום השני כראוי... לפיכך ננהג גם השנה כבשנים עברו, שכל מצוות הפורים נוהגות גם ביום שני ט"ו באדר ב'; קריאת המגילה, מתנות לאביונים, משלוח מנות וסעודת הפורים. ההבדלים בין היום הראשון לשני הם: מגילה בלי ברכה, אין קוראים בתורה 'ויבא עמלק' ואין אומרים 'על הנסים' בתפלה. **כדי לבטא את החיזוק שקבלה מצות היום השני בשילה נאמר מעתה 'על הנסים' בסוף ברכת המזון לפני 'הרחמן הוא יזכנו לימות המשיח' בלשון זו: 'הרחמן הוא יעשה לנו נסים כמו שעשה לאבותינו בימים ההם בזמן הזה. בימי מרדכי ואסתר וכו'".**[459] (ההדגשה במקור – י.ז)

כאמור, מאז הקמת הישוב נהגו בשילה לציין כך את פורים, ובכל זאת יש כאן רצון להעצים עוד את מעמדו של יום ט"ו באדר. השינוי הוא בברכת המזון, בשינוי נוסח תפילת "על הנסים", ובשינוי המקום שאומרים תפילה זו במהלך ברכת המזון, לא בסמיכות לברכת ההודאה: "נודה לך", אלא בסמיכות לברכת "הרחמן הוא יזכנו לימות המשיח". בסיס ההצעה לשנות בברכת

---

[458] הרב אלחנן בן נון, "זמן הפורים בשילה", מנשר לתושבי שילה לקראת פורים תשד"מ (1984). הרב אלחנן בן נון העביר אלי את הדברים שהוא כתב בעניין, ותודתי נתונה לו. דברים דומים כתב גם: יואל אליצור, "זמני הפורים ביישובים החדשים ביהודה ובשומרון ובארץ בנימין", שנה בשנה (תש"מ), עמ' 268-279; הנ"ל, "אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם", תחומין, א (תש"מ), עמ' 119; הנ"ל, "פורים – יום או יומים?", נקודה, 55 (תשמ"ג), עמ' 11. פן הלכתי ורעיוני על מקרא מגילה בשילה, ראה: הרב אריה מנדלקורן, "שני ימי פורים-על שום מה? ואור חדש על דין פורים בשילה", קטורת שילה, א (תשס"א), עמ' 167-171.

[459] הרב אלחנן בן נון, "פורים בשילה", מנשר שהוא כתב לתושבי שילה לקראת פורים תשס"ח.

המזון נשען על דברים שכתב הרב יוסף חיים, הבן איש חי. גם בתפילת י״ח הוא הציע לומר לאחר אמירת 'אלוקי נצור', לפני עקירת הרגלים: "נודה לך ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו על הנסים" וכו'.[460]

הרב אלחנן בן נון כתב באותה עת מאמר נוסף ובו פירט את הממצאים הארכאולוגיים בחפירות, וגם הציע דרך להסביר את דברי רבנו גרשום באופן מסוים. בסיכום המאמר הוא הביע את דעתו האישית בעניין:

> הזיהוי של שילה היום, לאחר גלוי הכתובת, ודאי. שיטת התוס' ותוס' הרא״ש בשבועות, שהיתה בשילה חומה... בחפירות המקום רואים את שרידי החומה שהיתה גדולה מאד, ודעת החוקרים שהיתה מהתקופה הכנענית והמשיכה גם לאחר מכן. גם את דברי ר' גרשום בסוגית ג' זקנים בתמורה, אפשר להסביר בדוחק... בתורת סברה, ולא כעובדה או מסורת. יש איזה צד שבספק שאינו גדול כל כך, אפשר להכריע לעשות רק יום ט״ו, כר' יוחנן בטבריה [י' מגילה א: א, ע ע״א]. מכל זה, נראה לדעתי, כי יש מקום לשנות את מנהגנו לעשות שני ימים מספק, ולנהוג רק בט״ו, למרות שזהו דבר חדש גם בישובים העתיקים בארץ. אבל כמובן, רק אם יסכימו אתי פוסקים מובהקים.[461]

הרב אלחנן בן נון סיפר לי שהוא התייעץ עם כמה רבנים על שינוי מעמדו של הישוב שילה בעקבות הממצא הארכאולוגי ולקרוא בט״ו באדר בלבד. הוא נפגש עם הראשון לציון הרב שלמה עמאר, אך הרב עמאר נמנע מלהכריע בדבר. הוא התייעץ עם הרב יעקב אריאל, רב העיר רמת גן, ועם הרב שלמה אבינר, רב הישוב בית אל. למרות הנתונים הם עדיין הטילו ספק אם זה מקום שילה העתיקה. לדעתם, מסורת בעניין זה היא מסירה ממשית מדור לדור. כתובות מזמן עתיק אינן אמינות לדעתם.הרב שלמה אבינר התבטא: "מפני שאיזה גוי כתב שילה בכתובת, זו תהיה מסורת?". אף שהכתובת שנמצאה הצטרפה לנתונים נוספים על אודות זיהוי המקום כשילה המקראית.

הוא נועץ גם ברב דב ליאור, רבה של חברון וקרית ארבע, שנטה לקבל את הזיהוי ולקבוע שבשילה יקראו רק בט״ו באדר. גם הרב ישראל אריאל, ראש מכון המקדש בירושלים, כתב לרב בן נון שלדעתו הממצאים הארכאולוגיים והמסורת על זיהוי המקום כשילה מספיקים לקביעה שבישוב שילה יש לקרוא בט״ו באדר בלבד.[462] הרב אלחנן בן נון אמר לי עוד שבין תושבי שילה יש רבנים ותלמידי חכמים שמתנגדים לקביעת מקרא מגילה בשילה רק בט״ו באדר. כדי לשנות מהמקובל צריך הסכמה רחבה ותמיכה של פוסקים מובהקים.

הדיון על מעמד הישוב שילה הקרוב לתל שילה, וזמן מקרא מגילה בו, הוא ייחודי ושונה ממקומות אחרים בערי ארץ ישראל. יש מקומות שיש להם מסורת על היות המקום מוק״ח מימות יב״ן, או לפחות מסורת מסופקת, ויש מקומות שיש להם מסורת על אודות מקרא מגילה במקום בי״ד ובט״ו באדר, אך אין ממצא או עדות שתוכיח זאת. לעומת זאת, בשילה המצב הפוך. הממצאים מוכיחים על מיקום הישוב שילה ונמצאה חומה מתקופת ההתנחלות. אך אין מסורת על אודות זמן מקרא מגילה במקום בתקופות קדומות, ויש עמדה בין מפרשי התלמוד שטענה שבשילה לא היתה חומה בעוד שהממצא מורה אחרת.

---

[460] הרב יוסף חיים, עוד יוסף חי, ירושלים תשכ״א, פרשת תצוה – הלכות פורים, עמ' 127.

[461] הרב אלחנן בן נון לא פרסם את המאמר ברבים. במנשר שהוא כתב לתושבים נאמר שמי שירצה את המאמר המנומק והמפורט, יוכל לקבלו ממנו.

[462] הרב אלחנן בן נון העביר אלי את המכתב ששלח לו בענין הרב ישראל אריאל בט״ו בשבט תשע״ב. תודתי נתונה לו.

21. מבוא חורון, שבי שומרון, קרית יערים

בשנת תשל״ח (1978) הציע יואל אליצור שבמושב מבוא חורון יקראו בט״ו באדר בלבד, ובישוב שבי שומרון ובקרית טלז-סטון יקראו בי״ד ובט״ו באדר.[463]

המושב מבוא חורון נמצא בצפון עמק איילון על גבול השפלה והרי ירושלים ממזרח למחלף לטרון. הוא הוקם בשנת תשכ״ט (1969) ועבר למקומו הנוכחי בשנת תשל״ד (1974). המושב נמצא בין חורבות שני כפרים שנהרסו במלחמת ששת הימים: בית נובא ויאלו, בעיבורה של בית נובא וסמוך ונראה ליאלו. בשני הכפרים שרידים קדומים. ביאלו מזהים את אֵילון, עיר בני דן (יהושע יט: מג). אילון ניתנה ללויים (יהושע כא: כד) אך התקבל שגם ערי לויים נחשבות לערים מוק״ח מימות יב״ן כדוגמת חברון ושכם. בגבעת הכפר נמצאו ממצאים ארכאולוגיים, ועל פי השיטות הנהוגות במחקר הם מעידים על ישוב רצוף מן התקופה הכנענית עד ימינו. לא נערכה חפירה במקום והנתונים הם על סמך סקירת השטח. גדר המושב ״מבוא חורון״ נראית ורחוקה 800-900 מ׳ מהתל הקדום. לדברי יואל אליצור, כיוון שהזיהוי מבוסס והעיר היתה מוקפת חומה, על בסיס המסורת שעיר שנזכרה בספר יהושע היא מוק״ח, נראה שע״פ ההלכה יש לקרוא שם בט״ו באדר בלבד. העובדה שהתל אינו מיושב אינה משנה, וכמו שהוא טען ביחס לבית אל ע״פ התקדים שנהגו בזמנו בירושלים החצויה עד מלחמת ששת הימים.

הישוב שבי שומרון הוקם בשנת תשל״ז (1977) ונמצא בין הערים טול כרם ושכם. ליד הישוב היה מחנה צבאי (בסיס הטירונים של חיל התותחנים). הישוב והמחנה הצבאי היו בקרבת עתיקות העיר שומרון (סבסטיה), במרחק של כ-900 מטר. העיר שומרון נבנתה בידי המלך עמרי לאחר שהוא קנה את המקום מאת שמר (מלכים א, טז: כא). יואל אליצור טען שאף שהעיר נזכרת רק בספר מלכים, היא היתה מוק״ח מימות יב״ן, זאת על בסיס תרגום יונתן לאמור בפסוק: ״ויקן את ההר שומרון״ – ״ההר כרכא״. במקום היה כרך קדום, ועומרי חיזק את בניין העיר, וקרא למקום על שם שמר. על פי פירוש זה, ניתן להבין מדוע נשלחו ארבעת המצורעים מחוץ לעיר (מלכים ב, ז: א). שילוח מצורעים הוא רק מעיר מוק״ח מימות יב״ן.[464] אמנם בחפירות בעתיקות שומרון לא גילו דבר הקושר את המקום לתקופת יב״ן. הצעתו של יואל אליצור היתה שבישוב שבי שומרון ובמחנה הצבאי שעל ידו יקראו מגילה בי״ד ובט״ו באדר, מאחר שמעמדו של תל שומרון

---

[463] יואל אליצור, ״זמני הפורים ביישובים החדשים ביהודה ובשומרון ובארץ בנימין״, שנה בשנה (תש״מ), עמ׳ 279-268; הנ״ל, ״אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם״, תחומין, א (תש״מ), עמ׳ 119; הנ״ל, ״פורים-יום או יומים?״, נקודה, 55 (תשמ״ג), עמ׳ 11.

[464] מ׳ כלים א: ז, ובפירוש ר״ש, ר״ע מברטנורא; תוס׳ ערכין לב ע״ב ד״ה וקדשו; רמב״ם הל׳ טומאת צרעת, י: ז. ר׳ עקיבא איגר בפירושו למשנה בכלים (שם), הסביר את שילוח ארבעת המצורעים על בסיס דברי תרגום יונתן. הרב מאיר שמחה מדוינסק, משך חכמה-ויקרא, ירושלים תשס״ב, הפטרת פרשת מצורע, עמ׳ שסה-שסו, הסביר אחרת. לדבריו, מלכי ישראל נהגו בשומרון כמו קדושת ירושלים. דברים דומים כתב לפניו גם הרב יעקב עטלינגר, שו״ת בנין ציון החדשות, ד״צ אלטונא תרכ״ח, סימן ס אות ג. הם לא התבססו על ההנחה שהעיר שומרון היתה מוק״ח מימות יב״ן. הרב ראובן מרגליות, מרגליות הים-סנהדרין, ירושלים תשל״ז, עמ׳ 190, הציע שהם נשלחו מחוץ לעיר לא בשל טומאתם, אלא מפני שאנשי העיר פחדו להידבק בצרעתם. זאב ח׳ ארליך, ״שומרון – שלוש מחלוקות שהן אחת״, שומרון ובנימין, עפרה תשמ״ז, עמ׳ 221-223, הציע שההבדל בין פירוש הרב מאיר שמחה הכהן לפירוש ר׳ עקיבא איגר הוא בשאלה מתי יקראו תושבי שבי שומרון הסמוכים ונראים לתל שומרון את המגילה. דברים דומים כתב גם הרב חיים שלמה קויפמאן, ״בענין מחנה ישראל ושיטת הקרית ספר במוקפין״, קול התורה, נה (תשס״ד), עמ׳ קלא-קלז, בעמ׳ קלב.

כעיר מוק״ח מימות יב״ן נשען על פרשנות, ולא על בסיס מסורת או ממצא ארכאולוגי. דבריו לא התקבלו ובשבי שומרון ובמחנה הצבאי שהיה שם קראו מגילה בי״ד באדר בלבד.[465]

קרית טלז-סטון נמצאת מערבית לאבו גוש ומזרחית לנווה אילן. היא הוקמה בשנת תשל״ה (1975). היא סמוכה ונראית לדיר אל אזהר שמקובל לזהותו כקרית יערים. קרית יערים נזכרת פעמים אחדות בספר יהושע.[466] יתכן אף שחלק מהקריה החדשה נמצא על האתר של קרית יערים העתיקה. לדברי יואל אליצור, הזיהוי של קרית יערים הוא מקובל, אך בכל זאת הוא איננו ודאי לחלוטין, ועל כן הוא הציע שבקרית טלז-סטון יקראו מגילה בי״ד ובט״ו באדר.

הרב מרדכי אליהו הגיב על מכתבו של יואל אליצור. הוא לא התייחס ישירות להשערות הארכאולוגיות, אבל הוא לא שלל את האפשרות לזהות מקומות חדשים על פי ממצאים כאלה. הוא הציע שרבנים יתכנסו ויחליטו במכלול השאלות ובינתיים יחמירו התושבים על עצמם במקומות הללו ויקראו בי״ד ובט״ו באדר.[467] לעומתו טען הרב שאול ישראלי שבשלושת הישובים הללו יש לקרוא בי״ד באדר בלבד, אך הוא לא נימק מדוע.[468] הרב אריאל בוקוולד כתב שהרב יוסף שלום אלישיב הורה לרב ישראל אריה שולמן, רבה של טלז סטון, לקרוא מגילה בטלז-סטון בי״ד באדר בלבד.[469]

במבוא חורון, בשבי שומרון ובמחנה הצבאי שם ובטלז סטון קראו מגילה בי״ד באדר בלבד.[470]

22. בית חורון, חנתון, כרמי יוסף, יתיר, קדומים, שילת, כפר רות

בשנת תשמ״ג (1983) כתב יואל אליצור שבכל המקומות שהוא טען שיש לקרוא בהם מגילה בט״ו באדר – בבית אל ובמבוא חורון, ובי״ד ובט״ו באדר – בשילה, בשבי שומרון ובטלז סטון, רק בישוב שילה הנהיגו לקרוא מגילה בי״ד ובט״ו באדר. אך זה לא מנע ממנו להציע למקומות אחרים להנהיג ״פורים דמסופקים״, בישובים שיש בהם או סמוך ונראה להם אתרים מימות יב״ן, כמו: פסגות, קדומים, שילת, כפר רות, יתיר, בית חורון, כרמי יוסף וחנתון.[471] בכל המקומות הללו המשיכו לקרוא מגילה בי״ד באדר בלבד.

---

[465] כך אמרו לי ותיקי הישוב שבי שומרון. בפורים תש״מ (1980) הייתי במחנה הצבאי בשבי שומרון (המחנה שהיה צמוד לישוב שבי שומרון), וקראנו שם מגילה בי״ד באדר בלבד.

[466] יהושע ט: יז; טו: ט-י, ועוד.

[467] הרב מרדכי אליהו, ״אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם״, תחומין, א (תש״מ), עמ׳ 127.

[468] הרב שאול ישראלי, מובא אצל: הרב משה הררי, מקראי קודש-פורים, ירושלים תשנ״ד, עמ׳ 104, 106.

[469] הרב אריאל בוקוולד, הימים האלה נזכרים, בני ברק תשע״ב, עמ׳ סח.

[470] יואל אליצור דן בשנת תשל״ח (1978) גם במעמדו של הישוב גבעון שהוקם בשנת תשל״ז (1977), המרוחק כק״מ אחד מאתר גבעון. אך בשל ספקות רבים הוא קבע שבגבעון יש לקרוא בי״ד באדר בלבד. ראה: יואל אליצור, ״זמני הפורים ביישובים החדשים ביהודה ובשומרון ובארץ בנימין״, שנה בשנה (תש״ם), עמ׳ 268-279; הנ״ל, ״פורים – יום או יומים?״, נקודה, 55 (תשמ״ג), עמ׳ 11. הרב שלמה גורן פסק (בשנת תשל״ח-1978) שבגבעון יש לקרוא בי״ד באדר בלבד אך מסיבה אחרת. גבעון נזכרת בין ערי הלויים (יהושע כא: יז) ואין מעמדה כערי חומה מפני שחומתה עתידה ליפול בשל היותה עיר מקלט. ראה: הרב שלמה גורן, ״מתי יש לקרוא את המגילה בבית אל, גבעון, שילה ומצפה יריחו, בי״ד באדר כדין פרזים או בט״ו באדר כדין מוק״ח מימות יב״ן?״, תרומת הגורן, ירושלים תשס״ה, סימן קלט, עמ׳ 348. הרב יוסף שני, שו״ת ברית אברהם, ירושלים תשס״ו, סימן כה עמ׳ רפד, כתב שבגבעון יש לקרוא גם בט״ו באדר מאחר שהיא היתה אחת מערי הלויים ויש ספק על אודות מעמדה.

[471] יואל אליצור, ״פורים – יום או יומים?״, נקודה, 55 (תשמ״ג), עמ׳ 11, 34.

23. שעלבים

קיבוץ שעלבים נמצא ליד העיר מודיעין. הקיבוץ הוקם בשנת תשי״א (1951). הוא שוכן למרגלות תל סלבית המזוהה עם שעלבין הנזכרת בספר יהושע בנחלת שבט דן.[472] זיהוי התל הוא על בסיס חרסים לפי השיטות המקובלות במחקר הארכאולוגי, ועל בסיס שימור השם ומיקומו הגיאוגרפי. לדברי יואל אליצור, גם אם אין לקבל את השערות המחקר כדי לקבוע בוודאות, ״הרי לא גרע מ׳נחלקו בקבלתם׳ המוזכר בראשונים.[473] בודאי שזה עדיף בהרבה על סתם ערים עתיקות בארץ ישראל שאין ידוע דבר על תולדותן״. לדבריו, בשעלבים נהגו לקרוא מגילה בי״ד באדר, ויתכן שהם נהגו כך כי הם הסתמכו על הסוברים שבמקום סמוך לכרך שחרב יש לקרוא בי״ד באדר, אם כי הגר״א ובעקבותיו הרב אברהם ישעיהו קרליץ והרב צבי פסח פרנק פסקו שמחוץ לכרך החרב יש לקרוא בט״ו באדר, וכך נהגו בירושלים החדשה כשהיתה מנותקת מהעיר העתיקה. תושבי שעלבים נהגו בתחומים רבים כפסיקת הרב קרליץ, ועל כן היה מקום לומר שעליהם יהיה לקרוא בי״ד ובט״ו באדר. יואל אליצור ניסה לשכנע את תושבי שעלבים לקרוא בכל זאת גם בט״ו באדר:

> אולם על כל פנים חל שינוי בזמן האחרון. הישוב (קרית הישיבה) הגיע עד התל עצמו, וכבר יושב בקצהו. נמצא שעכשו יש כאן ״כרך מיושב״, וכל הישוב מחובר היום בחיבור בתים שהמרחק ביניהם הוא פחות משבעים אמה ושירים אל הכרך עצמו... אפילו נרצה לחשוש לשיטת הרמב״ן שכרך שאין בו י׳ בטלנים נידון כעיר... בנידון דידן שהישיבה כבר נמצאת על התל עצמו, זכינו לזה שבכרך עצמו קיימים עשרה בטלנים.[474]

דברי יואל אליצור לא התקבלו, ובשעלבים המשיכו לקרוא מגילה בי״ד באדר בלבד, למעט כמה שמחמירים לקרוא גם בט״ו באדר ללא ברכה.[475]

24. גמלא

גמלא נזכרת במשנה כעיר מוק״ח מימות יב״ן (ערכין ט: ו). לאחר מלחמת ששת הימים החלו לחפור באזור, והחופרים טענו שזו היא גמלא הנזכרת במשנה, ואף נמצאו ממצאים המתאימים לתקופה.[476] מר ירוחם קנטמן ממושב קשת ברמת הגולן, סיפר לי שמשנת תש״ן (1990) בערך התארגנה בכל שנה קבוצה מבי״ס שדה קשת יהונתן ובי״ס שדה גולן, וחברים נוספים מישובים ברמת הגולן, והם קראו בכל שנה מגילה ללא ברכה ביום ט״ו באדר בבוקר בבית הכנסת העתיק שבגמלא. הם לא קראו בליל ט״ו באדר כי האתר סגור למבקרים.[477] גם החברה להגנת הטבע הזמינה בשנים מסוימות את המעוניינים לסיור בט״ו באדר בגמלא, ובמסגרת הסיור קראו מגילה בבית הכנסת העתיק.[478]

---

[472] יהושע יט: מב.

[473] הרב יוסף קארו, בית יוסף סביב הטור אורח חיים, סימן תרפח: ד.

[474] יואל אליצור, ״זמן פורים בשעלבים״, כי שרית (עורכים: הרב משה גנץ והרב אורי דסברג), שעלבים תשמ״ח, עמ׳ 120-124.

[475] הרב משה הררי, מקראי קדש-פורים, ירושלים תשע״א, עמ׳ 123.

[476] על החפירות בגמלא, ראה: דוד אדן-ביוביץ׳, ״רשימת ׳ערי חומה׳ והעדות הארכיאולוגית -ההיסטורית מיודפת ומגמלא״, תרביץ, סו (תשנ״ז), עמ׳ 449-470.

[477] בשיחה בי״א באדר תש״ע.

[478] ראה למשל את ההזמנה לפורים תשס״ז (2007):
http://www.epochtimes.co.il/news/content/view/4769/249

25. קרית ספר, מודיעין עילית

העיר מודיעין עילית אוכלסה בשנת תשנ״ד (1994). היא נמצאת צפונית-מזרחית לעיר מודיעין, ולמכבים-רעות. מודיעין עילית נקראת בפי בני המקום ובפי הציבור החרדי בארץ קריית ספר, כשמה של החברה המייסדת. אך שמה הרשמי של העיר הוא מודיעין עילית.[479]

בשנת תשנ״ד (1994) חל י״ד באדר ביום שישי, ובכל מקום קראו ביום זה מגילה. השאלה בדבר זמן מקרא מגילה במודיעין עילית התעוררה לקראת פורים תשנ״ה (1995). הרב שמחה קסלר, רבה של מודיעין עילית, נשאל על כך מאחר שממודיעין עילית ראו את לוד. תשובתו היתה שעל פי דברי המשנה ברורה (סימן תרפח בביאור הלכה ד״ה או) אין מעניקים מעמד של מקום נראה לעיר שיש ספק אם היא מוק״ח מימות יב״ן. לדעתו, העיר לוד מוגדרת כעיר שיש ספק אם היא מוק״ח מימות יב״ן, ועל כן יש לקרוא במודיעין עילית בי״ד באדר בלבד.[480]

הרב משה מרדכי קארפ הוא רב במודיעין עילית, ובשנת תשנ״ו (1996) הוא עסק בשאלת זמן מקרא מגילה במודיעין עילית. הוא היה מודע לפסיקתו של הרב שמחה קסלר, רבה של מודיעין עילית,[481] לקרוא בה רק בי״ד באדר כעיר פרוזה, אך הוא סבר שיש לקרוא מגילה גם בט״ו באדר משתי סיבות:

א. הרב שמחה קסלר הגדיר את לוד כעיר מסופקת, אך לדעתו לוד מוגדרת כעיר מוק״ח מימות יב״ן, ומודיעין עילית נראית ללוד.

ב. במודיעין עילית נמצאו עתיקות מתקופת הבית השני, ויש סבירות גדולה שבמקום היתה עיר גם בימות יב״ן. הנחתו היא שהיה מנהג קדום בארץ ישראל לקרוא בכל מקום בי״ד ובט״ו באדר, ומכיוון שנמצאו עתיקות במקום הרי שבאותה עיר בוודאי קראו גם בט״ו באדר, ויש להמשיך במנהג זה במקום שיש ממצאים על אודות עיר קדומה.[482]

לדבריו, יש להרחיב את מנהג ארץ ישראל הקדום גם על מקומות ישוב חדשים לחלוטין גם אם אין עתיקות במקום, ובוודאי שאין למחות בנוהגים כן.[483] הוא כתב שהוא נועץ ברב יוסף שלום אלישיב, אך הרב אלישיב לא הסכים עם דבריו מכמה סיבות: מודיעין עילית איננה משתתפת בענייניה עם לוד; לוד היא עיר שיש ספק אם היא מוק״ח מימות יב״ן ואין דין סמוך למקום מסופק; לא רואים מכל מקום במודיעין עילית את לוד. ״ומ״מ אמר [הרי״ש אלישיב] שיחידים יכולים להחמיר על עצמן לקרוא בב׳ הימים״, מפני שיש הסוברים שגם למקום שיש ספק אם הוא מוק״ח מימות יב״ן יש דין סמוך, ״או כמנהג הערים הישנות בארץ ישראל, וכבר נתגלה שהיה שם

---

[479] יואל אליצור, שמות מקומות קדומים בארץ ישראל השתמרותם וגלגוליהם, ירושלים תשס״ט, עמ׳ 2, העיר שהשם קריית ספר מטעה, מאחר שמיקומה של מודיעין עילית רחוק מאוד מקריית ספר המקראית.

[480] כך העיד הרב יששכר דב בירנבוים, קונטרס בענין נראה עמו ועיירות ארץ ישראל לגבי מגילה (והיוצא מזה לגבי קרית ספר), קרית ספר תשנ״ח, עמ׳ 2.

[481] הוא כתב שהמרא דאתרא של מודיעין עילית הוא הר״מ קסלר. זו טעות כי בפורים שנת תשנ״ו, המרא דאתרא היה הרב שמחה קסלר. הוא נפטר כמה חודשים אחר כך בקיץ תשנ״ו. בנו הרב מאיר (הר״מ) קסלר התמנה אחריו להיות רבה של העיר, ואולי כאן מקור הטעות.

[482] הרב משה מרדכי קארפ, זמני הפורים, קרית ספר תשנ״ו, עמ׳ יט.

[483] הרב משה מרדכי קארפ, זר אהרון-פורים, קרית ספר תשס״ב, עמ׳ מח-נט, קס: ״מקומות שנוהגים היום לקרות בב׳ הימים אפילו בעיירות שנתיישבו מחדש, חלילה מלערער על זה ולבטל מנהגן, שעל מנהג הקדום הם עומדים״ (שם נח).

ישוב קדום אפשר אף מזמן הבית. אך אינו מדינא כלל, ורק ליחידים״.[484] הרב קארפ הנהיג בבית המדרש שהוא מתפלל בו לקרוא מגילה גם בט״ו באדר.[485]

בשנת תשנ״ח (1998) פרסם תושב אחר ממודיעין עילית, הרב יששכר דב בירנבוים, קונטרס על אודות זמן מקרא מגילה בערי ארץ ישראל, ובאופן ממוקד יותר על אודות זמן מקרא מגילה במודיעין עילית.[486] הוא בדק את מעמדה של מודיעין עילית בשלושה מישורים:

[א] הממצאים הארכאולוגיים שנמצאו במודיעין עילית - הוא כתב שהוא שוחח על הממצאים הארכאולוגיים עם האחראי על החפירות, ולדבריו מדובר על ממצאים מתקופת בית שני. לא היתה לארכאולוגים הערכה בדבר שמו הקדום של הישוב. כמו כן לא נמצאה חומה במקום. מסקנתו של הרב בירנבוים בעקבות שיחה זו היתה: ״לא נראה להחמיר מכיוון זה״.

[ב] מודיעין עילית נראית מתל חדיד הנמצא צפונית מערבית למודיעין עילית - לחדיד יש מסורת על היותה עיר מוק״ח מימות יב״ן (מ׳ ערכין ט: ו). הרב בירנבוים בדק וראה שמתל חדיד ניתן לראות כמה בתים במודיעין עילית. הוא שאל ארכאולוגים שחפרו סמוך לתל חדיד בזמן שסללו את כביש חוצה ישראל (כביש מס׳ 6), אם נמצאו ממצאים מתקופת ההתנחלות, ותשובתם היתה שלילית, אם כי זיהוי המקום כחדיד הקדומה מקובל ומוסכם על הארכאולוגים. לדברי הרב בירנבוים, המרחק מתל חדיד למודיעין עילית גדול ממיל, אין קשר בין המקומות והתל שומם. מסקנתו היתה: ״נראה שיש כאן ספק ספיקא. ספק אם נחשב קרית ספר נראה. ואפילו אם תמצי לומר כן, ספק אם תל חדיד עדין נחשב כרך, וכל זה אם נניח שזה חדיד בודאי״.[487] יש להעיר שבישובים קרובים יותר לתל חדיד כמו מושב חדיד ומושב גמזו, שרואים מהם את תל חדיד ומתל חדיד רואים אותם, ומתגוררים בהם תושבים שומרי תורה ומצוות קראו מגילה בי״ד באדר בלבד, ולא דנו אף פעם באפשרות מקרא מגילה בט״ו באדר או גם בט״ו באדר.

[ג] המרחק שבין מודיעין עילית לבין לוד, זאת בהנחה שהעיר לוד החדשה נמצאת באזור שבו היתה העיר לוד מימות יב״ן - הוא שאל ארכאולוגים שחפרו בלוד על אודות ממצאיהם, והם אמרו שהם לא מצאו חומה במקום מתקופת ההתנחלות. הוא העיד שהוא בדק אם רואים מלוד את מודיעין עילית. לדבריו, הוא הסתכל מכמה מקומות בלוד בימים שהראות היתה טובה, ובכל זאת ״לא ראינו רמיזא של קרית ספר״. גם כשהוא הסתכל במשקפת הוא בקושי ראה משהו ממודיעין עילית. מסקנתו היתה שאין להגדיר את מודיעין עילית כנראית ללוד.[488]

בכל זאת הציע הרב בירנבוים ליחידים לקרוא מגילה במודיעין עילית גם בט״ו באדר, על בסיס דברים שכתב הרב ישעיהו הלוי הורביץ, השל״ה, לגבי מקומות שיש ספק אם המקום היה מוק״ח מימות יב״ן:

> ראוי ליחיד אשר יראת אלוקים בליבו להחמיר ולקרות ממגילה כשרה גם בליל ט״ו ויום ט״ו, רק יקרא אז בלא ברכה. וכבר רמזתי שראוי לאדם ירא וחרד במצוות ומכל שכן

---

[484] ראה גם: הרב יוסף שלום אלישיב, הליכות והנהגות, ירושלים תשס״ג, עמ׳ 7; הרב אליהו גולדברג, פסקי שמועות – דיני פורים וארבע פרשיות, בני ברק תשס״ו, עמ׳ נט, בשם הרב יוסף שלום אלישיב; הרב עקיבא יוסף לוי, ״גדרי צירוף עיירות המוקפות חומה״, מאורות ירושלים, ז (תשס״ח), עמ׳ תרי-תריב.

[485] הרב משה מרדכי קארפ, ״דברי שלום ואמת״, עיתון: ידיעון הקריה, י״ט אדר תשס״ד, עמ׳ 14.

[486] הרב יששכר דב בירנבוים, קונטרס בענין נראה עמו ועיירות ארץ ישראל לגבי מגילה (והיוצא מזה לגבי קרית ספר), קרית ספר תשנ״ח, 39 עמ׳.

[487] הרב יששכר דב בירנבוים, שם, עמ׳ 33-34.

[488] הרב יששכר דב בירנבוים, שם, עמ׳ 35.

במצווה עוברת, כלומר שאינה נוהגת אלא פעם אחת בשנה, ראוי להיות זריז בה כהנה וכהנה.[489]

הרב בירנבוים התנה זאת בשני תנאים: א. הקריאה תהיה בצנעה ושלא על מנת לעורר מחלוקת. ב. על הנוהגים כן לזכור ולדעת שזו חומרה, ושאותם שלא נוהגים כן: "המה יראי ה' וקדושיו ואין מחסור להם".[490] מדובר אפוא בניסיון מינורי לעודד מקרא מגילה גם בט"ו באדר, בצנעה וכחומרה של יחידים, עם זאת שדיני קריאת מגילה במקום מסופק לא נועדו ליחידים בלבד.

את העניין הציבורי הרב בשאלת זמן מקרא מגילה במודיעין עילית, הצליח לעורר תושב אחר המתגורר במודיעין עילית, הרב יחיאל יהודה משה דנציגר. בשנת תשס"ד (2004) הוא הוציא קונטרס בדבר זמן מקרא מגילה במודיעין עילית.[491] הרב דנציגר חזר על טענותיו הבסיסיות של הרב קארפ, אך טען שיש לקרוא גם בט"ו באדר מעיקר הדין ולא רק ממידת חסידות וכהנהגה טובה. לדבריו, מודיעין עילית היא עיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן בשל העובדה שהיא בנויה על חורבותיה של עיר עתיקה. לדבריו, במקומות אחדים ברחבי העיר מצאו עתיקות – חצרות, מבנים ישנים וקברים קדומים:

שכל זה מעיד על עירנו שהיה זה מקום ישוב ישן ועתיק מאד. והעיר העתיקה הנמצאת במודיעין עילית נבנתה [ע"פ המומחים] לכל הפחות בזמן בית שני... ומצאו בה אף מטבעות מימות הבית השני – מלכות חשמונאי.[492] וכל זה הם דברים עתיקים יותר מהרבה מקומות אחרים בארץ הקדש בערים הישנות שנהגו בהם לנהוג פורים בשני הימים מספק. שעירנו יותר עתיקה ויש דברים יותר עתיקים מהרבה מקומות בארץ ישראל ובכללם צפת, בירי, עין זיתון (כמו שדיברתי עם הארכיאולוגיים המומחים של צפת, וכפי הנראה לעין כל שהעתיקות שיש שם הוא רק מתקופת הצלבנים ואילך, וכן שאר המקומות).[493]

הרב דנציגר התעניין אצל ארכאולוגים וקיבל את הערכתם שהעתיקות שנמצאו במודיעין עילית הן מימי בית שני. לדעת הרב דנציגר, העתיקות הללו הן עדות לקיומה של עיר עתיקה יותר, ועל כן יש לנהוג במקום זה כמנהג ארץ ישראל הקדום ולקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר. בערים אחרות בארץ ישראל כמו חברון ושכם, שהיו ערי מקלט ולא היו מוק"ח:

ואעפ"כ חששו גם בט"ו, מפני שאולי היא איזה עיר ישנה שהוקפה בימות יב"ן, ואם כן מצאנו שחוששים אפילו לחשש רחוק כזה. ואם כן, כל שכן בעירנו מודיעין עילית, שאין לנו שום צד לומר שהיא ודאי שאינה מוקפת, אם כן ודאי שצריך להחמיר ולנהוג בה שני ימים מספק... ובכל מודיעין עילית שייך ספק זה שהרי כל העיר היא חצר אחת לכל הלכותיה שהרי יש לכל העיר גדר וחומה אחת, ולא שייך לומר בזה סמוך לספק, ורק

---

[489] הרב ישעיהו הלוי הורביץ, שני לוחות הברית, חלק א, וורשא תר"ץ, חידושים למסכת מגילה, עמ' פז. דברים דומים כתבו הרב יונה לאנסדופר, שו"ת מעיל צדקה, פראג תקי"ז, סימן נ; הרב אלעזר פלעקלס, שו"ת תשובה מאהבה חלק א, ניו יורק תש"ה, סימן רי.

[490] הרב יששכר דב בירנבוים, שם, עמ' 36-39.

[491] הרב יחיאל יהודה משה דנציגר, קונטרס ספיקא דמוקפין – הבא לדון בכבודה של ארץ ישראל והוא בירור דינה של עירנו מודיעין עילית שנבנתה על חורבותיה של עיר עתיקה ונראית לעיה"ק לוד המוק"ח מימות יב"ן, קרית ספר תשס"ד, סב עמ'.

[492] על זיהויה של מודיעין החשמונאית, ראה סקירתו של יואל אליצור, שמות מקומות קדומים בארץ ישראל השתמרותם וגלגוליהם, ירושלים תשס"ט, עמ' 434-435.

[493] הרב יחיאל יהודה משה דנציגר, קונטרס ספיקא דמוקפין, מודיעין עילית תשס"ד, עמ' נב-נו. הוא פירט שם את שמות הרחובות במודיעין עילית שנמצאו בהם העתיקות הללו.

ברחוב זה יקראו בט״ו אבל ברחוב אחר יקראו בי״ד, שהרי הכל חצר אחת ממש ופשוט הוא.

הוא טען עוד שממודיעין עילית רואים את לוד שנחשבת לעיר מוק״ח מימות יב״ן (מ׳ ערכין ט: ו). מודיעין עילית שייכת מבחינת רשויות המדינה למחוז רמלה-לוד, והם משתתפים עם אנשי לוד בעניינים רבים: משרדי ממשלה כמו רישום אוכלוסין במשרד הפנים, משרד הרישוי, בית משפט מחוזי, משרדי מס הכנסה, תחבורה ציבורית ועוד. מודיעין עילית גם נראית לחדיד שהיא בוודאי מוק״ח מימות יב״ן (מ׳ ערכין ט: ו) אלא שהיא חרבה, וכן היא נראית לרמלה המזוהה כגת או כגתים, והיא מוגדרת כספק מוק״ח. היא נראית גם לאונו וגיא חרשים.[494] מסקנתו היא:

על כן על כל דברי האגרת הזאת, נלענ״ד שצריכים אנשי מודיעין עילית ת״ו לקיים ולקבל עליהם ועל זרעם להיות עושים את שני הימים האלה ככתבם וכזמנם בזמניהם.[495]

עמדתו זו של הרב דנציגר באשר לזמן מקרא מגילה במודיעין עילית, מתבססת על תפיסתו שהמנהג הקדום בארץ ישראל היה לקרוא בי״ד ובט״ו באדר. הוא פיתח את עמדתו זו בספר שהוא הוציא שנה אחר כך בשנת תשס״ה (2005): ״זמני הפורים – הדן בכבודה של ארץ ישראל והוא קביעת זמני יום הפורים בארץ ישראל תובב״א״. בספר הוא טען שכך היה המנהג הקדום בארץ ישראל, מסקנותיו להלכה ולמעשה בסוף הספר הן:

א. בזמננו בארץ ישראל שאין אנו יודעים מה היה כאן ומה והיכן הוקבע דין הכרכים, חיישינן בכל המקומות והערים הישנים לשני הימים לכולי עלמא, ואע״פ שאין להם כיום חומה, וכן נהגו והורו הרבנים בכל הדורות. [בהערה הוסיף: שכן גם כתבו והנהיגו כל המורים כאן בארץ ישראל שהיו לפני שלוש דורות].

ב. ולכן בכל מקום בארץ ישראל שיש שם איזו שכונה [אפילו קטנה מאד] עתיקה וישנה מאד, שאין אנו יודעים מתי התחיל זמן ישיבתה, ובפרט במקום ישן כל כך העומד מימות בית שני, אע״פ שאין שם שום סימן וזכר מאיזה חומה, אנו חוששים שם אולי היא מן המוקפות חומה, ועושים שם את שני ימי הפורים.

ג. וגדולי המורים בדור שלפנינו לא כתבו בזה כלום, מפני שדינים אלו לא היו שכיחים, והיכן שהיו שכיחים – נהגו שם באמת בשני ימים כידוע. וכיום בזמננו שתודה לאל יתברך מתרבים הישובים החדשים של שומרי תורה ומצוות במקומות ישנים אלו בארץ ישראל ת״ו, פשוט הוא שיש לנהוג כן כפי המנהג הידוע בארץ ישראל על פי כל הנ״ל.

ד. ואין צריך לומר שבמקום שיש לנו חשש שהיא עומדת במקום שהיה שם עיר ישנה הידועה לנו שהייתה קיימת מימות יב״ן, ועל אחת כמה וכמה במקום שאנו חוששים שעיר זו עומדת על מקום שהיתה מוק״ח בימי יב״ן, שחיישינן לשם לשני הימים.[496]

העובדה שנמצאו עתיקות במקום מסוים מלמדת על היות המקום קדום ויש לקרוא במקום בי״ד ובט״ו באדר, שמא היתה במקום עיר מוק״ח מימות יב״ן.

להערכתנו, לא נכון לטעון שבכל המקומות בארץ ישראל שהיה בהם ישוב מתקופת בית שני, היה מנהג לקרוא בי״ד ובט״ו באדר על בסיס ההנחה שבוודאי היה במקום ישוב קדום יותר. יש להניח שהיו מקומות ישוב רבים שנבנו בתקופה מאוחרת יותר מימי יהושע בן נון, ואין שום סיבה

---

494 הרב דנציגר, שם, עמ׳ נו-סב.

495 שם עמ׳ סא-סב.

496 הרב יחיאל יהודה משה דנציגר, זמני הפורים, בני ברק תשס״ה, עמ׳ רמג-רמד. הוא הרחיב מאוד בדברים אלו שם עמ׳ קנד-קצא.

שיקראו במקום חדש כזה גם בט״ו באדר. לו היה מנהג כזה, הדבר בוודאי היה מופיע ומודפס בספרי הפוסקים שעסקו בעניין, ולא היה מקום להתלבט ולהסתפק אם יש מסורת על אודות זיהוי מקום מסוים כעיר מוק״ח מימות יב״ן, או על מעמד מקום סמוך ונראה למקום כזה. אכן, למעט ירושלים בכל המקומות האחרים בארץ ישראל בהם נהגו לקרוא בי״ד ובט״ו באדר, מפני שהיו ספקות שונים לגבי המקום, אך לא נהגו כן בשל מנהג קדום כלשהו.

הרב דנציגר הוא נכדו של הרב נתן געשטעטנער, אב״ד של קרית אגודת ישראל בבני ברק. לקראת פורים תשס״ד (2004) כתב לו סבו שהוא לא העמיק לחקור בעניין, אך לדעתו ראוי ונכון לקרוא במודיעין עילית בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה.[497]

דברי הרב דנציגר עוררו התעניינות ומבוכה רבה בעיר. רבנים אחדים מתושבי מודיעין עילית שבו לעסוק בסוגיה והגיבו על הדברים. בערב שבת זכור תשס״ד (2004) יצאה מודעה לרבים מאת בית דין צדק של מודיעין עילית בראשות הרב מאיר קסלר, רב העיר ואב בית הדין:

> הנה זה מאז יסוד המקום כאן עלתה השאלה בענין קריאת המגילה בי״ד, והוכרע ברורות ללא שום נדנוד לקרוא כאן בי״ד בלבד. וזה נקבע ע״י מרא דאתרא קדישא הדין אז מו״ר הגר״ש [הרב שמחה קסלר] זצ״ל, ואנכי הכותב גם הייתי מוציא ומביא בענין, ובהסכמת גדולי ישראל שליט״א כך נקבע. ועתה שוב עלתה השאלה אצל כמה שאולי בכל זאת יש לקרוא בט״ו והציעו דברים חדשים שאולי יש להחמיר. וכיון שרבים מבקשים את ההלכה לדעת את המעשה אשר יעשון, ואכן ההוראה היא בלא שום נדנוד ופקפוק כי הכל כפי שהי׳ עד כה והקריאה במודיעין עילית היא בי״ד בלבד, וכך הורה לנו להורות חד משמעי מרן אשר לו מסורת ההוראה כפי שנמסר מדור דור, בעל שבט הלוי שליט״א.
>
> בברכת פרייליכע פורים[498]
>
> שלמה זלמן אולמן

הרב שלמה זלמן אולמן הוא אב בית דין במודיעין עילית, ולדבריו יש לקרוא במודיעין עילית בי״ד באדר בלבד ״בלא שום נדנוד ופקפוק״. כך קבע גם הרב שמחה קסלר שהיה רבה של מודיעין עילית בשנותיה הראשונות, וכך הורה גם הרב שמואל וואזנר מחבר הספרים שו״ת שבט הלוי, ורב שכונת זכרון מאיר בבני ברק. הרב אולמן חתום לבדו על המודעה אף שהיא יצאה מטעם בית דין צדק של רב העיר הרב מאיר קסלר.[499]

היו רבנים נוספים שיצאו נגד דברי הרב דנציגר. הם טענו טענות משותפות: אין קשר מוניציפאלי כלכלי וחברתי בין לוד לבין מודיעין עילית; מלוד לא ניתן לראות את מודיעין עילית; העובדה שנמצאו עתיקות מתקופת הבית השני במודיעין עילית, איננה מלמדת דבר באשר להימצאותה של עיר במקום מתקופת ההתנחלות. חלקם כתבו שהרוצה לקרוא מגילה גם בט״ו באדר רשאי לעשות כן אך ביחיד ובצנעה ולא לעורר מחלוקת.[500]

---

[497] הרב נתן געשטעטנער, שו״ת להורות נתן, חלק יד, בני ברק תשס״ו, סימן לז.

[498] תרגום מאידיש: פורים שמח.

[499] הרב מאיר קסלר פרסם בשנת תשס״ה (2005) מאמר בדבר מקרא מגילה בעיר שיש ספק אם היא מוק״ח, ומסקנתו היא שבמקום שאין שריד כלשהו, אין מקום לספק ויש לקרוא מגילה בי״ד באדר בלבד. אך תשובתו היא עקרונית, והוא לא הזכיר בה את מודיעין עילית, אם כי בתחילת המאמר מופיע שהכותב הוא הרב ואב״ד של מודיעין עילית. ראה: הרב מאיר קסלר, ״עיירות המסופקות בהיקף חומה מימות יהושע״, קול התורה, נח (תשס״ה), עמ׳ רנד-רנז.

[500] כך כתבו: הרב שלמה לייב רוקח, ״קונטרס בדין עיר מודיעין עילית ת״ו, האם חייבת בשני ימי פורים״, מודיעין עילית תשס״ד, 20 עמ׳. הרב רוקח הוא רב בקריה החסידית באחוזת ברכפלד – שכונה במודיעין עילית ואב בית דין שם. בקונטרס שני פרקים: ״פרק א׳ – בגדר דין עיר פרזות שנראית למוקפת חומה. פרק ב׳ – בדין ערים עתיקות האם צריך לקרוא בהם בשני הימים או רק בי״ד״; הרב יוסף רובינשטיין, ״בירור זמן הפורים במודיעין עילית״, פניני שבת,

נראה שהמתנגדים לדברי הרב דנציגר אכן לא הסכימו עם דבריו במישור העקרוני, אך הם גם חששו שאם יהיו כאלה שישמעו לפסק ההלכה שלו, יעורר הדבר מחלוקת פנימית בתוך מודיעין עילית. כך למשל ביטא זאת אחד המחברים האנונימיים: "אין שום מקום להחמיר ובפרט שיש כאן חשש לא תתגודדו, ועוד ביטול תורה, ועוד מעורר מחלוקת בחנם".[501] חלק מסוים מהציבור החרדי שהתגורר במודיעין עילית מחמיר על עצמו מבחינת דרישות ההלכה ועל כן הם ביקשו לבלום היגררות אחר דבריו. אחד ממתנגדיו של הרב דנציגר, שהיה חפץ בעילום שמו, כתב שבעקבות הפולמוס שהתעורר בשנת תשס"ד (2004) נוסד מניין לקריאת מגילה גם בט"ו באדר לילה ויום.[502] מסתבר שהיו כאלה שנשמעו לפסיקתו של הרב דנציגר למרות התנגדותם החריפה של רבנים רבים במודיעין עילית.

כאמור לעיל, הרב משה מרדכי קארפ נהג מראשית מגוריו במודיעין עילית לקרוא מגילה גם בט"ו באדר. התגובות הרבות נגד קונטרסו של הרב דניצגר הם גם נגדו, אם כי הוא לא כתב שכך יש לנהוג מעיקר הדין אלא כחומרה. למחרת פורים דמוקפין, בט"ז באדר תשס"ד (2004), פרסם הרב משה מרדכי קארפ מנשר לתושבי מודיעין עילית תחת הכותרת: "דברי שלום ואמת":

> נתבקשתי לאשר שאלוני על מה הנהגתי בבית מדרשנו קריאת המגילה גם ביום ט"ו כאן בקרית ספר... באתי להודיע בשער בת רבים כי כל מעשי הם ע"פ גדולי הדור המיוחדים בתורה ובהוראה.[503]

הוא כתב שהוא התייעץ בענין עם הרב יוסף שלום אלישיב, הרב חיים קנייבסקי, והרב נתן געשטטנער, והם אמרו לו שאין חובה לעשות כן אך יש מקום לחומרה זו. לדבריו, אין בכך עבירה על "לא תתגודדו" מאחר שהקוראים בט"ו באדר עושים זאת כחומרה בלבד בשל הקרבה לוד, ולא מעיקר הדין. הוא לא התייחס בתגובתו להימצאות עתיקות במודיעין עילית.

גם בשנים הבאות היו עוד שעסקו בזמן מקרא מגילה במודיעין עילית. בשנת תשס"ו (2006) פורסמו דברים בעניין בשמם של שני פוסקים מרכזיים בציבור החרדי: הרב חיים קנייבסקי והרב נסים קרליץ. לדברי הרב חיים קנייבסקי, אמנם במודיעין עילית גילו בתים עתיקים, אבל אין צורך לחשוש שמא המקום הוא ספק מוק"ח. על העובדה שמודיעין עילית סמוכה ללוד, כתב "וצ"ע".[504] הרב נסים קרליץ כתב שהגדרת מקום "נראה" היא שהעיר הסמוכה תיראה כחלק מהכרך, ולכן:

> כשהמרחק רב אין סברה לחייב בקריאת ט"ו משום נראה... ולכן עיירות הסמוכות ללוד כמו מודיעין עילית ואלעד אין להם דין נראה ללוד, וקורין שם מגילה רק בי"ד באדר ואינם צריכים לחוש לקרוא גם בט"ו.[505]

רבנים נוספים ופחות מוכרים הגיבו גם הם. הם חזרו על טענות שנטענו בעבר נגד המבקשים לקרוא מגילה במודיעין עילית גם בט"ו באדר.[506] נציין לקונטרס בולט שכתב הרב אברהם ראובן

---

226 (תשס"ד), עמ' 2-3. פניני השבת הוא עלון פנימי המופץ במודיעין עילית. הרב רובינשטיין כתב על עבודתו של הרב דניצגר, וכתב: "דבריו מלאים בחידושים אשר מהם רצה לבנות גג על גג גג על גג לחומרא". היו אחרים שהגיבו גם כן, ופרסמו מנשרים ומאמרים בבתי הכנסת במודיעין עילית בעלום שמם. בידינו שלושה מאמרים שמחברם אנונימיים: "בענין חיוב קריאת מגילה בעיר התורה קרית ספר". מאמר אחר: "בענין זמן קריאת המגילה בעירנו קרית ספר". "קונטרס בדיני משלוח מנות", ובו התייחסות גם לסוגית זמן מקרא מגילה.

[501] "קונטרס בדיני משלוח מנות", קרית ספר תשס"ד, עמ' 19.

[502] "קונטרס דברי שלום ואמת", מודיעין עילית תשס"ז, עמ' 1.

[503] הרב משה מרדכי קארפ, "דברי שלום ואמת", עיתון: ידיעון הקריה, י"ט באדר תשס"ד, עמ' 14.

[504] הרב חיים קנייבסקי, דולה ומשקה (עורך: הרב אברהם חיים שצ'יגל), קרית ספר תשס"ו, עמ' רמו-רמז.

[505] הרב נסים קרליץ, חוט שני – שבת, חלק ד, בני ברק תשס"ו, עמ' שנט-שס. בזמן מקרא מגילה באלעד נעסוק לקמן.

פאזען, תושב מודיעין עילית.[507] הוא התנגד נחרצות לקריאת מגילה גם בט״ו באדר. הוא חזר על טענות שכבר נאמרו, והוא דן גם במעמדה של מודיעין עילית בשל הקרבה לתל חדיד. לדבריו, העיר חדיד חרבה ואין קוראים בה בט״ו באדר, ועל כן גם בסמוך ונראה לה קוראים רק בי״ד באדר. מודיעין עילית היא עיר גדולה ואיננה נגררת אחר חדיד, שהיא חרבה ואיננה מוגדרת כעיר מוק״ח. היא לא נגררת גם אחר לוד מסיבה דומה:

> דבלוד יש רק כמה מאות יהודים והוי ליה כרך קטן לגבי קרית ספר שהיא עיר גדולה, ופשיטא דאין קרית ספר נגרר בתר תקנותיהם של בני לוד.[508]

בלוד גרו בשנת תשס״ז (2007) קרוב ל-50 אלף יהודים, ולא רק ״כמה מאות יהודים״. אמנם, בלוד התגוררה גם אוכלוסייה לא יהודית גדולה, אך היא קטנה ביחס לאוכלוסייה היהודית. במודיעין עילית גרו גם כן קרוב ל-50 אלף יהודים, ולא נכון להגדיר את לוד כעיר קטנה ואת מודיעין עילית כעיר גדולה.

הוא כתב עוד: מודיעין עילית נבנתה על עיר עתיקה, אך היא מוגדרת כעיר חדשה ואיננה נחשבת לאותה עיר עתיקה שחרבה. מסקנתו היא:

> ודאתית להכין דאין חשש חובת מקרא מגילה בעיר זו בט״ו יש לומר איפכא. דהקורא בט״ו, מלבד דמיחזי כיוהרא ונקרא הדיוט כאדם העושה דבר שאינו צריך, אא״כ הורגל בפרישות גם בשאר דברים, אפשר דאיסורא נמי קעביד דקעבר אכמה איסורים. חדא דקאי ב״ולא יעבור״ (אסתר ט: כז)... ועוד דעובר על בל תוסיף (ע״פ דברים יג: א).[509]

כנגד דבריו של הרב פאזען יצא תושב מודיעין עילית שחפץ בעילום שמו בקונטרס ״דברי שלום ואמת״.[510] הוא התבטא בכעס ובחריפות רבה נגד הרב פאזען, וטען שהרב פאזען לא הבין את המקורות שהוא הביא כראיות לדבריו. מתוך הדברים נראה שכותב הקונטרס הוא מאותם הקוראים מגילה במודיעין עילית גם בט״ו באדר. הכעס והחריפות היא בשל הסיבה שהרב פאזען כתב שהקוראים בט״ו באדר עוברים איסור תורה:

> ישית המעיין אל ליבו דרך האגרת, ויבין מעצמו איך לעין בדברים בחלקו העיקרי של האגרת שיצא בעל האגרת להטיל איסור חדש שאסור לקרוא את המגילה במודיעין עילית בט״ו מכמה טעמים. ויצא להלעיז על הכשרים דפה שמהדרים במנהג ארץ ישראל וכמנהג צפת לקרוא המגילה בב׳ הימים, ולדעתו עוברים בכמה איסורים ה׳ ירחם, וכל זה מתוך פלפולים של הבל ממש ודברים שאין להם שחר והשמטת חלק מדברי רבותינו שבדבריהם הוא דן, ועל בדותות וסילופים אלו הוא בונה מסקנותיו ומוציא דעת – (פורים) תורה ברורה וצרופה להלכה ולמעשה לכל בני מתא. ולא היינו מזדקקים לכל דבריו לולא שדרך

---

[506] הרב חיים יהודה ישראל, ״בענין קריאת המגילה בקרית ספר״, רבעון קרית ספר, 37-38 (תשס״ו), עמ׳ טו-כ. הרב חיים יהודה ישראל הוא ראש ישיבת אברכים ׳שמחת התורה׳ במודיעין עילית; הרב יחיאל מיכאל רוטשילד, קונטרס ימי החג, חלק ג, קרית ספר תשס״ח,עמ׳ לה-לט. הרב רוטשילד הוא רב קהילה במודיעין עילית; הרב דניאל יהושע גולדשמיט, ״מקרא מגילה בט״ו פה קרית ספר״, יקהת אם-מכתב, תשס״ה, 6 עמ׳. הוא חזר על דבריו בספרו: ישועת דניאל, מודיעין עילית תשס״ח, עמ׳ רלה-רלו, רלט. הרב גולדשמידט הוא רב קהילת ״אשכנז״ במודיעין עילית. לדבריו, כיון שבתחילה קראו במודיעין עילית בי״ד באדר, ורק אח״כ מצאו עתיקות במקום, אין לשנות את שהיה נהוג בה. הוא הוסיף שהוא שמע מהרב שלמה זלמן אולמן, ״שאין בית מיחוש לקרות בקרית ספר ביום ט״ו, ויתכן שיש בזה איסור משום ו״לא יעבור״; הרב בנימין זאב יעקבזון, ״זמן קריאת המגילה במודיעין עילית״, אגרתא דאהרן, מודיעין עילית תשע״א, עמ׳ צח-ק.

[507] הרב אברהם ראובן פאזען, ״אגרת השנית – בדין קריאת מגילה בט״ו אדר בק״ק קרית ספר יע״א״, מודיעין עילית תשס״ז, כד עמ׳.

[508] שם עמ׳ יט-כ.

[509] שם.

[510] קונטרס ״דברי שלום ואמת״, מודיעין עילית תשס״ז, 7 עמ׳. לא הצלחנו לברר מי הכותב.

העולם שנבהלים מקול המון רוח ומעיינים במסקנה למעשה ומאמצים אותה, ועל כן נזקקנו להסיר המסוה על פניו.[511]

הרב פאזען השיב בקצרה ובחריפות לחלק מהטענות. הוא הפיץ דף שכותרתו: "ונהפוך הוא – גילוי שקריו ובורותו של הדברי שו"א (=שלום ואמת)". המסר בדבריו הוא: "לא היה לכתוב דברים שאינו יודע מהם כלום ולהראות בורותו לעיני כל, והיה לו לחוס על כבוד עצמו שנברא בצלם".

הוויכוח הנוקב על מקרא מגילה גם בט"ו באדר הוא מאבק על דעת הקהל במודיעין עילית. קבוצת רבנים תמכה במקרא מגילה גם בט"ו באדר, בניגוד למקובל מעת יסוד העיר. לעומת קבוצה זו ניצבו רבנים אחרים, ובהם רבנים מפורסמים ומקובלים מאוד בציבור החרדי כמו הרב שמואל וואזנר והרב שלמה זלמן אולמן, שהתנגדו לכך נחרצות. קבוצת רבנים אחרת, כמו הרב יוסף שלום אלישיב והרב נסים קרליץ, טענו שאין צורך כלל לקרוא מגילה גם בט"ו באדר, והמעוניינים יעשו כן ממידת חסידות ולא כחובה הלכתית.

ברוב בתי הכנסת במודיעין עילית קראו מגילה בי"ד באדר בלבד, ורק מעטים קראו גם בט"ו באדר.[512]

26. עקרון

עקרון נזכרת בספרי המקרא העוסקים בכיבוש הארץ בזמן יהושע בן נון.[513] את עקרון מקובל לזהות עם תל מקנה, ארבעה ק"מ מזרחית לקיבוץ רבדים, בשל כתובת שנמצאה בחפירות התל שכתוב בה: "שר עקרון". במקום נמצאו שרידים של עיר מתקופת ההתנחלות.[514] השם המקראי נשתמר בשמו של הכפר הערבי עאקיר שתושביו עזבוהו במלחמת השחרור. על חורבותיו נבנתה קרית עקרון בשנת תש"ח (1948).

המושבה מזכרת בתיה הסמוכה נוסדה בשנת תרמ"ג (1883) ונקראה בשם עקרון. בשנת תרמ"ז (1887) שינה הברון אדמונד דה רוטשילד את שם המקום למזכרת בתיה על שם אמו, אך התושבים המשיכו לקרוא למקום בשם עקרון.

בעקרון היא מזכרת בתיה, קראו מגילה בי"ד באדר בלבד. לדברי הרימ"ט, עקרון נכללת ברשימת מקומות שנזכרו בספר יהושע אך בכל זאת יש לקרוא בה בי"ד באדר בלבד:

אע"פ שכתובות ביהושע ובמקומות אחרים, כל זמן שלא הוחזקו שהן הן שאנו מיחסים אותן למקומותיהן, אין לנו להחזיקן מעצמנו ואין צריך לקרוא בהן גם בט"ו. והרי גם עקרון (הכתובה ביהושע ועוד) מנחלת יהודה שניתנה לדן... וגדרה הידועות לערים

---

[511] שם עמ' 5.

[512] כך ע"פ שיחות שקיימתי עם מספר תושבים במודיעין עילית. כך כתב גם הרב דוד קולודצקי, שונה הלכות עם תורת המועדים, מודיעין עילית תש"ע, עמ' שסב. באשר לזמן מקרא מגילה בעיר מודיעין הנמצאת ממזרח ללוד, מערבית למודיעין עילית וקרובה ללוד יותר מאשר מודיעין עילית. בשיחה בל' במנחם אב תשע"א עם הרב דוד לאו, רב העיר מודיעין, הוא אמר לי שכשהוא החל לשמש כרבה של מודיעין בשנת תשנ"ז (1987), הוא התלבט מאוד בעניין. אך מאחר שלוד היא ספק מוק"ח, הוא הורה כפסק החיד"א שאין מעניקים מעמד של מקום נראה לעיר שיש ספק אם היא מוק"ח, ובבתי הכנסת בעיר מודיעין קראו בי"ד באדר בלבד.

[513] יהושע טו: יא, מה-מו; יט: מג; שופטים א: יח.

[514] על הממצאים מחפירות תל מקנה, ראה: האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), כרך ג, ירושלים תשנ"ב, עמ' 997-1004.

עתיקות, נוהגים בהן מעת הווסדן זה יותר משישים שנה רק בי״ד והוא מהאי טעמא שאמרנו.[515]

כוונתו לעקרון הידועה כיום כמזכרת בתיה. היא אכן נוסדה יותר משישים שנה לפני שהרימ״ט התייחס לזמן מקרא מגילה בה. כאמור, קרית עקרון המוכרת כיום הוקמה בשנת תש״ח (1948).

בשנת תשנ״ז (1997) כתב הרב צבי כהן שלגבי עקרון יש ספק אם היא היתה מוק״ח בימות יב״ן, ויש לקרוא בה מגילה גם בט״ו באדר.[516] בשנת תשס״א (2001) כתב הרב דוד יוסף שיש האומרים שעקרון היא מהערים המסופקות.[517] אך בשני המקומות – בקרית עקרון ובמזכרת בתיה, קראו בי״ד באדר בלבד.

27. אלעד, ראש העין, קרית אונו

העיר אלעד נמצאת במרכז הארץ, דרומית לראש העין ודרומית מזרחית לפתח תקווה. המקום אוכלס בשנת תשנ״ח (1998). האוכלוסייה המקומית היא חרדית ברובה, ומעט ציבור דתי לאומי. הרב שלמה גרוסמן הוא רבה של העיר אלעד, ולדבריו באלעד יש לקרוא מגילה גם בט״ו באדר. בשיחה עם הרב גרוסמן הוא סיפר לי שהוא אישית נהג כך מאז בואו לאלעד בשנת תשנ״ח (1998). בשנת תשס״ג (2003) הוא פרסם תשובה הלכתית אותה הוא הפיץ בכמה בתי כנסת באלעד, ובה הסביר מדוע לדעתו יש לקרוא באלעד גם בט״ו באדר. לקראת פורים תשע״א (2011) הוא הרחיב והוסיף על תשובתו מאז, ואת דבריו פרסם בקונטרס שהופץ ברחבי אלעד.[518] נימוקיו הם שממקומות רבים באלעד ראו את לוד הנחשבת לעיר מוק״ח מימות יב״ן. המרחק האווירי ביניהן הוא 13 ק״מ. אמנם פוסקי זמננו כתבו שיש לקרוא בלוד גם בט״ו באדר, מפני שלא רצו לשנות את שהיה נהוג בה, והם לא היו בטוחים בוודאות מוחלטת שזה מקומה של העיר לוד. אך במקום שהוא נראה לעיר שהיא כמעט ודאית מוק״ח מימות יב״ן, גם ע״פ החיד״א יש לקרוא בו גם בט״ו באדר. נוסף על כך אלעד סמוכה לאפק (=מבצר אנטיפטרוס) הנזכרת ברשימת המלכים בספר יהושע (יב: יח):

> ובספרים שכותבים על האזור באינציקלופדיה בערך השרון הביאו מכתבי המצרים העתיקים שהיא היתה עיר גדולה מאוד קודם הזמן של כניסת בני ישראל לארץ ישראל והיהלהחומה על יד מקורות הירקון ונחל שילה ועמדה כנראה בין מעיינות נהר הירקון לבין הרי השומרון... וכן הוא בכל הספרים שכותבים על המקומות בארץ ישראל, שאפק כאן היתה עיר קדומה ע״י מקורות הירקון עם חומה שהוא אזור ראש העין, ועל יד נחשונים וגבעת השלושה, שהם קרובים ונראים לאלעד יותר מאזור לוד.[519]

הוא ציין שיש עוד מקומות בנחלת אשר ובנחלת יהודה שנקראים בשם אפק, ויתכן שמקומו של מלך אפק הנזכר ברשימת המלכים בספר יהושע, היה במקום אחר, ובכל זאת יש כאן עיר מוק״ח מימות יב״ן:

---

[515] הרימ״ט, ספר לארץ ישראל, ירושלים תשט״ו, עמ׳ מו.

[516] הרב צבי כהן, פורים וחודש אדר, בני ברק תשנ״ז, עמ׳ קלט.

[517] הרב דוד יוסף, תורת המועדים, ירושלים תשס״א, עמ׳ 185.

[518] הרב שלמה זלמן גרוסמן, ״בירור בענין זמן פורים בעיר אלעד״, אלעד תשע״א, עמ׳ א-ל. תודתי לרב גרוסמן שסיפר לי על פעילותו בעניין, ושלח לי צילום של תשובתו המורחבת.

[519] שם עמ׳ ט. על הממצאים הארכאולוגיים בתל אפק, ראה: האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), כרך א, ירושלים תשנ״ב, עמ׳ 55-66.

ולפי זה בראש העין יש לדון שצריך לכאורה להחמיר לקרוא גם בט״ו שהוא באזור אפק או סמוך לה ממש.[520]

אלעד סמוכה גם לאונו הנזכרת כעיר מוק״ח מימות יב״ן (מ׳ ערכין ט: ו). בין לוד לאפק נמצא כפר ענא ״שכתבו המומחים שהוא אונו, וכן קרית אונו החדשה, ומאלעד רואים גם להדיא את כל קרית אונו החדשה״.[521]

לדבריו, הרב משה שטרנבוך הורה לו שאם קוראים בציבור יש להכריז שזו היא חומרה. הרב מרדכי גרוס והרב משה מרדכי קארפ אמרו לו בשם הרב יוסף שלום אלישיב שיש מקום להחמיר ולקרוא גם בט״ו באדר. כך אמרו לו גם הרב שמואל וואזנר ובשמו של הרב נסים קרליץ. אמנם הרב נסים קרליץ פרסם בשנת תשס״ו (2006) שהגדרת נראה היא שהעיר הסמוכה תיראה כחלק מהכרך, ולכן:

כשהמרחק רב אין סברה לחייב בקריאת ט״ו משום נראה... ולכן עיירות הסמוכות ללוד כמו מודיעין עילית **ואלעד** אין להם דין נראה ללוד, וקורין שם מגילה רק בי״ד באדר ואינם צריכים לחוש לקרוא גם בט״ו.[522]

ברוב בתי הכנסת באלעד קראו מגילה בי״ד באדר בלבד. הרב גרוסמן קרא מגילה גם בט״ו באדר ולדבריו יש עוד כמה בתי כנסת שקוראים גם כן בט״ו באדר.[523] בראש העין, שלדברי הרב גרוסמן גם בה יש לקרוא גם בט״ו באדר, לא ידוע לנו שנידונה אי פעם שאלת זמן מקרא מגילה גם בט״ו באדר, וקוראים בה מגילה רק בי״ד באדר. גם בקריית אונו קראו מגילה בי״ד באדר בלבד.

28. בית שמש, רמת בית שמש

בית שמש היא עיר בנחלת שבט יהודה והיא נזכרת בספר יהושע.[524] במסגרת דיון בתלמוד ירושלמי (מגילה א: א, ע ע״א) על אודות ערים מוקפות חומה, נזכרת גם בית שמש:

אמר רבי יוחנן: מגבות ועד אנטיפטרס ששים ריבוא עיירות היו, והקטנה שבהן היתה בית שמש. מה כתיב בה? ״ויך באנשי בית שמש כי ראו בארון ה׳ ויך בעם שבעים איש חמשים אלף איש״ (שמואל א, ו: יט). ואילו מרוח אחת היו.

ע״פ המסורת הזאת, בית שמש היתה עיר קטנה ביחס לערים אחרות, אך בכל זאת היא היתה עיר גדולה ע״פ ניתוח הנתונים כפי שנאמר בפסוק.

קרוב לעיר בית שמש יש שני תלים עתיקים:

א. תל בית שמש ממערב העיר המוכרת כיום, בין הכניסה הצפונית לכניסה המרכזית לעיר, ממערב לכביש (כביש מס׳ 38) המחבר בין הכניסות. בחפירות בתל בית שמש נמצאו שרידים של חומות מתקופת הברונזה המאוחרת.[525]

ב. תל ירמות מדרום לעיר המוכרת כיום, קרוב לרמת בית שמש. ירמות נזכרת אף היא בספר יהושע.[526] היא גם נזכרת בספרי בית שני ברשימת הערים שישבו בהן עולי בבל.[527] בחפירות ארכאולוגיות נחשפה מערכת ביצורים הכוללת חומת אבן מהתקופה הכנענית הקדומה.[528]

---

[520] לעיל הע׳ 518, עמ׳ ט.

[521] שם.

[522] הרב נסים קרליץ, חוט שני – שבת, חלק ד, בני ברק תשס״ו, עמ׳ שנט-שס.

[523] כך כתב גם: הרב דוד קולודצקי, שונה הלכות עם תורת המועדים, מודיעין עילית תש״ע, עמ׳ שסב.

[524] יהושע טו: י; כא: טז.

[525] האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), כרך א, ירושלים תשנ״ב, עמ׳ 226-231.

העיר בית שמש החדשה הוקמה בחורף תשי״א (1950). היא נקראה בתחילה מעברת הר טוב, ובשנת תשי״ג (1953) הוסב שמה לבית שמש. בבית שמש נהגו לקרוא מגילה בי״ד באדר בלבד. במשך השנים התרחבה העיר בית שמש, ונבנו שכונות חדשות שמהן ראו את התלים, ולהיפך.

הרב דוד אברהם ספקטור הוא רב שכונת גבעת שרת בבית שמש, ובשנת תשס״ג (2003) הוא עסק בשאלת מעמד בית שמש כעיר נראית לכרך מוק״ח, וזמן מקרא מגילה בה בשל הממצאים שנמצאו בתל המעידים על היות המקום מוק״ח מימות יב״ן. הוא עסק בסוגיית ״חרב הכרך״, וקבע ע״פ פסיקת הרב ישראל מאיר הכהן מראדין, שכרך שחרב ונעשה שמם, סמוך לו קוראים בי״ד באדר בלבד.[529] הוא התעלם מכך שיש דעות אחרות, ושבירושלים החדשה נהגו אחרת בזמן שהיא היתה מנותקת מהעיר העתיקה.

בשנת תשס״ו (2006) כתב הרב בעריש וייספיש, תושב בית שמש, שברור לו שתל בית שמש עומד על מכונו, ואין להטיל בזה ספק, כמו שלא מטילים ספק על מקומם של יריחו, עזה, שכם וירושלים. אין לדעתו סיבה לטעון שהמרחק מהתל הוא יותר משיעור סמוך ונראה. על כן בבית שמש:

> חייבין לנהוג ב׳ ימים ללא שום קולא ביום ב׳ כשאר מסופקות וכן סמוך ונראה.... ובקרוב לודאי גמור כזה ודאי לא שייך להקל כלל לומר שאין סמוך ונראה למסופקות... ורק חומר ברכה מחייב לנהוג גם י״ד, אבל לא להקל ח״ו. וכבר נהגו מאז ועד עתה רבנים חשובים בעיר לקרוא בט״ו, וחיוב לפרסם לכל, דאם לא כן אזלא כל תקנת כבוד ארץ ישראל לבירא, שמסתפק בכל מקום ללא טעם ונקל בט״ו. ו״ציון דורש אין לה״, ו״ברוך אשר יקים״.[530]

הוא לא נימק מדוע ברור לו שתל בית שמש על מכונו, וכנראה שהוא קבע זאת על בסיס שימור השם. הוא העיד שיש רבנים חשובים בבית שמש שנהגו לקרוא מגילה גם בט״ו באדר ללא ברכה, אם כי הוא לא כתב באיזו שנה החלו לקרוא בבית שמש גם בט״ו באדר, ומי הרב שפסק והורה להם לנהוג כך.

הרב ישראל דייטש, אף הוא תושב בית שמש, ערער על הוודאות שבזיהוי תל בית שמש מאחר שבאזור נחלת שבט יהודה נזכרת גם עיר שמש (יהושע יט: מא), ואין מסורת על מיקומה של בית שמש ולא ברור אם בית שמש של היום נמצאת בסמיכות לבית שמש העתיקה. אך הוא הציע שיקראו בה מגילה בשני הימים כפי שנהגו בערים מסופקות בארץ ישראל, והוא אף תמה מדוע לא נוהגים בכל ערי ישראל המסופקות לקרוא בי״ד ובט״ו באדר.[531]

הרב ארי אנקין, הוא רב קהילה בבית שמש. בשנת תשס״ז (2007) הוא פרסם מאמר אותו הפיץ בין בני קהילתו, בו נימק מדוע לפי דעתו יש לקרוא מגילה בבית שמש בי״ד ובט״ו באדר. הנחת היסוד שלו היתה שאין ספק כי בית שמש היתה עיר מוק״ח בימי יב״ן, כאמור בספר יהושע, ועל פי המסורת שבידי ר׳ שמעון בן לקיש שכל עיר שנזכרה בספר יהושע היתה מוק״ח. הממצא הארכאולוגי בתל בית שמש תואם לחלוטין את המסורת. לדבריו, גם אם יהיה מי שיערער ויטיל

---

[526] יהושע י: ג, ה, כג; יב: יא; טו: לה.

[527] נחמיה יא: כט.

[528] האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), כרך ב, ירושלים תשנ״ב, עמ׳ 758-761.

[529] הרב דוד אברהם ספקטור, בית שמש עיר התנ״ך, בית שמש תשס״ג, עמ׳ 12-13, 71-75.

[530] הרב בעריש ווייספיש, ״פורים בבית שמש״, אוצרות התורה וירושלים, מד (תשס״ו), עמ׳ 8.

[531] הרב ישראל דייטש, ״האם העיר בית שמש מוקפת חומה״, אוצרות התורה וירושלים, מה (תשס״ו), עמ׳ כו.

ספק בזיהוי, אזי יש להעניק לבית שמש העתיקה מעמד של עיר מסופקת, ולקרוא בה גם בט״ו באדר כמו בערים מסופקות אחרות בארץ. גם כשהתל שומם נהגו במקומות אחרים בארץ לקרוא מגילה גם בט״ו באדר במקום סמוך ונראה לו. כך הורו פוסקים רבים, וזה היה המנהג בירושלים החדשה כאשר היתה העיר העתיקה מנותקת ממנה. בית שמש החדשה סמוכה לתל ועל כן בכל העיר יש לקרוא גם בט״ו באדר.

זאת ועוד. בית שמש העתיקה היתה עיר גדולה מאוד, והיא התפרסה על שטח רחב וגדול יותר מהתל. לפיכך, יש סבירות רבה שחלק מבית שמש העתיקה טרם נחשף, ויתכן שחלקים ממנה נמצאים תחת בתי בית שמש החדשה. שכונת נופי אביב בבית שמש קרובה מאוד לתל, ויתכן שהיא בנויה על מיקומה של בית שמש העתיקה. אם הנחה זו נכונה, אזי אין צורך להגדיר את בית שמש החדשה כסמוכה ונראית, מאחר שחלק ממנה נמצא בתוך מרחב העיר בית שמש שהיתה מוק״ח בימי יב״ן, והעיר בית שמש החדשה תוגדר אף היא כך. יתר על כן. בתקופת פרסום המאמר, נבנה פרויקט מגורים חדש בין כביש 38 לבין שכונת נופי אביב (כביש 38 הוא הכביש שבין קיבוץ בית גוברין לבין צומת שער הגיא, עוברים בו בכניסות לבית שמש). הפרויקט נוגע ממש בתל. שכונה זו לבדה יתכן שתשפיע על מעמדה של בית שמש החדשה כחלק מעיר מוק״ח. נוסף על כך, ע״פ חלק מהפוסקים, מה שמחבר בין עיר מוק״ח לשכונות אחרות הוא עירוב חצרות של שבת. כבר אז חלקים של תל בית שמש היו בתוך היקף עירוב החצרות של בית שמש.

כמו כן, דרומית לבית שמש נמצא תל ירמות. גם הוא זוהה בוודאות ככרך מוק״ח מימות יב״ן. הוא נמצא במרחק קטן מק״מ משכונת רמת בית שמש א׳ (אזור המכונה ״רמת שילה״), וכן מהמרכז המסחרי, ומרח׳ נחל דולב שהוא רחוב מרכזי בשכונה. נתון זה יכול להגדיר גם כן את בית שמש כעיר מוק״ח.[532]

כאמור, הטענה המרכזית של המתנגדים להעניק לבית שמש מעמד של עיר סמוכה לעיר מוק״ח, היא בשל סוגיית ״חרב הכרך ונעשה של גויים״.[533] לדברי הרב אנקין לא נכון להגדיר את התלים הללו כך. התלים האלה הם תחת ריבונות יהודית, הם מוגנים על ידי חוק המדינה, הם מוכרים כגנים לאומיים והם תחת פיקוח של רשות הטבע והגנים. כמו כן הם גם בתחום המוניציפאלי והמנהלי של העיר בית שמש. העובדה שהרשויות החליטו לשמר את תל בית שמש ואת תל ירמות כאתרי טיול וכאתרים ארכאולוגיים והם לא יועדו למגורים, אינה משנה את מעמדם. הגדרת מקום מיושב ע״י ישראל הוא בכך שהשלטון אחראי על המקום, מפעיל ומאבטח אותו. הרב שלמה זלמן אוירבך קבע בעבר כי עיר מוקפת חומה מימות יב״ן ועיר חדשה שהן תחת אותה רשות מוניציפאלית, נחשבות לעיר אחת לעניין מקרא מגילה. ברמה העקרונית אין מניעה גם לישון בתלים הללו בלילה.

הוא ציין עוד שהיה גם מי שסבר שדי בקשר חברתי וכלכלי עם עיר מוק״ח ואין צורך בקשר מוניציפאלי, וכידוע רבים מתושבי בית שמש נעזרים בשירותים חיוניים בירושלים ועובדים בה. אך הוא הודה שמדובר על עמדת מיעוט.

---

[532] דברים דומים על אודות בית שמש, כתב גם הרב יוסף שני, שו״ת ברית אברהם, ירושלים תשס״ו, סימן כה, עמ׳ רו-רח, רפ, רפד.

[533] בסוגיה זו עסקנו לעיל בפרק ו.

לדבריו, אפשר להתווכח עמו על כל טיעון, אבל מי שמקפיד ומחמיר בקיום מצוות, וברמת בית שמש יש רבים כאלה, אזי צריך לקרוא גם בט״ו באדר, ויהיה בכך מכבודה של ארץ ישראל ושל ערי יהודה שלא יהיו חרבות שוממות, עד שייקבע לקרוא פורים בט״ו באדר בלבד.[534]

הרב ארי אנקין שאל בשנת תשס״ט (2009) שני רבנים באשר לזמן מקרא מגילה בבית שמש וברמת בית שמש – את רבו, הרב אפרים גרינבלט, ואת הרב שריה דבליצקי.[535] לרב גרינבלט הוא שלח את מאמרו והוא השיב לו שהוא כבר פסק בעבר שברמת בית שמש יש לקרוא מגילה בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה, ושהוא מתכנן לכתוב תשובה בעניין ומאמרו של הרב אנקין יעזור לו מאוד.

לרב דבליצקי הוא שלח מכתב ובו הציג את הנתונים שבית שמש ותל ירמות קרובים לבית שמש ולרמת בית שמש, והם בתוך העירוב של העיר. שאלתו היתה אם יש מקום להחמיר ולקרוא מגילה בבית שמש וברמת בית שמש גם בט״ו באדר. הרב דבליצקי השיב לו שצריך שיהיה במקום רצף התיישבות עד ימות יב״ן:

> בית רואה בית עד ימות יהושע. ולכן התילים ההם שכת״ר מזכיר, אם הם כהיום כקרקע בור, ובנו עליהם ישובים, או היו אתמול קרקע בור ובנו עליהם ישובים, אז אין להחמיר. אך אם יש עליהם חורבות ישנים, שיש לתלות שהיה עליהם רצף בתים כנ״ל משל כל התקופות, אזי יש מקום להחמיר לקרוא שם או בסמוך להם בי״ד ובט״ו.[536]

על פי כללי ההלכה שהוא קבע, בבית שמש יש לקרוא בי״ד ובט״ו באדר מאחר שיש בתלים הללו סימנים המעידים על רצף התיישבות.

הרב דוד ספקטור השיב בשנת תשס״ט (2009) לרב אנקין. לדבריו, ההכרעה היא כמשנה ברורה שסמוך לעיר שיש ספק אם היא מוק״ח, יש לקרוא בי״ד באדר בלבד. תל בית שמש ותל ירמות אינם מיושבים, וזיהוים הוא רק על בסיס השערה של ארכאולוגים. הוא סיים את מכתבו: ״יחידים שנוהגים בכל מעשיהם כחזון איש ישאלו את רבותיהם כיצד לנהוג בט״ו אדר״.[537]

לקראת פורים תשע״ב (2012) פרסם הרב יוסף חיים כהן, תושב רמת בית שמש ור״מ בישיבת ׳משכן התורה׳ בשכונת הר נוף בירושלים, מאמר בעיתון מקומי בבית שמש בדבר זמן מקרא מגילה ברמת בית שמש ג׳ וברמת בית שמש ד׳. שכונות אלו נמצאו באותה שנה בשלבי בנייה אחרונים ובעלי הדירות אמורים לאכלס את השכונה חודשים אחדים לאחר פורים. שכונות אלו נבנו בצמידות לתל ירמות. הוא סקר את הממצאים הארכאולוגים בתל, את איזכור המקום בספרים שונים, ושימור שם המקום אצל גויים. מסקנתו היא:

> רמת בית שמש ג׳ וד׳ בשטחים המכונים ״חירבת אל ירמות״, יש צדדים רבים להנחיל לה דין עיר המוקפת חומה מימות יב״ן. יש לסייג את הדברים ולומר מפורשות שהדברים הובאו לעיון בלבד ולא לפסוק הלכה. כמובן שעניין קריאת מגילה בברכה ביום ט״ו באדר בבית שמש יוכרע אך ורק ע״י גדולי וחכמי ישראל.[538]

---

[534] מאמרו פורסם לראשונה בין בני קהילתו בשנת תשס״ז (2007), והוא עודכן לאחר הפנייה לרב גרינבלט והרב דבליצקי. ראה: הרב ארי אנקין, http://torahmusings.com/2010/02/why-i-observe-two-days-of-purim/

[535] הרב ארי אנקין שלח לי בטובו את צילום מכתבו ואת תשובות הרבנים, וכן חומרים נוספים, ותודתי נתונה לו.

[536] דברי הרב שריה דבליצקי הללו תואמים את עמדתו באשר למקרא מגילה בבני ברק ובגוש דן בכלל בשל הסמיכות לתל גרישה (״הר נפוליאון״). ראה: הרב שריה דבליצקי, ״קריאת מגילה בט״ו באדר בבני ברק בזמן הזה״, וכתבתם, ב (תשס״ו), עמ׳ עה-צג.

[537] התשובה נמצאת באתר האינטרנט של קהילת אהל יונה מנחם בבית שמש. http://www.ohelyonah.com/shutim

[538] הרב יוסף חיים כהן, ״חומה ומגילה״, חדש בבית שמש, מס׳ 675, ז׳ באדר תשע״ב, עמ׳ 52-54.

כמה ימים אחר כך הגיב הרב שמואל יוסף שטיצברג, אף הוא תושב בית שמש, לדברי הרב כהן. לדבריו, "כל דברי הארכיאולוגיים בנויים על השערות בלבד, ובוודאי שאין לקבוע על פיהם שום דבר הלכה, וכבר מפורסם שהרבה פעמים הארכיאולוגיים עצמם היו להם טעויות נוראיות בזיהוי מקומות מסויימים". הוא ציין למקומות שונים ברחבי הארץ שקראו בהם יומיים רק מפני שהיה מנהג במקום, אך לא בשל ממצאים והשערות של ארכאולוגים. הוא תמה על הכותב:

> שמצא לעורר על ענין זה דוקא עכשו שבונים את רמת בית שמש ג', והלא כל הנכנס לתחומי בית שמש רואה בעליל בצידי הכניסה השניה של בית שמש את תל בית שמש שכל הארכיאולוגיים מייחסים אותו פה אחד לבית שמש העתיקה הנזכרת במקרא, והיא בודאי היתה מוק"ח מימות יב"ן, כמבואר בספר יהושע שהיא בכלל ערי המבצר, ואעפ"כ זה רבות בשנים שאין חוששים בכל תחומי בית שמש לקרוא את המגילה בשני הימים מחמת הספק, ופוק חזי מאי עמא דבר.[539]

גם מהבחינה ההלכתית כרך שחרב אינו מוגדר כמקום מוק"ח ובוודאי לא המקום הסמוך לו, וכאמור גם "אם יבנו בעתיד ממש במקומות אלו מ"מ אין שום יסוד ברור להניח שאכן המקום ההוא זהו המובא בתנ"ך כמוקף חומה". לדעתו, בבית שמש יש לקרוא בי"ד באדר בלבד "כך נהגו כל תושבי העיר זה רבות בשנים לקרוא את המגילה ביום י"ד, ואין חוששים כלל לדין סמוך ונראה למקומות הארכיאולוגיים כדוגמת תל בית שמש וכדומה, ואין לנו לחפש ערעורים וספקות על מנהג ישראל".

השלילה הגורפת של הערכות הארכאולוגים, תוך התעלמות מהעובדה שידוע שבאזור היתה העיר בית שמש הקדומה, חוסמת את האפשרות לחדש מסורת מקרא מגילה סמוך ונראה לעיר מוק"ח מימות יב"ן. מנהג של כמה עשרות שנים בבית שמש לקרוא בי"ד באדר בלבד, נעשה מנהג ישראל שלא ניתן לערער עליו.

נכון לשנת כתיבת המחקר, המנהג שרווח בבית שמש וברמת בית שמש, הוא לקרוא בי"ד באדר בלבד. יש קבוצה של כמה עשרות תושבים שקראו מגילה גם בט"ו באדר.[540]

29. יבנה, עין גדי, רמאללה, אל בירה, סמוע, ועוד

הרב יוסף שני כתב בשנת תשס"ד (2004) על זמן מקרא מגילה במקומות נוספים שלא נידונו עד כה כלל.

[א] יבנה – יבנה נזכרת בספר יהושע (טו, א, יא) כ"יבנאל". תל יבנה נמצא בדרומה של העיר יבנה החדשה. העיר יבנה החדשה הוקמה בחורף תש"ט (1948). לדבריו, יש לקרוא ביבנה בט"ו באדר בלבד, מאחר שלדעת הכפתור ופרח, ובעקבותיו החיד"א, יבנה נמצאת על מקומה הראשון. "וטוב להחמיר ולעשות בה ובסמוך ונראה יומיים מספק, כשהעיקר הוא יום ט"ו. לחשוש שמא על כל פנים אין זה מקומה המדויק".[541] משיחות עם תושבים בעיר יבנה החדשה, התברר שביבנה החדשה קראו רק בי"ד באדר.

---

[539] הרב שמואל יוסף שטיצברג, "זמן קריאת המגילה בבית שמש הוא יום י"ד באדר, ואין לחשוש", חדש בבית שמש, מס' 676, י"ג באדר תשע"ב, עמ' 36, 38.

[540] הרב ארי אנקין כתב לי במכתב ביום כ"ה בתשרי תשע"ב, שהרב נתן קופשיץ, רב חרדי בבית שמש היה מכנס מניין וקורא גם בט"ו באדר. וכך גם נהג הרב יצחק מאיר הגר, אף הוא רב חרדי בבית שמש. להערכתו, יש בבית שמש עוד קבוצה שמונה כמה עשרות שקראו מגילה גם בט"ו באדר.

[541] הרב יוסף שני, שו"ת ברית אברהם, ירושלים תשס"ו, עמ' רפג. ראה עוד שם בעמ' רי, רטו-ריט.

[ב] עין גדי – עין גדי נזכרת בספר יהושע (טו: סב). על דוד המלך מסופר שישב במצודות עין גדי (שמואל א כג: כט) ומצודה נחשבת לעיר מוק"ח.[542] קיבוץ עין גדי הוקם בשנת תשי"ג (1953) ונמצא למרגלות מצדה. מאחר שלא ברור שקיבוץ עין גדי נמצא על מקומה הקדום יש לקרוא בקיבוץ גם בט"ו באדר. לדבריו, כך יש לנהוג בכל המצודות שנזכרו בנביאים.[543]

[ג] ברמאללה ובאל בירה- הן מזוהות אצלו כ"גבעת האלוקים" (שמואל א י: ז) ובארות (יהושע יח: כה), אך הוא לא בטוח שהן נמצאות על מקומן הקדום, ועל כן הנמצא בהן צריך לקרוא גם בט"ו באדר.[544] יש להעיר שיהודים לא גרו בערים אלה, אך היו בעבר בסיסי צבא בערים אלה.

[ד] יתיר, סמוע, ענתות, גזר, חבל תענך, ג'נין, רחוב (ליד בית שאן), יקנעם, נהלל – חייבים לעשות יומיים מספק מאחר שהן ממ"ח ערי הלווים.[545] הוא לא כתב על מה התבסס כשקבע שמקומות ישוב אלו נמצאים במקום הקדום של אותן ערי הלויים.

בזמן מקרא מגילה בישובי הר חברון עסק גם עקיבא לונדון, תושב הישוב סוסיא. הוא ציין שבספר יהושע נזכרים שמות ערים באזור הר חברון: זיף, כרמל, מעון, יוטה, אשתמוע, יתיר ענים (יהושע טו, מח-נה). לדבריו, רוב ישובי הר חברון נמצאים בסמיכות ואף נראים לרשימת הערים שבספר יהושע, והיה מקום לקרוא בהם גם בט"ו באדר. שימור שמות המקומות הללו ע"י הערבים מחזק את העובדה שבמקום היתה עיר מוק"ח. אך בישובי הר חברון נהגו לקרוא מגילה ביום י"ד באדר בלבד.[546]

30. הושעיה

הישוב הושעיה נמצא צפונית לאתר העתיקות ציפורי, סמוך ונראה לו. ציפורי נזכרת במשנה (מ' ערכין ט: ו) כעיר מוק"ח מימות יב"ן. הישוב הושעיה הוקם בשנת תש"מ (1980) כהיאחזות נח"ל ואוזרח כעבור שלוש שנים. בהושעיה נהגו לקרוא מגילה בי"ד באדר.

בפורים תשס"ז (2007) ניסה רב היישוב הרב חיים בורגנסקי, לחדש מסורת שלפיה יקראו בהושעיה מגילה ללא ברכה גם בט"ו באדר באחד המניינים. הוא לא רצה לחדש מקרא מגילה בט"ו באדר כדין מקום סמוך ונראה מאחר שלא היה בטוח שמה שהם רואים מהישוב זו אכן "חקרא של ציפורי" (משנה שם), ויש פוסקים הסוברים שאם בכרך עצמו אין קוראים מגילה בט"ו באדר אזי גם בסמוך ונראה לו אין קוראים בט"ו באדר. הוא חשב שעם המעבר לבית הכנסת החדש שנמצא ממש מול אתר העתיקות, הוא יצליח לחדש זאת. אך הניסיון לחדש מקרא מגילה גם בט"ו באדר לא הצליח. התברר לו שרק מעט מהמתפללים רצו בכך והרוב די להם ביום אחד. להערכתו של הרב בורגנסקי, אם היו נוהגים כך מהשנה הראשונה להקמת הישוב, היה העניין מתקבל מפני שראשוני המתיישבים היו חדורי רוח המשכיות לישוב היהודי בציפורי. כשהוא התמנה לרב היישוב, כבר היה הישוב בן עשר שנים ומנהג המתפללים כבר התגבש.[547]

---

[542] על הממצאים הארכאולוגיים בעין גדי (תל גורן): האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), כרך ג, ירושלים תשנ"ב, עמ' 1189-1192.

[543] הרב יוסף שני, שם, עמ' רפג.

[544] שם.

[545] שם, עמ' רפד. גם יואל אליצור כתב שביתיר יש לקרוא גם בט"ו באדר. לעיל סעיף 22.

[546] עקיבא לונדון, "האם על ישובי הר חברון לקרוא את מגילת אסתר בשושן פורים?", דרומא, 32 (תשס"ז), עמ' 34-35.

[547] הרב חיים בורגנסקי, תקציר מכתב שהוא כתב לי ב' באייר תשס"ט. עדות על פורים תשס"ז בהושעיה נמצאת גם אצל: עקיבא לונדון, "האם על יישובי הר חברון לקרוא את מגילת אסתר בשושן פורים?", דרומא, 32 (תשס"ז), עמ' 34-35.

סיכום המחקר – תולדות קריאת המגילה בט״ו באדר בארץ ישראל בעת החדשה כמשקפת מתח בין תובנות הלכתיות חדשות לבין התנהלות חברתית וציבורית

א. תקנת קריאת מגילה בט״ו באדר ויישומה עד מחצית המאה ה-19

בערים מוקפות חומה מימות יב״ן יש לקרוא מגילה בט״ו באדר. כך גם במקום סמוך או נראה לעיר מוק״ח. במקומות שיש ספק על אודות מעמד העיר, יש לקרוא מגילה בי״ד באדר בברכה ובט״ו באדר ללא ברכה.

בספרות התנאים והאמוראים נזכרים שמות של מקומות שמיוחסים כמוקפים חומה מימות יב״ן.[1] בתלמוד הירושלמי מופיעה מסורת בשמו של רבי שמעון בן לקיש שהערים שנזכרו בספר יהושע היו מוקפות חומה, וכן נאמר עוד: ״מקום שנהגו לקרותה שני ימים, קורין אותה שני ימים״.[2] לא נזכרו שם שמות של מקומות כאלה, ולא נאמר מה הסיבה שבגללה היו נוהגים לקרוא יומיים באותם מקומות.

מסוף תקופת האמוראים עד מחצית המאה ה-19 יש בידינו מידע מצומצם על אודות מקרא מגילה גם בט״ו באדר: צור,[3] גוש חלב,[4] עזה[5] וחברון,[6] דמשק, צפת ובמקומות סמוכים לה – בעין זיתים ובביריה.[7] יש בידינו עדות שמיעה אחת מהמאה ה-14 על מקרא מגילה בירושלים גם בט״ו באדר,[8] אך במקורות האחרים מאז ועד תום תקופת המחקר, העדות היא שרק בירושלים קראו מגילה בט״ו באדר בלבד.[9]

ממחצית המאה ה-19 ואילך, חלו שני שינויים משמעותיים בפריסת ההתיישבות היהודית בסביבות ירושלים ובערים נוספות ברחבי הארץ:

1. נבנו שכונות חדשות מחוץ לחומות ירושלים. השכונות הוגדרו מוניציפאלית כחלק מהעיר ירושלים, אך לחלקן לא היה רצף אורבאני לעיר המוק״ח לפחות בשנים הראשונות להקמת השכונות. הן היו רחוקות יותר ממיל מהעיר המוק״ח.
2. יהודים התיישבו בערים ותיקות בארץ (חוץ מהעיר ירושלים) שהוגדרו כערים שיש ספק אם הן מוק״ח מימות יב״ן, או בסמוך ונראה להן.

במחקר התמקדנו בשני נושאים מרכזיים:

1. בהגדרות חדשות לעיר מוק״ח מימות יב״ן לעניין מקרא מגילה גם ביחס למה שנבנה מחוץ לחומה. הגדרות אלו נגזרות מהתאמת ההלכה של ״סמוך״ לעניין מקרא מגילה,

---

[1] מ׳ ערכין ט: ו; י׳ מגילה א: א, ע ע״א; ב׳ מגילה ה ע״ב- ו ע״א.
[2] ירושלמי מגילה א: א, סט ע״ד; ירושלמי שקלים א, א: מו ע״א.
[3] הרמב״ם, שו״ת פאר הדור, מהדורת הרב דוד יוסף, ירושלים תשמ״ד, סימן קכה; תשובות הרמב״ם, מהדורת יהושע בלאו, ירושלים תשמ״ו, סימן קכד.
[4] הרב אשתורי הפרחי, כפתור ופרח, חלק א, ירושלים תשנ״ז, עמ׳ קסד-קסה.
[5] הרב יששכר אבן סוסאן, תיקון יששכר, ויניצאה של״ט, דף כג ע״א.
[6] הרב דוד בן זמרא, שו״ת רדב״ז חלק ב, ירושלים תשל״ג, סימן תרפא; הרב יששכר אבן סוסאן, לעיל הע׳ 5, דף כח ע״ב.
[7] הרב יששכר אבן סוסאן, לעיל הע׳ 5.
[8] הרב אשתורי הפרחי, לעיל הע׳ 4.
[9] דוגמא: הרב לוי בן חביב, שו״ת מהרלב״ח, ברוקלין תשכ״ב, ד״צ למברג תרכ״ה, סימן לב.

למציאות אורבאנית ומוניציפאלית חדשה בירושלים המורחבת ובערים ובישובים הארץ, לעומת המציאות שהיתה בימי התנאים והאמוראים.

2. בעקרונות וכללים חדשים שעל פיהם זיהו והגדירו מקום כעיר מוק"ח מימות יב"ן או כמקום שיש ספק אם הוא מוק"ח מימות יב"ן. העקרונות והכללים הללו התבססו על ידיעות חוץ הלכתיות: ידיעות היסטוריות העוברות מדור לדור בעיקר אצל גויים יושבי הארץ, וידיעות המבוססות על ממצאים ארכאולוגיים חדשים ועל פיהן אפשר להעריך שמדובר בשרידי עיר או חומה מתקופת ההתנחלות.

אין קשר ממשי ומחייב בין התמודדות הלכתית עם מציאות אורבאנית ומוניציפאלית חדשה, לבין התייחסות הלכתית לידיעות היסטוריות וממצאים ארכאולוגיים חדשים, מלבד העובדה ששתי השאלות קשורות להלכות עיר מוקפת חומה מימות יב"ן, ו"סמוך ונראה" לה. אולם יש לשים לב ששני נושאי הדיון מבטאים את דרכי ההתמודדות של פוסקי ההלכה עם המציאות המתחדשת בארץ ישראל ואת הדרך שבה הם מנווטים בין שיקולים הלכתיים אבסטרקטיים לבין רצון הציבור ותחושותיו. במקרים רבים מדובר על אותם פוסקים שהתייחסו למכלול השאלות.

במחקרנו עסקנו בניתוח אותם דיונים שהתקיימו מאז היציאה מהחומות בשנת תר"כ (1860) עד שנת תשע"ב (2012). קצת יותר ממאה וחמישים שנה של דיונים והכרעות חדשות בשאלות הלכתיות הקשורות לזמן מקרא מגילה בירושלים החדשה, ובערים ובישובים ברחבי הארץ. המחקר הוא בהתאמה להתפתחות הדיונים והשאלות על ציר הזמן.

מטרת המחקר היתה לעמוד על הדינאמיקה הפנים-הלכתית באשר להתמודדותם של פוסקים, מורי הלכה והציבור הרחב עם השאלות ההלכתיות החדשות. מה היתה מודעותם של הרבנים ופוסקי ההלכה לרצון הציבור וליכולתו לעכל תובנות הלכתיות חדשות, ומה היו המניעים והסיבות לקבלה או דחייה של דבריהם ופסיקותיהם של הרבנים ופוסקי ההלכה ע"י הציבור הרחב שבכל מקום.

סיכום המחקר וניתוח התובנות ההלכתיות החדשות יהיה על פי הסדר הבא:

א. ניתוח התובנות החדשות בהגדרת מעמד ישוב, עיר או שכונה שנבנו מחוץ למקום המיוחס כמוק"ח מימות יב"ן או כמקום שיש ספק אם הוא מוק"ח מימות יב"ן.

ב. ניתוח התובנות החדשות באשר לאפשרות לחדש מסורות על אודות עיר מוק"ח מימות יב"ן, על בסיס שימור שם המקום, ועל בסיס מודעות היסטורית וארכאולוגית.

ג. כיצד הגיבו רבנים ופוסקי הלכה לתובנות החדשות הללו.

ד. כיצד הגיבו תושבי השכונות בירושלים ובשאר ערי הארץ לאותן תובנות שחידשו רבנים ומורי הוראה בהגדרת מעמד שטח שמחוץ לחומה לעניין מקרא מגילה, וכיצד הם הגיבו לפסיקות ההלכתיות בשל התחשבות בשימור שם המקום ומודעות היסטוריות וארכיאולוגיות.

ה. תרחיש עתידי- מקרא מגילה בט"ו באדר בשכונות ירושלים ובערי הארץ.

ב. תובנות חדשות במציאות אורבאנית ומוניציפאלית חדשה

א. עיר, ישוב, שכונה מחוץ לעיר מוקפת חומה

ערים חדשות שנבנו מסביב לעיר שיש לה מסורת ברורה או מסופקת על אודות היותה מוק״ח מימות יב״ן, או בקרבה אליה, גדולות לעתים פי כמה מהעיר המוקפת חומה העתיקה והוותיקה. השירותים העירוניים והחברתיים, חיי המסחר והכלכלה, נמצאים בדרך כלל בעיר החדשה. יש ערים ותיקות שהן תל ואיש אינו גר בהן. העיר המוק״ח מימות יב״ן מאבדת במצב כזה את מעמדה כעיר מרכזית.

האם תושבי העיר החדשה יוגדרו כתושבים המתגוררים בעיר מוק״ח? מתי יקראו מגילה אותם הגרים מחוץ לחומה במרחב העולה על מיל מהעיר המוק״ח? בספרות התנאים והאמוראים נכתב שבמרחב מיל הסמוך לעיר מוק״ח מימות יב״ן, קוראים בט״ו באדר. מעמדם של הגרים מחוץ למרחב מיל מהחומה הוא כמי שמתגוררים בעיר פרוזה, ועליהם לקרוא מגילה בי״ד באדר בלבד. תוצאה של קביעה כזאת היא שבעיר שהתרחבה מחוץ לחומה יהיו שיקראו מגילה בט״ו באדר, ויהיו שיקראו בי״ד באדר. יתכן מצב שבאותו רחוב או אף בשני בתים סמוכים או אף באותו הבניין, יהיו שיקראו בי״ד באדר ואחרים יקראו בט״ו באדר אם מידת מרחק מיל מהחומה תחצוץ ביניהם. ההנמקה ההלכתית נגד פיצול אותה עיר לזמנים שונים בקריאת המגילה, היא איסור ״לא תתגודדו״ (דברים יד: א), אם כי ניתן להתמודד עמו באופנים שונים. אך מעבר לפתרון ההלכתי, מציאות שבה שני שכנים יציינו את פורים בימים שונים, נראית משונה ולא מובנת.

דילמה כזאת עמדה לפני תושבי ירושלים והרבנים שהתבקשו להתמודד ולהכריע כיצד לנהוג במצב כזה. לירושלים העתיקה מסורת על אודות היותה מוק״ח מימות יב״ן, ועל כן קראו בה מגילה בט״ו באדר בלבד. את השכונות היהודיות החדשות מחוץ לחומת ירושלים, החלו להקים בשנת תר״כ (1860). בשכונות החדשות שנבנו קרוב לחומה – משכנות שאננים, מחנה ישראל, נחלת שבעה, בית דוד ומאה שערים, קראו בט״ו באדר כי הן היו סמוכות או נראות לעיר המוק״ח. בשנת תרל״ז (1877) הוקמה שכונת בית יעקב שהיתה רחוקה מהעיר העתיקה ואף מהשכונות האחרות שנבנו סמוך לחומה, ואז החל דיון עקרוני בשאלה איך להגדיר את מעמדה של השכונה, ומתי יש לקרוא בה מגילה. מדובר היה על שכונה שהיה לה קשר מוניציפאלי עם העיר המוק״ח.[10]

שאלה זו חזרה על עצמה בכל פעם שנבנו בתים חדשים ושכונות חדשות ורחוקות. היו שטענו שבהלכות מגילה נאמר שיש לקרוא מגילה בט״ו באדר רק במקום המוגדר כסמוך עד מרחב מיל מהחומה, ובכל מקום רחוק יותר יקראו בי״ד באדר כדין עיר פרוזה, וכך יש לנהוג בכל שכונות ירושלים הרחוקות יותר ממיל מהחומה. מייצגי טענה זו היו הרב משה נחמיה כהניו, מראשי ישיבת עץ חיים בירושלים, ואחריו טען זאת בהתמדה ובעקביות במשך שנים רבות, הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי, הרימ״ט, שהיה מנהל מוסדות עץ חיים, ורב מוכר וידוע בירושלים. לטענתם, תקנת ״סמוך״ לעיר מוק״ח מימות יב״ן לעניין מקרא מגילה, לא נועדה להגדיר עיר או ישוב על בסיס ההתפתחות המוניציפאלית או האורבאנית שלהם. התקנה נועדה להעניק ממד ערכי למרחב מעגלי ששטחו מיל המקיף את העיר המוקפת חומה, כדי להעצים את מרכזיותו של המקום המיוחס כמוקף חומה מימות יהושע בן נון. על כן, לכל מה שנבנה מחוץ לעיר המוק״ח יש להתייחס כמקום פרוז, גם אם מדובר באותה עיר מבחינה מוניציפאלית ואורבאנית. הרימ״ט אף

---

[10] לעיל בפרק ג סעיפים א-ג.

מימש את טענתו כשקרא מגילה בי״ד באדר בשכונת ׳עץ חיים׳ (כיום סמוך לתחנה המרכזית ומתחת לגשר המיתרים) בירושלים, הרחוקה מהעיר העתיקה, אף שבשכונות הקרובות לשכונת ׳עץ חיים׳, ואף בשכונות מערביות לשכונת ׳עץ חיים׳ קראו רק בט״ו באדר.[11] עמדתם של הרב כהניו והרב טוקצינסקי לא פשטה ולא התקבלה בקרב תושבי ירושלים.[12]

ב. תובנות רבניות חדשות להסדרת מעמד שטח עירוני מחוץ למרחב מיל מהחומה

רבנים אחרים הבינו שלא הגיוני לאפשר מצב שבו בחלק מסוים של העיר, עד מרחק מיל מהחומה, יקראו בט״ו באדר, ובחלק אחר, הרחוק יותר ממיל מהחומה, יקראו בי״ד באדר. היתה תחושה שצריך להציע פתרון יצירתי ולחדש תובנה הלכתית שמבוססת על תקדים כלשהו, שעל פיו יהיה ניתן לראות את כל העיר החדשה כחלק בלתי נפרד מהעיר המוק״ח, ושבעיר החדשה יקראו הכל רק בט״ו באדר כמו בעיר העתיקה. בספרות התנאים והאמוראים, בסוגיות העוסקות במקרא מגילה בעיר מוק״ח מימות יב״ן, וכן בספרות הפרשנות והפסיקה בעניין, לא נמצאה התייחסות למציאות חדשה ומורכבת זו.

במשך השנים הציעו רבנים ופוסקי ההלכה חמש תובנות חדשות, והמכנה המשותף של רובן הוא העתקה של עקרונות הלכתיים מסוגיות אחרות לסוגיה זו. להלן התובנות ע״פ הצעתן בציר הזמן והתפשטותן בציבור:

1. העתקה מהלכות תחום שבת: רצף בתים ולאחריו ״סמוך״ במרחב מיל – התובנה הראשונה היתה להעתיק את הגדרת עיר ומרחביה מהלכות תחום שבת. בהלכות שבת יש לוודא שהמרחק בין הבתים בעיר הוא לא יותר משבעים אמה ושני שליש האמה, וממרחק של שבעים אמה ושני שליש האמה מהבית האחרון שברצף, מודדים אלפיים אמה, ועד שם מותר ללכת בשבת.[13] ההצעה היתה להחיל את אותו עיקרון גם בהלכות מגילה. אותו מרחק שמותר ללכת בשבת ע״פ העקרונות של הלכות תחום שבת, יהיה מרחב העיר המוק״ח גם לעניין מקרא מגילה בט״ו באדר. העובדה שמידת מרחב מיל = אלפיים אמה, הוזכרה גם בהלכות תחום שבת וגם בהלכות סמוך ונראה לעניין מקרא מגילה, היא שכנראה הביאה ליצירת הקשר וההקבלה בין ההלכות. מרחב ה״סמוך״ הורחק לקצה הרצף האורבאני, בעוד שע״פ האמור בתקנה המקורית מרחב ״הסמוך״ הוא במרחב מיל הצמוד לחומה.

הראשון שהציע את התובנה הזאת היה הרב יוסף בנימין מסלאנים. הוא היה תושב שכונת בית יעקב, השכונה הראשונה שנבנתה במרחב העולה על מיל מהעיר העתיקה בירושלים, והוא פנה לרבנים בהצעה להחיל עיקרון זה גם על הלכות מקרא מגילה. רבנים נוספים הציעו אחר כך את הפתרון הזה, כמו הרב טוביה ראזינטהל, שהיה ר״מ בישיבת עץ חיים בירושלים, ואחר כך הרב אליהו דוד רבינוביץ׳ תאומים, האדר״ת, שהיה רבה של ירושלים, ועוד.[14]

תובנה זו פשטה בשכונות ירושלים מאז היציאה מהחומות עד קרוב למחצית המאה ה-20. הרבנים שתמכו בעמדה זו לאורך השנים, היו כנראה מודעים לכך שזו הנורמה שהיתה מוסכמת על פוסקי הלכה ואצל רבים מתושבי ירושלים, ועל כן גיבו אותה.

---

[11] לעיל פרק ד סעיפים ב, ה; פרק ה סעיף ד.
[12] לעיל פרק ה סעיף ה.
[13] ת׳ עירובין ד: ט; מ׳ עירובין ב: ה; ה: ב.
[14] לעיל פרק ג סעיף ז; פרק ד סעיפים א, ג, ד.

2. העתקה מהלכות תחום שבת: הפרדה בין הגדרת "סמוך" לבין רצף אורבאני – תובנה זו נשענת אף היא על העתקה מהלכות תחום שבת, אך באופן שונה וחלקי. ע"פ תובנה זו יש להיצמד לתקנה המקורית של חכמים בהגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה: מרחב מיל מחומת העיר המוקפת חומה. בכל מקום במרחב מיל מהעיר המוק"ח יקראו בט"ו באדר, גם אם אין רצף של בתים לעיר המוק"ח. את רצף הבתים שנבנו מהעיר המוק"ח במרחק שאינו עולה על שבעים אמה ושני שליש האמה בין בית לבית, הם לא הכלילו במסגרת הגדרת "סמוך" של הלכות מקרא מגילה. הבתים הללו ייחשבו לחלק בלתי נפרד מהעיר המוק"ח, וכמו בהלכות תחום שבת. ברצף אורבאני כזה, יש לקרוא מגילה בט"ו באדר. ע"פ תובנה זו יש להפריד בין הגדרת "סמוך" לעניין מקרא מגילה, לבין הגדרת שטח של עיר. הגדרת שטח העיר הועתקה מהלכות תחום שבת.

מחדשי עמדה זו היו הרב אברהם ישעיהו קרליץ – החזון איש, והרב צבי פסח פרנק רבה של ירושלים.[15] לא ידוע לנו על קשר ביניהם לשם קביעת עמדה זו. עמדה זו פשטה בשכונות ירושלים באופן המובהק ביותר מאז מחצית המאה העשרים עד תום תקופת המחקר. פוסקים נוספים בעלי עמדה והשפעה, כמו הרב יצחק וייס והרב עובדיה יוסף, תמכו בה.[16] יתכן שהסיבה לתמיכה בעמדה זו היתה הן בשל מעמדם של הרב קרליץ והרב פרנק, והן בשל העובדה שהרב קרליץ והרב פרנק לא שינו את הפרשנות המקורית של תקנת "סמוך" לעניין מגילה. בכך הם קיבעו את מעמד העיר החדשה שהיה לה רצף אורבאני לעיר העתיקה, כחלק מהעיר המוק"ח.

הרב קרליץ טען שכך יש לנהוג בכל מרחב הרצף האורבאני שצמוד גם לעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן, וגם אם מדובר על עיר אחרת ועצמאית מבחינה מוניציפאלית. כך נהג הרב קרליץ עצמו כשנודע לו שיש רצף אורבאני בין מקום מגוריו בבני ברק לבין העיר יפו שיוחסה כעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן. הוא קרא מגילה בבני ברק גם בט"ו באדר. הרצף האורבאני ע"פ הקריטריון שנקבע בהלכות תחום שבת, הוא שהגדיר את כל מרחב הרצף כעיר אחת.[17]

3. היות המקום תחת רשות מוניציפאלית אחת ומוקף בעירוב צורת הפתח – הצעה שלישית ביקשה לראות את העיר החדשה הצמודה לעיר המוקפת חומה כעיר אחת לעניין מקרא מגילה, כשלהן מסגרת מוניציפאלית אחת – שירותים חברתיים, קשר כלכלי, תשלומי מסים ועוד. העובדה שהעיר החדשה גם מוקפת בדרך כלל בקווי עירוב צורת הפתח של שבת, יכולה לסייע בקביעת היקף השטח העירוני. אמנם לא מציבים קו עירוב צורת הפתח בכל עיר וישוב, ולא תמיד יש חפיפה וזהות בין השטח המוניציפאלי של העיר לבין קו עירוב צורת הפתח המקיף את המקום, שהרי יתכן שקו העירוב יקיף רק חלק מהעיר או שיקיף כמה ערים ביחד. אעפ"כ את אותו חלק מהעיר השייך לאותה רשות מוניציפאלית ומוקף באותו קו עירוב צורת הפתח, יש לראות כעיר אחת עם שאר העיר גם באשר להגדרת המקום שיקראו בו מגילה בט"ו באדר. משמעות הדבר היא שהרצף האורבאני איננו קובע דבר, אלא המסגרת העירונית בסיוע היקף עירוב צורת הפתח, היא הקובעת את גבולות השטח שיש לקרוא בו מגילה בט"ו באדר. אין צורך שבין בית לבית שבתוך השטח המוקף בקו העירוב יהיה רצף בתים שהמרחק ביניהם איננו עולה על שבעים אמה ושני שליש האמה.

---

[15] לעיל פרק ה סעיף ב.

[16] לעיל פרק ז סעיפים ב-ג.

[17] לעיל פרק י סעיף 12: בני ברק וערי גוש דן.

מחדש תובנה זו היה הרב שלמה זלמן אויערבך, ראש ישיבת 'קול תורה' בירושלים. תובנה זו העניקה משקל משמעותי מאוד להחלטות שלטוניות, מאחר שהגדרת שטחה של עיר והיקף שטח השיפוט המוניציפאלי, תלויים בדרך כלל בהחלטות השלטון, ושיקול הדעת המנחה אותו תלוי בסיבות רבות ומגוונות. באותה מידה שמקום מסוים הוגדר כשכונה בעיר מסוימת, יכול היה להיות גם ששכונה זו היתה מוגדרת כחלק מעיר אחרת בעלת רשות מוניציפאלית עצמאית. לחילופין, מעניין לתהות מה היה מורה הרב אויערבך לו היתה העיר ירושלים או עיר מוקפת חומה אחרת, נמצאת תחת רשות מוניציפאלית אזורית הפרוסה על שטח גיאוגרפי גדול (כגון המועצה האזורית מטה יהודה או מטה בנימין). האם גם אז היה מורה שמאחר שהכל משלמים מסים לאותה רשות מוניציפאלית, וירושלים היא העיר המרכזית של האזור מבחינת שירותי רווחה ורפואה, מסחר וכד', שיש לקרוא בכל המועצה האזורית בט"ו באדר, או שמא היה ממקד את השותפות המוניציפאלית במסים הישוביים ולא במסים האזוריים. יתכן שאין לשאלה זו תשובה מאחר שההגדרה של עיר אחת לעניין מקרא מגילה על בסיס קשר מוניציפאלי, היא תובנה חדשה שהוצעה על בסיס התחשבות במציאות אורבאנית ומוניציפאלית חדשה, והפוסקים לא הבחינו בין האופנים השונים של תשלומי מסים במקום שמוגדר מבחינה שלטונית כשטח מוניציפאלי אחד.

הרב אויערבך הורה לנהוג כדבריו כשנשאל על זמן מקרא מגילה בשכונות חדשות. אך כשנוכח לדעת שרבני העדה החרדית בירושלים, ואולי גם רבנים פוסקים מבני ברק, אינם תומכים בעמדתו, הוא נמנע מלהביע אותה ברבים.[18]

4. היות המקום מוקף ומחובר בעירובי חצרות- ע"פ תובנה אחרת, לא הרשות המוניציפאלית מגדירה את היות המקום עיר אחת אלא היקף צורת הפתח של שבת. ניתן להקיף בעירוב צורת הפתח כמה ערים שהן עצמאיות מוניציפאלית ושלטונית, ובכל זאת הן ייחשבו לעיר אחת לעניין מקרא מגילה. העירוב צריך להיות קבוע ותקין הלכתית, אך גם אם יש תקלה כלשהי בתקינות העירוב אך אמורים לתקן זאת, נחשב המקום המוקף לעיר אחת.

מי שייצג עמדה זו הוא הרב יוסף שלום אלישיב, ממנהיגי הציבור החרדי הליטאי. הוא הביע את עמדתו זו כמה פעמים כשנשאל על זמן מקרא מגילה בשכונות חדשות בירושלים. הוא הורה גם לתושבי מבשרת ציון, להם עירוב חצרות משותף עם עירוב החצרות של ירושלים, לקרוא בט"ו באדר.[19]

קיים מכנה משותף לעמדותיהם הרב יוסף שלום אלישיב והרב שלמה זלמן אויערבך. שניהם ראו בעירוב צורת הפתח תשתית משמעותית בהגדרת עיר אחת לעניין מקרא מגילה. אך בכל זאת יש הבדל ביניהם. הרב אויערבך ראה בעירוב צורת הפתח סימן המגדיר את המקום כעיר אחת, כשהדבר הקובע והמשמעותי ביותר הוא היות המקום עיר אחת מבחינה מוניציפאלית, ושתושבי המקום מנהלים את חייהם המשותפים בתחומים רבים. לעומתו, הרב אלישיב ראה בעירוב צורת הפתח את הסיבה והמניע הבלעדי להגדרת המקום כעיר אחת.

היו התנגדויות רבות לעמדות שהגדירו את שטח העיר לעניין מקרא מגילה על בסיס עירוב צורת הפתח באופן חלקי ובוודאי באופן מלא: יתכן שעירוב צורת הפתח ייקרע; אפשר להקיף בעירוב חצרות את כל ארץ ישראל ולבטל את הייחוד של עיר מוק"ח; קו עירוב חצרות יעיל בהלכות שבת בלבד ואינו נועד לחבר בין חלקי העיר; האפשרות להתבסס על היקף קו ערוב חצרות אינה נזכרת בסוגיות הרלוונטיות במסכת מגילה, וגם לא אצל פרשנים ופוסקים לאורך הדורות; כשלתושבי

---

[18] לעיל פרק ה סעיף ז; פרק ז סעיף ו.

[19] לעיל פרק ה סעיף ו; פרק ז סעיף ז; פרק ח סעיף א.

שכונות רחוקות עירוב צורת הפתח שכונתי, הם מגלים בכך שהם אינם סומכים על העירוב הכללי. ובכל זאת, אותם שקיבלו את פסיקות הרב שלמה זלמן אויערבך או הרב יוסף שלום אלישיב, נהגו ע״פ הוראותיהם.

5. קשר חברתי, כלכלי ודתי בין ערים- ע״פ תובנה זו, מקום יוגדר כעיר אחת לעניין מקרא מגילה אם יש קשר חברתי כלכלי ודתי בין ערים, וכן יכולת להגיע בכלי תחבורה בשיעור מרחק הליכת מיל, המאפשר גם את נוחות הקשרים הללו. כשקיימים קשרים כאלו בין תושבים המתגוררים בעיר מוק״ח לבין תושבים המתגוררים אף בערים אחרות, יש לראותם כעיר אחת לעניין מקרא מגילה בט״ו באדר.

מייצגה של עמדה זו היה הרב שלום משאש, רבה הראשי הספרדי של ירושלים. מסיבה זו הוא טען שתושבי הישובים והערים בעוטף ירושלים, כמו מבשרת ציון ומעלה אדומים, צריכים לקרוא מגילה בט״ו באדר בלבד, מאחר שהם נהנים משירותי הבריאות והרווחה של ירושלים, קניותיהם ועסקיהם בירושלים, ועוד. הרב משאש היה עקבי בתובנה זו, וכשנשאל על אודות זמן מקרא מגילה במושב ספסופה שבגליל, הסמוך לגוש חלב הנזכרת במשנה כעיר מוק״ח, הוא פסק שעליהם לקרוא בי״ד באדר בלבד, מאחר שגוש חלב היא ישוב ערבי ואין קשר חברתי או אחר בין תושבי ספסופה לבין תושבי גוש חלב.[20]

אם נציב את עמדת הרב שלמה זלמן אויערבך מול עמדת הרב שלום משאש, הרי שהרב אויערבך ראה במסגרת המוניציפאלית השלטונית מסגרת המגדירה את תושבי המקום כעיר אחת. בעוד שהרב משאש לא החשיב את המסגרת המוניציפאלית השלטונית כמגדירה, אלא את אורחות החיים של התושבים באזור מבחינת השימוש והניצול של השירותים השונים, גם אם הם מתגוררים במקומות אחרים תחת רשות מוניציפאלית אחרת.

לפנינו אפוא חמש תובנות חדשות בהגדרת מעמדה של עיר חדשה הצמודה לעיר מוק״ח ומחוץ לחומה. שתיים מהן מבוססות על העתקת עקרונות מהלכות תחום שבת. האחת הועתקה בשלמות והאחרת הועתקה חלקית. שתיים אחרות מבוססות על העתקת עקרונות מהלכות עירוב צורת הפתח של שבת. האחת ראתה בעירוב צורת הפתח גורם מסייע להגדרת היקף שטח העיר המוניציפאלית, והאחרת ראתה בעירוב צורת הפתח מסגרת המגדירה את המקום כעיר אחת. העמדה החמישית לא אימצה תקדים מתחום הלכתי אחר, אלא התבססה על אורחות החיים של התושבים והקשר החברתי והכלכלי ביניהם. יתכן ועמדה זו התבססה על דברי פרשנים קדמונים שטענו הקשר בין העיר המוק״ח לישובים הסמוכים ונראים הוא שהם בשל קשר בטחוני או כלכלי,[21] וכך יש להתייחס כשמדובר על אותה עיר או אף עיר סמוכה הנהנית מאותם שירותים.

ע״פ כל התובנות החדשות, תקנת סמוך או נראה לעיר מוק״ח לעניין מקרא מגילה כמעט איבדה את משמעותה. יתכן מצב היפותטי שבו כל ארץ ישראל תהיה מוגדרת כעיר מוק״ח. אם יהיה רצף אורבאני של ערים בכל שטחי הארץ בדומה לקיים כיום בגוש דן, או מסגרת מוניציפאלית אחת, או קשר כלכלי וחברתי בין הכל, או אם כל הארץ תהיה מוקפת בעירוב צורת הפתח.

כאמור, תובנות אלו יצירתיות וחדשות ואף אחת מהן לא הופיעה עד פרק הזמן שבו עוסק מחקרנו, בסוגיות התלמודים ובספרות הפוסקים שעסקו בהלכות מקרא מגילה בעיר מוק״ח.

---

[20] לעיל פרק ז סעיף ב; פרק ח סעיפים א, ב; פרק י סעיף 17.
[21] לעיל פרק ג הע׳ 28.

נעשה כאן ניסיון בידי כמה פוסקים להעתיק עקרונות מתחומי הלכה אחרים, באופן מלא או חלקי, ועל פיהם לקבוע נורמות וכללים חדשים בהגדרת עיר מוק״ח לעניין מקרא מגילה.

ג. תובנות חדשות לאפשרות חידוש מסורות אודות עיר מוק״ח מימות יב״ן

ממחצית המאה ה-19 החלו להתפתח דיונים על אודות זמן מקרא מגילה בערים ותיקות בארץ (חוץ מהעיר ירושלים), או בסמוך ובנראה להן, שלגביהן לא היתה מסורת על היותן מוק״ח מימות יב״ן. הדיונים התפתחו בשל העובדה שיהודים החלו להתיישב בערים ותיקות או בסמוך להן, או שהיה מי שעורר דיון על אודות זמן מקרא מגילה במקום מסוים, אף שיהודים כבר ישבו במקום זמן רב, וקראו בי״ד באדר בלבד.

ניתן להצביע על שני סבבים של דיונים הלכתיים בעקבות ההתיישבות החדשה בארץ:

1. ממחצית המאה ה-19 עד סוף שנות ה-60 של המאה ה-20. יהודים התיישבו בערים קיימות שבהן ישבו בדרך כלל גויים, כמו: עכו, חיפה, בית שאן, יפו, לוד, אשקלון, באר שבע ועוד, והחלו דיונים על אודות זמן מקרא מגילה במקומות הללו, מפני שלא היתה מסורת ברורה בעניין.
2. מתחילת שנות ה-70 של המאה ה-20, עד שנת המחקר. נחשפו נתונים היסטוריים וארכאולוגיים חדשים בערים ותיקות, וכן קמו ישובים חדשים ונבנו מחנות צבא ביהודה שומרון ועזה, בסמוך ובנראה לערים עתיקות המיוחסות כמוק״ח מימות יב״ן, כמו: לוד, יריחו, מצפה יריחו, בית אל, שילה, באר שבע ועוד.

הדיון בערים אלו התמקד בשאלה: על פי אילו עקרונות וכללים ניתן לזהות מקום לפחות כעיר שיש ספק אם היא מוק״ח מימות יב״ן.

א. חידוש מסורות על בסיס שימור השם

אחת הדרכים שניסו לזהות באמצעותה מקום כמוק״ח מימות יב״ן הוא על בסיס שימור שם המקום בידי גויים תושבי הארץ שגרו כאן במשך השנים שהיה עם ישראל בגלות, ובזמן שהישוב היהודי בארץ היה מדולדל וקטן. אפשרות זו נשענת על ההנחה שאפשר לסמוך על הערבים, מאחר שלא היה להם עניין לשנות שמות של מקומות ולהעניק להם שמות חדשים. הם כנראה שימרו את השמות העתיקים בשפתם. כך טען כבר במאה ה-14 הרב אשתורי הפרחי כשזיהה מקומות בארץ באופן זה:

> ואודיעך כי שמות העיירות והנהרות הכתובים בכתבי הקדש שבכתב ושבעל פה, שמעט הוא מה שנשתנה שמם בין הישמעאלים.[22]

ההצבעה על המקום, התל, או כל נקודת ציון אחרת, יכולה לסייע רבות באיתור המקום. יש מקומות שלא היה צורך להיעזר ולהסתייע בשימור שמות בידי ערביי הארץ, מאחר שהשמות נשתמרו לאורך כל הדורות והיו ידועים לכל. כך למשל ביחס לערים: יפו, עכו, חברון, טבריה, שכם ובאר שבע. הדיון ההלכתי התמקד בשאלה היכן בדיוק היה מיקומה של העיר הקדומה, אך לא היה ספק שבאזור המקומות הידועים הללו היו הערים הקדומות.

---

[22] הרב אשתורי הפרחי, כפתור ופרח, חלק א, ירושלים תשנ״ז, עמ׳ רסח.

היכולת להיעזר במסורת שימור השם נשענת על הידוע מפסוקי המקרא והכתוב בספרות התנאים והאמוראים על אודות מיקומן של הערים הללו. מי שבלט בפעילותו הרבה לחידוש מסורת קריאת מגילה בערים מוק"ח מימות יב"ן על בסיס שימור השם בידי גויים, היה הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי. הוא נמנע מלקבוע באופן מוחלט שמקום מסוים ברחבי הארץ הוא עיר מוק"ח מימות יב"ן. הוא התייחס לכל המקומות הללו כמקומות מסופקים, וקבע שיש לקרוא בהם מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה. הרימ"ט פרסם פסקי הלכה בעניין זה ב'לוח לארץ ישראל' שהופץ בבתי כנסת רבים בארץ במשך חמישים שנה (בשנים תרס"ה-תשט"ו, 1905-1955). מעקב אחר הפרסומים בלוח לארץ ישראל מלמד שאחת לכמה שנים הוא דן מחדש בנושא, והגיב להתפתחות ההתיישבות היהודית ברחבי הארץ במקומות שלדעתו יש להם מסורת על היותם מוק"ח מימות יב"ן. הרימ"ט קבע לקרוא מגילה גם בט"ו באדר, בערים חדשות שנבנו לאחר קום המדינה ונשאו שם של עיר ותיקה בשל מיקומם באזור שהיתה בו כנראה עיר קדומה, כמו: אשדוד, אשקלון, בית שאן ועוד. היו מקומות ותיקים וחדשים שנשאו שם של עיר קדומה ובכל זאת קבע הרימ"ט שעליהם לקרוא בי"ד באדר בלבד.[23]

בנו של הרימ"ט, הרב ניסן אהרון טוקצינסקי, המשיך אחר פטירת אביו לפרסם בבתי כנסת רבים ברחבי הארץ את 'לוח לארץ ישראל' במשך כל השנים עד שנת תום המחקר.[24] אמנם הוא כמעט לא שינה דבר ממה שכתב אביו, אך העובדה שלוח זה הופץ בבתי כנסת רבים בקביעות ובהתמדה כחוברת או כלוח קיר במשך 107 שנים, באותו פורמט ובאותו נוסח פחות או יותר, שימרה במובן מסוים את המודעות ההלכתית לנושא.

ב. חידוש מסורות על בסיס מודעות היסטורית וארכיאולוגית

הסבב השני של דיונים אודות זיהוי מקומות המיוחסים כעיר מוק"ח מימות יב"ן, היה גם הוא על בסיס שימור השם בידי ערביי הארץ, ומסורת שנשענה על ספרי המקרא וספרות התנאים והאמוראים על אודות מיקומה של עיר מוק"ח. אלא שנוסף להם גם מודעות על אודות תוצאות מחקר היסטורי-ארכאולוגי. מאז תחילת שנות ה-70 של המאה ה-20 היו שביקשו לקבוע מעמד של עיר מוק"ח מימות יב"ן גם על בסיס תודעה היסטורית והשערה ארכאולוגית.

הרב סיני אדלר היה רבה הראשון של העיר אשדוד. בשנת תשכ"ג (1963) הוא העלה את האפשרות שבעיר אשדוד החדשה יש לקרוא מגילה בט"ו באדר בשל קרבתה לתל אשדוד – תל איסדור כפי שהוא נקרא אצל הערבים. זאת בשל הערכות חוקרים שבתל אשדוד (אסדור) נמצאת העיר אשדוד העתיקה.[25]

לאחר מלחמת ששת הימים (תשכ"ז-1967) קמו ישובים חדשים ביש"ע סמוך למקומות ששמם המקראי נשמר כפי שנזכר בספר יהושע. היו מקומות שנערכו בהם סקרים ארכאולוגיים או אף חפירות, ועל פי הידע המצטבר אצל החוקרים, היו מקומות שהוערכו כשרידי ערים מתקופת ההתנחלות. פרופ' יואל אליצור הוא תושב הישוב עפרה, תלמיד חכם וחוקר בתחומי הגיאוגרפיה המקראית, הלשון העברית ולשונות שמיות. הוא היה דמות דומיננטית ופעילה בקריאותיו לתושבי

---

[23] סיכום כולל של רשימת הערים שהרימ"ט סבר שיש לקרוא בהן בי"ד ובט"ו באדר, או רק בי"ד באדר, פרסם הרימ"ט בספרו: ארץ ישראל דיניה ומנהגיה, ירושלים תשט"ו, עמ' מד-מז.

[24] הרב ניסן אהרון טוקצינסקי פרסם את הלוח עד שנת תשע"ב. הוא נפטר בט"ו בטבת תשע"ב.

[25] הרב סיני אדלר, "קריאת המגילה באשדוד החדשה וסביבתה", נעם, ח (תשכ"ה), עמ' קצד-קצט. לעיל פרק י סעיף 15.

ישובים שונים לקבוע שבישובים יקראו מגילה בי״ד באדר בברכה ובט״ו ללא ברכה, כמו: שילה, שבי שומרון, פסגות, קדומים, שילת, כפר רות, יתיר, בית חורון, קרית טלז-סטון, כרמי יוסף וחנתון. לדבריו, על תושבי בית אל ומבוא חורון לקרוא מגילה בט״ו באדר בלבד. יואל אליצור קנה לו שם כמומחה בתחום, ורבנים ביקשוהו לחוות את דעתו גם ביחס למקומות אחרים כמו לוד ושעלבים.[26]

רבנים החשיבו ברמות שונות את דבריהם והשערותיהם של היסטוריונים וארכאולוגים, ושקללו את דבריהם במסגרת הדיון ההלכתי באשר למקרא מגילה במקום מסוים גם בט״ו באדר. גם אם הם לא קיבלו את ההשערה שהמקום שהתגלה בחפירה הוא עיר פלונית מתקופת ההתנחלות, הם התחשבו בכך שמדובר על עיר מתקופת ההתנחלות. כך באשר ל: גוש חלב, תל שקמונה-חיפה, יריחו, לוד, תל גרישה-בני ברק, קרית ארבע וחברון, תל שבע- באר שבע, ועוד. קשה להעריך מה גרם לכך שרבנים, ובמיוחד רבנים חרדיים, החלו להתחשב ברמה כזאת או אחרת בהשערות ובממצאי מחקר ארכאולוגיים והיסטוריים. היה בכך חידוש מאחר שבמהלך שנותיה של מדינת ישראל היו מדי פעם עימותים חריפים בין רבנים חרדים לבין ארכאולוגים בנושאים אחרים (זיהוי קברים; חקר הר הבית, חקר עיר דוד ועוד).[27] היה חוסר אמון ויחס חשדני למחקר אקדמי בכלל, ובכלל זה גם למחקר ארכאולוגי, ובמיוחד לאור העובדה שמחקר ארכיאולוגי מבוסס על השערות ופרשנויות. החששות והחשדות הן שמא יש מניעים אחרים ולא עניינים בהעלאת ההשערות ובפרשנות, או שמא הם אינם מבינים מספיק את ההשלכות ההלכתיות העולות מאמירותיהם, או אולי הם מונעים מעמדה פוליטית ותפיסת עולם אחרת ורחוקה שמטרתה לפגוע באמינות המסורת היהודית, ועוד. יתכן עוד שהיחס החשדני והעוין להשערות היסטוריות וארכאולוגיות היה גם מפני שלרבנים אין בדרך כלל כלים לבקר או לבחון את טיב ההשערות והממצאים. ובכל זאת, חרף החשדנות ולמרות ביטויים מזלזלים על השערות והערכות מחקרים ארכאולוגיים שנכתבו פה ושם, התחשבו רבנים ברמה מסוימת בדברי חוקרים כדי לקבוע אם במקום מסוים יקראו גם בט״ו באדר.

היחס המורכב והחשדני לממצאים ארכאולוגיים שונה מהיחס למסורות שימור השם אצל גויי הארץ. לגבי מסורת שימור השם לא היו ערעורים או חשדות שמא אין זה נכון. כנראה שגויים המסיחים לפי תומם (ע״פ ב׳ יבמות קכא ע״ב) על אודות מסורת על שם מקום, נאמנים יותר מהשערות מחקריות המבוססות על ניסיון וידע מצטבר על טיבם של ממצאים ארכאולוגיים.

ד. תגובות רבניות לתובנות החדשות

א. מעיר מסופקת לעיר ודאית על בסיס ממצאים ארכיאולוגיים

כאמור, רבנים נעזרו במסורת שימור השם ובהשערת ממצאים ארכאולוגיים כדי לקבוע שמקום מסוים יוגדר כמקום שיש ספק אם הוא מוק״ח מימות יב״ן, וקבעו שיש לקרוא מגילה גם בט״ו באדר. היו שהתנגדו להצעות אלו בטענה שלא ברור שהשערות הארכאולוגים נכונות, שהרי גם בין ארכאולוגים יש מחלוקות, ויש תיאוריות שמוכחות לאחר זמן כלא נכונות. היו גם התנגדויות

---

[26] לעיל פרק י סעיפים 8, 23.

[27] מיכאל פיינה, ״חזון העצמות השבורות: חרדים מול ארכיאולוגיים בעיר דוד״, חרדים ישראלים, ירושלים 2003, עמ׳ 56-81.

הלכתיות כגון: כאשר יש ספק באשר למעמדו של הכרך אם הוא מוק"ח מימות יב"ן, אזי אין להחיל במקום כזה דין סמוך או נראה; התל חרב ולא מתגוררים בו יהודים, ועל פי פוסקים מסוימים במצב כזה אם בכרך עצמו אין קוראים בט"ו באדר, גם מחוצה לו אין קוראים בט"ו באדר אלא בי"ד באדר כעיר פרוזה. טענה זו לא נשמעה כאשר ירושלים העתיקה היתה בידי הירדנים בשנים שבין מלחמת השחרור לבין מלחמת ששת הימים. היה מוסכם כמעט על הכל שבירושלים החדשה יש להמשיך ולקרוא בט"ו באדר, אף שבעיר העתיקה לא היה מי שקרא מגילה כלל.

הצעות לקרוא מגילה רק בט"ו באדר על בסיס שימור השם וממצא ארכאולוגי, זכו להתנגדות רבנית. התחושה היא שהיה קיים פחד וחשש לשנות ולקבוע שעיר נוספת או אף ערים נוספות יוצאות מחזקת ספק ומעמדן הוא כעיר מוקפת חומה ודאית כירושלים.

להלן שלוש דוגמאות:

א. לוד החדשה: כבר מאז התחדשות הישוב היהודי בלוד לאחר קום המדינה, הורו רבני העיר ורבנים נוספים שבלוד יש לקרוא בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה. היה ברור לכל שלוד החדשה נמצאת במקומה של לוד העתיקה. ובכל זאת בבתי הכנסת בלוד קראו מגילה בי"ד באדר כעיר פרוזה ומעטים קראו גם בט"ו באדר. במשך השנים נערכו חפירות במקום, וכל הנתונים הורו בוודאות שלוד החדשה נמצאת על מקום עיר המוקפת חומה מימות יב"ן, ובשל מסורת שימור השם, מדובר כנראה על העיר לוד העתיקה. רב העיר, הרב נתן אורטנר, היה בטוח אף הוא שזו לוד המוק"ח מימות יב"ן, אך הוא השאיר את ההכרעה בידיהם של רבנים אחרים – הרב יצחק וייס, הרב יוסף שלום אלישיב והרב עובדיה יוסף. פוסקים מרכזיים אלו טענו שמאחר שבלוד נקבע מאז התחדשות הישוב היהודי במקום לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר, אין לשנות את המנהג. הרב אורטנר עצמו חיפש כל דרך אפשרית להציב את יום ט"ו באדר כיום הפורים המרכזי בעיר לוד. הוא הורה לקיים את כל מצוות היום גם בט"ו באדר, ודאג שבן ירושלים יבוא ויקרא בברכה בט"ו באדר, אך כל ההלכות הן סביב העיקר. הוא לא הורה לקיים את המצווה המרכזית של פורים – קריאת מגילה בברכה, ביום ט"ו באדר בלבד, והוא לא הורה לבטל את קיום מצוות פורים בי"ד באדר. ברוב בתי הכנסת בלוד קראו מגילה בי"ד באדר ומיעוט קראו גם בט"ו באדר.[28]

ב. חברון וקרית ארבע: שמה של העיר חברון השתמר, מיקומה ידוע ומפורסם, וקיימת מסורת ותיקה על מקרא מגילה בחברון בי"ד ובט"ו באדר, וכך נהגו גם מחדשי הישוב היהודי בחברון ובקרית ארבע החל משנת תשכ"ט (1969). בחפירות ארכאולוגיות שנערכו בשנות ה-90 של המאה ה-20, נמצאו שרידים בתל רומיידה-רמות ישי, המעידים על קיומה של עיר מוק"ח מתקופת ההתנחלות ועוד קודם לכן. אעפ"כ, רב העיר הרב דב ליאור לא היה מוכן לשנות את המנהג הקדום ולקבוע שבחברון ובקרית ארבע יקראו בט"ו באדר בלבד. הוא כתב להדר ולקיים את כל מצוות פורים גם ביום ט"ו באדר. היו שנים מסוימות שבהן הוא העצים את מעמדו של יום ט"ו באדר בעיר שהוא הגדירה כעיר מסופקת קרוב לוודאי, בהטלת חובה לקיים את מצוות היום האחרות של פורים. אך היו שנים אחר כך שהוא כתב שאת מצוות היום האחרות יש לקיים בט"ו באדר באופן מינימאלי.[29]

ג. בית אל: הישוב בית אל הוקם בסתיו תשל"ח (1977) ולא היתה לו מסורת על אודות זמן מקרא מגילה בו. הוא סמוך לכפר הערבי ביתין שנמצאה בו חומה עתיקה מתקופת ההתנחלות. ההצעה

---

[28] לוד- לעיל פרק י סעיף 8.

[29] חברון וקרית ארבע- לעיל פרק י סעיף 1.

לקרוא בישוב בית אל בט״ו באדר, נדחתה לחלוטין. הטענות היו שההשערות על אודות זיהוי המקום אינן ודאיות, ושסמוך לכרך שחרב ובו גויים, יש לקרוא בי״ד באדר בלבד.[30]

הצבענו על שלוש דוגמאות שהיה מקום לקבוע לקרוא מגילה בט״ו באדר בלבד כמו ירושלים, בשל שימור השם וממצאים ארכאולוגיים, ובכל זאת זה לא קרה. רבני המקום או רבנים אחרים, לא קבעו כך באופן נחרץ וברור, ולא הסכימו לשנות את מעמד עירם מעיר מסופקת לעיר מוקפת חומה.

ב. מעיר פרוזה לעיר מסופקת על בסיס ממצאים ארכיאולוגיים

בערים נוספות ניתן להצביע על קביעת זמן מקרא מגילה בי״ד באדר מפני שכך נהגו ראשוני המתיישבים במקום, אף שנתגלו ממצאים ארכאולוגיים חדשים המערערים על הקביעה שמדובר בעיר פרוזה. להלן שתי דוגמאות:

א. באר שבע: באר שבע היא עיר ותיקה, ועם התחדשות הישוב היהודי בה לאחר מלחמת השחרור, היו רבנים שהורו לקרוא בה גם בט״ו באדר, אך בכל זאת ברוב בתי הכנסת בבאר שבע קראו בי״ד באדר בלבד, ומעטים קראו בבתיהם גם בט״ו באדר. ההנחה היתה שבאר שבע המקראית נמצאת בתל שבע הנמצא במרחק 7 ק״מ דרומית מזרחית מבאר שבע החדשה, ועל כן אותם שקראו גם בט״ו באדר עשו זאת כהנהגה טובה וממידת חסידות ולא כהוראה מחייבת. בתוך העיר החדשה, באזור השוק של באר שבע ליד התחנה המרכזית, נמצאו ממצאים ארכאולוגיים חדשים המעידים על היות עיר עתיקה במקום. היו שטענו שעל בסיס ממצאים אלו יש מקום לראות את העיר באר שבע כעיר שיש ספק אם היא מוק״ח מימות יב״ן ויש לקרוא בה גם בט״ו באדר כהלכה מחייבת ולא כמידת חסידות. היו שהתנגדו בטענה שמאז שחודש הישוב היהודי בבאר שבע נהגו ברוב בתי הכנסת בבאר שבע לקרוא מגילה בי״ד באדר בלבד ואין לשנות את המנהג. הקורא גם בט״ו באדר עובר על איסור ״בל תוסיף״ ועל איסור ״לא תתגודדו״. אמנם המעוניין יכול לקרוא גם בט״ו באדר בצנעה וכמנהג חסידות, אך לא כהוראה מחייבת.[31]

ב. בית שמש: העיר בית שמש החדשה הוקמה במרחק רב מתל בית שמש ומתל ירמות. מאז הקמתה קראו בה מגילה בי״ד באדר בלבד. במשך השנים התרחבה העיר מאוד, ושכונותיה החדשות נבנו סמוך לתל בית שמש ותל ירמות. מהתלים רואים בבירור את העיר ולהפך, והשכונות החדשות נמצאות בתוך מרחב מיל מהתלים. יש מעטים שקראו בבית שמש גם בט״ו באדר, אך טענת המתנגדים היא שמעולם לא נהגו בבית שמש לקרוא גם בט״ו באדר.[32]

העובדות והנתונים החדשים לא שינו דבר. רבנים וגם הציבור הרחב לא הסכימו לשנות את מעמד עירם מעיר פרוזה לעיר מסופקת. מעטים קראו במקומות אלו גם בט״ו באדר.

בהגדרת מעמדה של עיר חדשה מחוץ לחומות, כמו בשכונות ירושלים החדשות, נעשתה פריצת דרך הלכתית על בסיס התובנות החדשות השונות שהוצגו לעיל, אף שאין להן תקדים בפסיקה ההלכתית בהלכות מגילה. חלק מהתובנות החדשות הללו התקבלו בידי רבנים ופוסקי הלכה,

---

[30] בית אל- לעיל פרק י סעיף 19.
[31] באר שבע- לעיל פרק י סעיף 11.
[32] בית שמש- לעיל פרק י סעיף 28.

והתוצאה הסופית היא שברוב המוחלט של שכונות ירושלים החדשות קראו מגילה בט״ו באדר בלבד.

בניגוד לכך, בכל הקשור לחידוש מסורות קריאת מגילה בערים בארץ ישראל בט״ו באדר או גם בט״ו באדר, כמעט לא השתנה דבר. מאז מחצית המאה ה-19 עד תום כתיבת המחקר, נוספו מקומות שרבנים פסקו שעל המתגוררים שם יש לקרוא גם בט״ו באדר: בעכו, ביפו, בלוד, באשדוד, באשקלון, בבאר שבע, בבית שמש ועוד, על בסיס שימור השם והשערות הארכאולוגים בעקבות הממצאים, אך היתה גם התנגדות רבנית גדולה יותר. ברוב הערים בארץ כמעט לא השתנה דבר, ובדרך כלל הורו רבני המקום וגם רבנים אחרים לקרוא מגילה בי״ד באדר בלבד כדין עיר פרוזה.

ה. תגובות הציבור לתובנות החדשות

הלכות ותובנות חדשות צריכות להיתמך ולהתקבל על הציבור, מפני שהוא המממש אותן. אין זה מספיק שרב פלוני גדול ומפורסם ככל שיהיה, או אף קבוצת רבנים, יפסקו הלכה על בסיס תובנה הלכתית חדשה. דבריהם צריכים להתקבל על דעת הציבור. כיצד קבלו תושבי ירושלים וערים אחרות, את התובנות ההלכתיות אודות זמן מקרא מגילה במקומותיהם?

א. תושבי שכונות ירושלים שמחוץ לחומה- כמו תושבי העיר המוק״ח

את תגובות הציבור באשר לזמן מקרא מגילה בשכונות החדשות בירושלים, ניתן לאפיין על בסיס חלוקה לשני פרקי זמן:

1. מהיציאה מהחומה עד מלחמת ששת הימים (תשכ״ז-1967): לחלק ניכר מתושבי השכונות החדשות שקמו בירושלים מאז היציאה מהחומות, היו זיקה וקשר ישיר לעיר העתיקה. חלקם היו תושבי העיר העתיקה שהעתיקו את מקום מגוריהם לעיר החדשה ההולכת ומתפתחת. היתה להם גאווה על היותם ״ירושלמיים״ והם רצו להמשיך ולהרגיש כך גם לעניין מקרא מגילה, על אף שהתגוררו בשכונות הרחוקות מרחק רב מאוד מהעיר המוק״ח, ולא היה רצף אורבאני בין השכונות המרוחקות לבין השכונות הצמודות לעיר המוק״ח. הם המשיכו כהרגלם לקרוא מגילה בט״ו באדר בלבד, ולא קיבלו את עמדות המיעוט שטענו שיש לקרוא מגילה בט״ו באדר רק במרחב מיל מהחומה. גם רבנים ותלמידי חכמים הרגישו ״ירושלמיים״ לעניין זה, וחיפשו תובנות חדשות המבוססות על מקורות הלכתיים, שיגדירו את שכונות ירושלים החדשות כחלק מהעיר העתיקה. הרבנים היו ערים לכך שהציבור רואה את עצמו כ״ירושלמי״ ולא יקבל פסיקה שתורה להם לקרוא מגילה בי״ד באדר או אף בי״ד ובט״ו באדר. כאמור, התובנות המרחיבות את היקף שטח העיר המוק״ח על בסיס העתקה של עקרונות מהלכות עירוב תחום שבת או עירוב חצרות של שבת, גיבו את ההתנהלות הנפוצה לקרוא מגילה בשכונות החדשות והרחוקות מהעיר העתיקה בט״ו באדר בלבד, כדינו של מי שגר בתוך העיר העתיקה.[33]

ההרגל לקרוא בשכונות ירושלים בט״ו באדר בלבד, לא פסק גם כשהעיר העתיקה נפלה בידי הירדנים במלחמת השחרור ולא התגוררו בה יהודים. התקיימו דיונים והיתה התחבטות בדבר,

[33] לעיל פרקים ג-ה, ז.

ובכל זאת היתה הסכמה כמעט "מקיר לקיר" שבירושלים החדשה ימשיכו לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד, למרות הנתק מהעיר העתיקה. זאת על אף שניתן היה להתבסס על מקורות שמהם עולה שכשהעיר המוק"ח חרבה ואין יהודים יושבים בה, יש לקרוא מחוצה לה בי"ד באדר בלבד. יתכן שההתנהלות בת עשרות השנים של תושבי ירושלים החדשה לקרוא מגילה רק בט"ו באדר היתה כבר מושרשת מאוד, והרבנים העדיפו להכריע בהתאם לשיטות הפוסקים המאפשרות לקרוא מגילה במצב כזה רק בט"ו באדר. הרבנים עצמם ביקשו להמשיך בהנהגה זו, ואולי העריכו שפסיקה אחרת לא תתקבל, או שתיצור בלבול ומבוכה.[34]

2. בשכונות החדשות שקמו בשנים שלאחר מלחמת ששת הימים: את השכונות הללו אכלסו תושבים שבאו ממקומות שונים, ולא היתה להם את אותה תחושת שייכות לעיר העתיקה. יהודים לא ישבו בעיר העתיקה במשך 19 שנה, מאז מלחמת השחרור עד מלחמת ששת הימים. השכונות החדשות שקמו כמו: שכונת רמות, שכונת הר נוף, שכונת רמת שלמה ושכונת הר חומה, היו רחוקות מאוד מהשכונות הצמודות לעיר המוק"ח. בשנים הראשונות להקמת השכונות הללו, היו שקראו רק בט"ו באדר, וכמו שהיה נהוג בכל השנים בשכונות החדשות, אך היו אחרים שקראו רק בי"ד באדר, או גם בט"ו באדר ללא ברכה כדין עיר מסופקת, בגלל המרחק הרב מהעיר העתיקה ומהשכונות הצמודות אליה. נוצר מצב בעייתי מאוד מבחינה הלכתית. באותה שכונה או באותו רחוב, או אף באותו בניין משותף, קראו מגילה בתאריכים שונים. הדבר יצר מבוכה ובלבול, במיוחד אצל אלה שאינם בקיאים בכל הדיונים והעמדות ההלכתיות השונות.

היו רבנים שהציעו פתרונות הלכתיים או פתרונות טכניים מעשיים כדי שהכל יקראו מגילה באותו זמן. הרב שריה דבליצקי ביקש להתמודד עם המצב ההלכתי-חברתי שנוצר. הוא הציע שכל הפוסקים יסכימו על מקרא מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה, בהנחה שכל בעלי העמדות השונות ימצאו את מקומם בהתנהלות כזאת, שהרי הכל קוראים מגילה גם בי"ד באדר וגם בט"ו באדר. הרב שלום משאש, רבה הספרדי של ירושלים, יצא נגד ההצעה בחריפות רבה בטענה שהיא מבלבלת את ההמון שמבקש לקיים את מצוות קריאת מגילה בתאריך אחד ככל תושבי ירושלים. לדבריו, הציבור הרחב איננו מודע כלל לכל הספקות והדילמות שיש בסוגיה זו, והצעה כזאת מתאימה לתלמידי חכמים. אכן גם הרב שריה דבליצקי הודה שהצעתו היא לתושבי שכונת רמות שמתגוררים בה תלמידי חכמים רבים. לו היה מדובר בשכונה שמתגוררים בה "בעלי בתים" כלשונו, אף הוא היה מורה לקרוא בט"ו באדר בלבד. היו שהציעו להציב מבנים יבילים בימי הפורים על מנת ליצור רצף אורבאני בין השכונות שיאפשר לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד. אך הניסיון לא צלח. כל קבוצה תמכה בעמדת הרב שאליו היא נשמעת. אמנם כשנבנו בתים חדשים שהשלימו את הרצף האורבאני לשכונות הצמודות לעיר המוק"ח, הכל קראו מגילה בט"ו באדר בלבד.

עם תום תקופת המחקר, עדיין נשארה שכונה אחת בירושלים – שכונת רמות, שהתושבים קראו בה מגילה בזמנים שונים. יש שקראו בי"ד באדר בברכה בלבד, יש שקראו גם בט"ו באדר ללא ברכה, ויש שקראו בט"ו באדר בברכה בלבד. הקבוצה הבולטת שקוראת בי"ד באדר היא הקבוצה הנשמעת לפסיקות הרב עובדיה יוסף שטען שאין רצף אורבאני בין שכונת רמות לשכונות הצמודות לעיר המוק"ח.[35]

---

[34] לעיל פרק ו.

[35] לעיל פרקים ז-ח.

במקום אחד היתה התנהלות הפוכה. במבשרת ציון ובישובי ה"קסטל" נהגו מאז הקמת הישוב לקרוא בי"ד באדר בלבד. כעבור עשרים שנה מאז החלו חלק ניכר מהתושבים לקרוא מגילה רק בט"ו באדר אף שמדובר ברשות מוניציפאלית עצמאית. מבשרת ציון וישובי הקסטל אינם נחשבים לשכונות משכונות ירושלים, אך הם ראו עצמם כחלק מתושבי ירושלים. רבני מבשרת ציון וישובי ה"קסטל" סמכו על פסיקת הרב יוסף שלום אלישיב שטען שעירוב חצרות משותף מגדיר את המקום כעיר אחת, וקבעו שבמבשרת ציון יש לקרוא בט"ו באדר בלבד. בפסיקה זו תמכו גם הרב עובדיה יוסף והרב שלום משאש. לימים חזר בו הרב עובדיה יוסף מפסיקה זו, ובישובי "הקסטל" נשמעו להוראותיו וחזרו לקרוא רק בי"ד באדר.[36]

ב. מקרא מגילה בערי הארץ המסופקות

ברחבי הארץ היו ארבעה ישובים בלבד שהתקבעה בהם מסורת ציבורית לקרוא מגילה גם בט"ו באדר:

א. חברון וקרית ארבע – בישוב היהודי בחברון שהיה קיים עד שנת תרפ"ט (1929), קראו גם בט"ו באדר. מסורת זו חודשה בישוב היהודי שקם בחברון לאחר מלחמת ששת הימים בשנת תשכ"ח (1968), ואחר כך גם בקרית ארבע.[37]

ב. בעיר העתיקה בצפת – מסורת זו היא המשך של המסורת הוותיקה שהיתה נהוגה במקום. היה ניסיון להרחיב מסורת זו גם לשכונות החדשות של צפת, אך הדבר לא התפשט, ובעיר צפת החדשה קראו מגילה בי"ד באדר בלבד.[38]

ג. בטבריה תחתית – מסורת זו היא המשך של המסורת הוותיקה שהיתה נהוגה במקום. הדבר לא התפשט לשכונות החדשות של טבריה, ובטבריה עילית קראו מגילה בי"ד באדר בלבד.[39]

ד. בישוב שילה – הישוב שילה הוקם בשנת תשל"ח (1978), ומאז פורים הראשון הם נהגו לקרוא גם בט"ו באדר.[40]

במקומות אחרים בארץ היו רבנים שפסקו שיש לקרוא מגילה גם בט"ו באדר, כמו: עכו, חיפה, בית שאן, לוד, רמלה, אלעד, קרית ספר, מודיעין עילית, בני ברק וערים נוספות בגוש דן – תל אביב, רמת גן, גבעתיים, חולון, בת ים. כך גם בבית שמש, אשדוד, אשקלון ובאר שבע. אך ברוב בתי הכנסת במקומות אלו קראו בי"ד בלבד. מעטים קראו במקומות אלו גם בט"ו באדר. בדרך כלל מדובר על רבנים ותלמידי חכמים או אנשים בעלי זיקה תורנית, שהעדיפו את הפסיקה שבמקום סמוך או נראה לעיר מסופקת יש לקרוא מגילה גם בט"ו באדר. הם קראו גם בט"ו באדר על אף שבסביבתם נהגו לקרוא רק בי"ד באדר. היו מקומות שבהם היתה קהילה או אף כמה קהילות שקראו גם בט"ו באדר, אך הציבור הרחב קרא בי"ד באדר בלבד.

הרצון והמאמץ של כמה רבנים ופוסקי הלכה לחדש מסורת מסופקת של עיר מוק"ח ולקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר בלי ברכה, בהתאם לתובנותיהם על אודות אזכור המקום

---

[36] לעיל פרק ח סעיף א, 1.
[37] לעיל פרק י סעיף 1.
[38] לעיל פרק י סעיף 3.
[39] לעיל פרק י סעיף 5.
[40] לעיל פרק י סעיף 20.

במקרא, בספרות התנאים והאמוראים, על בסיס שימור השם ומודעות היסטורית ארכאולוגית, לא פשט ברבים. מעטים נענו לפסיקה זו. הרוב העדיף לקרוא ביי"ד באדר כרוב ערי העולם.

בולט הוא הרב אברהם ישעיהו קרליץ שקרא בבני ברק גם בט"ו באדר בשל הרצף האורבאני ליפו, בעוד שברוב בתי הכנסת בבני ברק, ובכל בתי הכנסת שנמצאו ברצף הבתים שבין בני ברק לבין יפו, ברמת גן ובגבעתיים, נהגו לקרוא ביי"ד באדר בלבד. כשהרב קרליץ החל לנהוג כן בבני ברק, בשל הרצף האורבאני ליפו, ביפו עצמה לא היה מי שקרא גם בט"ו באדר. תלמידיו וממשיכי דרכו של הרב קרליץ המשיכו בהנהגה זו. על בסיס פסיקת החזון איש, פסק רבה של העיר חולון הרב אברהם יוסף, שיש לקרוא מגילה גם בט"ו באדר בערים הדרומיות ליפו, כמו חולון, בת ים וראשון לציון, מאז שנוצר רצף אורבאני ליפו. גם כאן נשמעו מעטים לפסיקתו וברוב בתי הכנסת בערים הללו קראו מגילה רק ביי"ד באדר.

אמנם היו רבנים שלא חששו לקבוע לקרוא מגילה רק בט"ו באדר כשנוסף לכל הנתונים גם ממצא ארכאולוגי מתאים, אך בדרך כלל קביעותיהם לא מומשו.

להלן שתי דוגמאות:

א. אשדוד: בעקבות הערכות חוקרים שבתל אשדוד נמצאת העיר אשדוד העתיקה, פסק הרב סיני אדלר בשנת תשכ"ג (1963) שאם העיר אשדוד החדשה תתרחב ותתקרב לתוך מרחב מיל לתל אשדוד – תל איסדור כפי שהוא נקרא ע"י הערבים, אז יהיה לקרוא בה בט"ו באדר בלבד. הוא לא חשש ולא פחד שלעיר נוספת בארץ ישראל יהיה מעמד של עיר מוקפת חומה באופן ודאי כמו ירושלים. מאז שהוא פסק כך התרחבה העיר אשדוד מאוד, אך עדיין היא רחוקה מתל איסדור. הרב אדלר אינו מכהן כרב העיר מאז שנת תש"מ (1980), ומעניין יהיה לראות כיצד ינהגו תושבי אשדוד כשבתי העיר יגיעו קרוב יותר לתל.[41]

ב. ספסופה-גוש חלב: הרב שלמה גורן שימש כרבה הראשי של ישראל, ופסק שבמושב ספסופה יש לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד, לאחר שחוקרים טענו שאין ספק שגוש חלב נמצאת במקום שבו עמדה העיר המוק"ח מימות יב"ן. רב המושב הרב דוד לחייאני, סיפר לי שהרב גורן עודד אותו מאוד לחדש את מסורת קריאת המגילה בט"ו באדר בלבד בסמיכות לעיר מוק"ח מימות יב"ן, ושזו תהיה זכות גדולה שמושב ספסופה יהיה המקום הראשון בארץ שיקראו בו מגילה רק בט"ו באדר, כמו בירושלים. הרב לחייאני שאל גם רבנים אחרים והם הורו לו לקרוא ביי"ד באדר, וכפי שנהגו במושב מאז הקמתו.[42]

אלו שתי דוגמאות בודדות שלא מומשו מטעמים שונים, ומכל מקום עד תום כתיבת המחקר טרם נמצא מקום נוסף בארץ ישראל שחידשו לחלוטין את מעמדו כמקום מוקף חומה מימות יב"ן באופן ודאי ולקרוא בו מגילה בט"ו באדר.

ו. מסקנות המחקר

מחקרנו עסק במעמדן של שכונות ירושלים החדשות לעניין מקרא מגילה בט"ו באדר, ובמעמדן של ערים מסוימות ברחבי ארץ ישראל שהוגדרו כערים שיש ספק אם הן מוק"ח מימות יב"ן לעניין מקרא מגילה בהן בט"ו באדר או גם בט"ו באדר. שאלת המחקר היתה כיצד התמודדו רבנים

---

[41] לעיל פרק י סעיף 15.

[42] לעיל פרק י סעיף 17.

ופוסקי הלכה עם מציאות אורבאנית ומוניציפאלית חדשה בירושלים, ועם מידע על אודות שימור שם ערים בידי גויים וממצא ארכאולוגי, כדי לקבוע את זמן מקרא מגילה במקומות הללו, וכיצד קיבל הציבור הרחב את התובנות החדשות.

ניתן להצביע על שתי מגמות הפוכות בהתנהלות רבנים ופוסקי הלכה והציבור הרחב בשכונות ירושלים ובערי הארץ.

א. שכונות ירושלים החדשות- ט"ו באדר

חלק ניכר מהציבור הרחב וגם רבנים ופוסקי הלכה ראו עצמם כ"ירושלמיים" גם לעניין זמן מקרא מגילה, והיה רצון ומוטיבציה להמשיך לקרוא מגילה רק בט"ו באדר גם בשכונות שנבנו מחוץ לחומות. רבנים הציעו תובנות הלכתיות יצירתיות וחדשות שאין להן בסיס בסוגיות התלמודים שעסקו באופן ישיר בהגדרת מעמד המקומות הקרובים והסמוכים לכרך, והיתה הזנה הדדית בין הרצון והמוטיבציה של הציבור לבין הפסיקה הרבנית. התוצאה היתה ברוב השכונות החדשות של ירושלים נפסק שיש לקרוא בט"ו באדר בלבד וכך אכן היה. אמנם היו מצבים ששכונות מסוימות נבנו במרחק גדול מאוד מהשכונות הצמודות לעיר המוק"ח, והיו שנים שקראו בהן בי"ד באדר או גם בט"ו באדר, אך כשנוצר רצף אורבאני ברור בין השכונה הרחוקה לשכונות הצמודות עברו הכל לקרוא בט"ו באדר בלבד.

נכון לשנת המחקר, רוב תושבי השכונות החדשות בירושלים קראו מגילה בט"ו באדר בלבד, למעט קבוצה מתושבי שכונת רמות שנשמעת לפסקי הרב עובדיה יוסף ובניו שטענו שאין רצף אורבאני בין שכונת רמות לבין השכונות הצמודות לעיר המוק"ח.

ב. ערי הארץ- בי"ד באדר

שאלת זמן מקרא מגילה בערי הארץ שיתכן שהן מוק"ח מימות יב"ן עלתה לדיון בכמה מקומות, כמו: עכו, צפת החדשה, גוש חלב, בית שאן, יפו, לוד, אשדוד, אשקלון, באר שבע, יריחו, בית אל, בית שמש ועוד, ושם המגמה בדרך כלל הפוכה. רבנים הורו שהמעוניינים יקראו מגילה גם בט"ו באדר כמנהג חסידות וכהנהגה טובה, אך לא כהנהגה מחייבת וגורפת. בפועל, מעטים קראו במקומות אלו גם בט"ו באדר. בדרך כלל מדובר על רבנים ותלמידי חכמים או אנשים בעלי זיקה תורנית, שהעדיפו את הפסיקה שבמקום סמוך או נראה לעיר מסופקת יש לקרוא מגילה גם בט"ו באדר. למעט חברון ובקרית ארבע וכן בישוב שילה קראו מגילה בי"ד ובט"ו באדר. הדבר התקבל למרות אי הנוחות והטרחה שבדבר, מאחר שמדובר על ציבור שאופיו תורני יותר, והוא חדור מוטיבציה לחדש הלכות ארץ ישראליות ייחודיות שנהגו בעבר. בצפת העתיקה ובטבריה תחתית נשמרת המסורת שהונהגה בעבר לקרוא שם גם בט"ו באדר, אך מסורת זו לא פשטה לשכונות החדשות בטבריה ובצפת.

כאמור, במקומות אחרים ברחבי הארץ העדיף ההמון הרחב לנהוג כמנהג רוב העולם הקורא מגילה בי"ד באדר בלבד. אפשר להציע כמה הסברים לכך שפסיקות אלו לא התקבלו בקרב ההמון הרחב:

א. ההמון הרחב הוא ציבור פשוט של "בעלי בתים", דתי או מסורתי ע"פ ההגדרות המקובלות בשיח החברתי. ציבור זה נוהג בדרך כלל לקיים את סף הדרישות ההלכתיות המינימאליות,

והוא איננו מקיים מצוות או הלכות בשל חשש, ספק, חומרה וכד'. תחושתם במצבי ספק היא שהם אינם מקיימים את המצווה כלל. בשום יום אין ביטחון שזה היום שיש לקרוא בו מגילה. הם מעדיפים הכרעה ברורה וחדה לכאן או לכאן, ולא קיום מצווה מספק.

ב. יש מעט מאוד מקומות בארץ שקראו מגילה בי"ד ובט"ו באדר, והעניין אינו מוכר ואינו מפורסם. קריאת מגילה בט"ו באדר מוכרת להמון רק בירושלים. פסיקה הלכתית לקרוא מגילה גם בט"ו באדר, נתפסה אצל ההמון כהנהגה לא מקובלת, ותחושתם היתה שמדובר בחומרה בעלמא.

ג. קריאת מגילה גם בט"ו באדר גורמת לטרחה רבה. מי שינהג כך יצטרך לקרוא ארבע פעמים מגילה. הדרישה לקיים פעם נוספת סעודת פורים, משלוח מנות ומתנות לאביונים מכבידה מאוד. ההמון הרחב יעדיף לקיים את המצוות הללו יום אחד בלבד ולא יומיים.

ד. ביום י"ד באדר מקיימים את מצוות החג הייחודיות (מקרא מגילה, קריאה בתורה, משלוח מנות, מתנות לאביונים, סעודת פורים). וכן מסגרות החינוך שובתות מלימודים, זהו יום חופש מעבודה במקומות רבים, ומתקיימות פעילויות ייחודית ביום זה (תחפושות, מופעים, הצגות, עדלאידע וכד'). כל המרכיבים הללו יוצרים ביחד אווירה מיוחדת. אווירה זו אינה קיימת ביום ט"ו באדר. קריאת מגילה נוספת ביום ט"ו באדר עם קיומן של מצוות היום האחרות, נראית כמנותקת וממילא אין מוטיבציה לעשות זאת.

ה. יש מקומות שבהם היו רבנים מקומיים או רבנים שאינם תושבי המקום אך בעלי מעמד ציבורי משמעותי, שלא הסכימו עם הפסיקה שיש להגדיר מקום מסוים כספק מוק"ח. כשאין עידוד ותמיכה של רב בית הכנסת, רב השכונה, רב העיר או רב בכיר אחר, להגדיר מקום כעיר שיש ספק אם היא מוק"ח, אזי קשה מאוד ליצור אווירת מחויבות למקרא מגילה גם בט"ו באדר.

ו. גם בקרב המגדירים עצמם כדתיים ברמה גבוהה יותר, יש לבעלי ההשכלה התורנית והאקדמית בהם יכולת לבחון ולבדוק מה סיבת החומרה או הספק, ואם הם לא ישתכנעו בחשיבותה ובנחיצותה הם לא יקיימו את אותה החומרה או שהם יקיימו אותה באי חשק רב. קבוצה כזאת אינה אוהבת תחכומים הלכתיים שנועדו להתגבר על הספקות ההלכתיים כמו הפסיקה שבעיר מסופקת יקראו מגילה בי"ד באדר בברכה, ובט"ו באדר ללא ברכה. כמו ההצעה שביום י"ד באדר בן פרוז מעיר אחרת יקרא מגילה בעיר המסופקת, וביום ט"ו באדר בן כרך מעיר אחרת – בן העיר ירושלים – יקרא מגילה ויוציא ידי חובה את בני העיר המסופקת. הצעה כזאת נראית זרה ורחוקה מהתקנה המקורית לקרוא מגילה בט"ו באדר בעיר מוק"ח מימות יב"ן.

ג. שכונות ירושלים וערי הארץ- תרחיש עתידי

מה צפוי בשנים הקרובות באשר למקרא מגילה גם בט"ו באדר או בט"ו באדר בלבד, בירושלים ובערי הארץ? על אילו התפתחויות או מגמות ניתן להצביע בפתרון שאלה זו? אילו התנהלויות רבניות וציבוריות ישנו את המצב הקיים?

שכונות ירושלים: כאמור, נכון לשנת המחקר ברוב שכונות ירושלים החדשות קראו מגילה בט"ו באדר בלבד. ההכרעה בעניין זה כבר התקבלה, למעט קבוצה מתושבי שכונת רמות שנשמעו

לפסקי הרב עובדיה יוסף ובניו שטענו שאין רצף אורבאני בין שכונת רמות לבין השכונות הצמודות לעיר המוק"ח. הסבירות היא שאם ייבנו בתים שייצרו רצף אורבאני ברור בין שכונת רמות לבין השכונות הצמודות לעיר המוק"ח, אזי הרב עובדיה יוסף, או מישהו אחר התומך בעמדתו, יורה לשומעי לקחו שבשכונת רמות יש לקרוא בט"ו באדר בלבד. הרב עובדיה יוסף שינה בעבר את פסיקותיו כשהיה ברור לו שיש רצף בתים בין שכונת הר נוף ושכונת הר חומה לשכונות הצמודות לעיר המוק"ח.

ערי הארץ: כאמור, יש אי נוחות רוחנית בקיום מצווה המוטלת בספק, ואי נוחות מעשית לקיים את כל מצוות הפורים פעמיים, ובכלל זה לקרוא את המגילה ארבע פעמים. אי הנוחות הזאת הביאה לכך שברוב המקומות הסתפק ההמון הרחב בקיום מצוות פורים בי"ד באדר כמו ברוב ערי הארץ, אף שהיו רבנים שקבעו שיש לקרוא בעיר גם בט"ו באדר.

יש מקומות שחלק מהפוסקים כתבו שיש לקרוא בהם מגילה גם בט"ו באדר. כאמור, קשה יותר לשכנע את ההמון הרחב לקרוא מגילה בשני הימים. לחיזוק מעמדן של ערים נוספות שיש ספק אם הן מוק"ח מימות יב"ן, יש גם מחיר תודעתי. עובדה היא שמספרן של הערים הללו גדל במשך השנים בעקבות פסיקות רבנים שונים, אם כי כאמור ההמון הרחב לא אימץ את הפסיקות הללו, ובמקביל לא נוספה ולו עיר אחת שנפסק באופן ברור שיש לקרוא בה בט"ו באדר בלבד. עובדה זו גרמה לכך שהתחזקה התודעה שקריאת מגילה בט"ו באדר בלבד היא הלכה שנהוגה בירושלים בלבד בשל מעמדה הייחודי כעיר הקודש וכעיר בירה, אך לא בשל היותה מוק"ח מימות יב"ן. ניתן לראות את קיומה של תודעה זו בכך שהלכות נוספות הקשורות לקריאת מגילה בעיר מוק"ח מימות יב"ן יוצגו בדרך כלל כהלכה הנהוגה בירושלים. הלכות בן כרך שהלך לעיר יוצגו כמי שנסע לירושלים או נסע מירושלים, אך לא כמי שנסע לעיר מוק"ח או שנסע ממנה. פורים משולש נתפס כמצב שיכול להיות בירושלים בלבד, ולא בערים מוקפות חומה אחרות מימות יב"ן, ועוד. לו היה לפחות מקום נוסף אחד בארץ שהיה מוגדר כעיר מוק"ח מימות יב"ן אזי היה השיח לא רק סביב ירושלים אלא ביחס לכל מקום שמוגדר כמוק"ח מימות יב"ן.

הנחתנו היא שאם תהיה אפשרות לקבוע שעיר מסוימת היא מוקפת חומה מימות יב"ן באופן די ודאי, יהיה קל יותר לשכנע את ההמון הרחב לציין את פורים בט"ו באדר. כל עוד מדובר על יום פורים אחד, הציבור הרחב יקבל זאת. מה גם שאם יפתחו בין התושבים גאוות יחידה על כך שלעירם יש מעמד אחר המבוסס על מעלות מיוחדות שהיו בעבר לערי חומה בארץ ישראל, ושהם שווי ערך לירושלים שמציינים בה את פורים בט"ו באדר, אז יתקבל הדבר ברצון.

כדי ליצור אווירה מחייבת וגורפת למקרא מגילה בכל רחבי עיר גם בט"ו באדר, לא מספיק לכתוב ולפרסם פסק הלכה שכך יש לעשות. צריך לעשות עבודת "שטח" משמעותית בכמה מישורים. להכשיר את הלבבות וליצור אווירה מתאימה כדי שאותה פסיקה הלכתית תתקבל. עבודת הכנה כזאת יכולה להמשך כמה שנים. לא מספיק להתחיל בכך כמה ימים לפני חג פורים הקרב ובא, אלא זמן רב מראש. יש ליצור מערך הסברה שבו ילמדו ויסבירו להמון הרחב את הסיבה מדוע מקום מסוים איננו מציין פורים בי"ד באדר בלבד כמו רוב ערי הארץ. במסגרת בתי הכנסת – באמצעות רב בית הכנסת, הגבאים והמתפללים, במסגרות החינוך השונות הדתיות והחילוניות, מגני הילדים ועד הבוגרים ביותר, במקומות העבודה והמסחר, ועוד. לפרסם את העניין בערוצי התקשורת המקומיים (מקומונים, עלונים, אתרי אינטרנט וכד'), לתאם זאת עם הרשות המקומית שיעבירו את האירועים השונים או לפחות את חלקם ליום ט"ו באדר. קיומם של אירועי תרבות, אף אלו הנושאים אופי חילוני לחלוטין, תחת הכותרת מסיבת פורים או שמות

מעין זה, יוצרים גם הם את האווירה ונותנים מוטיבציה לציבור דתי-מסורתי לקיים את הדרישות ההלכתיות הנהוגות באותו יום.

כמובן שיש להסביר ולשכנע את אותם רבנים בעלי השפעה על הציבור הרחב שמתנגדים לשינוי המעמד של העיר מעיר פרוזה לעיר מוק״ח או מסופקת ככזאת, בטיב הנתונים שהביאו לשינוי במעמדה של העיר. כשהם ישתכנעו בכך, ותהיה הסכמה רחבה למהלך כזה, יהיה קל יותר לחבר מעגלים נוספים לתמוך בשינוי זה.

היכן יש סיכוי שיהיו שינויים כאלה? להערכתנו, ניתן להצביע על שלושה מקומות פוטנציאליים:

לוד: לעיר לוד יש את כל הנתונים להיות העיר השנייה בארץ שיקראו בה מגילה בט״ו באדר בלבד. היא נזכרת במשנה כעיר מוק״ח מימות יב״ן (מ׳ ערכין ט: ו), ויש מסורת מוצקה על היותה במקומה הידוע. חוקרים שחפרו במקום הנקרא עתיקות לוד מסכימים שמדובר על עיר קדומה וכנראה שזו לוד המקראית. רבה של לוד הרב נתן אורטנר, משוכנע לחלוטין שאכן מדובר בלוד העתיקה המוק״ח מימי יב״ן. לעת עתה הוא קבע שגם ביום ט״ו באדר יש לקיים את כל מצוות היום, אך אין לברך על מקרא מגילה. הוא היה מוכן להורות שבלוד יש לקיים את פורים רק בט״ו באדר, בתנאי שגם רבנים נוספים הידועים כבעלי סמכות יורו כך. כל עוד אין זה כך, הוא דבק בעמדתו שבלוד יש לקיים את מצוות הפורים, ובהן מקרא מגילה, בשני הימים.

תושביה היהודיים של לוד, ורוב אלו מתוכם הבאים לבתי הכנסת, מוגדרים כאוכלוסייה של ״בעלי בתים״, והם רגילים לקיים את פורים בי״ד באדר בלבד כרוב ערי הארץ. גם קבוצה של חסידי חב״ד וכן כמה רבנים נוספים המתגוררים בלוד לא מקבלים את הפסק וקוראים מגילה בי״ד באדר בלבד. חברי הגרעין הציוני דתי המתגוררים בלוד הם הקבוצה היחידה שנשמעת להוראותיו של הרב אורטנר ומקיימים את שני ימי הפורים, אם כי הם היו מעדיפים לציין יום אחד בלבד. הם לא רואים שום סיבה לקיים את שני ימי הפורים בלוד. דרישה ציבורית שתבטא רצון עז לקיים פורים יום אחד בלבד, יכולה להביא לשינוי הפסיקה ההלכתית והיום המועדף יהיה ט״ו באדר. להערכתנו, בעבודת ״שטח״ נכונה, בניהול מסע הסברה כפי שמתואר לעיל, בין רבנים שמתנגדים, בבתי הכנסת ובמסגרות החינוך, בתיאום עם הרשות המקומית, רשויות המסחר ועוד, יהיה ניתן ליצור אווירה שתיצור לחץ ציבורי, ולוד תשוב להיות משנה לירושלים (ע״פ פסיקתא רבתי [איש שלום] פיסקא ח). יש להתחשב בכך שבשל היותה של לוד צמודה ברצף אורבאני לרמלה, אזי גם ברמלה יקראו בט״ו באדר. כשרמלה תתחבר לערים נוספות בקרבתה, כמו באר יעקב ונס ציונה, אזי בכל המקומות הללו יקראו מגילה בט״ו באדר בלבד.

חברון: בחברון נהגו לקרוא מגילה גם בט״ו באדר בשל המסורת הוותיקה שהיתה במקום. כשקמה העיר קרית ארבע נהגו כך גם שם. תושבי המקומות הללו היו מודעים למשמעות של עיר מוק״ח מימות יב״ן ועל כן קיבלו את המסורת הזאת למרות אי הנוחות שבה. אך המסורת נשענה על השערה שגם היא היתה שנויה במחלוקת פוסקים שהעיר חברון העתיקה היתה מוק״ח מימות יב״ן. מאז שחפרו בתל רומיידה-תל ישי וגילו שרידי ישוב ושרידי חומה במקום, התחזקה מאוד ההשערה שחברון אכן היתה מוק״ח מימות יב״ן. ובכל זאת רב העיר הרב דב ליאור קבע להמשיך במנהג ולא לשנות. הציבור המתגורר בחברון ובקרית ארבע מודע היטב למעמדה של חברון כעיר האבות, וכערש מלכות בית דוד (שמואל ב ה: ה). ההנחה היא שהציבור יקבל ברצון ובשמחה את הקביעה שחברון היא עיר מוק״ח מימות יב״ן, והיא כמעמדה של ירושלים לעניין מקרא מגילה. גם כאן דרישה ציבורית שתבטא רצון עז לקיים פורים יום אחד בלבד, יכולה להביא לשינוי

הפסיקה ההלכתית והיום המועדף יהיה ט״ו באדר, למרות המסורת הוותיקה שהיתה לקיים בחברון שני ימי פורים.

שילה: מאז חורבן משכן שילה לא ידוע לנו על ישוב יהודי במקום. אין כמובן כל מסורת על אודות זמן מקרא מגילה במקום. הישוב שילה הוקם בשנת תשל״ח (1978), ומאז הקמתו נהגו לקיים בו פורים יומיים. שילה נזכרת בספר יהושע, ובחפירות שנערכו במקום נמצאו שרידים המעידים על קיומה של עיר קדומה בעלת חומה, וכן כתובת מאוחרת ששם המקום: שילה, כתוב בה. רב הישוב הרב אלחנן בן נון הנהיג לאחר התייעצות עם רבנים אחרים לקיים את כל מצוות ימי הפורים בשני הימים – משתה ושמחה, משלוח מנות ומתנות לאביונים, אך הורה שלא לברך על מקרא מגילה ביום ט״ו באדר. כשגילו את הכתובת המדוברת הוא העצים את מעמדו של יום ט״ו באדר ע״י אמירת 'על הנסים' בסוף ברכת המזון לפני 'הרחמן הוא יזכנו לימות המשיח'. מה שמעכב הוא פרשנותו של רבנו גרשום (ב' תמורה כא ע״ב) שממנה עולה ששילה לא היתה מוק״ח. להערכתנו, רבנו גרשום לא כתב את דבריו על בסיס מסורת אלא כפרשנות לגמרא שניתן להסבירה גם באופן אחר. כיון שכך, אם אין ספק שהישוב שילה נמצא במקום שבו עמדו הישוב הקדום והמשכן, ונמצאו במקום גם שרידי חומה מהתקופה וכתובת המעידה שזה הוא המקום, אזי יש לקרוא בשילה בט״ו באדר בלבד. הממצאים הללו לא היו לפני הרבנים שתושבי שילה נועצו בהם בשנים הראשונות להקמת הישוב. גם תושבי שילה מודעים היטב למעלה המיוחדת של יישובם הנמצא סמוך למקום שבו עמד המשכן בתקופת השופטים במשך 369 שנה, ומשם נדד עד שהגיע למקומו הקבוע עם בניית המקדש בירושלים. " 'כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה'. אי זו היא מנוחה? זו שילה. ונחלה – זו ירושלם" (ת' זבחים (צוקרמאנדל) יג: כ). אם תהיה דרישה ציבורית שתבטא רצון עז לקיים פורים יום אחד בלבד, הדבר יכול להביא לשינוי הפסיקה ההלכתית והיום המועדף יהיה ט״ו באדר. יהיה צורך לשכנע רבנים ותלמידי חכמים ומתושבי היישוב בנכונות הקביעה החדשה, אך ההערכה היא שרוב תושבי שילה יקבלו בשמחה את ההכרעה להיות במעמדה של ירושלים.

ההצעה לעשות פעולות הכנה הסברה ותיאום עם כמה גורמים כדי לקבוע מקרא מגילה גם בט״ו באדר או רק בט״ו באדר, לקוחה מהמסופר במגילת אסתר על דרך קביעת ימי הפורים. היוזמה לקבוע את ימי הפורים באה מ"השטח". היהודים יושבי מדינות המלך קבעו באותה השנה שבה אירע הנס יום משתה ושמחה בי״ד באדר (אסתר ט: טז-יז). יושבי שושן נלחמו גם למחרת בי״ד באדר, ואת המשתה והשמחה קבעו למחרתו בט״ו באדר (שם יח). לשנה אחרת או לשנים אחרות, יזמו יושבי הערים הפרוזות בלבד ולא כל היושבים במדינות המלך, לקבוע את: "יום ארבעה עשר לחדש אדר שמחה ומשתה ויום טוב ומשלוח מנות איש לרעהו" (שם יט). לא נאמר בפסוקי המגילה דבר באשר לחגיגה ייחודית של היושבים בשושן שנחו בט״ו באדר, או של היושבים במדינות המלך בערים שאינן פרוזות, בשנים שלאחר הנס. כאן נכנס מרדכי היהודי לתמונה:

> ויכתב מרדכי את הדברים האלה וישלח ספרים אל כל היהודים אשר בכל מדינות המלך אחשורוש הקרובים והרחוקים. לקים עליהם להיות עושים את יום ארבעה עשר לחדש אדר ואת יום חמשה עשר בו בכל שנה ושנה. כימים אשר נחו בהם היהודים מאויביהם. (אסתר ט: כ-כב)

משלוח הספרים הוא קריאה ליהודים היושבים בכל מדינות המלך לקיים את שני ימי הפורים, ואת האמור בפסוק: "כימים אשר נחו מאויביהם", יש לראות את הכתוב לא רק כתאריכי הימים הטובים, אלא גם כהנמקה מדוע לעשות אותם. המנוחה מהאויבים היא רמז לנס שהיה.

במגילת אסתר מסופר שקריאתו של מרדכי התקבלה ברצון, אך יש חזרה קצרה על סיפור הנס:

> וקבל היהודים את אשר החלו לעשות ואת אשר כתב מרדכי אליהם. כי המן בן המדתא האגגי צרר כל היהודים חשב על היהודים לאבדם והפיל פור הוא הגורל להמם ולאבדם. ובבאה לפני המלך אמר עם הספר ישוב מחשבתו הרעה אשר חשב על היהודים על ראשו ותלו אתו ואת בניו על העץ. על כן קראו לימים האלה פורים על שם הפור על כן על כל דברי האגרת הזאת ומה ראו על ככה ומה הגיע אליהם. קימו וקבלו היהודים עליהם ועל זרעם ועל כל הנלוים עליהם ולא יעבור להיות עושים את שני הימים האלה ככתבם וכזמנם בכל שנה ושנה. והימים האלה נזכרים ונעשים בכל דור ודור משפחה ומשפחה מדינה ומדינה ועיר ועיר וימי הפורים האלה לא יעברו מתוך היהודים וזכרם לא יסוף מזרעם. (שם כג-כח)

יתכן שהחזרה הקצרה על שארע, והחזרה על כך שהימים הללו התקבלו כימי משתה ושמחה בעם ישראל כולו ולא רק על היהודים יושבי מדינות המלך, ושהימים הללו יצוינו בכל דור, בכל משפחה, בכל מדינה, והם יהיו ימים קבועים ונצחיים, חזרות אלו מלמדות על ניסיונות שכנוע והסברה שהצליחו.

גם אסתר הצטרפה לדברי מרדכי ושלחה עם מרדכי את "אגרת הפורים השנית":

> ותכתב אסתר המלכה בת אביחיל ומרדכי היהודי את כל תוקף לקים את אגרת הפורים הזאת השנית. וישלח ספרים אל כל היהודים אל שבע ועשרים ומאה מדינה מלכות אחשורוש דברי שלום ואמת. לקים את ימי הפורים האלה בזמניהם כאשר קיים עליהם מרדכי היהודי ואסתר המלכה וכאשר קיימו על נפשם ועל זרעם דברי הצמות וזעקתם. ומאמר אסתר קיים דברי הפורים האלה ונכתב בספר (אסתר ט: כט-לב).

שוב חזרה על כך שהיהודים במדינות המלך קיבלו על עצמם לקיים את ימי הפורים. אמוראים פירשו ש"אגרת הפורים הזאת השנית" היא שיח עם המנהיגים הרוחניים שיקבעו את הימים הללו בלוח השנה כימים טובים:

> רבי ירמיה בשם רבי שמואל בר רב יצחק: מה עשו מרדכי ואסתר? כתבו אגרת ושלחו לרבותינו, שכן אמרו להם מקבלין אתם עליכם שני ימים הללו בכל שנה? ... רבי שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן: שמונים וחמישה זקנים, ומהם שלשים וכמה נביאים היו מצטערין על הדבר הזה. אמרו כתיב: "אלה המצות אשר צוה ה' את משה" (ויקרא כז: לד). אילו המצות שנצטווינו מפי משה. כך אמר לנו משה: אין נביא אחר עתיד לחדש לכם דבר מעתה, ומרדכי ואסתר מבקשים לחדש לנו דבר? לא זזו משם נושאים ונותנין בדבר. עד שהאיר הקב"ה את עיניהם ומצאו אותה כתובה בתורה ובנביאים ובכתובים. הדא היא דכתיב: "ויאמר ה' אל משה כתוב זאת זכרון בספר" (שמות יז: יד). "זאת" – תורה. "זכרון" – אלו הנביאים. "בספר" – אלו הכתובים. "ומאמר אסתר קיים את דברי הפורים האלה ונכתב בספר" (אסתר ט: לב) (ירושלמי מגילה א: ה, ע ע"ד).

המנהיגים הרוחניים חששו לקבוע ימים טובים חדשים בלוח השנה, והיה צורך לשכנע אותם. בסיכומו של דבר נמצא הפתרון לעניין וימי הפורים נקבעו בלוח השנה. לא ידוע לנו כמה זמן ארך הליך ההסכמה והקבלה של ימי הפורים אצל היהודים יושבי מדינות המלך, אבל בסיכומו של דבר

התקבלו ימי הפורים בכל עם ישראל ולא רק אצל יושבי מדינות המלך. את היוזמה העממית של יושבי הפרזים אימצו המנהיגות השלטונית והיא פעלה לשכנע נוספים בחשיבות הימים האלה, ואחר כך אימצה אותה המנהיגות הדתית.

את העקרונות הללו ניתן לאמץ גם כשמדובר בשינוי מעמד של עיר פרוזה לעיר מוק"ח. הסכמה רחבה של תושבי מקום לשינוי מעמד עיר כשיש סיבה וטעם לכך, תיאום עם מערכות שלטוניות וחברתיות שיגבו את ההתנהלות הזאת ויפעלו בהתאם, תאפשר ותסייע גם לרבנים להכריע ולהורות הלכה בעניין.

"המזכירים כרכים ומוקפים מימות יהושע בן נון, לא יוכלו להישאר עבדי אחשורוש"
(הראי"ה קוק, פתגם לחודש אדר א' תרע"ג)

רשימת מקורות (ביבליוגרפיה)

ספרות התנאים והאמוראים

משנה, הוצאת אל המקורות, ירושלים תשט״ז (צילום דפוס וילנא תרמ״ח)
משנה, כ״י קויפמן, דפוס צילום- ירושלים תשמ״ח
משנה, כ״י פרמה, דפוס צילום- ירושלים תש״ל
ספרא, מהדורת וויס, וינא תרכ״ב
תוספתא, מהדורת שאול ליברמן, סדר מועד, ניוארק תשכ״ב
תוספתא, מהדורת צוקרמאנדל, ירושלים תשל״ה
תלמוד ירושלמי, ירושלים תש״ך (צילום דפוס קראטאשין תרכ״ו)
תלמוד ירושלמי, כת״י סקליגר 3 (OR. 4270) שבספרית ליידן, ירושלים תשס״א
תלמוד בבלי, ירושלים תש״י (צילום דפוס וילנא תרמ״ו)
תלמוד בבלי, בירור הלכה, מסכת מגילה, ירושלים : מכון הלכה ברורה, תשנ״ח

עדי נוסח לתלמוד בבלי מסכת מגילה

אוקספורד (366) OPP. ADD. FOL. 23
גטינגן 3
וטיקן 134
מינכן 95
מינכן 140
ספרייה בריטית (400) HARL. 5508
קולומביה T-X893141
דפוס [פיזרו] רע״ו

ספרות הגאונים

אוצר הגאונים, מסכת מגילה, מהדורת בנימין מנשה לוין, ירושלים תשס״ב
שמעון קייארא, **הלכות גדולות**, מהדורת עזריאל הילדסהיימר, ברלין תרמ״ח- תרנ״ב
סעדיה גאון, **סידור רס״ג**, מהדורת דודזון אסף ויואל, ירושלים תש״ל
רב אחאי, **שאילתות דרב אחאי גאון**, ירושלים תשכ״א
רב משה גאון, **תשובות הגאונים חמדה גנוזה**, ד״צ ירושלים תשכ״ז

ספרות הראשונים

ארץ ישראל

אשתורי הפרחי, **כפתור ופרח**, חלקים א-ב, ירושלים תשנ״ז ; חלק ג, ירושלים תשנ״ט

אשכנז וצפון צרפת

שלמה יצחקי, **רש״י**, פירוש למסכת מגילה, מהדורת אהרן ארנד, ירושלים תשס״ח
אליעזר בן נתן, **ראב״ן**, מהדורת שלמה זלמן עהרנרייך, ד״צ ירושלים תשל״ה
שמשון בן אברהם משאנץ, **תשובות בעלי התוס׳**, מהדורת אברהם יצחק איגוס, ניו יורק תשי״ד
יצחק בן משה אור זרוע, **אור זרוע**, א-ב, זיטאמיר תרכ״ב
מרדכי בן הלל אשכנזי, **מרדכי השלם**, מסכת מגילה, מהדורת מאיר רבינוביץ׳, ירושלים תשנ״ז
אשר בן יחיאל, **הלכות הרא״ש**, בהוצאת התלמוד דפוס ראם ובצילומיו
אשר בן יחיאל, **תוס׳ הרא״ש**, מסכת מגילה, מהדורת שרגא וילמן, ניו יורק תשנ״ו
אלכסנדר זיסלין הכהן, **ספר האגודה**- סדר מועד, מהדורת אלעזר בריזל, ירושלים תשכ״ו
יעקב בן משה מולין, **שו״ת מהרי״ל**, חלק א, ירושלים תש״ן

דרום צרפת

יצחק בן אבא מארי, **ספר העיטור**, מהדורת מאיר יונה, ניו יורק תשט״ז, (ד״צ וורשא עם תוספות)
יונתן מלוניל, **על המשנה והרי״ף מסכת מגילה**, מהדורת שמואל קלמן מירסקי, ירושלים וניו יורק תשט״ז
אברהם בן נתן הירחי, **ספר המנהיג**, מהדורת יצחק רפאל, ירושלים תשל״ח
מאיר בן שמעון המעילי, **ספר המאורות**, מהדורת משה יהודה הכהן בלוי, ניו יורק תשל״ה
דוד בן לוי, **ספר המכתם**, פירוש למסכת מגילה, מהדורת מנשה גרוסברג, ירושלים תשכ״ח
אברהם מן ההר, **פירוש למסכת מגילה**, מהדורת משה יהודה הכהן בלוי,ניו יורק תשל״ה
מנחם בן שלמה המאירי, **בית הבחירה, מסכת מגילה**, מהדורת משה הרשלר, ירושלים תשכ״ח

ספרד

רבנו חננאל, **פירוש למסכת מגילה**, מהדורת אליהו סולוביצ׳יק, ירושלים תשנ״ד
יצחק אלפסי, **הלכות הרי״ף**, מסכת מגילה, צילום דפוס וילנא
משה בן מימון, **פירוש המשנה**, מהדורת יוסף קאפח, ירושלים תשכ״ה
משה בן מימון, **ספר זמנים**, מהדורת שבתאי פרנקל, ירושלים תשל״ה
משה בן מימון, **שו״ת הרמב״ם** פאר הדור, מהדורת דוד יוסף, ירושלים תשמ״ד
משה בן מימון, **תשובות הרמב״ם**, מהדורת יהושע בלאו, ירושלים תשמ״ו
משה בן נחמן, **חידושי הרמב״ן**, מסכת מגילה, מהדורת משה גולדשטיין, ירושלים תשל״ג

שלמה בן אדרת, **חידושי הרשב"א**, מסכת מגילה, מהדורת חיים זלמן דימטרובסקי, ירושלים תשמ"א
יום טוב בן אברהם, **חידושי הריטב"א**, מסכת מגילה, מהדורת יחיאל מיכל שטרן, ירושלים תשל"ו
יוסף בן חביבא, **נמוקי יוסף**, חידושים למסכת מגילה, מהדורת משה יהודה הכהן בלוי, בני ברק תשס"ד
נסים בן ראובן, **חידושי הר"ן**, מסכת מגילה, מודפס מסביב לרי"ף
ניסים בן ראובן, **חידושים למסכת מגילה**, מהדורת יעקב פסח יברוב, ירושלים תשכ"ו
יעקב בן הרא"ש, **ארבעה טורים**, ירושלים תשכ"ד
ירוחם ב"ר משולם, **תולדות אדם וחוה**, צילום דפוס וניצאה שי"ג
אבודרהם, דוד, **ספר אבודרהם השלם**, מהדורת ורטהיימר, ירושלים תשי"ט
מנחם בן זרח, **צדה לדרך**, וורשה תר"מ
לוי בן חביב, **שו"ת מהרלב"ח**, ברוקלין תשכ"ב
יוסף קארו, **בית יוסף**, נדפס סביב לטור, וילנא תרפ"ד

איטליה

ישעיהו ב"ר אליהו מטראני, **ריא"ז**, מסכת מגילה, מהדורת א' ליס, ירושלים תשל"א
יהושע בועז, **שלטי הגיבורים**, סביב הרי"ף מסכת בבא בתרא

פרובאנס, איטליה ספרד

שיטה למסכת מגילה מיסודם של רבותינו חכמי פרובאנס איטליה וספרד, מהדורת אברהם שושנה, ירושלים תשנ"ט

ספרות רבנית-אחרונים

אבא שאול, בן ציון, **שו"ת אור לציון**, חלק א, ירושלים תשמ"ח [שכונות ירושלים]
אבידן, אברהם, **"זמן פורים במצודת כפיר"**, כי שרית, שעלבים תשמ"ח, (עורכים: הרב משה גנץ והרב אורי דסברג), עמ' 108-112
אבידן, אברהם, **שבת ומועד בצה"ל**, ירושלים תש"ן [שכונות ירושלים -מצודת כפיר]
אדלר, יוסף צבי, **"ימי הפורים בשכונות סביב ירושלים"**, עיתון המודיע – תוספת לגליון, י"ב אדר ב' תשנ"ז, עמ' יז-כ
אדלר, סיני, **"קריאת המגילה באשדוד החדשה וסביבתה"**, נעם, ח (תשכ"ה), עמ' קצד-קצט
אדלר, סיני, **"זמן קריאת המגילה במבשרת** ציון", פרי הארץ, ה (תשמ"ב), עמ' 10-12
אדלר, סיני, **דבר סיני**, ירושלים תשמ"ב; ירושלים תש"ס [מבשרת ציון, אשדוד]
אדרי, אריאל מאיר, **אני חומה-קריאת מגילה בשכונת הר חומה**, ירושלים תשס"ד
אהרנברג, יהושע מנחם, **"בענין גזית במזבח"**, אשל אברהם (עורך: ב"צ שפירא), ירושלים תשע"א
אויערבך, אברהם דב, **"בדין קריאת המגילה בטבריא"**, קול תורה, יח/ו (תשכ"ד), עמ' ט-יא
אויערבך, שלמה זלמן, **מנחת שלמה**, חלק א ירושלים תשמ"ו; חלק ב, ירושלים תשנ"ט [שכונות ירושלים, וערי הארץ]
אויערבך, שלמה זלמן, **הליכות שלמה-פורים**, ירושלים תש"ס [שכונות ירושלים]
אונטרמן, איסר יהודה, **שו"ת שבט מיהודה**, חלק ב, ירושלים תשנ"ג [שכונות ירושלים]
אורטנר, נתן, **"פורים בעיר לוד"**, תחומין, ט (תשמ"ט), עמ' 341-366
אורטנר, נתן, **"דיני פורים בעיר לוד"**, בית הלל, כז (תשס"ז), עמ' מ-מה
אורטנר, נתן, **שו"ת יד נתן**, חלק ב, לוד תשנ"ט
אורטנר, נתן,**שו"ת יד נתן**, חלק ג, לוד תשע"א
אזולאי, חיים יוסף דוד, **ברכי יוסף**, ירושלים תשכ"ט [סמוך לעיר מסופקת]
אלבה, עידו, **"קריאת המגילה בחברון וסביבותיה"**, מלילות, ב, קרית ארבע תשס"א, עמ' 213-296
אלברט, אברהם מרדכי, **ברכת אברהם- פורים**, אשדוד תשס"ז
אלגאזי, ישראל יעקב, **אמת ליעקב**, ליוורנו תקל"ד
אלחדד, מסעוד, **שו"ת ביכורי אשר**, חלק ב, ירושלים תשס"ג [שכונות ירושלים]
אליהו, מרדכי, **"אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם"**, תחומין, א (תש"מ), עמ' 127
אליהו, מרדכי, **"בענין סמוך ונראה בפורים בישוב מגדל עז"**, בתוך: בציר אביעזר, אלון שבות תש"ן
אליהו, מרדכי, **שו"ת הרב הראשי**, ירושלים תשס"ט [חיפה]
אליהו, מרדכי,**"זמן קריאת מגילה בעיר חיפה"**, שו"ת מאמר מרדכי, חלק א, ירושלים תשס"ט
אליצור, יואל, **"אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם"**, תחומין, א (תש"מ),109-118, 124, 136-135
אליצור, יואל, **"זמני הפורים ביישובים החדשים ביהודה ובשומרון ובארץ בנימין"**, שנה בשנה (תש"מ), עמ' 268-279
אליצור, יואל, **"פורים-יום או יומים?"**, נקודה 55 (תשמ"ג), עמ' 10-11, 34
אליצור, יואל, **"פורים בעיר לוד"**, תחומין, ט (תשמ"ט), עמ' 367-380
אליצור, יואל, **"זמן פורים בשעלבים"**, כי שרית, שעלבים תשמ"ח, עמ' 120-124
אלישר, יעקב שאול, **שו"ת שמחה לאיש**, ירושלים תרנ"ג [עזה]
אלישיב, יוסף שלום, **הערות במסכת קידושין**, ירושלים תשנ"ט [יפו]
אלישיב, יוסף שלום, **קובץ תשובות**, חלק א, ירושלים תש"ס [חיפה, לוד]
אלישיב, יוסף שלום, **הליכות והנהגות**, ירושלים תשס"ג [לוד, קרית ספר]
אנשין, צבי, **"פורים ברמות"**, אוצרות התורה וירושלים, מד (תשס"ו), עמ' 8
אפרסמון, אליעזר, **"דיני פורים בערים שספק מוק"ח מימות יב"ן"** שם עולם, קרית ארבע-חברון, תשל"ז, עמ' 105-115
אפרתי, יוסף יקותיאל, **ישא יוסף**, ירושלים תש"ע [מעלה אדומים]
אפשטיין, יעקב, **שו"ת חבל נחלתו**, חלק א, עצמונה תשס"א; חלק ה, עיר האמונה תשס"ו [חברון]
אקסלרוד, גדליה, **"ספק מוקף חומה לענין פורים"**, מגדל צופים, חלק א, חיפה תשנ"ה [חיפה, עכו]
ארדיט, שלמה, **פחות שבערכין- מסכת ערכין**, ירושלים תשס"ח [חברון]
אריאל, יעקב, **"קריאת מגילה בעזה"**, שו"ת באהלה של תורה, חלק ב, כפר דרום תש"ס
אשכנזי, יהודה שמואל, **סידור בית עובד**, חלק ב, ליוורנו תר"ג
אשכנזי, ישראל, **פאת השולחן**, ירושלים תשכ"ח [צפת]

בוקוולד, אפרים אריאל, **קרית אריאל**, בני ברק תשנ"ח [שכונות ירושלים, יפו]
בוקוולד, אפרים אריאל, "**תחום שבת בגוש דן- הנחיות מעשיות**", בתוך: דרור יקרא- ספר זכרון, בני ברק תשס"ז, עמ' תקכא-תקמא
בוקוולד, אפרים אריאל, **הימים האלה נזכרים**, בני ברק תשע"ב
בירנבוים, יששכר דב, **קונטרס בענין נראה עמו ועיירות ארץ ישראל לגבי מגילה (והיוצא מזה לגבי קרית ספר)**, קרית ספר תשנ"ח
בלייכר, מיכאל, "**האם שכונת רמות נחשבת עיר אחת עם ירושלים**", אורייתא, יא (תשנ"א) מהדורה ב, עמ' קנו-קס
בלייכר, מיכאל, **זכר צבי-תחום שבת ומידותיו**, ירושלים תשנ"ט [שכונות ירושלים]
בניש, חיים, **מדות ושעורי תורה**, בני ברק תשמ"ז
בן דוד, אייל, **פורים דמוקפין בבאר שבע**, באר שבע תש"ע; באר שבע תשע"א
בראנסדארפער, מאיר, **שו"ת קנה בושם**, חלק ב, ירושלים תשס"ב [שכונות ירושלים]
ברגמן, אברהם ישעיהו, "**פורים במשנתו של רבינו זצ"ל [הרא"ם שך]**", תלפיות, נח (תשס"ג), עמ' ה-ט [בני ברק]
ברגר, משה מאיר, "**קריאת המגילה בשכונות שבירושלים**", בית אהרן וישראל, פז (תש"ס), עמ' קכו –קכח
בריזל, אלעזר, **כרכין המוקפין חומה**, ירושלים תשכ"ב; ירושלים תשס"א [שכונות ירושלים]
בריזל, אלעזר, **בירור דברים- על כרכים המוקפים חומה מימות יהושע בן נון לענין קריאת מגילה**, ירושלים תשכ"ו
בריזל, אלעזר,"**דין היקף צורת הפתח לענין קריאת המגילה כאן בעיה"ק ירושלים**", ספר האגודה, כרך ב, ירושלים תשכ"ח, עמ' ריא-ריג
בריזל, אלעזר, **מקור כהלכה**, ירושלים תשמ"ח [שכונות ירושלים]
בריזל, אלעזר, "**זמן קריאת המגילה בשכונות הסמוכות לכרך**", בית אהרן וישראל, לט (תשנ"ב), עמ' פד-פה
בריזל, אלעזר, **נועם שבת**, ירושלים תשנ"ז [שכונות ירושלים]
בריח, נסים, **שו"ת מועדי ניסים**, חלק ב, לוד תשס"ח [לוד]
ברכה, יצחק, **בירך יצחק**, ירושלים תש"מ [חברון]
גולדברג, אליהו, **פסקי שמועות- דיני פורים וד' פרשיות**, בני ברק תשס"ו
גולדיש, מרדכי יחזקאל, "**הסמוך והנראה לכרך לענין קריאת מגילה**", בית אהרן וישראל, עה (תשנ"ח), עמ' נג-סג [שכונות ירושלים]
גאלדשמידט, דניאל יהושע, "**מקרא מגילה בט"ו פה קרית ספר**", יקהת אם, תשס"ה
גולדשמידט, דניאל יהושע, **ישועת דניאל**, מודיעין עילית תשס"ח
גורן, שלמה, "דיני פורים לחייל", **מחנים**, 2 (תש"ט), עמ' 6-7 [שכונות ירושלים וערי הארץ]
גורן, שלמה, **מחניים- מגילת אסתר** (תשי"א), עמ' 6-7
גורן, שלמה, **פסקי הלכות צבא**, תל אביב תשכ"ט [שכונות ירושלים וערי הארץ]
גורן, שלמה, **הירושלמי והגר"א**, ירושלים תשנ"א
גורן, שלמה, **תרומת הגורן**, חלק א, ירושלים תשס"ה [יישובים ביש"ע, ספסופה]
גינצבורג, אריה לייב, **טורי אבן**- מגילה, וורשא תרצ"א
גליס, יעקב, **מנהגי ארץ ישראל**, ירושלים תשכ"ח [שכונות ירושלים וערי הארץ]
גנוט, מרדכי, **לוח דבר בעתו**, תשנ"ז-תשע"ב [בני ברק]
געשטטנר, נתן, **שו"ת להורות נתן**, חלק ב, בני ברק תשל"ז; חלק יא, בני ברק תש"ס; חלק יג, בני ברק תשס"ג; חלק יד, בני ברק תשס"ו [יריחו, לוד, שכונות ירושלים]
ג'קטר, חיים, ."**The Role of Archaeology in Halachic Decision Making**", Rabbi Chaim Jachter
http://www.koltorah.org/ravj/14-24 The Role of Archaeology in Halachic Decision Making 3.htm
גרוסברג, חנוך זונדל, **אגרת הפורים**, ירושלים תשכ"ב [שכונות ירושלים]
גרוסברג, חנוך זונדל, "**אם טבריה דינה כמוקפת חומה לענין קריאת מגילה**", נעם, ז (תשכ"ד), עמ' צב-צט
גרוסברג, חנוך זונדל, "**אם טבריה דינה כמוקפת חומה לענין קריאת מגילה**", נעם, ח (תשכ"ה), עמ' רסז-רסט
גרוסברג, חנוך זונדל, "**אם עירוב מועיל לשוותו לסמוך לענין מקרא מגילה**", נעם, ט (תשכ"ו), עמ' שסט-שעא
גרוסברג, חנוך זונדל, "**בדין עירוב לענין מגילה**", נעם, יא (תשכ"ח), עמ' רג
גרוסברג, חנוך זונדל, **אגרת הפורים השנית**, ירושלים תשל"ו [שכונות ירושלים, טבריה]
גרוסמן, שלמה זלמן, "**בירור בענין זמן פורים בעיר אלעד**", אלעד תשע"א, עמ' א-ל
גריינמן, מאיר, **דינים והנהגות ממרן החזון איש**, בני ברק תשנ"ו [בני ברק]
גרינבלט, אפרים, **שו"ת רבבות אפרים**, חלק ו, מעמפיס תשנ"ג [שכונות ירושלים]
דאדואנד, אמיר, "**זמן קריאת המגילה בבני ברק**", ויען שמואל, ח (תשס"ה), עמ' תקז-תקטו
דביר, שמואל, **פורים בבאר שבע**, באר שבע תשע"א
דבליצקי, שריה, "**אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם**", תחומין, א (תש"מ), עמ' 128-129
דבליצקי, שריה,"**בענין קביעת יום הפורים בשכונת רמות והר נוף הסמוכות לירושלים**", ירושלים הרים סביב לה, ירושלים תשמ"ז; ירושלים תשמ"ט; ירושלים תשס"ו
דבליצקי, שריה, **קונטרס האגרת הזאת**, בני ברק תשנ"ז, עמ' 1-28 [שכונות ירושלים, בני ברק]
דבליצקי, שריה, "**מגילה בשועפט**", קונטרס ימי הפורים בזמנם, מכון תלפיות ירושלים תשנ"ז, עמ' י-יא
דבליצקי, שריה, **פורים משולש**, בני ברק תשס"ה
דבליצקי, שריה,"**קריאת מגילה בט"ו באדר בבני ברק בזמן הזה**", וכתבתם, ב (תשס"ו), עמ' עה-צג
דבליצקי, שריה, **וזרח השמש- מנהגי מנין ותיקין ביהכנ"ס "תפארת ציון" בני ברק**, בני ברק תשס"ח
דוד בן זמרה, **שו"ת רדב"ז**, חלקים א-ז, ירושלים תשל"ב, ד"צ ורשא תרמ"ב [חברון, טבריה]
דזימיטרובסקי, ישראל צבי, **מחנה ישראל-ברורים בעניני תחום העיר**, ירושלים תש"ס [שכונות ירושלים]
דויטש, אברהם יחיאל, "**בדין סמוך לכרך**", קול מהיכל, ו (תשס"ז), עמ' קצח-רח [מעלה אדומים]
דידאווסקי, רפאל יעקב, "**מגילה בעיירות הנוספות והנמשכות מעיר קדשנו עיה"ק ירושלים**", קונטרס ויהי נעם, ירושלים תרצ"ז, עמ' ה-ח
דייטש, ישראל, "**האם העיר בית שמש מוקפת חומה**", אוצרות התורה וירושלים, מה (תשס"ו), עמ' מו
דייטש, מתתיה, "**חיבור שכונת רמות לעיר ע"י בורגנין (לענין קריאת המגילה)**", עדות, ו (תשמ"ט), עמ' נו-סא
דייטש, מתתיה,"**קביעת יום הפורים בשכונת רמת שלמה (שועפט)**", אור ישראל, ז (תשנ"ז), עמ' מד-נד
דייטש, מתתיה, **שו"ת נתיבות אדם**, ירושלים תשס"א
דינר, יהודה אריה, **סדר ברכות המגילה עם פסקי הלכות מהגאון רבי ניסים קרליץ**, בני ברק תשנ"ז
דיסקין, יהושע לייב, **שו"ת מהרי"ל דיסקין**, ירושלים תרע"א [שכונות ירושלים]

דניאל, אברהם, **שו"ת ברית אברהם**, חלק א, ירושלים תשנ"ג; חלק ב, ירושלים תשנ"ט; חלק, ירושלים תשס"ה [שכונות ירושלים]
דנציגר, יחיאל יהודה משה, "**קונטרס: ספיקא דמוקפין-מודיעין עילית ת"ו**", מודיעין עילית תשס"ד
דנציגר, יחיאל יהודה משה, **זמני הפורים**, בני ברק תשס"ה [ערי הארץ]
דרורי, צפניה, "**המסורת ככלי לחידוש הלכה**", מאורות אמנה, ה (תשס"א), עמ' 49-59
דרזי, יצחק, **שבות יצחק-בהלכות פורים, ובגדרי תחום העיר לענין שבת ומגילה**, ירושלים תש"ס
דרעי, יהודה, **חגים וזמנים**, חלק ב, באר שבע תשס"א [באר שבע]
הבלין, אברהם יצחק, **קונטרס ימי הפורים בזמנם**, ירושלים תשנ"ח [שכונות ירושלים]
הדאיה, עובדיה, "**קריאת המגילה בבית חולים**", שבילין, ח-ט (תשרי תשכ"ה), עמ' סד-סו
הדאיה, עובדיה, **שו"ת ישכיל עבדי**, חלק א, ירושלים תשל"ז; חלק ז, ירושלים תשמ"ב [שכונות ירושלים]
הורביץ, אברהם דוד, **שו"ת קנין תורה**, חלק ד, ירושלים תשמ"ה [שכונות ירושלים]
הורביץ, אברהם, **אורחות רבינו**, חלק ג, בני ברק תשנ"א [בני ברק]
הכהן, אברהם יעקב, "**בדינה של טבריה**", קול תורה, לו\א (תשכ"ה), עמ' יז-יט
הכהן, אהרון, **תקות אהרון**, ירושלים תרע"ג [קרית אונו]
הכהן, ישראל מאיר, **משנה ברורה**, ירושלים תשכ"ח
הכהן, מאיר שמחה, **אור שמח על הרמב"ם**, מכון מסורת ישראל, ירושלים, תשס"ב
הלברשטאם, יקותיאל יהודה, **שפע חיים- לימי הפורים**, נתניה תשנ"א [שכונות ירושלים]
הלברשטאם, יקותיאל יהודה, **שו"ת דברי יציב**, ירושלים תשנ"ו [שכונות ירושלים]
הלוי, חיים דוד, **מקור חיים השלם**, ירושלים תשנ"ז [ערי הארץ]
הלוי, יוסף צבי, **סידור הגר"א** (עורך: הרב נפתלי הרץ הלוי), חלק ב, ירושלים תרנ"ה
הלוי, עקיבא יוסף, "**גדרי צירוף עיירות המוקפות חומה**", מאורות ירושלים, ז (תשס"ח), עמ' תרי-תריב
הרכבי, צבי, "**פורים תש"ט בירושלים המשוחררת**", מאמרי הצבי, חוברת א, ירושלים תש"מ, עמ' 28-29
הרצוג, יצחק אייזיק, **שו"ת היכל יצחק**, ירושלים תשל"ב [בית שאן, שכונות ירושלים]
הרצוג, יצחק אייזיק, **פסקים וכתבים**, אורח חיים, חלק ב, ירושלים תשמ"ט [בית שאן, שכונות ירושלים]
הררי, משה, **מקראי קדש – פורים**, ירושלים תשמ"ט, ירושלים תשנ"ד, ירושלים תשס"ג, ירושלים תשס"ד, ירושלים תשס"ו, ירושלים תשע"א [שכונות ירושלים וערי הארץ]
וגשל, אהרון מאיר, **פסקי הלכות-הלכות פורים**, ירושלים תשס"א [שכונות ירושלים וערי הארץ]
וועלץ, ישראל, **שו"ת דברי ישראל**, חלק ג, ירושלים תשמ"ה [שכונות ירושלים]
וואזנר, שמואל, "**קביעת יום הפורים בשכונת רמת שלמה (שועפט)**", אור ישראל, ז (תשנ"ז), עמ' מד-נד
וואזנר, שמואל, **שו"ת שבט הלוי**, חלק ו, בני ברק תשמ"ו; חלק ט, בני ברק תשנ"ז; חלק י, בני ברק תשס"ב [מודיעין, שכונות ירושלים]
ויין, אברהם, **ימי הפורים**, אשדוד תשס"ה [אשדוד]
וייס, יצחק, **שו"ת מנחת יצחק**, חלק ח, ירושלים תשמ"ג; חלק ט, ירושלים תשמ"ה; חלק י, ירושלים תש"ן [לוד ושכונות ירושלים]
וויספיש, בעריש, "**פוריסבביתשמש**", אוצרות התורה וירושלים, מד (תשס"ו), עמ' 8
ווינטרוב, משה, "**בענין זמן המגילה בבני ברק ובכל גוש דן**", קובץ בית אהרן וישראל, קכט (תשס"ז), עמ' קלח
וינגרטן, שמואל, "**פורים דמוקפין-פורים של ירושלים**", טורי ישורון, יח (תשל"ב), עמ' 10-13
ויצמן, אסף, "**דעתו של הגאון ר' שלום משאש זצ"ל לגבי פורים במבשרת**", מאור השמ"ש, ירושלים תשס"ח, עמ' תרעה-תרעט
זוין, שמואל יוסף, **המועדים בהלכה**, ירושלים תשט"ו [שכונות ירושלים, וערי הארץ]
זוין, שמואל יוסף, **סופרים וספרים**, תל אביב תשי"ט [שכונות ירושלים,ערי הארץ]
זולדן, יהודה, **מועדי יהודה וישראל**, מרכז שפירא תשס"ד [שכונות ירושלים]
זילבר, בנימין, **שו"ת אז נדברו**, חלק ה, בני ברק תשל"ד [בני ברק]
זילבר, יחיאל אברהם, **בירור הלכה-תליתאה**, בני ברק תשנ"ה [שכונות ירושלים וערי הארץ]
זילברשטיין, יצחק, **חשוקי חמד-מגילה**, בני ברק תשס"ז [יריחו]
זלזניק, אברהם יעקב, "**בענין קביעות יום הפורים בשכונות המרוחקות**", מוריה, שסא-שסג (שבט תשע"א), עמ' נט-סז
זק"ש, מרדכי יהודה לייב, "**קביעת פורים השתא**", עיתון המבשר, י"ג באדר תש"ט, עמ' 3
זק"ש, מרדכי יהודה לייב, **זמנים**,ירושלים תשי"א [שכונות ירושלים]
זרמתי, זכריה, **דברי שלום ואמת- על הלכות פורים ומגילה**, ירושלים תשס"א
חדאד, אביאל, **אשבח בתהלתך**, טבריה תשס"ב [טבריה]
חרל"פ, גדעון, "**חברון אם היא מוקפת חומה מימות יהושע בן נון**" שם עולם, קרית ארבע-חברון, תשל"ז, עמ' 155-140
חרל"פ, יעקב משה, בתוך: שפירא, צבי מיכל, **שו"ת ציץ הקדש**, קונטרס אחרון, ירושלים תר"פ [שכונות ירושלים]
טביומי, טוביה יהודה, **שו"ת ארץ טובה**, ירושלים תש"ז [יפו ותל אביב]
טולדנו, חיים, "**חברון מוקפת חומה או אינה מוקפת חומה, ומדוע נהגו בחברון פורים יומיים?**", עלוני ממרא, 102 (תשמ"ז), עמ' 61-69
טוקצינסקי, יחיאל מיכל וניסן אהרן, **לוח לארץ ישראל**, ירושלים תרס"ה-תשע"א
טוקצינסקי, יחיאל מיכל, **קיצור דיני ארץ ישראל ומנהגיה** (בתוך: גאנצפריד, שלמה, קיצור שולחן ערוך), ירושלים תש"י
טוקצינסקי, יחיאל מיכל, "**הפורים בירושלים לא השתנה**", עיתון המבשר, י"ג באדר תש"ט, עמ' 3
טוקצינסקי, יחיאל מיכל, **ארץ ישראל דיניה מנהגיה וגבולותיה**, ירושלים תשט"ו
טוקצינסקי, יחיאל מיכל, **עיר הקדש והמקדש**, חלק ג, ירושלים תשכ"ט
טיגר, אורי, **קונטרס דרך איש- והוא כללים ועיונים במשנתו של האדם הגדול בענקים מרנא ורבנא החזון איש זצוקללה"ה**, ירושלים תשס"ט
טייטלבוים, יואל, **פסקי דברי יואל**, ברוקלין תש"ס [שכונות ירושלים]
טיקוצ'ינסקי, שמואל, "**תחום שבת בירושלים- הנחיות מעשיות**", בתוך: דרור יקרא- ספר זכרון, בני ברק תשס"ז, עמ' תקמב-תקנא
יהודיוף, דוד, "**דין קריאת המגילה בשכונות החדשות בירושלים**", קובץ מדרש דוד, ד (תשנ"ו), עמ' יח-לו

יודלביץ, שמואל אהרון, "**בענין קריאת המגילה בירושלים**", נעם, יז (תשל"ד), עמ' קל-קנד
יוסף, דוד, **תורת המועדים-פורים וחודש אדר**, ירושלים תשנ"ח [ערי הארץ ושכונות ירושלים]
יוסף, דוד, **קיצור תורת המועדים**, ירושלים תשס"א [ערי הארץ]
יוסף, חיים, **עוד יוסף חי**, ירושלים תשכ"א [ערים מסופקות]
יוסף, יצחק, **ילקוט יוסף-מועדים**, ירושלים תשמ"ח [שכונות ירושלים וערי הארץ]
יוסף, יצחק, **קיצור ילקוט יוסף**, חלק ב, ירושלים תשס"ו [שכונות ירושלים וערי הארץ]
יוסף יצחק, **ילקוט יוסף הלכות פורים**, ירושלים תשע"ב [שכונות ירושלים וערי הארץ]
יוסף, עובדיה, "**מהלכות ומנהגי פורים**", קול סיני, ו/ב (תשכ"ג), עמ' 145-162, 167
יוסף, עובדיה, "**אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם**", תחומין, א (תש"מ), עמ' 123
יוסף, עובדיה, **שו"ת יביע אומר**, חלק א, ירושלים תשכ"ג; חלק ז, ירושלים תשנ"ג [ערי הארץ ושכונות ירושלים]
יוסף, עובדיה, **שיעורי הראשל"צ** שנת תשנ"ז-ח, ירושלים תשנ"ח [שכונות ירושלים וערי הארץ]
יוסף, עובדיה, **משנת יוסף** – שיעורים משנת תש"ס, ירושלים תשס"ג; משנת יוסף -שיעורים משנת תשס"ב, ירושלים תשס"ג
יוסף, עובדיה, **הליכות עולם**, חלק א, ירושלים תשס"ב
יוסף, עובדיה, **חזון עובדיה-פורים**, ירושלים תשס"ג
יוסף, עובדיה, **מעין אומר** (עורך: י' נקי), חלק ג, ירושלים תשס"ז
יעקב, עובדיה, **פסקי חכמי המערב**, חלק ב, ירושלים תשס"ו [שכונות ירושלים ועוטף ירושלים]
יעקבזון, בנימין זאב, "**זמן קריאת המגילה במודיעין עילית**", אגרתא דאהרן (מודיעין עילית תשע"א), עמ' צח-ק
ישר, ברוך, **קיצורי דינים והלכות**, תל אביב תשט"ו [עכו]
ישראל, אליהו, **שו"ת קול אליהו**, חלק ב, מכון טוב מצרים, ירושלים תשס"ו
ישראל, חיים יאודה, "**בענין קריאת המגילה בקרית ספר**", רבעון קרית ספר, 37-38 (תשס"ו), עמ' טו-כ
ישראל, יום טוב, "**אלו הבתים אשר ניתוספו מחדש בעיה"ק ירושת"ו מחוץ לחומות העיר**", תורה מציון, א (תרמ"ז), עמ' טו-טז, מ-מא
ישראל, יום טוב, **מנהגי מצרים**, מהדורת מכון טוב מצרים, ירושלים תשס"ח
ישראל, משה, **שו"ת משאת משה**, חלק ב, קושטאנדינה תק"ב
ישראל, רפאל יצחק, "**בתים אשר ניתוספו מחדש בעיה"ק ירושת"ו מחוץ לחומות העיר**", תורה מציון, א (תרמ"ז), עמ' טז-יז
ישראלי, שאול, "**אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם**", תחומין, א (תש"מ), עמ' 120-123, 126-125
כהן, אלחנן, **מנהגי בית הכנסת חזון איש (לדרמן)**, בני ברק תש"ע
כהן, אליעזר, **ימי הפורים האלה**, ירושלים תש"ן
כהן, אליעזר, **כרך של ירושלים**, בני ברק תשס"ט
כהן, יוסף חיים, "**חומה ומגילה**", חדש בבית שמש, מס' 675, ז' באדר תשע"ב, עמ' 52-54
כהן, צבי, **פורים וחודש אדר**, בני ברק תשנ"ז
כהן, שאר ישוב, "**זמן פורים בספסופה**", תחומין, יב (תשנ"ב), עמ' 449-454
כהן, שאר ישוב, **שי כהן**, חלק ב, ירושלים תשנ"ז
כהן, שאר ישוב, "**לענין קביעת ימי הפורים בחיפה**", ארחות, 60 (תשס"ח), עמ' 6-10
כהנא, קלמן, **המצוות התלויות בארץ**, נספח לקיצור שולחן ערוך, ירושלים תשי"ד
כהניו, משה נחמיה, "**בדין העיירות הקטנות אשר מחוץ לירושלים**", תורה מציון, א (תרמ"ז), עמ' יז-יט
כץ, אליהו, "**באר שבע בקריאת מגילה**", האשל, 6 (תשל"ב), עמ' 21-23
כץ, אליהו, **שו"ת באר אליהו**, חלק א, ירושלים תשנ"ו [באר שבע]
כ"ץ, שמואל, "**יומן פעילות של הרבנות הראשית**", הרבנות הראשית לישראל שבעים שנה לייסודה, חלק ג, ירושלים תשס"ב, עמ' 1324, 1418
כשר, מנחם מנדל, "**עשרה בטלנים**", תורה שלמה, כרך טו, ניו יורק תשי"ג
לאו, ישראל מאיר, "**פורים בשכונות החדשות בירושלים**", תורה שבעל פה, לח (תשנ"ז), עמ' יט-מט
לאו, ישראל מאיר, **שו"ת יחל ישראל**, חלק ג, ירושלים תשס"ג [שכונות ירושלים]
לוי, משה, **שו"ת תפילה למשה**, חלק ב, בני ברק תשמ"ו [בני ברק]
לוין, עמיהוד יצחק, "**בירורי הלכה ראשונים בדבר חיוב שכונות ירושלים החדשות בפורים דמוקפין**", אורייתא, יא (תשנ"א) מהדורה ב, עמ' קסא –קעח
לונדון, עקיבא, "**האם על ישובי הר חברון לקרוא את מגילת אסתר בשושן פורים?**", דרומא, 32 (תשס"ז), עמ' 34-35
לונץ, אברהם משה, **לוח ירושלים**, חלק א, וויען תרמ"ב [שכונות ירושלים]
ליאור, דב, **עמק חברון**, חלק ב, קרית ארבע תש"ע [חברון-קרית ארבע]
ליברמן, יוסף, **שו"ת משנת יוסף**, חלק א, ירושלים תשל"ט [יריחו, חברון]; חלק ד, ירושלים תש"ס [שכונות ירושלים]
לנדאו, יצחק, "**קונטרס הפורים-בענין קריאת המגילה בשכונות החדשות**", ירושלים תש"ן
לנדאו, ישראל יעקב, **בארה שבע**, באר שבע תשס"ו
לנדאו, מנחם, "**פורים בחברון-י"ד או ט"ו?**", עלוני ממרא, 102 (תשמ"ז), עמ' 42-60
לנדוי, בצלאל, "**פולמוס פורים תש"ט בירושלים אחר נפילת העיר העתיקה**", אורייתא, יא (תשנ"א) מהדורה ב, עמ' קעט-קפז
מונק, שמואל דוד, "**תורת אמך-מנהגי בית הכנסת בית אברהם יצחק-חיפה**", ירושלים תשס"א
מחפוד, איתמר, **ברית הלוי**, חלק א, אשדוד תשס"ז [אשדוד]
מיוחס, אברהם, **שו"ת שדה הארץ**, חלק ג, שאלוניקי תקנ"ח [יפו]
מימון, עוזי, "**זמן קריאת המגילה בבני ברק**", ויען שמואל, ח (תשס"ה), עמ' תצא-תקו
מכיר, משה, **סדר היום**, וינציאה שנ"ט; וינציאה שס"ה; ורשה תרל"ו
מלמד, אליעזר, **פניני הלכה-זמנים**, הר ברכה תשס"ה [שכונות ירושלים וערי הארץ]
מלמד, זלמן ברוך, "**אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם**", תחומין, א (תש"מ), עמ' 130-134
מנדלקורן, אריה, "**שני ימי פורים-על שום מה? ואור חדש על דין פורים בשילה**", קטורת שילה, א (תשס"א), עמ' 167-171
מסלתון טראב, יהודה, **שו"ת שארית יהודה**, קהיר תרח"ץ
מסלתון טראב, עזרא, **שו"ת מילי דעזרא**, ירושלים תרפ"ד

מרגליות, ראובן, **נפש חיה**, תל אביב תשי״ד [חברון]
משאש, שלום, **שו״ת שמש ומגן**, חלק א, ירושלים תשמ״ה ; חלק ב, ירושלים תשנ״ג [שכונות ירושלים, מבשרת ציון]
נבון, בנימין מרדכי, **שו״ת בני בנימין**, ירושלים תרמ״א
נוימן, שלמה, ״**קריאת המגילה בשכונות החדשות של ירושלים וברמות**״ המודיע, י׳ אדר ב׳ תשמ״ו, עמ׳ ז
נוימן שלמה, ״**קריאת המגילה בשכונות החדשות שע״י ירושלים תובב״א וברמות**״, קונטרס אבן שלמה, בתוך : שו״ת בנין שלמה, חלק א, ירושלים תשנ״ב
נקי, יהודה, **ימי הפורים בהלכה ובאגדה**, ירושלים תשע״ב
נריה, משה צבי, **חיי הראי״ה**, תל אביב תשמ״ג
נריה, נחום, ״**עמק חברון-עיונים בהלכות עיר האבות**״, ספר חג״י, קרית ארבע-חברון תשמ״ה, עמ׳ 291-312
סבח, יחיאל יעקב, ״**בענין קריאת המגילה בפורים בשכונת רמות אם חשיבא כירושלים וליקרי בט״ו או ביום י״ד כשאר הערים**״, מאור השמ״ש, ירושלים תשס״ח, עמ׳ תרפ-תרפג
סוסאן, יששכר בן מרדכי דידיע, **תיקון יששכר**, ויניציאה של״ט [צפת, ירושלים]
סופר, יעקב חיים, **כף החיים**, ירושלים תרצ״ג [שכונות ירושלים]
סטפנסקי, נחום, **ועלהו לא יבול – מהנהגותיו והדרכותיו של הרב שלמה זלמן אויערבך זצ״ל**, ירושלים תשנ״ט
סיימונס, חיים, ״**מצות ימי הפורים בעיר ספק מוקפת חומה**״, סיני, קיח (תשנ״ו), עמ׳ קצג-רי
סלאנים, יוסף בנימין, ״**זמן קריאת המגילה בשכונות החדשות בירושלים**״ אהלים (עורך : אברהם משה קצנלבוגן), ירושלים תשנ״ח, עמ׳ תמז-תמח
סלונים, זאב דב, **שו״ת שערי הלכה**, חלק א, ירושלים תשל״ח [שכונות ירושלים]
סלנט, שמואל, **תורת רבנו שמואל סלנט זצ״ל**, חלק א, ירושלים תשנ״ח
ספקטור, דוד אברהם, **בית שמש עיר התנ״ך**, בית שמש תשס״ג
עדס, יעקב, **שו״ת חדות יעקב**, חלק א, ירושלים תש״ס [תל אביב-יפו]
עוזיאל, בן ציון מאיר חי, **שו״ת משפטי עוזיאל**, חלק א, ירושלים תשנ״ה ; חלק ג, ירושלים תשנ״ט ; חלק ח, ירושלים תשס״א [תל אביב, ירושלים]
עטלינגר, יעקב, **שו״ת בנין ציון החדשות**, ניו יורק, ד״צ אלטונא תרכ״ח
פאזען, אברהם ראובן, **אגרת השנית – בדין קריאת מגילה בט״ו אדר בק״ק קרית ספר יע״א**, קרית ספר תשס״ז
פאלאג׳י, חיים, **מועד לכל חי**, איזמיר תרכ״ב
פאק, מרדכי יוסף, **ימי משתה ושמחה-הלכות פורים**, ירושלים תשס״ו
פינסו, חיים דניאל שלמה, **שם חדש**, ירושלים תר״ח
פישר, ישראל יעקב, **שו״ת אבן ישראל**, חלק ח, ירושלים תשנ״ט [שכונות ירושלים]
פישר, ישראל יעקב, ״**הערות על החזון איש**״, בתוך : ספר זכרון – נר שאול, ירושלים תשס״ט [שכונות ירושלים]
פלבני, דניאל, **מעדני דניאל – על שולחן ערוך הלכות חנוכה ופורים**, ירושלים תשנ״ג [שכונות ירושלים]
פלמן, שלום בן ציון, **שלמי תודה – פורים**, בני ברק תשס״א [בני ברק]
פנחסי, שמואל, **שו״ת מנחת שמואל**, חלק ג, ירושלים תשס״ה [שכונות ירושלים]
פרוילך, אברהם ישראל, **שורשים במועדות**, ירושלים תשס״א [שכונות ירושלים]
פרום, מרדכי, ״**ערים מוקפות חומה**״, כי שרית, שעלבים תשמ״ח (עורכים : הרב משה גנץ והרב אורי דסברג), עמ׳ 73-80 [ירושלים]
פרידמן, שאול יהודה, ״**מצוות הפורים בבני ברק ביום ט״ו**״, תל תלפיות, נח (תשס״ג), עמ׳ צג-קא
פרידמן, שאול יהודה, ״**פורים דמוקפין בבני ברק**״, מטעמים, ירושלים תשס״ו, עמ׳ פט-צט
פריינד, טוביה, **שלמי מועד**, ירושלים תשס״ד [שכונות ירושלים]
פריינד, משה אריה, ״**קריאת המגילה בירושלים אחרי שהעיר העתיקה היתה שוממה מיהודים**״, תפארת, 2 (תשנ״ח), עמ׳ 21-24
פרץ, מיכאל, **אהלי שם- אוצר פסקי פורים**, ירושלים תשס״ג [שכונות ירושלים]
פרנק, צבי פסח, **ימי הפורים – קונטרס לחקרי הלכות וחילוקי דינים דמוקפים ופרזים**, ירושלים תש״ו
פרנק, צבי פסח, ״**זמני קריאת המגילה בירושלים המנותקת כהיום מהעיר העתיקה המוקפת חומה**״, קול תורה, לז/ו (תשכ״ה), עמ׳ ג-ו
פרנק, צבי פסח, **שו״ת הר צבי**, אורח חיים חלק ב, ירושלים תשל״ג ; אבן העזר חלק ב, ירושלים תשס״ד
פרנק, צבי פסח, **מקראי קדש – פורים**, ירושלים תשל״ז
פרנק, צבי פסח, ״**יפו ופרבריה למגילה וגיטין**״, ספר הזכרון לר״י פרנקל, ירושלים תשנ״ב, עמ׳ תנג-תנו
פתחי, דוד, ״**תקנת מועדי הפורים והמתח האידיאולוגי בין ארץ ישראל והגלות**״, המאיר לארץ, 65 (תשס״ו), עמ׳ 119-140
צינוביץ׳, יוסף אברהם, **שו״ת סלסלות יוסף**, לאמזא תרצ״ז [שכונות ירושלים]
קארפ, משה מרדכי, **הלכות חג בחג-פורים**, ירושלים תשנ״א
קארפ, משה מרדכי, ״**צירוף השכונות הסמוכות לירושלים לענין מגילה והמסתעף מזה ודעת רבותינו בענין השכונה החדשה ברכס שועפט**״, הליכות שדה, 100 (תשנ״ו), עמ׳ 61-73
קארפ, משה מרדכי, **זמני הפורים**, קרית ספר תשנ״ו
קארפ, משה מרדכי, **זר אהרן-קובץ בעניני פורים**, קרית ספר תשס״ב
קארפ, משה מרדכי, ״**דברי שלום ואמת**״, עיתון : ידיעון הקריה, י״ט אדר תשס״ד, עמ׳ 14
קויפמאן, חיים שלמה, ״**בענין מחנה ישראל ושיטת הקרית ספר במוקפין**״, קול התורה, נה (תשס״ד), עמ׳ קלא-קלז
קולודצקי, דוד, **שונה הלכות עם תורת המועדים**, מודיעין עילית תש״ע
קוסמן, אברהם, ״**פורים בירושלים בחזונו של מרן הראי״ה קוק זצ״ל**״, מגד ירחים, 113 (אדר תשס״ט), עמ׳ 2-3
קויפמן, יצחק, **שו״ת יבקש תורה**, חלק ז, ירושלים תשס״ג [שכונות ירושלים]
קוק, אברהם יצחק, **אגרות הראיה**, חלקים א-ב, ירושלים תשכ״ב [ערי הארץ]
קוק, אברהם יצחק, **שו״ת אורח משפט**, ירושלים תשל״ט [שכונות ירושלים]
קוק, אברהם יצחק, **טוב ראי – קידושין**, ירושלים תשמ״ו [יפו]
קוק, צבי יהודה, **לנתיבות ישראל**, חלק ב, ירושלים תשל״ט [יריחו]
קורח, שלמה, **ספר עריכת השולחן**, חלק ט, בני ברק תשס״ו [ערי הארץ]
קלירס, משה, **טבור הארץ**, ירושלים תשס״ד [טבריה]
קנייבסקי, שמריהו יוסף חיים, **דולה ומשקה** (עורך : הרב אברהם חיים שצ׳יגל), קרית ספר תשס״ו [קרית ספר]
קנייבסקי, ישראל יעקב, **קריינתא דאיגרתא**, חלק ב, בני ברק תש״ן [בני ברק]

קסלר, מאיר, "**עיירות המסופקות בהיקף חומה מימות יהושע**", קול התורה, נח (תשס"ה), עמ' רנד-רנז
קעפעטש, אליהו ברוך, "**חומות ירושלים – ביאורים ובירורים בענין קריאת המגילה בעיה"ק ירושלים ת"ו ובשכונות שנתוספו לה**", ירושלים תשמ"ט, עמ' א-ל
קפלן, מאיר, "**מושגי עזר ומדינה לגבי קריאת מגילה**", עיתון הצופה, י"ד אדר תשמ"ז, 20.2.1987, עמ' 2 [שכונות ירושלים]
קרביץ, שמואל, **אגרות שניות**, בני ברק תשע"א [ערי גוש דן]
קרליץ, אברהם ישעיהו, **חזון איש -אורח חיים**, בני ברק תשמ"ז ; זרעים, בני ברק תשנ"א ; יורה דעה, בני ברק תשנ"ד
קרליץ, נסים, **חוט שני – שבת**, חלק ד, בני ברק תשס"ו [בני ברק, מודיעין עילית, אלעד]
רבינוביץ' תאומים, אליהו דוד, **הר המוריה**, ירושלים תשס"ו [שכונות ירושלים]
רוקח, שלמה לייב, **קונטרס בדין עיר מודיעין עילית ת"ו האם חייבת בשני ימי פורים**, מודיעין עילית תשס"ד
רוזנברג, שמואל דב, **הלכה כסדרה בצה"ל**, חלק א, תל אביב תשס"ו [שכונות ירושלים וערי הארץ]
ראזינטאהל, טוביה, "**מקרא מגילה לבתים הרחוקים יותר ממיל ממוקפת חומה וסמוכה ע"י בורגנים**", תורה מציון, א (תרמ"ז), עמ' כה-כז ; תורה מציון, ב (תרמ"ז), עמ' ט-י
רובינשטיין, יוסף, "**בירור זמן הפורים במודיעין עילית**", פניני שבת, 226 (תשס"ד), עמ' 2-3
רוטנברג, ישעיהו פנחס, **מנחת פרי-הלכות שבת ועירובין**, ירושלים תשמ"ו
רוטשילד, יחיאל מיכאל, **ימי החג**, חלק ג, קרית ספר תשס"ח
רוקח, שלמה לייב, "**קונטרס בדין עיר מודיעין עילית ת"ו, האם חייבת בשני ימי פורים**", מודיעין עילית תשס"ד
רייסנר, מתתיהו, **מבא שערים- זרעים מועד**, בני ברק תש"ס [שכונות ירושלים, בני ברק]
רקובסקי, יעקב, **ארוכת בת עמי**, חלק ו, ירושלים תשס"ה [שכונות ירושלים]
שביב, יהודה, **בציר אביעזר**, אלון שבות תש"ן [מגדל עוז]
שוב, זבולון, **שערי זבולון-על עניני פורים**, ירושלים תשמ"ט [שכונות ירושלים]
שווארץ, יהוסף, **שו"ת דברי יוסף**, ירושלים תרכ"ב [ערי הארץ]
שזורי, שמואל אהרן, "**שישו איתה משוש כל המתאבלים עליה -הערת אגב בענין זמנה של קריאת המגילה בירושלים**", קול תורה, ו (תשכ"ז), עמ' יב
שטינברג, דב זאב, **קונטרס: דין הפורים בבאר שבע**, באר שבע תשע"ב
שטיצברג, שמואל יוסף, "**זמן קריאת המגילה בבית שמש הוא יום י"ד באדר, ואין לחשוש**", חדש בבית שמש, מס' 676, י"ג באדר תשע"ב, עמ' 38,36
שטרנבוך, משה, **מועדים וזמנים השלם**, חלק ב, ירושלים תשכ"ו ; חלקים ו-ח, ירושלים תשמ"א [שכונות ירושלים]
שטרנבוך, משה, **שו"ת תשובות והנהגות**, חלק ב, ירושלים תשנ"ד ; חלק ג ירושלים תשנ"ז ; חלק ד ירושלים תשס"ב ; חלק ה ירושלים תשס"ט [שכונות ירושלים]
שטרנבוך, משה, "**קביעת יום הפורים בשכונת רמת שלמה (שועפט)**", אור ישראל, ז (תשנ"ז), עמ' מד-נד
שילוני, יעקב, "**קריאת המגילה בשכונות הסמוכות לירושלים**", מקבציאל, כט (תשס"ה), עמ' קצד-ריב
שכטר, ישעיהו, **ימי הפורים**, בני ברק תשס"ט
שלוש, דוד חיים, "**זמן מקרא מגילה בשכונות המרוחקות מירושלים**", אורייתא, יא (תשנ"א) מהדורה ב, עמ' קמט-קנה
שלוש, דוד חיים, **שו"ת חמדה גנוזה**, חלק ב, נתניה תשנ"ו [שכונות ירושלים, בני ברק]
שלזינגר, אליהו, **שו"ת שואלין ודורשין**, חלקים א-ב, ירושלים תשנ"ז [שכונות ירושלים]
שלזינגר, אליהו, **אלה הם מועדי**, חלק ב, ירושלים תשס"ח [שכונות ירושלים]
שלזינגר, עקיבא יוסף, **שו"ת ר' עקיבה יוסף**, ירושלים תשס"ט [שכונות ירושלים]
שני, יוסף, "**בענין זמן פורים בבני ברק וכל גוש דן וביתר עילית וקרית ספר ולוד ושאר המקומות בארץ ישראל**", בני ברק תשס"ד
שני, יוסף, **שו"ת ברית אברהם**, בני ברק תשס"ו
שניאורסון, מנחם מנדל, **קונטרס השליחות**, ניו יורק תשנ"ג [חיפה]
שפירא, אברהם אלקנה כהנא, **מנחת אברהם**, חלק א, ירושלים תש"ן [שכונות ירושלים]
שפירא, דוד, **שו"ת בני ציון**, חלק ב, ירושלים תשט"ז ; חלק ג, ירושלים תשנ"ו [שכונות ירושלים]
שפירא, יהושע צבי מיכל, **שו"ת ציץ הקדש**, ירושלים תר"פ [שכונות ירושלים]
שפירא, יהושע צבי מיכל, **קונטרס ציץ הקדש- עניני פרשת זכור מגילה ופורים**, ירושלים תשס"ח
שפירא, משה נחום, **הר המלך**, ירושלים תשל"א
שפירא, משה שמואל, **קונטרס הביאורים וקובץ ענינים במועדים**, ירושלים תש"ן [שכונות ירושלים]
שפירא, רפאל, **תורת רפאל**, ירושלים תש"ג [טבריה]
שרייבר, אשר זאב, "**זמן פורים בערי ארץ ישראל בזמננו**", אוצרות התורה, מה (תשס"ו), עמ' כד-כו
תורג'מן, דוד, "**בדין פורס מפה ומקדש**", כתלנו, טו (תשנ"ד), עמ' 472 [עכו]
תמר, יששכר, **עלי תמר**, על ירושלמי סדר מועד, חלק ג, אלון שבות תשנ"ב

ספרות מחקרית

אדלר, יונתן, "**פסיקה הלכתית על סמך ממצאים ארכיאולוגיים**", תחומין, כד (תשס"ד), עמ' 495-504
אדלר, יונתן, "**בתי כנסת עתיקים ומקוואות טהרה: הממצא הארכאולוגי וזיקתו להלכה קדומה**", קתדרא, 128 (תשס"ח), עמ' 51-72.
אדן- ביוביץ', דוד, "**רשימת 'ערי חומה' והעדות הארכיאולוגית-ההיסטורית מיודפת ומגמלא**", תרביץ, סו (תשנ"ז), עמ' 449-470
אייזנברג, עמנואל, "**חפירות תל חברון**", כנס מחקרי חברון- דברי הכנס הראשון (תשע"א), קרית ארבע-חברון תשע"ב, עמ' 8-20
איש הורביץ, ישראל זאב, "**בענין אם ירושלים היתה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון**", ירושלים בספרותינו, ישראל 1964, עמ' 546-548
אליצור, יואל, "**מקור המסורת על נבי סמואל**", קתדרה, 31 (תשמ"ד), עמ' 75-90
אליצור יואל, **שמות מקומות קדומים בארץ ישראל השתמרותם וגלגוליהם**, ירושלים תשס"ט
אפשטיין, יעקב, "**דרכי הזיהוי בקיום מצוות**", המעין, לו/ג (תשנ"ו), עמ' 28
ארבל, יואב, ופיילשטוקר, מרטין, "**העיר התחתונה של יפו**", קדמוניות, 137 (תשס"ט), עמ' 31-42
ארליך, זאב ח', "**גדר 'בכל הרואה'**", שומרון ובנימין- קובץ מחקרים בגיאוגרפיה היסטורית, עפרה תשמ"ז, עמ'

113-107
ארליך, זאב ח', **"שומרון- שלוש מחלוקות שהן אחת"**, שומרון ובנימין- קובץ מחקרים בגיאוגרפיה היסטורית, עפרה תשמ"ז, עמ' 221-223
אשל, בן ציון, **ישובי היהודים בבבל בתקופת התלמוד**, ירושלים תשל"ט
בן אריה, יהושע, **"ארכיאולוגיה יהודית או כללית – 'חקירת ארץ ישראל' עד 1948"**,קרדום לחפור בו: ארכיאולוגיה ולאומיות בארץ ישראל (עורכים: מיכאל פייגה, צבי שילוני), שדה בוקר 2008, עמ' 19-41
בר אילן, מאיר, **הפולמוס בין חכמים לכהנים בשלהי ימי הבית השני**, חיבור לשם קבלת תואר ד"ר לתלמוד, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשמ"ב
בראון, בנימין, **החזון איש – הפוסק, המאמין ומנהיג המהפכה החרדית**, ירושלים תשע"א
ברודי, ירחמיאל, **"ספרות הגאונים והטקסט התלמודי"**, מחקרי תלמוד: קובץ מחקרים בתלמוד ובתחומים גובלים (עורכים: יעקב זוסמן, ודוד רוזנטל), חלק א, ירושלים תש"ן, עמ' 260-261
ברמן, אריאל, ברדה, לטיציה ושטרק, הרלי, **סקר ארכיאולוגי של ישראל- מפת אשדוד (84)**, ירושלים תשס"ה
גוטל, נריה, **'ריאליה תנ"כית' במבחן הלכתי חינוכי"**, סיני, קכג-קכד (תש"ס), עמ' צג-קיג
גוטמן, שמריהו, ורפל, יואל, **גמלא עיר במרד**, תל אביב תשנ"ד
גופנא, רם, ובית אריה, יצחק, **סקר ארכיאולוגי של ישראל- מפת לוד (80)**, ירושלים תשנ"ז
גפני, ראובן, **בתי תפילה**, ירושלים תשס"ח
גפני, ראובן, **"בין שכונות ל'עיירות קטנות': על תפיסה הלכתית ותודעת המקום הגאוגרפית בשכונות ירושלים החדשות"**, אופקים בגאוגרפיה, 71 (תשס"ט), עמ' 5-21
גפני, ראובן, **"נחלת יעקב בנחלת שבעה: קורות בית הכנסת הראשון מחוץ לחומה"**, מצפת לירושלים- ספר שושנה הלוי (עורך: אלי שילר), ירושלם תשע"א, עמ' 49-56
דנציג, נחמן, **"בין ארץ ישראל לבבל: דפים חדשים מחיבור 'פרקוי בן בבוי'"**, שלם, ח (תשס"ט), עמ' 17–23
הורוויץ, יהושע, **ארץ ישראל ושכנותיה**, וינא תרפ"ג
הקר, יוסף, **"יששכר אבן סוסאן על עליית כהנים לתורה בשמחת חתנים"**, בתוך: מנחה למנחם-קובץ מאמרים לכבוד הרב מנחם הכהן (עורכים: חנה עמית, חיים באר, אביעד הכהן), ירושלים תשס"ח, עמ' 79-87 [קריאת מגילה בצפת]
הראל, מנשה, **"גי החרשים – חרושת העץ והמתכת בימי המקרא"**, קדמוניות נופי ארץ ישראל, אור יהודה תשס"ה, עמ' 205-206
וקרט, אורה, **לוד- גיאוגרפיה היסטורית**, לוד 1977
זולדן, יהודה, **"רב פוסק: בין חדשנות, להלכה ולספר שפשט בציבור"**, רבנות: האתגר (עורכים: ידידיה שטרן, יהושע פרידמן), ירושלים תשע"א, עמ' 665-702
זיסו, בעז, **"'עיר שגגותיה חומתה', ו'עיר מוק"ח מימות יב"ן' לאור הממצא הארכיאולוגי ביהודה"**, מחקרי יהודה ושומרון, טו (תשס"ו), עמ' 85-100
חרל"פ, יעקב, **ארץ ישראל במשנתם של תנאים ואמוראים**, ירושלים תשס"ד
כהנא, חנה, **תרגום השבעים למגילת אסתר השוואה בין התרגום לנוסח העברי וקומנטאר רצוף**, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשס"א, עמ' 282-284
מוסקוביץ', לייב, **הטרמינולוגיה של הירושלמי**, ירושלים תשס"ט
מייטליס, יצחק, **" 'חי דרך באר שבע', למשמעותו של המזבח בתל שבע"**, על אתר, טו (תשס"ט), עמ' 21-26
מרגליות, ראובן, **"לתולדות ר' יהודה הנשיא"**, סיני, לט (תשט"ז), עמ' רפב- רפג
משיח, אמיר, **"תפיסת הריבונות של מדינת ישראל בפסיקתו של הרב שלמה זלמן אוירבך"**, פילוסופיה של הלכה (עורך: אבינועם רוזנק), ירושלים תשע"ב, עמ' 115-132
סגל, אליעזר, **"הגהות שבגליונות מסכת מגילה בדפוס פיזרו מספריית הבודליאנה"**, עלי ספר, ט (תשמ"א), עמ' 130-139
סגל, אליעזר, **"מסורות הנוסח של בבלי מגילה"**, חיבור לשם קבלת תואר ד"ר באוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ב
סגל, בן ציון, **הגיאוגרפיה במשנה**, ירושלים תשל"ט
סטפנסקי, יוסי, **"צפת וסביבתה בתקופות הקדומות"**, אריאל, 157-158 (2002), עמ' 51-58
ספראי, זאב, **"הקהילה היהודית בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד"**, ירושלים תשנ"ה
ספראי, זאב, **"הכפר ביהודה"**, הכפר הקדום בארץ ישראל (עורכים: ש' דר, וז' ספראי), תל-אביב תשנ"ז, עמ' 14-15
ספראי, זאב ושמואל, **משנת ארץ ישראל**, מסכת עירובין, ירושלים תשס"ט; מסכתות תענית ומגילה, ירושלים תש"ע
ספראי, שמואל, **בימי הבית ובימי המשנה**, חלק א, ירושלים תשנ"ד
עולמי, יעקב, רונן, אברהם, רומנו, עמית, **סקר ארכיאולוגי של ישראל- מפת חיפה מערב (22)**, ירושלים תשס"ג
פיינה, מיכאל, **"חזון העצמות השבורות: חרדים מול ארכיאולוגיים בעיר דוד"**, בתוך: חרדים ישראלים, (עורכים: עמנואל סיון וקימי קפלן),ירושלים 2003, עמ' 56-81
פיינה, מיכאל, **"הארכיאולוגיה ועיצוב המרחב הישראלי"**, קרדום לחפור בו: ארכיאולוגיה ולאומיות בארץ ישראל (עורכים מיכאל פייגה, צבי שילוני), שדה בוקר 2008, עמ' 65-78
פלק, זאב, **"פורים דמוקפות"**, סיני, קד (תשמ"ט), עמ' רפז-רפח
פרידמן, מרדכי עקיבא, **"עשרה בטלנין שבבית הכנסת במשנת הרמב"ם והראב"ם"**, מברכת משה- קובץ מאמרים במשנת הרמב"ם לכבודו של הרב נחום אליעזר רבינוביץ', (עורכים: צבי הבר וכרמיאל כהן), כרך ב, מעלה אדומים תשע"ב, עמ' 796-835
צוק, צבי, **"ציפורי וסביבתה"**, אריאל, 109, (תשנ"ה), עמ' 19, 100
צ'רטוף, פאול, JQR **34 (1943–1944)**, pp. 87–89, **"עשרה בטלנין** and **חבר עיר"** .**Chertoff Paul**
קוק, שאול חנא, **עיונים ומחקרים**, חלק ב, ירושלים תשכ"ג
קליין, שמואל, **"ערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון"**, אזכרה לרב קוק (עורך: י"ל מימון), ירושלים תרצ"ז, חלק ה, עמ' סז-עז
קליין, שמואל, **"לשאלת תחומי בית שאן בקשר עם הלכות שביעית תרומות ומעשרות בזמן הזה"**, קובץ לזכרו של גדליה אונא, (עורך: אליעזר שמשון רוזנטל), ירושלים ת"ש, עמ' 142-146
קליין, שמואל, **ארץ גליל**, ירושלים תשכ"ז
קרויס, שמואל, **קדמוניות התלמוד**, כרך א'/א, ברלין-וינה תרפ"ד
רבינוביץ', נתן, **דקדוקי סופרים**, כרכים א-ב, ניו יורק תשל"ז

רוזן, מינה, "**מעמד המוסתערבים והיחסים בין העדות בישוב היהודי בארץ ישראל משלהי המאה הט"ו עד שלהי המאה הי"ז**", קתדרא, 17 (תשמ"א), עמ' 73-101 [צפת]
רוזנסון, ישראל, "**כרכין המוקפין חומה – הרעיון בחג הפורים**", חגי ישראל וארץ ישראל, ירושלים תשנ"ז, עמ' 217-213
רוזנסון, ישראל, "**ערים מוקפות חומה – רשימה אקראית או טקסט מגמתי?**", סידרא, יז (תשס"א-ב), עמ' 205-215
רוזנפלד, בן ציון, "**ר' יהושע בן לוי תולדותיו ופעליו הציבורי**", חיבור לשם קבלת תואר ד"ר לפילוסופיה, המחלקה לתולדות עם ישראל, אוניברסיטת בר אילן תשמ"ב
רוזנפלד, בן ציון, **לוד וחכמיה בימי המשנה והתלמוד**, ירושלים תשנ"ז
רטנר, דב, **אהבת ציון וירושלים**, וילנא תרע"ב
ריינס, חיים זאב, "**הכינוי 'בטלנים' במקורות התלמוד**", סיני, מא (תשי"ז), עמ' פא-פט
שביט, יעקב, " **'אמת מארץ תצמח': קוים להתפתחות העניין הציבורי היהודיבארכיאולוגיה**", קתדרה, 44 (תשמ"ז), עמ' 27-54
שילה, יגאל, "**המחנה אשר בשילה**", ארץ שומרון (עורך: י' אבירם), ירושלים תשל"ג, עמ' 10-18
שפיגל, יעקב שמואל, "**תשובת כתב יד המיוחסת לרדב"ז בענין פורים של מוקפים שחל בשבת**", מוריה, שלז-שלח, (תשס"ח), עמ' כא-כט
שפיגל, יעקב שמואל, " **'ונהפוך הוא': דינים ומנהגים בפורים היוצאים מן הכלל**", פתחי תפילה ומועד, ירושלים תש"ע
שפירא הוטנר, רחל, "**עשרה בטלנים**", יבנה, א (תש"ו), עמ' כא-כד, לז
שלמון, יוסף, "**ישיבת 'עץ חיים' בירושלים בזמנו של משה נחמיה כהניו (1866-1887)**", בתוך: ישיבות ובתי מדרשות (עורך: עמנואל אטקס), ירושלים תשס"ז, עמ' 187-198
ששון, אבי, "**ר' יהוסף שווארץ ותרומתו לחקר ארץ ישראל במאה הי"ט**", דבר הקונגרס העולמי האחד עשר למדעי היהדות, כרך ב, ירושלים תשנ"ד, עמ' 151-156
ששון, אבי, "**סופרים וחוקרים עבריים במאה התשע-עשרה ותרומתם למחקר הגיאוגרפי-היסטורי שלארץ-ישראל המאה התשע-עשרה**", חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטתבר-אילן, רמת-גן תשנ"ח, 1998
ששון, אבי,"**חייו ופעליו של הרב יהוסף שווארץ בעל תבואות הארץ**", סיני, קלד (תשס"ד), עמ' קפא-קצה
תא-שמע, ישראל משה, "**על פירוש רבינו גרשום מאור הגולה לתלמוד**", קרית ספר, 53 (תשל"ח), עמ' 356-365
תא-שמע, ישראל משה, **הספרות הפרשנית לתלמוד, חלק ראשון: 1000-1200**, ירושלים תשנ"ט
תבורי, יוסף,"**לתולדות המושג 'מוקפות חומה' בקשר למקרא מגילה**", סיני, ק (תשמ"ז), עמ' תתקכה-תתקל
תבורי, יוסף, "**שתי הערות בחובת קריאת המגילה**", מחקרי חג, ג (תשנ"ב), עמ' 73-81
תבורי, יוסף, **מועדי ישראל בתקופת המשנה והתלמוד**, ירושלים תש"ס
תבורי, יוסף, "**לוח דינים ומנהגים**", עלי ספר, יט (תשס"א), עמ' 195-207

ספרות מסע, זכרונות והיסטוריה

אבן חן, יעקב, "**תולדות הרבנות הראשית לתקופותיה**", הרבנות הראשית לישראל שבעים שנה לייסודה, חלק ג, ירושלים תשס"ב, עמ' 1115
אדלר, מרדכי, **מסעות של ר' בנימין ז"ל**, ניו יורק תשכ"ד
אלגמיל, יוסף עובדיה, **מקבץ המגילות: כמנהג היהודים הקראים**, אשדוד 2003
בן אריה, יהושע, **עיר בראי תקופה: ירושלים החדשה בראשיתה**, ירושלים תשל"ט
בן טובים, זלמן, "**בתי החסד בירושלים-בית מושב זקנים החדש ירושלים**", בתוך: לוח לארץ ישראל לשנת תרס"ב (עורך אברהם משה לונץ), ירושלים תרס"א, עמ' 118
בר, דורון, **לקדש ארץ – המקומות הקדושים היהודיים במדינת ישראל**, ירושלים תשס"ז
בר, דורון, "**מירון והמקומות הקדושים היהודיים באזור הגליל" 1948-1967**", בתוך: מחקרים חדשים של הגליל-ספר העשור לכנס מחקרי גליל, תל חי תשס"ט, עמ' 138
גולדהאר, יצחק, **אדמת הקדש**, ירושלים תרע"ג
גולדמן, יעקב, **בני אשר**, יפו תרפ"ד
גליס, ישראל, **שכונות ירושלים – פרשת בנינה והתפתחותה של ירושלים מחוץ לחומות**, ירושלים תשל"ג
גערליץ, מנחם מענדיל, **מרא דארעא ישראל- הרב חיים יוסף זוננפלד**, חלק א, ירושלים תשל"ה
דבליצקי, שריה, **בינו שנות דור ודור**, בני ברק תשס"ו
דדון, יצחק, **ראש דברך- עובדות וסיפורים ממרן ראש הישיבה הגר"א שפירא**, ירושלים תש"ע
דסלר, ראובן דב, **שנות דור ודור – אסופת גנזים**, חלק ב, ירושלים תשס"ד
דרילמן גפן, אריה, **עבד נאמן – תולדות חייו של הרב שלום לופז זצ"ל**, ירושלים תשס"ג
הוברמן, חגי, "**ההיסטוריה היהודית של עזה**", התורה והארץ, ז (תשס"ה), עמ' 334-375
הורוויץ הלוי, חיים, **חבת ירושלים**, מהד' צבי מאשקוואויטש, ירושלים תשכ"ד
הירשברג, חיים זאב, "**ראשית התחדשות הישוב היהודי ביפו**", ספר אסף- לכבוד הרב פרופ' שמחה אסף (עורכים: מ"ד קאסוטו ואחרים), ירושלים תשי"ג, עמ' 223-229
וילנאי, זאב, "**קברה של אסתר המלכה בארץ ישראל**", ילקוט הרבנות הצבאית – פורים ילקוט לחייל, 2 (ללא תאריך), עמ' 32
וילנאי, זאב, "**באר שבע עיר אבות ובנים**", תל אביב תשמ"ב
וינגרטן, שמואל, **משולחנם של גדולי ישראל**, ירושלים תשס"ד
חאגיז, משה, **פרשת אלה מסעי**, ירושלים תרמ"ד
טננבוים, משה, **מסעות משה**, טורנטו 1925
יאדלר, בן ציון, **בטוב ירושלים**, בני ברק תשכ"ז
יברוב, צבי, **מעשה איש**, חלק ד, בני ברק תשס"א
יערי, אברהם, "**איגרת מצפת משנת תקצ"ז**", סיני, כט (תשי"א), עמ' שמו – שנח
יערי, אברהם, **מסעות ארץ ישראל**, רמת גן 1976
כהנא, שמואל זנוויל, **ישראל הדתית** (עורך: ש"ז כהנא), תל אביב תשי"ד, עמ' 101-102
כהנא, שמואל זנוויל, "**קבר אסתר המלכה בכפר ברעם**", הצופה, 6.3.1958.

כ״ץ, יוסי, ״ **ירושלים – עיר שחולקה לה או חוברה לה יחדיו׳: עמדות הבריטים, האו״ם וההנהגה הציונית בשאלת חלוקתה או אחדותה של ירושלים״**, ירושלים בתקופת המנדט- העשייה והמורשת (עורך: יהושע בן אריה), ירושלים תשס״ג, עמ׳ 133-157
לנגבוים, שלומית, **״ספרי התקנות של מאה שערים״**, אריאל, 163-164 (תשס״ד), עמ׳ 109-113
לנדוי, בצלאל, **״לתולדות ר׳ משה נחמיה כהניו״**, שפתי ישנים, ירושלים תשכ״ח
מירון, אייל, **״צפת הקדומה בין ארכיאולוגיה למקורות היסטוריים״**, מצפת לירושלים- ספר שושנה הלוי (עורך: אלי שילר), ירושלם תשע״א, עמ׳ 221-228
מלר, שמעון יוסף, **עובדות והנהגות לבית בריסק**, חלק ב, ירושלים תשנ״ט
נאה, אליהו, **חכו ממתקים- הנהגות הרש״ז אויערבך**, חלק א, ירושלים תשס״ח
נבנצל, אביגדור, **רבן של ישראל – מרן הרש״ז אויערבך**, ירושלים תשנ״ה
נריה, משה צבי, **מועדי הראי״ה**, בית אל תש״ע
סורסקי, אהרון, **מלך ביופיו-תולדות חייו ופועליו של הרב יחזקאל אברמסקי זצ״ל**, ירושלים תשס״ד
פרומקין, אריה לייב, **תולדות חכמי ירושלים**, חלק א, ירושלים תרפ״ח; חלק ג, ירושלים תרפ״ט
פרוש, אליהו, **שערי צדק**, ירושלים תשי״ב
פרנקל, יצחק, **זכור לדוד- ספר זכרון לזכר ר׳ דוד פרנקל**, חלק א, ירושלים תש״ס
קפסוטו, משה חיים, **יומן מסע לארץ הקדש תצ״ד (1734)**, ירושלים תשמ״ג
קרליבך, אליהו חיים, **יד אור החיים הקדוש**, בני ברק תשמ״א
רבינוביץ׳ תאומים, אליהו דוד, האדר״ת, בתוך: **אגרות לראי״ה** (עורך: בן ציון שפירא), ירושלים תש״ן
ריישר, משה, **שערי ירושלים**, לעמברג תר״ל
שווארץ, יוסף, **תבואות הארץ**, ירושלים תר״ס
שזורי, בן ציון, **״הר ציון- מדור למקומות הקדושים״**, קול תורה, כג\ה-ו (תשי״ב), עמ׳ כו
שולץ, שרגא, **״מכתב מרבי שמואל ב״ר שמשון״**, הצופה לחכמת ישראל, שנה יד, בודפשט תר״ץ, עמ׳ 77-78
שלו-כליפא, נורית, **נחלאות בלב העיר**, ירושלים תשס״ג

(ללא שם מחבר), **ספר התקנות למאה שערים**, ירושלים תרמ״ט
(ללא שם המחבר), **עד שבחברון – כנסת הבוגרים ישיבת חברון**, ירושלים תשס״ט

אנציקלופדיות

אריאל- אנציקלופדיה לידיעת הארץ (עורך: זאב וילנאי), תל אביב תשל״ז
האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), ירושלים תשנ״ב

ABSTRACT

In "unfortified" cities, i.e. without any wall surrounding them, the minor festival of Purim is celebrated on the fourteenth of Adar, whereas in those walled cities whose ramparts date from the period of Joshua bin Nun, it is celebrated on the fifteenth of Adar. Areas adjacent to or in sight of these walled cities, until a distance of about one *mille* (= 2000 cubits, approximately one kilometer), also celebrate on the fifteenth. The celebration includes the reading of the Scroll of Esther (henceforth: the Megillah) at night and the following day, with three benedictions recited before, and one after the reading. Places with a doubtful status, i.e. if they had been walled during the era of Joshua or not, would celebrate Purim on both days, reading the Megillah on both days. However, it would be read on the fourteenth of Adar with the required blessings, while on the next day it would be read without any blessings.

From the beginning of the second Temple period until the mid-nineteenth century, there is testimony regarding some cities in the Land of Israel as being classified as walled cities, while other towns were considered as doubtful ones, i.e., whether they had walls from the time of Joshua bin Nun. Concerning some of these cities and towns, there are actual reports describing when the Megillah was actually read there.

This study examines the years between 1860 and 2012, determining on which day the Megillah was read during this period in those cities in the Land of Israel identified as having been surrounded by such walls from the period of Joshua bin Nun, as well as those towns that were deemed to be doubtful ones. During this period significant changes occurred in the development of Jewish settlements around Jerusalem as well as in other towns and cities throughout the Land of Israel.

This study focuses upon two central themes:

1. New definitions of a walled city from the era of Joshua bin Nun regarding the reading of the Megillah. These definitions also involve areas of settlement that were outside the walls. These definitions are derived from the adjustment of the law of "adjacent" concerning the Megillah reading to the contemporary urban and municipal realities in the New City of Jerusalem as well as in cities and towns throughout the Land of Israel, in contrast to the situation that existed during the period of the Sages of the Mishnah and Talmud.

2. New principles and rules to identify and define a place as a walled city from the period of Joshua in Nun or as a city that is doubtful of having such a wall. These principles and rules are based upon extra-legal sources: historical knowledge passed on from generation to generation among the non-Jews who lived and still live in the Land of Israel as well as facts based upon new archeological evidence upon which one may assess that the site contains ruins of a city or a wall from the era of Jewish settlement at the time of Joshua.

The objective of this study is to understand the inner-Halakhic dynamics employed by the deciders, rabbis, and the general public dealing with the new Halakhic issues. Were the rabbis conscious of the public's desire as well as their ability to digest new Halakhic insights and perceptions? What were the motives and reasons for the local general public's accepting or rejection of the rabbi's rulings and decisions?

The conclusions found by this study demonstrate that the rabbis and deciders suggested novel insights in order to include modern Jerusalem as part of the walled city, and the overwhelming majority of the Jerusalem neighborhoods read the Megillah on the fifteenth of Adar only. These new perceptions relied upon copying and applying legal situations from other Halakhic areas that defined a city, essentially from the laws of the Sabbath boundaries or the amalgamation of courtyards in the observance of the Sabbath laws of carrying. The residents of modern Jerusalem, as well as rabbis who lived there, generally viewed themselves a Jerusalemites, and this also included the reading of the Megillah, and hence, they accepted those insights that resulted in the Megillah reading on the fifteenth of Adar. Accordingly, even when the Old City of Jerusalem was under Jordanian control and severed from the New City, the residents of the New City read on the fifteenth.

However, circumstances were different in other cities and towns of the Land of Israel. There were rabbis who based themselves upon the preservation of ancient names among the non-Jews who lived in the land, as well as upon archeological finds, consequently suggesting that some places should be considered as having been doubtfully walled in the era of Joshua bin Nun, and consequently were required to read the Megillah also on the fifteenth of Adar. However, there were other rabbis who opposed such novel considerations concerning these towns and cities, and, moreover, the general public did accept them. Hence, they read the Megillah only on the fourteenth, as an "open," non-walled city. This study's assumption is that the masses do not

like doubtful situation, nor are used to routines that are fundamentally stringent practices, piety, etc. The people want to fulfill the commandments with certainty, without any doubts. Moreover, keeping the Purim festival for two days is basically a great burden, especially when the fifteenth is considered a regular weekday, and not defined as a holiday in these places. The public conscience views the fifteenth of Adar as Purim only in Jerusalem, and it is less known that Purim on this date should be celebrated in any city that was walled in the era of Joshua bin Nun. Very few people read the Megillah also on the fifteenth, and when they do, it is usually undertaken privately and in small quorums.

In a very few places in the Land of Israel – in Lod (Lydda), Hebron, Safsufa, Beit-El – there were those who claimed that there is a basis for celebrating Purim only on Adar fifteenth, based upon the preservation of the name or upon archeological evidence. Nonetheless, the local rabbis, as well as the people who lived there, did not have the courage to determine this as actual practice in order to comply with the Sages' regulation that each walled city from the era of Joshua bin Nun should read the Megillah on the fifteenth only.

CONTENTS

HEBREW ABSTRACT **ℵ**

PROLOGUE **1**

The Time of Reading the Megillah 1

The Subject Matter of this Study 1

Present Day Academic Research 2

The Study's Objectives 3

The Study's Methodology 4

Description of Study's Structure 4

Chapters 2 -8: Development of the Definition of "Adjacent" in Jerusalem Neighborhoods 4

Chapters 9-10: Criteria for Renewing the Tradition Concerning a Place Considered a Walled City from the Era of Joshua bin Nun 5

I. INTRODUCTION – READING THE MEGILLAH IN WALLED CITIES FROM THE ERA OF JOSHUA BIN NUN **7**

1. A Walled City from the Era of Joshua bin Nun 7
2. Reading the Megillah on Adar 15th in Walled Cities 8
3. Reading the Megillah in Walled Cities from the Era of Joshua bin Nun in Areas Adjacent or Seeing the Walled City 10
4. Reading the Megillah on the 14th and 15th of Adar 12
5. Reading the Megillah in Walled Cities Only on Adar 14th 13

Part I: JERUSALEM AND ITS ENVIRONS 15

II. THE TRADITION CONCERNING THE TIME OF READING THE MEGILLAH IN JERUSALEM PRIOR TO THE EXPANSION BEYOND THE WALLS **17**

Introduction 17

1. Jerusalem – A Walled City from the Era of Joshua bin Nun 17

2. Hearsay Evidence – In Jerusalem the Megillah was Read on the 14th and 15th of Adar 18
3. Evidence that in Jerusalem the Megillah was Read on Adar 15th 19
Summary 22

III. THE FIRST PERIOD: EXPANSION BEYOND THE WALLS – THE ARGUMENT ABOUT THE BET YA'AKOV NEIGHBORHOOD AND THE DEFINITION OF "ADJACENT" (1877–1889) 23

1. The Call from the Beit Ya'akob Neighborhood to Renew and Adjust the Definition of "Adjacent" (1877) 23
2. The Beit Ya'akob Neighborhood Residents Defined Themselves as Adjacent to Jerusalem 26
3. The Call for an Open Discussion of the Definition of "Adjacent" 28
4. Uncertainty in Defining "Adjacent": A Mille from the Walled City or Being in Accord with the Sabbath Boundary Laws 29
5. A Proposal for Defining "Adjacent": City Outskirts and From There the Radius of a Mille 31
6. Adhering to the Narrow Definition of "Adjacent": The Distance of One Mille Only 32
7. Expansive Definition of "Adjacent": Urban Continuity of Houses, and After the Last House the Further Distance of a Mille 34
8. Summary of the Discussion of the Time of Reading the Megillah in the Beit Ya'akob Neighborhood According to R. Michal Tikochinsky 36
9. The Me'ah Shearim Neighborhood is Built Upon a Broad Area of the City Dating from the Era of Joshua bin Nun (1889) 37

Summary: Primary Definitions of "Adjacent" on the Basis of Urban Development 38

IV. THE SECOND PERIOD: EXPANSION OF JERUSALEM BEYOND THE WALLS AND ATTEMPTS TO NARROW THE DEFINITION OF "ADJACENT" (1902—1931) 40

1. Reading the Megillah in the Moshav haZekeinim haClali Old Age Home at the Entrance of the City (1902) 41

2. R. Michal Tikochinsky: The Struggle for Public Opinion – The Distance of Mille from a Walled City Only 45
3. Reading the Megillah in the Makor Haym Neighborhood in the Southern Part of the City (1926) 48
4. Reading the Megillah in the Diskin Orphan Home in the Western Part of the City (1928) 51
5. Reading the Megillah in the Sha'arei Yerushalayim and Etz Haym Neighborhoods (1928-1929) 53
6. Reading the Megillah in the Bayit veGan Neighborhood (1931) 53
7. The Positions Taken by Additional Rabbis and the Mood Among Neighborhood Residents 55
8. A New Definition for the Radius of a Mille: The Time of Travel and Not a Fixed Measure of Distance 57

Summary 59

V. THE THIRD PERIOD: EXPANSION OF THE CITY THROUGH NEW HALACHIC DEFINITIONS (1946—1966) 61

1. Introduction – New Insights: Separation Between the Definition of "Adjacent" and Continuity of Houses 61
2. "Adjacent" – Until A Mille; Continuity of Houses – "The Entire City is Like Four Cubits" as in the Sabbath Boundary Laws 63
3. "Adjacent" – Until A Mille; Continuity of Houses – One City as in the Laws of Houses in Walled Cities 66
4. Explaining the Position Taken by R. Michal Tikochinsky – Until the Radius of a Mille 67
5. Against R. Michal Tikochinsky: No Logic in Dividing the Time of the Reading the Megillah in the Same City 72
6. The Municipal Eruv as an Expression of the City Limits 73
7. Hadassah Hospital in Ein Karem: A Test Case 80

Summary 81

VI. THE DELIBERATIONS ABOUT THE STATUS OF NEW JERUSALEM WHEN IT WAS NOT CONNECTED TO OLD JERUSALEM (1949—1967) 84

Introduction 84

1. The Jewish Community in the Walled City was Destroyed and the City became a Gentile City 85
2. Reading the Megillah in the New Neighborhoods of Jerusalem after the War of Independence until the Six Day War (1949-1967) 89
3. a. Reading the Megillah Only on Adar 15th in the New Neighborhoods of Jerusalem 92
   - a.1 Adopting Exegesis to the Passage "A City that was Destroyed and Became Gentile" in Contrast to Later Halakhic Rulings 92
   - a.2 "A City that was Destroyed and Became Gentile" Does Not Apply to Jerusalem 95
   - a.3 "A City that was Destroyed and Became Gentile" – Exegesis Based on Historical Background 96
   - a.4 Jerusalem has Ten Jews Who are Free to Make a Quorum – Both in the Walled City and Outside it – Novel Exegesis 96
   - a.5 The Municipal Boundaries of the New City are the Walls of the City 99
   - a.6 A Faith-Oriented Expectation to Return to the Old City of Jerusalem – "In Memory of the Land of Israel and Jerusalem" 101
   - a.7 Extra-Legal Consideration Relying upon the Political and International Situation 101
   - a.8 The Location of Mt. Zion, Where Israeli Soldiers Were Stationed, in the Area Walled from the Era of Joshua bin Nun 102

   b. Reading the Megillah in the New Neighborhoods of Jerusalem: On Adar 14th Also, or on Adar 14th Only 105

   c. "Do Not Form Independent Groups" Concerning Reading the Megillah in the Jerusalem Neighborhoods on Adar 14th 109

   d. Reading the Megillah on Adar 14th with a Stipulation 110

Summary 111

VII. READING OF THE MEGILLAH IN THE NEIGHBORHOODS ESTABLISHED AFTER THE SIX DAY WAR – NEW HALACHIC CONCEPTS AND SOCIAL DIVISION 113

Prologue – The New Jerusalem Neighborhoods After the Six Day War 113

1. Neveh Ya'akov Neighborhood: Continuity of Houses – Even if the Houses Belong to Non-Jews (1973) 114
2. Ramot Neighborhood: Urban Continuity or Municipal and Social Links (1980) 116
   a. The Ruling of the Court of the Ultra-Orthodox *Eida haHeiradit* 116
   b. Jerusalem Chief Rabbis and the Chief Rabbis of Israel 117
   c. Rulings by Additional Rabbis 121
3. Har Nof Neighborhood – Urban Continuity Based upon Industrial Buildings (1985) 124
4. Ramat Shlomo Neighborhood (1985) 129
5. Homat Shmuel (Har Homah) Neighborhood (1998) 130
6. Distant Neighborhoods Municipally Belonging to the City 131
7. Neighborhoods Included in and Connected by Means of the Sabbath Amalgamation of Courtyards with Doorpost Forms 133
   a. Inclusion within the Sabbath Amalgamation of Courtyards with Doorpost Forms is Considered One Place for Reading the Megillah 133
   b. Disagreeing Opinions: The Line of Sabbath Amalgamation of Courtyards does Not Define the Boundaries of the City for Reading the Megillah 136
   c. When the Neighborhood Residents have Their own Neighborhood Sabbath Amalgamation of Courtyards and do **not** Rely Upon the General Municipal One 137
   d. Amalgamation of Courtyards does NOT Transform the Place into One City 140
8. Attempts to Find a Solution to Read the Megillah at a Unified Time in the Ramot Neighborhood 140
   a. Continuity of the Neighborhoods by Means of Huts (Bourganim – 1986) 140
   b. Unified Halakhic Conduct Suitable for all Positions (1986-1977) 142
   c. Positioning Connecting Barriers in Lieu of Sabbath Amalgamation of Courtyards with Doorpost Forms (1997) 146

d. Positioning Caravans and Sealed Buildings (2008-2010) 148
e. The Israeli West Bank Barrier Unifies Jerusalem Neighborhoods (2011) 148
9. Attempts to Support the Ultra-Orthodox Court Ruling Concerning the Ramot Neighborhood 149
Summary 149

VIII. CITIES AND SETTLEMENTS ENVELOPING JERUSALEM AND ATTEMPTS TO JOIN THEM TO THE CITY 151
1. Separate Municipalities, Socio-Economic Links, Connected by Means of Sabbath Amalgamation of Courtyards 151
a. Mevasseret Zion 151
b. Moza 154
2. Separate Municipalities, Socio-Economic Links, Without any Connection by Means of Sabbath Amalgamation of Courtyards 155
a. Ma'aleh Adumim 155
a.1 Socio-Economic Links 155
a.2 An Attempt to Return to Early Ruling: Urban Continuity with the Addition of a *Mille* from the Edge of the Last House 156
a.3 Continuity of Houses that Cannot be Traversed 160
3. Proximity to Jerusalem within the Radius of a *Mille* 161
Moshav Beit Zayit 161
4. Geographical Proximity Without Urban Continuity 161
a. Moshav Ora and Har Ora 161
b. Givat Zev, Beit Horon 162
c. Anatot 163
5. "Seen" – The Status of Settlements In Sight of Jerusalem 163
a. Har Gilo 163
b. Kibbutz Migdal Oz 164
c. Efrat 165
d. Tel Zion 167
Summary 167

Part II: CITIES AND TOWNS IN ISRAEL (EXCEPT JERUSALEM) 169

IX. SURVEY: WALLED CITIES IN THE LAND OF ISRAEL (BESIDES JERUSALEM) FROM THE ERA OF JOSHUA BIN NUN 171

Introduction 171

1. Walled Cities in the Book of Joshua 171
2. Traditions from the Tannaitic and Amoraic Periods Concerning Cities Considered Walled Cities from the Era of Joshua bin Nun 172
3. Reading the Megillah in Walled Cities from the Tannaitic Period Until the Mid-19th Century 174
   a. Gush Halav 175
   b. Tiberias 175
   c. Huzal 177
4. Traditions from the 12th Century Until the Mid-19th Century Concerning Cities Considered Walled Cities from the Era of Joshua 178
   a. Tyre 178
   b. Salcha and Edre'I 179
   c. Beit She'an 180
   d. Safad 181
   e. Biriya, Ein Zeitun 183
   f. Gaza and Damascus 184
   g. Hebron 184
   h. Nablus (Shechem) 186
   i. Har Meron 187

Summary 187

X. READING THE MEGILLAH ON ADAR 15TH IN CITIES IN THE LAND OF ISRAEL – ATTEMPTS TO CONNECT NEW SETTLEMENTS TO HISTORIC TRADITION (1860-2012) 189

Prologue 189

1. Preserving Names and Historical and Archeological Cognition 189
2. Qualms About Relying Solely Upon the Preservation of Names and Archeological Conjectures 193
3. Reading the Megillah in Cities, Considered as Walled from the Era of Joshua bin Nun 198
   a. Hebron 199
   b. Nablus (Shechem) 204
   c. Safad 205
   d. Jaffa-Tel Aviv 207
   e. Tiberius 214
   f. Gaza 217
   g. Yehud – Moshava 221
   h. Lydda (Lod) 224
      h.1 A Controversy that was Resolved: Reading the Megillah on Adar 14th only 224
      h.2 Ancient Cemetery and Archeological Evidence 226
      h.3 Archeological Evidence and a Ruling Preserving the Current Custom (1990) 231
      h.4 A New Attempt to Determine the Status of Lod as an Undeniable Walled City from the Era of Joshua Based upon Archeological Evidence (2004) 233
      h.5 All Purim Commandments for Two Days, With the Exception of the Blessings over Reading the Megillah on the 15th (2007) 235
      h.6 Resident Rabbis of Lod: Observance of Purim Should be Only on Adar 14th (2008) 237
      h.7 Yosef Family Rabbis: Megillah Should be Read in Lod on Adar 14th and 15th (2009-2010) 238
      h.8 Lod – Almost Only on Adar 15th (2011) 240
   i. Haifa 243
   j. Acco 246
   k. Beer Sheva 247

l. Bnei Brak and the Gush Dan Cities (Tel Aviv Suburbs) 256
l.1 Continuity of Houses Between Bnei Brak and Jaffa (1949) 256
l.2 The Ayalon Highway – Interrupting the Continuity of Houses Between Bnei Brak and Jaffa (1997) 258
l.3 Gush Dan Cities – Ramat Gan, Givatayim, Holon, Bat Yam, and Other Towns 267
m. Beit She'an 269
n. Ashkelon 272
o. Ashdod 274
p. Ramlah 277
q. Gush Halav, Safsufa 277
r. Jericho; Mizpeh Yericho 281
s. Beit El 285
t. Shilo 291
u. Mavo Horon, Shavei Shomron, Kiryat Ye'arim 294
v. Beit Horon, Hanaton, Carmei Yosef, Yatir, Kedumim, Shilat, Kfar Ruth 295
w. Sha'alvim 296
x. Gamlah 296
y. Kiryat Sefer, Modi'in Ilit 297
z. Ekron 304
aa. Elad, Rosh haAyin, Kirat Ono 305
bb. Beit Shemesh, Ramat Beit Shemesh 306
cc. Yavneh, Ein Gedi, Ramallah, Al Bira, Samo'a, and Other Towns 310
dd. Hoshayah 311

SUMMARY – ON THE HISTORY OF READING THE MEGILLAH ON THE FIFTEENTH OF ADAR IN THE LAND OF ISRAEL IN THE MODERN PERIOD 313
1. The Regulation of Reading the Megillah on Adar 15th and Its Actual Practice in the Mid-19th Century 313
2. Novel Insights Concerning New Urban and Municipal Situations 315
a City, Settlement, Neighborhood Outside the Walled City 315

b New Rabbinic Insights for Arranging the Status of Municipal Areas outside the Radius of *Mille* from the Walls 316

3. New Insights for the Possibility of Renewing Traditions Concerning a Walled City from the Era of Joshua bin Nun 320

a Renewing Tradition Based Upon Preservation of Names 320

b Renewing Tradition Based Upon Historical and Archeological Cognition 321

4. Rabbinic Reactions to the New Insights 322

a From a Doubtful City to an Undeniable Walled City Based upon Archeological Evidence 322

b From an Open City to a Doubtful City Based upon Archeological Evidence 324

5. Public Reactions to the New Insights 325

a. Residents of Jerusalem Neighborhoods Outside the Walls – Like Residents of the Walled City 325

b Reading the Megillah in Doubtful Cities in the Land of Israel 327

6. Conclusions of this Study 328

a. New Jerusalem Neighborhoods – Adar 15th 329

b. Cities in the Land of Israel – Adar 14th 329

c. Jerusalem Neighborhoods and Cities in the Land of Israel – Future Scenario 330

BIBLIOGRAPHY **336**

ABSTRACT **I**

This work was carried out under the supervision of Professor Joseph Tabory (Department of Talmud), Bar-Ilan University.

On the History of the Reading of the Megillah on the 15th of Adar in *Eretz Israel* in the Modern Period

Yehuda Zoldan

Department of Talmud

Ph.D. Thesis

Submitted to the Senate of Bar-Ilan University

Ramat-Gan, Israel July, 2012